אברהם פוקס

ישיבות הונגריה

בגדולתן ובחורבנן

ישיבות הונגריה
בגדולתן ובחורבנן

ישיבות סלובקיה, הונגריה המצומצמת,
טרנסילבניה, קארפטורוס, מארמורש ובורגנלנד
תולדות חייהם, פעלם ואישיותם של הרבנים
ראשי הישיבות, שיטת לימודם וארגון הישיבות

מאת

אברהם פוקס

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

ירושלים תשל"ט

את הספר אפשר להשיג אצל :

אברהם פוקס

רחוב ר' חיים ויטאל 35, ירושלים, טלפון 524476

כל הזכויות שמורות למחבר

©

Copyright 1978 by Abraham Fuchs

Rehov Hayim Vital 35, Jerusalem

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

דפוס הר בע"מ

ירושלים, איזור התעשיה מקור ברוך

טל. 526005

"תן לי יבנה וחכמיה"

רבי יוחנן בן זכאי

נר זכרון לנשמות הורי

אבי מורי ר' **אלתר יעקב פוקס** ז"ל בן ר' אברהם יהודה

ואמי מורתי **צביה** הי"ד שנספתה עם חללי בת עמי בימי השואה

ולזכר קרובי

סבי הדומ"ץ רבי **עוזיאל בודנר** זצ"ל, דודי הדומ"ץ רבי **נפתלי מנחם וולדמן** הי"ד

ר' **אלעזר מייזלס** הי"ד ודודותי מרת **ברכה** הי"ד ומרת **פרל** הי"ד

יעמדו על הברכה המוסדות והאישים
שסייעו בידי חלקית בהדפסת הספר:

Memorial Foundation for Jewish Culture

ר' **יעקב אלימלך לוי** נ"י (מונטריאל) בן ר' **רפאל לוי** הי"ד מבארדיוב
ר' **שמואל בנימין פריי** נ"י (ברוקלין) בן הרה"ג ר' **מאיר לייב פריי** זצ"ל אב"ד שוראן

המחלקה לתרבות תורנית משרד החינוך והתרבות

מפעל לעזרת רבנים ובני תורה בהמלצתו של ר' **משה מושקוביץ** נ"י

חוג יוצאי הונגריה בירושלים, מוסד תורה וצדקה וחסד מהקרן ע"ש ר' **משה יחזקאל** בן **אהרן שפיצר** ז"ל ורעיתו **גולדה־קרולינה** בת **ישראל** לבית **כהן**. תנצב"ה.

The World Federation of Hungarian Jews

הרב **אברהם יוסף שפירא נ"י**, חתנו של רבה האחרון של פרסבורג בימי השואה הרה"ג ר' **אברהם שמואל בנימין סופר** זצ"ל

ר' **מרדכי הלמן** מקלויזנבורג נ"י, תלמיד טאשנד לשעבר (כעת מתגורר בירושלים)

ר' **שלום וולדמן** ורעיתו **רייזל** הי"ו (מונטריאל)

ר' **חיים הרש וולדמן** נ"י (ויליאמסבורג) בן הדומ"ץ ר' **נפתלי מנחם** הי"ד מביסטריץ

ר' **עקיבא עהרנפלד** נ"י בן הרה"ג ר' **שמואל עהרנפלד** שליט"א (מאטרסדורף, ברוקלין)

ר' **שמואל בודוביטש** נ"י (Sam Budovitch, Fredericton) לזכר בתו **שרה יודית** ז"ל Sandra שנקטפה בדמי ימיה (ט"ז אלול תשכ"ו)

Harold and Audrey Velensky, Fredericton, נ"י לזכר ההורים ר' **נחום וועלענסקי** ב"ר **מרדכי** (י"ט אייר תשל"ג) ומרת **חיה פייגא** (ה' ניסן תשכ"ג) ז"ל

גיסי ואחותי היקרים **מאיר ואיטה ברק** הי"ו (Eta & Myer Berk, Fredericton), קנדה

באש אוטו מטאשנד (כעת בטורונטו: Morris Rosenberg) לזכר אביו ר' **שמואל באש** ואמו

ר' **יהודה גליק** ורעיתו **הלן** (הניו) הי"ו לבית ר' **שלמה הרש שטאובר** הי"ד מטאשנד

הרב **ליאו יונג** נ"י, "דשואיש צנטר" ניו יורק

ר' **מאיר מרקוביטש** נ"י, ירושלים

ר' **יוסף פייגר** ואחיו ר' **יצחק יעקב פייגר** הי"ו משימלוי (כעת בניו־יורק)

ר' **דוד צבי ניימן** (וינה)

הרב **שמחה בונם קליין** מנהל קרית מאטרסדורף

תוכן העניינים

פתח דבר 11

פרק א: התפתחותם של החיים היהודיים וחיי התורה בהונגריה 15
הרקע ההיסטורי הכללי — יהודי הונגריה במקורות הלכה קדומים — הישיבות הראשונות בהונגריה — סדרי הלימוד והמטרה החינוכית — זמני הלימוד ומבנה הכתות — דמותו של הרב תופש הישיבה — בקורת והצעות לשיפור הלימודים — אויברלנד ואונטרלנד — הלימודים בימי השואה ולאחר המלחמה.

סלובקיה (מבוא) 25

פרק ב: ישיבת פרשבורג 27
הישיבות בפרשבורג לפני תקופת החת"ס — הגאון רבי משה סופר בעל חת"ס זצ"ל — ימי שבתו במאטרסדורף — ביסוסה של ישיבת חת"ס בפרשבורג — תנאי קיום וחבלי הסתגלות בפרשבורג — תכנית לימודים ודרך לימודו של בעל חת"ס — יחסו של חת"ס לפלפול, לשינון ולגירסאות שבמקורות — החת"ס כמורה ומחנך הדורות — יחסו ללימודים כלליים — יחסו לארץ ישראל — רבי אברהם שמואל בנימין סופר (בעל כת"ס) — ארגון הישיבה — דרך לימודו — דמותו כאיש ציבור ומחנך — רבי שמחה בונם סופר (בעל שבט סופר) — דרך לימודו וסדרי הישיבה — מטרת הלימוד והמורה האידאלי בעיניו — רבי עקיבא סופר (בעל דעת סופר) — ארגון הישיבה — דרך לימודו וחינוכו — עלייתו לארץ ישראל — רבי אברהם שמואל בנימין סופר (בעל חשב סופר).

פרק ג: ישיבת דונאפרדהעלי 70
הישיבות הראשונות — רבי אליעזר ליפמן שטיין — רבי יהודה אסאד — ניהול הישיבה — דרך לימודו ותפיסתו החינוכית — רבי אהרן שמואל אסאד — רבי שמואל לוי וויינברגד — רבי הלל וויינברגר — ניהול הישיבה ודרך לימודו — רבי אשר אנשיל כ"ץ.

פרק ד: ישיבת שוראן 91
רבי פייבל פלויט — רבי מאיר לייב פריי — ארגון הישיבה וגישתו החינוכית לתלמידיו — תכנית הלימודים — תפיסתו החינוכית המוסרית־הדתית.

פרק ה: ישיבת אונפדורף 106
תולדות חייו של רבי שמואל רוזנברג — ניהול הישיבה ודרכי הלימוד — תפיסתו החינוכית הדתית והמוסרית — רבי יוסף יונה צבי הורוביץ.

פרק ו: ישיבת נייטרא 122
רבי משה כ"ץ ובנו רבי אברהם אהרן — תולדות חייו של רבי שמואל דוד אונגר — ארגון הישיבה, תכנית הלימודים ושיטת הלימוד — תפיסתו החינוכית והמטרה החינוכית — ישיבת נייטרא בימי השואה — ישיבת נייטרא לאחר המלחמה.

פרק ז: ישיבת גלנטא 144
רבי יהושע בוקסבוים — ארגון הישיבה ותכנית הלימודים — שיטת הלימוד ותפיסתו החינוכית — חבורת בחורים בגלנטה.

פרק ח: ישיבת קאשוי 154
רבי משה הלוי יונגרייז ובנו רבי יצחק צבי — רבי שאול בראך — תולדות חייו — תכנית הלימודים ותפיסתו החינוכית והדתית — פעילותו הציבורית ויחסו לציונות.

פרק ט: ישיבות נוספות בסלובקיה 164
בארדיוב — גלניץ — האנשוביץ — רבי יהודה צבי בלום — רבי יואב אדלר — טופולצ'אני — סרד — פרשוב — רבי משה חיים לאו — קיראלי הלמץ — רבי יואל זאב גלאטשטיין.

הונגריה המצומצמת (מבוא) 182

פרק י: ישיבת אגר (ערלוי) 184
רבי שמעון סופר — שיטת לימודו — רבי יוחנן סופר.

פרק י"א: ישיבת אויהעלי 190
האדמו"ר רבי משה טייטלבוים — רבי יקותיאל יהודה טייטלבוים — רבי ירמיה לוו ובנו רבי אלעזר — רבי יואל פלגר — רבי צבי דיק — אישיותו — דרך לימודו — רבי דוד דוב מייזלש.

פרק י"ב: ישיבת באלאשאג'ארמאט 201
רבי אהרן דוד דייטש — רבי יוסף ישראל דייטש — רבי חיים אהרן דוד דייטש — סדר לימודו ושיטתו.

פרק י"ג: ישיבת בונ'האד 205
רבי בנימין זאב בוסקוביץ — רבי צבי הירש העלער — רבי יצחק משה פרלס — רבי משה הלוי פולאק ואביו רבי יצחק זעקל — רבי אליעזר חיים דייטש — ארגון הישיבה ודרך לימודו — תפיסתו החינוכית המוסרית — רבי אהרן פרסבורגר — ניהול הישיבה וסדר הלימודים.

פרק י"ד: ישיבת וויצן 219
רבי ישעיה זילברשטיין — דמותו ועולמו הרוחני — רבי דוד לייב זילברשטיין — רבי חיים אלתר ברקוביץ.

פרק ט"ו: ישיבת ורפלט 226
ראשיתה של ישיבת ורפלט — רבי יוסף אשר הלוי פולאק — תכנית הלימודים ודרך לימודו — הישיבה בימי השואה.

פרק ט"ז: ישיבת יעמרינג (ג'מורה) 231
רבי יצחק שטיינר — סדר לימודו ושיטתו — תפיסתו החינוכית המוסרית.

פרק י"ז: ישיבת מאד 235
הרבנים הראשונים והתחלתה של ישיבת מאד — רבי עמרם בלום — רבי אברהם יהודה הכהן שוורץ — רבי נפתלי שוורץ — יחסו לתלמידיו ודרך לימודו — רבי מרדכי לייב וינקלר — ארגון הישיבה ושיטת הלימוד — אישיותו כדמות מחנכת — רבי חיים צבי אהרנרייך ורבי משה יהודה אהרנרייך.

פרק י"ח: ישיבת מאקו 248
רבי שלמה זלמן אולמן — ישיבתו — רבי משה פורהנד — דמותו החינוכית.

פרק י״ט: ישיבת סנמיהאלי 255
רבי שמעון גרינפלד — תכנית הלימודים ודרך לימודו — עולמו הרוחני, אישיותו ותפיסתו החינוכית.

פרק כ: ישיבת פאקש 261
רבי יואל אונגר — רבי אליעזר זוסמן סופר — דרך לימודו — רבי יוסף לייב סופר — רבי שמשון אלטמן — דרך לימודו.

פרק כ״א: ישיבת פהרג׳ורמוט 277
רבי שמואל דוד הלוי יונגרייז — רבי זאב וולף גינצלר — ארגון הישיבה ותכנית הלימודים — אישיותו כדמות חינוכית — בהתקרב השואה.

פרק כ״ב: ישיבת פאפא 285
רבי יעקב יחזקיה גרינוולד — בבאנפי־הוניאד — הקמת הישיבה בפאפא — תקנות הישיבה וסדרי הלימוד — לימוד בשקידה וביסודיות — האופי החסידי של הישיבה והיחס לציונות — היחסים בין הרב לתלמידיו — הישיבה בימי השואה.

פרק כ״ג ישיבת קאלוב 303
הצדיק רבי יצחק אייזיק מקאלוב — רבי ישעיה בנעט ובנו רבי בעריש אברהם — רבי מנחם ברודי.

פרק כ״ד: ישיבות נוספות בהונגריה 307
אונד (תורה ומלאכה) — בלד — רבי אהרן זילברשטיין — רבי בנימין ברגר — טולצ׳ובה — רבי אברהם יצחק גליק — פאי — רבי יחזקאל שרגא ויינברגר — צ׳נגר — וואדקערט ושאר הישיבות לאחר השואה.

טרנסילבניה (מבוא) 317

פרק כ״ה: ישיבת דעש 321
רבי מנחם מנדל פאנעט — רבי משה פאנעט — רבי יחזקאל פאנעט — התארגנותם של בחורים — רבי יעקב אלימלך פאנעט — תכנית הלימודים, דרך הלימוד ותפיסתו הרוחנית החינוכית.

פרק כ״ו: ישיבת קראלי 332
הישיבות הראשונות — רבי שאול בראך — האדמו״ר רבי יואל טייטלבוים — רבי אברהם אביש הורוביץ — רבי שמואל גרוס.

פרק כ״ז: ישיבת סאטמר 348
רבי בנימין זאב מנדלבוים — רבי יהודה גרינוולד — תכנית הלימודים ומטרותיו החינוכיות — רבי אלעזר דוד גרינוולד — ארגון הישיבה ושיטת הלימוד — ישיבת האדמו״ר רבי יואל טייטלבוים — מוצאו ותולדות חייו — ארגון הישיבה בסאטמר, תכנית הלימודים ושיטת הלימוד — האופי החסידי של ישיבת סאטמר — מלחמתו של האדמו״ר נגד הציונות — האדמו״ר בקרב חסידיו בוויליאמסבורג שבברוקלין.

פרק כ״ח: ישיבת טאשנד 380
רבי מרדכי בריסק — תולדותיו ואישיותו — ארגון הישיבה — יחסו לתלמידיו — תכנית הלימודים ושיטת הלימוד — בימי השואה.

פרק כ״ט: ישיבת סקלהיד 398
מתולדות חייו של רבי יהודה רוזנר וביסוסה של הישיבה — ארגון הישיבה ושיטות הלימוד — דמותו הרוחנית ותפיסתו החינוכית.

פרק ל: ישיבת שימלוי 411
תולדות חייו של רבי שלמה זלמן אהרנרייך (עהרנרייך) — ארגון הלימוד ושיטת הלימוד — תפיסתו החינוכית הדתית — יחסו לארץ ישראל והציונות — בימי השואה.

פרק ל״א: ישיבת מארגרטן 421
רבי הלל ליכטנשטיין — רבי יהושע אהרן צבי ויינברגר (המהריא״ץ) — רבי שמואל זלמן וויינברגר — רבי מרדכי עזריאל וויינברגר.

פרק ל״ב: ישיבת האלמין 429
רבי יעקב שלום קליין — סדר הלימוד ושיטת הלימוד.

פרק ל״ג: ישיבת מארושוואשרהעלי 436
רבי משה פירסט — רבי מנחם סופר.

פרק ל״ד: ישיבות נוספות בטרנסילבניה 441
איקלוד — רבי חיים יהודה ברוין — ביסטריץ — רבי שלמה זלמן אולמן — רבי מאיר שפיץ — לאפוש — רבי משה דוד טייטלבוים, רבי אהרן גרוס — מארוש אויוואר — מיהאליפאלווא — נאד׳פאלו — סייפלאק — קרסנא — רבי ברוך בנדיט ליכטנשטיין — רבי הלל ליכטנשטיין — שומקוט — רבי יוסף צבי הלפרט — ישיבות טרנסילבניה לאחר השואה — רבי אהרן צבי בריסק (צ׳ייקה, אראד).

קארפטורוס ומארמורש (מבוא) 461

פרק ל״ה: ישיבת אונגוואר 465
רבי מאיר א״ש אייזנשטדטר ובנו רבי מנחם — רבי חיים צבי מאנהיימר — רבי אברהם יוסף גרינוואלד — רבי יוסף אלימלך כהנא — שיטת הלימוד — אישיותו ותפיסתו החינוכית.

פרק ל״ו: ישיבת ברגסאז 474
רבי אברהם יהודה הכהן שוורץ בעל ״קול אריה״ — רבי שלמה סופר — רבי אשר שטיינמץ.

פרק ל״ז: ישיבת חוסט 478
הרבנים הראשונים — הגאון רבי משה שיק — השקפת עולמו החינוכית הדתית — רבי עמרם בלום ור׳ יואל צבי ראטה — רבי משה גרינוולד — אישיותו והשקפת עולמו החינוכית הדתית — הגאון רבי יוסף צבי דושינסקי — ארגון הישיבה וניהולה — דרך לימודו ושיטתו — דמותו כמורה ומחנך — ישיבת ״בית יוסף צבי״ — רבי יהושע גרינוולד רבה האחרון של חוסט.

פרק ל״ח: ישיבת מונקאטש 495
האדמו״ר רבי צבי אלימלך שפירא מדינוב — רבי חיים סופר — האדמו״ר רבי שלמה שפירא ובנו האדמו״ר רבי צבי שפירא — הישיבות עד תרפ״ב — האדמו״ר רבי חיים אלעזר שפירא וישיבתו — אישיותו ודמותו הרוחנית והחינוכית — ארגון הישיבה וסדריה — תכנית הלימודים ושיטת הלימוד — רבי ברוך רבינוביץ — ישיבת ״מנחת אלעזר״ בברוקלין.

פרק ל״ט: ישיבת ספינקא 508
האדמו״ר רבי יוסף מאיר וייס — האדמו״ר רבי יצחק אייזיק וייס — דרך חינוכו ולימודו.

פרק מ: ישיבת סולוש 517
רבי שמואל שמעלקא קליין — רבי פנחס חיים קליין — רבי יוסף נחמיה קורניצר.

פרק מ״א: ישיבת קיראליהאז 520
רבי יואל טייטלבוים — שיטת לימודו ויחסו אל תלמידיו.

פרק מ״ב: ישיבת אויבר וישעווע 524
רבי אלעזר דוד גרינוולד — האדמו״ר רבי מנחם מנדל האגר — ארגון הישיבה — שיטת הלימוד ומטרותיו.

פרק מ״ג: ישיבת סיגט 537
רבי יהודה מודרן — האדמו״ר רבי יקותיאל טייטלבוים (״ייט״ב לב״) — האדמו״ר רבי חנניה יום טוב ליפא טייטלבוים (״קדושת יו״ט) — האדמו״ר רבי חיים צבי טייטלבוים (״עצי חיים״) — האדמו״ר רבי יקותיאל יהודה טייטלבוים והדומ״ץ רבי יקותיאל יהודה גרוס.

פרק מ״ד: ישיבת רוסקובה 548
רבי אברהם שלמה כ״ץ — סדר לימודו בישיבת ״תורת א״ש״.

פרק מ״ה: ישיבות נוספות בקארפטו רוס ובמארמורש 551
בילקע — דראגמירשט — סטרימטרי — סלוטפיני — רבי חיים יצחק אייזיק האלברשטאם — קאסוני.

בורגנלנד (מבוא) 559

פרק מ״ו: ישיבת אייזנשטדט 561
רבי מאיר א״ש בעל ״פנים מאירות״ — רבי יצחק משה פרלס — הרב עזריאל הילדסהיימר — שילוב לימודי תורה עם לימודי ״דרך ארץ״.

פרק מ״ז: ישיבת מאטרסדורף 568
הרבנים הראשונים — רבי שמעון סופר בעל ״מכתב סופר״ — רבי שמואל עהרנפלד בעל ״חתן סופר״ — ניהול הישיבה ועולמו הרוחני — רבי שמחה בונם עהרנפלד בעל ״מענה שמחה״ — רבי שמואל עהרנפלד, רבה האחרון של מאטרסדורף — סדר הלימוד.

פרק מ״ח: ישיבת צעהלים 577
רבי מנחם כ״ץ פרוסניטץ — רבי יוסף אלימלך כהנא — רבי לוי יצחק גרינוולד.

פרק מ״ט: עולמם של בחורי הישיבה ובעיותיהם 583
קיומם הכלכלי של הבחורים — נסיון להתארגנות — תמיכה בישיבות בין שתי מלחמות העולם — ימים מיוחדים בהיי הישיבה — בטאונים וירחונים של בחורי ישיבה.

מפתחות: שמות האנשים, שמות המקומות 595

ישראל משה

בן הגאון הקדוש מרן

רבי יוסף צבי דושינסקיא זיע"א

ראש מתיבתא

של ישיבת "בית יוסף צבי"

דומ"צ העדה החרדית

בעיה"ק ירושלם תובב"א

ת.ד. 1107 רח' שמואל הנביא 52 טל. 286061

ב"ה. ירושלם עיה"ק ת"ו יום ..... לחדש מאר ..... תשל"ת

[illegible]

בס"ד

הנה דברי ידי"נ הרב הגאון המפורסם [illegible] א"צ חיזוק ובאתי רק להעדפה בעלמא שאף שרק קצהו מהמחברת הנ"ל ראיתי מ"מ החלק מעיד על הכלל שדבר גדול עשה בעמיו ומדה טובה אינה חוזרת ריקם ויש להחזיק טיבותא [illegible]

פתח דבר

הישיבה היתה מקדמת דנא בית היוצר לנשמת האומה. חז״ל מיחסים את הישיבה לתקופת האבות. על אברהם יצחק ויעקב אמרו: ״זקן ויושב בישיבה היה״ (יומא כ״ח ע״ב). בעל מדרש תנחומא (לפרשת נח) מתאר את הסגולות של הישיבות הקדומות כדלקמן: ״אף הקב״ה כרת ברית עם ישראל שלא תשכח תורה שבע״פ מפיהם ומפי זרעם עד סוף כל הדורות... לפיכך קבע שתי ישיבות לישראל שהיו הוגין בתורה יומם ולילה ומתקבצין שתי פעמים בשנה באדר ובאלול מכל המקומות ונושאין ונותנין במלחמתה של תורה עד שמעמידין דבר על בוריו והלכה לאמיתה... ואותן ב׳ ישיבות לא ראו שבי ולא שמד ולא שלל ולא שלט בהן לא יון ולא אדום והוציאם הקב״ה י״ב שנה קודם חרבן ירושלים בתורתן ובתלמודן״.

משבטלו הישיבות בארץ ישראל ובבבל, צמחו ישיבות חדשות במערב אירופה: בצרפת, באשכנז ובספרד. לאחר מכן נוסדו ישיבות במרכז אירופה ובמזרחה. בכל מקום שגלו בני ישראל נטו שם אהלה של תורה. התורה היתה חלק בלתי נפרד של עם ישראל בכל דורותיו.

רוב התלמידים הלומדים בבתי אולפנא שונים לומדים בעיקר לשם תכלית חמרית. לעומת זאת הלימודים בישיבות הן בעיקר לשם שמים ולא כקרדום לחפור בו. מגמתן של הישיבות היתה מאז ותמיד לגדל תלמידי חכמים יראי שמים ולאו דוקא רבנים. למסירותם של הרבנים תופשי הישיבות לא היה גבול. בצד ניהול ענייני הקהילה הקדישו את רוב מרצם לטיפוח הישיבה, שבה ראו שליחות גדולה. בין תופשי הישיבות קמו מחנכים דגולים שהשפעתם על תלמידיהם היתה עצומה.

האם ההוראה היא אמנות או מקצוע נלמד? בשאלה זו התלבטו החוקרים רבות. לגבי רוב הרבנים ראשי הישיבות אין לשאלה זו מקום כלל וכלל. להם היתה ההוראה אמנות טהורה. אף כי לא למדו מעולם פדגוגיה ושיטות חינוך שונות, בכל זאת נעשו אחדים מהם לגדולי האמנים בתחום החינוך וההוראה ומצאו נתיבות ללבו של כל תלמיד ותלמיד. היו שמיזגו את אמנות ההוראה עם דמותם המוסרית המופתית, והופעתם הטביעה את חותמה על דורות רבים. בבתי ספר רגילים מתקבלים להוראה מורים אשר סיימו את לימודיהם בבתי אולפנא וקיבלו תעודת גמר. התלמידים חייבים ללמוד אצל מוריהם בכתה מרצונם או שלא מרצונם. לא כך היה הנוהג בישיבות. איש לא כפה על בחור לאן ילך ללמוד ומפי איזה ראש ישיבה ילמד תורה. הבחור, בעצת הוריו, בחר לו את הישיבה, שבראשה עמד רב שיצאו לו מוניטין כדמות

חינוכית מוסרית וכבעל כח הסבר מעולה בהוראה. לפעמים נמשכו 400—500 בחורים אל עיירות נדחות ביותר כדי ללמוד תורה מפי גדולי המחנכים־האמנים שכיהנו שם כרבנים.

הפלא ופלא: בעיירות שבתפוצות ישראל כמעט שלא ידעו על שודדים ורוצחים יהודיים, ובודאי לא היו כאלה בין בוגרי הישיבות. בחור שלמד בישיבה רכש לו מטען של ידיעות, ספג לתוכו ערכי מוסר שנשאבו ממקורות ישראל והיה מחוסן בפני השפעות חיצוניות שליליות. בימינו אנו על אף השיטות החדשות בחינוך ועל אף הציוד המשוכלל העומד לרשות מוסדות החינוך, רחוקים אנו מהצלחה בחינוך לשלימות יהודית ולשלימות האדם. מחנכים רבים בארצנו שואבים את הרעיונות החינוכיים בעיקר ממקורות זרים. מן הראוי היה לשוב אל מקורותינו ולשאוב לפחות חלק משיטות החינוך מבארות מים חיים שלנו — מעולם הישיבות. גם בני הישיבות של היום יוכלו להפיק תועלת מספר זה בראותם כיצד גלו קודמיהם למקום תורה וקיימו את דברי חז"ל "פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן".

שתי מטרות עיקריות עמדו לנגד עיני בעת כתיבת הספר: א. להציב מצבה ליהדות התורנית בהונגריה, שיד הכורת עלתה עליה בימי השואה. ב. להעמיד לרשות המחנכים של ימינו חומר נוסף למחשבה חינוכית שיוכלו לשאוב ממנו כאוות נפשם.

את החומר שבספר ליקטתי מתוך מאות ספרים, ירחונים ועתונים. מאמץ מיוחד הקדשתי להציל מפי השרידים של זקני הונגריה וחכמיה את זכרונותיהם על הישיבות בעוד מועד. על פי רוב הבאתי את הדברים בשם אומרם ולפעמים בעילום שם על־פי בקשת אומריהם.

הספר מחולק לחמישה חלקים: סלובקיה, הונגריה המצומצמת, טרנסיל־בניה, קארפטורוס־מארמורש ובורגנלד. לפני כל חלק ימצא הקורא מבוא קצר ומפה. מפת בורגנלנד משולבת במפת הונגריה. כל מי שאינו בקי במושגים של הישיבות מן הראוי שיקרא תחילה את פרק א' שבספר. בפרק האחרון ימצא הקורא חומר על ההווי הישיבתי, על בעיותיהם ועל עולמם של הבחורים. בשאר הפרקים רשמתי תולדותיה של כל ישיבה מראשיתה ועד סופה בימי השואה. סדרי הלימוד חוזרים כמעט בכל פרק מחדש מתוך ההנחה שכל ישיבה ראויה למצבה משלה. יתר על כן, כל מי שיקרא בעיון ימצא את ההבדלים בין ישיבה לישיבה. הבאתי גם את השקפת עולמם של הרבנים מנהלי הישיבות בלא כחל ובלא שרק, כפי שהם משתקפים מתוך ספריהם וכפי שנמסרו לי מפי תלמידיהם, בלי לנקוט עמדה ובלי להביע הערכות משלי.

כמאתים ישיבות היו ברחבי הונגריה הגדולה בדורות האחרונים לפני השואה, ולמדו בהן כעשרת אלפים תלמידים. בוגרי הישיבות היו עמודי השדרה של הקהילות. הם כיהנו כרבנים, ככלי קודש והיו בעלי הבתים המנהיגים. מתוארות כאן 60 ישיבות, ברובן בהרחבה ומקצתן בקיצור. אחדות מהן אינן

מוזכרות בכלל מחוסר ידיעה מספקת בעת כתיבת הספר. תקוותי היא להשלים את החסר אי״ה בבוא העת ואם יסייעו בידי יוצאי הונגריה ביתר שאת.

יישר כח ותשואות חן חן לרבנים שליט״א שקדמוני בסבר פנים יפות ועודדוני בסיועם להוציא את הספר לאור: האדמו״ר רבי יעקב יוסף וייס (ספינקא), הרה״ג רבי יוחנן סופר (ערלוי), הרה״ג רבי יצחק שלמה אונגאר, הרה״ג רבי נתן גשטטנר, הרה״ג רבי ישראל אריה זלמנוביץ, הרה״ג רבי בן ציון רוטנר, הרה״ג רבי אפרים פישל סופר,הרה״ג בן ציון יעקובוביץ מחבר ספרים יקרי ערך והרב ר׳ יוסף יהודה ריינר. לעזר רב היה לי בידיעותיו האברך המופלג ר׳ עקיבא סופר בן הרה״ג רבי יוחנן מערלוי. הוקרתי נתונה במיוחד להרה״ג החסיד רבי יוסף אשכנזי (ויליאמסבורג), שהעיר לי הערות חשובות על סאטמר וסייע בעין יפה בהדפסת הספר. אחרון אחרון חביב איש האשכולות, אוצר בלום, שהיה לי לאחיעזר ולאחיסמך הרה״ג רבי דוד מושקוביץ, רבה של בונ׳האד לשעבר, וכעת ר״מ ומו״צ בירושלים.

שלמי תודה לתלמידי טאשנד לשעבר, עיר מולדתי בה גדלתי ולמדתי: הרב יעקב אליעזר וייס הרב שלמה חיים ברנשטיין, הרב משה אהרן שאלומון ובנו ר׳ יחזקאל, ר׳ אריה גפני, ר׳ יוסף יעקב וידידי היקר החביב ר׳ מרדכי הלמן מקלויזנבורג.

תבורך רעיתי מרת עדה לבית הרב מרדכי עטיה זצ״ל, יחד עם שלושת בנינו החביבים יעקב, עוזיאל (עוזי) ויובל שעודדוני וסייעו לי בכתיבת הספר. עוזיאל ליווה אותי בכל עבודתי מראשיתה ועד סופה. כן יבורך אחי היקר ר׳ משה פוקס שסייע לי בליקוט פרטים אחדים.

חובה נעימה לי להודות לספרנים מבית הספרים הלאומי שהעמידו לרשותי ספרים יקרי ערך וכתבי יד נדירים: מר זלמן זנד, מר אברהם לוי, מר שלמה גולדנברג, ר׳ בנימין קלוגר, ר׳ יהושע מונדשיין ואחרים. במיוחד אני מודה למנהלים מר פרץ תשבי וד״ר מרדכי נדב. אחרון אחרון החוקר הביבליוגרף הידוע מר י. י. כהן שבלעדי עזרתו ועצותיו לא הייתי יכול להוציא לאור דבר מושלם. יעמוד על הברכה מר דב לייבטאג ממחלקת כתבי היד של ״ישיבה אוניברסיטי״ שהעמיד לרשותי מסמכים יקרי ערך של ה״סנטראל רליף קומיטי״. יישר כח למר נפתלי וינטר מספריית מוסד הרב קוק ולספרנים בספריות אחרות ובישיבות השונות שפתחו לפני גנזיהם. ראוי לשבח הצלם המעולה מר ז׳ק לוי מגבעת שאול, שהכין את העתקי הצילומים בזריזות וביעילות רבה.

יעמדו על הברכה ידידי ד״ר דב ירדן, ד״ר רפי ניר, ומשפחת שלמה הורנונג שעברו על פרקים אחדים והעירו הערות לשוניות חשובות. ביחוד אני חייב תודה לתלמיד החכם המלומד ד״ר דוד תמר שקרא כמעט את כל הפרקים בספר והאיר את עיני בהערותיו המצויינות בענייני תוכן, לשון וסגנון.

שלמי תודה לאישים שהמליצו בפני מוסדות ואישים שיעמדו לימיני בהוצאת הספר לאור: פרופסור יעקב כץ, פרופסור צבי אדר, פרופסור יוסף

לוינזון והעסקנים הציבוריים מר משה מושקוביץ, מר צבי עשהאל ועו"ד אברהם שפט. יעמדו כולם על הברכה.

רבים סייעו בידי במסירת פרטים. אם נפלו טעויות, כל האחריות תפול על המחבר. תפילתי שהציבור יקבלן בהבנה. "שגיאות מי יבין מנסתרות נקני". מי יתן שספרי יהיה תרומה להנצחת יהודי הונגריה ותרומה לחינוך היהודי המקורי לדורות הבאים.

ה מ ח ב ר

ירושלים, ערב ראש השנה תשל"ט

רשימת הקיצורים

E.J. — Encyclopaedia Judaica

M.Zs.L. — Magyar Zsidó Lexikon

M.Zs.Sz. — Magyar Zsidó Szemle

M.H.J. — Monumenta Hungariae Judaica

פרק א

התפתחותם של החיים היהודיים וחיי התורה בהונגריה

הרקע ההיסטורי הכללי

שטחי הונגריה של היום היו ידועים בתקופה העתיקה בשם פאנוניה. חבל ארץ זה נכבש על ידי הלגיונות הרומאיים במאה הראשונה למניינם והפכו אותו לאחת הפרובינציות שלהם. הרומאים שלטו באיזור זה כמה מאות שנים. לאחר נפילת הקיסרות הרומית ובימי נדידות העמים היה האיזור מרכז לשבטי ההונים. במרוצת הדורות הבאים עברו בחבל ארץ זה עמים שונים עד שבשנת 894 חדרו אליו המאדיארים־ההונגרים בראשות נסיכם ומנהיגם ארפאד. בשנת 1000 בערך קיבלו את הדת הנוצרית הרומית. בדומה לארצות אחרות באירופה התבסס גם כאן המשטר הפיאודלי, ואנשי האצולה שלטו במדינה.

מלכי הונגריה הקימו מדינה גדולה וחזקה ושלטו בבטחון עד הופעתם של הטורקים במאה השש־עשרה. בשנת 1526 הובסו ההונגרים על ידי הטורקים בקרב מוהאץ, ושטחים רבים של הונגריה נפלו תחת שלטון הטורקים. לאחר 160 שנה של מלחמות בלתי פוסקות הצליחו שליטי הבסבורג מאוסטריה להדוף באופן הדרגתי את הטורקים מן האיזור. במקום הטורקים נעשו למעשה שליטיה של הונגריה הקיסרים לבית הבסבורג מאוסטריה. גם שלטונם של ההבסבורגים לא היה לשביעות רצונם של ההונגרים, ועל רקע זה פרץ המרד הלאומי של ההונגרים (1848) בהנהגתו של קושוט. המרד אמנם דוכא, אבל בכל זאת נאלצו ההבסבורגים להתחשב בהונגרים. על רקע זה נוסדה בשנת 1867 הממלכה האוסטרו־הונגרית. על פי הסכם שבין שתי המדינות הוחלט, שהקיסר יהיה שליטם של שני העמים, אך לכל אחת מן המדינות יהיה פרלמנט משלה. ההונגרים זכו בצורה כזאת בעצמאות מסויימת בשטחי הונגריה רבתי.

לאחר מלחמת העולם הראשונה נתפרקה הקיסרות האוסטרו־הונגרית. לפי חוזה טריאנון (1920) איבדה הונגריה שטחים רבים, שבחלקם סופחו לרומניה, לצ'כוסלובקיה, ליוגוסלביה ולאוסטריה. הונגריה נשארה מדינה קטנה בגבולותיה המצומצמים. סמוך למלחמת העולם השנייה נעשתה הונגריה לבעלת בריתה של גרמניה הנאצית ועל סמך זה קיבלה בחזרה חלקים מן השטחים, שנלקחו ממנה בתום מלחמת העולם הראשונה.

היהודים בקרב שכניהם ההונגרים

על פי ציורים שעל גבי שרידי מצבות עתיקות משערים, שכבר בימי שלטונם של

הרומאים ישבו יהודים באיזורי הונגריה[1]. לאחר נפילתה של הקיסרות הרומאית אין זכר להימצאותם של היהודים במקום. רק במאה העשירית למניינם אנו מוצאים שוב רמזים על הימצאותם של יהודים באיזור זה. ר' חסדאי אבן שפרוט, שישב בספרד, שלח אגרת למלך הכוזרים והחליט להעבירה אליו באמצעותם של "בני ישראל היושבים בארץ הנגרין"[2].

במאות השנים שלאחר מכן חוקקו השליטים ואנשי הכנסייה חוקים שונים, שנועדו להעניק זכויות מסויימות ליהודים וחוקים, שבאו להגביל את פעילויותיהם. בסוף המאה האחת־עשרה נתכנסה ועידה בעיר סאבולץ', שהטילה כל מיני הגבלות על היהודים. הועידה קבעה, שאסור ליהודים להחזיק עבדים נוצרים ואסור להם לעסוק במסחר ובמלאכה בחגי הנוצרים. מאוחר יותר, בשנת 1251, פירסם המלך בעלא הרביעי כתב זכויות ליהודים, הבא להסדיר את היחסים בין הנוצרים לבין היהודים ונועד להגן על היהודים מפני פגיעות הנוצרים[3].

ככל שגברה השפעת הכנסייה הנוצרית בהונגריה השתדלו השליטים להעביר את היהודים על דתם. משלא עלתה בידם לבצע את זממם ציוה המלך לאיוש (לודויג) הגדול, בשנת 1360, לגרשם מארצו. לאחר שנוכחו לדעת שכלכלת הארץ נפגעה מהעדרם של יהודים הותר להם לשוב להונגריה כארבע שנים לאחר גירושם. בשנת 1494 העלילו עלילת דם על יהודי טירנא, שבעטייה עונו מספר רב של יהודים, ושנים־עשר מהם הועלו על המוקד[4].

במאה השש־עשרה כבשו הטורקים שטחי הונגריה נרחבים כולל גם את הבירה בודא. בעקבות הכיבוש התפצלה הונגריה לשלושה חלקים: החלק הדרומי והמרכזי היה תחת שלטון הטורקים, החלק המערבי והצפוני היה תחת שליטי הבסבורג מאוסטריה ובחלק המזרחי קמה טרנסילבניה, שהיתה נסיכות הונגרית תחת שלטון הטורקים. בימי שלטון הטורקים באו יהודים רבים מטורקיה ומארצות הבאלקן להתיישב בהונגריה[5]. בבודא נתפרסם במאה השבע־עשרה רבי אפרים הכהן, מחבר שו"ת "שער אפרים", כאחד מגדולי הפוסקים.

לאחר גירושם של הטורקים צורפו חלקי הונגריה השונים מחדש תחת הנהגתם של שליטי בית הבסבורג. האפיטרופסים העיקריים של היהודים היו הנסיכים הגדולים, שנתנו ליהודים כתבי זכויות והגנו עליהם בעת צרה. במאה השמונה־עשרה היו כבר כ־150 ישובים יהודיים בהונגריה. בין הקהילות הגדולות היו פרשבורג, רכניץ, אייזנשטדט, מאטרסדורף, בודא, פאפא, פאקש, בונ'האד ועוד[6].

כאמור לאחר מרידות ומאבקים בין ההונגרים והאוסטרים נחתם הסכם ביניהם

1. S. Kohn, A zsidók története Magyarországon, Budapest 1884, pp. 1—11 (להלן שמואל כהן).
2. שם, עמ' 28 ; בן־ציון דינור, ישראל בגולה, כרך ראשון, ספר שני, ת"א 1961, עמ' 35, מובא מתוך קוקבצ'וב עמ' 15—16 ; פנקס הקהילות הונגריה, הוצאת יד ושם, ירושלים תשל"ו, עמ' 1, 82—83.
3. יקותיאל יהודה גרינוולד, טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן, ניו יורק 1945, עמ' 20—24.
4. לזכר הקרבנות נתחברה קינה מיוחדת. ראה שמואל כהן, עמ' 441—444.
5. על תקופה זו ראה נ. קצבורג, "לתולדות היהודים בהונגריה בתקופת שלטון הטורקי", סיני, כרך ל"א (תשי"ב), עמ' של"ט—שנ"ב.
6. פנקס הקהילות הונגריה, עמ' 17.

בשנת 1867. בעקבות ההסכם החדש ניתן גם ליהודים שוויון זכויות. מאותה שעה היה צורך להסדיר את מעמדם של היהודים כעדה דתית. לשם כך הזמינה הממשלה את נציגי היהודים לקונגרס מיוחד בשנת תרכ"ח (1868). בקונגרס זה פרצו חילוקי דעות בין המחדשים שנקראו "ניאולוגים" לבין החרדים. ה"ניאולוגים" הושפעו מרוח ההשכלה שבאה מגרמניה ורצו להנהיג תיקונים דומים בהונגריה. הם סירבו להיענות לדרישת החרדים, שתקנות הקהילות תהיינה מבוססות על דיני שלחן ערוך ועל רוח מסורת ישראל. החרדים התנגדו להצעת ה"ניאולוגים" בדבר הקמת סמינאר לרבנים ולמורים. כתוצאה מחילוקי דעות בין באי הקונגרס נוצר פילוג מוחלט בין קהילות ה"ניאולוגים" לבין קהילות החרדים־האורטודוקסים. קבוצה שלישית שלא רצתה להצטרף לאף אחד משני המחנות והעדיפה להשאר במצב שהיה קיים לפני הקונגרס, נקראה בשם "שטטוסקווא" (סטאטוס־קוו)[7].

יהודי הונגריה במקורות הלכה קדומים

את הידיעות הראשונות על הימצאותם של יהודים בהונגריה במקורות ההלכה אנו מוצאים החל מן המאה העשירית והמאה האחת־עשרה. המהר"ם מרוטנבורג כלל בתוך קובץ תשובותיו מספר פסקים של רבי יהודה ב"ר מאיר הכהן, שחי במגנצה בסוף המאה העשירית. בשלוש מתשובותיו מוזכרים יהודים שחיו באותו זמן "בארץ הגר" (כינוי להונגריה) ועסקו בהטבעת מטבעות ובמסחר של מטבעות זהב[8]. בספר הפרדס המיוחס לרש"י מובאים נימוקים למקור השם "שבת הגדול". בהמשך נאמר שם "וכן דרש קצין אחד רבינו יצחק מארץ הגר טעם אחר לפי שמאחרים העם בשבת שלפני הפסח בבית הכנסת שדורשים הלכות ביעור חמץ"[9]. מסתבר ממקור זה, שבהונגריה של אותם הימים ישב דרשן, שדרש וידע על מנהג נפוץ, שבשבת הגדול דורשים עד שעה מאוחרת בבית הכנסת בהלכות פסח.

בתחילת המאה השלוש־עשרה מספר רבי יצחק ב"ר משה מוינה: "איקלעתי לארץ הגר לבודן (=לבודא) ולאוסטריגום (=אסטרגום) ויש שם חמי טבריה גובעין מן הקרקע ושאלוני אם הנשים יכולות לטבול בהם שהיו מסופקים במקור שהן חמין והוריתי להיתר" (אור זרוע, חלק א, סי' שס"ו). בעיר אסטרגום נודע גם הרב ר' קלונימוס בנו של ר' שבתי חזן, שגזר עונש חמור על שני יהודים שהגיעו לעיר לאחר כניסת השבת. השניים התאחרו וחיללו את השבת כי בדרך נשבר להם אחד מאופני העגלה בה נסעו. הציבור סירב לברכם בברכת שבת שלום, ואסר עליהם להיכנס לבית הכנסת. לאחר שבת הטיל עליהם ר' קלונימוס לצום שבעה שבועות, עונש מלקות ומתן כספים לצדקה[10]. בתשובותיו של רבי ישראל איסרלין בעל "תרומת הדשן" (חי במאה החמש־עשרה) מוזכרים הרבנים מהר"י ומהר"א מ"ארץ הגר" ומהר"ם כ"ץ מהעיר אופן שהיא בודא (פסקים וכתבים, סי' קל"ח).

הספר הראשון שנתחבר על ידי רב מהונגריה היה ספר "מנהגים" לר' אייזיק

7. ביבליוגרפיה לפרשה זו ראה נ. קצבורג, ארשת, כרך ד (תשכ"ו), עמ' 322—367.
8. תשובות מהר"ם מרוטנבורג, פראג שס"ח, סי' תתק"ג, תתק"ד, תתקל"ה.
9. ספר הפרדס, בודאפשט תרפ"ד, עמ' שמ"ג.
10. י. י. גרינוולד, קורות התורה והאמונה, בודאפשט תרפ"א, עמ' 5.

מטירנא[11]. ר' אייזיק היה מתלמידיו של רבי אברהם קלויזנר מוינה, של רבי שלום מנוישטדט ושל רבי אהרן בלומלין הי"ד. בהקדמה לספרו כתב, שהוא ליקט את "מנהגי מדינתנו מנהגי הגר ושטיירמרק ומעריין". במרוצת השנים פירסמו חכמי הונגריה ספרות הלכתית עניפה ביותר, דרשות, חידושים וביחוד ספרי שאלות ותשובות.

הישיבות הראשונות בהונגריה

לפי דבריו של גרינוולד[12] ביקש ר' אייזיק מטירנא לייסד ישיבה בעיר טירנא לאחר שראה שאין בני תורה מצויים באיזור. לידיעה זו אין כל אישור מתוך ספרו של ר' אייזיק מטירנא, וכנראה שאין לה אחיזה במציאות.

בשנת תכ"ו (1666) התיישב רבי אפרים הכהן בעל "שער אפרים" בבודא. הוא נמלט מוילנא בעת גזירות תט"ו (1655) ולאחר שהיה רב במספר קהילות, כולל בתוכן קהילת פראג, נתקבל לרבה של בודא. מתוך ספרו מתברר שהוא עמד בקשרי שו"ת עם גדולי הרבנים בני תקופתו וביחוד עם הרבנים שבאיזור הבאלקנים. לפי גרינוולד[13] ניהל רבי אפרים הכהן ישיבה בבודא. כמו כן ניהלו שם ישיבות שני חתניו: ר' יעקב וילנר ור' יצחק שולהוף ונכדו ר' צבי אשכנזי בעל "שו"ת חכם צבי". גרינוולד איננו מגלה את מקורותיו לידיעה זו. מן הראוי לציין, שבהקדמה לספר "שער אפרים" מספר בנו של רבי אפרים הכהן על אודות אביו ש"הגלה גולה אחר גולה". לגבי כל קהילה שהבן מזכיר הוא מציין שאביו "הרביץ תורה ברבים". רק לגבי קהילת בודא השמיט הערה זו[14]. גם קיומה של ישיבה בהנהלתו של ר' יצחק שולהוף מוטל בספק. הוא עצמו מספר ששלושים בעלי בתים ביקשוהו שהוא ילמד עמם. הוא נענה לבקשתם ולימדם בליל רביעי כל הלילה תורה, נביאים, כתובים, משניות, אגדה, מדרש וזוהר[15]. יש להניח שגם אם כל ארבעת החכמים הנזכרים למדו תורה ברבים לא היה זה לימוד במובן של ישיבה, בה לומדים בחורים על פי תכנית קבועה מן הבוקר ועד הערב, אלא היה זה לימוד בציבור עם בעלי בתים בזמנם הפנוי.

הישיבה הראשונה שיש לנו ידיעות ברורות אודותיה נוסדה בשנת תע"ז (1717) על ידי המהר"ם א"ש באייזנשטדט. בישיבה זו התנהלו הלימודים על פי זמנים קבועים עם "בחורי חמד". בראשית "זמן" הלימוד היה המהר"ם א"ש טרוד בסידורים למען בחורי ישיבתו ולא התפנה להשיב לשואליו. חלק משיעוריו נלמדו במטרה ל"חדד" את שכלם של תלמידיו[16]. לאחר מכן קמו ישיבות בערים נוספות: בפרשבורג, במאטרס-דורף, בבונ'האד, בסאנטוב, בבאלאשאג'רמוט, בפאפא, בקראלי ועוד[17]. עם הופעתו של רבי משה סופר בעל "חת"ם סופר" בפרשבורג קיבל לימוד התורה בישיבות הונגריה תנופה חדשה, שלא היתה כדוגמתה קודם לכן.

11. מנהגים, ויניציא שנ"א, ליעגוויל 1806. הספר זכה לעוד מהדורות רבות.
12. טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן, עמ' 100.
13. שם, עמ' 106.
14. ראה בהקדמה לשו"ת שער אפרים, זולצבאך תמ"ח.
15. גרינוולד, קורות התורה והאמונה בהונגריה, עמ' 18.
16. ראה במפורט בפרק על אייזנשטדט.
17. צ. י. אבראהאם, "על הישיבות בהונגריה הנרחבת" בתוך: מוסדות תורה באירופה, ניו יורק תשט"ז, עמ' 436, הערה 2.

החל מתקופתו של בעל "חת"ם סופר" התגבשו סדרי לימוד מיוחדים שהונהגו ברוב ישיבות הונגריה. סדרי הלימוד התבססו על שני שיעורים עיקריים: "שיעור פשוט" ו"שיעור עיון". ב"שיעור פשוט" לימד הרב את תלמידיו כשניים־שלושה דפים גמרא עם רש"י ותוספות למשך השבוע. ברוב הישיבות נלמדו גם דברי המפרשים המהרש"א והמהר"ם על דפים אלה. המסכתות לשיעור זה נבחרו מתוך סדר נזיקין, מועד ונשים. בלימוד זה הושם הדגש על הבנה יסודית של הגמרא על דרך הפשט, דף אחר דף, בלי לדלג על שום קטע שבגמרא. ללימוד זה נהגו לקרוא "לימוד על הדף". שיעורים אלה נתקיימו על פי רוב בשעות אחר הצהריים המאוחרות או לאחר תפילת מעריב בחורף. ב"שיעור עיון" למד הרב עם תלמידיו שתיים־שלוש סוגיות ממסכתות שונות למשך "זמן" לימוד. לימוד הסוגיא כלל את כל המקורות הקשורים באותו נושא, החל בקטעי הגמרא השונים וכלה במפרשים ובפוסקים ראשונים ואחרונים. הרב שהרצה את שיעוריו נהג לעמוד על הבדלי השיטות של המפרשים. לפעמים חידש חידושים משלו ונכנס לפלפולים עמוקים. שיעור זה התקיים על פי רוב בשעות שלפני הצהריים.

"שיעור הפשוט" היה לימוד פרונטאלי בו הרצה הרב את שיעורו וכל בני הישיבה האזינו לו. לעומת זאת ב"שיעור העיון" השתתפו בעיקר תלמידים בעלי ידיעות רבות, ולעתים התנהלה שקלא וטריא בינם לבין רבם. יחד ניסו לברר וללבן את הבעיות שבסוגיא ואת המסקנות ההלכתיות שנובעות ממנה. לעתים נבחרו הנושאים לסוגיות לפי צורך השעה או לפי צורך המקום. למשל בימי מלחמת העולם הראשונה היו רבנים שלמדו עם תלמידיהם סוגיות הדנות בענייני עגונות. באיזורים בהם עסקו יהודים במסחר יינות או בייצורם למדו לעתים סוגיות הדנות ביין כשר ויין נסך. כאשר בנו מקוה חדשה בקהילה למדו סוגיות מתוך מסכת מקוואות. היו ישיבות בהן נלמדו סוגיות על הנושאים עליהם עמד הרב לדרוש בשבת הגדול או בשבת שובה.

היו ישיבות בהן למדו בנוסף לשני השיעורים האלה גם "שיעור טפל". שיעור זה כלל כשני דפי גמרא עם רש"י למשך השבוע. חומר זה נלמד ממסכת קלה ונועד ללימוד עצמי ולצרכי בקיאות. לפעמים ניתן גם שיעור זה על ידי הרב.

מלבד שיעורים עיקריים אלה למדו כל שבוע סעיפים אחדים מתוך שלחן ערוך אורח חיים וסעיפים אחדים מתוך שלחן ערוך יורה דעה. שיעורים אלה ניתנו על פי רוב מיד לאחר תפילת שחרית במשך חצי שעה בערך. לקראת שבת למדו הבחורים את פרשת השבוע עם רש"י.

לפני שיעור עיון או לפני שיעור פשוט נהגו רוב רבני הונגריה ללמד סעיפים אחדים מתוך ספרי מוסר שונים, כגון "חובת הלבבות", "פלא יועץ" ועוד. אולם לא היה כאן לימוד מוסר במתכונת שהיתה נהוגה בישיבות אחדות בליטא בדורות האחרונים.

בכל ישיבות הונגריה היה משטר קפדני של לימודים ושל בחינות. כל שבוע נבחנו הבחורים על כל חומר הלימודים שלמדו במשך השבוע. בסוף "זמן" הלימוד נתקיימה חזרה כללית על השיעורים העיקריים ולאחר מכן בחינה סופית.

הלימוד כולו היה מכוון "לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא", היינו ידיעת המסקנה הסופית הנובעת מן הגמרא ומן הסוגיא על מנת לדעת כיצד לנהוג בחיי יום יום. על כן נבחרו לצורך הלימודים אותן המסכתות שיש להן ערך מיוחד הלכה למעשה. מאותה סיבה למדו בישיבות הונגריה בצורה מסודרת שלחן ערוך אורח חיים ויורה דעה.

בישיבת וולוז׳ין, שהיתה אם הישיבות הליטאיות, למדו על מנת לברר את הסברא של ההלכה ולהגיע לאמיתה, תוך כדי בירור המקור במקרא. מכאן שהדגש הושם על ניתוח יסודות ההלכה[18]. בוולוז׳ין לא למדו לשם ידיעת המסקנה המעשית של ההלכה, על כן לא למדו גם שלחן ערוך אורח חיים ויורה דעה, פרט לאלה שהתמחו לרבנות.

בישיבות הונגריה רצו לגדל ציבור של בעלי בתים תלמידי חכמים — יראי שמים, שידעו כיצד לחיות יום יום על פי ההלכה. הישיבות כאן לא נועדו להכין רבנים. ההנחה היתה, שבחור שלומד בישיבה ירכוש לו חכמת חיים ויהיה מסוגל לאחר מכן לעסוק בכל מקצוע: מסחר, מלאכה, פקידות, ניהול אחוזה, חרושת ועיד. ברור היה, שהמוכשרים בין בחורי הישיבה יבחרו ממילא לרבנים ולמשרות של כלי קודש אחרים.

בחור שלמד שנים אחדות בישיבה זכה בסוף לימודיו לתואר ״חבר״ או לתואר ״מורינו״, אך הוא לא קיבל סמיכה לרבנות מיד עם תום לימודיו בישיבה. בחור שרצה לקבל ״היתר הוראה״ (סמיכה לרבנות) היה חייב להבחן אצל שלושה רבנים, ורק לאחר נישואיו ולאחר שהוכיח שקהילה מוכנה לקבלו כרב קיבל היתר הוראה. הקפדה זו של רבני הונגריה נבעה מחששם שמא יפנו תלמידים בעלי סמיכה לרבנות לקהילות שאינן אורטודוקסיות או לסמינאר לרבנים ניאולוגים.

כאמור נועדו הלימודים לחנך בעלי בתים תלמידי חכמים ויראי שמים, לכן לא היתה כל סלקציה בקבלת תלמידים לישיבות הונגריה. כל תלמיד שבא לישיבה יכול היה להתקבל בה בתנאי, שיעמוד בדרישותיה הדתיות והמוסריות. רמת הידיעות לא היתה חשובה בשעה שבחור בא להתקבל לישיבה. בחור שהיה חלש בלימודיו קיבל עזרה, ולמד תחת השגחתו של מדריך שנקרא ״חזר בחור״. שונה היה המצב בישיבות הליטאיות. בחור שרצה להתקבל לישיבה ליטאית היה צריך להיות בעל ידיעות מלכתחילה, כי הישיבות הליטאיות נועדו בחלקן הגדול לבחורים מוכשרים ומחוננים[19]. לכן אין תימה, שבוגרי ישיבות ליטא היו ברובם למדנים מופלגים, בעוד שמישיבות הונגריה יצאו בוגרים בעלי רמות שונות. ישיבות הונגריה לא נועדו לחנך עילית כי אם את המוני בית ישראל.

בישיבות הונגריה אסור היה ללמוד לימודים חיצוניים, פרט לישיבתו של רבי עזריאל הילדסהיימר באייזנשטדט. ברוב הישיבות התנגדו הרבנים אפילו לקריאת עתונים ורצו שהבחורים יקדישו את כל זמנם ללימוד התורה. רוב רבני הונגריה האורטודוקסים התנגדו לציונות כולל גם הציונות הדתית. ברוב הישיבות אסרו אפילו פעילות של אגודת ישראל.

בישיבות אחדות החלו בשנות קיומן האחרונות ללמוד גם מלאכה בצד תכנית הלימודים הרגילה של הישיבה. לראשונה הונהגו לימודי מקצוע בישיבת אונוד, סמוך למלחמת העולם הראשונה. בין שתי מלחמות העולם למדו מלאכות שונות באיקלוד, בסיגט ובאויבערווישעווע. בעקבותיהן רצו ללכת גם ישיבות אחרות אלא שבינתיים פרצה מלחמת העולם השנייה.

18. ש. ק. מירסקי, ״ישיבת וולוז׳ין״ בתוך: מוסדות תורה באירופה, עמ׳ 16—21, 46; ג. אלון, ״ישיבות ליטא״, בספרו מחקרים בתולדות ישראל, ת״א 1957, עמ׳ 4—5.
19. אלון, שם עמ׳ 2.

זמני הלימוד בישיבה ומבנה הכתות

הלימודים בישיבות התנהלו לפי "זמנים". "זמן" לימוד נמשך כחמישה חדשים בערך. "זמן החורף" התחיל ימים אחדים לאחר סוכות ונמשך עד סוף חודש אדר. "זמן הקיץ" התחיל לאחר פסח ונמשך עד מחצית אלול בערך. בסוף "זמן" לימוד נסעו הבחורים לביתם, אבל היו גם בחורים שנשארו בישיבה בתקופה ש"בין הזמנים" ולמדו לבדם או בהשגחת רבם. אחדים ניצלו את תקופת "בין הזמנים" לעבודות שונות, כדי לחסוך כסף להוצאות המשך קיומם בישיבה.

בראשית זמן הלימוד נאם הרב את נאום ה"פתיחה" בו הביע את השקפותיו ואת דרישותיו מתלמידיו. בנאום זה היה משלב מדברי הסוגיא שהחלו לעסוק בה. לנאום ה"פתיחה" באו לעתים גם בעלי בתים של הקהילה כי המעמד הזה היה מאורע חגיגי של הישיבה.

הלימודים היומיומיים בישיבה החלו על פי רוב בשעה 5 לפנות בוקר ונסתיימו בשעה 9—10 בערב. בחלק גדול מן הישיבות למדו ב"ליל ששי" (ביום חמישי בערב) כל הלילה. בחצות "ליל ששי" ערכו תפילת "תיקון ליל חצות" ולאחר מכן המשיכו בלימודים עד אור הבוקר. כל יום בשעות המוקדמות לפנות בוקר היה עובר בחור ("המעורר") ליד כל האכסניות והעיר את הבחורים לקום ללימודיהם. כחצי שעה לאחר מכן עבר משגיח, ולפעמים הרב עצמו, לבדוק אם הבחורים קמו כבר ללימודיהם.

הישיבות בהונגריה לא היו מודרגות ממש לפי כיתות, אולם ברובן היו לפחות שלוש קבוצות של בחורים: 1. ה"בחורליך" היו הצעירים שהיו זקוקים לעזרה. הם למדו בקבוצה של 4—5 בחורים תחת השגחתו של מדריך שנקרא "חזר בחור". כינוי זה ניתן לו כי הוא היה חוזר ומשנן עם הצעירים את השיעור על מנת להיות מוכנים לקראת הרצאתו של הרב ולקראת הבחינה. 2. ה"שיעור גייערס" ("הולכים לשיעור") היו עמודי השדרה של הישיבה. הם יכלו ללמוד דף גמרא בכוחות עצמם והלכו לשיעורו של הרב בלי להזדקק לעזרתו של "חזר בחור". הם למדו בחברותא של 2—3 תלמידים יחד. 3. ה"חזר בחורים" היו העילית של הישיבה. הם השגיחו והדריכו את הצעירים. מלבד תכנית הלימודים הרגילה למדו חומר נוסף לעצמם.

דמותו של הרב תופש הישיבה

מנהל הישיבה היה כמעט תמיד רב של קהילה, מרא דאתרא, אשר קיבל על עצמו מלבד ניהול ענייני הקהילה גם את ניהול הישיבה. ברוב הישיבות באותם הימים, כפי שמקובל גם היום, היה רב שניהול הישיבה היה תפקידו היחיד. בהונגריה רבה של הקהילה ניהל את כל ענייני הישיבה ללא משרד וללא מנגנון אדמיניסטרטיבי. הוא עצמו היה ראש הישיבה, מגיד השיעור, המנהל האדמיניסטרטיבי, המשגיח, המדריך הרוחני ו"האבא" הדואג לצרכיהם הכלכליים של תלמידיו. התלמידים כינו את מנהל הישיבה "רבי" ואילו הכינוי "ראש ישיבה" ניתן לבחור שהצטיין בלימודיו והיה מוותיקי התלמידים בישיבה.

עקב מסירותם הרבה של הרבנים מנהלי הישיבות התיחסו אליהם תלמידיהם בהערצה שקשה לתארה. כאשר נכנס רבם לשיעור לבית המדרש קמו כולם כהרף עין על רגליהם ודומיה מוחלטת השתררה תוך שניות אחדות באולם בית המדרש. כשעתיים

שלוש שעות רצופות האזינו התלמידים לשיעור של רבם, ולא היתה כל בעיה של משמעת או חוסר ריכוז למרות שישבו בשיעור מאות של תלמידים.

במידה מסויימת עזרו למנהל הישיבה הגבאים של ה"חברות" השונות שבישיבה. גבאי "דחברה חריפות ומגידות" סיפקו מעין שעשוע רוחני לבחורים. הם הטילו כל פעם על שני בחורים אחרים לדרוש בשבת בפני בני הישיבה בענייני פלפול ובענייני אגדה. גבאי "דחברה מזונות" בשיתוף פעולה עם הרב דאגו לענייני המנזא ולקיומם הכלכלי של הבחורים הנצרכים. גבאי "דקניין ספרים" רכשו ספרים לישיבה וחילקום בין הבחורים.

בקורת והצעות לשיפור הלימודים

על פי רוב הבחורים שסיימו את לימודיהם בישיבה זכרו את תקופת לימודיהם באהבה ובגעגועים. היו בין הבוגרים שנסעו לבקר את רבם כל שנה ועמדו עמו בקשרי מכתבים. היו כאלה שהקימו ארגון של המסיימים על מנת לסייע לרבם. היו גם מקרים שבוגרי ישיבה מתחו בקורת על סדרי הלימודים בישיבות ורמזו על כך שיש לשנות את השיטה.

בדברים נלהבים ובנימה של בקורת מתאר חוקר אחד את ישיבות הונגריה במאה התשע־עשרה כדלקמן:

"אין מספר לישיבות בעת ההיא באונגרן... בכל מקומות מושבות היהודים אשר בהן קהילות גדולות או קטנות שם היו הרבנים תופשי תורה. ולערך מספר בעלי הבתים אשר בעדה התאספו שם בחורים רבים או מעטים כפי אשר יכלו בני הקהל לנשוא, וברצון טוב היו בעלי הבתים נותנים להם די צרכיהם אף אם לרוב לא היה די מחסורם אשר יחסר להם... אני אמרתי בלבי כי צדקה עשו הרבנים עם תלמידיהם כי נדבו להם זמנם וכוחם ללמדם תורה כמסת חכמתם. אבל גם חשבתי ובינותי בדבר ומצאתי כי נגד זה גם הם התלמידים עשו צדקה עם הרבנים כי באו אליהם לקחת תורה מפיהם... הישיבות בכל אונגרן היו רק בתי תלמוד רק לימוד הגמרא היה כל ישעם וחפצם ולא יותר. לא ידעתי שם ישיבה באשר התעוררו התלמידים מצד רבם ללמוד בה חכמה זולתי תלמוד ופוסקים... ואני הכרתי בחורים אמוני יד בפלפול ולא ידעו התורה ואיני צריך לאמור שחכמת לשון הקודש ודקדוקה היתה להם ארץ מאפליה נעלמה"[20].

דברי בקורת והצעות שונות לשיפור תכנית הלימודים בישיבה הושמעו בהזדמנויות שונות בירחון הבחורים "נטעי בחורים". בחורים אחדים הציעו להגביר את הלימודים בשלחן ערוך, אורח חיים ויורה דעה. אחרים הציעו להרבות בלימודי נ"ך, לשון קודש, דקדוק, כללי ש"ס, תולדות ישראל ועוד[21]. רבי מנחם סג"ל פאלאק הציע שבכל ישיבות הונגריה ילמדו כל הבחורים לפי תכנית אחידה. כולם ילמדו בעת ובעונה אחת את

20. א. ה. וייס, זכרונותי, ווארשא תרנ"ה, עמ' 53—56. בדברי בקורת חריפים יותר יצא ח. ברודי, שהיה תחילה תלמיד ישיבה בהונגריה ולאחר מכן למד בסמינאר לרבנים בברלין. ראה את מאמריו, המגיד, קראקא תרנ"ה, י"א אדר, גליון י"א; כ"ה אדר, גליון י"ב; ג ניסן, גליון י"ג; ר"ח אייר, גליון ט"ו—ט"ז.

21. נטעי בחורים, תרס"ד, מכתב ו, דף כ"ז; תרס"ה, מכתב א, דף ב; תרע"ג, גליון ב, ר"ח חשון, עמ' א—ד.

אותן המסכתות ואת אותן הסוגיות שבש"ס, כדי שהבחורים מכל הישיבות ימצאו שפה משותפת בכל מקום שיפגשו יחד בתקופה ש"בין הזמנים" או בתום לימודיהם[22].

אויברלנד ואונטרלנד

האיזורים במערב ובצפון מערב הונגריה (בורגנלנד וסלובקיה) נקראו בשם "אויברלנד" (הגליל העליון). האיזורים בצפון מזרח הונגריה (קארפטורוס ומארמורש) נקראו בשם "אונטרלנד" (הגליל התחתון). יהודי אויברלנד הושפעו באורח חייהם ובמנהגיהם מיהודי אשכנז, מיהודי אוסטריה ומיהודי בוהמיה ומורביה. הם התפללו בנוסח אשכנז, דיברו אידיש־דייטש וידעו את שפת המדינה. לבושם היה דומה ללבושם של רוב האזרחים במדינה. באיזורים אלה נוסדו הישיבות הראשונות של הונגריה ונתגבשו דרכי הלימוד בהן. באונטרלנד גברה ההשפעה ממזרח אירופה. היהודים דיברו בעיקר אידיש ולבשו לבוש יהודי מיוחד. ברובם התפללו בנוסח ספרד והחסידות נתנה את אותותיה בכל שטחי החיים.

מנהלי הישיבות נהגו על פי רוב על פי מנהגי המקום. הבחורים מאיזורי קארפטורוס ומארמורש, שגלו למקום תורה באיזורי אויברלנד, הביאו עמם את רוח החסידות מארץ מולדתם. בחורים אלה השפיעו לפעמים לא רק על חבריהם כי אם גם על רבותיהם, שהחלו לנהוג בדרכי החסידות. מישיבת אונסדורף, שהיתה באויברלנד יצאו מספר תלמידים רבנים שהקימו ישיבות ברוח החסידות[23].

הלימודים בימי השואה ולאחר המלחמה

ברוב ישיבות הונגריה נתקיימו הלימודים עד סמוך לשואה. בישיבות אחדות התקיימו הלימודים בתנאי מחתרת אפילו בימי הגיטו, בשנת תש"ד.

הישיבה האחרונה בימי השואה היתה ישיבת נייטרא. כאן התנהלו הלימודים עד אמצע חודש אלול, בשעה שרוב קהילות הונגריה הועברו כבר לאוישביץ. הבחורים למדו כאן במסירות נפש ומתוך תחושה שהם נושאים את אור התורה האחרון בממלכת הרשע עלי אדמות[24].

מספר רבנים ובחורים המשיכו בלימודיהם גם לאחר שהובאו לאוישביץ. הם הצליחו להביא עמם דפים אחדים מתוך ספרי קודש בשעה שהוגלו מהונגריה. קבוצה של 22 רבנים ולמדנים קבעו להיפגש בתוך המחנה בכל עת שתזדמן להם כדי ללמוד תורה בחברותא. לאחר שבועות אחדים הצטמצמה הקבוצה ל־15 איש כי השאר הומתו בינתיים. בזמן לימודם חידשו הרבנים חידושים חשובים ויצרו יצירות מקוריות. הרב ר' אברהם מאיר יזרעאל רבה של הוניאד לשעבר הצליח לרשום חלק מהחידושים לאחר שקנה פיסות נייר ועפרון מאת אוקרייני תמורת מנת לחם[25].

לאחר המלחמה קמו מספר ישיבות בהונגריה ובטרנסילבניה, אך הן התקיימו רק שנים אחדות בלבד. הרבנים ותלמידיהם עלו לארץ ישראל או שהיגרו לארצות הברית.

22. שו"ת חלק לוי, מישקולץ תרצ"ד, בהקדמה לספר.
23. ש. א. זוסמן סופר, "בית יוסף", שערים, עש"ק, י"ט אייר תשכ"ח.
24. ראה במפורט בפרק על נייטרא, עמ' 122 ואילך.
25. ראה משה אלבוים, בעתון "פארווערטס", ניו יורק 27.6.55 ; וראה אהרן סורסקי, תולדות החינוך התורתי, ת"א תשכ"ז, עמ' שע"ג—שע"ד.

מפת הונגריה הגדולה מלפני מלחמת העולם הראשונה

סלובקיה

סלובקיה שוכנת בחלק המזרחי של הרפובליקה הצ'כוסלובקית. מערבית ממנה נמצאים האיזורים של בוהמיה ומורביה. האיזור של סלובקיה ברובו הררי עם אוצרות טבע רבים. במיוחד התברכה סלובקיה במעיינות מינראליים.

בתקופה הקדומה ישבו באיזור זה שבטים שונים, עד שבמאה הששית למניינם התיישבו בו שבטים סלביים שונים. בשנת 906 השתלטו על המקום ההונגרים ושלטו בו קרוב לאלף שנים. לאחר שהטורקים כבשו את שטחי הונגריה עצמה, נאלצו ההונגרים להעביר את מושב כתר המלכות שלהם לסלובקיה של היום. בתום מלחמת העולם הראשונה החליטו המעצמות הגדולות על הקמת מדינת צ'כוסלובקיה, שכללה את בוהמיה, מורביה וסלובקיה.

היהודים הראשונים הגיעו לכאן במאות 11—12 למניינם. ביחוד גברה ההגירה של היהודים לכאן לאחר מסעי הצלב. במקורות קדומים מתקופת ימי הביניים מוזכרים יהודים, שנמצאים בפרשבורג, נייטרא, טירנא, פרשוב ועוד.

גזירות חמילנצקי בימי ת"ח—ת"ט (1648—1649) וגזירת הגירוש מוינה (1670) הביאו לכאן גלי הגירה נוספים של יהודים. כך נפגשו באיזור זה יהודים מן המזרח ויהודים מן המערב כאחד. בדורות שלאחר מכן היתה סלובקיה ארץ הגבול בין היהדות האורטודוקסית האשכנזית שבמערב אירופה, לבין היהדות האורטודוקסית החסידית שבמזרח אירופה. רוב הקהילות היו כאן אורטודוקסיות. הקהילות של הניאולוגים והשטאטוס־קוא מילאו בסלובקיה תפקיד שולי בלבד.

בשנת 1930 התגוררו בסלובקיה כ־135.000 יהודים. הקהילות הגדולות ביותר התרכזו בפרשבורג, קאשוי, פרשוב, טירנאו, נייטרא, טופולצ'אן ועוד. בפרשבורג קמה הישיבה המפורסמת ביותר לקהילות מרכז ומערב אירופה. ישיבות נוספות התפתחו בדונאסרדהעלי, שוראן, נייטרא, אונסדורף, גלנטא ועוד. האיזור בו נמצאו ישיבות אלו נקרא בשם "אויברלנד" (הגליל העליון). ישיבות בעלות אופי חסידי התפתחו בקרפטו רוס, ולהן נקדיש מקום מיוחד בספר זה.

בשנת 1938 הוחלט בועידת מינכן על חיסולה של צ'כוסלובקיה. חלקים ממנה סופחו להונגריה לגרמניה ולפולניה. חלק אחד של סלובקיה נשאר להלכה עצמאי ולמעשה היה תחת חסותה של גרמניה. לאחר מלחמת עולם השנייה הוקמה צ'כוסלובקיה מחדש, והיא נמצאת תחת השפעתה של ברית המועצות. איזורי קרפטו רוס אף סופחו לשטחי ברית המועצות.

הישיבות בסלובקיה, שהגיעו לשיא גדולתן לפני ואחרי מלחמת העולם הראשונה אינן קיימות עוד. קהילות ישראל שוממות וקולה של התורה נדם.

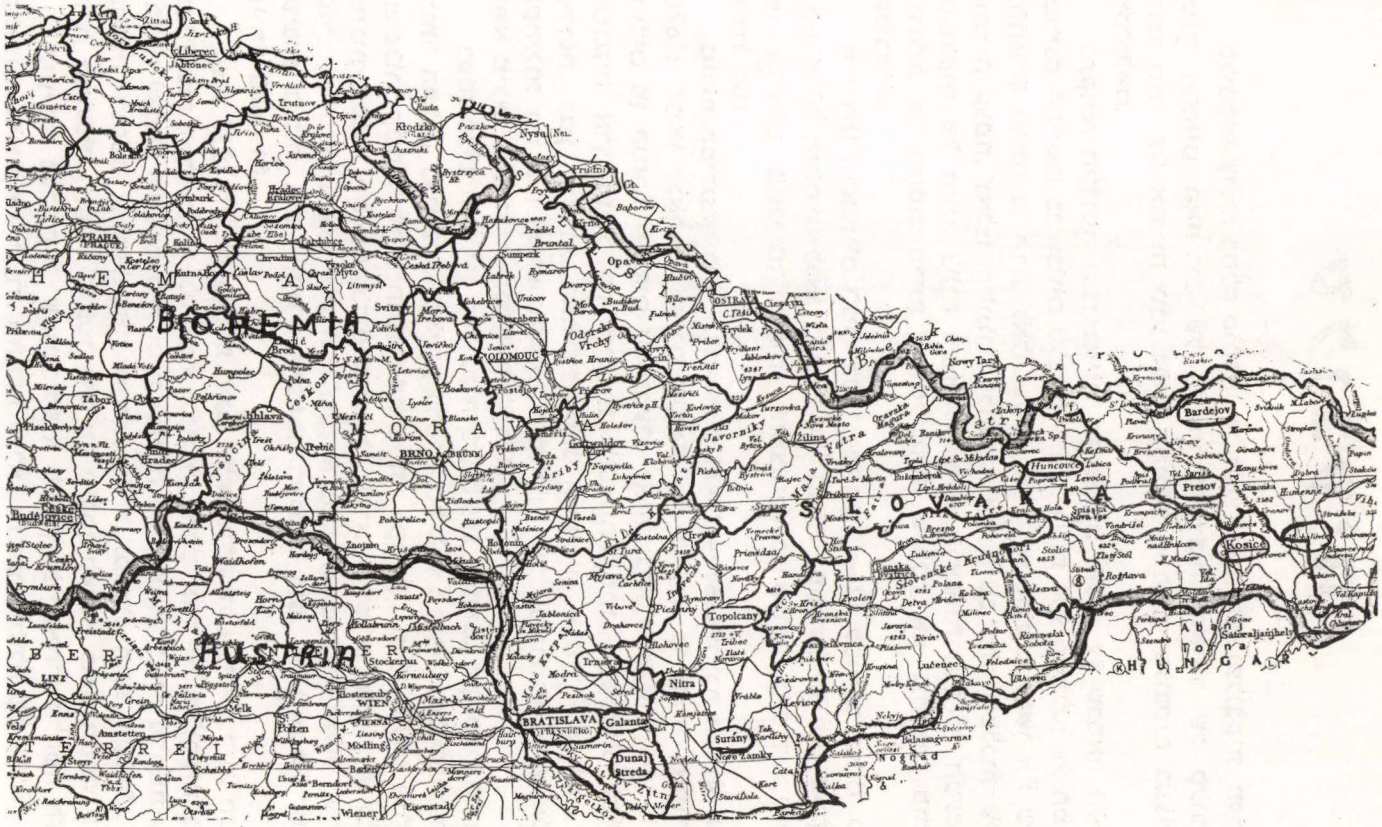

מפת סלובקיה ; ישיבות הגליל העליון ("אויברלנד"), אחדות מהן מסומנות בעיגול.

פרק ב

ישיבת פרשבורג

הישיבה המפורסמת ביותר במרכז אירופה, שאליה נהרו תלמידים ממזרח וממערב היתה ישיבת פרשבורג (בגרמנית: Pressburg, בסלובקית: Bratislava ובהונגרית: Pozsony).

העיר פרשבורג היא אחת הערים העתיקות באירופה, ושימשה כבירה למלכי הונגריה במשך שנים רבות. ראשית התישבותם של יהודי פרשבורג לוטה בערפל, אולם ברור, שבימי מסעי הצלב היתה כבר פרשבורג קהילה ידועה. באחת הקינות על קהילות גרמניה מתחילת האלף הששי (1250 למניינם) מציינים גם את "הרוגי ושרופי פרשבורג רבי יונה וחבריו"[1]. כמו כן שרדה קינה, שהתחברה לזכרו של רבי יונה מפרשבורג[2]. כפי הנראה, נהגו לומר קינה זו בבית הכנסת בפרשבורג.

במשך תקופת ימי הביניים היו עוד רדיפות וגזירות גרוש שונות נגד יהודי פרשבורג. היו לפעמים מלכים, שניסו לעצור בעד הרדיפות, אך לא תמיד הצליחו בכך[3]. עם זאת הלכה וגדלה הקהילה מדור לדור, ופרשבורג היתה לפאר קהילות הונגריה.

בשנת 1930 מנתה הקהילה כ־15.000 יהודים, שהיוו כשנים עשר אחוזים מכלל האוכלוסיה. בימי השואה פקד את קהילת פרשבורג אותו גורל מר שפקד את שאר קהילות סלובקיה והונגריה.

הרבנים הראשונים

במאה החמש עשרה חי בפרשבורג תקופה מסויימת רבי אייזק מטירנא[4], שהתפרסם בספרו "מנהגים". ספר זה, שהוא הספר הראשון שנתחבר ע"י יהודי מהונגריה, הופיע לאחר מכן במהדורות רבות. אחריו ישבו על כס הרבנות במקום: רבי אליקים ווייבלמן בן ר' קלונימוס, רבי יהודה ליברמן ורבי יום טוב ליפמן (1695 — 1715)[5], שהיה מפליטי וינה והתישב בפרשבורג. לדעתו של גרינוולד[6], למן רבי יום טוב ליפמן עד לימי השואה לא פסקו משרת הרבנות והישיבה בפרשבורג עד ימי השואה.

1. ראה בספר בעריכתו של גולד H. Gold, Die Juden und Juden Gemeinde Bratislava, Brünn 1932 (להלן: גולד), עמ' 3; ש. הכהן ויינגרטן, "תולדות יהודי ברטיסלבה", בתוך ערים ואמהות בישראל, ירושלים תש"ך, כרך ז, עמ' 7—9.
2. גולד, שם, עמ' 63.
3. י. י. גרינוולד, קורות עיר פרשבורג וגדוליה, סיגעט תרע"ב, עמ' 8—13; ערים ואמהות בישראל, עמו' 11 ואילך.
4. י. י. כהן, "ספריהם של חכמי הונגריה הראשונים", בתוך המעין, תמוז תשכ"ח, עמ' 6.
5. קורות עיר פרשבורג וגדוליה, עמ' 15—17, וראה הנ"ל טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן, נ. י. 1945, עמ' 207—208.
6. שם, עמ' 208.

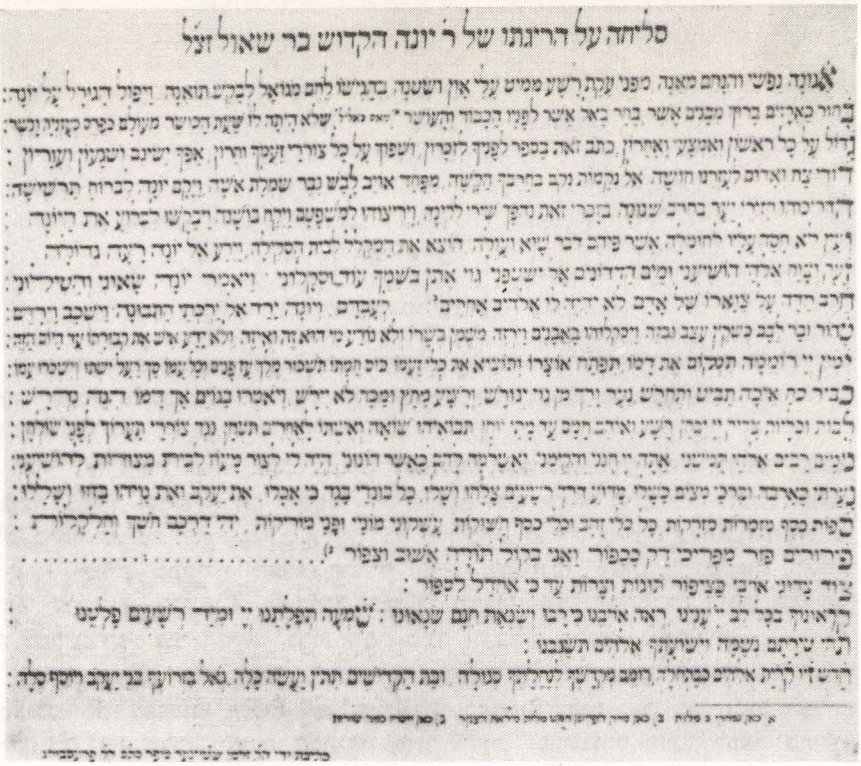
סליחה על הריגתו של ר' יונה הקדוש בר שאול זצ"ל

קינה לזכרו של ר' יונה מפרשבורג

יהודי פרשבורג מעלים מס לשליטיהם

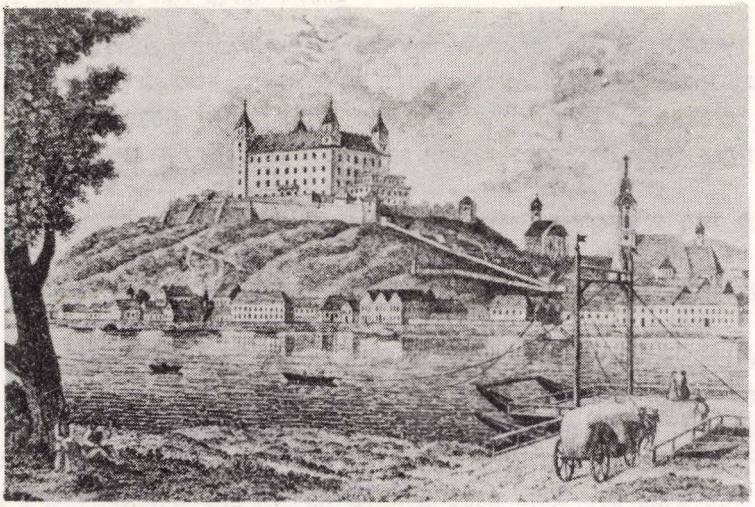

פרשבורג בשנת 1809 (מתוך ספרו של ה. גולד)

פרעות ביהודים בפרשבורג (1848)

ידיעות ראשונות לקיומה של ישיבה בפרשבורג יש לנו משנת ת"ץ (1730), מימי רבנותו של רבי משה לבוב, שכונה בשם רבי משה חריף. על מצבתו רשמו בני דורו "במדבר ובערבה הרחיב גבולו בתלמידים הרוה והשקה מים זכים מתוקים ונחמדים"[7]. כעשרים ושמונה שנים ישב על כס הרבנות בפרשבורג, ונפטר בשנת תקי"ח (1758).

בסוף ימיו של ר"מ לבוב נתמנה רבי עקיבא אייגר כעוזרו וסייע בידו לנהל את הישיבה. רבי עקיבא אייגר, נפטר ימים ספורים לאחר פטירת ר"מ לבוב. על מצבתו רשום: "אב"ד דק"ק צילץ ור"מ דקהילתנו פרשבורג, כל ימיו של אותו צדיק לא פסקה ישיבה ממנו"[8]. מבין חיבוריו נתפרסם ספרו "משנת דרבי עקיבא".

לאחר פטירתם של השניים נתקבל כרבה של הקהילה רבי יצחק דיקלא, אשר "באו אליו תלמידים מכל המקומות וזכה להרביץ תורה בישראל והעמיד תלמידים גדולי ישראל וכבר הרבה מתלמידיו המה רבנים מפורסמים ותופסי ישיבות"[9].

בשנת תקכ"ג (1763) נבחר לרבה של פרשבורג רבי מאיר ברבי, מחבר "חידושי מהר"ם ברבי". הוא היה בתחילה רבה של הלברשטדט, והיה ידוע כאדם בעל אופקים רחבים. עם התמנותו לאב"ד ור"מ של פרשבורג העלה את רמתה של הישיבה לרמתן של ישיבות פראג וניקלסבורג. מישיבתו יצאו כמה מגדולי רבנים[10]. החידושים, שרשם על המסכתות: סוכה, יומא, גיטין, חולין ושבועות, התחדשו לו בעת שלמד עם בחורי ישיבתו. מחבר הספר "חות יאיר" הספידו, ואמר עליו: "עלה למרום נפשו בשובו, הוא הגאון הגדול חריף ועמקן כמו"ה מאיר ברבי שהיה אב"ד דק"ק פ"ב אשר לא פסקה ישיבה מעל שלחנו אשר שתו בצמא את דבריו"[11]. הוא נפטר בשנת תקמ"ט.

בשנת תקנ"ד התקבל לרבה של הקהילה רבי משולם איגרא טיסמניץ. לפני בואו לפרשבורג היה רב בטיסמניץ וניהל כבר שם ישיבה גדולה. בפרסבורג ישב רק שנים אחדות על כס הרבנות ונפטר בשנת תקס"ב. מישיבתו יצאו רבנים מפורסמים[12].

לאחר פטירתו של ר"מ איגרא עלה על כס הרבנות בפרשבורג גדול הרבנים רבי משה סופר בעל מחבר "שו"ת חת"ם סופר".

7. יצחק וייס, אבני בית היוצר, ירושלים תש"ל, דף א ע"ב. ראה פרטים נוספים בדף ל"ג ע"ב. נאמר עליו "נתקבל לאב"ד ור"מ דפה".
8. שם, דף ב' ע"ב, וראה פרטים נוספים דף ל"ו ע"ב.
9. שם, דף ל"ט ע"ב.
10. גולד, עמ' 64, וראה אבני בית היוצר, דפים מ—מ"ב.
11. חות יאיר, דף מ"ח ע"א, מובא לפי אבני בית היוצר, דף מ"ג ע"ב, וראה י. י. גרינוולד, היהודים בהונגריה, סיגעט תרע"ג, עמ' 44.
12. ראה אודותיו אבני בית היוצר, דפים מ"ד—מ"ח; שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת מ, אות רט"ו. רשימת תלמידיו ראה גרינוולד, טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן, עמ' 209.

הגאון רבי משה סופר זצ"ל (חת"ם סופר)

הגאון רבי משה סופר בעל חת"ס זצ"ל

עם בחירתו של רבי משה סופר לרבה של פרשבורג החלה תקופת תור הזהב ללימוד התורה בישיבות הונגריה המורחבת. ר"מ סופר היה מגדולי הפוסקים, ותשובותיו הן פאר היצירה הרוחנית של יהודי הונגריה. הוא היה רבם ומחנכם של כל גדולי תופשי הישיבות שבאו אחריו. שלשה מצאצאיו המשיכו לנהל את הישיבה בזה אחר זה עד ימי השואה. גדולי הרבנים והמחנכים למדו ברובם בפרשבורג או אצל תלמידי פרשבורג. היה זה חלומו של כל בחור ישיבה בדורות האחרונים ללמוד "זמנים" אחדים או לפחות "זמן" לימוד אחד בבית המדרש שיסד החת"ס בפרשבורג.

קשה לתאר את הערצתם של יהודי הונגריה לר"מ סופר. עם פטירתו היו שאמרו עליו את האימרה הידועה שאמרו בשעתו על הרמב"ם: "ממשה עד משה לא קם כמשה"[13]. פשוטי העם לא ידעו מי גדול יותר משה רבנו או רבי משה החת"ס. מספרים, שפעם אחת הביא יהודי כפרי תמים את בנו לאחת הישיבות בהונגריה, וביקש את הרב מנהל הישיבה: "כבוד הרב בקשתי היא, שתלמד ותחנך את בני עד שיהיה גדול בתורה, ואם לא תוכל לעשותו גדול בתורה כרבי משה סופר, אזי תדאג שיהיה לפחות למדן גדול כמשה רבנו...".

ראשית דרכו של ר"מ סופר

רבי משה סופר נולד בז' תשרי תקכ"ג (1762) בפרנקפורט דמיין לאביו רבי שמואל, שהתפרנס ממלאכתו כסופר סת"ם. בצעירותו למד תורה מפי מורים אחדים בפרנקפורט[14], אולם רבותיו העיקריים שהטביעו את חותמם עליו היו רבי נתן אדלר ורבי פנחס הורוביץ בעל "הפלאה"[15]. בהיותו בן שבע היו כבר שגורים בפיו מספר מסכתות שבש"ס. על אחד מחידושיו שחידש בגיל זה חזר בפני תלמידיו בהיותו בן שבעים, והבחורים הופתעו לשמוע שהיו אלה חידושיו שחידש בהיותו ילד[16].

את לימודיו אצל רבי נתן אדלר התחיל בגיל תשע, ובו בזמן למד גם אצל רבי פנחס הורוביץ[17]. בהיותו בן שלש עשרה נסע למיינץ ולמד שם כשנתיים בישיבתו של רבי טעבל שייער. בתקופה זו העשיר את ידיעותיו גם בתחומים אחרים, שהיו לו לתועלת להעמיק בהבנת התורה "עד שנגלה לפניו המון נסתרות מחכמות התכונה, ההנדסה תקופות וגימטריאות ומהלך הכוכבים אסטראנאמיא וקורות דברי הימים, עלה

13. אליעזר כ"ץ, החת"ם סופר, ירושלים תשכ"ט, עמ' 9.
14. ראה דרשות חת"ם סופר, ירושלים תשל"ד, חלק א, בהקדמה עמ' ה.
15. ר' פייבל פלויט, ליקוטי חבר בן חיים, מונקאטש תרל"ט, בהקדמה לחלק ב (להלן לחב"ח), בהרחבה יותר ראה ר' שלמה סופר (נכד החת"ס), חוט המשולש, פאקש תרמ"ז. להלן נצטט מתוך המהדורה החדשה, ת"א תשכ"ג. על לימודיו אצל שני מוריו הגדולים ראה שם עמ' י"ד—כ"ה. על התרשמותו העמוקה משני מוריו ראה מאמרו של יעקב כ"ץ, "קוים לביוגרפיה של החת"ם סופר", בתוך מחקרים בתולדות הדתות מוגשים לג' שלום, ירושלים תשכ"ח, עמ' קי"ט ואילך.
16. חוט המשולש, עמ' ט"ו.
17. שם, עמ' כ"ד—כ"ה.

מרומים לחשוב מחשבות וירד מצולות לשאוב מטמונים לקשט ולפאר בהם דברי חכמינו ותוה"ק[18]. רבי טעבל העניק לו את התואר "בחור משוחרר". תואר זה בא לציין את מעמדו של בחור כלמדן שאינו חייב לשמש יותר את רבו, כי רבו מחל לו על כבודו[19].

לאחר כשנתיים חזר לעיר מולדתו והמשיך ללמוד תורה מפי שני מוריו הקודמים[20]. באחת מתשובותיו הוא מציין את הקשר ההדוק שלו עם שני מוריו אלה: "ותלי"ת לא זזה ידי מתוך ידם ולא החסרתי מהם"[21]. בדרשותיו ובתשובותיו הוא מרבה להזכיר את שני מוריו יחד או בנפרד[22]. בשנת תקמ"ב (1782) כשהתקבל רבי נתן אדלר כאב"ד קהילת בוסקוביץ החליט להצטרף אל רבו, ושם למד מפיו תורת הנגלה והנסתר[23].

על פי הוראת רבו התישב אחר כך בקהילת פרוסניץ (מוריבה), ושם נשא לו אשה. במקום שבתו החדש התרכזו סביבו בחורים ובעלי בתים שבאו לשמוע את לקחו[24]. עקב מצבו הכלכלי הקשה הסכים לקבל על עצמו את כס הרבנות בדרזניץ וישב שם כארבע שנים. שם התחיל לראשונה להשיב על שאלות בדבר הלכה, ומספר בחורי ישיבה באו להאזין לתורתו. ישיבתו לא יכלה להתפתח במקום. באחת מאגרותיו הוא מתלונן: "שהוכרחו תלמידי אלה... לעקור מפני חמת המציק"[25].

ימי שבתו במטרסדורף

בשנת תקנ"ח (1798) התקבל ר"מ סופר כאב"ד מטרסדורף. כאן הקים לו ישיבה למופת, ומספר בחורי ישיבה שלמדו אצלו בדרזניץ עברו עמו למטרסדורף. בעל חוט המשולש מספר:

> "והנה בעת תקע אהלו אוהל תורה בעיר מט"ד באו עמו ג"כ בחורי חמד אשר למדו בישיבתו בדרזניץ כי היה קשה עליהם פרידתו ואהבתם אליו היתה אהבת נפש וכאהבת בנים לאביהם, ונתוספה עליהם כהנה וכהנה אשר באו לחסות בצילו והיתה לו ישיבה מפוארת אשר ממנה יצאו כמה וכמה גדולי ישראל מרביצי תורה"[26].

הוא העדיף את מטרסדורף על פני קהילת דרזניץ כי מט"ד היתה אחת הקהילות המפורסמות בין "שבע הקהילות" שבבורגנלנד ובה ישבו גדולי תורה במשך דורות רבים. מבחינה כלכלית לא השתפר מצבו[27], וגם הישיבה התקיימה בדוחק רב. אחדים

18. ליב לנדסברג, אלה תולדות, פרשבורג 1876, עמ' 10 ; חוט המשולש, עמ' כ"ה.
19. לנדסברג, שם, עמ' 11.
20. חוט המשולש, עמ' כ"ו.
21. שו"ת חת"ס, ניו יורק תשי"ח, חלק או"ח, סי' קצ"ז.
22. א. כ"ץ, עמ' 14, הערות 37, 38, 39.
23. חוט המשולש, עמ' ל.
24. שם, עמ' ל"ג.
25. ש. סופר, אגרות סופרים, ת"א תש"ל, חלק חת"ס אגרת ד.
26. שם, עמ' מ"ה.
27. ראה י. י. גרינוולד "לקורות ישראל במאטרסדורף", בתוך ספר מצבת קודש, ניו יורק תשי"ב, עמ' 127, וראה י. י. כהן, "החתם סופר בתקופת מטרסדורף", שערים, כ"ו אדר ב תשכ"ז (7.4.67). מאמר זה הופיע בהמשכים בגליונות נוספים.

מתלמידיו נאלצו לעזוב, כפי שהוא כתב זאת באחת מאגרותיו: "כי פה המקום לע"ע דחוק מאד לפני התלמידים עד שירוויח ה' לנדחקים"[28]. מבחינת איכות ורמת הלימודים הפכה מטרסדורף לאחת הישיבות המעולות, וממנה יצאו גדולי רבנים כמו רבי מאיר א"ש (אח"כ רבה של אונגוואר) ורבי יצחק פרנקל (רבה של קראלי). החת"ס עמד בקשרי שו"ת עם תלמידיו שיצאו מישיבתו, וכינה אותם בכינויי חיבה שונים[29].

במסירותו לתלמידיו לא ידע כל גבול. גם בהיותו חולה המשיך ללמד את תלמידיו, כשהוא עצמו אומר את השיעור בלחש, ואחד מתלמידיו חוזר על דבריו בקול רם. באחת מתשובותיו כתב לרבי דוד דייטש:

"בעו"ה זה כמו ח' שבועות אני עצור וכלוא בבית מחמת חולי השיעול ר"ל וכבר הייתי איזה פעמים בסכנה חמורה וב"ה אשר עזרני עד כה ומ"מ עדיין מלאכתי נעשית ע"י אחרים רצוני לומר מלאכת התרביצא, כי אסרוהו הרופאים לגמרי כ"א אני אומר בלחש לא' מן התלמידים והוא מתרגם לאחרים בפני"[30].

מלבד שיעוריו היומיומיים עם תלמידיו היה משגיח גם על מעשיהם בכל עת, ורצה לדעת את הנעשה אצלם בחדרי חדרים. מדי פעם היה מפתיע אותם בלילות באכסניותיהם בחשאי והתבונן במעשיהם. רבי הלל ליכטשנשטיין שהיה מתלמידיו של החת"ס כתב:

"ושמעתי ממגידי אמת כשהיה רבנו הגאון רב ואב"ד במטר"ד במדינת הגר היה בא במסתרים באישון לילה ובראש אשמורת והיה מדלג שור לבא לחצרות הבתים האלו ששם הבחורים תלמידיו, כדי להשגיח מן החלונות לידע מה מעשיהם אם תורת ה' חתולתם או גם מים גנובים ולחם סתרים המה חכמות זרות יונעם להם"[31].

נוהג זה התפשט לאחר מכן ברוב ישיבות הונגריה, ותופשי הישיבות נהגו ללכת באישון הלילה או בשעות לפנות בוקר לאכסניותיהם של הבחורים לעמוד מקרוב על הנעשה שם.

ביסוסה של ישיבת חת"ס בפרשבורג ומשמעותה ההיסטורית

בשנת תקס"ז (1806) נתקבל רבי משה סופר לרבה של פרשבורג, ובשבת פרשת לך לך דרש את דרשתו הראשונה. בין קהל שומעיו היו כאלה שרצו להביכו על ידי הצגת שאלות וקושיות באמצע הדרשה, אך זממם נכשל ותוך כדי הדרשה נוכחו לדעת שלנגד עיניהם עומד גאון בעל שעור קומה, חריף ובקי בים התלמוד, שאין לערער על סמכותו וגדולתו[32].

28. אגרות סופרים, חלק חת"ס, אגרת ז.
29. שו"ת חת"ס, חלק או"ח, סי' ס"ה; ליקוטי שו"ת, חת"ס סי' ס"ה; גרינוולד, שם עמ' 132—133; י. כהן, שערים, ט אייר תשכ"ז, ט"ו אייר תשכ"ז, וראה במפורט ש. הכהן וויינגרטן, החת"ס ותלמידיו, ירושלים תש"ה, עמ' 26, והערה 7.
30. שו"ת חת"ס, חלק יו"ד, סי' קכ"א.
31. משכיל אל דל, לבוב תרנ"ז, חלק ג, דף ע"ח ע"ב.
32. חוט המשולש, עמ' ס"ד.

רחוב היהודים לפי ציורו של שטרן

רחוב היהודים

השיקולים של החת"ס להתישב בפרשבורג היו כפי הנראה כרוכים באפשרויות להגדיל את ישיבתו. בכתב המינוי לרבנות ששלחו לו מנהיגי קהילת פרשבורג נאמר בין השאר:

"קבלנו עלינו להחזיק בקהילתנו שמונה בחורי חמד המחזיקים בתורת ה' להסתפח בצלו צל החכמה ולרוות צמאם וישתו מי בארו באר מים חיים... ועוד ט"ו בחורים הנקראים אינם מנויים, שינתן להם הספקתם בשבת מקופת הצדקה ע"י פתקא שקורין בלעטין"[33].

הישיבה גדלה משנה לשנה בכמות ובאיכות. בשנת תקפ"א מנתה ישיבתו 250 בחורים. במכתבו לקהילת פיורדא כתב החת"ס: "עד כה ברכני ה' אשר אלי יאספו... כשתילי זיתים סביב לשלחני כמו ר"נ תלמידים השומעים ממני שיעורין תמידין כסדרן"[34]. רבי שלמה סופר, נכדו של החת"ס גומר את ההלל על הישיבה וכותב:

"מיום שפסקו הישיבות הגדולות בימי הקדמונים לא נמצאה ישיבה גדולה וחשובה כמו ישיבת זקיני מאוה"ג זצ"ל הן באיכות והן בכמות תמיד עמדו לפניו מאות תלמידים אשר הרבה ביניהם היו מופלגי תורה חריפים ובקיאים ראויים להורות הוראה בישראל"[35].

באותה תקופה שרבי משה סופר הקים את ישיבתו בפרשבורג נוסדה גם ישיבתו של רבי חיים בוולוז'ין שבליטא[36]. יש רואים דמיון בחשיבותן ותפקידן ההסטורי של שתי הישיבות[37]. כשם שישיבתו של רבי חיים מוולוז'ין היתה בבחינת נר המזרח כך היתה ישיבתו של בעל חת"ס בבחינת נר המערב. שתי הישיבות סימלו טיפוס "ישיבתי" חדש מבחינה ארגונית ומבחינה לימודית. מבחינה ארגונית היו שתיהן מוסדות אוטונומיים ללא התערבות הקהילה בחייהן הפנימיים, ומבחינה לימודית התרחקו שתיהן מדרך לימוד הפלפול וניסו לברר את ההלכה על פי ניתוח הטקסטים והמקורות. בעקבות שתי הישיבות קמו עשרות ישיבות חדשות הן בליטא והן בקיסרות האוסטרו־הונגרית.

אל ישיבתו של בעל חת"ס נהרו תלמידים ממזרח וממערב אירופה. מבין אלפי התלמידים שלמדו שם יצאו גדולי הרבנים מנהיגי הדור[38]. גם בעלי הבתים שיצאו מישיבת פרשבורג הישרו אוירה תורנית למדנית על שאר בני הקהילות ברוחו של החת"ס.

אמנם גם לפני כן היו ישיבות בהונגריה ובאותה תקופה עצמה לא חסרו ישיבות בהונגריה, אבל פרשבורג עלתה על כולן באיכות ובכמות[39]. הישיבות שנוסדו לאחר התקופה הנידונה התנהלו על פי רוב לפי המתכונת של ישיבת חת"ס בדרך לימודן

33. שם, עמ' ס"ב, וראה אליעזר כ"ץ, עמ' 18.
34. חוט המשולש, עמ' פ"ב.
35. שם, עמ' פ"ד.
36. ש. ק. מירסקי, "ישיבת ואלוז'ין" בתוך מוסדות תורה באירופה, נ. י. 1956, עמ' 1—86.
37. ויינגרטן, עמ' 68—69; א. סורסקי, תולדות החינוך התורתי, ת"א תשכ"ז, עמ' שמ"ג—שמ"ד; פנקס קהילות הונגריה, ירושלים תשל"ץ, עמ' 29.
38. ויינגרטן, שם, עמ' 27; אגרות סופרים, עמ' 89—95.
39. י"א יונגרייז, "ישיבת החת"ס בפרשבורג", בתוך מוסדות תורה באירופה, שם עמ' 449—450.

ובדרך התנהגותן[40]. בפרשבורג נוצר הטיפוס של יהודי חרדי תלמיד חכם "שיראתו קודמת לחכמתו". דרך זו סיגלו לעצמן גם שאר הישיבות. בצדק מכנים את ישיבת פרשבורג — "אם כל הישיבות בהונגריה".

תנאי קיום וחבלי ההתגלות בפרשבורג

תנאי הקיום של הבחורים לא היו קלים ביותר גם לאחר שעברו לפרשבורג. החת"ס התלבט הרבה אם לא כדאי לו לעבור לקהילת פיורדא העשירה יותר כדי להקל את מצוקתם של תלמידיו. באחד ממכתביו כתב: "המקום (בפרשבורג) דחוק מאוד לתלמידי כי פרנסתם דחוקה מאוד בעוני ורעבון אשר צר לי ונכמרו רחמי עליהם"[41]. באחת מדרשותיו רמז על גורלם הקשה של הבחורים אשר מזדקקים לאכול "ימים" אצל בעלי הבתים והם יושבים "חוץ לבית אבותם מהלכים בגולה, מצפים על שלחן אחרים". בחורים אלה ש"העולם חשך בעדם" מביאים למעשה את אור התורה לעולם[42]. גם בניין בית המדרש היה צר מדי להכיל את כל בחורי הישיבה. אולם היתה התחושה, שקרה שם אותו נס שקרה להמוני עולי רגל שבאו לבית המקדש ושם היו "עומדים צפופים משתחווים רווחים" (אבות, ה, ז). החת"ס רמז על עניין זה באחת מתשובותיו "וה' יודע כי עיני ראו בחוץ לארץ דבר זה ולא אוכל לפרש מפני פריצי עמנו"[43]..

אחד ממתנגדיו של החת"ס הלשין לפני השלטונות שהישיבה מחנכת מאות צעירים לבורות ולבערות. כתגובה לכך ציוה מושל המחוז לסגור את הישיבה. בהשפעתו של רבי משה בטלהיים אמנם בוטלה הגזירה[44], אבל החת"ס נדרש להשיב על מספר שאלות שהוצגו לפניו ברוח עויינת על ידי מושל המחוז.

כאן רשימת השאלות של המושל ותשובותיו של החת"ס[45]:

"לכבוד האדון הגדול מר ברטל סגן להמחוז פרסבורג
הנני להשיב על השאלות שנשאלתי מהוד אדוני ביום ב' לחודש מאי דהאי שתא תקפ"ו.

1) שאלה: מה זה תלמוד ותוכנו?
תשובה: התלמוד יבאר ויברר התרי"ג מצות שבתורה, גם יש בו אוצר יקר ממוסר, מצוות, וחקירה, גם ילמד אותנו איך להתנהג בנוגע לה' ולמלך ולכבד

40. שם, עמ' 456—457; סורסקי, שם; נ. קצבורג, "ישיבת פרשבורג", סיני, כרך כ"ד (תש"ט), עמ' שנ"ב.
41. חוט המשולש, עמ' פ"ב.
42. תורת משה, על שמות, ניו יורק תש"ך, דף ו ע"ב.
43. שו"ת חת"ס, חלק יו"ד, סי' רל"ד. רבי שלמה זלמן אהרנרייך, רבה של שימלוי הוסיף בעניין זה הערה בהסכמתו לספרו של י. הכהן שוורץ, זכרון למשה, אראדעא תרצ"ח: "ונתפס בעולם מתלמידיו הגאונים הקדושים שזה הי' בית מדרשו בפ"ב שהי' קטן מהכיל כנראה עוד כהיום והיה שם מועט מחזיק מרובה".
44. לחב"ח, חלק ב, מונקאטש תרל"ט, בהקדמה עמ' ג.
45. הטקסט תורגם מגרמנית ע"י י. גרינוולד, אוצר נחמד, ניו יורק תש"ב, עמ' 73—75, וראה גם יונגרייז, עמ' 464—465.

כל אנשים, יש בו ג"כ דברים נעימים ותורות בהמשלים ובסיפורים הנמצאים בתלמוד.

2) שאלה: אם יש לנו שאר ספרים שעלינו ללמוד מלבד התלמוד? ומה צריך תלמיד הישיבה לדעת טרם הולך ללמוד תורה?

תשובה: הבחור צריך לדעת חמשה חומשי תורה נביאים וכתובים, ששה סדרי משנה, ועם התלמוד אנו לומדים ספרי הרי"ף הרא"ש רמב"ם ד' טורים ושו"ע, ועוד ראשונים ואחרונים אשר הרבה מהם יבארו ויפרשו את התלמוד, והרבה מהם יסדרו את תמצית הדינים והחלטות התלמוד אחרי השקלא וטריא, ובהרבה נמצא כללים ויסודות להלכות שונות.

3) שאלה: באיזה לשון נכתב המשנה והתלמוד ואם לומדים בישיבה גם דקדוק השפה?

תשובה: המשנה וחלק מהתלמוד נכתב בשפה העברית ורוב התלמוד בשפה הארמית, הדקדוק לשפה העברית לומדים בספר "המכלול" והשרשים, ולשפה הארמית הערוך והמתורגמן.

4) שאלה: כמה שנים צריך התלמיד ללמוד בישיבה עד שישיג התרת הוראה?

תשובה: אין לנו זמן קצוב לזה, כי הכל תלוי בהתמדת התלמיד, שכלו וכח זכרונו, חריפותו ותפיסתו, כמה שאלות תתחדשנה יום יום ועליו לדעת לדמות מילתא למילתא למצוא בחז"ל ובפוסקים מקור ורמז להשאלה, נמצא כי הכל תלוי בחריצות התלמיד.

5—6) שאלה: האם יש מקום מיוחד בארצנו וזמן קבוע לנסות את התלמיד הרוצה להיות רב? ומי המה בארצנו המוסמכים? ומה צריך התלמיד לדעת אז?

תשובה: כשמרגיש התלמיד בעצמו שלמד די צרכו וראוי הוא להורות בישראל בא יבא אלי או לפני רבנים אחרים המפורסמים, בכל עת שירצה, וכשאנו רואים שלמד הרבה ובקי הוא בהלכות ודינים ונודע לירא שמים גם מעוטר במעלות ובמדות טובות ואהוב לה' ולבריות, אז הוא מקבל תעודה כי רב הוא ומותר לו להורות ולדון, בארץ מעהרין עפ"י חק המלכות רק הרב הכולל שבארץ מעהרין נותן תעודה זו.

7) שאלה: האם הנכם סומכים את התלמיד בזמנו בפומבי ובפרסום ועושים איזה חג?

תשובה: לא, לא מצינו בתורה ובחז"ל רמז קל לעשות זאת בפומבי ולפני אנשים או לחוג את יום הסמיכה.

8) מה דורשת התורה מאת הרב לעשות? ומה היא חובתו בקהלתו?

תשובה: חובת הרב להורות המותר והאסור, להשגיח על סדר התפלות, להשגיח שישמרו שבת, הכשר והטריפה, סדור קדושין וגיטין, לעשות שלום בין איש לאשתו ובין אדם לחבירו, לדרוש מזמן לזמן, ללמוד וללמד עם התלמידים, להשגיח שישמרו בני קהלתו את התורה וחז"ל.

9) שאלה: מאין ימצאו לחמם תלמידי הישיבה? ומי הוא הדואג בעד קיומם? ומה היחס והקשר בינם לבין בני קהלתו?

תשובה: הרבה תלמידים שאבותיהם עשירים מתפרנסים בכספם ובני עניים ימצאו לחמם באופן זה: נותנים שעורים בלימוד תנ"ך בבתי עשירי ישראל, מחנכים את הילדים בקריאה וכתיבה, ובעד זה מקבלים לחם חוקם, וכמה תלמידים יאכלו לחמם כמה שבועות בבתי נגידים בכבוד גדול, וכמעט כולם יאכלו יום יום אצל בעלי בתים, לא חלילה שמוכרחים לפרנסם. אין אונס ע"ז, רק המה מגודל אהבתם לתורה דואגים מרצונם הטוב בעד קיום התורה ומכבדים אותם בכל אותות הכבוד, ואפילו אלה שהבטיחו לכלכל איזה תלמידים ומסבה שלא נודעת לנו חוזרים מדבריהם, גם אז נמצאים בעלי בתים אחרים שמוכנים למלא את מקומם ולקבל בזרועות פתוחות את לומדי התורה בביתם, אבל מעולם לא נפלו למשא על בעלי־הבתים.

10) שאלה: מי הוא המקבל את התלמידים בישיבה וגם האם צריכים לעבור בחינה לפני התקבלם? ומה הנה הידיעות שצריכים לדעת אז?

תשובה: הרב מקבל את התלמידים וכאשר ידבר עמהם זמן קט, מיד יוכח הרב מה למד מהלימוד שצוין באות (2), ולפי שהתלמיד אינו משלם בעד לימודיו גם לנו אין עולה לנו התלמיד בהוצאות, כי הלא כאמור נמצאים בעלי־בתים הנותנים בעין יפה לכל מי שרוצה ללמוד. גם מספר התלמידים לא רב הוא, ע"כ לא מצאנו לנחוץ לבדקם בשבע חקירות ובדיקות.

כמדומה לי שהשבתי על כל מה שנשאלתי.

בכל אותות הכבוד

משה סופר אבד"ק פרסבורג

23 מאי 1826.

המשטינים המשיכו לקטרג על הישיבה, אך ידם היתה על התחתונה. הישיבה לא נסגרה, והיא המשיכה להתקיים ולהתפתח.

תכנית הלימודים ודרך לימודו של בעל חתם סופר

מתוך המקורות השונים מתקבלת תמונה מסויימת על שיטתו ודרך לימודו של החת"ס עם תלמידיו. שלש פעמים בשבוע, בימים א, ב, ג, בשעות לפני הצהרים לימד שיעור בעיון רב מתוך אחת המסכתות בש"ס. כשעתיים קודם לכן התכונן בביתו לשיעור זה, ולאחר מכן נכנס לבית המדרש ללמד. בראשית השיעור לימד כרבע שעה מתוך ספר "חובת הלבבות" ולאחר מכן המשיך בשיעור עצמו. תוך כדי השיעור היו הבחורים חוזרים על כל חידוש ששמעו מפי רבם, ולעתים נכנסו לשקלא וטריא בינם לבין עצמם או בינם לבין רבם בדבר החידושים ששמעו מפיו. ביום ד חזרו ושיננו את לימודם בעצמם, וביום ה עמדו לבחינה אצל רבם.

מלבד שיעור זה, שנחשב כלימוד העיקרי, למד עם תלמידיו טור שו"ע יו"ד בערב בין מנחה למעריב. לפני החגים למד עמם מענייני דיומא. בין פסח לשבועות סיים עמם את

כל מסכת שבועות, ובחודש אדר למד עמם את מסכת מגילה. בימי ששי נהג לתת שיעור בחומש עם פירוש רש"י והרמב"ן[46].

בשיעור העיקרי שלמד עם תלמידיו לפני הצהרים הספיק ללמד בשבוע כשני דפי גמרא רש"י תוספות ומפרשים[47]. שיעור זה הוא לימד מתוך מסכת אחת כסדרה, דף אחר דף בלי לדלג על שום עניין. בחידושיו למסכת שבת, על דף ק"מ ע"ב, הוא מתח בקורת על אותם למדנים אשר "מדלגים כעין פסחים ועוורים מקפצים על ההרים מבלים זמן זמנים טובא בלא לימוד מסכתא כלל כ"א מעט במסכתא זו ומעט בזו"[48].

הלימוד כולו היה מכוון להבנת הפשט. בהגיעו לסוגיא בש"ס העמיק יותר בלימודי תוספות והמפרשים. תחילה הסביר את דברי הראשונים ועל זה הוסיף את דברי האחרונים, שהיו נחוצים להבנת הפשט. הוא היה מנתח ומסדר את שיטת הראשונים בזה אחר זה ולקראת סוף השיעור חזר מחדש על המקור שבגמרא בלשונו ללא כל התוספות של המפרשים.

כך מתאר אחד מתלמידיו את דרך לימודו:

"כי אופן וסדר לימודו היה על דרך הראשונים, העמיק בסוגיא ברש"י ותוס' ועליהם הראשונים וגם אותם האחרונים הנצרכים לעומק פשטות הלימוד ומי כחכם יודע פשר דבר לאשר ולפשר ולסדר דברי ראשונים ושיטותם להסבירם ולהעמידם למחלוקותם ואחר אשר נגמר לימוד השיעור בכל יום היה מחזירו עוד הפעם בפני התלמידים בלי חסר ויתיר כאשר סדרו בראשונה"[49].

תיאור דומה על לימודו בדרך הפשט מוסר לנו ר' לייב לנדסברג מפי אביו שהיה תלמידו של החת"ס:

"וירד משה מן הררי ידיעותיו אין סוף בתורה אל עמק הפשטות ומטרתו ותכליתו היתה נכונה להורות דעה ולהבין שמוע בדברי חכמים וחידותם סבריהם ומחשבותם. הסתיר את חידודו ורב חריפותו בצעיף הענוה ורק על זאת השתדל והתאמץ רבנו לפקח עין חודרת על הגדיים כי יעשו תיישים. הוא היה אומר רק ע"י דרישת וחקירת עיון התלמוד ולעות יעף דבר אל אופנו בהויות דאביי ורבא לבחורים צעירים, תצא תורה אליבא דהלכתא והמה מחכימים את רבותם"[50].

שיטת "לימוד על הדף", שהתקבלה בכל ישיבות הונגריה, מקורה היא בישיבת חת"ס בפרשבורג. שלא כישיבות הליטאיות שבהן למדו הבחורים בעצמם את כל דפי הגמרא והרמי"ם עמדו בעיקר על סוגיות מיוחדות, הרי שבפרשבורג לימדו החת"ס ואח"כ יורשיו שבאו אחריו דף אחר דף, ללא דילוגים, מסכת אחר מסכת מראשיתה ועד סופה.

46. לחב"ח, פרשבורג תר"מ, חלק שלישי, בהקדמה; חוט המשולש, עמ' פ"ט, קמ"ד; יושע ליב שילל, מנהגי בעל חת"ס, [ירושלים תשכ"ד ?].
47. יעבץ הלוי, ספר המור דרור, ויען תרנ"ב, עמ' ח.
48. מובא לפי חוט המשולש, עמ' פ"ט.
49. ספר המו"ד, עמ' ז.
50. לנדסברג, עמ' 9. בהקדמה לספר כותב המחבר, שאביו רבי יצחק איצק אהרן אב"ד ור"מ גרוסווארדיין, תלמידו של החת"ס, סיפר לו כל מה שראה אצל רבו.

גם את החלוקה לשני מסלולי לימוד: "שיעור עיון" (סוגיא עם מפרשים) ו"שיעור פשוט" (גמרא רש"י ותוספות), שהתקבלה ברוב ישיבות הונגריה, נוהגים ליחס לחת"ס סופר[51]. ב"סוגיות הש"ס" שהשאיר אחריו אמנם צויין, שהן נלמדו עם בחורי הישיבה, אך איש מבין תלמידיו רושמי קורותיו לא מוסר לנו, כיצד חילק החת"ס את זמנו בין "שיעור פשוט" לבין לימוד סוגיא.

אם אמנם נכונה הדעה שבעל חת"ס הנהיג לראשונה חלוקה זו בהונגריה, אזי יש מקום לשער שהוא למד אותה מרבותיו בפרנקפורט או במיינץ, כי שיטה דומה לזו היתה קיימת בישיבות אשכנז מאות בשנים לפני כן. בשו"ת חכמי אשכנז מן המאה ה־י"ד — ט"ו מוצאים אנו רמזים שונים על "זמן פירוש" ו"זמן תוספות". בזמן פירוש הקדישו את הלימודים ללימודי גמרא ורש"י לבד, ובלימודי "זמן תוספות" למדו תוספות ומפרשים תוך כדי שקלא וטריא ופלפול[52].

יחסו של החת"ס לפלפול, לשינון ולגירסאות השונות שבמקורות

בשאלת "סיני ועוקר הרים איזה מהם קודם" התלבטו כבר חכמי התלמוד. תשובתם היתה — "סיני קודם"[53]. בכל זאת התקבל הפלפול בפומבדיתא, ולאחר מכן המשיכו בו בעלי התוספות בימי הביניים. בסוף ימי בעלי התוספות חלה ירידה כללית בלימוד התורה וממילא נחלשה הזיקה גם לפלפול.

במאה הט"ז שומעים אנו שוב על התפתחות שיטת הפלפול והחילוקים. לפי ר' דוד גאנז היה זה ר' יעקב פאלק אשר חידש שיטה זו[54]. ביחוד התפתחה שיטת הפלפול בישיבות מזרח אירופה.

בעל חת"ס שהביע בהזדמנויות שונות את האמרה "חדש אסור מן התורה"[55] התנגד גם ללימוד תורה שבעל פה על פי שיטת הפלפול. לפעמים שם ללעג ולקלס את אלה שמשתמשים בה. באחת מתשובותיו כתב לאחד השואלים שהתפלפל עמו:

> "כי על הרוב לא בא המקשה להוציאו מן המבוכה ולהעמידו על האמת כי אין האמת לעת כזאת חשוב כלל, ולא בא הכותב רק להראות כוחו וגבורתו ולא נצרכה אלא מפני הכבוד וגם תשובתי אליו איננה אלא להמציא מה שביקש וק"ו רב מופלא כמוהו דלא צריך לי, ואלפי קושי' מתגוללי' כעת בעו"ה בבתי מדרשי' בכל יום כי לקוצר שכלנו אין אתנו יודע עד מה וכיון שכל עיקר

51. נ. קצבורג, "ישיבת פרשבורג", סיני כרך כ"ד (תש"ט); יונגרייז, עמ' 473; פנקס הקהילות הונגריה, עמ' 29.

52. מ. ברויאר, "עליית הפלפול והחילוקים בישיבות אשכנז", ספר הזכרון להרב יחיאל יעקב ויינברג, ירושלים תש"ל, עמ' רמ"א—רנ"ה.

53. ברכות ס"ד ע"א; הוריות י"ד ע"א, וראה ירושלמי הוריות, פ"ג הלכה ה: "תני הסודר קודם לפלפלן".

54. ד. גאנז, צמח דוד השלם, ירושלים תשכ"ו, עמ' 74: "ואמרים שהוא ר' יעקב פאלק היה הראשון אשר המציא ברוב שינון חידודו וחריפותו את המציאת פלפול החילוקים שנוהגים בו ראשי ישיבות במדינות אלו לחדד בהם את התלמידים".

55. שו"ת חת"ס, חלק או"ח, סוף סי' כ"ח, קפ"א; חלק יו"ד, סי' י"ט ועוד. ראה גם תשובות חת"ס, ירושלים תשל"ג, סי' נ"ח.

הפלפול הוא רק שרוצה לכבדני ואני כמוהו רוצה לכבדו א"כ מכ"ש שהוספתי לו כבוד כשיהי' הוא המנצח ואני המנוצח"[56].

בחידושיו למסכת חולין (דף ז ע"א) עומד החת"ס בהרחבה על פלפול החילוקים. וכה דבריו:

"אני אומר החילוקים מקורם בקודש ומעין הקודש יצאו אלא שנתקלקלו באורך הזמן... הוה יודע דעיקר שימוש התלמידים אצל רבם הוא לדמות מילתא למילתא... והיות הסברות עמוקות ודקות כחוט השערה לחלק בין זה לזה וע"ז יתרצו כמה קושיות שיודע לחלק ביניהם מה שהיו בעיני התלמידים דומים זה לזה, ובא רבו וחקרו שאין זה דומה, ומורה להתלמידים הסדק שבין זה לזה, וזה הוא החילוק שהי' רב מראה לתלמידים החילוק וההפרש בין הסברות שהי' נראה להם במושכל הראשון שהם דומים זה לזה ומזה ילמדו דרך האמת בהוראה, ואמנם בעוה"ר נתקלקלו הדורות ואדרבה החליפו הנ"ל בפלפולים חריפים ומשוננים, ואינם משגיחים אם דומה או לא רק שיהי' חריף ומחודד או לשיטתו שהחילוק רב ביניהם עד שבעלי החריפים האלו חמורים בחריפותם".

עם כל התנגדותו לשיטת הפלפול, חשב שאפשר לפעמים להסתייע בה לשם השגת האמת[57]. אולם הוא נמנע לבנות בנייני־פאר פלפוליים על פי שיטת "גג על גג" שהיתה מקובלת בתקופתו[58]. כמו כן התנגד להשתמש בפלפול לשם קביעת הלכה למעשה[59].

בהזדמנויות שונות דרש גם מתלמידיו להימנע מפלפולים מיותרים ואמר שמוטב להם להתרכז בפשט. באחת מתשובותיו כתב לתלמידו: "טובה צפורנן של ראשונים ויניח ספרי האחרונים ופלפולים עמוקים וחקירות... וימלא כריסו כי הכול צריכים למארי חיטי"[60]. בעל "חוש המשולש" מספר שלפעמים הציע החת"ס בפני תלמידיו לישב "סתירת הרמב"ם" בשתי דרכים: בדרך של פשט ובדרך של פלפול. כששאלם איזו מן השתיים נראית להם יותר, השיבו לו שהם מעדיפים יותר את דרך הפלפול. ענה להם, שאמנם דרך הפלפול שנונה יותר, אבל דרך הפשט אמיתית ונכונה יותר[61]. בכל זאת הוא עצמו היה משמיע מדי פעם דברי פלפול מעטים בפני תלמידיו כשתכליתו "חידוד התלמידים". במקרים אלה הוא ראה את הפלפול כתבלין בתוך המאכל, שצריך להיות בשיעור מועט ונועד אך ורק לעורר את התיאבון[62].

לעומת הסתייגותו מן הפלפול ראה ברכה מרובה בשינון ובחזרה מתמדת על חומר הלימוד. בהסבירו את דברי חז"ל: "אנטונינוס ורבי שלא פסקו מעל שלחנם לא צנון... ולא חזרת" אמר, ש"חזרת" מסמלת את השינון וחזרה על הלימודים, וה"צנון" מסמל

56. חידושי חת"ס על כתובות, בסוף הספר בחלק שיירי תשובות חת"ס, סאטמר תרס"ז; חוט המשולש, עמ' קכ"ח.
57. אליעזר כ"ץ, עמ' 27—28; יונגרייז, עמ' 475.
58. יעקב כ"ץ, עמ' קל"ב.
59. א. ה. וייס, לתולדות הגאון רבי משה סופר, ממזרח וממערב, כרך ב (תרנ"ה), חוברת ג, עמ' 28—29.
60. שו"ת חת"ס, חלק יו"ד סי' י"ד, וראה חושן משפט, סי' ט.
61. חוט המשולש, עמ' פ"ח.
62. ד. ש. "שיטת החת"ס בדרך הלימוד", האהל, אלול תשל"ג (שנה י"ט), עמ' נ"ד.

את החריפות. לדעתו העיקר צריך להיות השינון, בעוד שהחריפות יכולה לבוא רק כתוספת של טעם טוב אך לא כעיקר המאכל[63].

בעל חת"ס ניסה לרדת לעומקו של כל מקור תלמודי ולהבין את שרשיו. כמו כן השתדל לברר בכל מקום את הגירסא הנכונה בתלמוד ובדברי המפרשים. הוא לא היסס לתקן גירסא מסויימת אם היא נראתה לו משובשת. על ידי תיקוניו בלשון הגמרא פתר לעתים קושיות וספקות רבות[64].

החת"ס כמורה ומחנך הדורות

להערצה יתירה זכה החת"ס בקרב תלמידיו בגלל היותו לדוגמא חיה ולמופת במידותיו המוסריות ובגלל מסירותו הרבה לתלמידיו בני הישיבה. עוד בימי חייו כינוהו "חובת הלבבות החי"[65]. ענוותנותו השאירה רושם בל ימחה על כל תלמידיו. באחת ההזדמנויות אמר לתלמידיו: "כלום אתם צריכים לי לדידי ולתורתי כי ברכבם השם ותוכלו ללמוד גם בלעדי. אמנם אתם משולים למחרוזת של מרגליות אשר יחדיו נצמדים בחוט של משי אשר ע"י הקשר שבראש החוט לא יתפרדו, כן אתם בני המרגליות ואני רק הקשר שבראש החוט אשר על משמרתו יעמוד לחבר אתכם יחד"[66]. עם כל אדם ואדם דיבר בסבר פנים יפות ונמנע מלפגוע אישית אפילו בבני אדם שהתנהגותם לא היתה לפי רוחו[67]. בדרשותיו בציבור היה משמיע דברי תוכחה קשים ביותר על כל סטיה מדרכי היהדות, אבל נזהר שלא לבייש אישית אף אדם לא ברבים ולא ביחידות. עם אותם האנשים שהתנהגותם לא היתה רצויה בעיניו, נהג לשוחח ביחידות תוך כדי שכנוע על ידי דיבורים רכים ונכנסים אל הלב[68]. כך הוא מיזג בתוכו שתי תכונות כאחת: מתינות וקנאות. את התכונה הראשונה ירש מרבותיו חכמי אשכנז, ואת התכונה השנייה ירש מרבו בעל ה"הפלאה"[69].

הוא הטה אוזן קשבת לכל אחד מתלמידיו גם אם הדברים נאמרו על ידי אחד הצעירים שבישיבה, ומצד שני דחה את דבריהם של הגדולים שבחבורה אם דבריהם היו לא נכונים לדעתו[70]. קרה מקרה שבאחד משיעוריו גער בתלמיד שלא בצדק. למחרת היום פייסו בנוכחות כל בני הישיבה והזמינו לסעוד על שלחנו בשבת שלאחר מכן[71]. הוא היה מוכן להתחשב בדעתם של הבחורים אפילו בקביעת תכנית הלימודים. בשנת תקצ"ט הודיע לתלמידיו שבתכניתו להתחיל ללמד את פרק איזהו נשך (בבא מציעא). כעשרים

63. חוט המשולש, עמ' פ"ח.
64. אליעזר כ"ץ, עמ' 29—30.
65. חוט המשולש, עמ' פ"ט, בהערה. ראה גם בהקדמה לדרשות החת"ס, ירושלים תשל"ד, עמ' ח.
66. ספר המו"ד, בפתיחה עמ' ח, וראה שו"ת חת"ס, חו"מ סי' ט, י"ב; חלק יו"ד סוף סימן י"ז.
67. ספר המו"ד, עמ' ה—ו.
68. חוט המשולש, עמ' קכ"ו: "ותמיד הי' נזהר מאוד בתוכחותיו שלא לבייש אדם פרטי ברבים, בעניינים הנוגעים לתוכחה כללית הוכיח בחוזק יד ולא שם ידו למו פיו אבל כשהוכיח ליחיד השיב חמה ע"י מענה רך ורגיל הי' לפרש הקרא יערוף כמטר לקחי תזל כטל אמרתי, המטר אינו נוח לעולם אבל הטל נוח".
69. יונגרייז, עמ' 445.
70. לחב"ח, חלק שלישי, בהקדמה דף ד ע"ב: "והעיקר לחבב סברה ישרה אשר יאמר אחד מן התלמידים אפי' זעירא דמן חבריא ולהכות על קדקוד דעה משובשת אפי' מהגדולים".
71. שם, שם.

בחורים פנו אליו בבקשה שילמד עמהם את מסכת ביצה. הוא קיבל את דעתם שלא ברצונו ואמר להם: "נצחוני בני נצחוני, אבל זאת אומר לכם, כי לא בחרתם לתועלתכם כי יותר היה לכם לתועלת בפי' איזו נשך"[72].

אהבה עזה אהב את תלמידיו, אם כי לא הראה להם את חיבתו בגלוי. על פי רוב נהג בהם לפי הכלל "שמאל דוחה וימין מקרבת"[73]. יחס החיבה והכבוד שרחש להם בא לידי ביטוי גם בתשובותיו ובחידושיו כשהוא מציין את שמותיהם של התלמידים ששאלוהו שאלה או קושיה[74].

את שיעוריו היה מתחיל החת"ס באטיות רבה כאילו לא למד גמרא זו מעולם. בכל מלה ובכל שורה היה מתעכב, מהרהר ומתלבט. בדרך זו רצה להראות לתלמידיו כיצד לגשת ללימוד דף גמרא שלומדים אותו בפעם הראשונה. כך מתאר ר' ליב לנדסברג את לימודו:

"בכל עת בהחילו ללמד את השיעור לפני בני הישיבה היה כמעט מגמגם בלשון התלמוד, ופי' המילות, עד ההדיוט אשר נשמע וראה, לא יבין תהלוכות עיון התלמוד ואת רבנו לא הכיר, היה דמה בנפשו הפשוטה כי האיש הזה לא ידע מה דקאמרי רבנן. פעם אחת שאל אותו אחד מתלמידיו הנאמנים מדוע עשה כדבר הזה ויאמר אליו... כי רק לכך אני נוצרתי ללמוד עם בחורים להרגילם לעיון התלמוד ופקודה זאת שמרה נפשי לעשותה בשלימותה למען ידע גם בחור צעיר בתורה ולימים דרך הלימוד וממני יראה בשיעור וכן יעשה אח"כ בביתו"[75].

תוך כדי השיעור הלכה וגדלה התלהבותו עד כדי כך שבבואו לביתו בסוף השיעור נאלץ היה להחליף את כתונתו שהיתה כולה ספוגה זיעה[76]. במהלך השיעור חידש חידושים נפלאים, והיה מבקש מתלמידיו שיבחינו בין העיקר לבין הטפל ששמעו ממנו. כמו כן היה אומר להם: "נוח לי שלא תאמרו שום חידו"ת בשמי מאשר תאמרו בשמי כל אשר שמעתם ממני, וביאר העניין כי על הרב להציע כל אשר יעלה ברעיוניו והתלמיד יתבונן ויברר"[77].

להסברת דברים מסובכים היה משתמש לפעמים באמצעי המחשה שונים. הוא הכין לעצמו כלים מיוחדים להסברת שיעוריו בתורה. כן עמדו לרשותו דמויות של זכר ונקבה והיה מסביר באמצעותן שיעורים בהלכות נידה לתלמידיו המבוגרים[78].

72. שם, חלק שני, בהקדמה, דף ד ע"א—ע"ב.
73. חוט המשולש, עמ' פ"ד—פ"ו, וראה שם בהערות.
74. ראה בהקדמה לדרשות חת"ס, חלק א', עמ' ט; זכרון למשה, דפים ב—ד.
75. אלה תולדות, עמ' 30, וראה חוט המשולש, עמ' פ"ח.
76. לחב"ח, בהקדמה לחלק שלישי, דף א ע"ב.
77. שם, שם.
78. על אמצעי ההמחשה שלו הוא רומז בשו"ת חת"ס, חלק יו"ד, סי' קנ"ח: "והאמת אגיד כי גם ע"פ הוראתי כבר נעשה מעשה והצליח תלי"ת והמכחול הזה עשוי ממוכין עשה לי ר' יעקב רופא משם (ממטרסדורף) ועודנו בידי להראות הלכה לתלמידים". וראה בפירוט את דברי בעל חוט המשולש, עמ' פ"ח: "לתכלית גדול הזה לברר הלכה לאמיתו ולהעמיד כל עניין על בוריו הי' לו לכל שיעורי תוהה כלים מיוחדים מדודים ממנו בדקדוק הדק היטב להראות לתלמידיו וכן היו לו בארגז מיוחד שני צורות תבנית זכר ונקבה מעשה אומן מופלא והיו נעשים פרקים פרקים וכל חלקי הפנימיים מעשה חרש נפלא ללמוד וללמד חכמת הניתוח ולא הראה זה רק לתלמידים מובהקים... בעת למדו אתם הלכות נדה".

בשיעוריו היה לפעמים משלב מאורעות מרתקים ביותר בתולדות ישראל. ואלה דברי בעל מחבר "המור דרור":

"והרבה פעמים האריך בסיפורים במה שעבר עלינו בגלות הזה בעתים העברו מגירוש שפאניען ושאר ארצות ואמר שחביבים עליו להגיד ולספר דברים כאלה יותר מללמוד תורה למען ישמעו ויראו וילמדו מהעבר על העתיד לבא לטובה שלא יהי' נפתים אם העת והזמן ישחקו לנו כי כבר היו לנו ימים טובים מאלה בין העמים"[79].

החת"ס ניצל כל רגע בחייו ללימודים ולא ידע בטלה מהי. לפעמים נהג לומר: הקב"ה נתן לי ג' חושים; אני מדבר עם בני אדם ובתוך כך אני חושב ג"כ באיזה שו"ת ומסדר לי ג"כ השיעור לבני הישיבה או איזה דרשה בדברי אגדה"[80]. בהזדמנות אחרת ציין: "והנה זה יותר מארבעים שנה תלי"ת שלא נתבטלה ישיבה מעל שלחני אפי' יום אחד"[81]. כאמור גם בימי חוליו נהג ללמד את שיעוריו באמצעות אחד מתלמידיו[82].

השיעורים התנהלו באוירה של התרוממות הרוח. החת"ס היה מופיע לשיעור חבוש ב"קולפאק"[83] (כובע פרוה) כפי שהיה לובש בשבתות ובחגים. בגדיו היו נקיים ללא כל רבב. גם מתלמידיו דרש הופעה חיצונית נאה הן בשיעוריו והן בלכתם בחוצות העיר. מספרים שפעם ראה אחדים מתלמידיו בחוצות העיר בבגדים בלתי מגוהצים ובנעלים בלתי מצוחצחות, אמר להם: "אדם שמדקדק על יפי גופו ואינו מדקדק על יפי נשמתו למה הוא דומה, לאשפה סרוחה שכוסתה בשושנים, כיון שיורד אדם ללקט בשושנים מיד הוא רואה את האשפה, נפנה והולך לו לדרכו. אדם שמדקדק על יפי נשמתו ואינו מדקדק על יפי גופו למה הוא דומה לשושנים יפות שכוסו באשפה, אדם רואה תל של אשפה ואינו יודע מה מתחתיה נפנה והולך לו"[84].

דרך לימודו ומסירותו לבני הישיבה שימשו דוגמא לרבני הונגריה תופשי ישיבות בדורות שלאחר מכן.

יחסו ללימודים כלליים

החוקרים, כותבי הזכרונות ותלמידי פרשבורג חלוקים בדעותיהם בדבר יחסו של החת"ס ללימודים כלליים[85]. ברור שהחת"ס היה אדם בעל אופקים רחבים ביותר והיו לו ידיעות בענפי מדע שונים: אלגברה, הנדסה, פיזיקה ואנטומיה. לפי דברי נכדו רבי שלמה סופר: "היה בקי בחכמת המדידה והאלגברה... וכמו כן היה בקי בחכמת התכונה ופיזיקה והתחיל לכתוב ספר מיוחד לחכמות אלו למען יהיה ביד תלמיד

79. ספר המו"ד, עמ' י'.
80. חוט המשולש, עמ' קכ"ד.
81. דרשות, חלק א, דף ס"א ע"ב.
82. ראה למעלה בקטע על ימי שבתו במטרסדורף.
83. יונגרייז, עמ' 508.
84. י' נחשוני, "הארי שבחבורה, קוים לדמותו של החת"ס זצ"ל", שערים, ערב ראש השנה תשי"ז (5.9.56).
85. סכום הדעות השונות ראה אליעזר כ"ץ, עמ' 101—105.

ללמוד מתוכו לבל יספיקו בילדי נכרים"[86]. מתוך דברי החת"ס עצמו מסתבר, שהוא הכיר בחשיבותם של הלימודים הכלליים. ביחוד ראה צורך במקצועות אחדים הנחוצים לכל תלמיד חכם, להבנת סוגיות שונות בש"ס, וכה דבריו:

> אי אפשר להגיע לקבל עדות החודש בלי שנדע כל דקדוקי הלוך החמה והלבנה ומסלוליהם, וא"א לדון המכשף אם לא נדע שרשי המכשף... והלכות טרפות מבלי נדע חכמת הניתוח על אופן היותר דק ועמוק, ושירי הלויים מבלי נדע חכמת המוסיקא, וחלוקת א"י מבלי ידיעות מדידת הארץ וחכמת השיעור ואגרופיה (= גיוגרפיה)"[87].

דברים דומים השמיע בהזדמנות נוספת באמרו: "כי כל החכמות הם רקחות וטבחות לתורה והמה פתחים ושערים לה, ומי שאין לו ידיעה בניתוח לא ידע הלכות טרפות על בוריה וחכמת השיעור וגמטר' לעירובין וסוכה וחלוקת הארץ וכדומה"[88].

אפשר לומר שהחת"ס התנגד ללימודים שנלמדים מתוך ספרים שאינם כתובים ברוח היהדות ואינם כתובים בלשוננו[89], ואם הם נרכשים על ידי צעירים אשר טרם רכשו להם ידיעות מספיקות בתורה[90]. כמו כן ראה החת"ס סכנה גדולה בלימוד הפילוסופיה ובמתן טעם שכלי למצוות התורה[91]. אולם הוא לא ראה כל פסול בלימודים כלליים, שנועדו להשלים את לימודי התורה וביחוד לאחר שאדם "מילא את כריסו" בתורה.

יחסו לארץ ישראל

בהזדמנויות שונות הביע החת"ס את תקוותו לגאולה ואת שאיפתו לנטוש את הגולה. בשנת תקצ"ג כאשר התכנסו שליחי הונגריה בעיר פרשבורג לדון במתן אמנציפציה ליהודים, בקשוהו מנהיגי היהודים, שיביע את תודתו לשליטים על כוונותיהם הטובות. על כך הגיב ואמר:

> "ואם אמת לענייני הגוף היא טובה גדולה לנו ותודה רבה חייבנו להם, אבל נפשנו עגמה עלינו... שנהיה עוד זמן רב בארץ נכריה ולא במהרה נזכה לחזור לארצנו ח"ו, א"כ איפה השמחה? מה זו עושה? הלא רק שם בארצנו ציוה ה' את הברכה האמיתית ברכת הנפש וחיים עד עולם"[92].

86. חוט המשולש, עמ' פ"ח. חלק מן הקונטרס הודפס בקובץ תשובות חת"ס, ירושלים תשל"ג. עמ' ל"ג. הוא הפסיק את כתיבת הקונטרס עם הופעת "ספר הברית". ראה תשובות החת"ס. עמ' קל"ג, וראה חוט המשולש, שם.
87. דרשות חת"ס, חלק א, דף ק ע"ב.
88. שם. דף קי"ב ע"ב.
89. שם, דף ק ע"ב: "ואין לנו שום ספר מחובר על זה, והאומות יש להם בכל אלו חכמים וחיבורים רבים", וראה ויינגרטן. עמ' 27.
90. דרשות, דף קי"ב ע"ב, וראה אליעזר כ"ץ, עמ' 105—108.
91. דרשות, שם. ראה גם יעקב כ"ץ, עמ' קמ"א.
92. חוט המשולש, עמ' קל"א.

הוא לא ראה כל עתיד ליהודים בגולה בקרב הגויים, וגינה את אלה "שאינם רוצים לשוב ובוחרים לישב תחת המלכויות מגאולתינו ופדות נפשינו"[93]. בהזדמנות אחרת אמר: "הלא נבוש והלא נכלם אם נשכח את ירושלים ולא נעלה על לבבינו כי זה י"ז מאות ונ"ט שנים נטשנו נחלתינו ועזבנו ארצנו... ומפני חטאינו גלינו מארצנו ולא מצאנו מנוח בכל ד' כנפות הארץ, אין שום ארץ ומדינה הסובלת אותנו ואנחנו גרים ותושבים שבויי מלחמה"[94]. בהשפעתו נטשו את הגולה רבים מתלמידיו ומתלמידי תלמידיו והתישבו בארץ ישראל[95].

ביום כ"ה תשרי ת"ר (1839) נפטר החת"ס, ואבל גדול ירד על המוני בית ישראל בהונגריה ובעולם היהודי בכלל.

בצוואתו ציוה החת"ס על בניו ותלמידיו "עשו קיבוץ וריבוץ ופעלים לתורה ברבים"[96]. הוא עצמו קיים את דבריו במסירות נפש רבה, ובניו וצאצאיו קיימו את משאלתו המובעת בהמשך צוואתו "שלא יבש המעין ולא יקצץ האילן". הישיבה המשיכה להתקיים בפרשבורג עד סמוך לשואה.

מצבת החת"ם סופר

93. דרשות, דף צ"ג ע"א.
94. שם, חלק ב, דף שכ"ה ע"א, וראה דיון מקיף אצל אליעזר כ"ץ, עמ' 67—80.
95. לנושא זה מוקדש ספרו של ווינגרטן, החת"ס ותלמידיו.
96. חוט המשולש, עמ' קנ"ב. הצוואה הופיעה בספרים שונים. פירוש מפורט על הצוואה ראה עקיבא יוסף שלזינגר, לב עברי, למברג 1868.

רבי אברהם שמואל בנימין סופר זצ"ל בעל "כתב סופר"

ליד קברו הפתוח של החת"ס הכריזו מנהיגי הקהילה על בנו רבי אברהם שמואל בנימין "רבנו אתה", וקיבלו אותו כממלא מקום אביו על כס הרבנות בפרשבורג[97].

רק בן עשרים וארבע שנים היה בעל כתב סופר[98], בשנת ת"ר (1839), כאשר עול כבד זה הוטל על כתפיו הצעירות. לא היה זה תפקיד קל ביותר לאברך צעיר לנהל קהילה, שהיתה מלאה תלמידי חכמים ולנהל ישיבה, בה למדו בחורים גדולים ומופלגים ממנו. בנאום הפתיחה שנאם לפני בחורי הישיבה בתום השלושים לפטירת אביו הביע את היסוסיו ואת חרדתו מפני האחריות הגדולה, שהוטלה עליו. בנאום זה אמר בין השאר:

"מה נורא המקום הזה אשר אני עומד עליו עתה אשר עמד עליו קדוש עליון חסידא ופרישא אבינו רבנו הקדוש ולמד עם ישיבתו הרמה מדי יום ביומו שיעורין כסדרן בקדושה ובטהרה... ואני עומד פה במקום קדוש ולפני עדה קדושה ואיך אשא פני צעיר לימים לעמוד במקום זה יושב בישיבה הרמה והנשואים אשר בהם לומדים מופלגים אשר שמשו ולמדו מאאמ"ו מאוה"ג זצ"ל הכ"מ יותר ממני ואני הצעיר מהם בימים ובבינה וכל הבחורים מופלגי' ראוי' להורות הוראה בישראל ואיך אעמוד אני היום לפניהם לומר שיעור והלו"ת ואיך ישמעו להם לדברי ויטו אוזן לי קטן ערך ושפל ברך"[99].

הרה"ג רבי אברהם שמואל בנימין סופר זצ"ל (כתב סופר)

97. חוט המשולש, עמ' רל"ח.
98. הוא נולד בשנת תקע"ה (1815) ולמד בישיבת אביו. בשנת תקצ"ג נשא אשה, וזמן קצר לפני כן ניתנה לו סמיכת "מורינו" על ידי בית דין הגדול בפרשבורג.
99. לחב"ח, מונקאטש תרמ"ג, חלק רביעי דף כ"ט ע"א.

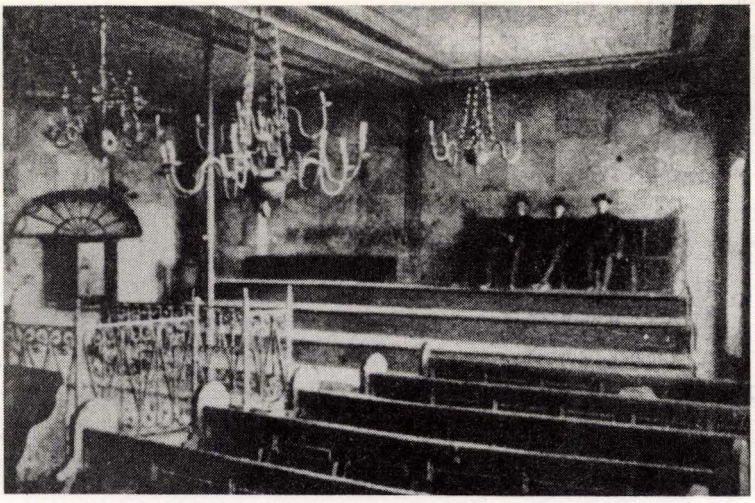

אולם ההרצאות "שיעור שטובע"

ארגון הישיבה

הישיבה עמדה לעתים בפני קשיים כלכליים גדולים, ובפרט כאשר נתווספו לישיבה בחורים רבים בבת אחת. באחד ממכתביו התלונן בעל כתב סופר שיש בישיבתו בחורים אשר "אפילו לחם צר ומקום לישון אין להם"[100]. כדי להקל על מצוקת התלמידים פנה אל עשירי הקהילה ולנדבנים יהודים במקומות שונים. בין תומכי הישיבה נמנו רבי יצחק דייטש הבנקאי מוינה והבארון שמעון וולף רוטשילד מפרנקפורט. באחד ממכתביו הביע תודה לרוטשילד, ששלח סכום של חמש מאות עשרים ושלושה זהובים להחזקת הישיבה, שמנתה למעלה מארבע מאות בחורים[101]. בימיו של בעל כ"ס גדלה הישיבה בכמות ובאיכות ועלתה אפילו על הישיבה שהיתה קיימת בימי אביו[102]. יתכן שלגידול הישיבה תרמו גם יתרונות ארגוניים, שזכתה בהם בתקופה זו. בשנת תרכ"ו הקים הנדבן ר' צבי

100. ראה במכתב שכתב לרבי זוסמן סופר, מובא בספר "זכור לאברהם" בעריכת ישיבת אהל שמעון מערלוי, ירושלים תשל"ב, חלק מכתבים, עמ' מ"ו.

101. אגרות סופרים, חלק כתב סופר, עמ' 42, וראה שם בהערה שפעמיים בשנה שלח רוטשילד סכום כזה לישיבה. על אודות עזרתו של ר' יצחק דייטש ראה יונגרייז, עמ' 485.

102. ראה ר' יוסף הופמן, בהקדמה לספרו מי באר מים חיים, וייצען תרס"ו. הוא מספר שם שבא עם אביו (ר' מיכאל הופמן) לישיבת הכתב סופר בהיותו בן י"ט שנים ומצא שם כארבע מאות בחורים צדיקים, חסידים וחריפים "והי' עומדים צפופין בבית המדרש הישן על מקום קטן... ובעת הזאת לא הי' אפילו חד שלא הי' מתמיד בתורת ה'... והי' מיסר ורודף מי שהי' בו מידות שאינם טובים והי' מרחיק אותם מבין תלמידיו עד שהי' ישיבה הרמה בלי שום סיג ופסולת ואמר לאאמ"ו ז"ל שיאמינו לו שגם החת"ס לא זכה לישיבה כזה כי בישיבת החת"ס לא היו חריפים והוא (הכ"ס) זכה לתלמידים חסידים וקדושים וחריפים".

הירש ברגר בניין בימ"ד גדול ומרווח למען הישיבה[103]. הבניין החדש הכיל בתוכו אולם הרצאות גדול, שהיה ידוע בשם "שיעור שטובע", ובצדו עוד שני בתי מדרש קטנים יותר. אולם ההרצאות היה בנוי עם מדרגות ארוכות ורחבות זו על גבי זו, כדי שהבחורים יוכלו להאזין ולהתבונן בפני רבם, שישב למעלה על הבימה[104].

הדאגה לבני הישיבה גזלה הרבה מזמנו של בעל כ"ס. במיוחד היה עסוק עמם בראשית זמן הלימודים "בקבלת תלמידים כיונים אל ארובותיהם, לפקח עניינם עד ישבו במעונם על מכונם"[105]. היו מקרים שהוא עצמו תמך מכספו הפרטי בבחורים הנזקקים לעזרה[106].

בשנת תרי"ז (1857) הוכרה הישיבה ע"י הממשלה כבית ספר גבוה לרבנות ("אפנטליכע ראבינער הויכשולע"), וכל מי שלמד שם שש שנים ויותר שוחרר משירות צבאי. לאחר כמה שנים הוחלט לשחרר משירות צבאי כל מי שלמד בפרשבורג ארבע שנים בלבד[107]. בדרשה מיוחדת שדרש הכתב סופר בשבת שקלים ער"ח אדר שני תרי"ט, הביע את תודתו לקיסר שהעניק זכות זו לישיבת פרשבורג[108].

דרך לימודו

סדר לימודו של הכ"ס היה דומה לזה של אביו. בשלושת הימים הראשונים של השבוע לימד שיעור עיון, ביום ד' חזרו הבחורים על חומר הלימודים ולמחרתו התקיימו בחינות. לשיעורים אלה הצטרכו הבחורים להתכונן ביסודיות רבה, כי בשעת השיעור היתה רק ביד רבם גמרא פתוחה ואילו הם הקשיבו להרצאתו בעל פה[109].

גם בעל כ"ס היה מלמד דף אחר דף בדומה לסדר הלימוד של אביו. אלא שאביו לימד על פי רוב בדרך הפשט, ואילו הוא לימד בדרך הפלפול, על מנת לחדד את תפיסת התלמידים. כך מתאר רבי שלמה סופר את לימודו:

> "והיה לימודו בעיון ופלפול גדול וחריף ועמוק כדי לחדד התלמידים ועפ"י רוב היה מברר שמעתתא אליבא דהלכתא כדי שילמדו ג"כ לברר דין מסוגיית הש"ס וראשונים וכמה פעמים אמר אלי כי עול גדול העמיס על שכמו מתחילה ללמוד באופן זה בפלפול גדול ועמוק ולחדש בכל יום תמיד חידושים. אופן לימודו של אביו זצ"ל היה נוח וקל יותר, אולם עתה קשה עליו לשנות הרגלו. מלבד זה למד בכל יום לעת ערב טור ושו"ע יו"ד כדי להרגיל הבחורים בהוראה, וגם בימים שלא למד שיעור למד שו"ע או"ח בבוקר אחר תפילת שחרית"[110].

103. ראה בדרשתו שנשא לרגל חנוכת הבניין, שו"ת כתב סופר, ירושלים תש"כ, חלק או"ח, סי' י"ח, וראה חוט המשולש עמ' רע"ב.
104. יונגרייז, עמ' 483, 486—487.
105. שו"ת כת"ס, חלק או"ח, סי' פ"ב, וראה גם סי' פ"ד.
106. ר' זוסמן סופר, מלאה קטורת, פאקש תרס"ג, דף כ"ז ע"א.
107. חוט המשולש, עמ' רע"ג ; גולד, עמ' 66.
108. כתב סופר, דרשות, ירושלים תשל"ב, עמ' ק"פ—קפ"ו.
109. חוט המשולש, עמ' ר"ע ; יונגרייז, עמ' 484.
110. חוט המשולש, שם.

מן הראוי לציין שפלפול זה המתואר על ידי בעל "חוט המשולש" לא היה פלפול של "עליות וקומות זו על גבי זו", כי אם פלפול של סברא. הוא נהג לסדר ולברר את שיטותיהם של הראשונים והיה חודר לסברותיהם של כל אחד ואחד ותוך כדי כך סולקו הקושיות והסתירות שנערמו עליהן[111]. בדרך זו הוא לימד לפעמים במשך שנים מסכת אחת בלבד. את מסכת חולין לימד בישיבתו במשך חמש שנים רצופות. נכדו ר"א סופר מספר על לימוד אחת הסוגיות: "פעם אחת כשהגיע זקני הכתב סופר בלימוד הישיבה לסוגיית ניצוק וקטפרס שבמסכת גיטין עמד ואמר עכשיו נטייל קצת בסוגיות מקוואות שבכל הש"ס, התחילו בברכות ועברו ממסכת למסכת, בכל מקום שנזכר בו עניין של מקוואות, עם כל שיטת הראשונים שבאותו מקום בצירוף חידושי הרב בעל ה"כתב" בעצמו. וכן נמשך הלימוד של סוגיות מקוואות שלשה חדשים"[112].

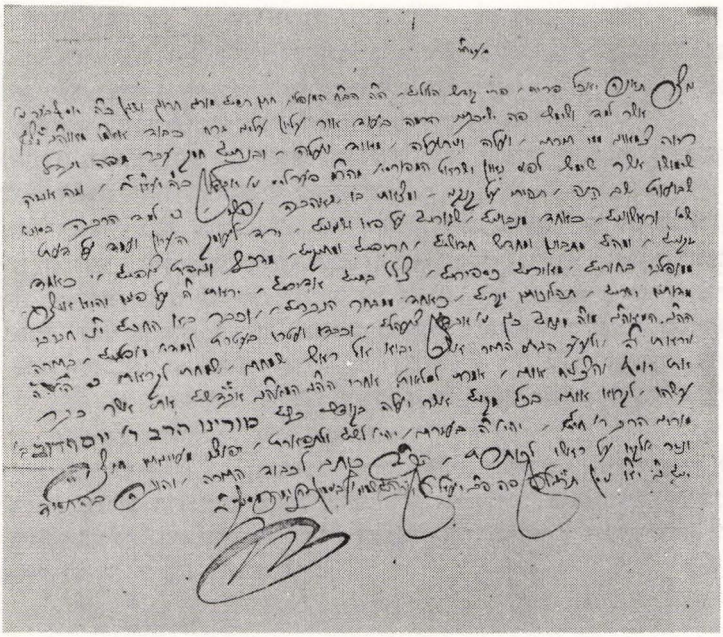

תעודת מורינו שנתן הכתב סופר לרבי יוסף דוב (התעודה בידי ר' עקיבא סופר)

111. הרב שלמה יוסף זוין, סופרים וספרים, ת"א תשי"ט, במאמרו: "כתב סופר", עמ' 106.

112. מובא בספרו של הרב זוין, עמ' 106. בהקדמה לחידושי כתב סופר על גטין כותב רבי שלמה סופר דברים דומים: "יגע וטרח ואסף באמתחתו... כל שיטה וכל דעהבין שני התלמודים בבלי וירושלמי, ובין בהראשונים וגדולי האחרונים וזיקקן וביררן אחת לאחת ותווך ביניהן עד שאיחדן ועיבדן וביירר הלכה מבניהם כסולת נקייה ניפה אותה בשלשה עשרה נפה בשלש עשרה מידות שהתורה נדרשת בהן... ואם כי לפעמים העלה חידושים אשר הולידו רעיונותיו לפלפולא ולחידודא, גם אלו לא חלילה בפלפול של הבל כי אם על אדני פז וחזק ויסודותיהם בהררי קודש".

המטרה הלימודית היתה בעיקר לגדל דור של תלמידי חכמים. כשהיה צריך להסמיך בסמיכת חכמים, לא עשה זאת ברצון. באחד ממכתביו כתב: "ואני כבר גדרתי בעדי שלא לעטר בעטרת הוראה"[113]. פעם אחת שאלו הבארון רוטשילד, מה הוא יעשה עם כל כך הרבה בחורי ישיבה, כלום יש לו משרות רבנות בעבור כולם. השיב לו בעל כ"ס: "אין מטרתי להעמיד רק רבנים, עיקר מטרתי להעמיד בעלי בתים כאלו היודעים שנחוץ להם רב"[114].

לגבי לימודים חיצוניים החמיר עוד יותר מאשר אביו החת"ס, ואסר על תלמידיו לעיין אפילו בעתונים ובירחונים[115].

דמותו כאיש ציבור וכמחנך

את נשיאותו נהג ברמה ועמד בכבוד על משמרתו למען דת ישראל. הסיסמה של החת"ס "חדש אסור מן התורה" היתה נר לרגליו והוא המשיך במלחמתו של אביו נגד תיקונים ופשרות בדת. הוא היה אחת הדמויות המרכזיות בקונגרס שהתקיים בשנת תרכ"ט בבודפשט, שבעקבותיו התפלגו האורטודוקסים והניאולוגים. לפני צאתו לקונגרס חיבר תפילה מיוחדת שנאמרה בישיבתו להצלחת השליחות[116].

הוא יצא גם במשלחת של רבנים, שבראשה עמד רבי יהודה אסאד, לבקש את הקיסר שלא ירשה הקמת סמינאר לרבנים בהונגריה[117].

בגאון ובגאוה נשא את כבודה של התורה. פעם נזדמן יחד עם הבארון רוטשילד למעיינות המרפא בעיר מארינבאד. הבארון בא לבקרו במעונו, והכתב סופר אמר לו, שלמעשה הוא היה צריך להקדים לבקרו "כי בארון נדיב לב כמוהו ושומר תורה ומצוות הנהו באמת יקר מציאות בשעה שרבנים וגאונים כמוהו כמה איכא בשוקא, אבל לא רציתי לבקר ראשונה את הוד מעלתו, כדי שיתקדש שם שמים ברבים, כי אם הייתי מבקרו ראשונה היו אומרים כי התורה מתרפסת על הכסף והזהב, עכשיו יאמרו כי הכסף והזהב מתרפסים על התורה ויתקדש שמו יתברך"[118].

ביחסיו עם הבחורים נהג בבחינת "זרוק מרה בתלמידים". ביחוד עמד על המשמר שלא יעיינו בספרים חיצוניים. בחור שהמרה את פיו סולק מן הישיבה[119]. עניין זה היה חשוב ביותר בעיניו, כי בתקופתו גדלה הסכנה של המחדשים המתבוללים וחשש, שמא ילכו בחורי ישיבה לרעות בשדות זרים.

113. אגרות סופרים, חלק כתב סופר, אגרת מ, עמ' 59. למרות הסתייגותו היה מדי פעם מעניק היתרי הוראה. ביחוד נתן לתלמידיו תעודת "מורנו", או תעודת "חבר". ראה זכור לאברהם, עמ' קי"ז—קל"ח.
114. יוסף ליברמן, המעין, טבת תשט"ו, חוברת ח, עמ' ה.
115. חוט המשולש, עמ' רס"ט.
116. תולדות כתב סופר, מודפס בסוף תשובות כתב סופר, חלק חושן משפט בהוצאת מכון חת"ס ירושלים תש"ך, דף ל"א ע"ב—ל"ב ע"א. המאמר מודפס גם בסוף ספר זכור לאברהם.
117. פרטים מלאים על כל המאורעות של התקופה ראה טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן, עמ' 87—97.
118. זכור לאברהם, עמ' שנ"ב.
119. חוט המשולש, עמ' רס"ט.

אושרו הגדול ביותר היה כאשר, ראה שבחור ישיבה מצליח בלימודיו. פעם אחת בחן את תלמידיו בפרק "אלו טרפות", וראה את בקיאותם המצויינת בראשונים ובאחרונים זלגו עיניו דמעות אושר ואמר "נצחוני בני נצחוני, לא האמנתי מה שראיתי"[120].

כל ימיו סבל ממחלה ומיסורים, בכל זאת התמיד בלימודיו עם בני ישיבתו. שלושים ושלש שנים ישב על כס הרבנות, ונפטר בי"ט טבת תרל"ב (1872). הוא העמיד אלפי תלמידים, רבים מביניהם היו מגדולי רבני ומנהיגי הונגריה[121].

רבי שמחה בונם סופר בעל "שבט סופר" זצ"ל

רבי שמחה בונם סופר היה השלישי בשושלת רבני משפחת סופר בפרשבורג. הוא נולד בא' דחנוכה שנת תר"ג (1843) לאביו בעל כתב סופר. בעודנו צעיר לימים למד בשקידה רבה בישיבתו של אביו. התמדתו וכושר קליטת לימודו היו לפלא בעיני חבריו לספסל הלימודים. רבי שמואל רוזנברג (רבה של אונסדורף) למד שם באותה תקופה ואמר עליו שהיה: "לומד ששה דפים תומים או ששה דפים שיטה מקובצת בשעה אחת והי' כמונח אצלו בקופסה"[122]. אביו נטע בלבו את מידת הענווה מצעירותו, והיה מזהירו שלא ינסה להתעלות על שאר בני הישיבה. לאחר נישואיו ישב על התורה כשלש שנים נוספות בישיבת אביו, ולאחר מכן עבר לוינה לנהל את בית העסק של חותנו. גם בשעה שעסק במסחר התמיד בלימודיו ואביו היה אומר: "מבני רבי שמחה בונם אני לומד ללמוד".

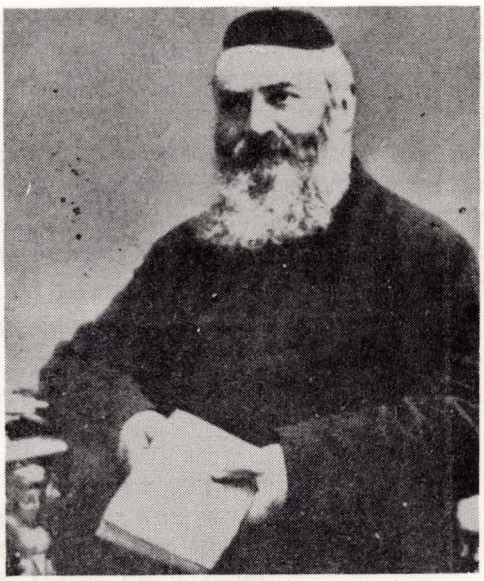

הרה"ג רבי שמחה בונם סופר זצ"ל (שבט סופר)

120. מלאה קטורת, דף ל ע"ב.
121. יונגרייז, עמ' 488.
122. יוסף ליברמן, בהקדמה לשבט סופר על כתובות וגטין, ירושלים תשל"ז.

לאחר פטירת אביו התקבל למלא את מקומו כרב וכראש ישיבה. בן עשרים ותשע שנים היה כשעלה על כס הרבנות, והיה ידוע כלמדן מתמיד חריף ושנון. התלמידים נהגו לומר: "החת"ס היה מרא דכולי ביה, הכתב סופר היה בעל סברה והשבט סופר היה סמל החריפות והשנינות"[123]. ועוד אמרו עליו ש"חידודו קודם לליבונו". רק המעמיקים בלימודים יכלו לרדת לסוף דעתו.

בתקופה בה התקבל להיות רבה של פרשבורג היתה תקופה רבת מאורעות בחיי הקהילות היהודיות בהונגריה. רק שלש שנים עברו מאז שנת תרכ"ט כאשר נוסדו הקהילות האורטודוקסיות הנפרדות. עליו היה להמשיך את המאבק בו התחיל אביו כדי לשמור על דת ישראל מפני רוח ההתבוללות. לפעמים נאלץ היה לצאת לוינה לנהל משא ומתן עם השלטונות[124]. בהופעתו בפני הקיסר התקבל בכבוד רב, והקיסר ציין שהוא הכיר היטב את אביו בעל כתב סופר והעריץ אותו[125].

דרך לימודו וסדרי הישיבה

דרך לימודו של שבט סופר היה על פי שיטת החת"ס וכת"ס. בשיעוריו נהג לסדר את השיטות של הראשונים ושל האחרונים. בדרך הילוכו בדברי הראשונים נפלו מאליהן הרבה מקושיות האחרונים[126]. דבריו היו חריפים וקצרים ורק מי שהתכונן היטב לשיעורו יכול היה להבין את עומק חריפותו. גם הוא הרצה שלש פעמים בשבוע את שיעוריו כאביו וכאביו־זקנו. אם כי הגמרא היתה מונחת לפניו, הוא לא נצטרך לעיין בה ואת רוב שיעורו השמיע בעל פה[127]. גם הבחורים האזינו לו בעל פה, לאחר שהתכוננו ביסודיות לשיעור בבתי מגוריהם.

כדי לגוון את השיעורים באזני תלמידיו מינה בעל שבט סופר מגידי שיעור מיוחדים שילמדו את הבחורים את "שיעור הפשוט" (כשנים שלשה דפי גמרא רש"י ותוספות לשבוע) ואת השיעורים ביורה דעה, והוא בעצמו לימד את שיעור העיון בלבד[128]. בין מגידי השיעור המפורסמים נמנה רבי לייב גרוס. במרוצת הזמן כשגדלה הישיבה התמנה מזכיר לנהל את העניינים האדמיניסטרטיביים. בעניינים הרוחניים סייע אחד הבחורים הותיקים ביותר בישיבה שהיה מעין מנהל רוחני[129], והיה מכונה בפי הבחורים "ראש הישיבה". למרות כל העזרה היה העול העיקרי על שכמו של השבט סופר עצמו. בתשובות רבות הוא מציין בראשית התשובה, שהוא טרוד מאוד בענייני הישיבה, וביחוד כאשר היה צריך להשיב בראשית זמן הלימוד[130].

הבחינות התקיימו ביום חמישי, ונבחנו רק אותם הבחורים, ששמם עלה בגורל שהפיל אחד הגבאים או ה"הויז בחור" (בן משק בית, שנלוה אל רבו כל הזמן). מספרים, ש"הויז

123. יונגרייז, עמ' 488.
124. שו"ת שבט סופר, ירושלים תשל"ד, חלק או"ח סי' ס"ה; חלק יו"ד סי' פ.
125. בהקדמה לשבט סופר על כתובות וגטין, עמ' 4.
126. ראה זוין, שם, במאמרו על שבט סופר, עמ' 100—105.
127. בהקדמה לשבט סופר על כתובות וגטין, עמ' 4.
128. יונגרייז, עמ' 489—490.
129. שם, עמ' 490.
130. שו"ת שבט סופר, חלק או"ח סי' י"ג, כ"ו, מ"ג, ס"ה, ע"ו, ע"ח; חלק יו"ד סי' ה, נ"ט, ל"ט, ס"ט, צ"א, צ"ג, ועוד. בסימן ס הוא טוען שהוא טרוד בבחינה הגדולה של בחורי ישיבתו. לבחינה הגדולה הוזמנו להיות נוכחים גדולי הרבנים בהונגריה.

בחור" אחד החליט להציק במיוחד לאחד הבחורים, שלא שקד על לימודיו ונהג להזמינו אל רבו לבחינה כל שבוע, גם אם שמו לא עלה בגורל. פעם אחת שאל אותו השבט סופר על אחד מחידושיו, שהוא השמיע בזמן השיעור, והבחור לא ענה. שאל אותו השבט סופר אולי תוכל לומר לי, מה אומר המהרש"א על דברי התוספות בעניין זה, ושוב לא הגיב הבחור. אמר לו השבט סופר: "כלום לא נאה לך לדבר עמי, שאינך עונה לי כלל! התערב כאן ה"הויז בחור", שהיה מחונן בחוש הומור ואמר: "בחור זה לא נאה לו לשוחח עם אביי ורבא, האפשר לצפות ממנו שישוחח עם רבנו"![131].

בשנת 1884 יצאה הוראה מטעם הממשלה, שכל בחור ישיבה שמציג את מועמדותו להתקבל כרב רשמי של אחת הקהילות, חייב להציג בפני השלטונות, נוסף על אישוריו מן הישיבה, גם תעודה על אודות לימודיו הכלליים ברמה של ארבע כתות תיכוניות לפחות[132]. משלחת של רבנים שבראשה עמדו השבט סופר ורבי קאפל רייך רבה של בודפשט התיצבה לפני השלטונות וביקשה לבטל את ההוראה. הדבר לא עלה בידם וההוראה נשארה בתוקפה. נוכח הדרישות הללו למדו הבחורים המועמדים לרבנות את הלימודים הכלליים באופן פרטי בזמנם הפנוי, ובסוף שנת הלימודים נבחנו בצורה אכסטרנית באחד מבתי ספר התיכוניים.

מטרת הלימוד והמורה אידיאלי בעיניו של השבט סופר

אם כי הישיבה הוכרה כבית ספר גבוה לרבנות, בכל זאת נשארה המטרה העיקרית של הלימודים תורה לשמה. בנאום הפתיחה בישיבה משנת תרל"ד עמד בעל שבט סופר על דברי חז"ל "פת במלח תאכל" והזהיר את תלמידיו, שהלימודים בישיבה חייבים להיות לשמם ולא כקרדום לחפור בו. באותו נאום פתיחה גם הדגיש שהאדם חייב להתיגע על התורה ורק מי שלומד כך "משפיעים לו חכמה מן השמים"[133]. בנאום פתיחה אחר שם ללעג את אותם הבחורים שבאים לישיבה כשכל מטרתם היא לצבור ידיעות, על מנת להראות את יכולתם לחדש חידושים בשובם לביתם בסוף זמן הלימוד. בהמשך הנאום אמר שיש כאלה שגם לא לומדים וסומכים על כך, שבבואם לביתם יוכלו למצוא חידושי תורה בספרים נדירים שלא מוכרים לציבור ויוכלו לחזור עליהם בשם עצמם[134]. שמחה רבה נגרמה לו כאשר שמע, שתלמידי ישיבתו שסיימו את לימודיהם ממשיכים כבעלי בתים לעסוק בתורה. בתשובה לתלמיד אחד כתב: "מכתבך קבלתי על נכון ושמחתי לדעת כי יושב אתה על התורה והעבודה וה' ירים קרנך בקרוב ובכבוד"[135]. מאחר שהמטרה העיקרית בלימודים היתה לשמה וכדי לגדל בעלי בתים תלמידי חכמים יראי שמים, על כן כל השיעורים היו מכוונים לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא.

131. את הסיפור שמעתי מפי האברך הלמדן המופלג ר' עקיבא מנחם סופר, שמסרו לי בשם רבי יהודה אריה קליין שליט"א, מאחרוני תלמידי בעל שבט סופר בימינו.
132. ראה הוראות טרפורט (Trefort) ב־ M. Zs. Sz. כרך א (1884), מס' 6, עמ' 157, וראה יונגרייז עמ' 491. במכתב ששלחו הרבנים האורטודוקסים, ועליו חתום גם בעל שבט סופר, נאמר שמטרת הישיבה אינה לגדל רבנים כי אם לחנך לתורת ישראל.
133. ראה בספרו שערי שמחה, בחלק הנספח "אהל רחל", ת"א 1959, עמ' 476—677.
134. שם, פתיחה לזמן החורף תרל"ט, עמ' 694.
135. שו"ת שבט סופר, חלק או"ח סי' מ"ד.

לדעתו של השבט סופר המורה שמלמד את תלמידיו חייב להיות להם לדוגמא. גם הוא צריך ללמוד וללמד תורה לשמה "ואסור ללמוד תורה ממי שלומד שלא לשמה". רק אם המורה עצמו יהיה "כמלאך ה' צבאות... ונאה דורש ונאה מקיים אז יבקשו תורה מפיהו"[136]. לדעתו המורה המנהיג חייב להיות תקיף בבחינת "נהג נשיאותך ברמה" אך בו בזמן עליו להיות גם ענו ושפל רוח[137].

בעל "שבט סופר" היה נשיא "כולל שומרי החומות" בא"י, ופעל רבות להרמת קרן הכולל תוך כדי העברת סכומי כסף גדולים לארץ ישראל. כשנשאל על דבר עלייתו לארץ השיב שלא יוכל לעזוב את לימודיו בישיבה כי "תלמוד תורה כנגד כולם". וכה דבריו:

"מכתבו קבלתי ע"נ ואודות הנסיעה באחוזת מרעים לארץ הקדושה בודאי מצוה גדולה היא ומי לא ישתוקק לחבק ולנשק עפר ארץ הקדושה, אבל כבר אמרו ת"ת כנגד כולם ובפרט ת"ת דרבים ישיבה גדולה לאלקים והתלמידים מבקשים תפקידם ולהטריפם לחם חוקם לחמו של תורה, על כן לא אוכל כעת ונקוה כשיבא משיח צדקנו לשוב לציון ברינה במהרה"[138].

בשנת תרל"ב (1872) הביע במכתב את התנגדותו ודאגתו מן הנסיון לייסד בא"י בית ספר שיכלול בתכניתו גם לימודים כלליים[139].

באחרית ימיו סבל יסורי מחלה קשים, וביקש את בנו רבי עקיבא שימלא את מקומו בעת מחלתו. כשגברה מחלתו נסע לצרכי ריפוי לפרנקפורט, ונפטר שם בט"ו כסלו תרס"ז והובא לקבורה בעיר מולדתו פרשבורג.

רבי עקיבא סופר זצ"ל בעל "דעת סופר"

רבי עקיבא סופר נולד בשנת תרל"ח בפרשבורג לאביו בעל "שבט סופר". הוא גדל בבית מדרשו של אביו, וכשבע שנים לפני פטירתו סייע בידו לנהל את הישיבה. בשנת תרס"ז, עם פטירת אביו, נבחר למלא את מקומו בהיותו בן עשרים ותשע שנים[140]. בהיותו עדיין רב צעיר עמד בקשרי שו"ת עם גדולי הרבנים בני תקופתו אשר התיחסו אליו בכבוד גדול. הוא נבחר לנשיא מועצת הרבנים האורטודוקסים בהונגריה, ולאחר מלחמת העולם הראשונה עמד בראש הקהילות האורטודוקסיות בצ'כוסלובקיה. בימי הקיסרות האוסטרו־הונגרית היה יוצא בכל שנה בראש משלחת יהודי פרשבורג לברך את הקיסר בוינה. בשעה שברך את הקיסר בברכת "שנתן מכבודו לבשר ודם" כיסה הקיסר את ראשו והשיב "אמן".

136. אהל רחל, פתיחה לזמן החורף תרל"ו, עמ' 687—688.

137. שם, פתיחה לזמן הקיץ תרל"ז, עמ' 691: "והמורה את העם צריך להיות נגד העם כאש כאשר ציוה רבי לבנו נהוג נשיאותך ברמה, אבל לא ישכח מתוך זה את שפל רוחו ע"כ הי' מלאך ה' נגלה למשה בלבת אש אבל מתוך הסנה להורות שהסנה בוער פעמים באש אבל אינו אכל כי בינו לבין עצמו צריך להיות ענו ושפל ברך ומטעם זה נתנה התורה באש וגם במים שמורה ג"כ על הענוה, כידוע שנמשלה תורה למים שיורדים ממקום גבוה למקום נמוך".

138. שו"ת שבט סופר, חלק יו"ד, סי' נ"ט.

139. המכתב מובא בהקדמה לשבט סופר על כתובות וגטין, עמ' 9.

140. י. ליברמן (עורך) רבי עקיבא ותורתו, ירושלים תש"ך, עמ' מ"ח—נ"ט.

הרה"ג רבי עקיבא סופר בימי עלומיו (דעת סופר)

הרה"ג רבי עקיבא סופר (פרשבורג—ירושלים)

בתקופתו של רבי עקיבא סופר התרחבה הישיבה בחומר וברוח, וכל קהילה שאפה לקבל את רבניה מבין תלמידי ישיבת פרשבורג. מצד שני היה זה חלומו של כל בחור צעיר ללמוד שנים אחדות ב"ישיבה הרמה" של פרשבורג.

בשנת תרע"א הקים ר"ע סופר בית תבשיל (מנזא) לתלמידי הישיבה, שלא יזדקקו לעמוד על פתחי נדיבים כדי לאכול אצלם "ימים"[141]. בשנת תרע"ג פרצה דליקה ברובע היהודי וגם בית המדרש עלה בלהבות אש. תלמידי ישיבת פרשבורג ואוהדיה שלחו תרומות להקמת בניין חדש. ר"ע סופר התלבט אם להקים את בית המדרש במקום חדש או במקומו של הבניין הישן[142]. בגלל קדושת המקום, בו הרביצו תורה אבותיו, החליט בכל זאת להקים את הבניין במקומו הישן. בשנת תרפ"ה תכנן להקים פנימיה, והקהילה הקציבה מגרש למטרה זו. אולם התכנית לא יצאה לפועל[143].

בשנת תרע"ב הונהגו בישיבה שלש כיתות לימוד. כל מחזור סיים את לימודיו במשך שבע שנים. בכיתות א, ב למדו שנתיים שנתיים, ובכיתה ג למדו שלש שנים[144].

כדי להעלות את רמת הלימודים הוקמה "ישיבה קטנה", ששימשה מכינה לקראת הלימודים בישיבה של הגדולים. רק מי שסיים את המכינה בהצלחה או מי שסיים בישיבה אחרת ארבע שנות לימוד יכול היה להתקבל ל"ישיבה הרמה" של פרשבורג[145]. שלושים ואחת ישיבות בהונגריה זכו להכרה כשוות בערכן לכיתות הנמוכות של ישיבת פרשבורג. כל בחור שבא מאחת הישיבות הללו יכול היה להתקבל לישיבה בפרשבורג ושוחרר משירות צבאי[146].

בראשית מלחמת העולם הראשונה גדל מספרם של הבחורים, והישיבה מנתה כ־500 תלמידים. בוגרי הישיבה שרתו בצבא כרבנים צבאיים בדרגת קצין. בזמן שרותם הצבאי דאגו לאוכל כשר במחנות הצבא, וכן ניהלו רישום של חללים יהודים כדי להתיר את נשותיהם מעגינותן[147].

בתום המלחמה היתה פרשבורג חלק ממדינת צ'כוסלובקיה החדשה. איזורים רבים שמשם באו קודם לכן בחורי הישיבה נותקו מפרשבורג, והשלטונות לא הזדרזו לתת אשרות כניסה לבחורים מחוץ לארץ. לאחר שנים אחדות הכירו גם שלטונות צ'כוסלובקיה בישיבת פרשבורג כבית ספר גבוה לרבנים. כמו כן נוכחו לדעת שאין כל סכנה בטחונית לארצם מצד בחורי הישיבה, על כן החלו לנהוג ביתר סובלנות, והתירו את כניסתם של בחורי ישיבה מכל ארצות הסביבה.

141. יונגרייז, עמ' 492. בשנת תרפ"ט למדו בישיבה כ־200 בחורים מתוכם אכלו 120 בחורים במנזא בחינם. ראה הישיבה, שנה א קובץ א', חשון תרפ"ט, עמ' ד.
142. הוא פנה בעניין זה בשאלה לרבי יהודה גרינוולד רבה של סאטמר. ראה שו"ת זכרון יהודה, חלק או"ח, סי' נ"ג, וראה רבי עקיבא ותורתו, עמ' ס"ה—ס"ו.
143. שם, עמ' ס"ז.
144. יונגרייז, עמ' 494.
145. רבי עקיבא ותורתו, עמ' ס"ד—ס"ה; וראה ר. יחיאלי, "חיים של תורה ומעשים טובים, תולדות רבי עקיבא סופר", בירחון בית יעקב, טבת תש"ך, גליון 8.
146. יונגרייז, שם.
147. שם, עמ' 496.

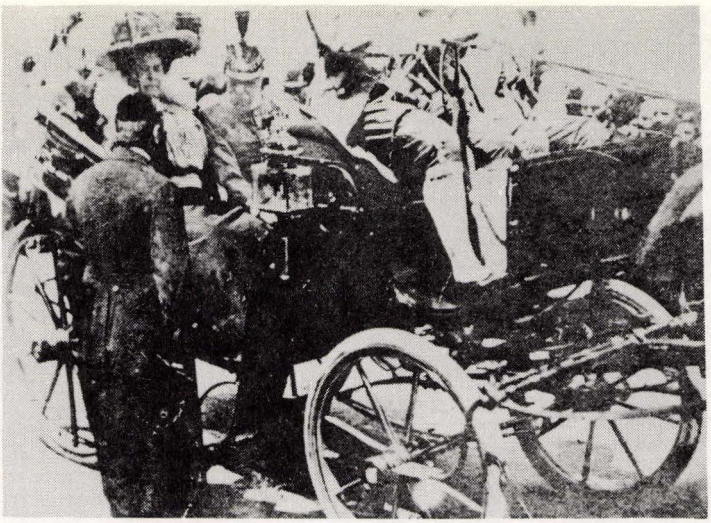

רבי עקיבא סופר מברך את הקיסר פרנץ יוזף

אם כי מטרת הלימודים היתה גם עכשיו לחנך בעלי בתים תלמידי חכמים ויראי שמים, בכל זאת היו רבים בגיל 20—23, שהתכוננו בשקידה רבה לבחינות ההסמכה לרבנות. בחורים אלה נבחנו בפני בית דין רבני בפרשבורג וקיבלו על כך אישור. לאחר שעמדו בבחינות בהצלחה ניתנה להם הרשות להיות נוכחים בבתי דין ובבתי הוראה כדי לרכוש להם נסיון מעשי בהוראת איסור והיתר[148].

בישיבה למדו גם בחורים ממחוזות מארמורש וקרפטו־רוס. בחורים אלה שבאו מבתים של יהודים תמימים הדבקים באמונתם ובחסידותם הסתגלו עד מהרה לאורח חיים שהיה זר להם. כאן התגלו לפניהם אופקים חדשים ותרבות חדשה. היו כאלה שהרחיקו לכת ותוך זמן קצר שינו את כל הופעתם החיצונית. כאשר ראה ר"ע סופר שאחד מהם הסיר את זקנו או פאותיו נזף בו קשות. באחד מנאומי הפתיחה שילב דברים מתוך הסוגיא "נותן טעם לפגם", שלימד באותו זמן. בנאום זה אמר: "העולם אומר שבחור ממארומורש שבא לכאן "השביח ולסוף פגום", כלום נעשה פגום בפרשבורג? אבל דעתי איננה כן, אלא שאגלאי מילתא שהוא היה פגום מעיקרא"[149].

בט"ו בכסלו בשנת תר"ץ לרגל יומא דהילולא של בעל "שבט סופר" התכנסו בפרשבורג מאות של תלמידים ליום הזכרון. ביניהם היו עוד ארבעה מתלמידיו של הכתב סופר. באותה הזדמנות נוסדה "התאחדות תלמידי פרשבורג" ורבי עקיבא סופר

148. שם, עמ' 502. רבי עקיבא ותורתו, עמ' ס"ב.
149. יוסף גרוסברג, הגאון רבי עקיבא סופר, שערים, יום א', ו כסלו תש"ל.

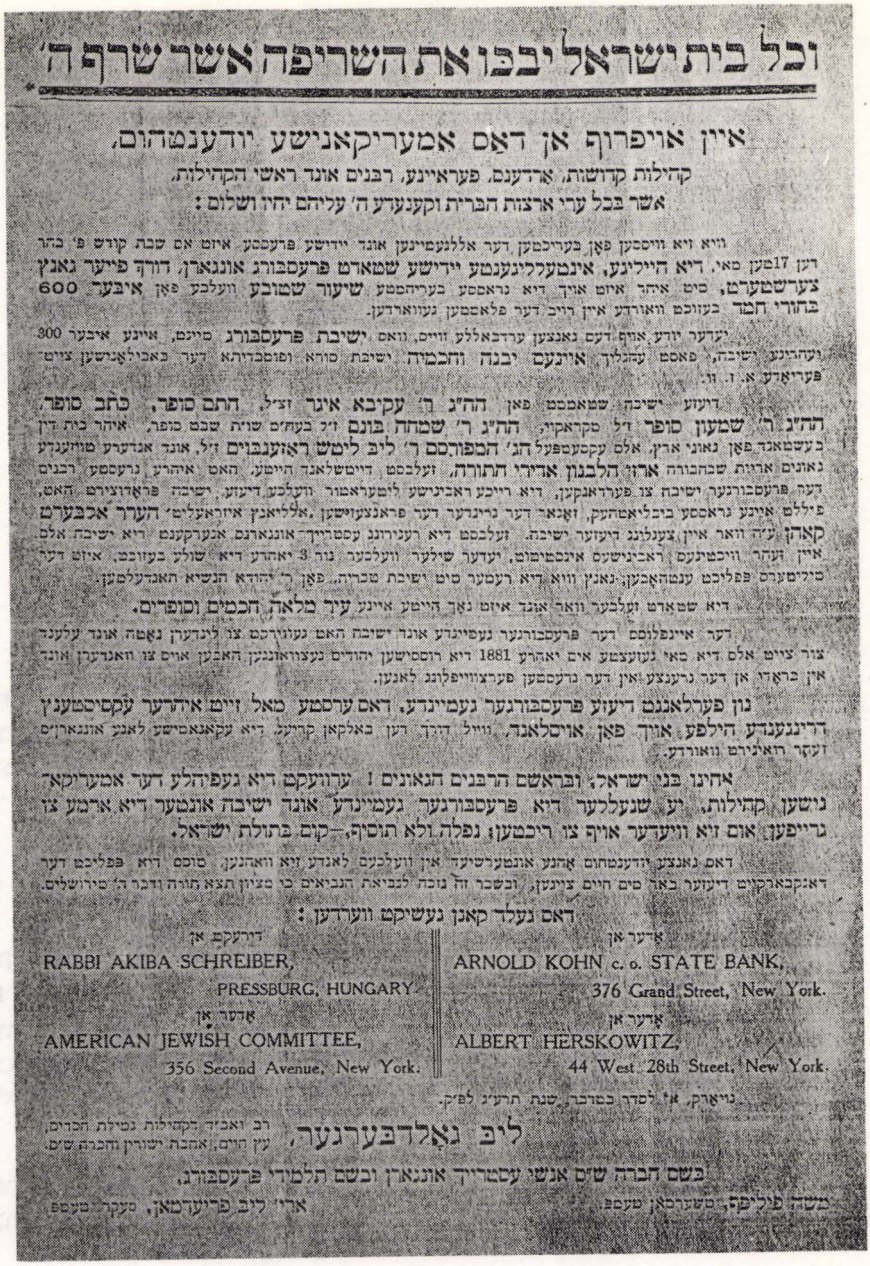

וכל בית ישראל יבכו את השריפה אשר שרף ה'

איין אויפרוף אן דאס אמעריקאנישע יודענטהום,

קהילות קדושות, אַרדענס, פּעראיינע, רבנים אונד ראשי הקהילות,

אשר בכל ערי ארצות הברית וקעניגרייך ה' עליהם יחיו ושלום:

ווי וויסטען פאן בעריכטען דער אללגעמיינען אונד יידישע פרעסע איזט אם שבת קודש פ' בהר דען 17טען מאי, **דיא הייליגע, אינטעלליגענטע יידישע שמארט פרעסבורג אונגארן, דורך פייער גאנץ צערשטערט,** כיט איהר איזט אויך דיא גראסטע בעריהמטע **שיעור שטובע** וועלכע פאן **איבער 600 בחורי חמד** בעזוכט וואורדע איז דויכ דער פלאמטען נעווארדען.

"ערער יודע אויך דאס נאנצען ערדבאללע ווייס, וואס **ישיבת פרעסבורג** מיטם, איינע איבער 300 ועהדינע ישיבה," פאסט קהלות **איינעם יבנה וחכמיה** ישיבת סופר ופוסקיהא דער באבולאנישען צייט" פעריאדע א. ו. ו.

דיעזע ישיבה שמאמטם פאן **הח"ג ר' עקיבא איגר** זצ"ל, **חתם סופר, כתב סופר, הח"ג ר' שמעון סופר** זיל מקראקוי, **הח"ג ר' שבחה בונם** זיך בעח"ס שוית שבם סופר, איהר כית דין כעשמאנד פאן נאוני ארץ, אלם עקכעפעל **הג' המפורסם ר' ליב ליטש ראזענבוים** זיל, אונד אנדערע טוויענדע נאונים ארזית שבחבורה **ארז הלבנון אדירי התורה,** זיעלבסם דיימשלאנד הייטיע, האט איהרע נרעסטע רבנים דער פרעסבורגער ישיבה צו פערראנקען, דיא רייכע ראבינישע ליטעראטור וועלכע דיעזע, ישיבה פראדוצירט האט, פיללט איינע נראסטע ביבליאטהעק, ואנאר דער נרינדער דער פראנצעזישען "אלליאנץ איזראעליט" **הערר אכבערט קאהן** עיה ווער אין צענלונג דיעזער ישיבה. זעלבסט דיא רעגירונג עסטרייך־אונגארנס אנערקענט דיא ישיבה אלס אין זעהר וויכטיגעם ראבינישעם אינסטיטוט, יעדער שילער ווועלכער נור 3 יאהרע דיא שולע בעזוכט, איזט דער מיטגליעדס פריוילעגיט עגזעמפטען, נאנץ ווייא דיא רעסער סיט ישיבת טבריה. פאן ר' יהודא הנשיא האנדעלטען.

דיא שטארט זעלבער ווער אונד איזט נאך היינט איינע **עיר מלאה חכמים וסופרים.**

דער איינפלוסם דער פרעסבורגער נעסיינדע אונד ישיבה האם נעווירקם צו לינדערן נאמה אונד עלענד צור צייט אלס דיא כאי נעוועצט אים יאהרע 1881 דיא רוססישען יהודים נעצוואונגען האבען אריס צו וואנדערן אונד אין בראדי אן דער נרענצע אין דער נרעסטען פערצווייפלונג לאנען.

נון פערלאנגט דיעזע פרעסבורגער נעמיינדע, דאס ערסטע מאל זיים איהרער עקסיסטענץ דרינגענדע הילפע אויך פאן **אויסלאנד,** ווייל דורך דען באלקאן קריעג דיא עקאנאמישע לאנע אונגארנס זעהר רואינירט ווארדע.

אחינו בני ישראל, ובראשם הרבנים הנאונים! עהרווירקט דיא נעפיהלע דער אמעריקאנישען קהילות, יע, שנעלערר דיא פרעסבורגער נעמיינדע אונד ישיבה אונטער דיא ארמע צו נרייפען, אום זיא ווייעדער אויף צו ריכטען, נפלה ולא תוסיף,—קום בתולת ישראל.

דאס נאנצע יודענטהום אהנע אונטערשיעד אין ווועלכעם לאנדע זיא וואהנען, סופם דיא פפליכם דער דאנקבארקיים דיעזער באר סים חיים ציינען, ובשבר זה נוכח לבניאת הנבראים כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים.

דאס נעלד קאנן נעשיקט וועדרען:

אדער אן ARNOLD KOHN c. o. STATE BANK, 376 Grand Street, New York.	דירעקט אן RABBI AKIBA SCHREIBER, PRESSBURG, HUNGARY.
אדער אן ALBERT HERSKOWITZ, 44 West 28th Street, New York.	אדער אן AMERICAN JEWISH COMMITTEE, 356 Second Avenue, New York.

נויארק, אין לסדר כסדר, שנת תרע"ג לפ"ק.

ליב נאלדבערגער,
רב ואב"ד דקהילות נסידת הכרים,
עין הים, אחבת ישורון וחברת ש"ס.

בשם חברה ש"ס אנשי עסטריך אונגארן ובשם תלמודי פרעסבורג.

משה פליקס, משערכאן שטפס. ארי' ליב פריעדמאן, סעקר' שטפס.

קול קורא בעקבות השריפה הגדולה לסייע לשקם מחדש את הישיבה

פתח בנאום מרגש ומרשים ואמר: "שלום שלום לרחוק ולקרוב, שלום לדור רחוק לתלמידי הכתב סופר ושלום לקרוב לתלמידי שבט סופר ולתלמידים שלי"[150]. בהמשך נאומו שילב פסוקים מתוך פרשת ויצא עם דברי המדרש ואמר:

"וירא והנה באר בשדה והנה שלשה עדרי צאן רובצים, ובמדרש רבה אלו שלושת שורות של תלמידים, ירמוז לענייננו לג' שורות התלמידים, תלמידי חתם, הכתב והשבט סופר ששתו מבאר הזאת, כי מן הבאר ההיא ישקו עדרים... מישיבה זו פשטה תורה והוראה לעולם. והאבן הגדולה על פי הבאר... הוא החתם סופר שיסדה והחתים חותמו עליה"[151].

דרך לימודו וחינוכו

בעל דעת סופר המשיך בלימודיו בדרך אבותיו. מבחינת ארגון הלימוד יש לציין שהוא לימד את שיעוריו ארבע פעמים בשבוע[152], בעוד שקודמיו לימדו רק שלש פעמים בשבוע. בשיעוריו האזין בסבלנות רבה לשאלותיו של כל בחור, והשיב בכובד ראש גם לשאלות של צעירים, שעוררו לפעמים גיחוך בעיני הבחורים הותיקים הלמדנים[153] ר' י. א. יונגרייז שהיה מתלמידי פרשבורג מתאר את דרך לימודו כדלהלן:

"הוא המשיך בשיטות הלימוד שהיו נהוגות עוד מימי החתם סופר כמו שזה מתגלה כאשר מדפדפים בספריו, ביאור ההלכה והסקת שמעתתא אליבא דהלכתא, בשפה ברורה ודרך החידוש של החת"ס המאיר עיני אדם בלימוד סוגיות הש"ס ומגלה תעלומות התלמוד. הבחורים באו אל "שיעור העיון" והסוגיא שגורה בפיהם עם כל נושאי הכלים. הבחורים ידעו את החומר בע"פ כאשר באו אל השיעור. אחר לימודו של הרב התחוור להם הכל והבינו את הסוגיא על בוריה. הרצאת שיעורו ולימודו היו בעיון דק מן הדק, יורד ונוקב לעומקה של הלכה. ממש גילה מטמונים בכל מלה ומלה של דברי רש"י הנראים לכאורה כמיותרים והיה מעיר בהערה מבריקה על הקשר שבדברי התוספות וסוקר בסקירה גאונית כל הסוגיא והיה מצביע למה יש צורך לבעלי הש"ס במלה זאת או בדברים אלו ומדוע מקשה דוקא מן הברייתא ולא מן המשנה, אח"כ סדרו ע"י השיטות וגם ההבדל הכי דק בין דעת הרא"ש לדעת הר"ן גילה לפני התלמידים, אח"כ באה ההחלטה הנובעת מן הסוגיא שעסק בה, עד שכאשר נגמר לימוד השיעור היה בידי תלמידיו דבר שלם וממש היו יכולים להורות הלכה למעשה בדין שעסקו בסוגיא"[154].

מלבד שיעוריו היום־יומיים השתדל בכל הזדמנות לטעת בלב תלמידיו מידות מוסריות. הוא דרש מהם להתרחק לא רק מן הרשעים אלא מכל מעשה שיש בו מן הרשע. בעניין זה אמר פעם בצחות לשון: "אל תתחבר לרשע, לא אמרו אל תתחבר "עם הרשע" אלא "לרשע", כאילו אמרו אל תתחבר לרשע להיות רשע כמוהו"[155].

150. שם.
151. שם, וראה רבי עקיבא ותורתו, עמ' ס"ז—ס"ח.
152. שם, עמ' ס—ס"א.
153. שו"ת דעת סופר, ירושלים תשכ"ה, בהקדמה.
154. ראה מאמרו "שר גדול נפל בישראל", שערים, י כסלו תש"ך (11.12.59), עמ' ד.
155. שו"ת דעת סופר בהקדמה.

שאלון שנשלח לועד עזרה בניו יורק בתרפ"ז (במחלקת כ"י ישיבה אוניברסיטה)

הוא ביקש מתלמידיו, שבתום לימודיהם, בכל מקום מושבותיהם ימשיכו "ללמוד וללמד", וישתדלו לייסד בתי תלמוד תורה וישיבות[156]. לאחד מתלמידיו שהתגורר בעיר קלן כתב: "שמחתי לדעת את שלומך ובפרט את שלום תורתך שאתה שוקד עה"ת ללמוד וללמד עם תלמידים המקשיבים לקולך ואמרתי כה לחי תזכה להרביץ תורה ויר"ש מתוך הרחבה"[157].

עלייתו לארץ ישראל

בשנת תרצ"ט לאחר שישב שלושים ושלש שנים על כס הרבנות בפרשבורג[158], החליט לעזוב את עיר מולדתו על מנת להתישב בארץ ישראל. באותם הימים בותרה מדינת צ'כוסלובקיה, ואיזור סלובקיה הפך לגרורתה של גרמניה הנאצית. רבי עקיבא סופר הצליח לצאת את המקום בעוד מועד והגיע לשווייץ, ומשם עלה לארץ ישראל בשנת ת"ש[159]. ברדתו מן האניה אמר למקבלי פניו: "שלושה דורות: החת"ס, הכתב סופר והשבט סופר זי"ע נשאו בעולה של א"י בהיותם בחוץ לארץ ואני הדור הרביעי זכיתי לשוב לארץ הקודש לחונן עפרה"[160]. הוא בנה את ביתו בירושלים, והקים בה מחדש את ישיבתו עם מספר מצומצם של בחורים בתנאים קשים בשכונת "מאה שערים". במרוצת הזמן נתרבו ספסלי בית מדרשו וביוזמתו וביוזמת רבי אברהם שמואל בנימין בנו הוקמו מוסדות נוספים בתל אביב ובבני ברק בשם "חוג חת"ם סופר". בירושלים עצמה הוקם במרוצת השנים באיזור גבעת שאול בניין מפואר של ישיבת פרשבורג.

בשנת תשי"ט תשו כוחותיו ונפטר בכ' כסלו תש"ך. אבל גדול ירד על הציבור החרדי, והמונים ליוותו לדרכו האחרונה.

רבי אברהם שמואל בנימין סופר זצ"ל בעל "חשב סופר"

רבי אברהם שמואל בנימין נולד בשנת תרס"ב לאביו רבי עקיבא סופר בפרשבורג. את חינוכו קיבל בבית אביו. בשנת תרפ"ה התמנה לר"מ בישיבת אביו והרצה את שיעוריו בפני מאות בחורים. בלימודיו המשיך בדרך אבותיו "בהוספת נופך משלו בחידושיו הנבונים והישרים המתובלים בחריפות בקיאות וסברה בהורה"[161].

ביוזמתו וביוזמת אביו נרכש שטח להקמת בניין למגורי בני הישיבה, אלא שהתכנית לא יצאה לפועל. לאחר שאביו עזב את רבנותו ועלה לארץ, נבחר בעל "חשב סופר" למלא את מקומו ברבנות ובניהול הישיבה. תנאי הלימוד היו קשים ביותר, והבחורים היו צריכים ללמוד בתנאי מחתרת. הם התחבאו בבית המדרש הישן של רבי משולם איגרא ובבית מדרשו של החת"ס והמשיכו בלימודיהם יומם ולילה. בעל "חשב סופר" בא אליהם

156. שם.
157. שם, חלק יו"ד סי' א.
158. מן הראוי לציין שהחת"ס, הכתב סופר ושבט סופר כולם ישבו שלשים ושלש שנים על כס הרבנות בפרשבורג.
159. רבי עקיבא ותורתו, עמ' פ"א ואילך.
160. שם, עמ' פ"ד.
161. מ. י. וייס, "הגאון רבי שמואל בנימין סופר", שערים, י"ט תשרי, תשכ"ז (3.10.66).

יום יום ללמד את שיעוריו למרות הסכנה שהיתה מרחפת על כל אדם שיצא מפתח ביתו. לשיעורים אלה באו גם מספר בעלי בתים שבתי העסק שלהם הוחרמו, והעדיפו לבא לשיעורים בישיבה מאשר לשבת בטלים[162].

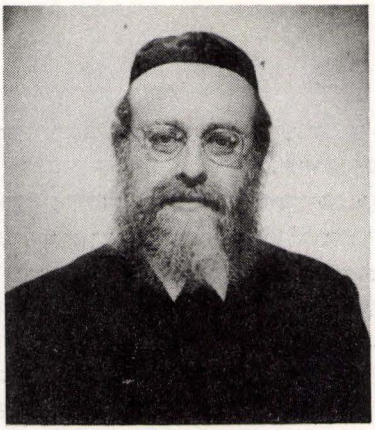

הרה"ג רבי שמואל בנימין סופר זצ"ל (חשב סופר) פרשבורג—ירושלים

את שיעוריו המשיך ללמד עד קיץ תש"ג, ואז נמלט לבודפשט מחשש שמא יעצרוהו השלטונות. משם הצליח לעלות לארץ בשנת תש"ד. יחד עם אביו יזם את הקמת בניין ישיבת פרשבורג בירושלים. אבן הפינה לבניין נורתה בימי חייו, אך הבניין עצמו הוקם והושלם לאחר פטירתו.

עד יומו האחרון למד ועודד את תלמידיו ללמוד בשקידה, בעמקות ולהשגת בקיאות. את דברי חז"ל שבמסכת ע"ז: "לעולם ישים אדם עצמו על דברי תורה כשור לעול וכחמור למשא" רגיל היה לפרש: שור דרכו לחרוש עמוק באדמה, אבל אינו נושא משא, החמור נושא משא על שכמו. האדם חייב לשקוד על התורה בבחינת שור בעיון ובעמקות, ובבחינת חמור שיהיה בקיא בכל מקצועות התורה[163].

כשנתיים לאחר פטירת אביו חלה, ונפטר תוך זמן קצר בהושענא רבה תשכ"ב. בניין ישיבת פרשבורג הושלם לאחר פטירתו, ועומד לתל תלפיות בכניסה לירושלים. בראש הישיבה, בה לומדים כ־100 בחורים, עומד נשיאה הרה"ג רבי שמחה בונם שליט"א, בן ה"חשב סופר", המאציל מרוחו על בחורי הישיבה. המנהל והאדמיניסטרטור של הישיבה ר' יהודה משה קרפפן דואג במסירות לצרכיהם הגשמיים של התלמידים.

תם ונשלם פרק מפואר של ישיבת פרשבורג באירופה, והתחיל פרק חדש בארץ ישראל.

162. רבי עקיבא ותורתו, עמ' פ"ב—פ"ג; בהקדמה לספרו חשב סופר עה"ת, ירושלים תשכ"ה.
163. אהל חנה, נספח לספרו חשב סופר, עמ' רע"ג.

פרשבורג תר"פ (התמונה בידי הרב שלום מ. ויינברגר)

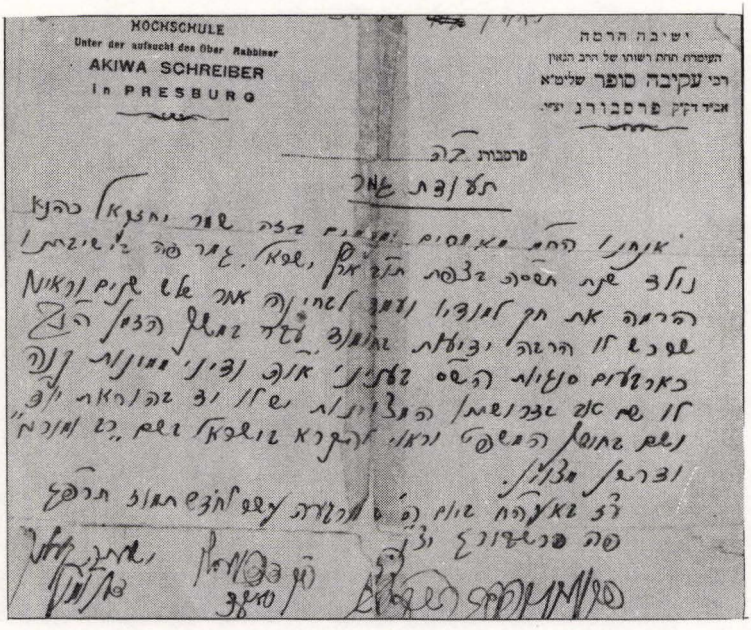

תעודת גמר לרב יחזקאל כהנא (צפת, ברוקלין, ירושלים)

חברת "תפארת שבת" תרפ"א (התמונה בידי הרב יחזקאל כהנא)

"חברה חריפות" תרפ"ח (התמונה בידי הרב שלום מ. וייברגר י"ם)

"חברה חריפות" תרפ"ט (התמונה בידי הרב שלום מ. וויינברגר)

"חברה חריפות" תרצ"א (התמונה בידי ר' גרשון קנאי, קניג)

"חברה חריפות" תרצ"ג (התמונה בידי הרב שלום מ. ויינברגר)

"חברה חריפות" תרצ"ה (התמונה בידי ר' ישעיה פליישמן)

"חברה חריפות תרצ"ו (התמונה בידי ר' ירוחם כהן י"ם)

"חברה חריפות" תרצ"ח (התמונה בידי הב' משה בן הרב י. א. יונגרייז)

פרק ג

ישיבת דונאסרדהעלי

היהודים הראשונים התישבו בדונאסרדהעלי (בהונגרית: Dunaszerdahely, בסלובקית: Dunajska Streda) בשנת 1700 בערך. הם באו לכאן עקב רדיפותיהם של מלכי בית הבסבורג, ומצאו לעצמם מקלט ומחסה באחוזותיהם של אצילי הונגריה. מאז הלך וגדל הישוב היהודי במקום. בשנת 1930 מנתה הקהילה היהודית כאלפיים שבע מאות נפש[1], ובשנת 1941 הצטמצם מספרם ל־2645.

מלבד בתי התפילה שהיו קיימים לפני כן הוקם בית כנסת ראשון גדול בשנת תקמ"ז (1787), ובית כנסת שני נבנה בשנת 1865. כעשרים ושתיים שנה לאחר מכן, בשנת 1887, העלו האנטישמים את הרובע היהודי באש, והיה צורך לשקמו מחדש[2].

קהילת דונאסרדהעלי, שהיתה סמוכה לפרשבורג, הפכה במרוצת השנים לאחד ממרכזי התורה החשובים שבאיזור. בעל "כתב סופר" כתב באחד ממכתביו על קהילה זו כדלקמן: "קהילה נאה כמות שהיא אשר צדק ילין בה... מקהלות עם ה' אשר בתוכם חכמים ולומדים מופלגים שמעודם היו מכבדי התורה ולומדיה דמוקירי רבנן"[3].

רבה הראשון של קהילת דס"ה היה רבי שמעון דוד שכיהן במשרה זו עד שנת תקכ"א (1761)[4], בין הרבנים שבאו אחריו יש לציין את שמו של רבי אלכסנדר מייזילש (תקמ"ד—תק"ס, 1784—1800)[5].

הישיבות הראשונות בדונאסרדהעלי

הישיבה הראשונה בדס"ה נוסדה כנראה בימיו של רבי דוד דייטש זצ"ל (תק"ס תק"ע, 1800—1810) מחבר ספרי "אוהל דוד". הוא עמד בקשרי שו"ת עם בעל "נודע ביהודה" שהשיב לו כעשרים תשובות[6], וכינה אותו בשם "דוד קיצע" על שם עיר

1. א. י. אנגל, ספר הזכרון לקהילת דונאסרדהעלי, ת"א תשל"ה, עמ' 23—24, 68—69 (להלן: אנגל); E.J. (מהדורה אנגלית, ירושלים 1971), כרך 6, עמ' 269.
2. E.J. שם.
3. ש. סופר, אגרות סופרים, ת"א תש"ל, חלק כתבי ר' אברהם בנימין סופר, עמ' 17.
4. אנגל, שם, עמ' 73—77.
5. שם, עמ' 78—79; שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת א אות קס"ט.
6. שם הגדולים, מערכת ד, אות כ"א.

מוצאו. גם בעל "חתם סופר" ורבי יהודה אסאד השיבו לו על שאלותיו וכינו אותו "אב"ד ור"מ דק"ק עיר חדש" או "אב"ד ור"מ דק"ק סרדהעלי"[7].

בכבוד גדול התיחס אליו בעל "חת"ם סופר". מסופר שפעם בא אליו רבי דוד דייטש לישיבתו במאטרסדורף באמצע הלילה ושכב לישון על הרצפה באחת הפינות של בית המדרש בלי שהבחורים יבחינו בו. לפנות בוקר נכנס בעל "חתם סופר" לבית המדרש וכשראה אותו ישן על הרצפה אמר בתדהמה: "ספר תורה מונח על הרצפה". מיד גזר על תענית[8].

את ישיבתו בדס"ה ניהל רבי דוד דייטש יחד עם חתנו רבי מאיר א"ש. בלילות היה מבקר באכסניותיהם של הבחורים לראות את הנעשה שם, ולפעמים היה מעיר אחדים מהם משנתם[9].

בשנים תקע"ו—תקפ"ח (1816—1828) כיהן פאר בדס"ה רבי אהרן סודיטץ וניהל בה ישיבה[10], שממנה יצאו גדולי רבנים[11]. על מצבתו רשום בין השאר: "אב"ד ור"מ קהילתנו... והעמיד תלמידים הרבה בתורה מעודו"[12].

אחריו מילא את מקומו רבי יעקב יוסף ניישלוס (תק"צ—תקצ"ט, 1830—1838), מתוך תשובתו של החת"ס אליו מסתבר שגם הוא ניהל שם ישיבה והוא מכונה: "אב"ד ור"מ דק"ק ס"ה"[13].

רבי אליעזר ליפמן שטיין

ישיבה מאורגנת יותר מוצאים אנו בימיו של רבי אליעזר ליפמן שטיין, שישב על כס הרבנות בדס"ה בשנים ת"ר—תרי"א (1840—1851). בתחילה הוא היה רב בקהילות סוליש ובדיונדיוש. משם החליט לעלות לארץ ישראל, אך חזר להונגריה והתקבל כרבה של דס"ה. הוא פרסם מספר ספרים: "אבל משה" (הספד על החת"ס), "השנות הבימה" ו"עיר שושן", וכן עמד בקשרי שו"ת עם גדולי בני דורו[14]. אחדים

7. שו"ת חת"ס, חלק או"ח, סי' קע"ד; חלק יו"ד, סי' ס"ז, קכ"א, קנ"א, ר"ד; אבה"ע, סי' קמ"ב, קמ"ו; חו"מ חלק השמטות, סי' ר"ד; חלק ו, ליקוטי שו"ת, סי' ס"ד, וראה שו"ת מהרי"א (רבי יהודה אסאד), למברג תרל"ג, חלק או"ח סי' רי"א; אבה"ע, סי' ע"ה, ר"מ; חלק יו"ד סי' ש"פ, שפ"ג.
8. אנגל, שם, עמ' 78—79; "מתולדות הגאון הקדוש מוהר"ר דוד דייטש", בנתיב נייטרא, אייר תשכ"ד, חוברת ה, עמ' י"ד—ט"ז.
9. נתיב נייטרא, שם.
10. החת"ס מכנה אותו "אב"ד ור"מ דק"ק ס"ה" (סרדהעלי). ראה שו"ת חת"ס, חלק יו"ד, סי' רכ"א, רנ"א.
11. בין תלמידיו נמנה רבי יהודה אסאד, שכינה אותו בתשובותיו "מורי ורבי", וכן השתמש כלפיו בביטוים "ולי תלמידו נ"ל", "קושיית מורי" ועוד. ראה שו"ת מהרי"א, חלק או"ח, סי' ר"י; חלק יו"ד, סי' שע"ז; חלק אבה"ע, סי' קנ"ז. גם רבי אהרן ליטש רוזנבוים היה כנראה מתלמידיו וכתב לו: "לה"ה אמ"ו (אדוני מורי ורבי) הגאון הגדול מעוז ומגדל החריף והבקי כבוד מו"ה אהרן נ"י סודיעטץ אב"ד ור"מ דק"ק ס"ה". ראה שו"ת בן יהודה, פרשבורג תרל"א, חלק ראשון, סי' ז. ראה גם אנגל עמ' 83—84.
12. שם.
13. שו"ת חת"ס, חלק חו"מ סי' קע"ג.
14. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ל, אות מ"ט, וראה בפרוטרוט אנגל, עמ' 86—88.

שטר פנקס תקנות חברה דבחורים שנת תר"א (במחלקת כתבי היד של בית הספרים הלאומי)

תקנות דחברה בחורים

מאלה שכתבו אליו כינוהו: "אב"ד ור"מ סרדהעלי"[15]. לרגל פטירתו בשנת תרי"א הספידו תלמידו המובהק רבי אהרן אלעזר פשקיס, ותוכן הספדו פורסם בקונטרס "עת ספוד"[16]. עדות מעניינת על ישיבתו יש לנו מתוך חוברת של תקנות הישיבה שבכתב יד[17]. שער החוברת ושמו של רבי אליעזר מעוטרים בציורים יפים. בשני העמודים לאחר מכן רשומות התקנות וכן רשומים שמות התלמידים כל אחד על דף נפרד בחוברת.

התקנות של "חברה דבחורים" דנות בחיים הפנימיים של הבחורים. נקבעו סמכויות לגבאים וזמנים קבועים לבחירתם. כל בחור היה חייב לשלם תשלום שבועי. בחור שהחליט לחזור לבית הוריו או לעבור לישיבה אחרת חייב היה קודם לכן לסלק את חובותיו לחברה (סעיף ז). בחור שהיה משיג את גבול רעהו בשכירת "קוואטיהר" (אכסניה) או דברים אחרים נמנע ממנו להכנס לשיעורים (סעיף י"ג). לבחור שהיה סובל ממחלה ויסורים שלחו הגבאים שני בחורים להשגיח עליו בלילה בחדרו (סעיף ט"ו). כל יום ה בחרו הגבאים עשרה בחורים על פי הגורל, שהיו צריכים להשתתף בתפילת ליל חצות בבית המדרש.

בסוף התקנות ישנה תוספת של דברי ברכה ומספר חתימות, שאחת מהן היא כנראה חתימתו של רבי אליעזר ליפמן שטיין.

רבי יהודה אסאד זצ"ל

לשיא פרסומה הגיעה דס"ה בימיו של רבי יהודה אסאד, שהיה מגדולי התורה שבזמנו, והשיב אלפי תשובות לשואלים. כאיש ציבור הופיע בראש משלחת רבנים בפני הקיסר פרנץ יוזף. ישיבתו היתה אחת הישיבות הגדולות שבזמנו.

רבי יהודה נולד בעיירה אסאד הסמוכה לבודפשט בשנת תקנ"ד (1794) לאביו ר' ישראל. אביו היה חייט בעל מלאכה פשוט תמים וישר. מסופר שלפני פטירתו ביקש שאת ארון המתים שלו יעשו מתוך עץ השלחן שלו, עליו עבד כל ימיו, כדי שהשלחן יעיד שאת לחמו הרויח על ידי יגיעת כפיו ביושר ובתמימות[18].

בתחילה למד ר"י אסאד בישיבתו של רבי פלק בסודיעטץ ומשם עבר ללמוד בישיבתו של אהרן ביכלר סודיעטץ בדונאסרדהעלי. בהיותו כבר למדן מופלג נסע ללמוד בישיבתו של רבי מרדכי בנעט בניקלסבורג. רבו שראה את גדולתו בתורה מסר לידיו כ־50 בחורים מבני ישיבתו שהוא ילמדם ויראה להם את דרך לימודו.

15. ראה שו"ת אמרי אש, למברג 1852, בחלק ההשמטות בסוף חלק יו"ד: "להרב הגאון המפורסם נ"י מו"ה ליפמן האב"ד ור"מ דק"ק סרדהעלי יע"א", וראה דברי ר' יהודה אסאד אליו בשו"ת מהרי"א, נ. י. תשכ"ה, חלק שני על אה"ע וח"מ סי' צ"ח: "עוקר הרים ומשבר, מישרים דובר פאר הזמן הוד והדר מו"ה ליפמן נ"י ויזרח אב"ד ור"מ דק"ק ס"ה יע"א".

16. אהרן אליעזר פשקיס, עת ספוד, פרשבורג 1852. בשער הספר הוא מציין שההספד נאמר לזכר "רבי אליעזר המכונה ליפמן שטיין אב"ד ור"מ דק"ק סרדהעלי". הרב פשקיס היה לאחר מכן רבה של גאלנטה.

17. הכתב יד מצוי במחלקת כתבי היד של הספריה הלאומית האוניברסיטאית וסימנו: Heb. 4° 541.

18. ראה בהקדמה לספרו דברי מהרי"א, ירושלים תש"ל, עמ' ד—ה; S. Buchler, Rabbi Juda Aszad, Dunaiska Streda 1933 עמ' 7—10 (להלן ביכלר), וראה אנגל, עמ' 88—99. ביבליוגרפיה מפורטת ימצא הקורא, שם עמ' 92 הערה 101.

חבריו שעינם היתה צרה בו העלילו עליו בפני רבם שהוא מתנשא עליהם ועל רבו, ואף עוסק בלימוד הקבלה. רבו דחה את טענת המשמיצים, וסמך את ידו עליו בברכו אותו: "יהודה אתה יודוך אחיך". כדי להוכיח את האימון שרחש לו מסר לידיו 50 בחורים נוספים שילמדם[19].

לאחר שנשא לו אשה התקבל כדיין בקהילת דס"ה בשנת תקפ"ו. בשנים שלאחר מכן היה רב בקהילת רעטא ובקהילת סמניץ. בשנת תרי"ב (1852) התקבל לכהן פאר כאב"ד ור"מ בדונאסרדהעלי. תוך זמן קצר התפרסם שמו בעולם התורני וסביב מעשיו ופעולותיו נרקמו אגדות רבות.

לענוותנותו ולסבלנותו של ר"י אסאד לא היה גבול. מספרים שפעם בא אליו הצעיר רבי הלל ליכטנשטיין (שהיה אח"כ רבה של קולומיאה) לקבל ממנו סמיכה. בהיות רבי הלל חסיד, שנזהר במצוה קלה כבחמורה הקפיד גם על כל מעשיו בזמן שהותו בביתו של ר"י אסאד. כשהציע לו ר"י אסאד לשבת סירב מחשש שבריפוד הכסא יש שעטנז. כשהוזמן לסעודה סירב לאכול חלה שנותרה משבת מחשש שעלו בה תולעים. בסוף פנה אליו ר"י אסאד בשאלה: מה שמך? השיב לו האורח — הלל. חייך רבי יהודה אסאד ואמר: "מן הראוי לכנות אותי הלל, כי סבלנותו של הלל דרושה לי לגביך"[20].

עם כל סבלנותו ואורך רוחו, שנראה עוד להלן, יצא במלחמה עזה כאשר חשש לסכנה של פגיעה בדת ישראל. בשעה שהופיעה תנועת הרפורמה בגרמניה יצאו נגדה רבני גרמניה החרדים בקונטרס "תורת הקנאות" (אמסטרדם תר"ה), ובה נכללה גם אגרתו של ר"י אסאד יחד עם אגרותיהם של בעל "כתב סופר" ושל רבי אברהם שאג. באחת מתשובותיו הגיב בחריפות על כינוס הרבנים הרפורמים בבראונשויג שזממו לבטל אחדות מן המצוות[21]. במשך כל ימיו עמד על משמר הדת ובהזדמנויות שונות הגיב כאשר ראה סכנה של פרצה בחומת מסורת ישראל. מספרים שפעם עבר ליד טמפל ניאולוגי, שמבחוץ מעל חזית גגו בלטו מגדלים, ומבפנים לא היתה מחיצה בין גברים ונשים, הרהר קצת ואמר בצער ובבדיחותא: "הלא אין זה ביכנ"ס כלל אלא תיבת נח אשר נאמר עליה "מבית ומבחוץ בכופר", כלומר מבפנים ומבחוץ סמל של כפירה ומינות"[22].

עקב הסכמתו של הקיסר פרנץ יוזף לבקשת הרבנים הניאולוגים להקים סמינאר לרבנים ולמורים, יצא בראש משלחת רבנים אל הקיסר לבטל את התכנית. אל משלחתו נלוו בעל "כתב סופר", רבי ירמיה לעוו מאויהעלי, רבי ישעיה בנעט מקאליב, רבי דוד דייטש, רבי מנחם אש מאונגוואר, רבי מאיר פרלס ורבי עזריאל הילדסהיימר. לפני שהמשלחת עמדה לשוב ביקש הקיסר שהגדול ביניהם יברך אותו. כולם הצביעו על רבי יהודה אסאד. לאחר הפצרות נענה לבקשה וברך את הקיסר שיזכה לאריכות ימים. ברכתו של ר"י אסאד התקיימה והקיסר לא רק האריך ימים אלא גם ישב על כס הקיסרות שנים רבות משנת 1848 עד 1916.

19. בהקדמה לדברי מהרי"א; ביכלר, עמ' 8—10.
20. א. י. ליכט, "ר' יהודה אסאד ודורו", שערים ט"ז תשרי תשכ"ח. המאמר הופיע בהמשכים.
21. שו"ת מהרי"א (נקרא גם תשובות יהודה יעלה), ניו יורק תשכ"ה (צילום מהדורת למברג תרל"ג), חלק או"ח סי' ו.
22. בהקדמה לדברי מהרי"א, עמ' י"ז.

הגאון רבי יהודה אסאד זצ"ל

מצבת ר"י אסאד

עוד מספרים, שר״י אסאד מעולם לא הביט במראה ולא הכיר את צורתו החיצונית. בהיותו כאן בארמון הקיסר באולם שהיה מוקף מראות ראה את חבריו למשלחת בראי הגדול, אך את דמות עצמו לא ידע ולא הכיר. כשגילה את הדמות הבלתי ידועה לו, אמר לחבריו: ״אנו ודאי נצליח בשליחותנו, כי הרי מלאך ה׳ מתלווה אל משלחתנו״[23].

יחסים לבביים שררו בין רבי יהודה אסאד לבין רבי עזריאל הילדסהיימר. ר״י אסאד אף שלח את שני בניו: ר׳ מרדכי ור׳ אהרן שמואל, ללמוד בישיבתו של ר״ע הילדסהיימר באייזנשטאדט[24]. אולם כאשר רבי עזריאל החליט לתמוך בהקמת סמינר לרבנים חרדים פרצו חילוקי דעות בין השניים[25].

ניהול הישיבה

עוד בהיותו בסמניץ ניהל ר״י אסאד ישיבה שמנתה כ־100 בחורים. בדס״ה גדלה ישיבתו ומנתה כ־150 תלמידים ויותר[26]. הבחורים אכלו ״ימים״ אצל בעלי הבתים לפי פתקאות שחולקו להם על ידי גבאי הצדקה. לפעמים היה צריך ר״י אסאד להוכיח בדרשותיו את הציבור שיתמכו בבני ישיבתו. בדרשתו לש״ש שנת תרכ״א אמר:

״ולהיות גבאי הצדקה קבלו לפני שהבע״ב שולחים להם בחזרה הפלעטין שמקבלין הבחורים על שבתות ויו״ט, כך אני מעורר אתכם רבותי כי לא דבר קטן הוא... והנה לענ״ד גם המחזיקים הבחורים בישיבות יום יום הם בכלל כל המלמד את חברו תורה כאילו ילדו... גם הבחורים ממקומות אחרים ומספיקים אותם פה לתורה הם עצמם נקראים בניכם בנים ממש״[27].

פעם התלונן תלמיד בפני ר״י אסאד שבעל הבית אשר אצלו הוא אוכל ״ימים״ אינו צם בי״ז בתמוז לכן אין הוא רוצה לאכול אצלו יותר. השיב לו ר״י אסאד בשלוה ובסבלנות: ״באמת בשבעה עשר בתמוז אינך צריך לאכול אצלו, אבל אתה יכול לאכול אצלו שאר הימים״[28].

לבחורים שלא השיגו ״ימים״ דאג ר״י אסאד מכספו הפרטי. הרבנית פתחה את ביתה לרווחה לבחורים נזקקים. והכינה להם לחם בשפע שיוכלו לאכול בכל עת כשהרעב מציק להם. ביחוד דאגה הרבנית לבחורים הביישנים שלא יכלו לכלכל את עצמם והתביישו להזדקק לאחרים. במחזה שהציגו הבחורים תארו את הרבנים שמופיעה פתאם ממחבוא אחד שמתחת לגשר ומחלקת ככרות לחם לכל בחור עני שמזדמן לה בדרכה[29].

23. שם, עמ׳ י״ט—כ״ב, וראה ביכלר, עמ׳ 56—57.
24. מ. הילדסהיימר, ״רבי יהודה אסאד ורבי עזריאל הילדסהיימר״, ספר הזכרון להרב יחיאל יעקב ויינברג, ירושלים תש״ל, עמ׳ רפ״ה—ש״ב.
25. בהקדמה לדברי מהרי״א, עמ׳ כ״א—כ״ב.
26. ביכלר, עמ׳ 29; בהקדמה לדברי מהרי״א, עמ׳ י״ב.
27. דברי מהרי״א, בדרשה לש״ש, דף ק״ב ע״ב.
28. בעתון ״דער איד״, כ״ב סיון תשט״ז.
29. ביכלר, עמ׳ 29—30; א. י. ליכט, ״רבי יהודה אסאד ודורו״, שערים, ט תשרי תשכ״ח.

מפאת טרדת הישיבה ובגלל הדאגה היומיומית לבחורי הישיבה התאחר לפעמים ר"י אסאד להשיב תשובה לשואליו בענייני הלכה במועד. בתשובות אחדות הוא מתנצל בפני השואל, וכותב לו שהאיחור במתן התשובה נגרם לו מחמת "טרדות רבות ועול התלמידים יחדיו"[30].

דרך לימודו ותפיסתו החינוכית של ר"י אסאד

את שיעורו הראשון בדס"ה התחיל ר"י אסאד ב"הכול שוחטין" (מסכת חולין) והציג את השאלה מדוע נאמר "הכול שוחטין" ולא "הכול זובחין" בלשון התורה. בתשובתו לשאלה זו הקסים את תלמידיו ואת בעלי הבתים שנכחו בשיעור הפתיחה[31].

דרך לימודו בזמן השיעור היה על דרך הפשט והפשטות, כי רצה שכל בחור מגדול ועד קטן יבין את דבריו וישבע נחת מלימודיו. לאחר פטירתו הספידו אחד מתלמידיו ואמר עליו:

"דרכו עם תלמידיו אשר עמדו כשתילי זיתים סביב בית מדרשו למד עמהם בנחת ובלאט עד שהבחורים הקטנים הבינו את כל מוצא שפתיו ודקדוקיו, הגם שהיה גאון מפורסם בבקיאות וחריפות ויכול לעשות מטעמים בעומק הלכה, אך עשה למען שגם הבחורים אשר לא ניסו עוד לעלות בהרים הגבוהים שגם הם יטעמו ויתעדנו בנופת דבש אשר תחת לשונו הזהב"[32].

באחת מדרשותיו הביע ר"י אסאד את דעתו שכל מי שלומד תורה עם תלמידיו צריך שלא להעמיס עליהם עניין קשה להם, כ"א (= כי אם) תחילה צריך להורות להם דבר שנוח להם ובנקל יקבלו עליהם ואח"כ בדבר היותר קשה עליהם עד"ה חנוך לנער עפ"י דרכו"[33].

לפי המסופר למדו בישיבתו מתוך שתי מסכתות בבת אחת. מתוך מסכת אחת לימד ר"י אסאד ביסודיות רבה גמרא, רש"י ותוספות ללא לימודי ראשונים ואחרונים, ומתוך המסכת השניה היו הבחורים צריכים ללמוד בעצמם לצרכי בקיאות. בבחינות שקיים על המסכת שהבחורים למדו בעצמם דרש בקיאות מושלמת, והיה שואל אותם באיזה דפים וכמה פעמים מוזכר תנא או אמורא מסויים[34].

כאמור נהג ר"י אסאד בסובלנות רבה כלפי כל אדם ואדם. כך נהג גם לגבי תלמידיו. לפעמים כאשר תלמיד שאלו שאלה ילדותית, שעוררה צחוק בקרב בני הישיבה, חש מיד ר"י אסאד לעזרתו של השואל, הפך וגילגל את השאלה עד שהיא התקבלה בעיני הבחורים כקושיה של אמת בכל חומרתה. לאחר שראה שהבחורים השתכנעו בחשיבותה של הקושיה הוסיף ואמר לתלמידיו: "כעת, רק מי שיכול לתרץ קושיה זו רשאי לצחוק"[35].

30. שו"ת מהרי"א, חלק או"ח, סי' מ"ט, פ; חלק יו"ד סי' ל"ז; חלק שני על אה"ע וחו"מ, סי' ט.
31. ביכלר, עמ' 41.
32. קאפל קרויס, מספד יהודה, פרעשבורג תרכ"ו, דף ו, ע"ב.
33. דברי מהרי"א, דרוש לש"ש, דף ק"ב ע"א.
34. יוסף פרסבורגר, תפארת יוסף, ירושלים תשי"ט, בהקדמה עמ' ד.
35. ביכלר, עמ' 42; דברי מהרי"א, בהקדמה עמ' כ"ז.

גם בתשובותיו בכתב השיב לתלמידיו בסבלנות ובחיבה רבה. בעשרות מתשובותיו הוא מכנה את תלמידיו "אהובי תלמידי"[36] או "תלמידי הותיק מלא עתיק"[37].

באחת מדרשותיו עמד על ההבדל בין לימוד התורה לבין לימודים כללים, והזהיר את קהל שומעיו שלימוד התורה חייב להיות העיקר בחיי אדם, בעוד שלימודים כלליים יכולים להיות רק כעניין טפל, ואין להפוך את הטפל לעיקר. מתוך דבריו משתמע, שאין הוא מתנגד ללימודי "דרך ארץ", היינו לשפת המדינה וללימודים כלליים מעטים שנחוצים לחיי יום יום, ואם הם באים לאחר שאדם מילא את כרסו קודם לכן בתורה. אולם הוא התנגד ללימודים אלה אם הם הופכים לעיקר ואם הם קודמים ללימוד התורה. ואלה הם עיקרי דבריו:

"כי ההבדל בין תוה"ק... ובין שאר הדתות ושבע חכמות הוא כי חכמת התורה מה"ש, כתוב בה ארוכה מארץ מידה ורחבה מני ים... ועמוק עמוק מי ימצאנה... אבל מפני זה אין לומר שהוא מן הנמנע להגיע עד תכליתה... משא"כ בשאר החכמות ודתות או"ה בנקל ובזמן קצר בשנים מועטות יוכל אדם להשיגם יפה עד תכליתם כידוע, אבל לא נודע לו להלומד אותם מתוכם דבר מתוה"ק כמו שבהפך ע"י לימוד תוה"ק נודע ללומדיה גם שאר החכמות... וגם זו ההבדל יש כי תוה"ק לימודה ליראת ה'... ולא כן הלומד בחכמת הפילוסופיה... כי מנתקת ומסיר' את האדם לגמרי מיראת ה'... ולכן בדין וחובה הוא להשלים א"ע (= את עצמו) תחילה בתה"ק... היום דור תהפוכות המה... מה שראוי ומחוייב להקדימו בראש הלימוד להיות עליון הו' תורה מן השמים עושים אותו למטה מאחרים את לימודה, ומה שראוי לאחר לימודה להיות תחתון עושים אותו למעלה... ועתה בעו"ה משליכים רבים עול התורה ומצוות וחפיצים לשונות נכרים, הן אמת אז"ל יפה ת"ת עם ד"א במיעוט דרך ארץ נקנה התורה, ולא לעשות העיקר טפל וטפל לעיקר"[38].

ביומו האחרון עוד למד ר"י אסאד עם תלמידיו כרגיל, ובלילה כתב את תשובותיו עד שנשמט העט מידו ונפטר בכ"ג סיון תרכ"ו. על דבר תמונתו המצויירת מספרים שלאחר פטירתו הלבישו אותו תלמידיו בבגדי שבת וציירו את דמות דיוקנו שתישאר לזכרון[39].

רבי אהרן שמואל אסאד זצ"ל

לאחר פטירתו של ר"י אסאד מילא את מקומו בנו רבי אהרן שמואל. הוא למד תחילה בישיבתו של אביו ולאחר מכן למד כנראה אצל בעל "כתב סופר" ואצל רבי עזריאל הילדסהיימר. לאחר נישואיו התגורר זמן מה בניקלסבורג והתפרנס שם ממסחר

36. שו"ת מהרי"א, חלק או"ח, סי' י"ח, י"ט, כ"ב, כ"ג, כ"ד, כ"ו, כ"ז, מ, מ"ב, מ"ג, מ"ו, נ"ז, ס"ג, ע"ו, קי"ח, ק"כ, קל"ב, קל"ח, קמ"ב, קמ"ו, קס"ג, קע"ג, קע"ה, קצ"ד.
37. שם חלק יו"ד, סי' ג, ה, י, י"ב, י"ד, י"ז, ס, ס"א, ס"ח, פ, פ"ב, פ"ג, ק"ז, קי"ז.
38. דברי מהרי"א, דרוש לש"ש שנת תרט"ז, דף ק"א ע"ב—ק"ב ע"ב.
39. שם, בהקדמה עמ' ל"ב.

עד שהתקבל כאב"ד קהילת קאטא. כאמור עם פטירת אביו התקבל כרבה של דס"ה[40]. רמזים אחדים מוצאים אנו גם על ישיבתו שניהל בדס"ה. בעל "שבט סופר" מכנה אותו: "אב"ד ור"מ דק"ק סרדאהעלי"[41], ורבי הלל ליכטנשטיין מקולומיא שלח לו ספר והציע לו לעיין בו "ואם לא יהי' לו מה להשיג אז במטותי ממע"כ הרמה שיעורר לבני ישיבתו הרמה על אלה"[42]. יחד עם זאת יש לציין שהוא מוזכר עוד עשרות פעמים בתשובות אחרות של בני דורו[43] ואינו מכונה בתואר "ר"מ". יתכן שישיבתו לא היתה גדולה במיוחד ואולי גם לא כל הזמן ניהל ישיבה, כי היה עסוק בסידור והוצאה לאור של כתבי אביו. הוא נפטר ב־ו' ניסן תרס"ה.

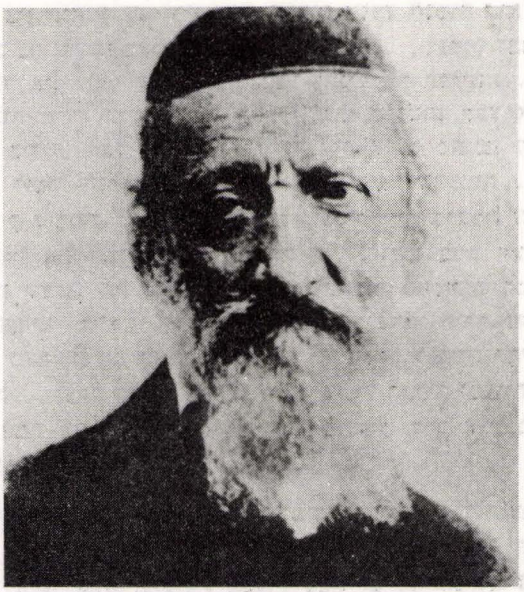

רבי אהרן שמואל אסאד זצ"ל

מלבד הישיבות שבראשן עמדו רבני הקהילה ניהלו ישיבות גם הדיינים בדס"ה. ביניהם יש לציין את הראב"ד רבי יוסף קליין ואת רבי אליעזר דוד גרינוולד שניהל ישיבה של 130 בחורים, והיה רב לאחר מכן בקהילות צעהלים, אויברוישעווע וסאטמר[44].

40. אנגל, עמ' 100—102.
41. שו"ת שבט סופר, וייצען 1909, חלק או"ח, סי' פ.
42. תשובות בית הלל, סאטמר 1908, סי' ע"ח.
43. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת א, אות קל"א.
44. אנגל, עמ' 104—105. אודות רבי אליעזר דוד גרינוולד ראה בפרק על סאטמר.

רבי שמואל לוי ויינברגר זצ"ל

את מקומו של רבי שמואל אסאד מילא רבי שמואל לוי ויינברגר. הוא נולד לאביו רבי פנחס, אב"ד ניגרעשט, והיה מתלמידיו של המהריא"ץ במארגרטן ומתלמידיו של המהר"ם שיק בחוסט. לאחר נישואיו היה רב בקהילות קרסטור, ניגרעשט ובנאג'י־באניא[45]. בשנת תרס"ה התקבל כאב"ד ור"מ בקהילת דס"ה. בישיבתו למדו כ־50 בחורים[46]. הוא עמד בקשרי שו"ת עם גדולי התורה מבני דורו ובעצמו כתב חיבורים רבים שברובם ירדו לטמיון בשואה. תשובות שנשארו לפליטה עומדות להופיע בספר בשם "שו"ת מהר"ש לוי" על ידי נכדו המוציא לאור רבי יחיאל ויינברגר שליט"א מברוקלין.

רבי הלל ויינברגר זצ"ל הי"ד

רבי הלל ויינברגר נולד בשנת תרנ"ה לאביו רבי שמואל לוי בנאג'י־באניא. הוא למד בישיבת אביו בדס"ה והוסמך לרבנותו ע"י הגאונים: רבי שמואל רוזנברג מאונסדורף, רבי מרדכי וינקלר ממאד, רבי יצחק גליק מטולטשובה ועל ידי רבי ישעיה זילברשטיין מוייצען. לאחר שנשא אשה ישב שנים אחדות בפרשבורג על התורה והעבודה. שם התגורר בחדר צר מלא וגדוש ספרים. למרות שפרנסתו היתה בדוחק רב בכל זאת התמסר כבר באותם הימים להרבצת תורה ברבים. במשך הזמן התמנה למנהל הרוחני של המוסד "יסודי תורה". כאחת עשרה שנים ישב בפרשבורג עד שהתקבל לדומ"ץ בקהילת דס"ה. בשנת תרפ"ה לאחר פטירת אביו ירש את מקומו כאב"ד ור"מ של הקהילה.

ניהול הישיבה ודרך לימודו של ר"ה ויינברגר

הישיבה נקראה "בית הלל" על שם רבי הלל ליכטנשטיין מקולומיאה ולמדו בה כ־100—150 בחורים בערך[47]. בתחילה אכלו הבחורים אצל בעלי הבתים וכשגדלה הישיבה הוקם בשנת תרצ"ו בניין מפואר ובו מנזא, בה אכלו רוב הבחורים. את מצרכי המזון סיפקו בני הקהילה, בני הגלילות שבסביבה וארגון מחזיקי הישיבות.

ר"ה ויינברגר נהג להתפלל בנוסח אשכנז, אבל לבושו היה לבוש חסידי ולעתים היה נוהג לנסוע לשבתות לאדמו"ר ממונקאטש ורוב בני הישיבה נילוו אליו בנסיעה אל האדמו"ר. בליל ששי לאחר הבחינות היה עורך עם תלמידיו תיקון ליל חצות וכמו כן נהג לערוך תיקון חצות בצהרי היום ב"שלושת השבועות" שלפני תשעה באב.

כלפי חוץ נהג בתלמידיו בבחינת "זרוק מרה בתלמידים". בבקרים היה מפתיע את הבחורים באכסניות כדי להוכח אם קמו ללימודיהם. הוא הקפיד מאד שאף בחור לא יעדר מהשיעורים ומהתפילה. על פי תקנות הישיבה חייב היה כל בחור להופיע

45. אנגל, עמ' 107—110.
46. אהלי שם, פינסק תרע"ב, כרך שני, אסטרייך אונגארן, אות סרדאהעלי. פרטים נוספים שמעתי מפי נכדו רבי יחיאל ויינברגר.
47. הפרטים מבוססים על המבוא שיופיע בספר "שו"ת מהר"ש הלוי" ועל הדברים שנאמרו לי מפי רבי יחיאל ויינברגר שליט"א בן רבי הלל זצ"ל. ראה גם אנגל, עמ' 111—114.

הרה"ג רבי הלל ויינברגר זצ"ל ובנו רבי יחיאל שליט"א

רבי הלל ויינברגר ורבי אשר אנשיל כ"ץ

ישיבת "בית הלל" תרצ"ה

ישיבת "בית הלל" תרצ"ו (התמונות בידי ר' א. מ. פורייס)

לתפילה בבית המדרש בנעליים מצוחצחות, ומי שעבר על התקנה נשלח לביתו. מלבד השגחתו על ההופעה החיצונית של הבחורים, הקפיד גם לחנכם למידות ומעשים טובים. ביחוד ניסה להקנות לתלמידיו את מידות הענוה והצניעות.

למרות היותו קפדן ומחמיר כלפי תלמידיו יכלו כולם לחוש את אהבתו הנסתרת כלפיהם. ביחוד ניסה לקרב אליו ולסייע לבחורים העניים מיוצאי מארמורש. רבים מהם הוזמנו אל ביתו ולעתים אכלו כ־30 בחורים על שלחנו. בלילות שבת באו רוב הבחורים אל שלחנו לשמוע את דברי תורתו. בעידודו התארגנו הבחורים לעזרה הדדית והקימו את חברת "משכיל אל דל", "חברה מזונות", "מלביש ערומים" ועוד.

בזמן השיעורים ישב עם "קולפאק" על ראשו לפי מנהגו של החת"ס. בשיעור פשוט היה מלמד גפ"ת עם מהרש"א ומהר"ם. בלמדו רש"י נהג להסביר כל מלה ומלה והיה מצביע על כך שאין ברש"י מלים מיותרות. בהיותו בעל סברא הקפיד על עמקות והבנה. בלמדו תוספות נהג להסביר את כל המונחים "ועוד יש לומר", "ועוד קשה" וכו'. בהסבירו מונחים אלה היה מבהיר בעמקות נפלאה מדוע הקדים בעל התוספות קושיה ראשונה לשניה ומדוע הסתפק בקושיה השניה במונח "ועוד קשה".

בלימודי סוגיות נהג לסדר את שיטות הראשונים עם הסבר של גדולי האחרונים. בחידושי סוגיות היה לפעמים מעורר כעשרים קושיות ועל ידי תרוץ אחד בדרך של סברא היה מפרק בבת אחת את כולן.

י"ט שנים (תרפ"ה—תש"ד) ישב על כס הרבנות בדס"ה. עם כניסת הגרמנים ימ"ש להונגריה הועבר לגטו. בגטו הוא היה היחידי שלא גלחו את זקנו וכך הועלה למוקד באוישביץ, ה' ינקום דמו.

רבי אשר אנשיל כץ זצ"ל הי"ד

מלבד ישיבתו של רבי הלל ויינברגר התנהלה בתקופה זו ישיבה גדולה על ידי רבי אשר אנשיל כץ שהיה רבו של בית הכנסת "קהל עדת ישראל" בדס"ה.

הוא נולד בצ'נגר בשנת תרמ"א (1881) לאביו רבי יהונתן בנימין הכהן. בבחרותו למד בהתמדה גדולה בישיבתו של רבי משה גרינוולד בעל "ערוגת הבושם" בחוסט, והוסמך על ידו לרבנות. כמו כן קיבל סמיכה מרבי שלום מרדכי הכהן מברזאן ומרבי משה הירש פוקס מגרוסווארדיין[48].

לאחר שנשא לאשה את בתו של רבי שלמה זלמן אהרנרייך אב"ד שימלוי ישב שם כשנתיים כדומ"ץ של הקהילה. בשנת תרס"ח התקבל כאב"ד ניר־מדיאש וניהל שם ישיבה שמנתה כמאה בחורים. לרשות הישיבה עמדה ספריה גדולה אשר העביר רא"א כץ עמו לדס"ה. העברת הספריה למקום מושבו החדש עוררה ויכוח בינו לבין בני קהילתו בניר־מדיאש והדבר הובא להכרעתו של בעל "קרן לדוד" בסאטמר:

> "עע"ד אשר נשאלתי מאתו אודות הספרים של בני ישיבתו אשר רכשו להם מנדרים ונדבות בהיות משכנו בק"ק מעדיאש יע"א והביאם עמו בנסעו משם אל המקום אשר איוה ה' למושב לו לקבע שם אהלו של תורה בקיבוץ וריבוץ

48. "הרב אשר אנשיל כ"ץ—סרדהיל", ב"אלה אזכרה", נ. י. כרך א (תשט"ז), עמ' 130—134; אנגל, עמ' 115—117.

תלמידים בני הישיבה אם נכון הדבר או אולי זכו בהם אנשי קהל מעדיאש שטוענים שלא הי"ל זכות להביאם עמו רק ישארו שמה לצורך הרב אשר יבא שמה לקבוע לו ישיבה בתלמידים"[49].

בעל "קרן לדוד" פסק שהספריה אינה שייכת לקהל כי אם לישיבה, וכל רב נוהג להעביר את הספריה כאשר הוא עובר עם ישיבתו למקום חדש.

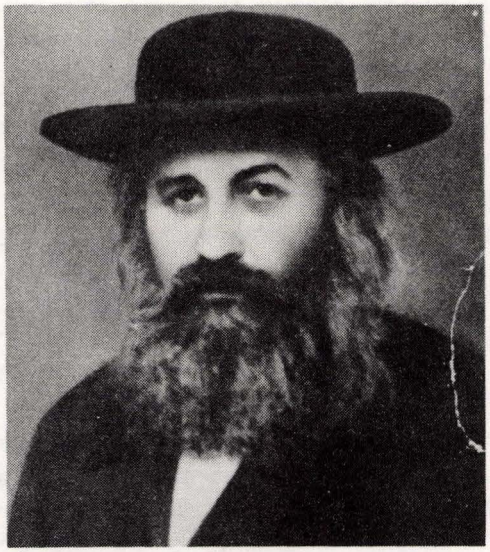

הרה"ג רבי אשר אנשיל כ"ץ זצ"ל הי"ד

בשנת תרפ"ה התקבל רא"א כראב"ד בקהילת דס"ה, ולאחר מכן כאב"ד בית הכנסת "קהילת עדת ישראל", בעוד שאב"ד של הקהילה כולה היה רבי הלל ויינברגר[50].

את רוב מרצו וזמנו הקדיש רא"א לבחורי ישיבתו אשר מנתה בשנת תר"צ כ־240 בחורים[51]. במשך השנים עלה וירד מספר הבחורים שלמדו אצלו.

עוד בהיותו בחור ישיבה נהג לנסע אל האדמו"ר רבי יחזקאל שרגא הלברשטם בשינעווע, ואל האדמו"ר רבי ישכר דב בבעלז[52]. בהיותו רב המשיך לנהוג בדרכי חסידות ובדרשותיו לתלמידיו היה משלב דברי חסידות של הבעש"ט ושל האדמו"ר מבעלז. אחד מתלמידיו כתב על האוירה ששררה בישיבה: "לישיבתו אופי של חסידות עם תוספת מיוחדת של יראת חטא לפי דרך החת"ס נוסח אשכנז[53].

49. שו"ת קרן לדוד, סאטמר תרפ"ט, חלק או"ח, סי' מ"ג דף נ"ו ע"ב.
50. אנגל, עמ' 115.
51. שם, וראה את מספר הבחורים בשתי הישיבות י'. י'. גרינוולד, טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן, נ. י'. 1945, עמ' 206.
52. אלה אזכרה, עמ' 132.
53. שערים, כ"ז סיון תשכ"ד (7.6.64)

בשנת תרצ"ז ערכו תלמידיו חגיגת הנוכת הבית לבנין הישיבה ומסיבה לכבוד הכנסת ספר תורה חדש. לכבוד המאורע באו מאות תלמידים בוגרי הישיבה. בחורים אלה סייעו בידו להקים את בניין בית המדרש. את ספר התורה הזמינו מידי סופר ירושלמי ונתנו אותו כמתנה לבית המדרש.

באותה הזדמנות הקימו ארגון בשם "התאחדות תלמידים דישיבת דונאסרדהעלי" שמטרתה היתה לתמוך בישיבה. לכבוד המאורע הוציאו גם קונטרס בשם "בית תלמוד" ובו תארו את כל פרטי האירוע החשוב של התכנסות התלמידים ואת דרשתו של ר"א כץ. בין השאר מתואר גם אורח החיים של הישיבה ודרך הלימוד. וזה לשון הקונטרס:

"סדר לימודה: שיעור פשוט גפ"ת עם פ' המהרש"א ומהר"ם, הבחורים המופלגים לומדים בעיון עם מפרשי ים התלמוד כ"א לפי מדרגתו — שיעור עיון, שלשה או ארבעה סוגיות הש"ס במשך זמן א' עם כל המפרשים ראשונים ואחרונים ופסק הלכה. מלבד זה לומדים שיעור מסיים שו"ע או"ח, ושו"ע יו"ד בכל שבוע וב' פרקים משניות. כ"ק אדמו"ר שליט"א בעצמו מרציא כל השיעורים כסדרן ומנסה בכל שבוע כל התלמידים — וחוץ מזה לומדים הבחורים המופלגים ומתמידים כ"א כפי חפץ לבבו שיעורים כסדרם שו"ע או גפ"ת, כמו בשנה הזאת, אשר נתחברו כמו עשרים בחורים וחזרו על מס' חולין אשר למדנו בזמנים האחרונים עם שו"ע הלכות טריפות ועמדו בנסיון לפני רבינו שליט"א בכל ב' שבועות, וכן בכל זמן מהזמנים ישנם בחורים מופלגים אשר עומדים בנסיון על הלכות שלימות, כמו כל הלכות שבת וכל ה' פסח, ויו"ד ח"א, ונסמכים להורות הוראות בישראל, מובן מאליו כי דבר זה מפעיל מאוד קנאת סופרים בין התלמידים, והם יוצאים מבהמ"ד ותלמודם בידם מסכתות שלימות והלכות שלימות, ועולים ונתעלים על כל בני גילם.

גם בהתנהגות ביראת ד' טהורה מצטיינים הבחורי חמד דישיבתנו עד להפליא וגדול מאוד השפעת רבינו שליט"א והשגחתו על כל תלמיד ותלמיד בכל ענינים — הוא מזהיר שחוב קדוש לקבוע שיעור בספרי מוסר בכל יום חוק ולא יעבור, והגבאים משגיחים על זה מאוד. ובסעודת שבת ורגלים כסדרן הוא מלהיב לבבם לאהבת ה' ותורתו בדברי אגדה בלולים עם מוסר השכל מלאים דברי התעוררות, ולא זזה ידם מתוך ידו הגדולה, בלימוד ותפילה כל הימים — במלים אחרות נאמר, כי לא רק בלימוד עיוני, אדמו"ר שליט"א מורם ומדריכם, אלא גם במעשה אשר יעשון הוא סולל להם המסילה...

ואף אם אמנם רבו התלמידים ד' יוסיף עליהם, עכ"ז לא יעדר השגחה פרטיות על כל תלמיד ותלמיד, כי על זה ממונים "ועד השגחה" העוסקים במלאכת ד' באמונה ומפקחים בעינא פקוחא על כל דרכי התלמידים ועלילותם לכתם שבתם וקומם, וחלק גדול מהתלמידים לומדים כל היום באולם ביהמ"ד תחת השגחת הגבאים, ומשימים לילות כימים, והתמדת הבחורים הוא עד להפליא — בכן ב"ה אין פרץ יוצאת בגבולינו.

חברות: כן יש לנו בישיבתנו ב"ה חברות טובות ומועילות כמו "חברה חריפות" (מטרתה שהתלמידים ירגלו א"ע לחדש בד"ת ויתחנכו לדרוש ברבים — ובכל ש"ק דרוש ידרוש בחור א' או שניים בבית המדרש לפני בני הישיבה הי"ו בסוגיא

שלומדים אז), ה' "קנין ספרים" (שקונים ספרים ומשאילים לכל תלמיד ס' הנצרך לו), ח' "משכיל אל דל" מטרתה לפקח על עניני בריאות הגוף של התלמידים ואם יארע שא' ח"ו אינו בבריאות השלימות, משתדלים להמציא לו כל צרכו לרפואתו. מלבד זה חברה "אור החיים" — וחברת "מאור ושמש" אשר הבחורים הגדולים לומדים במשך השבוע ספר אור החיים הקדוש עה"ת, או ס' מאור ושמש, ובכל מוצש"ק מתוועדים בסעודת מלוה דמלכא אלו חוזרים שם ס' אור החיים על הפרשה ואלו חוזרים על ס' מאור ושמש — ויקצר היריעה מהכיל כל פרטי הדברים, רבים ושלמים ראו כן תמהו איך בדור האחרון הזה ימצא מקום מוקטר ומוגש לתורה וליר"ש אשר מגדלת ת"ח מופלגים, יראים וחרדים לדבר ד' כמו ישיבתנו הרמה — כל שטף מים רבים וכל זורמי וגלי סערות העולם וכל התחדשות אליה לא יגעו, אין בה אלא ד' אמות של הלכה, על דרך אבותינו ורבותינו הקדושים נ"ע מוסדי דור דור"[54].

בניהול הישיבה נעזר רא"א כץ בבנו רבי משה לייב הי"ד ובחתנו רבי יחיאל דוד הכהן הי"ד.

ישיבתו המשיכה להתקיים גם לאחר שדס"ה סופחה להונגריה סמוך למלחמת העולם השניה. ההונגרים התנכלו לו כי בימי שלטון הצ'כוסלובאקי הוא קיבל את האזרחות הצ'כסלובקית והם ראו בכך מעשה בלתי פאטריוטי. בתנאים קשים המשיכה הישיבה להתקיים עד כניסת הגרמנים להונגריה. בשנת תש"ד הועבר לאוישביץ ועלה על המוקד עם בני קהילתו בכ"ז סיון תש"ד. הי"ד.

הוא השאיר אחריו כתבי יד רבים: חידושי תורה, שו"ת ואגדות על התורה. רוב כתביו ירדו לטמיון בימי השואה. בנו רבי יהושע כץ שליט"א הוציא לאור חלק ממכתביו: "גבעת עולם" ו"חדש האביב" בתוספת "ויגד משה" מאת רבי משה יהודה הי"ד בנו הבכור של רא"א כץ.

54. בית תלמוד, מוקאטשעווא חרצ"ז עמ' ה—ו.

שאלון עם פרטים על ישיבת "בית הלל (במחלקת כ"י בישיבה אוניברסיטה)

שאלון עם פרטים על ישיבתו של ר"א כ"ץ (במחלקת כ"י בישיבת אוניברסיטה)

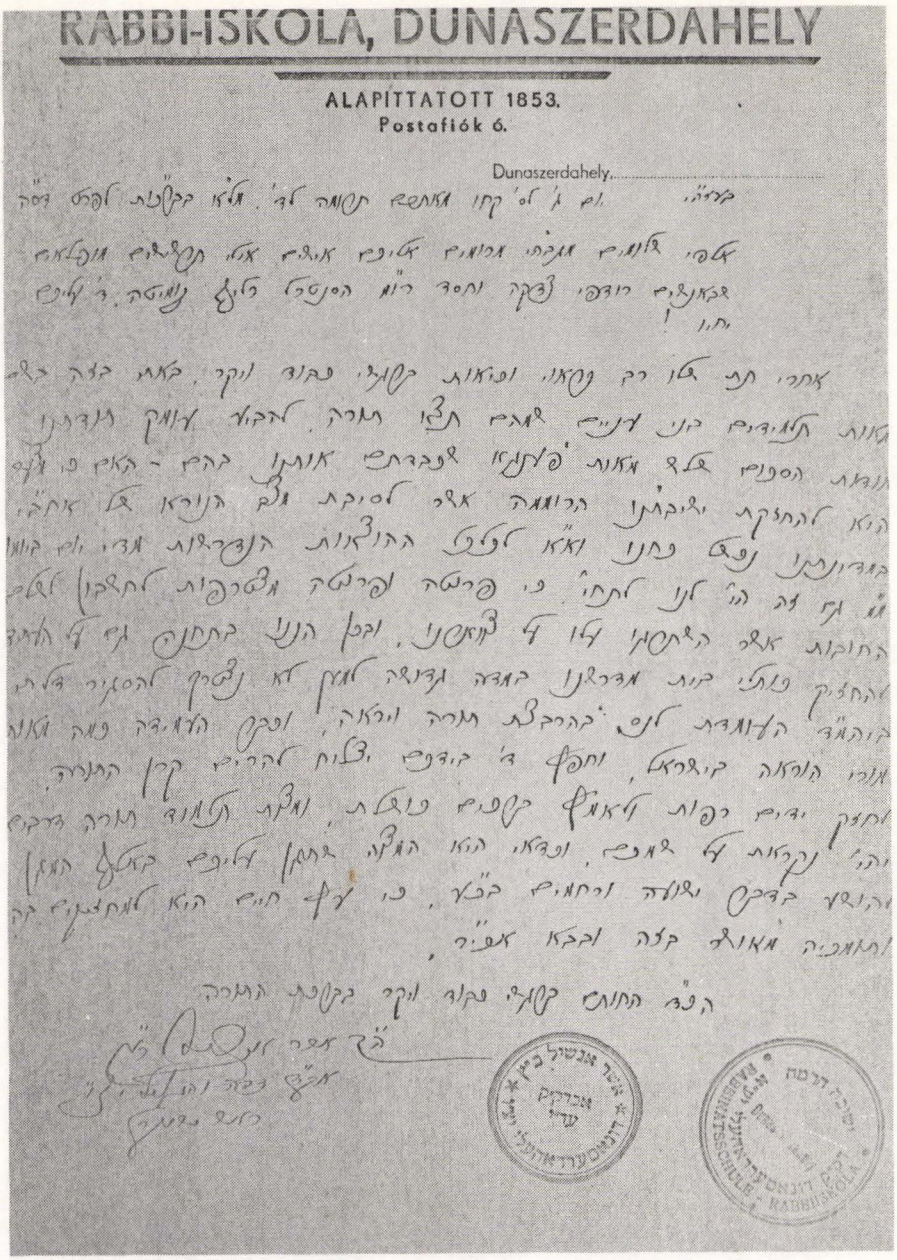
RABBI-ISKOLA, DUNASZERDAHELY

ALAPÍTTATOTT 1853.
Postafiók 6.

Dunaszerdahely.....

ר"א כ"ץ מבקש עזרה לישיבתו מ"סנטראל רליף קומיטי" (במחלקת כ"י י. א.)

פרק ד

ישיבת שוראן

היהודים הראשונים הגיעו לשוראן (בסלובקית: Surány, בהונגרית: Nagysurány) במאה השמונה עשרה. במפקד האוכלוסין משנת 1746 נזכרים לראשונה אחד עשר שמות של יהודים, אשר חיו באותו זמן באחוזותיהם של אצילים[1]. במשך הזמן גדל הישוב היהודי במקום. בני הקהילה נהגו ללכת ליריד ולשוק לעיר ארשקאויבאר ולקראת הלילה היו חייבים לחזור למקום מגוריהם בשוראן[2]. בשנת 1885 הפכה שוראן למרכז רישום של לידות, נשואים ופטירות של יהודי המקום ושל היהודים בסביבה[3].

האוכלוסיה הכללית של שוראן מנתה בדור שלפני תקופת השואה כששת אלפים תושבים, ובתוכה התגוררו כ־100—130 משפחות יהודיות[4]. בעיירה היה בית חרושת גדול לסוכר, שסיפק פרנסה לחלק מאוכלוסיית המקום. רב המקום נהג לתת הכשר לסוכר שיצרו במפעל זה. בין שתי מלחמות העולם סופחה שוראן לצכוסלובקיה וסמוך למלחמת העולם השנייה הוחזרה להונגריה.

בבואם של המתיישבים היהודים הראשונים למקום החלו להתארגן חיים דתיים ובחרו להם לרב את רבי יצחק, שנפטר בשנת תקי"ז (1757)[5]. אחריו ישבו על כס הרבנות בשוראן רבי משה יונה, רבי שמואל באק, רבי יעקב מאיר צבי פרידלנדר (שפרסם ספר בשם "דרך ימה"), רבי פייבל פלויט, (מחבר הספר ליקוטי חבר בן חיים באחד עשר כרכים), רבי ישעיה אהרנפלד והרב האחרון רבי מאיר ליב (יהודה) פריי הי"ד ז"ל שנספה בשואה.

1. M.H.J., כרך 7, עמ' 767.
2. M.Zs.L., עמ' 239.
3. M.Zs.Sz., 1885, עמ' 679.
4. כותבי האנציקלופדיות ומוסדות ההנצחה של קהילות ישראל שכחו, משום מה, להנציח קהילה יהודית חשובה זו, ואף לא רשמו כמה יהודים הובלו מכאן למחנות ההשמדה. ב"אלה אזכרה", בעריכתו של י. לוין, ניו יורק, תשכ"א, כרך רביעי, עמ' 230 נאמר שבשוראן גרו 130 משפחות. מפי תלמידי שוראן נמסר לי על 100—120 משפחות.
5. אודות רשימת הרבנים ותאריך פטירתם ראה בספרו של רבי מאיר יהודה פריי, שבט מישור, גרוסווארדיין תש"ג, נדפס מחדש ברוקלין תשל"ד, עמ' X|.

רבי פייבל פלויט זצ"ל

הישיבה הראשונה בשוראן, שיש לנו ידיעות אודותיה, היתה בתקופתו של רבי פייבל פלויט[6]. ר"פ פלויט נולד בקאלין לאביו ר' חיים בשנת תקע"ח. כילד צעיר נסע לישיבתו של בעל חתם סופר ולמד שם במשך שנים רבות, עד שהיה תלמידו החביב והמובהק של רבו הדגול[7]. בספריו ליקוטי חבר בן חיים הצליח להנציח את רבו בדרך שאין למעלה הימנה. הוא מתאר את תולדותיו, אורח חייו, מחשבותיו ודרך לימודיו. תאורים אלה מהוים מקור ראשוני החשוב ביותר על אודות החתם סופר וישיבתו בפרשבורג.

ר"פ פלויט נשא לו אשה בשנת תר"ט (1849), והתקבל לאחר מכן לרבה של שוראן. במשרה זו כיהן עד שנת תרנ"ה (1895)[8]. מאחר שלא היו לו ילדים[9] הקדיש את רוב ימיו ללימוד עם בחורי ישיבתו ולהנצחת תורת רבו החת"ס.

על ראשית הלימוד וקיום הישיבה בשוראן הוא מספר כדלקמן:

"ועם בואי נכנסו עמי יותר משלושים תלמידים ובראשם הצדיק הרב המופלג מו"ה נתן בן חנה ולולא הוא לא היה לאל ידי להכיל ישיבה בעת ההיא כי מרוב טרדת המשפטים אשר היו לפני לא היה הזמן מספיק, אכן התלמיד הצדיק והמופלג הנזכר חזר עם התלמידים הגדולים על השעור אחר הגדתי אותו פ"א והגדולים למדו עם הקטנים, ומעולם לא לקח הצדיק הל"ז מאומה ואת אשר שלמו התלמידים הקצינים נתן הכול לחברת הבחורים עד אשר צויתי על התלמידים שלא יבקשו מב"ב ארוחה כי אם שיזונו כולם מח"ב. רק אלמנה אחת אסתר בת רבקה נתנה ארוחה שלימה משבת לשבת לתלמיד מופלא אחד"[10].

מבין תומכי ישיבתו היה במשך שנים רבות ראש הקהל ר' ראובן ברוין. בהספידו אותו אמר עליו:

"בבואי הנה לקהילתנו אלול תר"ט באו עמי יותר משלושים תלמידים והגביר הנפטר ה' ראובן ברוין עם אמו הצדקת בעדן תנוח קבלו על נפשם לתת להבחור המחזיר השעורים עם הבחורים הקטנים[11] שלחנו כל ימי השבוע, מלבד זה מדי שבוע בשבוע ליטרא נרות לביהמ"ד ושני ליטרות בשר לשבת

6. יתכן שגם רבי יעקב מאיר צבי פרידלנדר ניהל ישיבה, אולם בספרו דרך ימה, שהודפס בסוף שו"ת מהר"ם שיק חלק יו"ד וחו"מ, לא מצאתי על כך כל רמז.
7. ראה בהקדמה לליקוטי חבר בן חיים, פרעשבורג תרל"ח, חלק ראשון.
8. ראה טויזנט יאהר אידיש לעבן אין אונגארן, עמ' 215—216; מליצי אש, כרך ג, כ"ג כסלו, סי' רי"ט, דף נ"ז.
9. ליקוטי חבר בן חיים, בהקדמה לחלק ראשון, שם.
10. שם, וראה ליקוטי חבר בן חיים, מונקאטש תרל"ט, חלק שני, דף צ"ב. הוא מספיד שם את "האשה מרת אסתר בת בנימין שהיתה מחזקת ישיבתנו עשרים שנה במזון יום יום ונרות מדי שבוע וכסף מדי שבת ור"ח".
11. בישיבות הונגריה היה לכל קבוצת בחורים צעירים מדריך, שהיה מכונה "חזר בחור", כי הוא היה משנן, מבהיר וחוזר עם הצעירים על חומר הלימוד ששמעו מפי רבם.

להבחורים שאין להם שלחן בשבת וכ"ז קיים הגביר הנ"ל עד יום מותו... וממנו ראו שאר בני עירו ותמכו כפי כחם את תלמודי וזה שעמדה לי שיכולתי להחזיק עד היום"[12].

אולם לא כל ראשי הקהל גילו יחס אוהד כלפי ישיבתו. פעם נבחרו ראשי קהילה, אשר תבעו אותו לערכאות שישלם שכר דירה עבור הרשות להשתמש בבית המדרש למען בחורי הישיבה[13].

בספריו מתאר ר"פ פלויט בהתלהבות גדולה את שיטת לימודו של רבו החת"ס בישיבת פרעשבורג[14], ויש להניח שגם הוא הלך בדרכו. בתקופת בואו לשוראן לימד במשך שש שנים רצופות את מסכת כתובות ולאחר מכן לימד את בבא בתרא ובבא קמא. חידושי תורתו שפרסם בספריו נוצרו מתוך הדיונים שהתנהלו עם בחוריו בישיבתו[15]. תוך שנים אחדות סיים את הש"ס הבבלי. את רוב המסכתות למד עם הבחורים וחלק מהן למד בעצמו[16].

בסיום שיעורי זמן הקיץ תרי"ט עמד על ההבדל בין לימוד התורה ולימודים אחרים ואמר:

"החילוק בין חכמות התורה לשאר חכמות כי שאר החכמות כולם צריכים הכנה וממדרגה למדרגה ואם לא ילמד תחילה החכמה הקטנה לא יבין החכמה הגדולה ד"מ מי שלא למד חכמת המספר לא יבין חכמת ההנדסה לא כן בתוה"ק אף כי כלולה מכל החכמות אינה צריכה הכנה כלל כ"א היא עצמה מחכימת פתי ויגעת ולא מצאת אל תאמין"[17].

לדעתו יש להתרחק מלימוד חכמת העמים, ואפילו שיטת הלימוד בלימוד התורה צריכה להיות שונה מלימוד חכמות חיצוניות[18]. בשם רבו החת"ס הסביר את הפסוק

12. ליקוטי חבר בן חיים, מ. סיגעט תרנ"ג, חלק אחד עשר, דף פ"ז.
13. ראה בהקדמה לליקוטי חבר בן חיים, פרעשבורג תר"מ, חלק שלישי.
14. בהקדמה לליקוטי חבר בן חיים, חלק שלישי, דף א ע"א—ע"ב.
15. בהקדמה לליקוטי חבר בן חיים, פאקש תרנ"ג, חלק עשירי: "אהובי תלמידיי ה' עליכם... ועתה באתי בחידושי מס' כתובות שלמדתי עמכם משך שש שנים רצופים בבואי הנה בעזר הצור יתברך שמו על מקום אשר הכין המתנשא לכל ראש לי בריה שפלה וקטנה ואחר מס' כתובות מס' בבא בתרא ומס' בבא קמא וכל אחד מכם יכיר מקומו בהגיע למקום שרשמתי "תלמיד אחד" ותשמחו בחלקכם לאמור אני הוא התלמיד". וראה בסוף הספר הנ"ל דף קמ"ג: "התחלנו ללמוד פה שוראן עם עדר צאן קחשים מס' כתובות מסוגיא דאב זכאי ע"ד כל התחלות קשות בימות החורף תר"י וזכינו לסיים בע"ה המסכת כולה אין מוקדם ומאוחר בתורה, יום ד, ח אלול תרט"ו". וראה גם בליקוטי חבר בן חיים, פאקש תרמ"ט, חלק תשיעי: "ואני תפילה לתלמידי אשר למדו אצלי שלש מסכתות שיחזרו על למודם להציץ בחידושנו וכמה מהם ימצאו קושיות והויות אשר היו המה בעוזרי כמו ר' יוסי ומתלמידי יותר מכולם".
16. ליקוטי חבר בן חיים, חלק שני, דף פ"ב ע"ב: "מלי דאגדתא לסיימא דמס' ר"ה ש"ק ער"ח מרחשון תרל"ב בו ביום זכני ה' ית' לסיים תלמוד בבלי, רוב הש"ס למדתי עם תלמידי והשאר בפ"ע".
17. ליקוטי חבן בן חיים, פרשבורג תרמ"ג, חלק רביעי, דף ע"ב.
18. ליקוטי חבר בן חיים, חלק שני: "כי א"א להבדיל עם בני ישראל מיתר העמים כ"א בהפרידם מהם ומדרכם לגמרי ולא ללמד חכמתם במה שהם משתוים עמנו ואפי' לא

"בהעלותך את הנרות" שהאדם העוסק בחכמות חיצוניות ורוצה שלא יענש על כך חייב לתת את דעתו על כך ש"חכמת האלקות היא הנר האמצעי" וכל שאר המדעים כגון "חכמת הטבע וחכמת המוזיקא וחכמת המלאכה וחכמת הרוקח כעמ"י [כמיה] וחכמת הכוכבים... צריך לכוון בהם שיהי' לו לעזר בחכמת התורה"[19]. אם ינהג אדם כך וישתמש בשאר החכמות רק לסייע לו בלימוד התורה, אזי יקבל שכר לא רק על לימוד התורה, כי אם גם בעבור לימוד שאר החכמות.

ר"פ פלויט עמד בקשרי שו"ת עם גדולי דורו[20] ובאחד ממכתביו לרבי הלל ליכטנשטיין מקולומיא הביע את געגועיו הגדולים לארץ ישראל, אלא שלא הגשים את חלום חייו כי חשש שבארץ ישראל לא יוכל להיות "עץ שתול אשר פריו יתן"[21].

בספריו השונים הספיד ר"פ פלויט עשרות רבנים מגדולי הדור. לאחר שניהל את קהילתו וישיבתו במשך כארבעים ושש שנים נפטר בכ"ז כסלו תרנ"ה.

לאחר פטירתו התקבל כרב בשוראן רבי יהודה גרינוואלד, שעבר לאחר מכן לסאטמר[22]. במקומו התקבל כרב רבי ישעיה אהרנפלד אשר ניהל קודם לכן ישיבה בעיר שארושפוטוק[23]. לאחר שישב זמן קצר על כס הרבנות, נפטר ביום שני לפסח תרס"ב.

רבי מאיר ליב פריי זצ"ל הי"ד

רבי מאיר ליב פריי נולד בשנת תרל"ח לאביו ר' יצחק צבי בדונאסרדהעלי. אביו שהיה תלמיד חכם, עסקן צבורי ואיש עסקים שלח את בנו הבחור מאיר ליב לישיבות הגדולות שבאותם הימים. תחילה למד אצל רבי מרדכי ליב וינקלער בעל "לבושי מרדכי" שהיה עדיין רב בברעזבה ומשם עבר לישיבת בעל "שבט סופר" בפרעשבורג[24]. במרוצת הזמן הוסמך על ידי שני מוריו הגדולים.

המקרא ע"ד הפשוט כי בזה הם שוים עמנו כי חיש קל מהרה יהפך לה האדם לשוב להמונם אם לא ירחיק בתכלית הרחוק ואילו הנהיג הקב"ה עם ישראל במנהג דרך ארץ תחילה לא היו זוכים לעולם להגיע לאמיתת התורה והמונה כי טרם הגיעו לקצה האחרון כבר היו נזורי' אחור כי כל הלימודים האלה וסדר הלימוד הנ"ל הוא עודנו קרוב לדעת הגויים".

19. ליקוטי חבר בן חיים, חלק רביעי, דף ט ע"ב, לפרשת בהעלותך.
20. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת פ, אות ה, דף כ"ו ע"ב.
21. ליקוטי חבר בן חיים, דף ד ע"א: "והנה סהדי במרומים כי מכל קריות וחוצות עם ה' אשר ראיתי יקרתי מעודי עד היום הזה אין גם אחת נעימה ויקרה אלי כעיר הקודש קהל ה' אלה פ"ב המהוללה... אמנם בכל זאת עיני לשמיא נטלת ויום יום נפשי בכפי אשא לבל יפיל ה' חבלי בנעימים האלו ונחלתי זאת אשר שפרה בעיני לא תשפר לנפשי וחלף אבחר דרכי לאות בזה מושב טוב לי להדליק אהלי מדינתנו, אלו לשבת בדד ארצנו הקדושה הן בזה כמו בזה, לא אוכל להיות עץ שתול אשר פריו יתן ואף בעבור זאת הפרתי עצתי מאוד לבלתי כתת רגלי לחונן עפר ציון".
22. ראה אודותיו במפורט בפרק על סאטמר.
23. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת י, סי' ר"ס, וראה אביגדור הכהן קאטצבורג, אהל עולמים, ירושלים תשכ"ז, עמ' ע"ח—פ.
24. ראה בהקדמת בני המחבר לספרו שבט מישור, מהדורת ברוקלין תשל"ד. המהדורה הראשונה של הספר הופיע סמוך לשואה בגרוסווארדיין תש"ג. ב"אלה אזכרה", ניו יורק תשכ"א, כרך רביעי, עמ' 230 נאמר שהוא למד תחילה בישיבתו של רבי ברוך נח פישר

הרה״ג רבי מאיר ליב פריי זצ״ל הי״ד

עם קבוצת ב״ב יתלמידים (התמונה בידי הרב י״צ ברנפלד)

בשנת תרס"ג נשא לו לאשה את בתו של הרב ר' ישעיה אהרנפלד רבה של שוראן, בעל מחבר "שבט סופר" על התורה, ואחרי פטירת חותנו נבחר למלא את מקומו כרבה של הקהילה.

לאחר שקיבל את כס הרבנות בשוראן התחיל לארגן את חיי הקהילה מחדש. הוא בנה מקוה מפוארת בת שתי קומות שהיתה לדוגמא לקהילות אחרות. לבתי תלמוד תורה שכר את המלמדים הטובים ביותר שאפשר היה להשיג. כמו כן פקח עין על כל החיים הדתיים היומיומיים של בני קהילתו.

ארגון הישיבה וגישתו החינוכית של רבי מ"ל פריי אל תלמידיו

לאחר שחיי הקהילה התנהלו במסלולם התקין יכול היה רבי מ"ל פריי להתמסר לניהול ישיבתו משוש חייו. ישיבתו שנפתחה עם 15 בחורים הלכה וגדלה במרוצת השנים עד שמנתה בימי השיא כ־300 בחורים[25]. אל ישיבתו באו תלמידים לא רק מהונגריה וסלובקיה כי אם גם משויצריה, אוסטריה, גרמניה פולין ומארצות אחרות.

בישיבתו הנהיג משמעת קפדנית וסדרים למופת. נקבעו זמנים קבועים לקימה, לתפילה, ללימודים לאכילה ולשינה. הגבאים והמשגיחים הקפידו על קיום התקנות והרב בעצמו היה לפעמים מפתיע את הבחורים בבקוריו באכסניות לפנות בוקר או בערבים לראות אם תלמידיו עוסקים בתורה או שמא מבלים את זמנם בבטלה. ביחס לסדר והדייקנות שהנהיג בישיבתו נהג לומר: "הסדר הישר והזמן הקצוב נחוצים וחיוניים בחיי כל אדם, זהו נר לרגליו ונתיב לכל חייו וגם בעת שיזקין לא יסור ממנה וחייו יהיו מאושרים"[26].

כארבעים שנה ניהל את הישיבה והוא עצמו היה ראש הישיבה, מגיד השעור. המנהל והאדמיניסטראטור. רק בסוף ימיו עזר לו בנו ר' ישעיה ז"ל. כדי למנוע "אכילת ימים" הקים לתלמידיו מנזא, ומכספו הפרטי היה מכסה את הגרעונות שנוצרו מדי חודש בחודשו. אמנם לישיבה היתה תמיכה מסויימת מקרן ד"ר חווקין בארה"ב ומקרנות אחרים, אבל תמיד היה צריך להוסיף ולהשלים מכספו הפרטי. לגבאים היה נוהג לומר שנדבן אלמוני תרם לו את הסכומים בהם השלים את הגרעונות. מלבד משכורתו שקיבל מן הקהילה היו לו הכנסות נוספות, ובעיקר ממתן הכשר לבית חרושת לסוכר שפעל בשוראן. מכספים אלה היה נותן למנזא ולבחורים נזקקים מבני עניים.

בפראשוב. ראה גם אהל עולמים, שם עמ' כ"ז. מלבד המקורות המובאים כאן ובהמשך שמעתי פרטים חשובים מפי בנו ר' שמואל בנימין פריי נ"י המתגורר בארה"ב, ומפי תלמידיו: הרב י. צ. ברנפלד שליט"א, ר' יצחק צבי פריי (בני ברק), ר' ישראל משה מנדל, ר' י. צ. גרינוולד, ר' צבי קליין (באר שבע). האחרון הוא בנם של ר' אברהם דוד ואלקה קליין הי"ד מלושונץ. שבעה אחים מבני קליין למדו בשוראן: משה ליב הי"ד (גבאי דחריפות), שלמה זלמן (גבאי דחברה בחורים), צבי (גבאי משכיל אל דל), עזרא, ברוך והלל. האם מרת אלקה היתה נוסעת מדי פעם לשוראן על מנת לבדוק מקרוב את התקדמות בניה בלימודים.

25. ראה בהקדמה לשבט מישור עמ' ד; אלה אזכרה, עמ' 231. ברשימתו של גרינוולד, טויזנט יאהר אידיש לעבן אין אונגארן, עמ' 206, נאמר שלמדו שם 204 בחורים.

26. אלה אזכרה, שם. על הסדרים בישיבה ראה גם שבט מישור, בהקדמה עמ' ד.

כדי לחנך את הבחורים לדרך ארץ ויראת כבוד שמר על מרחק בינו לבין תלמידיו. בכל זאת דאג אישית לבעיותיו של כל בחור ובחור. למדריכים ("חזר בחורים") שהיו משננים וחוזרים על חומר הלימוד עם הבחורים הצעירים מבני עניים היה משלם ג"כ מכספו הפרטי. המדריכים חשבו שהורי התלמידים משלמים להם באמצעות רבם. הוא נהג לומר שההורים הפקידו את בניהם בידיו והוא חייב לשמור עליהם מבחינה גשמית ולדאוג להם מבחינת חינוכם הרוחני[27]. לפעמים נתן כספים לתלמידים שישלחו להוריהם העניים.

כל בחור היה צריך לאכול במנזא והיה צריך לשלם סכום כסף מסויים לקופת המנזא. כמו כן שילם כל בחור סכום כסף מסויים לקופת "קניין ספרים" ולקופת "משכיל אל דל". לבחורים עניים נתן רבי מ"ל פריי מכספו הפרטי שיוכלו לשלם כמו כל אחד לקופות הללו. הוא לא רצה שבחורים מבתים עניים ירגישו הרגשת נחיתות בישיבה.

בחור שלמד בשוראן ששה זמנים ושילם כסף למנזא היה מהשנה השביעית ואילך פטור מלשלם. היה זה מעין פרס עידוד לבחורים שמרבים ללמוד בישיבה במשך שנים רבות[28]. בחורים אלה היו בעלי מעמד מיוחד והצעירים השתוקקו להגיע למעמדם ברבות השנים.

בימי ששי של ימות הקיץ הלוהטים יצאו קבוצות בחורים בהשגחת משגיחים מן הישיבה לטבול בנהר ואף לשחות בו. מלבד עצם המצוה של טבילה לכבוד שבת היה בהליכה לנהר גם משום שמירה וטיפוח בריאותם הגופנית של הבחורים. אולם רבי מ"ל פריי הזהיר את תלמידיו שמישהו לא יגרר חס וחלילה למשחקי כדורגל. באחד מדרשותיו הודיע שמי שליבו נמשך לספורט מוטב שישוב לביתו[29].

הבחורים ארגנו להם חברות שונות: חברת חריפות ומגידות, תפארת בחורים, משכיל אל דל ועוד. במשך שנים רבות היה גבאי חברת חריפות ומגידות משה ליב קליין הי"ד. הממונים על החברה דאגו לסיוע כלכלי לנצרכים, דאגו לרופאים ולתרופות לבחורים חולים. שלושה בחורים התפרנסו ממתן תספורת לבחורי הישיבה. כל בחור יכול היה להסתפר חינם ביום ששי אחר הצהרים. הבחורים הספרים קבלו את שכרם

27. שם, עמ' ד.
28. ראה להלן על פרס לימודים שהנהיג רבי מ"ל פריי.
29. שבט מישור, דף צ"ה ע"א—ע"ב, מתוך דרשתו לתלמידי הישיבה: "כי מלפנים מי היו המשחקים בכדור טלי וטליא ומעולם לא ראינו ולא שמענו שגם גדולים היו מתעמלים בו אדרבה חרפה היתה להם לעסוק במעשי ילדות כזה ועתה בעוה"ר כי דור תהפוכות המה רוב בני הנעורים אפי' מעשרים שנה ולמעלה מבלים זמנם היקר בשחוק זה ושקועים בו כ"כ עד שבכל ישיבתם וקימתם היא מנגינתם ולא לחינם הרימו הלאומיים והמתחדשים שבדור את ספורט זה על נס ומשתדלים להפיצו ולאזרחו בקרב בית ישראל... לכן בחורי חמד תלמידי הישיבה הבדלו מתוך עדת משחקי כדור אל תתחברו להם ואל תתאוו למשחקיהם הרחק הרחיקו מהם כמטחוי קשת כי רגליהם לרע ירוצו וכל תלמיד אשר לבבו פונה היום אל ספורט ילך וישוב לביתו פן יסיר לבב אחיו מלימוד תוה"ק, ודע שכל ספורט וספורט מסיטרא דעשיו הרשע בעל האגרוף והכח חובב ספורט, אבל חלק יעקב להיות אוהב תו"מ ולהגביר הרוח והשכל על הגוף". בהונגריה באותם הימים היה נפוץ ביותר משחק הכדורגל ואף ילדי חדרים היו משחקים בהפסקות בכדורים שתפרו לעצמם מגרביים ממולאים בסמרטוטים. השיחות ברחוב והעתונות עסקו בהישגים של תחרויות ספורטיביות. הרבי משוראן חשש שמא גם בחורי הישיבה יגררו לנושא זה.

במרכז רמ"ל פריי, משמאל בנו ר' שמואל בנימין

על יד מצבת הכתב סופר
(התמונה בידי הרב י"צ ברנפלד)

בקציר חיטה למצה שמורה
(התמונה בידי ר' י. צ. פריי)

ישיבת שוראן תרצ"ב (התמונה בידי ר' ש"ב פריי)

מחברת תפארת בחורים. חברת חריפות ומגידות ארגנו וקבעו זמנים להשמעת חידושיהם של גדולי הבחורים.

תכנית הלימודים

כמקובל בישיבות ההונגריות למדו גם בשוראן שיעור פשוט ושיעור עיון כל שבוע. בשיעור פשוט למדו שני דפים גמרא, רש"י, תוספות ומהרש"א. הלימוד היה על פי שיטת "לימוד על הדף". המסכתות שנלמדו היו על פי רוב: שבת, חולין, כתובות, עבודה זרה, גטין, פסחים מכות ועוד. בלימוד זה היה רבי מ"ל פריי מדייק בכל מלה ומלה של רש"י. את השעורים האלה היה מלמד בימים א, ב, ג בשעות אחר הצהריים. בשנות ה־30 גדלה ישיבתו באופן פתאומי, ורק חלק קטן מהבחורים יכלו לשבת בזמן השיעור והשאר נאלצו לעמוד. בשעות לפני הצהריים הוא לימד שיעור עיון מתוך הסוגיות: בני בתירא, ריחא מילתא, טיפת חלב, כבתה, עילאי גבר דתתאי גבר, רוב וחזקה, רבי חנינה סגן הכהנים, טריפה חיה ועוד. כדי להקל על לימוד הסוגיא החלו בשוראן כבר בשנות ה־20 להדפיס במכונת כתיבה את מיטב המפרשים לסוגיא, ועלונים אלה הוכפלו בכמות שתספיק לכל הבחורים. רק בשנות השלושים החלו להדפיס בישיבות טאשנד וסקלהיד עלוני סוגיות בדפוס של ממש. בלימוד הסוגיא היו הבחורים מתפלפלים עם רבם, וכל שבת השמיעו שני בחורים אחרים מחברת "חריפות" את חידושיהם על הסוגיא שלמדו באותו חודש. בליל שבת דרשו שני בחורים בענייני אגדה ("מגידות"). בימים ד, ה לימד רבי מ"ל פריי או"ח ויו"ד, ובשנים ו־אחרונות לימדו שיעורים אלה בניו ר' ישעיה הי"ד ור' משה הי"ד. הם גם בחנו על החומר הזה. כל בחור חייב היה ללמוד לבדו חומש ורש"י וכן שני פרקים של משניות במשך שבת. על חומר זה נבחנו במוצאי שבת וביום ראשון. פרקי המשניות למדו במשך שנים רבות מתוך סדר מועד עד שהתכנית שונתה והחלו ללמוד מתוך סדר טהרות. בבחינה בחומש ורש"י דרש הרב שהבחורים ידעו בעל פה את פניני הלשון של רש"י.

הבחינות בשיעור פשוט ושיעור עיון התקיימו ביום ששי וגרמו להתרגשות גדולה. רוב הבחורים לא היו מסוגלים לאכול ולישון לפני הבחינה מרוב מתח והתרגשות. לצורך הבחינה חולקו הבחורים לארבע קבוצות על פי סדר האלף בית. לפני הבחינה דפדף בספר ולפי האות שעלתה בגורל בחן קבוצה אחת או שתי קבוצות של עשרות בחורים מתוך מאות בחורי הישיבה. כל בחור חייב היה לדעת את דברי הגמרא כלשונה בע"פ וכן חייב היה לדעת את תוכן דברי רש"י, תוספות ומהרש"א. הבחורים שנבחנו עמדו בחצי מעגל ורבם פנה בשאלה כל פעם לבחור אחר. הוא היה נוזף במי שלא ידע את החומר על בוריו והיה מטיל קנס על מי שלא למד את החומר.

תפיסתו החינוכית המוסרית הדתית של רבי מ"ל פריי

רבי מ"ל פריי היה לדוגמא לתלמידיו בכל היכולתיו ונימוסיו. מעולם לא שח שיחה בטלה עם אדם וביחוד עם תלמידיו. בשמחות היה משתתף רק כאשר הוזמן לשמחה של מצוה[30]. בחור שהוזמן אליו ידע שמצפה לו נזיפה על התנהגות בלתי

30. בהקדמה לשבט מישור, עמ' ז.

הולמת או שעשוי היה לזכות בסיוע מצד רבו, כדי שיוכל להתקיים בישיבה. במקרה של נזיפה בתלמיד נתן גם לבחור להשמיע את טענותיו והטה לו אוזן קשבת. בחור, שלא נהג לפי כללי הישיבה או שלא למד די הצורך, קיבל קנס מידי הגבאים ונמנעה ממנו אכילה במנזא במשך ימים אחדים או במשך שבוע שלם. בחור כזה הוזמן גם אל רבו שדיבר עמו קשות. במקרה והיה זה בחור עני שנשללה ממנו זכות האכילה במנזא היה לפעמים רבי מ"ל פריי עצמו מזמינו לארוחה בביתו, או שהיה נותן לו מכספו שיקנה אוכל ולא יגווע מרעב. בדרך זו קיבל הבחור מצד אחד את עונשו ולא יכול היה לאכול יחד עם שאר הבחורים, ומצד שני היתה כלפיו גם דאגה אבהית שלא ישאר רעב ללחם. בחור כזה, שראה שרבו נהג בו לפי מידת הדין ולפי מידת הרחמים, נקפו המצפון ונמנע מלחזור שנית על שגיאותיו.

הוא נתן את דעתו להכיר את הרקע המשפחתי של כל בחור ובחור. ביחוד שוחח ארוכות עם אביו של הבחור בשעה שהביא את בנו לישיבה בראשית הזמן. עם הורים רבים עמד בקשרי מכתבים והיה מוסר דין וחשבון על מצבו של בנם בלימודים. כלל נקוט היה בידו, שבחור לא ישנה מדרכי אבותיו. בישיבת שוראן למדו בחורים מ"הגליל העליון" (אויבר לאנד) שהיו רגילים באורח חייהם ובלבושם למנהגים יהודים אשכנזיים, ומצד שני למדו שם בחורים מ"הגליל התחתון" (אונטר לאנד) שהיו רגילים למנהגים חסידיים ספרדיים ובאו לישיבה בלבוש חסידי ומגודלי פאות וזקן. בנאומי הפתיחה היה דורש ששום בחור לא ישנה מאורח חייו, שהיה רגיל לו בבית הוריו. לבחורים מהגליל התחתון שהיו משנים מדרכי אבותיהם היה אומר: "כלום באת הנה להפך לאדם ולחדול להיות אדם יהודי? לא אצלי תעשה זאת" ("ביסט געקומן זיך אויסמנטשן, זיין אויס מענטש? נישט ביי מיר"). הוא הקפיד מאוד שבחורים אלה לא ישנו את מלבושיהם ולא יקצצו את פאותיהם. הוא גם לא היה להוט, שבחורים שבאו מהגליל העליון יהפכו מיד לחסידים עם פאות ארוכות ובעלי לבוש חסידי. הוא חשש, שבשובם לבית הוריהם יצטרכו לנער את חצנם לא רק מהחסידות שרכשו להם אלא מכל אורח החיים הדתיים. הוא רצה למנוע ככל האפשר ניגוד חריף בין אורח החיים הדתי של בית הוריו של הבחור לבין אורח החיים של הבחור בישיבה. הוא הבין שהמהפכה הקיצונית הפתאומית באורח חייו של הבחור עלולה להזיק יותר מאשר להועיל.

בזמן מתן השעור הוא ראה לנגד עיניו את כלל ציבור הבחורים. הוא היה מלמד קטע מתוך הגמרא ומיד היה שואל אם כולם הבינו את דבריו ואם יש למישהו שאלות. לפעמים היה אומר על עצמו "לא הבנתי את העניין", או שהיה אומר "לא הבנתי את כוונותיו של רש"י, ואולי יש למישהו מכם הסבר לעניין"? בכדי שהבחורים יבינו דברים מסובכים היה לפעמים משתמש באמצעי המחשה. בלימוד הסוגיא ארכובה למעלה וארכובה למטה שבמסכת חולין הביא בנו ר' ישעיה רגל של בהמה לשיעור, ובאמצעותה הובהרו כל חלקי הרגל של הבהמה. הוא היה מקפיד מאוד, שבחור ששואל שאלה, לא ישאל שאלה גנובה, שהוא למעשה מצא אותה במפרשים. אם היה לו חשש שהבחור שואל שאלה מעין זו למען הרושם והעמדת פנים, היה מזמינו לשיחה לביתו ומבהיר לו שזו גניבת הדעת ואסור לעשות זאת באיסור חמור ביותר. הבחינות היו חמורות ביותר, כי רצה שכל בחור ילמד ביסודיות ולא ישלה את עצמו בלימוד שטחי. בניגוד לשיטת הלימוד בישיבות רבות בימינו ובאותם הימים בארצות

אחרות שלא נהגו לבחון את בחורי הישיבה, הוא לא היה מוכן לסמוך על שיפוטו ורצונו של הבחור הצעיר דוקא בשנות גיל ההתפתחות שלו. בבחינה הוא רצה לתהות על קנקנו של כל בחור ובחור ביסודיות רבה.

מלבד ההבנה שדרש מבחוריו הוא ראה גם ברכה מרובה בשינון וחזרה על החומר. בנאומי הפתיחה לבחורים היה מדגיש את חשיבותו של השינון, והיה אומר שהשינון עדיף על לימוד חומר חדש שנועד להקיף הרבה לשם בקיאות[31]. הוא עצמו זכר מסכתות שלמות בע"פ עם קטעי רש"י. בזמן הלימוד לא היה לו צורך לבדוק את המקורות, כי הכל היה כאילו מונח לפניו[32].

הוא האמין שהצלחתו הראשונית של בחור ישיבה מותנית במספר דברים בסיסיים. ראשית עליו להיות גולה למקום תורה. רק בישיבה המרוחקת מפינוקי בית ההורים ובתנאים של "פת במלח תאכל" יעשו מאמצי לימודיו פירות[33]. אם בחור רוצה שתלמודו יתקיים בידו עליו ללמוד מתוך קדושה וטהרה במעשה, בדיבור ובמחשבה. מסיבה זאת משתמרת אצל כל אדם גירסא דינקותא, כי לימודים אלה נקלטים ונלמדים על רקע נעורים תמימים וטהורים[34]. תנאי נוסף להצלחה בלימודים הוא היגיעה והעמל בתורה כי "מי שרוצה לזכות לכתרה של תורה צריך לעמול עצמו עלי' וגם צריך שכוונת לימודו תהי' לשמה והא בלא הא לא סגי כי אין שום דרך להשיג חכמת התורה אפי' מקצת דמקצתה בלי עמל ויגיעה... ואחר כל יגיעות שייגע האדם צריך עוד שכוונת לימודו תהי' לשמה"[35]. לכל זה יש להוסיף את המאמצים להבנת הדברים ושינון מתמיד של חומר שנלמד כבר.

31. שבט מישור, עמ' ז: "ומצינו שחכמי הש"ס שקדו לחזור על לימודם תמיד כי רק ע"ז אפשר להנצל מפח מוקשי השכחה הפרוס לכל בנ"א, ולפי"ז לא טוב עושים אותן הלומדים אשר כל עסקיהם ומעיינם רק בענייניים שלא למדו וידעו כדי להרחיב ידיעתם ובקיאותם בכל מקצועות תוה"ק וחדרי' ואינם שמים על לב לחזור לפרקים על תלמודם שלמדו". ראה גם אותם הדברים בדרשתו לתלמידי הישיבה, דף צ"ג—צ"ד.
32. שם, בהקדמה עמ' ה—ו.
33. שם, עמ' כ"ו. ראה גם בדרשתו לבחורי הישיבה, דף צ"ב: "הבן כ"ז שהוא בבית הוריו אינו לומד בהתמדה כ"כ כי ממציא עצמו לכל מלאכה שבבית ויש לו הזדמנות שונות לבלות זמנו והרבה חברותא עושה עם בני גילו ילידי מולדתו וגם אבותיו מפנקים אותו עושים לו מטעמים כאשר אהב ולא יחסר לו כל טוב וארז"ל כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל וכו' (אבות פ"ו) שיסתפק במועט ולא יעדן עצמו במאכל במשתה ובשינה ע"כ נחוץ כשיגיע הבן לימי הבחרות לשלח אותו למקומות אחרים ללמד בישיבות ולקיים מ"ש חז"ל הוי גולה למקום תורה... ועי"ז יעלה מעלה אחר מעלה בקודש".
34. שם, דף נ"א, וראה בדרשתו לבחורי הישיבה, דף צ"ב ע"ב: "ולכן הלומד תורה צריך לקדש עצמו ולפרוש מכל שמץ עבירה ונדנוד עוון ולהיות טהור מכל חטא וביותר צריך לזרז על קדושת הלשון לשמור פיו ולשונו מחטא שלא לדבר דברים אסורים כמו שקר לה"ר ליצנות ניבול פה שבועת שוא וכיוצא כי הפה הוא שביל התורה הנכנסת ויוצאת דרך פיו ומשתדל שיהי' אותו השביל הקדוש וטהור ואי לאו הכי לא יצלח למלאכת הקודש ותלמודו אינו מתקיים בידו ומה"ט נמי גירסא דינקותא לא במהרה תשתכח כי בימי הילדות אותו שביל עדיין טהור והתורה שלומד ונכנסת דרך אותו שביל משתמרת בקרבו". על גירסא דינקותא ראה גם דף ק"ו ע"א—ע"ב.
35. שם, דף צ"ג ע"ב.

כדי לעודד ולחזק את רוח לימוד התורה הגה והנהיג בפעם הראשונה בתולדות ישיבות הונגריה מתן פרס כספי לבחורי ישיבה מצטיינים. הוא הוציא כרוז לבחורי ישיבות הונגריה סלובקיה והסביבה וכן הודיע באמצעות העתונות על פרסים כספיים לבחורים שיעמדו בהצלחה בבחינה באחת ממסכתות הש"ס בתוספת של ק"י סימנים של יו"ד. הבחינה התקיימה בנוכחות רבי מ"ל פריי בצירוף שני רבנים נוספים ברוב הדר וחגיגיות. בין קהל הצופים נכחו רבנים, תלמידי חכמים ובחורי ישיבה. תוך כדי הבחינה התפתח שקלא וטריא ופלפול בין הבוחנים והנבחנים, ולעתים היתה ידם של הנבחנים על העליונה[36].

רבי מ"ל פריי ניסה לנטע בלב תלמידיו נימוס ודרך ארץ[37], ורצה שדבריהם יהיו כנים ואמיתיים "שלא לדבר אחד בפה ואחד בלב אלא פיו ולבו יהיו שוויון מכש"כ מי שעוסק בתורה יתרחק מכל דבר שקר וצביעות וכל דבריו יהיו באמת ובצדק ותוכו יהי' כברו"[38]. הוא השתוקק שהופעתם והתנהגותם של בחורי הישיבה יעוררו יראת כבוד בפני הצבור ושם שמים לא יתחלל על ידם על ידי מעשה חטא כל שהוא[39]. לדעתו השלמות המוסרית אינה נמדדת רק על ידי התרחקות והמנעות ממעשים שליליים, אלא גם על ידי פעילות חיובית בבחינת "ועשה טוב"[40]. הוא פנה בקריאה אל בחורי הישיבה שיטפחו שלום ואחוה ביניהם לבין עצמם ובינם לבין בחורי ישיבות אחרות[41]. כל ציפיותיו מבחורי ישיבתו היו שיקבלו יסודות איתנים בלימוד התורה, המוסר ויראת שמים.

מלבד עיסוקו בתורת הנגלה היו לרבי מ"ל פריי לפעמים רמזים בתורת הנסתר וביחוד בדברי תורתו בלילות חנוכה. בשקט ובצנעה רצה לתקן ולחזק את יסודות הדת בקהילות ישראל השונות. לפעמים היה מודיע שהנו נוסע למרחצאות נופש, ולאמיתו של הדבר יצא לערוך גלות בקהילות נדחות, שלא היה בהם רב והיו זקוקים למדריך רוחני. בקהילות אלה היה מסייע לבנות מקוה ולתקן תקנות בלי שבני המקום ידעו את זהותו האמיתית[42].

36. אוהל עולמים, עמ' כ"ט, שבט מישור, בהקדמה עמ' ח, אלה אזכרה, עמ' 233.
37. אוהל עולמים, עמ' כ"ח.
38. שבט מישור, דף צ"ו ע"א.
39. שם, דף צ"ז, בדרשה לתלמידי הישיבה: "אתם בחורי חמד אשר באתם להסתופף בצל הישיבה דעו כי חמדת ישראל אתם תקות עתידנו חזקו ואמצו ללמוד בשקידה ועיון רב שתו לרוי' מבאר מים חיים של תוה"ק וראשית חכמה יראת ה' להיות פרוש ונבדל מכל שמץ עבירה וכל מעשה ומעשה תשקלו מקודם במאזני פלס השכל אם הוא הגון וראוי לפי מעלתכם כי ההמון ישישו כמוצא שלל רב אם ימצאו איזה און וחסרון בחובשי ביהמ"ד".
40. שם, דף צ"ג: "יש תלמידים שמדמים שדי להם בסור מרע בלבד לא כן הוא אלא צריך להיות גם ועשה טוב להזהר ולדקדק בכל מצוה ומצוה ולעשותה כתקונה בזריזות ובשמחה".
41. שם, דף צ"ג ע"ב: "ולכן אליכם אישים אקרא הוו מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום ולא תשמע ביניכם שום קנאה ושנאה אדרבה אחוה ורעות תכננה ביניכם אבל לא לבד ביניכם הלומדים בישיבה אחת אלא גם ביניכם ובין תלמידי ישיבות אחרות לא תחסר כל זאת וכבודם יהי' חביב עליכם כשלכם ורע עלי המעשה שתלמידי ישיבה אחת דוברים סרה על תלמידי ישיבות אחרות".
42. מפי אחד מתלמידיו.

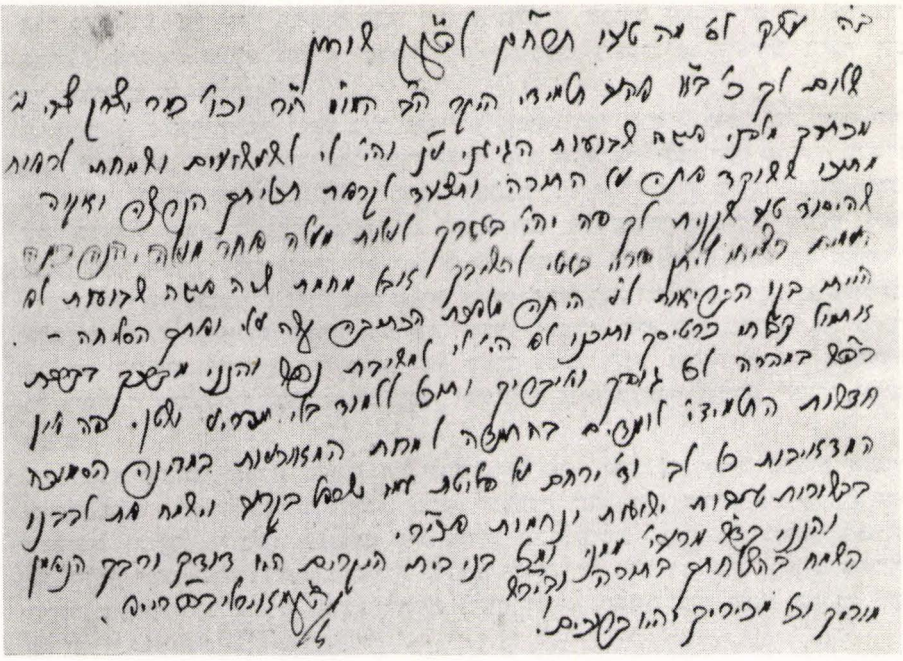

גלויה ששלח רמ"ל פריי לתלמידו י"צ פריי כשלמד בישיבת מיר (כיום גר בב"ב)

כל יום היה עורך טיול בליווי אחד מתלמידיו. בטיולים אלה היה משמיע את הרהוריו על סודות התורה ופלאי הבריאה, בצאתו לשדה לקציר חיטה עבור מצה שמורה היו רוב הבחורים מצטופפים סביבו לקלוט דבר מה מדברי הגותו. פעם בדרכו לקציר החיטה אמר לתלמידיו: "ה' ברא את הטוב והרע יחד. גם ברע יש מן האור הגנוז. השכחה, למשל, היא תכונה שלילית של אדם והקב"ה הפכה למצוה וציוה לקיים לקט שכחה ופאה"[43].

רבי מ"ל פריי היה אדם בעל אופקים רחבים ביותר, אבל התנגד ללימודים חיצוניים וחשש שבעקבות בן משכיל ומלומד יסטו גם ההורים ובני משפחתו מדרך התורה לדרך ההשכלה[44].

הוא התנגד לציונות החילונית, אבל את ארץ ישראל אהב אהבה עזה ביותר. כאשר התקרבו ימי השואה, תלה את הרדיפות בכך שהיהודים הזניחו את תקוות

43. מפי אחד מתלמידיו.
44. שבט מישור, דף קכ"ז.

המשיח והגאולה[45]. הוא היה משתתף בכנסיות הגדולות של אגודת ישראל, אבל פעילותו היתה רק מאחורי הקלעים. כשבאו בחורים להתיעץ עמו בדבר נסיעתם לארץ ישראל, היה נותן להם את ברכתו החמה מתוך תקוה שיפגש עמהם במהרה בירושלים. בשנת תרצ"ח התכונן לעלות לארץ והשיג סרטיפיקאט (רשיון), אלא שבינתיים חלתה אשתו ונפטרה והתכנית לא יצאה לפועל[46]. בשנת תש"ג שקד עדיין על התורה ופרסם את ספרו "שבט מישור". שנה לאחר מכן נשלח עם בני קהילתו למחנות ההשמדה, וביום כ"ו סיון תש"ד הועלה על המוקד. ה' ינקום דמו.

45. ראה בהקדמת המחבר "אקדמות מלין" לשבט מישור: "כי בעוה"ר בשנת תרצ"ג התחילה תקופה של גזירות קשות לאחב"י היושבים באשכנז ומשם נתפשטו לשאר ארצות... אכן כל מה שעושה הקב"ה בעולמו יש לו כמה וכמה תכליתות וצרות הללו מלבד תכלית הנ"ל יש להן עוד תכלית והוא לעורר בקרבנו החפץ והתשוקה להגאל מגלות החל הזה ולשוב לארץ הקדושה כי כל זמן שהשנים כתקונן רק בני עלייה השתוקקו לה אבל רובא דרובא אמרו עוד חזון למועד, על כן באה עלינו הצרה הזאת והפליא ה' את מכותנו כדי שעיני הכול תהיינה נשואות לביאת משיח ובאמת בצוק העתים הללו גם ההדיוטים וקלי דעת מרוצים לעזוב בית והון ומוכנים לעלות לארץ הקודש".

46. אוהל עולמים, עמ' ל"א, אלה אזכרה, עמ' 234.

פרק ה

ישיבת אונסדורף*

הכפר ההררי המקסים אונסדורף (בסלובקית: Huncovce, בגרמנית: Hunsdorf, בהונגרית: Hunfalu) שוכן לרגלי הרי טטרה, בקרפטים הצפוניים. הכפר היה בנוי בעיקר מרחוב ראשי אחד באורך של כשמונה מאות מטרים, על הכביש שהוביל מהעיירה פופרד לעיר קיימרק[1]. כיום נמצא הכפר בשטח סלובקיה, אולם עד מלחמת העולם הראשונה השתייך להונגריה.

היהודים הראשונים התישבו באונסדורף במאות ה־16—17 ובמרוצת הזמן הפך המקום לאחד ממרכזי התורה הגדולים שבהונגריה. הקהילה ניהלה את חייה הפנימיים עם תקנות מפורטות. בני הקהילה לא הסתפקו בפעילותו של הרב המקומי אלא שכרו להם דרשנים ולמדנים נוספים שילמדו תורה בצבור וידרשו בפניהם בשבתות ובחגים.

הרב הראשון באונסדורף היה רבי בנימין סיני שנפטר בשנת תס"ו (1706). אחריו כיהנו מספר רבנים מפורסמים שהוציאו לאור ספרי הלכה חשובים[2]. רבנים אלה באו לכאן מפולניה, בוהמיה וגרמניה. בשנת תקע"ח התקבל כרב באונסדורף רבי יחזקאל סג"ל. הוא היה הרב הראשון במקום, שמוצאו היה מהונגריה. כאשר הקים את ישיבתו באונסדורף נרתמו כל בני קהילתו, עניים ועשירים כאחד, לכלכל את בחורי הישיבה. מההקדמה לספרו "תורת יחזקאל" למדים אנו על הקהילה המופלאה באונסדורף. מסופר שבליל "כל נדרי" נכנס רבי יחזקאל לבית הכנסת ואמר:

> "אמת כי כל רב מחוייב בשעה הזאת, לפני כניסת היום הקדוש, לדרוש דברים כבושים ולעורר את עדת ה' להתחרט על החטאים ולחזור בתשובה שלמה לפני ה', אבל אנכי נאלמתי דומיה, אין בפי מלה, כי לא אדע במה אוכיח אתכם.

* מלבד המקורות המובאים בהמשך שמעתי פרטים מפי תלמידי אונסדורף: הרב ר' ישראל יעקב דוידוביטש, הרב ר' אליעזר צבי רוטנברג, ר' נפתלי ארליך.

1. ראה תאורו של: A. Schnitzer, Jüdische Kulturbilder, Wien 1904, עמ' 5—15, 76—84; י' גרינוולד, מקורות לקורות ישראל, ברהובו תרצ"ד, עמ' ו—16; הנ"ל, טויזנט יאהר אידיש לעבן אין אונגארן, ניו יורק 1945, עמ' 224—228; י' גרוסברג, "ישיבת אונסדורף המופרסמת", שערים ט"ו אב תשכ"ה (13.8.65); הנ"ל, "ישיבת אונסדורף", שערים, ט"ו סיון תשכ"ז (23.6.67). מקורות נוספים יבואו במקומם.
2. מקורות לקורות ישראל, עמ' 8—12; טויזנט יאהר אידיש לעבן אין אונגארן, עמ' 224—227.

כלכם אהובים, כלכם ברורים, כלכם יראי ה' ועוסקים במצוות ובמעשים טובים. אין בית בעירנו אשר לא נשמע בו בימי הסתיו קול תורה. לכן במקום תוכחה קבלו ממני ברכה. ה' ישמע ברחמים וברצון את עתרותיכם וימלא משאלותיכם ויברך אתכם ואת זרעכם בחתימה טובה"[3].

אחרי רבי יחזקאל סג"ל התקבל כרב רבי שלמה פרלשטיין שישב שם עד פטירתו בשנת 1870[4].

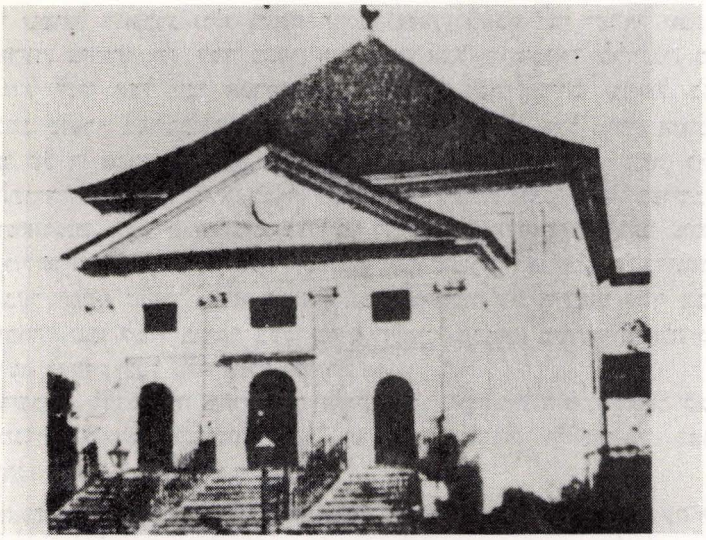

בית הכנסת באונסדורף

עד שנת 1848 היתה קיימת באונסדורף קהילה יהודית חשובה ביותר. במחוז ספר זה הרשו ליהודים לשבת רק באונסדורף. רוב התושבים במקום היו ממוצא גרמני ובחלקם הונגרים. בקרב אוכלוסיה זו התנהלו חיי היהודים באוירה של יחסי שכנות טובה. עם קבלת שוויון זכויות התירו ליהודים להתישב בערים אחרות ורוב בני הקהילה התפזרו והתישבו במקומות חדשים. בשנת 1860 עדיין התגוררו באונסדורף כמאתיים משפחות יהודיות ובשנת 1900 ירד מספרן לארבעים משפחות. מספר היהודים הלך והצטמצם עד שנותרו בו שלושים משפחות בשנת 1930[5]. קומץ זה של יהודים התרכז סביב לבית הכנסת הגדול שנשאר כזכר ושריד אחרון לקהילה מפוארת שעברה מן העולם מרצונם של בני הקהילה עצמם.

3. ראה בהקדמה לספרו תורת יחזקאל, פאקש תרנ"ט. הספור מובא גם במקורות לקורות ישראל עמ' 3. ראה גם שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת י', סי' ק"י דף מ"ג ע"ב.
4. ראה שניצר, שם עמ' 7 ואילך ; מקורות לקורות ישראל, עמ' 15 ; תולדות שמואל, עמ' י"א.
5. ראה E.J. (מהדורה אנגלית) כרך 8, עמ' 1076.

החל מסוף המאה התשע עשרה קיבל הכפר אונסדורף משמעות יהודית חדשה למרות הירידה המתמדת של הקהילה מבחינה מספרית. כפר נידח זה הפך לאוהלה של תורה ומאות של בני תשחורת למדו בכפר זה תורה יומם ולילה במשך שנים רבות. הכפר הפך למרכז של תורה לאחר שהתישב בו הגאון רבי שמואל רוזנברג זצ"ל שניהל בו את ישיבתו למעלה משלושים שנה. אלפי תלמידים גדלו ויצאו מישיבת אונסדורף, ביניהם תופסי ישיבות, רבנים, תלמידי חכמים ובעלי בתים מנהיגי קהילות. את הרבי מאונסדורף נהגו לכנות "הרבי של ראשי הישיבות"[6].

תולדות חייו של הרהג"צ רבי שמואל רוזנברג זצ"ל

רבי שמואל רוזנברג נולד בשנת תר"ב (1842) לאביו רבי ישראל יונה צבי אב"ד טיסא-פירעד. בהיותו ילד למד בכפר אבראהאם אצל ר' שמואל שלזינגר. מאוחר יותר כאשר גדל למד אצל רבי אפרים טשאבא ואצל רבי אברהם שמואל בנימין סופר בעל "כתב סופר" בפרשבורג. שתי גישות שונות רכש לו אצל מוריו השונים. בהיותו במחיצתו של ר' אפרים טשאבא סיגל לעצמו יראת שמים, צניעות, ענוה, לימוד התורה מתוך התבודדות ואהבה ללא גבול לתלמידים. לעומת זאת ראה בפרשבורג ישיבה גדולה ומאורגנת, בחורים תוססים פעילים, לומדים תורה ויחד עם רבם עומדים כחומה בצורה ונלחמים נגד מהרסי הדת[7]. בהיותו בפרשבורג לא הסתפק בלימודו במסגרת ישיבת בעל "כתב סופר", אלא השתתף גם בשיעוריו של ר' נטע וולף בבית המדרש "ש"ס חברה" שבו למדו בעיקר בעלי בתים תלמידי חכמים. בשיעורים אלה סיגל לעצמו את השיטה לדקדק בכל מלה ומלה של רש"י[8].

בפרשבורג למד תורה מתוך עוני ודחקות רבה. ברבות הימים כאשר כבר התפרסם כאחד מגדולי תופשי הישיבות סיפר בפורים לתלמידיו על חויותיו כבחור ישיבה בפרשבורג:

> "אספר לכם איך יגעתי ולמדתי מתוך דחקות וצער בימי ילדותי, עת למדתי אצל הגאון בעל כ"ס. הנה אבי ז"ל היה רב בטיסא פירעד ולא היה סיפק בידו להחזיקני כפי צרכי ולא קבלתי ממנו רק שכר דירה בלבד וכל משך השבוע לא הלכתי לאכול אצל שום בעה"ב, רק אכלתי פת חריבה עם מלח וכוס מים. גם לא ידעתי מה זה פת שחרית או סעודת צהרים וערבית, רק בכל יום מיד אחר תפילת שחרית בתורת ה' חפצי ולמדתי והגיתי בלי הפסק עד שהשגתי חלישת לב ורעב ביותר, אז הפסקתי ואכלתי רק פת חריבה עם מלח... ולסעודת ערב כמו בחצי הלילה נהגתי ג"כ כבסעודת הנ"ל, ובכל זאת למדתי בחשק גדול רוב הלילה ובכל יום ה' הייתי שרוי בתענית ולילה שלאחריו הוא ליל ששי הייתי ניעור כל הלילה... ורק בליל ש"ק אכלתי לשובע נפשי אצל בע"ב אחד"[9].

6. תולדות הגאון הקדוש רבנו שמואל רוזנברג, נתיב נייטרא, ת"א תשכ"ד, סיון, חוברת ו', עמ' י"א—י"ג.
7. ש. רוזנברג, באר שמואל, תשובות וחידושים, קרקא תרפ"ג, בהקדמה עמ' 12; ש. ח. דייטש, תולדות שמואל, מונקאטש תרצ"ו, עמ' 3; מקורות לתולדות ישראל, עמ' 16.
8. תולדות שמואל, עמ' 3.
9. תולדות שמואל, עמ' ה—ו.

את הספור סיים במלים הבאות: "וב"ה מעולם זה לא הזיק לי". בהזדמנות אחרת סיפר לבחוריו שבחג הסוכות אכל בסוכה שהיתה משותפת להרבה שכנים, והוא אכל תמיד האחרון בסוכה כדי שהשכנים לא יראו שלמעשה אין לו מה לאכול. בחיוך ובחוש הומור אמר שכל סעודתו בסוכה הכילה שני דברים: לחמניה ומשהו "חלבי". מיד הסביר את כונתו שהיתה לו רק לחמניה וסכין חלבי שבה חתך את הלחמניה[10]. לשיחות מסוג זה היתה השפעה חינוכית עצומה לעיצוב דמותם המיוחדת של תלמידי אונסדורף. ההסתפקות במועט אשר עליה דיבר הרב הפכה לנחלתם של כלל בחורי אונסדורף, עשירים ועניים כאחד.

שלש שנים למד ר"ש רוזנברג בפרשבורג והשתדל שלא להתבלט ונמנע מלהיות בין התלמידים שהתפלפלו עם רבם בזמן השעורים. רק כאשר בא להפרד מרבו בעל "כתב סופר" הבחין בו רבו, לאחר שיחה ארוכה, שלפניו אחד ממופלגי הישיבה והצטער שלא עמד על טיבו קודם לכן. בתום השיחה ביקש בעל "כתב סופר" מקבוצת הבחורים שישבו בביתו ולמדו לפניו: "לכו ולוו את הבחור הזה לדרכו כי הוא בקי בדרכי ההוראה יותר מרבנים רבים"[11]. בעזבו את פרשבורג העניק לו רבו מכתב שבו הוכתר בתואר "חבר" ובתואר "מורנו". וזה לשון המכתב:

> "שמואל בקראי שמו להגיד שבחו ונועמו ה"ה תלמידי הבחור המופלג חרוץ ושנון ברק השנון כה' שמואל שיחיה למד פה בישיבה איזה שנים כולם שוים לטובה ומתוקנים למד בהתמדה שקד על דלתי בית המדרש בתוך הבאים לשמע שעורים כסדרן. אסף בחפניו מלא חפנים בסוגיות ש"ס וראשונים חרותים על לוח לבו ועל פיו שנונים, גם חזר ושנה בהלכות ופסקי דינים בלבו צפונים וכולו מחודד וצח למצא דעת זקנים מזקנים מתבונן מקשה ומפרק ועושה כוונים דברי חידודים על דרך הפלפול הנהוג בין התלמידים יקרים וספונים יראת ה' על פניו היא הולכת לפניו, היא מבחרי פניניו, עוד יעלה מעלה בקודש במסילה העולה בית אל. ומילא ידיו להי, ללחם מלחמתו ויפיץ מעיינות החכמה חוצה להנות רבים מאור התורה באורו יראה אור. והנה הולך ושב אל מקומו לבית אביו הרב המאוה"ג נ"י יהיו דברי אלו לו למשמרתו ולעיטור בחורים ועטרת כתב תעודה ובכ"מ לפי מנהגו יכובד לכבוד התורה וזו משלי לפי מנהגנו לאוקמי בחזקת חבר ולעת יגיע אל ראש שמחתנו כבוד חכמים להנחיל אותו בשם מורנו לקרא אותו"[12].

בשנת תרכ"ג (1863) נשא לו לאשה את בתו של הגביר ר' ישראל מנחם רייכמן מהכפר גערבעל הסמוך למישקולץ ועבר לגור לעיר מולדתו טיסה־פירעד, שם סייע בידי אביו להרביץ תורה ברבים. בשנת תרל"א (1871) התקבל לרבה של טשאבא[13] בה

10. שם, עמ' ו.
11. באר שמואל, תשובות וחידושים, בהקדמה עמ' 13.
12. באר שמואל, שם. ראה גם תולדות שמואל, עמ' ז. מכתב זה אבד לרבי שמואל רוזנברג ולאחר שנים, כאשר אחד מתלמידיו גילה את המכתב בין ספריו של רבו והראהו לו, נשק את המכתב מרב שמחה. בקראו את הפסקה "ויפיץ מעיינות החכמה החוצה" העיר על כך: "כאן רואים את רוח הקודש של מורי ורבי".
13. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ש, סי' קס"ד עמ' מ"ו; באר שמואל, תשובות וחידושים, עמ' 20; תולדות שמואל, עמ' ח.

ניהל ישיבה שהפכה במרוצת הזמן למשימתו הגדולה ביותר של חייו. בדרשתו הראשונה שדרש בטשאבה בפרשת ויגש הדגיש שתפקידו של הרב "צריך שיהי' כל כוונתו לשמים להדריך רבי' לעבודת ה' ולהרביץ תורה לצעירי צאן קדשי'"[14].

בשנת תרמ"ג (1883) התקבל לרבה של אונסדורף[15]. כאמור בתקופה זו עמדה קהילת אונסדורף בסימן של ירידה מתמדת, כי רוב היהודים נטשו את המקום ועברו לערים הגדולות. הדבר גרם לו בתחילה עגמת נפש, אבל מהר התברר לו שבקהילה קטנה זו, שבה ענייני הציבור אינם מרובים, יוכל להתמסר ביתר שאת להרביץ תורה לבני ישיבתו. במרוצת השנים הציעו לו משרות רבות בקהילות חשובות[16], אך הוא העדיף להשאר באונסדורף לטפח שם את ישיבתו.

אורח חייו של ר"ש רוזנברג הפכו לאגדה בקרב תלמידיו. הוא הסתפק במועט וחי בפשטות וצניעות. רהיטיו, כליו ובגדיו היו ישנים ופשוטים ביותר. מידת ענוותנותו השאירה רושם בל ימחה על כל תלמידיו. סיפר לי תלמידו ר' ישראל יעקב דוידוביטש שמטעם "מחזיקי דת" עמד הרב לפרסם "קול קורא" לציבור. אולם בגלל טרדותיו המרובות ביקש את אחד מתלמידיו שינסח את הכרוז. כאשר קרא את כתב היד החליט לשנותו באמרו שהוא אינו מסוגל לכתוב בסגנון נמלץ כזה והוא רוצה להמנע מגניבת הדעת. עם כל אדם ועם כל תלמיד דיבר בחביבות ובאדיבות. בכל זאת כל מי שבא אליו חש אימה ויראת כבוד. מי שעמד במחיצתו חש כאילו רבו חודר לנבכי נשמתו וקורא את מחשבותיו והרהורי לבו. הוא חס לכבוד התורה ולכבוד תלמידיו ותמיד הביא בחשבון "מה יגידו הבריות". פעם בא אליו בחור לביתו וכרגיל הציע לו לשבת, אבל הבחור העדיף לעמוד מתוך יראת כבוד לרבו. אמר לו רבי שמואל: הרי אם מישהו יעבור ליד הבית יאמר בלבו איזה מין אדם הוא הרב מאונסדורף שאינו מציע אפילו לשבת לבאי ביתו והאמת היא שאני מצדי הצעתי לך לשבת[17].

בשנת תר"נ עמד בנסיון טראגי קשה ביותר. בנו היחידי ר' אפרים יהודה, שנשא את בתו של רבי הלל ליכטנשטיין מקולומיא, נפטר באיבו בגיל 22 זמן קצר לאחר נישואיו. האברך הצעיר הובא למנוחות בערב שבת ורבי שמואל עצר בלבו את כאבו הגדול כדי שלא להפר את שמחת השבת. רק במוצאי שבת לאחר ההבדלה פתח בזעקה מרה על פטירת בנו[18]. תוך זמן קצר קיבל את רוע הגזירה והתגבר על אסונו. הוא מצא תנחומים באלפי תלמידיו שהיו לגביו בבחינת בנים חביבים.

ר"ש רוזנברג היה רוב ימיו אדם חולני ובכל זאת לא ביטל את שעוריו, ואת יסוריו ומכאוביו ק'כל באהבה. רק בתקופה שבין הזמנים היה נשאר לפעמים במיטה מפאת חוליו והיה מעיר: עכשיו אני יכול להרשות לעצמי לנהוג כחולה. בקשיים רבים חסך לו כסף שיוכל לנסע לפעמים למרחצאות מרפא ונופש. פעם כאשר התכונן לנסיעתו בא אליו אדם שירד מנכסיו והרב מסר לו את כל חסכונותיו וויתר על נסיעתו לצרכי ריפוי. את רוב הכנסותיו הקדיש לקיום הישיבה ובעצמו חי בדחקות

14. באר שמואל, תשובות וחידושים, שם עמ' 22.
15. על הרבנים שקדמו לו ראה למעלה בפרק זה.
16. תולדות שמואל, עמ' י"ב—ט"ו.
17. שם, עמ' נ"ד.
18. שם, עמ' ס"ב; באר שמואל תשובות וחידושים, בהקדמה עמ' 29; מקורות לקורות ישראל, עמ' 16.

ובצמצום. תלמידיו מספרים שבצוואה אמר לרבנית: אני יודע שלא השארתי לך פרוטה, אבל לימדתי 57 שנים תורה ואת מחצית שכר שנות התורה אני משאיר לך בירושה. הוא לא קיבל שום מתנה לעצמו. לפעמים כאשר כיבדוהו בסיגארה נתן מיד את התמורה כצדקה ופדה על ידי כך את המתנה שקיבל[19]. הוא לא התיר שיצלמוהו ולא נותרה כל תמונה ממנו. בחור שניסה לצלמו הורחק מן הישיבה[20].

ניהול הישיבה ודרכי הלימוד

הישיבה של ר"ש רוזנברג באונסדורף נפתחה כשבה שלושים בחורים בערך[21] ותוך שנים אחדות מנתה 300—350 בחורים. בכפר היו חנויות אחדות בלבד ולא היה כאן מקום לשוטט ברחובות. לכן היה זה מקום אידיאלי ביותר לבחור ישיבה להתמסר כולו ללימוד התורה. לפעמים, בנאום פתיחת זמן הלימוד, נהג ר"ש רוזנברג לומר: "בחור הבא לכאן כוונתו מסתמא רק ללמוד מרבו תוה"ק ודרכי יראת ה' ועבודתו ואם אין כוונתו בשביל זה מוטב לישאר בביתו כי מה לו בכך לאבד ב' עולמות, עוה"ב באשר אין נפשו חשקה בתורה, ועוה"ז כי בכפר קטן זה אין למלאות שום תאוה בעולם וא"א לו לילך בשרירות לבו"[22].

הבחורים באו ברובם מבתים מבוססים היטב מבחינה כלכלית, כי רוב השנים לא היתה מנזה באונסדורף והבחורים אכלו בבתים פרטיים תמורת תשלום. אכילת "ימים" לא היתה אפשרית כי היו מעט מאד יהודים במקום. הבחורים העשירים סייעו בידי העניים באמצעות קופת "חברה מזונות" שנצטברו בה כספים מתרומות של בחורים בעלי יכולת ומתרומות ופדיונות של בוגרי הישיבה שבאו לבקר את רבם לשבתות וחגים. תנאי הקיום היו קשים ורק בעלי אמצעים מינימאליים יכלו להחזיק מעמד בישיבה. הבחורים התגוררו באכסניות בבתים נוצריים. לעתים שכרו חדר ריק והיו צריכים לרהט אותו בכוחות עצמם. בשנות חייו האחרונות של ר"ש רוזנברג נפתחה מנזה ומספר הבחורים גדל ואף הגיע ל־500 בחורים. בתגובה לכך העיר רבם שאם ישנם בחורים שבאו רק בזכות המנזה מוטב שישובו לביתם. לשבתות נסעו הבחורים מקצתם לבעלי בתים של העיירות הסמוכות פופראד וקייזמרק. העשירים והעניים כאחד למדו לוותר על הנוחיות ולהסתפק במועט לפי הכתוב "פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן". ההסתפקות במועט, מידות הענוה והצניעות והלמדנות בשקידה היו מהיסודות החשובים ביותר של ישיבת אונסדורף. בכל המידות הללו היה ר"ש רוזנברג לדוגמא אישית לתלמידיו[23]. הוא היה דייקן גדול והקפיד על לוח זמנים בתפילה ובלימוד. הוא דרש מהבחורים שילכו לישון מוקדם כדי שישכימו לקום ללמוד בראש צלול. כשעתיים לאחר חצות היה ה"מעורר" עובר ליד האכסניות ומעיר את הבחורים[24].

19. תולדות שמואל, עמ' ל"ז—ל"ח; באר שמואל, תשובות וחידושים, בהקדמה עמ' 24.
20. תולדות שמואל, עמ' ל.
21. "ישיבת אונסדורף המפורסמת", שערים, ט"ו אב תשכ"ה.
22. תולדות שמואל, עמ' נ"ז.
23. יצחק דב לעפקאוויטש, ישיבת אונסדורף, בודאפעשט תרע"ט, עמ' 10.
24. לעפקוויטש, ישיבת אונסדורף, עמ' 8; ר' שמואל רוזנברג, אפיריון, תרפ"ז, קובץ ט', עמ' 276—280. במקורות אחרים ומפי תלמידים אחדים נמסר שבתקופת לימודיהם קמו בשעה 4 לפנות בוקר. ראה טויזנט יאהר אידיש לעבן אין אונגארן, עמ' 277.

בקראו: "בחור קום נא לעבודת הבורא וללימוד התורה"[25]. כשעה לאחר מכן סבב בחוצות הכפר המשגיח ורשם את כל אלה שאחרו לקום. הלימודים התקיימו באכסניות והבחורים באו לבית המדרש רק לתפילה ולשיעוריו של הרב.

השיעורים העיקריים התקיימו בשעות לפני הצהריים משעה 10.30 עד שעה 12.00. כ־10 דקות לפני השעור לימד ר"ש רוזנברג מתוך אחד מספרי המוסר וביחוד מתוך ספר חובת הלבבות ולאחר מכן לימד את שיעור העיון. השיעור התחיל בדברי המקורות התלמודיים והסתיים בדברי הראשונים והאחרונים. בלימוד זה נמנע מפלפול והסביר כל עניין ועניין בדרך של פשט וסברא ישרה. הסבריו ההגיוניים והראציונאליים התקבלו על דעת שומעיו. ביחוד התפרסמו הסבריו על הראשונים בעל המאור, מלחמות, הרשב"א והריטב"א[26]. במשך "זמן" לימוד למדו כשלש סוגיות, שתיים מהן היו קטנות בהיקף ואחת מהן היתה גדולה יותר. בין הסוגיות שנלמדו יש לציין את הבאות: חמץ שעבר עליו הפסח, סימנים, היתר מצטרף לאיסור, דרבוצה, שליחות, הואיל, שמא יעבירנו, נותן טעם לפגם, קטן אוכל נבלות, מצוה הבאה בעבירה ועוד. בסוף לימוד הסוגיא התקיים "יום פלפול" בו השתתפו רק הבחורים המתקדמים ביותר. לקראת יום זה הודפס קונטרס מיוחד עם חידושיו של ר"ש רוזנברג והבחורים התפלפלו עם רבם על אודות חידושיו[27].

גישה זו תאמה את תפיסתו בעניין שיטת הלימוד שהיתה בעיקרה לימוד על הדף בדרך הפשט וסברא ובתוספת מינימאלית של פלפול. במכתב, שכתב לאחד מתלמידיו בשנת תרס"ו, הבהיר את שיטת הלימוד הרצויה:

> "והבקיאות העיקר הגדול, ע"כ צריך להרבות ללמד גמרא ותוס' להבין דבר על בוריו בלי פלפולים שא"צ לפשט ולחזור בלימודים כדי שיהא שמור בזכרונך, אבל גם לעומת זה אין למשוך ידו לגמרי מלימוד העיון עם אחרונים בפלפול וסברא ומזקנים אתבונן, גדולי רבותינו זי"ע, שעשו שיעור עיון לקבע, מפני שהלבבות נתמעטו וצריכין לחידוד בקושי' ופירוקא בפלפול וסברא למען לא ישאר לבו אטום וסתום לירד לעומק של ההלכה ויראת שמים יוצא ידי שתיהם. ויקבע איזה שעות ביום ללמד או"ח, אך עם באה"ט בלבד אין דעתי נוחה מזה כי אם ללמוד מג"א עם מחהש"ק להבין דבר על אישורו, אבל הט"ז א"א ללמוד אם לא שיקדים ללמוד טור וב"י... והדבר פשוט שקודם כל צריך ללמוד שעה מועטת ספרי מוסר כי ראשית חכמה יראת ה'... ועיקר להרחיק מעצמו מידות מגונות שאין בהם חפץ כמו כעס וגאוה והקפדה ועצבות ועצלות וחנופה ותפארת ולהתרחק מן הכבוד עד קצה האחרון"[28].

את ההתעסקות בפלפולים מיותרים נהג להשוות לתוספת של תבלינים ופלפלים במאכל אשר רק מקלקלים את הטעם הטוב[29]. ביחוד נזהר שלא להלאות את תלמידיו הצעירים בדברי פלפול.

25. שם, שם.
26. שם עמ' 228; מקורות לקורות ישראל, עמ' 16; תולדות שמואל, עמ' י"ז.
27. מפי תלמידיו.
28. תולדות שמואל, עמ' מ"ח—מ"ט, וראה בראשית הספר באר שמואל על התורה, קליינורדיין תרצ"ח.
29. באר שמואל, תשובות וחידושים, בהקדמה עמ' 19, וראה גם עמ' 28.

את השיעור הפשוט היה מלמד ר"ש רוזנברג בימים א—ג לפני מנחה או בין מנחה למעריב. במשך שבוע למדו כשני דפי גמרא רש"י ותוספות. השיעור הזה נלמד לפי השיטה המקובלת של "לימוד על הדף". מקום מיוחד תפסה ההתעמקות ברש"י. אחד מתלמידיו כותב: "היה זה מעדן רוחני לתלמידים כאשר תירץ הרב את הקושיות החמורות של תוספות ומפרשים אחרים ע"י הבהרות ביטויים ונוסחאות ברש"י שהיו נראים לכאורה מיותרים"[30]. החומר לשיעור הפשוט נבחר מתוך שבע שמונה מסכתות שעליהם חזר הרב במחזור של כמה שנים. את הסוגיות לשיעור העיון בחר מתוך ארבעים חמישים סוגיות המפוזרות בש"ס. כלל גדול היה בידיו שאת חומר הלימוד חייבים להתאים לצרכי הישיבה ולא לצרכי התקדמותו והתמחותו האישית של הרב[31]. שיקוליו בבחירת החומר היו פדגוגיים טהורים.

בימים ב' ד' התקיימו שיעורים באו"ח ויו"ד. בשנים האחרונות לחייו לימד ר"ש רוזנברג רק שיעור עיון, נכדו רבי יוסף יונה צבי הורוביץ לימד את השיעור הפשוט ור' פרץ טוביה שטיין, בעלה של נכדת הרב רוזנברג לימד או"ח ויו"ד.

הבחינות התקיימו על פי רוב בימי ראשון, כי הרב רצה שאותם הבחורים שהלכו לקראת שבת להתארח אצל בעלי הבתים בערים הסמוכות פופראד וקייזמרק יחזרו שם על לימודיהם ולא יתבטלו מלימודי תורה. כאשר בחור עמד בבחינה בהצלחה היה אומר מתוך סיפוק ואושר: "עוה"ז יש לי ב"ה והייתי שמח לו הייתי בטוח שאזכה גם בעולם הבא"[32]. לעומת זאת כאשר בחור לא ידע את חומר הלימוד היה מצטער צער רב והיה אומר בצורה אבהית: "אביך שולח לך לצרכי קיום 1200 כתרים לתקופת זמן לימוד. בזמן הזה עליך להספיק 30 דפי גמרא, צא וחשב כמה עולה לאביך כל דף גמרא שהנך מפסיד ומה מידת הנזק שנגרם לאביך"[33].

החומר הלימודי היה מותאם לארבע רמות שונות שבישיבה: א. השכבה הצעירה ביותר, "בחורליך", למדה רק גפ"ת (גמרא פירוש רש"י ותוספות). ב. קבוצה שנייה המתקדמת למדה בנוסף לגפ"ת גם ראשונים. ג. קבוצה שלישית מתקדמת יותר למדה בנוסף לגפ"ת ראשונים וגם אחרונים. ד. קבוצה של 20—30 בחורים נמנתה על העילית של הישיבה והגיעו ללמדנות מופלגת והשתתפו בדיונים של "יום הפלפול" עם הרבי[34].

הבחורים למדו בהתמדה רבה מראשית הזמן ועד סופו. גם בחנוכה הקפיד הרב שלא ישחקו "קוויטלעך" (קלפים), ורק בשני הלילות האחרונים של חנוכה העלים עין מן הנעשה באכסניות. בלילות "ניטל" (חג המולד של הנוצרים) דרש שהבחורים ילכו לישון מוקדם וישכימו לקום מוקדם מן הרגיל כדי ללמוד. פעם כשנודע לו שהבחורים לא צייתו לו ושיחקו "קוויטלעך" בליל "ניטל" נכנס למחרת היום לבית המדרש כשכולו נסער ונזף בתלמידיו: "מה הדבר שהנכם עושים". לאחר דברי תוכחה קשים

30. "ישיבת אונסדורף", שערים, ט"ו סיון תשכ"ז.
31. באר שמואל, תשובות וחידושים, בהקדמה עמ' 18. רבנים אחרים היו לפעמים מלמדים סוגיות לפי הנושאים שדרשו בבתי כנסת לקראת חגים, שבתות מיוחדות או לצרכי פסקי דיניהם ולצרכי שו"ת.
32. תולדות שמואל עמ' י"ז.
33. מפי תלמידיו.
34. ראה למעלה בפרק זה.

סגר את הגמרא ועזב את בית המדרש בלי ללמד באותו יום[35]. הדבר עשה רושם עז על הבחורים ונזהרו להבא שלא להמרות את פיו.

ענייני הישיבה העסיקו את ר"ש רוזנברג כל הימים. במכתבי התשובות היה מציין לעתים קרובות שטרדות הישיבה אינן מאפשרות לו להשיב במועד[36]. בצער רב ציין באחת מתשובותיו שנאלץ היה לבטל שני שעורים בישיבה מפאת טרדותיו[37]. גם בעונת בין הזמנים היה נותן שעורים בישיבה לאותם הבחורים שרצו להמצא בחגים במחיצתו ללמוד ממנהגיו ומדרכיו.

תפיסתו החינוכית, הדתית והמוסרית של ר"ש רוזנברג

לפי תפיסתו של ר"ש רוזנברג סוד ההצלחה של מורה עם תלמידיו הוא ראשית כל מידת התמסרותו לתלמידיו. הוא עצמו היה מוכן לוותר על כל התקדמותו הרוחנית האישית ועל שיפור מצבו הכלכלי כדי להתמסר לחינוך תלמידיו. בראשית זמן הלימוד היה אומר בנאומי הפתיחה לתלמידיו:

"הלא תדעו שאני לומד עמכם מסכתא אשר למדתי פעמים אין מספר וכן בשו"ע יו"ד ולמדתי כמה וכמה פעמים ועכשיו היה ראוי לי לעצמי ללמד כמה סוגיות עמוקות בהוויות דאביי ורבא וכן לעסוק בכתבי האר"י לתקון נשמתי, אמנם הנני מפקיד עצמי ללמד עמכם דברים אשר יהי' לתועלתכם... כשהרב מלמד לתלמידיו אם כוונת העיקר בהשלמת עצמו אז לא יהי' כ"כ תועלת תלמידיו כי המה לא יבינו ולא ישיגו מדרגתו. אבל אם הרב ישליך עצמו מנגד ולא יחשוב השלמת עצמו כלל רק השלמת תלמידיו, והגם שהוא לפ"ע מדרגתו הגדולה ישאר עומד, מרב כזה בודאי יהי' להתלמידים תועלת גדול"[38].

את תפקידיו ומעשיו של הרב ותופס ישיבה נהג להשוות לפעולותיו של מלאך על פי מאמר חז"ל: "אם הרב דומה למלאך ה' צבאות יבקשו תורה מפיהו" (מו"ק י"ז ע"א). על עניין זה היה חוזר בהזדמנויות שונות ונהג להסביר: כשם שהמלאך אינו יכול למלא שתי שליחויות כך גם הרב אינו יכול להתמסר למספר שליחויות, היינו עסקנות צבורית, התקדמות אישית והוראת תלמידי הישיבה. רב שרוצה שתלמידיו ילמדו תורה מפיו חייב להתמסר כל כולו לתלמידיו ולצמצם את שאר פעילויותיו. לכן רצוי שתופס ישיבה יקים את ישיבתו במקום ישוב קטן שם יהיה "בבחינת מלאך ה' צבאות

35. תולדות שמואל, עמ' כ"ט, ל"א.
36. באחד המכתבים ציין: "כי מלבד השאלות דשכיחי האידנא הנה לימוד התלמידים הי"ו וההשגחה על כל פרטי ענייניהם לא דבר קל הוא". ראה תולדות שמואל, עמ' פ. בבאר שמואל, תשובות וחידושים, סי' נ"ד, כתב: "אל יתמה על איחור תשובתי כי אינני מופנה בכ"ע עול הצבור ועול הישיבה היו עלות עלי", וראה שם, סי' ס"ז, כשהוא מתנצל על שהוא "טרוד מאוד, מלבד טרדת התלמידים, המה הבנים גם הבונים, העוסקים בבניין ביהמ"ד שלי, כידוע לך, אעפ"כ לאהבתך הנני דוחק את עצמי להשיב מהר על שאלתך בקצור נמרץ".
37. תולדות שמואל, עמ' ע"ב: "אל יפלא בעיניך איחור תשובתי, לא יאומן כי יסופר רבת הטרדות אשר מקיפים אותי נגד רצוני עד אשר נאנסתי לבטל ב' שעורין בשביל זה".
38. באר שמואל, תשובות וחידושים, בהקדמה עמ' 18.

שאין בו רק שליחות אחת ואז יבקשו תורה מפיו"[39]. מסיבה זאת העדיף לשבת בעצמו באונסדורף, למרות ההצעות הקוסמות שהציעו לו מדי פעם בפעם לקבל משרה בקהילה גדולה יותר. הוא נהג לומר שרב צריך להרביץ תורה כל עוד ביכולתו לעשות זאת. את התקדמותו האישית ואת השלמתו העצמית עליו לדחות לימים שבהם כבר לא יוכל ללמד תלמידים כי "עת לכנס ועת לפזר"[40].

ביחסים שבין הרב והתלמיד הציע לחפש את שביל הזהב בין העקרון של "לא הקפדן מלמד" ובין התפיסה של "זרוק מרה בתלמידים". רב המצליח בדרך הוראתו למזג ולשלב את שתי הגישות הוא המתאים ביותר להיות מורה ומחנך לתלמידים[41]. הרב המחנך חייב לדעתו לרדת לצבור שלו בלי להרגיש כל רגש של עליונות, אחרת עלול להיוצר חיץ בינו לבינם ובמקום לקרבם ירחיקם מעליו ולא ישמעו לו[42]. העבודה החינוכית של הרב צריכה להעשות בעקביות ובהדרגתיות צעד אחר צעד. החפזון בחינוך עלול להניב פרי בוסר ולפגע במטרות החינוכיות כשם שעודפי שמן למדורה עלולים להחניק ולכבות את אור האש[43]. מתפקידו של הרב המחנך לטפח קשרי אהבה

39. תולדות שמואל, עמ' י"א; נתיב נייטרא, שם עמ' ז; "ישיבת אונסדורף המפורסמת", שערים ט"ו באב תשכ"ה.
40. תולדות שמואל עמ' י"ד.
41. באר שמואל, תשובות וחידושים, הקדמה עמ' 11: "כי צריך לאחוז בשני דברים אשר יתנגדו זה לזה האחד אחז"ל באבות לא הקפדן מלמד וצריך הרב להיות נוח לתלמידיו ולדבר עמם רכות ובנחת שלא להטיל עליהם אימה יתירה ורק להיות להם כאב נאמן וכרחם אב על בנו ועכ"ז גם הדרך הזה אינו נכון לגמרי דא"כ לא יהיה על התלמידים אימת רבם ולא ייראו מלפניו וזה חסרון גדול לתלמידים כאשר הזהיר ע"ז רבי לשב"ג בנו בסוף כתובות זרוק מרה בתלמידים, א"כ צריך הרב לכלכל דבריו במשפט וי"ש יצא ידי שניהם שיזרוק מרה בתלמידים שיראו מאוד מלפניו ובכ"ז ידבר עמם בנחת ובמתק שפתיו יחוננם דעת וזה היא מאחת העבודות הקשות שבמקדש... ונמצא הרב שרוצה להנהיג ישיבה צריך לאחוז במידת הלל ושמאי שיהיה בשמאל מעט דוחה וימין מקרבת... ריב"ז קיבל מהלל ושמאי להיות לו ב' המעלות גם יחד לאחוז בזה במידת הלל וגם מזה אל תנח ידך ממידת שמאי וע"כ הוא היה ראוי והגון להשפיע תורתו לתלמידים... וגם מי שהוא ממוזג בב' המידות האלו בודאי כאילו נוצר מתחילה לכך להיות מנהיג ורב לתלמידים".
42. באר שמואל על התורה, עמ' ה: "והנה באמת עניין גדול שיהי' המנהיג לפי ערך הדור שאם לא כן לא יהי' דבריו נשמעים והוא שאמרו זה ספר תולדות אדם שיהי' דור דורשיו מתאימים יחד הוא כלל גדול בתורה ואולי יש להבין עניין זה באמרם ז"ל (מו"ק ט"ז ע"ב) מניין לרב שלא ישב על גבי מיטה וילמד לתלמיד ע"ג קרקע אלא או שניהם על גבי מיטה או שניהם על גבי קרקע שנאמר ואתה פה עמוד עמדי דהיינו שלא יהיה הרב גבוה הרבה מערך מדרגת הדור". דעה דומה הביע לגבי הנהגת הצבור בכלל ע"י הרב. ראה שם עמ' ע"ט: "מ"מ בזמן שהוא מנהיג עדתו ועומד לפני העדה לקרא בשם ה' ולנהלם על מי התורה צריך להשפיל עצמו ממדרגה ולא יוכיח את המון בני אדם על דברי חומרות יתירות והנהגות קדושה וטהרה כי לאו כל מוחא סביל דין והגון לכך ואם כה יעשה לא ישמעו לקול דבריו כלל ונמצא ,נועל דלת בפני מקבלי דבר ה'".
43. באר שמואל על התורה, מתוך מכתב לתלמיד שמובא בראשית הספר: "אבל אין לשכח דברי חובת הלבבות שלא יפסיע פסיעה גסה לעלות במעלות ובחומרות הרבה, ז"ל הטהור כי הרבות שמן היא סיבה לכיבוי אורו רק מדרגה אחר דרגה וכל כוונתך יהיה לש"ש". ראה גם שם, עמ' כ"ז, בדברו על הפסוק "ויאמר ישראל אל יוסף הלא אחיך רועים בשכם" הסביר ר"ש רוזנברג: "ועל כן השבטים היו רוצים לתקן כל אלה תיכף ומיד

כנים בינו לבין תלמידיו כי הרי "אין אדם לומד תורה אלא ממי שלבו חפץ"[44]. מבחינה זאת היה ר"ש רוזנברג לא רק נאה דורש אלא גם נאה מקיים. כל ימיו גילה חיבה יתירה לתלמידיו והתיחס לכל אחד בכבוד רב ואהבם כאהבת אב לבנים. בצוואה שכתב בקש מתלמידיו: "אני הייתי לכם לאב נאמן ואקוה שתתנהגו עמדי כבנים אהובים ותעשו כל מה שביכולתכם לתיקון נשמתי"[45]. בימי מלחמת העולם הראשונה עקב בחרדה ובצפיה אחר תלמידיו והתפלל לשלומם[46]. עם כל אהבתו לתלמידיו הקפיד מאוד להחזיק בישיבתו רק תלמידים שכוונתם לשם שמים ו"תוכם כברם"[47]. בואו של בחור ישיבה לכפר נידח כמו אונסדורף היה בעיניו סימן ראשון לכוונותיו הטהורות של הבחור.

מלבד המידות המוסריות הכלליות של ענוה, כנות ואהבה לזולת, ניסה ר"ש רוזנברג לטעת בלב תלמידיו אחוה ורעות בינם לבין עצמם כאילו היו כולם בני משפחה אחת[48]. רגש זה של שותפות התפתח במרוצת השנים וכאשר ותיקי תלמידי אונסדורף נפגשו ברחבי המדינה או בכינוסים או בחגים אצל הרבי התחבקו והתנשקו כולם כבני משפחה אחת[49].

הרבי מאונסדורף בקש מתלמידיו ומהורי תלמידיו שיתרחקו מלימודים חיצוניים. באחד משיעוריו שלימד מתוך ספר חובת הלבבות אמר לתלמידיו: "למה לנו חכמת חיצוניים ולהיות משרת אצל אחרים, ילמדו אחרים ויהיו משרתים אצלנו"[50]. במקרה אחר סיפר ספור על מורה משכיל בעל דיפלומה שלמד כל חייו לימודים חיצוניים והיה עוזר בקביעות לסוחר עשיר לנסח את מכתביו. פעם בא אליו הסוחר עם מכתב שלא ידע לקרא את תוכנו, באותו מכתב התבשר הסוחר שהרויח סכום כסף עצום. לאחר שהמורה הסביר לו את תוכנו נתן לו הסוחר פרוטה והלך לדרכו. כאשר יצא הסוחר העיר המורה לאשתו: "ממש רחמנות על הסוחר, הוא הרויח הון רב ונאלץ לבא אלי שאקרא את מכתבו". בסיום הספור העיר הרב רוזנברג לתלמידיו ואמר: איזה עולם מוזר! הסוחר הרויח כמה אלפים, והמורה שקיבל פרוטה מרחם על הסוחר שאינו יודע לקרא[51].

במלאכה מהירה אכן האמת דלא זו הדרך כי התקון צריך להיות מזמן לזמן לאט לאט כי אם עד מהרה ירוץ דברו אז חלילה לא יפעל כלום ויהי' כפרי שלא בכרה... היוצא לנו מזה דהתקון צריך להיות בכל זמן וזמן בכל דור ודור להתנהל לאט לרגל המלאכה ורק אז יש להתקון קיום".

44. שם, עמ' כ', מ"ה.

45. באר שמואל, תשובות וחידושים, בהקדמה עמ' 31. ראה גם שם סי' ס"ז, במכתבו שהוא כותב לתלמידו: "שלום וכ"ט לאהובי תלמידי החביב עלי כבן... מכתבך קבלתי בזמנו ואם אמנם היותי טרוד מאד מלבד טרדת התלמידים המה הבנים".

46. שם, עמ' 31; תולדות שמואל, עמ' ס"ב—ע"א.

47. באר שמואל על התורה, עמ' ע': "והנה גם משה ע"ה ברוב חסדו קיבל את הערב רב בתחילה ולא חשש שמא אין תוכם כברם עד אשר יצא תקלה מתחת ידם". באונסדורף לא היה מקום לבחורים שכוונתם לא היתה לשם שמים.

48. ישיבת אונסדורף, שערים, ט"ו סיון תשכ"ז.

49. מפי תלמידיו.

50. תולדות שמואל, עמ' י'.

51. שם, עמ' י—י"א.

תעודת "חבר" ותעודת "מורינו" שנתן ר"ש רוזנברג לתלמידו ר' צבי הריס

באחד מנאומי הפתיחה אמר לתלמידיו שההבדל הבולט ביותר בין לימוד התורה ולימודים חיצוניים בא לידי ביטוי בדרכי התגובה של האדם ללימודים אלה. כאשר בחור לומד כל נושא תלמודי כולל גם סדר נשים לא תהיה עליו כל השפעה שלילית והרהורי חטא מכיון שהמקור ניתן בקדושה ובטהרה, מה שאין כן בלימודים חיצוניים שם תורגש בנקל ההשפעה השלילית על הלומד משום שהמקור הוא ממקור טומאה[52]. בנאום פתיחה אחר ניסה לעמוד על ההבדל בין בחור ישיבה שלומד תורה בנעוריו לבין צעיר שמבלה את זמנו בתענוגות ונשאר עם הארץ. בקשר לכך דרש את הפסוק: "מזקנים אתבונן על כן פקודיך נצרתי" (תה' קי"ט ק') ואמר: בחור שלמד בנעוריו תורה ימצא סיפוק רב לעת זקנתו כאשר ישב על דף גמרא להנאתו ולעבודת הבורא, לעומת זאת עם הארץ דעתו תטרף עליו לעת זקנתו משעמום ובטלה[53].

חיבה גדולה היתה לרב רוזנברג לא"י וחיבה זו ניסה לנטע בלב תלמידיו בדומה לרבי משה סופר בעל "חת"ם סופר". אולם הוא התנגד לפעילות ציונית וללימוד השפה העברית[54]. מבחינה זאת הלך בעקבותיהם של רוב רבני הונגריה האורטודוקסית.

במנהגיו ותפילותיו נהג לפי מנהגי היהדות ההונגרית האשכנזית. מהחסידות היה מוכן לקבל רק את אותם המנהגים שלא התנגדו למסורת אבותיו ורבותיו בפרשבורג[55]. פעם אמר לתלמידיו שמהחסידות יש ללמוד שני דברים: אש ומים, אש לשם התלהבות דתית ויראת שמים, ומים לצרכי טבילה והטהרות מתמדת במקוה כפי שהחסידים נוהגים לעשות[56]. בעניין חסידות הרחיקו התלמידים לכת מרבם. בחורי ישיבה שבאו לאונסדורף מהמחוזות המזרחיים של המדינה הביאו עמם את רוח החסידות והדביקו בה גם בחורים אחרים. במידה מסויימת השתלטו על עמוד התפילה, הניגונים וההוי של הישיבה. הנטיות החסידיות של הבחורים השפיעו גם על ר"ש רוזנברג לפחות לגבי עניינים שלא היו מנוגדים למנהגי אשכנז הפרשבורגית[57]. תלמידים אחדים שנעשו לאחר מכן תופשי ישיבות ניהלו את ישיבותיהם ברוח החסידות.

52. מפי תלמידו ר' ישראל יעקב דוידוביטש. על התנגדותו ללימודים חיצוניים ראה תולדות שמואל, עמ' מ"ב, מ"ז, מ"ט; באר שמואל על התורה, עמ' קל"ב.
53. מפי תלמידו ר' אליעזר צבי רוטנברג. הרעיון מבוסס למעשה על דברי הגמרא במסכת שבת קנ"ב ע"א: "תלמידי חכמים כל זמן שמזקינין חכמה נתוספת בהם... ועמי הארץ כל זמן שמזקינין טפשות נתוספת בהן".
54. תולדות שמואל, עמ' ל"ד. וראה את מכתבו שם עמ' נ"ט: "על דבר העבראישע שוהלן שנתחדשו בעירו לית דין צריך בושש כי חוב קדוש לעמוד ולהתיצב כנגד זה בכל מאמצי כח כי הנסיון העיד כי הוא זה שורש פורה ראש ולענה ובכל מקום שנוסדו שוהלן שלהם בין בארץ הק' ובין בחו"ל שואפים הילדים בקרבם רוח מינות ואפיקורסות וכל האבות שרצונם להחזיק את ילדיהם כדת משה וישראל שלא ילכו לבאר שחת ר"ל מחוייבים לרחק את בניהם מבתי ספר אלו שהוא ממש עבודה זרה". ראה שם מכתב נוסף שכתב לתלמידו: "ועתה דע לך כי הציונות נתיסדה על יסוד כפירה והמינות טבעה ומגמתה להשחית האמונה ולהרבות מינות בעולם ר"ל". הוא חתום גם על "קול קורא" המגנה את הציונות. ראה שמחה בונם סופר ודוד סופר, מזכרת פאקש, ירושלים תשכ"ו, כרך ב', עמ' 157.
55. באר שמואל, תשובות וחידושים, בהקדמה עמ' 28.
56. תולדות שמואל, עמ' נ"ב.
57. ש. א. זוסמן סופר, "בית יוסף", שערים, עש"ק י"ט אייר תשכ"ח (17.5.68).

מצבת הרה"ג רבי שמואל רוזנברג זצ"ל (התמונה בידי הר' אליעזר רוטנברג)

ביניהם יש לציין את הרבי מגלנטא והרבי מנייטרא. בחורים אחדים בעלי רקע חסידי הקימו באונסדורף עצמה מניינים משלהם, וניהלו לעצמם אורח חיים חסידי.

למרות שר"ש רוזנברג לא ראה את עצמו כאדמו"ר וברח מן הכבוד, ראו בו תלמידיו ומעריציו בעל מופת ומושיע בעת צרה. רבים פנו אליו בצר להם שיתפלל עבורם וקהל חסידיו גדל משנה לשנה[58]. בין מעריציו היו גם נוצרים שבקשוהו שיתפלל עבורם. אחד מתלמידיו מספר כי כאשר עלה בשנת תשכ"ז לקברו של הרבי מאונסדורף הופתע לפגוש על יד קברו נוצריה שבאה במיוחד לשם מפראג. היא ספרה שבילדותה חלתה וסבתא הובילה אותה לרבי ובזכות ברכתו הבריאה. סבתה ציותה עליה, לאחר פטירת הרבי, שהיא חייבת מדי פעם להתפלל על קברו של הצדיק. עוד בילדותה רשמה את תאריך יום הפטירה בפנקסה. לעת זקנתה, חרף המשטר הקומוניסטי, ביררה בקהילת פראג את יום הפטירה לפי התאריך שהיה בידה ונסעה להשתטח על קברו של הצדיק שהושיעה בימי ילדותה[59].

עם פטירתו של רבי שמואל רוזנברג בי"א סיון תרע"ט ירד אבל גדול על העולם היהודי בהונגריה ובפרט על אלפי תלמידיו שרבים מהם היו לתופשי ישיבות ומנהיגי קהילות. בין גדולי תלמידיו נמנו רבי יהושע בוקסבוים אב"ד גלנטא, רבי שמואל דוד אונגר אב"ד נייטרא, רבי אשר לעמיל שפיצר אב"ד קירכדורף ורבי אברהם דירנפלד מפאפא.

רבי יוסף יונה צבי הורוביץ זצ"ל

לאחר פטירתו של רבי שמואל רוזנברג התקבל נכדו רבי יוסף צבי יונה הורוביץ לרבה ולראש הישיבה של אונסדורף. במשרה זו הוא החזיק עד שנת תרפ"ט[60]. בשנה זו התקבל לרבה של פרנקפורט וישב שם על כס הרבנות גם בימי שלטונות הנאצים עד שנת תרצ"ט.

בישיבתו באונסדורף תחת שלטונות צ'כוסלובקיה למדו כמאתיים בחורים. הוא הקים עבורם מנזא מסודרת וכן החל להקים פנימיה, אולם טרם הושלמה התכנית עבר לפרנקפורט.

בשיעור עיון הרבה לעסוק בדיני ממונות, ובשיעור פשוט למדו את שלושת הבבות. כאשר נשאל על ידי תלמידיו מדוע שינה מתכנית הלימודים שהיתה קיימת בימי סבו, השיב שגם סבו ר"ש רוזנברג לימד בנעוריו את הבבות. מלבד או"ח, חומש ורש"י לימד גם יורה דעה. לגבי לימוד יו"ד היתה דרך משלו. הוא טען שבלימוד זה יש להקדים את הטורים לשלחן ערוך. לכן נהג ללמוד עם תלמידיו יום אחד בשבוע טור יו"ד ויום אחד בשבוע לאחר מכן טור ש"ע.

בישיבה התקיימו שני מניינים. במניין הראשון התפללו בחורים בעלי רקע חסידי בנוסח ספרד, ובמניין שני התפללו בחורים מ"אויברלנד" בנוסח אשכנז.

58. באר שמואל, תשובות וחידושים, עמ' 28.
59. ישיבת אונסדורף, שערים, ט"ו סיון, תשכ"ז.
60. בשנות העשרים של המאה הנוכחית התפרסמה אונסדורף כאשר הופיע ספר בצרפתית בשם "בצל הצלב" על ידי שני האחים האנטישמים טאראוד (Tharaud). בספר תאור על חיי הדת והתורה באונסדורף. הספר תורגם לשפות רבות באותם הימים.

מלבד גדולתו בים התלמוד היה רבי יונה הורוביץ אדם בעל אופקים רחבים, ואין פלא שמן הכפר הקטן אונסדורף התקבל לרבה של פרנקפורט[61]. בהיותו באונסדורף הופיע כמועמד לפרלמנט של צ'כוסלובקיה מטעם הקהילות האורטודוקסיות[62]. ומאוחר יותר כאשר עבר לפרנקפורט היה פעיל בחוגי אגודת ישראל. לאחר המלחמה התגורר בארצות הברית עד שעלה לארץ ונפטר בבני ברק.

באונסדורף התנהלה לאחר מכן הישיבה במשך שנים אחדות על ידי רבי שניאור זלמן הורוביץ, אחיו הצעיר של רבי יונה. בצוק העתים הלכה ונטצמצמה הישיבה ובהתקרב שנות השואה בא הקץ לישיבת אונסדורף המפוארת באירופה.

בימי שבתו של רבי יוסף יונה הורוביץ באמריקה הקים בברוקלין מחדש מוסד חינוכי לתפארת בשם "באר שמואל". ב"מתיבתא" של המוסד לומדים בחורים מבוגרים בעלי רמה גבוהה. בהקמת המוסד וניהולו סייעו בידו בנו הרב ר' משה הלוי וגיסו הרב ביטערספלד. המוסד "ישיבה ומתיבתא באר שמואל" ממשיך להתקיים בהנהלתו של ר' משה הלוי וקול התורה נשמע ממנו עד היום הזה.

הרה"ג רבי יוסף יונה צבי הורוביץ זצ"ל והרב ר' זלמן הורוביץ הי"ד
(התמונה בידי הרב י. טשזנר)

61. על תקופת שהותו בפרנקפורט ראה בנימין זאב יעקובסון, אשא דעי למרחוק, בני ברק תשכ"ז, עמ' מ"ג—מ"ה.
62. כך סופר לי מפי תלמידיו, וראה אפיריון, שם.

פרק ו

ישיבת נייטרא*

לימוד התורה בישיבת נייטרא מגלם בתוכו את הפרק המפואר והטראגי ביותר של תולדות הישיבות בהונגריה בדור האחרון. בטירנא הסמוכה לנייטרא ישב על כס הרבנות במאה החמש עשרה למספרם הרב הראשון הידוע של יהודי הונגריה רבי אייזיק טירנא, מחבר ספר "מנהגים" ליהודי הונגריה, מורביה ואוסטריה[1]. באותה קהילה עצמה ישב כחמש מאות שנה לאחר מכן הרהגה"צ ר' שמואל דוד אונגר הי"ד זצ"ל אחרון גדולי ראשי הישיבות בארצות הדמים. ברבות הימים עבר והתישב בנייטרא מתוך תקוה ששם יגדיל את ישיבתו ומתוך תחושה מוזרה שעליו להמצא שם לעת מצוא[2]. לאחר שיד הכורת עלתה על שאר ישיבות הונגריה ומזרח אירופה, עדיין ניהל רש"ד אונגר ישיבה מפוארת בנייטרא תוך חרוף נפש שאין דוגמתו. הרב ר' חיים מיכאל דוב וייסמנדל ז"ל חתנו של רש"ד אונגר כתב על תקופת הוד וגבורה זו:

> "בדורו של שמד באמצע השריפה בארצות הדמים הנהיג רבנו הקדוש זי"ע את ישיבתו הקדושה בנייטרא עד חצי אלול תש"ד... בכל אלו השנים לא פסק רבנו זי"ע מתלמוד תורה ברבים בלימוד הישיבה אפילו יום אחד... היה בית מדרשו של זי"ע יחיד להשמיע קול תורה ברבים בשעה שכבר נשתתק קול תורה בכל ארץ הדמים זמן רב—בשעה שכבר קיים הקב"ה בעו"ה, בכל בתי המדרשות של ארץ הרשעה את נבואת הנביא (ירמי' ט') כי נצתו מבלי איש עובר ולא שמעו קול מקנה, מעוף השמים ועד הבהמה נדדו והלכו"[3].

* מלבד המקורות המובאים במקומם בהמשך המאמר שמעתי פרטים חשובים מפי תלמידי נייטרא המובהקים: ר' זאב צבי קליין, ר' יוסף הופמן, ר' יוסף שנק, ר' יודא דונאט, הרב דוד בן ציון קליין, ר' ראובן חיים פישר, ר' אליה עהרנטאל, ר' מאיר אייזלר ור' אברהם פיש.

1. אייזיק טירנא, מנהגים, ווינציא שנ"א. בהקדמה כותב המחבר: "וכתבתי מנהגי מדינתנו הגר ושטייר מארק ומעררין ושהיו יודים [יודעים] גם באוסטרייך רק מעט משנין באופנים ובכה"ג, וגם בהגר ושטייאר מארק אומרים אין כאלהנו בחול..."
2. ראה להלן.
3. מוהר"ח מיכאל דוב וייסמאנדל, מן המצר, ירושלים 1960, עמ' ל"ד.

הרה"ג רבי משה כ"ץ זצ"ל

הרה"ג רבי אהרן כ"ץ זצ"ל

ללימוד התורה בנייטרא בימי השואה אין אח ורע בתולדות האנושות. מאז ימות רבי עקיבא לא נרשמו בקורות הימים תנאי לימוד נוראים יותר מאלה של ישיבת נייטרא. המרטירולוגיה היהודית הגיעה כאן לשיא השיאים שאין לתארה במלים. הקינות והסליחות שנאמרו בתיקון ליל חצות, בט׳ באב ובימי הסליחות בחודש אלול, בשעה שיהודי פולין, סלובקיה והונגו׳יה הובלו ברכבות למחנות המות, הוטבעו בים של דמעות וקבלו משמעות חיה ומציאותית. תלמידי נייטרא ורבם ראו את עצמם כנושאי אור התורה האחרון בממלכת הרשע עלי אדמות. קול התורה שהחל להשמע בבתי מדרשות באירופה בראשית ימי הביניים נדם במזרח ובמרכז אירופה עם חיסולה של ישיבת נייטרא. הרב וייסמנדל המקונן על חרבן קהילות אירופה וישיבת נייטרא מסכם ואומר:

״כשיכתוב ויספור מלך המשיח את הישיבות באירופה מיום היותם שם אלף שנה עד יום חרבנם יתודע מי בהם הי׳ תמיד של שחר להתחיל את מזבח הקדוש של תורת ארצות המערב בישיבה, קרוב הדבר שבית מדרשו של רבנו גרשום מאור הגולה התחיל את העבודה, אבל ודאי הדבר שבית מדרשנו הקדוש בנייטרא יחשוב לתמיד של בין הערבים אשר עליה נשלמו כל הקרבנות כולם של הישיבות הקדושות בארצות הדמים״[4].

הישוב היהודי בנייטרא, שתחילתו בימי הביניים, התפתח במהירות במאה ה־18 למספרם, ובמאה ה־19 התגוררו בה כ־2500 יהודים. אחד מגדולי הרבנים בנייטרא בתקופה זו היה רבי יחזקאל בנעט. הוא עמד בקשרי שו״ת עם בעל ״חתם סופר״ וניהל ישיבה גדולה במקום כהונתו. בראשית המאה העשרים ישב על כס הרבנות בנייטרא רבי משה כ״ץ. למעלה משלושים שנה כיהן במשרה זו, ונעזר בבנו הדומ״ץ רבי אברהם אהרן בניהול הרבנות והישיבה. לאחר פטירתו של רבי משה כ״ץ מילא את מקומו רבי אברהם אהרן כאב״ד ור״מ של נייטרא. בישיבתם למדו כ־40—50 בחורים. תכנית הלימודים העיקרית כללה את לימודם של שני דפי גמרא לשבוע, שנלמדו בצורת שיעור עיון. בבחינות של סוף השבוע היתה הקפדה מיוחדת על ידיעת חומש ורש״י. רבי אברהם אהרן ישב על כס הרבנות רק שלש שנים ונפטר בשנת תר״ץ. בתקופה זו (1930) התגוררו בנייטרא 3.800 יהודים ועד שנת 1942 עלה מספרם ל־4.358 נפש.

4. מוהר״ח מיכאל דוב וייסמנדל, תורת חמד, ניו יורק 1958 עמ׳ ק״ד.

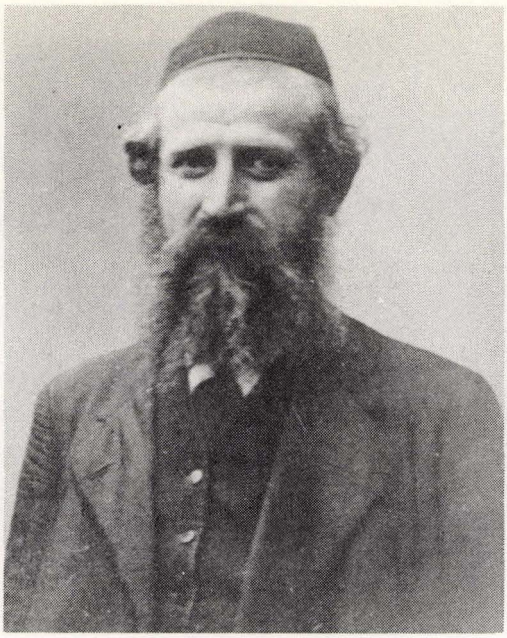

הרהגה"צ רבי שמואל דוד אונגר זצ"ל הי"ד

בשנותיו האחרונות

רש"ד אונגר עם הרב מעיר חדש

עם קבוצת בחורים

תולדות חייו של רבי שמואל דוד אונגר הי"ד זצ"ל

רש"ד אונגר נולד בשנת תרנ"ו לאביו ר' יוסף משה אונגר רבה של פישטיאן[5]. בתחילה למד תורה מפי אביו ולאחר פטירתו למד בין השאר בישיבה המפורסמת של רבי שמואל רוזנברג באונסדורף. בהיותו בן עשרים ואחד התקבל לרבה של קרומפך, ולאחר שנים אחדות, בשנת תרע"ח נבחר לרבה של טירנא, בה ישב כחמש עשרה שנה. בשנת תרצ"א התקבל לרבה של נייטרא וכיהן בה כרב וראש ישיבה עד סוף קיץ תש"ד[6]. בכל תקופת כהונתו כרב היה פעיל בהקמת מוסדות דתיים בקהילותיו השונות, וכן היה פעיל בארגונים ארציים שונים. הוא נבחר לנשיא מרכז הקהילות החרדיות בצכוסלובקיה. כמו כן היה מבין מנהיגי אגודת ישראל הבולטים וביקר בארץ ישראל כחבר משלחתה בשנת תרצ"ה[7].

בכל מקום שכיהן כרב התקשר בעבותות אהבה אל בני קהילתו. קסמי אישיותו והופעתו השאירו רושם עצום על כל מי שעמד במחיצתו. כאשר עמד לעבור מטירנא לנייטרא פרצה מחלוקת בין שתי הקהילות. אף אחת מהן לא רצתה לוותר עליו עד שבית דין של רבנים הכריע לטובת נייטרא. אנשי טירנא יהודים ולא יהודים כאחד נפרדו ממנו בבכי רב ובשברון לב. לעומת הצער של בני טירנא, בני נייטרא הביעו את שמחתם בקבלת פנים מפוארת וסוערת שערכו לרבם החדש[8].

5. אודות הפרטים הביוגרפיים ראה אלה אזכרה, ניו יורק 1957, כרך ב' עמ' 251—264 ; אהרון סורסקי, דמויות הוד, ת"א 1968, כרך ג' נ"א—פ"א.

6. בקהילת קרומפך מקום כהונתו הראשון התגוררו כ־70 בעלי בתים, בה התקבל כרב לפי המלצת רבו מאונסדורף. בקהילת טירנא התגוררו כמאה ושבעים בעלי בתים ובנייטרא כתמש מאות בעלי בתים. בכל המקומות ניהל גם ישיבה. ראה בהקדמה לספרו נאות דשא, על התורה, מאונט קיסקו (ניו יורק) תשכ"ג, עמ' 5—7.

7. אלה אזכרה, עמ' 251 ; סורסקי, עמ' נ"ז—נ"ח.

8. במלים נרגשות מתאר הרב מיכאל דוב ווייסמנדל חתנו וממנהלי הישיבה את המעבר מטירנא לנייטרא בספרו תורת חמד עמ' קכ"ה—קכ"ו : "ביום א' פ' קדושים דרש אדמו"ר נ"י בביהכנ"ס פה דרוש פרידתו והיה ביהכנ"ס מלא וגדוש עד זויות אחרונה מאנשים וטף ונשים במקומן משני הקהילות ומקומם הסמוכים ותרב הבכייה ותגדל האנחה עד שאלמלא לא ראינו לא האמנו שאפשר שיהיה כה רב. וזה היה רק ההתחלה וכל ימי השבוע לא פסק צער ושברון לב וכל לשון חרטה ואנחה מפה כל איש יושבי העיר הזאת להבדיל אפילו נכרים... וכשהגיע השעה היו החוצות מלאים מאנשים ונשים ישראל ולהבדיל גויים עד אין מספר... ורוב הקהילה ליוו את אדמו"ר בכ"ה מרכבות והיתה

כבוד ויקר רחשו לו בני קהילת נייטרא במשך כל תקופת כהונתו בעירם. גם האוכלוסיה הלא יהודית והשלטונות כבדוהו כבוד רב. בביקורו של נשיא צ׳כוסלובקיה בנייטרא גם הוא היה בקרב מקבלי פניו[9], וגם הנשיא חלק לו כבוד גדול במעמד כל הנוכחים.

רש״ד אונגר היה רב אשכנזי הונגרי טיפוסי שנהג לפי מנהגי ״אויברלנד״. פעם הפתיעו אותו תלמידיו וקנו לו שטריימל כמשלח מנות לפורים. מתנה זו עוררה בו לבטים רבים כי מצד אחד לא רצה לפגוע ברגשי תלמידיו ומצד שני רצה להיות נאמן לבני קהילתו שנהגו כולם כמנהג יהודי אשכנז ההונגרי באורח חייהם ובלבושם. הוא היה משוכנע שגם בשיטה האשכנזית ההונגרית אפשר להיות צדיקים ויראי שמים. להשביע את רצון שני הצדדים החליט לחבוש את השטריימל בשבתות ובחגים ורק בהכנסו לבית הכנסת הסירו מעל ראשו.

בקבלת פנים לכבוד נשיא צ׳כוסלובקיה

הנסיעה בכבוד גדול, ולפי ערך הזה היה גם קבלת פנים בנייטרא ותהום כל העיר בקריאות של שמחה וכבוד... ובשבת קודש דרש אדמו״ר נ״י בפעם ראשונה בביהכנ״ס והוצק חן בשפתיו וכל העם מקצה עד קצה רואים את פניו כראות פני אלקים ושותים בצמא את דבריו ואין פוצה פה ומצפצף אפילו הדיוט שבהדיוטות, ועל כל אלה הבכיות והיללות פה נעלה הפרידה וברכת פטורין בשעה שנפטרו אנשי טירנוי שליוו את אדמו״ר לנייטרא ממנו בביתו מהם דרשו בבכיות גדולות עד שנסתתמו דבריהם״.

9. ראה להלן את התמונה בשעת קבלת פנים לנשיא צ׳כוסלובקיה.

במשך שלושים ותשע שנים הרביץ תורה לבני ישיבה כששיא השיגיו היה בנייטרא. כאן גדלה והתרחבה הישיבה בחומר וברוח. לבחורי ישיבת נייטרא נזדקפה קומתם וחשו כאילו מתהלכים בחוצות ירושלים בתפארת גאון והדר[10].

ארגון הישיבה, תכנית הלימודים ושיטת הלימוד

בשיטת הלימוד הלך רש"ד אונגר על פי רוב בדרך המקובלת בישיבות הונגריה שנקבעה עוד בימי החת"ם סופר. עוד בהיותו בטירנא תאר אחד מתלמידיו בשנת תרפ"ט את אורח החיים בישיבה כדלקמן:

"כעת מתנהלת ישיבת טירנא ע"י ר' שמואל דוד הלוי אונגר שליט"א. הישיבה מונה כ־230 תלמידים שנהרו אליו מאונגריה, רומניה, סלובקיה, אוסטריה וגרמניה. לומדים שעור טפל גטין השולח, שעור עיון—סוגיה היזק שאינו ניכר, פוסק—או"ח (תפילה), יו"ד מקוואות. לפני שעור הטפל מלמד הרב חומש ורש"י וכן דברי אגדה. הרב מלמד בהתלהבות ומבהיר כל דבר בצורה יוצאת מן הכלל. רבי שמעון סופר נכד ר' שמעון סופר מקראקא, מרצה יו"ד ובוחן תלמידים קטנים והוא גם דואג לדברים הנחוצים לישיבה. על יד הישיבה "בית מזון" מפואר בו אוכלים כ־200 בחורים בחלקם הגדול בני עניים שארוחתם היא חינם. האוכל מצויין ושני בעלי בתים מן העיר עוסקים בכך במסירות רבה. בישיבה יש "משכיל אל דל", "מלביש ערומים", "חברה חריפות מגידות" ועוד. על התלמידים ללכת בדרך הצדק והיושר ומי שסוטה מדרך התורה מופנה אליו כרוז": "הבדל מתוך העדה" ומרחיקים אותו. כמו כן נענש מי שנעדר מן הלימוד או מהבחינה"[11].

בנייטרא גדלה ישיבתו ומנתה כ־250—300 תלמידים. בעלי הבתים סייעו בידו לבנות בית מדרש גדול[12] ומרווח וזה אפשר לו להרחיב ולהעמיק את לימודיו ופעילותו בישיבה. גם כאן הוקמה מנזה בה אכלו בחורים עניים בחינם ובעלי היכולת שלמו כדי לכסות את ההוצאות. לא היתה פנימיה על כן בקש הרבי מן הבחורים הותיקים שיחפשו אכסניות למען הבחורים החדשים. הבחורים התבקשו ללכת לישון מוקדם בערב כדי לקום מוקדם בבוקר וללמוד בדעה צלולה. לפעמים היה מפתיע בבקרו את האכסניות

10. תורת חמד, עמ' קכ"ח: "אין לשער ואין לספר עד כמה סימנא מילתא ברושמו ניכר בישועה גדולה משמים בשינוי מקומו של אדמו"ר הגה"צ ובית מדרשו, הן ברוחניות והן בגשמיותו. בני הקהילה עומדים צפופים והולכים כפופים לעשות רצונו בלבב שלם בלי יוצא מן הכלל ואחר דברו לא ישנו כמשה מפי הגבורה. ובני הישיבה הי"ו עוברים ושבים כמו בחוצות ירושלים בכבוד גדול ברוחניות ובפרנסה ורחבת ידיים בגשמיות. ואם יש קמח יש תורה, הדבר נראה בעיניהם כי בני הישיבה הי"ו מוסיפים כח ועצמה ורבו בתורה ויראת שמים בשמחה כפולה ומכופלת כה יתן ה' וכה יוסיף".

11. הישיבה, תרפ"ט, שנה א' קובץ ג' טבת עמ' כ"ד.

12. נאות דשא על התורה, ניו יורק תשכ"ג, דף שפ"ג. בנאום הפתיחה לזמן הקיץ תרצ"ב הביע את תודתו ואמר: "וגם יש עלינו להודות לה' יתברך שהמציא לנו אנשים נדיבים יראים ושלמים שנתנו לכסף מוצא בסבר פנים יפות והזילו מכספם במידה גדושה לבנות בית נאמן לה' ולתורתו בית הגדול זה בית המדרש ואשריהם מה טוב חלקיהם שזכו לעניין גדול כזה וישר כוחם וחילם"

של הבחורים להווכח אם קמו ללימודיהם כפי שדרש מהם. את כל ענייני הישיבה: השגחה, אדמיניסטרציה ומתן השעורים ניהל בעצמו כאשר במקצת נעזר בתלמידיו.

כל בוקר מיד לאחר התפילה כשהוא עדיין עטור טלית ותפילין לימד כחצי שעה משניות ואורח חיים. בהזדמנות זו היה מעיר ונוזף בבחורים שאחרו לתפילה או ששוחחו בשעת התפילה. במשך היום לימד שני שיעורים כמקובל ברוב ישיבות הונגריה. לפני הצהרים לימד שיעור עיון (סוגיא) ולפנות ערב או בערב לימד שיעור פשוט.

בשיעור פשוט למדו בישיבה מסכתות מתוך סדר נזיקין, מועד ונשים. הלימוד היה לפי שיטת "לימוד על הדף" כאשר לימוד הטקסט של הגמרא, רש"י, תוספות ומהרש"א הם העיקר. שיעוריו של רש"ד אונגר נלמדו בעמקות, דייקנות, בסברא ישרה, בחריפות ובבקיאות. הוא דרש מתלמידיו לבדוק את כל מראי המקומות שמובאים בגמרא ורש"י וכעס על תלמידיו שלא עשו כן. הוא היה דייקן גדול בדברי רש"י ורצה שתלמידיו יבינו את דברי רש"י על בוריים. באחד השיעורים בלמדו סוגיית "ערוגה" שבמסכת שבת דף פ"ד, קרא את הקטע של רש"י בו יש חישוב מתמטי, העיר אחד התלמידים: "הרי זהו חוק פיתגורס", השיב לו: "רש"י ידע חשבון טוב יותר מפיתגורס בלי שידע עליו בכלל". סיום של מסכת היה מאורע גדול וגרם לרבי ולתלמידיו אושר רב[13].

במסגרת שיעור עיון למדו כארבע סוגיות במשך "זמן" לימוד. בין הסוגיות שנלמדו בתקופות שונות יש לציין את הסוגיות הבאות: חזקיה ור' אבוה, היזק שאינו ניכר, איסור חל על איסור, בריה, כבתה, רוב, נשר, רובה וחזקה רובה עדיף, שעבודא דאורייתא ועוד. בשנות השואה למדו את הסוגיות: הטמנה, דקדושא ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבא, דמצוה הבאה בעבירה ועוד[14]. בלימוד הסוגיות למדו את כל המפרשים מתוך הטקסט ולא בעל פה כפי שהיה נהוג בישיבות אחדות. לפני שיעור עיון נהג ללמד הרב כרבע שעה מתוך אחד מספרי מוסר הידועים ולפני שיעור פשוט לימד חומש ורש"י. לפעמים לימד חומש ורש"י בין מנחה למעריב. הוא דרש מתלמידיו שימשיכו ללמוד מספרי מוסר בעצמם באכסניותיהם. בשעת הבחינה בדק גם אם אכן עיינו בספרי מוסר במשך השבוע. אף על פי שהלימוד העיקרי היה לימוד על הדף, ציפה שתלמיד ידע גם דברי פלפול וביחוד כאשר למדו סוגיא. כדי לעודד את הפלפול נוסדה בישיבתו "חברת חריפות ומגידות" שהיתה קיימת גם בישיבות אחרות. בחוג זה השמיעו הבחורים את חידושיהם. אותם בחורים שהשמיעו חידושיהם בפני בני הישיבה התבקשו לחזור עליהם בפני רבם כאשר באו אל "שלחנו" בליל שבת, וכאות הוקרה התכבדו לזמן ברכת המזון. לפעמים היה שואל את תלמידיו המתקדמים "מה חידשת" והיה מוסיף הערה: "אבל אינני רוצה פלפול של הבל".

13. בדרוש שאמר לרגל סיום מסכת שבת שלימד הרב אונגר בשנים תרפ"ב—תרפ"ד רשם לפניו: "בעזהי"ת לסיום דמסכ' שבת שלמדנו בעזהי"ת עם בני הישיבה יצ"ו מקיץ שנת תרפ"ב עד אמצע הקיץ שנת תרפ"ד, ויהא רעוה מקמיה שמיא שיזכנו על דבר כבוד שמו ללמוד וללמד תורה לשמה ולהרבין תורה ולהאדירה, ולקיים מצוות ה' בכונה רצויה תמה ונקיה, ברה וזכה בלי שום מחשבות פגול, ויהיו דברי נשמעים לעבודתו ית"ש ויתעלה, ונזכה לחזות בשוב ה' ציון ובבניין נוה אפיריון ובעבודת בית המקדש נשמח כולנו במהרה בימנו". ראה נאות דשא, חידושים ובאורים, בני ברק תשל"ג, עמ' כ"ו.
14. ראה להלן על הלימוד בימי השואה .

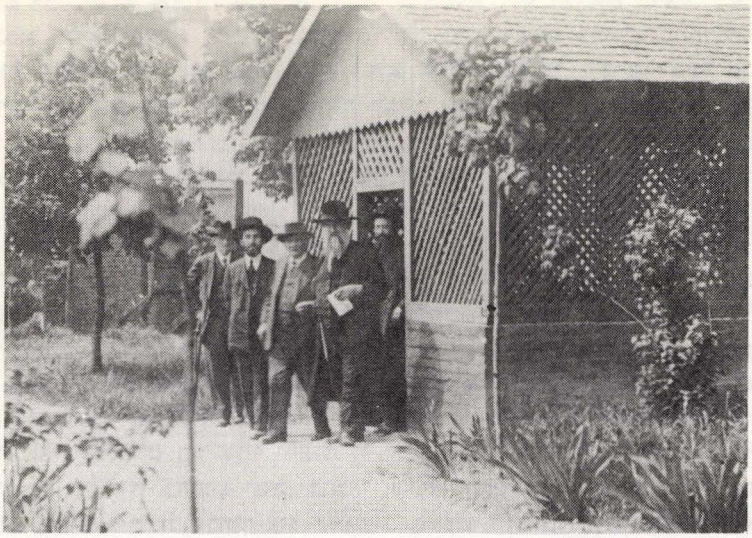

במרכז רש"ד אונגר מאחוריו רמ"ד וייסמנדל

קבוצת בחורים מוינה שלמדה בנייטרא (התמונה בידי ר' יוסף שנק)

גם רבי מיכאל דוב וייסמנדל חתנו של הרב היה נותן לפעמים שיעור. בשנת תרצ"ו היה נותן "שיעור טפל" במסכת שביעית, לפני כמה עשרות בחורים מתקדמים, בשעות שלפנות הבוקר. הוא היה בעל זכרון נפלא והרצה את כל השיעור בעל פה. למרות שהשיעור כשיעור טפל נועד מלכתחילה לצרכי בקיאות, בכל זאת כאשר הגיע לסוגיא מיוחדת באותה מסגרת לימד אותה עשרות שיעורים בהמשכים כאשר הוא מצטט בעל פה עשרות מקורות, ביניהם מתוך כתבי יד נדירים, שראה בספריות שונות ברחבי תבל. בסוף הסוגיא היה מעיר: "כל מה שאמרתי היה רק סביב לעניין ולמעשה טרם נגעתי בנושא עצמו ולעצם העניין".

הבחינות נערכו כל יום ראשון בשבוע על חומר הלימוד של שיעור פשוט. פעם בחודש נערכה בחינה על החומר של הסוגיא. הבחורים נבחנו בביתו של רש"ד אונגר כאשר נכנסו אליו לפי רשימת א—ב שהוכנה על ידי הגבאים. חומש ורש"י בחן הרב במוצאי שבת. הוא לא היה מוכן לוותר על אף שיעור ועל אף בחינה. פעם נסע לוינה לצרכי בדיקה רפואית והתארח אצל אחד מתלמידיו. לקראת שבת הזדרז לשוב לביתו. אחד הגבירים בא אליו והציע לו סכום כסף גדול למען ישיבתו, בו יכול היה לכלכל את תלמידיו כחודש ימים, בתנאי שישאר לשבת בוינה. הרב דחה את ההצעה כי רצה במוצאי שבת לבחון את תלמידיו בחומש ורש"י, והוסיף ואמר: "אני צריך לקחת מעות עבור הישיבה כדי שיהיה ביכולתי ללמד עמהם, ועתה אעשה את ההפך, לא אלמד כדי ליקח מעות!"[15].

תפיסתו החינוכית של רש"ד אונגר ומטרות החינוכיות בישיבתו

את ישיבתו הנהיג רש"ד אונגר בבחינת "זרוק מרה בתלמידים" ודחה כל רוח של ליצנות, רכילות או שקר שהביאו לפניו. הוא שקל כל דבור ודבור שהוציא מפיו. בשעת התפילה ובשעת השיעורים שררה דומיה מוחלטת[16], כי דרך ארץ זיראת כבוד היו מן היסודות החינוכיים החשובים של הישיבה. הערה אחת של הרב "נו" או מבטו אל עבר תלמידיו בשעת התפילה הטילו אימה נוראה על כל אחד ואחד.

בצד הלימוד תפסה התפילה מקום מרכזי ביותר בחיי הישיבה, והרב הקדיש תשומת לב מיוחדת לתפילת הבחורים. הוא עצמו היה בעל תפילה מעולה והסעיר את לבבות התלמידים בבכיותיו הנלהבות בשעת התפילה. הוא הקפיד מאוד שאף בחור לא ישחח ולא יאחר לתפילה. בנאומי הפתיחה בראשית זמן הלימוד היה דורש מתלמידיו שיקבעו לעצמם מקום קבוע לתפילה ולא יסתובבו הלוך ושוב. כאחת המטרות של הישיבה הוא ראה להקנות לתלמידיו הרגלים נכונים של עבודת ה'[17].

15. נאות דשא, הגדה של פסח, ניו יורק תשל"ד, בהקדמה עמ' ג; נאות דשא, חיבורים וביאורים, בהקדמה עמ' ד.

16. ראה בהקדמה לנאות דשא על התורה; בהקדמה לנאות דשא, חידושים ובאורים, וראה מאמרו של הר"ר דוד בנציון קליין, "רבנו הגאוה"ק אבד"ק נייטרא ז"ל", שערים ח' אדר תשכ"ח (8.3.68).

17. נאות דשא על התורה, עמ' שפ"ד: "ולא ילך אנא ואנא בשעת התפילה רק לקבע מקום לתפילתו ולהכריח את עצמו להתפלל בכוונה רצויה... והכלל הוא מי שהוא בחור ירא שמים הוא יהיה בעל הבית ירא שמים"; וראה שם עמ' ס"ג: "ולהרגיל את עצמו להתפלל בכוונה וזה עיקר תכלית הישיבה להרגיל עצמו בעבודת ה'".

כל מי ששמע את תפילותיו בשבתות, בחגים ובתיקון ליל חצות, לא ישכח חויה זו לעולם. בערב ראש חודש אלול באו לנייטרא גם מישיבות אחרות לשמע את תפילת יום כפור קטן שנאמרה על ידו בקולו הערב ובהתלהבותו העצומה. פעם התארחו בנייטרא שני רבנים חשובים מהונגריה והתבוננו מבעד החלון בתקון ליל חצות, שערך רש"ד אונגר בימים שלפני תשעה באב, והעיר רב אחד לרעהו ואמר: "מה אומר מר על תקון חצות זה, אלמלא היה מגיע כעת טלגרמא (מברק) מירושלים שעתה ברגע זה נחרב בית המקדש לא היה כוח לאדם להתאבל יותר"[18]. כאשר הבחין הרב באחד מתלמידיו שאמר ספירת העומר בקרירות ובאדישות, ניגש אליו בסוף התפילה ושאלו כיצד אפשר לומר ספירת העומר בצורה כזאת ללא לב וללא נשמה[19]. הוא זירז את תלמידיו לטבול במקוה לפני התפילה כי הטבילה מסייעת לעבודת ה' וכל "המרבה משובח", אבל הוא התנגד שהבחורים יהפכו את המקוה לבילוי זמן ותענוגות[20].

תשומת לב רבה הקדיש רש"ד אונגר ללימודי הבחורים מתוך שקידה והתמדה. הוא עצמו היה מתיגע על התורה יומם ולילה, ורצה שגם תלמידיו ילכו בדרכו ויתרחקו מהבלי עולם הזה. בנאום הפתיחה בשנת תרפ"ד הדגיש בפני תלמידיו: "והעיקר ללמד בהתמדה ובעיון על בוריה יום ולילה ולא ילך אחר ההבל כי אם אל ההכרח והצריך לקיום הגוף"[21]. רעיון דומה הביע בנאום הפתיחה משנת תרצ"ב באמרו לתלמידיו: "הלא עיקר תכלית הישיבה להגיע אל ידיעת התורה... והתורה אינה נקנית אלא ביגיעה רבה באמונה לעיון ולהעמיק בדעת קדושים"[22]. בחור ישיבה יכול להקדיש את כל זמנו ללימוד התורה ולרסן את תאוותיו רק כאשר הוא "גולה למקום תורה", כי בבית הוריו הוא מקבל הכל מן המוכן ונדמה לו שהכל מגיע לו וכך מוכרח להיות[23]. בחור מתמיד אשר רוצה ללמוד יספיק ללמוד בהעמקה וישנן היטב את חומר הלימודים וימצא זמן לכל דבר, אם רק ינצל כהלכה כל "החצי והרבע השעות" בין מעשה אחד למשנהו[24]. רש"ד אונגר דרש שבחורי הישיבה ימנעו משוטטות ברחובות שלא לצורך. במקרה ובחור צריך לצאת לרחוב להסדיר עניין כל שהוא, אזי עליו להרהר ולעסוק בדברי תורה בדרכו[25].

18. מן המצר, עמ' מ"א; נאות דשא, חידושים ובאורים, בהקדמה עמ' ח.
19. מפי תלמידיו.
20. נאות דשא על התורה, עמ' שפ"ג: "ובדבר המקוה הוא דבר מביא לידי טהרה ומסייע לעבודת ה', על כן כל המרבה משובח, אבל לא לבלות הזמן שם בבית מרחץ". וראה גם עמ' מ"ג, צ"א.
21. נאות דשא על התורה עמ' מ'.
22. שם, עמ' שפ"ב.
23. שם, עמ' מ"א, בפתיחה לזמן הלימוד תרצ"ב: "ועל כן הוא דבר גדול כל כך להיות גולה למקום תורה, כי בביתו הכול הוא כהרגלו והוא חושב שהכול מוכרח להיות כך, אבל כשיצא מבית אביו ויבוא למקום שאין מכירין אותו ולא ימצא כל מבוקשו אז יכבוש תאוותיו ויקדיש עצמו לתורה".
24. שם, עמ' פ"ו, בפתיחה לזמן החורף תרצ"ה: "ויהיה מתמיד בלימודו יומם ולילה בעיון והעמקות ולחזור על הלימודים... ועל כן החיוב מוטל על כל בחור לקיים והגית בו יומם ולילה ולמלאות העתים החצי ורבע שעות ועי"ז ימצא זמן לכל דבר".
25. שם, עמ' פ"ו: "ולא ילכו בחוצות ובשוקים רק לצורך, אבל גם אז יהיו עוסקים בדברי תורה".

הרב טיפח בבחורי הישיבה מידות מוסריות, נימוסין כלפי כל אדם והופעה שתעורר יראת כבוד כלפי בחורי הישיבה. התנהגות מוסרית והופעה מכובדת של בחור ישיבה מביאות, לפי דעתו, לקידוש שם שמים ואילו התנהגות בלתי הולמת מביאה לחילול השם. בחורי הישיבה היו מצווים להקדים ולומר שלום לכל אדם, וכן הצטוו להתהלך בנעליים ובבגדים נקיים, אבל בלי להגרר אחר אופנת בגדים שאינה הולמת בחורי ישיבה[26]. תלמידיו מספרים שכאשר באו בחורים מאיזור "אויבר לנד" (גליל העליון) בלבוש מודרני לישיבתו, כפי שהיו רגילים בביתם, לא בא אליהם בכל טענות, לעומת זאת כאשר באו לישיבתו בחורים ממרומורוש ומהגליל התחתון מגודלי זקן ופאות ובלבוש חסידי הקפיד מאוד שלא ישנו את מלבושם ולא יורידו זקנם ופאותם. בשינוי הופעתם החיצונית של בחורים אלה ראה סימנים ראשונים של פריקת עול. ועוד מספרים תלמידיו שבאחד מנאומי הפתיחה הוא ציטט את הגמרא במסכת יומא דף פ"ו, והוסיף הערה מפי הרב יוסף צבי דושינסקי ואמר: "כשבחור ישיבה הולך בדרך יראת שמים אז משבחים רק אותו, אבל אם הוא סר ח"ו מדרך הישרה אז מאשימים את כולם ואומרים "עם ה' אלה", לכן כל הבחורים ערבים זה לזה".

תשומת לב רבה הקדיש הרב לעזרה הדדית בקרב הבחורים, ורצה שאחוה ורעות ישררו ביניהם כל הזמן. בנאום הפתיחה משנת תרצ"ב ציין שיש "להתעורר מאוד על השלום בין הבחורים והאהבה וחיבה ביניהם שישתדל כל אחד לטובת חברו אם יש לו איזה דרך לסייעו הן בגופו הן בממונו הן בעצתו"[27]. על רעיונות דומים היה חוזר מדי פעם ומדגיש במיוחד את יחסי הרעות בין תלמידים ותיקים וחדשים כי אם אין אחדות, נאמנות ואהבה הדדית ושלום הרי "אין כלום"[28].

את המידות המוסריות רצה רבה של נייטרא להחדיר ללבם של התלמידים בדרכים שונות. הוא עצמו למד עם תלמידיו כל יום סעיפים אחדים מתוך ספרי מוסר לפני כל שעור בגמרא, מצד שני עודד את תלמידיו שילמדו לימוד עצמי כל יום באחד

26. שם, עמ' צ"א, מתוך הפתיחה לזמן החורף תרצ"ד: "וכן יהיו המלבושים והמנעלים מתוקנים כדי שיהיה קידוש שם שמים ומתאהב שם שמים ע"י לומדי תורה, אבל תזהרו שלא לילך אחר המאדא (אופנה) במלבושים ובשאר הדרכים רק להחזיק במנהגי יהדות שיהא שם ה' נקרא עלינו"; וראה שם עמ' שפ"ד: "ובודאי יש להיות בעל דרך ארץ להקדים שלום לאדם ושלא לילך בלכלוך על בגדיו ומנעליו קרועים אבל לא ח"ו לילך אחר ההבל ושטותים בענייני המלבושים רק לילך בדרכי היהדות בזה... ולא יראה ולא ימצא שום בחור בשוק בתוך היום בלי הכרח"; ראה גם עמ' ת"ט: "ועל זה יהיו הבחורים זהירים בכל דרכם להתנהג ביראה ובדרך הטוב בענייני הלימוד שעורין כסדרן בהתמדה ואל יראו ולא ימצאו משוטטות בחוצות שלא לצורך, ואם יצטרכו לילך לחוץ ילכו בדרך ארץ ודרך הכבוד שיהא שם שמים מתאהב על ידם בלא לכלוך רק נקיים".

27. שם, עמ' שפ"ג.

28. שם, עמ' ס"ב: "וכן בדיבוק חברים באהבה וחיבה לעזור אחד את חברו לחזקו ולאמצו איש את רעהו יעזרו ולאחיו יאמר חזק ולפלפל בתורה ולסלסל בחידושי תורה להיות שלום בין התלמידים הגדולים עם הקטנים"; שם, עמ' שצ"ה: "ולהיות חברים נאמנים זה לזה שלום ואחדות כי אם אין שלום אין כלום והעיקר השלום וגם להוכיח זה את זה באהבה וביחיבה".

מספרי מוסר, כי כך היה דרכו של החת"ם סופר[29] לפעמים ביקש מתלמידיו שהם יעוררו איש את רעהו למידות מוסריות, כי דרך זו יכולה להיות מועילה יותר מאשר ההטפה של המורה. בעניין זה אמר בנאום הפתיחה בשנת תש"א: "והנה תורת מוסר אינו מחוייב שיהיה ע"י הרב דוקא כי יותר תהי' מקובלת אם תהיה על ידי חברו כי יותר מקובלת"[30]. את ההשפעה המוסרית החשובה ביותר ספגו הבחורים בנייטרא ע"י המגע היומיומי עם רבם. כל דרכו והילוכו של רש"ד אונגר היה ספר מוסר חי לעיני התלמידים. באחת ההזדמנויות שאל אחד מתלמידיו מתי הוא קם ללמוד בבוקר של אותו יום, ענה לו התלמיד שהוא וחברו ללימוד התאחרו הפעם לקום. נזף בו רבו כי לא די בכך שלא השכים בבוקר ללמוד כעת מוסיף הוא חטא על חטא בהלשינו על חברו. כך היו כל צעדיו ודבוריו של רש"ד אונגר שקולים ומדודים ושמשו דוגמא חינוכית מוסרית בעיני התלמידים.

המטרה הלימודית בנייטרא לא היתה לגדל רבנים וגם לא לימוד לשם לימוד בלבד, אלא כפי שהוגדרה בהזדמנויות שונות על ידי ראש הישיבה: "על כן העיקר ללמוד על מנת לעשות לידע דין ומשפט ודת ה' לכוון ההלכה אל האמת"[31]. בהזדמנות אחרת ציין בפתיחה לזמן הלימוד: "כי עיקר תכלית הלימוד להשיג דרכי ה' ולאהבו בכל לב ונפש... ועיקר הלימוד הוא לימוד לשמה"[32]. מאחר שעיקר הלימוד נועד להיות "תורה לשמה" ולשם חינוך ליראת שמים הרי שלא היתה כאן כל סלקציה לפי רמת הידיעות. כל בחור שהתכוון ללמוד על מנת להתחנך ליראת שמים יכול היה להתקבל לישיבת נייטרא וללמוד בה ללא הגבלה גם אם השיגיו בלימודים לא היו מספיקים ביותר[33].

הבחורים נשארו קשורים אל רבם הרבה שנים לאחר שעזבו את הישיבה. רש"ד אונגר היה נוסע לפעמים לחתונתם של תלמידיו למרחקים. מאורע זה היה מפגש מרגש עם תלמידיו והיה דורש בפניהם דרשה, וסיפק להם מזון רוחני חדש שלא פג טעמו גם לאחר שבחורים אלה נעשו כבר בעלי בתים עצמאיים. בחורי ישיבה אחדים שהיו שולחים הזמנות לחבריהם למרחקים ושערו שלא יוכלו להופיע לחתונתם הוסיפו בהזמנה הערה שאת הוצאות המברק מוטב לתרום לטובת ישיבת נייטרא[34].

29. שם, עמ' ס"ב: "וזה ישיג האדם ע"י לימוד התורה ובפרט בלימוד ספרי מוסר בכל יום להכשיר לבו ורצונו לקבלת עול מלכות שמים וכמו שפי' החת"ס..." וראה שם עמ' שפ"ג: "ועל כן החוב מוטל על כל בחור לעמוד על המשמר מדי יום ביומו ללמוד איזה שעור מוסר ומי לנו גדול מצדיקי הדור כמו החתם סופר שלא עבר יום אחד בלי לימוד מוסר... ורק זהו האמצעי היחידי לעמוד נגד היצר הרע". ראה גם עמ' שצ"ד.
30. שם, עמ' ס"ב.
31. שם, עמ' ס"ב, וראה עמ' פ"ו: "אבל ללימוד תורה צריך גם יראת שמים כי זה בלא זה אינו שוה כלום"; עמ' שצ"ה: "ובאמת לא הלימוד עצמה אם אינם עושים כן רק אם על ידי הלימוד משתדל לבא לידי מעשה".
32. שם, עמ' שס"א.
33. שם, עמ' שע"ג: "והבחור הבא על הישיבה אפילו אם אינו מיד במדרגה להבין ולהשכיל אבל עכ"פ כונתו תהיה ברורה ושלימה לידע דעת תורה כדי לבא אל דרכי התורה".
34. מפי תלמידיו.

רש"ד אונגר כלמדן גדול ואיש אוהב ספר, ריכז בביתו ספרייה של כשמונת אלפים ספר[35]. אהבה זו לספרים רצה לנטוע גם בלב תלמידיו. כל ימיו שאף להקים בית דפוס למען הישיבה כדי להוציא לאור כתבי יד של גאונים עבור תלמידיו. הוא הצטער שהוצאות לאור של ספרים נתונות לעתים קרובות "בידי רחקי תורה מאוד"[36].

גם בקיום המצוות הלכה למעשה ובחיבוב המצוה היה רש"ד אונגר לדוגמא ולמופת לתלמידיו. בליל ערב פסח היה בודק את החמץ במשך כל הלילה, למחרת היום צם כל היום כי היה בכור, ואחר הצהרים עמד בעצמו ליד תנור אפייה לוהט ואפה מצות מצוה.

אם כי הוא עצמו היה קשור בעסקנות צבורית והיה נשיא של אגודת ישראל, לא הסכים שתלמידי הישיבה יעסקו בפעילות צבורית או פוליטית. הוא רצה שאת כל זמנם ומרצם יקדישו ללימוד התורה וקיום מצוות. מן הראוי לציין עוד שלמרות שישיבת נייטרא לא התכוונה לגדל רבנים, בכל זאת יצאו ממנה מספר רבנים ידועי שם[37] ותלמידי חכמים מופלגים.

ישיבת נייטרא בימי השואה

תחושה נבואית מוזרה פעמה בלבו של רש"ד אונגר בשנת תרצ"א כעשר שנים לפני השואה כאשר הציעו לו לעבור מטירנא לנייטרא. באותה הזדמנות התבטא בפני רמ"ד ווייסמנדל: "לבי אומר לי שיהיה זמן שלא תהיה ישיבה בשום מקום רק בנייטרא ואני רוצה להיות שם"[38]. תחושה נוראה זו התקיימה בימי השואה כאשר נייטרא נשארה הישיבה האחרונה בכל מזרח ומרכז אירופה. למדו כאן כמאתיים תלמידים ביניהם גאונים ורבנים, אשר נמלטו ממקומות שונים בסלובקיה ופולניה ומצאו מקלט בנייטרא עד מחצית חודש אלול תש"ד. מלבד הלימוד בישיבה התמסר רש"ד אונגר בכל כוחו ונפשו לתכנן את הצלת שארית ישראל כשרמ"ד ווייסמנדל מנהל את הפעולה המעשית עצמה.

בשנת תש"ב החלו הגרמנים בסיוע הנאצים הסלובקים בחיסול יהודי סלובקיה. טירנא היתה בין הקהילות הראשונות שחוסלה ובניה הועברו לאוישביץ. לאחר מכן הגיע תורם של בני קהילת נייטרא. אולם בשלב הראשון הועבר רק חלק מבני נייטרא לאוישביץ והשאר נשארו במקום יחד עם הרב וישיבתו עד תש"ד. רש"ד אונגר התפתל ביסורי נפש נוראים כאשר ראה שבני קהילתו הועברו ברכבות למחנות המות והוא נשאר במקומו. נחמה פורתא מצא לו בלימוד התורה ובמעשיו הנועזים שלו ושל רמ"ד ווייסמנדל בנסיונות להציל את שארית הפליטה. כשנודע בפורים תש"ב שמנהיגי

35. נאות דשא, הגדה לפסח, בהקדמה עמ' ה.
36. ראה מאמרו של ב. לנדוי, הגאון ר' שמואל דוד אונגר, המודיע, י' אדר תשי"ט.
37. בין הרבנים שנודעו לי שמותיהם יש לציין את הבאים: הרב ישכר דב גולדשטיין (ירושלים), הרב נפתלי ביגדר (נתניה), הרב דוד בן ציון קליין (יסודות), הרב אליקים שלזינגר (לונדון), הרב אלימלך רומפלר (לונדון), הרב יעקב בן ציון רוטנר, הרב ר' שמואל ווזנער, הרב בצלאל שטרן (ויען), הרב ר' יונה פורסט (ניו יורק), הרב יצחק זאב מייער, הרב שמואל רובין הי"ד ועוד.
38. מן המצר, עמ' מ"ב—מ"ג.

סלובקיה מעוניינים בשלב ראשון לסלק מארצם את כל בני הנוער בחורים ובחורות לאדמת פולין או גרמניה, פנו השניים בין השאר למנהיגי הכנסייה המקומית ולאפיפיור שישפיעו על שלטונות סלובקיה לבטל את הגזירה. הפנייה לכנסייה באה לאחר לבטים גדולים מאוד והתקוה היתה שמנהיגי סלובקיה שהיו בחלקם אנשי כמורה לשעבר עשויים להשמע להוראות מנהיגיהם הרוחניים. תשובת האפיפיור לא היתה חד משמעית לגבי איסור גרוש היהודים בכלל, ומנהיגי סלובקיה פרשו סעיף זה כאוות נפשם. האפיפיור הדגיש בעיקר את דאגתו לגבי המשומדים ודרש שלא לפגע בהם לרע. מנהיגי הכנסייה המקומית האשימו את היהודים בצליבת ישו והציעו ליהודים להמיר את דתם ורק בתנאי זה יהיו מוכנים לפעול למען ביטול הגזירה[39].

כאשר הגיעו ידיעות מפורטות יותר על פעולות ההשמדה באוישביץ נשלחו מנייטרא מאות מכתבים ומברקים בכתב סתר על ידי שליחים לעולם הגדול, כדי להזעיק את דעת הקהל העולמית ולגייס כספים להצלת שארית ישראל. רמ"ד ווייסמנדל ניהל משא ומתן עם ויסליצני ועוזריו שיעצרו את גזירת הגרוש למחנות המות תמורת דמי כופר. בו בזמן ביצע פעולות מסוכנות ביותר של זיופי תעודות, הברחת גבולות וגיוס עזרה לפליטים שהגיעו מפולין. באוירה זו ישב רש"ד אונגר ולא הפסיק אף יום אחד משעוריו ותפילותיו. מלבד אותם המאתיים בחורים שלמדו שם בקביעות עברו דרך ישיבת נייטרא אלפים אשר שהו בה זמן קצר והמשיכו לאונגריה ורומניה. הישיבה קבלה מעין הכרה בלתי רשמית מצד הגרמנים והסלובקים, וכינוה "הותיקן היהודי", ולפי ההוראות של הגרמנים אסור היה לזרים להכנס לשטחי קרית הישיבה. בכל זאת היו מדי פעם מתפרצים הז'נדרמים הסלובקים והגרמנים לתוך חצר הישיבה וערכו בה חיפושים. תמורת שלמונים היו בין הז'נדרמים שהודיעו מראש שעומדים לערוך חיפוש בקרוב, ומיד נמלטו הבחורים והסתתרו במרתפים ובמחבואים שונים שהוכנו מראש. מתחת בימת קריאת התורה שבבית המדרש ומתחת לחדרי השרותים שבחצר נחפרו בורות והבחורים מצאו להם שם מקלט בעת החיפושים ובתום החיפושים חזרו לשעוריהם[40].

39. תשובת האפיפיור היתה שיש להמנע מהפרדת בני המשפחות היהודיות ובמיוחד הדגיש שלא לפגוע במשומדים. שלטונות סלובקיה הקתולים הסיקו מכאן שלמעשה מותר לגרש את המשפחות כשהן יחד. רש"ד אונגר פנה לאחר היסוסים רבים ודברי שכנוע רבים של רמ"ד ווייסמנדל לארכיבישוף זקן בן 82 בנייטרא שהוא יפעל למען ביטול גזירת הגרוש. הארכיבישוף הזקן השיב: "זה אינו גרוש, שם לא תמותו מרעב ומגפה, שם ישחטו אותכם כולכם יחד מזקן ועד עולל טף ונשים ביום אחד, וזהו העונש המגיע לכם. אלא עצה אחת לכם לעבור אל דתנו ואז אפעל שתתבטל הגזרה". כאשר רוכזו יהודי נייטרא בסערעד כדי להעבירם למחנות המות בתשרי תש"ה הצליח רמ"ד ווייסמנדל להגיע בסתר לפרסבורג והתיצב בפני שליחו של האפיפיור ובקשו לרחם על עשרים אלף יהודים שהוכנו להובילם לטבח. השיב שליחו של האפיפיור שהוא עסוק כי זה יום קדוש יום א' ואין לו זמן לטפל בענייני חולין. התחנן לפניו הרב ווייסמנדל הרי מדובר על דם עוללים ויונקים לאלפים. על כך התרעם איש הכנסייה ואמר: "אין נמצא בעולם דם ילדים יהודים נקי, כל דם יהודי חייב ועליהם למות כי זה עונשם הממתין להם על אותו החטא". ראה מן המצר, עמ' ט"ז—כ"ז.

40. מן המצר, עמ' ל"ז—ל"ט; אלה אזכרה, עמ' 258; סורסקי, דמויות הוד, עמ' ע'.

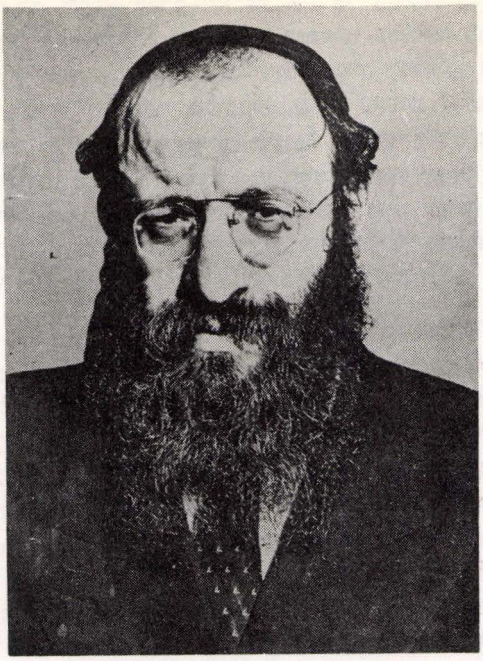

הרה"ג רבי מיכאל דוב וייסמנדל זצ"ל

באותם ימי הגזרה המשיך רש"ד אונגר ללמד את שיעוריו כסדרן. הוא לימד בקביעות שיעור פשוט ושיעור עיון. בשנת תש"ב, כאשר הישיבה שמשה מקום מקלט לפליטים השונים, למדו בשיעור העיון את הסוגיה "הטמנה" שבמסכת שבת. ללימוד זה היתה משמעות סמלית ורבים ראו בסוגיה זו רמז לכל אלה שמסתתרים בישיבת נייטרא[41]. בשנת תש"ג לימד רש"ד אונגר עם תלמידיו את הסוגיא "דקדושה ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבא" ובנאום הפתיחה שדרש בהקשר לסוגיא זו רשם ברשימותיו: "סוגיא שלמדנו בעזהי"ת בתחילת זמן הקיץ שנת תש"ג קרבה הישועה". בשנת תש"ד לימד את הסוגיא "דמצוה הבאה בעבירה" ושוב רשם לפניו בראש רשימותיו "שנת ישועה קרובה"[42]. הלימודים אף הוגברו בתקופה זו והרש"ד אונגר הושיב קבוצות קבוצות שילמדו ויעסקו בתורה לסרוגין עשרים וארבע שעות ביממה בנימוק הבא: "לעת זאת אשר החושך יכסה ארץ וקול התורה נשבת מכל הישיבות ובתי מדרשות שבאירופה, ואנחנו זכינו להיות המחנה היחידי הנשאר לפליטה. עלינו לנצל את האחריות שהוטלה עלינו ולשקוד על התורה הקדושה יומם ולילה"[43].

41. נאות דשא, חידושים ובאורים עמ' ו'.
42. שם, חלק ב' חידושי סוגיות, עמ' רי"ב, רע"ב.
43. ראה המאמר "אשכבתי' דרבי" נתיב נייטרא, ת"א תשכ"ד, שבט חוב' ב' עמ' ג'. בנוסח שונה קצת באלה אזכרה, עמ' 258, וראה נאות דשא על התורה, עמ' תי"ב, בפתיחה לזמן הקיץ שנת ת"ש: "ויש עוד לפרש כי ביותר צריך לזרז בזמן הזה אשר בעוה"ר

גם התפילות התנהלו כסדרן, אלא שהסליחות והקינות שנאמרו בתקון ליל חצות, בין המצרים ובתשעה באב קבלו משמעות אקטואלית ומציאותית יותר. פסוקים כגון "כהני וזקני טבחו אויבי", "בני היקרים ובחורי הלכו בשבי ועוללי בגולה" נאמרו בזעקה מרה יותר. בימי הספירה היה אומר את הפיוטים שהתחברו בימי גזרות תתנ"ו. זעקתו הבקיעה שחקים כאשר הגיע אל החרוז "טבוח ילדים הכינו, ברכת הזבח כונו, שמע ישראל ה' אחד". הבחורים הבינו שהכונה היא לדין המובא בשל"ה הקדוש שכל מי שנהרג על קידוש השם חייב לברך את הברכה "לקדש שמו ברבים"[44]. תפילות אלה היו בבחינת שיעורי קידוש השם הלכה למעשה. פעם התפרצו לבית המדרש ז'נדרמים כשרש"ד אונגר היה עטור תפילין וטלית וקרא בתורה. הז'נדרמים פתחו בקללות וגידופים ורש"ד אונגר המשיך לקרא בתורה כאילו לא קרה מאומה. הרשעים נדהמו בראותם מחזה זה. מיד הניחו את נשקם, הסירו את כובעם מעל ראשם והתנצלו על מעשיהם[45]. כדי להרגע מהמתח הנפשי העצום שהצטבר אצל רש"ד אונגר היה לפעמים מטייל בגן שבקרית הישיבה בליווי אחד או שניים מתלמידיו. באחד מטיוליו הללו עמד מוקסם מפלאי הבריאה של עולם הצומח ואמר לתלמידו: "פלא פלאים! כשזורעים גרגיר קטן של חיטה הוא נרקב ודוקא לאחר רקבונו הוא צומח ומעלה חיטה חדשה החודרת דרך האדמה הקשה שאף האדם הגבור אינו מסוגל לחדור בעדה אלא ע"י מעדר, כאלו הן נפלאות הבורא"[46].

בראשית חודש אלול תש"ד התערער מצב בריאותו של רש"ד אונגר ולאחר הפצרות בני משפחתו ותלמידיו הסכים לצאת לשבת להרי זאבאר, כחצי שעה נסיעה מנייטרא. תלמידיו באו לשם כל יום בתורנות כדי להשלים את המניין. בי"ז אלול נודע לו שהחלו לחסל את שארית יהודי נייטרא ואי אפשר לשוב לעיר. הבחורים שהיו עמו התפזרו חוליות חוליות והוא עצמו נשאר בחוליה עם בנו ר' שלום משה ותלמידו מאיר אייזלר. כל קבוצה חפשה לה דרך להגיע לפרטיזנים. הבחורים ובני הקהילה בנייטרא הועברו למחנות ההשמדה בעוד שרמ"ד ווייסמנדל קפץ מתוך רכבת והגיע לחוף מבטחים. רש"ד אונגר ומלוויו נדדו ביערות באנסקה ביסטריצה. בראש השנה ויו"כ יכלו כבר להתפלל בצבור בעיירה באנסקה ביסטריצה שנכבשה ע"י הפרטיזנים. לאחר החגים כבשו הגרמנים את העיירה מחדש ושוב נאלצה הקבוצה להמלט ולנדוד ביער קאלישטי. כאן חפרו להם כמה מערות בהם התחבאו. בימיו האחרונים התגלה רש"ד בכל חסידותו ומסירותו על דקדוקי מצוות. הוא נזהר מלאכול פת של נוכרים וחלב שחלבו גוי. הוא היה אוסף טיפות טיפות של מים מן העלים שבעצי היער כדי שיוכל בבוקר ליטול ידיו. לפעמים עלה על פני המערה ולמד משניות עם מלוויו. בט' אדר

נסתמו כמה וכמה בתי מדרשות וישיבות קדושות שהיה בהם הרבצת תורה במידה גדושה וצריך להאמץ יותר ויותר כי כל בית ישראל נשען על הנשארים".

44. מן המצר עמ' מ; נאות דשא, חידושים ובאורים, עמ' ח'; א. שרייבר, "בין המצרים", נתיב נייטרא, ת"א תשכ"ד, תמוז חוב' ז' עמ' א—ד. החרוז "טבוח ילדים הכינו" ראה בפיוט "אין כמוך באלמים" א. מ. הברמן (עורך) גזירות אשכנז וצרפת, ירושלים תש"י, עמ' קי"ג, וראה על ברכת קידוש השם שני לוחות הברית, שער האותיות סוף אות א'.

45. מן המצר, עמ' ל"ח. נאות דשא, חידושים ובאורים עמ' ו'.

46. מאיר אייזלר, "בעמק הבכא", נתיב נייטרא, תשכ"ה, אדר א—ב, חוב' ט' עמ' ט—י"א.

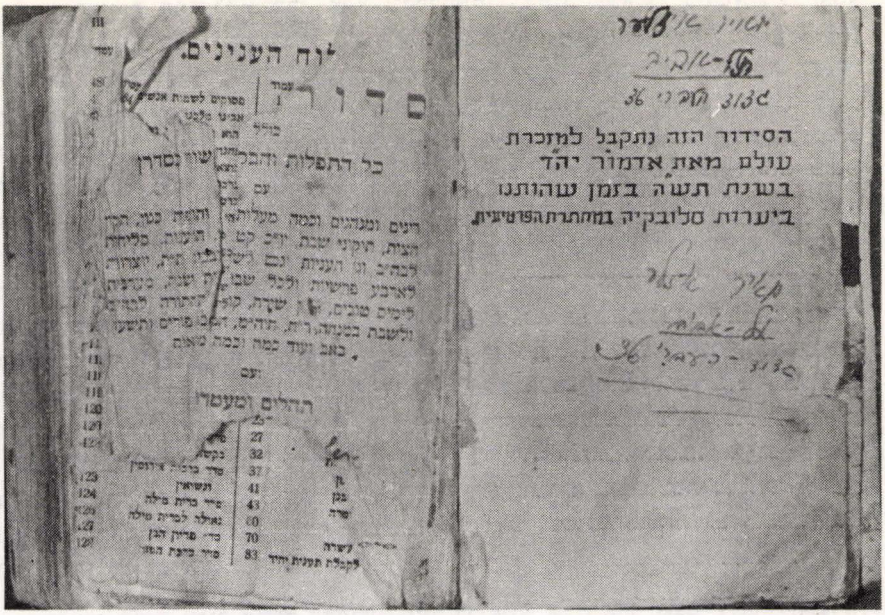

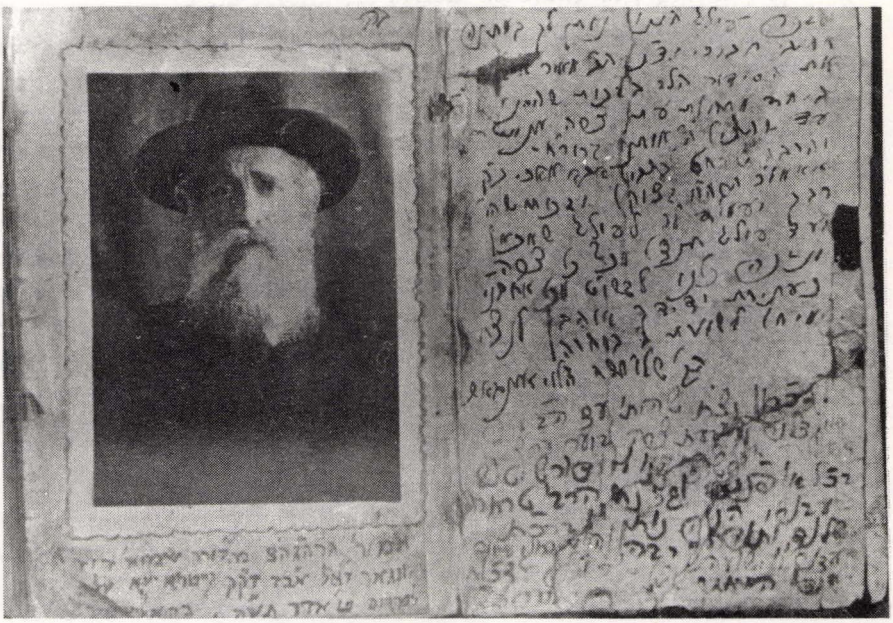

מתוך סידור תפילה זה התפללו רש"ד אונגר ומלוויו ביערות. בסוף המלחמה נמסר הסידור לר' מאיר אייזלר בחתימת ידו של ר' משה שלום אונגר

תש"ה חש שכוחותיו נוטשים אותו וקרא לבנו ר' שלום משה ומסר לו את צוואתו עבור בניו ותלמידיו[47]. בצוואתו ביקש שיקבעו עתים לתורה, יתפללו בצבור ולא ישוחחו בתפילה[48]. לאחר הוידוי החזיר את נשמתו לבורא. ה' ינקום את דמו.

ישיבת נייטרא לאחר המלחמה

לאחר המלחמה הקימו מחדש רמ"ד וייסמנדל זצ"ל ורבי שלום משה אונגר שליט"א את ישיבת נייטרא באמריקה. מאחר ו"ישיבת כרכים קשה" החליטו השניים ליסד את ישיבתם מחוץ לערים הרועשות, קרוב לחיק הטבע. בתחילה הוקמה הישיבה בזאמרויל, ולאחר מכן הועברה למונט־קיסקו, כשעה נסיעה מניו יורק. המקום הפך לישוב של קבע ובו לומדים כמאתיים בחורים, ומתגוררים שם כחמישים בעלי בתים מבין בוגרי הישיבה. הלימודים מתנהלים על פי שיטת ומסורת נייטרא הישנה. מלבד ניהול הישיבה הקדיש רמ"ד וייסמנדל מזמנו היקר להנציח את השואה האיומה בספרו "מן המצר", בו הוא מטיח גם אשמות כבדות נגד אלה שלא סייעו להציל את שארית ישראל. מאז פטירתו של רמ"ד וייסמנדל, ממשיך רבי שלום משה במרץ רב להגדיל ולהאדיר תורה בישראל.

בירושלים הוקם "בית מדרש נייטרא" בתמיכתה של הרבנית שנק מוינה. כל ערב מקיימים בו שעור קבוצת תלמידי נייטרא לשעבר. לאחרונה נרכש המבנה של בית המדרש על ידי הרה"ג רבי שלום משה אונגר שליט"א והוקם בו "כולל נייטרא" לאברכים.

47. פרטי נדודיו ותלאותיו מתוארים ע"י תלמידו ר' משה אייזלר שליווהו עד יומו האחרון. ראה במאמריו "בעמק הבכא" נתיב נייטרא תשכ"ו חוב' י"א, עמ' י"א—ט"ז, תשכ"ז חוב' י"ב, וההמשך בישראל סבא, תשכ"ח, שבט חוב' כ"ט, ל"א, ל"ג, ל"ה, ל"ו ; תשכ"ט ; חוב' ל"ט, מ', מ"א, מ"ב, מ"ו, מ"ח. ראה גם נתיב נייטרא תשכ"ד חוב' ב, עמ' ג—ה, וראה ב. לנדוי, המודיע, ל' כסלו תשכ"ד.

48. נאות דשא, להגדה של פסח עמ' ח ; אלה אזכרה, עמ' 260.

הרב בן ציון אונגר הי"ד (אב"ד פישטיאן)

מצבת רש"ד אונגר

הרה"ג רבי שלום משה אונגר שליט"א

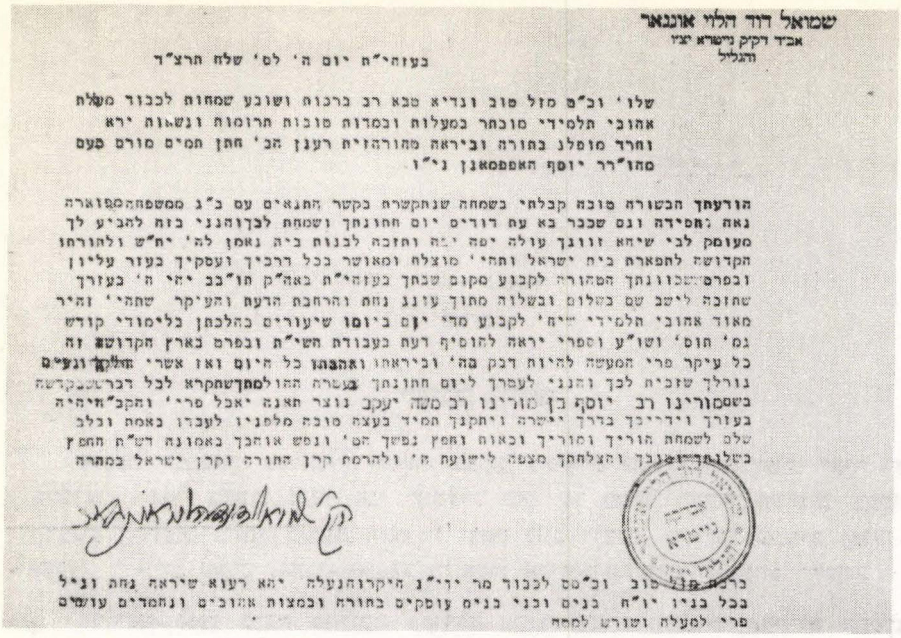

שמואל דוד הלוי אונגאר
אב"ד דק"ק ניטרא יצ"ו
והגליל

בעזהי"ת יום ה' לס' שלח תרצ"ד

שלו' וכ"ס מזל טוב ונדיא טבא רב ברכות ושובע שמחות לכבוד משלח
אהובי תלמידי מוכתר במעלות ובמדות טובות תרומות ונשואות ירא
וחרד מופלג בתורה וביראה מתורהזית רענן הב' חתן תמים מורם פעם
מהו"רר יוסף האפפסאגן נ"ו

הורעתך הכשורה מובה קבלתי בשמחה שנתקשרה בקשר החגאים עם ב"ג מהשפחה מפוארה
נאה וחסידה וגם שכבר בא עת דודים יום חתונתך ושמחת לבך ותהיינה בזה להביע לך
מעומק לבי שיחא זווגך עולה יפה יצה ותזכה לבנות בית נאמן לה' יח"ש ולתורתו
הקדושה לתפארת בית ישראל ותחי' מוצלח ומאושר בכל דרכיך ועסקיך בעזר עליון
ובפרט שכוונתך התורה לקבוע מקום שבתך בעזהי"ת באה"ק תו"ב יחי ה' בעזרך
שתזכה לישב שם בשלום ובשלוה מתוך עושר ונחת והרחבת הדעת והעיקר שתחי' זהיר
מאוד אהובי תלמידי שיח' לקבוע מדי יום ביומו שיעורים בהלכתן בלימודי קודש
גמ' תוס' ושו"ע וספרי יראה להוסיף דעת בעבודת השי"ת ובפרט בארץ הקדושה זה
כל עיקר פרי המעשה להיות דבק בה' וביראתו ואהבתו כל היום ואז אשרי חלקך ועלייס
גורלך שזכית לכך והנני לעמוך ליום חתונתך בעזרת השם שתקרא לכל דברשבקדושה
בשמורינו רב יוסף בן מורינו רב משה יעקב נוצר תאנה יאכל פרי' ותקב"ה יהיה
בעזרך וירדיך ברוך ישראה ויתקנך תמיד בעצה טובה מלפניו לעבדו באמת ובלב
שלם לשמחת תוריך ומוריך וכאות ותפץ נפשך תס' ונפש אוהבך באמונה דש"ת חתן
בשלותך ונצנך והצלחתך מצפה לישועת ה' ולהרמת קרן התורה וקרן ישראל במהרה

ברכת מזל טוב וכ"ס לכבוד מר יר"נ היקרוהנעלה יהא רעוא שיראה נחת ונ"ל
בכל בניו יו"ח בנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצות אהובים ונחמדים עושים
פרי למעלה ושורש למטה

מכתב "מורינו" לר' יוסף הופמן (ירושלים)

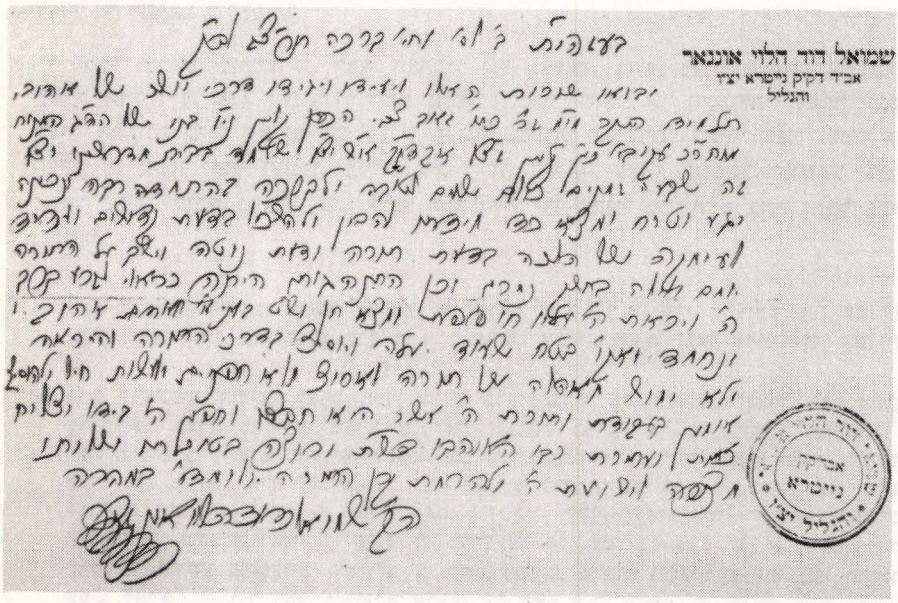

שמואל דוד הלוי אונגאר
אב"ד דק"ק ניטרא יצ"ו
והגליל

מכתב המלצה לר' זאב צבי קליין (ירושלים)

פרק ז

ישיבת גלנטה

גלנטה הנמצאת בסלובקיה היתה במשך מאתיים השנים האחרונות "עיר ואם בישראל". החל משנת 1720 אנו שומעים כאן על מספר רבנים חשובים במקום. הרבנים הידועים ביותר במקום היו: ר' יצחק לייב דוכעס, ר' יואל גוטליב (1776—1786), ר' לייב טעלש (1786—1830), ר' אהרן אליעזר פאשקס ור' מנחם דייטש[1].

במרוצת הזמן פרצה מחלוקת בקהילה בדבר משרת הרבנות והקהילה התפלגה לשתיים[2]. שתי הקהילות השתייכו למחנה האורטודוקסים והיו בהן ישיבות. בין הרבנים האחרונים נמנו ר' יוסף צבי דושינסקי, שהיתה לו ישיבה גדולה בגלנטה[3], ר' בנימין זיידל ור' יהושע בוקסבוים.

רבי יהושע בוקסבוים, רבה האחרון של גלנטה, נולד בעיר פאפא שבהונגריה בשנת תרל"ז (1877) לאביו ר' יוסף ששימש בתור שוחט של הקהילה[4]. לאחר שנכנס לעול המצוות סייע לפרנס את הוריו בעבדו בחנות. בערבים ובזמנו הפנוי למד אצל הדיין ר' משה יוסף הופמן. חויית לימוד זה נחרתה עמוק בזכרונו. ברבות הימים, כאשר ניהל ישיבה בעצמו, נהג לספר לתלמידיו על קשייו בלימודים בהם נתקל בשחר נעוריו[5].

1. ראה יקותיאל יהודה גרינוואלד, טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן, ניו יורק 1945, עמ' 229.
2. שו"ת נטע שורק, מונקאטש תרנ"ט, חלק חו"מ, סימנים א—ה, וראה גרינוואלד, שם עמ' 229.
3. הרב דושינסקי התישב לאחר מכן בחוסט כדי להגדיל את ישיבתו, ולאחר מכן התקבל כרבה של העדה החרדית בירושלים. ראה אודותיו בפרק הדן על הישיבה בחוסט.
4. ראה פרטים ביוגרפיים בהקדמה לספרו אור פני יהושע על חמישה חומשי תורה, ירושלים תש"י עמ' 6—16; אלה אזכרה, ניו יורק תשט"ז, כרך א' עמ' 190—195; אור פני יהושע, חידושים ובאורים, ירושלים תשכ"ד, עמ' י"ז ל"ו. יוסף תאשור, "ר' יהושע בוקסבוים", בית יעקב, תשכ"ה, שנה ו, קובץ ט, גליון 73—74, עמ' 12—13; ש. א. זוסמן סופר, הגאון ר' יהושע בוקסבוים, המודיע, כ' סיון תשכ"ט. פרטים נוספים שמעתי מפי תלמידיו שעלו לארץ: ר' דוד כהן, ר' יעקב אבליס, ר' אשר משה פוריס, ר' אפרים יוסף הרשטיק ור' יעקב יהודה שטרסר.
5. ראה להלן.

הרהגה"צ רבי יהושע בוקסבוים זצ"ל הי"ד

הרבנים רמ"ל פריי, ריי"צ דושינסקי ור"י בוקסבוים. הצעיר משמאל ריי"מ דושינסקי
(התמונה בידי ר' י. ד. אבליס)

לאחר שנשא לו אשה היה סמוך על שלחן חותנו ר' מאיר חיים בלוך בעיר אויהעל. בעיר זו שהיתה מלאה תלמידי חכמים התמסר ללימוד התורה עד שרוב מסכתות הש"ס היו שגורות בפיו. כמו כן העמיק את ידיעותיו בתנ"ך, במדרש ובתחומים אחרים. באויהעל התקרב לחבורת חסידים ובילה עמם זמן רב בפלפולי תורה ובמעשי חסידות. בפרק זמן זה כתב עשרות קונטרסים של חידושי תורה על סוגיות הש"ס. הוא הרבה ללכת לבית האדמו"ר משינעווע ועם פטירת האדמו"ר נעשה לאחד מחסידיו של האדמו"ר ממונקאטש בעל "דרכי תשובה".

כאשר התפנתה משרת הרבנות במאגנדורף[6] בשנת תר"ע (1910) התקבל ר' יהושע לרבה של קהילה זו בהמלצת מורו ר' שמואל רוזנברג מאונסדורף[7]. תלמידים רבים נהרו אל ישיבתו עד שצר היה המקום להכיל את כולם.

בשנת תרפ"ב נתקבל לרבה של גלנטה במקומו של ר' יוסף צבי דושינסקי. הפרידה היתה קשה עליו והתנצל בפני בני מאגנדורף באמרו שהחליט לעבור לגלנטה כדי שיוכל להקים לו ישיבה גדולה יותר. בגלנטה היו היהודים ברובם מן הטיפוס היהודי ההונגרי האשכנזי, שדרכי החסידות היתה רחוקה מהם. ברבות השנים התקרבו רבים לדרכי החסידות בהשפעתו של ר' יהושע בוקסבוים.

ארגון הישיבה ותכנית הלימודים

מלבד ניהול ענייני הקהילה התמסר ר' יהושע בוקסבוים להוראה וארגון ישיבתו שמנתה כמאתיים ושלושים בחורים[8]. הבחורים אכלו תחילה במסעדה ובחלקם אכלו "ימים". במשך הזמן הוקמה "מענזה" ולא הצטרכו להתבזות באכילת "ימים". הרב דאג אישית לכלכלתם של בני עניים. הבחורים התגוררו באכסניות מפוזרות בעיר. לפעמים ערך הרב ביקור פתע בדירותיהם לראות אם הם עוסקים בתורה. עיניו היו פקוחות על כל אחד ואחד והיתה לו טביעת עין יוצאת מן הכלל. הוא דרש מתלמידיו שילכו בבגדים נקיים ובנעליים מצוחצחות. לאלה מן התלמידים שראו בהופעה החיצונית עניין של מה בכך, נהג להעיר ולומר "למתמיד יש זמן לכל".

תכנית הלימודים היתה מגוונת, ועל כל חומר הלימוד היתה בחינה באחד מימי השבוע. מדי בוקר לאחר תפילת שחרית נתן הרב שיעור בשלחן ערוך, אורח חיים עם מגן אברהם. לפני החגים לימד הלכות החג בענייני דיומא. כל יום לפני הצהריים נתן "שיעור עיון" באחת הסוגיות[9]. מפאת מחסור בספרי לימוד מסרו גבאי "קניין ספרים" לכל תלמיד ספרי מפרשים למספר שעות לפי התור. כל יום לפנות ערב לימד

6. רבה הקודם של הקהילה ר' שאול בראך התישב בעיר קראלי בטרנסילבניה.
7. רבו ר' שמואל רוזנברג כתב עליו: "ואולי הוא המובחר של כל תלמידי". ראה אור פני יהושע על חמישה חומשי תורה, עמ' 10. קודם לכן שמשו בכתר הרבנות במאגנדורף ר' ירמיה לאוו מאויהל, ר' משה כ"ץ מנייטרא, ר' שמעון פאנפעדר מטוקאי, ר' משה לווינגר מוייצן, ור' שאול בראך. כולם היו תופסי ישיבות. ראה אור פני יהושע חידושים ובאורים, עמ' כ"ב.
8. אור פני יהושע, על חמישה חומשי תורה, עמ' 14.
9. בין הסוגיות שלמדו בישיבה יש לציין את "איסור והיתר", "שליחות", "קידשה בתנאי", "המקדש בערלה", "נודרות", "מוקצה", "דבר שאינו מתכוון" ועוד.

הרב "שיעור פשוט" שהקיף כשני דפי גמרא, רש"י ותוספות. הבחורים הותיקים למדו בנוסף לכך גם מפרשים אחדים. בין מנחה למעריב נתן הרב שעור ביורה דעה או משניות, ובשנים הראשונות להקמת ישיבתו אף לימד ספרי מוסר[10]. בהוראת יורה דעה נחשב ר' יהושע בוקסבוים לאחד המומחים הגדולים ביותר. הוא כלל בלימוד זה את דברי "פרי מגדים", "משמרת שלום", ועוד. כדי להמחיש לימוד זה לקח עמו את הבחורים הגדולים לבית המטבחיים והציג בפניהם את חלקי הריאה, הכבד והקיבה. חומש ורש"י למדו התלמידים לבדם ללא עזרת רבם.

כאמור נערכו בחינות ברוב מקצועות הלימוד. לצורך הבחינה נאלצו התלמידים לחזור ולשנן את החומר הנלמד, ובזה ראה רבם ערך גדול ביותר. לבחינה הופיעו התלמידים בבית המדרש בשלש קבוצות נפרדות בזו אחר זו. הרב פנה בשאלה לאחד התלמידים ונתן לשני ולשלישי להשלים את העניין. גם בחורים ותיקים נכחו בעת הבחינה ולפעמים הפנה הרב שאלה גם אליהם. לתלמיד שלא שלט בחומר היה מעיר בעדינות: "אישי... שמא שכחת או שמא לא למדת". היה זה כלל גדול אצל הרב שלא לפגע בתלמידיו. כאשר לפעמים שאל תלמיד קושיה שלא לעניין, שעורר צחוק גדול בקרב התלמידים, השתדל הרב להוציאו מן המבוך והציג את שאלת התלמיד בצורה כזאת שהפכה לקושיה של אמת.

את הבחורים עודד הרב ללימוד חריפות ופלפול. לשם כך נוסדה בישיבה "חברת חריפות", ומדי שבת דרש בחור אחר בסוגיא הנלמדת. הרב ותלמידיו הכירו בעובדה שאמיתותם של הפלפול מפוקפקת, ובכל זאת ראו בפלפולים דבר חשוב כי ע"י כך יהיו הבחורים מסוגלים לחדש חידושים והדברים הנלמדים יחקקו בזכרונם בצורה טובה יותר[11].

שיטת הלימוד ותפיסתו החינוכית של ר' יהושע בוקסבוים

לפני כל שיעור התכוננו הבחורים על החומר בעצמם ובאו לשיעור מוכנים היטב. הרב התכונן במיוחד לשיעור בסוגיא, בעוד של"שיעור פשוט" כמעט שלא התכונן. בלימוד "שיעור פשוט" רצה להקנות לתלמידיו לא רק ידע, כי אם גם שיטה של לימוד דף גמרא באופן עצמי ובצורה ספונטנית. לפעמים התיגע במשך חצי שעה ויותר על שורה של גמרא או קטע של רש"י ותוספות. בכל שיעוריו התנהל מו"מ ער בינו לבין תלמידיו. יחד השתדלו לפתור קשיים בגמרא או בסוגיא. לפעמים השאיר בעיות ושאלות פתוחות וניסה לפתור אותן בליל שבת בזמן הסעודה כאשר תלמידיו באו אל "שלחנו".

התלמידים חשו את הענוה הגדולה של רבם בזמן הלימוד. הוא היה נכון להאזין לדברי כל תלמיד ותלמיד. לפי תפיסתו רק מורה שהוא עניו וצנוע יצליח להשפיע על תלמידיו. על המורה לדעת שגם הוא מקבל מתלמידיו בבחינת "מתלמידי יותר מכולם". התלמיד הוא "האוזן השומעת" והמורה הוא "העין הרואה" את האור שמביאים תלמידיו[12].

10. על לימוד המוסר ראה להלן.
11. אור פני יהושע, חידושים ובאורים, עמ' כ"ו.
12. אור פני יהושע, על חמישה חומשי תורה, חלק א' עמ' פ"ב—פ"ג.

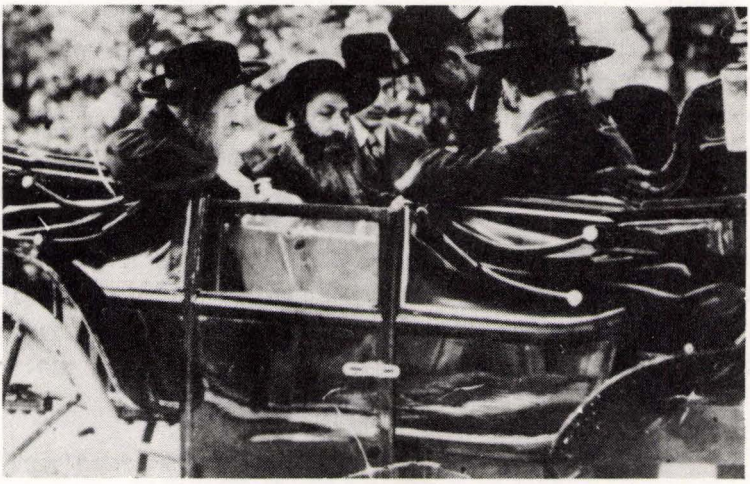

בחברת רבנים, חסידים ותלמידים (התמונות בידי ר' יוסף בוקסבוים)

נעיה

א' לס' כי קטן אליך הרבה וזה לעשותו

חבורת תלמידי כ"ק אדמו"ר
שליט"א אבד"ק גאלאנטא יצ"ו
ולפ"ים כמנ"ד

חבריו הנכבדי נ"י.

הנני בזה בקריאה של אהבה וחיבה, לך תלמיד חביב ונאמן לכ"ק עטרת ראשינו מרן אדמו"ר שליט"א, לבא לקחת חבל

בהאסיפה הגדולה השמינית

שתהי' ברצות ד' ביום ש"ק פ' נצבים-וילך ולמחרתו ביום א' דסליחות לשובה.

זכור נא אחינו אהבת נעורים, ושים על לבבך נתינת הדברים, אל יהי' דבר קל בין עינך, להקביל פנים אחת בשנת פני רבך שי', חוב קדוש הוא מוטל עליך, ואי אתה יכול לפרוק אותו בשום אופן מעל צואריך. הנה אם בכל הזמנים חוב זו מוטל עלינו עכו"ק בכח הואת בשנה זו, בי יום הכנוע' שבת קודש לפני יום א' דסליחות הוא, מי לא יפחד וירע' בעת, אשר כל איש ואיש צריך לעמוד על משמרתו בכל עוזה ועת, להבין ולהזמין עצמו על יום הכפורים שהשם ברחמיו בספרן של צדיקים יכתב אותו וחתום ימינה.

ע"כ נא ונא אל תאחר לבא בבטח"על ש"ק פ' ני' הבי"ל לראות את טלטינו ולשמוע דברי תוכחות מפי קדוש מפיק מרגליות, להוק ידים רפות ולאמץ ברכים כושלות, להלהיב לבנו לעבודתו ית' ולהחזק אותנו ביראתו. ובכן ירחם עליך, ורום עם עני ואביון, במהרה ובחפזון, יראנו בנין אפריון בהר הלבנון אבי'.

וכפרט יש לנו בעת דברים נחוצים בירוש לך אחינו, ע"כ נבקש אותך פעמים לבא אל הכנסי' שהיא לש"ש ונוכה שם להגריל תורה ולהאדירה עבניצ אבי'.

ברגשי אהבה חבריכם הנאמנים
מנחמי דחבורא.

אחינו! תהא מן הזכה ומזכה את הרבים שזכות זרעים תלוי בו תזו גם הנרך לבא אל האסיפה!!

בשיטת הלימוד שלו היה פשטן גדול, והשתדל לרדת לעומקם של הדברים. מתלמידיו ביקש לנהוג בשיטה זו ודרש מהם לבחון כל קושיה שנשאלת בתוספות ובמפרשים אם היא במקומה. לאחר שהתלמידים הבינו את הקושיה ביקש מהם למצא את הפתרון והתרוץ בעצמם. הרב העדיף את הלימוד האיכותי במקום הלימוד הכמותי. הוא רצה שילמדו מעט דפים של גמרא ביסודיות במקום להספיק כמויות של דפי גמרא בצורה שטחית. הוא דרש מתלמידיו לחזור ולשנן פעמים רבות את החומר הנלמד[13]. מכאן גם הבחינות המרובות בכל מקצוע, כי רצה שכל תלמיד ישנן היטב את חומר הלימוד לפני שיתחיל חומר חדש.

ר' יהושע בוקסבוים התנגד ללימודים חיצוניים לשם השכלה כללית "כי התרבות והקולטור המציאו כלי משחית משוכללים להפליא עד כי אפשר ברגע אחד להרוג ולרצח אנשים בהמון רב"[14], בעוד שתורת ישראל מחנכת למידות טובות. הוא הסכים שילדי ישראל ירכשו להם השכלה יסודית ע"י לימוד שיעורים פרטיים, אבל התנגד מכל וכל להשכלה תיכונית[15]. לפי תפיסתו חייב כל יהודי ללמוד כל יום ש"ס ופוסקים ולחנך ברוח זו את בניו[16].

בישיבת גלנטה למדו גם נ"ך וספרי מוסר. הרב עודד את תלמידיו ללימוד עצמי של נ"ך והצטער שלא היה יכול להתפנות ללמוד יחד עמם[17]. גם לגבי ספרות מוסר הציע שכל תלמיד יקדיש קצת מזמנו ללימוד זה. אולם הוא לא רצה שתלמידיו יראו בלימוד זה את העיקר. באחד מנאומי הפתיחה אמר: "איעצכם שתתנהגו ללמוד מדי יום ביומו בספרי מוסר למען תשכילו ותבינו את דרכי ה' ולימוד זה יהיה לכם כתבלין לקדרה ולא לעיקר כי העיקר הוא ללמוד ולעיין בתורה"[18]. בשנים הראשונות כאשר הקים את ישיבתו לימד לפעמים בעצמו פרקים מתוך ספרי מוסר בין מנחה למעריב[19]. למעשה ברוב ישיבות הונגריה לא היה נהוג ללמוד ספרי מוסר בצורה שיטתית וכלימוד פורמאלי, כי הרב בילה את רוב זמנו בקרב תלמידיו. אישיותו והתנהגותו היו לדוגמא ולמופת, והיה לזה ערך חינוכי רב יותר מאשר לימוד מתוך ספרי מוסר[20]. את רעיונותיו המוסריים היה הרב מגלנטה משמיע בנאומי "הפתיחה" של זמן הלימוד ובליל שבת כאשר תלמידיו באו אל שלחנו. הרב ר' עקיבא סופר, רבה של פרעשבורג, אמר לו פעם: "נבול תבול, כי הרבנים תופסי הישיבות עמלים במשך כל השבוע ונחים בשבתות ובימים טובים, האדמורי"ם נחים כל השבוע ועמלים בשבתות ובימים טובים, אבל הרבי מגלנטא הוא מבעלי התלמוד כל השבוע וביום שבת הוא רבי ואדמו"ר"[21].

13. שם חלק ב' עמ' ט: "ובפרט אני מזהיר אתכם שתרבו לחזור על לימודיכם ולשנן אותו כי החזרה היא עיקר גדול".
14. שם, חלק ב, עמ' ח.
15. אור פני יהושע, באורים וחידושים, עמ' מ"ד—מ"ה.
16. אור פני יהושע, על חמישה חומשי תורה, חלק א, עמ' מ"ב.
17. שם חלק ב, עמ' י"א.
18. שם, עמ' י'.
19. אור פני יהושע, חידושים ובאורים, עמ' כ"ה—כ"ו. רוב התלמידים שעמם שוחחתי כמעט שאינם זוכרים לימוד ספרי מוסר בגלנטה, כלימוד פורמאלי.
20. ראה בעתון המודיע, שם.
21. אור פני יהושע, חידושים ובאורים, עמ' ל"א.

חיבה יתירה רחש ר׳ יהושע בוקסבוים לארץ ישראל ואף עודד את תלמידיו להתישב בה. אהבתו הגדולה לארץ באה לידי ביטוי בדרשותיו השונות ובמכתביו שכתב לתלמידיו שהתישבו בארץ[22]. באחדים ממכתביו הביע את שאיפתו להתישב בארץ ישראל. כאשר הציונות חדרה להונגריה, לא התנגד שבגלנטה יתארגנו צעירים ב״פרחי אגודת ישראל״, כי רצה שהם יהוו שיווי משקל נגדי לארגונים הציוניים החילוניים. בשנות הארבעים לאחר שנסגרה ישיבתו רצה לברר אם נכונה השמועה שהאדמו״ר מבעלז השיג ״צרטיפיקט״ ומתכונן לעלות לארץ כי גם הוא חשב ללכת בדרכו[23]. לבטיו בעניין זה היו קשים כי לא רצה לנטוש את צאן מרעיתו. בשנת תש״ד הועבר עם בני קהילתו למחנה ההשמדה. בדרך הוא עודד את רוחם של תלמידיו ובני קהילתו שהלכו עמו[24] ולא שבו עוד.

״חבורת תלמידים״ בגלנטה

בוגרי ישיבת גלנטה התארגנו בשנת תרפ״ח בארגון בשם ״חבורת תלמידים״ במטרה לסייע לתלמידים שממשיכים ללמוד בישיבת גלנטה. מדי שנה התקיים כנס במועד קבוע, והתלמידים באו בהמוניהם להשתתף במאורע חגיגי זה. הזמנה מיוחדת לקראת הכנס נשלחה לכל תלמיד וכן פורסמה חוברת מיוחדת אשר תארה את פעילות הארגון והתרומות שכל תלמיד תרם לישיבה. הכנס התקיים בד״כ ביום ראשון, ובשבת שלפני כן דרש ר׳ יהושע בוקסבוים לפני תלמידיו. במרכז הכנס עמדה מסיבת סיום של מסכת שלמדו התלמידים במשך השנה. לארגון היתה הנהלה: נשיא, סגן נשיא ובעלי תפקידים אחרים. בחורים בטרנסילבניה התקנאו בארגון המפואר של ישיבת גלנטה וקראו לבעלי בתים לאמץ להם שיטה זו[25]. הישיבה התקיימה בעיקר בזכות העזרה שהארגון הושיט לה. ר׳ יהושע בוקסבוים כתב אל תלמידיו בשנת תר״צ בחוברת שפרסמה ע״י הארגון: ״תאמינו לי כי בצוק העתים לולי עזרת חבורת התלמידים לא הייתי יכול לנהל הישיבה״[26].

תלמידי ישיבת גלנטה ממשיכים את פעילותם בארץ והקימו בירושלים בניין לתפארת המשמש כבית כנסת ובית מדרש לזכר רבם ר׳ יהושע בוקסבוים ולזכר קהילת גלנטה.

22. אור פני יהושע, על חמישה חומשי תורה, ח״א, עמ׳ 14—15.
23. שם.
24. ראה גרינוואלד, שם עמ׳ 229, יוסף תאשור, בית יעקב, שם.
25. ראה הבחור, תרפ״ח גליון ה עמ׳ ס״ב: ״מה טוב יהיה אם הבע״ב הצעירים שברומניה יקחו מוסר... מחבריהם הסלווקים ויעשו כן גם במדינתנו״. הקטע דן בחבורת הבחורים שנוסדה בגלנטה.
26. ראה בקונטרס אויסווייז דער חבורת תלמידי אדמו״ר שליט״א אב״ד דק״ק גאלאנטע יצ״ו, ברטיסלאווא תר״צ—תרצ״א. הקונטרס הועמד לרשותי ע״י ר׳ אשר משה פוריס מירושלים אשר היה ונשאר עד היום מפעילי חבורת תלמידי גלנטה.

בקשת עזרה מה"סנטרל רליף קומיטי" עבור הישיבה (במחלקת כ"י של ישיבה אוניברסיטי)

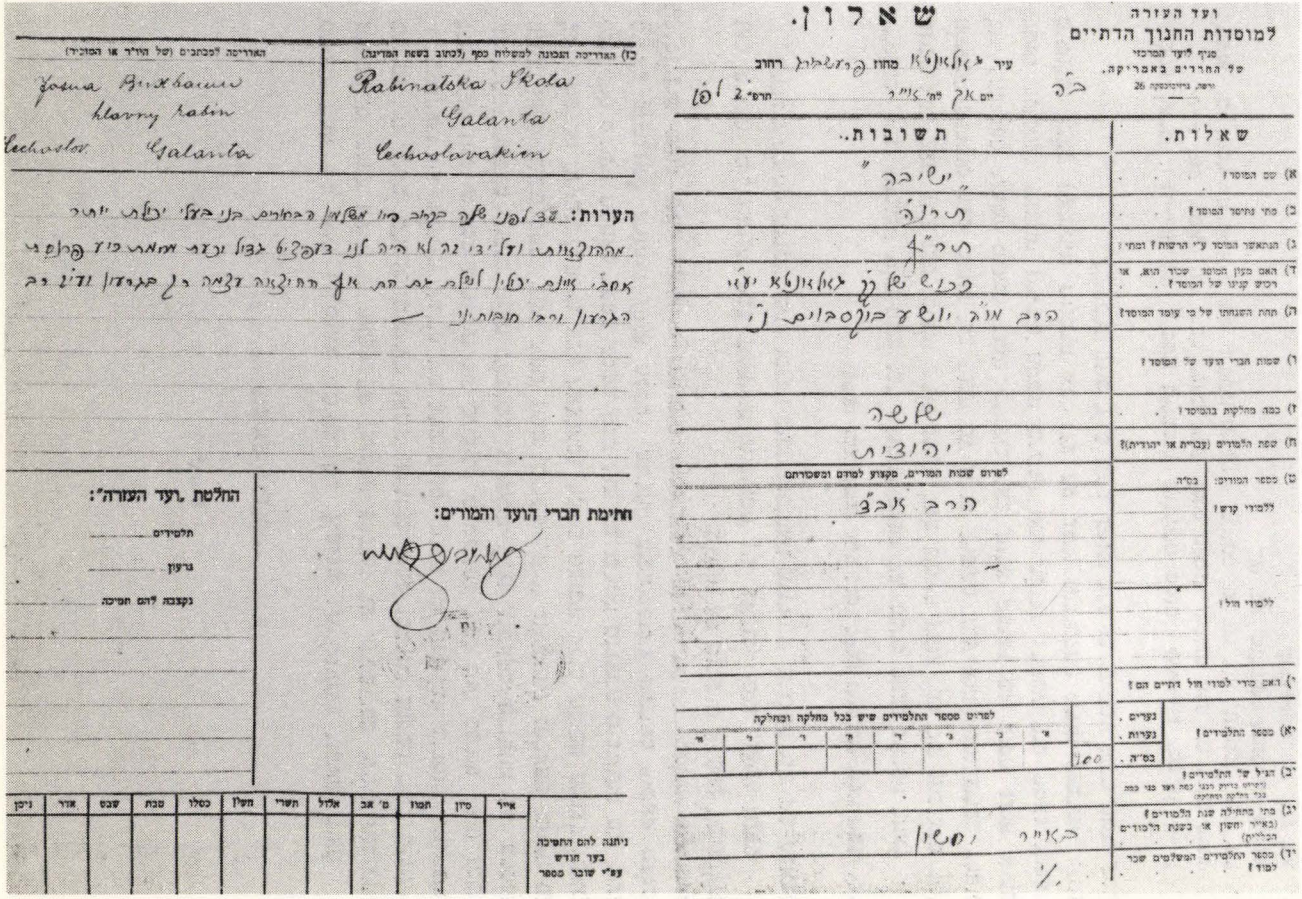

ועד העזרה
למוסדות החנוך הדתיים
סניף ועד המרכזי
של החרדים באמריקה.
רחוב ניוזינסקי 26

שאלון.

עיר גאלאנטא מחוז צ'כוסלובק רחוב
יום אלק ימי ב' תרס"ב 2. לפ"ק

שאלות.	תשובות.
א) שם המוסד?	ישיבה
ב) מתי נתיסד המוסד?	תרנ"ה
ג) התאשר המוסד ע"י הרשות? ומתי?	תר"ץ
ד) האם מקיף המוסד שכיר הוגן, או רכושי קניני של המוסד?	בכלל של קנין גאלאנטא ישיבי
ה) תחת השגחתו של מי עומד המוסד?	הרב אב"ד ורוש הקהלות ני
ו) שמות חברי הועד של המוסד?	שלשה
ז) כמה מחלקות בהמוסד?	
ח) שפת הלמודים (עברית או יהודית)?	יהודית
ט) מספר המורים: בס"ה	
למדי קדש?	לפרוט שמות המורים, מקצוע למודם ומשכורתם
למדי חול?	הרב אבב
י) האם מורי למודי חול דתיים הם?	
יא) מספר התלמידים? נערים / נערות / בס"ה	לפרוט מספר התלמידים שיש בכל מחלקה ובחלקה: א' ב' ג' ד' ה' ו' ז' / 100
יב) הגיל של התלמידים? (לציין בדיוק הגיל האם ישנו מבני כמה בני הלקה מחתיכה)	
יג) מתי מתחילה שנת הלמודים? (באיזה חדשון או בשנת הלמודים העברית)	באייר ומשון
יד) מספר התלמידים העשלמים שכר למוד?	%

כג) הודעיה הכתובה למשלוח כסף (לכתוב בשפת המדינה)

Rabinatska Skola
Galanta
Cechoslovakien

הודעיה למכתבים (של הודיר או המוכיר)

Yoshua Birkhaim
klavry Rabin
Cechoslov Galanta

הערות: [illegible]

חתימת חברי הועד והמורים:

[signature]

החלטת ועד העזרה:

תלמידים _____
נרעון _____
נקבצה להם חמיכה _____

	איר	סיון	תמוז	מ' אב	אלול	תשרי	חשון	כסלו	טבת	שבט	אדר	ניסן
ניתנה להם התמיכה בעד חודש עפ"י שובר מספר												

שאלון שנשלח לועד העזרה, ובו פרטים על הישיבה

פרק ח

ישיבת קאשוי

העיר קאשוי (בהונגרית: Kassa בסלובקית: Kosice) היא בין אחת הערים החשובות ביותר בסלובקיה. עד השליש הראשון של המאה הי"ט לא התירו השלטונות ליהודים לגור במקום כתושבי קבע. סוחרים, שבאו לירידים שנערכו בעיר, היו זקוקים לרשיונות מיוחדים, ובצאתם את העיר לפנות ערב היו חייבים להחזיר את רשיונותיהם. בשנת 1840 פורסם חוק לפיו התאפשרה ישיבתם של היהודים במקום. מאז הלך וגדל מספרם של היהודים בקאשוי, אשר השתלבו בכלכלת העיר ביחוד במסחר ובחרושת. הם הקימו מפעלים לתעשיית יי"ש, שמרים, סבון נרות ועוד. החל משנת 1860 היתה קאשוי לצומת מסילת ברזל חשובה ביותר, וכתוצאה מכך גדלה חשיבותה הכלכלית של העיר וגם התושבים היהודים התרבו בה מדי שנה בשנה. לאחר מלחמת העולם הראשונה נכללה קאשוי במדינת צ'כוסלובקיה החדשה, ובשנת 1938 הוחזרה להונגריה. בשנים האחרונות שלפני השואה מנתה האוכלוסיה היהודית כ־12000 נפש בתוך אוכלוסיה כללית של 53.000 תושבים לא יהודים[1].

בשנת 1869, בימי הפילוג בין הקהילות החרדיות לבין הניאולוגים, החריף כאן המאבק בין שני הפלגים, והחרדים האורטודוקסים הקימו להם מוסדות קהילה משלהם[2].

רבי משה הלוי יונגרייז זצ"ל ובנו רבי יצחק צבי זצ"ל

לאחר הפילוג נבחר כרבה של העדה החרדית רבי משה הלוי יונגרייז זצ"ל. בנעוריו למד בישיבתו של רבי אהרן דייטש בעל "גורן דוד", ולאחר מכן למד אצל בעל "כתב סופר" בפרשבורג[3]. הוא עמד בקשרי שו"ת עם חכמי בני דורו[4]. בצד מוסדות הקהילה שהוא ארגן הקים גם ישיבה אליה באו בחורים מבני המקום ומבני הסביבה[5]. על מצבתו נאמר בין השאר: "רועה צאן קדשים השקם ממעיין תורתו" ובהמשך נאמר עוד: "והרביץ תורה לתלמידים וישב פה על כסא הרבנות וההוראה שלש ושלושים שנה, וימת משה עבד ה' בן ס"ד שנים, ביום ב, ד סיון תרס"ו"[6].

1. M. Zs. L., עמ' 454—455; פנקס הקהילות, ירושלים תשכ"ג, עמ' 38—41; ישראל ארליך, שאול בחיר ה', ת"א תשל"ו, בנספח לספר הנ"ל בחלק דברי ימי קאשוי, עמ' ז—י.
2. דוד הלוי יונגרייז, אור דוד על התורה, ירושלים תשל"ג, עמ' כ"א—כ"ה; דברי ימי קאשוי, עמ' ח—ט, פנקס הקהילות, עמ' 39.
3. אור דוד, עמ' כ"א—כ"ה.
4. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת מ, אות קנ"ד, דף י ע"ב.
5. אור דוד, עמ' כ"ו; דברי ימי קאשוי, עמ' י—י"א.
6. אור דוד, עמ' ל"א.

לאחר פטירתו של רבי משה הלוי מילא את מקומו בנו רבי יצחק צבי זצ"ל[7]. הוא המשיך בדרך אביו לבצר את הקהילה האורטודוקסית במקום. גם הוא ניהל ישיבה, אם כי רק עם מספר מצומצם של בחורים. הוא נפטר בט"ו טבת תרפ"ג[8]. ישיבת קאשוי הגיעה לשיא גדולתה בימיו של רבי שאול בראך.

הרהגה"צ רבי שאול בראך זצ"ל

תולדות חייו

רבי שאול בראך נולד בשנת תרכ"ה לאביו ר' אלעזר שהיה סוחר ועסקן ציבורי בעיר נייטרא. כשנתיים לפני היותו בר מצוה למד בשתי ישיבות בבת אחת ועמד בדרישותיהם של שני תופשי הישיבות בנייטרא; רבי שלמה דייטש ורבי יוסף הוניג[9].

הרהגה"צ רבי שאול בראך זצ"ל (קראלי, קאשוי)

7. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת י, אות שפ"ו.
8. דברי ימי קאשוי, עמ' י"א.
9. פרטים ביאוגרפיים ראה שאול בחיר ה', עמ' א—י"ז.

בשנת תרל"ח הובילה אותו אמו לישיבת המהר"ם שיק בחוסט ולמד שם כתשעה חדשים עד פטירת רבו בשנת תרל"ט. תקופה קצרה זו השאירה עליו רושם בל ימחה, והיה נוהג לומר שכל ישותו הרוחנית באה לו מתקופה קצרה זו[10]. מפי רבו המהר"ם שיק למד כלל חינוכי גדול שאת חומר הלימוד יש לשנן ולחזור ולשנן[11].

מחוסט עבר לישיבתו של בעל "חתן סופר" במטרסדורף ולמד שם ארבע שנים רצופות בלי לנסוע לבית הוריו בפרק זמן זה. במטרסדורף למדו בתקופה זו כמה מאות בחורים, וזו היתה הישיבה היחידה באיזור שהתנהלה ברוח חסידית[12].

לאחר נישואיו ישב שלש שנים באויהעלי והרביץ תורה לקבוצת בחורים. שהותו באויהעלי קרבה אותו עוד יותר לעולם החסידות, ובמרוצת השנים התקשר בעבותות אהבה לבית אדמורי סיגעט, בעלז, צאנז־שינעווע ועוד[13].

לאחר פטירת חותנו העשיר באויהעלי נאלץ היה לחפש לו פרנסה קבועה והסכים לקבל על עצמו את עול הרבנות בקהילת מאגנדורף. המשלחת ממאגנדורף שניהלה עמו את המשא ומתן הבטיחה לו שיוכל לנהל ישיבה ובני הקהילה יתמכו בה[14]. בני הקהילה קיימו הבטחה זו, ועל כך הביע להם את תודתו, בספרו "ליבע בעי", וכתב: "מרבותנו למדתי לדרוש בכבוד אכסניא של תורה הם אנשי קהילתי ק"ק מאגנדורף יע"א ולהזכירם לטובה על כי נתנו מקום לקבוע ביניהם בית ועד לתורה וכמה מחזיקים בידי הבחורים העוסקים בתורה, יעמוד להם זכות התוה"ק שיראו נחת בעמלם אלו הבנים שתולים בבית ה'"[15].

שמונה עשרה שנים ישב על כס הרבנות במגנדורף, ויצר קשרים אישיים עם כל אחד מבעלי הבתים לאחר שכל אחד ואחד הוזמן לביתו לשיחה. למרות קשייו לפרנס את משפחתו ישב שם בהתמדה גדולה על התורה וניהל את ישיבתו. על תקופה זו נהג לומר: "התורה נשפכה אלי מן השמים כמו מדליים גדולים"[16].

בשנת תר"ע (1910) התקבל כרבה של קראלי לקהילת "עדת יראים" במקומו של רבי יעקב משה שוורץ, שנפטר בשנת תרס"ח[17]. ארבע עשרה שנים ישב בקראלי וניהל שם ישיבה בה למדו כ־160—300 בחורים[18]. בני הקהילה תמכו בבחורי הישיבה ועל כך הביע את תודתו בספרו "שאול שאל": "ועתה באתי לדרוש בכבוד אכסניא אנשי קה"י בקראלי אשר אני יושב בקרבם כעת אוהבי תורה מחזיקים בכל כוחם בחורים עניים

10. שם, עמ' ה.
11. ראה להלן.
12. שאול בחיר ה', עמ' י"א—ט"ו.
13. ראה בספרו גבעת שאול, ווראנוב תרצ"ד, דף ל"א אות רע"ב: "ובהיותי בצאנז הרבה פעמים", וראה שאול בחיר ה', עמ' י"ט—נ"ב.
14. שם, צ"ט—ק"א.
15. ראה בהקדמה לספרו ליבא בעי, פאקש תרס"ה.
16. שאול בחיר ה', עמ' ק"א—ק"ו.
17. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת י, אות קע"ט, וראה אודותיו בפרק על קראלי.
18. לפי עדותו של ר' דב לעגמן, למדו, בשנים תרע"א—ע"ג, 160 בחורים בישיבתו. לעומת זאת נאמר בספר שאול בחיר ה', עמ' קכ"א שלמדו שם למעלה משלוש מאות בחורים.

הלומדים פה אשריהם מה טוב חלקם להיות מתומכי אורייתא״[19]. תלמידיו היו קנאים למען כבודו, והשיבו מלחמה שערה נגד כל מי שניסה לפגוע בכבוד רבם[20].

בשנת תרפ״ג נבחר רבי שאול בראך לרבה של הקהילה החרדית בקאשוי. את מיטב זמנו היה צריך להקדיש כאן לענייני הקהילה, בכל זאת ניהל ישיבה של מאתיים עד שלוש מאות בחורים. כשלושים בחורים עברו עמו מקראלי לקאשוי. הבחורים שבאו אל ישיבתו היו ברובם בעלי רקע חסידי, והיתה להם השפעה גדולה על בני הקהילה שלא היו רגילים עד כה לאוירה חסידית[21].

תכנית הלימודים ותפיסתו החינוכית הדתית של ר״ש בראך

כנהוג ברוב ישיבות הונגריה לימד גם ר״ש בראך עם תלמידיו: ״שיעור עיון״, ״שיעור פשוט״, שו״ע אורח חיים ושו״ע יורה דעה. בנוסף לכל אלה ביקש מתלמידיו שילמדו לבדם תורה ונ״ך, והיה אומר שלא יתכן שבחור ישיבה שיודע מסכתות שלמות בש״ס לא ידע את מקומו של פסוק בתנ״ך או שלא ידע פירושי מלים של פסוק בתהלים[22]. כמו כן ציפה שכל בחור ידע את פירושי המלים של פיוטים הנאמרים בתפילות ופירושי זמירות של שבת וחגים. בסוף כל שבוע בחן את תלמידיו על חומר הלימודים שלמדו בשיעור הפשוט, ובתום לימודי סוגיא בחן אותם על חומר זה בליל ששי לאחר תיקון ליל חצות. בראשית השבוע, בימים א ב, בחן אותם על שו״ע אורח חיים ויו״ד[23].

בנאומי הפתיחה בראשית זמן הלימודים היה רגיל להביא את דברי המשנה ״דארבעים ושמונה דברים שהתורה נקנית בהם״[24] ותוך כדי כך היה מסביר לתלמידיו את דרישותיו שהוא דורש מהם בלימודיהם ובהתנהגותם היום יומית. הוא דרש שכל בחור ילמד עם בן זוג ולא ביחידות. על סמך הפסוק ״טובים השניים מן האחד״ היה אומר להם: ״ומשמיעני הכתוב דלא מיבעי אם ביכולתו לקיים צווי חז״ל וקנה לך חבר טוב מי שהוא במדרגה מעולה ודאי מחוייב לעשות כן, אלא אפי׳ אם אינו מוצא חבר שיהי׳ במדרגה מעולה ממנו ואינו מוצא חבר רק מי שהוא במדרגתו או אפי׳ קטן ממנו בכל זה לא ילמד יחידי... שהאחד יקים את השני כי בדבר שיטעה האחד לא יטעה השני וכל האחד יש לו תכלית מהשני ואילו האחד שיפול ואין שני להקימו״[25]. הלימוד, לפי דעתו, צריך להיות בקול רם, כי אדם שלומד בלחש עלול לשכוח את

19. ראה בהקדמה לספרו שאול שאל, מונקאטש תרע״א.
20. שאול בחיר ה׳, עמ׳ קכ״ט, וראה בפרק על קראלי להלן.
21. שאול בחיר ה׳, עמ׳ ק״ס—קס״ג.
22. שם, עמ׳ ר״נ—רנ״א.
23. שם, עמ׳ קצ״ב.
24. אבות, פרק ו, משנה ח.
25. ראה בספרו בהית הבקר, ווראנוב תרצ״ב, דף ס״ו, אות תק״י, על הפסוק ״טובים השנים מן האחד״. ראה גם בספרו חלק לעולם הבא, ווראנוב תרצ״ח, פרק ו, משנה ו, דף רנ״ג אות י״ב, וראה שאול בחיר ה׳, עמ׳ רנ״א—רנ״ב.

לימודו. כמו כן היה רגיל לומר, שללימוד התורה נחוצים שלושה דברים: מחשבה, דיבור ומעשה. ואלו דבריו:

"כדי לזכות להשגת התורה נצרך לשלושה דברים: מחשבה, דיבור ומעשה, כי אם אינו מפנה ממוחו כל מחשבות אחרות וישים כל מחשבתו ללימוד אז אין הלימוד עושה פירות... והלומד בלחישה מהר נשכח ממנו הלימוד, ונצרך למעשה לקיים כל מצוות התורה דבלא"ה אין תלמודו מתקיים בידו"[26].

ר"ש בראך התנגד שבחור ישיבה ילמד לימודים חיצוניים. בהיותו רב במאגנדורף היה מספר שבנעוריו הציקו לו, שילמד חכמות חיצוניות על מנת שיוכל להיות רב, ועל כך היה מגיב: "וכי מוכרח אני להיות רב"[27]. לדעתו המטרה העיקרית של הישיבה איננה להכשיר רבנים, כי אם בעלי בתים תלמידי חכמים, ורק בודדים מהם יהיו לרבנים. בעניין זה ניסה לעמוד על ההבדל בין מטרות הישיבה לבין מטרות בתי האולפנה לכמורה או בתי מדרש לרבנים ואמר:

"רבותינו בכל הדורות התאמצו בכל כוחם ללמוד עם אחרים והעמידו תלמידים לאלפים ומתי מספר מהם נעשו רבנים. כי לא ככל הגויים בית ישראל, כי אצל האומות אין אדם עוסק בענייני אמונה ודת ורק הרוצה להיות כומר. לא כן אצל ישראל... אלף תלמידים נכנסים לבית המדרש ואחד מהם יוצא להוראה, ומעת שנתרבו קלים ואפיקורסים התדמו לאוה"ע שעושים בית לימוד לכומרים וכל הנכנס לשם יוצא כומר, גם הם עשו בתי לימוד לגדל בו רבנים ונקרא אצלם בית המדרש לרבנים או בלע"ז ראבינער סעמינאר, ומעת הזה ירדה התורה פלאים ונשכח כל התורה במדינות שעשו בתי לימוד כזה ושרי המדינות בקשו שתלמידים אלו ישלימו עצמם בידיעות חיצוניות ונעשה כל העניין כקרדום לחפור בה שיתפרנסו ע"י הרבנות"[28].

26. בהית הבקר, לפרשת ואתחנן, דף ל"ה ע"ב, אות רע"ח. ראה גם בספרו גבעת שאול, דף ל"ב אות רפ"ג: "ומאחר שהלומד צריך להיות בדיבור כשלומד עם חבר יחד, מוכרח ללמוד בדיבור כשלומד עם בניו, ומשמיעני שגם בשבתך בביתך דהיינו שלומד יחידי או בלכתך בדרך יחידי ג"כ צריך ללמוד בדיבור כמו אם לומד עם בניו".

27. ראה בספרו אבות על בנים, סעיני תרפ"ח, בהקדמה עמ' ג: "ובילדותי כשהציקו אותי ללמוד חכמות חיצוניות היתה תמיד תשובתי וכי מוכרח אני להיות רב, וב"ה כי הפליא חסדו עמדי והביאני לרעות בקהילה חשובה מאגנדורף ונתן לי חן בעיניהם ושמעו לקול דברי אעפ"י שדרשתי בלשון יהדות". על ההבדל בין לימוד התורה ולימודים חיצוניים הוא דן בספרו משמרת אלעזר, מונקאטש תרנ"ז, חלק אור עולם, סי' ס"ה, דף מ"ד—מ"ה: "ונלע"ד דהנה הבדל גדול בין חכמת התורה לכל החכמות שבעולם דהנה אדם שהוא בעל שכל ישר אם ברצונו ללמד איזה חכמה ויתמיד בלימודה אי אפשר שלא ישיגנה, לא כן התוה"ק אפי' אם יתמיד אדם אלף שנים בלימוד התורה אם לא יתנהג כפי חוקי התורה בקדושה וטהרה לא יזכה להשיגה, ולכל חכמה יכול להכריח בכוחו שישיגנה, לא כן חכמת התורה אין אונס אי אפשר לאנס אותה בעכ"ח להשיגה ורק השומר מצותי' מתגלית אליו". ראה גם סי' ע"ז, דף מ"ז.

28. חלק לעולם הבא, פרק א משנה י, עמ' כ"ו, אות ה. בהזדמנות אחרת מתח בקורת קשה נגד מנהיגי היהודים המחדשים שהשתדלו אצל השלטונות "ופעלו עד שגזרו שבכמה קהילות הרב צריך להיות מלומד בחכמות חיצוניות עד שיקרא דאקטור ובשאר קהילות צריך להיות מאטורירט וגם בקהילה קטנה צריך ללמוד עכ"פ הבירגערשול קלאסען, ובישיבות בילו

לדעתו צריך כל רב ותופס ישיבה להרבות בתלמידים[29], בלי לחקור הרבה בדבר רמת ידיעתם או חריפותם בלימודים. קנה מידה היחידי לגבי קבלת תלמידים צריכה להיות התנהגותם הדתית והמוסרית. בחור שאינו נוהג כהלכה יש להרחיקו מן הישיבה, שלא תהיה לו השפעה מזיקה על אחרים[30]. גישה זו היתה הגישה המקובלת ברוב ישיבות הונגריה בתקופתו.

ר"ש בראך דרש מתלמידיו, שיתנהגו תמיד ברצינות שיתרחקו מצחוק מיותר ומקלות דעת[31]. הוא אסר על תלמידיו לשחק "קוויטלעך" (קלפים) אפילו בימי חנוכה[32].

הוא יחס חשיבות רבה מאוד לחזרה ולשינון חומר הלימוד. אמנם הוא לא ביטל את ערכן של החריפות והשנינות, בכל זאת רצה שהבחורים בצעירותם יקדישו תשומת לב רבה יותר לבקיאות. בעניין זה כתב בספרו:

"הנה יש שתי דרכים בלימוד, חד לגירסא וחד למסבר, והטוב לאחוז בזה וגם מזה אל ינח ידו וכן הוא הדרך ללמוד עם התלמידים שיעור עיון למסבר ושיעור טפל לגירסא. וכבר המליץ ע"ז ח"ס זצ"ל מה שאמרו חכז"ל דרבי ואנטוניוס שלא פסקו מעל שלחנם צנון וחזרת שצנון הוא חריף ודמיון לשיעור עיון וחזרת דמיון לגירסא שחוזר על לימודו תמיד שיהי' תלמודו בידו, ואם ישאל אדם ממנו אל יגמגם ויאמר לו ויהי התשובה מוכן, חזרת מונח דף על דף כעין החוזר לגירסא. אולם עיקר הלימוד צריך להיות לגירסא כמו שאמרו חז"ל סיני ועוקר הרים סיני עדיף"[33].

זמן בקריאת פרעדיגטען ופושעי ישראלים, וממילא כשנעשו רבנים לא הי' להם יד ושם בש"ס. ראה אבות על בנים, בהקדמה עמ' א.

29. שם, פרק א, אות ט דף ה ע"ב: "כל דבר חשוב ברא הבורא ב"ה שני אברים עיניים ואזניים שאם יפגם אחד נשאר השני ועאכו"כ בתלמידים שאמרו אז בימיהם אלף תלמידים נכנסין לביהמ"ד ואחד מהם יוצא להוראה, ע"כ צריכין להרבות תלמידים".

30. שם, פרק א משנה ב, דף ו, ע"א אות י"א: "אבל בתלמידים לא תחקור הרבה ויעמיד תלמידים הרבה ורק אם יתברר על תלמיד אחד שאינו מתנהג כשורה אז יעשה סייג לתורה להרחיקו שלא יתקלקלו אחרים בחברתו וגם שאסור ללמד לתלמיד שאינו הגון".

31. בעניין צחוק וקלות דעת סיפר על העונש החמור שרבו המהר"ם שיק היה מטיל על תלמידיו. ראה חלק לעולם הבא, פרק ג, משנה ט"ז, עמ' קט"ו, אות ג: "וסיפרו לי שמרן הגאון מהר"ם שיק זצ"ל פעם אחת קרא לתלמיד אחד בן הגדולים שנאמר ששחק באיזה שחוק קל ואמר להתלמיד שיבחר לו אחת מב' עונשים שרוצה להענישו: או שידחה אותו מהישיבה או שיכתוב לאביו הגאון שכן עשה. התלמיד השיב לו שטוב לו שידחה אותו מהישיבה רק שלא יודיע זאת לאביו, ואמר מרן זצ"ל שהוא רצה לידע איזה עונש מרגיש יותר ועתה יכתוב לאביו".

32. אבות על בנים, דף מ"ב ע"א, אות ב: "ומה מאוד יגדל החיוב על תופשי ישיבות למחות שלא יעסקו בשחוק... ומרן מהר"ם שיק זצ"ל לא הניח לתלמידיו לשחוק שום שחוק ומי שעבר ע"ז דתאו מישיבתו אפילו בשחוק שקורין קוויטלעך".

33. שם, דף ט"ז ע"ב אות ל, וראה בהקדמה לספרו הנ"ל, עמ' ו. ראה גם בהית הבוקר, דף ה אות מ"ב.

בקשר לשינון וחזרה על חומר הלימודים רגיל היה להזכיר גם את מורו ורבו המהר"ם שיק שהיה סגי נהור לעת זקנתו, והצטער שבנעוריו לא הרבה לשנן ולחזור על לימודיו במידה מספקת[34].

מבחינה חינוכית פדגוגית הציע לכל רב ותופש ישיבה, שיתחקה אחר טבעם, מהותם ויכולתם של התלמידים. את החלש יעודד הרב גם אם הישיגיו מועטים, ומן המוכשר ידרוש הישגים רבים יותר ויוכיחו אם הישיגיו לא הגיעו לרמת יכולתו[35]. הרב המורה הרוצה שדבריו יקלטו היטב ולא ישכחו, חייב לאמרם בדרך קצרה תוך כדי מיעוט בדיבורים[36]. לפי דעתו חייב המורה המחנך לתת את דעתו על שלושה דברים:

א. הכנה ושליטה יסודית של חומר הלימוד מצד המורה עצמו.

ב. העברת החומר וחידושיו לתלמידים.

ג. הכשרת התלמיד ללימוד עצמי ללא עזרת המורה[37].

את ציבור התלמידים ולומדי התורה נהג להזהיר, שהתורה אינה נלמדת כפי שנלמדים שאר מקצועות הכלליים. בלימודים אחרים מספיקים כשרונות מסויימים והתמדה בלימוד, לעומת זאת בלימוד התורה נחוצה גם התנהגות ברוח התורה, אחרת לא יחדור הלומד לאמת, ותורתו תשכח ממנו[38].

פעילותו הציבורית ויחסו לציונות

ר"ש בראך היה בין ראשי המדברים באסיפות הרבנים השונות בהונגריה, והיתה לו השפעה גדולה מאוד על המתאספים, כי דבריו היו הגיוניים, מעשיים וקצרים[39]. בשנת

34. חלק לעולם הבא, פרק ב משנה ה, עמ' ס"ד אות ג, וראה גם פרק ו משנה ב, עמ' רמ"א אות ו.

35. שם פרק ב משנה ח, עמ' ס"ד אות ד: "שמשמיענו לימוד גדול שהרב הלומד עם תלמידים צריך להתבונן אחר טבעם ומהותם וכוחם של התלמידים את החלש ישבח גם אם למד מעט שלפי כוחו השיג זה המעט רק ברוב יגיעה והתמדה, ואת מי שכוחו יפה גם אם הרבה ידיעות התורה אם מכיר בו שלפי כוחו יכול הי' ללמוד עוד יותר צריך להוכיחו".

36. אבות על בנים, פרק א משנה ט"ו, דף י"ג ע"ב, אות ג: "ר"ל שידבק על לב השומעים ולא ישכח מהם אמור מעט ע"י שישנה לתלמידו בדרך קצרה יתקיים תורתך ועל לוח לבן יוכתבנה". וראה שם, משנה י"ז דף י"ד ע"א אות ב. שם הוא משבח במיוחד את לשון הקודש שבה אפשר לבטא כל דבר בקיצור נמרץ בניגוד ללשונות אחרות.

37. שם, פרק ד משנה כ"ב דף ס ע"א אות א: "לידע ולהודיע ולהודע י"ל כמו בלימוד תורה צריך קודם שידע הלימוד על בוריו ואח"כ ישתדל ללמד עם תלמידים ולהודיעם מה שמצא הוא ביגיעתו ועמלו. אולם גם בזה אין די כי אין אדם חי לעולם וא"א שיהי' הרב לעולם עם התלמיד עד שמעצמו יבין דרך האמיתי ולא יכשל בפשט".

38. שם, פרק ה משנה י"ב, דף ע"ב ע"ב, אות א: "אולם דבר גדול משמיעני התנא שהתורה אינה כשאר חכמות שיש נברא בטבע להיות חכם או שע"י התמדתו בלימוד נששה חכם, לא כן תוה"ק גם בנולד בכלים מוכשרים להיות חכם וגם מתמיד בלימוד אם אינו מתנהג ע"פ חוקי התורה לא יזכה לבא אל האמת וגם ישכח תלמודו".

39. כך תיאר אותו תלמידו ר' דב לעגמן.

תרס"ח (1908) ביקר בארץ ישראל[40], ובסוף ימיו עשה מאמצים להתישב בה אך תכניתו לא יצאה לפועל מפאת בריאותו הלקויה. בעניין עלייתו לארץ בא בקשרים עם הרב דושינסקי ז"ל וכן השתדל להשיג באמצעותו "סרטיפיקאטים" (רשיונות עליה) עבור קבוצת בחורים מישיבתו[41].

את ארץ ישראל הוא ראה כמקום הטבעי ביותר של עם ישראל ללימוד התורה ולקיום המצוות, בעוד שהישיבה בגולה מונעת שמירת המצוות ולימוד התורה. וכה דבריו:

"כי הנה אם יראה אדם בדורנו איך ירדנו במדריגה התחתונה בעסק התורה ובשמירת המצוות יתמה ע"ז ויאמר אך בני' סוררי' המה. אמנם האמת לא כן הוא כי ישראל כשרים ונאמנים לה' ולתורתו אך אויר ארץ העמי' והיותם מפוזרי' ומפורדי' בין העמים גורם כל זה כי לכן נקרא ארץ ישראל כי רק זו המדינה מסוגלת לישראל ולשמירת התורה... ואפתח במשל פי במה שנראה בכל יום כי כל מדינה מגדלת פירות משונות שאין בטבעי שאר המדינות לגדל פרי זו ואם אע"פ כן מנסין לנטוע בשאר מדינות מאילנות אלו לרוב לא ישאו פירות כלל, ואם גם יארע שיגדל בו פירות יהי' רזי' ודלי', אין דמיון להם להפירות שגדלי' במדינה שטבעה לגדל פרי זו וכן רואים שנטעו במדינה זו אילנות הגדלין בארצות המערב והפירות מהם הרוב מהם הקליפה עבה ומלא גרעינין וממשות הפרי אך מעט הוא. לא כן בארצות המזרח שפירות אלו מלאים דשן ותנובה ומעט קליפה. והנמשל בית ישראל הוא מקומם הוא ארץ הקדושה ונקראת ארץ ישראל ושם עושי' פירות טובי' ושמני'. לא כן שגרשנו וא"כ אין להפליא על רוע פנינו כי הוא ממש כדמיון הפרי הנטועה שלא במקומה"[42].

עם כל ערגתו לארץ ישראל, יצא בדברים קשים נגד הציונות ונגד תנועת "המזרחי". גם מאגודת ישראל לא חסך את שבט בקורתו, אם כי לימד סנגוריה על רבי יוסף חיים זוננפלד זצ"ל. ההקדמה לספרו "אבות על בנים" מוקדשת ברובה למאבקו נגד הציונות. בדברו על הצהרת בלפור הוא טען שהצהרה זו לא ניתנה רק לטובת היהודים, כי אם מתוך רצון להפטר מהיהודים שבאירופה, שהם ממוצא אסיאתי. הציונים, מצד שני, רצו בארץ מולדת משלהם, לא כל כך מטעמי בטחון, כי אם כדי שיוכלו לחיות בה חיים חילוניים באין מפריע[43].

עקב האוירה החילונית בארץ הוא לא היה שלם גם עם אותם האנשים שנמלטו לא"י מפני רדיפות או שהתישבו בארץ ישראל לשם קיום מצוות ישוב הארץ. לגביהם

40. בספרו גבעת שאול, לפרשת תולדות, דף ד, אות כ"ח הוא מציין: "זה חידשתי על הספינה בעת נסעי לארץ הקדושה בשנת תרס"ח בחודש מנחם אב".
41. שאול בחיר ה', עמ' רס"א—רס"ב, רס"ז.
42. משמרת אלעזר, חלק עשרת הימים, דף ק, סימן ק"ח.
43. ראה בהקדמה לאבות על בנים, עמ' י—י"א: "וכן כשהסכימו ראשי האומות בימינו להצעת בלפור שיתנו מקום לישראל בא"י נאמר באותה שעה או בפרסום שאין זה רק לטובת הישראלי רק טובת העולם וכוונתם כדי שיפטרו עמי הארצות מהיהודים כמו שהי' מורגל בפי שרי המדינות שהטורקען הם עם אזיא וצריכין לדחותו מאירופה לאזיא כן עם בנ"י הם מן אזיא וצריכין להפטר מהם באירופה ויחזרו לאזיא... וקראו זאת [הציונים] מקום בטוח בלע"ז געזיכערטע היימשטעדטע והבטחון אינו רק נגד האומות לבד אלא גם נגד הבורא... והם חשבו שאם יהיה להם מדינה מיוחדת יוכלו לעבור על כל התורה ואין ואין מי שיצער אותם".

השתמש בדברי ה"חבר" אל המלך הכוזרי: "כוונתך רצויה אבל אין מעשיך רצויין". הוא טען שבעבר כל אלה שבאו להתישב בארץ כוונתם היתה קיום מצוות התלויות בארץ, אבל מאז שהחלה לפעול התנועה הציונית השתנה המצב כי הם הביאו עמם את רוח הכפירה "ועושים להכעיס, ממש לא נמצא בשום אומה ולשון מינות ואפיקורסות והפקרות כמו שנמצא בין מנהלי התנועה ובין משרתיהם החלוצים"[44]. לכן הוא מביע את תמיהתו על אגודת ישראל שבתנאים אלה מוכנים הם להתישב בארץ ישראל. הוא שואל את מנהיגי ה"אגודה":

"האיך לא יחושו לנפשות בניהם ובנותיהם כי אין בארץ מקום שיהי מצוי כ"כ מינות ואפיקורסות כמו בארץ הקדושה בימנו שם הרבנים מהציונים שהם חברים לאיש משחית, הלא שמעתם שבעת פתיחת האוניברסיטעט אמר היהודי המושל מטעם ממלכת בריטניה סיר הערבערט סאמואל שיחקרו וידרשו כפי רצונם ואל ידחקו לצמצם עצמם בשביל האמונה... והרב הראשי לציונים שמע זאת ולא קרע את בגדיו"[45].

את יחסו החיובי של רבי יוסף חיים זוננפלד לאגודת ישראל קיבל בהבנה וטען שהוא הצטרף לאגודת ישראל כדי שיוכל להלחם ביתר שאת נגד הציונים, שהועלה נגדם החשד שהשתמשו בשפיכות דמים לשם סילוק יריבים פוליטיים מקרב שורות ה"אגודה"[46].

כאמור, למרות כל בקורתו על ההתישבות בארץ רצה בשנותיו האחרונות לעלות לארץ ישראל אלא שתוכניתו לא התגשמה[47]. נפילת אוסטריה וצ'כוסלובקיה תחת שלטון הנאצים וכן שיתוף הפעולה בין הנאצים והקומוניסטים דיכאו את רוחו. מאורעות הזמן התישו את כוחותיו, ובכל זאת ניסה עד יומו האחרון לעודד את הציבור שימות המשיח הולכים וקרבים. לאחר שסבל יסורים ומכאובים נפטר בכ"ו לחודש שבט ת"ש. בצוואה[48] שהשאיר אחריו ביקש שעל מצבתו ירשמו דברים קצרים בלבד. וכך רשום על מצבתו:

"שימש בשלש קהילות קדושות קהל מאגנדורף וקה"י קראל וקה"י קאשוי. תפס ישיבה והעמיד תלמידים הגונים משנת תרנ"ב עד שנת ת"ש. חיבר ספרים מהם אשר נדפסו ומהם בכתב יד".

44. שם, עמ' י"ב—י"ג, וראה גבעת שאול, דף מ"ה ע"ב אות שפ"ו.
45. אבות על בנים בהקדמה עמ' י"ט.
46. שם, בהקדמה עמ' כ"ז: "ובעניין חברת אגודת ישראל לא אכחד מלחוות דעתי הנה הגאון הקדוש מו"ה יודא זצ"ל גרינוואלד בספרו שו"ת זכרון יהודא, סי' ר, ערוך אל הצדיק מו"ה יוסף חיים זוננפלד, התמרמר מאוד על השמועה שהגאון הנ"ל התחבר עצמו אל חברא זו. וביקש מאתו שיעמוד כנגדם וזה היה בשנת תרע"ג... והנה המכיר את גדולת הגאון א"א שלא יהפוך בזכותו... או שראה הגאון הנ"ל שהרדיפות מהציונים ומזרחים הם באופן נורא שא"א להיראים להתקיים אם לא תעמוד החברה הנ"ל בעזרתם ולהציל הישוב ממורדי אור שהם חשודים גם על שפיכות דמים שנודע שהרגו איש אחד שהי' עומד בעזרת חברא אגודת ישראל ומסתמא מרגישים שהחברא הנ"ל היא סם המות לתנועה ציונית וכן ראינו במדינתנו שהציונים והמזרחים שנאו יותר לבעלי אגודה מהמתנגדים לכל התנועה באיזה אופן שתהי'". האיש שנרצח הוא כנראה ר' יעקב ישראל דהן, שאמרו בשעתו שסולק על ידי ה"הגנה" כי ראו בו יריב מסוכן המזיק לתנועה הציונית.
47. ראה למעלה.
48. ראה בספרו טוב דברך, מונקאטש ת"ש. בראשית ספרו צוואה לחברא קדישא.

בהספד עליו כותב עורך הירחון "לקט שושנה": "מיום עומדו הרביץ תורה לרבים כמוהם להעמיד תלמידים רבים למאות ואלפים וזכה לתלמידים מופלגים רובם ככולם בעלי תורה ויראי שמים"[49].

בבוא השואה נשארה קאשוי בלי מנהיגם הרוחני. העיר סופחה להונגריה ובשנת תש"ד רוכזו בגיטו כ־12.000 יהודים מבני העיר ומבני הסביבה, והועברו למחנות הריכוז. הי"ד.

לאחר המלחמה התרכזו בקאשוי כשלושת אלפים יהודים, וכל עוד שהיו שם יהודים פעלו שם רבנים בזה אחר זה. בין הרבנים יש לציין את רבי רפאל בלום, שגם ניהל שם ישיבה של 15—20 בחורים. אחריו פעלו שם רבי אייזיק אייכנשטיין, רבי שלמה זלמן פרידמן ורבי מרדכי שטיינר. בני הקהילה ורבניה היגרו במרוצת הזמן לארצות הברית או שעלו לארץ ישראל.

49. לקט שושנה, סאטמר ת"ש, גליון ג, דף י"ז.

פרק ט

ישיבות נוספות בסלובקיה

בארדיוב

בעיירה בארדיוב (בגרמנית: בארטפלד, בהונגרית: בארטפא) התגוררו בשנת 1930 כאלפיים יהודים.

בשנת תרט"ז (1856) התקבל כרבה של הקהילה רבי אברהם חיים אורנשטיין, שהיה מתלמידיו החביבים של בעל חת"ס. הוא ישב על כס הרבנות עד פטירתו בי"ד תמוז תרל"א[1].

את מקומו של רבי אברהם חיים מילא רבי משה הלברשטאם, נכדו של האדמו"ר מצאנז בעל "דברי חיים". הוא עמד בקשרי שו"ת עם כמה מגדולי דורו[2]. אחריו ישב על כס הרבנות רבי יחיאל נתן האלברשטאם, שנפטר בתרצ"ב. בשנים שלאחר מכן מילא את מקומו רבי זלמן לייב האלברשטאם[3].

את הישיבה יסד רבי נפתלי צבי אונגאר זצ"ל, חתנו של הרב האלברשטאם, זמן מה לאחר מלחמת העולם הראשונה. אל ישיבתו נתלקטו בחורים מבוגרים שחזרו לביתם לאחר המלחמה[4]. כששים בחורים למדו בישיבה, אחדים מהם היו מבני המקום והשאר באו ממקומות שונים שבסביבה. הלימודים התקיימו במשך כל היום בבית המדרש ולא באכסניות כפי שהיה נהוג בישיבות אחרות. בשנים הראשונות ליסודה של הישיבה דאג לעניינים הארגוניים והחומריים של הישיבה רבי שלמה וידער, שהתקבל לאחר מכן לרבה של נירעדהאזא.

בבקרים לימד רבי נפתלי צבי אונגאר שלחן ערוך חו"מ או יורה דעה. אחר הצהריים ולאחר תפילת מעריב לימד שיעור עיון על פי שיטת "לימוד על הדף". את הגמרא, רש"י ותוספות לימד מתוך ספר פתוח ואילו את המפרשים השונים הסביר

1. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת א, אות ס"א.
2. שם, מערכת מ, אות קמ"ד.
3. פרטים על הקהילה ועל רבניה של בארדיוב ראה במאמרו של הרופא ד"ר משה אטלס בשנתון: "צייטשריפט פיר געשיכטע דער יודן" (בשפה הגרמנית), ת"א 1966, עמ' 151 ואילך.
4. פרטים על הישיבה נאמרו לי מפי ר' יעקב אלימלך לוי ממונטריאל, הרב ר' ישראל אהרן אונגאר (מונטריאל), רבי זלמן לייב אונגאר (ברוקלין) ומפי ר' א. גריסגוט (ברוקלין).

בעל פה. על פי רוב לימד שניים שלושה דפי גמרא לשבוע, אך לפעמים הרחיב את הדיבורים בסוגיא מסויימת, והספיק ללמד רק דף גמרא לשבוע. הוא למד בישיבות פולניות, ומכאן באה לו הנטייה להכנס לפלפולים עמוקים תוך כדי מהלך השיעור.

הישיבה התנהלה באוירה חסידית, כי רבי נפתלי צבי אונגאר היה בעצמו מחסידי דומברובה וצאנז. בשבתות ובחגים באו הבחורים ל"שלחנו" להאזין לדברי תורתו ששולבו בדברי חסידות. הוא מיעט בדיבורים עם תלמידיו, אבל היה חדור אהבה אבהית כלפי כל אחד ואחד מהם. כאשר נרדם לפעמים בחור על יד ה"שלחן" בביתו, לא נתן לחבריו של הבחור שיעירו אותו, והוא עצמו חיכה עד שהבחור יתעורר. הוא החמיר מאוד לגבי בחורים שלא נהגו על פי רוחו, והיה מסלק מישיבתו תלמידים שעיינו בספרים חיצוניים. הישיבה התקיימה עד ימי השואה. כאשר אי אפשר היה ללמוד בבית המדרש מפאת סכנה של התנפלויות מצד האנטישמים, לימד את תלמידיו בביתו. עזרה רבה הושיט לבני הישיבה ר' רפאל לוי הי"ד, שהיה מראשי וממנהיגי הקהילה. על שלחנו אכלו לפעמים עשרים בחורים בבת אחת. הישיבה חוסלה כאשר רבי נפתלי צבי אונגאר הי"ד ושאר בני הקהילה הועברו לאוישביץ בשנת תש"ב.

רבי ז. ל. הלברשטאם ר' רפאל לוי

מן הראוי לספר כאן על מעשיהם הנועזים של ר' רפאל לוי ושל הרופא ד"ר משה אטלס בימי השואה. עם כניסתם של הגרמנים לצ'כוסלובקיה קרא ר' רפאל לוי ליהודים להתמרד נגד הגרמנים בכח הזרוע. כשהחלו המשלוחים של יהודי ברדיוב למחנות ההשמדה פנה אל יהודי המקום להכין לעצמם בנזין ונפט כדי להעלות את העיירה בלהבות אש ולקיים בה את דברי שמשון הגיבור "תמות נפשי עם פלישתים". במשלוח הראשון למחנות ההשמדה עמדו להשלח 300 בנות מברדיוב ומהסביבה. ר' רפאל לוי בשיתוף פעולה עם ד"ר משה אטלס טכסו עצה למנוע את רוע הגזירה. הם החליטו להזריק לבנות אחדות זריקות שיש להן אותן תופעות לוואי כמו למחלת טיפוס. הם החליטו על כך לאחר שנודע להם שלגרמנים יש הוראה להתרחק מכל עיר שיש בה מגפה כל שהיא. ר' רפאל לוי שלח שליח מיוחד לקאשוי לרכוש שם את הזריקות.

כאשר הכל היה מוכן כינס את הבחורות והסביר להן שעל ידי קבלת הזריקות עלולות אחדות מהן לסכן את חייהן, אך מצד שני הן עשויות להציל את עצמן, את שאר הבנות ורבים מבני הקהילה. הבחורות קיבלו על עצמן את הסיכון ולאחר שהוזרקו להן הזריקות דיווח על כך ד"ר אטלאס לרופא המחוזי ד"ר בארטאש. הרופא המחוזי אישר במסמך רפואי שבקרב הבנות פרצה מגפת טיפוס. כשנודע הדבר יצאו הגרמנים את העיר בחפזון, והעברת המשלוחים למחנות הריכוז נדחתה לחודש ימים. בינתיים נמלטו רוב הבנות לנפשן ובחלקן הגדול ניצלו לפי שעה[5]. ר' רפאל לוי נשלח לאחר מכן יחד עם בני הקהילה הנותרים לאושביץ ונספה שם. ה' ינקום דמו. בנו ר' יעקב אלימלך מתגורר במונטריאל, והוא אחד ממנהיגי הקהילה החשובים שם. ד"ר משה אטלס מתגורר בירושלים בשכונת תלפיות.

גלניץ

העיירה גלניץ בת 6000 תושבים שוכנת ליד קייזמרק. בקהילה זו התגוררו כ־150 משפחות יהודיות. לאחר מלחמת העולם הראשונה התישבו בעיירה תלמידי אונסדורף לשעבר, והם נתנו דחיפה חשובה להתפתחותה הרוחנית של הקהילה.

בשנת תרפ"א התקבל כדומ"ץ של הקהילה רבי פרץ טוביה שטיין, שהיה יליד מדיאש ותלמידו של רבי שמואל רוזנברג באונסדורף. בשנת תרפ"ו נבחר לאב"ד של הקהילה. מיד עם בואו לגלניץ הקים ישיבה שמנתה 80—90 בחורים[6].

שיטת הלימוד היתה דומה לזו שבאונסדורף. לפני הצהריים לימד רפ"ט שטיין שיעור עיון ואחר הצהריים לימד שיעור פשוט. בשיעור עיון לימד במשך "זמן" לימוד שתי סוגיות גדולות וסוגיא אחת קטנה. בין הסוגיות שנלמדו יש לציין: שליחות, אין שליח לדבר עבירה, מצוות עשה שהזמן גרמא, זכייה וגר קטן, תופס לבעל חוב ועוד. כמו כן למד עם תלמידיו יו"ד ואו"ח. בנוסף ללימודים אלה למדו הבחורים משניות מקוואות עם ר"ש ורמב"ם, ועל זה הוסיפו טור עם בית יוסף על מקוואות.

בלימודיו חינך את תלמידיו ללמוד ביסודיות ובדייקנות. בשעת הבחינה דרש מתלמידיו לדעת את הגמרא בע"פ כלשונה ואת תכנם של דברי רש"י ותוספות באופן כללי. ב"שבוע הסוגיא" כשכל הלימודים היו קודש ללימוד המפרשים על הסוגיא, היו הבחורים ערים כל הלילות וקיבלו מידי הגבאים לשעה שעתיים את ספרי המפרשים ללמוד מתוכם.

5. על המקרה נרמז בספרה של ליוויה רוטקירכן, חרבן יהדות סלובקיה, ירושלים תשכ"א, עמ' 194, תוך כדי הסתייגות מאמיתות הסיפור. ד"ר אטלס העמיד לרשותי לעיון את המסמך המקורי, בו מאשר הרופא המחוזי ד"ר בארטאש את העובדה שמספר בנות נפגעו במחלת טיפוס. המסמך כולל את שמות הבנות אשר אחדות מהן גרות בישראל. המקרה מובא גם בספרו של ד"ר אטלס, מקור חיים (בשפה ההונגרית) ת"א 1968, עמ' 150—151. בין הפעילים להצלת יהודי סלובקיה מוזכר ר' רפאל לוי גם בספרו של ר' מיכאל דב וייסמנדל, מן המצר, ירושלים 1960, עמ' י"ח.

6. הפרטים על ישיבת גלניץ נמסרו לי מפי הרב ר' יוסף יהודה ריינר שליטא (ירושלים).

רפ"ט שטיין היה קפדן מאוד ביחסיו עם תלמידיו. בשעות לפנות בוקר היה עורך ביקורי פתע באכסניותיהם של הבחורים, לראות אם קמו ללמוד את שיעוריהם. מהכנסותיו שהיו לו מן המפעל לאפיית מצות סייע להקים את המנזא לבחורי הישיבה.

אחת מפעולותיו החינוכיות המרגשות היתה יציאה ליום אחד בחיק הטבע. ביום ט"ו באב יצא עם כל תלמידי הישיבה לטיול בקרבת אגם טורזא ושם שהו במשך כל היום. הבחורים אף שטו בסירות ונשמו לתוכם את האויר הצח. רפ"ט שטיין שוחח עם תלמידיו על נפלאות הבורא ועורר בתלמידיו התפעלות מכל הבריאה בבחינת "מה רבו מעשיך ה'".

התפילות ואורח החיים התנהלו בנוסח אשכנז, אבל היתה נטייה לחסידות בנוסח בעלז וצאנז. על כל בחור ובחור היתה חובה לבוא לסעודה שלישית כי אז השמיע רבם דברי תורה ומוסר.

רפ"ט שטיין נפטר בשנת תרצ"ו, בהיותו בן מ"ט שנים בלבד. את ישיבתו המשיך לנהל בנו רבי משה עד ימי השואה. יחד עם בני קהילתו הועבר רבי משה למחנות ההשמדה ונספה שם. ה' ינקום דמו.

האנשוביץ

האנשוביץ (בסלובקית: האנושובצה, בהונגרית: האנושפאלבא) היא בין אחת הקהילות העתיקות ביותר בסלובקיה. בשנים 1786 פעל שם כרב רבי משה פרנקל. במשך השנים כיהנו שם ברבנות מספר רבנים חשובים[7].

בין השנים תרל"ז—תרנ"ז (1877—1897) ישב על כס הרבנות רבי אליעזר חיים דייטש זצ"ל. הוא ניהל שם ישיבה שלא היתה גדולה מבחינה כמותית, אבל יצאו ממנה רבנים ותלמידים מופלגים. כך הוא כותב באחד מספריו על הקהילה והישיבה בהאנשוביץ:

"ולא אמנע מלברך ד' כי תמיד היה בעזרי שזכיתי ללמוד עם תלמידים ואח"כ כשנתנו בי עיניהם אנשי בריתי ק"ק הונשוביץ יע"א והייתי שם עשרים שנה תמיד עטרוני בתלמודים ב"ה ואם כי היו במעט הכמות בכל זאת זכיתי להעמיד ב"ה תלמידים שנעשו גדולי ת"ח שי' כאשר נודע לכל"[8].

לאחר שישב למעלה מעשרים שנה בהאנשוביץ עבר לבונ'האד ונפטר שם בשנת תרע"ו.

רבי יהודה צבי בלוהם זצ"ל

לאחר שרא"ח דייטש עזב את הקהילה מילא את מקומו רבי יהודה צבי בלוהם. בהיותו אברך צעיר כתב אליו אביו רבי עמרם בלוהם שיקבע לעצמו עתים לתורה

7. Lányi Menyhárt and Properné Békefi, Szlovenszkói, Zsidó Hitközségek Története, Kosice 1933 (להלן: לאנ'י), עמ' 142.

8. ראה בספרו תבואות השדה, פאקש תר"ס חלק רביעי, בסוף הספר "ברכת המוגמר", דף פ"ד ע"ב. וראה פרטים נוספים להלן בפרק על בונ'האד.

על פי תכנית כדלהלן: שיעורים במס׳ חולין עם ראשונים, שיעור פשוט במס׳ נידה, עם שו״ע הלכות נידה או מסכת שבת עם שו״ע הלכות שבת[9]. בשנת תרנ״ז (1897) התקבל לכהן פאר בקהילת האנשוביץ, וניהל שם ישיבה עם כמה עשרות תלמידים. הלימודים התנהלו על פי המתכונת של שאר ישיבות הונגריה, אולם בימי מלחמת העולם הראשונה למד עם תלמידיו סוגיות הדנות בתקנות עגונות, וחידש בהן הלכות חשובות שהיו נחוצות לצורך השעה[10]. כעשרים שנה ישב על כס הרבנות, ונפטר בערב שבועות תרע״ז, בהיותו בן מ״ה שנים בלבד.

רבי יואב אדלר זצ״ל הי״ד

רבה האחרון של הקהילה היה רבי יואב אדלר. הוא נולד בסערערדנא לאביו רבי שלום בשנת תר״מ, ובבחרותו למד בישיבתו של רבי יהודה גרינוואלד בסאטמאר. בשנת תרפ״ב נבחר לאב״ד קהילת האנשוביץ. הקהילה מנתה בשנים האחרונות לפני השואה כ־120 משפחות בקרב אוכלוסיה של 3000—4000 נפש. בזמן קבלת המשרה התנה עם בני הקהילה את התנאי שיאפשרו לו לנהל ישיבה. במשך הזמן התאספו בישיבתו למעלה ממאה בחורים[11]. בירחון בחורי הישיבה בטרנסילבניה משנת תרפ״ח נאמר:

> ״בשנת תרפ״ב נתיסד בק״ק הנ״ל (האנשוביץ) ישיבה גדולה ע״י כ״ק אדמו״ר הגאון האמיתי צדיק תמים המפורסם בעולם וכו׳ מרן הרב יואב אדלר שליט״א אב״ד דק״ק הנ״ל. תיכף בעת ההתיסדות באו גם לשם הרבה בחורים מופלגי תורה חריפים ושנונים וכו׳, ולמדו שם בהתמדה רבה״[12].

בהמשך המאמר הנ״ל מוזכרים שמותיהם של בחורי הישיבה שחידשו חידושי תורה תורה כל שבוע. במאמר אחר של הירחון נמסר על מסיבת סיום של מסכת חולין:

״בישיבה הרמה סיימו בקיץ הזה מס׳ חולין וחגגו הסיום בסעודה גדולה בקיבוץ כל בני הישיבה ותלמידי חכמים שבעיר. הה״ג אבדק״ק נעץ סוף מס׳ לתחילתה בדרך פלפול ודרש ג״כ בדרך דרוש ואחר כך דרשו הגבאים והיו שמחים עד הבוקר״[13]. בימי השואה הועבר רבי יואב אדלר יחד עם בני קהילתו למחנות ההשמדה ונספה שם. הי״ד.

9. שו״ת בית שערים, חלק או״ח, סי׳ ר״ה.
10. ראה בהקדמה לספרו, שו״ת שארית יהודה, ירושלים תשל״ג.
11. תולדות אנשי שם, חלק א, ניו יורק תש״י, עמ׳ א.
12. הבחור, תרפ״ח, גליון ד, עמ׳ ל״ב.
13. שם, גליון ה, עמ׳ ס״ב.

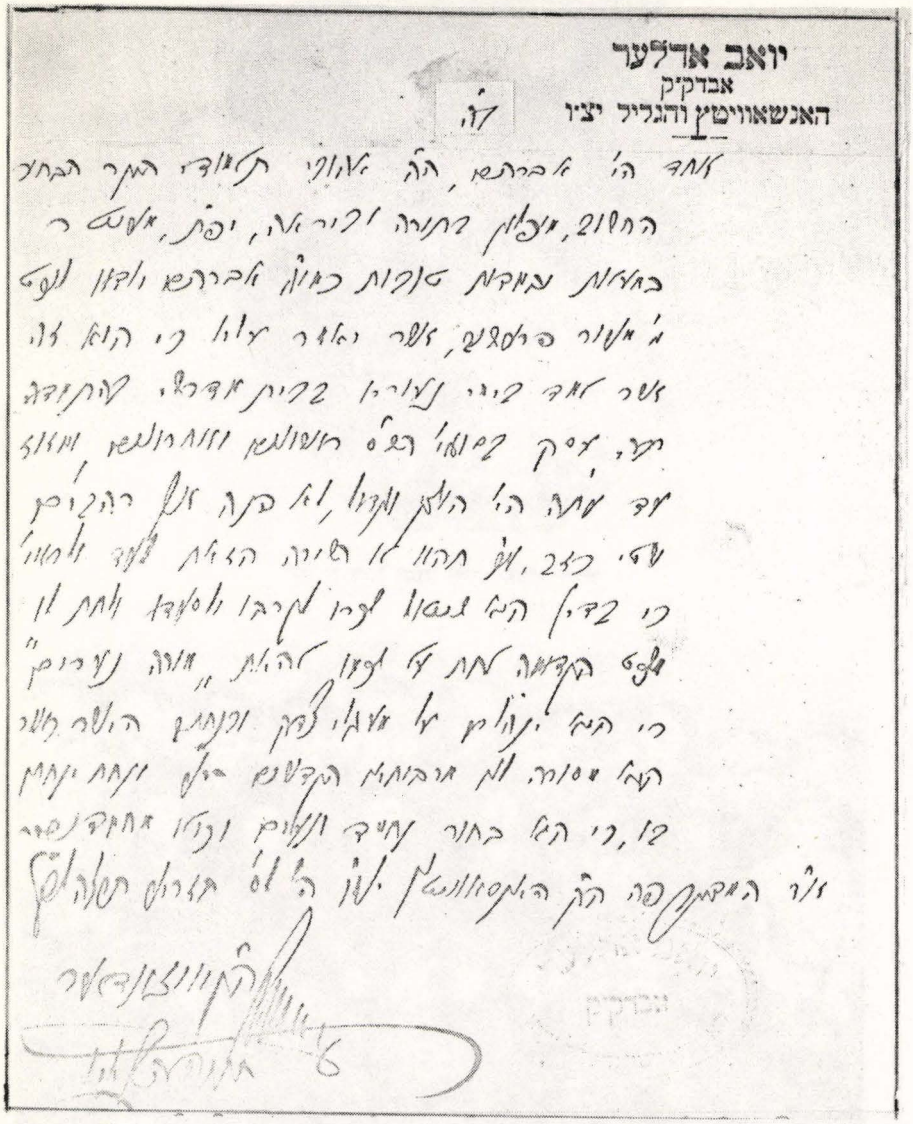
יואב אדלער
אבדק"ק
האנשאוויטץ והגליל יצ"ו

מכתב המלצה להיות "מורה נערים" להרב אברהם יהודה ליכט

הרה"ג רבי יואב אדלר זצ"ל הי"ד

ישיבת האנשוביץ תרפ"ט (התמונה בידי הרב יוסף יהודה רייזנר)

טופולצ׳אני

בעיירה טופולצ׳אני (Topolcány), שמנתה כ־12000 תושבים, התגוררו בשנת 1938 כ־2700 יהודים. סוחרים יהודים ראשונים באו לכאן לרגל מסחרם במאות 13—14 למניינם, אבל חיי קהילה מסודרים החלו להתהוות כאן רק במאה השמונה עשרה[14].

לראשונה הוקמה כאן ישיבה על ידי רבי אברהם אולמן בשנת תק״ע (1810). בנו רבי דוד שהוציא לאור את ספרו של אביו כתב עליו בהקדמה: ״בשנת תק״ע אנו מוצאים אותו כבר בטופולצ׳אני מחזיק ישיבה ולומד תורה ברבים״[15]. רבי אברהם אולמן עצמו כותב לאביו: ״זה ימים אחדים שכתבתי והן היום מגיד משנה והנני בא לחלות אודות תלמידי הב׳ המו״מ כה׳ מיכאל שי׳ אשר זה שנתיים ימים למד אצלי פה העירה כחשיכה באורה לן בעומקה של הלכה וכו׳ ומסרתי איזה גרגרים פה אל פה להבח׳ ר״מ הנ״ל״[16]. כעשר שנים ישב שם על כס הרבנות עד שעבר לסאבאדקא ומשם ללקנבאך.

אחריו היה רב בטופולצ׳אני רבי בנימין וואלף לעוו בעל ״שערי תורה״. בשנת תקפ״ז עזב את המקום והתקבל כרב בוורבוי. ידוע שבוורבוי ניהל ישיבה גדולה, אך משערים שגם בטופולצ׳אני ניהל ישיבה[17], אם כי בספרו ״שערי תורה״ לא מצאתי זכר לכך[18].

להתפתחות חשובה הגיעה הישיבה בימיו של רבי כלב פייבל שלזינגר. הוא ישב על כס הרבנות בטופולצ׳אני קרוב ל־50 שנה[19] והצטיין כדרשן מעולה. את קהילתו ניהל בתבונה רבה והצליח לשמור על אחדותה של הקהילה בשעת הפילוג הגדול של שאר קהילות הונגריה. הוא היה אדם בעל אופקים רחבים ביותר, ואף ידע חכמות חיצוניות בלי שהדבר יפגע בעולמו הדתי הרוחני[20].

בהקדמה לספרו ״תורת בר נש״ הוא מציין שניהל כל השנים ישיבה, והביע את תודתו לבני הקהילה שסייעו בידו לקיים את הישיבה. וכה דבריו:

> ״כי מעת אשר זכיתי לעמוד על משמרת הרבנות התאספו לעומתי תלמידים חשובים בחורים חמד הצמאים לשמוע דבר ה׳ ולרוות נפשם בש״ס ופוסקים״.
> ״כי מעת עמדי פה על משמרת הרבנות ק״ק טאפאלצ׳אן יע״א נתנו פרנסת ביתי בכבוד... וגם סועדים ותומכים ונותנים מזון ומחיה לכל התלמידים השוקדים על דלתי בית מדרשי וכן לכל תלמידי חברת מחזיקי תורה״[21].

רבי כלב פייבל שלזינגר נפטר בשנת תרע״א (1911), וכשנתיים לפני פטירתו העביר את ענייני הרבנות לידי בנו רבי נחום.

14. E. J. כרך 15, עמ׳ 5—1234; יהושע רובערט ביכלר, טופולצ׳אני, ירושלים 1976, עמ׳ 9—14.
15. בית אברהם, מונקאטש תרס״ט, בהקדמה.
16. שם, תשובה סי׳ כ.
17. ראה ביכלר, שם עמ׳ 31. ביכלר אינו מגלה את מקור ידיעתו בנושא זה.
18. שערי תורה, ויען 1850.
19. ביכלר, עמ׳ 22; שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת כ אות ב.
20. ראה בהספד של ר׳ יצחק שוייגר, ברכת יצחק, גאלנטא 1923, עמ׳ רי״ח—רי״ט: ״והנה אב״ד דקהילתנו עמד בצדקו ועמד בתורתו אף שהי׳ לו אצלו חכמת אה״ע ועמד בנסיון ביתר שאת ויתר עוז״.
21. ראה בהקדמה לספרו תורת בר נש, פאקש תרס״ד.

רבי נחום המשיך לנהל את הישיבה ולמדו אצלו כמאה בחורים. הוא נפטר בשנת תרע"ז, ובמשך כשבע שנים לאחר מכן לא היה רב ראשי בקהילה. את מקומו של הרב, מרא דאתרא, מילאו שני הדיינים: רבי יצחק שוויגר ורבי מנחם מנדל דייטש. שניהם לימדו בישיבת "מחזיקי התורה", שהיתה מעין "ישיבה קטנה", שהתפרסמה בכל רחבי סלובקיה. בהקדמה לספרו "ברכת יצחק" כותב רבי יצחק שווייגר: "ה' הטוב זכני להיות דורש ברבים יותר מחמישים בעה"ק טאפאלצ'אן, וגם ק"ק הנ"ל היתה לי לישועה להיות תופש ישיבה עד היום". בהמשך הוא מציין, שאת הדברים שהוא העלה בספרו על הכתב הם הדברים "אשר למדתי ברבים בלימוד הישיבה". אחד התלמידים מתאר בחמימות רבה את עבודתם החינוכית המסורה של שני הדיינים. על רבי יצחק שווייגר הוא מוסיף ואומר שהיה "דורש מדי שבת לקהל. גם בחורי הישיבה התעניינו בדרש ויסדו אגודה של מטיפים ודרשו כל שבת. הם דיברו לשון אשכנז צחה וחיקו את המגידים האשכנזים"[22]. על רבי מנחם מנדל דייטש מספר תלמידו שהוא "לימד שיעור בהלכה בעיון רב ובסברה ישרה". בערב חזרו הבחורים על השיעורים שלמדו במשך היום והתכוננו לשיעור לקראת מחרת היום. במשך "זמן" לימוד אחד הספיקו לסיים את ספר תרי עשר, 35 דפי גמרא במסכת נדרים, סוגיות אחדות, פרשיות השבוע ודקדוק לשון הקודש[23].

הרה"ג רבי אברהם אליעזר וייס זצ"ל הי"ד

22. אפריון, תרפ"ד, עמ' 60—63.
23. שם, תרפ"ו, עמ' 13, וראה גם עמ' 188.

רבי אברהם אליעזר וייס זצ"ל היה רבה האחרון של קהילת טופולצ'אני. הוא המשיך לנהל את הישיבה, בה למדו בשנת 1930 כ־68 בחורים[24]. בתקופה זו הוקמה מנזא כדי שהבחורים לא יזדקקו לאכול "ימים". את שיעור העיון לימד רבי אברהם אליעזר וייס, ואת שיעור הפשוט לימד הדומ"ץ רבי שמעון הברפלד.

בימי השואה נמלט רא"א וייס לבודפשט ומשם הועבר לאוישביץ. רבי שמעון הברפלד הועבר מטופולצ'אני עם שאר בני הקהילה למחנות ההשמדה. שניהם נספו שם. הי"ד.

סרד (סערעד)

אחד מתופשי הישיבות הבולטים בסלובקיה היה רבי משה אשר אקשטיין בקהילת סרד[25]. הוא נולד בשנת תרמ"ט לאביו ר' צבי שהיה דומ"ץ בקהילת פאפא שבהונגריה.

בצעירותו למד ב"מחזיקי תורה" בטופולצ'אני. משם נסע ללמוד בישיבתו של רבי יואל פלנר בבלד, ואחר כך למד שנים רבות בישיבתו של רבי עקיבא סופר בפרשבורג. בהיותו בחור ישיבה בפרשבורג הצטיין בדרשותיו ב"חברת מגידות". בשבתות, כשדרש בפני הציבור, התמלא האולם עד אפס מקום.

בשנת תר"פ התקבל לרבה של קהילת סרד, והגדיל את הישיבה במספר רב של תלמידים. הוא יסד פנימיה, שהיתה ראשונה במינה בסלובקיה. פעמיים ביום לימד את שיעוריו בישיבה. לפני הצהריים לימד שיעור עיון באחת מסוגיות הש"ס עם כל המפרשים. בשעות אחר הצהריים לימד שיעור פשוט. בשעת לימודו הקפיד על כל "כלומר" ו"הכי קאמר" שברש"י. ביום ששי בחן את תלמידיו, שמספרם הגיע בערך למאה בחורים. בבחינות דרש מתלמידיו דייקנות ועמקות.

בבוקר לפני התפילה הסתובב בבית המדרש בקרב תלמידיו, והעיר לכל אחד הערה מעין זו: "מדוע לא הופעת לשיעור", "מדוע נעדרת מן הבחינה", "מדוע לא צחצחת את נעליך". מטרתו החינוכית היתה לחנך בעלי בתים תלמידי חכמים ויראי שמים.

אחת מפעולותיו החשובות ביותר היתה יסודה של חברת „מחזיקי ישיבות", שנוסדה בשנת תר"ץ. מטרת החברה היתה לסייע לישיבות כדי שהבחורים לא יזדקקו לעזרה מידי בעלי בתים. בתכניתו היתה להקים ארגון ארצי וארגון על ארצי של ישיבות.

הוא היה מפעילי אגודת ישראל והיה בין הנואמים שנאמו בכנסייה הגדולה שהתכנסה במאריאנבאד בשנת תרצ"ז. באחרון של פסח תש"ב הועבר למחנה מיידנק ונספה שם. הי"ד.

24. טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן, עמ' 206 ; ביכלר, עמ' 32, 38—39 ; שלמה רוזמן, ראשי גולת אריאל, ניו יורק תשל"ו, עמ' תע"ו. פרטים אחדים שמעתי מפי מר יוסף שלזינגר מיוצאי טופולצ'אני בירושלים.

25. הפרטים מובאים על בסיס המאמרים שהופיעו בעתון שערים, ב אייר, תשי"ז ; שם, יום ה א אייר תש"ך ; שם, יום א, ב אייר תשכ"ב ; שם, יום ה, א אייר תשכ"ז ; בית יעקב, תשכ"ז, גליון 96, עמ' 22.

פרשוב (עפעריעס)

בקהילת פרשוב (בהונגרית: Eperies) התגוררו בשנים שלפני השואה 4300 יהודים בקרב אוכלוסיה כללית של 16.200 נפש[26]. חיי הקהילה המאורגנים החלו בשנת 1830. עקב הפילוג בקהילות השונות נוסדה בשנת 1870 קהילה אורטודוקסית נפרדת[27]. בשנים הראשונות ליסודה של קהילה זו לא היה לה רב, וכל העניינים התנהלו על ידי רבי לייבוש יולס, רבה של העיירה הסמוכה שבש[28].

רבה הראשון של הקהילה רבי משה אריה רוט (1889—1893) ארגן את מוסדות הקהילה השונים וייסד את הישיבה הראשונה בפרשוב. לאחר פטירתו כיהן כרבה של הקהילה רבי ישעיה פירסט. לאחר שנתיים עבר משם לווינה.

בשנים תר"ס—תרע"ט (1900—1919) כיהן כרבה של הקהילה רבי ברוך נח פישר. הוא היה אחד ממייסדי ומנהלי חברת "מחזיקי הדת"[29]. בישיבתו למדו כ־80 בחורים והוא השגיח עליהם בקפדנות רבה. לאחר פטירתו לא היה רב בקהילה החרדית בפרשוב כתשע שנים.

רבי משה חיים לאו זצ"ל

בשנת תרפ"ח (1928) נבחר לרבה של הקהילה רבי משה חיים לאו. הוא נולד בשנת תרנ"ב לאביו רבי צבי יהודה לאו בלבוב. בבחרותו למד בישיבות שונות בפולין, ובתום לימודיו נשא לאשה את בתו של האדמו"ר מויז'ניץ. שנים אחדות גר בקהילת חותנו עד שבשנת תרע"ט התקבל לרבה של סוצ'אבה בבוקובינה[30].

בבואו לפרשוב הקים בה את ישיבתו "תורת חיים", אליה נהרו תלמידים מפולין, גליציה, אוסטריה, רומניה והונגריה[31]. בירחון בחורי הישיבה בטרנסילבניה משנת תרפ"ח נמסר על ישיבת עפעריעס כדלקמן:

> "בישיבת תורת חיים לומדים לערך 140 בחורים. מצבנו ברוחניות ובגשמיות באופן היותר נעלה. כל בחור אשר מתמיד להוסיף על השיעורים כהלכתן, ותלמודו בידו לעמוד בנסיון, מקבל ספר יקר הערך לתעודה ולזכרון"[32].

למרות טרדותיו המרובות בענייני הקהילה דאג להקים מנזא לבחורי ישיבתו, וכן למד בעצמו את שיעוריו העיקריים עם תלמידיו, ורק לקבוצות הצעירות ניתנו השיעורים מפי רמי"ם אחרים. בידיעה נוספת שבירחון הבחורים נאמר:

> "בראש הישיבה עומד הרב משה חיים לאו. לומדים 150 בחורים אוכלים במנזא. 60 מהם מקבלים ארוחות חינם. שיעור עיון נדרים עם ראשונים ואחרונים.

26. The Universal Jewish Encyclopedia כרך 8, עמ' 630.
27. על התפתחות הקהילה ורבניה ראה לאנ"י, עמ' 124—119, 140—141.
28. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ל, אות כ"ט.
29. לצ"י, שם, עמ' 140. חלק מן הפרטים עליו ועל רבני פרשוב שמעתי מפי הרב יוסף יהודה ריינר.
30. ראה בהקדמה לספרו הדרך לקידוש השם, ת"א 1963, עמ' ט"ז—כ"ב.
31. שם, עמ' כ"ב—כ"ד.
32. הבחור, דעווא תרפ"ח, חודש תמוז, גליון ג, עמ' כ"ג.

הרה"ג רבי משה חיים לאו זצ"ל הי"ד

ישיבת "תורת חיים" (התמונה בידי הרב יוסף יהודה רייבר)

מכתב המלצה של רמ"ח לאו לתלמידו הרב א. י. ליכט לרגל עלייתו לא"י

המרצה הרב הנ"ל. שיעור פשוט לפני כתות א—ב נותן ר' דוד גוטמן מפה. לפני כתות ג—ד ר' שמעון שפירא מפה. שו"ע או"ח ה' תפילה נותן הרב. שו"ע יו"ד נותן ר' יחזקאל סגל יונגרייז דומ"ץ המקום. יש חברה חריפות ומגידות"[33].

לפני הצהריים לימד רמ"ח לאו שיעור באו"ח עם מגן אברהם. לעתים היה מלמד שיעור בכתובים וביחוד מתוך ספר משלי. הסבריו היו עשירים בתוכן מוסרי ובדברי חסידות. את שיעור העיון לימד על פי שיטת "לימוד על הדף", ותוך כדי הסברת דברי המפרשים חידש חידושים משלו. לפעמים חילק לקראת שיעורים אלה קונטרסים מודפסים עם חידושי תורתו והערותיו לשיעור. מלבד שיעור עיון זה לא לימד סוגיות נפרדות. ביום ששי בבוקר בחן את תלמידיו בקבוצות נפרדות של שלושה שלושה בחורים. בזמן הבחינה פתח בשיחה עם כל אחד ותוך כדי כך ניסה לתהות על קנקנו ולבדוק את ידיעותיו והישגיו בלימודים.

רמ"ח לאו הצטיין כדרשן ונואם בחסד עליון. הופעתו היתה מרשימה ביותר. תמיד היה לבוש בלבוש חסידי נקי ללא רבב. בשבתות ובחגים חבש שטריימיל ובימות החול חבש ספודק בזמן מתן שיעוריו. בתפיסת עולמו היה קרוב לחסידי צ'ורטקוב, אבל התפלל בנוסח ויז'ניץ.

בתלמידיו ראה רבנים ומנהיגי ציבור לעתיד לבוא[34]. כדי לקדם מטרה זאת השתמש באמצעי המחשה שונים, ונתן לתלמידיו הבכירים הזדמנות להתמחות לקראת רבנותם. קבוצה מיוחדת של בחורים שמעה מפיו שיעורים ביו"ד, ונהג לקחת אותם לבית המטבחיים להראות להם חלקי הגוף השונים של הבהמה. לפעמים הראה לתלמידיו דוגמאות שונות לנוסח כתיבת גט. כמו כן איפשר לאחדים מהם להיות נוכחים ב"דיני תורה" שהתקיימו בלשכתו, כדי שידעו כיצד לפסוק הלכה למעשה.

תשומת לב מיוחדת הקדיש לבחורים למדנים בעלי כושר דיבור. אותם עודד להתמחות לדרוש ולנאום בפני הציבור. אחדים מהם העמיד בגנו הגדול וציוה שכל אחד מהם ינאם בפני האילנות על פי ראשי פרקים שהכין לכל אחד מהם. כמו כן הטיל עליהם לדרוש את פרשת השבוע לפני בעלי הבתים. במוצאי שבת היה מזמין את הבחור שדרש בפני בעלי הבתים ותוך כדי טיול עמו בגן העיר לו הערות ותיקן את שגיאותיו שאמר בזמן הדרשה. כל שבת היו דורשים גם שני בחורים בפני בחורי הישיבה, ורמ"ח לאו האזין לדבריהם מאחורי הדלת, ובסוף הדרשה היה מעיר להם את הערותיו.

עקב היותו אזרח זר הטרידו אותו רבות השלטונות, על כן החליט בשנת תרצ"ו לעזוב את פרשוב ולקבל על עצמו את הרבנות בפיטרוקוב שבפולין. בהיותו שם פעל רבות למען ביסוסה של "ישיבת לובלין".

בי"א במרחשון תש"ג הועבר עם בני קהילתו לטרבלינקה. בקרון הרכבת דרש את מאמרו של רבי עקיבא: "כל ימי הייתי מצטער מתי יבוא לידי ואקיימנו". בהגיעו למחנה המות הועלה על המוקד. הי"ד.

33. שם, שנה ב, גליון ה, עמ' מ.
34. בהקדמה לספרו, הדרך לקידוש השם. חלק מן הדברים שבהמשך נאמרו לי מפי הרב יוסף יהודה ריינר.

שלושה מבניו של הרב לאו ניצלו מהשואה. הצעיר שביניהם רבי ישראל מאיר שליט"א היה בן 8 כאשר ניצל בנס ממחנה בוכנוואלד, ומכהן כיום כרבה של צפון תל אביב.

קיראלי הלמץ

הקהילה בקיראלי הלמץ (נקראת גם הלמץ, בסלובקית: קראלובסקי חלומץ) נוסדה בשנת 1801. כעשר שנים לפני השואה מנתה הקהילה 148 משפחות בקרב אוכלוסיה של 3000 נפש בערך[35].

רבה הראשון של הקהילה היה רבי מרדכי ואלד[36]. בזמנו נוסדה כאן הישיבה שמנתה לפחות ארבעים בחורי ישיבה. הוא נפטר בשנת תרל"ה (1875). לאחר פטירתו מילא את מקומו בנו רבי יוסף ואלד אשר ישב על כס הרבנות עד שנת תרס"ו (1906)[37].

רבי יואל זאב גלאטשטיין זצ"ל הי"ד

רבה האחרון של הקהילה היה רבי יואל זאב גלאטשטיין. הוא נולד בערך בשנת תרל"ב בעיר יאסו (ע"י קאשוי) לאביו רבי שמעון, שהיה אח"כ רבה של באלאשא

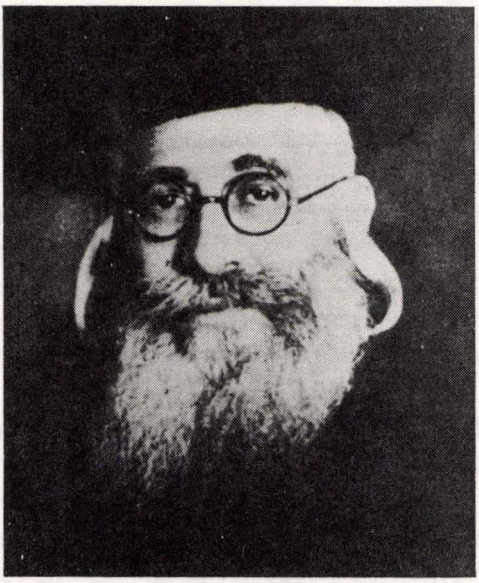

הרה"ג רבי יואל זאב גלאטשטיין זצ"ל הי"ד

35. M. Zs. L., עמ' 479.
36. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת מ אות ק"ד; לאג'י, עמ' 259; M. Zs. L. שם.
37. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת י, אות ע"ז.

ג׳ארמאט. בשנת תרנ״ו (1896) נשא לאשה את בתו של רבי יוסף ואלד, רבה של קיראלי הלמץ, וניהל את ישיבת חותנו שמנתה אז כ־80 בחורים. לאחר פטירת חותנו נבחר לאב״ד הקהילה[38].

ביחסו עם הציבור ועם תלמידיו היה שופע כולו אהבה וחמימות. הוא עמד על המשמר שלא יעשה עוול למישהו מבני קהילתו, וכמו כן חס על ממונם של ישראל. תלמידיו מספרים, שפעם נכנס לישיבה ללמד את שיעוריו, ובהבעת צער גדול אמר: ״היום יש לי עגמת נפש, כי כבר נטרפו כמה אווזים״[39].

דרך לימודו היתה על פי המתכונת המקובלת בשאר ישיבות הונגריה, על פי שיטת ״לימוד על הדף״. אולם היתה לו נטייה לפלפל ולחדש חידושים. לפעמים נכנס לבית המדרש, והיה מאושר למצוא שם בחורים אחדים כדי שיוכל להסביר להם את חידושיו. כאשר מצא אפילו בחור אחד יושב בבית המדרש ניגש אליו ואמר לו: ״שמע נא, עלה בדעתי לתרץ את דברי הרמב״ם כך וכך״[40]. בלימודי סוגיא, לאחר שדן בכל דברי המפרשים ונדמה היה שלא דילג על שום חידוש שאפשר היה לחדש, היה מתחיל הכל מחדש באומרו: ״אינני מבין אפילו את המשנה הראשונה״[41].

בתפילותיו ובמנהגיו נהג אמנם לפי נוסח אשכנז, אבל ברוחו היה קרוב מאוד לעולם החסידות, והסתופף בחצרות האדמו״ר ממונקאטש והאדמו״ר מקאסאני.

בימי השואה הועבר עם בני קהילתו לגיטו ומשם למחנה ההשמדה. ב—ז׳ לחודש סיון הועלה על המוקד עם בני משפחתו ובני קהילתו. הי״ד.

מלבד ישיבות אלה שתארנו בפרוטרוט היו עוד ישיבות רבות עם עשרות בחורי ישיבה. ביניהן יש לציין את הישיבות הבאות: אילאק, טירנוי, יאקא, מיאווא, מאגנדורף, נאגי־אידא, נייהייזל, נעדער, סאמאריין, סענינא, פעזינג, פישטיאן, קייזמרק, שאלא, שעבעש ועוד[42].

38. ראה במאמרו של הרב ד. בן ציון קליין, ״מהר״ר הרה״ג ר׳ יואל זאב גלאטשטיין זצ״ל אב״ד הלמץ״, שערים יום ה, י״ח אייר תשכ״ד (30.4.64).
39. ראשי גולת אריאל, עמ׳ של״ט.
40. שערים, יום ה י״ח אייר תשכ״ד.
41. שם, וראה ראשי גולת אריאל, עמ׳ שמ״ב.
42. טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן, עמ׳ 206.

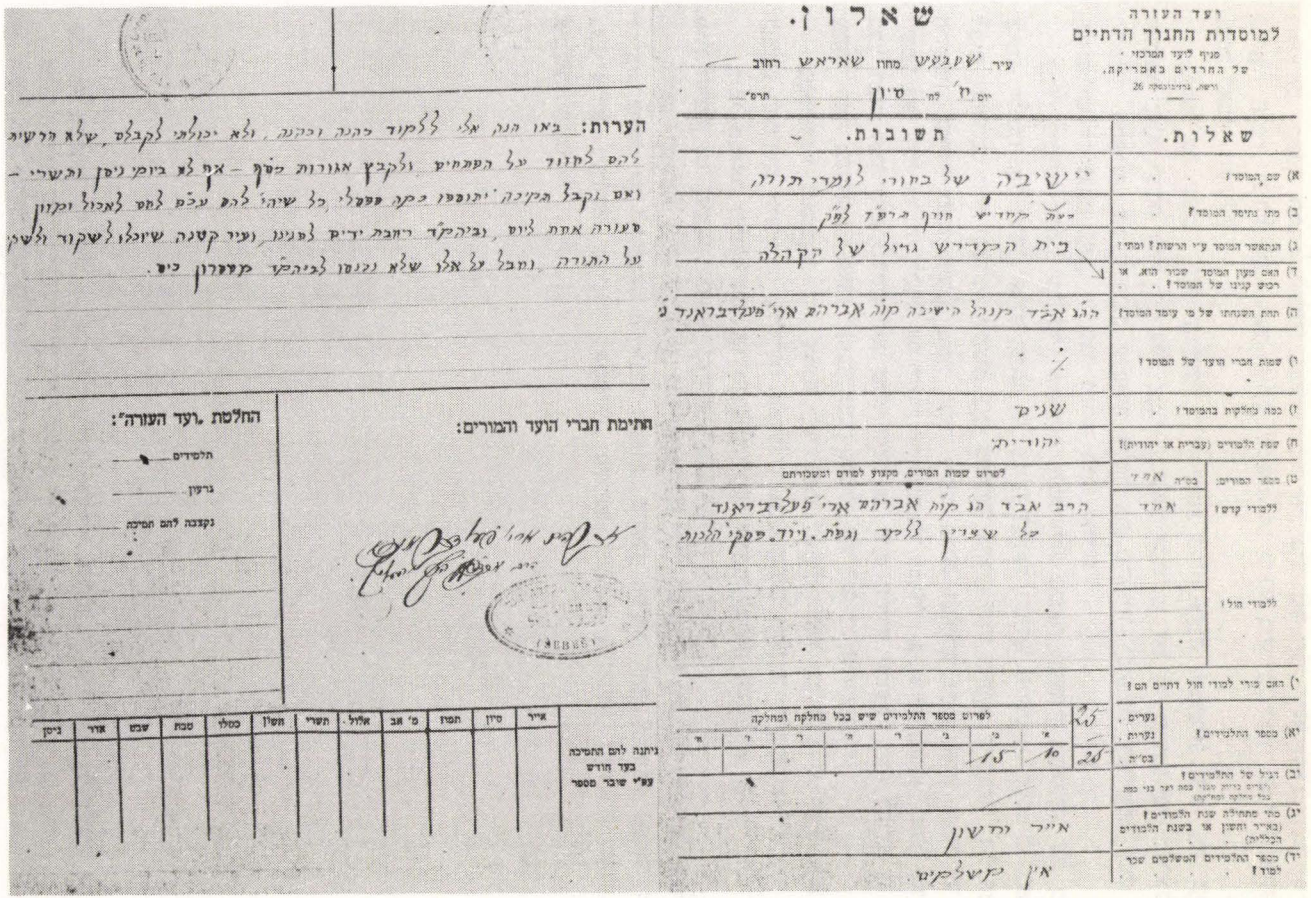

ועד העזרה
למוסדות החנוך הדתיים
סניף לשכת המרכזי
של המזרחים באמריקה,
ניו יורק, גרינוויטש 26

שאלון.

עיר שענעקטאדי מחוז שאראש רחוב

יום ח' לחדש סיון תרפ"ב

שאלות.	תשובות.
א) שם המוסד?	ישיבה של בחורי למדי תורה
ב) מתי נתיסד המוסד?	בשנת תרפ"ב תחת הנהלת הרב
ג) הנמצאר המוסד עיר הראשון? ומתי?	בית המדרש גדול של הקהלה
ד) האם מענן המוסד מסחר הוא או רפוס קנוני של המוסד?	
ה) תחת השגחתו של מי עומד המוסד?	תחת אבד הנהל הישיבה מוה אברהם אהי פעלדבראנד נ
ו) שמות חברי הועד של המוסד?	
ז) כמה נחלקות בהמוסד?	שנים
ח) שפת הלמודים (עברית או יהודית)?	יהודית
ט) מספר המורים: בסך הכל	לפרוט שמות המורים, מקצוע למודם ומשכורתם
למודי קדש: אחד	הרב אבד הנ מוה אברהם אהי פעלדבראנד
	על שערין לליער וגמח. וויד. פסקי הלכות
למודי חול:	
י) האם מורי למודי חול דתיים הם?	
יא) מספר התלמידים? נערים. נקבות. בסך הכל.	לפרוט מספר התלמידים שיש בכל מחלקה ומחלקה: א' 10, ב' 15, ג', ד', ה', ו', ז'
יב) רשימ של התלמידים? (לפרוט בדרוש מעמד כמה ואיך בני כמה בכל מחלקה ומחלקה)	
יג) מתי מתחילה שנת הלמודים? (באיר וחשון או בשנת הלמודים הקלולית)	מיד ירחשון
יד) מספר התלמידים המשלמים שכר למוד?	אין ישיבעגע

הערות: באו הנה אלי ללמוד בהנה ובקנה, ולא יכולתי לקבלם, שלא הרשיון להם לתמוך על המחתית ולקבץ אגורות משך – אף לא ביום נים והשרי – (אם נקבל הקהלה יתנוסנו בהם ממלי כל שיהי להם עכם לחם לאכול וכקון פעורה אחת ליום, ובהיכלך ירחבת ידים נעינו (ועיר קטנה שיוכלו לשקור ולשמ על התורה, ומבל על אלו שלא נהנתו לביהכ"ס מעמדן כים.

חתימת חברי הועד והמורים:

החלטת „ועד העזרה":

תלמידים
גרעון
נקבצה להם תמיכה

איר	סיון	תמוז	מ' אב	אלול	תשרי	חשון	כסלו	טבת	שבט	אדר	ניסן

ניתנה להם התמיכה בעד חודש עפ"י שובר מספר

הנהו מן מאגרם אצל הספרן הראשי של אוניברסיטת בר אילן

5693-תרצ"ג

Ausweis der Jeschiwoth

תרצ"ד-Winter

Nr.	Jeschiwo	Zahl der Bachurim laut Wohnort der Eltern											Gesamtzahl	Hat		Subventionen				Zusammen
		Im Orte	Slovakei	P. K. R.	Ungarn	Rumänien	Österreich	Jugoslavien	Deutschland	Polen	Böhmen			Internat	Mensa	שטן	בלי	בל	שבט	
1	Bratislava	35	45	11	34	17	2	—	—	—	—		144	—	1	1500	1500	1500	1500	6000
2	Čúz	6	—	4	1	—	—	—	—	—	—		11	—	—	150	150	150	150	600
3	Dun. Streda I.	11	7	23	2	5	—	5	—	1	—		54	—	1	400	400	400	400	1600
4	Dun. Streda II.	45	11	32	29	12	—	3	—	—	—		132	—	1	800	800	800	800	3200
5	Galanta	11	75	18	33	2	2	5	1	—	—		147	—	1	1500	1500	1500	1500	6000
6	Guta	—	1	6	—	1	—	—	—	—	—		8	—	—	100	100	100	100	400
7	Hanušovce	3	28	4	—	—	—	—	—	1	—		34	—	—	—	—	200	200	400
8	Kolta	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—		5	—	—	100	100	100	100	400
9	Komárno	1	8	7	—	—	—	—	—	—	—		16	—	1	150	150	150	150	600
10	Košice	29	30	28	11	5	—	1	2	—	—		106	—	1	800	800	800	800	3200
11	Nitra	24	75	57	45	14	13	1	6	—	1		236	—	1	1500	1500	1500	1500	6000
12	Nové Zámky	1	1	15	—	—	—	—	—	—	—		17	—	—	100	100	100	100	400
13	Pezinok	2	—	6	—	—	—	—	—	—	—		8	—	—	100	100	100	100	400
14	Sered	1	37	12	5	3	5	—	—	—	—		63	—	1	1300	1300	1300	1300	5200
15	Šala	1	2	7	3	—	—	—	—	—	—		13	—	—	300	300	300	300	1200
16	Šamorin	1	3	5	—	—	—	—	—	—	—		9	—	—	100	100	100	100	400
17	Šurany	11	83	38	13	13	2	2	—	2	—		164	—	1	1500	1500	1500	1500	6000
18	Tek. Šarluhy	1	6	16	—	—	—	—	—	—	—		23	—	1	400	400	400	400	1600
19	Topoľčany	3	4	21	1	—	—	—	—	—	—		29	—	—	200	200	200	200	800
20	Veľký Mager	6	2	1	—	1	—	—	—	—	—		10	—	—	100	100	100	100	400
	Insgesamt	192	416	316	177	73	24	17	9	4	1		1229	10	1	11100	11100	11300	11300	44800

פרטים על ישיבות סלובקיה מתוך "חשבון פרטיכל השלישי של מחזיקי ישיבות" שנת תרצ"ג, עמ' 14—15

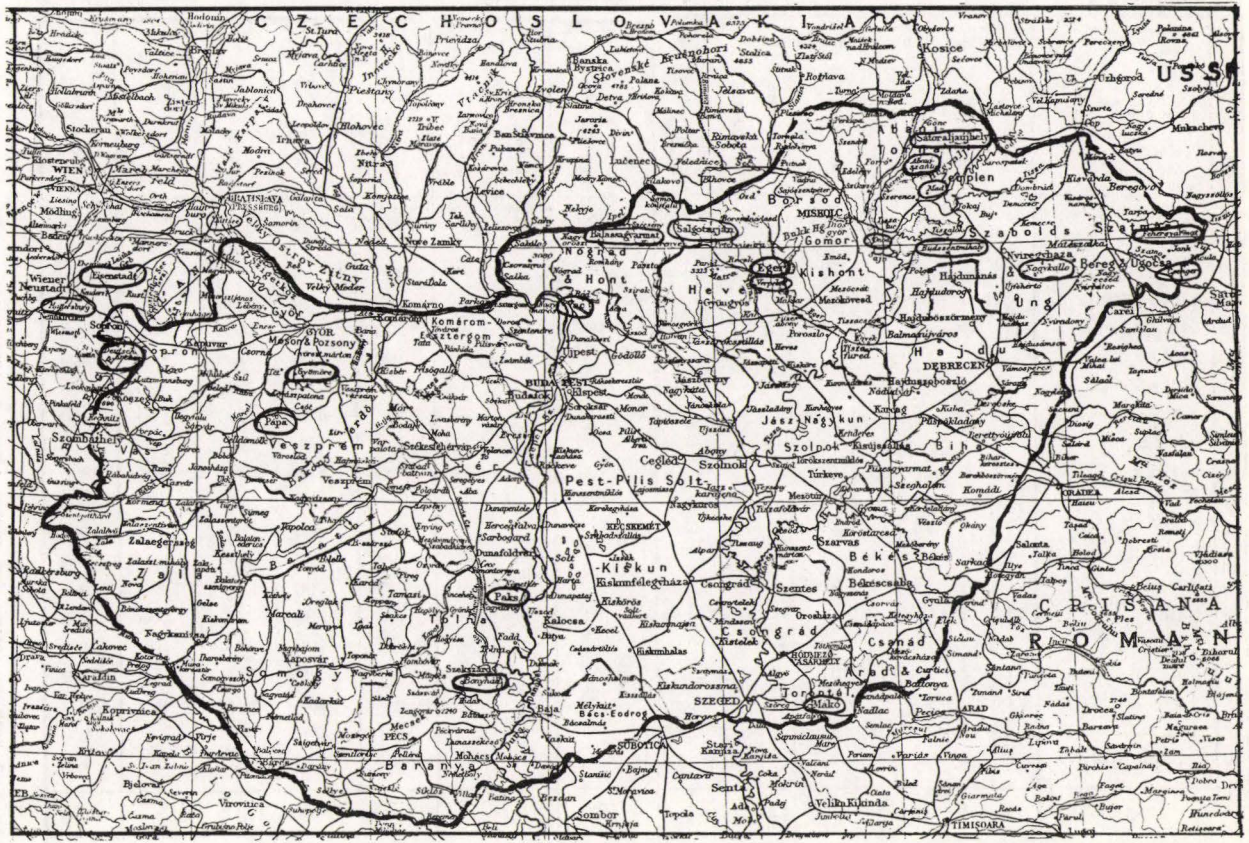
C Z E C H O S L O V A K I A
U S S
Košice
Užhgorod
Miskolc
Debrecen
Hajdúböszörmény
Hajdúszoboszló
Szolnok
Cegléd
Szolnok
Pest-Pilis Solt-
Kiskun
Kiskunfélegyháza
Kecskemét
Szentes
Békéscsaba
Csongrád
Csanád
Arad
Szeged
Baja
Subotica
Sombor
Sentа
Veliki Kikinda
Timisoara
Arad
Satoraljaujhely
Miskolc
Borsod
Gomor
Kishont
Heves
Hajdu
Bihar
Szabolcs
Ung
Bereg
Szatmar
Nograd
Hont
Pest
Budapest
Komárom-
Esztergom
Györ
Moson
Sopron
Vas
Veszprém
Papa
Szombathely
Zala
Somogy
Baranya
Tolna
Fejer
Jasz-Nagykun
Csanad
Torontal
Maros
Bacs-Bodrog
Kalocsa
Paks
Tabla
Kiskun
Pest-Pilis Solt-
Cegléd
Szolnok
Szarvas
Békés
Bekescsaba
Szentes
Orosháza
Csongrád
Kistelek
Mindszent
Szeged
Mélykút
Bács-Bodrog
Subotica
Stara Kanjiza
Senta
Ada
Mokrin
Velika Kikinda
Sombor
Titel
Bajmok
Temerin
Novi Sad
Petrovaradin
Ruma
Sremska Mitrovica
Vukovar
Osijek
Virovitica
Slatina
Nagykanizsa
Keszthely
Tapolca
Veszprém
Papa
Tata
Komárom
Esztergom
Györ
Moson
Sopron
Wiener Neustadt
Wien
Modling
Stockerau
Korneuburg
Hollabrunn
Mistelbach
Poysdorf
Laa
Znaim
Nikolsburg
Lundenburg
Gaya
Hodonin
Strážnice
Skalica
Holic
Senica
Trnava
Piestany
Trencin
Banska Bystrica
Zvolen
Detva
Lucenec
Fiľakovo
Jelsava
Rožňava
Tornaľa
Rimavská Sobota
Rimavská Seč
Hnúšťa
Jesenské
Revúca
Tisovec
Krupina
Zlaté Moravce
Nové Zámky
Komárno
Galanta
Dunajská Streda
Senec
Pezinok
Bratislava
Malacky
Gänserndorf
Mistelbach
Hollabrunn
Stockerau
Korneuburg
Wien
Modling
Wiener Neustadt
Sopron
Eisenstadt
Neusiedl
Parndorf
Bruck
Hainburg
Deutsch-Jahrndorf
Kittsee
Pressburg
Bratislava
Schlosshof
Marchegg
Gänserndorf
Zistersdorf
Mistelbach

הונגריה המצומצמת

כאלף שנים נמשכה ההיסטוריה של היהודים בשטחי הונגריה. לפי דעתו של י. י. גרינוולד נוסדה הישיבה הראשונה באובן (בודה הישנה, חלק מבודאפשט) על ידי רבי אפרים כץ, בעל "שער אפרים", בשנת תט"ו (1655). אולם, סימנים של ממש לקיומן של ישיבות בהונגריה אפשר למצוא רק מהתקופה שקדמה במקצת לתקופת החת"ם סופר. בין הישיבות הראשונות יש לציין את אלו שנוסדו בקהילות באלאשאג'ארמאט, בונ'האד, סאנטוב ופאפא.

לאחר הופעת החת"ם סופר ולאחריו בנו בעל "כתב סופר", התרבו הישיבות ברחבי הונגריה. בכל זאת עד מלחמת העולם הראשונה היו רוב הישיבות מרוכזות בעיקר ב"אויברלנד" (הגליל העליון) וב"אונטרלנד" (בקרפטו־רוס ומארמורש) ובטרנסילבניה.

לאחר מלחמת העולם הראשונה צומצמו כידוע, גבולותיה של הונגריה הגדולה, ורוב הישיבות הגדולות נשארו מחוץ לגבולות המדינה. בצד הישיבות הידועות: וייצן, מאד וסנמיהאלי, נוסדו עוד עשרות ישיבות במקומות שונים במדינה.

בתחילה התנהלו הישיבות ברוח היהדות האשכנזית שב"אויברלנד", אך במרוצת השנים הלכה וגברה ברובן הנטייה לחסידות. בין הישיבות החסידיות בלטו במיוחד הישיבות בפאפא ובפהרג'ארמאט.

ישיבות גדולות נוסדו גם במקומות ישוב קטנים ביותר. ביניהן יש לציין את הישיבה ביעמעריגנג ובפאי. באחדים ממקומות הישוב הקטנים נאלצו הבחורים ללמוד בערבים ובלילות ליד נרות דולקים וליד מנורות נפט, כי לא היה שם אור חשמל. היו מקרים שבעלי בתים תלמידי חכמים הקימו ישיבות ביוזמתם ובכוחות עצמם. הם למדו עם הבחורים ואף דאגו לקיומם הכלכלי. בין הישיבות האלה יש לציין במיוחד את ישיבתו של רבי בנימין ברגר בבעלעד. ישיבה מיוחדת במינה היתה בקהילת אונוד. שט נוסדה סמוך למלחמת העולם הראשונה ישיבה, בה למדו תורה ומלאכה כאחד.

בקהילת ג'ור (ראאב) נוסדה חברה בשם "תומכי ישיבות" שגייסה כספים והושיטה עזרה לישיבות השונות בהונגריה. כמו כן קיבלו הישיבות תמיכה מארגונים שונים בארצות הברית. בבודאפשט נהגו האחים פרוידיגר לערוך סעודת "מלה מלכה" לכבוד הבחורים שעמדו לצאת בראשית הזמן ללימודיהם לישיבות השונות.

בהתקרב השואה נסגרו רוב הישיבות, אולם באחדות מהן המשיכו הבחורים ללמוד בתנאי מחתרת קשים עד שהוגלו לגיטאות ולמחנות ההשמדה. לאחר השואה הוקמו מספר ישיבות מחדש והתקיימו שנים אחדות עד שהרבנים ותלמידיהם עלו לארץ ישראל או שהגרו לארצות אחרות.

פרק י

ישיבת אגר (ערלוי)

העיר אגר (Eger), הנקראת גם ערלוי, נמצאת במחוז הוש, כ־24 קילומטרים מן העיר מישקולץ. המתישבים היהודים הראשונים הגיעו לשם במאה ה־15 למניינם. עם השתלטותם של הטורקים על איזור זה, בשנת 1569, התישבו בה יהודים נוספים, שאבותיהם גורשו מספרד ומצאו מקלט ברחבי הקיסרות הטורקית. לאחר גירושם של הטורקים עזבו את העיר גם היהודים שמוצאם היה מספרד. במאה התשע עשרה למניינם התישבו בה יהודים מחדש, ותוך כמה עשרות שנים מנתה הקהילה למעלה מאלפיים נפש. בשנת תר"ץ (1930) התגוררו בערלוי 2.128 יהודים. בשנת תש"א (1941) הצטמצם מספרם, וגרו בה רק 1787 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של 32.482 נפש[1].

רבה הראשון של הקהילה היה רבי יוסף צבי וייס. בימי מלחמת השחרור של הונגריה, בשנים 1848—1849, עמד הרב וייס לצדו של לוחם החירות קושוט, וכתוצאה מכך הושם בבית הכלא בסוף המרד. לאחר ששוחרר מן הכלא נלחם נגד הנסיונות להנהיג חידושים ושינויים בדת ישראל. הוא נפטר בב' תשרי תר"מ (1880)[2].

בעקבות פילוג הקהילות בהונגריה בשנת 1868—1869 נוצרו בערלוי שתי קהילות: האחת אורטודוקסית והשנייה שטטוס־קוא. רבה הראשון והאחרון של הקהילה האורטודוקסית החדשה עד ימי השואה היה רבי שמעון סופר זצ"ל.

רבי שמעון סופר זצ"ל הי"ד

רבי שמעון סופר נולד בשנת תר"י לאביו בעל "כתב סופר" בפרשבורג[3]. את עיקר לימודו וחינוכו קיבל בבית אביו. בצעירותו שקד על התורה בקדושה ובטהרה, ואביו כינה אותו "שמעון בני החסיד". ברבות השנים קרא לו האדמו"ר רבי יהושע מבעלז: "שמעון הצדיק". בהיותו בישיבת אביו למד בחברותא עם רבי יוסף חיים זוננפלד זצ"ל, רבה של ירושלים.

1. פרטים על ראשית הקהילה ראה אברהם אהרנפלד־אלקלעי, יהודי ערלוי, ירושלים תשל"ה, עמ' ז—י"ב, וראה פנקס הקהילות הונגריה, עמ' 128.
2. יהודי ערלוי, עמ' ט—י. על פטירתו של הרב וייס ראה שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת י', אות ק"ו.
3. פרטים ביוגרפיים ראה אלה אזכרה, ניו יורק תשי"ז, כרך ב, עמ' 293—299; בית יעקב, תשכ"ט, כרך 10, גליון 118—119, עמ' 10. על לידתו של ר"ש סופר ראה אגרות סופרים, עמ' 62—63 ברשימת ילדיו של הכתב סופר. פרטים נוספים על ר"ש סופר שמעתי מפי נכדו רבי יוחנן סופר שליט"א.

לאחר נישואיו ישב שנים אחדות בקליינוורדיין, בפרשבורג ובערים אחרות. בשנים אלה שקד על התורה, והחל להוציא לאור את ספרי אבותיו. מתקופה זו ואילך עמד בקשרי שו"ת עם גדולי הרבנים בני דורו[4].

בשנת תרמ"א (1881) נתקבל לכהן פאר בקהילת ערלוי, וישב שם על כס הרבנות כששים וארבע שנים רצופות. כנראה שטרם בואו לערלוי התנה עם בני הקהילה שיסייעו בידו להחזיק ישיבה, ובכתב מינוי לרבנותו נאמר בסעיף ד: "לבחורים בחורי חמד נתן ארוחת תמיד כפי כוחנו כיד ה' הטובה עלינו"[5].

הרה"ג רבי שמעון סופר זצ"ל הי"ד

בבואו לערלוי באו אליו כעשרים בחורי ישיבה שלמדו קודם לכן בישיבתו של רבי שאול אהרנפלד בסיקס. במשך השנים התרכזו בישיבתו כמה עשרות בחורים. בין בחורי ישיבתו היה גם בחור מארץ ישראל[6].

4. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ש, אות קפ"ה.
5. האהל, טבת תשט"ו, חוברת א, מ"ה.
6. ראה בספרו של ר"ש סופר, התעוררות תשובה, חלק רביעי, בודפשט תרצ"ד, סי' מ"ו. תלמיד זה היה רבי יעקב שרייבר שהיה אח"כ דומ"ץ בשאלגאטאריאן. כך שמעתי מפי הרב ר' יוחנן סופר.

שיטת לימודו של ר"ש סופר היתה על פי שיטת אביו בעל "כתב סופר". מן הראוי לציין שהוא היה בעל סברא מקורי ביותר. בנו רבי אברהם סופר כותב על סדר לימודו כדלקמן:

"עשרות בשנים למד כל יום ויום, מלבד שיעוריו בעיון, פרק בנביאים וכתובים עם פירוש רש"י ומצודות דוד (ומרגלא בפומיה: אין לך ספר מוסר טוב ומועיל יותר מפרק תנ"ך), פרק במשניות עם פי הרע"ב וכמה הלכות בספר היד להרמב"ם עד שסיים כל הספרים האלו וחזר חלילה. פעמים רבות שמעתי מפיו שהחת"ם סופר זצ"ל היה רגיל לומר לבנו הכתב סופר זצ"ל: למד הרבה גמרא עם רש"י, ובכל מקום שרש"י מביא "לישנא אחרינא" דלוג עליה ותלמדנה רק כשתלמד את העניין בעיון, למד הרבה שלחן ערוך חלק חושן משפט רק עם הסמ"ע, ואת הש"ך תלמד כשתצטרך לעיין בעומקה של הלכה. עם תלמידיו בחורי ישיבתו למד אאמו"ר זצ"ל בשיעור עיון גמרא רש"י ותוספות והרא"ש מתוך הספר, ואת שיטות שאר הראשונים והאחרונים להלכה סידר לפניהם בעל פה; את הקדמת הרמב"ם לפירוש המשניות קבע לשיעור עיון עם בחורי ישיבתו"[7].

פעם ראה ר"ש סופר שאחד מבניו הצעירים מרבה לעיין בספר "פני יהושע", העיר לו על כך ואמר: "לו היה רואה אותך בעל "פני יהושע" היה אומר לך: חדל לך בני כי טרם מילאת כרסך במחצית הש"ס. בגילך מוטב שתרבה בלימוד גפ"ת ורק בלמדך סוגיא תעיין גם ב"פני יהושע"[8].

בניהול הישיבה סייע לו הדומ"ץ רבי משה סופר זצ"ל הי"ד, בנו של רבי שמעון. הוא למד עם קבוצה מיוחדת של בחורים מתוך בני הישיבה. גם הוא עמד בקשרי שו"ת עם גדולי בני דורו. בכבוד רב כתב אליו רבי מרדכי לייב וינקלר רבה של מאד: "שלום וישע רב ראש ידידי הלא הוא הרב הגאון המפורסם כערוגת הבושם חריף ובקי עצום צדיק תמים בנש"ק כבוד תפארתו מו"ה רבי משה"[9].

רבי שמעון סופר דאג לכל מחסורם של הבחורים בחומר וברוח. הבחורים אכלו בחלקם "ימים" אצל בעלי הבתים, ובחלקם קיבלו כסף מ"חברת מזונות" כדי שיקנו לעצמם מצרכי מזון או שיאכלו במסעדה. בהקפדה יתירה הקפיד רבי שמעון, שהבחורים לא ישנו ממנהגי אבותיהם. הוא עמד על המשמר, שבחורים שבאו ממחוזות מארמורש ומ"אונטרלנד" לא יקצצו את פאותיהם וזקנם. לגבי בחורים מ"אויברלנד" לא חשש אם לא יגדלו זקן או פאות כי כך הם באו לישיבה מבית אבותיהם, אבל לגבי בחורים ממארמורש ו"אונטרלנד" חשש מאוד שכל שינוי מדרכי אבותיהם, וביחוד קיצוץ הפאות והזקן, מסמנים את ראשית התדרדרותם הדתית והמוסרית. לבחורים אחדים מישיבתו הציע שיסעו ללמוד בישיבת פרשבורג מתוך ההנחה, ששם יצליחו בלימודיהם יותר מאשר בערלוי.

במשך רוב שעות היום ישב מעוטר בתפילין. מלבד תפילין של רש"י ושל רבנו תם הניח גם תפילין ד"שימושא רבה" ובהם ישב רוב שעות היום. תפילותיו נאמרו

7. ראה בראשית ספרו של רבי אברהם סופר, בית הבחירה על מסכת כתובות, ירושלים תש"ז; יהודי ערלוי, עמ' י"ח; אלה אזכרה, שם, עמ' 295.
8. סיפר לי על כך נינו האברך הלמדן המופלג ר' עקיבא סופר, על פי מסורת ששמע במשפחתו.
9. שו"ת לבושי מרדכי, חלק או"ח חלק ב, סי' נ"ט, וראה גם חלק ז, סי' א, ט, י"ז, קל"ז ועוד.

בהתרגשות ובהתלהבות עצומה. ביחוד הקפיד לבטא בצורה מדוייקת כל מלה וכל אות בקריאת שמע. כאשר שמע פעם אחת, שבחור לא ביטא בצורה נכונה מלה מסויימת בקריאת שמע, נזף בו ואמר לו: "קל שבקלים". הוא היה מעודד ומזרז כל אחד מתלמידיו שיעברו לסרוגין לפני התיבה, כדי שילמדו לבטא כל אות וכל מלה בצורה הנכונה. מטרתו העיקרית היתה לחנך את תלמידיו ליראת שמים. בשם זקנו החת"ס נהג לומר, שתלמיד זקוק לרבו לא רק לקבל ממנו דרך לימוד ההלכה ותוספות, כי אם בעיקר הוא זקוק לרבו ללמוד ממנו יראת שמים.

ר"ש סופר היה להוט לקיים כל מצוה וביחוד אותן המצוות שאינן מזדמנות לאדם כל יום. הוא בנה לעצמו בית קטן עם גג שטוח, כדי שיוכל לקיים את מצות "ועשית מעקה לגגך". הוא טרח עד שמצא הזדמנות לקיים את מצות "שלוח הקן". כל חייו השתוקק לעלות לארץ ישראל, כדי שיוכל לקיים בה מצוות התלויות בארץ, אולם עקב צוק העתים לא התגשם חלומו.

לעת זקנתו כהו עיניו ואחד מבחורי ישיבתו קרא לפניו את הגמרא והמפרשים[10]. הוא זכר בעל פה דפים שלמים בגמרא ובמפרשים, ולעתים תיקן את דברי הבחור שקרא לפניו מתוך הספר הפתוח.

בשנת תרצ"ח הטילו השלטונות ההונגריים הגבלות על הישיבה והתירו רק לששה בחורים ללמוד בישיבתו של ר"ש סופר.

בשנת התשעים וחמש לחייו, הועבר לגיטו ערלוי עם שאר בני קהילתו. משם הועבר למחנה ההשמדה באוישביץ והועלה על המוקד ביום כ"א בסיון תש"ד. הי"ד.

לאחר המלחמה עם שובו של רבי יוחנן סופר שליט"א, נכדו של רבי שמעון, ממחנות "שירות העבודה" החלו להתלכד סביבו בחורי ישיבה צעירים שהיו צמאים לדבר תורה. תחילה יסד רבי יוחנן את ישיבתו בבודאפשט ולמד שם עם תלמידיו במשך שלושה "זמנים". משם העביר את ישיבתו לערלוי עיר אבותיו. בעוד שברחבי הונגריה התבסס באותם הימים המשטר הקומוניסטי, ישבו כמה עשרות בחורים בערלוי ולא זזו מדי אמות של הלכה. בלימוד התורה מצאו רבי יוחנן ותלמידיו מקלט מכל תהפוכות הזמן. בחורי הישיבה ראו את עצמם כשליחים ושרידים של היהדות החרדית שנספתה בשואה. יחד עם רבם סובבו בעיירות ובכפרים הסמוכים להביא את דבר תורת ישראל בפני הניצולים הבודדים. בחורי ישיבה יצאו לישובים שונים לשבתות ולחגים, כדי להשלים מניין או לשמש כבעלי קריאה וכבעלי תקיעה[11].

10. יהודי ערלוי, עמ' כ"ט.
11. ידיעות האיגוד, בהוצאת ישיבת ערלוי, ירושלים תש"ך, כרך א, עמ' ז.

הרה"ג רבי יוחנן סופר שליט"א

רבי יוחנן סופר דאג להקים פנימיה ומנזא למען ישיבתו. כאשר ראה שלמעשה אין עתיד ליהודים בהונגריה הציע ליחידים שיסעו לארץ ישראל. בשנת תש"ט עשה סידורים, שכל בני ישיבתו יעלו לארץ ישראל. כשנה לאחר מכן בשנת תש"י נסגרה הישיבה וגם רבי יוחנן עלה לארץ ישראל.

ר"י סופר נטע אהלה של תורה מחדש בירושלים והקים בה את אחת הישיבות המפוארות והמפורסמות שבארץ ישראל, בה לומדים כ־130 בחורים. הלימודים נמשכים על פי מסורת אבותיו. בצד הישיבה קיים "מכון חת"ס" אשר מוציא לאור ספרי משפחת סופר, וכך נמשכת שלשלת הדורות שראשיתה בפרשבורג והמשכה בירושלים.

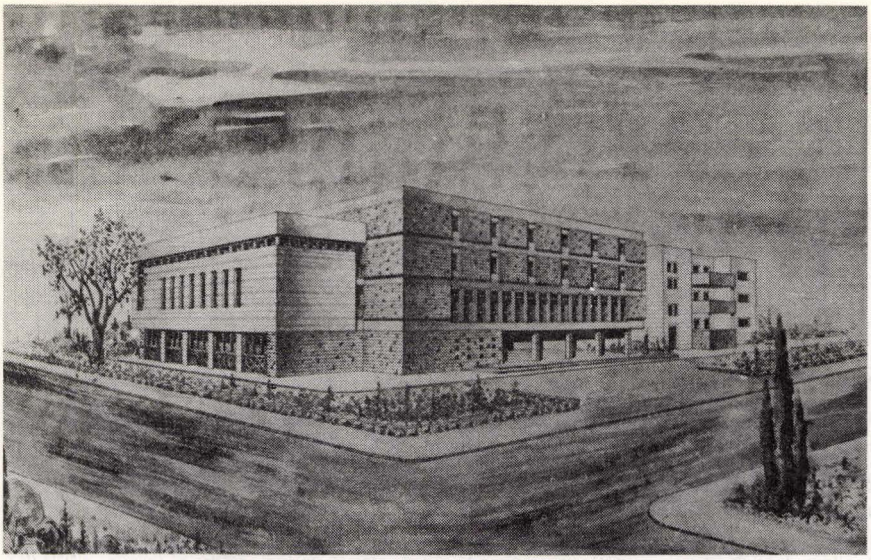

הבניין החדש של ישיבת ערלוי

תלמידי ישיבת ערלוי בירושלים

פרק י"א

ישיבת אויהעל

קהילת אויהעל (בהונגרית: Satoraljaujhely) נוסדה במאה השמונה עשרה, ובמרוצת השנים התפרסמה כעיר ואם בישראל בזכותו של האדמו"ר רבי משה טייטלבוים מיסד השושלת החסידית המפורסמת לבית טייטלבוים בהונגריה.

הקהילה נתארגנה סמוך לשנת 1760, ושנים אחדות לאחר מכן נוסדה שם ה"חברה קדישא" על ידי הרב ר' נפתלי צבי בן שמשון שהזדמן לאויהעל ונפטר שם בשנת תקל"ב (1772)[1]. היהודים תפסו מקום חשוב בחיי הכלכלה של העיר, ומספרם הלך וגדל עד שבשנת 1920 מנתה הקהילה 6.446 יהודים. בשנים שלאחר מכן ירד מספרם, וסמוך לשואה בשנת 1941 חיו באויהעל 4.160 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של 18.427 נפש[2]. עקב הפילוג בקהילות הונגריה במאה התשע עשרה התקיימו באויהעל שלש קהילות זו בצד זו: קהילה אורטודוקסית, קהילה חסידית-ספרדית וקהילת שטטוס-קוא.

הרבנים הראשונים באויהעל שנודעו שמותיהם היו: רבי שמואל שמעיה וייל, רבי הירש מייזלס ורבי פנחס מהומענע[3].

האדמו"ר רבי משה טייטלבוים זצ"ל

בשנת תקס"ח (1808) התקבל רבי משה טייטלבוים כרבה של אויהעל. הוא נולד בשנת תקי"ט בעיר פרמישל (בגליציה) לאביו ר' צבי הירש, שהיה בתחילה סוחר ולאחר מכן רב בקהילת זבורוב שבהונגריה[4]. בנעוריו למד בישיבתו של רבי יוסף, רבה של קולבסוב, ולאחר מכן אצל רבי אריה ליב הלוי רבה של סטריזוב. מפי רבו זה למד תורת הנגלה ותורת הנסתר גם יחד.

לאחר שנשא אשה מפרמישל ישב בבית חותנו ולמד תורה. אמרו עליו שכבר באותו זמן הצטיין בחריפותו וידע שמונה מאות דפי גמרא בעל פה, וגדולי רבנים הריצו אליו

1. ישראל גאלדברגר, "התיסדות החברה קדישא באויהעל", הצופה מארץ הגר, שנה א, תרע"א, עמ' 121—135.
2. E.J. (מהדורה אנגלית, ירושלים 1971), כרך 14, עמ' 905—906; פנקס הקהילות הונגריה, עמ' 513 ואילך.
3. י. י. גרינוולד, טויזנט יאהר אידיש לעבן אין אונגארן, ניו יורק 1945, עמ' 174—175.
4. פרטים ביוגרפיים ראה בהקדמה לספרו ישמח משה על נו"כ, מארמורש-סיגעט תרס"ו; א. י. ברומברג, "ר' משה טייטלבוים מאויהעל זצ"ל," סיני, תשי"ב כרך ל"א, עמ' ר"ג—רי"ח (להלן: ברומברג); שערים, תשי"ח, כ"ח תמוז (16.7.58).

את שאלותיהם. באותם הימים החל להרביץ תורה ברבים, ובין תלמידיו נמנו גם קשישים ממנו. באחת מתשובותיו המתיחסת לתקופה זו הוא כותב שאחד מתלמידיו הקשה קושיה בזמן הלימוד, ותוך כדי הדיון אמר לאותו תלמיד: "ועליך נאמר תלמיד המחכים את רבו, ויתקיים בי יותר מכולם — ובפרט שתלמידי אתה בחכמה גדול אתה ממני בשנים"[5].

מכאן התקבל לכהן פאר בקהילת שינאווא והיה רבה של קהילה זו בין השנים תקמ"ד—תקס"ח (1784—1808). מלבד ניהול ענייני הקהילה בשינאווא קבע לעצמו שיעורים כסדרם, שבחלקם למד ודאי עם תלמידי ישיבתו ובחלקם למד לעצמו. את סדר לימודיו רשם בפנקסו כדלקמן: תנ"ך עם מפרשים, מדרש, ילקוט, ש"ס למגמר ולמסבר, רמב"ם, טור ש"ע, ספרי שו"ת, ספרי חקירה מו"ב, עיקרים עקידה זוהר וכו'"[6]. בשאלות שהופנו אליו בימי שבתו בשינאווא הוא מכונה בתואר "אב"ד ור"מ (ראש מתיבתא) דק"ק שינאווי"[7].

בראשית ימיו היה "מתנגד" והסתייג מהתנועה החסידית. בכל זאת החליט פעם לנסע לרבי אלימלך מליז'נסק. בדרכו פגש תלמיד חכם אשר העיר לו שזה לא יהיה לתפארתו אם יבלה את זמנו בחצרות אדמורי"ם. בשמעו את דבריו שב מיד לביתו. על מעשה זה הצטער לאחר מכן כל ימיו, כי בינתיים נפטר האדמו"ר מליזנסק, ורבי משה טייטלבוים לא הספיק להכירו. בהשפעת חתנו בעל "אריה דבי עליאי" נסע אל החוזה מלובלין, ומאז שינה את דרכו והיה לחסיד[8].

בשנת תקס"ח (1808) התקבל כרבה של אויהעל, ומיד התקבצו אליו בחורי ישיבה לשמע את קול תורתו. בחלק ניכר מהשאלות שהפנו אליו הוא מכונה "אב"ד ור"מ אוהעל"[9]. במיוחד מרשימים דבריו של בעל "חת"ם סופר", שכתב אליו: "צדיק כתמר יפרח... ה"ה הרב הגאון המפורסם כערוגת הבושם גן הדסים נ"י ע"ה פ"ה כקש"ת מהו' משה תמר נ"י אב"ד ור"מ דק"ק אוהלך יעקב משכנותיך ישראל"[10].

עיקר לימודיו התנהלו בשעות הבוקר ובערב, בעוד שבשעות לפני הצהריים היה מאריך שעות רבות בתפילתו. ראשית לימודו היה בגגלה ואח"כ בנסתר. מסתבר שהדגש העיקרי בלמדו את הבחורים היה על יראת שמים. צאצאיו כתבו עליו: "נטע נאמן נטע בתוך לבבם (של תלמידיו) ביראתו הקודמת לחכמתו"[11].

5. ראה בספרו שו"ת השיב משה, למברג תרכ"ו, חלק אה"ע סי' ס"ה, אות ג.
6. בהקדמה לישמח משה על נו"כ, דף ד; ברומברג, עמ' ר"ג—ר"ד.
7. שו"ת השיב משה, חלק יו"ד, סי' מ"ה; חלק אה"ע סי' ס, ס"א, ס"ד ועוד. בהערצה מיוחדת פנה אליו אחד מתלמידיו. ראה שם סי' ס"א.
8. בהקדמה לישמח משה על נו"כ, דף ג ע"ב, ברומברג, עמ' ר"ה—ר"ו.
9. שו"ת השיב משה, חלק חו"מ סי' ק"ב; אה"ע סי' ס"ב, ס"ז, ע"א; יו"ד, סי' נ"ז.
10. שו"ת חת"ם סופר, ניו יורק תשי"ח, חלק או"ח סי' קצ"ז. בסוף התשובה מצויין התאריך של שנת תקע"ח.
11. ראה בהקדמה לישמח משה על נו"כ, דף ט. באותם הימים הופיע ספר של דיין באויהעל בו מספר הוא על רב אחד שבא מפולין והתישב באונגרן. עוד מספר הוא אודותיו שבתחילה היה "מתנגד" לחסידות, ובמרוצת הזמן הפך בעצמו לאדמו"ר וחילק קמיעות לחסידיו. לדעתו של אותו דיין, מוטב היה שיפיץ "מעיונותיו חוצה עם תלמידים הגונים אחרי היותו מוכשר לדבר זה". ראה דוד פריזנהוזן, מוסדות תבל, וין 1820 (עמ' ע"ז—ע"ט). הספר זכה להסכמה מידי החתם סופר, מבעל ישמח משה ומרבה של ורבוי. מחבר הספר לא ציין לאיזה אדמו"ר התכוון.

קשה לתאר את ציפייתו הגדולה לביאת המשיח. לאף רגע קט לא הסיח את דעתו מהגאולה. צדיקי הדור העידו עליו שהיה בו ניצוץ מנשמתו של ירמיה הנביא, כי תמיד התאבל על חרבן המקדש וירושלים. אף הוא אמר על עצמו: "אל יפלא בעיניכם גודל אבלי ותוגתי על חרבן בית מקדשנו, כי אני הגבר ראיתי עני עמי. השי"ת ירחם ויזכני לראות בבניינו כשם שראיתי בחרבנו". בכל דרשה ודרשה היה מקונן על חרבן ירושלים ושופך נחלי דמעות על חרבן המקדש. הוא היה סמוך ובטוח שעוד יחיה ויזכה לראות בביאת המשיח. כששמע רעש בחוץ היה מיד שואל: מה קול הרעש באזני? אולי בא המשיח? לפני שעלה על משכבו היה מכין לעצמו את בגדי השבת עם מקלו ליד מיטתו, כדי שיוכל לקום במהירות לקבל את פני המשיח כאשר יופיע. ממקורביו ביקש שאם יקדימו לשמע את שופרו של המשיח — יעירו אותו מיד שלא יאחר את פעמי הגאולה.

לעתים היה תמה ושואל על גדולי הצדיקים "אשר נשמתם בגן עדן העליון — מדוע ולמה ישתקו ולא ירעישו כל העולמות להביא לימות המשיח? ואך אמר כמתנצל עבורם, שלפי דעתו והשערתו, הושיבו אותם בעולם התענוג העליון ומרוב תענוג הגדול [צדיקים יושבים ונהנים מזיו השכינה] שכחו כל העניין אשר נעשה בעולם השפל, וידמה להם כאילו משיח כבר בא". בעניין זה הוסיף ואמר: "אם ירצו לעשות לי כזאת לא אטוש את עמי ולא אעזוב להטעותי". לאחר פטירתו אמרו עליו חסידי בני דורו, שמסתבר שגם הוא שכח בעולם האמת את דרישתו לביאת המשיח, כי בשמים הסיחו את דעתו מן העניין על ידי כך שמיד עם הופעתו שם כבדוהו בדרשה, ומאז ממשיך הוא לדרוש ללא הפסק. סמוך לפטירתו אמר: "אם הייתי יודע בימי נעורי שאזקין ככה ומשיח עוד לא בא, לא הייתי יכול לחיות מרוב צער ונפשי היתה יוצאת, אך גודל בטחוני ותקוותי החיובי עד היום"[12].

בשנת תר"א (1841) חלה וסבל מיסורים נוראים. בשבת כ"ח תמוז התפלל תפילת מנחה, ובאמצע תפילת מעריב החזיר את נשמתו לבורא בהיותו בן שמונים ושתיים שנה.

רבי יקותיאל יהודה טייטלבוים זצ"ל

לאחר פטירתו של ר"מ טייטלבוים נבחר נכדו רבי יקותיאל יהודה[13] למלא את מקומו. הקהילה קבלה אותו בתנאי שלא יקבל "פתקאות" ופדיונות מחסידיו, לא יתן קמיעות ולא ידרוש דרשות ארוכות מדי[14]. למעשה רצו בני קהילתו שיצמצם את פעילותו החסידית, כי החסידות לא נתפסה עדיין בתודעתו של הצבור היהודי ההונגרי. כפי הנראה ניהל רבי יקותיאל יהודה ישיבה באויהעל, ובכתב מינוי לרבנותו התנו עמו בין השאר את התנאים הבאים:

א. "יום יום בחורים נערי ישראל יבואו לשמע תורה מפיו בלימודים, והוא יערב בבוקר בבוקר הטיף לקחו למו משעה תשיעית עד עת הצהריים שעור קבוע

12. שם, דף י—י"א; ברומברג, עמ' רי"ז—רי"ח.
13. רבי אלעזר ניסן, אביו של רבי יקותיאל יהודה, התקבל כרבה של סיגעט בשנת 1834, אבל נאלץ היה לעזוב עקב מחלוקת בין חסידי קוסוב לבין חסידי בית טייטלבוים בגלל שוחט מקרטשינוב. כאשר התפנתה המשרה באויהעל ישב כבר רבי אלעזר ניסן כרב בדרוהוביץ (גאליציה) והציע שיקבלו את בנו רבי יהודה יקותיאל.
14. טויזנט יאהר אידיש לעבן אין אונגארן, עמ' 176.

ולעת ערב שעתיים או שלש שעור פשוט, בלתי בנסעו מביתו על פי אלופי הקהל יהיו מסעו.

ב. מקץ לחג האביב וחג האסיף — הלכה תוספות את בחוריו ילמד, גם ליושבי עירנו יודע למען הגדיל תורה והאדירה"[15].

מאחר שלא הסכים לצמצם את פעילותו החסידית, נאלץ היה לעזוב את אויהעל ובשנת תרי"ח התקבל כרבה של סיגעט[16]. כאשר נוסדה באויהעל קהילה חסידית נפרדת, קבלו החסידים את בנו רבי משה יוסף טייטלבוים לרבה של הקהילה[17]. אולם גם הוא לא האריך ימים באויהעל; ונפטר בשנת תרנ"ז והובא למנוחת עולמים בסיגעט ליד קברי אבותיו.

רבי ירמיה לוו זצ"ל ובנו רבי אלעזר לוו זצ"ל

בשנת תרי"ב (1852) התקבל כרבה של אויהעל רבי ירמיה לוו, בנו של רבי בנימין וולף אב"ד ורבוי. הוא למד תורה מפי אביו, ובנוסף לשיעוריו הרגילים התעמק במורה נבוכים, הכוזרי, העיקרים ועוד. לאחר שנים של לימוד תורה, הוסמך לרבנותו על ידי רבי מרדכי בנעט[18].

לאחר פטירת אביו מילא את מקומו שנים אחדות בורבוי, ולאחר מכן עבר לאויהעל. בכתב מינוי לרבנותו נאמר בסעיף ז: "לבחורי חמד יפיץ רבנו מעיינותיו ממעייני התלמוד"[19]. בבואו לאויהעל הקים לו ישיבה לתפארת[20], והקדיש זמן רב להרמת קרן התורה בציבור. מסופר שבשמחת תורה היה משיב בראש השמחה תלמידי חכמים, מלמדים ומרביצי תורה, ורק לאחר מכן כיבד את המנהיגים ובעלי בתים. בשנת תרכ"ד השתתף במשלחת רבנים לקיסר פרנץ יוזף, כדי למנע את הקמתו של הסמינאר לרבנים בהונגריה. הוא נפטר בי"ז ניסן תרל"ד.

לאחר פטירת רבי ירמיה לוו נבחר כרבה של אויהעל, בנו רבי אלעזר לוו, אשר כיהן במשרה זו שנים אחדות, עד אשר עבר לכהן פאר בקהילת אונגוואר.

בהקדמה לספרו שו"ת פקודת אלעזר נאמר: "כאשר קיבל הרבנות, נהרו אליו מיד לאחר הפסח תרל"ד תלמידים לרוב מכל צד ולימדם בהתמדה רבה, וגם הנהיג הרבנות בנשיאות ביד רמה"[21]. עוד מצויין בהקדמה לספרו: „והופיע מבית מדרשו ברוח קדשו לאלפי תלמידיו מימינו אש דת להנחילם השפיע להם תורה בתוקף ועוז, האיר ברוחב בינתו ובעומק חריצותו לכל אשר בא תחת דגלו"[22].

15. ישראל גולברגר, "שני כתבי רבנות", הצופה מארץ הגר, שנה ב (תרע"ב), עמ' 132—138.
16. ראה אודותיו בפרק על סיגעט.
17. ח. י. עהרנרייך, "לקורות היהודים באויהעל", אוצר חיים, דעווא תרצ"א, ספר שביעי, עמ' 46—49.
18. ראה בהקדמה לספרו דברי ירמיה, ירושלים תשל"ד; "דער איד", כ"ו אב, תשט"ז (3. אוג. 1956).
19. הצופה מארץ הגר, שם עמ' 138.
20. בהקדמה לספרו דברי ירמיה, שם.
21. בהקדמה לשו"ת פקודת אלעזר, סאטמר תרצ"א.
22. שם.

בימי רבנותו של רבי אלעזר לוו נוצר הפילוג בקהילה. בעניין זה כתב בעל ההקדמה לספרו: "י"ב וחצי שנה היה אב"ד באויהעל בכל הקהילה; אח"כ קמו בעלי זרוע פושעים אנשי רשע אשר בקשו לשלח יד בפקודי ה' להשחית נחלת ה', ובבוקר השכם שתים זו שמענו כי נתפרדה הקהילה... ויסד קהל יראים בזו השעה, אשר ב"ה עד היום עומד לכם ולתפארה... אח"כ נשאר עוד באויהעל חצי שנה... והלך לאונגוואר"[23].

תלמידיו עמדו עמו בקשרים גם לאחר שעזבו את ישיבתו ופנו אליו בשאלות שונות. חלק מתשובותיו שבספרו השיב לתלמידיו, שהתפזרו למקומות שונים[24]. בעל ההקדמה לספרו מספר כיצד באו תלמידיו לחלוק לו כבוד: "לעת מלאות לו שבעים שנה עשו לו תלמידיו כבוד גדול, בחיבה יתירה נהרו אליו כמה מאות תלמידיו הי"ו מכל עבר ופינה לכבוד רבם לאונגוואר ליהנות מזיו כבודו ולברכו, דרש להם בביהכנ"ס חריפות עמוק עמוק מאוד וגם מוסר השכל, והלהיב לבבם להרמת קרן התורה והיראה[25]. רבי אלעזר לוו נפטר באונגוואר בי"ד כסלו תרע"ח.

רבי יואל פלנר זצ"ל

במשך שנים אחדות לא היה רב לקהילה האורטודוקסית באויהעל עד שבשנת תרפ"ב התקבל למשרה זו רבי יואל פלנר. תוך זמן קצר ביותר התפרסם בישיבתו הגדולה באויהעל.

ר"י פלנר נולד בצעהלים בשנת תרכ"ב לאביו רבי שמעון, שהיה לאחר מכן רבה של בעלעד. תחילה למד תורה בבית אביו, ומשם נסע לישיבתו של בעל "חתן סופר" במטרסדורף. אחר כך למד עוד בישיבתו של בעל "שבט סופר" בפרשבורג[26].

לאחר שנשא אשה, הרביץ תורה ברבים כחמש עשרה שנה בבית מדרשו של הגביר ר' גרשון שטאדלר בסומבוטהעלי, אך סירב לקבל על עצמו משרה של רב טרם מלאו לו ארבעים שנה.

בשנת תרס"ב, לרגל פטירת אביו, הסכים למלא את מקומו בבעלעד והקים לעצמו שם ישיבה. כבר בשנים אלה התפרסם כפעיל למען חיזוק הדת. בעמדו בראש "מחזיקי הדת" שבאויברלנד (הגליל העליון), השתדל בימי מלחמת העולם הראשונה אצל שלטונות הצבא שיקימו מטבח כשר עבור חיילים יהודים. השלטונות נענו לבקשתו. בעזרת "מחזיקי הדת" הוקמו בתי תבשיל (מנזא) עבור בחורים נזקקים בישיבות שונות בהונגריה.

בשנת תרפ"ב התקבל כרבה של אויהעל, ובבואו לשם דרש בפני הציבור בשבת לפני תשעה באב, ואמר לקהל מאזיניו: "חושבים אתם שאני מחמיר גדול, האמת היא שאני נוהג להקל מאוד. הנני מתיר לכם שלשה דברים: א. מותר לכם לאכול בשר לפני תשעה באב. ב. מותר לכם לפני תשעה באב להסתפר. ג. מותר ללבוש בגדים חדשים.

23. שם.
24. שם בתשובותיו סי' י, י"ח, מ"ז, נ"ג, ס, ס"ד, ס"ט, ע, פ"ב, פ"ט, צ"ז, צ"ט ועוד. בסימנים ס"ד, ק, מוזכר רבי צבי דיק כתלמידו שהיה לאחר מכן דיין ותופס ישיבה שם.
25. שם, בהקדמה.
26. ראה פרטים אביגדור קצבורג, תמונת הגדולים, ניו יורק תרפ"ה: מליצי אש, כרך א, לחודש תמוז סי' רצ"ה, עמ' כ"ח—כ"ט; טויזנט יאהר אידיש לעבן אין אונגארן, עמ' 177—178. כמו כן שמעתי פרטים מפי תלמידיו ר' יוסף מרדכי כץ ור' חיים דוד מנטל.

הרה"ג רבי יואל פלנר זצ"ל

מיד הוסיף והסביר את כוונותיו: א. אלה שאוכלים מאכלי חלב לא כשרים — מוטב שיאכלו גם בתשעת הימים בשר. ב. נשים שהולכות בשערות ובראש גלוי — מותר שתסתפרנה מיד. ג. נשים הלובשות שמלות חשופות עם שרוולים קצרים — מוטב שתלבשנה שמלות חדשות"[27].

בישיבתו באויהעל למדו בממוצע כ־150 בחורים[28]. הוא לימד את השיעור־עיון (סוגיא), ור' הרש דיק הדומ"ץ לימד את השיעור הפשוט. דרך לימודו של רבי יואל פלנר היה מבוסס על גפ"ת וראשונים. בדברי רש"י ניסה למצא רמזים לדברי הראשונים. הדגש היה על לימוד בעמקות ולא על ההספק הכמותי. שיעוריו היו מבוססים על סברא ועל ההגיון הישר שלו. כל מי ששמע את הסבריו על רש"י השתכנע שזהו ההסבר הקולע ביותר. חידושיו והסבריו הובילו תמיד למסקנה הלכתית.

תוך כדי הלימוד היו הבחורים שואלים קושיות. כשלא היה בפיו תירוץ מתקבל על הדעת, לא נכנס לתירוצים דחוקים אלא היה אומר: "לפי שעה אין לי פתרון". כשמצא פתרון לקושיית תלמיד היה נכנס לישיבה ומודיע לו בקול רם: "מצאתי תירוץ לקושייתך".

כל הזמן היה שקוע ומהורהר בלימודיו ומיעט בדיבורים עם תלמידיו, אם שוחח עם תלמידיו היה זה בדבר תורה בעיקר. כל שבת היה בחור אחר משמיע דברי "חריפות" בבית המדרש בפני ציבור הבחורים. למחרת היה מבקש את הבחור שיחזור על דבריו,

27. תמונת הגדולים, שם; טויזנט יאהר אידיש לעבן אין אונגארן, עמ' 178.
28. ראה אפיריון תרפ"ט עמ' 256.

שהשמיע יום קודם לכן. פעם אחת אמר לבחור בדרך הלצה: "גם אני חידשתי אותו רעיון וזה סימן שהחידוש אינו חידוש". היה זה מקרה נדיר ביותר שיאמר דבר מה בבדיחותא.

באורחותיו ובמנהגיו נהג לפי מנהגי יהודי "אוברלנד". באחד מנאומי הפתיחה בראשית זמן הלימוד פנה בבקשה אל הבחורים ואל בעלי הבתים כאחד. לבעלי הבתים אמר שיתיחסו בסובלנות לבחורים, גם אם הם מתהלכים בפאות קצרות, כי הרי הם באים מ"אויברלנד". ולבחורים אמר, שלא יזיק להם אם בכל זאת יגדילו את פאותיהם. הוא הוסיף ואמר להם, כי אמנם רבן גמליאל אמר: — אל יכנס לבית מדרש אלא מי "שתוכו כברו", מצד שני אצל בחור צריך להיות גם "ברו כתוכו", היינו שחיצוניותו תהיה דומה לנפשו הפנימית.

בפתיחה אחרת הסביר שוב לבעלי בתים ולבחורים יחד את המשפט "טוב תורה ודרך ארץ". לגבי בעלי הבתים אמר, שמשמעותו של המשפט הוא שמלבד עיסוקם במסחר יעסקו בתורה. לעומת זאת, לגבי הבחורים משמעותו של הפסוק — שיהיה להם דרך ארץ ויראת כבוד כלפי בעלי הבתים וכלפי כל אדם מבוגר.

בלילות שבת באו הבחורים לאחר הסעודה אל שלחנו, והשמיע להם דברי תורה ומוסר. באחת ההזדמנויות אמר שיש שתי דרכים לקיום מצוות: דרך אחת היא לקיים מצוה לאחר הכנות ותוך כדי הידור המצוה. הדרך השניה היא לעשות את המצוה במהירות בבחינת "זריזין מקדימין". בשתי הדרכים של קיום המצוה יש מעלות חשובות.

הבחורים אכלו ברובם במנזא, ואחדים אכלו "ימים". הלימודים התקיימו באכסניות, והבחורים באו לבית המדרש לשמע את השיעור מפי רבם. בנאמנות רבה השגיח על הבחורים בעל הבית ר' משה דוידוביטש, שהיה בעבר תלמיד אונסדורף. הוא היה מתפנה להאזין גם לבעיותיהם האישיות של הבחורים.

רבי יואל פלנר נפטר באופן פתאומי בי"ג בתמוז תרפ"ה, ואבל כבד ירד על תלמידיו ועל בני קהילתו.

רבי צבי (רבי הרש) דיק זצ"ל הי"ד

בדור האחרון שלפני השואה התנהלו שתי ישיבות באויהעל. האחת היתה ישיבה אורטודוקסית אשכנזית בהנהלתו של רבי צבי דיק, והשניה היתה ישיבה ספרדית חסידית בהנהלתו של רבי דוד דוב מייזליש. באחת מהן למדו כ־80 בחורים, ובשניה למדו כ־50 בחורים[29].

רבי צבי דיק[30] שהיה דומ"ץ של הקהילה האורטודוקסית ניהל שם ישיבה עוד לפני בואו של רבי יואל פלנר. כאשר ר"י פלנר התקבל כאב"ד ור"מ אויהעל, המשיך רבי צבי דיק לסייע בניהולה של הישיבה ולימד את הבחורים שיעור פשוט. לאחר פטירתו של ר"י פלנר, חזרה הנהלת הישיבה לידיו של ר"צ דיק, והוא המשיך למלא בה תפקיד מרכזי גם לאחר שרבי דוד קליין התקבל לרבה של הקהילה האורטודוקסית בשנת תרצ"ה.

29. טויזנט יאהר אידיש לעבן אין אונגארן, עמ' 147.

30. פרטים שמעתי אודותיו מפי תלמידיו: ר' מרדכי אלעזר גוטמן, ר' אלעזר אייזדורפר, ר' טוביה שטיינר ור' יצחק גליק.

אישיותו של ר״צ דיק

ר״צ דיק היה בנו של בעל בית מטולטשבה והצליח להתעלות לגדולה למדנית עצומה בכוחות עצמו. הוא למד בישיבתו של רבי אברהם יצחק גליק בטולטשבה. רבו משיב לו מספר תשובות[31] וכותב לו: ״לאהובי תלמידי הב׳ המופלג״. כמו כן, למד בישיבת פרעשבורג[32] ובישיבתו של רבי אלעזר לוו באויהעל[33].

לאחר פטירתו של רבי יואל פלנר, לא היה רב רשמי בקהילה האורטודוקסית כעשר שנים, ורבי צבי דיק בהיותו דומ״ץ ניהל למעשה את כל ענייני הקהילה. אליו פנו גם מקהילות אחרות בענייני איסור והיתר ובדיני תורה. בני הקהילה רצו בו כרבם מרא דאתרא, אך מרוב ענוותנותו סירב לקבל את המשרה.

בענוותנותו הרבה היה ר״צ דיק לאות ולדוגמא לתלמידיו. הוא לא התיר שיקראו לו בתואר ״מורה מורנו הרב״, שהיה תואר נפוץ לתלמידי חכמים בהונגריה. הוא לא הסכים אפילו שהבחורים יקראו לו בשם ״רבי״ ודרש מהם שיקראו לו בשמו ר׳ הרש. כשהתארח בשבתות ובחגים מחוץ לעירו, סירב לשבת ליד הכותל המזרחי והעדיף לשבת בין שורות בעלי הבתים הרגילים. עם כל אדם ואדם דיבר בסבר פנים יפות ולבו היה מלא אהבת ישראל. מעולם לא הראה פנים זועפות. פעם נתפס אדם שגנב סדורי תפילה אחדים ואת הטלית מבית המדרש של הבחורים. האדם הובא בפני ר״צ דיק, והבחורים כולם הופתעו לראות שבמקום לנזוף בו — פייס אותו ר״צ דיק, על בושת הפנים שנגרמה לו כשנתפס בקלקלתו. כל יום ששי היה מניח צבורי מעות על שלחן בית המדרש למען עניי אויהעל. הוא היה מודה לכל אדם ואדם שתמך בישיבתו באדיבות רבה, גם אם תרומתו של אותו האדם היתה זעומה ביותר.

הוא היה מתפלל בהתלהבות עצומה, וקטעי תפילה שהשמיע בקול רם היו חודרים לעמקי נפשותם של תלמידיו. אחד מתלמידיו אמר עליו: ״מורי ורבי היה אורטודוקסי אשכנזי במנהגיו עם נשמה חסידית בכל רמ״ח אבריו״. כל ערב ראש חודש התפלל עם תלמידיו תפילת יום כפור קטן באותה התלהבות בה מתפללים ביום כפור גדול.

דרך לימודו וחינוכו

גישתו החינוכית של ר״צ דיק היתה בבחינת ״לא הקפדן מלמד״. באהבתו לזולת הוא היה לדוגמא חיה בעיני תלמידיו והקרין מאהבה זו גם לתלמידיו.

בנאומי הפתיחה בראשית זמן הלימוד היה מסביר את האימרה: ״כך דרכה של תורה פת במלח תאכל. מים במשורה תשתה ועל הארץ תישן״, התורה נקראת ״לחם״ וכשם שלחם בלי מלח הנו תפל כך גם אי אפשר ללמוד את התורה ללא טעם. ״מים במשורה תשתה״ הסביר ״מים״ — לפי המפרשים פירושו מוסר, כלומר מוסר יש ללמוד

31. שו״ת יד יצחק, ערמיהאליפאלו תרס״ב, חלק א, סי׳ קצ״ד, קצ״ט, רי״א, רי״ז; חלק ב, ס׳ — וואהרל תרס״ה, סי׳ ט״ו, רכ״ץ, רל״ו, רמ״א, רמ״ב ועוד.

32. שם, חלק א, סי׳ רי״ז. מורו מציין שם: ״שלום לך אהובי תלמידי הבחור המופלג חו״ש כ״ה צבי דיק הכהן נ״י בישיבת פ״ב יע״ה״. ראה גם שם, סי׳ קצ״ד.

33. רבי אלעזר לוו כותב לו בתשובה: ״לכבוד תלמידי החביב הותיק מלא עתיק הרב המאה״ג חו״ב המפורסם כש״ת מו״ה צבי דיק כ״ץ נ״י דיין דהיראים אויהעל״. ראה שו״ת פקודת אלעזר סי׳ ק, וראה גם סי׳ ס״ד.

במידה מסויימת ולא יתר על המידה. "על הארץ תישן" — את הארציות והגשמיות יש להניח לישון על הארץ כדי שהראש יהיה צלול לרוחניות.

באותן עשר השנים שלא היה רב לקהילה האורטודוקסית באויהעל, לימד ר"צ דיק בישיבתו את השיעור עיון, ואת שיעור הפשוט לימד ר' ישראל וולף לייבל, שמוצאו היה מארץ ישראל. משנת תרצ"ה שוב לימד ר"צ דיק את שיעור הפשוט, ורב הקהילה רבי דוד קליין לימד את שיעור העיון. בשיעור עיון למדו כשתי סוגיות למשך הזמן.

ישיבת אויהעל בהנהלתו של רבי צבי דיק זצ"ל

בשיעור פשוט לימד ר"צ דיק כשני דפי גמרא לשבוע. כל יום לימד עמוד של גמרא, רש"י תוספות, מהרש"א, מהר"ם ור"ג. בלמדו את רש"י היה מקפיד על כל ביטוי מיוחד כגון "כלומר", ובפירושי המהרש"א הקפיד במיוחד על ביטויים כגון "ויש לישב". בלמדו את הגמרא, היה מסביר כל קושיה ותירוץ בפשטות שכל ילד יבינו. לאחר מכן היה חוזר על כך ביתר עמקות, והיה מסביר מה סבר המקשן כאשר שאל את הקושיה, מדוע לא חשב על התירוץ. מצד שני, הסביר את דברי המתרץ, מדוע לא חשב ולא קיבל את דרכו של המקשן.

גם הבחורים מצאו לעצמם שיטות להסביר ביטויים במפרשים. את הביטוי "ודוק" המופיע לעתים במהרש"א הסבירו בדרך הלצה באידיש: "וועז דו וועסט קלערן וועסט דו ודאי קענן" (אם תעיין ודאי תדע). אחד מתלמידיו סיפר שכל לימודיו של ר"צ דיק היה בדרך הפשט, ובמשך עשרת הזמנים שלמד שם לא שמע מפיו אף "פשטיל" (פלפול).

ר״צ דיק היה בוחן על כל חומר הלימודים, ולכל בחור נרשמו ציונים כגון ״השיב כהוגן״, ״השיב כהוגן ויפה״ וכו׳. בחור שלא ידע להשיב על שאלה לא קיבל כל חתימה בתעודה.

עד סוף ימיו הרביץ תורה לתלמידיו. בחודש סיון תש״ד הועבר עם בני קהילתו למחנות ההשמדה ונספה שם. ה׳ יקום דמו.

רבי דוד דוב מייזליש זצ״ל הי״ד

בעשרות השנים האחרונות לפני השואה ניהל רבי דוד דוב מייזליש את הישיבה החסידית באויהעל.

הוא נולד בשנת תרל״ה בעיירה לאסק שבפולין לאביו רבי מרדכי זאב רבה של הקהילה. בנעוריו הצטיין בשכלו החריף וזכרונו הנפלא. בהיותו בחור צעיר ידע בעל פה כאלף דפים גפ״ת וחידושי רי״ם למסכת כתובות[34]. הוא הסמך לרבנותו על ידי בעל ״קדושת יו״ט״ מסיגעט ועל ידי בעל ״דרכי תשובה״ ממונקאטש.

הרה״ג רבי דוד מייזליש זצ״ל

34. ראה בהקדמה לספרו בניין דוד על בראשית, ברוקלין תשל״ד.

לאחר שנשא לאשה את בתו של רבי יוסף משה טייטלבוים מאויהעל, התקבל בשנת תרנ"ח כדומ"ץ של הקהילה החסידית הספרדית במקום, ולאחר מכן בשנת תרע"ג כרבה של קהילה זו. במשרה זו החזיק עד סוף ימיו[35].

הוא הצטיין כדרשן נפלא, ולדרשותיו באו להאזין מקרוב ומרחוק. בלילות שבת בימות החורף הארוכים, הסתופפו סביב לשלחנו חסידיו ותלמידיו, להאזין לתורתו ולספוריו על חיי הצדיקים עד השעות המאוחרות של הלילה.

עם התמנותו לדומ"ץ בקהילה הספרדית באויהעל הקים לו ישיבה, והקנה לתלמידיו תורה ויראת שמים משולבות בדרכי חסידות. דרך לימודו היתה על דרך הפלפול, כפי שהורגל ללמוד בישיבות פולין. תוך כדי לימודו בישיבה עם תלמידיו חידש חידושים נפלאים[36]. מישיבתו יצאו למדנים מופלגים בתורה ובחסידות. חלק ניכר מתלמידיו עמדו עמו בקשרי שו"ת, והוא השיב להם בחיבה רבה וכינה אותם בכינויים "לכב' אהובי תלמידי חביבי" ובכינויים דומים[37].

בתקופה שלפני השואה השתדל לעודד את בני קהילתו בדרשותיו המלהיבות. בדרשתו האחרונה בשבת הגדול הסביר את הפסוק: "לא יסור שבט מיהודה עד כי יבא שילה" — אם לא יסור שבט מיהודה ויתרבו הצרות והרדיפות על יהודה זו עדות ("עד" בציר"י) וסימן כי שילה (היינו, המשיח) צריך כבר לבוא[38].

גם בהיותו בגיטו אויהעל — לא פסק פומיה מגירסא וגילה אהבת ישראל מופלאה לכל יהודי ויהודי. מן הגיטו הועבר עם בני קהילתו למחנות ההשמדה ונספה ביום ט"ו בסיון תש"ד. ה' יקום דמו.

35. ראה אלה אזכרה, ניו יורק תשט"ז, עמ' 158—163.
36. בהקדמה לבניין דוד על בראשית.
37. ראה בספרו שו"ת בניין דוד, אוהעל תרצ"ב, סי' ו, י"ב, ט"ו, י"ז, י"ח, כ"ח, כ"ט, ל"ה, מ"ה, מ"ט, ס"א ועוד.
38. אלה אזכרה, שם, עמ' 162.

פרק י"ב

ישיבת באלאשאג'ארמאט

העיירה באלאשאג'ארמאט (Balassagyarmat, במקורות יהודיים: יארמאט) שוכנת כארבעים קילומטרים צפונית מבודאפשט. עוד לפני מלחמת הטורקים ישבו כאן מספר יהודים. בימי גזירות ת"ח ות"ט נוספו לכאן יהודים ממזרח אירופה. אולם עם פלישת הטורקים לעיר נחרב רובו של הישוב במקום. בשנת 1730 נוסדה הקהילה מחדש. המצבה העתיקה ביותר שבבית העלמין המקומי היא של הש"צ ומו"צ רבי נתן בן רבי שלמה, שנפטר בשנת תקי"ט (1759). בזמן פילוג הקהילות בהונגריה, בשנת 1869, נשארה הקהילה נאמנה למחנה החרדים. סמוך לשואה, בשנת 1941 התגוררו בב'-ג'ארמאט 1712 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של 12.347 נפש[1].

בשנת תקנ"ט (1799) נבחר לרבה של הקהילה רבי בנימין וולף בוסקוביץ[2], וישב שם על כס הרבנות כחמש שנים. משם עבר לקאלין ואחר כך לבונ'האד[3]. בהיותו בב'-ג'ארמאט ניהל ישיבה. עובדה זאת מסתברת מתוך מכתב הזמנה למשרת רבנות ששלחה הקהילה לבעל חת"ס. במכתב זה רצו בני הקהילה לשכנעו לקבל את המשרה וכתבו לו שגם רב"וו בוסקוביץ שכיהן שם כרב זכה לתמיכת הקהילה בהחזקת ישיבתו. וזה לשון המכתב: "...והי' פה להרב מרא דאתרא ישיבה גדולה אשר ניתן להם ארוחתם תמיד בסבר פנים יפות ואין מחסור והנה מודעות זאת שהרב הגאון מוהר"ר וולף בוסקוביץ נ"י ישב פה אתנו חמש שנים בנוה שלום ובמנוחות שאננות..."[4].

בשנת תקע"ה (1815) נתקבל רבי מאיר א"ש זצ"ל לרבה של הקהילה, וישב שם על כסא הרבנות עד שעבר, בשנת תקצ"ה, לכהן כרבה של אונגוואר. הוא ניהל ישיבות בכל המקומות שכיהן בהם כרב[5]. בזמנו ניהל ישיבה בב'-ג'ארמאט גם הדומ"ץ רבי מנחם צבי רוזנברג. כך התקיימו למעשה באותו פרק זמן שתי ישיבות בקהילה.

1. פרטים על הקהילה ראה במאמר "תולדות הקהילה" בסוף ספרו של ר' חיים אהרן דוד דייטש, תבואת גורן, פתח תקוה תש"ך. הספר נספח לספרו של ר' יוסף ישראל דייטש, בן גרני, פתח תקוה תש"ך. ראה גם פנקס קהילות הונגריה, עמ' 173—175.
2. "תולדות הקהילה", שם. בפנקס קהילות הונגריה נאמר שהוא היה רב שם בשנים 1796—1801.
3. ראה אודותיו בפרק על בונ'האד.
4. "תולדות הקהילה", שם.
5. ראה בהקדמה לספרו של ר' מנחם א"ש, זכרון יהודה, מונקאטש תר"ס, דפים ד—ה, וראה להלן בפרק על אונגוואר.

רבי אהרן דוד דייטש זצ"ל

בשנת תרי"א (1851) נבחר לאב"ד הקהילה רבי אהרן דייטש, בעל מחבר ספר גורן דוד. הוא היה מגדולי תלמידי החת"ס. לאחר שנשא אשה כיהן במשך שנים אחדות כרבה של קהילת שעבעש. לאחר בואו לב'-ג'ארמאט פעל במרץ לחיזוק מוסדות הדת בקהילה. בימיו נבנה בית הכנסת האורטודוקסי הגדול והוא שקד לתקן תקנות לבית הכנסת ולחברה קדישא. בימי פילוג הקהילות לחם בקנאות רבה נגד תנועת המתחדשים[6].

רא"ד דייטש ניהל ישיבה בב'-ג'ארמאט, ולפי עדות בנו למד במשך שנים אחדות מסכת אחת בלבד עם בני ישיבתו. בלימודים אלה נהג לחדש חידושים עמוקים, בלי לרשום אותם על הנייר. ואלה דברי הבן: "וכגון מס' כתובות שנלמדה אצלו בישיבה בחידושים עמוקים מתחילת שנת דרי"ת (תרי"ד) עד מחצית שנת תרי"ט כידוע לרבים מתלמידיו יצ"ו ולא נכתב אפי' מחציתה"[7]. בחיבה רבה השיב לתלמידיו שפנו אליו בשאלות שונות, וכינה אותם "אהובי תלמידי". באחת מתשובותיו כתב לתלמידו: "ותחזינה עיניך בקיבוץ בנים חביבים אהובי תלמידי... על דברי תורה אשר שלחתני הנה נהניתי בדבריך שראיתי כי אתה לומד בעיון להרגיש בכל דבר הקשה... והנה יפה וטוב הערתך בדברי הרי"ף"[8]. באחת מתשובותיו הוא כותב שהוא טרוד מאוד ב"טרדת בעלי דינים ועול התלמידים המבקשים חוקם"[9]. בלמדו את תלמידיו ייחס חשיבות רבה ללימוד מתוך ספרי מוסר. באחד ממכתביו לתלמידו כתב: "תתחזק מאוד לקרות ספרי מוסר הרבה, ורבנו הגדול בעל החת"ס אזני שמעה שאמר שאם ג' ימים לא יראה ספרי מוסר מרגיש בעצמו חלישות יהדות"[10]. בניהול הישיבה סייע בידו הרב ר' יצחק דוב ששקד שם על התורה יומם ולילה. עשרים ושבע שנים ישב רא"ד דייטש על כסא הרבנות בקהילתו, ונפטר בכ"ג ניסן תרל"ח (1878).

רבי יוסף ישראל דייטש זצ"ל

לאחר פטירתו של רא"ד דייטש נבחר בנו רבי יוסף ישראל למלא את מקומו. כארבעים ותשע שנים (תרל"ח—תרפ"ז, 1878—1927) ישב על כסא הרבנות בב'-ג'ארמאט. בימיו נבנה בית המדרש הגדול, בו קבעו תלמידי חכמים עתים לתורה. הוא השתדל למשוך לקהילתו בעלי בתים תלמידי חכמים ובעיקר אלה שלמדו והתחנכו בישיבתו. לתלמידיו המובהקים היה מוסר כפרים ועיירות מתוך הגלילות, שהיו בשטח רבנותו, שישמשו בהם כרבנים. על ישיבתו כותבים בניו:

> "תמיד החזיק ישיבה מפורסמת לבחורי חמד אשר נהרו אליו למאות ולאלפים, האיר עינם בתורה ונטע אהבת ה' ויראת ה' בלבם, רבים מהם כתר התורה בראשם שנתעלו לרבנים ולמורי הוראה בקהילות קדושות, לא פסיק פומי' מגירסא, שם לילות לימים, גם בזקנה ושיבה לא מש מתוך אהלה של תורה. לימודו היה בנגלה וגם כן בנסתר, בפרישות ועינויים, במעט שינה וכמעט בלי אוכל"[11].

6. ראה בהקדמה השניה לספרו שו"ת גורן דוד, חלק או"ח, פאקש 1885.
7. שם.
8. שם, סי' כ"ב. ראה גם סי' ט, י"ב.
9. שם, סי' ל"ו.
10. שם, בהקדמה.
11. ראה בהקדמת בניו לספרו בן גרני.

הרה"ג רבי ישראל יוסף דייטש ז"ל

הרה"ג רבי חיים אהרן דייטש זצ"ל הי"ד

רבי יוסף ישראל ביקר בארץ ישראל ורכש לו דירה בבתי הונגרן בירושלים. בשובו לב"ג'ארמאט הביא עמו אבן מירושלים, שעליה היה עומד בשעת התפילה. הוא לא הספיק להתיישב בארץ ישראל ונפטר בכ"ז בשבט תרפ"ז.

רבי חיים אהרן דוד דייטש זצ"ל הי"ד

לאחר פטירתו של רבי יוסף ישראל נבחר לרבה של הקהילה בנו רבי חיים אהרן דוד דייטש, מחבר "תבואת הגורן". בבחרותו למד בישיבת אביו, ובמרוצת השנים נסמך לרבנות על ידי חותנו רבי ישעיה זילברשטיין מוייצן. לאחר נישואיו ישב על התורה בבית חותנו בוייצן כשבע שנים, ולאחר פטירת אביו בשנת תרפ"ז נבחר לרבה של ב"ג'ארמאט. לפני שקיבל על עצמו את המשרה ביקש מבני קהילתו שיסייעו בידו להחזיק ישיבה שתכלול לפחות שלושים בחורים[12]. הקהילה נענתה לבקשתו, ובמרוצת השנים גדלה הישיבה ומנתה כמאה בחורים. כדי לאפשר לתלמידיו להתקיים בכבוד וללמוד ללא דאגות הקים עבורם פנימיה, שבה התגוררו רבים מתלמידיו, וכן הקים עבורם מנזא שבה אכלו רוב הבחורים. הוא עצמו הרצה בפני תלמידיו את השיעורים בש"ס, בשלחן ערוך, בתורה ובנ"ך. שלש פעמים ביום למד עם הבחורים והקדיש להם כל יום כארבע חמש שעות.

12. ראה "תולדות המחבר" בראש ספרו תבואת גורן הנספח לספר בן גרני. כמו כן שמעתי פרטים נוספים מפי תלמידו רבי יוחנן סופר שליט"א, ראש ישיבת ערלוי בירושלים ומפי תלמידו ר' הלל קליין מעכו.

כל בוקר לאחר תפילת שחרית, בהיותו עטור בטלית ובתפילין, למד עם תלמידיו משניות מתוך סדר קדשים וטהרות. בשעות לפני הצהריים למד כשעה וחצי כל יום או ש"ע או"ח או ש"ע יו"ד.

בשעות אחר הצהריים המאוחרות לימד שיעור עיון על פי שיטת לימוד על הדף. בשיעור זה נהג להסביר כל עניין ביסודיות כזאת שרוב קושיות המפרשים נפלו מעצמן. היה לו כח הסבר עצום. קטעי תוספות קשים, שנהגו לדלג עליהם בישיבות אחרות, הסביר בפשטות כזאת שכל אחד היה מסוגל להבינם. מלים שהופיעו ברש"י בלשון לע"ז (בצרפתית) נהג לתרגם לאידיש. שיעור זה נחשב ללימוד העיקרי בישיבה, ומלבדו לא למדו סוגיות בצורה מאורגנת. רק מספר בחורים מופלגים למדו סוגיות לעצמם, ואת חידושיהם שחידשו היו משמיעים בדרשותיהם בשבתות ב"חברה חריפות".

לפני שיעור העיון לימד רבי חיים אהרן דוד כמחצית השעה שיעור בנ"ך. בשיעור זה שילב דברי מוסר חשובים. לפעמים הקדיש את מחצית השעה הזאת ללימוד כללי דקדוק, כי ראה שתלמידיו אינם יודעים לכתוב בלשון הקודש כראוי. בלילות ששי לימד כ"ד פסוקים חומש ורש"י. על כל פסוק היה מחדש חידושים על דרך הפרד"ס ואת הסבריו היה מתבל בדברי מוסר וחכמה ובסיפורים מגדולי הדור. לשיעורים אלה באו גם בעלי הבתים של הקהילה. כל מי שהאזין לדברי המוסר שבשיעור זה חש שהדברים מכוונים אליו.

בזמן העדרו מן העיר מילא את מקומו בענייני הישיבה אחיו הצעיר רבי מנחם צבי דייטש זצ"ל, רבה של קהילת וואמושמיקולא.

הבחינות התקיימו ביום ששי לפני הצהריים, ולעתים נבחנו הבחורים על פי רשימה שמית שהכינו הגבאים. הבחינה נערכה בספרים פתוחים וכל אחד יכול היה לעיין בגמרא. תלמיד שלא ידע את חומר לימודו הוזמן לשיחה, ורבו שוחח עמו בחמימות ועודד אותו להגביר את לימודיו. בשיחות אלה נזהר רבי חיים אהרן דוד שלא לפגוע בכבודו של התלמיד.

אהבתו לתלמידיו לא ידעה גבול. פניו קרנו תמיד אהבה וחמימות לכל אדם ולכל תלמיד שבא לתנות לפניו את צרותיו. מעולם לא העליב תלמיד. כאשר בא בחור להתלונן לפניו שתפיליו נפסלו, נתן לו את התפילין שלו והזמין לעצמו תפילין חדשים אצל סופר. פעם אחת חלה בחור במחלה קשה והיה צורך להסיעו לשווייץ לצרכי ריפוי. רבו דאג לכל סדרי הנסיעה של הבחור, וכמו כן כתב מכתבים לקהילה היהודית בשווייץ ובקשם שידאגו לריפויו של הבחור.

בשנים תש"א—תש"ב, כשנסגרו ישיבות רבות בהונגריה והבחורים נהרו אל ישיבתו וכן הגיעו אליו בחורים שנמלטו מסלובקיה, דאג לקלוט אותם ועשה מאמצים להסדיר להם תעודות. השלטונות המקומיים רחשו לו כבוד רב. אולם בשנת תש"ג הגבילו את מספר בחורי הישיבה שהורשו ללמוד אצלו, ואחדים נאלצו לשוב לביתם.

בשנת תש"ד גוייס רבי חיים אהרן דוד למחנות "שירות עבודה". משם חזר לגיטו כי רצה להיות עם בני עדתו בשעות הגורליות. מן הגיטו הועבר למחנה ההשמדה באוישביץ, וביום כ"ב סיון תש"ד הועלה על המוקד. הי"ד.

פרק י"ג

ישיבת בונ'האד

העיירה בונ'האד (בהונגרית: Bonyhád, במקורות יהודיים: בונהארט) שוכנת בדרום הונגריה מערבית מהנהר דנובה. בבית העלמין היהודי שרדה מצבה משנת תס"ג (1703). במרוצת השנים באו מתישבים לכאן מגרמניה, אוסטריה ומוריביה. הם הקימו להם מוסדות קהילה שונים, ואת בית הכנסת הראשון בנו בשנת 1764. כשלושים שנה לאחר מכן עלה בית הכנסת באש ועמו נשרפו שאר מוסדות הקהילה. לזכר האסון חיבר רבי אברהם יהודה ליב פריישטאדט קינה, שהיו אומרים אותה מדי שנה בשבת לאחר פסח. כשנתיים לאחר השריפה בנו במקום בית כנסת חדש. בשנת 1826 התגוררו בבונ'האד 1662 יהודים והיוו 35% מכלל האוכלוסיה. סמוך לשואה, בשנת 1941, התגוררו במקום 1159 יהודים בתוך אוכלוסיה של 8333 נפש[1], שברובם עסקו במסחר ובתעשייה. במיוחד התפרסם שם בית חרושת למקטרות, שהיה בבעלות יהודית.

בונ'האד היתה אחת ממרכזי התורה החשובים שבקהילות הונגריה, בה ישבו רבנים ותלמידי חכמים ידועי שם. בעל "צפנת פענח" מתאר את המצב הרוחני במקום כדלקמן:

"בעדה הזאת גם התורה מצאה קן לה אשר שתה, אפרוחיה היו בעלי מקרא בעלי משנה ותלמוד המניחין חיי שעה ועוסקי' בחיי עולם לשם שמים ובראשם אדירי תורה בקיאים וחריפים אשר עשו להם תורתן אומנתן ולא זזו מכותלי בית המדרש, כיונים אל ארובותיהם כן עפו ובאו הבחורים פרחי ישראל מכל רוחות המדינה אל ישיבתה להתאבק בעפר רגלי חכמים לשתות מימיהם ולשמשם"[2].

הרב הראשון הידוע בבונ'האד היה רבי יצחק זעקל שפיטץ, בעל מחבר הספרים: ברכת יצחק, באור יצחק, ויעתר יצחק[3]. הוא היה שם רב בשנים 1750—1768. בזמנו נבנה בית הכנסת הראשון. לפי המסורת של בני בונ'האד היתה לו ישיבה גדולה, אליה

1. J. Eisner, A bonyhádi zsidók története, Tel Aviv 1965, pp. 12—14 (להלן יצוטט: אייזנר); E. J. (מהדורה אנגלית ירושלים 1971), כרך 4, עמ' 1214; פנקס קהילות הונגריה, ירושלים תשל"ו, עמ' 224.
2. יוסף הכהן שוורץ, צפנת פענח, מונקאטש תרס"ט, בסוף הספר בחלק "זכור ימות עולם" עמ' 60.
3. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ז, סי' כ"ד עמ' ל"ב. פרטים נוספים על החיים הדתיים והרבנים בבונ'האד ראה צפנת פענח, שם עמ' 60—64.

נהרו בחורים ממרחקים[4]. הוא נפטר בט' באב תקכ"ח. את מקומו מילא הרב ר' ישראל בן יהודה דאריה ביזנץ, שהתפרסם בפסקי דיניו ואנשי בונ'האד כינוהו "דיין צדק" ו"דיין חסיד". הוא נפטר בשנת תק"מ (1780).

לאחר פטירתו של הרב ר' ישראל בן יהודה, ישב רבי אברהם יהודה ליב פריישטאדט על כס הרבנות כעשרים ושמונה שנים. כאמור, הוא חיבר קינה מיוחדת לרגל שריפת בית הכנסת וספרי התורה בבונ'האד. בקינה זו[5] הוא מקונן בין השאר:

בזכרי צר ומצוק אשר קראני
בעת ממרום שלח אש לעירנו...
ותלהט הבתים מסביב סביב...
הוד בית הכנסת מקום מה נורא
חרבו חומת בניין הקדוש
ונפלו לארץ כעפר לדוש...
נהי וקינה אעירה ברוח נשברה
רבות אנחתי כי נשרפו ספרי התורה
ספו תמו אכלה האש חמשה
במספר חומשי תורת משה הקדושה...
רחום תזכור שנת תקנ"ד ליצירה
ובאותו זמן היתה הבעירה...

הוא ניהל ישיבה בבונ'האד, ועל כך מעידה תשובתו של בעל "נודע ביהודה" אליו ואל רבה של פאקש: "שלום לכבוד הרבנים המופלגים בתורה ובמעלות ומידות מו"ה אברהם ליב נר"ו אב"ד ור"מ דק"ק בונהארט ומהר"ר איצק אב"ד דק"ק פאקש[6]. ראויה לתשומת לב העובדה שר' אברהם ליב מכונה "אב"ד ור"מ" (= ראש מתיבתא), בעוד שרבה של פאקש מכונה רק בתואר "אב"ד". הוא נפטר בערב ר"ח אדר תקס"ח (1808).

רבי בנימין זאב בוסקוביץ זצ"ל

בין השנים תק"ע—תקע"ח (1810—1818) היה רב וראש ישיבה בבונ'האד רבי בנימין זאב בוסקוביץ. הוא נולד בשנת ת"ק לאביו רבי שמואל הלוי בעל "מחצית השקל". בעודו ילד הצטיין כבר בחריפותו. אביו רבי שמואל הלוי היה מחזיק בביתו בקביעות שני בחורים, והיה מתכונן עמם לשיעורים שהיה מלמד אח"כ בישיבה. בזמן הכנת השיעורים היה בודק ובוחן את כל השאלות שעשויות היו להתעורר בזמן שיעורו. לפעמים היה אומר לשני הבחורים שהתכוננו עמו לשיעור: "אם וועלוועלה (זאב'לה) בני יתפלפל עמי בעניין זה אזי אשיב לו כך וכך"[7]. עוד בהיותו ילד חידש רבי בנימין זאב חידושים חשובים בדבר ההלכה. באחת מדרשותיו שדרש בבית הכנסת לעת זקנתו

4. אי יגר, עמ' 18.
5. הקינה מודפסת בירחון "וילקט יוסף", שנה חמישית, קונטרס י"ב, עמ' מ"ו.
6. נודע ביהודה, מהדורא תנינא, ירושלים תשכ"א, חלק אבה"ע, סי' קכ"ז.
7. וואלף הלוי באסקוביץ, שושן עדות, פאקש תרס"ג, בהקדמה לספר. וראה הג"ל סדר משנה על ספר אהבה להרמב"ם, ירושלים תשכ"ו, בהקדמה עמ' ז.

הפליא והקסים את קהל שומעיו בחידושיו בהלכה ובאגדה. בסיום הדרשה הוסיף ואמר שחידושים אלה אינם של וולף בוסקוביץ המבוגר כי אם של "וועלפעלה בוסקוביץ" הילד. הוא רצה לומר שחידושים אלה עלו בדעתו עוד בילדותו[8]. גם בספריו הוא מצטט חידושים מימי ילדותו[9]. לפני בואו לבונ׳האד כיהן כרב במספר קהילות חשובות: אסאד, פרוסטיץ, באלאשאג׳ארמאט וקאלין[10]. בכל הקהילות בהן ישב על כס הרבנות, ניהל ישיבה והעמיד תלמידים רבים ומופלגים[11].

אין לנו פרטים על דרך ניהול ישיבתו, אבל ידוע לנו שהתמדתו הרבה בלימוד התורה היתה לפלא בעיני הכול ולדוגמא בעיני תלמידיו. פעם שאלוהו מתי הספיק לרכוש לו את הידיעות המרובות, על כך השיב, שאת הכול הוא רכש לו תוך רבע שעה. כששאלוהו על פשר דבריו הסביר שהוא לא ביטל אף רגע מחייו והיה מנצל כל רבע שעה שאדם צריך להמתין לפני ארוחה או בין עיסוק לעיסוק[12]. דעתו לא היתה נוחה מהמצב בלימוד התורה ומההתיחסות אל לומדי התורה. הוא מתלונן על קשיי הפרנסה, שמונעים מבני דורו להתמסר ללימוד התורה ולתמוך בלומדי התורה ובבני הישיבות[13].

בדבר היחסים שבין הרב והתלמיד הוא סבר שהופעתו של הרב בפני תלמידיו צריכה לעורר יראת כבוד, והם צריכים לחוש את יחסו הרציני לשיעורים שהוא מלמד. דרך לימודו של הרב צריכה לשכנע את הבחורים, שיש לו הכושר לחדש חידושים והוא אינו חוזר כלאחר יד על דברים שחוקים וידועים שלמד אותם בעצמו מפי רבותיו. יחד עם זאת אל יתנשא הרב על תלמידיו בדרך שתהא בה משום בזיון והשפלה לתלמידים. ברוח זו הוא מסביר את דברי הרמב״ם אשר אומר שבזמן הלימוד "הרב יושב בראש והתלמידים מוקפים לפניו כעטרה כדי שיה׳ כולם רואים הרב ושומעים דבריו, ולא ישב הרב על הכסא ותלמידיו על הקרקע אלא או הכול על הארץ או הכול על כסאות" (משנה תורה, הלכות תלמוד תורה, פרק ד, הלכה ב). רבי ב״ז בוסקוביץ מצדיק את דברי הרמב״ם האומר שהרב ישב והתלמידים יעמדו סביבו כי אילו "היה הרב עומד בשעת הלימוד היה מגיע בזה בזיון להרב דמעמידתו נראה כאילו כל דברי פיו של הרב אינו אלא מהשפה ולחוץ... ואינו חושב מחשבות לסדר ולהעריך את הדברים כראוי... כאילו פי המדבר אליהם מדבר רק דברים שהם מורגלים ומשוננים בפיו מאז ומקדם כפי שקיבלן מרבותיו ואין לאל ידו לחדש דבר בהם או להסביר בהם

8. שושן עדות, שם; בהקדמה לסדר משנה על ספר אהבה להרמב״ם, שם.
9. שושן עדות, דף ל״ה ע״א: "וכד הוינא טליא בר עשר או מעט יותר בר חד עשר שנין אמרתי לישב..." וראה סדר משנה על ספר אהבה להרמב״ם עמ׳ ק״ו טור ב׳: "וכד הוינא טליא אמינא בס״ד".
10. ראה בהקדמה לספריו, אם כי הרשימה של הקהילות איננה אחידה בכל ההקדמות.
11. ראה בהסכמות של גדולי הרבנים לספרו סדר המשנה על יד החזקה לרמב״ם, פראג 1820, חלק א׳, וראה בהקדמה לספרו סדר משנה הלכות שביתת עשור, ירושלים ת״ש: "מיטב כוחותיו הקדיש לתלמידיו אשר העמיד לאלפים ורבים מהם היו למאורות גדולים בישראל אהבם כאב את בניו". ראה גם בשאר ההקדמות לספריו.
12. ראה בהקדמה לשושן עדות.
13. ראה בספרו מאמר אסתר, אפעז 1832, דרוש ח מאמר ז, דף מ״ג ע״א: "וגם הגלות הוא מבטל גדול בעו״ה ללומד תורה מחמת עול המסים וארנונות... ואין מתעורר ומחזיק בלומדי תורה ומכל שכן בתלמידים ונתבטלו בעו״ה הישיבות ואם אין גדיים אין תיישים".

למעלה מצבת רב"ז בוסקוביץ, למטה הרשום על המצבה (מתוך וילקט יוסף ח"ד, קס"ג)

סברה חדשה, ואינו יכול מדעתו להקשות ולתרץ או שלא יחפוץ בתבונה ואין לך בזיון יותר גדול להרב מדבר זה... לפיכך התירו לו להרב שיהיה יושב בשעה שהוא לומד עם התלמידים אף שהתלמידים הם עומדים... ולא זו בלבד שיש בזה מן התועלת להרב בישיבתו שהוא יכול לחדש חידושים אף זו יש בו מן התועלת גם להתלמידים שאף שאינו מגיד להם עתה החדשות הסברות והקושיות והפרוקים שעלו על דעתם, אבל הא מיהא מרמזן בקיצור מילין... ואף שהתלמיד עתה אינו מבין, לסוף יגיעו הימים שיבין התלמיד או אחר יבינהו למה רמז רבו בלשון ההוא...

אבל להיות הרב יושב ע"ג המיטה והתלמידים יושבים ע"ג קרקע בזה יש בזיון להתלמידים והתרוממות והתנשאות ויתרת הכבוד להרב על התלמידים להיותם אינם חשובים כמוהו... ואין בזיון להרב כשהוא יושב ע"ג קרקע ג"כ"[14].

רבי ב"ז בוסקוביץ ישב בבונ'האד עד יום פטירתו בי' סיון תקע"ח ושם מנוחת כבודו[15]. את מקומו מילא רבי צבי הירש העלער.

רבי צבי הירש העלער זצ"ל (ר' הרשלה חריף)

רבי צבי הירש העלער נולד בזאמושץ לאביו רבי אריה לייבוש בשנת תקל"ו. כבר בילדותו הצטיין בחריפותו ומאז כינוהו "הרשלה חריף". לאחר נישואיו שימש זמן מה כראש מתיבתא בברוד עד שנאלץ היה להמלט מן העיר. בדרכי נדודיו הגיע להונגריה והתקבל כרבה של אונגוואר. הוא הקים את הישיבה הראשונה הגדולה בעיר זו[16].

בשנת תקע"ט (1819) התקבל לרבה של בונ'האד. כשלש עשרה שנים ישב שם על כס הרבנות והקים בה ישיבה ממנה יצאו גדולי תורה. מן הראוי לציין במיוחד את תלמידיו רבי צבי מליסקא, מחבר "אך פרי תבואה" על התורה, ואת רבי שלמה גאנצפריד מחבר קיצור שלחן ערוך[17]. בהקדמה לאחד מספריו מצויין, שמישיבתו שבהונגריה יצאו מאות ואלפי תלמידים[18]. מתוך חידושיו שהעלה בכתב מסתבר שבלימודיו עם בחורי הישיבה היה לפעמים מסביר ומרחיב את דבריו בדרך הפלפול[19]. לאחר שהמתבוללים מררו את חייו חזר לזמן מה לאונגוואר שנית, ומשם עבר לאויבן הישן ושם נפטר בכ"ה תשרי תקצ"ה[20].

14. סדר משנה על יד החזקה לרמב"ם, חלק א, דף נ"ג ע"א.
15. מליצי אש, כרך א, חלק על חודש סיון, עמ' מ"ז, וראה בהקדמה לסדר משנה, הלכות שביתת עשור, ירושלים ת"ש.
16. יהודה שפיגל, "אונגוואר", ערים ואמהות בישראל, ירושלים תש"י, כרך ד, עמ' 6—8, 33.
17. צפנת פענח, דף ל"א.
18. קונטרס הגאון ר' צבי חריף, ירוסלוב־מונקאץ תרס"ז: "ומשם נתעלה לאב"ד ור"מ ור"י בקרית רבתות שבארץ הגר מלאות חכמים וגם שמה העמיד ישיבות לאלקים, תלמידים למאות ולאלפים גאוני עולם ה"ה אונגוואהר באניהאד אוביז ישן".
19. חידושי טיב גטין, פרעמישלא תרל"ו, דף ב' ע"ב: "ובלימוד הישיבה העליתי בזה דרך בפלפול המשך התוס'", וראה דף כ"א ע"א: "ובלימוד הישיבה הרחבתי עוד הדברים בדעת הטור וטעמו ע"ד הפלפול".
20. י. שפיגל, שם, עמ' 8, מציין את שנת פטירתו כשנת תקצ"ד. לעומת זאת במליצי אש, כרך ב, על חודש תשרי עמ' 87 נאמר שנפטר בשנת תקצ"ה.

רבי יצחק משה פרלס זצ"ל

לאחר פטירתו של רבי צבי הירש העלער ישב על כס הרבנות בבונ'האד רבי יצחק משה פרלס. הוא נולד בשנת תקמ"ד בברוד שבמדינת מעהרין לאביו ר' יעקב שהיה שם דיין. בבחרותו למד בישיבתו של ר' משולם איגרא בפרסבורג ובישיבתו של ר' יוסף בן פנחס בפוזנא. לפני בואו לבונ'האד היה רב בקהילת קייטן (תקע"ג) ואחר כך בקהילת אייזנשטאדט (תקפ"ב). בשעת קבלת המשרה התנה בשתי הקהילות שבעלי הבתים יפרנסו את תלמידיו בחורי הישיבה[21].

דרך לימודו באייזנשטאדט היתה מבוססת על הגיון וסברא. הוא לא היה חסיד של לימוד הפלפול והעדיף לבדוק את הגרסאות השונות בגמרא ובתוספות. על פי עדותו של אחד מתלמידיו, הוא לא התנגד שתלמידיו ילמדו דקדוק ואת שפת המדינה, בתנאי שלימודים אלה לא יפגעו בלימוד התלמוד[22]. כתשע עשרה שנים ישב באייזנשטאדט עד שבשנת תר"א (1841) עבר לבונ'האד.

בבונ'האד ניהל רבי י"מ פרלס ישיבה גדולה. באחת מתשובותיו בספרו שו"ת בית נאמן הוא מציין לשבח שהשואל הוא אחד מבחוריו המיוחדים[23]. בתשובה אחרת הוא מציין שדבריו מכוונים לאמת והם ידועים היטב לרוב תלמידיו הבחורים[24].

בזמנו החלו אחדים מאנשי בונ'האד לדרוש תקונים בדת ברוח ההשכלה. מבחורי הישיבה דרשו שיחדלו לפלפל עם רבם בשעת דרשתו. ראשי הקהל, המשכילים, מרדו את חייו ודרשו גישה חדשה בחיים הדתיים בקהילה, לכן החליט לשוב לעיר מולדתו ברוד ונפטר בט"ו באב תרי"ד[25]. בין גדולי תלמידיו נמנו רבי בנימין ברויאר רבה של טאב, רבי וולף סופר המגיד של ש"ס חברה בבודאפשט, רבי יצחק אברהם גליק רבה של טולטשבה ואחרים[26].

רבי משה הלוי פולאק זצ"ל ואביו רבי יצחק זעקל זצ"ל

בשנת 1868 התפלגה הקהילה בבונ'האד לניאולוגים ואורתודוקסים. בשנת תרל"א (1871) הכירו השלטונות בקהילה האורתודוקסית ובמוסדותיה הנפרדים. זמן מה לאחר מכן הוזמן רבי משה פולאק לכהן כרבה של הקהילה האורתודוקסית בבונ'האד.

רבי משה פולאק נולד לאביו רבי זעקל בסרדאהעלי בשנת תר"ה (1845). בתחילה למד בעיר מולדתו בישיבתו של רבי יהודה אסאד. לאחר מכן למד בישיבתו של רבי מאיר פרלס ובישיבתו של בעל "כתב סופר". לאחר שנשא לו אשה ישב שנים אחדות במאגנדורף והרביץ תורה ברבים[27].

21. ראה בהקדמה לספרו של י. מ. פרלס, שו"ת בית נאמן, מרמורש סיגעט תרס"ז, עמ' 5—19.
22. א. ה. וייס, זכרונותי, ווארשא תרנ"ה, עמ' 30, וראה בהקדמה לשו"ת בית נאמן, עמ' 20—21.
23. שם, סי' י"ט: "נשאלתי מאחד המיוחד שבתלמידים הבח' הנבון ומופלא בש"ס ופוסקים".
24. שם, סי' כ"ז.
25. שם, בהקדמה עמ' 33; מליצי אש, כרך ב, עמ' ל"ד; אייזנר, עמ' 27—29.
26. אייזנר, עמ' 31.
27. פרטים ביאוגרפיים ראה בהקדמה לספרו ברכת משה על מסכת חולין, פאקש תרע"א ובהקדמה לספרו וידבר משה, נ. י. תש"ג; שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת מ, סי' קס"ה; אברהם יששכר אנגל, ספר הזכרון לקהילת דונאסרדהעלי, ת"א 1975, עמ' 126—127.

בשנת תרל"ב (1872) התקבל כרבה של הקהילה האורתודוקסית בבונ'האד, אותה הצליח ללכד ולהרחיבה לקהילה גדולה ונכבדה[28]. בתקופת חייו הקצרים התפרסם בספריו ובישיבתו המפורסמת שיצאו לה מוניטין בכל הונגריה[29].

לישיבתו קיבל בעיקר בחורים צעירים מתוך מחשבה שהם יהיו בידו כחומר בידי היוצר ויהיה קל לחנכם לתורה ולירא שמים. לבחורים שהגיעו לפרקם היה מציע שישאו להם אשה וידאגו לעתידם. בחורים מבוגרים לא נהג לקבל לישיבתו.

בחורים צעירים וגדולים היו מפלפלים עמו בזמן הדרשה בבית הכנסת בשבת דרגלא ובזמן השעורים בבית המדרש. הוא היה משיב בחיבה ובפנים מסבירות לכל אחד, ובסבלנות רבה היה מעמיד בחורים צעירים על טעותם והראה להם את האמת שבסוגיא. הוא היה חס על כבודו של כל בחור ובחור. כאשר שלחה הרבנית בחור בשליחות מסויימת לחנות או למקום אחר היה תמה ושואל אותה: כלום שלחוהו אבותיו לישיבה לשרת אותך!?[30] בכתביו היה מציין לפעמים שקושיה זו או אחרת שאל אחד מתלמידיו: "הקשה אחד מתלמידי ... והשבתי לו"[31].

הוא הרבה ללמוד עם בני ישיבתו סוגיות מן הש"ס שמתוכן היה דורש בשבתות דרגלא, בחנוכה ובהזדמנויות אחרות בבית הכנסת. לקראת חנוכה למד עם הבחורים את הסוגיות: דקינסא, אין מבטלין איסור לכתחילה, כבתה, בית חוניו ועוד[32]. לקראת שבת הגדול ולקראת פסח לימד את הסוגיות: דנקצר ביום, חגיגת ארבעה עשר, דחמץ נוקשה, חמץ לפני זמנו, מצוות צריכה כוונה, ריחא מילתא ועוד. בזמן הקיץ לקראת שבת שובה לימד את הסוגיות: שמא יעבירנה, בל תוסיף, עד אחד נאמן באיסורים ועוד[33].

אביו ר' יצחק זעקל פולאק החליט להעתיק את מקום מגוריו מסרדאהעלי, לבונ'האד כדי לסייע לבנו רבי משה לנהל את ישיבתו. בשבתו בסרדאהעלי למד בהתמדה עם קבוצת בחורים. בעצמו היה הולך מבית לבית להעירם שיבואו לבית המדרש. נכדו מספר על שיחה נוגעת ללב שהתנהלה בינו לבין תלמידיו. פעם בערב תשעה באב הפסיק את לימודיו בצהרים וביקש מתלמידיו שישובו לאחר חצות הלילה להמשיך בלימודים. הוא התכוון ללמדם דברים המותרים בלימוד בט' באב כגון מעשי החרבן מתוך התלמוד והמדרשים, אולם הוא לא הבהיר לתלמידיו את כוונתו. אמרו לו התלמידים, הלא אסור ללמוד בט' באב! אמר להם, הסיבה שאסור ללמוד היא משום הפסוק "פקודי ה' ישרים משמחי לב" ולכם הרי אין זו שמחה. השיבו לו תלמידיו: "אם לנו לימוד התורה אינו גורם שמחה, הוא משמח לפחות את רבנו, לכן אסור לנו ללמוד". השיב

28. בהסכמה לספרו וידבר משה כותב רבי יהודה גרינוולד: "החזיר עטרה ליושנה בסביבתנו". רבי פנחס שטיינר כותב שם: "זיכה את הרבים והפליא לעשות קיבוץ וריבוץ ופעלים לתורה ברבים והחזיר עטרה ליושנה בסביבתנו".

29. בהסכמה לספרו ברכת משה על מס' חולין כותב רבי ישעיה זילברשטיין: "השקה לעדרים עדרי צאן קדשים תלמידים המקשיבים לקול רבם". רבי יוסף ליב סופר כתב: "ומבית מדרשו יצאו לאלפים תלמידים רבים מהם מורי הוראות בישראל וחסידים אנשי מעשה. וראה בעתון "דער איד", כ"ד טבת תשי"ז.

30. בהקדמה לברכת משה על מס' חולין.

31. ראה בספרו תקון משה, פרשבורג תרנ"ד, חלק א, דף צ"ז.

32. שם, דף קמ"א, קמ"ב, קמ"ז, קנ"ב, קנ"ג, קנ"ה. המחבר מציין גם את תאריך למוד הסוגיא.

33. תקון משה, בוניהאד תרנ"ה—נ"ט, בחלקים שלישי, רביעי וחמישי.

להם רבי יצחק זעקל באנחה גדולה המתפרצת מן הלב: "כיצד אוכל לשמח אם יודע אני שאתם אינכם שמחים בתוה"ק"[34].

בבואו לבונ'האד לישיבת בנו דאג שהלימודים בישיבה לא יפסקו יומם ולילה. קבוצה אחת של בחורים למדה עד חצות וקבוצה שנייה המשיכה מחצות עד אור הבוקר. רבי יצחק זעקל עצמו ישב רוב הזמן בבית המדרש. לתקון ליל חצות בליל ששי נשארו רוב הבחורים בבית המדרש ולמדו עד אור הבוקר, אם כי נבחרו למטרה זו כל פעם חמשה עשר בחורים אחרים[35].

רבי משה פולאק נפטר בהיותו כבן ארבעים ושלש שנים בד' מרחשון תרמ"ט (1888). אביו רבי יצחק זעקל המשיך לנהל את הישיבה במשך שנים אחדות ונפטר בא' תמוז תרנ"א (1891).

רבי אליעזר חיים דייטש זצ"ל

לאחר פטירתו של רבי משה פולאק, נותרה הקהילה האורתודוקסית שנים אחדות ללא רב, עד שנבחר רבי יהודה גרינוואלד בשנת תרנ"ה. כשנתיים בלבד הוא ישב בבונ'האד ועבר לשוראן ומשם לסאטמאר[36].

רבי זעקל סג"ל פולאק זצ"ל

הרה"ג רבי אליעזר חיים דייטש זצ"ל

34. בהקדמה לברכת משה על מס' חולין.
35. שם.
36. ראה אודותיו במפורט בפרק על סאטמר.

בשנת תרנ"ז (1897) נבחר לרבה של בונ'האד רבי אליעזר חיים דייטש. הוא נולד בפטרה על יד קאשוי לאביו ר' אברהם בשנת תר"י (1850). אביו שכר בשבילו את המלמדים הטובים ביותר, ומגיל שמונה שלחו לישיבות שונות. לראשונה למד אצל רבי מרדכי הלוי איש הורוביץ בהאלמין. כשהזדמן רבי שמואל שמלקה מסוליש להאלמין בחן את הילד על דף גמרא שעליו התכונן לבדו, והתפעל מהבנתו המעמיקה. משם נסע ללמוד במספר ישיבות נוספות עד שהגיע לישיבתו של רבי מנחם אש באונגוואר. על תקופה זו הוא סיפר: "ובעת ההיא הי' שם הרבה בחורים מופלגים ואדמו"ר הרב זצ"ל הי' מחבב אותי למאד ב"ה"[37]. מאונגוואר נסע לישיבתו של רבי יהודה אסאד בדונאסרדאהעלי, ושוב חזר ללמוד בישיבת אונגוואר.

לאחר שנשא אשה היה סמוך על שולחן חותנו בטוקאי, ובהסכמת הרב מרא דאתרא התחיל לנהל שם ישיבה. עקב קשיי הפרנסה של חותנו קיבל על עצמו את משרת הרבנות בעיר הונשוביץ. סמוך לאותו זמן הוסמך לרבנות מארבעה רבנים ידועי שם: המהר"ם שיק, בעל ייטב לב, רבי אהרן גרינברג ממיהלוביץ ומרבי דוד שיק. על מסמיכיו אלה הוא כתב: "המה ארבעה מיטיבי לכת נתנו מהודם עלי ונתנו לי רשות להיות מורה הוראה בישראל"[38].

על כס הרבנות בהונשוביץ הוא ישב כעשרים שנה, משנת תרל"ז עד תרנ"ז (1877—1897). שם הוא ניהל ישיבה אשר אמנם לא היתה גדולה בכמות אבל יצאו ממנה גדולי רבנים ותלמידי חכמים[39]. במשך חייו סבל ממחלות קשות ובשנת תר"נ עבר ניתוח מסוכן בוינה. לרגל החלמתו היה משמיע ביום השנה דרשות בבית הכנסת[40]. בצער ובכאב גדול נשא בלבו את מותם של בניו ובנותיו שמתו עליו בהיותם ילדים[41]. בשנת תרנ"ז (1897) עבר לבונ'האד ובפרשת כי תבא השמיע את דרשתו הראשונה בפני קהל מאזיניו[42].

37. ראה בהקדמה לספרו תבואות השדה, פאקש תרס"ב (דפוס צילום ממהדורה זו), חלק חמישי. בהקדמה זו מביא המחבר את תולדות חייו. ראה גם בעתון "דער איד", יום ו, כ"ה תמוז תשט"ו (יולי 15, 55); "הגאון ר' אליעזר חיים דייטש בעל תבואת השדה", בית יעקב, תשכ"ו, שנה ח, קובץ א, גליון 89 עמ' 13.
38. תבואות השדה, בהקדמה שם לחלק החמישי.
39. ראה בספרו תבואות השדה, פאקש תר"ס (דפוס צילום ממהדורה זו), חלק רביעי, בסוף הספר "ברכת המוגמר", דף פ"ד ע"ב: "ולא אמנע מלברך ד' כי תמיד היה בעזרי שזכיתי ללמוד עם תלמודים ואח"כ כשנתנו בי עיניהם אנשי בריתי ק"ק הונשוביץ יע"א והייתי שם עשרים שנה תמיד עטרוני בתלמודים ב"ה ואם כי היו במעט הכמות בכל זאת זכיתי להעמיד ב"ה תלמודים שנעשו גדולי ת"ח שי' כאשר נודע לכל". וראה תבואות השדה, לעמברג תרנ"ד, חלק שני, שער ו, דף מ"ו ע"ב: "לא אמנע לרשום מה שחננני ה' בלימוד הישיבה לבאר איזה עניינים בסוגי' הנ"ל". דברים אלה נרשמו בהיותו עוד בהונשוביץ. בסוף הספר הנ"ל בדברי "התנצלות המחבר" הוא מתלונן שאין לו תנאים נאותים בשביל ישיבתו: "ואני לא זכיתי לישב במקום שיהי' מרווח ללמד עם תלמודים הרבה שיהי' שמעתתי מבדרן בעלמא".
40. ראה הדרשות המובאות בראשית ספרו, תבואות השדה, לעמברג תרנ"ו, חלק שלישי.
41. בהקדמה לתבואות השדה, חלק חמישי.
42. תבואות השדה, חלק רביעי, דף נ"א ע"א: "מה שדרשתי כשבאתי לק"ק בונ'האד יצ"ו בשבת ראשונה ש"ק פ' כי תבוא שנת תרנ"ז לפ"ק".

בקהילת בונ׳האד, שלא היתה אמנם עשירה ביותר, אבל ישבו בה במשך דורות רבנים ובעלי בתים למדנים מופלגים, יכול היה להרחיב את ישיבתו בכמות ובאיכות. על כך הוא כותב בספרו:

״וגם אשר באתי עד הלום אין הלום אלא מלכות, בקהילתי המפוארה קהל יראים פה באניהאד יע״א נודע לכל באי שער עירנו כי לא להרבות הון ביתי או למצא רווחה קבעתי אהלי פה, כי אנשי קהילתי מעטי הכמות ורבי האיכות יוסף ה׳ עליהם בגופם ומאודם כולם אהובים יראים ושלמים ובתוכם גם ת״ח מופלגים גדולי תורה חריפים ובקיאים עושים משמרת למשמרת לא סרו ממנהגי אבותם ורבותם אשר היו פה גאוני עולם מוסדי דור ודור יסודי ארץ... וכל אלה שמעה אזני מרחוק לזאת אמרתי בלבי אשר אנשי קהילתי נתנו עיניהם בי לאשר הוא מקום מוכשר להרבצת תורה ולא פסקה ישיבה משלחנם, ליקח המשרה על שכמי... וד׳ היה גם בעזרתנו להעמיד תלמודים [תלמידים] רובם מופלגי תורה יראי השם מקיימים התורה מעוני כי רק מעט האנשים אשר ביכולתם להספיק די מחסורם ואין הקומץ משביע הארי ומסתפקים עצמם בפת חרבה, וגם בזה אנו רואים חסדי ד׳ ית״ש ויתעלה כי לא תמנו, ובע״ב גם מרחוק נותנים מחמדי כספם באוכל להשיב נפש התלמודים [תלמידים] להשביע נפש רעבים ישלם ד׳ שכרם ככל תגמולתם על בני הישיבה ד׳ יחיים ויחזקם ועיני צופיות לחסדי ה׳ גם על לעתיד כי לא יבוש המעיין ולא יקצץ האילן ולא ימוש מעשות פרי תבונה״[43].

טרדות הישיבה היו לפעמים מונעות מרבי א״ח דייטש להשיב בזמן לשואלי שאלות, ובראש תשובות אחדות נהג לציין שהוא טרוד ״בלימוד הישיבה״[44]. לפי אחד המקורות למדו בישיבתו כמאה בחורים ותכנית הלימודים היתה מגוונת ביותר וכללה: ״שיעור בעיון סוגיות הש״ס, שיעור פשוט גמרא ותוס׳, פוסקים: יו״ד ומג״א, משניות, לקוטי דינים, ספרי מוסר, תנ״ך״[45].

43. ראה בהקדמה לתבואות השדה, חלק חמישי. בהמשך הוא מודה גם לרבנים ונדיבי לב באמריקה שתומכים בישיבתו. תומכים אלה היו ממוצא הונגרי. בהקדמה לתבואות השדה, פאקש תרס״ד, חלק ששי, הוא מביע את תודתו לבני בונ׳האד עוד פעם על תמיכתם בישיבה: ״פה קהילתי מצאה קן לה התורה ויר״ש חברו יחדיו והיו לאחדים ת״ח ויר״ש מחזיקים אותי וישיבתי בכבוד כדי שאוכל להקדיש עתותי לתורה ועבודה״.

44. שו״ת פרי השדה, פאקש תרע״ב, חלק ג, סי׳ פ״ב, קס״א, קע״ג; חלק ד, פאקש תרע״ה, סי׳ ק״ט ועוד.

45. שמואל נח גוטליב, אהלי שם, פינסק תרע״ב, עמ׳ 218, ערך באניהאד.

על דרך לימודו וכתיבתו בסוגיות הש"ס כתב אחד מתלמידיו, שהוא נהג לברר את שיטות החכמים, מקורם וסברתם, היה מתבסס על בקיאות ופלפול כשדבריו מסתמכים על ראשונים ואחרונים. וזו לשון תלמידו:

"בכל סוגי' ושמעתתא יחפש מטמוניות הילפותות ובסיסי הלימודים ויברר הפלוגתות... כפטיש יפוצץ סלע הסברות לבררן ולנאותן וישבר לרסיסים מפלגי השיטות למעניתן ויקויים דברי חכמים להראות מקורם וסברתן... ויבן מגדלות כמו רמים חומות בצורות על הררי החריפות, טירות רמות על גבעות הפלפול... יסודות הבקיאות בחדרי חדרים ויסגירם בדלתיים ובריח לאמיתה של תורה... הוא הסודרן הוא הפולפלן... וכה ראינו מחזה בקודש אצל רבנו שליט"א לבו כלב הארי מבעית בתלמוד ומפרשיו, גדולי הפוסקים ללשונותם, ממש כמונה דבריהם בתיבות ואותיות... להשיב לשואליו מכל כנפות הארץ ולא יסוכך רעיונות שעיפי רוח סברות בדויות... מפרשי הש"ס הקדמונים כלי זיינו, הפוסקים המה מגיני שריונו... וישים מעיינו בגדולי אחרונים מדורות שלפנינו"[46].

חידושי הש"ס, שפרסם בספריו, נוצרו מתוך מתן שיעורים בישיבה לבחוריו ובחוג של תלמידי חכמים[47].

אהבה רבה אהב את תלמידיו, ונתמזגו בו שתי התכונות הדרושות ביחסים שבין הרב תופש ישיבה לבין תלמידיו. מצד אחד גילה יחס אבהי לכל תלמיד ותלמיד ודאג לכל מחסורו, ומצד שני נקט בשיטה של "זרוק מרה בתלמידך"[48]. חיבתו הרבה לתלמידיו בולטת גם בתשובותיו לתלמידיו, כאשר הוא מכנה אותם בכינויי חיבה בראשית התשובה ולפעמים גם בסיום התשובה[49].

בלימודיו היה משלב דברי מוסר לתלמידיו. הוא היה מזהירם שיתרחקו מ"רוח הזמן", כי כל זה הגו בר חלוף[50]. בשיעורו בישיבה הסביר את סמיכות הפרקים "המצניע" ו"הזורק" במסכת שבת ואמר בין השאר: "מי שמחליף עוה"ב בעוה"ז זהו נקרא זורק מרשות יחיד לרשות הרבים כי עוה"ז ידי זרים שולטים בו, אמנם העוה"ב היא באמת רשות היחיד כי אין שלטת בו ידי אחרים ואין לירא כי יבואו שוללים ויגזלנו ממנו"[51]. מבחינת ערך לימוד התורה שם את הדגש על היגיעה והעמל בתורה יותר מאשר על ההישג הכמותי בדפים. בעניין זה אמר: "כי בלימוד התורה היגיעה היא העיקר, כי

46. שיח שדה, פאקש תרע"ד, עמ' 107—108, הספר חובר ע"י תלמיד אלמוני לרגל מחלתו של רבי א"ח דייטש בסוף ימיו, וכולם התפללו להחלמתו.

47. בהקדמה לתבואת השדה, חלק ששי: "רק נתתי דברי לשעורין כאשר למדתי עם תלמידי היושבים סמוכים על שלחני ואת אשר עלה על לבי בשעורין דרבנן".

48. מרדכי פארנהד, אבידת רבו, מובא בספר קניין חדש, בודאפשט תרפ"ג, עמ' ל"ח.

49. בתשובה לתלמידו הוא פותח "אהובי תלמידי", ראה שו"ת פרי השדה, פאקש תרע"ג, סי' פ"ג, פ"ח, קל"ח, קע"ג, קע"ז. הוא גם נסע לחתונת תלמידיו, שם, סי' כ"ג.

50. תבואות השדה, חלק רביעי, בסוף הספר ב"ברכת המוגמר": "ואתם בחורי חמד צעירי ימים אל ירך לבבכם ואל יסית אתכם היצר להתהלך לרוח הזמן אשר קורים "צייט גייסט" כי כולם כליל יחלופו".

51. שו"ת פרי שדה, חלק שלישי בהקדמה.

מי שיגע עצמו על התורה ולא למד רק דף גמ', או אחר לא יגע כלל רק חצי שעה ולמד שני דפין יש שכר יותר לראשון יען שיגע עי"ש והנה בתורה אפי' אם לא הגיע לתכליתה רק שיגע בה ג"כ עשה הרבה דהיגיעה עצמה היא התכלית"[52]. מישיבתו יצאו גדולי רבנים עוד בימי חייו[53].

מהמחלה שפקדה אותו לא נרפא עוד, ובערב ראש השנה תרע"ו החזיר את נשמתו לבוראו. אחד מתלמידיו הספיד אותו: "אנחנו זכינו לראות גלילי ידיו הטהורים שהיו עט סופר מהיר והיום למלאכה ללמוד שעורין כסדרן והלילה למשמר... להשיב תשובה מאהבה להדופקים דלתי שערי תורתו והלכה כמותו"[54].

רבי אהרן פרסבורגר זצ"ל הי"ד

רבי אהרן פרסבורגר נולד בשנת תרמ"ד (1884) לאביו רבי יוסף שהיה דומ"ץ בקהילת מאטרסדורף. בראשית ימיו למד תורה מפי אביו, ולאחר מכן נסע ללמוד בישיבתו של רבי שמואל רוזנברג באונסדורף. משם עבר לישיבת פרסבורג, והוסמך לרבנות על ידי בעל "שבט סופר"[55].

הרה"ג רבי אהרן פרסבורגר זצ"ל הי"ד

52. שיח שדה, פתיחה דף ח.
53. שם, בעמ' 102—116 מונה המחבר מספר רבנים תלמידיו ופעלם.
54. אבידת רבו, עמ' ל"ו.
55. ראה "הרב ר' אהרן פרסבורגר־בונ'האד", אלה אזכרה, ניו יורק תשכ"ה, כרך ו, עמ' 48—51. כמו־כן שמעתי פרטים מפי תלמידיו: הרב ר' יעקב בן ציון רוטנר שליט"א, ר' יוחנן גאלנדואר ור' אלכסנדר גולדרינג.

אחר נישואיו היה סמוך על שלחן חותנו שנים אחדות בעיר פאפא, ולמד שם תורה בהתמדה. תקופה מסויימת שלח את ידו במסחר. לרגל עסקיו הזדמן פעם לאונסדורף ונפגש עם רבו ר"ש רוזנברג. רבו שראה כעת את גדולתו בתורה אמר עליו: "זוהי גלות השכינה אם גדול כמותו מוכרח לעסוק במסחר"[56].

שנים אחדות כיהן ר"א פרסבורגר כרבה של "חברה ש"ס" בפאפא, ובשנת תרפ"ה נבחר כאב"ד ור"מ של קהילת בונ'האד. במשרה זו כיהן עד חיסולה של הקהילה בימי השואה.

ניהול הישיבה וסדר הלימודים

בשנים האחרונות לפני השואה מנתה הישיבה כ־40—50 בחורים בלבד. בבונ'האד לא היתה פנימיה ולא היתה מגזא. הבחורים אכלו "ימים" אצל בעלי הבתים על פי מסורת שנמשכה מאז שנוסדה הישיבה הראשונה במקום. רבי שמואל שוורץ הי"ד חתנו של הרב סייע בניהול הישיבה. עזרה זו היתה נחוצה ביחוד בשנים האחרונות לאור חולשתו הגופנית של ר"א פרסבורגר.

תכנית הלימודים היתה לפי המתכונת של שאר ישיבות הונגריה וכללה שיעור עיון ושיעור פשוט. מלבד הלימודים הרגילים, הרשה ר"א פרסבורגר לכל בחור ללמוד כל מה שלבו חפץ כולל גם יורה דעה במגמה להשיג סמיכה. בחור שהגיע להוראה הוסמך על ידו לרבנות. הוא רק התנה עמו שלא יורה עד לאחר חתונתו.

כבר בימי בחרותו הצטיין ר"א פרסבורגר בזכרונו הנפלא ובחריפותו הרבה. תכונות אלה לא בגדו בו גם לעת זקנתו. כל חלקי שלחן הערוך היו שגורים בפיו וזכר בעל פה את ספרי ופסקי בעל חת"ם סופר. למרות בקיאותו וחריפותו הרבה ידע להסביר לתלמידיו כל עניין שבגמרא בדרך פשטנית ביותר. הוא דייק מאוד בדברי רש"י והיה מסביר בשיעוריו כל מונח וכל ביטוי כגון "כלומר" המופיע לעתים בדברי רש"י.

את שיעוריו היה פותח בסיפורים על גדולי ישראל ואדמורי"ם ידועי שם, או במילתא דבדיחותא. דברי הפתיחה לכל שיעור היו מרתקים ומושכים את לב הבחורים ללמוד מתוך אהבה ומסירות נפש.

כחצי שעה לפני התפילה היה מלמד כל בוקר פרק משניות בעל פה. לפעמים היה מצטנע ומוסיף הערה, שהדברים שגורים בפיו משום גירסא דינקותא. מדי שבת בשבתו למד עם תלמידיו חומש ורש"י ומפרשים נוספים.

כל כולו היה שופע אהבת ישראל ואהבה לתלמידיו. הוא לא דגל בשיטה של "זרוק מרה בתלמידים", והתיחס אל כל בחור כאל חבר וידיד. לפי תפיסתו יש למצוא בכל אדם ואדם את האור הגנוז בו, וגם אם יש באדם אי אלה חסרונות אין לשלול אותו מכל וכל.

בשנת תש"ד הועבר לגטו ובחודש סיון הועלה על המוקד באוישביץ עם בני קהילתו. הי"ד.

נשארו ממנו שאלות ותשובות בכתבי יד. עד כה נתפרסמו ממנו שלש תשובות שהופיעו בספר "בית ישראל השלם", חלק שמיני על קיצור שלחן ערוך (ירושלים תשל"ב). שאר התשובות עומדות להתפרסם על ידי בנו רבי שמואל פרסבורג.

56. ראה בספר תפארת יוסף, לר' יוסף פרסבורגר, ירושלים תשי"ט, בהקדמה עמ' ו.

לאחר המלחמה כיהן כרבה של בונ׳האד רבי דוד מוסקוביץ שליט״א, מתלמידיו המובהקים של בעל ״קרן לדוד״ ושל בעל ״לבושי מרדכי״. בשנת תשי״א עלה לארץ ישראל ומכהן כעת כאחד הרמי״ם בכולל האברכים בישיבת בעלז.

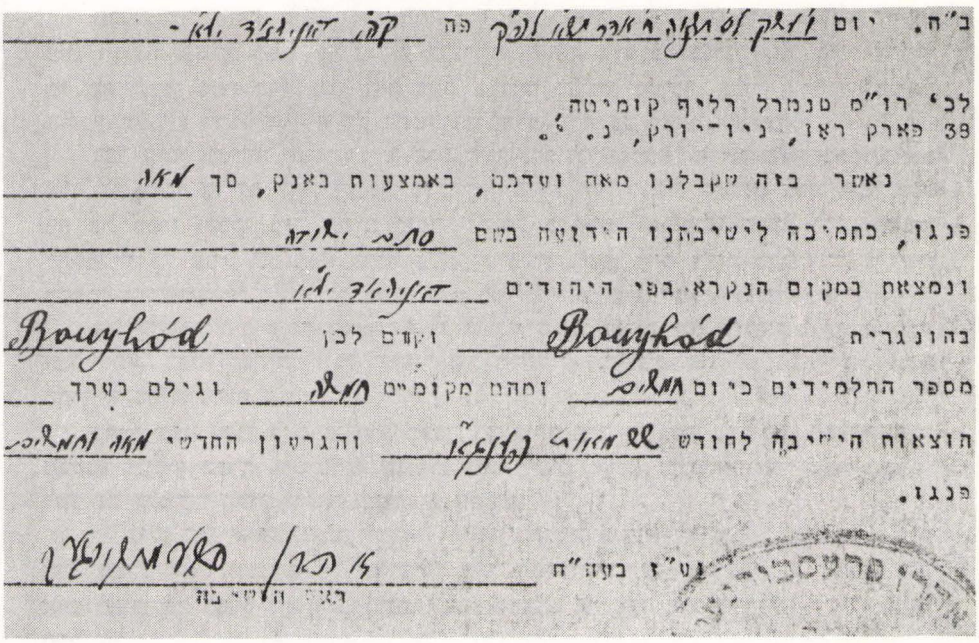

קבלה המאשרת תמיכה לישיבת בונ׳האד מטעם ״סנטרל רליף קומיטי״ בניו יורק
(מתוך מחלקת כתבי היד של ישיבה אוניברסיטי)

פרק י"ד

ישיבת וייצן

העיר וייצן (בהונגארית: Vác; במקורות יהודיים: ווייטצען) שוכנת כ־33 קילו־מטרים מבודאפשט, בירת הונגריה. עוד בימי הטורקים היה שם ישוב יהודי, אולם עם גירוש הטורקים נטשו היהודים את המקום. במאה התשע עשרה שוב התישבו יהודים בוייצן, ומספרם הלך וגדל. בתקופה שלפני מלחמת עולם הראשונה גרו בה כאלפיים יהודים. בשנת 1941 מנתה הקהילה 1854 יהודים בקרב אוכלוסיה של 22.130 נפש. בעקבות הפילוג בשנת 1869 נוצרו בה שלש קהילות נפרדות: אורטודוקסית, ניאולוגית ושטטוס־קוואו[1].

בשנת תרל"ו נבחר רבי דוד ליב זילברשטיין, מחבר ספר "שבילי דוד", לרבה של הקהילה האורטודוקסית. תחילה היה רב בזענטא, ואח"כ עלה לארץ ישראל והתישב בירושלים. לאחר שמונה שנים חזר להונגריה והתקבל לאב"ד וייצן. הוא הקים שם ישיבה ובנו רבי ישעיה זילברשטיין סייע בידו לנהל את הישיבה[2]. רבי דוד ליב זילברשטיין נפטר בי"ד ניסן תרמ"ד ובמקומו נבחר בנו רבי ישעיה.

רבי ישעיה זילברשטיין זצ"ל

רבי ישעיה זילברשטיין נולד בשנת תרי"ז בהיותו אביו רב בזנטא[3]. בילדותו גדל בירושלים, ובהיותו בן אחת עשרה שנים חזר עם הוריו להונגריה. הוא למד בישיבת אביו, ולאחר מכן קיבל היתר הוראה מרבי חיים סופר בעל "מחנה חיים" ממונקאטש, מר' חיים מאנהיימר באונגוואר ומבעל "קול אריה" בברגסאז[4]. לאחר נישואיו עסק במסחר במשך שנים אחדות, ובית המסחר שלו לבדים היה לבית ועד לחכמים, בו נפגשו יום יום תלמידי חכמים ודנו בענייני הלכה. כאמור לאחר פטירת אביו נבחר למלא את מקומו כאב"ד וייצן.

1. פנקס הקהילות הונגריה, עמ' 284.
2. מליצי אש, כרך א, בחלק מילואים והשמטות לאחר חודש סיון, עמ' קמ"ז, סי' קפ"ה, וראה שם כרך א, כ"ה תמוז, עמ' נ"ה, סי' שמ"ט, ערך ר' ישעיה זילברשטיין.
3. לפי גירסא אחרת נולד בירושלים.
4. מליצי אש, שם, כ"ה תמוז; א. קאטצבורג, תמונת הגדולים, בפרק על ר"י זילברשטיין, וראה בעתון "דער איד", ג' חשון תשי"ז (5 לאוקט. 1956). מלבד המקורות המובאים שמעתי פרטים אודותיו מפי תלמידיו הרב ר' יהודה אריה קליין שליט"א, ר' נפתלי צבי פולאק (ב"ב), ר' מרדכי לוינגר ור' מנחם דב ברקוביץ.

הרהגה"צ רבי ישעיה זילברשטיין זצ"ל

במרכז רבי ישעיה זילברשטיין, משמאל רבי יוסף יונה הורוביץ זצ"ל
(התמונה בידי הרב י' טשזנר)

כשעלה על כס הרבנות היה צעיר בן 27 שנים בלבד. תוך זמן קצר רכש לו עמדה כאחד ממנהיגי הדור בהונגריה. רבי ישעיה זילברשטיין, רבי מרדכי ליב וינקלר ממאד ורבי שמעון גרינפלד מסנמיהאלי נחשבו כשלושת גדולי רבני הונגריה במאה העשרים. בעיות הלכה מסובכות הובאו להכרעתם של השלושה. במרוצת השנים היה אחד מראשי המדברים בלשכה המרכזית האורטודוקסית בבודאפשט. בימי מלחמת העולם הראשונה פנה יחד עם רבי קאפל רייך, רבה של בודאפשט, בקול קורא אל רבני הונגריה, שמן הראוי שכל יהודי היוצא למלחמה יתן גט לאשתו על תנאי כדי שלא תתעגן אם יפול במלחמה[5].

בראש דאגתו היתה ישיבתו, בה למדו כ־100—200 בחורים[6]. בחלקם אכלו במנזא ובחלקם אכלו "ימים" אצל בעלי הבתים. התפילות והשיעורים התקיימו בבית המדרש המפואר שנבנה על ידי הנדבן ר' הרש ניימן. לאחר התפילה לימד רבי ישעיה זילברשטיין ש"ע או"ח עם מגן אברהם ומחצית השקל. בשעות 10.30—12.30 לימד שיעור עיון, אך לפעמים לא הבחין בזמן והשיעור התארך עד שעה שתים.

בהקדמה לספרו של רבי ישעיה זילברשטיין כתב בנו: "לימודו עם בני הישיבה הי' בכח גדול ובפלפול עצום פומ' ממלל רברבן חידש חידושין דאורייתא ברב חריצות ובקיאות והעמיד תלמידים למאות ולאלפים"[7].

אחד מתלמידיו סיפר, שבלימוד הסוגיא "לשמה" התחיל רבו לקרא קטע של גמרא בלי להסביר את תוכנו ונכנס מיד לפלפולים עמוקים. הוא העלה מספר קושיות בזה אחר זה, ובסוף הציע לדחות את פירושו של רש"י ויישב על ידי כך את כל הקושיות. לאחר מכן קרא קטע גמרא נוסף והמשיך בדברי פלפולים חדשים. כאשר שאלו בחור אחד את הפשט של הגמרא השיב לו: "פשט עליך ללמוד בבית". עקב לימודו בחריפות למדו בישיבתו בעיקר בחורים למדנים, שהיו מסוגלים לרדת לסוף פלפוליו.

בשיעור פשוט שלימד אחר הצהרים לימד כשני דפי גמרא לשבוע. הוא הקפיד שגם המדריכים "חזר בחורים" יהיו נוכחים בשיעורים אלה כדי שיוכלו לחזור על לימוד זה עם הבחורים הצעירים יותר. את הגמרא שלמדו בשיעור פשוט חייב היה כל בחור לדעת בעל פה.

בידיעה בירחון בחורי הישיבה שבטרנסילבניה משנת תרפ"ח נאמר כדלקמן:

"בישיבתנו לומדים הרבה בחורים מופלגים הלומדים ש"ע סוגי' נוטפין שרבו על הזוחלין, ש"פ מס' גטין, או"ח הל' שבת ויו"ד הל' מקואות. הנסיונות ש"ע פעם בח', ש"פ ביום ה' או"ח יו"ד ביום א', חו"ר נ"ך משניות מקואות בש"ק. יש מנזא טובה המתנהלת ע"י הבעלי בתים מו"ה חנוך וואהל ומו"ה צבי הירשפלד"[8].

5. העתק של הקול קורא מצוי בידו של ר' שמעון אליעזר זוסמן סופר (ירושלים).
6. בספר אהלי שם, פינסק תרע"ב, כרך שני עמ' 236, נאמר שבישיבה למדו 120 תלמידים. מפי תלמידי וייצן נאמר שלעתים למדו בישיבה 200 בחורים ולפעמים גם 300 בחורים.
7. מעשי למלך, אונגוואר תר"ץ, חלק ב.
8. הבחור, דעווה תרפ"ח, תמוז גליון ג' עמ' כ"ג.

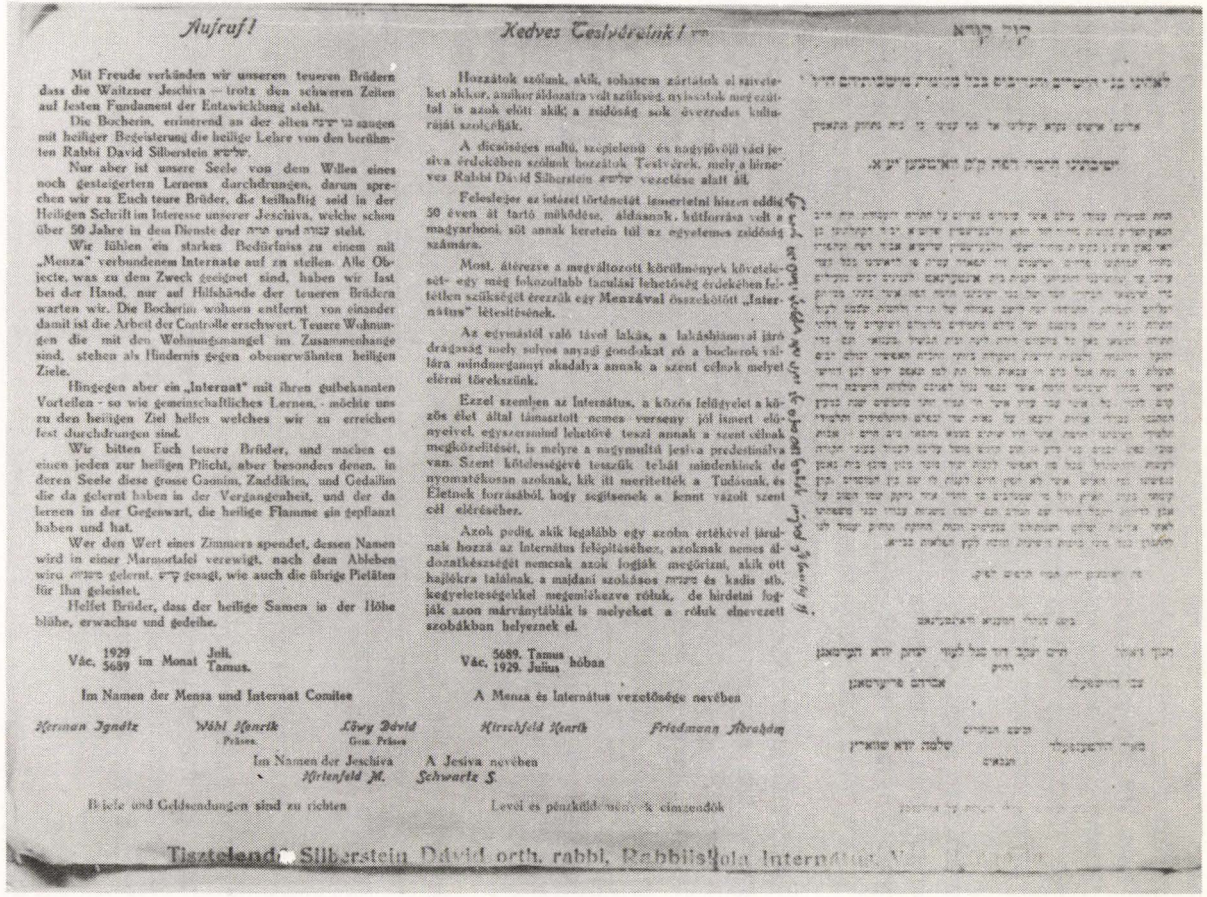

Aufruf!

Mit Freude verkünden wir unseren teueren Brüdern dass die Waitzner Jeschiva — trotz den schweren Zeiten auf festen Fundament der Entwicklung steht.

Die Bocherin, erinnerend an der alten ישיבה גדולה saugen mit heiliger Begeisterung die heilige Lehre von den berühmten Rabbi David Silberstein שליט"א.

Nur aber ist unsere Seele von dem Willen eines noch gesteigertern Lernens durchdrungen, darum sprechen wir zu Euch teure Brüder, die teilhaftig seid in der Heiligen Schrift im Interesse unserer Jeschiva, welche schon über 50 Jahre in dem Dienste der תורה und עבודה steht.

Wir fühlen ein starkes Bedürfniss zu einem mit „Menza" verbundenem Internate auf zu stellen. Alle Objecte, was zu dem Zweck geeignet sind, haben wir fast bei der Hand, nur auf Hilfshände der teueren Brüdern warten wir. Die Bocherin wohnen entfernt von einander damit ist die Arbeit der Controlle erschwert. Teuere Wohnungen die mit den Wohnungsmangel im Zusammenhange sind, stehen als Hindernis gegen obenerwähnten heiligen Ziele.

Hingegen aber ein „Internat" mit ihren gutbekannten Vorteilen - so wie gemeinschaftliches Lernen, - möchte uns zu den heiligen Ziel helfen welches wir zu erreichen fest Durchdrungen sind.

Wir bitten Euch teuere Brüder, und machen es einen jeden zur heiligen Pflicht, aber besonders denen, in deren Seele diese grosse Gaonim, Zaddikim, und Gedallim die da gelernt haben in der Vergangenheit, und der da lernen in der Gegenwart, die heilige Flamme ein gepflanzt haben und hat.

Wer den Wert eines Zimmers spendet, dessen Namen wird in einer Marmortafel verewigt, nach dem Ableben wird מנחה gelernt. קדיש gesagt, wie auch die übrige Pietäten für Ihn geleistet.

Helfet Brüder, dass der heilige Samen in der Höhe blühe, erwachse und gedeihe.

Vác, 1929 Juli.
5689 im Monat Tamus.

Im Namen der Mensa und Internat Comitee

Hermann Igndtz — *Wöhl Henrik*, Präses. — *Löwy Dávid*, Gen. Präses — *Hirschfeld Henrik* — *Friedmann Abrahám*

Im Namen der Jeschiva *Hirtenfeld M.* — A Jesiva nevében *Schwartz S.*

Briefe und Geldsendungen sind zu richten

Kedves Testvéreink!

Hozzátok szólunk, akik, sohasem zártátok el szíveteket akkor, amikor áldozatra volt szükség, nyissatok meg ezúttal is azok előtt akik a zsidóság sok évszázados kulturáját szolgálják.

A dicsőséges múltú, szeplőtlenül és nagyjövőjű váci jesiva érdekében szólunk hozzátok Testvérek, mely a híres Rabbi Dávid Silberstein שליט"א vezetése alatt áll.

Feleslegesnek az intézet történetét ismertetni hiszen eddig 50 éven át tartó működése, áldásnak, kútforrása volt a magyarhoni, sőt annak keretein túl az egyetemes zsidóság számára.

Most, átérezve a megváltozott körülmények követelését- egy még fokozottabb tanulási lehetőség érdekében feltétlen szükségét érezzük egy **Menzával** összekötött „Internátus" létesítésének.

Az egymástól való távol lakás, a lakáshiánnyal járó drágaság mely sulyos anyagi gondokat ró a bocherok vállára mindmegannyi akadalya annak a szent célnak melyet elérni törekszünk.

Ezzel szemben az Internátus, a közös felügyelet a közös élet által támasztott nemes verseny jól ismert előnyeivel, egyszersmind lehetővé teszi annak a szent célnak megközelitését, is melyre a nagymultú jesiva predestinálva van. Szent kötelességévé teszük tehát mindenkinek de nyomatékosan azoknak, kik itt meritették a Tudásnak, és Életnek forrásából, hogy segitsenek a kennt vázolt szent cél eléréséhez.

Azok pedig, akik legalább egy szoba értékével járulnak hozzá az Internátus felépitéséhez, azoknak nemes áldozatkészségét nemcsak azok fogják megőrizni, akik ott hajlókra találnak, a majdani szokásos מזוזות és kadis stb. kegyeleteségekkel megemlékezve róluk, de hirdetni fogják azon márványtáblák is melyeket a róluk elnevezett szobákban helyeznek el.

Vác, 5689. Tamus
1929. Julius hóban

A Menza és Internátus vezetősége nevében

Levél és pénzküldemények ide czimzendők

Tisztelendő Silberstein Dávid orth. rabbi, Rabbiiskola Internátus V[illegible]

כל מי שדיבר אתו או למד אצלו לא יכול היה שלא להתפעל מן השילוב הנפלא של לימודו, שהיה מבוסס על חריפות ובקיאות. הוא מיזג בתוכו את שתי התכונות "סיני ועוקר הרים כאחד"[9].

דמותו ועולמו הרוחני של ר"י זילברשטיין

רבי ישעיה זילברשטיין חי כולו בעולמה של תורה ובעולם שכולו רוחניות, בלי לדעת כלל את הויות עולם הזה ואת המציאות הסובבת אותו. בשעת לימודו איבד כל תחושה של זמן, ולעתים האריך בשיעורו כשעה שעתיים בלי להרגיש שזמן השיעור הסתיים. גם כשלמד לעצמו בערבים ובלילות בחדרו לא חש, שעבר עליו כל הלילה בלימודים ולא נגע כלל בסעודת ערב שהוגשה לשלחנו. בבוקר היו צריכים תלמידיו להודיע לו שהגיעה שעת התפילה[10]. וייצן היתה עיר קטנה ובכל זאת כשיצא ר"י זילברשטיין לבדו לרחוב התקשה למצא את דרכו לשוב אל ביתו, כי הוא כלל לא הכיר את העיר[11].

הוא דיבר עם כל תלמיד ואפילו עם הצעיר שבתלמידיו בגוף שלישי ובכבוד רב, כאשר התלונן בעל בית על התנהגות לא רצויה של תלמיד מסויים יצא מיד להגנתו של הבחור. הוא לא יכול היה להעלות על דעתו שבחור ישיבה לא יתנהג כהלכה. בבחינה קרה לפעמים, שבחור אמר בעל פה או שקרא מתוך הגמרא קטע שלם בלי להבינו כלל. ר"י זילברשטיין לא העיר לו דבר ולא נזף בו, כי הוא היה משוכנע שהבחור הבין את הכל. לא עלה בדעתו שבישיבה יכולים להמצא בחורים, שאינם מקדישים את כל זמנם ללימוד יסודי ומקיף.

אוזניו היו קשובות לבעיותיו האישיות של כל בחור בישיבתו. פעם בסעודת צהריים במנזא שפך בחור ישיבה אחד את מנת האוכל שלו על הרצפה בתור מחאה שהאוכל לא היה טעים. הגבאי דחברה מזונות העניש אותו ואסר עליו במשך שבוע ימים לאכול במנזא, או שבמקום זה ישלם קנס כספי לקופת המנזא. בצר לו פנה הבחור אל רבו וסיפר לו את מה שקרה לו. ר"י זילברשטיין, ששוכנע מנימוקיו של הבחור למעשהו, הוציא מכספו הפרטי 100 כתרים ונתנם לבחור שישלם את הקנס וישוב לאכול עם שאר חבריו. בזה כיבד ר"י זילברשטיין את כבודו של הגבאי, ומצד שני הציל את הבחור מחרפת רעב.

בגלל גדלותו בתורה ובגלל מידת סבלנותו לכל אחד ואחד רחשו לו כולם כבוד רב. יחס כבוד זה גבל לעתים במורא ופחד. תלמיד שהספידו כתב עליו: "אזל גברא רבה שהיינו מתיראים ממנו, ע"י גדולתו היינו נחשבים בעינינו כחגבים ועל ידו היינו מתחזקים בתורה... וכן היה אצל רבנו כי פחדו ומוראו נפל עלינו ועל כל א' וא' כי היה גם ריש גלותא ועל פיו היה כל דבר ה' וכל אדם היה ירא ממנו אפי' קלי הדעת ובפרט בכל השאלות היינו יכולים לפנות אליו"[12].

הוא מיעט בדיבורים ושקד כל הזמן על התורה. לכל מקום שהלך נשא גמרא מתחת לזרועותיו וניצל כל רגע ללימוד. כובעו היה מורד תמיד מעל גבי עיניו כדי

9. ראה בהקדמה לספרו מעשי למלך.
10. מפי אחד מתלמידיו.
11. א. גוטענפלאן, נחלת ישעיה, קונסנטמיקלוש תרצ"ב (הספד על ר"י זילברשטיין).
12. גוטענפאלן, שם.

שלא יביט מחוץ לד' אמותיו, ולא יסיח את דעתו מדברי תורה. בזמן חתונת בנו, כאשר כל האורחים המוזמנים חיכו ליד החופה היו צריכים לקרא לו מחדר לימודו להשתתף בשמחת בנו[13].

ר"י זילברשטיין היה גדול בתורת הנגלה ובתורת הנסתר כאחד. מבין ספריו המרובים שכתב פורסם ספרו "מעשי למלך". בשני חלקים[14], על הלכות בית הבחירה והלכות קרבנות. פרסום הספר נועד להכין את הציבור לקראת ימות המשיח.

רבי ישעיה זילברשטיין נהג רוב ימי חייו לפי מנהגי אשכנז. בסוף ימיו נטה לחסידות בדומה לשאר רבני הונגריה. הוא אף התחיל להתפלל מתוך סידור תפילה של האר"י הקדוש. כארבעים וחמש שנה ישב על כסא הרבנות בוייצן ונפטר בכ"ה תמוז תר"ץ.

רבי דוד לייב זילברשטיין זצ"ל הי"ד

לאחר פטירתו של ר"י זילברשטיין נבחר במקומו בנו רבי דוד לייב. הוא למד בישיבתו של רבי שאול בראך, והוסמך לרבנות ע"י רבי מרדכי ליב וינקלר בעל "לבושי מרדכי". הוא המשיך לנהל את הישיבה על פי סדר הלימוד שהיה מקובל בימי אביו. הבחורים אכלו בימות החול במנזא ובשבתות אצל בעלי בתים. בשנים האחרונות הצטמצם מספר הבחורים שלמדו בישיבתו. בשנת תש"ד הועבר למחנה קישטארצ'ה ומשם הועבר למחנה ריכוז ונספה שם. הי"ד.

רבי חיים אלתר ברקוביץ זצ"ל הי"ד

בשנים האחרונות לפני השואה התנהלה ישיבה נוספת בוייצן[15] ע"י רבי חיים אלתר ברקוביץ. הוא היה תלמיד מובהק של רבי יהושע בוקסבוים מגאלנטא. לאחר נישואיו התישב בוייצן והתחיל ללמד בחורים אחדים אצלו בבית. הוא לא מילא בקהילתו כל משרה של רב ולא היה בנו של רב. בכל זאת התפרסם תוך זמן קצר בכשרונותיו המעולים כמורה ובעל כח הסבר עצום. במרוצת הזמן התלקטו לישיבתו כ־40 בחורים. ישיבתו היתה מעין ישיבה קטנה ולמדו אצלו בחורים עד גיל 17. לבחורים מבוגרים הציע רח"א ברקוביץ לנסוע לישיבת גאלנטא. אורח החיים והלימודים התנהלו על פי המתכונת של ישיבת גאלנטא. במיוחד נוצרה אוירה חסידית בשבת, כאשר הבחורים באו אל שלחנו של רבם ושמעו מפיו תורה ודברי חסידות. רבי חיים אלתר הקפיד שהבחורים ילמדו בהתמדה רבה, כולל ימי ששי ומוצאי שבת. במשך שנים אחדות היה נהוג שכל תלמידי הישיבה הלכו להבחן אצל רבה של הקהילה רבי דוד לייב זילברשטייין. בסוף שנת תש"ג אסרו השלטונות להחזיק ישיבה בוייצן ולכן היא הועברה לבודאפשט. עם כניסת הגרמנים להונגריה נסגרה הישיבה ורח"א ברקוביץ הועבר למחנה ריכוז ונספה שם זמן קצר לפני שחרור המחנות מידי הגרמנים. הי"ד.

13. מפי רבי יהודה אריה קליין.
14. חלק א. וייצן תרע"ג ; חלק ב. אונגוואר תר"צ.
15. הפרטים נמסרו לי מפי תלמידו ר' יצחק מאיר.

הישיבה בהנהלתו של רבי חיים אלתר ברקוביץ הי"ד (התמונה בידי א. הרמן)

פרק ט״ו

ישיבת ורפלט

קהילת ורפלט (בהונגרית: Verpelét, במקורות יהודיים: ווערפעלעט) היא אחת הקהילות העתיקות בהונגריה. בבית העלמין נמצאה מצבה משנת 1628. בית הכנסת הוקם במקום בערך בשנת 1730. בימי המהפכה הקומוניסטית בהונגריה בשנת 1918 נשדד בית הכנסת והארכיון שלידו הושמד, לכן קשה לדעת את שלבי התפתחותה של הקהילה[1].

בשנים האחרונות לפני השואה עסקו רוב היהודים במסחר ובמלאכה. ביניהם היו גם בעלי אחוזות ובעלי כרמים יצרני יין. בשנת 1931 התגוררו בה 146 יהודים[2] בתוך אוכלוסיה כללית של 4000 נפש בערך.

בין רבני המקום נודעו רבי יהושע ורפלט שישב שם בין השנים תק״פ—תר״ז (1820—1847), רבי זאב וואלף טננבוים זצ״ל (תרי״ז—תרל״ג, 1847—1873) שנודע בספרו ״רחובות הנהר״ ובמספר ספרים נוספים. אחריו כיהנו ברבנות רבי משה טננבוים זצ״ל (תרל״ג—תרע״ז, 1873—1916) וחתנו רבי פישל שולומון שנפטר בתרע״ח (1918). רבה האחרון של ורפלט היה רבי יוסף אשר פולאק זצ״ל הי״ד שנספה בשואה[3].

ראשיתה של ישיבת ורפלט

כנראה שהישיבה הראשונה בורפלט הוקמה בימיו של רבי זאב וולף טננבוים. בתחילה הוא היה רב במשך עשרים ושש שנים בקהילת סנדרה[4] ומשם התקבל לרבה של ורפלט. בספרו ״רחובות הנהר״ שפורסם בימי חייו הוא מודה לבני קהילת ורפלט על עזרתם בהקמת בית מדרש ובתמיכתם בבחורי הישיבה:

> ״דורשין בשלום אכסני׳ ה״ה אנשי שם נדיבי עם יראים ושלמים קהל עדת ישורון ק״ק ווערפעלעט ואגפי׳ יע״א אשר מעת שמוני נוטר לכרם ה׳ צבאות זה שנים הרבה אך טוב גמלו אתי ועשו מסעד לבית ה׳ הוא בית המדרש המפואר אשר

1. M.Zs.L., עמו׳ 947; פנקס הקהילות הונגריה, עמו׳ 286.
2. פנקס הקהילות הונגריה, שם. בלקסיקון היהודי ההונגרי נאמר שבשנת 1930 התגוררו שם 200 יהודים.
3. M.Zs.L., שם. פנקס הקהילות הונגריה, שם.
4. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ו׳, סי׳ כ״ו.

בנו ללמוד בו תורה ברבים ומחזיקים בחורי חמד על שלחנם איש איש כברכת ה' עליו"[5].

לפי אחת האגדות הוא קרא לספרו בשם "רחובות הנהר", כי בורפלט עבר נהר בקרבת בית המדרש ולפעמים בימי הקיץ רחצו וטבלו בו בחורי הישיבה. לאחר שבחור אחד טבע, קילל רבי זאב וולף טננבוים את הנהר, שמימיו יתמעטו וישיעקור מן המקום ויזרום בעקלתון הרחק מבית מדרשו[6]. הוא נפטר בב' אלול תרל"ג.

רבי משה טננבוים נכדו של רבי זאב וולף שמילא את מקום סבו בורפלט המשיך כנראה לנהל שם ישיבה. בספר של סבו "רחובות הנהר" אשר הוציא לאור אח"כ רבי משה טננבוים בשנת תרנ"ו בהיותו רב בורפלט, הוא ציין שאחד הנדבנים תרם מאה זהובים להדפסת הספר לזכר הוריו: "ובני הישיבה דפה וועראפלעט ילמדו שנה בשנה ביום פטירתם ובזכות זה בארץ נכוחות יעול נשמתן ובגנזי מרומין יהי' מנוחתן"[7]. מהערה זו מסתבר שגם בימיו של רבי משה התנהלה ישיבה. במיוחד יצאו מוניטין לישיבה בימיו של רבי יוסף אשר פולאק.

רבי יוסף אשר הלוי פולאק זצ"ל הי"ד

רבי יוסף אשר פולאק נולד לאביו רבי אברהם פולאק הלוי בשנת תרנ"ח (1898) והיה נכדו של רבי זעקיל פולאק מבונ'האד. הוא למד בישיבתו של רבי יוסף ליב סופר בפאקש, בישיבתו של רבי יעקב חזקיה גרינוואלד בשבתו עדיין בצעהלים, ומשם נסע לישיבתו של רבי עקיבא סופר בפרעשבורג[8].

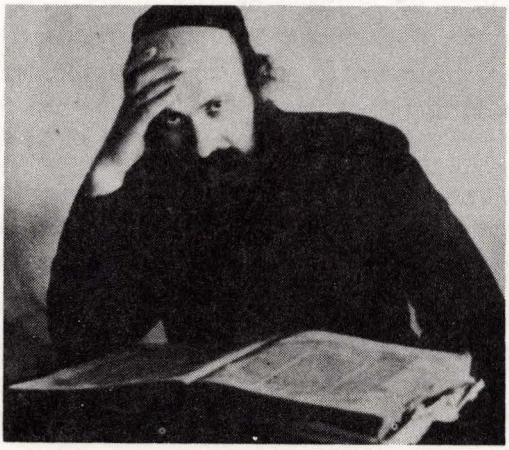

הרה"ג רבי יוסף אשר הלוי פולאק זצ"ל הי"ד

5. רחובות הנהר, אונגוואר 1864, בעמוד השני של שער הספר.
6. ש. ב. דוד סופר, מזכרת פאקש, ירושלים תשל"ג כרך ג, עמ' 13, הערה 4.
7. רחובות הנהר, מ. סיגעט תרנ"ו, בראשית הספר.
8. ראה בהקדמה לספרו שארית יוסף אשר, ירושלים תשל"ד, עמ' 19—26. פרטים נוספים שמעתי מפי תלמידיו המובהקים: ר' שרגא ניימן (פ"ת) ור' אריה קליין (ירושלים).

לאחר שנשא לאשה את בתו של רבי יהודה אלטמן רבה של מזו־טשאט היה סמוך על שלחן חותנו ונתן שעורים בפני הישיבה ובפני בעלי הבתים.

בשנת תרפ״ב התקבל כרבה של ורפלט ומיד החלו עשרות בחורים להסתופף בצלו. הדרת פניו, הופעתו החיצונית הנפלאה ואצילות רוחניותו הפנימית כבשו את לבבות בני הקהילה ובני הישיבה. הוא היה פוקד כל בית יהודי שהיה זקוק לעזרה וכן היה מארח ומאכיל בחורי ישיבה מחוסרי אמצעים. בשבת אכלו על שלחנו כעשרה בחורים וכשלא היו מספיק אכסניות, אירח חלק מן הבחורים בדירתו[9]. כדי להתגבר על קשיי האכסון וכלכלת הבחורים החליט להקים בעבורם מנזא ופנימיה. בשנת תרצ״ה הונחה אבן הפינה של הבניין שנועד למטרה זו[10], בעזרת נדבת לבו של הגביר הנדבן המפורסם ר׳ נפתלי פייערשטיין מארצות הברית. לאחר השלמת הבניין התגוררו בפנימיה כ־40 בחורים מתוך 100 בחורים[11] שלמדו בישיבה.

תכנית הלימודים ודרך לימודו של רבי יוסף א״ה פולאק

בימים א, ב, ג, ד, בשעות אחר הצהריים לימד שיעור פשוט על פי שיטת ״לימוד על הדף״. על פי רוב לימד במשך שבוע כשניים וחצי דפי גמרא, רש״י, תוספות, מהרש״א ומהר״ם. השיעור הפשוט נלמד מתוך אחת המסכתות: שבת, פסחים, קידושין, גיטין, בבא בתרא ועוד. בבקרים למד עם תלמידיו שיעור עיון מתוך אחת הסוגיות: דחזקיה ור׳ אבוה, דהואיל, דשמה יעבירנו דתנאי כפול, דוושט דריאה, טיפת חלב ועוד[12]. ברשמו את ה״הדרן״ שאמר לכבוד סיום מסכת כתובות רשם בפנקסו: ״בעת אשר זכיתי לסיים מסכת כתובות כולו עם התלמידים בני הישיבה הי״ו וגם עשינו סעודה גדולה... ביומא הילולא של מרן הגאה״ק בעל ״רחובות הנהר״[13]. לפני כל שיעור היה מלמד כרבע שעה מספרי מוסר: מסילת ישרים או חובת הלבבות. את שיעוריו היה מלמד בעמידה והיה מתהלך ממקום למקום. מלבד השיעורים שהזכרנו למדו בישיבה גם או״ח ויו״ד וכן חומש ורש״י.

לקראת סוף הזמן היתה חזרה כללית על כל החומר שנלמד בעונה ההיא. בזמן הלימוד הזה היה מזמין אל ביתו כל פעם קבוצה אחרת של בחורים ויחד עמם היה משנן חלק מן החומר והראה להם דרך כיצד ללמוד ולזכור את לימודם.

בבחינה היה תקיף מאוד והיה נוזף במי שלא ידע את חומר הלימוד. בבחינה בגמרא היה מזמין אליו לבמה כל פעם קבוצה אחרת ושואלם שאלות. בבחינה בחומש ורש״י ישבו כל הבחורים בצורת ח׳ סביב לשלחנות והוא היה עובר מתלמיד לתלמיד ובוחן אותו. את הבחורים הגדולים היה בוחן בפירושי הרמב״ן לתורה.

9. שערים, תשי״ט, יום ד׳ כ״ו אייר (3.6.59).
10. ראה בהקדמה לשארית יוסף אשר עמ׳ 21.
11. בספרו של גרינוולד, טויזנט יאהר אידיש לעבן אין אונגארן, עמ׳ 147, נאמר שלמדו שם 100 בחורים בעוד שתלמידיו אומרים שלמדו לעתים הרבה יותר בחורים.
12. בספרו שארית יוסף אשר, הוא מביא את חידושיו לסוגיות שלמד בישיבה ולפעמים הוא מציין את השנה בה נלמדה הסוגיא.
13. שם עמ׳ כ״ה.

מטרת הלימוד היתה לגדל דור של בעלי בתים תלמידי חכמים ויראי שמים. אמנם מן הישיבה יצאו גם מספר רבנים ידועי שם, אבל המטרה הלימודית לא היתה מכוונת להסמכת רבנים. ר' י"א פולאק רצה שכל אחד מתלמידיו אם יזדמן לו לגור בכפר שבו אין מרא דאתרא יוכל לשמש כתחליף לרב, ידע בענייני הלכה וידרוש בפניהם בענייני דיומא, לאו דוקא על מנת לקבל פרס.

ישיבת ורפלט, ברקע הפנימיה ע"ש ר' נפתלי פיירשטיין (התמונה בידי ר' שרגא ניימן)

בנאום הפתיחה בראשית זמן הלימוד היה דורש מתלמידיו שילמדו בחברותא. לגבי אותם הבחורים המופלגים שחששו שהלימוד בצוותא יפריע להם ויעכב את התקדמותם האישית היה אומר, שבזכות המצוה שהם מסייעים לאחרים יצליחו להדביק את הפער שנוצר אצלם כתוצאה מלימודם עם אחרים[14]. גם מבעלי הבתים היה דורש שיקבעו לעצמם עתים לתורה ולא יסתפקו בלימוד ביחידות. בעניין זה הטיף להם פעם: "כמעט כל השנה עברה בלי קביעת עת לתורה למרות כל תחנוני ובקשותי, והנה כלל גדול כל מי שאינו לומד ברבים גם בעצמו אינו לומד"[15].

הישיבה בימי השואה

סמוך לשואה נסגרה הישיבה על ידי השלטונות המקומיים והז'נדרמים. קבוצה גדולה של בחורים התרכזו באחד הכרמים שהשתייך ליהודי מורפלט והתפרנסו מעבודתם

14. מפי תלמידיו.
15. שארית יוסף אשר, עמ' ע"ח.

בכרם. ר' יוסף אשר פולאק יצא פעמיים בשבוע אל הכרם שהיה במרחק של 8 קילומטרים מן העיר וקבע להם תוכנית לימודים בתורה ובגמרא. בעצמו לימדם כל פעם שעורים בהלכות ארץ ישראל, הלכות כלאים, תרומות ומעשרות. במפעל זה ראה כנראה את התקוה שעוד יזכו צעירי ישראל אלה לנטוע כרמים על אדמת ארץ הקודש[16]. הוא נתן את ברכתו החמה לכל אלה שעלו לארץ ישראל.

אולם למרות אהבתו הגדולה לארץ ישראל וחלומו הגדול לישוב הארץ, התנגד לציונות החילונית[17]. בשנת תרפ"ט ביקר בארץ. באניה בה נסע פגש מספר מנהיגים ציוניים וכנראה אף שוחח אתם. על אודות נסיעה זו באניה הוא כתב במכתב: "בספינה נסעו הרבה מנהלי הציונים אשר באו מהקונגרס הציוני מציריך, ובתוכם הכרתי את בן צבי, סופר וראש לציונים יראתו מעטה מאוד"[18].

כאשר גברו הרדיפות בשנים שלפני השואה ובהתקרב השואה השתדל לעורר ניצוץ של תקוה בלב הציבור. בדרשתו לשבת הגדול בשנת תרצ"ח (1938) אמר: אולם אם גם מצבנו קשה לא עלינו למהר לחרוץ משפט עלינו להאמין באמונה שלמה כי אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא ואם נצטוינו בליל זה על מצות עשה על הגדת לבנך לאמור, הרי לא לרעה לנו הוא, אלא אך ורק לטובתנו... ולא את הגלות עלינו לספר ולא דוקא את סבלם של אבותינו לתאר לבנינו ובני ביתנו בליל זה אלא על הגאולה ודוקא מצבנו ומעמדנו הקשה כל כך מחייבנו לישב ולהסב סביב השלחן כבני חורין דוקא להגיד לבנינו ובני ביתנו שכבר הי' לעולמים מצב דומה קשה"[19].

בדרשותיו בשנים ת"ש—תש"ב הוא תיאר את הגזירות והרדיפות שהתחדשו מדי יום יום על בני ישראל: המסחר הוגבל, הבעלים נלקחו ל"שירות העבודה", הגותרים חרדים מגזירות גרוש, בתי מדרש ובתי כנסת התרוקנו מאדם[20]. בשבת הגדול בשנת תש"ב אמר: "כמה וכמה מאחינו בנ"י אשר אין להם כזית מצה למצווה אבל מרור יש ויש להם"[21]. עם כל הגזירות הרעות המשיך לעודד את הנותרים בקהילות. בשנים אלה היה יוצא לכפרים שבסביבה והיה משמש להם גם כשוחט מאחר שהשוחטים גויסו ל"שירותי העבודה" של הצבא ההונגרי[22]. בדרשתו לחג השבועות בשנת ת"ש אמר שיש לקיים את המצוה של "ושמחת בחגך" למרות כל הצרות המתרחשות ובאות על בני ישראל: "תוה"ק היא נצחית... וא"כ עלינו לקיים מצות ושמחת בחגיך ואף אם לבנו עלינו דוה ואף אם נפשנו עגומה"[23].

בכ"ז אייר תש"ד כאשר עלה הכורת על יהודי הונגריה הועבר לאוישביץ ונספה שם עם שאר בני קהילתו. הי"ד.

16. שם בהקדמה, עמ' 25—26.
17. שם, עמ' 23—24.
18. את המכתב ראיתי בכתב יד אצל ר' שרגא ניימן מפתח תקוה.
19. שארית יוסף אשר, עמ' כ"ו.
20. שם, עמ' ל"ב—ל"ג, מ"ח, קכ"ד.
21. שם, עמ' ל"ב—ל"ג.
22. שם, בהקדמה עמ' 26.
23. שם, עמ' מ"ט.

פרק ט״ז

ישיבת יעמערינג (ג׳ומורה)

הכפר יעמערינג (בהונגרית: Gyömöre) שוכן בצפון מערב הונגריה בקרבת העיר ג׳ור. הקהילה התארגנה בשנת 1825 וכחמש עשרה שנים לאחר מכן התגוררו בה 242 יהודים. בשנים הסמוכות לשואה הצטמצם מספרם וגרו בה כעשרים משפחות יהודיות בתוך אוכלוסיה כללית של 1400 נפש[1].

בין רבני יעמערינג הראשונים נודע שמו של רבי ליפמן, שהיה תלמידו של בעל חת״ס[2]. בשנת תקצ״ט (1839) התקבל לרבה של הקהילה רבי ישראל יצחק אהרן לנדסברג שהיה לאחר מכן רבה של קהילת גרויסווארדיין.

הישיבה הראשונה נוסדה על ידי רבי חיים סופר, שנבחר לרבה של יעמערינג בשנת תרי״א (1851). בכתב מינויו לרבנות התחייבו בני הקהילה לספק אוכל בשבתות לשלושה בחורי ישיבה. בבואו לשם באו עמו כעשרים בחורים מפרשבורג, והוא למד עמם בהתמדה גדולה. לאחר שרבי חיים עזב את הקהילה, הוא כיהן כרב במספר קהילות גדולות ובתוכן גם בקהילות מונקאטש ובודאפשט. כל ימיו זכר בגעגועים את ימי שבתו בשלוה על התורה ביעמערינג. הוא היה מתלונן לפני אחיו רבי נפתלי סופר על טרדותיו המרובות בהיותו רב בקהילות הגדולות, והיה מוסיף ואומר: ״ביעמערינג למדתי במנוחת הנפש בלי הפסק תורה לשמה... עם בחורים מופלגים״[3]. באחד ממכתביו הוא מספר שרבו רבי מאיר א״ש נמנע מלכנות את בחורי ישיבתו בכינוי ״תלמידי״, כי חשש שמא יצא מישיבתו תלמיד ״שאינו הגון״[4].

בשנת תרס״ד נבחר לרבה של יעמערינג רבי אברהם יעקב סופר, שניהל ישיבה יחד עם רבי יצחק שטיינר. רא״י סופר עבר מכאן לקהילת טאט והמליץ בפני הקהילה, שרבי יצחק שטיינר ימלא את מקומו. רא״י סופר זצ״ל נספה בשואה[5]. הי״ד.

1. פנקס קהילות הונגריה, עמ׳ 235.
2. שו״ת חת״ס, חלק יו״ד, סי׳ קס״ה; חלק חו״מ, סי׳ קט״ו. על שאר רבני יעמערינג ראה ב״קונטרס אוד מוצל מאש״ בתוך חלק חתם סופר, שנספח לספר מוצל מאש השלם לרבי יעקב אלפנדרי, ירושלים תשכ״ו, עמ׳ נ״ו—נ״ט.
3. ר׳ יוסף צבי סופר, תולדות סופרים, לונדון תשכ״ג, עמ׳ ק״ח. הישיבה מוזכרת גם בהקדמה לספרו של ר׳ חיים סופר, פלס חיים, וויען תרי״ד.
4. תולדות סופרים, בחלק ק״ן סופרים, עמ׳ קל״ח.
5. קונטרס אוד מוצל מאש, עמ׳ ס״א—ס״ב.

רבי יצחק שטיינר זצ"ל הי"ד

רבי יצחק שטיינר נולד בבעלעד לאביו רבי שמעון שמואל. הוא למד בישיבתו של רבי חיים הלוי פלנר בבעלעד, ולאחר מכן למד אצל בנו רבי יואל פלנר. לאחר נישואיו התישב רבי יצחק שטיינר ביעמערינג, והיה מורה הוראה בביתו של הגביר שטיינר. כאמור הוא סייע בידי רא"י סופר בניהול הישיבה. בשנת תרע"ג (1913) התקבל לרבה של הקהילה, והמשיך לטפח את הישיבה, שמנתה במרוצת השנים כ־140 בחורים[6]. האחים הנדבנים ר' שלמה ור' צבי שטיינר הקימו בניין בית מדרש גדול, שכלל בתוכו מטבח ומנזא, בה אכלו רוב הבחורים. הקמת המנזא היתה כאן הכרחית, כי מספר בעלי הבתים היה מועט ולא יכלו לספק אכילת "ימים" לכל הבחורים.

במשך רוב שעות היום והלילה למדו הבחורים בבית המדרש. עד שנת תרצ"ח הם למדו בערבים על יד נרות דולקים או על יד מנורת נפט. בשנה זו עשו תיקונים ושיפוצים בבניין בית המדרש, ובאותה הזדמנות התקינו גם אור חשמל. בשעת התיקונים ציוה רבי יצחק שטיינר לסתום את החלונות של בית המדרש שפנו אל הרחוב, כדי שעוברי אורח לא יסיחו את דעתם של הבחורים מלימודיהם. מן הראוי לציין, שהתנועה בכפר קטן זה היתה מועטה מאוד, בכל זאת חשש הרב שהרחוב יפריע להם להתרכז בלימודיהם. ר"י שטיינר נכנס פעמים אחדות במשך היום לבית המדרש להתבונן בבחורים אם שוקדים הם על לימודיהם. בלילות היה מבקר באכסניות של הבחורים והיה מאזין לשיחותיהם.

הרה"ג רבי יצחק שטיינר זצ"ל הי"ד

6. פרטים ראה במאמרים שהופיעו בעתונים "המודיע" ד' תמוז תשכ"ד; ה תמוז תשכ"ה; כ"ג סיון, תשל"ד; "שערים" ח תמוז תשכ"ה; כ"ב סיון תשל"ג. כמו כן שמעתי פרטים חשובים מפי תלמידיו: ר' טוביה שטיינר (ב"ב), ר' מרדכי לוי (ב"ב).

סדר לימודו ושיטת הלימודים

בשיעור פשוט לימד ר"י שטיינר כשני דפי גפ"ת לשבוע מהמסכתות: עירובין, בבא בתרא, פסחים ועוד. לפני שיעורו נהג ללמד סעיפים אחדים מתוך ספר מוסר כגון "פלא יועץ". לפעמים לימד לפני השיעור פרק מתוך ספר תהלים עם רש"י. לימוד זה עשה רושם רב כי הוא לימד אותו בניגון מיוחד.

בשיעור עיון לימד כשתי סוגיות במשך "זמן" לימוד. שיעור זה נהג להתחיל בפסוק מן התורה והיה ממשיך בגפ"ת, בראשונים, ובאחרונים, ובסוף היה מסיים בשלחן ערוך במטרה "לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא". לאחר שלימד את הרא"ש והר"ן היה חוזר על דברי רש"י ומצביע על העובדה שבדבריו המועטים כלולות כוונותיהם של הראשונים. בלמדו את רש"י ניסה להסביר כל פעם את המשמעות של המונח "כלומר" שמופיע אצלו. בלימוד התוספות עמד במיוחד על ביטויים כגון "פירוש" שבו רצו בעלי התוספות ליישב קושיה. בביטויים "ואם תאמר", "ועוד יש לומר" נהג להסביר מדוע התירוץ הראשון אינו מניח את הדעת ויש להוסיף עליו תירוץ נוסף. בעמקות רבה נהג להסביר עניין מסויים בגמרא שבו מופיע המונח "בשלמא". במקרים אלה רצה להבהיר שלא רק הדעה השנייה אינה מתקבלת אלא שגם הדעה הראשונה מתקבלת רק בדוחק.

בין הסוגיות שנלמדו בישיבה יש לציין אחדות מהן: רוב וקרוב הלך אחר הרוב, תליהו וזבין זביגה זביני, איסור והיתר, ירך, ושט, ריאה ועוד. כאשר למדו סוגיות בענייני טריפות הלך ר"י שטיינר עם תלמידיו לבית המטבחיים להראות לתלמידיו את ביצוע השחיטה, וכן הראה להם את חלקי הגוף הפנימיים של הבהמה.

בשנים הראשונות לקיומה של הישיבה למדו הבחורים בליל ששי יורה דעה, והמשיכו לאחר מכן בתפילות ליל חצות וגמרו באמירת תהילים. לאחר שר"י שטיינר נוכח לדעת שכתוצאה מעריכת תיקון ליל חצות מתאחרים הבחורים לתפילה הודיע להם: "אם סדר ליל ששי צריך לבוא על חשבון תפילה בציבור הריני מוותר עליו".

תפיסתו החינוכית והמוסרית

ר"י שטיינר מיזג באישיותו בצורה נפלאה את הגישה של "זרוק מרה בתלמידים" עם גישה אבהית של אב הרחמן, הדואג לכל אחד מתלמידיו. הוא הקפיד מאוד על סדר ודייקנות, ודרש שכל בחור יופיע לליימודיו בבית המדרש לא יאוחר משעה חמש לפנות בוקר. בחור שהופיע לבית המדרש בבגדים מרושלים או בנעליים בלתי מצוחצחות נשלח להחליף בגדיו. בכל נאומי הפתיחה היה מזהיר את תלמידיו, שחובה היא להופיע בבית המדרש בבגדים נקיים ללא רבב. העמידה בתפילה חייבת להיות ללא פגם בבחינת "הקריבהו נא לפחתך". בדירת ביתו היה חלון שפנה לכיוון הרחוב, וכשראה שבחור מתהלך ברחוב בשעה שהיה עליו להימצא בבית המדרש, היה קורא לו ושואל אותו בנימוס: "לאן אתה הולך בני בשעה זו"? בתענית ציבור דרש מבחורים צעירים וחלושים שיפסיקו את הצום באמצע היום, כדי שלא יאונה להם כל רע.

הוא דרש מתלמידיו להקדים ולומר שלום לכל אדם מבוגר יהודים וגויים כאחד. בייחוד היה מזהיר את תלמידיו להתנהג בכבוד כלפי הגויים, שלא יתגרו בהם ושלא יגעו בעצי פרי שהיו מגדלים בגינותיהם.

הישיבה היתה ישיבה אשכנזית מובהקת. אחדים מהבחורים היו מבקרים אצל האדמו"ר מספינקא ובשובם משם החלו להתפלל באבנטים. אולם את האבנטים חגרו מתחת למעילם כי לא רצו לפגוע בכבוד רבם שעל פי מנהגי אבותיו האשכנזים התפלל ללא אבנט. היו בחורים שהלכו כל יום לטבול במקוה, אבל ר"י שטיינר הקפיד שהבחורים החלושים לא יטבלו במים קרים שעלולים להזיק לבריאותם.

בחורי הישיבה שבאו לכפר נידח זה באו לא רק כדי להיות "גולה למקום תורה", אלא באו לכאן בגלל אישיותו המקסימה ובגלל כוחו הפדגוגי העצום של ר"י שטיינר.

בבוא השואה בשנת תש"ד רוכזו בני הקהילה בגיטו מושון־מאג'ארובאר, ומשם הועברו למחנה ההשמדה באוישביץ, גם ר"י שטיינר הלך לאוישביץ בדרכו האחרונה, ובכ"ג סיון תש"ד הועלה על המוקד. הי"ד.

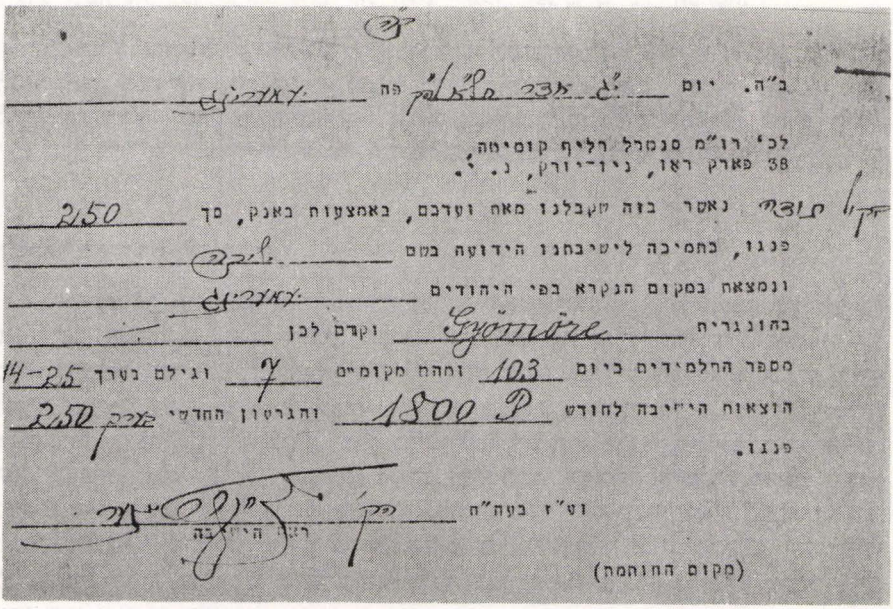

ב"ה. יום ... פה ...

לכ' רו"מ סנטרל רליף קומיטה
38 פארק ראו, ניו־יורק, נ.י.

נאשר בזה קבלנו מאת ועדכם, באמצעות באנק, סך 2150

פנגו, בחמיכה לישיבתנו הידועה בשם ...

ונמצאת במקום הנקרא בפי היהודים ...

בהונגריה Gyömröre וקדם לכן ...

מספר התלמידים כיום 103 ומהם מקומיים 7 וגילם נערך 14-25

הוצאות הישיבה לחודש 1800 P ותגרתון החדשי 250

פנגו.

וע"ז בעה"מ ...

ראש הישיבה

(מקום החותמת)

קבלה על העזרה שהישיבה קיבלה מ"סנטרל רליף קומיטי"

פרק י"ז

ישיבת מאד

העיירה הקטנה מאד (במקורות יהודיים: הג'ילה מאד או ה־מאד; בהונגרית: Hegyalja-Mád) נמצאת בצפון הונגריה בקרבת מישקולץ ובאיזור טוקאי שהתפרסם בייניותיו המפורסמים. תושבי המקום התפרנסו מחקלאות, גידול כרמים ויצור ייגות. עוד בימי הביניים כאשר נאסר על יהודים להתיישב בה באו לשם כמה יהודים לייצר יין כשר או לקנות ייגות.

היהודים הראשונים התישבו במקום במאה ה־17 והתארגנו כקהילה במאה ה־18. הם השתלבו באוכלוסיה המקומית כיצרני יין וסוחרי יין[1]. אמרה עממית היתה שגורה בפי ההונגרים: "הגעתי לאותו מקום לשם הגיע היהודי ממאד". באמרה זו רצו להביע את האכזבה מחוסר התקדמותו של אדם בחיים ובמעשים. האמרה נוצרה על בסיס אגדה עממית שסיפרה, שפעם יצא יהודי ממאד בעגלתו ונסע למקום ישוב אחר. בדרכו רצה להדליק את מקטרתו כדי לעשן. משנוכח לדעת שהרוח מכבה את האש סובב את העגלה בכיוון נגדי כדי להסתיר את האש מן הרוח. לאחר שהצית את מקטרתו התישב על העגלה והמשיך לנסוע, אלא ששכח לסובב את עגלתו בחזרה. לקראת הבוקר הגיע בחזרה לנקודת המוצא שלו וגילה לתדהמתו שהוא נמצא בעיירה מאד[2].

בתחילה הקימו יהודי מאד בית תפילה ובשנת תקנ"ח (1798) בנו לעצמם בית כנסת מפואר[3]. הקהילה הגיעה לשיאה מבחינה מספרית בשנת 1890, כאשר היא מנתה 897 נפשות. בשנים לאחר מכן הלך וירד מספרם, ובשנת 1941 נותרו בה רק 304 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של 3528 נוצרים[4].

החל מסוף המאה השמונה עשרה פעלו במאד רבנים למדנים ידועי שם שבזכותם התפרסם ישוב קטן זה בעולם היהודי. לפי מסורות עממיות בקרו במאד האדמו"רי"ם רבי ישראל בעל שם טוב ורבי לוי יצחק מברדיטשוב[5].

1. אריה לוי, הקהילה היהודית של מאד, ירושלים תשל"ד, עמ' 13—23; פנקס קהילות הונגריה עמ' 340—342.
2. הקהילה היהודית של מאד, עמ' 13.
3. שם, עמ' 25—27.
4. פנקס קהילות הונגריה, שם.
5. הקהילה היהודית של מאד, עמ' 22, 24.

הרבנים הראשונים והתחלתה של ישיבת מאד

הרב הראשון במאד שיש לנו ידיעות אודותיו היה רבי משה וואהל ז"ל. רבי יחזקאל לנדא בעל "נודע ביהודה" השיב לו תשובה בעניין גט שהיה כתוב בו "מאדע" במקום "מאד"[6]. לפי המסורת ביקר בתקופתו במאד רבי לוי יצחק מברדיטשב ועודד אותו לקבל את משרת הרבנות במקום, וכתב לו היתר הוראה[7]. ר"מ וואהל נפטר בכ"ד אב תקנ"ט (1799). לאחר פטירתו ישבו על כס הרבנות במאד רבי צבי הירש (עד תקס"ט), ורבי ישראל עוזר וואהל בשנים תקס"ט—תק"פ (1809—1820), שהיה בנו של רבי משה וואהל[8].

בשנת תק"פ (1820) התקבל לכהן פאר רבי עמרם רוזנבאום זצ"ל (המכונה רבי עמרם חסידא). כשש שנים לאחר מכן, בשנת תקפ"ו עלה לארץ ישראל והתישב בצפת[9]. בעל "חתם סופר" כתב לו תשובה בדבר ישיבתו בצפת[10]. כפי הנראה הוא היה הראשון במאד ש"למד ולימד עם תלמידים" בחורי ישיבה[11]. כאשר עלה לארץ נאלצו במאד למנות לתופס ישיבה את רבי אלימלך, שלא היתה לו סמיכה לרבנות[12].

בשנת תקצ"א (1831) התקבל לרבה של מאד רבי יצחק נתן ליפשיץ ז"ל, שכיהן בה עד שנת תקצ"ז (1836) ועבר משם לסאנטוב. על תקופת שבתו במאד כתב שמואל הכהן שוורץ: "ישב על התורה והרביץ תורה עם תלמידים מופלגים"[13]. בין תלמידיו נמנה גם בעל "קול אריה"[14]. על דרך לימודו הוסיף וכתב שוורץ: "דרך לימודו היה בפלפולא חריפתא ועמיקתא בעומק העיון ובירור הלכה ברחבה וארוכה"[15].

בין השנים תר"ג—תרכ"ב (1843—1862) ישב על כס הרבנות במאד רבי נתן פייטל רייניץ. חידושיו הופיעו בספרו "דברי רנ"ך"[16]. בישיבתו שניהל במאד למד גם רבי אליעזר דייטש רבה של בונ'האד[17].

רבי עמרם בלוהם זצ"ל

פרטים ברורים יותר על הישיבה במאד יש לנו מתקופתו של רבי עמרם בלוהם, שכיהן במקום בשנים תרכ"ד—תרמ"א (1864—1881).

ר"ע בלוהם נולד בעיר שאמשון לאביו רבי יצחק יעקב, והיה נכד של רבי עמרם חסידא. בהיותו ילד הצטיין בחריפותו, בשקדנותו ובזכרונו הנפלא. בנעוריו למד

6. שו"ת נודע ביהודה, חלק אבן העזר, סי' קט"ו.
7. שמואל הכהן שוורץ, תולדות גאוני הגר, טאלטשווא תרע"א, עמ' א; שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת מ' סי' קמ"ח.
8. תולדות גאוני הגר, עמ' ב—ג.
9. שם, עמ' ג—ד.
10. שו"ת חתם סופר, חלק יו"ד, סי' רל"ג.
11. תולדות גאוני הגר, שם.
12. הקהילה היהודית של מאד, עמ' 46. מחבר הספר אינו מוסר את המקור לידיעה זו.
13. ראה במפורט תולדות גאוני הגר, עמ' ה—ו.
14. שם, הערה י"ז.
15. תולדות גאוני הגר, שם. המחבר אינו מציין מקורו לידיעה זו.
16. שם, עמ' ט—י"א; שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת נ, סי' ל"ו.
17. על כך מוסר רבי אליעזר דייטש עצמו בדברי הסכמה שכתב לספר תולדות גאוני הגר.

בישיבתו של רבי מאיר פרלס בקראלי והעריץ את רבו עוד שנים רבות לאחר מכן. משם נסע לישיבתו של בעל "כתב סופר" בפרשבורג[18]. לאחר שנשא לו אשה ישב שנים אחדות בקהילת שאמשון ועסק במסחר עד שקבלוהו כרב המקום. בשנת תרכ"ד התקבל לכהן פאר בקהילת מאד[19].

בכתב מינוי לרבנותו שקיבל מקהילת מאד התנו עמו שינהל ישיבה[20], ובני הקהילה כנראה התחייבו לספק את צרכיהם של הבחורים. הם מבטיחים "להספיק לו עשרה בחורים אשר ילמדו אצלו בשעור לימודו יום יום כאשר יצוה עלימו"[21]. בישיבתו שניהל במאד ואחר כך באויפאלו למדו מאות של תלמידים, ואחדים מהם היו לגדולי רבנים[22]. רבים מתלמידיו מוזכרים בספרו שו"ת בית שערים והוא מכנה אותם בכינויי חיבה שונים: "תלמידי אהובי", "אהובי תלמידי", "תלמידי חביבי" ועוד[23]. לעתים הוא מסיים את תשובתו בדברי חיבה כגון "כנפשך ונפש רבך הנאמן".

דרך לימודו היתה בסברה ישרה וברורה. את חידושיו ואת התרוצים לקושיות היה מחדש בהייתו עומד או מסתובב סביב לשלחנו. בעל ההקדמה לספרו כותב:

> "וזה היה דרכו בקדושה בלימודו לפעמים עמד במקומו הלך וטייל סביב לשלחנו שלחן של מקדש מעט בית מדרשו לחזור על לימודו ומחדש מטובו תמיד חידושים לאמיתה של תורה ולמד בקול גדול ובזיעת אפיים אכל לחמה של תורה... וכאשר הגידו לו איזה קושיה חמורה הולך ומטייל סביב לשלחנו ובכל פעם שסיבב חידש תירוץ אחר, פעם אמר דאישטמתי' דברי תוספות, בפעם שניה דברי איזה קדמון, שלישית דקושי' מעיקרא ליתא ורביעי בקודש ע"ד חידוד וחמישיתו יוסף באיזה סברא ישרה וכן עד בלי תכלית..."[24].

18. בתשובתו אל רבו הראשון רבי מאיר פרלס הוא כתב: "... ארי שבחבורה צפירת תפארת מאיר על פני המנורה כבוד אדמו"ר מו"ה מאיר פרלס נ"י... תמול אורו עיני בדבריו היקרים, מאירים כספירים, ונתמלא הבית אורה בשמחת תורה, מפז ומפנינים יקרה... ואינני ח"ו כתלמיד חולק על רבו". ראה שו"ת בית שערים, מונקאטש תרס"ט, חלק או"ח סי' קנ"ה, וראה גם סי' שמ"ז, שמ"ח, ובחלק יו"ד חלק שני סי' שי"ח. תשובה מלאה יראת כבוד הוא כתב גם לרבו רבי אברהם שמואל בנימין סופר: "המאיר לארץ ולדרים... לכבוד אדמו"ר הרב הגאון המפורסם באיים רחוקים האדם הגדול בענקים אב החכמים... מו"ה אברהם שמואל בנימין... אב"ד ור"מ דק"ק פרעשבורג תע"א". ראה שם סי' שכ"ה.
19. ראה בהקדמה לספרו שו"ת בית שערים, חלק או"ח; תולדות גאוני הגר, דפים ט"ו—ט"ז.
20. שם, דף ט"ז ע"ב: "ועליו המשרה לנהוג בהדרה עלינו השררה, בכל ענייני התורה ובמשפט והוראה ממנו הקריאה ואיש רגלו וידו לא ירים בלעדו, ולנהל עדרים המה הבחורים ללמדם ולהורות חוקים מצוות מסיני נתונות".
21. שם, דף י"ז.
22. שם בהערה ג מובאת רשימה של רבנים שיצאו מישיבתו.
23. שו"ת בית שערים, חלק או"ח, סימנים י"ז, כ"ז, כ"ח, כ"ט, ג"ט, ע"ט, פ', פ"ה, צ"ח, ק"א, ק"ג, קל"ג, קל"ד, קל"ח, קנ"ב, קפ"ז, רס"ט. ראה גם חלק ראשון חלק יו"ד, שיצא לאור בניו יורק תשכ"ב, סימנים י"ט, ל"ב, קצ"ד, קצ"ו, ובחלק יו"ד חלק שני, סי' רנ"ו, רפ"ה, שי"ז ועוד.
24. ראה בהקדמה לשו"ת בית שערים, חלק או"ח.

בעל ההקדמה לספרו מציין עוד כי בכוונה תחילה לא התכונן לשעוריו כאשר לימד בפני בחורי הישיבה. היתה לו בכך מטרה פדגוגית, כי רצה להראות להם דרך לימוד כיצד להתיגע בעיון ובעמקות על דף גמרא[25].

באחת מתשובותיו כתב רבי עמרם בלוהם לבנו רבי יהודה צבי שלא יבזבז זמנו יתר על המידה בחידושים ופלפולים ומציע לו שיטה ותכנית לימודים כדלהלן:

"ואשר נועצת עמי על סדר לימודיך דעתי שתלמד שעורי חולין עם הראשונים ופוסקים להבין על בורי' ולא תבלה זמן הרבה לחדש חידושי' רק לפעמים, ושעור פשוט תלמוד מס' נידה ושו"ע ה' נידה או מס' שבת ושו"ע או"ח ה' שבת כי הלכתא רבתא לשבתא ומ"מ תלמוד בכל יום דף אחד בשו"ע או"ח, וגם מספרי מוסר ומדרש אל תנח ידך אז תשכיל בכל אשר תעשה"[26].

בפולמוס שהתנהל בהונגריה נגד הקמת הסמינר לרבנים, יצא גם הוא באיסור חמור נגד הקמתו וטען "כי יש סדר למשנה בלימוד הישיבות" והוא חייב להיות "תורת ה' תמימה ברה כחמה בלי תערובת חכמה משאר חכמות חיצוניות". הלימוד בישיבה צריך להיות מלכתחילה לשם שמים ולא במחשבה להשיג משרת רבנות או ראשות קהילה[27]. את הצעירים שלמדו בסמינר הוא כינה "נערים המנוערים מן המצוות" והם "סומא—נער" ההולכים בחושך[28].

כל ימיו השתוקק לעלות לארץ ישראל. בבכי גדול היה מתפלל את כל אותן התפילות בהן מוזכרים חרבן המקדש וגלות השכינה. אולם את חלומו לעלות לארץ לא הצליח להגשים[29].

25. שם: "הרביץ תורה לעדרים למאות בחורים מופלגי' ומעולם לא בא אליהם בשעור מוכן בהכנה דרב למען הראותם הדרך הלימוד איך הוא יגע וטרח להבין דבר על בורי' בעיון עצום ורב בגפת".
26. שם, חלק או"ח, סי' ר"ה.
27. שם, סי' שי"ב: "מלפנים בישראל בוועד נתוועדו בשנת תרכ"ט בעיר אופען יותר ממאתים רבנים ובהם רוב גאוני ארץ אונגרן וקדושי עליון אשר רבים מהם כעת בצרור החיים את ה' ובוועד ההוא נדברו יראי ה' הרבנים הנזכרים בישיבות שיש בהם סמוכי' מן התורה והדבר יצא מפי מלך מלכו של עולם ע"י עבדיו נאמני ביתו אשר רוח ה' דבר בם ומילתו על לשונם בהסכמת בני האסיפה רובם ככולם כי יש סדר למשנה בלימוד הישיבות מקובל מפי סופרים וספרים להיות שונה הלכות תורת ה' תמימה ברה כחמה בלי תערובת חכמה משאר חכמות חיצוניות ומשנה לא זזה ממקומה לא משתנה מאשר הי' מאז ומקדם אצל רבותנו הקדושים וגם התלמידים אשר ישמשו בישיבה יהי' תשמישי מצוה ותשמישי קדושה וראשית בכורי לימודם יביאו בית ה' ומור"ה לא יעלו על ראשם להיות במחשבה תחילה להיות רב ומורה וראש הקהילה...".
28. שם, סי' שי"ד.
29. ראה בהקדמה לשו"ת בית שערים.

במשך כשנתיים בשנים תרמ"א—מ"ב היה רב בחוסט[30] ועבר משם לאויפאלו. שם כיהן ברבנותו כעשרים וחמש שנים והמשיך לנהל ישיבה גדולה. הוא נפטר באויפאלו בכ"ו אלול תרס"ז, ועל מצבתו רשום בין השאר:

"עזוז וגבור במלחמתה של תורה
מארי דתלמודא ומי כמוהו מורה
רב רבנן בגמרא וסברה ישרה
מתופסי ישיבה להגדיל תורה ולהאדירה"[31]

רבי אברהם יהודה הכהן שוורץ זצ"ל

בשנת תרמ"א (1881) התקבל לרבה של מאד בן המקום רבי אברהם יהודה הכהן שוורץ בעל "קול אריה". עוד קודם לכן בהיותו אברך צעיר במאד ניהל שם ישיבה למרות שלא היה רב רשמי של הקהילה. בשנת תרכ"א היה רבה של ברגסאז והתפרסם כאחד מגדולי התורה[32]. כאמור בשנת תרמ"א חזר לכהן פאר בעיירת מולדתו מאד ולאחר זמן קצר נפטר בכ"ד תשרי תרמ"ד. את מקומו מילא בנו רבי נפתלי הכהן שוורץ.

רבי נפתלי הכהן שוורץ זצ"ל

רבי נפתלי הכהן שוורץ נולד במאד בשנת תר"ו לאביו רבי אברהם יהודה וגדל בבית אביו על ברכי התורה. בשנת תר"ל קיבל היתר הוראה מהרבנים: רבי יקותיאל יהודה טייטלבוים אב"ד סיגעט, רבי שמעון סופר אב"ד קראקא וממהר"ם שיק אב"ד חוסט. לאחר שנשא לו אשה מיאנושי ישב במשך שנים אחדות סמוך על שלחן חותנו ולמד תורה. משם עבר לגור בעיר ברגסאז מקום מגורי אביו. הוא עסק שם במסחר ספרים ועזר לאביו בניהול הרבנות. לאחר פטירת אשתו נשא לו אשה שניה ממשפחת פרוכטר והתישב באויבר וישעווע. במקום שבתו החדש שקד על לימודיו בתורה וניהל ישיבה משלו[33].

בשנת תרמ"ד עם פטירת אביו התקבל רנ"ה שוורץ לרבה של מאד. במרץ רב התחיל לארגן מחדש את הקהילה. תיקן והרחיב את המקוה, ריכז את כל האטליזים במקום אחד שאפשר יהיה לפקח עליהם, וכן הקים מוסדות צדקה וגמילות חסדים. כעשר פעמים בשנה דרש בשבתות בבית הכנסת, והקסים את קהל שומעיו בדרשותיו שהיו מתובלות במילי דבדיחותא ובמילי דאגדתא. הוא היה איש נעים הליכות וקיבל כל אדם

30. בתשובותיו משנים תרמ"א—מ"ב הוא מציין את מקום שבתו בחוסט. ראה שו"ת בית שערים, חלק או"ח, סי' ר"ל, רל"א, בעתון דער איד כ"ד אב תשט"ו (1955, אוגוסט 12) נאמר שהוא עזב את חוסט משום שסבל שם רדיפות רבות.
31. תולדות גאוני הגר, דף י"ט.
32. תאור מלא אודותיו ראה בפרק על ברגסאז.
33. ראה פרטים ביוגרפיים: תולדות גאוני הגר, עמ' ל"א—ל"ט; בהקדמה לספרו שו"ת בית נפתלי, דפוס צילום (ממהדורת פאקש תרנ"ט) בברוקלין תשל"ו; יוסף הכהן שוורץ, נפתלי שבע רצון (נדפס בסוף ספר ויצבר יוסף) גרוסווארדיין תרצ"ו, עמ' 242—243, הערה 1. בקונטרס זה מאמרים רבים אודותיו מפי תלמידיו; שערים, תשי"ט ב' כסלו (24.11.58); שם, תש"ך י"ב כסלו (13.12.59).

בסבר פנים יפות. לבושו היה לבוש חסידי והיה מופיע תמיד ללא כל רבב על בגדו. הוא היה מרבה לנסע לאדמורי"ם מבעלז ושינעווע[34].

תשומת לב מיוחדת הקדיש לישיבתו שהקים במאד. הבחורים אכלו "ימים" ואחדים מהם היו אוכלים על שלחנו של רנ"ה שוורץ שהיה מכבד כל פעם בחור אחר בברכת המזון. בחורים עניים היו מקבלים עזרה מידי גבאי "דחברה מזונות" שדאג לאסוף תרומות מידי בני קהילת מאד והסביבה.

בשנת תרנ"ג פנה רנ"ה שוורץ בקריאה אל בני הגלילות הסמוכים למאד שגם הם יתמכו בישיבתו:

"נדרשתי לאשר בקשוני תלמידי המקשיבים לקולנו בחורי חמד מנהל חברה דמזונות דפה כי מחמת צוק העתים הללו הי"ו נשתנה הרבה בעניין החזקתן שקשה עד מאד להוציא מחייתם מאנשי קהילתנו בלבד גם בלחם צר ומזון לפי הטף וההכרח יאלצהו לחקור ולדרוש ולבקש גם בגלילות הסמוכים לנו למצא עזר ותרופה למען יוכלו להחזיק לעצמם לתורה ולתעודה, וספרא דנא ביד השלוחים הרצים ליתן מרום לדבריהם בכל מקום בואם ולכתוב ידם לה' ולתורתו בכל האפשרי להתחייב ליתן לקופתם מדי חודש בחדשו איזה סכום"[35].

במכתב אחר משנת תרנ"ד אנו רואים שישיבתו נתמכה על ידי הבארון רוטשילד, ורבי נפתלי שוורץ התלבט אם לפנות ולבקש עזרה גם מאת הבארון הירש. המכתב הנו מכתב תשובה לר' יצחק רייך, ראש לשכת היראים בבודאפשט, אשר התעניין במוסדות הקהילה השונים. במכתב זה כתב רנ"ה שוורץ בין השאר:

"ואגב אמרתי לשאלו ולהתיעץ עמו הנה זה שנים אשר הבחורים העניים שמהם תצא תורה הלומדי' פה בישיבתנו, מקבלי גם סמיכה והחזקה מעת לעת מהאדון הצדיק מר ראטשילד שליט"א מפרנקפורט ועתה בא אלינו איש אחד ויעץ אותנו כי טוב היה לערוך בקשה גם להבארון הירש על ידי בישיטץ בבודאפעשט, כי הרבה חברות ופועלי צדק (הכנסת כלה, מלבוש ערומים ומשגב לדך) כבר הצליחו ועלתה להם לקבל ממנו סכומים גדולים, והאמת אגיד כי אנכי לעצמי לא הייתי מסכים ליקח משם דבר (מפני כמה טעמים אשר א"א לפרטם) אבל היות כי העתים קשים והילדים צועקים ללחם ע"כ אפשר מחוייב אני לבטל דעתי נגדיהם"[36].

התמיכה והעזרה לישיבתו היו נחוצים ביותר כי מספר הבחורים הלך וגדל עד כדי כך שהיה זקוק לעזרתו של בנו זעליג שינהל את העניינים השוטפים של יום יום[37].

34. נפתלי שבע רצון, עמ' 241—244.
35. ראה בספרו אילה שלוחה, גרוסווארדיין תש"א, סי' ס.
36. שם, סי' ס"ט.
37. שם, סי' מ': "ויען אנכי טרוד מאוד בכמה עניינים גם עם בחורי הישיבה שנתרבו כעת הי"ו ע"כ לא אוכל להאריך", וראה סי' צ"ה: "והיות כי טרוד אנכי בכמה עניינים ומה גם בבני הישיבה אשר גם חדשים לבקרים באו ואם כי בני הב' המופלג כמ' זעליק נ"י מתעסק עמהם, אבל גם לפני יש עבודה רבה להביא על סדרם ומקומם...".

בקול קורא מפורט פנה לבני קהילתו במאד ולציבור הרחב בסביבתו ובכל אתר ואתר שיתמכו בבחורי ישיבתו שהם ברובם בני עניים:

"שלומים רבים כטל וכרביבים לאוהבי תורת ה' תמימים וישרים בלבותם איש ואיש לפי מהללו היושבים ראשונה בעיירתנו ולכל המתנדבים בעם בגבולנו בכל מקום ואתר מושבותיהם.

נמצאתי למלאות רצון בחורי חמד האהובים אשר לקולנו הם מקשיבים לבא במקצת דברים לכבוד התורה נאמרים, שמאז אשר הנחיל אותי קדושת אאמ"ו גאון תפארת ישראל מוהרא"י זצוק"ל כסא ישיבתו הרמה למלא מקומו הטהור ולנהל עדתנו דפה, לא פסקה בעזר הבורא גם מעלינו עדרי צאן ישראל המבקשים תפקידם להגיד אמרי שפר בשעורין תמידין כסדרן פעמים בכל יום בעת הכושר לי ולהם ולכל מאויי ורצוני רצונם להורות להם דרכי נתיבות עולם ולהדריכם במעגלי צדק ויציצו פרחי שעשועם עד שנתוספו הרבה ספסלים בבית מדרשנו, והרבה מהם אספו בחפנם מלא רצון לעלות מרומי קרת לשאוב ביוסף לקח עליהם ואודה לה' על הטוב אשר גמלני להיות ממצדיקי הרבים בתורת חסד לאחרים ואם כי כולם כרובם בני עניים שמהם וכו'... ולא אכחד להגיד שהרבה פעלים עשו קהל עדתנו לעוז התורה ומוצאם מצא חיים שיצאו לחלק בהם ארוחת ימיהם על שלחנם וצרופה דבריהם בנדבת מסת ידם לחזק ברית החבורה דמזונות שנוסדה לתועלת להם, וברוכים הם לה' שגם הרבה מבקשי ה' ותורתו מהסביבות הסמוכין לקהלתנו כתבו ידם בחסדא וחנינה להמציא מזור ותרופה להעניק להם מטובם.. ולכן יערב עתירתי מלפניכם אוהבי ה' ותורתו שלא יכזבו גם מעתה מעין נדבכתם ותנו צדק לפועלי החבורה ותפתחו חרצובות לבכם הטוב להיות למשען מבקשי עזרתכם וירומו נא עוד תרומה כפי ערכם וכתבו ידכם להתחייב ליתן לקופתם מדי חודש בחדשו איזה סכום ויהי' נכון ובטוח לבכם כי הדמים יבואו לתכלית קודש הנרצה ויתנהג הכול בלי מגרעת כפי חוקי התקנות שמבואר באותיות לטובה על סדר ומשטר נכון ממנהלי החבורה והתברכו ממקור הברכות בעושר ואושר להיות בטוב ובנעימים סלה"[38].

יחסו לתלמידיו ודרך לימודו

דאגה מיוחדת גילה רנ"ה שוורץ כלפי כל בחור ובחור באופן אישי. בראשית זמן הלימוד היה שואל את כל אחד על בית הוריו ומכריו בעיר מולדתו של הבחור. אחד הבחורים מספר בזכרונותיו שפעם שאל בראשית "זמן" הלימוד בבית המדרש לפני השיעור כל בחור ובחור לפי סדר ישיבתו על משלח ידם של ההורים. אחד הבחורים השיב, במבוכה שאביו הוא חייט ועיסוקו של סבו אינו ידוע לו. הבחורים הגיבו על התשובה בצחוק גדול, ומיד נזף בהם רנ"ה שוורץ ואמר להם: "הזהרו שהיחוס שלכם לא יפסק אצלכם בעוד שאצלו עשוי להתחיל עמו עקב לימודו בהתמדה". בהמשך

38. שו"ת בית נפתלי, סי' פ"ט, וראה גם תולדות גאוני הגר, עמ' ל"ו.

לימודיו היה מעודד במיוחד בחור זה והיה אומר לאחרים אודותיו: "אמרתי לכם השמרו, ועכשיו תצחקו כי הוא יודע את לימודו"[39].

בראשית כל "זמן" לימוד נהג להשמיע בפני בחוריו דרשת פתיחה, בה היה עומד על דברי תורה ומוסר, באחת הפתיחות דרש את הפסוק "כחצים ביד גבור כן בני הנעורים" (תה' קכ"ז) ואמר שהבחורים דומים לחצים שבידי הגבור. כשם שאת החץ שנשלח מיד גבור אי אפשר להחזיר כך גם אי אפשר להחזיר את ימי הנעורים ואם "לא פעל בהם אז (בנעוריו) להעמיק בעבודות כפי כוחו אז כמה רחוק הדבר שימי הזקנה יספיקו לו וכל ימי חלדו על הארץ ירגישו חליפות ימים אלה"[40].

כל שיעור היה רנ"ה שוורץ פותח ב"מילי דבדיחותא" לפי הנאמר בגמרא בפסחים קי"ז, ולפעמים היה פותח במילי דאגדתא או בספור על צדיק מסויים[41]. מיד לאחר מכן היה מפליג לתוך השיעור בבקיאות נפלאה. בשעה שהיה מתכונן לשיעוריו היה בודק את כל הראשונים והאחרונים שדנו באותו עניין[42]. בנו יוסף הכהן כותב אודות לימודו של אביו: "דרך לימודו היה בשקידה נפלאה, לא מעשה צעצועים, רק לברר ולאסיק שמעתתא אליבא דהלכתא, וע"כ טרם נבעו מצפוני עשתנותיו חוצה בחנם בכור עיונו אם לא יטה מני דרך פלפול הישר וקרוב לאמת"[43].

בחיבה רבה הוא מציין בתשובותיו את תלמידיו שלמדו בישיבתו ופנו אליו בשאלה. הוא מכנה אותם בכינויים שונים וביחוד "תלמידי בר חכים", "אהובי תלמידי" ועוד[44].

רבי נפתלי הכהן שוורץ נפטר באופן פתאומי בי"ב כסלו תרנ"ז בהיותו בן חמישים שנה בלבד[45]. את מקומו מילא רבי מרדכי לייב וינקלר מגדולי תופשי הישיבות בהונגריה.

הרהגה"צ רבי מרדכי לייב וינקלר זצ"ל בעל "לבושי מרדכי"

בימיו של רבי מרדכי לייב וינקלר זצ"ל הגיעה ישיבת מאד לשיא גדולתה. הוא נולד בכפר קטן במחוז נייטרא בשנת תר"ד (1844) לאביו ר' נפתלי שהיה בעל אחוזה[46]. בגיל צעיר הובילה אותו אמו לישיבתו של ר' וולף תרצית בטופולצ'אן ולאחר

39. נפתלי שבע רצון, עמ' 256, 259 הערה 12.
40. שם, עמ' 245—246.
41. שם, עמו' 246, 283.
42. שם, עמ' 282.
43. תולדות גאוני הגר, עמ' ל"ז.
44. שו"ת בית נפתלי, סי' נ"א, נ"ח, ס"ז.
45. על דבר תאריך פטירתו נפלו שיבושים בספרים אחדים. התאריך הנכון הוא שנת תרנ"ז. ראה תוכן מצבתו המופיע בספר שלשה ספרים נפתחים, בונ'האד תרס"ג, בסוף חלק באור לאבודרהם.
46. פרטים ביוגרפיים ראה: אביגדור קאצבורג, תמונת הגדולים, תרפ"ה Der Israelit 1932 אוגוסט, עמ' 6; בעתון דער איד, תשט"ו, כ"ז סיון; שערים, תשכ"ב, י"ז תמוז; המודיע, תשכ"ה, ט"ז תמוז. פרטים נוספים על לימודו ועל אישיותו שמעתי מפי תלמידיו: הרב ר' צבי יהודה פוקס שליט"א רבה של פג'ה (פתח תקוה), ר' אברהם שולץ מירושלים ומר מנחם לייכטר מכפר אתא.

מכן נסע לגרוסווארדיין והיה שם תלמידו המובהק של רבי יצחק אהרן לנדסברג. הוסמך לרבנות על ידי רבו המובהק מגרוסווארדיין, על ידי רבי מאיר פערלס מקראלי ועל ידי רבי ישכר בער אב"ד באנפי הוניאד.

הרהגה"צ רבי מרדכי וינקלר זצ"ל

בשנת תרכ"ט (1869) נשא לאשה את בתו של בעל אחוזה מבאנפי הוניאד והיה סמוך על שלחן חותנו במשך שנים אחדות. באותם הימים החל לרכז סביבו ילדים עניים ולימדם תורה. כבר באותם הימים הצטיין בגמילות חסדים. בחורף היה מתהלך בשוק ומחלק תה חם לבעלי הדוכנים היהודיים שקפאו מקור[47]. מכאן עבר לגרוסווארדיין ופתח שם בית מסחר. עסקיו לא עלו יפה ותוך זמן קצר הפסיד את ממונו. בהמלצת רבו מגרוסווארדיין קיבל משרה כרב בקהילה הסמוכה מעזוטעגלד. מכאן התקבל לכהן כרבה של ברעזעווא ושם התחיל לנהל ישיבה.

בשנת תרנ"ט (1899) נבחר לרבה של מאד ויצאו לו מוניטין בשל ספרו "שו"ת לבושי מרדכי" ובגלל ישיבתו המפורסמת שממנה יצאו גדולי רבנים.

47. דער איד, שם.

בישיבתו של רבי מרדכי לייב וינקלר למדו כ־120—140 בחורים[48] והיא היתה לתל תלפיות לרבני הונגריה ותופשי ישיבות[49]. בהקדמה לספרו שו״ת לבושי מרדכי, חלק או״ח, הוא מודה לבני קהילתו במאד שבזכותם הוא יכול ״להרביץ תורה ברבים בגפ״ת עם תלמידים הגונים״[50].

רוב הבחורים במאד אכלו ״ימים״ אצל בעלי הבתים. בחורים עניים שלא השיגו ״ימים״ קיבלו כסף מחברה דמזונות, שיקנו להם אוכל. רבים מהם נתמכו על ידי רבם בעצמו אשר היה ידוע בצדקת פזרונו. שיטת המנזה עדיין לא היתה נפוצה באותם הימים. בתקופה שבין הזמנים יצאו בחורים עניים לאסוף כספים לעצמם (בלשון הבחורים: ״לערוך שטרייזל״) שיוכלו להתקיים בזמן הלימודים הבא. בדרכם שיננו הבחורים דפי גמרא שלמים בעל פה.

על פי סדרי הלימודים שברוב ישיבות הונגריה קיבל כל בהור ותיק ולמדן מספר בחורים צעירים תחת חסותו שילמד עמם בחברותא. כל קבוצה כזאת התגוררה באכסניה אחת והבחור הותיק המדריך היה מכין את הצעירים לקראת השיעור ולאחר השיעור היה חוזר ומשנן אתם את חומר הלימוד. מכאן הכינוי ״חזר בחור״ כי הוא היה חוזר ומשנן אתם את חומר הלימוד. המדריך היה מקבל גם שכר מינימאלי מקבוצת תלמידיו כדי שיוכל להתפרנס תוך כדי שהותו בישיבה. באחת מתשובותיו דן רמ״ל וינקלר בענייניו של בחור צעיר, שהסתכסך עם חבריו שבחבורתא וברח לביתו. אביו סירב לשלם למדריך את שכר הלימוד. בני החברותא יצאו בהפסד גם בהוצאות דמי האכסניה, כי עליהם היה לשלם ולכסות את חלקו של הבחור שברח לביתו. רמ״ל וינקלר התערב ופסק, שעל האב לשלם את שכר הלימוד למדריך בעבור כל ״זמן״ הלימוד, כי אותו מדריך יכול היה לקבל בחור אחר במקומו בראשית ה״זמן״. הוא גם שיבח את המדריך וכתב עליו: ״כי הוא באמונת אומן עשה מלאכת שמים וכל התלמידים אשר למדו אצלו הגיעו לתכלית הנרצה״[51].

כל יום לאחר התפילה היה רמ״ל וינקלר מלמד סעיפים אחדים של או״ח עם מגן אברהם ועם מחצית השקל. בשעה 11 לפני הצהרים לימד כשעה וחצי שיעור עיון על אחת מסוגיות הש״ס בדיני ממונות עם ראשונים ואחרונים. בשיעור זה היה מבליט את הבדלי השיטות של המפרשים ולעתים היה מתפתח פלפול חריף ביניו לבין תלמידיו. לפנות ערב לימד שעור פשוט, שכלל כשני דפי גמרא לשבוע עם רש״י ותוספות, מהרש״א, מהר״ם ומהרש״ל. בשעור זה היה מדגיש במיוחד את ההבדלים בין המהרש״א

48. כך נמסר לי מפי תלמידיו. בפרנומרנטין לספרו של ר׳ נפתלי הכהן שוורץ, בית נפתלי עה״ת ואמרי שפר, מונקאטש תרס״ו, מופיעה רשימה של 90 בחורים שלמדו אז בישיבה. אין כל טפק שמספר הבחורים היה רב יותר אלא שלא כולם יכלו לתרום להדפסת הספר.

49. קשה לי שלא להזכיר כאן את מורי ורבי המהר״ם בריסק הי״ד זצ״ל אשר היה מגדולי תלמידיו של רמ״ל וינקלר והקים את ישיבתו המפורסמת בטאשנד. ראה אודותיו בספרי טאשנד, ירושלים תשל״ג או בספרי ישיבת מהר״ם בריסק, ירושלים תשל״ד.

50. שו״ת לבושי מרדכי, חלק או״ח, ברוקלין תשכ״ח. בהמשך ההקדמה הוא מתלונן על התמיכה המועטה שמגישים בעלי הבתים בדרך כלל בהונגריה לישיבות ומזהיר את הציבור שיש סכנה שמא יתפתו בחורי הישיבה וילכו ללמוד בסמינאר אשר הוא מכנה ״סומא נער״.

51. שו״ת לבושי מרדכי, חלק חו״מ סי׳ ל״ג.

לבין המהרש"ל. לאחר תפילת מעריב היה מלמד עם בחורים מתקדמים שיעור ביו"ד. לפני שיעור העיון היה מלמד סעיפים אחדים מתוך ספר חובת הלבבות[52]. בראשית בואו למאד היה מרבה ללמד עם הבחורים סוגיות על יין נסך ממסכת עבודה זרה, כי רוב יהודי מאד היו סוחרי יין ולימוד זה היה נחוץ להלכה למעשה. לאחר שסיים את לימודיו עם בחורי הישיבה היה ממשיך ללמוד לעצמו בחדר שהיה ידוע בשם "חדר של אליהו הנביא", שהיה קיים מאז רבי נתן פייטל.

בדרך לימודו הוא ראה את עצמו כממשיך את דרכו של החת"ס, אם כי הוא לא למד אצלו אישית כי אם אצל גדולי תלמידיו. מפיהם הוא למד את דרך הפשט וסברה ישרה. הוא בעצמו מציין: "וגם זה כי זכיתי לשמש מפני גדולים כולם תלמידי מרן חת"ס ובעה"י דרך תלמודם בסבר' ישרה ודיוק' והערות בפשט הגמרא ותוס' עם נושאי כליהם עשו רושם בקרבי ללמד עם תלמידים אשר משם בארה"[53].

ברוב ישיבות הונגריה היה נהוג שכל שבת ידרשו בפני הבחורים שני תלמידים מופלגים דברי "חריפות ומגידות". רבה של ישיבת מאד לא עודד את הבחורים לכך, כי הוא העדיף שהבחורים יתעמקו במשך השבוע בחומר הלימוד שנלמד בישיבה עצמה אשר הספיקה לדעתו, ולא ראה צורך להוסיף על כך.

אישיותו כדמות מחנכת

רמ"ל וינקלר, יחד עם רבי ישעיה זילברשטיין מווייטצן ועם רבי שמעון גרינפלד מסנמיהאלי, נחשבו לשלושת גדולי רבני הונגריה של ראשית המאה העשרים. מלבד גדולתו הוקסמו תלמידיו משקדנותו הרבה, מענוותנותו וממסירותו למען תלמידיו.

יומם ולילה לא פסק פומיה מגירסא. על פי רוב יצא ידי חובת ברכת השחר על ידי אחרים, מאחר שהוא עצמו לא ישן לעתים קרובות כל הלילה ועסק בתורה. בפורים ישב בסעודה עם כל תלמידיו עד החשכה ומיד לאחר תפילת מעריב פרש לחדרו ולמד כפי שהיה רגיל בשאר ימות השנה[54]. אמרו עליו, שהוא היה כל כך שקוע בעולמה של התורה והרוחניות שלא הכיר אפילו צורת מטבע ולא הבין מאומה בעולם הגשמיות והחומריות[55]. את רוב משכורתו, בגדיו ונעליו חילק לעניים ולבחורי ישיבה נצרכים. תלמידיו העריצוהו "כרב הדומה למלאך ה' צבאות" והגדירוהו בבחינת "לית דין בר נש"[56].

בחרדת קדש מדברים תלמידיו ותלמידי תלמידיו על ענוותנותו וצניעותו של רמ"ל וינקלר. מספרים שהוא היה מאמין בתום לב לכל יהודי בכל דבר, ולא יכול היה להעלות על דעתו שיהודי ישקר. במכתבי תשובה הוא מרבה בתוארים לכל מי שפנה אליו. כששאלוהו על פשר הדבר היה עונה בפשטות ובכנות: "כנראה שזהו מנהג המדינה

52. שערים, שם, פרטים דומים ולפעמים בשינויים קלים שמעתי גם מפי תלמידיו שצווינו לעיל.
53. ראה בהקדמה לשו"ת לבושי מרדכי, חלק או"ח.
54. המודיע, שם.
55. תמונת הגדולים, שם.
56. במלים אלה וברטט של קדושה תיאר אותו זקן תלמידו רבי צבי יהודה פוקס.

כי גם אלי פונים כולם בתוארים מרובים...״[57]. אחד מתלמידי תלמידיו מסר לי ששמע מפי רבו שפעם קנו לו מקל משענת עם ראש של כסף בו היו מתהלכים הרבנים. הבחורים ציפו לראות את רבם מתהלך במקל הזה. יום בהיר הופיע עם המקל בידו כאשר ראש הכסף הוסר מעליו. כששאלוהו על פשר הדבר השיב בפשטות כי המקל הוא גבוה מדי. שאלוהו הבחורים מדוע לא קיצץ את העץ מלמטה. השיב להם: ״מלמטה הכל בסדר״ ורק מהחלק העליון יש תמיד לקצץ ובמיוחד אם זה נוצץ... הבחורים הבינו את מוסר ההשכל, שיש להזהר מחטא הגאוה, במיוחד כאשר אדם עולה מעלה מעלה.

בכבוד רב היה מתיחס לכל בחור ובחור ודיבר עם כולם בגוף שלישי. לפעמים היה קם מפני תלמיד צעיר שהיה מופלג בתורה[58]. שום דבר לא הוציאו משלוות נפשו. כל הליכתו ודיבורו היו בנימוס ובמתינות. גם כאשר היה צריך לנזוף בבחור בגלל חוסר התמדתו בלימודיו היה עושה זאת בשקט ובשלוה בלי להרים את קולו.

בחיבה רבה היה משיב לתלמידיו ששאלוהו שאלות בדברי הלכה וכתב להם בראש התשובה: ״תלמיד חביב ותיק מלא עתק״[59]. בשנת תרע״א (1911) כתב בחרדה ובדאגה גדולה על אודות בחורי הישיבה אשר כפי הנראה רצו להשתחרר משירות צבאי וקרתה תקלה כלשהי או הלשנה אשר גרמו לו לעגמת נפש רבה והטרידו את מנוחתו[60]. בימי מלחמת עולם הראשונה כאשר ידע שרבים מתלמידיו נמצאים בשדה הקרב הרבה בתעניות ובסיגופין והתפלל לשלומם[61]. תשומת לב רבה הקדיש באחד מספריו[62] לשחרר מעגינותן אלמנות צעירות שבעליהן נפלו בזמן מלחמת עולם הראשונה. תשובותיו בנושא זה, המתארות כיצד נפלו יהודים קרבנות שוא למען הונגריה, נוגעות עד עומק הלב. כל מי שהתנסה לאחר מכן בשואה האיומה, קשה לו שלא לשאול האם זהו הגמול שההונגרים גמלו ליהודים בעבור נאמנותם למדינתם.

רמ״ל וינקלר ניהל את ישיבתו עד ימיו האחרונים בהיותו זקן מופלג שבע ימים, ונפטר בי״ז תמוז תרצ״ב. הרב דושינסקי הספידו ואמר ״בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות״[63].

57. ראה בהקדמתו של ר״ד מוסקוביץ לשו״ת לבושי מרדכי על כל ד׳ חשו״ע, מישקולץ תרצ״ז.
58. ראה תמונת הגדולים, שם; דער איד, שם.
59. בסוף לבושי מרדכי על נדרים, סי׳ ג; אה״ע, סי׳ מ״ז, נ״ב, נ״ה; חו״מ, סי׳ ז, מ; מהד״ת על או״ח, סי׳ קע״ז; על ד׳ חשו״ע סי׳ קכ״ה, קמ״ח.
60. שו״ת לבושי מרדכי חלק או״ח, סי׳ כ״ט: ״אתך הסליחה כי לא באתי עד הלום להשיב דבר מפני כי טרדותי מרובי׳ וגם כי בימים אלו שהי׳ לבי בל עמי מפני התלאות אשר עבר עלינו בעניין בני הישיבה די״ו כידוע ובעה״י אשר נתן מקום לשארית הפליטה וכה יעזרני בתפילה לעתיד״. ראה גם חלק יו״ד, סי׳ ע״ד: ״ע״ד עובד׳ מאינש רמאי שנטל מעות מבחורים למען פדיון נפשם והרשיע שהטמין בידו וע״כ נמסרו ליד... (כאן השמיט המחבר ולא כתב למי נמסרו הבחורים) אם הוא איש מהימן לכשרות שאוכלים אצלו בני אכסני׳ כי הוא טראקטער ודנת אותו כמסור״.
61. ראה בהקדמתו של ר״ד מוסקוביץ, שם.
62. שו״ת לבושי מרדכי, אה״ע״ז, מהדורא תניינא.
63. דער איד, שם.

לאחר פטירתו של בעל "לבושי מרדכי" נבחר לרבה של מאד רבי חיים צבי אהרנרייך ששימש קודם לכן שנים רבות כדומ"ץ של מאד. בני הקהילה בחרו בו למשרה זו על פי צוואתו של בעל "לבושי מרדכי" [64].

עם קבלת המשרה הוא המשיך לנהל את הישיבה ועל כך התפרסמה המודעה הבאה:

"הנני בקול מבשר ואומר כי הישיבה הרמה אשר נטע
בתוכנו האי סב"ק רבנו הגאון מאוה"ג מרן בעל
לבושי מרדכי זצ"ל לא פסקה ויתנהל מהיום והלאה
בשם ישיבת לבושי מרדכי תחת דגלת ממלא מקומו
אדמו"ר הרב הגאון המפורסם וכו' כקש"ת מו"ה
חיים צבי עהרנרייך שליט"א. ובחורף הבע"ל ילמדו
ש"ע סוגי' דגת בעוטא (ע"ז דף נ"ה) וש"פ מס'
פסחים שו"ע הל' פסח יו"ד הל' שחיטה" [65].

בספרו "שו"ת קב חיים" כותב רבי חיים צבי לאחד משואליו: "יק"מ הגעני תוכו רצוף אהבה... ולולי טרדותי בלימוד הישיבה כבר הייתי בא אליו בתשובה מאהבה וגם עתה לא באתי אלא בקוצר אמרים" [66]. אולם הוא לא האריך ימים לשבת על כס הרבנות ונפטר בי"ח כסלו תרצ"ז [67].

לאחר פטירתו של רבי חיים צבי אהרנרייך נבחר במקומו בנו רבי משה לייב, שהיה חתנו של רבי שמואל זלמן ויינברגר אב"ד מארגרטן. רבי משה לייב כיהן כדומ"ץ בקהילת מארגרטן, ולאחר שעבר למאד שקד להוציא לאור את ספרי אביו.

הישיבה המשיכה להתקיים במספר מצומצם של בחורים עד שנת תש"ד. ניהול הישיבה התרכז בידי רבי אליעזר אהרנרייך [68], אחיו של רבי משה לייב. עם כניסתם של הגרמנים הועבר רבי משה לייב למחנות ההשמדה, שם עינוהו הגרמנים בעינויים אכזריים [69], ובכ"ו לחודש סיון תש"ד העלוהו על המוקד. הי"ד. רבי אליעזר, אחיו יבלח"ט, היגר לארצות הברית ושוקד שם על הדפסת ספרי אבותיו.

64. לקט שושנה, תרצ"ז כסלו, שנה ד' גליון ג', דף ט"ז ע"ב, הערה ב.
65. הקהילה היהודית של מאד, עמ' 48. מובא מתוך פ. ז. שוורץ, אור תורה, קליינורדיין 1932.
66. שו"ת קב חיים, קליינורדיין תש"ג. ספר זה הוא מן הספרים הבודדים שהודפסו סמוך לשואה. כעת הודפס מחדש בניו יורק תשל"א.
67. ראה בהקדמה של בן המחבר לשו"ת קב חיים.
68. הקהילה היהודית של מאד, עמ' 46—47.
69. אלה אזכרה, תשכ"ג, כרך ה, עמ' 62—65.

פרק י"ח

ישיבת מאקו

העיר מאקו (בהונגרית: Makó, במקורות יהודיים: מאקאווא) שוכנת בדרום הונגריה על גבול רומניה ויוגוסלביה במחוז צ'ונאד בקרבת העיר סגד.

היהודים הראשונים התישבו במאקו בימי הכיבוש הטורקי במאה החמש עשרה, אולם ההתישבות הסדירה של היהודים במקום החלה רק בשנת 1740[1]. ראשוני המתישבים עסקו ברוכלות ובמסחר ובתקופה מאוחרת יותר התפרסמו כסוחרים וכיצואנים של בצל. בשנת 1814 הוקם בית כנסת גדול ומפואר. משנה לשנה הלך וגדל הישוב עד שבשנת 1930 התגוררו בה למעלה מ־2000 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של 37.000 תושבים בערך. סמוך לשואה התמעטה האוכלוסיה היהודית ומספרם ירד בכמה מאות נפש[2].

הרב הראשון במקום היה כפי הנראה רבי זעליג. בתחילה שימש כשוחט ומורה צדק ולאחר מכן בשנת תקל"ג (1773) התקבל לאב"ד הקהילה[3]. בגלל סיבות שונות עזב את המקום ובמקומו התקבל רבי יהודה ליב סג"ל, אשר יחד עם רבי יצחק גריסהבר מפאקש נלחם נגד הרב המשכיל מאראד ר' אהרן חארין[4].

רבי שלמה זלמן אולמן זצ"ל

בשנים תקפ"ו—תרכ"ג (1826—1863) ישב על כס הרבנות במאקו רבי שלמה זלמן אולמן. הוא נולד לאביו רבי שלום חריף אב"ד לאנקנבאך. לאחר נישואיו היה בתחילה רב ברענדאק ומשם עבר למאקו[5]. במאקו ניהל את רבנותו ביד רמה. השפעתו היתה מורגשת גם מעבר לגבולותיה של הונגריה. באחת מתשובותיו משנת תר"ה הגיב בחריפות רבה נגד אלה שהתכנסו בעיר ברוינשוויג לחדש חידושים בדת ישראל[6].

1. A csanádmegyei zsidók története, Makó 1929, pp. 5—21; The Jewish Encyclopedia 1906, Vol. 8, p. 273; E. J. (Jerusalem 1971), Vol. 11, p. 811; פנקס הקהילות הונגריה, עמ' 350.
2. E. J., שם; פנקס הקהילות הונגריה, שם.
3. י. גרינוולד, קורות התורה והאמונה בהונגריה, בודפשט תרפ"א, עמ' 32—33.
4. שם, עמ' 33, 36. ראה גם שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ל' סי' י"ז דף ס"ב. בעל "נודע יהודה" השיב לו תשובה בעניני מקוואות. ראה שו"ת נודע ביהודה, מהד"ת חלק יו"ד, סי' קל"ח.
5. ראה בהקדמה לספרו שו"ת יריעות שלמה, וילנא תרס"ה; המודיע, י"א טבת תשט"ז; דער איד, כ"ז תמוז תשט"ז.
6. שו"ת יריעות שלמה, סי' י"ד.

במאקו עצמה הותקן בימיו מעין בית כלא בחצר בית הכנסת ובו כלאו יהודים שנתפסו לדבר עבירה[7]. עקב מלחמתו נגד הנטיות לחידושים הוסר ממשרתו, אולם זמן קצר לאחר מכן הוחזר לתפקידו[8].

כשלושים ושלש שנים ישב על כס הרבנות במאקו והתפרסם בספריו בשם "יריעות שלמה". בעל "דברי חיים" מצאנז אמר עליו: "הונגריה אינה יודעת איזה גדול יש בקרבה". ועל ספרו אמר שמאז הופעתו של הספר "נודע ביהודה" לא הופיע ספר חשוב כמו "יריעות שלמה"[9].

ישיבתו של רש"ז אולמן

עוד בהיותו בלקנבאך עיר אבותיו ניהל בה ישיבה עם מספר בחורים ברשות אביו. כאשר עבר למאקו הקים ישיבה גדולה בסיוע בני קהילתו וממנה יצאו מאות בחורים[10]. אין לנו ידיעות על מספר הבחורים, שלמדו אצלו במשך כל זמן לימוד, אולם ברור שהוא הקדיש ממיטב זמנו לענייני ישיבתו. באחד מתשובותיו כתב לאחד משואליו: "וביקש ממני לחוות דעתי גם אנכי ואמת טרידנא בלימוד הישיבה הי"ו אשר מבקשים תפקידם וגם בשאר טרדות שונות"[11]. את בעלי הבתים היה מעורר שיתמכו בבחורי הישיבה ויקחו אותם לחתנים. את הפסוק "והבדים הנושאים הארון לא יסורו ממנו" דרש והסביר: "הם העשירים שמחזיקים לומדי תורה ונותנים בתם לבחורים עניים ובוטחים בה' שיפרנס אותם"[12]. בין תשובותיו שהשיב לשואלים מוצאים אנו מספר תשובות שהשיב לתלמידיו לשעבר ומכנה אותם "ידידי תלמידי" או "תלמידי ידידי"[13]. חלק מחידושי הלכותיו חידש תוך כדי הלימוד עם בחורי ישיבתו כשמגמתו היתה לחדד את שכלם. באחד מתשובותיו כתב: "ובדרך חידוד התלמידים ישבתי בזה קושי' התוס' דר"נ אדר"נ סותר הדדי"[14].

אם כי בעצמו ניהל ישיבה, סבור היה שעיקר הלימוד הוא לימוד עצמי וטען שאדם צריך להיות "זהיר וחריד לתקן עצמו ללמוד ביגיע ועיון רב וזה הקניין ואל תסמוך על מה ששמעת מאחרים מרבך מאביך ממוריך ומהוריך והיינו התקן עצמך ללמוד תורה מה שאינו ירושה לך מהוריך ומוריך ורק מה שאתה פעלת בעצמך"[15]. שלושים ושלש שנים ישב על כס הרבנות במאקו ונפטר בי"א טבת תרכ"ג (1863).

7. ראה בספר על מחוז צ'אנאד, המוזכר בהערה מס' 1, בשפה ההונגרית עמ' 48.
8. שם, עמ' 50—54.
9. שו"ת יריעות שלמה, בהקדמה.
10. שם, וראה המודיע, שם.
11. שו"ת יריעות שלמה, סי' י"ט.
12. יריעות שלמה, דרוש לחינוך בית הכנסת בק"ק גיססינג, מונקאטש תר"ע.
13. שו"ת יריעות שלמה, סי' ב': "לידידי ותלמידי הותיק הרב המאור הגדול", וראה סימן כ"ג: "שלומים אלומים כטל וכרביבים לתלמידי הרב המאור הגדול".
14. ראה יריעות שלמה, מונקאטש תרע"ג, דף כ"ג ע"א, סוגיא דקיום שטרות. ראה גם יריעות שלמה, חלק ב' על יו"ד, מארגיטא תרצ"ו, סי' ק"ר, דף ס"ג ע"א: "ובלימוד התלמידים אמרתי לישב ע"פ דברים הנ"ל כוונת תוס'".
15. יריעות שלמה, חלק ראשון על יו"ד, וינה 1854, בהקדמה לספרו הנ"ל בשם "שפת היריעה" דף ב ע"א.

שנים אחדות לאחר פטירתו נתפלגה הקהילה לקהילה נאולוגית ולקהילה אורטודוקסית. בקהילה האורטודוקסית כיהנו הרבנים רבי אברהם קורנפלד שנפטר בכ"ה סיון תרס"ג[16] ולאחריו רבי אברהם יוסף גרינוואלד שישב על כס הרבנות במאקו בשנים תרס"ו—תר"ע ועבר לחוסט ומשם לאונגוואר. הוא נפטר בט"ו טבת תרפ"ח ובדברי הספד לזכרו נאמר: "נהג ישיבה גדולה והניח אחריו חידושים על התורה ובסוגיות הש"ס להלכה ולמעשה"[17].

רבי משה פורהנד זצ"ל

רבי משה פורהנד נולד בנייטרא לאביו ר' יוסף צבי ולמד בישיבתו של בעל "חתן סופר" במטרסדורף. לאחר נישואיו התקבל כדומ"ץ ומגיד שיעור בנייטרא, ובשנת תרע"ג התקבל כרבה של מאקו[18].

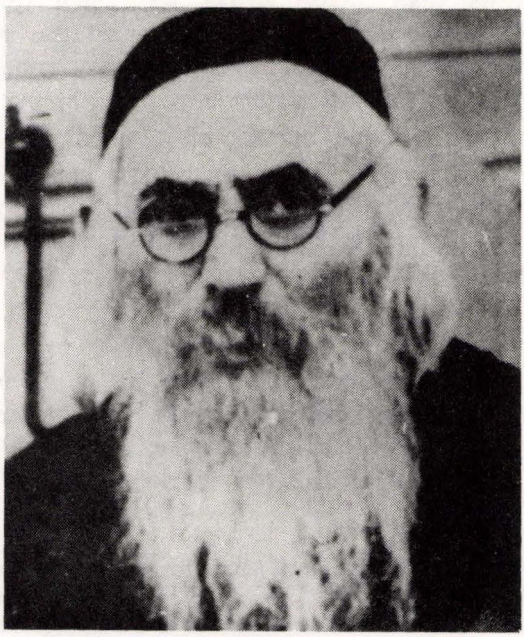

הרה"ג רבי משה פורהנד זצ"ל

16. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת א, אות מ"א; מליצי אש, כרך ג, כ"ה סיון, עמ' קי"ט סימן ק"מ.
17. אוצר חיים, דעווא תרפ"ח, ספר רביעי עמ' ע"ב. ראה אודותיו גם בפרקים על חוסט ואונגוואר.
18. ראה בהקדמה לספרו אהל משה על התורה, ניו יורק תשל"ז, עמ' ג—ט"ז. פרטים נוספים נמסרו לי מפי תלמידיו: ר' פנחס שלמה סימון, ר' יצחק אייזיק דייטש, ר' צבי זהבי, ר' ראובן גומבו, ר' יוסף הופמן.

כבר בהיותו בחור ישיבה במאטרסדורף הרבה בתעניות ובסיגופים. פעם הזמינו רבו והוכיחו על כך, כי הרי חז"ל אמרו שתלמיד חכם אינו רשאי לישב בתענית[19]. בהערצה גדולה היה מזכיר את רבו ממאטרסדורף לפני בחורי ישיבתו והוא מרבה לצטט אותו בספרו.

בהיותו דומ"ץ בנייטרא היה ידוע כרב אשר נוהג לפי מנהגי אשכנז. במרוצת השנים התקרב לחסידות והרבה לנסוע לאדמורי"ם מבעלז, שינאווה וסיגעט[20]. כשהיה חוזר מהאדמו"ר מבעלז היה נוהג לומר לתלמידיו: "בבעלז שואבים יראת שמים בדליים"[21]. בדרשותיו שפורסמו בספרו "אוהל משה" הוא מרבה לצטט את האדמו"ר מבעלז, ובהשפעתו התחיל במרוצת השנים לחבוש שטריימל.

בנייטרא הרביץ תורה בחברת "מחזיקי תורה" והקים לו ישיבה, בה למדו בחורים מנייטרא ומקהילות אחרות. עשרים וחמש שנים הנהיג את עדתו וישיבתו בנייטרא, עד שבשנת תרע"ג הכתירו אותו כרבה של קהילת מאקו[22].

זמן קצר לאחר בואו למאקו התאספו לישיבתו כ־160 בחורים. בחלקם באו עמו מנייטרא ואחרים היו חדשים שבאו ממרחקים. בימי מלחמת עולם הראשונה ירד מספרם של הבחורים, אולם בסוף שנות העשרים שוב מנתה הישיבה כ־120 — 160 בחורים.

אחדים מן הבחורים אכלו "ימים" ואחרים אכלו במסעדה הפרטית שבביתו של ר' יואל פיין, היו תקופות שהיתה גם מנזה לקבוצה קטנה של בחורים. הישיבה קיבלה גם עזרה מתומכי הישיבה בג'יור (Győr) ור"מ פורהנד יחד עם הגבאים קבעו את גובה המענק שנתנו לבחורים הנצרכים, שלא השיגו לעצמם "ימים". לפעמים התקבלו תרומות מבוגרי הישיבה שהגרו לאמריקה ולא שכחו את רבם הנערץ. בשנת תרפ"ז הורחב בניין בית המדרש הקטן שלא יכול היה להכיל את מספר הבחורים שגדל[23].

הלימודים התנהלו על פי שיטת בעל "חתם סופר", שכללו שיעור עיון (סוגיא) ושיעור פשוט בגמרא רש"י ותוספות. ר"מ פורהנד לימד על פי רוב את שיעור העיון עם הראשונים ואחרונים. בין הסוגיות שנלמדו בשיעור זה היו: טיפת חלב, אין ברירה, ריחא דמילתא, רוב, בשר וחלב ועוד. בזמן מלחמת עולם הראשונה למדו את הסוגיא: "אשה שהלך בעלה למדינת הים". היה זה נושא אקטואלי לצורך הלכה למעשה.

בשיעור פשוט למדו כשני דפים גמרא, רש"י ותוספות לשבוע. שיעור זה לימד רבי אפרים רוזנפלד חתנו של ר"מ פורהנד, ולאחר שהוא עבר לסנדרה לימד שיעור זה הרב ר' משה נתן נטע למברגר.

בידיעה שפורסמה בירחון "הבחור" משנת תרפ"ח נאמר על ישיבת מאקו כדלקמן: "בישיבת הגאב"ד שליט"א לומדים כעת 120 בחורים שעור פשוט חולין פ' כל בשר, ושעור עיון בסוגיא טיפת חלב ויו"ד ה"מ, וא"ח הלכות השכמת הבוקר"[24]. במשך

19. בהקדמה לאהל משה, עמ' ו.
20. שם, עמ' ז.
21. מפי תלמידיו.
22. אהל משה, בהקדמה עמ' ח, וראה שם בספרו עמ' כ"ד בדרשתו לפרשת וירא שדרש לראשונה במאקו בשנת תרע"ג: "כבר למדתי עם החברה מחזיקי תורה בק"ק נייטרא כ"ה שנה לטובה וכן זכיתי לנהל ישיבה בכל אותו זמן".
23. מפי תלמידיו.
24. הבחור, תרפ"ח, גליון ב עמ' ט"ו.

השבוע לימד ר"מ פורהנד גם שעור ביו"ד, ובליל ששי שעור בחומש ורש"י ותיבל את דבריו עם פירוש הרמב"ן[25].

בשיעורים הרגילים היה בוחן ר"מ פורהנד בעיקר את הבחורים הצעירים, ואילו בחומש ורש"י לא ויתר לאף אחד ובחן גם את הותיקים ביותר, שלא יזלזלו ויאמרו שזה לימוד פשטני מדי.

בליל ששי היו עורכים תיקון ליל חצות, ולפי תורנות היתה כל פעם קבוצה אחרת ערה כל הלילה. לפנות בוקר באו כל הבחורים לבית המדרש וקראו את כל ספר תהלים. ספר התהלים של ר"מ פורהנד היה כולו ספוג בדמעות מרוב בכי, שבכה על כל יהודי ששפך לפניו את מרי לבו ואת צרותיו[26].

דמותו החינוכית של ר"מ פורהנד

כל בחור שבא ללמוד לישיבתו של ר"מ פורהנד הוזמן לשיחת היכרות עם רבו. בהזדמנות זו נשאל התלמיד על אודות לימודיו הקודמים. על פרנסת ההורים ואורח חייהם. במשך שנים רבות לאחר מכן זכר ר"מ פורהנד את כל פרטי השיחה ששוחח עם כל אחד.

בלימודיו וביחסיו לתלמידיו היה דייקן וקפדן בבחינת "זרוק מרה בתלמידים", אולם מתחת למעטה של הקפדנות היתה מורגשת אהבה אבהית של אב נאמן, הדואג לא רק לרוחניותם של הבחורים כי אם גם לקיומם הכלכלי ולבריאות גופם[27]. את שעוריו בישיבה היה מתחיל בדייקנות כל לפני הצהריים בשעה עשר וחצי והיה מסיימו בשעה שתים עשרה. פעם האריך את שעורו לאחר השעה שתים עשרה ולא הבין מדוע הבחורים אינם מרוכזים יותר בלימודם. "ראש הישיבה" (כינוי לבחור המופלג ביותר בישיבה) הסביר לר"מ פורהנד שהבחורים שאוכלים "ימים" חוששים, שבעלי הבתים יכעסו עליהם בעבור איחורם לארוחה. בשבת שלאחר המקרה בשעור פרקי אבות לבעלי הבתים, העיר ר"מ פורהנד את תשומת לבם לכך שהבחורים חוששים להאריך בלימודיהם בגללם. ועוד הוסיף לומר להם שעליהם לדעת שלמעשה לא הם המפרנסים את הבחורים, אלא הבחורים מפרנסים אותם, כי בזכות תורתם הם מתקיימים. הוא דרש מהם, שכל בעל בית ידאג לכלכלתם של שני בחורים לפי הפסוק: "שני תמידים כהלכתם"[28].

בחנוכה היה מגביר את קצב הלימודים כדי שהבחורים לא יתפנו לשחק "קוויטלעך" (קלפים). באחד מדרשותיו לחנוכה אמר: "דכל כוחו של נס חנוכה בשביל להציל אור התורה שלא לאבד הזמן היקר ח"ו בלא תורה בשחוק קארטין ושאך וקוויטלעך וכדומה"[29]. הוא בעצמו היה מדליק את נרות חנוכה בהתלהבות גדולה בשירים ותשבחות ומיד לאחר מכן זירז את הבחורים שישובו ללימודם באמרו, "כי נר מצוה — ותורה

25. בהקדמה לאהל משה, עמ' ט"ו.
26. שם, עמ' י"ב.
27. שם, עמ' ט.
28. מפי אחד מתלמידיו.
29. אהל משה, בדרשה לחנוכה, עמ' ע"א.

אור"[30]. פעם נודע לו שקבוצת בחורים שיחקה "קוויטלעך" בליל חנוכה, מיד הכריז, שכל חברי הקבוצה מסולקים מן הישיבה. רק לאחר הפצרות מרובות הסכים לסלוח להם והטיל עליהם קנס כספי גדול. בכסף זה קנו פרוכת לארון הקודש שבבית המדרש ועליה נרקמו המלים "לכפרת עוונות"[31].

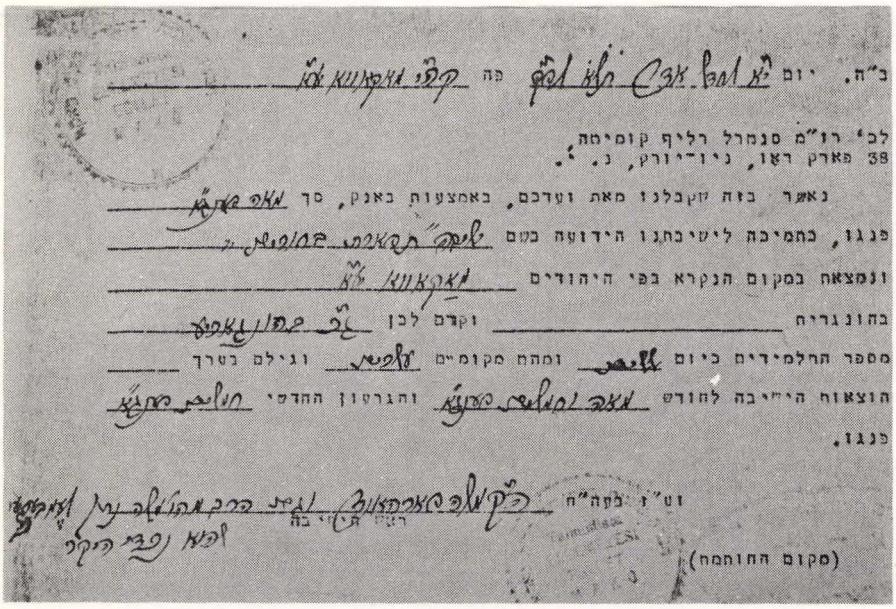

קבלה על עזרה מ"סנטרל רליף קומיטי" (מתוך מחלקת כ"י של ישיבה אוניברסיטה)

הישיבה נחשבה לישיבה "בעלבעתית" עם נטייה לחסידות. ר"מ פורהנד היה צם בימים ב, ה, ב לאחר פסח וסוכות, וכן היה צם בימי פרשיות שובבי"ם. כל יום היה הולך למקוה ובמשך זמן התפילה היה עומד על רגליו. בלילות שבת באו הבחורים אל שלחנו והשמיע להם דברי תורה, מוסר ויראת שמים. כל אורח חייו והתנהגותו הדתית והמוסרית שימשו כדוגמא ומופת לתלמידיו. לפי תפיסתו חייב כל מורה ומחנך להיות בבחינת "קשוט עצמך ואח"כ קשוט לאחרים". בדרשתו לפרשת בהעלותך אמר: "אלא

30. שם, בהקדמה, עמ' י"ד.
31. מפי אחד מתלמידיו.

ודאי דהרב והמורה צריך להיות עם בני ביתו ספר פתוח וללמוד מהם הדרך הטוב והישר"[32].

בתשעה באב היה יוצא עם קבוצת בחורים לבית העלמין והיה משתטח על קברם של צדיקים קדמונים. בעתות של גזירות רעות היה משתטח במיוחד על קברו של הקדוש ר' נפתלי שנהרג בשנת תקל"ט על קידוש השם[33].

בחורים שלמדו אצל ר"מ פורהנד במשך שנים רבות זכו לנשיקות חמות ממנו כאשר באו להפרד ממנו בתום לימודיהם. הוא היה מעניק לתלמידיו תעודת "חבר" או תעודת "מורנו". אחדים אף זכו לקבל ממנו היתר הוראה.

הוא התמיד בלימודו ובניהול ישיבתו עד סוף ימיו. בראש חודש סיון תש"ד חש ברע ואושפז בבית החולים בבודפשט. זמן קצר לאחר מכן בי"ז סיון נפטר ולמחרתו הובא לקבורה במאקו. עם תום השבעה החלו הגרמנים ימ"ש בגירוש היהודים ממאקו אל מחנות הריכוז.

32. אהל משה, עמ' רל"ט—ר"מ.

33. שם, בהקדמה, עמ' י"ג. מסופר שבשנה זו העלילו עלילת דם על יהודי המקום וכדי להצילם מידי מעליליהם לקח על עצמו ר' נפתלי את האשמה. הוא נידון למות והוצא להורג.

פרק י"ט

ישיבת סנמיהאלי

העיירה סנמיהאלי (בהונגרית: Bűdszentmihály) שוכנת במחוז סאבולץ בקרבת העיר ניר׳האזא. הקהילה נוסדה בשנת 1840, והיא מנתה אז 61 יהודים. סמוך לשואה בשנת 1941 התגוררו בה 684 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של 12008 נפש. היהודים עסקו ברובם במסחר ובעיקר בשיווק דגן[1].

בין רבני המקום הראשונים נמנה רבי שמעיה רוטנברג[2], אולם על הישיבה הראשונה בסנמיהאלי אנו שומעים החל מתקופתו של רבי יהודה גרינפלד.

ר"י גרינפלד היה תלמידו של בעל "קול אריה" ומחסידיו של בעל "דברי חיים" בצאנז. לאחר תתונתו ישב שנים אחדות על התורה בחוסט. בשנת תרל"ג התקבל כאב"ד סנמיהאלי וישב שם על כס הרבנות שלושים ושלש שנים. על גדולתו בתורה ועל ישיבתו מספר אחד מתלמידיו:

"וזכורני כד הייתי טליא כבן י"ד שנה ולמדתי בישיבתו ובאו שמה גדולי רבני ארץ הגר לבקרו וכולם ספרו נפלאות מעוצם גדולתו בתורה, הי׳ ממש בור סיד שאינו מאבד טיפה וכל מה שלמד ידע בע"פ ומידותיו וצדקותיו שראיתי אין לספר כי מרובים הם, הי׳ פשטן גדול עניו ושפל רוח"[3].

בין גדולי הרבנים שהוסמכו על ידו לרבנות נמנה האדמו"ר רבי יואל טייטלבוים מסאטמר. ר"י גרינפלד נפטר בא׳ אדר שנת תרס"ג, בהיותו בן שבעים שנה.

רבי שמעון גרינפלד זצ"ל

רבי שמעון גרינפלד המכונה המהרש"ג נולד בשנת תרכ"א לאביו רבי יהודה, שהתגורר באותם הימים בחוסט. בהיותו בן אחת עשרה שנים למד בישיבתו של המהר"ם שיק בחוסט והיה אחד מתלמידיו המובהקים. מספרים שהמהר"ם שיק אמר: "יש לי

1. פנקס הקהילות הונגריה, עמ׳ 220—221. מלבד המקורות המובאים להלן שמעתי פרטים מפי תלמידי המהרש"ג: הרב ר׳ יחזקאל מנדל, הרב ר׳ שלמה חיים ברנשטיין ומפי האברך ר׳ שמעון למברגר בשם אביו.
2. מפי תלמידי סנמיהאלי ומפי אנשי המקום.
3. מליצי אש, כרך ג, ב אדר, עמ׳ 11.

שני סוגי תלמידים: בחורים גדולים עם ראשים קטנים, ובחורים קטנים עם ראשים גדולים. הבחור שאול רוזנברג (אח"כ רבה של ראצפרט) והבחור שמעון גרינפלד הם בחורים קטנים עם ראשים גדולים. שניהם מדייקים בדברי רש"י כהלכה". שנים אחדות למד גם בישיבתו של בעל "קול אריה". לאחר נישואיו התישב במונקאץ, ובהיותו שם דומ"ץ ניהל גם ישיבה עד שהתקבל, בשנת תרס"ח, לאב"ד ור"מ סנמיהאלי[4].

הרהגה"צ רבי שמעון גרינפלד זצ"ל

תכנית הלימודים ודרך לימודו של המהרש"ג

המהרש"ג למד עם תלמידיו מתוך שתי מסכתות בבת אחת. מתוך מסכת אחת למד עם תלמידיו שיעור פשוט ומתוך המסכת השניה למד שיעור עיון. בדרך זו היה משום חידוש, כי ברוב ישיבות הונגריה היה מקובל ללמוד שיעור עיון (סוגיות) מתוך מסכתות שנות ואילו בישיבתו של המהרש"ג למדו סוגיא אחר סוגיא לפי סדר הדפים מתוך אותה מסכת[5].

4. שם, שם, י"ט שבט, עמ' ל"ד, וראה בספרו של ר"ש גרינפלד, שבא זהב, ווראנוב תרצ"ג, עמ' ב.
5. בהקדמה לשבא זהב, עמ' ג—ה. חלק מן הדברים המובאים בהמשך נאמרו לי מפי תלמידיו.

בשיעור פשוט לימד המהרש"ג כדף וחצי עד שני דפי גמרא לשבוע. בשלב ראשון לימד גמרא עם רש"י ובשלב שני חזר על הגמרא עם התוספות. גם בשיעור זה נהג בניגוד למה שהיה מקובל בישיבות הונגריה אחרות — הוא לא לימד את המהרש"א ואת המהר"ם. בעניין זה היה רגיל לומר, שמי שאינו מבין מאליו את דברי המהרש"א סימן שלא הבין כהלכה את דברי התוספות, ומי שלא הבין את התוספות לא הבין ודאי גם את הגמרא. בלימוד זה שם את הדגש על המקור שבגמרא, ורצה שכל אחד יגיע מעצמו להבנת דבריהם של המפרשים. הנחתו היתה, שעל ידי לימוד יסודי במקור יגיע כל אחד להבנה כזאת שכל קושיות המפרשים תפולנה מעצמן.

גם בשיעור עיון, שהתקיים בשעות לפני הצהרים, היה מלמד תחילה את הגמרא ביסודיות, ולאחר מכן חזר על הגמרא שנית עם הראשונים ועם ה"שיטה המקובצת". אפילו בשיעור זה לא הרבה ללמד את המהרש"א ואת המהר"ם ובחר מתוכם רק מספר מצומצם של קטעים. בלימוד זה שם את הדגש על הראשונים.

בשני השיעורים שהזכרנו היה חוזר פעמים אחדות על לימודו באמרו, שאדם מתחיל להבין את העניין בגמרא רק לאחר שחזר על לימודו בפעם החמישית, ורק לאחר שלמד בפעם העשירית יבין את העניין על בוריו. כדי שהבחורים יוכלו לחזור ולשנן ולהעמיק בחומר העדיף המהרש"ג ללמד בכל שיעור חומר מועט מבחינה כמותית.

לקראת שיעורו היה המהרש"ג מתכונן בביתו עם התלמיד החלש ביותר בלימודים, כי רצה לדעת כיצד להסביר את הדברים בשיעור שכל אחד ואחד יבינו. בשעה שלימד את שיעורו בפעם הראשונה בפני תלמידיו נהג להסביר זאת בפשטות יוצאת מן הכלל, עד שכמעט כל דרדק מסוגל היה להבינו. לאחר מכן חזר פעמים אחדות על הגמרא וכל פעם הוסיף נדבך נוסף לדבריו הקודמים.

לימודו היה על דרך הסברא, ונמנע ככל האפשר להכנס לדברי פלפולים. שני דברים עמדו כל הזמן לנגד עיניו: פשט והלכה. את עיקר מצוות לימוד התורה ראה בידיעת ההלכה ובידיעת טעם ההלכה על פי הסברא. כאשר גילה שבדברי הט"ז או בדברי הש"ך יש גירסא מסויימת, שעל ידי כך משתנית ההלכה, עמד על כך בהרחבה רבה. לעומת זאת, כשנתקל בלימודו בדברי פלפול או בישוב בעיה בדברי הרמב"ם, עבר על כך במהירות רבה. כל לימודו היה מכוון "לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא".

בישיבת סנמיהאלי למדו כרגיל בישיבות אחרות שו"ע או"ח ויו"ד, ובנוסף לכך למדו גם חושן משפט. המהרש"ג היה ידוע כאחד המומחים הגדולים בחושן משפט. לאחר מלחמת העולם הראשונה היה צורך בהתרת עגונות, על כן הרבה לעסוק בנושא זה ונחשב למומחה הגדול ביותר שמסוגל היה להכריע את פסק ההלכה בנידון זה.

הבחורים למדו גם חומש ורש"י. בשיעורים אלה הדגיש המהרש"ג את הפשט והרבה ללמד חומש עם רמב"ן ואבן עזרא. לעתים נהג לומר, מי שאינו לומד את פירושי הרמב"ן אינו יכול להבין כהלכה אף פסוק בתורה. ועוד היה אומר, מי שלומד את התורה ע"י רמז דרוש וסוד ואיננו מתעמק בפשט הרי הוא כאילו מקיים את מצוות התורה ע"י דיבור, כוונה ומחשבה ולא ע"י מעשים[6]. בלמדו את ספר ויקרא היה מתעמק בתורת הקרבנות. לשיעוריו בחומש ורש"י, שהיו מרתקים ביותר, היו באים גם בעלי הבתים של הקהילה.

6. שם, עמ' ב.

המהרש"ג היה אחד מגדולי המשיבים בשו"ת. יהודי הונגריה ראו בו ובשני רבנים נוספים: ברבי ישעיה זילברשטיין מוייצן, וברבי מרדכי לייב וינקלר ממאד, את שיירי אנשי כנסת הגדולה. נהגו לכנותם בשם "גדולי הסגול".

תשובותיו של המהרש"ג לשואלים התבססו על פי רוב על חומר הלימוד שלמד עם בני ישיבתו. הוא היה מהסס להשיב על נושאים שעדיין לא לימדם ביסודיות עם תלמידיו. באחת מתשובותיו כתב לשואל:

"ואנכי טרוד בלימוד עם התלמידים של בני הישיבה ד' יברכם, ואין אני עוסק עמהם עתה בה' שבת וכבר אמרו כי קאי בהאי מסכת אל תשאלו במסכת אחריתא, ואם הראשונים אמרו כך מה נענין אבתרי' ולא כל אדם זוכה להיות בקי בארבע חלקי הש"ע"[7].

ביחוד היסס להשיב לשואליו בהלכות נידה, מאחר שאת הנושא הזה לא נהג ללמוד עם בחורי ישיבתו. בעניין זה כתב לאחד משואליו:

"הגם כי קשה עלי להשיב שאני טרוד בלימוד עם התלמידים בענייגים אחרים וכי קאי רבי בהאי מסכת אל תשאלי' במסכתא אחריתי' ובפרט בה' נידה שלא למדתי הלכה זו עם תלמידים בחורים כדרכי, שאז אמרו חכמז"ל ומתלמידי יותר מכולם, הלכה זו אין מהדרך ללמד עם בחורים שהם פנויים כמובן ועכ"ז למען ידידותי עמו ועם אביו נ"י הנני מוכרח להשיב"[8].

בדומה לתשובותיו גם חידושיו צמחו לפעמים מתוך לימודיו עם בני ישיבתו. באחד מחידושיו הוסיף את ההערה הבאה: "וכתבתי בפנקס שלי (בשנת תרע"ד) ולא באתי אלא להוסיף איזה דבר שנתחדש לי עתה בלמדי עם התלמידים בעניין שליחות"[9].

תלמידיו מספרים, שלעתים היה מוסר לידי תלמידיו תוכנה של שאלה שנשלחה אליו, ורצה לראות כיצד הם מסוגלים לדון בשאלה ולהשיב תשובה משלהם. הוא היה קורא את תשובותיהם ומעיר להם הערות, ובסוף השיב את תשובתו הסופית לשואל.

עם כל החשיבות שיחס להשבת תשובות לשואלים נתן עדיפות ראשונה ללימודיו בישיבה עם תלמידיו. באחדות מתשובותיו הוא ציין: "ומחמת טרדת התלמידים קצרתי"[10]. באחת התשובות הביע את זעמו על שואל אחד שהטרידו בשאלות סרק בשעה שהוא עסוק בענייני ישיבתו[11]. בסוף מלחמת העולם הראשונה למד המהרש"ג עם

7. שו"ת מהרש"ג, ת"א תשל"ד, חלק א, סי' נ"א.
8. שם חלק יו"ד, סי' י"א, וראה גם סי' ט: "וגם אין לפלפל על דבריו כי הוא מהראשונים ובפרט שלא למדתי מס' נידה והלכותיה עם תלמידים מפני שאין המנהג ללמד הלכתא זו עם בחורים רווקים שלא נשאו עוד מפני טעם המובן".
9. חידושי מהרש"ג על מסכת שבועות ותשובות, ת"א תשל"ד, סי' ח.
10. שו"ת מהרש"ג, חלק ב, סי' ג, ה, ל"ט, פ"ע, קנ"ט.
11. שם, חלק א. חלק יו"ד, סי' נ"ח: "מכתבך קבלתי ולא הוטב בעיני על אשר אתה מטריחני בחבר כזה, וכי צריך אני לתת לך הסכמה על כל דבר אשר נופל בדעתך, הלא מוטרד אנכי בלימוד התלמידי' וגם להשיב להשואל הלכה למעשה על עניין שאירע באמת". ראה גם חלק ב, סי' פ"ה.

כל בני ישיבתו הלכות עגונות, כי רצה לדעת כיצד לפסוק הלכה למעשה בשאלות השונות שהתעוררו עקב המלחמה. מרוב לימוד והתעמקות בנושא זה ידעו רוב הבחורים את כל הלכות עגונות בעל פה.

כאב הרחמן אהב את תלמידיו, אם כי על פי רוב הסתיר מהם את חיבתו אליהם מחשש שמא יחשבו שהותרה הרצועה ויחדלו ללמוד בהתמדה. בעניין רב היה מאזין לחידושי תורתו של כל תלמיד ותלמיד, ולכל אחד היה מוסיף הערה מסויימת. כאשר בחור למדן מופלג הביא לפניו חידוש חשוב היה אומר לו: "יש מקום להעמיק יותר ולומר את הדברים בצורה טובה יותר". בהערה מסוג זה היה ממריץ את הבחור להעמיק יותר ולא להסתפק במה שחידש כבר. לעומת זאת כאשר בתור שהיה חלש בלימודיו הביא בפניו חידושים שאין בהם ממש השתדל שלא להרפות את ידיו ועודדו במלים חמות: "יש משהו חשוב בדבריך, אלא שזה לא מושלם"[12]. על שאלות שנשלחו אליו ע"י תלמידיו היה משיב בדברי פתיחה חמימים כגון: "כבוד אהובי תלמידי", או "לכבוד אהובי תלמידי הרבני"[13]. בכובד ראש השיב לאחד מתלמידיו ששאלו בזמן מלחמת העולם הראשונה אם מותר ליהודי לעבוד בבית חרושת ליצור כלי נשק. התלמיד הסביר בשאלתו, שהעבודה כרוכה בחילול שבת, אך באמצעותה יינצל משדה הקרב. המהרש"ג השיב לו: "והנה פשיטא דודאי הם רשאים ללכת לפבריק (בית חרושת), אף שיצטרכו שם לחלל שבת פק"נ (פיקוח נפש) דוחה הכול ובשדה הקטל הוא ממש פק"נ"[14]. לעומת זאת הוא השיב בכעס לאחד מתלמידיו ששאלו שאלה בדבר "אור האלקטרי". בשאלה זו של הבחור ראה עניין של יוהרה, והציע לו לעסוק תחילה בש"ס ופוסקים לפני שיתן את דעתו לדברים השייכים "לגדולים בחכמת הטבע"[15].

למהרש"ג היה כח הסבר עצום ובשיעוריו השתמש במשלים רבים כדי לקרב את לב תלמידיו לאהבת התורה וליראת שמים. יומם ולילה שקד על תורתו ולא פסק גירסא מפומיה. גם תלמידיו הלכו בדרכו, ולא היה צורך במשגיחים שישגיחו על התמדתם בלימודם. רוב הבחורים ישבו על התורה אפילו בערב שבת עד סמוך להדלקת נרות.

הוא היה דייקן גדול והקפיד על לוח זמנים קבוע. בשעות הצהריים היה מפסיק את שיעורו בדיוק בשעה שתים עשרה וחצי, וכך הוא עשה גם אם הוא היה באמצע של עניין בגמרא או בדברי תוספות. גם מתלמידיו דרש שיתחילו את לימודיהם בדיוק בשעה חמש לפנות בוקר ושיסיימו את לימודיהם בשעה עשר בלילה ולא מאוחר יותר. אפילו בלילות ששי לא דרש מהם להיות ערים וללמוד בלילה. הוא נהג לומר, שהיום הוא ארוך מאוד ואפשר להספיק ללמוד בו הרבה בלי להזדקק ללילה.

12. מפי תלמידיו.
13. שו"ת מהרש"ג, חלק א, חלק או"ח, סי' ה, מ"ד; חלק יו"ד, סי' ס"ד ועוד.
14. שם, חלק ב, סי' כ"ג.
15. שם, סי' ק"ז: "הנה באמת לא הי' מהראוי להשיב בזה לבחור כי מה עניין לבחור לשאול שאלה כזו השייכה לגדולים ולחכמים בחכמת הטבע היודעים בטיב העניין של אור האלקטרי מה הוא, אבל לבחור אין זה אלא רמות רוחא". בסוף הוא מסיים את התשובה בהערה: "אבל מכאן ולהבא אל ימלא לבו לשאול שאלות כאלו אשר אינם שייכים לו וידעתי שעוד לא מילא כרסו בש"ס ופוסקים וישנם הלכות חבות שאין לו ידיעה בהם ואיך מלאו לבו לכתוב ולברר שאלות כאלו שצריך הכותב להיות בקי בש"ס ופוסקים ואת אשר אוהב אוכיח להעמידו על האמת".

ברוב ישיבות הונגריה היה נהוג שראש הישיבה לימד סעיפים אחדים מתוך ספר מוסר לפני שהתחיל את שיעורו בגמרא. המהרש"ג התחיל את שיעורו בגמרא ולא לימד תחילה מתוך ספרי מוסר. פעם ביקר בשיעורו בעל בית אחד, שבנו למד בישיבה. תמה בעל הבית, מדוע אין המהרש"ג מלמד לפני שיעורו מתוך ספרי מוסר, כפי שנהוג בשאר הישיבות. הסביר לו המהרש"ג, שבחור שלא מספיק לו ללמוד מוסר מתוך דברי אביי ורבא בגמרא לא יועיל לו שום ספר מוסר, ומוטב שבחור כזה לא יבוא לישיבתו לסנמיהאלי.

הלימודים בישיבה היו מכוונים לגדל דור של תלמידי חכמים ויראי שמים. אמנם המהרש"ג עצמו נהג בדרכי החסידות וגם ניהל שלחן בליל שבת, אך הלימודים בישיבה לא היו מכוונים לחנך במיוחד לחסידות.

כעשרים ושתים שנה ישב המהרש"ג על כסא הרבנות בסנמיהאלי ונפטר בי"ט בשבט תר"ץ. לאחר פטירתו נבחר במקומו רבי שלמה אלעזר רוטנברג זצ"ל הי"ד, והוא המשיך לנהל ישיבה עם מספר מצומצם של בחורים עד לימי השואה.

פרק כ'

ישיבת פאקש

העיירה פאקש (Páks) נמצאת כמאה עשרים ק"מ דרומית מבודפשט על הנהר דנובה. עוד בימי שלטון הטורקים במאה ה־16 התגוררו יהודים בודדים בעיירה. עקב מלחמות הטורקים נתפזרו הקהילות שבאיזור והתבססו מחדש רק במאה ה־18. במפקד האוכלוסין שנערך בשנים 38—1735 נרשמו 80 יהודים. בשנת 1941 התגוררו בפאקש 730 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של 11.766 תושבים[1].

כאמור התארגנה הקהילה מחדש במאה ה־18 ובמרוצת השנים הפכה לאחד ממרכזי תורה החשובים בהונגריה וכקהילת אחות לקהילת בונ'האד הסמוכה. למן אמצע המאה השמונה עשרה נבחרו רבנים לקהילה[2]. בשנת תקמ"ב (1782) התקבל לרבה של הקהילה רבי יצחק גריסהבר שעמד בקשרי שו"ת עם בעל "נודע ביהודה" ועם בעל החת"ס. הוא התפרסם במיוחד בויכוח שניהל עם הרב אהרן חארינר מאראד שהנהיג לראשונה תיקונים בדת ברוח הרפורמים[3]. רבי יצחק גריסהבר נפטר בט' כסלו תקפ"ג (1823)[4]. אחריו ישבו על כסא הרבנות בפאקש רבי יחזקאל בינעט ורבי פייבל הורוביץ[5].

רבי יואל אונגר זצ"ל

בשנת תר"א (1841) עלה על כס הרבנות בפאקש רבי יואל אונגר שהתפרסם בספרו שו"ת ריב"א. הוא נולד בשנת תק"ס לאביו רבי אליעזר אונגר ברכניץ. אביו שלחו ללמוד בישיבות של רבי אליעזר בעל שמן רוקח, של רבי צבי הירש חריף, של רבי קאפעל חריף בוורבוי, של רבי מרדכי בנעט ואצל בעל חת"ס[6]. לאחר נישואיו

1. M.Zs.L., עמ' 677 ; ש. ב. דוד סופר, מזכרת פאקש, ירושלים תשכ"ב, כרך א' עמו' 1—2 ; E.J. (מהדורת אנגלית, ירושלים 1971) כרך 13, עמ' 15 ; פנקס הקהילות הונגריה, עמ' 437.
2. מזכרת פאקש, שם.
3. על הרב חארינר ראה טויזנט יאהר אידיש לעבן אין אונגארן, עמ' 197—201. על הויכוח עמו ראה מזכרת פאקש, עמ' 8—87.
4. שם, עמ' 90—91. בשם הגדולים, מערכת י', סי' רכ"ז, ובמליצי אש, כרך ג', ט כסלו, אות ס"ז באמר שנפטר בשנת תקע"ו.
5. מזכרת פאקש, שם עמ' 98—112.
6. ראה בהספד שנשא על החת"ס, שנדפס בספרו תשובת ריב"א, בודפשט תרפ"ד, חלק ב. ההספד מועתק מתוך הספר מלאה קטורת לרבי זוסמן סופר. וראה מליצי אש כרך ג, י"א טבת, סימן של"ג, עמ' פ"ה—פ"ו ; מזכרת פאקש, שם, עמ' 116—120.

עסק שנים אחדות במסחר עד שהפסיד את רכושו, ואז הסכים לקבל על עצמו את כס הרבנות. אל ישיבתו בפאקש נהרו בחורים רבים, אבל כדי שלא להכביד על קהילתו החזיק בישיבתו רק מספר מצומצם של תלמידים. היו אלה בחורים מובחרים ומופלגים. בלימוד הגמרא היה נוהג להתעמק בראשונים בלבד בלי הפוסקים האחרונים[7]. בכתבי יד אנו מוצאים שהוא היה מעניק תעודת "מורנו" לבחורים שהיו ראויים לכך, וכן הכתיר אחדים במכתב סמיכה לרבנות[8]. הוא נפטר בי"א טבת תרמ"ו[9]. על מצבתו רשום בין השאר:

נתקבל על כסא הרבנות פה פאקש בשנת תר"א
נפטר בשיבה טובה בש"ק י"א טבת
ונקבר בהספד גדול יום ב' תרמ"ו לפ"ק
ידיו שלח למרחקים לחכמי דורו דורשי התורה
והעמיד תלמידים הרבה מי כמוהו מורה
ארז לבנון אדיר התורה סיני ועוקר הרים
לשונו מפיק מרגליות סברות עמוקות מפנינים יקרים[10].

רבי אליעזר זוסמן סופר זצ"ל

לאחר פטירתו של רבי יואל אונגר התקבל כרבה של פאקש רבי אליעזר זוסמן סופר. הוא נולד בפרשבורג בשנת תקפ"ח (1828) לאביו ר' מרדכי אפרים. בהיותו ילד הספיק עוד לשמע שעורים אצל בעל "חת"ם סופר", ולאחר מכן היה מתלמידיו המובהקים של בעל "כתב סופר". כמו כן למד בישיבתו של בעל מהר"ם שיק שישב אז ביערגן[11].

לאחר שנשא לאשה את בתו של רבי יואל אונגר היה דיין בקהילת פאקש שלש שנים, וריכז סביבו עשרות בחורים שלימדם תורה ויראת שמים. מכאן התקבל כרב של קהילת האללאש, ועם פטירת חותנו רבי יואל אונגר בשנת תרמ"ו (1886) הוזמן לשבת על כס הרבנות בפאקש. כל ימיו עמד בקשרי שו"ת עם גדולי התורה מבני זמנו ושקד על ספריו שפרסם במרוצת השנים[12].

7. שם, עמ' 122. בספרו תשובת ריב"א, חלק ב, סי' ג, הוא מצטדק שמלבד היותו טרוד בעול הקהילה "גם עול הישיבה עלי מדי יום ביומו".
8. ראה צילומי כתבי יד במזכרת פאקש, עמ' 140—141.
9. מליצי אש, שם.
10. מזכרת פאקש, עמ' 136.
11. פרטים על תולדות חייו ראה מזכרת פאקש, ירושלים תשכ"ו, כרך ב, עמ' 1—55. על תקופת לימודיו אצל בעל "כתב סופר" הוא כתב בהספידו את רבו: "היה לי כאב ולא זוזתי מכתלי בהמ"ד לערך עשר שנים, לא לבד ממקור חכמתו הרווני וממבועי יראתו הוריני הדרך אשר אלך גם נתן לכסף מוצא לעזרני בימין צדקו". ראה בספרו מלאה קטורת, פרשבורג תרל"ב, דף כ"ה.
12. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ז' אות א. וראה שם בהערה.

הרה"ג רבי אליעזר זוסמן סופר זצ"ל

הרה"ג רבי יוסף ליב סופר זצ"ל

בשתי הקהילות ניהל ישיבות והרביץ תורה ברבים. בבואו תחילה לקהילת האללאש יסד ישיבה ודאג שכל אחד מהבחורים ישיג "אכילת ימים" אצל בעלי הבתים. הוא ראה ברכה מרובה ב"אכילת ימים" של הבחורים כי על ידי כך היתה השפעה דתית של הבחורים על בעלי הבתים. הבחורים אמרו דברי תורה על יד השלחן, היו מברכים ברכת המזון והיו מקפידים על קיום כל מצוה ומצוה[13]. בקריאה נרגשת פנה לבני קהילתו בהאללאש שיתמכו בישיבתו:

"נדיבי עם אלקי אברהם רודפי צדק מבקשי ה' שמעו אלי כי בעוה"ר מה שכתב שלמה המלך על אשה זרה חכמות חיצוניות מקויים בימינו כי חכמות זרות בנתה בית. חצבה "סעמינר" על גבי מרומי קרת... ע"כ מצוה גדולה עד מאד כעת יותר מלפנים בישראל שהי' מקיים הבחור אדם כי ימות באוהל תורה בלחם צר ומים לחץ הי' עוסק בתורה בישיבה כעת הדור חלוש מצוה גדולה להחזיק בחור ירא ה' בביתו וליתן לו ארוחת תמיד... ושבח אני את הקהילות המחזיקים לומדים בחורים על שלחנם כל השנה כאחד מבניהם של ב"ב... אבל עוד יותר מאכילה מי שנותן מקום דירה נאה שיוכל לישב ללמד במנוחה ובטהרה. כמה נגידים שיש להם חדרים סגורים כל השנה ואין נותנים לבחור עתידים ליתן הדין"[14].

13. מזכרת פאקש, כרך ב, עמ' 13—14.

14. שם, עמ' 14—15, הערה 44. על מעמדם של בחורי הישיבה בכלל, הוא מתלונן בהקדמה לספרו מלאה קטורת; "בעו"ה נראה אין גבול לת"ח... לא נצו הרמונים לתלמידי' לבחורי' צאן קדשים מי יתן בתו מקציני העם לבחור כימי קדם".

בני הקהילה בהאללאש נענו לקריאתו ותמכו בישיבתו ביד רחבה ועל כך הביע להם את תודתו בהקדמה לספרו ספר המקנה:

"היטיבה ה' לטובים לקהל עדת ישורון אשר אנכי יושב בקרבם ב"ה בשלום נתנו צמרי ולחמי מחזיקים אותי ק"ק האללאש וק"ק מיישא. השקיפה ממעון קדשך לברך אותם על כל הטוב שעשו עם צאן קדשים ארוחות תמיד גם נותנים לכסף מוצא על ספרים ובחורים כבני ביתם בכבוד גדול, אילן נאה במה אברכך"[15].

לאחר שעבר בשנת תרמ"ו לקהילת פאקש סייע שם בידו הגביר ר' יששכר בער דייטש להקים בית מדרש חדש, כי בית המדרש הישן לא הספיק להכיל בתוכו את כל הבחורים שנהרו לישיבתו. בהערצה ובהוקרה הוא מביע את רחשי תודתו לר' יששכר דייטש:

"המצוה הגדולה אשר עשה הנגיד ונדיב החשוב החבר יששכר המכונה ר' בער דייטש... יען שביהמ"ד הישן קטן מהכיל ב"ה ת"ח ובחורים שלומדים כל יום... העיר ה' את נדבת הנ"ל ובנה בית ארמון כליל הדר... ונתחנך ביום ד' דסליחות תרמ"ז... וכן רבותי אני מבקש... שיהיה לי כח לחנך הבית כי חרדה אחזתני כעת לצאת מבהמ"ד הישן אשר למד שם חותני מורי הגאון ז"ל יותר מארבעים שנה זכה וזיכה רבים כמה תלמידים העמיד, כמה מאות תשובות השיב לשואלי דבר ה'"[16].

בהערצה גדולה הוא מדבר על פאקש כולה ומתאר אותה: "עיר אלקים מלאה חכמים וסופרים שמה רקת ריקנים שבה מלאים מצוות וגמ"ח... ב"ה נתקבלתי בכבוד גדול ומחזיקים ישיבה גדולה, ה' יברכם"[17]. כאן בפאקש הקים "חברה מזונות" שנועדה לסייע לקיומם הכלכלי של הבחורים[18].

דרך לימודי

כל בוקר לאחר גמר התפילה למד עם תלמידיו שיעור בשו"ע אורח חיים כשהוא עדיין עטור בטלית ותפילין. בשעות לפני הצהריים היה בתחילה מתכונן לשיעוריו בעצמו, וכשנתחדש לו חידוש מסויים קרא לאחד מבניו או לאחד מתלמידיו והשמיע בפניו את חידושו כדי לראות אם יש בדבריו חידוש של ממש. לאחר מכן נכנס לבית המדרש והשמיע בפני תלמידיו את שיעור העיון. בשעת השיעור ניסה לבדוק אם הבחורים ירדו לסוף דעתו. בסוף השיעור היה חוזר על חידושיו בפני מספר מצומצם של בחורים ובקשם שיבהירו את דבריו בפני בני הישיבה הצעירים יותר. לפנות ערב

15. ספר המקנה, פרשבורג תרל"ז, בהקדמה. ראה גם בהקדמה לחלק שני, פרשבורג תר"מ: "ישלם ה' כמפעלם כל הטוב שמטיבים עמי ועם בחורי חמד הבאים בצל קורתי".
16. בהקדמה לספרו עט סופר, פאקש תרמ"ח—נ"ט, חלק א.
17. בהקדמה לספרו דמשק אליעזר, פאקש תרמ"ו.
18. מזכרת פאקש, כרך ב, עמ' 48—49.

היה נותן שיעור נוסף בגמרא, ובין מנחה למעריב לימד שו״ע, יורה דעה. בליל שבת לאחר הסעודה היה לומד עם קבוצת בחורים את פרשת השבוע עם פירוש הרמב״ן[19].

בהקדמה לספרו ספר המקנה, הוא מצטדק על שהחליט לפרסם את ספרו, וכותב בין השאר: ״אבל ב״ה לא פסקו בחורים מחדר הורתי זה עשרים שנה ודרכי ללמד לאט לאט להראות לצעירי צאן קדשים דרך ראשונים וסברות אחרונים, ויום היה לי למלאכה ללמד לתועלת התלמידים ולילה היה לי למשמר לעיין ולברר עד ידי כהה מגעת ורשמתי ראשי דברים לעצמי״[20].

על יחסו השלילי של רבי אליעזר זוסמן סופר לפלפול אנו יכולים ללמוד מתוך הצוואה שכתב לבנו:

״על כן אכתוב לך בני אהובי דרך הלימוד, בכל יום תלמוד משניות... ובכל יום ויום אימה דף גמרא רש״י ורא״ש, אבל עיקר הלימוד יהיה בעיון היטב היטב רק בסברא ישרה ולא בפלפול של הבל רק לישב דרך הלימוד שתוכל לדמות ולחלק וזהו עיקר הלימוד שלא ליפול ברשת הטעות ואם אין לאיש דרך הישר בלימוד מה יועיל הבקיאות אם לא יודע לברר וללבן דבריהם״[21].

הוא היה ער לבעיותיהם של כל בחורי הישיבה. כאשר מישהו היה משתעל באמצע שיעורו היה קורא לו בגמר השיעור ונתן לו כסף שיקנה לו תרופות או ״סוכריות קנדל״ נגד השעול[22]. ישיבתו התפרסמה בכל רחבי הונגריה ויצאו ממנה גדולי רבנים ותלמידי חכמים[23]. במשך שנים רבות סבל ממחלות ומיסורים נוראים עד שנפטר בערב יום כפורים שנת תרס״ג[24].

רבי יוסף ליב סופר זצ״ל

רבי יוסף ליב סופר התקבל כרבה של פאקש לאחר פטירת אביו רבי זוסמן סופר בשנת תרס״ג. בנעוריו למד בישיבתו של רבי משה הלוי פולאק בבונ׳האד ולאחר מכן בישיבתו של בעל ״שבט סופר״ בפרשבורג. בשנת תרמ״ה התקבל לרב בקהילת דרטשקה ועם פטירת אביו עבר לפאקש[25].

בהיותו רב בדרטשקה ניהל כבר ישיבה של עשרות בחורים אשר ברובם עברו עמו אחר כך לפאקש. הוא נהג לשוחח עם כל בחור ובחור ״כאיש אל רעהו בפנים צוהלות בשובה ונחת באהבה ובחיבה יתירה״[26]. למעלה משלושים שנה הרביץ תורה

19. שם, עמ׳ 72—75.
20. ספר המקנה, פרשבורג תרל״ז.
21. מזכרת פאקש, כרך ב׳ עמ׳ 62.
22. שם, עמ׳ 72.
23. ראה א. מ. ישראלי, ״בעל ילקוט אליעזר״, בעתון דער איד, כ״א חשון תשי״ז (26 לאקט. 1956).
24. מליצי אש, כרך ב, ט תשרי, עמ׳ ל״ג.
25. פרטים ביאוגרפיים ראה מזכרת פאקש, שם עמ׳ 137—152.
26. ראה אשכבתיה דרבי, פאקש תרע״ט. החוברת נספחה גם למזכרת פאקש כרך ג. ירושלים תשל״ג, עמ׳ 162.

לבחורים בישיבתו. בדרך כלל היה מעוניין לקבל לישיבתו בחורים צעירים שיכול היה לגדלם על פי רוחו ורצונו, ומהם יצאו אחר כך רבנים מופלגים[27]. בהסתמכו על דבריו של בעל "כתב סופר" אמר, שאדם אשר מעמיד תלמידים צדקתו עומדת לעד, כי לתורתו ולמצוותיו יש המשך באמצעות תלמידיו הנמשלים לכוכבים ומאירים לעולם, אם כי אינם נראים ביום. בהמשך דבריו אמר, שהמצוה היא גדולה במיוחד ללמד "לקטנים שאינם בעלי עבירה ולא טעמו טעם חטא"[28].

הוא לא חסך כל מאמץ כדי להיטיב את מצבם של בחורי ישיבתו ולספק להם מזון. פעם קיבל כאות הוקרה מנוצרי אחד עצים להסקת התנור בחורף ומספר שקים עם קמח, מיד מסרם לצרכי הבחורים בישיבתו[29].

ישיבת פאקש תרע"ה (התמונה בידי ר' ש. ב. דוד סופר)

בשנת תרע"ד פנה בקול קורא לצבור שיסייע בידו להקים בית תבשיל (מנזא) עבור בחורי הישיבה. בין השאר הוא כותב שם:

"ואברך את השם כי זה יותר משבעים שנה אשר ישיבתנו הרמה עומדת לשם ולתפארת ולא פסקו הלימודים בקהילתנו הקדושה מעת אשר הזריח שמש אבי

27. שם, עמ' 156. הדברים מובאים שם בדברי הספדו של רבי יעקב שלום סופר.
28. ראה בספרו י. ל. סופר, ילקוט סופר, ניו יורק תשכ"ד (דפוס צילום), כרך א, דף נ"ב ע"ב, סי' רנ"ח.
29. מזכרת פאקש, כרך ב, עמ' 153.

זקיני מורי הגאון האדיר המאיר לארץ ולדרים ר' יואל אונגר בעל תשובות ריב"א ז"ל ואחריו אאמו"ר הגאון הקדוש מו"ה אליעזר זוסמן סופר זצוק"ל ותלמידים למאות נהרו אליהם לרוות צמאונם ממעיני חכמתם ויראתם וכמה גדולי תורה מורי הוראה יצאו מבית מדרשם וברוך ה' שלא עזב חסדו ממני נותן ליעף כח ללמד תלמידים הגונים ולהרביץ תורה ברבים וישיבתנו הרמה עודנו עומד בתוקפה, לא פנה זיוה והדרה מתנהגת ביראת ה' טהורה. הבחורים עוסקים בתוה"ק בהתמדה רבה, וזה שנים רבות אשר רבנים הגאונים צדיקי הדור שליט"א יגעים למצא פתח ישועה להיטיב מעמד הישיבות כי רבים המה בני עניים אשר נפשם יבשה ויושבים על פת חרבה להגות בתוה"ק ובעזרת ה' יסדתי חברת בית מזון לבחורים דישיבתנו הרמה, אשר תעודתה יהי' להעריך לפניהם תבשיל חם בכל יום לרוות נפשם השוקקה ודברתי על לב המתנדבים וכמה מהם הבטיחו סך גדול ומסויים לקרן קיימת אשר יהי' נשאר ונרשם לזכרון שם הנדיב לדורות לקרן יסוד. ע"כ עליכם אחינו בני ישראל נדיבי עם אלקי אברהם שומרי משמרת הקודש הדת והאמונה אוהבי תורה ותומכיה אשא קולי ואקרא: בואו חושו לעזרה"[30].

בניהול הישיבה סייע בידו רבי יצחק קרפל, שהיה נותן שיעורים אחדים בישיבה ובוחן את התלמידים על החומר שלימד.

בשנת תרע"ח נסע רבי יוסף ליב סופר למורושושרהלי להשתתף בשמחת בן אחיו. לפני נסיעתו ציוה על תלמידיו שבזמן העדרו יתכוננו בעצמם לסוגיא "דשוחט בשבת", כדי שיהיו מוכנים לסוגיא זו עם שובו משם[31]. אולם הוא לא זכה עוד ללמד סוגיא זו, כי נפטר באופן פתאומי בהיותו במורושושרהלי בכ"ב סיון תרע"ח והובא לקבורה בפאקש.

לאחר פטירתו ישב על כס הרבנות בפאקש אחיו רבי שמעון סופר. באותו זמן השתולל הטרור הלבן ברחבי הונגריה וקהילות ישראל רבות ובתוכן גם פאקש נפגעו קשות. לאחר שנרגעו הרוחות ניהל רבי שמעון ישיבה עם מספר מצומצם של בחורים. הוא מוזכר בספרו של אביו ובלבושי מרדכי, חלק אבה"ע סי' כ"ה, כ"ו. הוא חלה ביום א דראש השנה ונפטר בשמיני לתשרי תרצ"א[32]. את מקומו מילא חתנו רבי שמשון אלטמן זצ"ל.

רבי שמשון אלטמן זצ"ל הי"ד

רבי שמשון אלטמן, רבה האחרון של פאקש, נולד בשנת תרנ"ד (1894) לאביו רבי יהודה, רבה של מזו־טשאט, מחבר שו"ת מי יהודה וספר ים של יהודה על התורה.

30. שם, עמ' 154.
31. ראה אשכבתיה דרבי, בנספח למזכרת פאקש כרך ג, עמ' 145.
32. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ש, סי' קפ"ו, עמ' 246 ; מליצי אש, כרך ב, ח תשרי סי' נ"ד ; מזכרת פאקש, כרך ב, עמ' 179—193.

הרה"ג רבי שמשון אלטמן זצ"ל הי"ד

בתחילת דרכו למד ר"ש אלטמן תורה מפי אביו. לאחר מכן נסע לישיבתו של רבי עקיבא סופר בפרשבורג, שם היה בין הבחורים המופלגים, והתמנה לגבאי "דחברה חריפות ומגידות". לאחר מספר שנים של לימוד הוסמך לרבנות על ידי גדולי הרבנים: רבי מרדכי ליב וינקלר בעל "לבושי מרדכי", רבי שמואל רוזנברג מאונסדורף, רבו רבי עקיבא סופר מפרשבורג ועל ידי רבי ליב פרידמן ראש בי"ד בפרשבורג.

בשנת תרע"ג נשא לו לאשה את בתו של רבי שמעון סופר, שהיה אז עדיין רב בסנדרה. שנים אחדות היה סמוך על שלחן חותנו וסייע בידו בהנהגת הרבנות וניהול הישיבה. כאשר רבי שמעון סופר עבר בשנת תרע"ז לפאקש התקבל רבי שמשון אלטמן במקומו בסנדרה. לאחר פטירת חותנו בשנת תרצ"א נתקבל למלא את מקומו כרבה של פאקש. במשך עשרים ושמונה שנים ששימש בכתר הרבנות בשתי הקהילות, ניהל ישיבות גדולות שהתפרסמו בציבור היהודי[33].

בהקדמה לספרו של אביו "שו"ת מי יהודה" מביע רבי שמשון אלטמן את הוקרתו הרבה לקהילת פאקש ומתאר אותה כאכסניה של תורה בעבר ובהווה. בין השאר הוא כותב: "גם היום ת"ל מלאה חכמים וסופרים, מהם שתורתם אומנתם וגם ת"ח סופרים שהיום להם למלאכה והלילה למשמר לקבע בהם עתים לתורה וכל אנשיה חובבי תורה הקדושה ורודפי חסד וצדקה. ריקנים שבך מצוות מלאים ומשביבי יהדות נלבבים, גם בצוק העתים הללו ובעת משבר הכלכלי השורר ה' ירחם מחזיקים אותי ואת ישיבתי הרמה הי"ו לתפארת ביתם פתוח לרווחה, ליתן לתנוקות של בית רבן ולצאן קדשים ארוחה"[34].

33. פרטים על תולדות חייו ראה: אלה אזכרה, כרך חמישי, עמ' 312—315; שערים, עש"ק ט"ז תמוז תשל"א (9.7.71); בהקדמת בני המחבר לספרו של ר"ש אלטמן, שבולת הנהר, בני ברק תשכ"ט; מזכרת פאקש, כרך ג', עמ' 11—18. פרטים חשובים שמעתי מפי בנו ר' שרגא פייבל אלטמן נ"י ומפי ר' יקותיאל זלמן נבנצאל שהיה תלמיד מובהק וגבאי במשך שנים רבות בישיבת פאקש (כיום גזבר עיריית בני ברק).

34. ראה בהקדמה לשו"ת מי יהודה, חלקים א—ב, באלקני תרצ"ד, מישקולץ תש"ג.

בישיבתו של ר״ש אלטמן למדו בבת אחת לפי שלש תכניות של גפ״ת: 1. בשיעור עיון הוא לימד כל יום בין השעות 11—1 את אחת הסוגיות בש״ס. בין הסוגיות שנלמדו היו: ר׳ חזקיה ור׳ אבוה, מדליקין מנר לנר, ריחא מילתא, היתר מצטרף לאיסור, כבתה ועוד. בשיעורים הראשונים של הסוגיא השתתפו כל הבחורים כולל גם הצעירים ביותר, אך כאשר עברו ממקורות הגמרא למקורות שבראשונים והאחרונים נותרו בשיעורים רק הבחורים הגדולים והמתקדמים שביניהם. במשך כל ״זמן״ לימוד הספיקו ללמוד שתיים שלש סוגיות. חברת ״קניין ספרים״ היתה משאילה את ספרי המפרשים לכל זוג של בחורים לשעות אחדות. 2. כל שבוע במשך שעות אחר הצהריים בין השעות 5—7 לימד ר״ש אלטמן שיעור פשוט שכלל שני דפי גמרא, רש״י, תוספות, מהרש״א ומהר״ם. בין המסכתות שנהג ללמד יש לציין את המסכתות הללו: פסחים, חולין, גטין, קדושין, מכות, ביצה ועוד. לפני שיעורים אלה נהג ללמד סעיפים אחדים מתוך ספרי מוסר שונים. 3. בין מנחה למעריב היה מלמד במשך שלשה ימים בשבוע ״שיעור טפל״. בשיעור זה נהג ללמד מסכתות שלא היה מקובל ללמדן בישיבות, כגון מועד קטן, תמורה ועוד. בשני הערבים הנותרים בשבוע נהג ללמד בין מנחה למעריב: אורח חיים או חומש ויקרא. הוא סבר שנושאים מעין אלה לא ילמדו התלמידים בעצמם או בכל מסגרת אחרת. בערבי שבתות לפני הצהריים היה מלמד יו״ד, אבל את עיקר זמנו הקדיש ללימוד נ״ך. במסגרת זו לימד מתוך הספרים: יהושע, מלכים, ירמי׳ תהלים ומשלי. כמו כן לימד בערבי שבתות חומש ורש״י על פרשת השבוע. היו תקופות שהבחורים נדרשו ללמוד נ״ך בעצמם. בשנים הראשונות לשבתו בפאקש לימד רבי יצחק קרפל את השיעורים ביו״ד ולאחריו נתן שיעור זה ר׳ אליעזר זוסמן אלטמן הי״ד בנו של ר״ש אלטמן, או שהוא עצמו נתן שעורים אלה.

הבחינה בשיעור פשוט התקיימה בימי חמישי בערב. לרגל הבחינה התכנסו כל הבחורים בבית המדרש ור״ש אלטמן היה קורא אליו קבוצות קבוצות לבחנם. היה לו חוש מיוחד להרגיש מי הם הבחורים שניסו להתחמק מן הבחינה, להם היה נוהג להציג שאלות נוספות. את חומר הלימוד של הסוגיא היה בוחן פעם בששה שבועות בערך. הבחינות בשיעור טפל ובאו״ח התקיימו במוצאי שבת. בבחינות דרש שכל בחור ידע את הגמרא ורש״י מתוך ספר פתוח. הוא רצה לראות אם בחור יודע, היכן בא פסיק, נקודה וסימן שאלה וקריאה. את התוספות בחן בע״פ, כי כאן היה הדגש על הבנת העניין כולו, קושיות ותרוצים. כאשר בחור רצה להשיב תשובה על תוספות מתוך הספר היה אומר בהלצה: ״אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו״ (על פי פסחים דף נ ע״א; כתובות דף ע״ז ע״ב). את פסוקי המקרא המובאים בגמרא רצה שידעו כולם מתוך המקור במקרא ולא רק מן הגמרא.

ר״ש אלטמן היה מתכונן ביסודיות רבה לשיעור העיון, אולם הוא לא התכונן לשיעור פשוט והיה מתיגע על לימודו תוך כדי שיעורו עם הבחורים. בשיטה זו היתה לו מטרה חינוכית ברורה כי רצה להראות כיצד מתכוננים לדף גמרא, וביחוד רצה ללמדם שיש להתיגע על התורה ״כי אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה״. בשיעורי גפ״ת היה מדקדק בכל מלה של רש״י, אחר כך היה מלמד תוספות והיה מציין את הערותיהם של הרש״ש ומהר״ץ. בשיעוריו היה מסביר את הדברים

בתכלית הפשטות. מי שהתקשה בחומר הלימוד לפני שמיעת השיעור היה שואל את עצמו לאחר מכן כיצד לא עלה פירוש זה על דעתו קודם לכן[35].

להבהרת שיעוריו היה משתמש באמצעי המחשה שונים. בשעה שהיה מלמד יורה דעה, הלכות ריאה היה נוטל מן השוחט ריאה ומראה לבחורים את צורתה במציאות. הוא היה הולך לבית המטבחיים עם הבחורים שהתכוננו להיתר הוראה ושם היה ממחיש בפניהם את חלקי הגוף השונים של הבהמה[36]. בשעה שלמדו מסכת גטין היה מציג בפני הבחורים גט ומראה להם את תוכנו וצורתו. בשיעורים ממסכת כתובות ויבמות היה מציג את צורת הנעל בה משתמשים לצורך חליצה.

הוא דרש מהבחורים, שילמדו לכתוב בלשון הקודש. כל בחור היה צריך למסור מדי שבוע לרבו את מחברת התרגילים, בה היה צריך להעתיק מספר עמודים מתוך ספרי קודש. כמו כן היה מבקש מהבחורים שיכתבו מכתבים לאביהם בלשון הקודש.

מלבד ההבנה היסודית של חומר הלימוד דרש גם מתלמידיו, שישננו היטב את חומר הלימוד. הוא עצמו היה חוזר ומשנן את חומר הלימוד בזמן מתן השיעור עד שהלימוד נקלט בזכרונם של כולם. לפעמים הפכה הבחינה עצמה לשיעור של שינון וחזרה על החומר. בנאומי הפתיחה היה אומר שיש ללמוד בהתמדה כל יום וכאשר מפסידים יום של לימוד קשה מאוד להשלימו. בעניין זה דרש את הפסוק: "היום לא תמצאו בשדה" (בשלח ט"ז פסוק כ"ה), אם עבר יום ללא לימוד לא ימצאוהו יותר בשדה. הוא היה אומר, אם בחור סיים את חומר הלימוד של השיעור ילמד לימוד עצמי או יחזור על השיעור הקודם, אך לא ישב בטל.

מלבד החינוך לתורה ויראת שמים הקפיד לחנך את הבחורים גם לדרך ארץ. הוא פנה אליהם שינהגו בכבוד כלפי בעלי בתים ושיקדימו לברך בברכת שלום כל אדם ואדם. הוא רצה שיקפידו על סדר ונקיון בהופעתם החיצונית לפי הכלל "שיהא שם שמים מתאהב על ידך". לתלמידיו היה מזכיר, שעליהם לכתוב לבית הוריהם בקביעות. לעתים היה שואל אחדים מתלמידיו: האם כתבת כבר לבית הוריך מכתב? הוא היה מקפיד שהבחורים לא ישנו ממנהגי אבותיהם. בישיבתו היו בחורים בעלי רקע "אשכנזי" מ"אויברלנד" ובחורים בעלי רקע חסידי מ"אונטרלנד". הוא רצה שכל אחד ואחד ישמור על מנהגי אבותיו ולא ישנה מאומה מדרכיהם. היתה לו התחושה שעליו לשמור נאמנה על הפקדון, שההורים הפקידו בידיו.

את כל דרישותיו מהבחורים דרש בדרכי נועם. רק לעתים רחוקות נקט בשיטה של "זרוק מרה בתלמידים". פעם הזמין אליו שני תלמידים, שלא נהגו כשורה. הוא נתן להם לעמוד רגעים אחדים בחדרו והסתובב הלוך ושוב בלי לומר להם מלה. בסוף הודיע להם שהם רשאים ללכת לדרכם, בלי להוסיף להם כל הערה נוספת. פגישה מעין זו הספיקה לתלמידים, שיזהרו להבא בדרכם ובמעשיהם.

35. תכנית הלימודים ודרך לימודו נרשמו כאן על פי הנאמר בהקדמה לספרו שבולת הנהר ועל פי דברים שנאמרו לי מפי תלמידיו בעל פה.
36. שיעורים מומחשים אלה ידועים בשם "מימוש".

שערי ישיבתו היו פתוחים עד שנאלץ היה לפזר את תלמידיו בשנת תש"ג מתוך צער ושברון לב. לאחד מתלמידיו כתב מכתב והביע את תקותו שעוד יזכה לפתוח את ישיבתו מחדש: "יתן ה' שיוחזר בקרוב עטרה ליושנה להפתח שערי ביה"מ ואזכה לתרביצא נאה עם תלמידים הגונים ויר"ש כבשנים קדמוניות"[37].

בי"ז תמוז תש"ד נלקח יחד עם בני קהילתו אל העקידה באוישביץ ולא שב יותר. הי"ד.

37. שערים. שם.

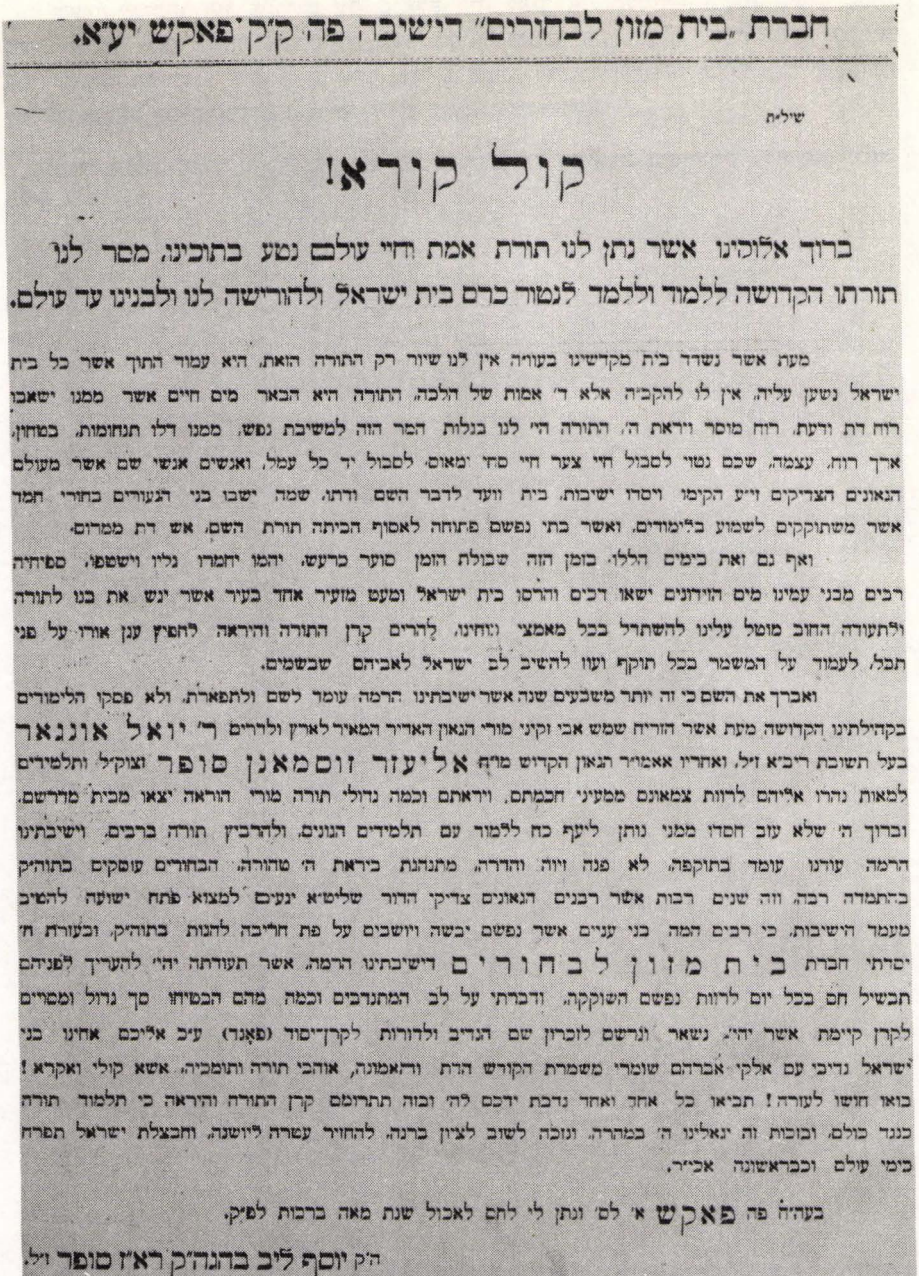

חברת „בית מזון לבחורים" דישיבה פה ק"ק פאקש יע"א.

שו"ת

קול קורא!

ברוך אלוקינו אשר נתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכינו, מסר לנו תורתו הקדושה ללמוד וללמד לנטוע כרם בית ישראל ולהורישה לנו ולבנינו עד עולם.

מעת אשר נשרד בית מקדשינו בעוה"ר אין לנו שיור רק התורה הזאת, היא עמוד התוך אשר כל בית ישראל נשען עליה, אין לו להקב"ה אלא ד' אמות של הלכה, התורה היא הבאר מים חיים אשר ממנו ישאבו רוח דת ודעת, רוח מוסר ויראת ה', התורה היי לנו בגלות המר הזה למשיבת נפש, ממנו דלו תנחומות, בטחון, ארך רוח, עצמה, שכם נטוי לסבול חיי צער חיי סח"ו מאום, לסבול יד כל עמל, ואנשים אנשי שם אשר מעולם הגאונים הצדיקים זי"ע הקימו ויסדו ישיבות, בית ועד לדבר השם ודתו, שמה ישבו בני הנעורים בחורי חמד אשר משתוקקים לשמוע בי"מודים, ואשר בתי נפשם פתוחה לאסוף הביתה תורת השם, אש דת ממרום.

ואף גם זאת בימים הללו, בזמן הזה שבולת הזמן סוער כרעש, יהמו יחמרו גליו וישפו, ספיחיה רבים מבני עמינו מים הזידונים ישאו דכים והרסו בית ישראל? ומעט מזעיר אחד בעיר אשר ינש את בנו לתורה ולתעודה החוב מוטל עלינו להשתדל בכל מאמצי נוזחינו, לחרים קרן התורה והיראה לחסין ענן אורו על פני תבל, לעמוד על המשמר בכל תוקף ועוז להשיב לב ישראל לאביהם שבשמים.

ואברך את השם כי זה יותר משבעים שנה אשר ישיבתינו הרמה עומד לשם ולתפארת, ולא פסקו הלימודים בקהילתינו הקדושה מעת אשר הוריח שמש אבי וקיני מורי הגאון האדיר המאיר לארץ ולדרים ר' **יואל אונגאר** בעל תשובת ריב"א זיל, ואחריו אאמו"ר הגאון הקדיש מרן **אליעזר זוסמאן סופר** וצוק"ל ותלמידים למאות נהרו אליהם לרוות צמאונם ממעיני חכמתם, ויראתם וכמה נדולי תורה מורי הוראה יצאו מבית מדרשם. וברוך ה' שלא עזב חסדו ממני נותן ליעף כח ללמוד עם תלמידים הנונים, ולהרבין תורה ברבים, וישיבתינו הרמה עודנו עומד בתוקפה, לא פנה ויוה והדרה, מתנחנת ביראת ה' טהורה, הבחורים עוסקים בתוה"ק בי"תמדה רבה, וזה שנים רבות אשר רבנים הגאונים צדיקי הדור שליט"א ינעים למצוא פתח ישועה להשיב מעמד הישיבות, כי רבים המה בני ענים אשר נפשם יבשה ויושבים על פת חריבה להנות בתוה"ק, ובעורת ה' יסדתי חברת **בית מזון לבחורים** דישיבתינו הרמה, אשר תעודתה יהי' להעריך לפניהם תבשיל חם בכל יום לרוות נפשם השוקקה, ודברתי על לב המתנדבים וכמה מהם הבטיחו סך נדול ומטרים לקרן קיימת אשר יהי' נשאר ונרשם לוכרון שם הנדיב ולדורות לקרן־יסוד (פאנד) ע"כ א"יכם אחינו בני ישראל נדיבי עם אלקי אברהם שומרי משמרת הקודש הנה וריאמנה, אוהבי תורה ותומכיה, אשא קולי ואקרא! בואו חושו לעזרה! תביאו כל אחד ואחד נדבת ידכם לה' ובזה תתרזמם קרן התורה והיראה כי תלמוד תורה כנגד כולם, ובוכות זה יגאלינו ה' במהרה, ונזכה לשוב לציון ברנה, להחזיר עטרה ליושנה, וחבצלת ישראל תפרח כימי עולם וכבראשונה אכי"ר.

בעה"ח פה **פאקש** א' לס' ונתן לי לחם לאכול שנת מאה ברבות לפ"ק,

ה"ק **יוסף ליב בהגה"ק ר"א סופר** וי"ל.

קול קורא לסייע לחברת "בית מזון לבחורים" (תרע"ד)

קבוצת בחורים בפאקש תרצ"ד

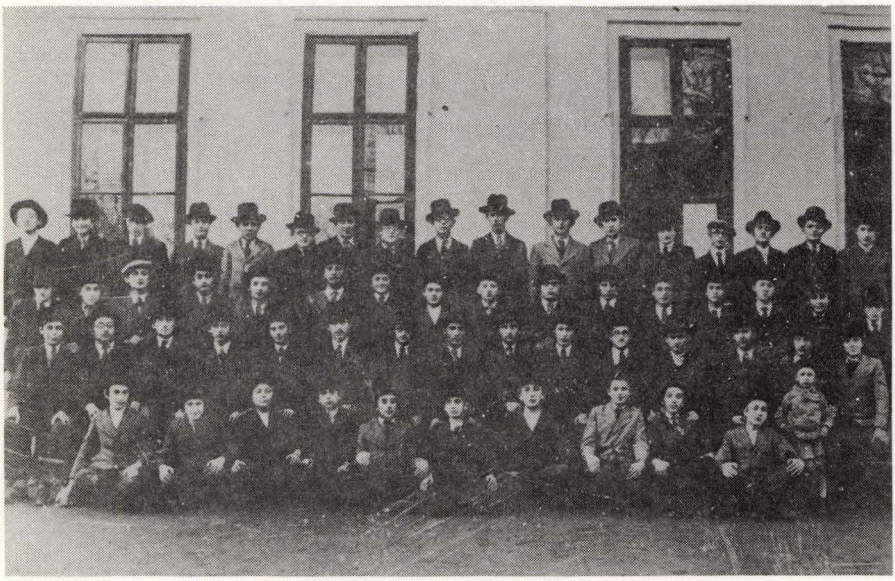

ישיבת פאקש תרצ"ח (התמונות בידי ר' יקותיאל זלמן גבנצל, ב"ב)

תעודת "חבר" לתלמיד י. ז. נבנצל

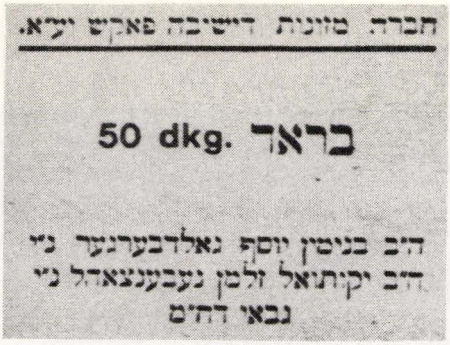

כרטיס מזון לרכישת לחם

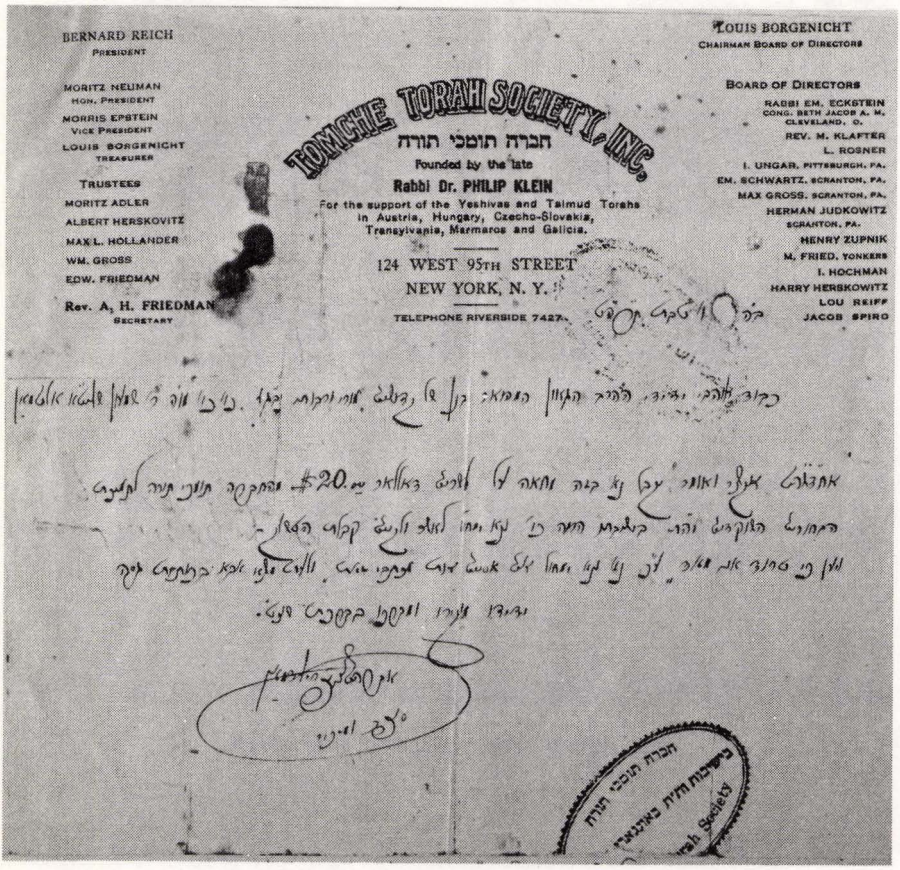

תמיכה לישיבה המוגשת ע"י "תומכי תורה" בניו יורק

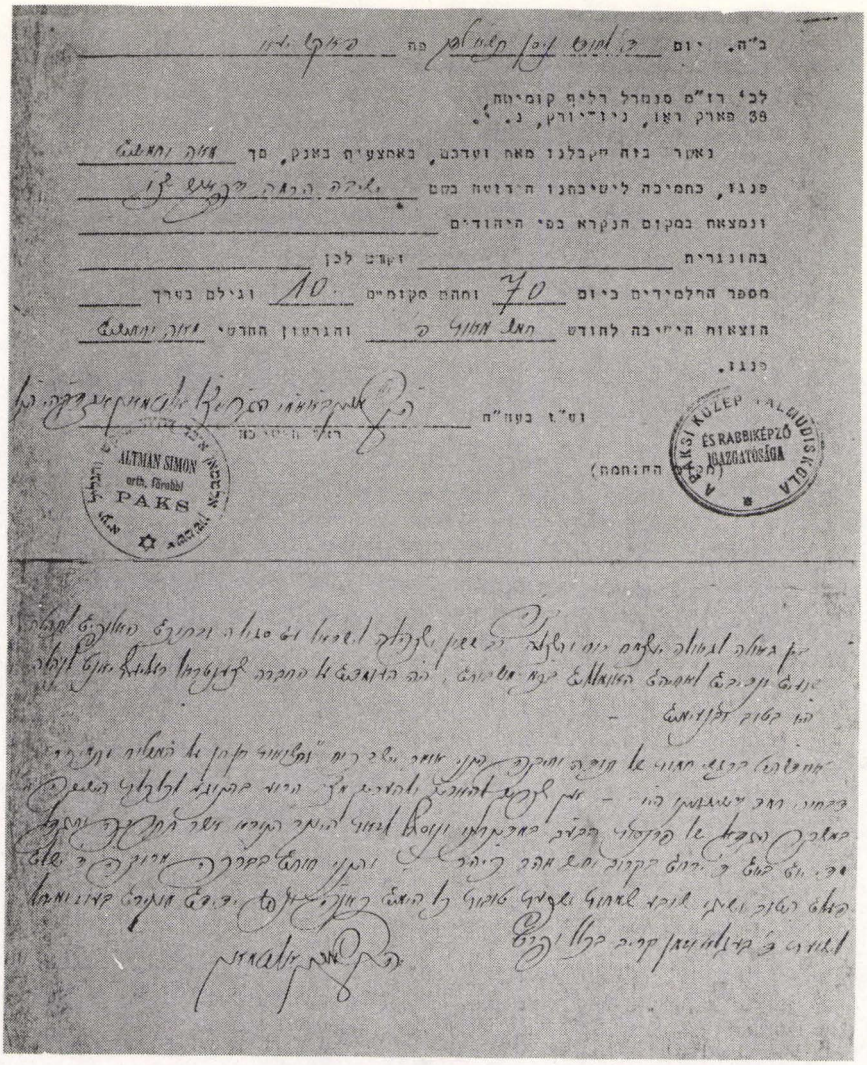

קבלה ומכתב תודה בעבור הסיוע לישיבת פאקש

פרק כ"א

ישיבת פהרג'ורמוט

העיירה פהרג'ורמוט (בהונגרית: Fehérgyarmat) שוכנת במחוז סאטמר שבהונגריה באיזור זה מרובים הם הגשמים והשטפונות, והאדמה מלאה ביצות. מסיבות אלה היתה העיירה מגותקת משאר חלקי הארץ והיהודים החלו להתישב בה רק במחצית השנייה של המאה השמונה עשרה. המתישבים הראשונים באו לכאן עם גלי ההגירה ממורביה, וההתישבות היהודית היתה יחסית אטית. בשנת 1930 התגוררו בעיירה 679 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של פחות מ־6000 נפש. עיסוקם הכלכלי של יהודי פהרג'ורמוט היה מגוון ביותר. אחדים היו בעלי מקצועות חפשיים, ואחרים עסקו במסחר, חקלאות ובמלאכה. היו ביניהם אפילו מטאטי רחובות ומנקי ארובות, מקצועות שהיו נדירים בקרב יהודים[1]. הישיבה הראשונה נוסדה על ידי רבי משה נתן נטע יונגרייז, מחבר "מגוחת משה". אולם ידיעות מפורטות יותר על הישיבה יש לנו החל מתקופתו של רבי שמואל דוד הלוי יונגרייז, שחי במחצית השנייה של המאה התשע עשרה.

רבי שמואל דוד הלוי יונגרייז זצ"ל

רבי שמואל דוד הלוי יונגרייז נולד בשנת תקצ"ח לאביו רבי שרגא הלוי אב"ד סעטשע בהונגריה. הוא למד בישיבתו של רבי אהרן דוד דייטש אב"ד באלאשא ג'ורמוט בעל "שו"ת גורן דוד" ואחר כך למד אצל בעל "כתב סופר" בפרשבורג. רבו בעל "כתב סופר" העניק לו תעודת "מורנו" והעלה על נס את שקדנותו הרבה: "אחד המיוחד שבחבורה ולא מש מאוהל תורה וגדול שימושו אשר לפנינו שם לילות כימים והי' לו היום והלילה לשמור משמרת"[2].

בשנת תרכ"ח (1868) התקבל לרבה של פהרג'ורמוט וייסד שם ישיבה. בשקדנותו ובהתמדתו היה למופת לתלמידיו. הוא עשה כל דבר במהירות שיוכל לחזור מהר ללימודיו. הבחורים שאכלו על שלחנו היו משננים היטב את לימודיהם, כדי שיהיו

1. יוסף בלס, עיירתנו לשעבר פעהערד'ארמאט. בני ברק תשכ"ה, עמ' 5—7; פנקס הקהילות הונגריה, עמ' 423—424.
2. ראה בהקדמה לספרו שו"ת מהרשד"ה, ניו יורק תשי"ח, חלק א' או"ח יו"ד, עמ' 3—17.

מוכנים לדברי תורה בשעת הסעודה. לאחר התפילה היה יושב כל יום מעוטר בטלית ובתפילין ומלמד בישיבה עד שעות הצהריים[3]. פעמיים בשנה היה נוסע לאדמו"ר מסיגעט בעל "יטב לב" אשר שיבח אותו בפני תלמידיו על שקדנותו הרבה[4]. מידה זו של שקידה ניסה לטעת גם בלבם של הבחורים. בכל חנוכה היה מזהיר את תלמידיו שלא ישחקו "קוויטלעך" (קלפים). רק לילה אחד של חנוכה התיר להם לשחק, אבל הזהירם שבסופו של הדבר מפסידים במשחק כולם ואף אחד אינו מרויח דבר[5].

אהבה עזה אהב המהרשד"ה את תלמידיו. באחת מתשובותיו הוא כותב "ומפאת רוב טרדותי בתחילת הזמן את התלמידים אשר בהם חיי רוחי הש"י ישמרם ויגדלם בתורה ועבודה צריך אני לקבע זמן לצאת גם ידי חובת דרך ארץ"[6]. בתשובה אחרת הוא כותב על אחריותו הרובצת עליו בראשית הזמן לדאוג לכל בחור ובחור כפרט ולדאוג לכולם בכלל כדי לעורר בהם את הרצון ללמוד תורה: "ואני טרוד מאוד כי עתה העת אשר מתקבצים התלמידים השבים מבית הוריהם לארובותיהם החדשים אשר צריך להשגיח על כל אחד בפרוטרוט בכל ענייניו להעמידו במקום הראוי לו ועל כולם בכלל ולזרזם ולעורר בהם חשקת התורה ע"כ לא אאריך"[7]. בחלק ניכר מתשובותיו הוא היה מציין שהוא מאחר בתשובתו או שהינו נאלץ לקצר, משום שהוא "טרוד מאוד" בענייני הישיבה[8]. בקביעת תכנית הלימודים היה שוקל ומתחשב בדעותיהם של בחורי הישיבה. יחד עמם קבע על פי הגורל איזה סוגיא ללמוד בישיבה, מאחר שהבחורים "מתאוים לחדשות"[9]. לפעמים היה מסתמך בפסק הלכה על דבריהם והערותיהם של הבחורים שהיו מעירים לו בשעת הלימוד[10]. תשובות אחדות בספרו הן תשובות לתלמידיו ומורגשת בהן היטב נימה של חיבה[11].

3. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ש, סי' פ, עמ' מ"א; בהקדמה לשו"ת מהרשד"ה עמ' 18.
4. שם הגדולים לגדולי הונגריה, שם.
5. בהקדמה לשו"ת מהרשד"ה, עמ' 21.
6. שו"ת מהרשד"ה, חלק או"ח, סי' כ"א.
7. שם, חלק יו"ד סי' א, וראה סימן ט"ז: "מכתבך הגיעני בשבוע העבר והנה בתחילת זמן הטרדות רבו עלי מאד מאד מתלמידים לסדרם על מכונם ולחלק להם מאשר לפני, על כן ברצון טוב ביותר לא יכולתי ליקח אפילו מעט מועד להשיב לך על שאלותיך ועתה כבר התחלנו ללמד סוגיא דלשמה ריש גטין ועלי ללמדה".
8. שם, חלק או"ח סי' ד, ט"ו, ל"ח; חלק יו"ד סי' א, ט"ז, נ"ג, ע"ב, ע"ה, פ"ח ועוד.
9. באחת מתשובותיו לאביו רבי שרגא פייש משנת תרל"ה הוא כתב: "הנה להלכה ותוס' התלמידים מתאוים לחדשות והפלנו גורל ועלה בגורל סוגיא דחדש את המסתעף לזה בהיתר חדש... ויהי רצון מלפני אבינו שיעלה בידינו ללמד העניין כהוגן וכשורה ויהי לימודנו ויגיענו כפרה על כל ישראל ועלי, וננצל מכל מכשול ומכל שגיאה וטעות הן בעבודתנו והן בלימודנו". שם חלק או"ח סי' ל"ד.
10. שם, סי' מ"ז: ולא אמנע להזכיר כי זה רבות בשנים בעת לימודי או"ח הלכות פסח את התלמידים והגעתי לסימן תנ"ט אמרו לפני התלמידים אשר היו מגליל מונקאטש כי שם כל התנורים עשויים באופן אשר המה ניסקות מבחוץ ועמידת התנור מבפנים ובזה אופין המצות והלישה הוא בחדר אשר שם עומד התנור... על כל פנים עדות התלמידים נאמנה אצלי".
11. ראה ביחוד שם בספרו, חלק או"ח סי' ט"ע.

בכ"ב טבת תרנ"ב (1893) בהיותו בדרכו אל האדמו"ר ממונקאטש רבי שלמה שפירא לשבות שם את השבת נפטר באופן פתאומי. המספידים ציינו בדבריהם, שהרביץ תורה לתלמידים ועל מצבתו נאמר בין השאר:

"למד והגה יומם ולילה באמץ וכח
דלתות ביתו לעדרי צאן קדשים פתוח
ולמד עמהם וריח כלבנון אותם הריח...
ישב על כסא הוראה פה ק"ק והרביץ תורה
והעמיד תלמידים הרבה יותר מכ"ד שנים"[12]

לאחר פטירתו מילא את מקומו בנו רבי אברהם בנימין שהיה שלושים ותשע שנים רב בפהרג'ורמוט. הוא המשיך לנהל ישיבה ועל מצבתו רשום: "רועה נאמן לעדרו צאן מרעיתו, השקה לתלמידים מבאר תורתו[13]. רבי אברהם בנימין יונגרייז נפטר בב' סיון תרצ"א. לאחר פטירתו כיהן כרבה האחרון של פהרג'ורמוט רבי זאב וולף גינצלר.

רבי זאב וולף גינצלר זצ"ל הי"ד

רבי זאב וולף גינצלר נולד באויהעל לאביו ר' ישראל ששימש במשך שנים רבות כגבאי אצל האדמו"ר רבי ישעיה שטיינר מקרסטור. הילד זאב וולף שספג לתוכו תחילה את האוירה החסידית מילדותו למד לאחר מכן בבית מדרשו של רבי דוד דוב מייזליש שהביא עמו מפולין את לימוד החידוד והפלפול. שיטה זו היתה שונה מהשיטה שהיתה מקובלת בישיבות הונגריה. שתי הגישות שרכש לו בילדותו, החסידות מצד אחד ולימוד הפלפול מצד שני הטביעו עליו את חותמם לכל ימי חייו[14].

לאחר שנשא לו לאשה את בתו של ר' אשר לעמיל שוורץ מאויהעל, ישב שנים אחדות על שלחן חותנו. משם התקבל כדומ"ץ בקהילת שאלגוטריאן, שם כיהן כאב"ד הקהילה רבי משה דייטש. לאחר פטירתו של ר"מ דייטש נשאר רבי זיו גינצלר במקום כרב והתופש ישיבה[15].

12. בהקדמה לספרו, עמ' 23—24.
13. שם, בהקדמה לספרו של אביו. באחת משאלותיו של רבי אברהם בנימין לרבי אברהם יצחק גליק מטולטשבה הוא שאל כיצד לנהוג מאחר שבית הכנסת בפהרג'ורמוט נשרף ועומדים להרוס את בית הרב על מנת לבנות מהלבנים את בית הכנסת. הבעיה היתה שלבית הרב היה צמוד "בהמ"ד מקדמת דנא שהרבנים לומדים שם עם בחורים בני ישיבתם". ראה שו"ת יד יצחק, חלק ב', סי' ואהרל תרס"ה, סי' קט"ז.
14. ראה אלה אזכרה, ניו יורק תשי"ט, כרך ג', עמ' 227—231; הרב נ. צ. פרידמן, "הרבנות והקהילה בפשהערגיורמאט", עיירתנו לשעבר פהרדיארמאט, עמ' 10—11, וראה בהקדמה לספרו של רבי ז"וו גינצלר, תולדות ישראל, שו"ת וחידושי סוגיות, ברוקלין תשכ"ו, עמ' ו. מלבד המקורות המובאים כאן ולהלן שמעתי פרטים מפי תלמידיו: הרב ר' בן ציון יעקובוביץ, הרב ר' נתן צבי פרידמן, ר' יהודה זיגלמן, ר' שמעון יוסף (ב"ש) והרב ר' יעקב צ. הלוי יונגרייז (ברוקלין).
15. פנקס קהילות הונגריה, עמ' 518—519.

הרה"ג רבי זאב וולף גינצלר זצ"ל הי"ד

הישיבה בשאלגוטוריאן

הישיבה שהקים לו בשאלגוטוריאן היתה אחת הישיבות הגדולות בהונגריה דאז שגבולותיה צומצמו לאחר מלחמת העולם הראשונה. הונגריה נותקה ממרכזי הישיבות הגדולות: פרשבורג, גלנטה, חוסט, סאטמר ועוד, לכן היתה חשיבות מיוחדת לכל ישיבה בתוך גבולותיה של הונגריה המצומצמת. בני הקהילה סייעו בידו לקיים את הישיבה בכבוד רב[16]. כ־100 בחורים למדו בישיבתו. בעלי היכולת אכלו במנזה ובני העניים אכלו "ימים". הלימודים התקיימו בבית המדרש, שם ישבו כולם רוב שעות היום ולמדו תחת השגחת רבם.

בשנת תרצ"ד עבר רבי ז"וו גינצלר לפהרג'ורמוט וכיהן כרבה של הקהילה עד השואה. רוב בחורי הישיבה עברו עמו ותוך זמן קצר התרחבה הישיבה ולמדו בה כ־200 בחורים מתמידים ומופלגים בתורה[17].

ארגון הישיבה ותכנית הלימודים

מאז בואו לפהרג'ורמוט דאג בקפדנות ובדייקנות לארגן את הישיבה וחיי הקהילה[18]. הוא לא יצא מד' אמות של הלכה, בכל זאת התמצא היטב בבעיות יום יום שהעסיקו את בני קהילתו[19]. הבחורים התגוררו באכסניות ורובם אכלו במנזה שהתנהלה על ידי ר' משה שוורץ גיסו של הרב. רבי ז"וו גינצלר היה נכנס לפעמים לחדר האוכל והיה מתבונן בהתנהגותם של הבחורים בשעת האוכל. לעתים היה מבקש ממחלק האוכל שיוסיף על מנת האוכל, אם היא נראתה בעיניו כקטנה מדי. בספרו תולדות ישראל הוא מביע את תודתו גם לאנשי פהרג'ורמוט שעזרו לו לקיים את ישיבתו: "ואני טרם אכל לדבר לא אמנע מלדרוש בשלום העיר כבוד האכסני' של תורה קהל עדתי פק"ק פעהערדיארמאט והגלילות יע"א שהנני יושב בתוכם מתוך שלו' ושלוה והשקט ומנוחה ומחזקים אותי ואת ב"ב שי' ותלמידי ישיבתי היו' יותר מכפי יכולתם. זכרה נא להם השי"ת לטובה"[20].

הלימודים התקיימו בבית המדרש מארבע לפנות בוקר עד שעות הלילה המאוחרות. בבית המדרש שרר משטר לימודי קפדני ביותר ולא היה כל מקום לביטול תורה. בחור שלא יכול היה להתאים את עצמו לאוירה המיוחדת, הבין שלקראת סוף הזמן עליו לסיים את לימודיו בלי להמשיך יותר בפהרג'ורמוט בזמן הבא.

16. ראה בהקדמה לספרו תולדות ישראל, דרושים ופלפולים, קליינורדיין תרצ"ז. שם הוא מציין שישב כעשר שנים בשאלגוטוריאן ובני הקהילה היו כלפיו "כולם אהובים כולם ברורים, הקב"ה ישלם שכרם על כי תמכו אותי בימין צדקם בכבוד רב בכל מידי דמיטיב . . . וגם נתנו מזון ומחי' לבחורי חמד בני ישיבת".
17. אלה אזכרה, שם עמ' 228—229, וראה בהקדמה לתולדות ישראל, שו"ת וחידושי סוגיות, עמ' מ.
18. על ניהול קהילתו ראה בהקדמה של הרב ר' בן ציון יעקובוביץ לתולדות ישראל, שם עמ' י"ט—ל"ט.
19. אלה אזכרה, שם עמ' 230.
20. ראה בהקדמה לתולדות ישראל, דרושים ופלפולים. בפרענומרנטין (רשימת התורמים) שבסוף הספר רשומים 125 בחורים שסייעו להדפסת הספר. כאמור למדו שם יותר בחורים, אך לא כולם יכלו לתרום כספים להדפסת הספר.

ביום א וביום ג לפני הצהריים לימד רבי ז'וו גינצלר שיעור עיון (סוגיא). ביום ב וביום ד לפני הצהריים באותן השעות לימד טור וש"ע אורח חיים ויורה דעה[21]. לפנות ערב לימד שיעור פשוט שכלל כשני דפים של גפ"ת לשבוע בתוספת של מהרש"א ומהר"ם. מלבד שיעור העיון ושיעור הפשוט למד כל בחור לעצמו שיעור טפל, שכלל דף גמרא אחד לשבוע מתוך מסכת אחרת. ללימוד זה היה ערך עצום כי כל אחד היה צריך לבדו להתמודד עם קשיי הגמרא ובמרוצת הזמן להיות עצמאי בלימודיו.

הבחינות בשיעור עיון ובשיעור פשוט התקיימו ביום ה. לפני הבחינה עמדו הבחורים בבית המדרש וציפו בדריכות עד שנקראו קבוצות קבוצות לפני רבם להבחן. לפני כניסת הבחורים לבית המדרש ניסה כל אחד בתוץ לחזור ולשנן את חומר הלימוד והאחד בחן את השני בשאלות שצפויות היו להתעורר בשעת הבחינה. אין לשער את המתח שעבר על כל בחור לפני הבחינה. רבי ז'וו גינצלר הרבה לשאול שאלות ביחוד את אותם הבחורים שלא למדו לפי שביעות רצונו. לקראת סוף זמן הלימוד נערכה בהתרגשות גדולה חזרה כללית על כל חומר הלימוד ומיד לאחריה בחינה גדולה. בלימוד זה שאף כל בחור להצליח כי בשובו לבית הוריו רצה להראות לבני הקהילה ולאב"ד של עיר מולדתו את השיגיו הלימודיים בישיבה[22].

בשיעור פשוט היה מלמד רבי ז'וו גינצלר על פי שיטת לימוד על הדף ועל פי הפשט. הוא השתדל לחדור לעומק כוונותיהם של רש"י ותוספות. הוא עמד על כל מלה של רש"י וביחוד התעכב על כל "כלומר". בעמדו על דברי התוספות היה נוהג להסביר את ההבדלים בין התרוצים השונים והיה מדגיש את החידושים שבתרוץ השני והשלישי לעומת התירוץ הראשון. הוא בקש מתלמידיו לבדוק כל מראה מקום וכל הערה של רש"י ותוספות. בין המסכתות שנלמדו היו: פסחים, שבת, קידושין, גטין, חולין, כתובות, נדרים, מכות, שלושת הבבות ועוד. בשנים האחרונות לימד את שיעור הפשוט חתנו הרב רבי יעקב הלוי יונגרייז שליט"א.

בשיעור עיון נלמדו כשלוש סוגיות במשך הזמן. בלימוד זה נקט רבי ז'וו גינצלר בשיטת הפלפול. לפעמים רצה באמצעות הפלפולים לחדד את תפיסתם של הבחורים, ולפעמים רצה דרכם להגיע גם לפסק הלכה[23]. בין הסוגיות שנלמדו יש לציין את הבאות: כבתה, שמן שריפה, ר' חזקיה ור' אבוה, חמץ בזמנו, בני בתירא, מתוך, גר קטן, מצוות עשה שהזמן גרמן, שליחות, סבלונות, עד זומם, מודה במקצת, אין שליח לדבר עבירה, נוטפין וזוחלין, ניצוק חיבור ועוד [24]. את השיעור באו"ח ויו"ד לימד הרב הדומ"ץ רבי אשר אנשיל הלוי יונגרייז זצ"ל.

בנאום הפתיחה בראשית זמן הלימוד היה משלב דברי פלפול חריפים על שלושת הסוגיות, שעתידים היו ללמוד במשך הזמן וכל זה שולב גם במסגרת פרשת אותו שבוע. לנאומי הפתיחה היו באים גם בעלי הבתים של הקהילה כי הדרשה במאורע חגיגי זה הקסימה את קהל השומעים.

21. אלה אזכרה, שם עמ' 229. השוה להקדמה בתולדות ישראל, שו"ת וחידושי סוגיות, עמ' נ"ו. מפי תלמידיו נמסר שהיו גם שינויים רבים בתכנית הלימודים במרוצת השנים.
22. תולדות ישראל, שו"ת וחידושי סוגיות, עמ' נ"ז—נ"ח.
23. מפי תלמידיו.
24. על חלק מן הסוגיות הללו הודפסו חידושיו בספרו תולדות ישראל.

להתמדתו בלימוד התורה לא היתה גבול והוא לא ידע ביטול תורה מהו. בשעה 4 לפנות בוקר ישב כבר בבית המדרש ולמד[25]. בבקרים הקרים של ימות החורף היה לעתים מסיק בעצמו את תנור החימום, וכשהופיעו הבחורים הראשונים לבית המדרש היה אומר להם: ״היה כדאי לקום מוקדם ללמוד תורה וליהנות מחום התנור״. בשעה ארבע ורבע נסגרו דלתות בית המדרש כי אסור היה להתאחר. ברוב שעות היום ישב בבית המדרש ולמד לעצמו והשגיח על לימודיהם של הבחורים. בליל ששי למד כל הלילה בבית המדרש עם תלמידיו. בעלי הבתים שבאו אליו לבית המדרש בענייניהם השונים נתפסו לאוירה הלימודית ששררה שם. ביום ששי הלך למקוה בשעות הצהריים ומיד לאחר מכן לבש בגדי שבת ולמד בשקידה עד סמוך לכניסת השבת. רוב הבחורים השתדלו לנהוג כמוהו וסדרו ביום ששי במהירות את ענייניהם הפרטיים, וכבר בשעה 2 אחר הצהריים התמלא בית המדרש עם בחורים לבושים בגדי שבת ועוסקים בתורה.

רבי ז״וו גינצלר היה כל יום חוזר ומשנן לעצמו עשרות דפי גמרא והיה עובר על מסכתות שלמות בעל פה במהירות גדולה. לפעמים היה מבקש מבחור ישיבה שיקשיב ויבדוק אם לא טעה בלימודו בעל פה[26].

מבחינת דאגתו לבחורים היה כאב הרחמן ועשה כל מאמץ שלא יחסר להם מאומה ויוכלו להתמסר ללימודים. הופעתו בכל מקום היתה מעוררת יראת כבוד. אחד מתלמידיו מתארו כאדם ״בעל הופעה מרשימה ביותר. חן של חסד היה משוך עליו — כאילו ראו בעין השכינה שורה עליו... דבורו בנחת ובחביבות״[27]. באהבה רבה היה משיב לתלמידיו שפנו אליו. באחת מתשובותיו כתב לתלמידו: ״שוכט״ס לכבוד אהובי ידידי ורב חביבי מחמד נפשי ולבי תלמיד המחכים את רבו ה״ה הבחור כהלכה חריף עצום ובקי, נפלא המהולל ברוב התשבחות מושלם במעלות ומידות טובות וכו׳ מהור״ר בן ציון יעקובויץ שליט״א״[28]. עם כל אהבתו ודאגתו לתלמידיו היה קפדן גדול בענייני הלימוד והתנהגותם של הבחורים. כאן לא היה מוכן לויתורים וגישתו היתה בבחינת ״זרוק מרה בתלמידים״[29]. לעתים היה עובר בלילות מאכסניא לאכסניא של הבחורים והיה מתבונן במעשיהם ומאזין לדבריהם. במשך כל שעות היום היו הבחורים חייבים ללמוד בבית המדרש, ורבם היה בודק מדי פעם מי ומי נמצאים או נעדרים מן המקום. את הסידורים הפרטיים כגון כביסה, קניות, תספורת, משלוחי דואר וכו׳ היו צריכים להסדיר ביום ששי ועם סיום כל הסדורים התלבשו בבגדי שבת וחזרו מיד ללימודיהם בבית המדרש. אסור היה לבחורי הישיבה לגלח את זקנם. כששאל בחור מ„אויברלנד״ (הגליל העליון) את רבו מה התועלת בגידול זקנו, הרי כשישוב לביתו יצטרך להתגלח,

25. בהקדמה לתולדות ישראל, שו״ת וחידושי סוגיות, עמ׳ מ״א, נ״ז.
26. שם, עמ׳ מ״א.
27. ראה מאמרו של הרב ר׳ נתן צבי פרידמן בספר עיירתנו לשעבר פהרדיארמאט, שם, עמ׳ 11.
28. תולדות ישראל, שו״ת וחידושי סוגיות, סי׳ י״ח. ראה גם סי׳ ד, ח, ט, ט״ו, י״ז, כ, ל. בתשובות אחרות הוא מציין את טרדותיו המרובות בענייני הישיבה. ראה שם, סי׳ ל, ל״א, ל״ב, ל״ד ועוד.
29. ראה שם בהקדמה, עמ׳ ל״ג, מ״א, מ״ג.

כפי שזה נהוג בקרב משפחתו, על כך השיב שכל עוד בחור נמצא בפהרג׳ורמוט מגודל זקן ופאות, אין לו מה לחשוש שמא יצא לתרבות רעה[30].

הישיבה היתה בעלת אופי חסידי ברוח חסידות מונקאטש. התפילות התקיימו באריכות ולפני התפילה טבלו כולם במקוה. רבי ז״וו גינצלר אמנם הושפע בדרכי חסידותו מהאדמו״ר רבי חיים אלעזר שפירא ממונקאטש, אולם דרכו היתה דרך מיוחדת משלו „ללא סופה וסערה אלא בחסד, רוך ועדינות״[31].

כאשר פנו אליו בשאלה בדבר מחלוקת שפרצה באחת הקהילות בדבר תרומות ל״תומכי ישיבות״ ניסה ככל האפשר למנע את המחלוקת. מאחר שהתשובה דנה בענייני תומכי ישיבות נביא להלן קטעים ממנה:

״ע״ד שאלתו שבקהילתכם נהגו מכבר ע״פ הסכמת הרב אב״ד דשם שמאותן המעות שנודדים בש״ק פ׳ במדבר לטובת תומכי ישיבות דמדינתנו ילקחו סך מסויים לחברה תלמוד תורה של הקהילה, אמנם כעת קמו הרבה מבני הקהילה שתובעים שיחלקו המעות בשוה ויקחו המחצית לצורך הת״ת ואחרים טוענים נגדם שלא זה הדרך הנכון רק שיעריכו שבת אחרת לתכלית זה ע״כ״.

בתשובתו לשואל הוא מגיע למסקנה הבאה:

״מכל הלין דלעיל עצתי וחוו״ד שבאם אפשר בלי מחלוקת לערוך שבת בפ״ע לטובת תומכי ישיבות שיהי׳ כל ההכנסה לחברה הל״ז ולעשות שבת בפ״ע להכנסת הת״ת בודאי מה טוב ומה נעים... ואם ח״ו אי אפשר משום מחלוקת מ״מ מהמנהג אשר נהגו מכבר ליקח חלק קטן מההכנסות בודאי אינו רשאי לשנות ליקח ממנו החצי״[32].

הישיבה בהתקרב השואה

בשנת תרצ״ט כאשר החלו השלטונות להטיל הגבלות שונות על היהודים החליטו גם לסגור את הישיבה. הדבר הובא בפני ״הלאנדסקאנצלייי״ ולאחר חקירה התברר שקהילת פהרג׳ורמוט היתה בין הקהילות שקיבלו רשיון מיוחד עוד במאה התשע עשרה לקיים ישיבה במקום[33].

הישיבה נפתחה מחדש ולמדו בה בחורים עד סמוך לשואה. בשנת תש״ד לאחר כניסת הגרמנים להונגריה הועבר רבי ז״וו גינצלר עם בני קהילתו לגיטו שבעיר מאטסאלקא. משם הועבר לאוישביץ, ובט״ז סיון תש״ד הועלה על המוקד במחנה ההשמדה. הי״ד.

לאחר המלחמה ייסד הרב רבי יעקב צבי יונגרייז שליט״א בית מדרש של פהרג׳ורמוט בניו יורק שם ממשיכים את מסורת פהרג׳ורמוט.

30. מפי תלמידיו.
31. ראה עיירתנו לשעבר פהרדיארמאט, עמ׳ 11. יש תלמידים המערערים על ההערכה הזאת שהבאנו מתוך הספר הנ״ל.
32. תולדות ישראל, שו״ת וחידושי סוגיות, סי׳ מ״ה.
33. ראה שם בהקדמה, עמ׳ מ.

פרק כ"ב

ישיבת פאפא

קהילת פאפא (Pápa) נוסדה בשנת תק"ח (1748). אמנם עשרות בשנים לפני כן כבר התגוררו שם יהודים. מאז הלכה וגדלה הקהילה ובשנים הסמוכות לשואה היא מנתה קרוב לשלושת אלפים יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של כעשרים וארבע אלף נפש[1]. בית הכנסת הגדול שהוקם במחצית המאה התשע עשרה עורר פולמוס בקהילה, מכיוון שהבימה הוקמה לא במרכז בית הכנסת כי אם סמוך לארון הקודש. מסיבה זאת סירב רבי שמעון סופר מקראקא לקבל את משרת הרבנות שהוצעה לו בפאפא[2]. בגלל עניין הבימה פרשו יהודים חרדים מן הקהילה והתרכזו בקהילת "עדת ישראל" ובבית המדרש "עץ חיים".

רבה הראשון של הקהילה היה רבי יצחק בארנהארד, שמוזכר במפקד האוכלוסין משנת 1745 למניינם. בשנים תקמ"א—תקצ"ז (1781—1837) כיהן שם כרב רבי בנימין וולף רפופורט. הוא עמד בקשרי שו"ת עם בעל נודע ביהודה, וכמו כן חיבר מספר ספרים חשובים: שמלת בנימין, בגדי כהונה ועדות ישראל[3]. בזמנו נוסדה כפי הנראה, הישיבה הראשונה, שהתקיימה לסירוגין על ידי רבנים שונים בקהילה. הבחורים התחנכו כאן ברוח היהדות ההונגארית האשכנזית. בשנים תרפ"ז—תרפ"ט התנהלה ישיבה ברוח זו על ידי רבי שמואל גוטליב. מאז מלחמת העולם הראשונה התנהלה כאן ישיבה נוספת על ידי ר' אברהם דירנפלד ועל ידי ר' עזריאל נפתלי גשטטנר. עם בואו של רבי יעקב יחזקיה גרינוולד לפאפא נוסדה שם הישיבה החסידית המפורסמת שיצאו לה מוניטין בעולם היהודי.

הרה"צ רבי יעקב יחזקיה גרינוולד זצ"ל.

רבי יעקב יחזקיה גרינוולד[4] נולד לאביו רבי משה רבה של חוסט, בעל "ערוגות הבושם". הוא גדל ולמד בישיבת אביו בחוסט. בהיותו ילד נלווה אל אביו בעת נסיעתו

1. יהודה לנג, ספר זכרון פאפא, ת"א 1973, עמ' ה, ט, וראה שם, בחלק ההונגרי, עמ' 130—131; פנקס קהילות הונגריה, עמ' 428.
2. אגרות סופרים, בחלק כתבי רבי שמעון סופר, עמ' 20.
3. לנג, עמ' 50, וראה שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ו, אות י"ג.
4. אלה אזכרה, כרך ששי, עמ' 271; א. סורסקי, דמויות הוד, ת"א תשכ"ח, כרך ג עמ' קע"א. פרטים נוספים שמעתי מפי תלמידיו: הרב יצחק שלמה אונגר שליט"א, הרב נתן גשטטנר שליט"א, הרב שלמה לורנץ, הר' אברהם חיים הרשקוביץ, ר' דוד פרידמן, ור' טוביה שטיינר.

אל האדמורי"ם רבי יחזקאל משינעווע ורבי יהושע מבעלז. כל ימיו היה מספר על חויות הילדות שעברו עליו במסעות אלה עם אביו. גם לאחר שהתפרסם כאחד מגדולי הרבנים המשיך לנסוע אל חצרות האדמורי"ם.

הרהגה"צ רבי יעקב יחזקיה גרינוולד זצ"ל

לאחר שנשא לאשה את בתו של רבי מנחם ברוין אב"ד ברזובין היה שנים אחדות סמוך על שלחן חותנו. באותם הימים כתב לו אביו בעל "ערוגות הבושם" מכתב בו הציע לו ללמוד ע"פ סדר יום קבוע כשמטרת הלימוד צריך להיות "לידע הלכה ברורה". במכתב ישנה תכנית מפורטת ללימוד יומיומי שיטתי: "ותקבע בכל יום שעור קבוע ביור"ד ושעור קבוע באו"ח... בכל יום כמה סעיפין בש"ע של התניא... וגם שיעור בב"י ומה טוב אם תעיין בס' חוו"ד כי הוא מאיר עיני חכמים וממנו יש ללמוד להבין ולהשכיל סברה ישרה לאמיתה של תורה להלכה ולמעשה, ואין מן הצורך לך לדלג ולמהר, כ"א בניחותא ולא תמהר ותחיש להתחיל עניין אחר עד שתדע ותבין עניין על בוריו"[5]. בהמשך המכתב הוא מציע לו לעסוק בסוגיא שבגמרא במקביל ללימוד ההלכה בשלחן ערוך, כי בשיטה זו ישלים לימוד אחד את השני. לצרכי בקיאות יעץ לו ללמוד יום יום דף גמרא עם רש"י והציע לו להתחיל במסכת ברכות. הוא ביקשו, שלפני לימוד שיעור עיון בסוגיא ולפני לימוד שיעור פשוט בגמרא יאמר פרק בתהלים ויקרא בענייני פרשת השבוע, תוך כדי עיון ברש"י ובספרי אגדה. בנוסף לכל אלה דרש מבנו

5. ראה בספרו של רבי יעקב יחזקיה גרינוולד, ויגד יעקב, על מסכת אבות, ברוקלין תשט"ו. בסוף הספר הנ"ל נספחו חברים של בעל "ערוגת הבושם" ובין השאר מופיע גם מכתב זה.

שיקרא כל יום פרק בספרי נביאים. כעצה מעשית יעץ לו להתרחק מכל ענייני מחלוקת. הוא ציוה עליו להמנע מקריאת עתונים, גם אם ינסו לשכנע אותו ויאמרו לו, שהדבר הכרחי "בדור הזה". בסיום דבריו הוא מציע לבנו "להיות תמיד בשמחה ובטוב לבב ובהרחבת הדעת".

מכתב זה ודאי הטביע את חותמו על דרך לימודו ושיטתו של רבי יעקב יחזקיה גרינוולד כשהיה לאחר מכן רב ותופש ישיבה בקהילות ליקוב, צעהלים, באנפי־הוניאד ופאפא[6]. בכל המקומות הללו, שכיהן בהם כרב ניהל גם ישיבה כי כן ציוה עליו אביו בעל "ערוגת הבושם"[7].

בהיותו רב בבאנפי־הוניאד היה עליו לשכנע את בני קהילתו שיסייעו בידו לקיים את ישיבתו. באחת מדרשותיו קרא לציבור:

"תדעו שאני נצטויתי מאאמו"ר זצ"ל להחזיק ישיבה ומבקש אני מכם שתסייעו לי. אתם סוברים שמילתא זוטרתא היא, תדעו שהוא יסוד כל היהדות בדור הזה, הלא שאו עיניכם ימה צפונה ותראו שסכנה גדולה מרחפת ע"פ כל היהדות כי אש גדול ונורא בוער בכל עבר ופנה אש זרה משלוחי הסט"א לכלות ח"ו שארית התוה"ק ועוד מעט ותשתכח תורה ח"ו ואין עצה רק להשתדל בכל מאמצי כוחנו להציל עכ"פ הילדים כ"ז שנוכל עוד להצילם ולהדריכם בלימוד תוה"ק כי אם אין גדיים אין תיישים"[8].

בישיבתו בבאנפי־הוניאד (תרפ"ד—תרפ"ח) למדו כ־120 בחורים[9]. תכנית הלימודים היתה על פי המתכונת שהיתה מקובלת ברוב ישיבות הונגריה: שיעור עיון ושיעור פשוט. את שני השיעורים הללו לימד ר"י גרינוולד בעצמו ואילו את השיעורים בש"ע או"ח יו"ד לימד רבי יחזקאל שיינפלד חתנו, שהיה לאחר מכן רבה של מיהאלי־פאלבא. הבחורים הזריזים שרצו להקדים להבחן בחומר לימודיהם, ערכו עם רבם "תיקון ליל חצות" בליל ששי, ובהמשך הלילה עמדו בבחינה. בלילות שבת באו כל הבחורים

6. ראה בשער לספריו "ויגד יעקב"; אלה אזכרה, עמ' 272; סורסקי, שם, עמ' קע"ג. על רבנותו בליקוב ובצעהלים ראה בהקדמה לספרו ויגד יעקב על התורה, ברוקלין תשכ"ב, חלק ב, על שמות. שם נאמר שבלכתו לקבל את משרת הרבנות בליקוב ליווה אותו אביו. בדרכו לשם שאל את אביו כיצד לנהוג ברבנותו כדי להצליח. ענה לו אביו שאין כללים קבועים בעניין זה וצריך "לשפוך נפשו לפני ה' שירחם עליו ויחוננו דעה בינה והשכל לידע איך להתנהג ולהנצל מדרכי היצה"ר... א"א ליתן כלל בהלכות רבנות איך להתנהג עם אנשים בקשות אי ברכות וצריך להתפלל ע"ז הוריני ה' דרכך אהלך באמיתך ולהתחנן לזכות לסייעתא דשמעיא". על ישיבתו בצעהלים מסופר שהיו לו לבטים גדולים ביחס לנוסח התפילה. בבית הכנסת ובישיבה היה נהוג להתפלל בנוסח אשכנז. לאחר שבישיבה התרבו הבחורים שהתפללו בנוסח ספרד חשב להנהיג תפילה בנוסח ספרד. הבעיה היתה שבמניין הבחורים התפללו גם בעלי בתים שהיו רגילים כל ימיהם להתפלל בנוסח אשכנז. על כן פנה ר"י גרינוולד בשאלה לר"ש רוזנברג רבה של אונסדורף, ותשובתו היתה שלמען בעלי הבתים שיש לקרבם ליראת שמים מוטב להמשיך להתפלל בנוסח אשכנז.

7. ויגד יעקב על מועדים, אנטוורפן תש"ז, דף נ"ח: "ומיד בקבלת משרת הרבנות דפה היה תנאי ראשון הישיבה כמצווה אני בצוואת כ"ק אאמוז"ל שתכלית הרבנות להרביץ תורה וי"ש עם תלמידים", וראה להלן דרשתו שהשמיע בבאנפי־הוניאד.

8. ראה בספרו, צדה לדרך וח"א בספר ויגד יעקב, בודאפשט תש"ו, בהקדמה לספר.

9. הפרטים על ישיבתו בהנפי־הוניאד שמעתי מפי הר' א. ח. הרשקוביץ.

ל"שלחן" של רבם, שמעו אצלו קידוש וכל אחד הלך לדרכו לאכול. בתום סעודתם חזרו אל ה"שלחן" להאזין לדבר תורה מפי רבם, ולאחר ברכת המזון רקדו ושרו את הזמר "רננו צדיקים". חויה מיוחדת היתה להיות נוכח בסעודה שלישית. הבן הצעיר משה הי"ד קרא באמצע הסעודה פיסקה מן המדרש ומיד כשסיים את דבריו פתחו הבחורים בשירה. בתום השירה השמיע ריי"י גרינוולד דברי תורה מלהיבים ומרתקים ביותר על בסיס המדרש שהשמיע בנו, ללא הכנה מוקדמת. בשנת תרפ"ז, בשעה שריי"י גרינוולד הרצה את שיעורו בסוגיא "ר' חזקיה ור' אבהו" נשמע קול אדיר של ניפוץ חלונות. היה זה אות לפרעות שערכו הסטודנטים בקהילה היהודית. הפרעות הסתיימו בגזל, רצח ובשריפת ספרי תורה.

בירחון בחורי הישיבה בטרנסילבניה משנת תרפ"ח נאמר על הישיבה בהוניאד: "נוסדה חברה חריפות ומגידות. בכל שבת אחר תפילת מנחה ישאו מדברותיו בחור אחד בסוג' אשר אנו עוסקים ובחור אחד על פרשת השבוע"[10].

הקמת הישיבה בפאפא

בשנת תרפ"ט (1929) נבחר ריי"י גרינוולד לרבה של קהילת "עדת ישראל" בפאפא. עם בואו לכאן נהרו אליו בחורים מישיבות שונות ובמרוצת השנים למדו אצלו למעלה משלוש מאות בחורים. בחורים אחדים אכלו "ימים", וברובם הגדול אכלו במנזא, שנתמכה על ידי תלמידיו לשעבר של הרב, שהתארגנו בארגון "קהילת יעקב". בחורים בעלי יכולת שילמו לקופת המנזא, ובני עניים אכלו חינם.

התפילה נערכה בבית המדרש הסמוך לביתו של הרב, והשיעורים ניתנו בבית המדרש בשם "עץ חיים" ולפעמים בבניין המנזא. הבחורים התגוררו בארבעה חמישה רחובות הסמוכים לישיבה, ואסור היה להם להסתובב מחוץ להם ללא צורך. כדי שהבחורים לא יסתובבו ברחובות חילק אחד מהם כל יום את דברי הדואר שהגיעו בעבורם, כמו כן היתה תיבת דואר בחצר בית המדרש, לשם שלשלו כולם את מכתביהם. הבחורים התכוננו וחזרו על שיעוריהם בארבעה בתי מדרש שונים בעיר[11]. בבית המדרש של הישיבה לא פסק קולה של התורה במשך כל שעות היום והלילה. כחמישים בחורים למדו שם כל לילה במשמרת ראשונה עד חצות. בשעה שהגיעו הבחורים שהמשיכו ללמוד במשמרת השנייה נכנס ריי"י גרינוולד לבית המדרש, ושתי המשמרות אמרו יחד תהלים. לאחר מכן הלכה המשמרת הראשונה לישון, והשנייה המשיכה בלימודיה. כשעתיים לאחר מכן נוספו בחורים חדשים ובית המדרש התמלא מפה לפה. מי שהתאחר היה צריך ללמוד בעמידה או שהיה צריך לחכות עד לפתיחת שאר בתי המדרש בעיר לפנות בוקר. ריי"י גרינוולד נכנס פעמים אחדות במשך הלילה לבית המדרש והתבונן בלימודיהם של תלמידיו. לפעמים יצא לטיול בלילה בגן הגדול שבאחוזת אציל הונגארי. לטיול זה הזמין את אחד מתלמידיו המצטיינים, והיה משוחח עמו על הסוגיא שבה הוא עסק או שהיה דן עמו באמונות ודעות, מידות מוסריות וכו'. טיולים אלה חרותים עמוק בזכרונם של הרב ש. לורנץ והרב י. ש. אונגר שליט"א.

10. הבחור, תרפ"ח, תמוז, גליון ג, עמ' כ"ג.
11. ואלה הם בתי המדרש: א. ביהמ"ד ע"י בית הרב, ב. "עץ חיים", ג. בית חסידי בעלז, ד. "שעור חברה".

בחברת תלמידיו. למעלה בשעת קציר חיטה למצה שמורה.
(התמונות בידי ר' דוד פרידמן ב"ב)

במרכז הרב א. פ. סופר שליט"א
חתנו של הרבי מפאפא

הרב משה לייב כ"ץ הי"ד
חתנו של הרבי מפאפא

הכנסת ספר תורה לבית הכנסת "עץ חיים"

בתקנות הישיבה נאמר שכל בחור חייב לטבול במקוה לפני התפילה. בתפילה עצמה צריך היה כל אחד להתפלל כשהוא חגור אבנט ("גרטיל") על מותניו וחבוש מגבעת על ראשו. אסור היה לגלח את הזקן או את הפאות. הזמן כולו היה צריך להיות מוקדש ללימודים ואסור היה לקרוא בעתונים. בענין זה העיר פעם אחת ר"י גרינוולד: "אם תקיעת שופר אפשר לצאת ידי חובה על ידי שמיעה, אז גם על המתרחש בעולם אפשר לצאת ידי חובה על ידי שמיעת הדברים מפי אחרים".

ר"י גרינוולד לימד שני שיעורים כל יום במשך השבוע. בשעות לפני הצהריים לימד שיעור עיון באחת מסוגיות הש"ס ולפנות ערב לימד שיעור פשוט, שכלל כשלושה דפי גמרא לשבוע בתוספת מהרש"א ופני יהושע. לפני כל שיעור לימד כרבע שעה מתוך ספרי מוסר, כגון: אורחות צדיקים, ספר הישר לרבנו תם, השל"ה הקדוש ועוד. רבי משה לייב הי"ד חתנו של הרב, לימד שיעורים באו"ח ויו"ד. מלבד שיעורים אלה למדו הבחורים בעצמם מסכת נוספת, שכללה גמרא ורש"י בלבד, לצרכי בקיאות.

הבחינות נערכו החל מליל ששי לאחר תיקון חצות, ונמשכו אחר כך ביום ששי לפני הצהריים. הגבאים רשמו את נוכחותם של הבחורים וקראו לכל בחור לשלחנו של הרבי להבחן. לבחור שלא ידע להשיב על שאלתו היה אומר לפעמים "נו" או שהיה מצפה להסבר מפי המדריך ה"חזר בחור" שיסביר מדוע הנבחן אינו יודע את חומר לימודו. בדרך כלל דיבר ברכות כלפי תלמידיו שלא הצליחו בבחינה, אולם פעם אחת כאשר התאכזב ביותר מחוסר ידיעתו של תלמיד אחד, אמר לו: "יש בישיבתי ג' מין בחורים: א. תלמידי, ב. תלמידי הישיבה, ג. שהם רק מתעכבים בישיבה ואינם לומדים בהתמדה, וסבור הייתי שאתה מתלמידי"[12].

הופעתו החיצונית היתה למופת. תמיד הופיע לשיעוריו בבגדים נקיים ומסודרים. כאשר ראה תלמיד, שבגדיו אינם מסודרים או שחסר לו כפתור על חולצתו או מעילו היה מעיר לו על כך. מעולם לא איחר ר"י גרינוולד לשיעוריו. רוב שנותיו סבל ממחלת עור קשה ובכל זאת לא החסיר משיעוריו. פעם אחת כאשר סבל יסורים נוראים ממחלתו, הופיע לשיעורו עטוף בסדין רטוב כי לא רצה לוותר על שיעורו[13]. הוא הרבה לטבול במקוה אם כי רופאיו אסרו עליו להרטיב את גופו. באחד משיעוריו, בשנת ת"ש, התעלף בבית המדרש באמצע שיעורו, ומיד כששבה אליו הכרתו המשיך בלימודו. אף על פי שסבל מכאובים ויסורים היה תמיד שמח בחלקו, והסתיר את כאבו מאחרים.

בזמן לימוד השיעורים נהגו התלמידים לפלפל עם רבם. בחורים שהיו מצליחים לחדש חידושים היו משמיעים את דבריהם בחוג "חברה חריפות ומגידות". רבם היה מאזין לדברי תלמידיו מחדר ביתו שהיה סמוך לבית המדרש. אם כי הרבי מפאפא היה מעודד את תלמידיו לדברי פלפול, הוא ראה בכך רק אמצעי להשגת המטרה. לפי דעתו יש להיעזר בפלפול במידה מועטה מאוד בדומה לתבלין, ואין לראות בו את עיקר

12. ראה בהקדמה לצדה לדרך.
13. כך סופר לי על ידי תלמידיו. וראה בהקדמה לספר ויגד יעקב, על התורה, חלק ב, על שמות, עמ' ד.

התכלית[14]. הפלפול מועיל לזכירת הדברים, להלהבת הלבבות ולחידוד השכל. לכן אין להעלות דברי פלפול על הכתב ואין להדפיסם בספר[15].

לימוד בשקידה וביסודיות

ההתמדה והשקידה היו מן היסודות החשובים ביותר של ישיבת פאפא. בנאום הפתיחה של שנת תש"א כאשר ר"י גרינוולד התכונן ללמוד עם תלמידיו את מסכת חולין, השתמש בדיני שחיטה כמשל, כדי להסביר כיצד יש ללמוד בהתמדה ולסלק את דברי הפיתויים של יצר הרע. הוא אמר, כשם שהשחייה אסורה בשחיטה ויש לפעול בזריזות, כך גם בלימודים אסור להתפתות ליצר הרע, שבא בתחבולות שונות אל האדם למנוע ממנו את עיסוקו בתורה: "בבוקר אומר הן עוד היום גדול והזמן יותר מסוגל בלילה, ובלילה אומר יש שהות ללמוד בבוקר כי אז יותר טוב ללמוד בראש נקי וכעת בלילה צריך לישון, וזמן שינה לחוד וזמן תורה לחוד וכן בתחילת השבוע אומר שיש שהות בסוף השבוע לחזור על השיעורין עד שמדחהו מדחי אל דחי משעה לשעה ומזמן לזמן, כך הוא דרכו של היצר, והגם שאין לו עדיין די מחסורו וסיפוקו צריך להיות זריז ולא ימתין עד לאחר זמן כי כל שעה ושעה ורגע הוא פסידא דלא הדר... והעיקר הוא גירסא דינקותא"[16].

בכל הזדמנות הדגיש ר"י גרינוולד את ההתמדה בלימודים. בסוף "זמן" הלימוד היה תמיד מייסר את עצמו שלא למד מספיק, והזמן חלף כהרף עין. בזמן שיעורו קרה לפעמים שהגיעה שעת צהריים והבחורים הרעבים ציפו שיפסיק את לימודו בתום עניין מסויים. הם הביטו בשעוניהם ועשו תנועות שונות לרמוז שהגיעה שעת הארוחה, אולם כולם התאכזבו כאשר נוכחו לדעת שרבם התחיל ללמד קטע חדש של תוספות שמשתרע לפעמים על חצי עמוד ויותר. לאחר שלימד שורות אחדות סגר את הגמרא והסביר לתלמידיו, שיש להתמיד בלימודים ואין להרתע גם מקטע גדול של תוספות.

ר"י גרינוולד עודד את תלמידיו לא רק ללמוד מתוך התמדה אלא גם דרש מהם ללמוד ביסודיות ומתוך ישוב הדעת. הלימוד האיכותי והיסודי עדיפים על לימודים שטחיים בכמות. באותה "פתיחה" משנת תש"א, שהזכרנו למעלה, הדגיש גם, שכשם שהשחיטה צריכה להיעשות על ידי הולכת והבאת הסכין בצורה יסודית כך גם צריך ללמוד ביסודיות ללא חפזון: "דאף שהזריזות היא מידה טובה כגון בשעת הלימוד אל יהי זריז הרבה ללמד במהירות דעי"ז אינו מבין היטב ואינו מעיין בלימודו וצריך ללמוד

14. צדה לדרך, עמ' י"א: "בפלפול התלמידים י"ל לשון פלפול כמו פלפלין דטוב מעט, והרבה מזיק ה"נ אם יבלה כל זמנו בפלפול אין כאן תכלית".
15. שם, עמ' כ"ב—כ"ג; "טוב לעטר כל הלכה בפלפלת כל שהוא והוא מועיל לזכרון שעי"ז שמעמיק עיונו בפלפול איזה קושיא או תרוץ לא ישכח מהרה אותה הלכה", וראה שם, עמ' כ"ג—כ"ד: "ואם ניתן רשות לראש ישיבה לחדד התלמידים ולהלהיב לבבות... אין זה אלא בעל פה בישיבה ובדרכים הקרובים ופונים אל האמת ויש להם פנים מאירות ומזהירות, אבל דברים כאלו לא ניתנו לכתוב בספר ובדיו וכ"ש להדפיסם". בעניין פלפול ראה גם ויגד יעקב, על מסכת אבות, עמ' ק"א.
16. צדה לדרך, עמ' כ.

מכתב המלצה להר״ר אברהם חיים הרשקוביץ בהיותו תלמיד בבנפי הוניאד

בישוב הדעת"[17]. התכלית העיקרית של הלימוד בישיבת פאפא היתה לגדל דור של תלמידי חכמים ויראי שמים, כי בלי יראת שמים אין עתיד ללימוד התורה כי "לא המדרש העיקר אלא המעשה"[18].

לדעתו תנאי לימוד תורה רצויים מתאפשרים כאשר בחור ישיבה "גולה למקום תורה". שם בישיבה על ידי "דיבוק בחברים ובפלפול תלמידים" אפשר להתגבר על היצר, שרוצה לעכב בעד לימוד התורה[19]. עם כל החשיבות שייחס ללימוד בחברותא, הוא ציין שלא די בכך אלא כל בחור ישיבה חייב גם לשמוע את השיעורים מפי רבו עצמו[20]. על ידי שמיעת השיעור מפי הרב נוצרת זיקה הדדית בין השניים. כשם שהרב משפיע על תלמידיו כך גם התלמיד משפיע על רבו[21]. בכל הזדמנות היה מדגיש ומדגים את קדושת לימוד התורה, ונזהר שלא להפסיק את לימודו בגלל ענייני חול. פעם נכנס אליו לשיעור בעל בית אחד בעניין חשוב, אך הוא המשיך את שיעורו ורק כאשר הגיע לעניין מסויים סגר את הגמרא והאזין לדבריו של אותו בעל הבית[22].

לפעמים היה מבליט את קדושת הלימוד על ידי כך שמיד לאחר התפילה כשהוא עודנו עטור בטלית ובתפילין של רבינו תם לימד שיעור בחומש ורש"י, נ"ך או ש"ע או"ח.

האופי החסידי של הישיבה והיחס לציונות

לישיבת פאפא יצאו מוניטין כישיבה שבה נכרכו יחד למדנות וחסידות. אב שרצה, שבנו יהיה למדן וחסיד השתדל לשלחו לפאפא. מלבד תקנון הישיבה, שקבע שעל הבחורים לנהוג בדרכי חסידות היה הרבי עצמו לדוגמא לתלמידיו בחסידותו. מדי פעם היה נוסע לאדמורי"ם בשינעווע ובבעלז. במקרים אלה נהג כמו כל חסיד רגיל ולא הרשה לבחורים שנלוו אליו שישרתו אותו. אפילו את כרטיס הנסיעה קנה בעצמו[23]. סיפר לי אחד מתלמידיו, שפעם החליט הרבי לנסוע בערב שבת לאדמו"ר רבי שלום אליעזר מרצפרט, ששבת באויפשט. בחורים רבים החליטו ברגע האחרון להצטרף לנסיעה זו בלי שרכשו לעצמם כרטיסי נסיעה. בדרך הורדו מן הרכבת וגם רי"י גרינוולד החליט

17. שם.
18. שם: "וכן הוא בעניין יר"ש ידוע שעיקר הכל הוא היראה, ראשית חכמה יראת ה' ולא המדרש העיקר אלא המעשה ומי שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת ואם לאו אין חכמתו מתקיימת כמו שאנו רואים בעוה"ר כמה בחורים שלמדו בישיבה כמה זמנים ואח"כ פרשו ותחמצו משום שלא היה להם יראת שמים שהוא האוצר שבו מתקיים התורה".
19. שם, עמ' כ"א, וראה ויגד יעקב, על התורה, חלק א חלק בראשית, ברוקלין תש"ך, עמ' קמ"ג: "דרק בזכות תלמוד תורה דרבים יכולים לסלק כח היצה"ר", וראה עמ' ר"ח: "משום דא"א לתקן בית תלמוד אלא ע"י אחדות דאין התורה נקנית אלא בחבורה".
20. ויגד יעקב על המועדים, דף צ"ז ע"ב: "שאל תסמוך שחבריך יאמרו לך מה שלמדו מהרב וכו' שאינו דומה שומע מפי הרב למפי התלמיד".
21. שם: "שכמו שהשחוק בכדור הנ"ל היינו שא' זורק לחברו וחברו זורק בחזרה לראשון כ"כ הרב לומד עם התלמידים, אבל גם התלמידים משפיעים בחזרה לרבם ע"ד שאמרו רז"ל ומתלמידי יותר מכולם".
22. צדה לדרך, בהקדמה.
23. שם.

לרדת עמם. לאחר שסודר העניין המשיכו כולם בנסיעתם. בשבתות ובחגים בשבתו על יד ה"שלחן" שילב בדברי תורתו אמרות של גדולי החסידות. גם בספריו הוא מרבה לצטט את דברי גדולי האדמורי"ם. בהנאה רבה היה מתבונן בתלמידיו, שרקדו לכבוד שבת ויו"ט ושירה חסידית בקעה מגרונם. באחת ההזדמנויות אמר: "רקדו, ואם אני היו לי עבירות מועטות כמו לכם גם אני הייתי מרקד"[24]. הוא סבר שיש עתיד ללימוד התורה רק אם היא כרוכה בחסידות. בעניין זה העיר פעם לאחד מתלמידיו, שאפילו ב"אויברלנד" שהיתה פעם מבצר של היהדות האשכנזית הלא־חסידית, הולכים צעירי ישראל ומתקרבים לחסידות, כי בלעדיה אין קיום ללימוד התורה[25].

תפילותיו בימות החול, בשבתות ובחגים היו מלוות בבכי גדול ובהתלהבות דתית שהביאו להתעוררות גדולה בקרב תלמידיו. קולו הערב, שנשמע בעברו לפני התיבה, חדר לנבכי נפשם של בחורי הישיבה. בחודש אלול היה נוהג לומר תיקוני זוה"ק לאחר התפילה, כשהוא עטור בטלית ובתפילין. כמו כן נהג בימים אלה ללמוד הלכות תשובה של הרמב"ם. פעם בסיום הלימוד בערב יום כיפורים קם באנחה ובהתרגשות, ואמר: "למדנו את כל הלכות תשובה ואיך עושים באמת תשובה לא אדע". מיד פרץ בבכי גדול. בסעודה השלישית היה מאריך בדברי תורה ובשירה. בשנותיו האחרונות היה משלב פסוקים מתהלים בדברי תורתו, והיה מאמץ את רוחו של שומעיו, שיצפו לגאולה שבוא תבוא[26]. הבחורים התרשמו במיוחד ממעשיו סמוך לחגים, כאשר ראו, שרבם עשה את כל ההכנות לבדו לשם קיום המצוה ולשם חיבוב המצוה. בהתלהבות גדולה בנה את הסוכה לעצמו, ולפני פסח יצא עם בחורי הישיבה לשדה לקצור את התבואה לצרכי מצה שמורה ומצוה. בסעודת פורים שמח יחד עם תלמידיו ועם סיום הסעודה והריקוד בלילה החל מיד ללמד עם בחוריו הלכות פסח, כדי לקיים את הדין "שואלין בהלכות פסח קודם לפסח שלושים יום".

את השפעתו החינוכית השתדל הרבי להרחיב ככל האפשר על כל החוגים שבקהילה. הוא עודד בחורים ובעלי בתים יוצאי ישיבות, שעסקו כבר במסחר לקיים את פרנסתם, שימשיכו ללמוד בחברותא לפחות פעם אחת באמצע השבוע מלבד לימודם בשבת. למטרה זו ביקש ליסד בשנת תרפ"ד, חברת "תפארת בחורים"[27]. לא רק מבחורים הוא דרש חינוך יהודי תורני אלא רצה שגם הבנות תקבלנה חינוך יהודי. הוא דרש מהן שהן תדברנה אידיש בדומה לבנים, שהן תקראנה ספרי מוסר שנועדו לנשים ותמנענה מקריאת ספרים חיצונים ורומאנים[28]. הוא קרא לצבור הדתי להתרחק מאלה שאינם בני

24. שם.
25. שם: "כי אפילו במדינת אויברלנד קיום ויסוד התוה"ק הוא רק במקום שמתנהגין בחסידות ובפרט אצל צעירי בחורי ישראל, ותורה בלא חסידות איזה מתקיימת".
26. ויגד יעקב, על התורה, חלק א חלק בראשית, בהקדמה עמ' ד, ו. ראה גם בהקדמה לצדה לדרך.
27. ויגד יעקב על מועדים, דף נ"ח: "עוד אעורר את הצעירים דפה אשר למדו בישיבה או ת"ת וכעת הם סוחרים שלמעה"ש ח"ו לפרוש מה"ת... וברצוני איה"ש ליסד חברה תפארת בחורים להצעירים ללמד בחברותא לכה"פ פ"א בשבוע חוץ מש"ק".
28. צדה לדרך, עמ' י"ח: "דיש סוברים דסגי שהבנים לומדים תורה והבנות יכולין לשלחן גם שטודירען וכיוצא בזה, אבל לא כן הוא כי כל באיה לא ישובון, וצריכין להשגיח על חברותא של הבנות ובפרט להתרחק מהקורין ראמאנען שגורם חציפות ועזות ר"ל ומההולכין בבגדי פריצות... ע"כ אל הנשים הצדקניות אפנה שיקבעו לדבר בלשון יהודית עם

מינם[29] וביחוד דרש להתרחק מחוגי הציונות כולל גם אנשי המזרחי[30]. בהתחדשות השפה העברית ראה חילול השם והתפלא שמשתמשים במלה "חשמל", המופיעה במעשה המרכבה אצל יחזקאל הנביא, כדי לבטא בה עניין של חולין[31].

היחסים בין הרב לתלמידיו

קשרים הדוקים והערצה הדדית נוצרו בין הרב לתלמידיו. את היחס ההדדי שצריך לשרור בין הרב לתלמידיו השוה הרבי מפאפא למשחק של כדור בין שני אנשים[32]. לתלמידים שגוייסו לצבא בימי מלחמת העולם הראשונה היה שולח מכתבים ומעודד את רוחם[33]. מכתבים דומים היה שולח בימי מלחמת עולם השנייה, כאשר בחורי ישיבה גוייסו ל"שירותי העבודה" והיה מעודד אותם שלא יפלו ברוחם כי "מסתמא כן הוא מה"ש, שתתפללו בלב נשבר על גאולת וישועת ישראל"[34]. בכאב גדול היה מספיד בז' אדר את הבחורים חללי מלחמת עולם הראשונה הנעדרים שמקום קבורתם לא נודע[35]. בשנת תרפ"ז התנפלו סטודנטים אנטישמיים על יהודי הקהילה בבנפי הוניאד ושרפו ספרי תורה שבבית הכנסת. לבו נחרד כאשר הגיעה אליו שמועה, שאחד מבחורי הישיבה נפגע. כאשר התברר שהשמועה היתה שמועת שוא הביע את תודתו לה' בהתלהבות גדולה על כך, שאף אחד מתלמידיו לא נפגע[36]. כאמור, מדי שנה היה יוצא לקצור תבואה עם תלמידיו לצרכי מצה שמורה. בשנה האחרונה לחייו בשנת תש"א קרה אסון

בניהם ובנותיהם בלשון שהיראים מדברים". ראה גם שם דף נ"ט ע"ב: "מכש"כ הבנות שילכו בבגדי פריצות ויקראו ספרי חיצונים ראמאנען ואח"כ אף שרוצין אביה ואמה להורות דרך הישן שוחקין הצעירים מאבותיהם כי כבר קראו בביכער איך להתנהג". וראה שם עמ' ס"ב: "וכן שיקראו בספרי מוסר השייכי' להם ולא לבלות זמנם ברומאנען".

29. ויגד יעקב, על מסכת אבות, עמ' קס"ח: "ועיקר גדול בתוה"ק להזהר מכלאים היינו שלא לערב חכמות חיצוניות עם התוה"ק וכן שלא לעשות חברותא עם שאינו מינו".
30. שם, עמ' כ"ד: "ובשבה"ג תרצ"ד הארכתי בעה"י שלא להתחבר עם המזרחיים והכול הולך למקום אחד עם הציוניסטין ואף שבדיבורם הם אומרים שהמה יראים אבל מעשיהם מוכיח עליהם מה המה ומחשבתם נכרת מתוך מעשיהם". וראה שם, עמ' קכ"ט: "כמו שאנו רואים בדור הזה אצל הכת הנקראים ציונים שלפי דעתם השפלה יכולים להיות יהודי אף אם אינם מקיימים תורה ומצוות בפועל רק אם בלב הוא יהודי סגי".
31. ויגד יעקב, על התורה, חלק א' חלק בראשית בהקדמה.
32. ראה למעלה.
33. מכתב מעין זה לתלמידו מנשה רעשאבסקי, משנת תרע"ה, מובא בסוף צדה לדרך.
34. שם.
35. ויגד יעקב, על המועדים, דף ק"ל: "כי בני הנעורים היותר חשובים נקטפו בדמי ימיהם לבי לבי על חללים מעי מעי וכו'. ילדים אשר אין בהם מום אשר אם היו נעשין בע"ב היו לתפארת קהילתנו נעדרו ר"ל, בחורים שמרו על עצמן מחילול שבת נבו"ט, גילוח זקן בתער וכו' והנה עכ"פ נכון לעשות זכרון יא"צ אבל בעוה"ר כמה אשר לא נודע כלל יום פקודתם כי כמה אשר לא נקברו ונשארו כדומן ע"פ השדה ר"ל". וראה גם עמ' קל"א.
36. ויגד יעקב, על אבות, עמ' ק"ל—קל"א. בזמן ההספד על ספרי תורה השרופים אמר בין השאר: "בתוך הרעש הגדול נשמע קול כי תפסו א' מתלמידי הישיבה הי"ו והכו אותו מכות רצח ונפשי נבהלה מאוד לא ידעתי אם לברוח או לילך לחוץ להציל וכעת אספרה שמך לאחי בתוך קהל, אהללך ברוך השם ית' שלא ניזוק שום א' ממנו אפילו באצבע קטנה ולא הסתיר פניו ממנו. תהילתי בק"ר נדרי אשלם וכו'".

בזמן טחינת קמח כאשר בחור ישיבה נתפס בגלגל הטחנה ונמחץ למות. הרבי התיסר יסורים נוראים, ובהספד בו נכח אביו של הבחור התיפח בבכי ואמר: "הילד איננו ואני אנה אני בא מפני צערו של אבא ומפני צערו של אבינו שבשמים". אביו של הבחור הגיב ואמר: "לא הרבי אשם כי אם אני".

מצבתו של רבי יעקב יחזקיה גרינוולד

תלמידיו סייעו בידו של הרבי לכתוב ספר תורה. בזמן חנוכת ספר התורה בשנת תרצ"ד התכנסו תלמידים מכל קצוות הארץ והקימו את האגודה "קהלת יעקב" וקבלו על עצמם, שכל אחד יסייע להבא לקיום הישיבה[37].

הישיבה בימי השואה

ביום ב' באדר תש"א, בהתקרב השואה, החזיר הרבי מפאפא את נשמתו לבורא. הלימודים בישיבה המשיכו להתקיים עד קיץ תש"ד בהנהלתו של בנו רבי יוסף גרינוולד שליט"א, שנבחר לרבה של הקהילה. ראש הישיבה החדש המשיך לנהל את הישיבה על פי השיטה שהיתה מקובלת בימי אביו, והישיבה אף נעשתה חסידית יותר. הוא הביא עמו מספר גדול של תלמידים מסאטמר שהתחנכו שם ברוח החסידות. הישיבה גדלה מבחינה מספרית ומנתה כארבע מאות בחורים. בתקופה זו נסגרו ישיבות אחרות

37. ראה בהקדמה לצדה לדרך.

וכאן יכלו עדיין ללמוד ללא הפרעות. כמו כן מצאו כאן מקלט לנפשם כששים בחורים שנמלטו מסלובקיה ומפולין. בישיבה הסתתרו גם בחורים שנמלטו ממחנה "שירות העבודה" והתמסרו ללימוד התורה. על בחורים אלה אמרו שהם משרתים ב"יחידת ט"ו" (יחידת טמיר ונעלם) רמז לכך שהם מסתתרים ונעלמים מעיני השלטונות. למעשה סיכנו את חייהם וערקו מ"שירות העבודה".

בשנת תש"ג היתה עוד פעילות רבה בישיבה. הוחלט להגדיל את בניין בית המדרש, והתעוררה שאלה אם מותר לעקור אילן של פירות מתולעים שעמד על השטח שנועד לבנייה. בסוף הוחלט לבנות סמוך עד לעץ בלי לקצצו. באותה שנה פירסמה הישיבה גם לוח שנה ובו פרטים על הישיבה בלשון קודש ובשפה ההונגארית.

סמוך לחג השבועות גוייס רבי יוסף גרינוולד למחנה "שירות העבודה" ועמו שרתו כארבעים בחורים תלמידי פאפא לשעבר. במחנה העבודה המשיך רבי יוסף ללמד את שיעוריו. בשלבים האחרונים של המלחמה עמדו להעבירו למחנה ריכוז בגרמניה, אך ניצל והועבר לאחד הבתים ה"מוגנים"[38] שבבודאפשט, ונשאר שם עד לאחר המלחמה.

הבחורים הנותרים המשיכו ללמוד לבדם בפאפא, וכאשר הוקם הגיטו למדו בו עדיין כמאתיים בחורים בתנאי רעב נוראים. "מועצת היהודים" של הגיטו דרשה שהבחורים יתפזרו ויסעו לביתם כי הם מכבידים על הצפיפות והרעב ששררו בגיטו. אולם לבחורים לא היה כבר לאן לשוב כי רוב הגיטאות חוסלו. לבחורים לא היתה ברירה ונשארו במקום והמשיכו ללמוד עד שהועברו למחנה אוישביץ.

לאחר המלחמה נפתחה הישיבה מחדש ע"י רבי יוסף גרינוולד בתחילה בפאפא, ולאחר מכן הועברה הישיבה לסומבוטהעלי, בה היה ריכוז של יהודים פליטים מפולין חסידי בעלז. באותם הימים מנתה הישיבה כששים בחורים. משם יצאה הישיבה לאנטוורפן, ובשנת תשי"א הגיע רבי יוסף גרינוולד עם מספר תלמידים לארצות הברית.

בבואו לברוקלין נטה שם ר"י גרינוולד את אהלה של תורה מחדש ברוח ישיבת פאפא בהונגריה. מוסדות החינוך של פאפא תופסים בויליאמסבורג את המקום השני בגודלם ובהשפעתם לאחר מוסדות סאטמר. למעלה מחמש מאות צעירים לומדים במוסדות אלה, החל מילדים בגיל הגן, תלמוד תורה, מתיבתא וכלה ב"כולל" לאברכים.

בירושלים קיים שנים רבות כולל בשם "תולדות יעקב" על יד "קהלת יעקב", בראשותו של רבי אפרים פישל סופר שליט"א, חתנו של רבי יעקב יחזקיה גרינוולד, ורבה של טמשוואר לשעבר. לאחרונה הוקם בירושלים בניין מפואר של "קהלת יעקב" ביוזמתם ובתמיכתם של רבי יוסף גרינוולד ושל ראשי הקהל בברוקלין ר' יחיאל טמפלר (אויש) ור' ישעיה שוורץ, ובעזרתם של אנשי ירושלים ר' יהודה באום ז"ל ור' חיים שמשון מנדל שהעמיד את המגרש לרשותה של "קהלת יעקב".

38. בסוף המלחמה פרשו מספר שגרירויות את חסותן על בתים אחדים בבודפשט ולשם נמלטו יהודים רבים.

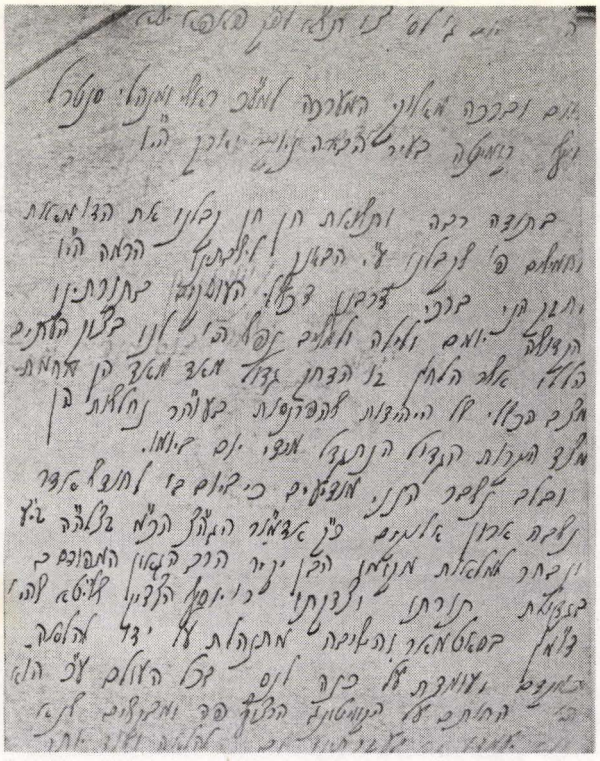

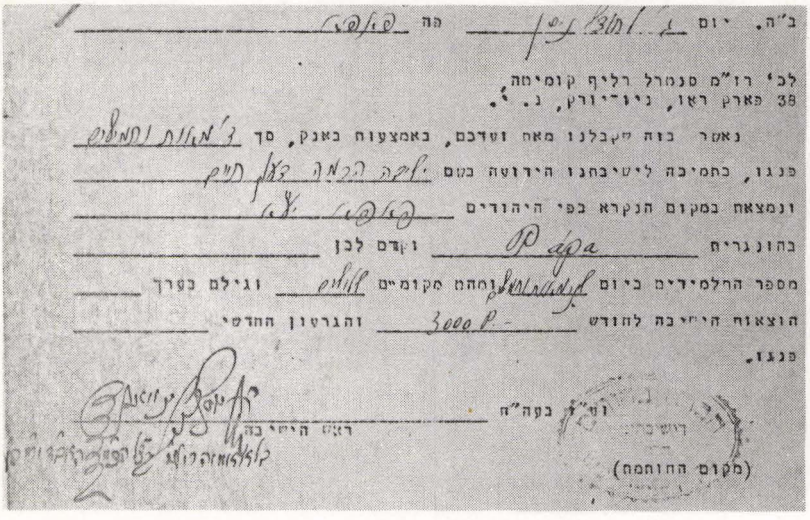

למעלה מכתב מפאפא ל"סנטראל רליף" ובו מודיעים על פטירת ר' יעקב יחזקיה. למטה קבלה על דבר תמיכה בישיבה.

ECZ CHAIM

RABBI ISKOLA — RABBINATS SCHULE

Csekkszámla sz. 41.765 — PÁPA — Rákóczi-u. 19 szám

ISKOLA ELNÖKSÉGE RABBINATSSCHULE PÁPA PRÄSIDIUM

Pápa, 193

מכתב ל"סנטראל רליף קומיטי". תוספת למכתב בכתב ידו של רבי יעקב יחזקיה
(המסמך במחלקת כתבי־יד של ישיבה אוניברסיטה)

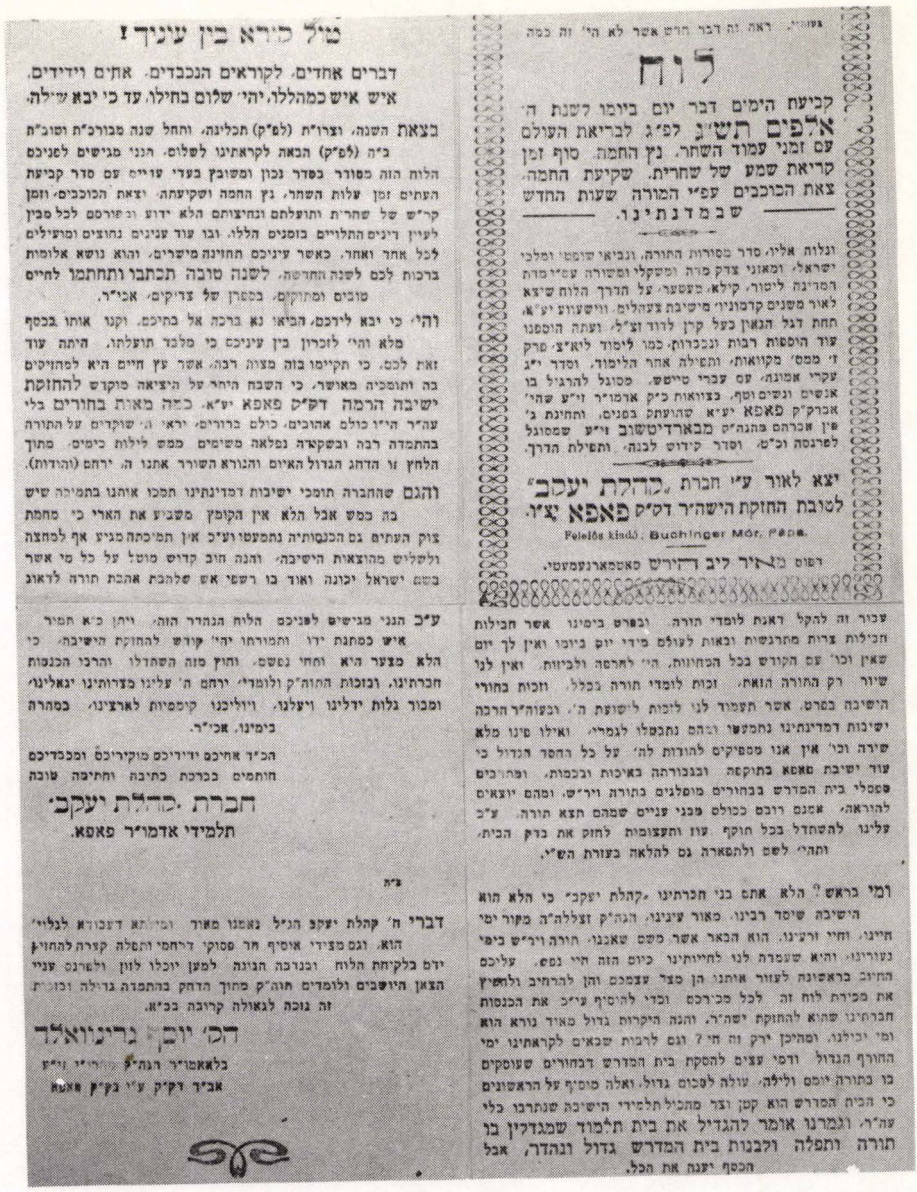

לוח

קביעת הימים דבר יום ביומו לשנת ה׳ אלפים תש״ג לפ״ג לבריאת העולם עם זמני עמוד השחר, נץ החמה, סוף זמן קריאת שמע של שחרית, שקיעת החמה, צאת הכוכבים עפ״י המורה שעות החדש

שבמדנתינו.

ונלות אלין, סדר פסוקות התורה, ונביאי שופטי ומלכי ישראל, ומאזני צדק מרה ומשקלי ומשורה עפ״י מדת המדינה ליטר, קילא, מעשר, על הדרך הלוח שיצא לאור משנים קדמוניי מיסיבת צהלים, וישעיהו י״א, תחת דגל הנאון כעל קרן לדוד זצ״ל, ועתה הוספנו עוד הוספות רבות ונכבדות, כמו ליימוד ליואצ׳ מדק ד׳ ממס׳ מקוואות, ותפילה אחר הליימוד, וסדר י״ג עקרי אמונה, עם עברי טייטש, פסוגל להרגיל בו אנשים ונשים וטף, בציואות כ״ק אדמו״ר זי״ע שחי׳ אברכ״ק פאפא י״א שהועתק בפנים, והחינת ג׳ מין אברהם פהנה״ס מבארדיטשוב זי״ע שפסוגל לשרפה וכ״ס, וסדר קידוש לבנה, ותפילה הדרך.

יצא לאור ע״י חברת „כהלת יעקב״ לטובת החזקת הישה״ר דק״ס פאפא יצ״ו.

Felelős kiadó: Buchinger Mór. Pápa.

דפוס מ. זיר ליב דהירש פאפארנמפטי.

טיל מיא בין עינך ז

דברים אחדים, לקוראים הנכבדים, אתים וידידים, איש איש כמהללו, יהי שלום בחילו, עד כי יבא ש״ילה.

בצאת השנה, וצרו״ת (לפ״ק) תכלינה, ותחל שנה מבורכ״ת ושוב״ת ב״ה (לפ״ק) הבאה לקראתינו לשלום, הנני מגישים לפניכם הלוח הזה מסודר בסדר נכון ומשובץ בעדי עדיים עם סדר קביעת העתים זמן שלות השחר, נץ החמה וקיעתה, וצאת הכוכבים, וזמן קר״ש של שחרית ותועלתם ונחיצותם הלא ידוע וגלוי מכל מבין לעין רואים התלויים בזמנים הללו, ובו עוד ענינים נחוצים ומועילים לכל אחד ואחד, כאשר עיניכם תחזינה מיושרים, והוא נושא אלומות ברכות לכם לשנה החדשה, לשנה טובה תכתבו ותחתמו לחיים טובים ומתוקים, בספרן של צדיקים, אכי״ר.

והי׳ כי יבא לירכם, הביאו נא ברכה אל בתיכם, וקנו אותו בכסף מלא והי׳ לזכרון בין עיניכם כי מלבד תועלתו, היתה עוד זאת לכם, כי תקיימו בזה מצות רבה, אשר עין חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר, כי השבח היתר על היציאה פוקדם להחזקת ישיבה הרמה דק״ק פאפא יע״א, כמה מאות בחורים בלי עה״ר היו כולם אהובים, כולם ברורים, יראי ה׳ שוקדים על התורה בהתמדה רבה ובשקידה נפלאה משימים כמם לילות כימים, מתוך תלחץ זו הדחק הגדול האיום והנורא השורר אתנו ה׳ ירחם (והודות).

והנם שהחברה תומכי ישיבות דפדרינו תמכו אותנו בתמיכה שיש בה כסף אבל הלא אין הקופן מספיע את הארי כי מחמת צוק העתים גם הכנסותיה נתמעטו ועי״כ אין תמיכתה מגיע אף למחצה ולשליש מהוצאות הישיבה, והנה חוב קדוש מוטל על כל מי אשר בשם ישראל יכונה ואוד בו רשפי אש שלהבת אהבת תורה לדאוג עבור זה להקל דאגת לומדי תורה, ובפרט בימינו אשר חבילות חבילות צרות מתרגשות ובאות לעולם מידי יום ביומו ואין לך יום שאין וכו׳ עם הקורס בכל הכחיות, הי׳ לחרפה ולביזיות, ואין לנו שיור רק התורה הזאת, זכות לומדי תורה בכלל, וזכות בחורי הישיבה בפרט, אשר תעמוד לנו ליזכות לישועת ה׳, ובעזה״ר הרבה ישיבות דפדרינתינו נתמעטו בהם נתבטלו לגמרי, ואילו פינו מלא שירה וכו׳ אין אנו מספיקים להודות לה׳ על כל החסד הגדול כי עוד ישיבת פאפא בתוקפה, ובגבורתה באיכות ובכמות, ופתוחים שפטלי בית המדרש בבחורים מופלגים בתורה ויר״ש, ומהם יוצאים להוראה, אשם רובם ככולם פנני ענייש שמהם תצא תורה, ע״כ עלינו להשתדל בכל תוקף עוז ותעצומות לחזק את בדק הבית, והי׳ לשם ולתפארה גם להלאה בעזרת הש״י.

ומי כראש? הלא אתם בני חברתינו „קהלת יעקב״ כי הלא הוא הישיבה שיסד רבינו, מאור עינינו, הגה״ק זצללה״ה מקור ימי חיינו, וחיי ורעינו, הוא הבאר אשר משם שאבנו תורה ויר״ש ביפי נעוריגו, והיא שעמדה לנו לחייותינו כיום הזה חי נפש, עליכם החוב בראשונה לעזור איתנו הן כסך עצמכם והן להרחיב ולחזק את מכירת לוח זה לכל מכיריכם ובדי להמשיך ע״כ את הכנסות חברתינו שהוא להחזקת ישה״ר, והנה היקרות גדול מאוד נורא הוא ומי יכולנו, ומחיכן ירק זה חי? וגם לרבות שבאים לקראתינו ימי החורף הגדול ודפי עצים להסקת בית המדרש בחורים שעוסקים בו בתורה יומם ולילה, עולה לסכום גדול, ואלה מוסיף על הראשונים כי הבית המדרש הוא קטן וצר מהכיל תלמידי הישיבה שנתרבו כלי ע״ר, וגמרנו אומר להגדיל את בית תלמוד שמגדלין בו תורה ותפלה ובבנות בית המדרש גדול ונהדר, אבל הכסף יענה את הכל.

ע״כ הנני מגישים לפניכם הלוח הנהדר הזה, ויתן כ״א תמיר איש כמתנת ידו, והמורחו יהי׳ קודש להחזקת הישיבה, כי הלא מצער היא ותחי נפשם, וחוץ מזה השתדלו והרבו הכנסות חברתינו, ובזכות התור״ק ולומדי, ירחם ה׳ עלינו מדעותינו יגאלינו, ומבור גלות ידלינו ויעלנו, ויוליכנו קוממיות לארצינו, בסהרה בימינו, אכי״ר.

הכיד אחיכם ידידיכם מוקיריכם ומכבדיכם חותמים בברכת כתיבה וחתימה טובה

חברת „כהלת יעקב״

תלמידי אדמו״ר פאפא.

ב״ה

דברי ה׳ קהלת יעקב הגיל נאמנו מאור ומיוחא דצורא לנלי׳ הוא, וגם מצידי איסיף חר מסוקי דירחמי ותפלה קודה להחזיק ידם בלקיחת הלוח ובנדבה הגונה למען יוכלו לזון ולפרנס עניי הצאן היושבים ולומדים תור״ק מחוך הדחק בהתפדה גדולה ובזעה זה נוכח לגאולה קריבה בב״ה.

חכי יום׳ גריניואלד

בלאמו״ר הגה״ק [illegible]

אבי״ד דק״ק ע״י בק״ק פאפא

דפים מתוך לוח שנה שנדפס בישיבת פאפא ובו פניה בדבר עזרה לישיבה

פרק כ"ג

קאלוב

העיירה קאלוב (בהונגרית: Nagykállo), הנמצאת במחוז סאבולץ' בקרבת נירדהאזא, נתפרסמה בעיקר בזכותו של הצדיק רבי יצחק אייזיק טויב, האדמו"ר מקאלוב. היהודים הראשונים התישבו בקאלוב עוד בימי הביניים. אחד המבצרים שבמקום שימש ליהודים כמקום מקלט מפני שודדים הונגריים ומפני חילות הטורקים. החל מן המאה השמונה עשרה למניינם היתה בקאלוב קהילה מסודרת עם מוסדות שונים. בשנים האחרונות לפני השואה מנתה הקהילה כאלף יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של עשרת אלפים איש בערך[1].

הצדיק רבי יצחק אייזיק מקאלוב זצ"ל

כאמור התפרסמה קאלוב בעיקר בזכותו של הצדיק רבי יצחק אייזיק טויב. אלפי יהודים נסעו כל שנה להשתטח על קברו של הצדיק. הרבה אגדות וסיפורים נרקמו על תולדות חייו. בין חסידי הונגריה נהגו לספר, שרבי ליב שרה'ס "נסע לאונגרין לחפש נשמה גדולה ובא ומצא את הרה"ק הנ"ל מוהרי"א (= מוהר"ר יצחק אייזיק) הנ"ל ילד כבן ח שנים והי' רועה את האווזות, ושאלו למי אתה, וא"ל בן אלמנה אחת, וביקש הרב ליב שרה'ס מהאלמנה שתתנהו על שכמו וצוואריו והוא יגדל אותו כאב את בנו ונתנהו לו"[2]. עוד מספרת המסורת החסידית של יהודי הונגריה, שר' יצחק אייזיק למד בישיבתו של רבי שמלקה מניקלסבורג וכן הסתופף בצילו של רבי אלימלך מליז'אנסק. בשובו להונגריה נתקבל לרבה של קאלוב והגליל סאבולץ'. בתפקיד זה כיהן כארבעים שנה עד שנפטר בז' באדר תקפ"א (1821).

1. פנקס קהילות הונגריה, עמ' 371—372.
2. ישראל ברגר, עשר צחצחות, פיעטרוקוב תר"ע, עמ' 66—67. בעשרות השנים האחרונות התברר, שסיפור זה אינו עומד במבחן האמת. בספר "זכרונות ר' דוב מבולוחוב", ברלין תרפ"ב, עמ' 78—79, מספר המחבר, שביקר בביתו של ר' יחזקאל טויב, אביו של רבי יצחק, וראה את הנער שהצטיין בקולו הערב והיה "נעים זמירות". מתוך הדברים שם מסתבר שהנער היה אז כבן חמש עשרה שנים, וישב בבית אביו שהיה בעל נכסים וחוכר אדמות. ראה י. גרינוולד, טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן, עמ' 168—173; יצחק רפאל, ספר החסידות, ת"א תשט"ו, עמ' רמ"א—רמ"ה; נפתלי בן מנחם, "רבי יצחק אייזיק טויב מקלוב", ספר היובל להרב ישראל אלפנביין, ירושלים תשכ"ג, עמ' כ—ל"ב; טוביה סילאג'י־ווינדט, הצדיק מקאלוב וקהילתו, ת"א [תשכ"ט], עמ' 26—37.

על דבר ישיבתו נאמר: "והעמיד תלמידים הרבה לומדים וחסידים עובדי שמו יתברך"[3]. אין לנו פרטים נוספים על תלמידיו וישיבתו, אולם ברור שהופעתו השאירה רושם עמוק ביותר על הציבור היהודי ברחבי הונגריה. בעיקר התפרסמו שירי הרועים שנהג לשיר בשפה ההונגרית, ועברו בקרב חסידי הונגריה מדור לדור. יש לציין במיוחד את השירים הבאים: "בוכים ופועים עדרי הצאן", "קרא התרנגול" ו"יער יער מה גדול אתה... גלות גלות מה גדולה את".

יום פטירתו בז' באדר הפך ליום עליה לרגל לקברו של הצדיק. לשושלת קאלוב לא היה המשך באותם הימים, ומרכזי החסידות עברו לאיהעלי, מונקאטש וסיגעט. בראשון לציון על יד תל אביב גר אחד מצאצאיו, האדמו"ר רבי מנחם מנדל טויב שליט"א, הממשיך במסורת לבית קאלוב.

רבי ישעיה בנעט ובנו רבי בעריש אברהם

בשנים ת"ר—תרכ"ה (1840—1865)כיהן כרבה של הקהילה רבי ישעיה בנעט, בנו של רבי מרדכי בנעט מניקלסבורג. הוא היה אחד הלוחמים הגדולים נגד תנועת המתחדשים ונגד הרעיון של הקמת סמינאר לרבנים בבודפשט. אחריו נבחר לרבה של הקהילה בנו רבי בעריש אברהם שהחזיק במשרה זו עד שנת תרס"ב (1902). לפי המסורת של אנשי קאלוב ניהלו שניהם ישיבות, בהן למדו מספר הגון של תלמידים[4].

רבי מנחם ברודי זצ"ל

הישיבה הגיעה לשיאה בימיו של רבי מנחם ברודי. הוא נולד בשנת תרכ"ב לאביו רבי אברהם. בשנת תרמ"ב (1882) בהיותו בן עשרים שנה נבחר לרבה של קהילת טאש. לאחר שישב שם על כס הרבנות כעשרים שנה הוזמן לכהן פאר בקהילת קאלוב. בבואו לקהילתו החדשה הצטרפו אליו מספר בחורים שלמדו אצלו לפני כן בטאש[5].

הישיבה הלכה וגדלה ובימי השיא היא מנתה 200—250 בחורים. בשנת תרפ"ה התבטא לפני תלמידיו, שמישיבתו יצאו כבר י"ב אלף תלמידים[6].

כל יום לפני הצהריים למד עם תלמידיו שיעור עיון. בשיעור זה היו חייבים להשתתף כל בני הישיבה גדולים וקטנים כאחד. לפעמים לימד גם בשעות של אחר הצהריים. במשך "זמן" לימוד הקיפו בעמקות רבה גם שתי סוגיות מן הש"ס. חומש ורש"י, שו"ע או"ח ויו"ד למדו הבחורים בעצמם.

ר"מ ברודי בחן את תלמידיו כל יום, לפני השיעור, על הגמרא שלימד יום קודם לכן. גישה זו היתה יוצאת דופן, כי בשאר הישיבות בהונגריה נהגו לבחון את התלמידים רק בסוף השבוע. לאחר שבחן את תלמידיו לימד כעשרים דקות פרק

3. עשר צחצחות, עמ' 69, סימן ט.
4. סילאג'י־וינדט, עמ' 140, 153.
5. שם, עמ' 158.
6. ראה בהקדמה לספרו באר מנחם, מהדורה שניה, ברוקלין תשכ"א, עמ' ב. מלבד הדברים המובאים מתוך הספר הנ"ל שמעתי פרטים מפי תלמידיו ר' חיים לייבלר ור' ישראל קליין.

מתהלים או פרק מספר משלי. מיד לאחר מכן המשיך בשיעורו בגמרא. מלבד הבחינה שהתקיימה יום יום התקיימו בחינות בסוף השבוע ובחינה גדולה בסוף "זמן" הלימודים. בסעודה השלישית נהג לשאול את תלמידיו שאלות בחומש ורש"י. הוא עודד את תלמידיו המעולים, שילמדו לקראת היתר הוראה ואלה שעמדו בבחינה והיו ראויים להוראה הוסמכו על ידו לרבנות.

הרה"ג רבי מנחם ברודי זצ"ל

מסירותו לישיבה ואורח חייו היו לדוגמא לתלמידיו. הוא נהג לקום כל יום בשעה שלוש לפנות בוקר, ולאחר אמירת ברכת התורה היה "בוכה ומבכה על חרבן ביהמ"ק וצער השכינתא בגלותא ואריכות הגלות"[7]. את תלמידיו זירז, שגם הם יקומו בשעות המוקדמות של הבוקר ללימוד ולתפילה, כי ראה בכך שעת כושר ועת רצון, שתפילותיהם יתקבלו ושיצליחו בלימודיהם. הוא הקפיד, שבשעת התפילה יתפללו כולם במקום קבוע ולא יתהלכו ממקום למקום. רוב הבחורים נהגו לטבול במקוה יום יום לפני התפילה.

בישיבה היתה אוירה חסידית. הבחורים נהגו בדרכי החסידות מרצונם הטוב בלי שכפו אותם לכך. בט' באב נהג ר"מ ברודי יחד עם תלמידיו להקיף את בית העלמין, בו נמצא קברו של הצדיק רבי יצחק מקאלוב. בפורים שר לפני תלמידיו משיריו של הצדיק בשפה ההונגרית.

ר"מ ברודי דאג לא רק לחיים הרוחניים של תלמידיו אלא דאג גם לחייהם החמריים. הוא הקים מכספו הפרטי ומהכספים שקיבל מתלמידיו לשעבר מענזא, בה אכלו רוב הבחורים. התשלום היה סמלי, והבחורים העניים לא שילמו כלל. כחצי שעה

7. בהקדמה לבאר מנחם.

לפני תום השיעור היה מזכיר לבחורים שנתמנו כאחראים על חדר האוכל, שעליהם לגשת למטבח על מנת להכין כל מה שנחוץ לארוחה. בשעת הארוחה הסתובב בין השלחנות והשגיח שכל אחד ואחד יקבל מנה הגונה ולא ישאר רעב ללחם.

פניו קרנו תמיד מרוב אושר, ונהג לשוחח בסבר פנים יפות עם כל אחד מתלמידיו. הוא נהג לקרוא אותם בשמם ובשם עיר מולדתם. ברוח טובה היה מעודד את תלמידיו ליראת שמים. פעם ראה שבחור גילח את זקנו. ניגש אליו וליטף את פניו ושאלו: האין זה דוקר? השיב לו הבחור: לא, בכלל לא. אמר לו ר' מנחם ברודי: אבל אותי זה דוקר ומכאיב. הבחור הבין את הרמז ומאז גידל זקן. אם קרה שהתרעם על מישהו, היה תמיד נוח לרצות, והיה מחליק את העניין בדרך של הלצה.

לאחר שהרביץ תורה ברבים במשך נ"ה שנים בטאש ובקאלוב, נפטר בקאלוב בח' באב תרצ"ח, ושם מנוחתו כבוד. עקב צוק העתים לא נבחר רב חדש ותלמידי ישיבתו עברו לישיבות אחרות.

פרק כ"ד

ישיבות נוספות בהונגריה

אונוד (ישיבת תורה ומלאכה)

בעיירה אונוד השוכנת כתשעה קילומטרים ממישקולץ התגוררו בשנת 1930 כ־180 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של 2.369 נפש.

בעיירה זו נערך נסיון חינוכי תורני מעניין ביותר. רבי מאיר שיק זצ"ל, רבה של הקהילה, הקים בשנת 1912 ישיבה בשם "תלמוד תורה ומלאכה". במוסד חינוכי זה למדו הבחורים תורה יחד עם המקצועות: חייטות, נגרות, סנדלרות וחקלאות.

כאשר נוסדה הישיבה כתב עורך הירחון "נטעי בחורים" בהתלהבות כדלקמן:

"שמחתי בראותי כי רעיוני העתיק אשר כבר הצעתי בנטעי בחורים הישן בשנת תרס"ז... יצא לפועל ע"י הרב הגאון החכם כש"ת מוהר"ר מאיר שיק נ"י אבד"ק אנאד אשר יסד לו שם בית ספר המפואר הזה, ונקוה כי בקרוב יהיה לתפארת ארצנו. ואמת כי עדיין לא יוכל להכיל את כל מה שהיה לו להכיל... והנה גם במעמדו הנוכחי בעמדו בראש ההתחלה כבר יש לו לבית הספר הזה בנין גדול ורם ומפואר המכיל בקרבו כמה וכמה חדרים גדולים וקטנים, ושם שוכנים התלמידים כולם, שם דרים שם ישנים ואוכלים, ושם יקבלו לקח הן בתורה הן באומנות. ולכל דבר יש חדרים בפני עצמם.

ואף שאין ביכלתם לקבל רק שלושים תלמידים, ואלה באו מארבע כנפות הארץ מהם בני עניים שאינם משלמים כלום, ומהם בני עשירים שמשלמים מעט, מ"מ הראה לנו הרב המיסד את גדלו גבורתו בדבר חינוכם.

הנה כל התלמידים מקבלים חוץ מכלכלתם גם בגדים זה לזה שוים. בשעה 5 בבוקר מקשקש הפעמון להקיץ את התלמידים משינהם. אחרי אמרם ברכת התורה לומדים בקיצור שו"ע עד זמן התפילה. אחרי תפילת שחרית במניין אוכלים אכילת בוקר, ואחרי כן יחלקו התלמידים לשני חלקים, חלק אחד לבית הספר ולומדים שם עד הצהרים תורה עם רש"י, שיעור מסכ' שבת ושיעור פשוט מסכ' ב"מ ונ"ך. אז הולך חלק השני על האומנים, שהם ג"כ יהודים חרדים יראי אלקים והם ג"כ בחדרים מיוחדים שם, ולומדים אחד מדל"ת ענפי אומנות, סנדלר, חייט, חרושת עץ ומלאכת הגן. בשעה י"ב אוכל הכל אכילת הצהרים, ויושבים חפשים

עד שעה אלף. ואז הולך חלק הראשון אל האומנים וחלק השני אל בתי הספרים והם שם עד שעה זי"ן, רק לתפילת מנחה ומעריב יפסיקו. אחרי שעה זי"ן יתרגלו בעבודה ובלימוד, גם ילמדו כתב עברי ולשון עברי, אחרי כן ילמדו אתם מספר "קו הישר" ובשעה טי"ת ילכו לישון. זה מעשה צאן קדשים האלה דבר יום ביומו.

וכמה היו שם ובראותם תמימה דרכם והתמדתם ואהבתם לתורה ואומנות הרי זלגו עיניהם דמעות, והבינו דברי חכמינו ז"ל שאמרו "יפה ת"ת עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עוון"! הנה אלה יגדלו לתורה ויראה וגם פרנסתם בטוחה בעזרת השם.

והנה אין ספק שלא יאריכו הימים ויקומו עוד בארצנו בתי ספר כזה, אבל אשריך הרב דק"ק אנאד, שהתחיל בדבר והראה שאין לך דבר העומד בפני הרצון, את התפארת הזה לא יקח איש מידו הגנו רואים במעשה זה ראש לייסדות חינוך חדש בארצנו ולכן ישאר שמו הטוב של הה"ג דק"ק אנאד לדור דורים וזכרו לא יסף לנצח"[1].

בלד (בעלעד)

העיירה בעלעד (Beled) שוכנת במחוז שופרון לא הרחק מן הגבול האוסטרי. היהודים הראשונים התישבו במקום במחצית השנייה של המאה השמונה עשרה למניינם. בשנת 1944 התגוררו בעיירה כ־360 יהודים בתוך אוכלוסיה של 2.900 נפש[2].

בדורות האחרונים כיהנו שם כרבנים רבי יואל פלנר, שהיה לאחר מכן רבה של קהילת אויהעל[3], ורבי אהרן זילברשטיין.

הרה"ג רבי אהרן זילברשטיין זצ"ל הי"ד

רבי אהרן זילברשטיין היה בנו הבכור של רבי ישעיה זילברשטיין מוייצן. בתחילה היה רבה של קהילת קערעצקי ושם עמד בראש ישיבה גדולה. בשנת תרפ"ה (1925) התקבל לכהן פאר בקהילת בעלעד. בבואו לעיירה כבר היתה שם ישיבה, שייסד ועמד בראשה רבי בנימין ברגר. ר"א זילברשטיין לא רצה להפריע לו בעבודתו המסורה, ועל כן הסתפק בישיבה עם מספר מצומצם של בחורים מופלגים מבני המקום. רק לאחר שרבי בנימין ברגר עזב את בעלעד ועבר לנייפשט, הגדיל ר"א זילברשטיין את ישיבתו ולמד עם תלמידיו עד ימי השואה. בשנת תש"ד הועבר למחנות הריכוז ונספה בשואה. הי"ד.

1. נטעי בחורים, תרע"ד, גליון ג, ד, ה, ו, עמ' כ"ב—כ"ג.
2. פנקס קהילות הונגריה, עמ' 170. ר' יוסף זילברשטיין בנו של רבי אהרן מסר לי שבעיירה גרו כמאה משפחות יהודיות בתוך אוכלוסיה כללית של 6000 נפש בערך.
3. ראה במפורט בפרק על אויהעל.

ישיבתו של רבי בנימין ברגר היתה יוצאת דופן בין שאר הישיבות בהונגריה. בדרך כלל התנהלו הישיבות על ידי רבני הקהילה, ואילו רבי בנימין ברגר לא היה רב ולא בן רב, ולא היה דומ"ץ ולא בן דומ"ץ. אביו היה אמיד ובעל נכסים מרובים, ורבי בנימין עצמו היה בעל עסק לחמרי בניין בבעלעד[4].

הרה"ג ר' אהרן זילברשטיין זצ"ל הי"ד

רבי בנימין ברגר זצ"ל הי"ד

בנעוריו למד ר"ב בישיבתו של רבי משה בן עמרם גרינוולד, בעל "ערוגת הבושם" בחוסט, ולאחר מכן למד בבית מדרשו של האדמו"ר רבי שלמה מבובוב. בימי מלחמת העולם הראשונה גוייס לצבא ושמר על כל מצוה קלה כחמורה. לאחר המלחמה התישב בבעלעד ופתח שם בית מסחר לחמרי בניין. אולם כל מאוויו היו נתונים להפצת תורה בקרב צעירי ישראל. בקסם אישיותו משך אליו צעירים מקרב פשוטי העם והחדיר בלבם אהבה ומסירות נפש לתורה וליראת שמים.

לאט לאט הפכו תלמידיו לבני תורה וליראי שמים. השמועה על אישיותו המקסימה וישיבתו של ר"ב ברגר פשטה מהר בכל הסביבה. מקרוב ומרחוק החלו לנהור תלמידים אל ישיבתו. הוא דאג לכל מחסורם מרכושו הפרטי, ולימד אותם בעצמו שיעורים כסדרם והאציל עליהם מרוחניותו. מלבד שיעוריו בגפ"ת חינך את תלמידיו למידות מוסריות ולחסידות.

סיפורים רבים נרקמו על ענוותנותו של ר"ב ברגר. הוא לא נתן לתלמידיו שיכנוהו "רבי" וביקש שיקראו לו רק ר' בנימין. כאשר נכנס בחור עני לביתו הגיש

4. תאורים על חייו וישיבתו ראה בעתון המודיע, יום ו' עש"ק, אייר תשי"ז ; שם, יום א', י"ד תשרי תשכ"ו ; אלה אזכרה, כרך שלישי, ניו יורק תשי"ט, עמ' 170—174.

לו בעצמו את האוכל. אם נשבר שלחן או כסא בבית המדרש היה בא בעצמו כשפטיש ומסמרים בידו על מנת לתקנם. עוד מספרים, שפעם נסע בחור בן חמש עשרה ברכבת לבעלעד. ברדתו מן הרכבת ראה שם יהודי מגודל זקן בעל הופעה מרשימה ושאלו, כיצד להגיע לישיבתו של רבי בנימין. הזקן לקח את מזוודותיו של הבחור ואמר לו, בוא ואראה לך את המקום. הבחור התפעל מאדיבותו של ה"סבל" הזקן. בהגיעם אל מקום חפצם הצביע הזקן ואמר "כאן גר רבי בנימין". הבחור נדהם כאשר נכח לדעת, שה"סבל" הזקן אינו אחר כי אם רבי בנימין בכבודו ובעצמו.

אישיותו הנפלאה של ר"ב איחדה בתוכה דמות של סוחר — ראש ישיבה, פשטן ולמדן, עניו וגדול, אדם הנכון לרדת מנכסיו על מנת לעלות במעלות התורה.

במרוצת השנים ירד ר"ב מנכסיו. בשנת תרצ"ג נענה לעצתם של ר' עמרם גשטטנר ומעריצים אחרים, והתישב בנייפשט. בתמיכת מעריציו וידידיו הקים שם את ישיבתו מחדש. בתחילה ניסה להסתיר את זהותו, אך תוך זמן קצר נודעה זהותו האמיתית ורבים נהרו לשמוע את שיעוריו בבית מדרשו.

בשנת תש"ד עם פלישת הגרמנים להונגריה רצו תלמידיו להצילו ולהעבירו למקום מבטחים. הוא העדיף להשאר עם הציבור כולו, ובסוף הועבר למחנה ההשמדה ונספה שם. הי"ד.

טולצ'ובה (טאלטשבה)

העיירה טולצ'ובה נמצאת במחוז זמפלין צפונית מן העיר טוקאי. בשנת 1890 למניינם התגוררו בה כ־1.000 יהודים. במרוצת הזמן הצטמצם מספרם, ובשנת 1941 התגוררו בה רק 363 יהודים בתוך אוכלוסיה של 2,845 נפש[5].

בעיירה קטנה זו כיהנו מספר רבנים חשובים[6], אולם הישיבה התפתחה בעיקר בימיו של רבי אברהם יצחק גליק זצ"ל, מחבר "באר יצחק" ו"יד יצחק".

רבי אברהם יצחק גליק זצ"ל

רבי אברהם יצחק נולד לאביו ר' שמאי בעיר וירטעש (ליד דברצן). אביו שלחו לחדר אל המלמדים הטובים ביותר. מספרים, שאחד המלמדים, שהושפע מצרות עיניו של בעל בית אחד, הוליך שולל את ר' שמאי ואמר לו שהילד יצחק הינו קשה הבנה ויוכל ללמוד לימודים פשוטים בלבד ללא גמרא. כאשר בא מלמד חדש לעיירה גילה להפתעתו, שהילד יצחק, שהוא עילוי, אינו משתתף ברוב הלימודים שלומדים שאר בני גילו. המלמד שוחח עם אביו של הילד והודיע לו, שמכאן ואילך ישתף את הילד בכל הלימודים. תוך זמן קצר עשה הילד יצחק חיל בלימודיו ואביו החליט לשלחו מחוץ לבית. תחילה למד בישיבתו של רבי שמואל שמלקה בבאלקאני, ומשם נסע לישיבתו של רבי יצחק פרלס בבונ'האד[7].

5. פנקס קהילות הונגריה, עמ' 308.
6. ראה שם את רשימת הרבנים.
7. ראה תולדות חייו ופרטים על ישיבתו, יוסף הכהן שוורץ, צפנת פענח, מונקאטש תרס"ט בהקדמה, וראה בהקדמה לספרו באר יצחק על מסכת גטין, ברוקלין תשל"ד.

הרה"ג רבי אברהם יצחק גליק זצ"ל

לאחר שנשא לאשה את בתו של רבי ישעיה בנעט מקאלוב הציעו לו את כס הרבנות בקהילות שונות, אך הוא העדיף להתפרנס מעבודת אדמה ומניהול אחוזה בכפר האלאס. בשעה שיצא לשדה להשגיח על עבודת הפועלים נשא בידו ספר, וכל רגע שהתפנה לכך למד מתוכו. כבר בתקופה זו נתלכדו סביבו כ־30—50 בחורים, שלמדו בבית מדרשו ואכלו על שלחנו.

בעקבות דליקה שפרצה באחוזה שניהל ובביתו, ירד מנכסיו. בהיותו מחוסר פרנסה הסכים לקבל על עצמו את עול הרבנות בקהילת טולצ'ובה בשנת תרי"ט (1859). רוב שעות היום ישב בבית מדרשו עם תלמידיו. לפני הצהריים לימדם שיעור פשוט ולאחר הצהריים לימדם שיעור עיון. בשאר שעות היום למד בבית המדרש לעצמו וכתב תשובות וחידושי תורה. בתשובותיו הוא משיב לעשרות מתלמידיו לשעבר והוא מכנה אותם בכינויי חיבה שונים: "אהובי תלמידי", "תלמידי הרבני" ועוד[8].

הוא נמנע מכל עסקנות ציבורית והתמסר כל ימיו לניהול ישיבתו ולכתיבת ספריו. כחמישים שנה ישב על כס הרבנות ונפטר בשנת תרס"ט (1909). רבה האחרון של הקהילה רבי עקיבא קורניצאר נספה בשואה. הי"ד.

פאי (או—פאי)

הכפר פאי (בהונגרית: או—פאי) נמצא בחלק ההונגרי של מחוז סאטמר בקרבת העיר מאטהסאלקא. היהודים הראשונים התישבו במקום במחציתה השנייה של המאה השמונה עשרה. בשנת 1930 התגוררו בכפר כ־160 יהודים בתוך אוכלוסיה של 2.500 נפש[9].

8. ראה בספרו שו"ת יד יצחק, ח"א ערמיהאלפולבו תרס"ב, סי' קע"א, קפ"ז, ק"צ, קצ"ד, קצ"ט, רי"א, רי"ז; חלק ב, וואהרל תרס"ה, סי' ג, ט"ו, כ"ד, ג, ע"ז, קמ"ה ועוד.
9. פנקס קהילות הונגריה, עמ' 145.

בשנים הסמוכות לשואה התנהלה בפאי אחת הישיבות המעולות שבהונגריה בהנהלתו של רבי יחזקאל שרגא ויינברגר זצ"ל[10]. בישיבתו למדו 150—200 בחורים.

הלימודים היו מבוססים בעיקר על לימודי גפ"ת, מהרש"א ומהר"ם ולא על לימודי סוגיות. את השיעור העיקרי הרצה רי"ש ויינברגר בשעות לפני הצהריים, ואחר הצהריים לימד או"ח ויו"ד. במשך כל זמן שיעורו לימד בעמידה ובהתלהבות עצומה. ביום חמישי אחר הצהריים וביום ששי בבוקר בחן את תלמידיו. רק עשרים וחמישה בחורים ששמותיהם עלו על פי הגורל נבחנו כל שבוע.

המיוחד שבישיבת פאי היו הקרבה והיחסים הלבביים שבין הרב לבין תלמידיו. רי"ש ויינברגר ניסה לקרב אליו כל תלמיד ולמשכו ללימוד התורה בעבותות אהבה. לא היתה כאן אימת הבחינה, כי כל בחור היה סמוך ובטוח שרבו לא ילבין את פניו. כאשר תלמיד הצטיין בלימודיו והשמיע דברי טעם, זכה לפעמים לנשיקה על מצחו מאת רבו. לכל תלמיד התיחס כאל עולם בפני עצמו, וטיפח בכל אחד את כשרונותיו ואת יכולתו על פי הכלל "חנך לנער על פי דרכו". בישיבתו למדו בחורים כפריים אחדים שלא ידעו הלכות שבת על בוריים, אותם קירב באהבה רבה ובסובלנות הסביר להם

ישיבת פאי. בחורים אחדים בתלבושת טרום־צבאית (לוונטה) מחזיקים רובה וחצוצרה

10. רוב הפרטים נמסרו לי מפי ר' יוחנן גלנדואר. כמו כן שמעתי פרטים אחדים מפי ר' שלמה רוזנברג, ר' שלמה זלמן וירצברגר ור' יעקב צבי הייליברום.

הלכות ומנהגי שבת. הוא התעניין במצבו הכלכלי של כל אחד ואחד. כאשר חזר בחור מביתו לאחר חופשת החג, היה שואל ומתעניין במצבם של ההורים.

ביום שלישי וביום חמישי בערב, בין מנחה למעריב, לימד חומש ורש"י. שיעור זה היה למעשה שיעור במוסר על פי "מאור ושמש", והיה מרתק את לב כל שומעיו. במוצאי שבתות למד עם תלמידיו הגדולים מתוך ספר "תנא דבי אליהו".

הבחורים התגוררו באכסניות ובחלקם גם למדו שם, אבל ברובם למדו בבית המדרש. במשך 24 שעות ביממה לא פסקו הלימודים בבית המדרש. חלק מן הבחורים למדו עד שעה אחת בלילה ואחרים הגיעו בשעה זו והמשיכו את לימודיהם עד אור הבוקר. מאחר שלא היה חשמל בכפר קטן זה התנהלו הלימודים בלילות לאור הנר או ליד מנורות נפט.

האוירה בישיבה היתה חסידית ורוב הבחורים לבשו לבוש חסידי. רי"ש ויינברגר נהג לנסוע לעתים תכופות לחצרות האדמורי"ם בבעלז ובסאטמר. בנסיעותיו לסאטמר נלוו אליו רוב הבחורים הגדולים. בז' באדר נהג לנסוע לקאליב לרגל יום הזכרון של האדמו"ר רבי אייזיקל טויב. גם בשנים האחרונות לפני השואה, בשעה שאנטישמים היו זורקים נוסעים יהודים מן הרכבת דרך החלון החוצה, המשיך לנסוע לקאליב למרות הסכנה שהיתה כרוכה בנסיעה.

בליל שבת הסב לשלחן לסעודת שבת יחד עם כל הבחורים. ליד ה"שלחן" היו אומרים כל פעם 5—6 בחורים דברי תורה, ולאחר מכן השמיע דברי תורה רי"ש ויינברגר עצמו. לאחר הסעודה ניהל "שלחן שני", ולידו התכבדו הבחורים בפירות. רבם השמיע כאן דברי תורה חדשים, שהיו משולבים בדברי חסידות ובמיוחד בדבריהם של אדמו"י צאנז. בסעודת "מלוה דמלכה" השתתפו רק הבחורים הגדולים, כי הסעודה נערכה עד אור הבוקר. בסעודה זו שוב סיפר סיפורי חסידות ("עובדה") וריתק את קהל שומעיו עד כדי כך שלכל אחד היה נדמה, שהסיפור מתרחש ממש לנגד עיניו.

בשנים האחרונות לפני השואה גדל מספרם של הבחורים. באופן רשמי מותר היה להחזיק בישיבה כמאה בחורים בלבד, למעשה למדו כאן למעלה ממאתיים בחורים. הישיבה גדלה כי רוב ישיבות הונגריה נסגרו. כמו כן נתרבו כאן בחורים שערקו ממחנות "שירות העבודה" או שלא התגייסו בכלל. על בחורים אלה אמרו שהם משרתים ב"יחידת ט"ו" ("טמיר ונעלם").

תמורת שלמונים לשלטונות וכן בזכות אישיותו המקסימה של ראש הישיבה רי"ש ויינברגר, העלימו השלטונות עין מן הנעשה בישיבה. ה"ז'נדרמים" ערכו מדי פעם חיפוש למראית עין בבית המדרש. הבחורים ידעו על כך מראש והסתתרו בעירמות התבן שבחצרות האיכרים עד שנסתיימו החיפושים. נוצרי הונגרי שמר בקביעות על בניין בית המדרש והגן על הבחורים שלא יאונה להם כל רע.

הישיבה התקיימה עד להקמת הגיטאות. בשנת תש"ד נכנסו הגרמנים להונגריה, ויהודי פאי עם רבם ובחורי הישיבה הועברו לגיטו מטהסאלקה. בגיטו עינו הרשעים את רי"ש ויינברגר בעינויים אכזריים. בכ"ח באייר תש"ד הועבר לאוישביץ ונספה שם. הי"ד.

בעיירה צ'נגר, הנמצאת בחלק ההונגרי של מחוז סאטמר, התגוררו בשנת תש"א (1941) כחמש מאות יהודים בקרב אוכלוסיה כללית של 4.349 נפש. הקהילה נוסדה בשנת 1840 למניינם, ובזמן פילוג הקהילות בהונגריה נשארה הקהילה כקהילה אורטודוקסית[11]. בין הרבנים הראשונים יש לציין את רבי יהונתן בנימין אסטרייכר בנו של רבי משה אריה אב"ד דקראלי.

הישיבה נוסדה כנראה בימיו של רבי אשר אנשיל הלוי יונגרייז בעל "מנוחת אשר". בהקדמה לספר הנ"ל כתב בנו של המחבר כדלקמן:

"והעמיד תלמידים הרבה גדולים וקטנים ורבים מהם יושבים על כסא הוראה והמה מחוכמים ומהוללים ותל"י לא אדע מתלמידיו אשר בארץ הגר וז"ב [=זיבנברגן] אשר לא יראו את ה' כי ראו את מורם ואת דרכו ועבודתו בקודש ויכנע לבם וייטיבו דרכם, וגם בלילה לא שכב לבו לחקור ולדרוש על מעשיהם, ולתלמידים בני עניים נתן חוקם יום ביומו וחמישים שנה הרביץ בתלמידים"[12].

מלבד פעילותו למען הקהילה והישיבה התפרסם בעל "מנוחת אשר" כפועל ישועות, ובאו אליו ממרחקים לקבל אצלו רפואה. הוא נפטר ביום ה בכסלו תרל"ד.

לאחר פטירתו של בעל "מנוחת אשר" נבחר בנו רבי אברהם הלוי למלא את מקום אביו. כשלושים שנה תפש ישיבה והעמיד תלמידים הרבה. מספרים, שפעם ביקר אצל אחיו בעל "מנוחת משה" בעיר טיסה-פירד. בעזבו את העיר כדי לנסוע לביתו

הרה"ג רבי אשר אנשיל יונגרייז בעל "מנוחת אשר"

11. פנקס קהילות הונגריה, עמ' 456.
12. ראה בהקדמה למנוחת אשר, סיגעט 1876. על חריפותו בלימודיו עם בני הישיבה ראה ש. פרידמן, ספר יזכור לקדושי טשענגער, ת"א תשכ"ז, עמ' 18.

ליווהו כל בני הישיבה כברת דרך. לפני שיצא את בית אחיו מילא את כיסיו הקרועים במטבעות רבים. בלכתו בדרך השתלשלו המטבעות לארץ. כשהבחינו בכך הבחורים קראו לעברו: רבינו הכסף מתפזר על הארץ. השיב להם: אין דבר, קחו לכם את הכסף כי הוא נועד לכם[13].

לאחר פטירתו של רבי אברהם יונגרייז בשנת תרס"ד נבחר בנו רבי אשר אנשיל הלוי (הנקרא על שם סבו בעל "מנוחת אשר") למלא את מקומו. רוב ימיו סבל ממחלה יסורים נוראים, והיה לו קשה לנהל ישיבה גדולה. בניהול הרבנות סייע בידו בנו "הרב הצעיר" רבי אליעזר אריה. רבי אשר אנשיל הלוי היה רבה האחרון של קהילת צ'נגר ונספה בשואה. הי"ד.

ישיבות נוספות התקיימו בקהילות: האדהאז, שופרון, סומבוטהעלי, מישקולץ, נירעדהאזא, סאנטוב, ראצפרט, סענדרע, ועוד[14].

וואדקערט, ושאר הישיבות לאחר השואה

לאחר המלחמה נוסדו מחדש מספר ישיבות: בסומבוטהעלי בהנהלתו של רבי יוסף גרינוולד, בערלוי בהנהלתו של רבי יוחנן סופר, בפאקש בהנהלתו של רבי ברוך מושקוביץ, בנירדהאזא בהנהלתו של רבי מרדכי גרינפלד בנו של המהרש"ג.

הישיבה האחרונה בהונגריה התקיימה בוואדקערט (בהונגרית: שולטוודקרט). לאחר שרבי מרדכי גרינפלד עבר לכהן כראב"ד בבודפשט עברו בחורי ישיבתו לוואדקערט, לישיבתו של רבי שמעון יחזקאל יעקובוביץ שליט"א. הרב יעקובוביץ היה מתלמידיו של רבי משה פורהנד, של רבי שמואל רוזנברג ושל רבי יהושע בוקסבוים. כמו כן הוסמך על ידי גדולי הרבנים בהונגריה. אולם רוב ימיו העדיף להתפרנס מיגיעת כפיו כסוחר, על פי הכלל "אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות". לאחר השואה כאשר ראה את הדלות הרוחנית וסכנת הכליון לשארית הפליטה קיבל על עצמו לכהן כאב"ד קהילת וואדקערט. כאן התמסר לניהול ישיבתו שמנתה כ־50 בחורים. הוא דאג לפנימיה ולמנזא למען תלמידיו. הבחורים למדו כשניים וחצי דפי גמרא לשבוע עם רש"י, תוספות והראשונים, על פי שיטת "לימוד על הדף". כמו כן למדו חומש ורש"י ואו"ח. השלטונות דרשו שבישיבה ילמדו גם את תורת המרקסיזם, אבל הרב יעקובוביץ עמד בפרץ זה ולא נתן לערבב קודש בחול.

בשנת תשי"ז (1956) כאשר פרץ המרד בהונגריה, פרצו המתמרדים לבניין הישיבה, והבחורים התפזרו לכל עבר. הרב יעקובוביץ וחלק מתלמידיו עלו לארץ ואחרים הגרו לארצות הברית.

13. שם, עמ' 19—20, וראה במאמר "דריי דורות רבנים גאונים וצדיקים פון טשענגער", בשבועון די תורה וועלט, סיון תשל"ז (יוני 77) עמ' 8—9.
14. טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן, עמ' 147.

במרכז רבי שמעון יחזקאל יעקובוביץ שליט"א ביום הזכרון לאדמו"ר מקאליב

ישיבת וואדקרט לאחר מלחמת עולם השנייה (תשט"ו)

טרנסילבניה

לפי האגדה התישבו היהודים הראשונים בטרנסילבניה (הנמצאת בחלקה המערבי של רומניה) עוד בימי הרומאים. בשנת 88 למניינם נלחם דצ'באלוס מלך דאצ'יה נגד הרומאים, וכתוצאה ממלחמה זו השתחררה ארצו מעולם. לפי המסופר ביקש דצ'באלוס את עזרת היהודים במלחמתו ברומאים. לאחר הנצחון זכר את חסדם והתיר להם להתישב בטרנסילבניה ובכל רחבי דאצ'יה.

אולם החוקרים משערים שהיהודים הראשונים התישבו באיזורי טרנסילבניה רק לאחר גירוש היהודים מספרד בשנת 1492. מתישבים אלה באו מספרד לאחר שנדדו תחילה בארצות שונות באירופה. לאחר גזירות ת"ח ות"ט (1648—1649) באו לכאן פליטים נוספים מפולין. על אלה נוספו יהודים מבוהמיה וממורביה.

הקהילה הראשונה נוסדה בקרלסבורג (ברומנית: אלבה יוליה), לאחר שבשנת 1623 העניקו שליטי המקום זכויות כלכליות ליהודים ונתנו להם את הרשות לקיים את דתם. מאז הלך וגדל הישוב היהודי בכל מקום. היהודים התישבו תחילה בכפרים כי לא בכל עיר התירו להם להתישב. מאמצע המאה התשע עשרה התירו להם להתישב גם בערים ומאז התגוררו יהודים כמעט בכל כפר ובכל עיר ועיר.

לאחר מלחמת העולם הראשונה סופחה טרנסילבניה לרומניה. בתקופה זו (1930) התגוררו בה קרוב ל־200.000 יהודים. בשנת 1940 הוחזר חלק מטרנסילבניה להונגריה. תחת שלטון ההונגרים הועברו היהודים למחנות ההשמדה שבאוישביץ, ברגן בלזן, דאכאו ועוד. בתום המלחמה הוחזר חלק זה של טרנסילבניה לרומניה.

החל מאמצע המאה השמונה עשרה התמנו בטרנסילבניה רבנים ראשיים שמקום מושבם היה בקרלסבורג. בין הרבנים הללו בולטת במיוחד דמותו של רבי יחזקאל פאנעט בעל "מראה יחזקאל" (תקפ"ג—תר"ה; 1823—1845). הוא סבב בכל ערי וכפרי טרנסילבניה כדי לחזק את הדת היהודית בקרב המתישבים. הוא מינה שוחטים, מלמדים ורבנים, וכן דאג להקים מקוואות ובתי כנסת. השושלת של רבני פאנעט התקיימה ופעלה בטרנסילבניה עד השואה. יהודי טרנסילבניה נהגו לומר: "רבי יחזקאל פאנעט עשה את יהודי טרנסילבניה ליהודים, בא בנו רבי מנדלי ועשה מעמי ארצות תלמידי חכמים ואח"כ בא נכדו רבי משה'לה ועשה מתלמידי חכמים חסידים".

תנופה דתית חדשה קיבל האיזור עם הופעתו של האדמו"ר רבי יואל טייטלבוים שליט"א כרבה של קראלי ואח"כ כרבה של סאטמר. מאז התרבו

בתי מדרש חסידיים בכל קהילה וקהילה וחלק גדול מן הציבור שנהג עד כה על פי מנהגי אשכנז החל לנהוג על פי דרכי החסידות.

יתכן שהישיבה הראשונה נוסדה בעיר טמשוואר בימיו של רבי יוחנן, שהיה רבה של הקהילה בשנת תקל"ט (1779). רבי יחזקאל לנדאו בעל "נודע ביהודה" כותב אליו בכבוד גדול ומכנה אותו "אב"ד ור"מ (ריש מתיבתא) דק"ק טעמעשוואר" (נודע ביהודה, מה"ד תניינא, אבה"ע, סי' צ"א). בשנת תק"ס (1800) ניהל ישיבה בגרוסווארדיין הדומ"ץ רבי ישראל נחמן דראהביטשר מחבר ספר "פקודת המלך".

ישיבות גדולות ומסודרות יותר נוצרו במחצית המאה התשע עשרה. בתקופה זו הוקמה ישיבה על ידי רבי מנחם מנדל מדעש ועל ידי רבי משה פירסט ממארושוואשרהעלי. בסיגט הוקמה בתקופה זו ישיבה על ידי רבי יהודה מודרן ואחריו הקים שם את הישיבה החסידית הראשונה האדמו"ר רבי יקותיאל יהודה טייטלבוים בעל "ייט"ב לב".

במרוצת השנים קמו ישיבות כמעט בכל קהילה בה היה רב. בישיבות אלה למדו על פי רוב לפי השיטה שהנהיג בעל "חת"ס סופר". אחדות מהן נעשו לישיבות חסידיות והבחורים התחנכו לתורה ולחסידות. בין הישיבות החסידיות יש לציין את דעש, קראלי, סאטמר, סיגט ואויברבישעווע. בישיבות החסידיות התפללו בנוסח ספרד, הקפידו על לבוש חסידי, על טבילה במקוה לפני התפילה, על הליכה ל"שלחן" הרבי בשבתות ובחגים ועל עיון בספרי מוסר.

בישיבות טאשנד וסקלהיד הקפידו במיוחד על ההתמדה בלימודים. כל מי שלמד באחת משתי הישיבות הללו במשך כמה זמנים, רכש לו ידיעות רבות ואת השיטה כיצד ללמוד דף גמרא לבד. בשתיהן הדפיסו עלוני סוגיות עם מרבית המפרשים, כדי שכל אחד יוכל ללמוד מתוכם. לשתי הישיבות יצאו מוניטין כישיבות המעולות ביותר בין שתי מלחמות העולם. בין טאשנד וסקלהיד התנהלה מעין תחרות סמויה על כתר העליונות בלימוד התורה. התחרות היתה בבחינת "קנאת סופרים תרבה חכמה".

באיקלוד ובסיגט למדו "תורה עם דרך ארץ". מחצית היום למדו תורה ומחצית היום השנייה למדו מלאכה. ישיבות נוספות רצו ללכת בעקבותיהן בשנים האחרונות לפני השואה.

בשנת תרפ"ח קראה הנהלת הקהילה בגרוסווארדיין לייסד חברת "תומכי ישיבות" שתסייע לבחורי ישיבה עניים בטרנסילבניה בלימודיהם. לקול קריאתה נתכנסו רבנים ושליחי הקהילות פעמיים בגרוסווארדיין, ופנו בעניין זה אל הציבור הרחב. בגלל סיבות שונות לא יצאה התכנית לפועל כארגון ארצי. אולם קהילות אחדות, וביניהן גרוסווארדיין, הקימו ארגון מקומי והושיטו עזרה לכל בחור מבני עירם שנסע ללמוד באחת הישיבות.

ישיבות טרנסילבניה קיבלו עזרה מן הנדבן רבי נפתלי פייערשטיין בוולדן (מאסס.) שבארצות הברית, מן הקרן של הרופא פרופ' חבקין, מן הקרנות של "סנטראל רליף קומיטי" ומאחרים.

בטרנסילבניה הופיעו ירחונים אחדים של בחורי ישיבה. הירחונים הידועים ביותר היו: "הבחור" (בעריכתם של א. י. פרידמן וש. נוטא־זמרוני), "הישיבה" (בעריכתם של י. ש. פולאק ומ. ליבסטיק) ו"קיבוצי בחורים" (בעריכתו של צ. מושקוביץ).

סמוך לשואה נסגרו רוב הישיבות ורק אחדות מהן המשיכו להתקיים עד השואה כמעט בתנאי מחתרת. לאחר השואה נוסדה ישיבה גדולה בעיר **אראד**, שהתקיימה עד שנת תשי"א.

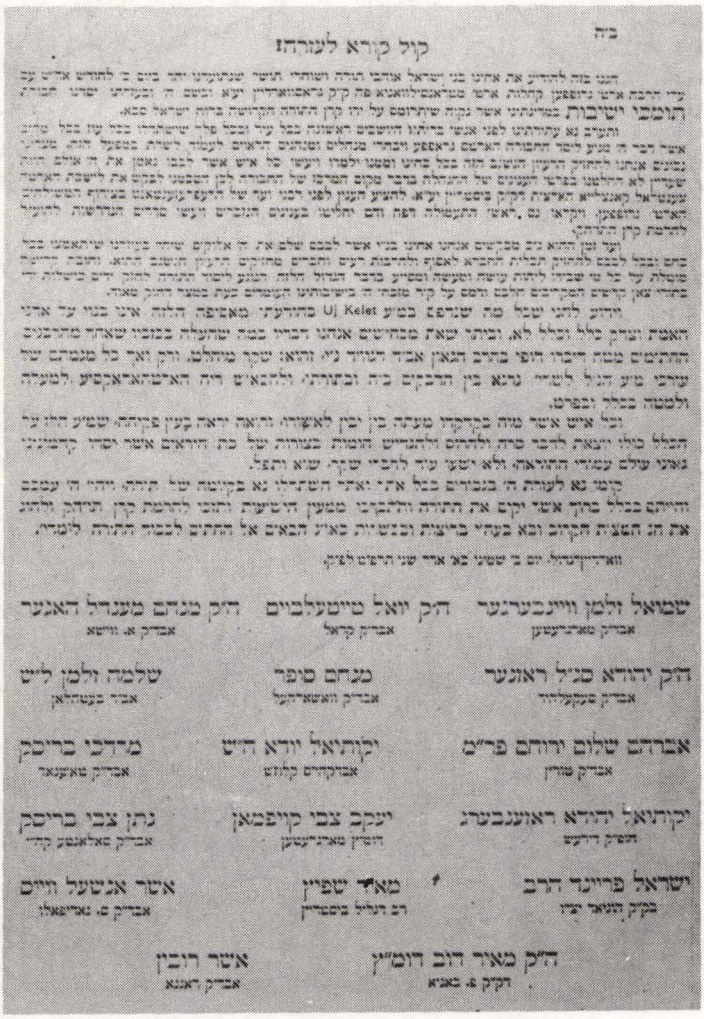

נסיון להקים ארגון "תומכי ישיבות בטרנסילבניה"

מפת טרנסילבניה. ישיבות אחדות מסומנות בעיגול

פרק כ"ה

ישיבת דעש •

חיי תורה וחיי חסידות התפתחו בדעש (בהונגרית : Dés, ברומנית: Dej) בעיקר בזכות השושלת המפוארת של רבני משפחת פאנעט. ראש השושלת רבי יחזקאל פאנעט היה הרב הראשי של טרנסילבניה בשנים 1823—1845. ממקום מושבו בקרלסבורג ערך את מסעותיו לכל קהילות טרנסילבניה כדי לארגן את החיים הדתיים בכל אתר ואתר[1]. בניו, נכדיו וניניו שימשו כרבנים בקהילות שונות בטרנסילבניה וביחוד בקהילת דעש, שם לא פסקה השושלת עד ימי השואה.

במאה השמונה־עשרה למניינם לא התירו עדיין השלטונות ליהודים להתגורר בעיר עצמה, אם כי רבים התגוררו בכפרים שבסביבה. בראשית המאה התשע־עשרה התגוררו בכפר אריישאר (בהונגרית אלאור), הסמוך לדעש, כשבעים משפחות יהודיות. רק באמצע המאה התשע־עשרה קבלו היהודים רשות להתישב בדעש עצמה. מאז החלה נהירה של היהודים מן הכפרים לעיר דעש[2]. בשנת 1941 מנתה הקהילה כ־3,719 נפשות מתוך אוכלוסיה כללית של 12,500 נוצרים[3]. בית הכנסת הראשון נוסד בשנת 1863 וכארבעים ושש שנים לאחר מכן בשנת 1909 נוסד בית הכנסת הגדול והמפואר שבעיר. מלבד אלה היו קיימים בדעש עוד כשלשה עשר בתי תפילה שונים, והגדולים שביניהם היו "בית המדרש" ו"פועלי צדק"[4]. קול התורה עלה ובקע ממספר גדול של חדרים ובתי תלמוד תורה במשך כל היום[5].

בכפר אריישאר הסמוך לדעש נוסדה ישיבה כבר במחצית המאה התשע־עשרה על ידי רבי מנחם מנדל פאנעט. ישיבה זו היתה אולי הראשונה עם מספר ניכר של תלמידים. כשהותרה ההתישבות של יהודים בדעש עברה הישיבה לשם יחד עם רבם.

• מלבד המקורות המובאים להלן שמעתי פרטים מפי תלמידי דעש ויוצאי דעש הנכבדים: ר' דב לגמן, ר' יודל רוזמן, ר' רפאל מרדכי פרידמן, ר' משה הירש, ר' אברהם יצחק בריף ור' שלמה שפיצר.

1. על חייו ופעילותו ראה בהקדמה לספרו של בנו רבי חיים בצלאל פאנעט, דרך יבחר, מונקאטש 1894, ובהקדמה לספרו ים רחב, ברוקלין תשל"א.
2. ראה בספר הזכרון לקהילת דעש : Z. Singer, Dés, Tel Aviv 1959, pp. 24—27.
3. E.J. (מהדורה אנגלית 1971), כרך 5, עמ' 1465.
4. זינגר, עמ' 62—63, 106 ואילך.
5. שם עמ' 111 ואילך.

רמ"מ פאנעט נולד כנראה בשנת תקע"ה (1815) בעיר טערצעל שבהונגריה לאביו ר' יחזקאל פאנעט שנבחר לאחר מכן לרבה הראשי של טרנסילבניה[6]. הוא למד בישיבת בעל חתם סופר בפרשבורג[7], ובהעדרו של רבו מן העיר למד תורה גם מפי ר' זלמן בונהארט[8]. בשנת תקצ"ז (1837) למד באויהעלי אצל בעל ישמח משה והוסמך על ידו לרבנות[9]. לאחר שנשא לו אשה ישב שנים אחדות על התורה בבית חותנו באויהעלי עד שהתישב בשנת תר"ד (1844) בכפר אריסאר. לאחר שנת תרט"ו (1855) עבר לעיר דעש[10] וישב בה עד פטירתו בשנת תרמ"ה (1884). בהיותו באריסאר ניהל כבר ישיבה ולפי אחת הידיעות מנתה ישיבתו כמאתיים בחורים[11]. יש לשער שידיעה זו מוגזמת, אולם ברור שהיתה לו ישיבה, כי באחת מתשובותיו הוא משיב לתלמידו עוד מתקופת שבתו באריסאר[12].

בעברו לדעש נפתחו לפניו אפשרויות רבות יותר לנהל ישיבה גדולה ומסודרת. הידיעות על הישיבה הן מעטות מאוד. יש להניח שהוא מיזג בישיבתו את שיטת הלימוד של החת"ס ואת דרך החסידות, שסיגל לעצמו באויהעלי. לפי המסופר היה מתחיל את שעורו בנחת ובלחש ובמהלך השעור היה נכנס להתלהבות גדולה ביותר. כשסיפר לתלמידיו, שרבו החת"ס היה לבוש "קולפאק" בזמן שעורו, הזדרזו הבחורים וקנו לו גם כן "קולפאק", אבל הוא לבש אותו רק פעם אחת כדי להראות שחביבה עליו מתנת תלמידיו. בחור שלא נהג כשורה עמד במבוכה לפני רבו כאשר ר' מנחם מנדל פנה אליו בזה אחר זה בברכת "שלום עליכם" כרמז שאינו מכירו בדרך התנהגותו הקלוקלת[13].

התלמידים שהתפזרו בקהילות שונות עמדו בקשרי שו"ת עם רבם[14] והביאו עמם לכל מושבותיהם לא רק את ידיעתם בתורה אלא גם את החסידות ברוח צאנז ושינעווע, שספגו מרבם שכונה "ר' מנדלה מדעש". עד מלחמת עולם הראשונה היתה דעש המרכז החסידי החשוב ביותר בטרנסילבניה[15]. רבי מנחם מנדל התפרסם כ"פועל ישועות" והאדמו"ר מצאנז בעל "דברי חיים" היה שולח אליו חסידים שהזדקקו לישועה[16]. בימי

6. על רמ"מ פאנעט ראה פרטים א. מ. ישראלי, "בעל מעגלי צדק", דער איד, י' אב תשט"ז (29 יולי 1955) ; י. י. כהן, תשובותיהם של רבני טרנסילבניה במאה התשע עשרה", ארשת ה (תשל"ב) עמ' 289.
7. ר' יחזקאל פאנעט מביע את תודתו לחת"ס סופר שקיבל את בנו מנחם מנדל לישיבתו. ראה ש. סופר, אגרות סופרים, ת"א תש"ל (דפוס צילום ממהדורת ויען בודפשט) עמ' 84—85.
8. ראה בספרו שערי צדק, מונקאטש תרמ"ד, חלק יו"ד סי' מ"ב, וראה י. י. כהן, שם.
9. דער איד, שם.
10. י. י. כהן, שם. לדעתו של זינגר, עמ' 31, עבר לדעש בשנת 1862.
11. הישיבה, שנה א קובץ ב, כסלו תרפ"ט, עמ' י"ב—י"ג. על קיומה של ישיבה באריסאר ראה גם דער איד, שם.
12. שו"ת אבני צדק, מונקאטש תרמ"ו, חלק אה"ע, סי' קל"ד. דעה זו על קיום ישיבה באריסאר נוגדת את דעתו של י. י. כהן, שם עמ' 271, אשר שולל קיומה של הישיבה בכפר אריסאר.
13. הישיבה, שם.
14. שערי צדק, מונקאטש תרמ"ד, חלק או"ח, סי' ד, ל"ו, מ"ג, קל"ג, קל"ה ; שערי צדק, חלק יו"ד, סי' ט, קצ"ג, אבני צדק, חלק אה"ע סי' קל"ד.
15. צ. י. אבראהם, "הרב ר' יעקב אלימלך פאניט — דייש", אלה אזכרה, נ.י. תשט"ז, עמ' 262—263.
16. א. מ. ישראלי, דער איד, שם.

מלחמת עולם הראשונה קמו מרכזי חסידות חדשים וזה פגע במידה רבה במעמדה של דעש כמרכז החסידות.

בשנת תרי"ב (1852) יסד רמ"מ פאנעט את כולל "אהבת ציון ליהודי טרנסילבניה", הידוע בשם "קופת ר' מאיר בעל הנס", והיה דואג בעצמו להעברת הכספים לארץ ישראל[17]. באחת מתשובותיו השמיע דברי ביקורת על בעל כתב סופר על כך, שנתן הוראה לר' חיים צבי ירוחם משימלוי שיעביר את כספי קופת ר' מאיר בעל הנס אליו לפרשבורג או לאונגוואר במקום להעבירם לדעש[18].

ספריו נתפרסמו בעולם התורני וידועים בשמות: מעגלי צדק, שערי צדק חלק יו"ד וחלק אורח חיים, משפט צדק ואבני צדק.

רבי משה פאנעט זצ"ל

רבי משה פאנעט נולד באריישאר לאביו רבי מנחם מנדל. עוד בהיותו בחור סייע בידי אביו בניהול הישיבה באריישאר. לאחר שאביו קיבל את משרת הרבנות בדעש, קיבל רבי משה את משרת הרבנות באריישאר במקום אביו. מכאן התקבל כרב בקהילת נימז'א. בשני המקומות ניהל ישיבה. לאחר פטירת אביו בשנת תרמ"ה התקבל כרבה של דעש, אולם בגלל מחלתו לא היה יכול לנהל ישיבה ולעתים התקשה אפילו לומר את דרשתו בבית הכנסת. בדומה לאביו התפרסם גם הוא כבעל מופת ובעל ישועות[19]. הוא נפטר בכ"ד בכסלו תרס"ג.

רבי יחזקאל פאנעט זצ"ל

רבי יחזקאל פאנעט היה בנו השני של ר' משה פאנעט. אחיו הגדול ממנו ר' יצחק (ר' איציק) ויתר על כס הרבנות והיה נשיא כולל "אהבת ציון".

רבי יחזקאל פאנעט נולד בשנת תר"ל (1870), כאשר אביו היה עדיין רב בנימז'א. הוא למד אצל סבו ר' מנחם מנדל בדעש ובישיבת מונקאטש אצל האדמו"ר ר' שלמה שפירא. בגיל שמונה־עשר התקבל כרבה של אריישאר ולאחר כמה שנים עבר להיות רב במורוש אויואר. בשני המקומות ניהל ישיבה[20]. לאחר פטירת אביו התקבל לרב ואדמו"ר של דעש[21].

בזמנו התפתחו מוסדות התורה והדת בקהילת דעש בצורה אינטנסיבית ביותר[22]. בראשית ימי רבנותו הוקם בעיר בית הכנסת המפואר וכן הוקמו בה בתי תלמוד תורה, מקוה טהרה, בית שחיטה ועוד. בישיבתו למדו כמאה בחורים כמעט כל זמן לימוד.

17. י. י. כהן, שם, עמ' 296.
18. משפט צדק, חלק חו"מ, סי' י'.
19. א. מ. ישראלי, "ר' משה'לה דעשער", דער איד, י"ז אב תשט"ו (5 לאוגוסט 1955).
20. ראה קונטרס קול בוכים, בעריכת א. אש, תר"צ, עמ' ח, הקונטרס הופיע לרגל פטירת רבי יחזקאל פאנעט, במקום הירחון "אורה". הקונטרס יצא לאור מחדש ע"י י. א. רוזמן בני ברק תשל"ד.
21. את דרשתו הראשונה דרש בדעש בשנת תרס"ג. ראה בספרו כנסת יחזקאל, ניו יורק תשל"ד, חלק ב' דף צ"ג (הודפס לראשונה בקלוז' תרצ"א).
22. זינגר, שם עמ' 36.

בניהול הישיבה סייעו בידו שני חותניו ר' משה מייזילש, בנו של הרב מאויהעלי, ור' יהושע גרינוולד, בנו של הרב מאונגוואר. האחרון עבר מכאן לחוסט לשמש כרבה של העיר במקומו של הרי"ץ דושינסקי.

הרהגה"צ רבי יחזקאל פאנעט זצ"ל בעל "כנסת יחזקאל"

רבי יחזקאל ניהל את קהילתו וישיבתו בצניעות ובענוה. אחד מתלמידיו, סיפר לי שהוא היה קם לפני כל אדם שנכנס אליו ואפילו לפני עם הארץ. כאשר שאלוהו על פשר הדבר השיב: "הוא העם הארץ נעשה גדול יותר מאביו, ואילו אני קטנתי מאבי שהיה גדול בתורה ויראת שמים עשרת מונים ממני". הוא היה בעל דרשן ובעל תפילה מעולה. לעתים באו חסידי סיגעט ושינעווע במיוחד אליו לימים נוראים לשמע את מתיקות קולו.

על דרך לימודו אפשר אולי ללמוד מתוך מכתב שכתב לבנו ר' יעקב אלימלך לאחר נישואיו. במכתב זה הוא מציע לבנו ללמוד כל יום כרבע שעה מתוך ספר מוסר, לאחר מכן משנה אחת, חומש ורש"י ושלחן ערוך. ביחס לגמרא הציע לו ללמוד כל יום מתוך מסכת אחת בצורה שיטתית ומדי פעם יתעמק בנושא עיוני "לחידודי ולפלפול". במכתב הוא מדגיש, "שהלימוד צריך להיות מכוון לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא"[23].

בהזדמנויות שונות המריץ את הציבור לתמוך בלומדי תורה בישיבות ובחדרים. באחת מדרשותיו אמר:

"והנה התורה תלי"ת לומדים בהתמדה ישיבה, תלמוד תורה מחזיקי תורה וב"ה יוצאים בחורים שיש לקוות מהם שיהיו תלמידי חכמים, אולם גם בזה לא נשקר לעצמנו שאנו יוצאים ידי חובתנו כי גם הבע"ב החוב מוטל על כאו"א לקיים מצוות

23. קול בוכים, עמ' י"ב—י"ג.

והגית בו יומם ולילה... אולם בעו"ה בזה הפרוץ מרובה על העומד תלמידים העוסקים בתורה אינם מחזיקים אותם כראוי ובדרך הכבוד לתת להם הצטרכותם ללמד בהשקט ובטח וחז"ל אמרו הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה וממי יש לקוות שיהי' ת"ח בדור של אחרינו אם לא מהם ומאין תצא תורה אם לא נחזיק אותם ולתת להם כל הצטרכותם"[24].

את הגורם לפורענויות שפקדו את היהודים מדי פעם בתקופתו הוא תלה בחוסר ההתמדה בלימוד התורה. בתענית ציבור שהתקיים בכ' סיון תרפ"ד הכריז ואמר: "בזמן שקולו של יעקב נשמע שתשב"ר (= תנוקות של בית רבן) מצפצפין אין הידיים ידי עשיו, שאין להן שליטה עליהם ע"כ התקינו רבני מדינתנו הי"ו שפדיון נפש התענית של מי שלא יוכל להתענות יתננו לתכלית לימוד"[25]. בהצתת בתי כנסת וישריפת ספרי תורה ע"י הפורעים, ראה עונש מן השמים בבחינת "מידה כנגד מידה"[26], היינו בגלל שהיהודים אינם עוסקים בתורה במידה מספקת לכן התורה נלקחת מהם. אפילו את הקולר לפרעות תרפ"ט בחברון, תלה בצווארם של בני הגולה היושבים בשלוה ונהנים מכל טוב ואינם תומכים בלומדי התורה בארץ:

"ובכן לנו יש לצעוק ולנו יש לבכות על כל הפורענויות הנוראות אשר נעשו בעוה"ר בארץ הקדושה, חסידי עליון נשחטו ונהרגו ונשפך דמם כמים בפרט בעיה"ק חברון תוב"ב ואילו אנו בחטאותנו גרמנו כל זאת... ואנחנו אלה פה מרוב טוב שהיה לנו גרמנו בעונינו כל העינויים והצרות שלהם ובעוד שהיה לנו להחזיקם שישבו שם עה"ת ועל העבודה ויהי' מגינם עלינו להושיענו מכל צרה שלמנו להם בזאת, אוי לנו מיום הדין כשיתבע הקב"ה את דמי אחינו מידנו שאנו גרמנו מיתתם"[27].

התארגנותם של בחורים מישיבת דעש

בשנת תרפ"ו התארגנו בוגרי ישיבת דעש בארגון "דחברה תלמידי וחסידי דעש". הארגון פירסם חוברת עם תקנות מפורטות המחייבות כל חבר וחבר. לפי תקנות החברה חייבים כל התלמידים לנהוג "במנהגי חסידות בתואר פניהם ובמלבושיהם החסידיים". כמו כן חייבים הם להתכנס אצל רבם בחג הסוכות ובאותה הזדמנות יקבל כל אחד ואחד על עצמו ללמוד ולסיים מסכת אחת בש"ס במשך השנה. לארגון יכול להשתייך כל בחור מגיל שש-עשרה ומעלה[28].

בשנת תרפ"ט החל להופיע בדעש בטאון של בחורי ישיבה "האורה". מלבד דברי תורה שמובאים בירחון זה נמסרו בו גם חדשות וידיעות מעולמם של בחורי ישיבה במקומות אחרים. באחד הגליונות של הירחון נמסר, שבמועצת הרבנים שהתכנסה בדעש

24. כנסת יחזקאל, חלק ב', דף קל"ד ע"ב, דרוש לש"ש.
25. שם, חלק א', דף ס"ז ע"ב.
26. שם, חלק שני, דף קמ"א, דרוש לש"ש.
27. שם, דף קנ"א, דרוש ליו"כ.
28. ראה תקנות דחברה תלמידי וחסידי דעש יצ"ו (בעריכת הבחור הרב דוד מרדכי לוריא) דעש 1926. הודפס מחדש בתוך קונטרס קול בוכים, בני ברק תשל"ד.

הוחלט להקים חברת "תומכי ישיבות", שתדאג לתמיכה בבחורי הישיבות בטרנסילבניה. להנהלה נבחר רבי יעקב אלימלך פאנעט הרב הצעיר של דעש. כמו כן נבחר דירקטוריון של שבעה־עשר אנשים, שמתוכם היו ששה רבנים והשאר בעלי בתים. כל תופס ישיבה התבקש באסיפה זו לדווח על מספר בחורי הישיבה, כדי שיהא אפשר לקבוע את מידת העזרה שיש להגיש לישיבתו. הירחון מספר בין השאר, שכבר קודם לכן נעשה נסיון בעיר גרוסווארדיין להקים ארגון מסוג זה, אבל מספר רבנים התנגדו לכך והתכנית נכשלה. העורך שלא רצה לפגוע באותם הרבנים שהכשילו את התכנית הוסיף את ההערה: "כל אחד ואחד לש"ש נתכוונו רק למטרת האמת היתה מגמתם"[29].

בשנותיו האחרונות של רבי יחזקאל פאנעט התנהלו רוב פעולות הישיבה והרבנות בדעש על ידי בנו רבי יעקב אלימלך, אשר אחדותיו נדון להלן. עם פטירתו של רבי יחזקאל בכ"ב בכסלו ירד אבל כבד על תלמידי וחסידי דעש. לרגל פטירתו הופיע קונטרס "קול בוכים" ובו תאור מפורט על ימיו האחרונים.

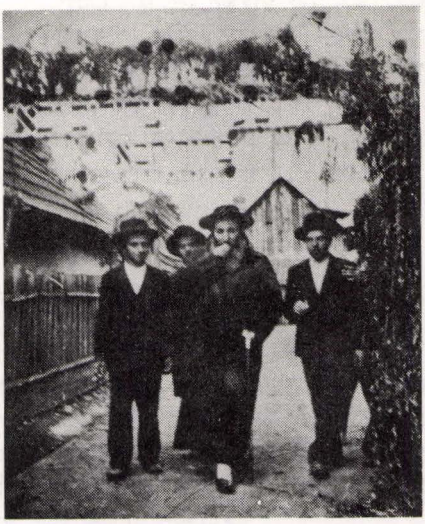

הרהגה"צ רבי יעקב אלימלך פאנעט זצ"ל הי"ד

רבי יעקב אלימלך פאנעט זצ"ל הי"ד

רבי יעקב אלימלך פאנעט נולד בשנת תרמ"ט (1889). לאחר שאביו רבי יחזקאל עבר בשנת תרס"ג ממרוש אויוואר לדעש החליטו בני הקהילה לקבל את בנו רבי יעקב אלימלך לרב למרות היותו בגיל ארבע־עשרה בלבד. בגלל גילו הצעיר קיבל את המשרה

29. ראה האורה, דעש תרפ"ט, שנה א חודש סיון, מס' א, עמ' ב—ה.

בפועל רק בשנת תרס"ט. את הסמכתו לרבנות קיבל מידי הרבנים רבי שמואל אנגל מרדומישל, רבי שלום מרדכי הכהן שבדרון מברזאן ורבי שמעון גרינפלד מסנטמיהאלי[30].

בשנת תרפ"ו התקבל כרב הצעיר של דעש ואת מקומו במרוש אויוואר תפס גיסו רבי משה יוסף מייזילש, שהיה עד אז בדעש. רבי יעקב אלימלך התחיל לנהל במרץ רב את ענייני הקהילה והישיבה בדעש. הוא היה בעל זכרון נפלא, דרשן אהוד על הבריות, עמקן, חריף ובעל סברא. מאז שרבי יעקב אלימלך התחיל לנהל את הישיבה למדו בה לא פחות ממאה בחורים ולפעמים הגיע מספרם למאה חמישים ויותר. באחת הידיעות משנת תרפ"ח[31] נאמר:

"בישיבתנו הרמה לומדים 100 בחורים[32] הלומדים ש"ע (=שעור עיון) סוגי' דאין שליח לד"ע, מרצה הרב הצעיר שליט"א. ש"פ (=שעור פשוט) מס' בבא מציעא, מרצה ר' יושיע ג"וו חתן הרה"צ שליט"א, או"ח ה' קריאת שמע ויו"ד מרצה הרה"ג מו"ה ר' בעריש שנצר דומ"ץ נ"י. במענזה אוכלים 50 בחורים".

בשנת תר"ץ לאחר פטירתו של רבי יחזקאל נבחר רבי יעקב אלימלך לרבה הראשי של דעש והאדמו"ר שלה. משנה זו הוא היה גם לנשיא "כולל אהבת ציון דזיבנברגן סילאד"י וקיבאר" (היא קופת ר' מאיר בעל הנס), אשר נוסד עוד בימי רבי מנחם מנדל בעל "מעגלי צדק". הוא היה פעיל ברבנות הטרנסילבנית ונמנה עם חמשת חברי מועצת הרבנים שעל יד הלשכה האורטודוקסית המרכזית שבטרנסילבניה[33].

בניהול הישיבה סייעו בידו בתקופות שונות רבי יהושע גרינוולד שהתקבל אחר כך לרבה של חוסט, בנו הבכור ר' חיים ברוך, הדומ"ץ ר' דוב בער שנצר ורבי דוד יהודה פריינד חתנו של בעל כנסת יחזקאל.

המנזה בדעש סיפקה אוכל במחיר מוזל לרוב הבחורים והרבה מהם אף אכלו חינם. היתה גם תכנית להקים בית מגורים לבחורים[34] בעזרת בעלי הבתים בדעש, אולם התכנית לא יצאה לפועל. הבחורים התגוררו באכסניות אצל משפחות יהודיות בעיקר בסביבות רחוב קודור, שנקרא בפי היהודים "ארץ ישראל הקטנה", משום שרוב התושבים באיזור זה היו יהודים. במשך היום למדו הבחורים בבית המדרש ובלילות המשיכו את לימודיהם באכסניות. הגבאים סייעו בניהול המנזה, ברכישת ספרים לספריית הישיבה, ברישום הבחורים שנבחנים ועוד. בשנת תר"צ מוצאים אנו רשימה של הגבאים הבאים: "דח"ב אהרן יודא הערשטיק, משה מרדכי קעלערמן, דח"מ אברהם וואסנער, דחק"ס יודא קעלערמן"[35]. תלמידי דעש זוכרים היטב את שני הגבאים לשעבר שפעילים עד היום בין יוצאי הישיבה: ר' יודל רוזמן ור' רפאל מרדכי פרידמן.

30. אלה אזכרה, שם עמ' 263—264.
31. הבחור, תרפ"ח, תמוז גליון ג, עמ' כ"ג.
32. בידיעה משנת תרפ"ט נמסר שבישיבה למדו 150 בחורים. ראה הישיבה, תרפ"ט שנה א, קובץ ב, כסלו, עמ' י"ב—י"ג. לעומת זאת בשנת תר"צ למדו בדעש 120 בחורים. ראה האורה, דעש תר"צ, שנה ב, מרחשון, מספר ו, עמוד האחרון.
33. אלה אזכרה, שם.
34. הישיבה, שם.
35. האורה, תר"צ, שם.

תכנית הלימודים, דרך הלימוד ותפיסתו הרוחנית של רבי יעקב אלימלך

בימים א, ב, ג, בין השעות 10—1 לפני הצהריים לימדו הרב או אחד מעוזריו שיעור פשוט באחת המסכתות מתוך שלושת הבבות, פסחים, מכות, קידושין ועוד. ביום ג' לימד רבי יעקב אלימלך בעצמו שיעור עיון באחת הסוגיות: "שני כתובים הבאים כאחד אין מלמדים", כבתה, ושט, קטן אוכל נבלות, פרוזבול ועוד. את הסוגיות למדו הבחורים מתוך ספרים שסופקו על ידי גבאי דקניין ספרים. בתקופות מאוחרות יותר רכשו עלוני סוגיות שהודפסו בטאשנד או בסקלהיד. הרב לא החסיר אף יום בלימוד הסוגיא למרות שביום ג' התקיים בדעש "יומא דשוקא" ורבים באו להטרידו בשאלות שונות. בשעות אחר הצהריים ובימי ששי התקיימו שעורים באו"ח, יו"ד, חומש ורש"י.

על חומר הלימוד בשעור עיון היה מודיע הרב מראש לפני צאתם של הבחורים לחופשת בין הזמנים כדי שיוכלו להתכונן לחומר זה בעוד מועד בזמנם הפנוי. לפני שיעור עיון היה לפעמים מעיר לתלמידים שיאזינו היטב ולא ישאלו קושיות בעלמא, כי תוך כדי לימודו יבהיר את הדברים, כך שכל השאלות הפשוטות יסולקו מאליהן. קושיות מסובכות היה מבהיר תוך כדי הלימוד בדרך של סברא ישרה ומדי פעם היה מחדש חידושים שונים.

גם לשיעור פשוט היו הבחורים צריכים להתכונן ביסודיות כי לעתים היה מצטט את הראשונים וללא הכנה מספקת לא ירדו לסוף דעתו. שיעור זה התנהל על פי רוב לפי שיטת "לימוד על הדף". לאחר לימוד של קטע בגמרא היה מלמד מיד רש"י ותוספות והיה מצביע על כך שכל אחד ואחד עקבי "לפי שיטתו". לפני כל שיעור פשוט היה מלמד סעיפים אחדים מתוך ספר המוסר "פלא יועץ" או "קב הישר", ולפני שיעור עיון היה מלמד דקות אחדות מתוך "חובת הלבבות".

הבחינות התקיימו בימי חמישי לפני הצהריים. הבחורים ישבו כולם בבית המדרש סביב לבימה עליה ישב רבי יעקב אלימלך והוא היה קורא אליו אחד אחד לפי הרשימה שבידו. לכל אחד רשם ציונים בפנקסו לפי דירוג של א, ב, ג. הפנקס נשמר בידי אחד הגבאים וכל אחד יכול היה לברר אצלו את ציוניו. בתחילה בחן את הצעירים ובסוף את המתקדמים יותר. את האחרונים היה שואל על חידושיו שהשמיע בזמן השעור. בסוף זמן הלימוד היה נותן מכתבים לתלמידים, בהם רשם את השיגיהם הלימודיים. בחור שלמד אצלו שנים אחדות והגיע להישגים טובים קיבל לפני חתונתו מכתב ובו הועניק לו תואר "מורנו". אחדים מהבחורים המתקדמים למדו לקראת היתר הוראה, אבל רבי יעקב אלימלך עצמו היה ממעט לתת היתר הוראה והעדיף לשלח את המועמדים לרבנות להבחן אצל אחיו רבי יוסף פאנעט, שהיה רב באילנדה.

הישיבה התנהלה ברוח חסידות של אדמו"רי צאנז ושינעווע בה החלו אבות אבותיו רבי מנחם מנדל ורבי משה פאנעט. חובה היה על כל הבחורים להתלבש בלבוש חסידי, להתפלל באבנטים וללכת למקוה יום יום. בשבתות ובחגים ניהל רבי יעקב אלימלך שלחן שישבו סביבו כמאה וחמישים חסידים ובחורים. לפעמים היה מבקש באמצע השלחן את אחד הבחורים שיחזור על החידושים שהושמעו בישיבה בזמן השיעור.

בראשית זמן הלימוד היה מלהיב את תלמידיו בנאומי הפתיחה שלו. באחת הפתיחות אמר: על כל בחור ישיבה מתנהל מאבק בין יצר הטוב ויצר הרע, כל אחד אומר על הבחור "כולו שלי". לפי הדין "יחלוקו". לכן מן הראוי שכל בחור ילמד מתוך ספרי מוסר ואז ינצח יצר הטוב בטענתו "כולו שלי". בנאומי הפתיחות היה מבקש מן הבחורים

שילמדו מתוך קדושה וטהרה ולשם כך הציע להם ללכת בקביעות לפני הלימוד ולפני התפילה למקוה.

בספרו "זכרון יעקב", שפורסם לאחר השואה, הוא מביע את דאגתו, שהורים רבים אשר עדיין שומרים על מסורת ישראל נגררים אחר הרוח החדשה ומקנים לילדיהם לימודים חיצוניים על חשבון לימוד התורה[36]. כמו כן הביע את כאבו שצעירי ישראל ובנות ישראל מנסים להדמות בלבושם לשכיניהם הלא־יהודים[37].

בוגרי הישיבה ואחדים מתוך הישיבה היו פעילים בשורות אגודת ישראל והתכוננו לעלות לארץ. רבי יעקב אלימלך שביקר בארץ והתלהב מן הרעיון של ישוב ארץ ישראל לא הפריע לפעילותם של הצעירים. אולם הוא הביע את התנגדותו לציונות החילונית. באחת מדרשותיו אמר: "הגד הוגד לי כי בדעת איזה אנשים לעשות בימים הבאים משתה לילה והצעירים ירקדו שם בחורים ובתולות ר"ל ואת מעות ההכנה יתנו לקרן היסוד לכת הציונים, אוי לאזניים שכך שומעות מי יתן מציון ישועת ישראל הכי נוכל לקוות לישועת ישראל מכת הציונים, הלא בשוב ה' את שבות עמו יגל יעקב וישמח ישראל"[38].

מלבד הישיבה שבהנהלת רבני משפחת פאנעט היו בדעש במשך השנים ישיבות נוספות. רבי אלישע הורוביץ שניהל קודם לכן ישיבה בביסטריץ הקים ישיבה בדעש. אצלו למדו בעלי בתים ובחורים למדנים מופלגים. ר' אלישע המשיך ללמד תורה בעל פה לפי הזכרון גם בהיותו בגיא צלמות במחנות הריכוז של הגרמנים[39]. במשך שנים אחדות ניהל ישיבה גם הרב ר' יהודה בראון עד אשר עבר לקהילת איקלוד והקים שם את "ישיבת תורה ומלאכה", בה למדו הבחורים מלבד תורה גם מלאכה, כדי שיוכלו להתפרנס בכבוד[40].

בשנת תש"א הועברו שני בניו של רבי יעקב אלימלך: ר' חיים ברוך ור' מנחם מנדל לאוקריינה ושם נעלמו עקבותיהם. בשנת תש"ד הוקם ביער הסמוך לדעש גיטו ובו רוכזו כששת אלפים יהודים מדעש והסביבה. סמוך לשבועות החלו להעבירם בקבוצות לאוישביץ. בי"ח סיון תש"ד הועלה רבי יעקב אלימלך עם בני משפחתו על המוקד ואיש לא נותר מבני ביתו[41]. ה' ינקום דמם!

הרב דוב שפיצר המסדר והעורך של ספר זכרון יעקב לר' יעקב אלימלך מקונן על חרבן עירו וכותב:

> "אבל איך יערב לנו ואיך נשיר את השיר ה' בעת אזכור העיר ואם בישראל ק"ק דעש עיר מלאה חכמים וסופרים וקול התורה הי' נשמע ברחובותיה יומם ולילה, ועכשיו החריבה ושוממה עד שאבן מקיר תזעק מקול הצאן, צאן קדשים לאלפים, ומעת באו הרשעים הארורים החריבו מקומות המקודשות והחביבות של רבותנו מגיני עולם ארזי הלבנון אדירי התורה שהיו שם מנו"כ זי"ע"[42].

36. י. א. פאנעט, זכרון יעקב, ברוקלין תשי"ג, עמ' ס"ה: "בעוה"ר אנו רואים אשר הרבה בע"ב אשר עוד צלם א' על פניהם יגדלו את בניהם בחיק נכריה ושפחה היא מדעים חיצונים תירש גבירה גברת הבית היא תוה"ק".
37. שם, עמ' קע"ג—קע"ד.
38. שם, עמ' קפ"ז.
39. שם, עמ' רכ"ה.
40. זינגר, שם עמ' 111.
41. אלה אזכרה, שם, עמ' 265—267.
42. ראה בהקדמה לזכרון יעקב.

מנהלי ישיבת דעש — תרפ"ו (התמונה בידי ר' יהודה רוזמן שו"ב)

בחורים מישיבת דעש פעילים בצעירי א"י (התמונה בידי ר' משה הירש)

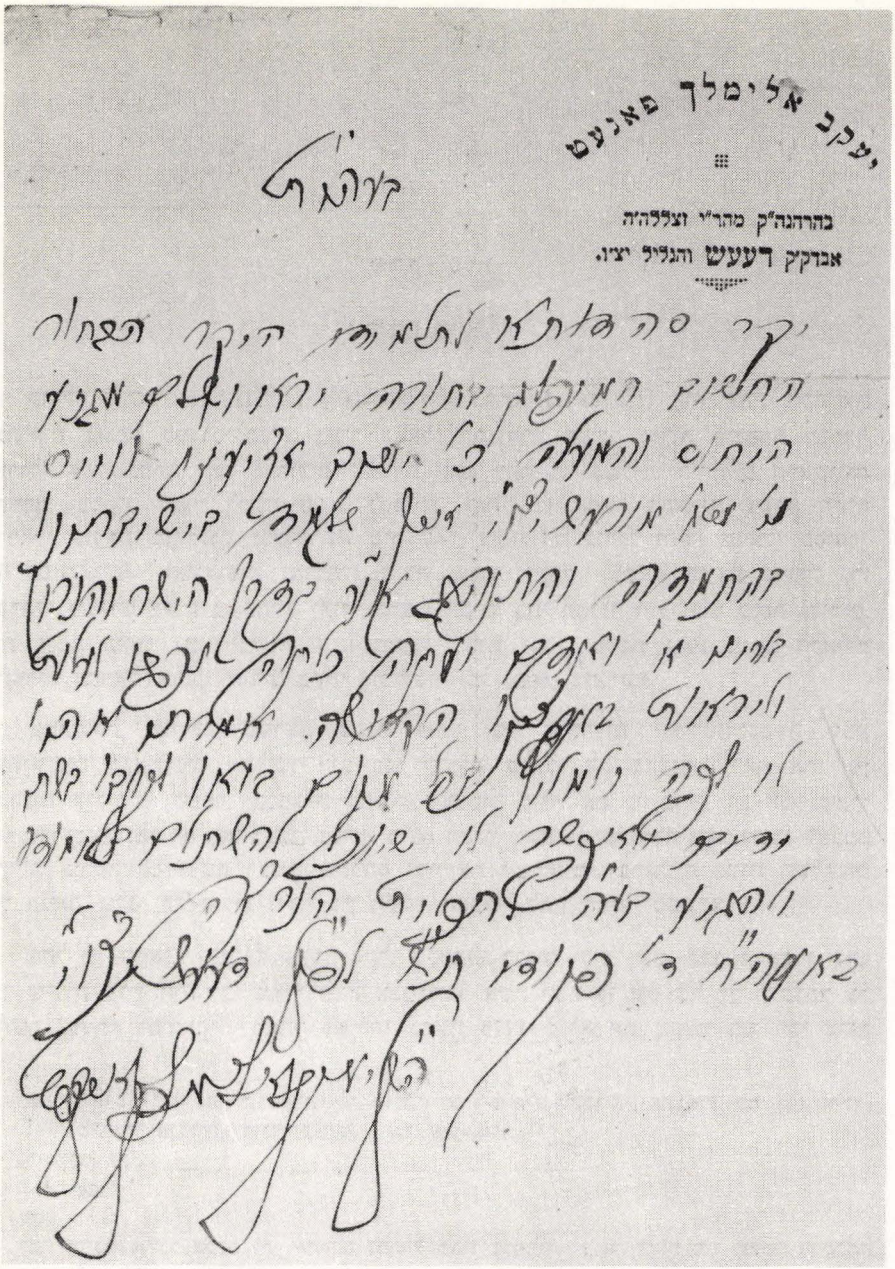
יעקב אלימלך פאנעט

בהרהנה"ק מהר"י וצלה"ה

אבדקק דעעש והגליל יצו"

מכתב המלצה לתלמיד הר' יעקב אליעזר וייס

פרק כ"ו

ישיבת קראלי

קהילת קראלי (בהונגרית: Nagykároly, ברומנית: Carei) היא אחת הקהילות העתיקות ביותר בטרנסילבניה. בעיר קראלי התגוררה במשך דורות משפחת הגראף קארולי אשר נטתה חסד ליהודים והתירה להם להתישב במקום. היהודים הראשונים התישבו במקום סמוך לשנת 1600 לספירה, והחל מן המאה השמונה עשרה היתה בקראלי קהילה מאורגנת ומסודרת[1]. בין שאר עיסוקיהם נודעו יהודי קראלי כסוחרי יין מפורסמים[2]. האוכלוסיה היהודית גדלה משנה לשנה, ובמאה התשע עשרה גרו בקראלי כשלוש מאות משפחות. יהודי קראלי הקימו בתי תפילה ושני בתי כנסת גדולים. בית כנסת האחד נבנה בשנת 1870 והשני בשנת 1901. בשנת 1941 מנתה הקהילה היהודית בקראלי 2255 יהודים בתוך אוכלוסיה של 16000 נוצרים[3].

במחלוקת הגדולה שפרצה בשנת 1869 בין הקהילות האורטודוקסיות לבין המתחדשים הנאולוגים החליטו רוב בני קהילת קראלי לא להצטרף לאף אחד מן המחנות היריבים ונשארו במסגרת קהילת "שטטוס קוו", אם כי בחיי יום יום נשארו אורטודוקסים. זמן מה לאחר מכן נפרדו כ־60 ראשי משפחות מקהילת האם ויצרו לעצמם קהילה אורטודוקסית עם רבנים משלהם ומוסדות עצמאיים[4]. בראשית שנות השלושים של המאה שלנו חל פילוג נוסף בין חסידי סאטמר לבין חסידי ספינקא.

החל מן המאה השמונה עשרה פעלו בקראלי רבנים ידועי שם. הרב הראשון שיש לנו ידיעות עליו היה רבי מאיר יודא אסטרייכר אשר רכש לו שם של רב ה"שוקד על דלתות התורה והיראה"[5]. לאחר פטירתו בשנת 1775 מילא את מקומו בנו רבי משה

1. ראה M.Zs.L., עמ' 630, י. י. גרינוולד, טויזנט יאהר אידיש לעבן אין אונגארן, עמ' 195 ואילך; E.J. (מהדורה אנגלית, ירושלים 1971), עמ' 169—170.
2. גרינוולד, שם.
3. E.J., שם.
4. שם.
5. רבי עקיבא אייגר כותב לו: "בעו"ה נתחלל כבוד התורה... אי לזאת מיד עלתה ההסכמה בלבי שלא להשיב דבר למקום שאיני מכיר וכך נהגתי עד היום אך באשר שראיתי וכך שמעתי שמעכ"ת אינו מהם ולא מהמונם שוקד על דלתות התורה והיראה... חלילה לי מחדול תשובתי בפיו". ראה משנת דרבי עקיבא, פיורדא תקמ"א, דף ק' ע"א.

אריה אסטרייכר[6] אשר ישב על כס הרבנות בקראלי כארבעים וחמש שנה, עד יום פטירתו בי' באדר תק"פ (1820)[7]. לפני בואו לקראלי ישב על כס הרבנות בפעזינג, שם הוא ניהל ישיבה, ובעל "חתם סופר" כינה אותו "אב"ד ור"מ דק"ק פעזינג"[8]. יש להניח שגם בקראלי ניהל ישיבה, אם כי אין לנו ידיעות ברורות על כך. רבי יחזקאל פאנעט אמר עליו בהספדו: "ידוע לכם צדקת הצדיק הרב המאה"ג אבד"ק קראלי שהי' מפורסם בחסידות ופרישות ועשה סיגופים רבים והיה בעל 'יסורים'[9], אבל אין כל רמז שהחזיק ישיבה בקראלי.

ברם יש לנו ידיעות על ישיבה שהתנהלה באותה תקופה בקראלי ע"י ר' זאב וולף בבית מדרש, שהוקם על ידי הגביר ר' עוזר פריד ובנו ר' יצחק. למעלה משבע שנים ניהל ר' זאב וולף את ישיבתו בקראלי ונתמך ע"י ר' עוזר ובנו וע"י בני הקהילה. במלים נרגשות הוא מביע להם את תודתו על תמיכתם בישיבתו:

"חלילה לי מחדול להתפלל בעד נשמת איש תם וישר ירא אלקים אוהב תורה וחכמי' הוא הגביר המפורסם המנוח כהר"ר עוזר ז"ל אשר הניח אחריו ברכה ובנה לו בית נאמן בקרן בן שמן הוא בית מדרשו הגדול דפה קהלתנו ק"ק קראל יע"א. וזה שבעה שנים ויותר אשר נתקבלתי לר"מ בבית מדרשו נאספו אלי עדרים עדרים עדרי צאן קדשים בחורי חמד עם חכמי חרשים וע"י זה הגדלתי והוספתי בעזה"י כמה חידושים שונים יקרים מפנינים...

ואפיריון נמטי' לכבוד מעלת אהובי מחותני וידיד נפשי הגביר המפורסם לשם ולתהילה ירא את ה' ובמצוותיו חפץ מאוד רחום ומוקיר רבנן כש"ת מוהר"ר יצחק נ"י בנו של הגביר המנוח הנ"ל אשר גם הוא היה בסומכי נפשי לתורה ולתעודה והוסיף לי מן דיליה מנה יפה אפים מדי שבוע בשבוע נוסף על הפרס הקצוב להר"מ מהקרן קיימת של אביו הגביר המנוח הנ"ל. זכרה לו אלקי' לטובה עד זקנה ושיבה. ותשואות חן חן לבני קהלתנו ק"ק קראל יע"א אשר גם המה היו למשען לי ומכחם שחדו בעדי הן במה שנוגע לעצמי והן בהספקת הבחורים המקשיבים לקולי ובפרט מזמן ארבע שנים ויותר אשר קבלוני עליהם לדרוש מדי שבת בשבתו בזמן הקיץ ולבשר צדק בקהל מידתם מאז הגדילו לעשות עמי כמה טובות מלבד הפרס אשר קצבו לי מקופת הקהל, ישלם ה' את פעלם ותהי משכרתם שלמה מעם ה'"[10].

6. שם הגדולים לגדולי הונגריה, בחלק אבני צדק, עמ' 252. כאן תוקנה טעות שנפלה במערכת מ' סי' קפ"ו.
7. שם הגדולים, שם.
8. ראה שו"ת חתם סופר, חלק אה"ע, ח"ב, סי' קכ"ז, קכ"ט. הוא מוזכר גם בחלק יו"ד, סי' ל"ג, קע"ד; ליקוטי שו"ת חת"ס, חלק ו', סי' ו'. בעל נודע ביהודה השיב לו תשובה בעניין גט. ראה נודע ביהודה, מהדורא תנינא, חלק אה"ע, סי' קי"ג.
9. פאנעט, שו"ת מראה יחזקאל, מ' סיגעט תרל"ה, חלק שערי ציון, דף ק"ב ע"ב. מלבד היותו "בעל יסורים" העלילו עליו עלילת דם, שהוא השתתף כביכול ברצח נער נוצרי בכפר פיר הסמוך לטאשנד. ראה צ. י. אבראהם, לקורות היהדות בטרנסילבניה, נ. י. תשי"א, עמ' 24—25, וראה בספרי טאשנד, עמ' 232.
10. יקותיאל זאב המכונה זאב וולף, עמק המלך, לחלק שני של הרמב"ם, למברג תקס"ה, בהקדמה. ראה גם גרינוולד, שם, עמ' 197, וראה הנ"ל, מקורות לקורות ישראל, בערעהובא תרצ"ד,

ר' זאב וולף מגלה טפח מדרך לימודו עם בחוריו. הוא מספר שמדי פעם היה מחדש חידושים ופלפולים, שנועדו לחדד את שכלם של הבחורים ולהלהיבם, אבל אותם חידודים ופלפולים נועדו רק ללימוד בע"פ ואין להעלותם בכתב:

"וצריך אני להודיע שלא כתבתי בחיבורי זה כ"א החידושים אשר חנן לי אלקי' על דרך האמת לאמיתה של תורה אבל מה שחדשתי לפרקים ע"ד הפלפול והחידוד לחדד הבחורים והתלמידים המקשיבים לקולי לא הבאתי אותם אל בית חיבורי הזה... ואם ניתן רשות לראש ישיבה לחדד התלמידים ולהלהיב הלבבות... אין זה אלא בע"פ בישיבה ובדרכים הקרובים ופונים אל האמת ויש להם פנים מאירות ומזהירות אבל דברים כאלו לא ניתנו לכתוב בספר ובדיו וכ"ש להדפיסם"[11].

לאחר פטירתו של ר' משה אריה אסטרייכר מילא את מקומו רבי יצחק פרנקל מאונסדורף, חתנו של רבי יואב מסאנטוב[12]. רבי יצחק פרנקל היה תלמידו של החתם סופר, אתו עמד בקשרי שו"ת. רבו החתם סופר מכנה אותו באחת מתשובותיו "אב"ד ור"מ קראלא"[13]. לפיכך יש לשער שהיתה לו ישיבה, כי הכינוי "ר"מ" בתקופה זאת איננו תואר גרידא כי אם כינוי לאותם חכמים, שניהלו ישיבה עם מספר הגון של בחורים. בתור תלמידו של החת"ס יש להניח שהוא לימד על פי שיטתו, אם כי אין לנו פרטים נוספים על ישיבתו ולימודו. רבי יצחק פרנקל נפטר בכ"ה תשרי תקצ"ה (1835).

לאחר פטירתו של רבי יצחק פרנקל התקבל חתנו רבי מאיר פרלס[14] כרבה וכראש ישיבה של קראלי. בהיותו בגיל צעיר למד בישיבת טרענשין ומשם שלח שאלה לאביו

עמ' 92. הגביר ר' יצחק פריד סייע גם לרבי צבי הירש בן ר' יוסף דוב מזאמושטץ שהגיע בדרכי נדודיו לקראלי והיה מלמד בביתו של הגביר פריד. ראה דבריו של ר' צבי הירש בסוף ספר עמק המלך, "התנצלות המשגיח": "כי מעת אשר השליך ה' משמים ארץ תפארת בית כבוד אדוני אבי מ"ו הרבני המופלג החריף וירא ה' מו"ה יוסף דוב בער הלוי נ"י מהדר כסא גאונו... והוכרחנו לטלטל עצמי ובטלטולי דגברא הקשה לארץ הגר, אז חסד ה' גבר עלינו כל היום כי באנו אל המנוחה לבית נדיבי ראשי עם ספונים וחשובי פרתמים דארץ הגר ואני שפל הערך הייתי מלמד להועיל בבית הרבני המופלג הגביר המפורסם מו"ה יצחק פריד נ"י".

11. עמק המלך, בהקדמה.

12. חותנו רבי יואב הראה לו את הספר "חן טוב" והוא הוסיף עליו הערות והגהות ונדפסו יחד בשם: חן טוב זבד טוב, זאלקאוא תקס"ו.

13. שו"ת חת"ס, חלק אה"ע, ח"ב סי' י"ט: "שלום וכ"ט לתלמידי הרב המאה"ג המופלג ומפורסם תל תלפיות זית רענן יפה פרי תאר משובח ומפואר כש"ת מו"ה איצק נ"י אב"ד דר"מ דק"ק קראלה יע"א". בהקדמה לחן טוב זבד טוב, מציין ר' יצחק פרנקל שהוא היה מתלמידי החת"ס. בדרשה של ר' יצחק פרנקל לז' אדר המודפסת בספרו של ר' יואב מסאנטוב, אמרי יואב, למברג תרנ"ה, עמ' ע"ג, נאמר בראש הדרשה: "מהגאון מו"ה יצחק אייזיק פרנקל אב"ד ור"מ בק"ק קראלא". שם בדף ע"ו ע"ב הוא מציין שהוא מתלמידי החת"ס. וראה אודותיו גרינוולד, מקורות לקורות ישראל, עמ' 12, 92.

14. היה בנו של ר' יצחק משה פרלס, רבה של אייזנשטט. ראה שם הגדולים לגדולי הונגריה מערכת מ', סי' כ"ז עמ' 156.

בדבר הלכה. השאלה של הצעיר מאיר פרלס התפרסמה בשו"ת של אביו[15]. בגיל שמונה עשרה פנה בשאלה אל בעל החת"ם סופר והלה ענה לו בכבוד רב ושיבח אותו על חריפותו ובקיאותו[16] כששים שנה ישב רבי מאיר פרלס על כס הרבנות בקראלי וניהל בה ישיבה[17].

ר' אברהם פייער מרוסיה סייר בערי הונגריה השונות ומספר בזכרונותיו על רבי מאיר פרלס וישיבתו בקראלי:

"העיר קראלי אין לה שום גוון מצויין, אין בה שום חפץ אשר ראוי לתשומה רבה, רק הרב הגאון רבנו מאיר פרלס עשה עלי רושם כביר... סרתי אל הישיבה וראיתי נערים אשר לבושם מעיד עליהם כי מודרניים המה, מגוהצים ודוברים בנימוס. אחרי כן בא הגאון והרציא שיעור לפניהם, "נצוק חבור" במסכת עבודה זרה, ובאוזן קשבת שמעתי את כל השיטה מראשיתה עד תמה, והפלפול נגמר בחמישה ימים, ומעודי לא שמעתי שכל חד וסברות חריפות כאשר שמעתי מפי הגאון הזה"[18].

כבוד גדול של תלמיד לרב חלק לו רבי עמרם בלוהם אב"ד שאמשאן בפנותו אליו בשאלותיו השונות. באחד משאלותיו הוא מתנצל וכותב: "ואינני ח"ו כתלמיד חולק על רבו רק כוונתי לירד לעומק דבריו"[19].

במחלוקת הגדולה שבין הקהילות האורטודוקסיות לבין הנאולוגים בהונגריה החליט הרב פרלס להשאר נייטראלי ולהשתייך לקהילות "שטטוס קוו". מסיבה זו הסתייגו ממנו הרבנים האורטודוקסים בני דורו ואלה שבאו אחריו, אם כי הכירו בגדלותו בתורה[20]. הוא נפטר בא' דסוכות תרנ"ד (1893).

בשנת תרמ"א (1881) נוסדה בקראלי קהילה אורטודוקסית על ידי קבוצה של כששים משפחות שנפרדה מקהילת האם בקראלי. כרבה הראשון של הקהילה האורטו־

15. י. מ. פרלס, בית נאמן, סיגעט תרס"ו, סי' י"ח: "נשאלתי מאת בני היניק הבח' המופלג השנון כה' מאיר שי' בלמדו בק"ק טרענשין".
16. בית נאמן, סי' ל"א.
17. גרינוולד, טויזנט יאהר אידיש לעבן אין אונגארן, עמ' 196.
18. אברהם פייער, זכרון אברהם, ניו יורק תרפ"ד, עמ' 65. בעל הזכרונות מוסיף לספר שם גם על האוירה התרבותית ששררה בבית הרב: "בבואי אל סף הרב, שמעתי נגינה המתחמקת מתחת הפסנתר ולא יכולתי למוש ממקומי, כי קסם הנגינה הממני, ועל שאלתי — מי היא המנצחת על הפסנתר נעניתי כי בת הרב היא המנצחת והיא מפליאה את התושים האנושיים בנגינתה הנשגבות". אחד החוקרים מספר על רבי מאיר פרלס שבנעוריו היה מתעמק בספר מורה נבוכים ובספר העיקרים וכן למד את השפה הרומית, דקדוק ושפת אשכנז. ויאה א. ה. ווייס, זכרונותי, ווארשא תרנ"ה, עמ' 30—31.
19. ר' עמרם בלוהם, בית שערים, מונקאטש תרס"ט, חלק או"ח, סי' קנ"ז, וראה גם סי' קצ"ח, שמ"ז, שמ"ח, שמ"ט.
20. ישראל ארליך, שאול בחיר ה', ת"א תשל"ו, עמ' ק"כ—קכ"א, דן על ר' מאיר פרלס, אבל נזהר שלא להזכיר את שמו וכותב עליו: "בזמן התיסדות האורטודוקסיה כיהן בקראלי רב גאון ומפורסם שהי' ידוע כאחד מגדולי הונגריה בימים ההם".

דוקסית נבחר רבי יעקב משה שוורץ, שהיה קודם לכן רבה של קראסנא[21]. הוא היה תלמידו של רבי אברהם שאג, מחבר "אהל אברהם", רב ור"מ של שאטעלסדורף וקובלסדורף[22]. רבי יעקב משה שוורץ עמד בקשרי שו"ת עם מספר חכמי בני דורו[23]. קשרי השו"ת שלו היו בחלקם מימי שבתו בקראסנא ובחלקם מתקופת שבתו בקראלי. במקורות אלה לא מצאתי כל רמז על אודות ישיבה שניהל בקראלי, אולם בלקסיקון היהודי ההונגרי נאמר שעם בואו לקראלי יסד ישיבה שהיתה במרוצת השנים לאחת הישיבות המפורסמות ביותר[24]. הוא נפטר בקראלי בשנת תרס"ח.

ישיבתו של רבי שאול בראך זצ"ל

בשנת תר"ע (1910) כשנתיים לאחר פטירתו של רבי יעקב משה שוורץ התקבל רבי שאול בראך כרבה של קראלי[25]. קודם לכן כיהן ברבנות בקהילת מאגנדורף. בהיותו בקראלי ניהל ישיבה בה למדו ממאה חמישים עד שלש מאות בחורים[26]. באותם הימים לא היתה מנזה והבחורים אכלו "ימים" אצל בעלי הבתים. ר"ש בראך הקפיד מאוד שהבחורים יאכלו רק אצל אותם בעלי בתים שנשותיהם גוזזות את שער ראשן וחובשות מטפחת. בחורים שלא השיגו "ימים" קבלו כרטיסי מזון וקנו לעצמם לחם ומצרכים אחרים. בני הקהילה בקראלי סייעו בידי ר"ש בראך בכל האמצעים לקיים את ישיבתו ועל כך הוא הביע את תודתו בספרו שאול שאל: "ועתה באתי לדרוש בכבוד אכסניא אנשי קה"י בקראלי אשר אני יושב בקרבם כעת אוהבי תורה מחזיקים בכל כוחם בחורים עניים הלומדים פה אשריהם מה טוב חלקם להיות מתומכי אורייתא"[27].

בישיבה היו 19 עותקים של הש"ס עם כל המפרשים וכן 19 עותקים של שלחן ערוך ומפרשים שעמדו לרשותם של הבחורים שרצו ללמוד בהעמקה יתירה. השעורים התנהלו לפי הסדר שהיה מקובל בישיבות הונגריה: שיעור פשוט, שיעור עיון, או"ח ויו"ד[28]. ר"ש בראך התפלל ע"פ רוב עם הבחורים והקפיד מאוד שאף אחד מהם לא ישוחח בשעת התפילה. כאשר ראה שתלמיד מדבר בשעת התפילה היה מעיר: "אפילו כדי לישב רמב"ם חמור אין להפסיק באמצע התפילה".

קשה לתאר את יראת הכבוד שהתלמידים רחשו לר"ש בראך. עם כניסתו לבית המדרש השתררה דומיה מוחלטת. קרה שיהודי מקלויזנבורג ממוצא ניגרשט פגע בכבודו של ר"ש בראך, מיד יצאו בחורי ישיבת קראלי בכרוז גינוי חריף נגד אותו אדם.

21. M.Zs.L. עמ' 631 ; צ. י. אבראהאם, לקורות היהדות בטרנסילבניה, ניו יורק תשי"א, עמ' 89.
22. אברהם שאג, אהל אברהם, ירושלים תרמ"ו, סי' כ"א, מ"ד, מ"ו. ר' אברהם שאג מכנה אותו: "תלמידי החביב המופלג", תלמידי החביב הרב המאור" ובסימן מ"ו הוא מוסיף: "אהובי תלמידי מכתבך קבלתי ושאלתך שאלת חכם חצי תשובה".
23. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת י, סי' קע"ט עמ' 98.
24. M.Zs.L., שם.
25. ראה אודותיו פרטים בהרחבה בפרק על קאשוי.
26. לפי עדותו של ר' דב לעגמן למדו בשנים תר"ע—ע"ג כ־160 בחורים בקראלי, לעומת זאת לפי י. ארליך, שאול בחיר ה', עמ' קכ"א למדו בישיבתו כשלש מאות בחורים.
27. מתוך ההקדמה בספרו שאול שאל, מונקאטש תרע"א.
28. ראה בפרק על קאשוי.

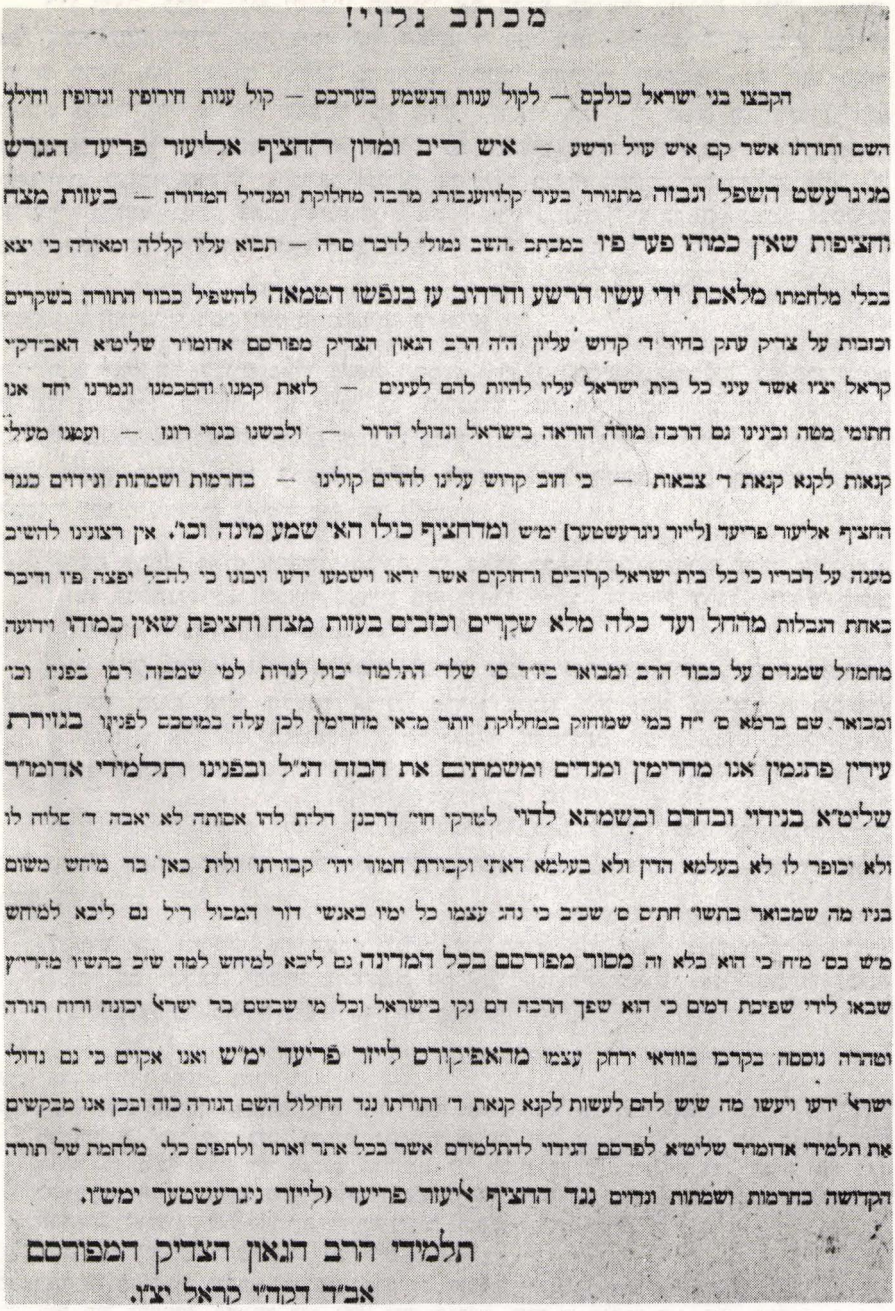

מכתב גלוי!

הקבצו בני ישראל כולכם — לקול ענות הנשמע בעריכם — קול עגות חירופין וגדופין וחילול השם ותורתו אשר קם איש עיל ורשע — איש ריב ומדון רחצ"ק אליעזר פריעד הגנרש מניגרעשט השפל ונבזה מתגורר בעיר קלויזענבורג מרבה מחלוקת ומגדיל המדורה — בעוות מצח וחציפות שאין כמותו פער פיו במכתב .השב נמול לדבר סרה — תבוא עליו קללה ומארה כי יצא בכלי מלחמתו מלאכת ידי עשיו הרשע והרחוב עז בנפשו השמאה להשפיל כבוד התורה בשקרים וכובית על צדיק עתק בחיר ד' קדוש עליון ה"ה הרב הגאון הצדיק מפורסם אדמו"ר שליט"א האב"דק' קראל יצ"ו אשר עיני כל בית ישראל עליו להיות להם לעינים — לזאת קמנו והסבמנו ונמרנו יחד אנו חתומי מטה ובינינו גם הרבה מורה הוראה בישראל ונדולי הדור — ולבשנו בנדי רונו — ועטנו מעילי קנאות לקנא קנאת ד' צבאות — כי חוב קדוש עלינו להרים קולינו — בחרמות ושמתות ונידוים כנגד החצ"ף אליעזר פריעד [לייזר ניגרעשטער] ימ"ש ומדחציף כולו האי שמע מינה וכו'. אין רצוננו להשיב מענה על דבריו כי כל בית ישראל קרובים ורחוקים אשר יראו וישמעו ידעו ויבונו כי להבל יפצה פיו ודיבר באוזת הגבלות מרחל ועד כלה מלא שקרים וכזבים בעוות מצח וחציפת שאין כמותו וידועה מחמול שמנדים על כבוד הרב ומבואר ביו"ד סי' שלד התלמוד יבול לנדות למי שמבזה רבו בפניו וכו' ומבואר שם ברמא ס"ק כמי שמוחזק במחלוקת יותר מראי מחרימין לכן עלה במוסכם לפנינו בגוירת עירין פתגמין אנו מחרימין ומנדים ומשמתים את הבזה הנ"ל ובפנינו תלמידי אדמו"ר שליט"א בנידוי ובחרם ובשמתא לדוי לשרקי חו' דרבנן דלית להו אסותה לא יאבה ד' סלוח לו ולא יכופר לו לא בעלמא הדין ולא בעלמא דאתי וקבורת חמור יהי' קבורתו ולית כאן בר מיחש משום בניו מה שמבואר בתשו' חת"ס סי' שכ"ב כי נהג עצמו כל ימיו באנשי דור המבול ר"ל גם ליבא למיחש מ"ש בם מ"ח כי הוא בלא וה מסור מפורסם בכל המדינה גם ליבא למיחש למה ש"ב בתשו' מהר"ץ שבאו לידי שפיכת דמים כי הוא שפך הרבה דם נקי בישראל וכל מי שבשם בר ישרא יכונה ורוח תורה ושדיה נוסמה בקרבו בוודאי ירחק עצמו מהאפיקורס לייזר פריעד ימ"ש ואנו אקוים כי גם נדולי ישרא ידעו ויעשו מה שיש להם לעשות לקנא קנאת ד' ותורתו נגד החילול השם הנורה כזה ובכן אנו מבקשים את תלמידי אדמו"ר שליט"א לפרסם הנידוי להתלמידים אשר בכל אתר ואתר ולתפוס כלי מלחמת של תורה הקדושה בחרמות ושמתות ונדים נגד החצ"ף אליעזר פריעד (לייזר ניגרעשטער ימש"ו.

תלמידי הרב הגאון הצדיק המפורסם
אב"ד דקה"י קראל יצ"ו.

תלמידי ר"ש בראך מכריזים חרם על בחור שהתחצף נגד רבם

רבי שאול בראך ובני ישיבתו הכשירו את הרקע בקראלי ליצירת אוירה חסידית, כפי שהתפתחה לאחר מכן בימיו של האדמו"ר רבי יואל טייטלבוים. הרבנים שקדמו לר"ש בראך היו יהודים חרדים מהטיפוס היהודי ההונגרי האשכנזי. על רבי מאיר יהודא אסטרייכר[29] סיפרו שכאשר בא אליו לקראלי רבי לוי יצחק מברדיטשב הוא נמלט מפניו, כי החסידות הרתיעה אותו[30]. גם הרבנים שבאו אחריו היו רחוקים מדרכי החסידות. לעומת זאת ר"ש בראך למרות שהתפלל בנוסח אשכנז היה מעריץ גדול של אדמור"י סיגעט, בעלז, צאנז ושינעווע[31]. בשנת תרפ"ג עבר ר"ש בראך לקאשוי ובמקומו בא לקראלי האדמו"ר רבי יואל טייטלבוים.

הרהגה"צ האדמו"ר רבי יואל טייטלבוים שליט"א

רבי יואל טייטלבוים נולד בשנת תרמ"ז (1886) לאביו רבי חנניה יום טוב ליפא טייטלבוים בעל קדושת יום טוב, רב ואדמו"ר בסיגעט[32]. בתחילה היה רבי יואל טייטלבוים רב באורשבה. בשנת תרפ"ה נבחר לרבה של קראלי וחדשים אחדים לאחר מכן, בשנת תרפ"ו, עבר למקום כהונתו החדש. לרגל הבחרו לרב בקראלי פורסמו לכבודו דברים נלהבים בירחון בית ועד לחכמים:

"עת לבחור אלוף לראשנו הגיעה. כי כצאן בלא רועה נשארנו אחרי אשר עזב את קהלתנו רבנו הגאון הצדיק מרן שאול בראך שליט"א לרגל נסיעתו לישב על כסא הרבנות בעיר קאשוי יצ"ו.
זה היום קוינו לו! יום בו זכינו לבחור בכבודו של הרב הגאון הצדיק המפורסם חוטר מגזע ארזי הלבנון אדוננו מורנו ורבנן מרן יואל טייטלבוים שליט"א אבדק"ק ארשיבה (סלובקיה) לרב אב"ד דקהילתנו יצ"ו, צדיק כתמר יפרח ונרו יאיר ויזרח".

ראש הקהילה שעמד בראש האסיפה שבחרה באדמו"ר רבי יואל טייטלבוים כרבה של קראלי ראה בתוצאות הבחירות מאורע הסטורי גדול ביותר בחיי הקהילה ואמר בהתרגשות:

"חש אני ומרגיש את הערך הגדול של הרגע הזה אשר יכתב לדורות בדברי ימי עם ישראל, ובפרט בזכרונות קהילתנו הגדולה ומאושר אני שזכיתי לשבת בראש אסיפת בחירה בשעה זו הרת מאורעה זו"[33].

29. ראה אודותיו למעלה בפרק זה.
30. ראה שלום גוטמן, תפארת בית לוי, יאסי 1909, עמ' 16. שם מסופר שרבי לוי יצחק מברדיטשב "הי' עוד בימי נעוריו במדינת אונגרן והי' גם בקראלי ואז הי' האב"ד דשם הגאון מ' משה ארי' ז"ל ונכנס הקדושת לוי לבית מדרשו להכירו אבל הנז"ל לא רצה להתקרב אליו כי בתומו פחד מהחסידות שלא תהי' איזה כת חדשה". וראה אבראהם עמ' 38. אבראהם לא ציטט את הדברים בצורה נכונה והוסיף דברים משלו.
31. ראה י. ארליך, שאול בחיר ה', עמ' י"ט—נ"ב.
32. ראה על תולדותיו בצורה מפורטת בפרק על סאטמר.
33. בית ועד לחכמים, סאטמר ר"ח וט"ו ניסן תרפ"ה, שנה ד' חוברת י"ג—י"ד. בהמשך המאמר מובאת גם סקירה על הרבנים שפעלו בקראלי החל מרבי מאיר יודא אסטרייכר ועד רבי שאול בראך.

בקראלי נשא האדמו"ר הצעיר את רבנותו ברמה. דרשותיו היו חוצבי להבות אש ודבריו היו תקיפים ביותר. כבר באותם הימים סיגל לעצמו שיטה, שבשעה שהוא דיבר אל הציבור ברבים הוא פנה אליהם בדברי מוסר חריפים, בעוד שבאופן פרטי דיבר עם כל אדם ואדם במתינות וניסה לשכנעו בדברי נועם. לעתים היה מתאים את עצמו בדרישותיו לקהל המאזינים שלו. בבית הכנסת בו התפללו יהודים מהטיפוס ההונגרי האשכנזי הטיף שהנשים לא תלכנה בשערות והיה מרוצה אם הלכו בפאה נכרית. לעומת זאת בבית המדרש החסידי דרש, שאין ללכת אף בפאה נכרית כי אם במטפחת ללא כל שערות.

בהיותו בקראלי היתה לו כבר השקפת עולם מגובשת נגד הציונות. כאשר נודע לו, שבחור צעיר מבני קראלי שנתפס לרעיון הציוני התכבד בעליה לתורה בבית המדרש "עץ חיים" ציוה מיד לסגור את בית המדרש.

האדמו"ר הצעיר ניהל בקראלי ישיבה של 100—140 בחורים. בירחון של בחורי הישיבה בשם "הבחור" משנת תרפ"ט נמסר על ישיבת קראלי כדלקמן:

> "הישיבה מתנהלת ע"י הרב ר' יואל טייטלבוים. הרצאותיו מלאים זיו ומפיקים נוגה. לומדים 140 בחורים. אוכלים ימים ויש מנזא מהודרה. רוב בני הישיבה אוכלים במנזא. נוסדה חברה חריפות. לומדים שעור פשוט מס' קדושין, סוגי' אשלד"ע, או"ח ה' פסח, שו"ע יו"ד ה"ט"[34].

מנזה זו שבה אכלו רוב הבחורים היתה סגורה בשבת, כי הרבי רצה שהבחורים יאכלו באוירה ביתית על שלחנם של בעלי בתים. הוא ראה בכך חשיבות חינוכית מהמדרגה הראשונה, אכילה מתוך נימוס ודרך ארץ לפחות פעם בשבוע. בחור שבא לשלחנו של בעל הבית היה צריך גם להתכונן לדברי תורה שהיה משמיע בעת הסעודה.

לאחר סעודת ליל שבת אצל בעלי הבתים באו הבחורים אל שלחנו של האדמו"ר וכן השתתפו בסעודה השלישית ובסעודות אחרות לכבוד החגים. הניגונים ששרו על יד השלחן ודברי התורה ששמעו מפי רבם על יד השלחן נשארו אצל התלמידים חויה מרשימה ביותר לכל ימי חייהם[35].

בקראלי גיבש לו האדמו"ר את דרך לימודו בישיבה ואת דרכו בחסידות. גם בשיעור פשוט שם הרבי את הדגש על למדנות וחריפות. רק בחורים מתקדמים יכלו להבין את שעוריו. בבחינה היה בוחן צעירים ומבוגרים כאחד. לפעמים היה מפתיע בחור גדול בשאלה פשוטה ברש"י. ערך חינוכי גדול הוא ראה בטיפוח מצוות צדקה לעניים. כל בחור ישיבה היה חייב לצאת פעם בחודש בערך לאסוף כספים אצל בעלי בתים, והרבי היה מחלק כספים אלה לעניי ישראל הנזקקים.

בשנת תרצ"ד עבר האדמו"ר לסאטמר והקהילה האורטודוקסית בקראלי התפלגה לשתי קבוצות יריבות. הקהילה בחרה רשמית ברבי אברהם אביש הורוביץ זצ"ל הי"ד

34. הבחור, שנה ב' תרפ"ט, חוברת ה, עמ' ל"ט—מ. בירחון אחר של בחורים בשם "הישיבה", שנה א תרפ"ט, קובץ ב כסלו, נאמר שבישיבה למדו 100 בחורים. כנראה שהיו עליות וירידות מזמן לזמן.

35. הסופר יהושע בר יוסף, בין צפת לירושלים, ירושלים תשל"ב, עמ' 143—178, מתאר בצורה מרתקת ביותר את חוויותיו בשנות לימודיו בקראלי, למרות שהסופר התרחק מאז מרחק רב מעולם החסידות.

חתנו של האדמו"ר מספינקא, בעוד שקבוצה חסידית מבין חסידי סאטמר בחרו לעצמם כרב את רבי שמואל גרוס זצ"ל הי"ד. שני הרבנים ניהלו מוסדות קהילה משלהם וישיבות משלהם כפי שנראה להלן.

רבי אברהם אביש הורוביץ זצ"ל הי"ד

רבי אברהם אביש הורוביץ נולד בשנת תרנ"ז לאביו רבי נפתלי אב"ד מליץ (גאליציה) מצאצאי רבי נפתלי רופשיץ. הוא גדל והתחנך בבית אביו לתורה וליראת שמים. כבחור צעיר הצטיין כבר בחריפותו ובהתמדתו. יומם ולילה ישב על הגמרא ולא יצא מד' אמות של תורה וחסידות. במיוחד בלטו אצלו תכונותיו האישיות כעניו, צנוע, רודף שלום ומתרחק מכל פרסום ותהילה[36]. הוא הוסמך לרבנות על ידי הגאון רבי שמואל אנגל מרדמישלא וע"י האדמו"ר מאוסטרובצא.

לאחר שנשא לו לאשה את בתו של האדמו"ר רבי יצחק אייזיק וייס מספינקא, בעל "חקל יצחק", היה סמוך על שלחן חותנו שנים אחדות עד שהתקבל כאב"ד רעמיט במארמורש[37]. בימי מלחמת עולם הראשונה נמלט האדמו"ר מספינקא למוקאטש ורבי אביש הלך למלא את מקומו בספינקא. שם הוא ניהל ישיבה של 50—60 בחורים. בשעוריו הצטיין כבעל סברה גדול, כמתמיד וחריף.

בשנת תרצ"ד התקבל, כאמור למעלה, כרבה של הקהילה האורטודוקסית בקראלי. מלבד בית הכנסת הגדול עמד לרשותו גם בית המדרש בו הוא ניהל את ישיבתו שמנתה 100—120 בחורים. רבי אביש היה צריך להתגבר על הזעזוע הגדול שפקד את הקהילה, בגלל חילוקי הדעות בין חסידי סאטמר וחסידי ספינקא. רבי אביש שהיה רודף שלום מטבעו רצה לשבת בשלוה על התורה ונאלץ היה להסתבך במחלוקת שלא רצה בה בכלל. במחלוקת זו היו מעורבים בעיקר החסידים, בעוד שלרבנים משני הצדדים היא גרמה מבוכה ומפח נפש.

רבי אביש נשא את סבלו בדומיה והגביר את לימודיו בתורה. כאשר נשאל כיצד להגיב כלפי החסידים היריבים, היה עונה כעצת חותנו האדמו"ר מספינקא: "נלמד יותר, נתפלל יותר טוב, נקיים את המצוות ביתר שלמות. אם רגילים היינו לקום בכל יום בשעה 6 נקום מעתה בשעה 5, אם רגילים היינו לקום בשעה 5 נקום מעתה בשעה 4. אם רגילים היינו ללמוד שעור אחד ביום נלמד מעתה שני שעורים ביום וכך נתגבר יחדיו על מבקשי רעתנו"[38].

בישיבתו בשם "בית אברהם" מצא את שלות נפשו ותכלית חייו. לבחורי ישיבתו הקים מנזה ודאג, שיוכלו לשבת במנוחה על התורה. בלימודי שיעור פשוט היו צריכים להיות נוכחים כל הבחורים בעוד שבשיעור עיון השתתפו רק הבחורים המתקדמים. לפני שיעור פשוט היה מלמד קטעים מתוך חומש ורש"י, פרקי תהלים או שהיה משוחח עמם על דברי חסידות.

36. ראה, אלה אזכרה, בעריכת י. לוין, ניו יורק תשכ"ה, כרך ששי עמ' 22—26 ; המודיע, יום ו, י טבת תשל"ג. פרטים נוספים שמעתי מפי ר' יעקב אליעזר וייס, ר' בן ציון ויינברגר ואחרים.
37. בשו"ת חקל יצחק, ניו יורק תשכ"ו, סי' ע"ז, משיב לו האדמו"ר מספינקא תשובה וכותב לו : "לכבוד חתני הרה"ג כו' כש"ת מו"ה אברהם אביש שליט"א האבד"ק רעמיט".
38. אלה אזכרה, שם עמ' 25.

הרהגה"צ רבי אברהם אביש הורוביץ זצ"ל הי"ד

ישיבתו היתה ישיבה חסידית ודרש מהבחורים שילכו יום יום למקוה. התפילה התקיימה בשעה 8 בבוקר וכל בחור חייב היה להופיע בזמן כי לאחר התחלת התפילה נסגרו הדלתות. מי שלא הגיע בזמן התפילה לבית המדרש לא קיבל את המנה היומית של הלחם. הוא ביקש מהבחורים שלא יסתובבו הנה והנה בשעת התפילה אלא יעמדו במקום אחד. בנאומי הפתיחה היה נוהג לומר לבחורים, שהוא דורש מהם שני דברים: להתפלל היטב וללמוד היטב.

בימי השואה פוזרה ישיבתו. יחד עם בני הקהילה הועבר לגטו ומשם לאושביץ. בי' סיון תש"ד הועלה על המוקד עם מרבית בני קהילתו. ה' ינקום דמו.

הרהגה"צ רבי שמואל גרוס זצ"ל

רבי שמואל גרוס זצ"ל הי"ד

כאמור חלק מהקהילה האורטודוקסית בקראלי הזמין לכהן ברבנות את רבי שמואל גרוס, שהיה קודם לכן רב בבערבעשט (מארמורש). בעוד שהחסידים היריבים התוכחו ביניהם השתדל רבי שמואל גרוס לתת את דעתו על חיזוק הדת וארגון ישיבתו.

הוא נולד בשנת תרמ"ח לאביו רבי רפאל גרוס אב"ד בערבעשט[39]. בצעירותו למד בישיבת דודו בעל "קדושת יו"ט" והוסמך לרבנות ע"י רבי שלמה טאבאק מסיגעט וע"י רבי שמואל אנגל מרדמישלא. נשא לו לאשה את בתו של האדמו"ר רבי ישעיה מקרסטור והיה סמוך על שלחנו כחמש עשרה שנים. מכאן התקבל לרבה של ריטשע ואח"כ לרבה של בערבעשט[40].

בשנת תרצ"ה עבר לקראלי, שם הקים לו בית מדרש וניהל את צאן מרעיתו בדרך החסידות עד תקופת השואה. קהילתו הוכרה רשמית ע"י השלטונות ונקראה "הקהילה הספרדית". בקהילתו היה צריך לארגן הכול מחדש. בין השאר הקים את "חברת תומכי שבת", שדאגה לחלות ומצרכי מזון לשבת בעבור הנצרכים בקראלי[41]. בדומה לאדמורי"ם ממונקאטש, סיגעט וסאטמר התנגד לתנועה הציונית וכן לאגודת ישראל[42]. הוא הטיף לבני קהילתו שיתרחקו מכל השפעה זרה, ודרש מהם שידברו רק אידיש ולא בשפה זרה[43].

עוד בהיותו בריטשע ובברבעשט ניהל ישיבה. בקראלי גדלה ישיבתו ומספר הבחורים הגיע ל־150 בערך[44]. ישיבתו בקראלי היתה ישיבה הונגרית חסידית טיפוסית. בלימוד דברי הלכה היה לפעמים משלב דברי חסידות וקבלה. בפתיחה לזמן הלימוד היה מעורר את תלמידיו לתורה ויראת שמים ברוח החסידות. הוא יעץ לתלמידיו לנסוע לשבתות ולמועדים לחצרות גדולי האדמורי"ם. לעתים נסע בעצמו אל אחד האדמורי"ם, מלווה בקבוצה גדולה של תלמידים בחורי הישיבה[45]. לקראת חג השבועות נהג לנסוע עם כל בחורי הישיבה לאדמו"ר מסאטמר.

רוב בחורי הישיבה אכלו במנזה שהקים עבורם. לבחורים שאכלו "ימים" אצל בעלי בתים התיר לאכול בשר של אווזים מפוטמים[46], אם כי חסידים לא אכלו בשר זה. לבחורים עניים היה עוזר מכספו הפרטי[47].

לפני התפילה היה צריך כל בחור לטבול במקוה. לאחר התפילה ניהל ר"ש גרוס שיחה עם תלמידיו בענייני חסידות או שהיה קורא בפניהם מתוך ספרי החסידות. בישיבה למדו כרגיל שעור פשוט ושעור עיון. כמו כן לימד במשך השבוע לסרוגין

39. הפרטים הביאוגרפיים מובאים מתוך ההקדמה לספרו, עלה שמואל, ברוקלין תשכ"ג, ומתוך אלה אזכרה, ניו יורק תשכ"ג, כרך ה, עמ' 244—249. כמו כן שמעתי פרטים מפי בנו ר' בצלאל גרוס ומפי ר' משה יעקב וייס. ר' בצלאל גרוס העירני שאביו נולד בשנת תרמ"ח ולא בתרנ"ח כפי שמובא באלה אזכרה.

40. אחיו רבי יקותיאל גרוס, שהיה שנים אחדות רב בבערבעשט התקבל כדומ"ץ בסיגעט בשנת תרפ"ו.

41. עלה שמואל, בהקדמה עמ' ה.

42. שם, עמ' ר"ע: "כי זמן רב אשר צווחו הצדיקי הדור על הארגניזאציאנען, אין חילוק הציונים או האגודה ועתה נדפס קול קורא מהגה"ק מבעלז שצועק ככרוכיה על הארגאניזאציאנען ומה שנותנים שקלים שהמה שקלי המן להשמיד ולהרוג ח"ו את היהדות". וראה עמ' רע"ח: "בעת שהרצל ימ"ש נסע לכל הצדיקים שיסכימו להרעיון הציוני".

43. אלה אזכרה, עמ' 247.

44. שם, עמ' 246.

45. עלה שמואל, הקדמה עמ' ד.

46. שם, עמ' רמ"ג.

47. אלה אזכרה, עמ' 247.

תלמידי הישיבה של רבי שמואל גרוס

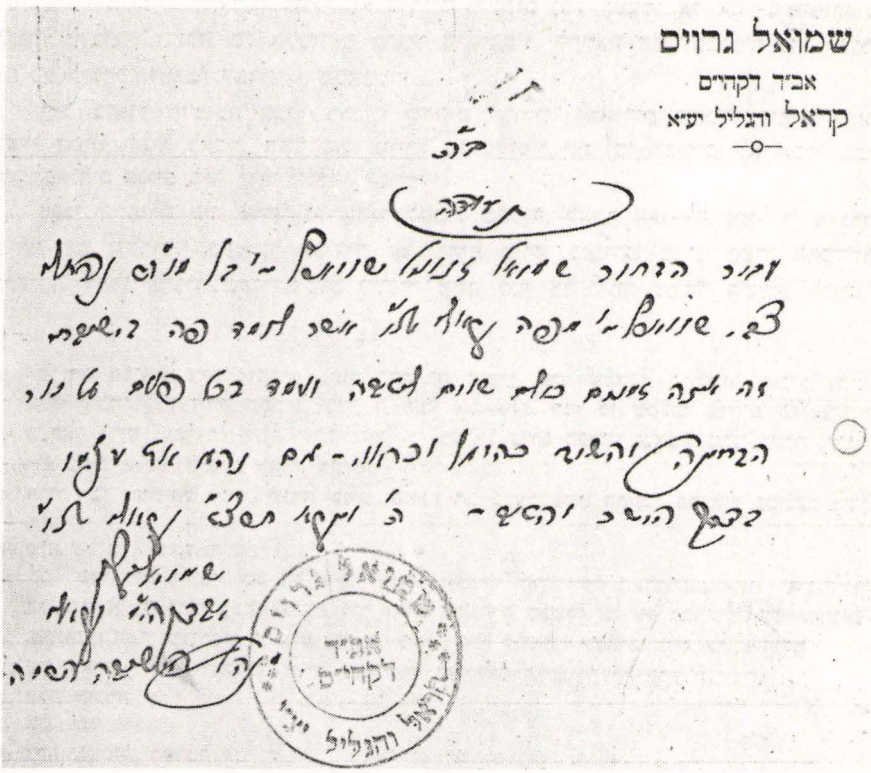

מכתב המלצה לתלמיד הבחור שמואל זנוויל שוורץ ז"ל

יום אחד שעור ביו"ד ויום אחד שעור באו"ח. ביו"ד שם את הדגש על פירושי "פרי מגדים" ובאו"ח שם את הדגש על פירושי "מגן אברהם" וכן "באר היטב". המטרה הלימודית היתה להגיע להלכות המעשיות שבחיי יום יום. בימי ששי נהג ללמד עם תלמידיו חומש ורש"י. כולם היו חייבים לעמוד בבחינה, צעירים ומבוגרים כאחד.

בשנת ת"ש (1940), זמן קצר לפני שקראלי עברה מידי הרומנים להונגרים, פוזרה הישיבה, וכאשר נרגעו הרוחות המשיך ר"ש גרוס ללמד עם מספר מצומצם של בחורים עד השואה. הישיבה התקיימה אז בתנאים קשים ביותר, אולם הוא האמין, שבזכות לימודם ותפילתם של ילדי ישראל תבוא הגאולה[48] ולא פילל שהם יהיו הקרבנות הראשונים שיעלו על המוקד. בשנים תש"ב—תש"ג כאשר רבים מיהודי הונגריה גורשו לאוקריינה בגלל שלא היתה להם אזרחות הונגרית ושם נרצחו באכזריות, ראה בכל אחד ואחד מהם צדיק קדוש. בדרשתו בשנת תש"ג בקהילת שוגאטוג אמר: "בפרט שאי אפשר לומר היום שעם בנ"י חלילה אינם טובים, כי בזמן הזה שכל מי רק בשם ישראל יכונה הוא קדוש כי סובלין בשביל זה צרות". בהמשך הוא אומר: "ואם לומר דברי התעוררות הלא אם מסתכלין בביהמ"ד ורואים כמה אברכים ובחורים אשר חסרים מפה כמה נשים אשר אינם יודעים מבעליהם הלא די התעוררות ע"כ אמרתי לומר רק איזה דרוש"[49].

הבלשים של המשטרה ההונגרית היו לעתים קרובות מטרידים את בחורי הישיבה, וערכו חיפושי פתע בבית המדרש בזמן התפילה או בזמן הלימוד, ודרשו מכל אחד להזדהות. ר"ש גרוס התיר, על רקע זה, למתפללים לשאת עמם את תעודת הזהות בשבת, כשהיא חבויה בכובע. אנשי המשטרה היו עוצרים מדי פעם בחורי ישיבה ומכים אותם על לא עול בכפם. תמורת שלמונים קבועים למפקד המשטרה הרפו ממעלליהם וערכו חיפושים בבית המדרש רק למראית עין.

באביב תש"ד הוקם הגטו בקראלי ורבי שמואל גרוס דאג, שהצעירים לא ילכו בטל והעסיקם בשעורים בגמרא. גם כאשר בני הגטו הועברו לסאטמר המשיך ללמד קבוצת בחורים מתלמידיו באחת מחצרות הגטו. ביום ב' של שבועות הועבר ברכבת עם צאן מרעיתו לאוישביץ והועלה על המוקד בי' סיון תש"ד. ה' ינקום דמו.

48. בשנת תש"א דרש בבית המדרש: "ותנוקות של ב"ר אליכם אקרא הלא לכם יש כח לבטל גזירות הרעות תשב"ר גר"ם ר"ת תינוקות של בית רבן גזירות רעות מבטלין כמו שמצינו בעת גזירת המן... ע"כ אבקש מכם בכו ותבקשו להשי"ת שירחם עלינו עד כמה וכמה נהי' בגלות המר ושנזכה לגאולה בב"א". ראה עלה שמואל, עמ' קס"א.

49. שם, קל"ג. וראה עמ' קס"ב: "כי כמה מאחינו שהמה גולים מביתם ושוכבים בשדות ובעיירות כמה משפחות נאבדו ר"ל מאחינו בנ"י לא עת לחשות רק עת לבכות על אחינו בנ"י אשר נשחטו ונשרפו ר"ל קומו רבוצי חברון אבותינו הקדושים והביטו מה הרשעים עושים לבניכם ושאלו להשי"ת אי' בנינו. כמה מקדשים נחרבו בשנה העברה, כי כל בית ישראל נחשב למקדש מעט... כמה יהודים המה על עבודה בשדה כמה בנים אינם יודעים מאבותיהם והאבות אינם יודעים מהבנים".

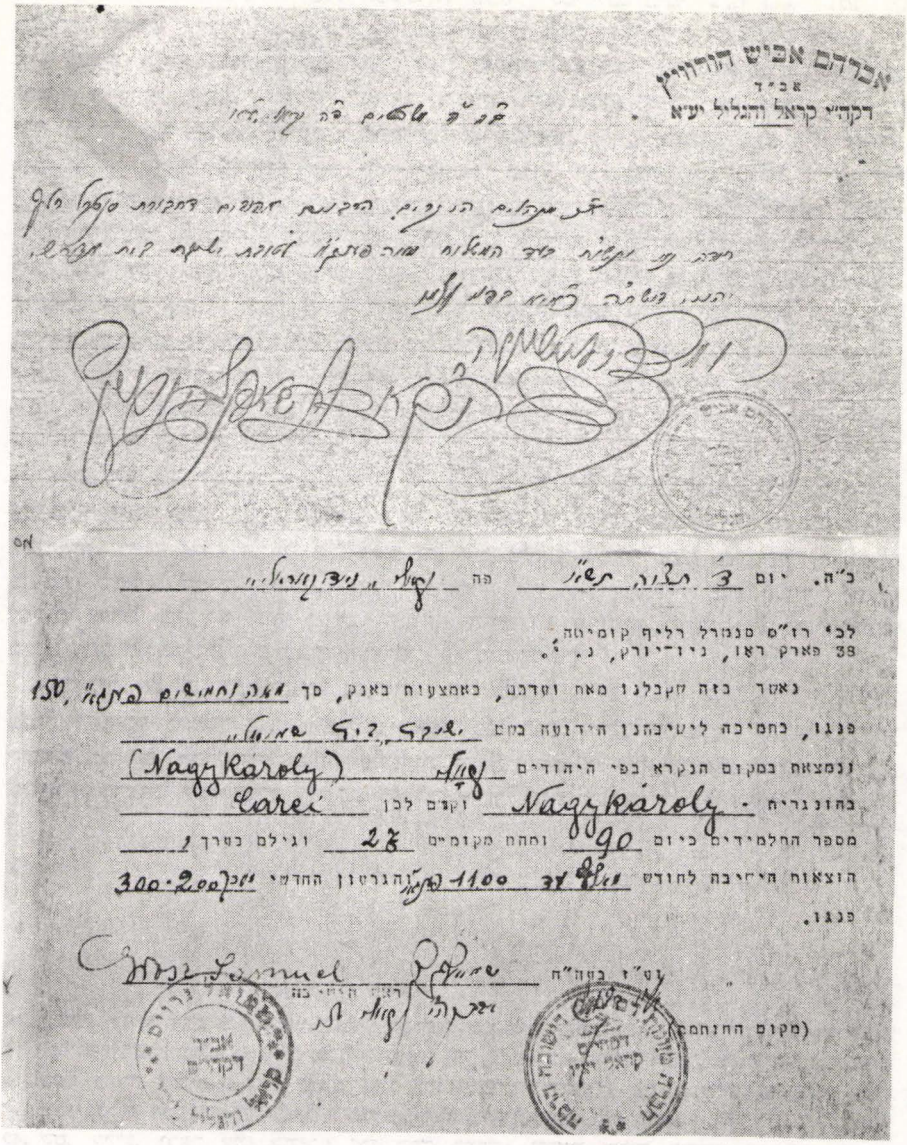

אברהם אביש הרוויץ
ע"ד
דקה"י קראל והגליל יע"א

כ"ה. יום 3 תשרי תשי"ו פה

לכ' רז"ס סנטרל רליף קומיטה
38 פארק ראו, ניו-יורק, נ.י.

נאשר בזה קבלנו מאת וקדמם, באמצעות בנק, סך 150 דולר וחמשים סנטים
פנגו, בתמיכה לישיבתנו הידועה בשם ישרק ציון בראשון
ונמצאת במקום הנקרא בפי היהודים Nagy Karoly (Nagy Károly)
בהונגריה Nagy Károly וקדם לכן Carei
מספר התלמידים כיום 90 ומהם מקומיים 27 וגילם נערך 1
הוצאות הישיבה לחודש 1100 מילי 37 הפנגו החדשי 300-200 דולר
פנגו.

ע"י בעה"ח
(מקום החותם)

מכתב תודה וקבלה שנשלחו ע"י שתי הישיבות ל"סנטראל רליף קומיטי"

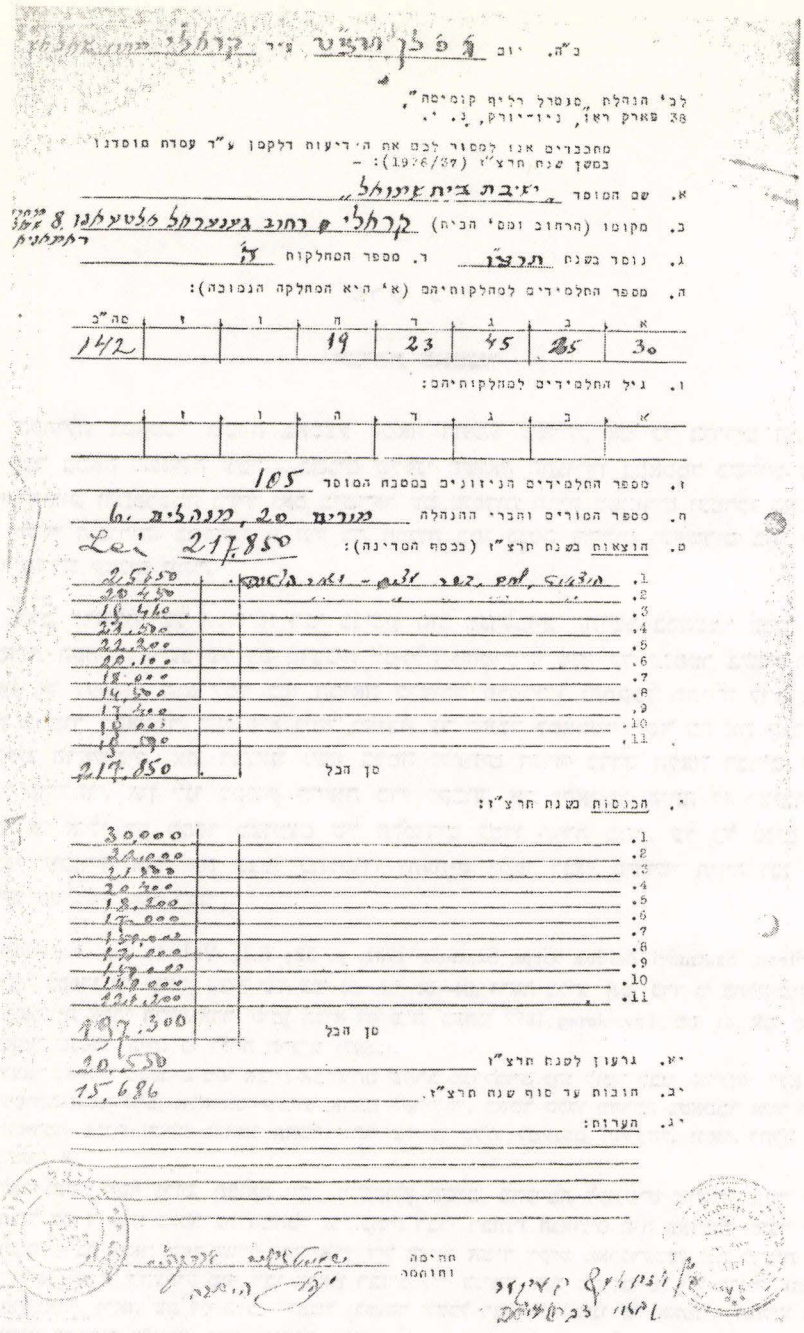

ב"ה. יום ... קרחלי

לכ' הנהלת „סנטרל רליף קומיטה".
38 פארק ראו, ניו-יורק, ע. י.

מחכבדים אנו למסור לכם את הידיעות הלקמן ע"ד עסדת מוסדנו
בשנת שנת תרצ"ז (1936/37): —

א. שם המוסד „ישיבת בית שמואל"

ב. מקומו (הרחוב ומס' הבית) קרחלי 8 רחוב גענעראל פלטעלמן

ג. נוסד בשנת תרצ"ו ד. מספר המחלקות 5

ה. מספר התלמידים למחלקותיהם (א' היא המחלקה הנמוכה):

א	ב	ג	ד	ה	ו	ז	סה"כ
30	35	45	23	19			142

ו. גיל התלמידים למחלקותיהם:

א	ב	ג	ד	ה	ו	ז

ז. מספר התלמידים הניזונים במסגת המוסד 105

ח. מספר המורים והנרי ההנהלה מורים 20, מנהלים 6

ט. הוצאות בשנת תרצ"ז (בכסף המדינה): Lei 217.850

1.	25.650	תלמוד, שס, רמב"ם וכו' - ומנהל
2.	20.450	
3.	18.400	
4.	23.500	
5.	22.300	
6.	20.100	
7.	18.000	
8.	14.500	
9.	17.400	
10.	10.000	
11.	15.000	
סך הכל	217.850	

י. הכנסות בשנת תרצ"ז:

1.	30.000	
2.	20.000	
3.	21.150	
4.	20.400	
5.	18.200	
6.	17.000	
7.	150.000	
8.	12.000	
9.	14.000	
10.	140.000	
11.	201.300	
סך הכל	197.300	

יא. גרעון לשנת תרצ"ז 20.550

יב. חובות עד סוף שנת תרצ"ז. 15.686

יג. הערות:

חתימה וחותמת

הוצאות והכנסות של ישיבת רבי שמואל גרוס (תרצ"ז)

פרק כ"ז

ישיבת סאטמר

הקהילה בסאטמר נוסדה באמצע המאה התשע עשרה[1], אם כי בודדים התגוררו בה כבר במאה השמונה עשרה. בשנים שלפני השואה התגוררו בסאטמר כשלוש עשרה אלף יהודים והתפרסמה כעיר ואם בישראל עם מוסדות תורה מפוארים וכמרכז החסידות של יהודי הונגריה. בתקופה זו היו בה חמשה בתי כנסת גדולים וכעשרים בתי כנסת ובתי מדרש קטנים יותר.

הרב הראשון של הקהילה רבי בנימין זאב מנדלבוים התישב בסאטמר סמוך לימי הווסדות הקהילה וישב על כס הרבנות למעלה מחמישים שנה עד שנפטר בשנת תרנ"ז (1896 או 1897)[2]. הוא למד כפי הנראה בישיבת פרסבורג והתקבל תחילה לרב בכפר בטיז הסמוך לסאטמר. שם הוא ניהל ישיבה עד שעבר לסאטמר ויסד בה את המוסדות הדתיים הראשונים. את רבנותו נשא ברמה ולעתים הטיח בדרך הלצה דברים קשים בבני קהילתו[3]. אין לנו מספיק ידיעות כדי לקבוע, אם בסאטמר היתה לו ישיבה של ממש או אולי רק מספר מצומצם של תלמידים למדו תורה מפיו. על כל פנים אחד מרבני הונגריה ראה את עצמו כתלמידו והעתיק "מפי רבו" חידושי תורה וכן סיפר דברים "ששמע מפי רבו"[4].

1. M. Stern, Szatmári Zsidok Utja, Szatmár 1931, p. 38; E.J., Vol. 14, pp. 908—909.
2. ראה בספרו של שטרן הנ"ל שם עמ' 50—53, 81—84, וראה מליצי אש, כרך ג' בחלק מילואים והשמטות אחרי חודש אדר, סימן תנ"א דף פ"ה בעתון Egyenlöseg 1897, מס' 41, עמ' 10—11 נאמר שנפטר ביום ב' דר"ה תרנ"ח (1897).
3. יוצאי סאטמר מספרים מפי אבות אבותיהם שהרב מנדלבוים נהג לומר לבני קהילתו: "לא אתם עשיתם אותי לרב, אלא אני עשיתי אתכם לקהילה". כאשר סללו מדרכה בסאטמר אמר להם: "האדמה אינה יכולה לשאת אתכם יותר על כן סללו למענכם מדרכה". וראה להלן הערה מספר 4.
4. ראה יעקב יוסף גרוס, תבואת יקב, מישקולץ תש"ב. בהקדמה לקונטרס שושנה בתוך הספר הנ"ל דף ז' ע"ב נאמר על המחבר ש"העתיק דברי רבותיו הגאונים ח"ת באגדות וסוגי' הש"ס רובם מרבו הגאון בעל שו"ת מהריא"ץ ז"ל שהיה אב"ד דק"ק מארגרעטען וגם לרבות איזה חידושי תורה שהעתיק מפי רבו הגאון רבז"מ [ר' בנימין זאב מנדלבוים] ז"ל שהיה אבדק"ק סאטמאר". וראה שם דף כ"ב: "למשל ולמוסר השכל רגל על לשונו של אאמו"ר הגה"צ הכ"מ לספוי המעשה שאירע ברבו הגה"צ מוה"ר ר' בנימין זאב מ"ב ז"ל שהיה אבדק"ק סאטמאר כי היה שם בע"ב קמצן גדול ומעולם לא היה מהנה מהונו לשום דבר צדקה. אמנם כאשר מת

הרהגה"צ רבי יהודא גרינוולד זצ"ל

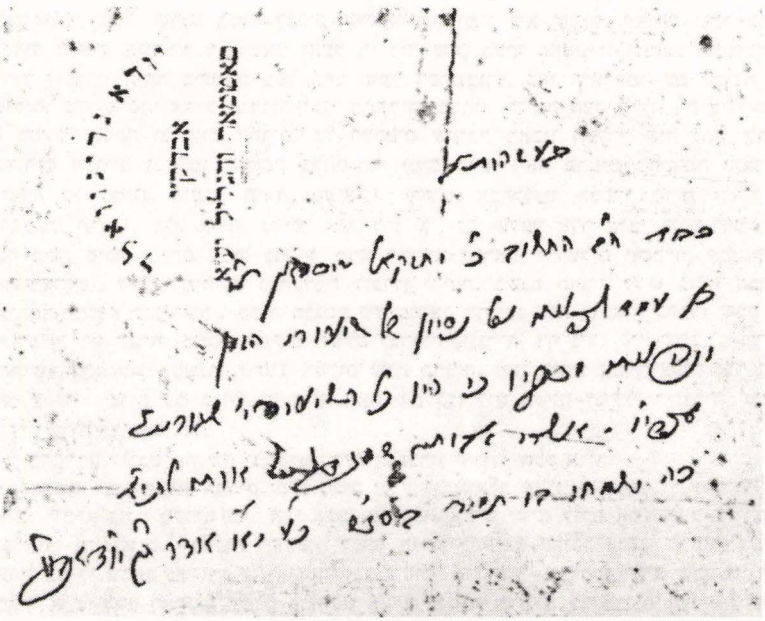

מכתב המלצה של ר"י גרינוולד לתלמידו ר' יחזקאל זוסמן

רבי יהודה גרינוולד בעל "זכרון יהודה"

רבה השני של סאטמר רבי יהודה גרינוולד[5] היה בתחילה רב בקהילות: סאבאטיש (תרנ"א), בוניהאד ושוראן (תרנ"ו). בשנת תרנ"ח התקבל לרבה של סאטמר וישב שם על כס הרבנות עד פטירתו בשנת תר"פ[6].

החיים הדתיים בקהילת סאטמר קבלו תנופה חשובה ביותר בעשרים ושתיים שנות פעילותו של ר"י גרינוולד במקום. בזמנו הוקמו בסאטמר ובסביבה מקוואות, בתי תפילה ובתי תלמוד תורה, בהם למדו כל יום מאות ילדים. גולת הכותרת בפעילותו היתה הקמת ישיבת סאטמר, ממנה יצאו אלפי תלמידים[7].

את תמצית חייו ראה בהרבצת תורה לבני הישיבה. למטרה זו הקדיש את כל הונו ואונו. גם בקהילות האחרות בהן ישב לפני בואו לסאטמר ניהל ישיבות מכובדות, אך את מפעלו הגדול ביותר ראה בישיבת סאטמר[8].

הניח צוואה שיתנו מהונו סך גדול כמה אלפים כתרים לצדקה והיה אז מעשה הצדקה הלזו לפלא בעיני השומעים כי הסך היה גדול . . . ובאו אצל הגה"צ אבדק"ק ז"ל שיזכיר דבר זה לטובה . . . בהדרשה התחיל הגה"צ הנ"ל בדרך הלצה כמו שהיה מנהגו לדרוש בדרך זו הרבה כידוע". ראה גם דף ס"ו: "דרכו של אאמו"ר הכ"מ היה לפרשו ע"פ הלצה ששמע מפי רבו הגה"צ אבדק"ק סאטמאר כאשר בא פ"א בבוקר לביהכנ"ס ולא המתינו עליו ואמר כעת מבין אנוכי מה שמתפללים שתצילני היום ובכל יום מעזות פנים". ראה גם דף צ"א.

5. ר"י גרינוולד נולד בברעזאווא לאביו ר' יושע פלק. בראשית נעוריו למד אצל ר' דוד סערדאהעלי שהיה מלמד בברעזאווא והתקבל לאחר מכן לרבה של פישטיאן. ר' דוד התפעל ממנו ואמר עליו, שהוא בטוח לגביו, שישאר כל ימיו ירא שמים. מאוחר יותר למד אצל ר' דוד דייטש בישיבת דיארמאט ואצל ר' דוד שיק בעיר סאטשין. התחנה החשובה ביותר בדרכי לימודיו היתה בישיבת בעל כתב סופר בפרשבורג. כאן הוא למד עם קבוצת בחורים מעולים, שהתפרסמו אח"כ כגדולי רבני הונגריה. כבחור ישיבה הצטיין לא רק בלימודיו אלא גם במעשי צדקה וגמילות חסדים. כל הכספים שקיבל מאביו העשיר היה נוהג לחלק בין הבחורים העניים ובעצמו הסתפק בלחם צר ומים לחץ. ראה פרטים בהקדמה לספרו שבט מיהודה על חמשה חומשי תורה, סעיאיני תרפ"ב; ובהקדמה לספרו שו"ת זכרון יהודה, בודאפשט תרפ"ג, חלק או"ח; מליצי אש, כרך ג', על חודשי אדר א־ב, סימן ר"נ, עמ' 52; יוסף משה סופר, מנחם מנדל גרליץ, מרא דארעא ישראל, ירושלים תשכ"ט, עמ' י"ב—י"ג.

6. ראה בהקדמה לשבט מיהודה ובהקדמה לזכרון יהודה. בשנת תרנ"ד דרש בבית הכנסת של בוניהאד ובשנת תרנ"ו דרש בבית הכנסת של שוראן. דרשות אלה מובאות בספרו שבט מיהודה דף רכ"ה, דף קצ"ח. בשם הגדולים השלם לגדולי הונגריה, דף נ"ד, סי' רצ"ב, נאמר בטעות שהתישב בסאטמאר בשנת תרס"ג במקום שנת תרנ"ח. מאז היותו אברך צעיר ועד סוף ימיו עמד בקשרי שו"ת עם גדולי הרבנים. ראה שם הגדולים השלם לגדולי הונגריה, שם, וראה בספרו שו"ת זכרון יהודה.

7. ראה בהקדמה לשבט מיהודה ובהקדמה לשו"ת זכרון יהודה, חלק או"ח.

8. ראה צוואת רבנו הגאון הצדיק יס"ע מו"ה יודא גרינוואלד אב"ד סאטמאר, ס. וואראהל תר"פ, דף ב: "ובלא נודע מקודם באו אלי אנשי ק"ק סאבאטיש יע"א ליקח אותי לרב עליהם והייתי שם יותר מז' שנים... ברכות והודעות לשמו הגדול והקדוש שזיכה אותנו להחזיק גם ישיבה, ואח"כ בא לי מכתב מהגאון מו"ה שמחה בונם סופר ז"ל שהי' אבדפ"ב יע"א שבעצתו רוצים בי לבחור אותי לרב דארטה. בק"ק בוניהאד יע"א ובשנת תרמ"ט בר"ח ניסן בחרו אותי לטובה והייתי שמה קרוב לז' שנים ובחסד עליון יתברך נתרבה שם תורה והחזיקו שם ישיבה . . . ואחרי כן סיבב בעל הסיבות יתב' שקראו אותי לק"ק שוראן גדול . . . וגם שם ובסביבותיה

מאחר שלא היו לו בנים משלו ראה בבני הישיבה תחליף לבנים אהובים ואת כל אהבתו האבהית הפנה אליהם[9]. אהבתו הגדולה לתלמידיו באה לידי ביטוי בתשובותיו השונות אליהם. לאחד מתלמידיו כתב בתשובה: "בסד"ש חסד ה' יסובבנהו ובאישון עין ינצרנו לה"ה כבוד חביב נפשי בגן של קדושים אהובי כבני הב' המופלג כ"ה אברהם חנוך פרידמן". את תשובתו אליו הוא מסיים: "ואני דו"ש בתשוקה וחפיצה אוהב נפשך באמת ומצפה להצלחתך האמיתיים ברחמי שמים"[10].

את כל זמנו ומרצו הקדיש למען תלמידיו ולמען הישיבה. בחלק רב מתשובותיו לגדולי הרבנים ותלמידיו הוא התנצל, שאיחר בתשובתו משום שהיה טרוד בענייני הישיבה. בתשובה לרב ר' משה לייב כ"ץ ראב"ד בנ"ש הוא כותב: "והאמת בעת בוא מכתבו אלי הייתי טרוד מאד כי אני משועבד תחת עול התורה הקדושה ובניה בני הישיבה שיחי' וג' פעמים בכל יום אני בעזה"ש עמהם וחס לי מלבטל בזה ונוסף לזה הייתי עוסק קודם החג בסוגיא"[11]. כאשר רצה ללבן הלכה מסויימת לעצמו נהג להזמין אליו אחד מבחוריו המובחרים ודן אתו בסוגיא שהעסיקה אותו[12]. בתשובותיו נהג לציין הערות חשובות ששמע מפי תלמידיו[13].

תכנית הלימודים ומטרותיו החינוכיות של רבי יהודה גרינוולד

תכנית הלימודים היתה לפי המתכונת המקובלת של רוב ישיבות הונגריה שפשטה מאז ימי החת"ם סופר. הר"י גרינוולד כתלמיד פרסבורג לימד את תלמידיו שיעור עיון ושיעור פשוט במשך השבוע. לפני שיעורים אלה הקדיש זמן מסויים ללימוד מתוך ספרי

עשו הרבה לצורך החזקת הישיבה ומן השמים זאת היתה לי לרחם על עני ושפל כמוני להושיבני אח"כ לכסא הרבנות פה ק"ק סאטאמר . . . אשרי עין ראתה זאת שם בעלי תורה ויראה חסידים ואנשי מעשה ואנשיה אנשי חסד גומלי חסדים טובים להחזקת תורה לתשב"ר ולבני הישיבה הי"ו ומחזיקים ביד ת"ח יושבי אוהל . . ."

9. שם דף ג': "והנה עד עתה לא זכיתי לברכת פרי בטן . . . . ונתנני באיזה מקומות להיות להם לרועה וגם לקבע שם מדרש ללמד עם צעירי הצאן דהיינו לקבע שם ישיבה".
10. שו"ת זכרון יהודה, חלק או"ח, סי' כ"ה. וראה שם סי' ר"ט: "שמחה וששון תשיג לנצח אתה אהובי כנפשי ב"ב הבחור המופלג ושנון כמו"ה אברהם חנוך פרידמן". ראה גם סי' קכ"ה, קל"ז, קע"א ועוד.
11. שו"ת זכרון יהודה, חלק יו"ד, חו"מ, ש. א. ואיהעלי תרפ"ח, סי' י"ב. בתשובה אחרת בסימן כ"ח הוא כותב: "אהובי ידי"נ יאמין נא כי רובי הטרדות בפרט בתחילת הזמן לא נתנני ליקח מועד לעיין במכתבך הן טרדות העיר ואגפי' והן טרדות הבני ישיבה ה' עליהם יחי' רק כמו איזה שעות קטנות פניתי מענייני שלפני להשיבך"; שם סי' ל"ו: "אחדשה"ט ושלום תורתו דמע"כ אהובי התלמיד נא לא יהיה בלבבך עלי שאני משיב אחור מלהשיבך כראוי תאמן לי כי מאוד לבי עלי דוי שאיני יכול לצאת ידי חובתי בכזה ואני מוקף מטרדות ממלי דמתא ועול הישיבה הי"ו וגם טרדות מחוץ לעיר". וראה שם סי' נ"ה, נ"ו, פ"ט, צ"א, צ"ז, צ"ט, קל"ה ועוד".
12. בהספידו אחד מתלמידיו אמר: "צר לי עליך יעקב יוסף נעמת היית נועם בהלכה כשהייתי צריך לברר איזה דבר לעצמי הייתי קורא לך ללמד יחד". ראה שבט מיהודה, דף ק"י ע"ב.
13. שו"ת זכרון יהודה, חלק יו"ד חו"מ, סי' קפ"ה: "ולזה העירני אחד מתלמידי".

מוסר המקובלים, פלא יועץ או חובת הלבבות[14]. שיעוריו היו מלאים התלהבות[15], כי לפי תפיסתו רק לימוד מתוך התלהבות יעשה על התלמיד רושם בל ימחה וטעמו של לימוד מעין זה לא יפוג ממנו במשך זמן רב[16]. את שיעוריו בישיבה נתן שלש פעמים ביום והוא בעצמו גם בחן אותם על חומר הלימוד[17]. בדרשותיו היה מדגיש את חשיבות השינון והחזרה על חומר הלימוד. הוא רצה, שהבחורים אשר שמעו את שיעוריו של המורה בציבור, ישננו את לימודם ביחידות כל אחד לעצמו[18]. ללימוד ושינון ביחידות לאחר הלימוד בצבור יש ללא כל ספק חשיבות פדגוגית כי התלמיד מצליח להבהיר לעצמו פרטים שלא הבחין בהם בלימוד בצוותא.

בנאומי הפתיחה שלו בראשית זמן הלימוד היה מגדיר את מטרת הלימוד. לדעתו הלימוד צריך להיות לשם שמים ואז זוכים "לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא"[19]. הרב מצדו צריך ללמד לתלמידיו לא רק את ההלכה אלא עליו להראות להם גם את המעשה[20]. אין מתפקידו של הרב להעמיד דוקא דור של רבנים. בישיבתו צריכים להימצא תלמידים

14. ראה צוואת רבנו הגאון הצדיק יס"ע מו"ה יודא גרינוולד, דף ג: "ואני בעניי לפי מעט ידיעתי וכוחי החלוש למדתי ברחמי הי"ת כפי שראיתי מרבותנו ז"ל ולפי מנהג המדינה שיעור עיון ושיעור פשוט וגם שיעור הלכה ה' יום ובאיזה שנים היה הלימוד מוסר ב"פ ובכל יום דהיי' קודם שיעור עיון וקודם שיעור פשוט וגם לפעמים כשלא יכולתי ללמד השיעורי' לא חדלתי מלימוד המוסר וב"ה יב"ש עשה רושם אצל התלמידים ובעז"ה ית"ב לא ימוש לעולם". וראה בהקדמה לשבט מיהודה: "וכן המוסר שלמד קודם שיעור עיון וש"פ בהתעוררות ממש, לא עבר יום שלא זלגו עיניו דמעות בלימוד מוסר פל"י או חוהל"ב".
15. שם: "וכל דבורו ועסקו עם התלמידים בחורי חמד רק להלהיב לבם ורוחם ולהשריש בהם אמונה . . .".
16. אחד מתלמידיו מספר שנהג לומר: "צריך להשתדל גם הרב הלומד עם התלמידים שילמד להם באופן שישאר טעם לימודו בפי התלמידים שלא ישתכח מהם ושיהיה נשאר תקוע על לוח לבם כיתד שלא תמוט וזהו כוונת בעל ההגדה . . . ואף אתה אמור לו בכל התורה כולה באופן זה כהלכות הפסח שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, ישתדל הרב להשיב שיהא תשובתו ולימודו בפי התלמיד על אופן שלא תפוג טעמו שיהא נשאר חקוק על לבו של התלמיד". ראה בהקדמה לשו"ת זכרון יהודה, חלק יו"ד חו"מ.
17. שם, סי' י"ב: "וג' פעמים בכל יום אני בעזה"ש עמהם וחס לי מלבטל בזה". על טרדותיו בבחינת התלמידים הוא מעיר בשו"ת זכרון יהודה, חלק או"ח סימן קצ"א: "וביום העבר הייתי טרוד בנסיון הבני ישיבה שיחיו", וראה שם, חלק יו"ד חו"מ, סי' נ"ו: "ובשגם הייתי טרוד היום בנסיון הבני ישיבה בכ"ז הנני עט ממהר להשיב איזה דברים".
18. שבט מיהודה, חלק ב, דף ר"י: "ולמדתם אותם וגו' לדבר בם בשבתך בביתך, פתח בל' רבים וסיים בל' יחיד כי צריך סייעתא דשמיא שיצליח בתורתו אשר לומד לאחרים שהם התלמידים שאח"כ ילמדו ויחזרו על הלימוד שלמדם הרב והיי' ולמדתם את בניכם ברבים באופן לדבר בם שהם התלמידים ידברו בם שלמדתם אתם עמהם ברבים ידברו בהם אח"כ ביחידות כאו"א לעצמו בשבתך בביתך".
19. ראה שו"ת זכרון יהודה, חלק או"ח סימן כ"ח. כאן הוא כותב לאחד מתלמידיו: "ואולי זוכר אתה מה שאני רגיל לפרש בפתיחה בכל תחילת זמן ע"פ אמרות ה' טהורות העיקר שצריך ללמד תורה לשמה והי' שיהיו אמרות ה' בשביל כ' שמו יתב' ואח"כ ישתדל האדם להיות אמרות טהורות ללמד תורה בטהרה ואז זוכה כסף צרוף בעליל לארץ לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא". וראה בנאום הפתיחה המובא בשבט יהודה, דף כ"ז ע"ב. כל אחד צריך להתפלל "שיזכה לאוקמי גרסא אליבא דהלכתא".
20. שבט מיהודה, חלק ב', דף קנ"ג: "שצריך ב' עניינים לימוד הלכה וגם להראות לתלמידים אופן ואיכות עשייתי".

מסוגים שונים ובעלי רמות שונות, וכל אחד מהם יתרום את חלקו בקהילה בדרך שלו. אחדים יהיו לרבנים, אחרים דרשנים או סתם בעלי בתים שיסייעו בידי הבחורים לעסוק בתורה. התנאי היחידי שנדרש מבחור הישיבה הוא שיהיה הגון וירא שמים[21]. תלמיד של ממש צריך להתקשר אל רבו בכל נימי נפשו ואורח חייו. בקשר לכך היה נוהג לצטט את דברי החת"ם סופר, אשר רגיל היה לומר שיש לו רק כשלושה עשר תלמידים כי "תלמיד נקרא מי שלומד עם רבו והולך עם רבו ואוכל עם רבו שבכל פינות שהוא פונה רבו עומד לפניו במחשבתו"[22].

למרות היותו אדם בעל אופקים רחבים, ששלט בלשון אשכנז ובקיא בחשבונות מסובכים[23], התנגד לרכישת השכלה כללית במסגרת בתי ספר כלליים ובגימנסיות, בהם התחילו לבקר גם יהודים בעידוד השלטונות. הוא הכיר אמנם בכוונות הטובות של המלכות האוסטרו הונגרית, שרצתה להקנות השכלה כללית לאזרחיה היהודיים, אבל חשש מסכנת טמיעה והתבוללות[24].

בדומה לרבני הונגריה אחרים גם הוא התנגד לכל פעילות ציונית[25], לרבות פעילות במסגרת אגודת ישראל. באחד מתשובותיו להרב ר' יוסף חיים זוננפלד ז"ל רבה של ירושלים כתב: "האם אמת הוא הדבר הזה האמור במ"ע שמע"כ הג' נ"י התחבר א"ע לחברה אגודת ישראל וגם הוא נמנה עם הראשונים העומדים שם בקרתא קדישא דירושלים תובב"א בראש החברה ההיא...", "ועתה כיון שכל רבניה וראשיה הנאמנים

21. חסדי אבות, סעיאיני תרפ"ה, עמ' ג': "וגם הכונה הרבה מיני תלמידים כי לא כל או"א מסוגל להיות תלמיד חכם כאז"ל אדם אחד מאלף מצאתי אלף תלמידים נכנסין לביהמ"ד וא' מהם יוצא להוראה... ויש שצריך לדרוש לעם ה' אגדה ודברי מוסר וכדומה והיינו העמידו תלמידים הרבה, הרבה מיני תלמידים והמפ' ז"ל אמרו שהכונה גם על הבעלי בתים שיספיקו בלחם ומזון לבחור הלומד... אבל עכ"פ אסור ללמד לתלמיד שאינו הגון ח"ו ובכלל שלא ללמד מי שעוסק בספ' חיצוניים ח"ו".
22. שבט מיהודה, דף ס"ד ע"ב, דף קנ"ט.
23. בספריו מצוטטים ומפוזרים משפטים שלמים, שנאמרו על ידו בלשון אשכנז. על ידיעותיו בחשבונות מעידות שתי תשובות בשו"ת זכרון יהודה, חלק יו"ד, חו"מ, סי' ס"ג, קכ"ד.
24. ראה שבט מיהודה, דף קס"ז: "ואם גם אנו מכירי' טובת המלך ושריו יר"ה אשר כל מעיינם להיטיב וישיב מחשבתם הטובה אשר חשבו על היהודים... אמנם יגדל צערנו ויגוננו למאד הלא אנו יודעים ע"י שהאסכולות הנ"ל עשויים באופן הזה שבנינו ילכו וישבו יחד עם בני אוה"ע ע"י זה בא לידי כך שישתכח ח"ו שם ושארית מישראל", וראה שם דף ר"ג ע"ב, שם הוא מטיף מוסר לאמהות, אשר שולחות את ילדיהן לגמנזיות ורוכשות להן שם דברי אפיקורסות וחכמות זרות. בכאב לב התבונן במעמדן של הישיבות ולגזירות ולהגבלות, שמטילים עליהן מדי פעם. בעניין זה דרש פסוק בשיר השירים ואמר: "ע"כ צועקת כנס"י הגידה לי שאהבה נפשי איכה תרעה איכה תרביץ התרבוצת שמרביצין שם תורה ויראה האיך תהיה כזה בצהריים כשגוזרין גזירות רעות ר"ל שלמה אהיה כעטי' על עדרי חבריך שבדור אשר גוזרים גזירות בעניין הנהגת העדרים מהות ואיכות בני הישיבה ועכ"פ הנאמנים לו יתב' ולתוה"ק ורוצים להנהיג את בני ישיבתם באמת יחרקו שן". ראה שבט מיהודה, חלק ב', דף ק"ל ע"ב.
25. שו"ת זכרון יהודה, חלק או"ח סי' קפ"ז. הוא מאשים כאן את הציונים שיש ביניהם הרבה "פריצות" וכמה מהם הם "בליעל בלי עול תורה ועול יראה". בדומה למנהיגים אחרים של יהדות אירופה הוא חשש שמא יתערער מעמדם של היהודים בקרב הגויים עקב ההתעוררות הלאומית, כדבריו: "יותן מקום ח"ו להתגרות בנו להבאישנו ביושבי הארצות". מסיבה זו הצטרף לאותם הרבנים שאסרו להתחבר עם הציונים.

לה' ולתורתו יתב' קוראים בקול גדול אל תאבו להם ואל תשמעו לבעלי חבר' אגודת ישראל ולהיות אתן בחברתם כל עוד שלא יבדילו בין ארטה' לאינם ארטה' וא"כ היאך אומן לדבר המע"כ שה"ג הוא בחברתם והלא הוא מילידי המדינה הזאת ועיניו ראו ושמעו מהנעשה והנשמע"[26].

את כל מאווייו הוא ראה בלימוד התורה ובהפצתה בקרב נערים וזקנים. בצוואתו הוא ביקש מתלמידיו: "אם יזכו לחן בעיני העולם יתאמצו בכל מאמצי כח להועיל לרבים בתורה ובי"ש ובמנהגי' טובי' ובדרכי החסידות האמיתיים הן ללמד בכל יום עם צעירי הצאן ק' או ללמד עם בעלי בתים בעתותי ערב או גם בתפילת שחרית איש לפי ערכו והשגתו לש"ש"[27].

רבי אליעזר דוד גרינוולד בעל "קרן לדוד"

בשנת תרפ"א (1921), לאחר פטירת ר' יהודה גרינוולד, נבחר לרבה של סאטמר רבי אליעזר דוד גרינוולד[28], בעל "קרן לדוד". בנעוריו הוא למד אצל אחיו הגאון רבי משה גרינוולד רבה של חוסט בעל "ערוגת הבושם" וכן אצל בעל "חתן סופר" בישיבת מטרסדורף. חבריו לישיבה עמדו מהר על טיבו ועל גדלותו וכינוהו "ר' אליעזר החריף".

לאחר שנשא לו אשה בברדיוב המשיך בלימוד התורה עם קבוצת תלמידים ובמשך הזמן הוסמך לרבנות ע"י גדולי הרבנים: אחיו בעל "ערוגת הבושם", בעל "קדושת יו"ט" מסיגעט, רבי יודא גרינפלד מסנטמיהאלי ואחרים. את השראתו בחסידות הוא שאב במרוצת השנים מהאדמו"ר מבלז ומהאדמו"ר משינעווע. שנים אחדות ישב בחוסט ונתן שיעורים בשלחן ערוך יורה דעה, בישיבת אחיו. לאחר מכן התקבל כדומ"ץ ותופס ישיבה בקהילת דונאסרדהעלי (תרנ"ז). משם התקבל לרבה של צעהלים (תרס"ו) ואחר כך לרבה של אויבר וישעווע (תרע"ב) ולבסוף לרבה של סאטמר.

26. שו"ת זכרון יהודה, סי' ר'. תשובה זו המסומנת במפתח התשובות הושמטה ברוב המהדורות על־ידי המדפיסים ובמקומה הדפיסו תשובה בעניין יום כפור. רק בטפסים נדירים נמצאת התשובה המקורית בעניין אגודת ישראל. את התשובה עם הערות על המקרה ראה סיני, שנה שלישית, תרצ"ט—ת"ש, כרך ה, עמ' תכ"א—תכ"ג.

27. ראה צוואת רבנו הגאון יס"ע מו"ה יודא גרינוואלד, דף ג'. את התרופה לכל מיני פגעים הוא ראה בלימוד התורה. כאשר פרצה דליקה בבית המדרש החסידי בטאשנד ונשרפו ספרי תורה אחדים, כתב לדומ"ץ ר' אברהם שלום ירוחם פרידמן, שיש לבדוק את כשרותם של התפילין והמזוזות אצל בני הקהילה "והעיקר אשר יכבדו את התורה במה שימסרו נפשם ליתן את בניהם תחת עולה של תורה הקדושה". ראה שו"ת זכרון יהודה, חלק או"ח סי' מ"ד. על בית מדרש זה בטאשנד ראה פרטים בספרי טאשנד, ירושלים תשל"ד, עמ' 133—134.

28. בין השניים לא היה כל קשר משפחתי. רבי אליעזר דוד גרינוולד נולד בשנת תרכ"ז בטשרנא לאביו ר' עמרם ומצד אמו היה נכד של בעל "פנים מאירות". פרטים ביוגרפיים אודותיו ראה בית ועד לחכמים, בעריכת י. ש. פאלק, סאטמר תרפ"ח, סיון־תמוז, חוברת ט־י, עמ' קל"א—קל"ד; מליצי אש, כרך א', על חודש סיון, עמ' ה', סי' ו'; שם הגדולים השלם לגדולי הונגריה, מערכת א, דף כ', סי' רנ"ט; שו"ת קרן לדוד, חלק או"ח, ברוקלין תשכ"ט בהקדמה לספר. מלבד המקורות המובאים מתוך הספרים השונים שמעתי פרטים חשובים מפי תלמידיו המובהקים הרב ר' ישראל יעקב הלוי (קעללער) שהיה ממנהלי הישיבה, ר' ישראל כהן ומפי אחרים.

הרהגה"צ רבי אליעזר דוד גרינוולד זצ"ל

בכל הקהילות הללו ניהל ישיבות. הוא היה הראשון שהנהיג בדונאסרדההעלי ישיבה ברוח החסידות. בדרך זו הוא ניהל את ישיבותיו גם באויבר וישעווע ובסאטמר. בקהילת אויבר וישעווע היתה לו אחת הישיבות הגדולות של הונגריה, שמנתה כמאתיים תלמידים והיא היתה בעלייה מתמדת עד שגידולה הופסק עקב מאורעות המלחמה[29]. הוא עצמו נאלץ היה בזמן המלחמה לקחת את מקל הנדודים בידו, כאשר התקרבו הרוסים לאזור. בנדודים אלה עשה מאמצים להגיע לקהילה יהודית במועד כדי להמנע מחילול שבת או מחילול חג[30]. עם תום המלחמה חזרו החיים למסלולם התקין, אבל בכל זאת נמשכו

29. קרן לדוד למועדי ה', ברוקלין תשכ"ו, חלק ראשון דף ט"ו: "זכרו נא בית תלמידי הישיבה הגדולה אשר כב' מאות תלמידים היו שוקדים על הלימוד ועכשיו בית מדרשי נשתומם ואיך אנחם".

30. שם דף ל"ח. בראשית הדרשה לשבת שובה תרע"ה הוא רשם: "דרוש לש"ש העת"ר לנו לפ"ק, שאמרתי בקהילתי ק' ווישאווא יע"א ורשמתיו לזכרון בספר פה ק"ק טשרנא יע"א כי הוצרכתי לברח מקהילתנו ביום ו' עש"ק האזינו, י"ב תשרי מפחד אויב שבא למלחמה בגבולנו וה' ירחם עלינו ועל שארית פליטה ב"י ויצילני מכל מיני צער ונזק לישועה קרובה". וראה קרן לדוד על התורה, סאטמר תר"ץ, חלק בראשית, ליקוטים דף קל"ב: "במה שארע לי בעת שהייתי מוכרח לברוח מביתי ומקהילתי ק"ק וישווא מפחד אויב הבא בשערי המדינה מחמת המלחמה האיומה בשנה זו שנת העת"ר... ובמוצאי יה"ק באו אלי נכבדי קהילתי והפצירו בי שאסע באור בוקר... והיה בעיני קשה לעזוב קהילתי להיות מעשרה ראשונים היוצאים מהעיר... ונשארתי עד שבאור ליום ו' עש"ק פתאום בא השמועה כי קרב האויב לעירנו ותהום כל העיר... כי לא נמצא בכל העיר עגלה לשכור... עד שבעודי משתומם ומצפה לישועה בא אלי אחד מאנשי בקהילתי ואמר לי שיש לו עגלה ואסע אתו... ויצאתי לשלום... עד שבאתי לישוב סטרימבע... בלי מלבושי שבת וטלית ותפילין ובלי אוכל... בשב"ק בעת ישבנו בסעודה אחר הצהריים בחברת הרב הגה"צ מסיגעט בא שמועה כי אפשר

הפורענויות נגד היהודים במקומות שונים. סבלות היהודים בהונגריה ובאוקריינה מוצאים הד בספריו של בעל "קרן לדוד"[31]. באחת מתשובותיו יש גם ביטוי לפרעות שפרצו בגרוסווארדיין בשנת 1927, כאשר סטודנטים רומנים העלו באש מספר בתי כנסת ומספר ספרי תורה[32].

כאשר התקבל לרבה של סאטמר התנה עם מנהיגי הקהילה שיתמכו בישיבתו כי בה ראה את מטרת חייו ו"חלקו מכל עמלו". בלי קבלת תנאי זה לא הסכים לעבור לסאטמר[33].

ליסע עוד רק עד חצי שעה ואח"כ יקלקלו הדרך... לעכב השונא... בחמלת ה' עלינו באה עגלה ריקה בחצות הלילה... מלאתי גיל וחדוה בתודה לה' אשר היטיב עמנו לברח ממקום סכנה כי ביום ב' יו"ט של סוכות כבר בא האויב עד הכפר הנ"ל... ואני בחמלת ה' עלי ברחתי בעוד זמן לבא על יו"ט של סוכות לקהל בעטלן יצ"ו ומצאתי ב"ה סוכה נאה לקיים מצות סוכה כהוגן".

31. ראה קרן לדוד, למועדי ה', חלק א', דף מ"ב—מ"ג: "גם בעו"ה בעתים הללו אנו רואים אחרי שכבר שקטה המלחמה בתחילת החורף הע"ל וכל האומות לא ירגישו עוד צרות ויסורין וכבר שקטה האש הנורא והמלחמה הנוראה אשר אכלה סביב כמעט בכל העולם אמנם אומה הישראלית לא נחה ולא שקטה עוד כי כמעט בכל המדינות סובלים צרות ורדיפות יותר מבשעת המלחמה. זכרו נא היטב אשר נשמע בכל המדינה מה ששללו ובזזו כמעט בכל הכפרים באיומה גדולה והחריבו הרבה בתי ישראל והרבה מבני עמנו אשר נתרוששו... ואלפי ישראל ברחו ממקומם מחמת רדיפות אשר רדפוהו... בפרט במדינתנו אונגארן אשר בעו"ה נרדפים מאד..." וראה שם דף ס"ד: "כאשר בעו"ה בעתים הללו שאכלו ישראל בכל פה בכמה מקומות כשנשמע מכמה מדינות אשר בעו"ה נשפך דמי אחנו באוקריינא כמים המוגרים ארצה לאלפים ורבבות בעו"ה ואולי מיום חרבן ביהמ"ק לא נשפך דם ישראל כמותו בעו"ה הלא ידעתם אם לא שמעתם כמה גזירות וצרות סבלו אחבנ"י בארץ אונגארן". וראה גם חלק ב' דף ס"א.

32. שו"ת קרן לדוד, חלק או"ח, סי' מ"ד, דף נ"ח ע"ב: "ע"ד אשר רוצה לידע חוו"ד בעניין אשר לפניכם אשר בעוה"ר רגזה ותרעש ארץ ומלואה על חרבן מקדשות מעט בקהילתכם בתי כנסיות וב"מ אשר באו בה פריצים וחיללוה ושותוהו בתה ולא חסו גם על ספרי תורות שקרעום לגזרים וביזו אותם בביזיון נורא אשר כל השומע תצילנה שתי אזניו וגם הרבה מהספרים הקדושים ניתנו בעוה"ר למוקד אש ותקרעום והנשרפים אוד מוצל מאש אשר צריך לגונזם..." וראה י. י. גרינוואלד, טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן, ניו־יורק 1945, עמ' 194.

33. בדרשתו שדרש בשבת כאשר הגיע לסאטמר בשנת תרפ"א אמר: "ובקשתי שיתמכו ישיבתי פה שאוכל להרביץ תורה בישיבה שיש בה סמיכה כי זה חלקי מכל עמלי". ראה בהתחלת ספרו קרן לדוד למועדי ה', חלק ראשון. קודם לכן התנהלה חליפת מכתבים בינו לבין קהילת סאטמר בעניין זה. ראה בספרו של תלמידו ישראל יעקב הלוי (קעללער), פריו בעתו, בני ברק תשל"א, חלק אחלא דמרגניתא, עמ' ל"ד—ל"ה: "לנכון ולתועלת גדול להפיק רצוני ורציתי לתקן בית תבשיל מענזא שיאכלו שם התלמידים דבר יום ביומו, במקום ארוחות ימים יתנו הבעה"ב שי' דבר קצוב מדי שבוע בשבוע להספקתה, ובאופן זה יש תקוה טובה שלא ימיטו יסודי ועמודי הישיבה ברבות הימים כמובן, וגם עוד טעמים אחרים אשר מהנכון לעשות מענזא, כאשר עשו בק' אונסדורף וקהל גלנטא וסיגעט יצ"ו, והוא מילתא דשווי' לתרווייהו הן להבעה"ב שי' להקל עליהם עול הישיבה והן להתלמידים מבלי לדאוג מאין יבוא עזרם ושלא לדאוג על לחם יום יום, ע"כ לדעתי מה טוב ומה נעים לעשות בזה צעדים לטובה, למתוק עצה ותושיה ברוב יועץ למען אשר יוגמר בכ"ט עד בואי שמה לטובה". בהמשך כתב עוד למנהיגי קהילת סאטמר: "מהכא להתם ויבא דברי לידכם אי"ה והנה ראיתי כי נחתם מקום לדברי שלא להקדים ביאתי לטובה רק

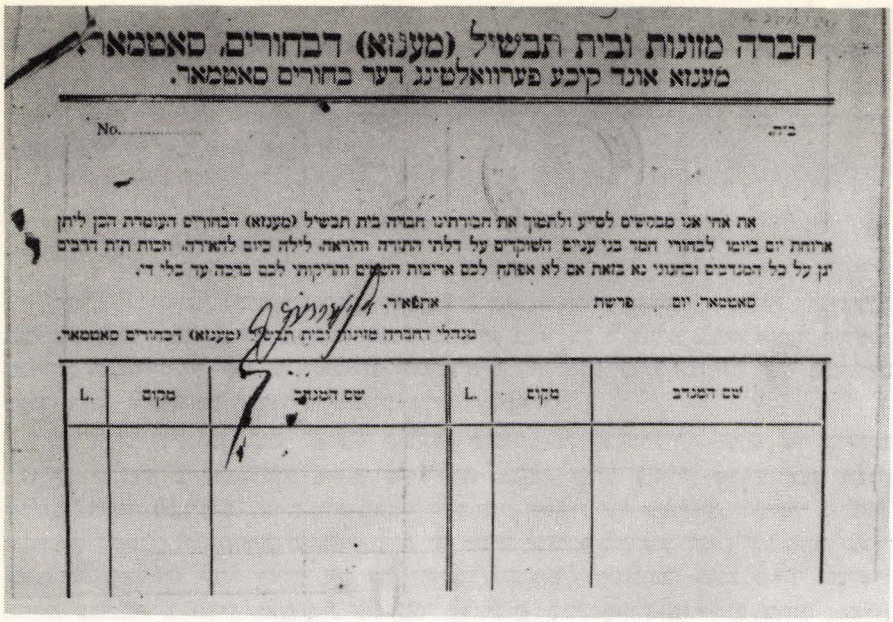

חברה מזונות ובית תבשיל (מענוא) דבחורים, סאטמאר.
מענוא אונד קיכע פעריוואלטינג דער בחורים סאטמאר.

No. ..... בית.

את אחי אנו מבקשים לסייע ולתמוך את חבורתינו חברה בית תבשיל (מענוא) דבחורים העומדת הכן ליתן ארוחת יום ביומו לבחורי המר בני עניים השוקדים על דלתי התורה והיראה, לילה ביום להאדרה, וזכות תת דרבים ען על כל המצבים ובזעני נא בואת אם לא אפתח לכם אריבות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די.

סאטמאר, יום ..... פרשת ..... אתאר.

מנהלי דחברה מזונות ובית תבשיל (מענוא) דבחורים סאטמאר.

L.	מקום	שם המנדב	L.	מקום	שם המנדב

פנייה לציבור לסייע למנזא

בקהילת סאטמר הקים שורה של מוסדות תורה, אבל עיקר מפעלו היתה הישיבה שמנתה בתקופות שונות 300—500 בחורים[34]. את רוב זמנו הקדיש למען הישיבה וזה מנע ממנו להרבות בכתיבת ספרים וחידושים. את תלמידיו נהג לכנות באידיש "מיינע קינדערלעך" (ילדי)[35]. הקים בעבור תלמידיו מנזה ודאג להם לאכסניות. הבחורים מרחבי רומניה, הונגריה, צ'כוסלובקיה וממדינות אחרות ואפילו מארץ ישראל, נמשכו אל ישיבתו בגלל יראת שמים שלו ובגלל מסירותו לתלמידיו. בליל ראש השנה וביחוד בליל יום כפור נהג לברך את תלמידיו אחד אחד בסמיכת יד על ראשם. עם תלמידיו

לאחרי עד אשר יעברו ימי הסתיו אי"ה בשטומ"צ ודין הניית לי כי אקוה ברצות ה' דרכו אמצא הכול מוכן לטובה תרביצא נאה לכם ונאה לעולם למצא מקום לבי מוקטר ומוגש להרבצת תורה לשם תהילה ולתפארה, הכול כאשר לכל כאשר קיותה נפשי, ושלא להפסיק משנתי לתלמידי המבקשים תפקידים מאפס מקום דירות ומעונות קוטירן לתלמידים וארוחת ימים כאשר היתה באמנה אתכם, ואם כי א"א להגביל זמן על יום פרטי בדקדוק עדיין עכ"ז הייתי מסכים והולך להגביל זמן נסיעתי וביאתי שמה בשטומ"צ על חודש אדר ראשון הבעל"ט ומגלגלין זכות ליום זכאי חודש שמרבין בו שמחה". וראה קרן לדוד למועדי ה', חלק א' דף מ"ט: "ועוררתי לבני קהילתנו שיראו לתקן ביהמ"ד מקום תורה סמוך לביהכנ"ס כמנהג בכל קהילות ישראל".

34. ראה שו"ת קרן לדוד, חלק או"ח, בהקדמה "אקדמות מלין"; מליצי אש, שם; פריו בעתו, שם עמ' י"ז. אחד מתלמידיו העירני שבזמנים שונים היתה גם ישיבת ביקסאד בסאטמר תחת חסותו ויחד עם תלמידים אלה מנתה ישיבתו 500 בחורים.

35. פריו בעתו, שם עמ' ל', ס"ח—ס"ט.

דיבר תמיד במתינות וברוח טובה. פעם באו תלמידיו לסוכתו לברך על הלולב ואחד הבחורים הפיל בשגגה את האתרוג ושבר את הפיטם. כולם נבוכו כי ידעו, שהמעשה יגרום צער רב לרבם. כאשר הבחין בכך רבם אמר במתינות ומתוך צער כבוש: "מסתבר שאיני ראוי לאתרוג יפה"[36]. הבחורים למדו בישיבתו עד לנשואיהם וגם לאחר מכן נשארו קשורים בעבותות אהבה לרבם.

ארגון הישיבה ושיטת הלימוד

מקרב הבחורים נוסדה ההנהלה של גבאים ומשגיחים[37]. הגבאים התחלקו בתפקידים הבאים: גבאי חברה בחורים, גבאי חברה מזונות, גבאי בקור חולים, גבאי חברה חריפות מגידות וגבאי קניין ספרים. הגבאים והמשגיחים היו מבקרים באכסניות של הבחורים בקורי פתע לראות אם הבחורים עוסקים בלימוד התורה.

הבחורים היו מחולקים לארבע קבוצות לימוד: א. "בחורליך". אלה היו בחורים צעירים שלמדו בקבוצה של 6—5, כשעליהם ממונה "חזר בחור" שלמד עמם ופקח עליהם. לימוד בקבוצות כאלה היה מקביל לישיבות קטנות של ימינו. ב. "שיעור גייער". זו היתה השכבה המתקדמת ונקראה בשם זה משום שהלכו לשיעור העיון של הרב, בעוד שהשכבה הצעירה יותר למדה רק את "שיעור הפשוט" והשתתפה מעט מאוד בשיעור העיון. בשכבה זו למדו בקבוצות של שני תלמידים שהיו פחות או יותר שוים ברמתם והיו מסוגלים להכין בעצמם דף גמרא לפני שהלכו לשיעורו של הרב. ג. "בעסערער חבר". בקבוצה זו למדו שני חברים כשהאחד מהם מתקדם יותר והשני חלש וזקוק לעזרת חברו. ד. "חזר בחורים". זו היתה הקבוצה המתקדמת ביותר. בידיהם הפקיד הרב קבוצות קבוצות של תלמידים צעירים. ה"חזר בחור" היה מכין את הצעירים לקראת שיעורו של הרב ולאחר השיעור היה חוזר על החומר ומשנן אתם לקראת הבחינה.

בימים א', ב', ג' בשעות 5—7 לפנות ערב לימד הרב "שיעור פשוט". ביום ד' בשעות הללו לימד אורח חיים[38] וביום ה' יורה דעה. כל ארבעה שבועות למדו בני הישיבה שיעור עיון (סוגיה) עם כל המפרשים. שיעור זה ניתן בבקרים ונועד לקבוצות המתקדמות. את השיעור הפשוט לימד הרב לפי השיטה של "לימוד על הדף" ועל דרך הפשט. לעומת זאת בשיעור העיון צלל בפלפולים ובחילוקים עמוקים. לגבי שילוב זה של פשט ופלפול הביע את השקפתו באחד מדרשותיו:

> "דהנה יש מי שלומד בעיון לחדש חידושים... ויש שאינו לומד כ"א פשוטי הלכות ופסקי דינים בלי עיון ואינו שם על לב לחדש חידושים וכבר נתפשט בכל ישראל מימות הקדמונים לאחוז בזה וגם מזה על נניח כי מי שאינו עוסק

36. קרן לדוד למועדי ה', חלק א' מתוך ההקדמה.
37. הפרטים על ארגון הישיבה ושיטת הלימוד נמסרו לי מפי התלמידים המוזכרים בהערה 28.
38. רבי אליעזר דוד גרינוולד היה הראשון שהנהיג את לימוד או"ח בסביבתו. קודם לכן למדו רק יורה דעה. בעקבותיו הלכו גם ישיבות אחרות. ראה בהקדמה לשו"ת קרן לדוד, חלק או"ח מהדורת ברוקלין. מפי תלמידיו נאמר, שבשנים האחרונות לקיום ישיבתו לימד את השיעורים באו"ח ויורה דעה בן אחיו רבי יוסף גרינוולד. ראה אודותיו בפרק על ישיבת פאפא.

Jelentés az Orthodox Izrael. Talmudisták Mensájának 1923. évi működéséről.

Az Orth. Izr. Talmudisták Mensája Sátmar 1921 március havában alapittatott.

Az egylet czélja a sátmari jesiva szegénysorsu hallgatoinak ingyenes élelmezése, valamint lehetövé tétele a csekély fizetni tudók ellátása is.

Minden félévi tanuló-idénybe Ros-chodes, Chanuka, chamisu-oszer, járczeit és a megnyitó ebédek Grünwald Lázár fórabbi urunk jelenlétében s nagyszámu közönséggel ünnepi jelleget nyertek amikor válogatott ebéd került kiosztásra, mely alkalmakkor tekintélyes összeget adományoztak e nemes célu intézmény fentartásához. Istennek szánt adományok ezek, (אש אין בהתגת ידו בשבת ח) (a leghálásabb talajra vetett mag, melyből ezerszeres áldás fakad nemcsak a nemes szivü adakozókra, hanem későbbi ivadékaira is).

Hatáskörébe vonta a Bizottság ebben az évben a chevra-mezonoszt is s igy naponként az ebéden kivül egy fél kg. kenyér reggelire és vacsorára szintén a mensa munkás tagjai utjan került kiosztásra, hol 150-170 talmud-tanuló kap ellátást és igy ez évben az adagok száma 35.000.

Intézetünk rendes menetét zavarja a még mindig fennálló étterem helyiség hiánya. A nyári időtartamra késztséggel bocsájtotta a Nőegylet és Népkonyha elnöksége rendelkezésünkre a Népkonyha helyiségét, de a téli szezonban a lehetetlenséggel határos keretek között működtünk.

Felkérjük hittesvéreinket, forduljanak segitséggel vállalatunk felé, hogy a Mensa — **melynek léte csakis a helyiség kérdésének a megoldásától függ** — megfelelő helyiséghez jusson. Kérő szavunk külföldön már visszhangra talált, mert e célra már Amerika, London, Schweiz 110.000 L. összeget adományozott és igy szeretnénk, ha a velünk lelki közösségben élő helyi testvéreinkhez is felemelhetnénk kérő szavunkat és egységes akarattal célhoz jutatnánk azt az intézményt, mely sok városban például szolgált már.

Köszönetet kell mondanunk még lelkes tagjainknak, kik fáradhatatlan odaadással hetenkint és naponkint pontosan ellátogattak, anyagi és fizikai tehetségükkel ellátásunk sikeréért olyan buzgalommal dolgoztak, mint vezetőségünk minden tagja.

יישר כח כולם ויהי משכורתם שלמה ותחזינה עינינו בנין עזיון ותרומת בית הבחירה במהרה בימינו אמן

Hatáskörébe vonta a Bizottság ebben az évben a chevra-mezonoszt is s igy naponként az ebéden kivül egy fél kg. kenyér reggelire és vacsorára szintén a mensa munkás tagjai utjan került kiosztásra, hol 150-170 talmud-tanuló kap ellátást és igy ez évben az adagok száma 35.000.

Intézetünk rendes menetét zavarja a még mindig fennálló étterem helyiség hiánya. A nyári időtartamra késztséggel bocsájtotta a Nőegylet és Népkonyha elnöksége rendelkezésünkre a Népkonyha helyiségét, de a téli szezonban a lehetetlenséggel határos keretek között működtünk.

Felkérjük hittesvéreinket, forduljanak segitséggel vállalatunk felé, hogy a Mensa — **melynek léte csakis a helyiség kérdésének a megoldásától függ** — megfelelő helyiséghez jusson. Kérő szavunk külföldön már visszhangra talált, mert e célra már Amerika, London, Schweiz 110.000 L. összeget adományozott és igy szeretnénk, ha a velünk lelki közösségben élő helyi testvéreinkhez is felemelhetnénk kérő szavunkat és egységes akarattal célhoz jutatnánk azt az intézményt, mely sok városban például szolgált már.

Köszönetet kell mondanunk még lelkes tagjainknak, kik fáradhatatlan odaadással hetenkint és naponkint pontosan ellátogattak, anyagi és fizikai tehetségükkel ellátásunk sikeréért olyan buzgalommal dolgoztak, mint vezetőségünk minden tagja.

יישר כח כולם ויהי משכורתם שלמה ותחזינה עינינו בנין עזיון ותרומת בית הבחירה במהרה בימינו אמן

Pusztuljon meg Isten munkájukat és legyen fizetésük teljes és lássák szemeink városunk felépitését és Thoránk felemelését mielőbbi napjainkban.

Az egylet vezetősége:

Grünwald D. Lázár,
[illegible] elnökök.

Glück József Weisz Vilmos Ilfyés Elek

פנייה בשפה ההונגרית לסייע למנזא

כתב ידו של רבי אליעזר דוד ג'וו (המסמך מידי הרה"ג רבי נתן גשטטנר שליט"א)

כ״א בפלפול ויגע למצא חידושים מתוקים בקל יפגע בלימוד להתגדל להראות כוחו בלימוד ח״ו ואין כוונתו רצוי׳ בלתי לה׳, לא כן מי שלומד רק פשוטי הדברי׳ ואינו מוסיף נופך משלו אין לו במה להתפאר ונקל לו להיות מחשבתו זכה וצלולה בלתי לה׳. אמנם ללמד רק בפשטות בלי עיון לעמוק במעמקי תוה״ק ג״כ לא טוב כי חיוב גדול לכ״א שיתאמץ להגדיל תורה ולהוסיף לה ציצים ופרחים להראות את יפיה כי טובת מראה הוא אף גם זאת דמי שלא זכה עדיין במעלות התורה יש לחוש שיתרשל אם לא יתאמץ להבין ולהשכיל מתיקות תוה״ק כי ללמד בלתי לה׳ לבדו הוא דבר גדול... ע״כ טוב שיעמיק בה וימצא בה טעם לשבח״[39].

בשיעור פשוט למדו הבחורים כל שבוע כשלושה דפים מתוך אחת המסכתות של נזיקין, נשים, מועד וכו׳. בין הסוגיות שנלמדו בשיעור עיון נכללו: ושט, עשה דוחה לא תעשה, מצווה צריכה כוונה, רוב, רבוצה ועוד. לפני כל שיעור עיון ושיעור פשוט נהג ללמוד הרבי עם תלמידיו סעיפים אחדים מתוך ספרי המוסר פלא יועץ או חובת הלבבות. חומש ורש״י למדו הבחורים לבדם.

הבחינות התקיימו במשך ימים אחדים בשבוע. בשעת הבחינה ישב הרבי בבית המדרש על הבימה שנועדה לקריאת ספר התורה. מעמד זה עורר התרגשות גדולה בקרב התלמידים. לצדו עמדו הגבאים שקראו לבחורים להתיצב לבחינה ורשמו את תוצאות הבחינה. הבחינה, על חומר הלימוד העיקרי שכלל כשלושה דפי גמרא, רש״י ותוספות, נערכה בליל ששי לאחר תפילת חצות ולמחרתו ביום ששי. לגבי אלה שבאו לתפילת חצות ונבחנו מיד לאחר התפילה נהג להקל, כי זו היתה מעין ״עת רצון״ כלפי תלמידיו. לגבי הבחורים שנבחנו למחרת היום נהג להקפיד יותר בכל שאלה ושאלה. במוצאי שבת נבחנו הבחורים בחומש ורש״י ובימים א׳ ב׳ לאחר תפילת שחרית נבחנו באו״ח ויו״ד שלמדו שבוע לפני כן. עם תום לימוד סוגיה נבחנו גם על החומר הזה. בסוף זמן הלימוד נערכה חזרה כללית[40] ובחינה סופית. ה״חזר בחורים״ היו פטורים מבחינות אבל הרבי נהג לעתים לשוחח עמם על חומר הלימוד.

המטרה החינוכית העיקרית בישיבתו של בעל ״קרן לדוד״ היתה כמו ברוב ישיבות הונגריה לגדל דור של בעלי בתים תלמידי חכמים יראי שמים, שילמדו על מנת ״לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא״ ושיפיצו תורה ברבים[41]. אולם מלבד לימוד התורה לשם שמים ולשם ידיעת ההלכות היומיומיות, הוא רצה גם שכל אדם בישראל ישאף למדרגה

39. קרן לדוד על התורה, סאטמר תרצ״ט, חלק שני חלק שמות, דף מ״ט.

40. באחת מהתשובות שנמצאו בכתב יד ונספחו לסוף שו״ת קרן לדוד, מהדורת ברוקלין, הוא מתנצל על שלא הספיק להשיב על שאלה קודם לכן ״ורק כהיום אשר התחילו תלמידי לחזור השעורין אמרתי אקח מועד מועדים וחצי לעבור על דבריו למען אשיב שולחי דבר״.

41. באחד הקונטרסים רשם תפילה שנהג לומר לפני שיעוריו: ״תפילה לדוד שאזכה להגות בתורה ללמוד וללמד ולשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תוה״ק באהבה ולאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא״. ראה קרן לדוד למועדי ה׳ חלק ב׳ בהתחלת הספר. וראה קרן לדוד על התורה חלק ראשון ספר בראשית דף ג׳: ״ומי שכוונתו לעשות נח״ר להבורא ית״ש אינו מסתפק בלימודו של עצמו רק משתדל גם ללמד לאחרים להרבות כבוד שמים״.

גבוהה יותר ויבין את פנימיות התורה, ערבותה ונעימותה[42]. כמטרה נוספת הציב לעצמו את החדרת רוח החסידות בקרב תלמידיו. הוא עצמו נהג בראשית ימיו על פי מנהגי יהודי אשכנז, אבל במרוצת הזמן השתכנע שרק ע"י החסידות אפשר לחזק את חומת היהדות, ובדרך זו רצה לחנך גם את תלמידיו. הוא רצה שתלמידיו ילבשו לבוש חסידי ויטבלו במקוה כל יום. בשבתות נהג לשאול אותם אם טבלו במקוה לפני התפילה. בשבתות ובחגים ניהל "שלחנות" בדומה לאדמורי"ם. בליל שבת לאחר הסעודה ערך גם "שלחן שני", ועם תום סעודת הפירות שהיתה נהוגה ב"שלחן" זה, רקד עם תלמידיו עד כלות כוחו. לאחר הריקודים שוחח עם תלמידיו בענייני אגדה ובסיפורי צדיקים ואדמורי"ם[43].

בדרשותיו הדגיש את הערך הגדול של נוער לומד כי "הגרסא דינקותא" משאירה רושם בל ישכח על התלמיד[44]. את ההורים היה מזהיר, שיש ערך לחינוך בניהם במוסדות התורה אך ורק אם יש המשך לחינוך זה גם בבתיהם ואם הם מקיימים את מצוות התורה[45]. להורים שאינם שומרי מצוות לא יועיל כל חינוך דתי במוסדות החינוך השונים.

הוא התנגד, שצעירי ישראל ירכשו להם השכלה כללית בבתי ספר תיכוניים ובאוניברסיטאות. לא קיבל את טענת ההורים שטענו שהם מקנים לילדיהם חינוך יהודי וחינוך כללי כאחד. הוא גם דחה את טענתם של אלה, שאמרו שהופעתם החיצונית של לומדי תורה, באורח חייהם הנבדל ובלבושם השונה, גורמת לשנאת ישראל. לדעתו ההפך הוא הנכון, ההתקרבות לגויים וחדירתם של צעירי ישראל לאוניברסיטאות הן שגורמות לקנאה ולשנאת ישראל[46].

42. קרן לדוד על התורה, חלק ב' חלק שמות, דף נ"א: "דאית תורה ואית תורה יש מי שלומד בשביל להשיג חכמת התורה לבד ולהיות בקי בהלכותי' שהוא בודאי מצוה גדולה ודבר גדול לזכות לכתרה של תורה, אמנם יש עוד פנימיות התורה שזוכה להרגיש ערבות ונעימות התורה".
43. כך סופר לי מפי תלמידיו. וראה גם פרטים אחרים בהקדמה לקרן לדוד למועדי ה', חלק א'.
44. שם, חלק א' דף ע"ט; חלק ב' דף ע"א.
45. קרן לדוד על התורה, חלק ראשון, ספר בראשית דף כ': "אבל אם אבותיו אינם מדקדקים במצוות לא יועילו כל דברי תורה אשר אסף בחפניו בבית הספר מאחר שרואה שאביו אינו מדקדק בכל אלו הדברים ששומע בבית ספר".
46. קרן לדוד למועדי ה' חלק ב' דף ע"ה: "והוא בעו"ה מחלה רגילה שלא להשגיח על הבן בילדותו ושולחים אותו בבתי גימנאזיום להתחבר עם בני נעורים מנוערים ואם יאמר הלא לומד גם תורה והולך אל בית ספר, ידוע להוי כי אין להועיל אדרבא הוא ח"ו גורם תקלה". וראה שם דף ע"ו: "כי רבים מהמון עם חושבים כי כל מה שסבלנו ונסבול עול הגלות וצרות ואכלו כל ישראל בכל פה בשביל קיום חוקי תורתנו וע"י שאנו נבדלים מהם... אבל הנסיון העיד לנו בעבר ובהוה שלא כן הדבר... כי נהפוך הוא, אלה שרוצים לדמות עצמם בכל ענייניהם... לעשות כמעשיהם ויתערבו עמהם לילך לטיאטראות וקרקסאות ואוכלים נו"ט וכדומה הן הנה אשר יעוררו שנאה וקנאה מהאו"ה עלינו ולא הבחור הלומד בביהמ"ד והולך בצורת ישראל יעיר קנאת או"ה, כ"א אלה ההולכים בבתי ההשכלה שקורין אוניברזיטעט, ע"י מעשיהם ומעלליהם יצערו את ישראל... אלו הרעו לישראל הרבה וכמה גזירות ותחבולות גרמו לנו אלו".

הוא נלחם נגד כל סטייה מן היהדות המקורית המסורתית. הוא גינה יהודים הפועלים בקרב המהפכנים הבולשביקים אשר מביאים חרבן על עם ישראל[47]. כמו כן דרש להתרחק מקהילות הנאולוגים ושטטוסקוא ולא לשתף עמם פעולה בשום עניין[48]. בדרשותיו יצא במלחמה גם נגד הציונים והטיח נגדם שהם מכנים את עצמם "נאציאנל יודען" ומדברים בלשון עברית, אבל אינם שומרים על "צלם אלקים"[49]. בשנת תרפ"ו יצא במכתב חריף נגד הרב קוק ז"ל[50]. מכתב זה פורסם והופץ ברבים.

בערב שבת פרשת במדבר שנת תרפ"ח עדיין בחן את תלמידיו ובשבת ניהל את שלחנו כרגיל. לפני מנחה תקפה אותו חולשה ולמחרת היום בא' בחודש סיון נפטר.

תלמידיו ומעריציו רשמו על מצבתו לזכרון עולם:

"רועה נאמן הי' לעתו בכל מקום היותו, וכאב רחמן נהג עם צאן מרעיתו דלה והשקה תורה ויראה לתלמידים לאלפים, ממדינות הקרובות והרחוקות אליו נאספים"[51].

47. קרן לדוד למועדי ה', חלק א', דף מ"ג ע"ב: "כאשר עיננו רואות שהרשעים הארורים עשו השעוריה ע"י באלשעוויקין אשר בעו"ה כמה מבני עמנו בראשם ועי"כ התעוררו שנאה גדולה בין האו"ה כי גם בעת החרבן הרבה פרוצי עמנו אשר עשו מהפכה כמו אלו הבאלשעוויקין הארורים בזמננו שבזזו והשחיתו כל חלקה טובה".
48. ראה קרן לדוד למועדי ה', חלק ב', דף ע"ד; שו"ת קרן לדוד, חלק או"ח, סי' כ"ב, דף ל"א; סי' קע"ב דף קע"ט—ק"פ.
49. קרן לדוד למועדי ה', חלק ב', דף ס"ו: "אם אמנם גם בזמננו נמצאים המכנים את עצמם נציאנאל יודען אלו הציונים שמתפארים עצמם בלשון עברי, אבל מלבושם וצלם אלקים לא שמרו כי בושים הם בזה". וראה שם דף ע'.
50. ראה בית ועד לחכמים, שם.
51. את הנוסח המלא של המצבה ראה בראשית הספר שו"ת קרן לדוד, חלק או"ח, מהדורת ברוקלין.

האדמו"ר הרהגה"צ רבי יואל טייטלבוים שליט"א

מוצאו ותולדות חייו של האדמו"ר

רבי יואל טייטלבוים נולד בשנת תרמ"ז (1886) לאביו רבי חנניה יום טוב ליפא מחבר "קדושת יום טוב", שהיה רב ואדמו"ר בסיגעט בירת מרמורש[52]. לפי מסורת קדומה היתה מרמורש ערש החסידות והבעש"ט עצמו סבב בראשית דרכו בהרי הקרפטים ובמרמורש, ושם היה מקונן על גלות השכינה. מאיזור הקרפטים באו גם תלמידיו הראשונים של הבעש"ט: ר' נחמן הורודונקער, ר' משה קיטיווער, ר' נחמן קוסובר, ור' קאפעל קאלאמייער. הם שהפיצו את החסידות באיזורי הקרפטים ומרמורש[53]. במרוצת הזמן התגבשו בסיגעט שלושה זרמים חסידיים: חסידי קוסוב־ויז'ניץ, חסידי סיגעט לבית טייטלבוים וחסידי ספינקא.

52. פרטים ביאוגרפיים ראה אהרן רוזמרין, דער סאטמארער רבי, נ. י. תשכ"ז, עמ' ט"ו—ט"ז; I. Rubin, Satmar, Chicago 1972, pp. 34—40 (להלן יקרא רובין). מלבד המקורות המובאים כאן ובהמשך, שמעתי פרטים מפי תלמידי וחסידי סאטמר: ר' משה בן חיים (קניג), ר' י. י. כהן, ר' אברהם נתן ברנט, ר' מנחם קרמר, הרב אשר שטיינברגר והרב שלמה חיים ברנשטיין. כמו כן שמעתי פרטים מפי תלמידים וחסידים נוספים שבקשו להשאר בעילום שם.

53. י. י. גרינוואלד, טויזנט יאהר אידיש לעבן אין אונגארן, עמ' 230—232.

רבי משה טייטלבוים זצ"ל האדמו"ר מאויהעלי בעל "ישמח משה" היה סבו של הסבא של רבי יואל טייטלבוים. על בעל "ישמח משה" אמרו שהיה לו ניצוץ משל ירמיה הנביא[54], כי כל ימיו היה מקונן על חורבן ירושלים והשתוקק לראות בבניינה מחדש. סיפורים רבים נתרקמו על אודות אהבתו הגדולה לארץ ישראל וכיסופיו לגאולה. צאצאיו וחסידיו נהגו לספר, שלפני פטירתו אמר שבבואו לעולם האמת לא ינוח ולא ישקוט עד שיביא את המשיח. אולם בהגיעו לשמים כבדוהו מיד בדרשה והסיחו את דעתו מן הגאולה עד בוא עת הגואל והגאולה. כאשר שמע קול רעש היה נבהל תמיד ושואל האם את פעמי המשיח הוא שומע[55]. חסידי בית טייטלבוים נהגו עוד לספר, שכל לילה היה מכין את תרמילו ומקלו ליד מיטתו להיות מוכן לעלות לארץ בהישמע קול שופרו של המשיח. לעת זקנתו היה מתדיין במרי נפשו עם הבורא והיה אומר: "רבונו של עולם, עד מתי תוסיף להתקלס בישיש אומלל כמוני ולא תביא לנו את המשיח? האם הנך חושב שהדורות הבאים יהיו יותר זכאים למשיח מאשר בני דורנו?" ספורים רבים מעין אלה על הסבא הגדול ועל ערגתו לגאולה היו מעולם חויות הילדות המרשימות של הילד יואלישל, שעתיד היה להיות במרוצת השנים האדמו"ר מסאטמר.

בסיגעט, בה גדל רבי יואל, חי כמאה שנים הבדחן העממי והמשורר הערש לייב גאטליב. שיריו וחרוזיו של הבדחן, שהיה משמיע בחתונות ובשמחות יהודיות, על הגלות והגאולה הרטיטו במשך שנים רבות את נימי נשמתם של יהודי סיגעט ומרמורש[56]. השירים "דער בעכער" (הגביע) או "די מאמע ציון" (האם ציון) ודאי הגיעו גם לאזניו של יואליש התינוק שבעריסה, או מאוחר יותר אל אזניו של הילד המחונן והבחור המתמיד יואליש.

באוירה זו של חסידות, הרוויה אהבה לארץ ישראל עד אין גבול וציפיה לביאת המשיח והגאולה, גדל רבי יואל טייטלבוים. החסידים מספרים, שאביו של רבי יואל טייטלבוים בעל "קדושת יו"ט" אמר לילד יואל אשכנזי[56*] ולבנו יואליש שיאכלו מקערה משותפת כי יואל אשכנזי יסע לארץ ישראל ויואליש הילד יאהב את ארץ ישראל. לפי גירסא אחרת בא יואל אשכנזי הילד עם הוריו לשלחנו של בעל "קדושת יו"ט" לשבת לפני נסיעתו לארץ. בעל "קדושת יו"ט" קרא לשני הילדים ונתן ליואל אשכנזי מלוא החופן פירות ואמר לו "קח לך מנה גדולה של פירות כי הנך מתכונן לנסוע לא"י".

54. ראה בהקדמה ל"ישמח משה" על נביאים וכתובים, בודאפסט תרצ"ד, תהלה למשה, עמ' כ—כ"א. הקדמה זו מופיעה גם במהדורות אחרות בעמודים אחרים. האדמו"ר רבי יואל טייטלבוים כותב בספרו ויואל משה, ברוקלין תש"כ, הקדמה עמ' כ"ה: "וטעם השני כי שם זה (ויואל משה) מוזכר שמי הדל בצירוף שמו הקדוש של ק"ז הישמח משה זללה"ה אשר מסר נפשו כל ימיו על הגאולה ואמר כי בעבור זאת הוא מוסר נפשו על הגאולה יותר משאר צדיקים כי אינה דומה שמיעה לראי' וכולם שמעו על החרבן אבל הוא ז"ל ראה אותו במו עיניו כי הי' באותו הדור וכל הנעשה אז עומד לנגד עיניו ואין ספק כי גם עכשיו הוא עומד ומבקש רחמים על ישראל".

55. בהקדמה לישמח משה, שם.

56. ראה קובץ השירים, הרש לייב גאטליב, לידער פון מיין לעבן, סעיני 1933.

56*. הילד יואל היה בסיגעט עם אביו רבי ברוך וזקינו רבי יוסילי גיסו של הקדיו"ט בדרכם להתישב בא"י. שני הילדים נקראו בשם יואל על שם זקינם רבי יואל אשכנזי מזלצ'וב חותן הקיו"ט.

אחר כך נתן מלוא חופן פירות לבנו יואליש ואמר לו: "גם אתה קח לך מנה גדולה של פירות, כי הנך אוהב כבר את קדושת ארץ ישראל".

אהבתו העזה של רבי יואל טייטלבוים לארץ ישראל וכיסופיו הטמירים לגאולה, שהיו אצלו בבחינת חלב אם, עשוהו במרוצת השנים ללוחם הגדול ביותר נגד הציונות והחיים החילוניים בארץ ישראל. אין תימה שחסידי סאטמר מגדירים את רבם בתור: "האוהב הגדול ביותר של ארץ ישראל והלוחם הנמרץ ביותר נגד הציונות והחיים החילוניים בארץ".

בהיותו ילד התפרסם כעילוי, ובדרשת הבר מצוה שלו בשנת תר"ס ריתק את קהל המאזינים במשך שעתיים בדברי חריפות ומגידות[57]. חסידי סאטמר מספרים שבעל "קדושת יו"ט" אמר לבניו בעל "עצי חיים" ולאדמו"ר מסאטמר בהיותם בחורים צעירים שבלילות שבת ישבו על יד שלחנו רק עד לאחר הקידוש. על השניים לאכול מוקדם, לישון מוקדם ולקום בשעות המוקדמות בבוקר ללמוד תורה. את דרישתו זו נימק באמרו: "רביים תהיו ממילא, אני רוצה שתדעו ללמוד". ההתמדה בלימודים היתה מנת חלקם של שני האחים מאז ילדותם.

בהיותו בן שמונה עשר נשא לו לאשה את בתו של רבי אברהם חיים הורוביץ רבה של פלנטש. זמן קצר לאחר נשואיו נפטר אביו בעל "קדושת יו"ט" ואת מקומו ירש האח הבכור רבי חיים צבי בעל "עצי חיים"[58]. רבי יואל עזב את סיגעט והתישב כאברך צעיר בסאטמר. קהילת סאטמר היתה באותם הימים עדיין ברובה קהילה אשכנזית הונגרית והיה בה רק קומץ קטן של חסידי צאנז־שינעווע. קבוצה חסידית זו היתה הראשונה בסאטמר אשר הוקסמה מאישיותו של רבי יואל הצעיר והחלה להתלכד סביבו. חסידים אלה התפעלו מלמדנותו המופלגת, שקדנותו, חסידותו ומאישיותו הקנאית שאינה יודעת פשרות. הוא התרגל ללמוד תורה כשש עשרה שעות ביום, כשעה שעתיים היה מנמנם בכורסה ושאר הזמן הקדיש לפעולות אחרות. רק בשבת נהג לישון במיטה. אישיות תוססת זו משכה אליה לאט לאט חסידים גם מקרב הציבור האשכנזי. ציבור זה חיפש לו את האור הגנוז שבחסידות בלי להזדהות רשמית עם "חצר" חסידית כל שהיא[59]. חסידי סאטמר מספרים, שרבי יואל הצעיר לפני בואו לראשונה לסאטמר פנה בבקשה לרבי יהודה גרינוואלד, שהיה מרא דאתרא, שירשה לו להתישב במקום. על כך הגיב רבי יהודה גרינוואלד: "פושעים גדולים מתישבים בעירנו באין מפריע וללא הטלת רשות ועכשיו בא צדיק תלמיד חכם לעיר ומבקש רשות ממני! היתכן כדבר הזה"!

57. העתון אלגעמיינע יידישע צייטונג, בודאפשט 1899, כ' טבת תר"ס, גליון 244, מתאר את חגיגת הבר מצוה המפוארת בה השתתפו בני העיר ואורחים מן החוץ. העתון מסיים: "יתן ה' וכה יוסיף וירום קרן תורתנו הקדושה".

58. בחוגי חסידי סאטמר מספרים שבעל "קדושת יו"ט" ציוה בצוואתו שבעל "עצי חיים" יהיה ממשיכו בסיגעט, אולם הרבנית רצתה שר' יואלישל הצעיר יותר ישב על כס הרבנות בסיגעט. על כך הגיב בעל "קדושת יו"ט" ואמר שאיננו דואג ליואליש הצעיר, כי גם אם ישב על ראש ההרים משם יקחוהו לרב ואדמו"ר.

59. רובין, שם עמ' 37.

לאחר כמה שנים התקבל כרבה של אורשווא וניהל ישיבה במקום. בימי מלחמת עולם הראשונה התקרבו הרוסים לאיזור והוא עזב וחזר לסאטמר. בתום המלחמה חזר לאורשווא וישב בה כמעט בקביעות עד שהתקבל לרבה של קראלי.

בשנת תרפ"ה נבחר לרבה של קראלי לאחר שקודמו רבי שאול בראך עבר לקאשוי. לרגל היבחרו לרבה של קראלי פורסמו לכבודו דברים נלהבים בירחון "בית ועד לחכמים". בין השאר נאמר שם:

"זה היום קוינו לו! יום בו זכינו לבחור בכבודו של הרב הגאון והצדיק המפורסם חוטר מגזע ארזי הלבנון אדוננו מורנו ורבנו מרן יואל טייטלבוים שליט"א אבדק"ק אורשבה (סלובקיה) לרב אב"ד דקהילתו יצ"ו צדיק כתמר יפרח וגרו יאיר מזרח"[60].

בקראלי נשא את רבנותו ברמה ונלחם בכל תופעה שנראתה לו כסטייה מעקרונות היהדות. במלחמתו בציונות לא ידע כל פשרות. כאשר צעיר ציוני התכבד לעליה לתורה ציוה מיד לסגור את בית המדרש עד לבירור העניין.

ישיבתו בקראלי מנתה 100—140 בחורים. ברובם אכלו במנזא שהקים בעבורם ואחרים אכלו "ימים". בשבתות אכלו כולם אצל בעלי בתים, כי רצה שיהנו מאוירה ביתית ויתחנכו ליראת כבוד. בישיבה למדו כרגיל שיעור פשוט ושיעור עיון ושאר המקצועות, אבל הדגש היה על למדנות וחריפות. הבחינות היו חובה לצעירים ומבוגרים כאחד ולפעמים הפתיע בחור מתקדם ביותר בשאלה פשוטה ביותר שלא ציפה לה. בקראלי גיבש לעצמו דרכי לימודו וחסידותו אשר הגיעו לשיאן בסאטמר. ערך חינוכי חשוב הוא ראה בקיום מצוות צדקה לעניים ולשם כך שלח בתורנויות בחורים לאסוף כספים. כספים אלה הוא חילק לעניי בית ישראל. במפעלי צדקה שלו בפרט לעניי ארץ ישראל המשיך בסאטמר וממשיך בימינו בניו יורק[61].

בשנת תרצ"ד עבר לכהן פאר כרבה של סאטמר[62]. בני הקהילה התכוננו לערוך לו קבלת פנים מפוארת בחוצות העיר בצהרי היום, אבל הוא הפתיע אותם והקדים את בואו לשעות של לפנות הבוקר כי רצה למנוע קבלת פנים לכבודו.

מיד עם בואו לסאטמר התחיל לארגן מחדש במרץ ובתקיפות את כל החיים הדתיים. הוא עשה זאת בעקביות ובשיטתיות ולא נרתע משום אדם כאשר היה משוכנע שמעשיו הם לשם שמים. בסאטמר היתה מקוה טהרה לנשים בשכנות למקוה של הגברים. שכנות זו לא נראתה בעיניו וניסה לשכנע את מנהיגי הקהילה לבנות מקוה לנשים במרחק רב יותר מן המקוה לגברים. כשלא הצליח בכך, קם בלילה עם קבוצת פועלים ובחורים והרס את המקוה. הדבר עורר תרעומת בתחילה ובסוף נרגעו הרוחות[63]. לפעמים כאשר השמיעו דברי בקורת על מעשיו היה מגיב בדרך הלצה ובחוש הומור.

60. בית ועד לחכמים, סאטמר, ר"ח וט"ו ניסן, תרפ"ה, שנה ד', חוברות י"ג—י"ד.
61. ראה בהרחבה בפרק הדן על קראלי, וראה להלן על לימודו ומעשי הצדקה שלו.
62. קדמו לכך חילוקי דעות בין אנשי קהילת סאטמר כי היו עוד מועמדים למשרה זו. ראה בספרי טאשנד, עמ' 66, 74—76 או בספרי ישיבת מהר"ם בריסק, עמ' 66, 74—76.
63. ראה מ. מלכי צדק, "לקראת בואו של האדמו"ר מסאטמר שליט"א", שערים, כ"ה סיון תשכ"ה (25.6.65). על המקרה ספר לי גם אישית ר' מנשה בן חיים (קניג) שנוכח והשתתף בפעולה עם מספר בחורים נוספים.

האדמו"ר בצעירותו

בקבלת פנים למלך רומניה (1936)

האדמו"ר בארצות הברית

סמוך לסוכות הגיעו שמועות לאזניו, שמתפללי בית הכנסת הגדול, שמתפללים בנוסח אשכנז, תמהים על כך שהוא בא להתפלל עמם רק פעם בארבעה שבועות בעוד שהרבנים הקודמים התפללו עמם כל שבת. על כך הגיב בסוכות בדרך רמז והלצה על סמך המדרש (ויקרא רבה, סדר אמור, פרשה ל' י"א) המסביר את ארבעת המינים. לאתרוג יש טעם וריח, ללולב (התמרים) יש טעם ללא ריח, להדס יש ריח ללא טעם ולערבה אין טעם ואין ריח. המדרש אומר שאת ארבעת המינים יש לאגד יחד ויכפרו אלו על אלו. על המדרש הוסיף האדמו"ר בדרך הלצה; האתרוג שיש בו טעם וריח אמנם מתחבר לשלושת המינים לזמן קצר אבל על פי רוב הוא נמצא לבדו. הציבור הבין וקיבל ברוח טובה את הרמז שהרבי האדמו"ר החסיד לא רוצה להתאגד יתר על המידה עם הציבור שביניהם יש גם רבים מפשוטי העם[64].

בשבתו בסאטמר רכש לו שם עולמי כמנהיגם של רבני טרנסילבניה, רומניה והונגריה, כאדמו"ר אשר אל חצרו נהרו המונים וכתופס ישיבה חסידית עם מאות תלמידים. היתה לו השפעה עצומה בבחירת רבנים, דיינים, שוחטים וחזנים בקהילות קרובות ורחוקות כאחד. שום אסיפת רבנים לא התכנסה בלעדיו ובאסיפה עצמה היתה לו השפעה מכרעת[65]. בקומה זקופה התיצב בראש היהדות הדתית הקנאית וניהל את המאבק נגד כל פרצה בדת ובראש ובראשונה נגד הציונות. במשרתו בסאטמר הוא החזיק עד ימי השואה בשנת תש"ד (1944).

כאשר הגרמנים נכנסו להונגריה הועבר לגיטו ועם העברת בני הגיטאות למחנות הריכוז ניצל האדמו"ר יחד עם הרבנית וש"ב הגבאי ר' יוסף אשכנזי ועם עוד כמה מאות משפחות. ברכבת מיוחדת הועברה קבוצה זו לשווייץ ומשם עלה האדמו"ר לארץ ישראל והתישב בירושלים. בשנת תש"ו (1946) היגר לארצות הברית והתישב בויליאמסבורג שבברוקלין.

ארגון הישיבה בסאטמר, תכנית הלימודים ושיטת הלימוד

מספר בחורים שלמדו בקראלי עברו עם האדמו"ר רבי יואל טייטלבוים לסאטמר. תוך זמן קצר נתאספו בסאטמר כשלש מאות בחורים ויותר. בחלקם היו מבני המקום והשאר באו מקהילות אחרות בטרנסילבניה, רומניה, הונגריה, צ'כוסלובקיה וארצות אחרות. סיפר לי אחד מתלמידיו, שהוא עצמו הבריח את הגבול מהונגריה לרומניה כדי שילמד בסאטמר. תוך סכנת נפשות הוא חצה בחשכת הלילה את הנהר סאמוש, שבקרבת טשנגר, כשהמים הגיעו עד צווארו. מזוודתו מעל ראשו ונזהר, שחיילי משמר הגבול לא יפתחו עליו באש. למספר ניכר של בחורים לא היו רשיונות שהייה ברומניה ועסקני הישיבה עמדו בקשרים עם אחדים מן השוטרים וקיבלו הודעות מוקדמות שעומדים לערוך חיפושים בקרב בחורי הישיבה. בימים כאלה נזהרו הבחורים הזרים שלא לצאת מפתח אכסניותיהם.

64. מפי אחד מתלמידיו.
65. רובין, עמ' 65.

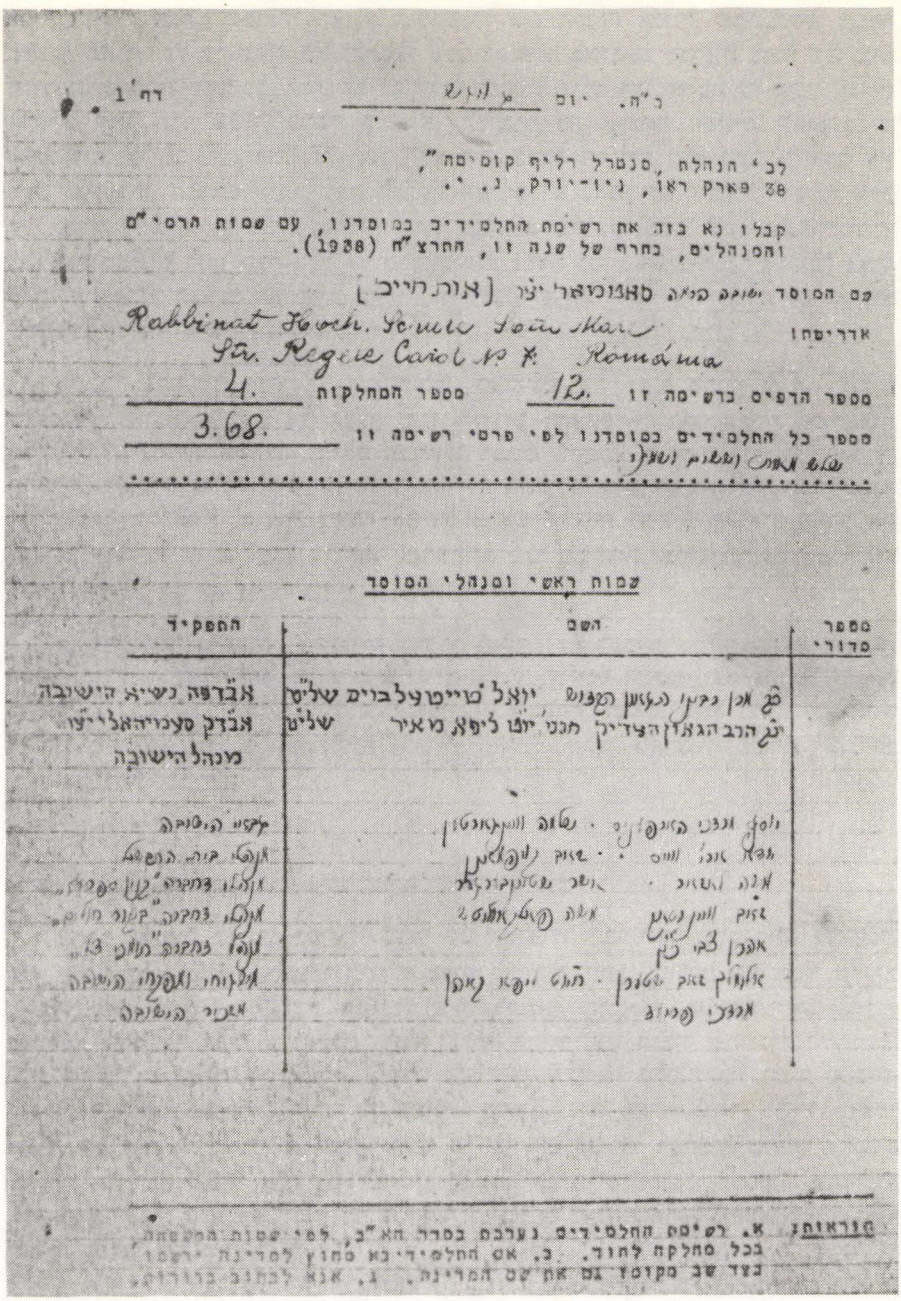

ר"ח. יום ניסן תרח"צ

לכ' הנהלת "סנטרל רליף קומיטה",
38 פארק ראו, ניו-יורק, נ. י.

קבלנו נא בזה את רשימת החלמידים בסודנו עם שמות הרמי"ם והמנהלים, בחרף של שנה זו, תחרצ"ח (1938).

שם המוסד ושמות מנהלי [אורתויב]

כתובת Rabbinat Kosch. Scaun Sotia Mare
Str. Regele Carol nr. 7. Romania

מספר הרמים ברשימה זו 12. מספר המחלקות 4.

מספר כל התלמידים בסודנו לפי פרטי רשימה זו 3.68.

שמות ראשי ומנהלי המוסד

מספר סדורי	השם	התפקיד
	הרב הגאון הצדיק מנחם יוסף ליפא מאיר שליט"א	אב"ד ונשיא הישיבה
	[illegible]	אבדק סעניהאלי יצו
	[illegible]	מנהל הישובה

הוראות: א. רשימת התלמידים נערכת בסדר א"ב, לפי שמות המשפחה, בכל מחלקה לחוד. ב. אם התלמיד בא ממוץ למדינת רשפו בצד שם מקומו גם את שם המדינה. ג. אנא לכתוב ברורים.

פרטים על הנהלת הישיבה (תרח"צ) בדו"ח ל"סנטראל רליף קומיטי"

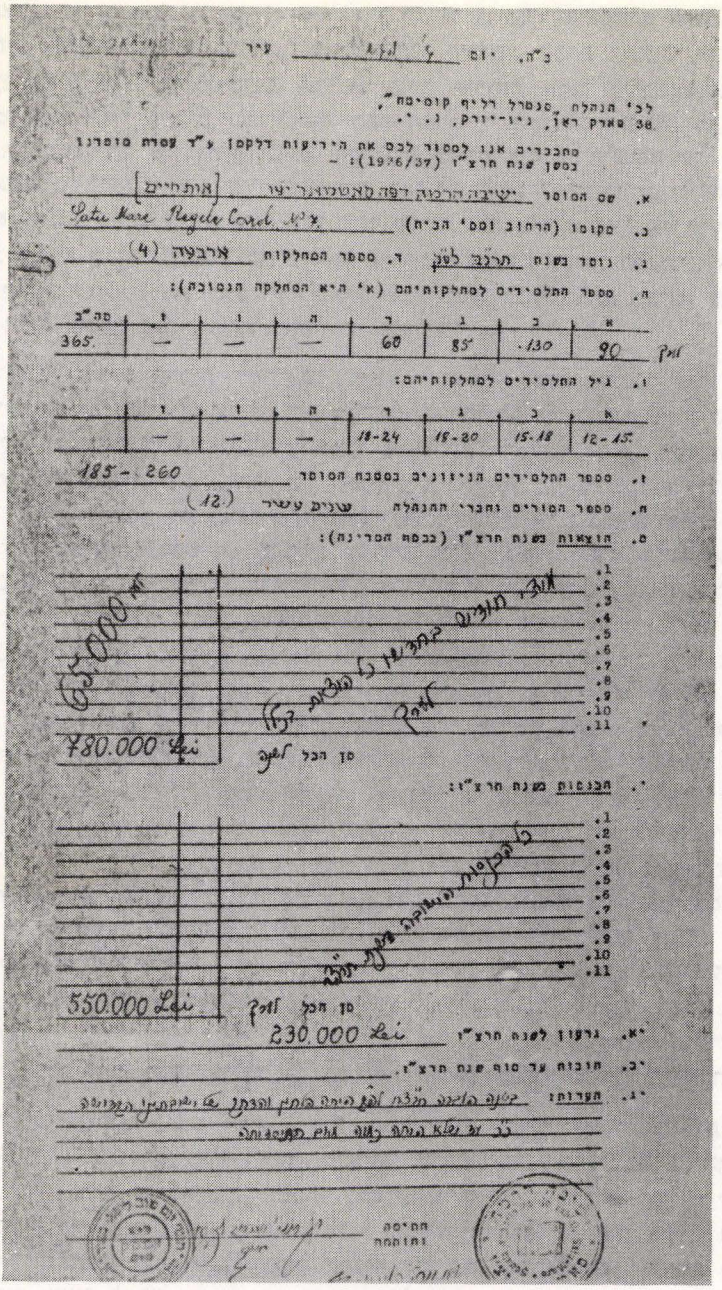

פרטים על תקציב הישיבה (תרצ"ז) בדו"ח ל"סנטראל רליף קומיטי"

בסאטמר היתה מנזה גדולה בה אכלו רוב הבחורים. בחורים אמידים אכלו במזנונים או בבתים פרטיים תמורת תשלום. אחדים אכלו "ימים". חברת "תומכי דל" סיפקה לבחורים עניים כרטיסים לרכישת ארוחת בוקר וארוחת ערב. בשבתות אכלו רוב הבחורים אצל בעלי הבתים בעיר. בזה ראה האדמו"ר חשיבות חינוכית מן המדרגה הראשונה. הוא רצה שבשבתות יחושו הבחורים אוירה ביתית. הישיבה על יד שלחן של משפחה בשבתות מרסנת בחורים צעירים מאכילה רעשנית, מדיבורים וליצנות, ומצד שני היא מחנכת ליראת כבוד ודרך ארץ. יתר על כן, בחור שהיה אוכל על יד שלחן של בעל הבית היה צריך להשמיע דברי תורה או לשיר זמירות בשעת הסעודה. אם הזדמן הבחור לבעל הבית תלמיד חכם הרי שהוא שמע ממנו דברי תורה. קבוצה גדולה של בחורים היתה אוכלת בקביעות על שלחנו של האדמו"ר.

בדומה לישיבות אחרות למדו גם בסאטמר שיעור פשוט ושיעור עיון (סוגיא). את השיעורים נתן האדמו"ר על פי רוב בערבים ולעתים הם נמשכו עד שעות המאוחרות של הלילה. כל שבוע רביעי או חמישי למדו שיעור עיון. למעשה גם את השיעור הפשוט לימד האדמו"ר בצורת סוגיא. הוא היה עובר במהירות על החומר הקל בצורת "לימוד על הדף" והיה מתעכב רק כאשר היה מגיע לנושא מסויים או סוגיא מיוחדת. חומר זה היה מלווה בלימוד מהרש"א, מהר"ם, מהר"ם שיף ואחרים. הוא היה מצביע על ההבדלים והשיטות השונות של הראשונים והאחרונים. יוצא איפוא שגם השיעור הפשוט נלמד בלמדנות וחריפות גדולה. המסכתות שנלמדו בשיעור פשוט היו ברובן מן הסדרים: מועד, נזיקין ונשים. בסוגיות שנלמדו כל שבוע רביעי או חמישי, בחר האדמו"ר נושאים מיוחדים הקשורים בארץ ישראל. בין הסוגיות שלמדו יש לציין: "מצוות התלויות בארץ", "אין קניין לנכרי בא"י לאפוקי מידי מעשר", "קניין פירות כקניין גוף דמי" ועוד. לפעמים השתמשו בעלוני סוגיות, על נושאים אחרים, שרכשו מישיבות טאשנד וסקלהיד. בשעת לימוד הסוגיא התנהלו פילפולים חריפים בין האדמו"ר ותלמידיו. בכל השיעורים הללו יכלו למעשה להשתתף רק בחורים בעלי ידיעות רחבות ומעמיקות, שלמדו כבר במשך שנים רבות בישיבה בסאטמר או בישיבות אחרות. כאשר חשש הרבי שהבחורים לא הבינוהו ביקש מאחד מתלמידיו המצטיינים שיחזור על העניין. משנוכח לדעת שגם הלמדנים שביניהם לא ירדו לסוף דעתו, חזר על העניין שנית ביתר פשטות. עם הבחורים הצעירים שלא היו מסוגלים להבין את דברי האדמו"ר למד רבי חנניה יו"ט ליפא זצ"ל, חתנו המכונה "רבי ליפה'לה מסנטמיהאלי". בימי ששי, שבת ויום א' למדו כל בני הישיבה חומש ורש"י, או"ח ויו"ד. חומר זה למדו הבחורים על פי רוב לבדם או בהדרכתו של רבי ליפה'לה.

הבחינות בשיעור פשוט ושיעור עיון נערכו ביום חמישי ואילו הבחינות בחומש ורש"י, או"ח ויו"ד נערכו ביום ראשון. הבחינה נערכה בבית המדרש הגדול. הרבי ישב על הבמה והבחורים הסתדרו בתור על יד ספסלים ארוכים בזה אחר זה. כל מי שהתקרב אל הבמה נבחן ויצא, ובסוף השורה נוספו בחורים חדשים. הגבאים רשמו בקפדנות את שמות הנבחנים וחתמו על כרטיס המנזא את דבר השתתפותם בבחינה. מי שלא נבחן נמנע ממנו לאכול במנזא או שהוטל עליו קנס אחר. בבחינה היו חייבים כל התלמידים צעירים וגדולים. לפעמים היה מפתיע את הבחורים בשאלות מסוף החומר מתוך הנחה שאת החומר הזה לא לומדים ביסודיות. כמו כן היה מפתיע לעתים את

הבחורים הגדולים ביותר, שהצטיינו בחריפותם וחידושיהם ושאל אותם שאלות פשוטות ביותר בגמרא, בחומש ורש"י. הוא יצא מתוך ההנחה, שבחורים אלה מרוב פלפוליהם וחידושיהם אינם נותנים את דעתם על דברים יסודיים ופשוטים. פעם, בבחינה באו"ח שאל מה ההבדל בין גישתו של בעל מגן אברהם לבין גישתו של הרמ"א. מכל בחורי הישיבה ידע להשיב רק אחד שהעיר, שבעל "לבושי שרד" עומד על הבדלי הגישות של השניים. הוא נזף בכל בני הישיבה על כך שאינם לומדים ביסודיות. באותה הזדמנות הראה והסביר לכולם שיש ללמוד קטע של מגן אברהם עם מראי מקומות ועם המקורות, וכך יש לנהוג בכל לימוד ולימוד בלי לדלג על המקור שמצויין. הוא נמנע מלומר את שבחו של בחור בפניו, אבל כל בחור ישיבה היה מאושר כאשר ראה הבעת שמחה מוסתרת של רבו בזמן הבחינה, כי הבין מתוך כך שרבו שבע רצון מידיעותיו. לעומת זאת בחור שלא ידע את החומר על בוריו או שלא התנהג כהלכה קיבל נזיפה חמורה ביותר. בסאטמר למדו בניהם של אדמו"רים ורבנים ידועי שם, ורבי יואל טייטלבוים לא חשך את שבט ביקורתו גם מהם כאשר לא נהגו כהלכה. בהעדרו מן העיר ניהל את הישיבה ובחן את התלמידים רבי ליפה'לה.

כאמור קיים האדמו"ר את רוב שיעוריו בשעות הערב, לפעמים הפסיק את לימודו באמצע עניין ושקע בהרהורים עמוקים לשעה ארוכה עד שהיה נדמה לבחורים, שהאדמו"ר נרדם מרוב עייפות שהרי במשך כל השבוע למד כל הלילה ולא עלה על מיטתו לישון. מיד לאחר ההפסקה המשיך בלימודו מאותו מקום שהפסיק ובאותו עניין, כאילו לא הפסיק בכלל. מספרים שפעם אמר בלשון צחות: "אנשי כנסת הגדולה תיקנו תפילה בציבור, באו אדמורי"ם וחסידים ותיקנו אכילה בציבור ואני הוספתי שינה בציבור"[66]. גם בסעודה השלישית היה לפעמים שוקע בהרהורים באמצע דברי תורתו וכתוצאה מכך היתה הסעודה מתארכת בשעה שעתיים.

הבחורים התפללו בבית המדרש הראשי במניינים בזה אחר זה. כמו כן יכלו להתפלל בשאר בתי הכנסת ובתי המדרש שבעיר. מבחינה זאת לא היה צורך בהשגחה על הבחורים, כי כל מי שבא לסאטמר היה בחור ירא שמים. רק כמניין בחורים התפללו עם הרבי תפילת שחרית סמוך לצהרי היום. מאלה שהתפללו בשאר המניינים דרש שיתפללו בזמן תפילה הרגיל ולא יתאחרו. גם בלימוד העצמי של הבחורים לא היתה חובה להמצא בבית המדרש הראשי. כל בחור יכול היה ללמוד בכל בית כנסת, בית מדרש או באכסניה שלו[67].

היו בחורים שנותרו בין הזמנים בסאטמר, כי רצו לעמוד במחיצתו של רבם דוקא בימי החג. בימים אלה נוצרה אוירה לבבית מיוחדת במינה בין התלמידים לבין האדמו"ר. לפעמים הזמין אל ביתו קבוצת בחורים לחו"מ ושוחח אתם על חידושיו שהשמיע בדרשתו בשבת הגדול, בשבת תשובה או בחג. הבחורים ניסו לפעמים להפריך את חידושיו והיו מקרים שהודה בפניהם, שחידושיו אינם עומדים בפני הביקורת.

66. מפי י. י. כהן.
67. ראה י. י. כהן, הספריות שלי, תגים, ירושלים תשל"ב, חוב' ג—ד, עמו' 128.

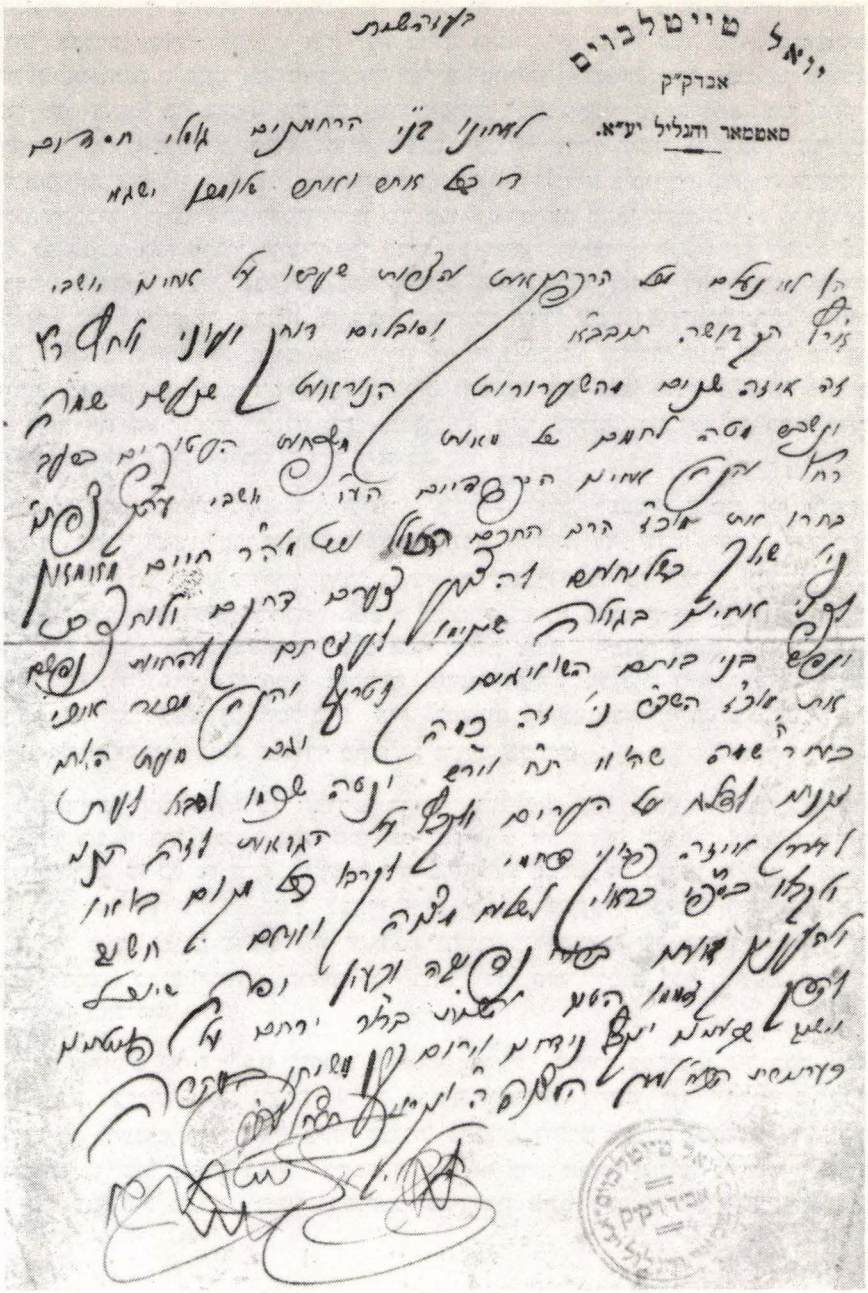

האדמו"ר ממליץ לסייע לשד"ר מצפת ר"ח מאמאן, שנשלח לאסוף כספים לעניי א"י

האדמו"ר בביקורו בא"י (יורד מן הרכבת). בחלון נראה הרה"ג ר"ש וואזנר שליט"א

האדמו"ר בביקורו בירושלים. משמאלו רבי ליפא שוורץ

לימין האדמו"ר עומד רבי יוסף אשכנזי ומשמאלו רבי עזריאל גליק (המשמשים בקודש)

האופי החסידי של ישיבת סאטמר

הישיבה של רבי יואל טייטלבוים היתה ישיבה חסידית בחיי יום יום ובהופעה החיצונית של הבחורים. כמעט כולם לבשו קפוטות או מעילים ארוכים, חבשו כובעי קטיפה ("ביבער היטלעך") וחגרו אבנטים ("גארטליך"). רק בודדים לבשו מעילים קצרים וחבשו כובעי בד רגילים. בחורים אלה המשיכו בהופעתם החיצונית כפי שהיו רגילים בבית אבותיהם, אם כי מבחינה רוחנית "נדבקו" גם הם מהרוח החסידית. פעם התבטא הרבי על אחד מבחוריו ואמר עליו: "הנה בחור זה חסיד ברוחו, ואשכנזי בלבושו". לא היה כל לחץ על בחורים אלה שישנו את אורח חייהם. הגבאים הקפידו, שהפיאות לא תהיינה מוסתרות מאחורי האזניים. כולם הלכו למקוה יום יום, הרבו באמירת תהלים ועיינו כל אחד לעצמו בספרי מוסר.

הרבי לא היה צריך להטיף או לכפות אורח חיים אלה על הבחורים. הוא הקרין מתפיסת עולמו על בחוריו בהיותו להם לדוגמא ולמופת באורח חייו. הבחורים ספגו לתוכם את רוח החסידות בהאזינם לדבר תורתו שהשמיע על יד שלחנו בלילות שבת, בסעודה שלישית, בחגים ובהזדמנויות אחרות. בדברי תורה אלה היה מרבה לצטט את דבריהם ומעשיהם של גדולי האדמורי"ם שקדמו לו. הבחורים נהגו לצום בימי השובבי"ם, אולם רבם ביקש לא לתת פרסום לכך ולא להתגאות במידת חסידותם. מסיבה זאת לא קראו בתורה בימי השובבי"ם בישיבת סאטמר. בחודשי אלול היו הבחורים לומדים כל הלילה ובשעה שש בבוקר אמרו כשעתיים תהלים, קראו שמע ולאחר שינה של כשעתיים חזרו להתפלל שחרית עם רבם. החסידות באה לידי ביטוי בעיקר בשבתות ובחגים. התפילות נאמרו אז בהשתפכות נפש גדולה יותר ובמשך זמן ארוך יותר. לעומת זאת בימות החול היו הבחורים טרודים בלימודיהם והיו צריכים להספיק את אותה כמות של לימודים שהספיקו בישיבות אחרות. החסידות לא היתה על חשבון הלימוד או כתחליף ללימוד כי אם כתוספת ללימוד הרגיל. כל בחור היה צריך להתפנות לפחות פעם בחודש לאסוף צדקה מתושבי סאטמר והרבי חילק כספים אלה בין עניי ישראל. מלבד המצוה של צדקה כשלעצמה הוא ראה בפעולה זאת גם ערך חינוכי חשוב שמחנך את הצעירים לאהבת ישראל.

מן הראוי לציין שבסאטמר היו עוד שלש ישיבות שבכל אחת מהן למדו עשרות בחורים. בישיבת "קרן לדוד" בהנהלתו של רבי יוסף גרינוולד למדו כשמונים בחורים. בישיבתו של רבי אלעזר פיש מביקסאד למדו כחמישים בחורים ברובם יוצאי מארמורש, ומספר דומה של בחורים למדו אצל הדומ"ץ ר' מאיר רוזנבום בנמטי, בפרבר של סאטמר, גם הם ברובם ממארמורש.

מלחמתו של האדמו"ר מסאטמר נגד הציונות

מנעוריו התגלה רבי יואל טייטלבוים כאיש סופה וסערה ובמיוחד בענייני דת הוכיח את עצמו כאיש מלחמות ללא כניעה וללא ויתורים. במלחמתו בציונות לא חל אצלו שום שינוי במשך כל השנים. הוא נלחם בה לאחר המלחמה והשואה, כשם שהוא לחם בה קודם לכן.

עיקר התנגדותו נגד הציונות מבוססת על הגמרא בכתובות. שם נאמר שהקב"ה השביע את ישראל ואומות העולם שלש שבועות: "אחת שלא יעלו ישראל בחומה, ואחת שהשביע הקב"ה את ישראל שלא ימרדו באומות העולם ואחת שהשביע הקב"ה את עובדי כוכבים שלא ישתעבדו בהן ישראל יותר מדאי"[68]. מכאן שאין ליהודים לדחוק את הקץ ולהקים מדינה יהודית לפני ביאת המשיח. חיזוק לדבריו הוא מצא בדברי המהר"ל מפראג, שטען שהשבועות הללו הן בבחינת "יהרג ואל יעבור", כלומר גם אם ירצו להכריח את היהודים לצאת מן הגלות לפני ביאת המשיח אסור להם לעבור על השבועה[69]. הוא דוחה את טענתם של האומרים שמאחר שהאומות לא קיימו את השבועה, שלא להכביד על ישראל יתר על המידה, גם היהודים פטורים מן השבועה "שלא יעלו בחומה". לדעתו אין שבועת היהודים תלויה בשבועת האומות. האומות שעברו על השבועה יענשו על כך, וזה עניינם[70].

הציונות והקמת המדינה היהודית הן בבחינת נסיון, בהן מנסה ה' את בני ישראל אם ילכו שולל אחר רעיונות אלו, כשם שניסה את בני ישראל בימי השופטים ובימי בית ראשון לראות אם ילכו שולל אחר נביאי השקר, שהטיפו לעבודה זרה[71]. על סמך דברי הרמב"ם באגרת תימן הוא מסיק שלפני ביאת המשיח לא יהיו כל ממשלה או שלטון ליהודים, וכל נסיון לקיים שלטון יהודי לפני מלכות בית דוד רק מעכב את הגאולה[72].

האשמה הכבדה ביותר שהוא מאשים בה את הציונות היא אחריותה לשואה בה ניספו ששה מיליון יהודים. השואה באה, לדעתו, כעונש משום שהציונים לא קיימו את השבועה "שלא לעלות בחומה". שנית, הוא טוען כי הציונים עצמם עודדו במשך שנים רבות לפני השואה את הגויים לשנאת ישראל והציעו לגרש את היהודים מתוכם כדי שיוכלו להקים ממשלה יהודית בארץ. ואלה דבריו של האדמו"ר מסאטמר:

"ואין איש שם לב כי ע"י הכתות האלו שמשכו לב העם ועברו על השבועה על דחיקת הקץ ליקח מלוכה וחירות קודם הזמן נהרגו ר"ל ששה מיליונים מישראל

68. כתובות, דף ק"י ע"ב—קי"א ע"א. העניין של שלשת השבועות מובא בעקבות מעשיו של ר' זירא שרצה להתחמק מעיני רב יהודה ולעלות לארץ. הוא חשש מר' יהודה שאמר "כל העולה מבבל לא"י עובר בעשה שנאמר בבלה יובאו ושמה יהיו עד יום פקדי אותם נאום ה'".

69. ראה בספרו ויואל משה, עמ' נ"ג: "ויותר מזה כתב המהר"ל מפראג ז"ל בספרו נצח ישראל פ' כ"ד שמאריך שם טובא בדין אלו השבועות שלא לשנות כלל בעניין הגלות וסיים לבסוף לפרש מה שאמרו שהשביען בדורו של שמד וז"ל שר"ל אף אם יהיו רוצים להמית אותם בעינויים קשים לא יהיו יוצאים ולא יהיו משנים בזה". וראה גם עמ' ס"ג: "ובעיקר הדבר מ"ש המהר"ל ז"ל שלעבור על השבועות הוא ביהרג ואל יעבור ואף אם יכופו אותם במיתה של כל מיני עינויים קשים לצאת מן הגלות אסורים לצאת מן הגלות ממש כדין שמד".

70. שם, עמ' קל"ה: "ויש אפיקורסים שאומרים שכיון שהאומות לא קיימו את השבועה לכן יש גם לנו ח"ו היתר לעבור על השבועה, וזה הבל הבלים שאין אלו השבועות תלויים זה בזה, שלא השביע אותנו הקב"ה בשביל טובת האומות אלא לטובתנו... אבל אין לזה שייכות עם שבועתנו".

71. שם, בהקדמה, עמ' ח, י"ט.

72. שם, עמ' קכ"ה.

כי מלבד שזהו עונש המר המבואר ע"ז בגמרא אני מתיר את בשרכם... אבל הם עשו גם פעולות נוראות לדבר, כי מלבד שעוד בתחילת התיסדותם במשך שנים רבות הרבו במלשינות נוראות על ישראל אצל האומות ודברו עליהם בפני השרים קשות שמסוכנים מאוד להאומות וצריכים לגרשם מן הארצות בחשבם שעי"ז יהי' קל להם יותר לבצע זממם לבא לארץ ישראל ולארגן שם ממשלה וכבר ראינו אז במכתביהם של גדולי ישראל שפחדו ורעדו מאד אימת מות מהמלשינות שלהם שלא יהי' עי"ז מה שבעוה"ר כן הי' אח"כ... וממדינת אונגרן נתברר קצת מן הפעולות גם במשפט שהתנהל בא"י בזה"[73].

בהמשך הוא טוען, שבגלל הפעילות הציונית אי אפשר היה להציל רבבות יהודים ולהביאם לארץ. האנגלים סגרו את שערי הארץ רק משום שראו שהציונים רוצים להקים ממשלה ומדינה משלהם. יתר על כן, את רשיונות ההגירה מסרו הבריטים בידי הציונים, והם חילקום רק בין אנשי שלומם, שהיו מוכנים ללכת בדרכם ומנעו את העלייה מאחרים[74].

את אנשי אגודת ישראל מאשים הרבי מסאטמר שהם משתתפים בממשלה בנימוק שהם נלחמים למען "כבוד השי"ת ותורתו הקדושה" ולמעשה מחפים על כל מעשיה של הממשלה. הוא מציין עוד, שאמנם היו בעבר רבנים גדולים שלימדו סנגוריה על האגודה "בחשבם שהמה לוחמים עם הציונות והמזרחיות", אולם כיום מתברר, שהם ששים ושמחים להיות שותפים פעילים בממשלה ויוצרים חזית משותפת עם המזרחי כדי לתת גיבוי לממשלה החילונית[75].

האדמו"ר מסאטמר בקרב חסידיו בויליאמסבורג שבברוקלין

לאחר שהאדמו"ר מסאטמר הגיע בשנת תש"ו (1946) לויליאמסבורג החלו ניצולי השואה החרדים להסתופף מחדש בצילו. בשנת תש"ח נוסדה קהילת "ייטב לב דסאטמר" ומיד החלו לנהור לשם אלפי חסידים. תוך שנים אחדות הפכה ויליאמסבורג למרכז חסידי ההונגרי הגדול ביותר בעולם. כיום יש לקהילת סאטמר השפעה ישירה ועקיפה על כל היהדות האורטודוקסית החרדית בארצות הברית ובעולם כולו. חסידי סאטמר הקימו מעין "אימפריה" משלהם עם מוסדות כלכלה, חינוך וצדקה. יהודים שראו ברכה בעמלם

73. שם, עמ' קפ"ב. וראה גם עמ' רי"ב: "גם בשפ"ד ידיהם דמם מלא והן המה הסיבה להשבר הנורא של הריגת ששת מיליונים מישראל וגם מאז וע"ע נהרגו הרבה רבבות מישראל בגלל הרעיון הטמא הזה של הקמת מדינה בחרב ובזרוע בשר טרם שהגיע הזמן מהקב"ה והמה מופקרין ומפקירין את כלל ישראל בעבור הגיעת [הגאות] והשררה שלהם". ראה גם בהקדמה לספרו עמ' ה, ח.

74. שם, עמ' קפ"ד.

75. שם, עמ' קפ"ט: "אבל דא עקא שכל הדתיים המשתתפים עם מלכות המינות והאגודה בתוכם מחפין עליהם ועומדים על ימינם להצילם מכל נזק והפסד ובושה". וראה שם עמ' ר"כ: "אמנם היו גדולים וצדיקים שהיתה כוונתם לשמים שהחזיקו את האגודה בחושבם שהמה הלוחמים עם הציונות והמזרחיות... אבל בעת שרצו הציונים לקבלם וליתן להם חלק בממשלתם... נכנסו לתוכה בשמחה ובששון והמה למדינה הציונית חיזוק רב. וכן על המזרחי שמעולם צווחו עליהם שהמה מהרסי הדת, אבל כשרוצים לקבל אותם בחבורתם, ששים ושמחים לקריאתם ונותנים להם שם חזית הדתי".

פתחו מפעלי תעשייה ובתי עסק למיניהם ודואגים לתעסוקה לאברכים בני המקום ולמהגרים חרדים שמתישבים בויליאמסבורג. מאות אברכים יוצאים יום יום לעבודה בבתי מלאכה ומתפרנסים מיגיעת כפיהם וחוזרים לעת ערב לתפילה בצבור וללימוד דף גמרא בבתי המדרש השונים.

אלפי צעירים לומדים במוסדות החינוך של סאטמר החל מגן ילדים עד לישיבה לגדולים. שלטים ענקיים מתנוססים על מוסדות החינוך של סאטמר ועליהם רשום: "ישיבה ומתיבתא תורה ויראה דסאטמר". עשרות אוטובוסים להובלת ילדים ומאות הורים עם מכוניות פרטיות מובילים יום יום את ילדיהם למוסדות החינוך של סאטמר. את מוסדות החינוך השונים מקיימים חסידי סאטמר בעצמם מתוך תרומותיהם של העשירים והעניים כאחד.

האדמו"ר מחלק לצדקה את כל הפדיונות שמקבל מחסידיו. תלמידי וחסידי סאטמר הולכים בעקבות רבם ומסייעים לאלמנות, יתומים, חולים, כלות עניות ולכל מי שנזקק לעזרתם. כל יהודי נזקק שמזדמן לויליאמסבורג זוכה בקרב חסידי סאטמר לחמימות יהודית וללב יהודי חם. מספר ניכר של שכונים, ישיבות ומקוואות בארץ ישראל הוקמו ומתקיימים מתרומתם של חסידי סאטמר. בין התורמים והמארגנים של פעילי סאטמר נמנים, ר' געצל ברגר (מאנגליה), ר' ישראל זופניק, ר' יוסף אשכנזי (בנו של ר' פייביש אשכנזי זצ"ל הי"ד, שהיה הגבאי של האדמו"ר בקראלי, ובסאטמר), ר' לייביש לעבקוביץ, ר' סנדר דייטש ואחרים.

מטרותיה העיקריות של חסידות סאטמר היו ונשארו: קנאות למען תורת ה', הבדלות מעוברי עבירה, התמדה בלימוד התורה ודרכי מוסר, צדקה לעניי ישראל ומלחמה בציונות.

פרק כ"ח

ישיבת טאשנד

העיירה טאשנד (ברומנית: Tăsnad) שוכנת במחוז סילאד' שבטרנסילבניה הצפונית. בעיירה התגוררו לפני השואה כמאתיים משפחות יהודיות בקרב אוכלוסיה כללית של 7.000 נפש בערך.

בשנת תקצ"ג (1833) התקבל לרבה של הקהילה רבי חיים בצלאל פאנעט, בנו של רבי יחזקאל פאנעט רבה הראשי של טראנסילבניה. אחריו כיהנו כרבנים רבי שלמה הכהן רוזנברג (תרל"ו—תרנ"ח) ורבי שמואל אהרנגרובר, שנפטר בשנת תר"פ (1920). השניים ניהלו ישיבות עם מספר מצומצם של בחורים[1].

טאשנד התפרסמה בעיקר בין שתי מלחמות העולם. בתקופה זו ניהל בה המהר"ם בריסק, רבה האחרון של הקהילה, את הישיבה הגדולה ביותר בין ישיבות הונגריה ורומניה.

רבי מרדכי בריסק הי"ד זצ"ל (מהר"ם בריסק)

תולדותיו ואישיותו

רבי מרדכי בריסק, רבה האחרון של טאשנד, היה מגדולי הרבנים ברחבי הונגריה ורומניה בשנים שלפני תקופת השואה. הוא העמיד דור שלם של רבנים ותלמידי חכמים. מספר תלמידיו הגיע לאלפים.

מהר"ם בריסק נולד בטיסה דדה שבהונגריה בשנת תרמ"ז (1887) לאביו ר' יהושע, רבה של עיר זו, מגזע חכמי בריסק דליטא[2]. בנעוריו למד תחילה בבית אביו, לאחר מכן שקד על התורה במשך שנים רבות בישיבת הרב מרדכי ליב וינקלר, בעל "לבושי

1. ראה במפורט על הקהילה והישיבה בספרי "טאשנד", ירושלים תשל"ד. חלק מן הספר הופיע בנפרד בשם "ישיבת מהר"ם בריסק", ירושלים תשל"ד. כבן העיירה טאשנד, בה גדלתי ובישיבתה למדתי, ליקטתי פרטים רבים מפי זקני הקהילה ומפי תלמידי הישיבה לשעבר. בשני הספרים הנ"ל הבאתי תמונות ומסמכים נוספים שאינם מופיעים כאן.
2. ראה מאמרו של צבי יעקב אבראהאם, הרב מרדכי בריסק טאשנד, ב"אלה אזכרה", בעריכת יצחק לווין, ניו־יורק תשי"ז, כרך ב, עמ' 73—80. ראה גם מאמרו של א. מ. ישראלי "דער מהר"ם בריסק זצ"ל" בעתון "דער איד" (ניו־יורק), כ"ט סיון תש"ך, פרשת קורח עמ' 2. הערות חשובות על הרב וישיבתו שמעתי מפי תלמידיו המובהקים והמצטיינים הרב שלמה חיים ברנשטיין, ר' יעקב אליה אפרתי, ר' עקיבא שרייבר, ר' צבי פרנקל ור' שמחה לבין מירושלים.

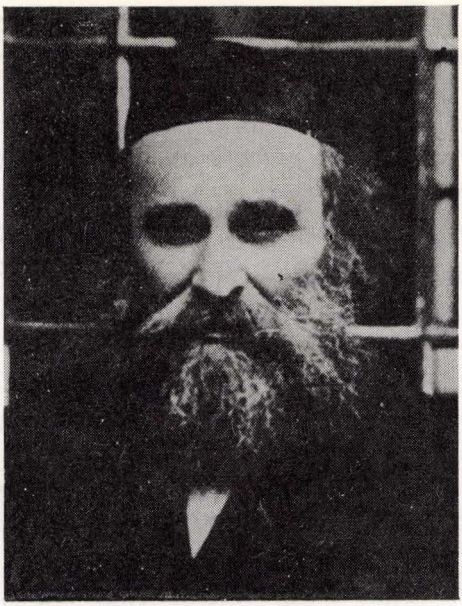

הרהגה"צ ר' מרדכי בריסק זצ"ל הי"ד

מרדכי" בה"־מאד[3] והוסמך על ידו לרבנות. מסמיכיו האחרים היו הרב אברהם יצחק גליק מטולצובה ור' פנחס קליין רבה של סוליש. בגיל עשרים נשא לאשה את בתו של הרב ממארגרטן הרבנית גיטל בת ר' שמואל זלמן וינברגר. האחרון היה בנו של הרב יהושע אהרן צבי בעל המהריא"ץ[4]. בהיותו אברך צעיר התמנה לדיין במארגרטן והקים לו ישיבה במקום. בתקופה זו סדר ופרסם את כתב היד "שאלות ותשובות מהריא"ץ". לספר זה הוסיף הערות חשובות משלו בשם "בניין יהושע".

בשנת תרע"ט (1919) התקבל כרבה של טאשנד והגליל. בבואו לטאשנד התחיל במרץ רב לארגן את החיים היהודיים הדתיים במקום. בתחום זה הזדמנה לו שעת כושר גדולה יותר מאשר לרבנים שקדמו לו. בימי כהונתם של הרבנים שקדמו לו היתה טאשנד חלק של יהדות אוסטרו הונגריה אשר גדלה בה השפעת הנאולוגים ואנשי השטאטוסקוואו. לעומת זאת, בימי מהר"ם בריסק היתה טאשנד חלק של טרנסילבניה שסופחה לרומניה ולמעשה נותקה מכל רוח של השכלה והתבוללות. בתקופה זו התרבו כאן קהילות חרדיות וחסידיות במספר רב. הוא ניצל רוח חדשה זו עד תומה. חשיבות מיוחדת במעלה יחס לחינוך היהודי, לכן עם בואו לטאשנד דאג למלמדים מסורים ל"תלמוד תורה" בו יכלו ללמוד ילדי עניים תמורת תשלום סמלי או בחינם. הוא מינה שוחטים מומחים ומתאימים לתפקידם. בעיירה נהגו לספר שבבואו לטאשנד פגש באחד

3. ראה שאלות ותשובות מהר"ם בריסק, ניו־יורק תשכ"ג ח"א סי' מ"ה: "כי אני מתלמידי אדמו"ר הגאון בעל הלבושים ז"ל".
4. ספרו נודע בשם שאלות ותשובות מהריא"ץ, מארגרטן תרע"ג.

השוחטים של כפרי הגליל אשר ישב על מפתן אחת החנויות ואכל מפתו. הרב נדהם מהופעתו של השוחט "האוכל בשוק" וביקש לבדוק את חלפיו (סכיניו). הוא נוכח לדעת שרובם פגומים ופסולים לשחיטה. השוחט התחנן לפניו: "אל תביאני לא לידי נסיון ולא לידי בזיון". המהר"ם החליט להקציב לו הכנסה קבועה מכיסו הפרטי ובלבד שיפסיק את השחיטה לגמרי. מבעלי האטליזים הכשרים דרש שיחזיקו בחנויותיהם אך ורק בשר כשר ואת הבשר הטרף יחזיקו בחנות אחרת. בבניין החדש של הרב הוקמו מספר חנויות מיוחדות שבהן רוכזו כל האטליזים הכשרים. ביוזמתו הוקמו ארגונים דתיים שונים כגון גמילות חסדים, חברת ש"ס, תפארת בחורים ועוד. הוא דאג להקמתה של המקווה החדשה במקום הישנה והמוזנחת.

המהר"ם בריסק התפרסם מהר מאד ביושרו ובתום לבבו בין יהודים ונוצרים כאחד. כאשר פרצו סכסוכים בין יהודים ונכרים העדיפו אפילו האחרונים לפנות אל הרב מאשר אל בית המשפט. הוא סירב לקבל מתנות לכבוד החגים. לעומת זאת דאג לספק את צרכיהם של הנזקקים במקום. הוא נהג לחלק בעצמו לעניי העיר יין, תפוחי אדמה ומצות לקראת חג הפסח. כן נהג לתת צדקה ביד נדיבה גם לקראת חגים אחרים[5]. למטרה זאת השתמש בכספים שקבל מפסקי דין שפסק לבעלי דין שבאו מחוץ לעיר, כי מהמתדיינים המקומיים שבאו לפניו לא לקח כלל דמי פסק דין. בבית הכנסת נהג להטיח דברים קשים נגד כל פרצה בדת ישראל. לפעמים לא נרתע אפילו בשעת הספד להטיף דברי מוסר ותוכחה למשפחת הנפטר. באחת ההזדמנויות, כאשר נפטר יהודי שלא הקפיד ביותר על מצוות מסויימות, פתח הרב את דברי ההספד שלו: "אחיו של יעקב מת". המבינים הבינו את הרמז למעשי עשיו של הנפטר. הציבור קיבל את דבריו ללא תרעומת משום שהוא עצמו היה למופת במדותיו התרומיות ובחסידותו. את הסובבים אותו הקסים בהופעתו ובכנות דבריו, הכל ראו בו את האדם הבורח מן הכבוד ורודף שלום.

למסירותו לקהילה ולישיבה לא היתה גבול. לפעמים יצא לכפרי הגלילות לבקור חולים, ללווייה או בענייני דת אחרים ובו ביום הספיק לשוב עייף ורצוץ ונתן את שעורו כרגיל בישיבה ובשעות מאוחרות יותר נתן את השיעור בפני ציבור הלומדים מקרב בעלי בתים של הקהילה.

בשיטת החסידות שלו הושפע מצדיקי בעלז ומונקאטש. הוא נהג לטבול במקוה לפני התפילה כל יום ואפילו בימי החורף הקרים ביותר. את השטריימל חבש בעיקר בביתו ובין בחורי הישיבה, אך נמנע על פי רוב מללכת בו לבית הכנסת הגדול, כי זו היתה אחת הדרישות של חברי הקהילה אשר היו ברובם מן האסכולה האשכנזית-ההונגרית שהסתייגו מן החסידות. בשעה שהשיא את בתו בשנת 1935, הופיע לחופה בשטריימל וכולו קורן מאושר. ראש הקהילה, אשר ידע את לבטיו של הרב ביחס להופעתו החיצונית, הוקסם כל כך מלבושו עד שהציע לו להופיע בצורה זאת גם בבית הכנסת. הצעה זו הסבה לו קורת רוח רבה ביותר.

5. ראה מאמרו של אריה גפני, מטושנד ועד נתניה, בעתון "שערים", יום ב' כ"ט מנ"א תשכ"ז (4.9.67).

מפאת טרדותיו בענייני הישיבה והקהילה נותר לו זמן מועט ביותר לבני משפחתו. למעשה ראה את בני ביתו רק בזמני הארוחות וגם אז מיעט בדיבורים מיותרים. גם בסעודותיו בשבתות ובחגים לא היתה לו פרטיות מלאה כי על שולחנו היו מסובים כל בני הרבנים שבאו ללמוד בישיבתו. בכל זאת יכול היה כל אחד להבחין בנקל באידיליה המשפחתית ששררה בביתו. הבנים והבנות כינו את ההורים "אבא שיחיה", "אמא שתחיה". הרב מצדו היה חדור אהבה אבהית לכל אחד מבני משפחתו. הילדים כונו "בער'לה", "שיע'לה". כינויי החיבה הקצרים "מחמד עיני", אישון עיני" בתשובותיו לבנו הרב ר' אהרן צבי ז"ל, נוגעים ממש ללב הקורא[6].

בבית המדרש של הבחורים היה לעתים מופיע לפני התיבה כשליח צבור והלהיב את תלמידיו בלהט הדתי של תפילתו. רושם בל ימחה השאירו על הבחורים תפילת השחרית שלו בשבתות, ברכת ראש חודש, אמירת ההלל ועוד. קטעי תפילה אחדים כגון "יסור יסרני יה ולמות לא נתנני" (מתוך תפילת הלל), נאמרו על ידו בבכי ובהתלהבות כה גדולה עד שחדרו לנבכי נפשם של כל המתפללים. הבחורים חיכו בקוצר רוח לקטעי תפילה אלה של הרב כדי ליהנות מחויה דתית והתרוממות רוח שקשה לתארן.

בביתו היה ארון ספרים ענקי של כעשרה מטרים לאורך הקיר, עם ספרים נדירים ביותר. בערב יום הכפורים הפיל את עצמו לעבר ארון הספרים וביקש מחילה מספריו על שלא עיין בהם כביכול במידה מספקת במשך השנה. כשם שידע להתעצב בימים נוראים כך ידע גם לשמח במועדים אחרים. בשמחת תורה הפתיע את תלמידיו בכוחו הפיזי העצום כאשר רקד במשך שעות ארוכות בששת הכיוונים של הנעת הלולב כשספר תורה בידו. בפורים שתה יין במידה ונהג להוסיף את ההערה "יין ישמח לבב אנוש", "אנוש" פירושו "אבער נישט שכור" (באידיש: "אבל לא להיות שכור"). בהזדמנות זו נהגה להתבונן בבחורים אשר הציגו מחזה מיוחד לכבוד פורים. בחנוכה האזין לצלילי מקהלת הבחורים ששרה "מעוז צור ישועתי" ולאחר מכן הפליג בדברי פלפול עמוקים ומסובכים בסוגיא שבה עסקו הבחורים. התלמידים שנוכחו במעמד מסוג זה אומרים עד היום "אשרי עין ראתה כל אלה".

ארגון הישיבה

כאשר בא המהר"ם לטאשנד הוא היה כבן שלשים ושלש שנה בלבד. בחורים אחדים עברו אתו יחד ממארגערטן. בערי הסביבה היו כבר ישיבות מבוססות, ביחוד בסאטמר, קראלי, שימלאו ועוד. בכל זאת לאחר שנים אחדות היתה הנהירה הגדולה ביותר לטאשנד אל הרב הצעיר אשר היה עדיין בראשית דרכו. אחד מפלאי הישיבה הוא שהאכסניות של תורה קמו דוקא בעיירות הקטנות הנדחות ולא בקהילות הגדולות. כפי הנראה הסיחה העסקנות הצבורית את דעתם של רבני הקהילות הגדולות ולא נותר להם פנאי להתמסר לתלמידיהם שבישיבה.

הישיבה הפכה לראש כל מאוייו של המהר"ם בריסק. בניהול הישיבה גילה כושר ארגוני ודידקטי עצום. כל חייו היו קודש לישיבה. התמסרותו הרבה לתלמידיו ולישיבה

6. שו"ת מהר"ם בריסק, סי' מ"ז, ס"ד; ח"ב סי' ל"ב. בחלק א' סי' צ"א הוא מציין את המאורע שבנו יהושע הגיע למצוות.

הביאה לו פרסום עולמי. בהקדמה לספרו שו"ת מהר"ם בריסק[7] הוא מכיר תודה לתלמידיו שבזכותם הגיע לשיא התפתחותו התורנית ובגללם נודע שמו בעולם הרבני. הוא בעצמו ניהל את כל ענייני הישיבה ללא משרד וללא כל מנגנון אדמיניסטרטיבי. הוא עצמו היה ראש הישיבה, מגיד השעור, המנהל האדמיניסטרטיבי, המשגיח והמדריך הרוחני[8]. כדי שהבחורים לא יזדקקו לאכול אצל בעלי הבתים בעיר ("עסען טעג"), החליט להקים עבורם את ה"מענזא" ושם יכלו לאכול ארוחת צהריים חמה. הוא עצמו דאג לגיוס הכספים בשקט ובצנעה. על מקורות הכספים לא הרבו לדבר בישיבה. התשלום במענזא היה מודרג ומותאם ליכולתו הכלכלית של התלמיד. העניים שביניהם אכלו חינם והעשירים שלמו סכום גבוה יותר כדי לכסות את הגרעון. באחד מנאומי הפתיחה בראשית שנת הלימודים העמיד את תלמידיו על הקשיים הכלכליים של החזקת הישיבה ואמר להם: "צאו, התפרנסו זה מזה". היה זה רמז שקוף שהבחורים העשירים יצטרכו לכסות חלק מהחזקת העניים שביניהם.

בתקופה שבין הזמנים נסעו קבוצות של בחורים לכפרי "הגליל"[9] ואספו תבואה אצל בעלי הבתים ובה ספקו קמח לצרכי המענזא ולאפיית לחם במאפייה מיוחדת שספקה לחם לבחורים במחיר מוזל. לבחורים נצרכים נמכר לחם וחלב מטעם הישיבה במחיר מינימאלי. כל בחור הביא עמו לחם לארוחת הצהרים במענזא.

הבחורים גרו ברובם בחדרים שבבתים פרטיים אצל יהודים ולא יהודים כאחד. השגת החדרים וארגונם היו ג"כ מדאגותיו של הרב בתקופה שבין הזמנים. במרוצת השנים נבנה בניין מיוחד שנקרא "בית נפתלי"[10] ששמש כאכסניה למאה בחורים אשר שלמו שכר דירה סמלי בלבד. בחצר בית המדרש ובחצרו הפרטי של הרב הוכנו עצים להסקת התנורים בישיבה ובבית הרב בימי החורף הקרים. הבחורים הנזקקים נהגו לסחוב במסתרי הלילה גזרי עצים אחדים לדירתם כדי להפיג את הקור הגדול שבחדרם. הרב מרדכי ששמע על כך העלים עין ובלבד שילמדו תורה. הבחורים נהגו לספר שהוא אף הדליק לפעמים את החשמל שבחצר כדי שהבחורים לא יפלו ולא יפצעו בשעת המעשה.

לצרכי הישיבה נבנה בתחילה בית מדרש אשר הכיל בדוחק רב כמאה וחמישים מקומות. בשנות השלושים יצא שמה של טאשנד לתהילה ובחורים רבים נהרו אליה מרחבי רומניה, הונגריה וארצות אחרות. כך הגיע מספר הבחורים בשנת תרצ"ה לארבע מאות וחמישים בערך. בית המדרש נעשה צר מלהכיל אותם. הרב מרדכי נאלץ היה ללמד את שעוריו בשני מחזורים לסרוגין. כל מחזור של שעור נמשך כשעתיים וחצי

7. ראה שו"ת מהר"ם בריסק. הקדמת המחבר לחלק א: "כחם ועוצם ידם (של הבחורים) עשו לי את החיל הזה". וראה בהקדמת המחבר לחלק השני: "וכבר מילתי אמורה בהקדמה לחלק הראשון שתלמידי בית מדרשנו הי"ו הביאוני עד הלום והן המה נתנו גרעין הזרע מהם ועל ידיהם שמו בי עיניהם גם ת"ח אחרים הגדולים והטובים ממני".
8. ראה עתון "שערים" שם. לתאור הישיבה ראה גם מוסדות תורה באירופה, ניו־יורק 1956, עמ' 441—444.
9. בשם "גליל" כונו הכפרים אשר היו תחת פיקוחו של הרב. בתחום הכלכלי ועניני המענזא היה פעיל ביותר התלמיד "גבאי דחברה מזונות" צבי פרנקל אשר היה חביב ביותר על רבו. במסירות נפש נסע בעגלות למרחקים להביא תבואה למען הישיבה.
10. על הנדבן נפתלי פייערשטיין שעל שמו נקרא הבנין ראה להלן.

והרב לימד את תלמידיו ברציפות כל יום כחמש שש שעות לפנות ערב ובערב. כדי להתגבר על קשיי המקום, נבנה בשנה ההיא צריף גדול וכן התחילו לבנות את בית המדרש הגדול "בית נפתלי" על שם הנדבן נפתלי פייערשטיין[11] מארצות הברית. בניית בית המדרש המפואר בן שתי הקומות הסתיימה בשנת תרצ"ו. הקומה התחתית שמשה כחדר אוכל של המענזא והעליונה ללימוד ולתפילה. קירות בית המדרש מבחוץ עוטרו בכתובות עבריות ענקיות שנראו למרחקים. הפסוקים "נפתלי אילה שלוחה", "נפתלי שבע רצון" שהיו רשומות על הקירות, רמזו על נדבת לבו של התורם ר' נפתלי פייערשטיין.

בבית המדרש היתה קיימת ספרייה צנועה. "גבאים דחברה קניין ספרים" עזרו לרב לשמור על שלימות הספריה ולרכוש ספרים חדשים מכספי התרומות. כאשר גדלה הישיבה עלה בדעתו של הרב להדפיס "עלוני סוגיא" ("סוגיא בלעטער"), אשר כללו מבחר של מפרשים ידועים. לאחר שהחלו פעם להשתמש בשיטה זו, המשיכו לאחר מכן כל שנה להדפיס בבית הדפוס של ר' לייביש לווינגר בטאשנד מספר עלונים מסוג זה[12]. המקורות שבסוגיא נלקטו ע"י הרב בעצמו ונערכו והוגהו על ידי תלמידו שלמה חיים ברנשטיין.

בישיבה היו שני סוגי תלמידים. לסוג הראשון השתייכו הצעירים המתחילים אשר למדו בחברותא של ארבעה-חמשה ונעזרו במדריך אשר נהג להכין את הבחורים לפני השעור וחזר ושינן עמם את החומר לאחר השעור[13]. לסוג השני השתייכו הבחורים המתקדמים אשר היו מסוגלים ללמוד דף גמרא לבדם ללא מדריך. האחרונים למדו בחברותא של שניים או שלשה. לדרגה זו של לימוד עצמי שאף להגיע כל בחור בטאשנד[14]. לפנות ערב הופיעו כולם לשעורו של הרב. רק בודדים מבין הבחורים המתקדמים למדו לקראת סמיכה לרבנות ואף הוסמכו על ידי הרב מרדכי.

המהר"ם בריסק נמנע מלמיין את תלמידיו לפי כתות. בשנת תרפ"ו הוזמן לועידה של רבנים ומנהלי ישיבות בבודפשט. נציגים של היהדות החרדית מארצות הברית הציעו לבאי הועידה לארגן בכל ישיבה כתות ומגמות במטרה להסמיך את הבחורים למשרות של רבנים, דיינים, שוחטים, מלמדים וסופרים. המהר"ם התבקש ע"י נשיא הלשכה האורטודוקסית שבטרנסילבניה להשיב להצעה. בנאומו הכריז שלא יתכן למדוד בחור ישיבה באופן מכני לפי ידיעתו בתורה בלבד. לדעתו בחור ישיבה נמדד לפי ידיעתו בתורה ושלמות מידותיו. מכאן שהחלוקה המכנית הקיימת באוניברסיטאות ובאולפנות

11. ר' נפתלי פייערשטיין היה אחד הנדבנים הגדולים ביותר לכלל יהודי טרנסילבניה בתקופה שבין שתי מלחמות העולם. הוא תמך בכל הנצרכים שפנו אליו, אולם עניין מיוחד הוא גילה כלפי ישיבות ובפרט כלפי ישיבת טאשנד. היה זה דבר נדיר בימים ההם שאנשים יוציאו סכומים כה גדולים עבור החזקת ישיבה. הוא עשה הכל בצנעא ולא רצה בפרסום הדברים. ראה בעתון Hoemesz, ינואר 1935,11, עמ' 3. וראה שו"ת מהר"ם בריסק חלק ב' סי' ס"ט. וראה גם לקורות היהדות בטרנסילבניה עמ' 156.
12. את רשימת עלוני הסוגיות ראה בספרי טאשנד, עמ' 54, הערה 12.
13. מדריכים אלה כונו בשם "חזר בחורים" משום שנהגו לשנן ולחזור על חומר הלימוד עם התלמידים הצעירים.
14. בחורים ברמה זו נקראו "שעור גייער" משום שהם הסתפקו בהליכה לשעור של הרב ולא הזדקקו למדריך שיעזור להם.

המהר"ם בריסק ומשמאלו חתנו הדומ"ץ ר' שמואל גרינברג הי"ד

בניין הישיבה ע"ש הנדבן ר' נפתלי פייערשטיין

ישיבה הרמה מאשנאד תרצה

ישיבה הרמה מאשנאד תרצה

ללימודים חיצוניים אינה אפשרית בישיבה. הוא טען שהמטרה העיקרית של הישיבה היא להשריש ולהחדיר בלב צעירי ישראל תורה ויראת שמים. המצטיינים והנזקקים לכך יהיו ממילא בסופו של דבר המועמדים הפוטנציאליים לרבנות ולשאר משרות כלי קודש[15].

ארגון הבחורים ללימוד בחברותות, היתה גם כן מדאגתו של הרב מרדכי. בראשית הזמן הסתודדו בחצר הרב ובחצר בית המדרש בחורים צעירים וותיקים כאחד. כל אחד חפש חבר ללימוד. את האישור לחברותא היו צריכים לקבל מהרב עצמו. ע"פ רוב הציע הרב את בן הזוג ללימוד בחברותא. בחורים חדשים נהג לבחון כדי לדעת איזה חברים להציע להם.

עיני הרב היו פקוחות על הכל. הוא רצה שהבחורים ינצלו את השעות הפוריות המוקדמות של הבוקר ללימוד התורה. לשם כך שכר אדם מיוחד ל"מעורר" (וועקער), אשר העיר לפני עלות השחר את כל הבחורים משנתם. כשעה לאחר מכן עבר ה"מעורר" שנית את כל המסלול לבדוק אם אכן קמו הבחורים ללימודיהם. במשך שנים רבות שמש ר' שמואל ליפנר בתפקיד "מעורר". בחורים שנתעצלו לקום נרשמו ברשימה מיוחדת שנתלתה בבית המדרש על לוח מיוחד מול כס הישיבה של הרב מרדכי. בשעה שבאו בחורים אלה להבחן אצל הרב העמידם על חומרת המצב. לפעמים היה הוא בעצמו מפתיע אכסניה של בחורים לראות אם התלמידים שבה קמו ללימודיהם.

הרב דאג שהבחורים לא יפגעו ע"י אנטישמיים למיניהם. בשנות השלשים כאשר הישיבה גדלה, היו התנפלויות מצד פרחחים אנטישמיים על בחורים שהיו בדרכם לישיבה או בדרכם הביתה. בין הפרחחים הללו בלטו האנטישמים בשם טגוש, ורליק קורצ'י ופופ לוצי. הרבה פעמים התארגנו הבחורים להגנה עצמית והשיבו מנה אחת אפיים לאלה שהתנכלו להם. הרב מרדכי לא רצה להסתבך עם המשטרה, על כן העדיף להזמין אליו את ראשי הפורעים האנטישמים והציע להם "עיסקה" שלפיה יגנו להבא תמורת תשלום על הבחורים שאחרים לא יתנכלו להם. הפרחחים קבלו ברצון את "דמי לא יחרץ" ומאז יכלו הבחורים לנוע בשקט ברחובות במשך שנים אחדות.

גם בתקופה ש"בין הזמנים" היתה פעילות לימודית בישיבה למען אותם הבחורים שנשארו בטאשנד. אולם לימוד זה היה איטי יותר ואכסטנסיבי יותר. בעיקר היתה זו הזדמנות מצויינת להכיר את הרב מקרוב יותר ולהתבשם מאישיותו ומנועם הליכותיו. בחורים אחדים שנשארו במקום מצאו להם תעסוקה זמנית בבציר ענבים ובתעשיית יין כשר למען יוכלו לכסות את הוצאות הלימודים במשך השנה. פעיל ביותר בתחום זה היה בן המקום משה שטאובר, אשר יחד עם בחורים אחרים רצו להרויח בין הזמנים את לחמם בדרך מכובדת זו.

סדרי הלימוד, התפילה ומועדי הבחינה בישיבה, היו קבועים. "גבאי דחברה בחורים" השגיחו שהכל יתנהל במועדו. הם הקפידו ששום תלמיד לא יעדר מן התפילה ולא ישוחח בעת התפילה.

ביטול תורה היה דבר בלתי אפשרי בישיבת טאשנד. אפילו את תמונת המחזור של בני הישיבה היו הבחורים נאלצים לצלם בחפזון ובזמן העדרו של הרב מן העיירה.

15. ראה שו"ת מהר"ם בריסק, הקדמת המחבר לחלק ב'.

בשקדנותו ובמסירותו ללימוד התורה, היה הרב מרדכי לדוגמא אישית לתלמידיו. הוא היה מוכן לעזוב באמצע את דיוני הלשכה האורטודוכסית שמחוץ לעיר ולשוב הביתה במהירות כדי להספיק לקיים את שעורו בפני תלמידיו במועד הקבוע[16]. לעתים ויתר בכלל על נסיעה לאספות הרבנים האורטודוכסיים כי ראה בכך בטול זמן ואמירת "אמן" לדבריהם של רבנים עסקנים אחרים. כפי המסופר ע"י תלמידיו, נהג לומר בעניין זה "ודברת בם בשבתך בביתך" (הוא רמז בזה שמוטב לשבת בבית מאשר לומר "בם" אחר דברי אחרים).

הרבנית קנתה את מצרכי המזון בשוק ור' שמואל ליפנר עזר לה בהבאת המצרכים למטבח הבישול. הצועני בשם בולאז' נהג לנקות את חדרי האוכל ואת בית המדרש. הבחורים הצעירים חמדו לצון ושמעו בהנאה ממנו את המלים הבודדות שלמד לדבר באידיש. כאשר הצליח לקחת לביתו כמויות גדולות של שיירי מזון שהותירו הבחורים בגלל טעמו התפל, נהג לומר בשמחה "בחורים! המענזא משתפרת".

למרות האוירה הרצינית בלימוד התורה, ידעו הבחורים גם שמחה מהי ונהגו לפעמים בשובבות ובעליצות. ביחוד נהגו לשמח בפורים, בחנוכה ובימים אחרים, בהם לא התקיימו לימודים. לקראת פורים הכינו במאפייה חלה גדולה באורך שני מטרים והובילוה בחוצות העיירה כשהם מחופשים בתלבושות ססגוניות. בחנוכה הותר להם לשחק בקלפים ערב אחד והבחורים נצלו היתר זה במלואו. לעתים נהגו לכנות איש את רעהו בשמות שונים, כגון: "שלמה שפרינגר", "נביא", "צדיק", ועוד. אך הכל נעשה בגבול הטעם הטוב, כי רצו לשמור על כבוד הישיבה, וחששו שמא יגיעו הדברים לאזני המהר"ם, אשר היה ער לכל הנעשה.

לעתים התפלאו כולם מאין כל הכח והמרץ של הרב לכל ענייני הישיבה. הוא עצמו ראה בעבודתו שליחות קדושה שהוטלה עליו מן השמים והאמין שבזכות הוראתו הוא נעשה כמעיין המתגבר ויוכל לעמוד בעול הרוחני והפיזי של הישיבה[17].

יחסו לתלמידיו

המהר"ם בריסק שמר בקפדנות על מרחק בינו לבין תלמידיו. הוא מיעט בדבורים בכלל ובפרט עם תלמידיו. הקשר העיקרי שקיים עמם היה בשעת הלימוד ובענייני הלימוד, בבחינה, בתפילה או כאשר תלמיד נזקק לעזרתו. לעתים קרה שתלמיד למד בטאשנד במשך שנים ורבו לא החליף עמו שיחה פרט לענייני לימוד. הוא נמנע מלומר את שבחו של התלמיד בפניו. גישה זו מצד רבם היתה מצד אחד חינוך לדרך ארץ ויראת כבוד ומצד שני היתה דרבון לשקדנות וחריצות כי הרי גם רבם נמנע מלדבר דברים בטלים.

אולם טביעת עינו החדה של הרב אפשרה לו לתהות על קנקנו של כל תלמיד לאחר פגישות אחדות בזמן הבחינה או בזמן השעור. הוא זכר וידע על כל תלמיד שנעדר מן השעור או מן הבחינה. לפעמים היה מפתיע ושואל תלמיד בזמן השעור על העדרו מן הבחינה או בזמן הבחינה שואלו על העדרו משעור או על סיבת אי קימתו

16. ראה עתון "שערים", שם.
17. ראה בהקדמת המחבר לשו"ת מהר"ם בריסק, חלק א. ובהקדמת נכדי המחבר.

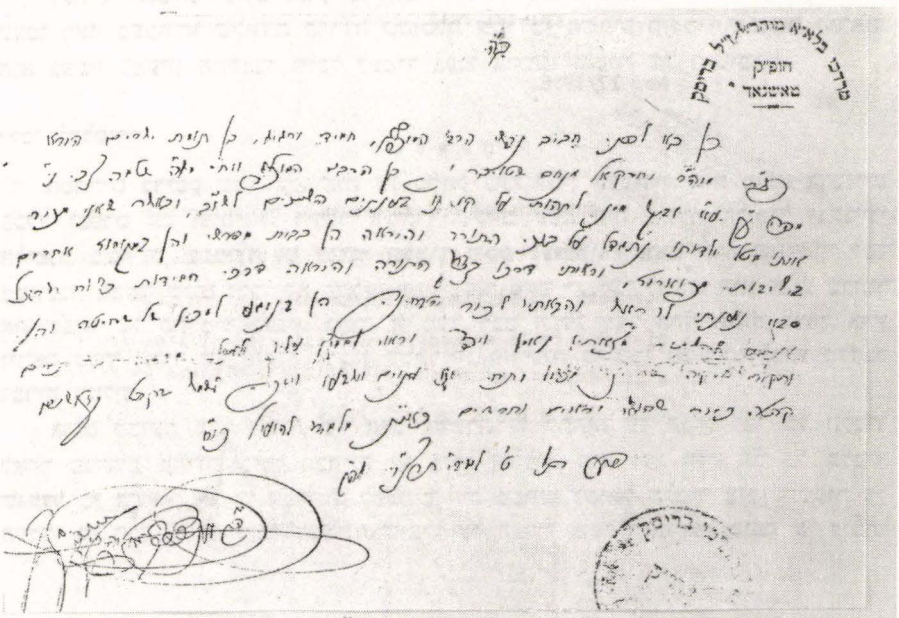

תעודת קבלה לשחיטה שהעניק המהר"ם בריסק לר' יחזקאל שטויבר

באחד הבקרים ללימוד. זכירת פרטים אלה עשו רושם עצום על התלמידים ונזהרו מהשנות המקרה. כאשר נכנס הרב מרדכי לאולם הישיבה לתפילה או ללימוד השעור, קמו כולם כהרף עין על רגליהם ודומיה מוחלטת השתררה תוך שניה. הבחורים עקבו אחריו בחרדת כבוד עד שעבר את כל האולם והתישב על כסאו או על הקתדרה שמעליה נתן את שעורו.

למרות קפדנותו והמרחק המלאכותי בינו לבין תלמידיו, היה חדור אהבה אבהית לכולם ותלמידיו נקשרו בעבותות אהבה אל קסמי אישיותו. הבחורים התפלאו לפעמים מאין הוא יודע את בעיותיו של כל אחד ואחד. בכל זאת שקל כל אחד אם להטרידו בבעיותיו האישיות. תלמיד אשר רצה לבוא אליו בענייניו הפרטיים, התחרט לפעמים על מפתן דלתו של הרב ושב כלעומת שבא כי לא רצה להטרידו.

את הרוך והחמימות שלו חשו הבחורים כאשר נזקקו לו ממש. בחורים שחלו זכו לעתים לבקורו של הרב בחדרי מגוריהם. מבחורים שסיימו את לימודיהם והזדקקו לעזרתו לא חסך כל מאמץ או דברי המלצה חמים לסייע להם להצלחתם. בו בזמן שהטיל פחדו על כל תלמיד בבחינת "מורא רבו כמורא שמים", באותו זמן אפשר היה להרגיש את אהבתו הרבה אליהם בבחינת "ושיננתם לבניך — אלו תלמידיך". בהקדמה לספרו הוא כותב שהחליט לפרסם את ספרו בעיקר בגלל תלמידיו "צעירי צאן קדשים הי"ו אשר נפשי קשורה בנפשם ואולי גם הם אחוזים ודבוקים בי"[18]. בתשובותיו שהשיב לשאלות תלמידיו שהתפרסמו בספרו, מצויים בפתיחה ובסיום דברים חמימים המרטיטים את נפש הקורא. בדברי הפתיחה בשנת הלימודים בימי שלטון גוגה קוזה, פנה אל תלמידיו ואמר: "צעירי צאן רק בזכות התורה תנצלו" ("שעפעלעך אין זכות פין די תורה וועט איהר ניצל ווערן").

לישיבתו השתדל לקרב תלמידים מכל שכבות הצבור. דאגה ואהבה מיוחדת היתה לו לתלמידים עניים. דברי חז"ל "הזהרו בבני עניים כי מהם תצא תורה", היו נר לרגליו[19]. עבורם השתדל למצא מקום לינה חינם, אכילה במענזא ללא תשלום ולעתים השיג להם עזרה כספית חדשית מאת תומכי הישיבה. בישיבתו קיבל גם תלמידים אשר הרקע הדתי בביתם לא היה איתן ביותר. הוא קיוה שיחנכם לתורה ויראת שמים וכאשר ישובו לביתם, הם ישפיעו לטובה על בני משפחתם. מעולם לא הרים את קולו אפילו על תלמידים שהיו ראויים לנזיפה. בדרכי נועם, ולפעמים בחוש הומור, ניסה להשפיע על בחורים מסוימים שילכו בלבוש שיהלום בחורי ישיבה ושיגדלו פאות וזקן. פעם, לאחר תום ימי ספירת העומר, ביקש מאחדים שיגדלו זקן וצטט את הפסוק "ספיח קצירך לא תקצור". הוא רצה בדרך שלו לרמוז להם שמאחר שלא גלחו זקנם בספירה, מן הראוי שימשיכו בכך[20].

במישרין הקפיד על לימודו ושקדנותו של התלמיד, ואילו על חסידותו ומידותיו של התלמיד, השתדל להשפיע בעקיפין. בישיבת טאשנד לא היתה ספרות מוסר כלולה בתכנית הלימודים. הרב העדיף להיות לתלמידיו דוגמא אישית בהליכותיו, במוסריותו ובלהט הדתי שלו. הרב מרדכי ניסה למנוע מתלמידיו כל דבר שהיה עלול להביא לחילול

18. שו"ת מהר"ם בריסק, הקדמת המחבר לחלק א.
19. שם, הקדמת המחבר לחלק ב.
20. שם, הקדמת נכדי המחבר.

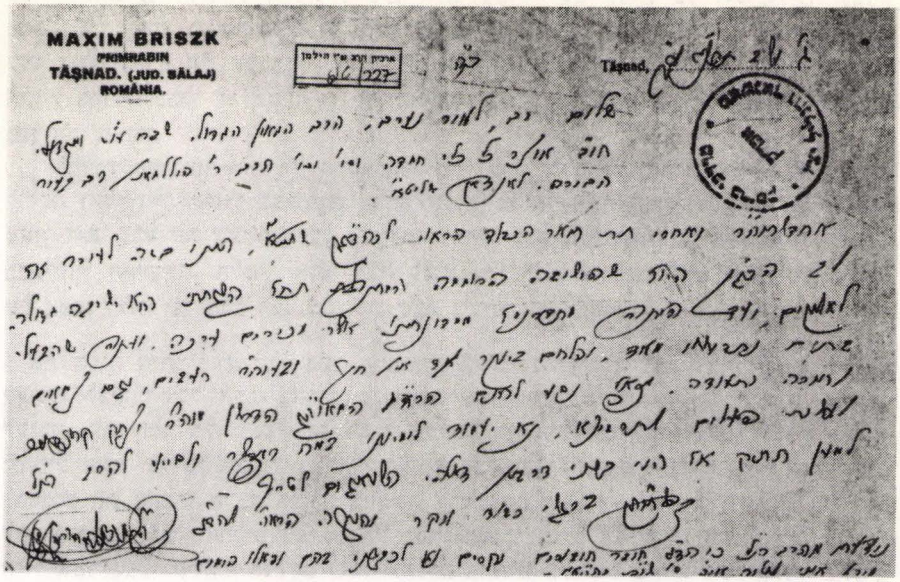
MAXIM BRISZK
PRIMRABIN
TĂŞNAD. (JUD. SĂLAJ)
ROMÂNIA.

מכתב להרב הילמן בלונדון שיסייע לר' יצחק קרופר שבא לשם בעניין הישיבה
(המכתב במחלקת כ"י של בית הספרים הלאומי)

שובר בשתי העתקות.

תקציב מס' ... לשנת 192...

מס' השובר 37

לכ' ועד העזרה המרכזי
סניף לועד הסנטרל רליף,
ביסטריץ, טרנסילבניא.

הח"מ מתכבדים לאשר בזה את קבלת הסך 12000 לעי'

מפורש ... לעי' שקבלנו מהסנטרל רליף קומיטה

בניויורק ע"י ועדכם, בעד המוסד ...

בעיר ... מחוז ...

יום ... לחדש ... שנת ...

(מקום חחתימה והחותם)

קבלה על עזרה מ"סנטראל רליף קומיטי"

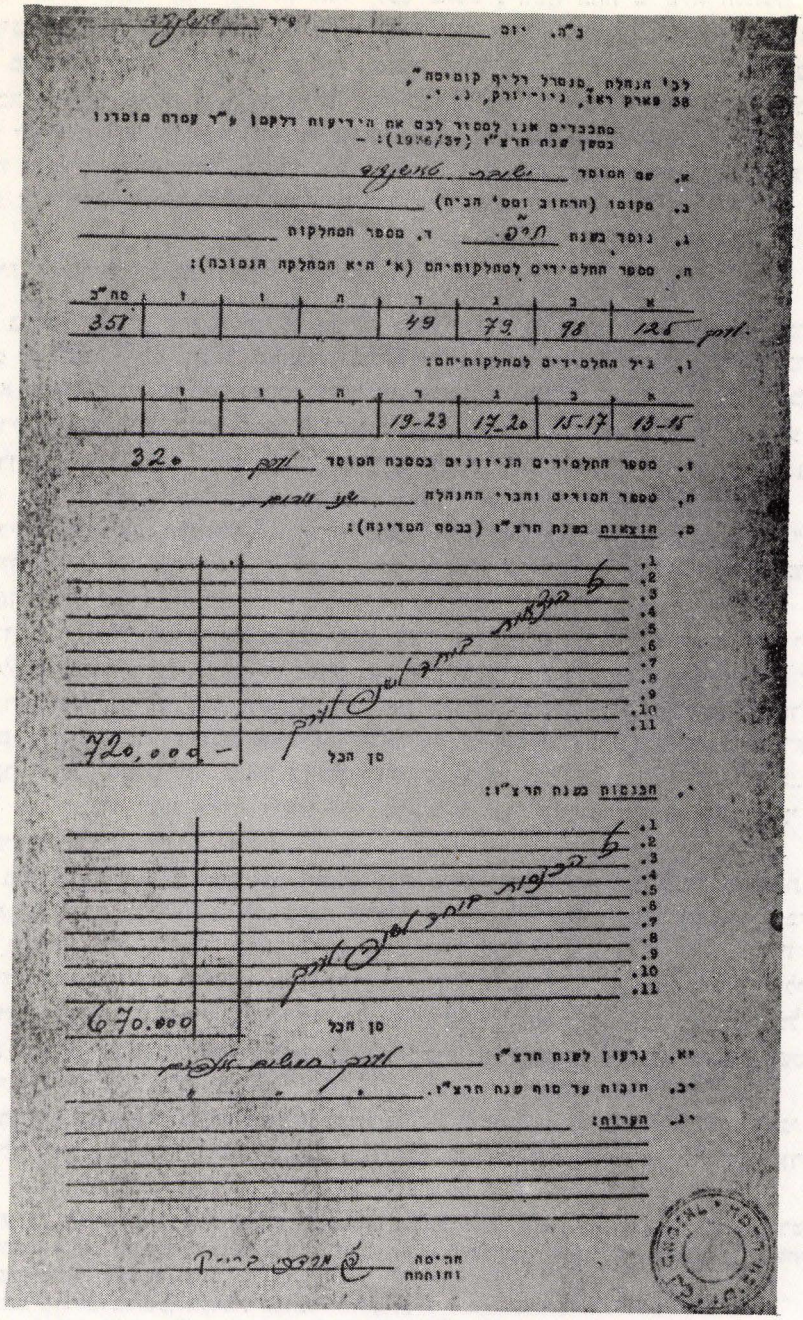

לכ' הנהלת "הנסרק הלייף קומיסה",
35 פארק ראו, ניו-יורק, נ. י.

מהכבדים אנו לבקש לכם את הידיעות הלקמן ע"ר עסק מוסרנו בשנת תרצ"ז (1936/37): –

א. שם המוסד _____

ב. מקומו (הרחוב ומס' הבית) _____

ג. נוסד בשנת _____ ד. מספר המחלקות _____

ה. מספר התלמידים למחלקותיהם (א' היא המחלקה הנמוכה):

א	ב	ג	ד	ה	ו	ז	סה"כ
125	98	79	49				351

ו. גיל התלמידים למחלקותיהם:

א	ב	ג	ד	ה	ו	ז
13-15	15-17	17-20	19-23			

ז. מספר התלמידים הניזונים בסבסה המוסד _____

ח. מספר המורים וחברי ההנהלה _____

ט. הוצאות בשנת תרצ"ז (בסך הסרינה):

1. 6 המלאות
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.
11.

720,000.–

סך הכל

י. הכנסות בשנת תרצ"ז:

1. 6 הכנסות
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.
11.

670.000

סך הכל

יא. גרעון לשנת תרצ"ז _____

יב. חובות עד סוף שנת תרצ"ז. _____

יג. הערות: _____

חתימה וחותמת _____

הוצאות והכנסות ישיבת טאשנד בשנת תרצ"ז (המסמך במחלקת כ"י של ישיבה אוניברסיטי)

השם[21] והיה נוהג לומר "זה לא נאה" (עס פאסט נישט). בחורים שלא הסתגלו לחיי הישיבה מבחינה דתית־מוסרית, נתבקשו בסוף הזמן שלא לשוב עוד. באמצע שנות ה־30 היו מקרים בודדים שתלמידים סולקו באמצע הזמן בגלל התנהגות שלא הלמה בחורי ישיבה. מקרים כאלה גרמו למהר"ם צער רב ביותר. בהקדמה לספרו הוא כותב, כי אינו יכול להעלות על דעתו שמועה נוראה יותר מאשר ידיעה כל־שהיא על בחור שלמד אצלו ויצא לתרבות רעה[22]. ביחסיו עם תלמידיו, רצה לעצב טיפוס של בעל בית־תלמיד חכם, אשר ימזג בתוכו תלמוד תורה עם דרך ארץ גם יחד.

תכנית הלימודים ושיטת הלימוד בישיבתו

במשך השבוע החל מיום ב' בבוקר ועד יום ה' בצהרים, למדו בישיבה כשלשה דפים של גמרא עם רש"י, תוספות ומהרש"א. פעמיים במשך "זמן" למדו כשבועיים סוגיא מיוחדת עם כל המפרשים, ראשונים ואחרונים. במשך היום התכוננו התלמידים בחדרי מגוריהם על חומר הלימוד ולפנות ערב באו לבית המדרש הגדול לשמוע את שעורו של הרב. ביום רביעי לאחר שהרב סיים את הרצאת שעורי הגמרא, הוסיף נדבך נוסף של לימוד מהרש"א אשר נועד במיוחד לתלמידים מתקדמים. ביום ה' אחר הצהריים, בחן את תלמידיו. לבחורים שעמדו בהצלחה בבחינה, חתם בתעודה "עמד בנסיון" או שחתם את שמו "מרדכי". בחורים שלא הצליחו — נשלחו לביתם ונדרשו להבחן שנית.

החל מיום ה' בערב ועד מוצאי שבת, למדו התלמידים את פרשת השבוע עם רש"י וכן למדו "אורח חיים". ביום ה' בערב נתן הרב שעור מיוחד בחומש ורש"י וביום ששי בבוקר ב"אורח חיים". על חומר זה בחן את תלמידיו במוצאי שבת. בשנים האחרונות לקיום הישיבה, בחן בחומר זה חתנו הגאון ר' שמואל גרינברג[23] הי"ד. ביום ראשון בבוקר לימד הרב מרדכי שעור ביורה דעה ועל חומר זה שוב נבחנו לפנות ערב. כך נוצר מחזור של לימוד רודף לימוד ומי שלא היה יכול לעמוד בלימוד אינטנסיבי זה, לא היה לו מקום בישיבת טאשנד.

בהוראת השעור השוטף של הגמרא היה פשטן גדול. הוא היה צמוד להוראת דף גמרא ולא סטה מן העניין. את שיטת הלמוד שלו נהגו לקרא "לימוד על הדף". בשכל ישר והגיון בריא השתדל להסביר כל קטע של גמרא שיהיה מובן לכל הרמות של תלמידי הישיבה. גם בבחינה הוא בחן לפי הרמות השונות של התלמידים. בלימוד השבועי הרגיל, נמנע מלהכנס לדברי פלפול. עיקר הלימוד היה הבנה מעמיקה של דף גמרא, רש"י ותוספות. אפילו את דברי המהרש"א השתדל להסביר בדרך פשטנית ביותר.

מעולם לא הופיע לשעור מבלי להתכונן על החומר במשך שעות ארוכות לפני כן. הוא לא ויתר על ההכנה לשעוריו גם אם חומר זה היה ידוע לו היטב מהוראה קודמת.

21. בחורים אחדים בשובבותם השתדלו לנסוע ברכבת בחצי מחיר ע"י מתן שלמונים לכרטיסן, שהציע להם "חצי שלי וחצי שלך". הרב הזהיר את תלמידיו שהדבר עלול לגרום לחילול השם ואסור לעשות זאת.

22. שו"ת מהר"ם בריסק, הקדמת המחבר לחלק א.

23. רבי שמואל גרינברג כיהן כדומ"ץ של הקהילה וסייע למהר"ם בריסק בניהול הישיבה. הוא היה אחד העילויים הצעירים ששמו הלך לפניו. ראה אודותיו במפורט, טאשנד, עמ' 113.

למרות ההכנות המרובות לשעוריו, קרה לעתים שבזמן הוראת השעור היה מתיגע מחדש על קטע מסוים, בנוכחות כל תלמידיו, כדי להבינו ביתר יסודיות. לא היה קץ לאשרו כאשר גילה את הפשט ונפתרו לו הקשיים שהתעוררו בקטע. למאמציו האינטלקטואליים לחדור לעמקי התורה ולהתיגעותו על דף גמרא בנוכחות תלמידיו היתה השפעה חינוכית עצומה. תלמידי טאשנד התפרסמו בחריצותם ובהתמדתם בלימודים. המהר"ם הצטיין בכח הסבר עצום ובבהירות המחשבה. עניינים מסובכים ביותר הצליח להסביר בדרך פשוטה ביותר. השעור היה מודרג והלך תמיד מן הקל אל הכבד. הוא סיכם והדגיש כל עניין שבגמרא עד כי בחורים מוכשרים היו מסוגלים לגשת לבחינה בלי לחזור שנית על החומר. כל קטע שבגמרא השתדל להבהיר כך שכל הקושיות שהיו עלולות להתעורר אצל תלמידיו נעלמו תוך כדי הסברת דבריו וממילא נותרו לתלמידים מעט מאד שאלות לשאול. הוא הבליט את ההבדלים בין רש"י ותוספות. לפעמים היה רומז שיש קושי המתעורר אצל המפרשים ונהג להדגיש ולומר "שימו לב" ("פאסט אויף").

בשעוריו יצר מתח לימודי עצום וכל תלמיד השתדל לשבת קרוב אליו ככל האפשר שלא להפסיד אף מלה. הבהרותיו והדגשותיו חבקו עולם ומלואו והיו לחויה אינטלקטואלית בלתי נשכחת לכל תלמידיו. משפטיו היו קצרים ובהירים. לפעמים השתמש במלה לועזית להסביר מלה בלתי מובנת. בדרכים שונות השתדל לעורר תחרות וקנאת סופרים בין תלמידיו, למטרה זאת חולקו ספרים לתלמידים המצטיינים.

בשיטת הפלפול השתמש רק בלימוד הסוגיא, בנאומי ה"פתיחה" או בדרשה לכבוד חג מסויים. בלימוד סוגיא, בניגוד ללימוד השוטף של הגמרא, התנהל משא ומתן ער בינו לבין תלמידיו לפי שיטת הפלפול. בלימודי הסוגיא היתה יריעה מקיפה ורחבה יותר לכל תלמיד, כי תכנית הסוגיא כללה את הראשונים, תוספות, הרמב"ם, הרשב"א, הרא"ש, הרי"ף, וכן את האחרונים כגון פני יהושע, צל"ח, חתם סופר ועד אחרוני אחרונים כגון מהר"ם שיק ואחרים. הוראת כל שיעור, וביחוד הוראת סוגיא, עוררה התלהבות עצומה בקרב התלמידים. הבחורים בדרכם הביתה מן השיעור המשיכו במשך שעות להתוכח על ההסברים ששמעו מפי רבם.

בהוראתו לתלמידיו ראה המהר"ם שתי מטרות מעשיות: 1. להכין כל תלמיד ללימוד עצמי של דף גמרא; 2. לטווח ארוך יותר רצה שהתלמיד יהיה מסוגל לברר מתוך המקורות את ההלכה למעשה מתוך פלפול של אמת. בדרך כלל היתה המטרה הראשונה העיקרית, על כן הושם הדגש על לימוד דף גמרא תוך כדי נתוח הטקסט על פי הגיון ושיקול הדעת. המטרה השנייה היתה משנית בלבד ונועדה לתלמידים מתקדמים ויחידי סגולה.

התכלית הנעלה הכללית של הלימוד היתה להביא את התלמיד לדרגה כזאת שיהיה אחר כך מסוגל לקרב את הזולת לעבודת ה' ויראת שמים. הוא ראה טעם בלימודיו של תלמיד בעיקר שיהיה מסוגל לאחר מכן "להשלים אחרים ולחנכם, לגדלם ולנשאם"[24]. לפי תפיסתו, רב הרואה בהוראת תלמידיו רק מטרה לפרסום עצמי ולא את טובת תלמידיו — יכשל בדרכו.

אלפי התלמידים אשר יצאו מכתלי ישיבתו היו גאים שלמדו בטאשנד ובמשך שנים רבות זכרו את חויות הלימוד ואת חומר הלימוד שקלטו שם. הכינוי "תלמיד ישיבת

24. ראה שו"ת מהר"ם בריסק, הקדמת נכדי המחבר.

טאשנד" היה לשם דבר והוא בא לציין תלמיד חכם אשר יודע ללמוד דף גמרא באופן עצמאי בהעמקה וביסודיות ללא פלפולים מיותרים. תלמידי הישיבה נהגו לומר בשמץ של גאוה: "ישיבת חכמי לובלין — בפולין, ישיבת וולוזין — בליטא, וישיבת מהר"ם בריסק — באונגרין".

"יחידת עונשין" בשירות העבודה. ביניהם בחורי ישיבה רבים
(התמונה בידי מר קלמן וייס)

בימי השואה

בשנת תש"ג פוזרה הישיבה, אבל בחורים אחדים המשיכו את לימודיהם בתנאי מחתרת נוראים. טאשנד, שנודעה בעבר בישיבתה המפורסמת, נתפרסמה החל משנת 1942 במחנה הגדול של "שירותי העבודה". אלפי צעירים יהודים מרחבי הונגריה הועברו למחנה צבאי בטאשנד, ושם עברו אימונים מפרכים להכשירם כגדודי עזר לצבא ההונגרי. בחלקם נשלחו לאיזורי הקרבות באוקריינה לפרק מוקשים בקו החזית. מלבד היחידות הרגילות של "שירותי העבודה" היתה בטאשנד יחידה מיוחדת בשם "יחידת עונשין". ליחידה זו גוייסו יהודים אשר היו חשודים שעסקו כביכול בפעילות עויינת נגד הונגריה[25]. הצעירים ביחידה זו עונו עינויים אכזריים ביותר שקשה לתארם. ביחידה

25. ראה טאשנד, עמ' 204.

זו היו גם בחורי ישיבה לשעבר, שניסו לשמור בתנאים הקשים ביותר על מצוה קלה כחמורה. מדי פעם הצליחו אחדים להתגנב החוצה מן המחנה ונכנסו לעיירה לחפש אוכל כשר. בשנת תש"ג נתפסו שלושה בחורים שהסתתרו על גג בית המדרש של הישיבה. בתגובה לכך נעצר המהר"ם בריסק[26] ועונה בעינויים נוראים על ידי מפקד העיר יוהאז.

בשנת תש"ד הועבר המהר"ם בריסק עם בני קהילתו לגיטו שימלוי[27]. בליל י"א סיון הועבר משם לאוישביץ והועלה על המוקד. הי"ד.

בשנים תר"צ—תרצ"ח ניהל ישיבה של כעשרה בחורים גם הדומ"ץ של בית המדרש החסידי רבי חיים אלעזר טייטלבוים. בשנת תרצ"ט עבר לגרויסוורדיין ומשם הועבר לאוקריינה, שם נורה והוטבע בנהר דנייסטר. הי"ד.

הדומ"ץ ר' חיים אלעזר טייטלבוים זצ"ל הי"ד

26. שם, עמ' 93, 204.
27. בספרי שם, עמ' 211—217, הקדשתי פרק מיוחד על הגיטו בשימלוי ועל הסבל שעבר שם על המהר"ם בריסק ושאר היהודים בגיטו.

פרק כ״ט

ישיבת סקלהיד*

הישיבה הראשונה בסקלהיד (בהונגרית: Székelyhid ברומנית: Săcueni) נוסדה ע״י הרב ר׳ פסח יהודה כהן[1] בערך בשנת תרכ״ט. ישיבתו מנתה כשלושים בחורים. אחריו ניהל במשך שנתיים (תרס״ב—ס״ה) ישיבה קטנה הרב ר׳ אברהם רייכנברג שהתקבל משם לרבה של טירנא[2].

הרהגה״צ רבי יהודה סג״ל רוזנר זצ״ל הי״ד

* מלבד המקורות המובאים להלן שמעתי פרטים חשובים מפי תלמידיו המובהקים: הרב ר׳ אלעזר קליין ב״ש, הרב ר׳ אברהם יוסף חנוך קליינמן שו״ב, ר׳ אלישע פרידמן, ר׳ שמחה בונם ארנסטר, ר׳ יעקב צבי ברנט ור׳ מנחם קרמר.

1. משה כהנא, ״ישיבת סקלהיד״, הישיבה, סאטמאר תרפ״ט, שנה א׳ קובץ ד׳ עמ׳ ל״ט.
2. הישיבה, שם, וראה שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת א׳ אות מ״ו, דף ו עמ׳ ב.

בשנת תרס"ה התקבל כרבה של סקלהיד הרב ר' יהודה סג"ל רוזנר, אשר ישב שם על כס הרבנות כארבעים שנה וניהל בה את אחת הישיבות הגדולות ביותר בטרנסילבניה.

מתולדות חייו של רבי יהודה סג"ל רוזנר וביסוסה של ישיבת סקלהיד

ר"ס רוזנר נולד בעיר סערעדנא בשנת תרל"ט[3] לאביו ר' מאיר ישכר, נין ונכד למהר"ר דוד דייטש (בעל אוהל דוד). את עיקר חינוכו רכש לו בבית אביו וסמוך לחתונתו למד בישיבת פרשבורג. הוא הוסמך לרבנותו ע"י הרב ר' שמואל רוזנברג מאונסדורף ומידי אחרים. לאחר שנשא לו לאשה את בתו של הרב ר' משה יונגרייז רבה של קאשוי סייע זמן מה בידו בניהול הרבנות. משם התקבל כאב"ד קהילת טשאפ בה התגורר כשלש שנים, ובשנת תרס"ה עבר לסקלהיד שם כיהן כרב וניהל ישיבה עד לימי השואה. במרוצת השנים הציעו לו את משרת הרבנות בקהילות בעקעש טשאבה ובאויהעלי, אך הוא העדיף להשאר בסקלהיד, בה יכול היה להתמסר ביתר שאת לניהול ישיבתו[4].

בסקלהיד התגוררו רק כמאה עשרים משפחות יהודיות והרב רוזנר יכול היה להתמסר בלב ובנפש לניהול ישיבתו. מספר הבחורים בישיבת סקלהיד גדל משנה לשנה[5] ובשנות ה־30 מנתה הישיבה למעלה משלוש מאות בחורים[6].

ר"ס רוזנר ריכז בידיו את כל ענייני הישיבה. הוא היה המנהל, האדמיניסטרטור, המשגיח, מגיד השיעור, המורה המחנך והכול כאחד. הרבנית שרה היתה לעזר כנגדו בכלכלת הבחורים ובניהול המנזה. בשנת תרפ"ט אכלו במנזה כ־100 בחורים[7], ועם גידול הישיבה אכלו בה רוב הבחורים לפי גודל מספרם של בני הישיבה. קופת הישיבה סבלה כל הזמן מגרעונות כספיים והרב רוזנר התלבט כל הזמן כיצד לכסות אותם. קרו מקרים שבימי שישי לא היה מספיק כסף להוציא את החלות מן המאפיה לקראת שבת. לעתים השלים הרב בעצמו את תקציבי הישיבה ממשכורתו הפרטית, שקיבל מן הקהילה. תלמידים מספרים שכאשר בנו היחיד קיבל נדוניה של 100.000 לעי לרגל נישואיו, השתמש הרב רוזנר בכסף זה לכסות את הוצאות הישיבה. כדי להתגבר על הקשיים הכלכליים של הישיבה פנה הרב לנדבנים יהודיים בארצות הברית.

3. ראה הפרטים הביוגרפיים שנמסרו ע"י הרב עצמו והודפסו בספרו אמרי יהודה, על התורה, א"י תשכ"ט, עמ' שצ"ב—שצ"ג. התאריך שנמסר כאן שונה מן התאריך באלה אזכרה, נ. י. תשי"ט, כרך ג' עמ' 284—289. שם נאמר שנולד בשנת תרמ"ב. ראה גם פרטים מתולדות חייו בהקדמה לספרו אמרי יהודה על פרקי אבות, א"י תשי"ח.
4. אמרי יהודה, שם.
5. בשנת תרפ"ח למדו בסקלהיד כ־130 בחורים, ראה הבחור תרפ"ח, סיון גליון ב' עמ' ט"ו. בשנת תרפ"ט למדו בה 150 תלמידים, ראה הבחור תרפ"ט, שבט חוברת ה עמ' מ' ; הישיבה תרפ"ט, שבט עמ' ל"ט. בשנת תר"צ למדו בה 220 תלמידים, ראה י. י. גרינוואלד, טויזנט יאהר אידיש לעבן אין אונגארן, ניו יורק 1945, עמ' 203.
6. ר' אברהם יוסף חנוך קליינמן שהיה אחד הגבאים במשך שנים רבות מספר שבראשית אחד הזמנים הוא עצמו רשם 380 תלמידים שהגיעו לסקלהיד.
7. ראה הישיבה, שם עמ' ל"ט ; הבחור עמ' מ'. החזקת המנזה ליום אחד בלבד עלתה כ־1000 לעי רומניים. ראה הישיבה שם, קובץ ג' עמ' ל"ב.

כאמור ניהל רי"ס רוזנר את רוב ענייני הישיבה לבדו. בתקופות מסויימות נתן שיעורים גם בנו הרב ר' שמואל חיים ז"ל הי"ד וכן נעזר במקצת בגבאים שנבחרו מבין הבחורים[8]. בדומה לישיבות אחרות היו גם בסקלהיד שלושת הכיתות של בחורי הישיבה שכללו: "בחורליך", "שיעור גייערס" ו"חזר בחורים"[9], והיו הבדלים בדרישות מכל קבוצה וקבוצה.

כל יום בשעה ארבע וחצי לפנות בוקר עבר ה"וועקער" (=המעורר) בכל האכסניות של הבחורים והעיר אותם ללמוד. כחצי שעה לאחר מכן עבר המשגיח בעקבותיו ובדק אם כל הבחורים קמו ללמוד. מי שלא קם ללימודים לא קיבל באותו יום ארוחת בוקר במגזה. לפעמים הלך הרב בעצמו לאכסניות אחדות והפתיע את הבחורים בביקורו.

הרבנית בישלה בעצמה ודאגה לאוכל טעים במגזה וכן שלחה אוכל לבחורים החולים. היא מילאה בכלל את התפקיד של ה"אידישע מאמע" (האם היהודיה) כלפי בחורים והבינה לרוחם ואת הנדרש מהם. פעם שאלה בחור כיצד עברו עליו ימי מחלתו והוא השיב לה שהשתעמם מאד מחוסר מעשה. שאלה אותו הרבנית בתמיהה: "כלום לא היו בידך דברי אביי, רבא, רב אשי ורב הונא"[10]. בעזרתו ובתמיכתו של הנדבן ר' נפתלי פיירשטיין מאמריקה הוקם בניין מפואר של הישיבה בשם "בית נפתלי" ולידו מטבח גדול וחדר אוכל מרווח[11]. סכסוכים שפרצו בין בחורים סודרו בינם לבין עצמם כאשר העניין הובא בפני ועד מיוחד של שלושה בחורים, כדי שלא להטריד את רבם[12].

בישיבת סקלהיד היה מתח לימודי מתמיד. לא עברו שלושה ימים ללא בחינה. בימים ב', ג', ד' לימד רי"ס רוזנר בשעות שלפני צהריים שיעור עיון ואחר הצהריים שיעור פשוט. בשעור פשוט לימד כמקובל ברוב הישיבות בהונגריה את המסכתות: חולין, שבת, גטין, קידושין, יבמות, כתובות, נדרים ושלושת הבבות[13]. במסגרת שיעורי עיון לימד בין השאר את הסוגיות הבאות: "דשיירות מצויות", "דמעמד שלשתן"[14], "דהואיל", "דקטן אוכל נבילות ומופלא סמוך לאיש", "דוושט ותורבץ הוושט", "דחצי

8. בשנת תרפ"ט נבחרו לגבאים הבחורים הבאים: "הב' אשר אנשיל פאגעל מבעלענעש גבאי דחברה בחורים; הב' שמחה גרינהוט ממארגיטה גבאי ראשון; הב' ישעי' יחיאל קליין ממיהאליפולווא גבאי שני דחברה מזונות; הב' אברהם ליבר כהנא מזילעשט דקניין ספרים; הב' ברוך לנדא משאמקוט דחברה חריפות ומגידות; הב' יוסף חנוך קליינמן מאנעשט דחברה מתן בסתר ובקור חולים". ראה את הרשימה הנ"ל בירחון הישיבה, שם עמ' ל"ט.
9. שיטה דומה היתה נהוגה בישיבת טאשנד ובישיבות אחרות. ראה בספרי טאשנד עמ' 55 או בספרי ישיבת מהר"ם בריסק עמ' 55.
10. מפי תלמידיו.
11. אלה אזכרה, עמ' 286.
12. הבחור, תרפ"ח, סיון גליון ב' עמ' ט"ו: "בישיבתנו יסדו ועד משלושה בחורים מופלגים לענייני משפט בין הבחורים והם שופטים דיני בחורים בין איש לרעהו למען לא להטריד על כבוד הגאב"ד שליט"א, אבל כל דבר הקשה יביאון אליו".
13. אלה אזכרה, עמ' 285.
14. ראה הבחור, תרפ"ט עמ' מ'; הישיבה תרפ"ט עמ' ל"ט.

שיעור וכל שהוא למכות", "דשליחות", "דסבלונות" ועוד[15]. מלבד סוגיות אלה שבחלקו נדפסו בסקלהיד נערכו עסקות חילופין של עלוני סוגיות עם ישיבות אחרות ובמיוחד עם ישיבת טאשנד בה הדפיסו עלוני סוגיות רבים[16].

בשיעור פשוט היה הרב רוזנר מתקדם בחומר הלימוד במהירות רבה והיה מתעכב רק כשנתקל בעניין שהיה חשוב לליבון ההלכה. בדרך לימוד זו הספיק ללמד כשלושה דפי גמרא מדי שבוע. הבחורים הצעירים היו צריכים להתכונן היטב לשיעור כדי להבין את דברי רבם. את דפי הגמרא השבועיים לימד ברציפות גמרא עם רש"י ורק כאשר סיים את כל החומר שהתכונן ללמד באותו שבוע חזר שנית כדי ללמד את התוספות. בישיבות רבות אחרות היה הרב מלמד גמרא ורש"י ומוסיף מיד את התוספות. הבחורים המתקדמים למדו בנוסף לחומר הזה גם את המהרש"א והמהר"ם.

כל שבוע רביעי או חמישי היה מוקדש להעמקה בסוגיה ולחזרה על כל המפרשים של אותה סוגיה בה דנו בשעורי העיון שנתנו בשעות לפני הצהריים. בכל "זמן" לימוד הספיקו הבחורים לעבור על שלש סוגיות בערך ולהבחן עליהן. בלימוד הסוגיה גילה הרב רוזנר בקיאות וחריפות גדולה. הוא השתדל למצא את המקור לכל הלכה והלכה וחידש חידושים נפלאים עד שהגיע לפסק ההלכה. בדרך זו הוא נקט גם בספרו אמרי יהודה על הש"ס[17].

בהקדמה לספרו כתב:

"כי הלימוד ההלכה כפשוטה בלא הבנת שורשה ומקורה ויסודן ושורשן של הדברים הרי הוא כהולך במשעול צר כי א"א לו לרווח את ההלכה ולמצא תולדה חדשה מן ההלכות היות ההלכה אצלו כמו סתומה וכמו גזה"כ אולם בהבין האדם שורש העניין ועומקה או רווחא שמעתתא".

בספרו הנ"ל דן רי"ס רוזנר על סוגיות הש"ס לפי שלוש האותיות א, ב, ג, בלבד. בכוונתו היתה להקיף את שאר הסוגיות שבש"ס לפי כל האותיות של ה־א' ב' על פי "קושיית העולם" שנשאלת ממסכת פסחים דף מ"ה ע"ב על זבחים צ"ז ע"ב. לקושיה זו היו לו תירוצים "בכמה מאות אופנים"[18]. תלמידיו היו מספרים בזמנו, שרבם ריכז למעשה ש"י (310) תירוצים לקושיא זו והוא עצמו אמר להם לפעמים, שבתירוצים אלה אפשר לישב את כל הקושיות שבש"ס.

בלימוד הסוגיא השתדל הרב רוזנר להסביר את השיטה של כל אחד ואחד מן המפרשים ואת הבדלי הגישות ביניהם. כמו כן נהג להצביע על עקביותם של המפרשים לגבי כל הלכה והלכה. בעניין זה הוא מעיר גם בספרו כדלקמן:

"כי בחיבורי זה לא באתי רק לפלפל ולתרץ קושיות וכדומה אבל כאשר עיני הרואה יביט לנוכח עיניו תחזנה שאם כי בדרך אגב ממילא יתורצו הקושיות

15. סוגיות אלה הודפסו בסקלהיד ועל אחדים מהם רשום שנדפסו ע"י חברת קניין ספרים של ישיבת סקלהיד. עלוני סוגיה אלה מצויים בבית הספרים הלאומי בירושלים.
16. ראה בספרי טאשנד עמ' 54 או בספרי ישיבת מהר"ם בריסק עמ' 54. לפני שהחלו להוציא לאור עלוני סוגיות למדו הבחורים את הסוגיות בבית המדרש בקבוצות לסרוגין, כדי שכל אחד יוכל להשתמש בספרי המפרשים. את החומר של השיעור הפשוט למדו בדרך כלל הבחורים באכסניותיהם.
17. אמרי יהודה על סוגיות הש"ס, סקלהיד תרפ"ח, בהקדמה.
18. שם, דף י"ב ע"א.

שבכל עניין ועניין אבל זה הוא רק כעין אגב גררא אכן עיקר מגמתו בזה החיבור להסביר ולהביא עומק שיטתו של הראשונים ז"ל בכל עניין ועניין שלא יהא לפנינו דבריהם כספר חתום"[19].

ביום ששי, שבת ויום ראשון למדו בישיבת סקלהיד אורח חיים, יורה דעה, חומש ורש"י. בשנים האחרונות לפני השואה לימד חלק משיעורים אלה בנו של הרב, ר' שמואל חיים[20], שכיהן כרב הצעיר של סקלהיד. לפני כל שיעור בגמרא לימד הרב סעיפים אחדים מתוך ספר המוסר "פלא יועץ" ופרשה בחומש ורש"י.

הבחינות על חומר שיעור הפשוט נערכו ביום ה' ועל חומר שיעור העיון נבחנו הבחורים פעם בחודש ביום ד'. תלמידים מספרים, שהיו זמנים שגם את שיעור הפשוט בחן הרב ביום ד' לפנות ערב כדי שהבחורים יקדישו את יום החמישי ללימוד עצמי. ביום פנוי זה התרכזו הבחורים המתקדמים בלימוד הסוגיה והבחורים הצעירים למדו בעצמם דף גמרא. בלוח המודעות היה מתפרסם כל שבוע מספר הדף אותו היו צריכים הצעירים להכין בעצמם. גם על חומר זה נבחנו הבחורים ולימוד זה נתן לכולם דחיפה גדולה ללימוד עצמי של הגמרא. על שיעורי או"ח, יו"ד חומש ורש"י נבחנו הבחורים ביום א' לפנות ערב[21].

כל הבחורים היו צריכים לעמוד בבחינה, כולל גם המתקדמים ביותר שהיו במעמד "חזר בחורים". מתוך קבוצת הבחורים המתקדמים נבחנה כל שבוע קבוצה אחרת על פי הגורל וכינו אותם "גורל בחורים". לאור התנאים הללו נאלצו כולם ללמוד היטב את החומר השוטף כדי להיות מוכנים לבחינה אם יעלו בגורל.

הבחינה נערכה בבניין בית המדרש והרב היה קורא אל שלחנו קבוצות קבוצות של ארבעה בחורים לפי רשימה שהכין לעצמו מראש. הבחורים ענו יחד על שאלה שנשאלו והרב הבחין מיד מי שולט בחומר. אותם התלמידים ששלטו בחומר שוחררו מיד ואת התלמידים החלשים המשיך לשאול שאלות כדי לעמוד על טיבם ועל סיבת חוסר ידיעתם. התלמידים מספרים, שפעם הפתיע רבם את כל בני הישיבה בשאלה על קטע קטן בתוספות במסכת בבא מציעא דף כ"ב ע"ב ד"ה "ורבה אמר". הבחורים התכוננו לדברי התוספות הגדולים ופסחו על קטע זה, שלא יחסו לו חשיבות. כאשר נוכח לדעת שכולם נכשלו בשאלה זו כינס את כולם והסביר להם את הקטע והטיף להם, שיש ללמוד ביסודיות את כל החומר ולא לזלזל באף מילה. הבחורים שלא נבחנו ללא הצדקה מספקת נשללה מהם זכות האכילה במנזה.

המתח הלימודי המתמיד היה אחד המאפיינים החשובים של ישיבת סקלהיד. השקדנות הדביקה כל תלמיד ותלמיד. לאחר לימוד של שנתיים בישיבת סקלהיד יכול היה בחור רגיל ללמוד דף גמרא בעצמו. רי"ס רוזנר היה ממריץ את תלמידיו להתמיד בלימודים גם בתקופה שבין הזמנים ובחופשות. פעם אמר לתלמידיו: "אני מבין מדוע הנכם שוכחים את חומר הלימוד, הרי בסך הכול אתם לומדים ארבעה חדשים בזמן הלימוד, חדשיים לאחר מכן יש לכם חופש שבין הזמנים, והרי נאמר: אם תעזבני

19. שם בהקדמה.
20. ראה הבחור, תרפ"ח, עמ' ט"ו; תרפ"ט עמ' מ'; הישיבה תרפ"ט, עמ' ל"ט; אלה אזכרה, שם.
21. הבחור, תרפ"ח עמ' ט"ו.

ישיבת סקלהיד תרפ"ו (התמונה בידי ר' מנחם קרמר)

ישיבת סקלהיד תרפ"ז (התמונה בידי ר' אליעזר קליין)

התמונות בידי ר' אברהם יוסף חנוך קליינמן

יום, יומיים אעזבך. החשבון הוא פשוט מה שהנכם לומדים במשך ארבעה חדשים אתם שוכחים תוך חדשיים, על כן יש להגביר את הלימודים גם בחופשות של בין הזמנים".

בחנוכה היתה השגחה מיוחדת שהבחורים לא ישחקו "קוויטלעך" (קלפים), והמשגיחים עברו פעמים אחדות באכסניות לראות אם מישהו לא עבר על האיסור. רק בלילה של "ניטל"[22] היו בחורים שהתירו לעצמם לשחק "קוויטלעך" כי בלאו הכי לא נהגו ללמוד גמרא באותו לילה.

בסקלהיד בדומה לישיבות אחרות רצו לגדל דור של תלמידי חכמים יראי שמים ולאו דוקא רבנים. המטרה הלימודית היתה "לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא". ר"י רוזנר לא ראה בעין יפה כאשר בחורים כיוונו את לימודם כדי להשיג בסוף הלימוד היתר הוראה לצרכי רבנות. הוא העדיף שילמדו בהתמדה גפ"ת עם ראשונים ואחרונים בכמות ואיכות. רק לעתים נדירות נתן לתלמידיו היתר הוראה.

כל בחור היה מחזיק תעודה ועליה היה חותם הרב כל שבוע לאחר הבחינה. בסוף הזמן היה נותן גם מכתב אישי לכל אחד ואחד מתלמידיו. בעניין זה נהג לומר, שבשעת כתיבת המכתב הוא איננו חושב הרבה וכל מה שיעלה העט אמת הוא. לתלמידיו המתקדמים היה מעניק במכתביו תוארי כבוד "חבר", "מורנו" ומדי שנה היה מוסיף הערות חדשות בשבחו של הבחור בהתאם להשיגיו.

דמותו הרוחנית ותפיסתו החינוכית של ר"י רוזנר

ר"י רוזנר היה מקבל כל אדם ואדם בסבר פנים יפות, ובפגשו אנשים נהג להרכין את ראשו וברכם לשלום. גם עם תלמידיו נהג באדיבות בלתי רגילה. לתלמיד צעיר ביותר היה פונה ואומר "סלח לי בבקשה". את הרבנית מעולם לא כינה בשמה הפרטי, אלא היה פונה אליה במלים "הער נאר זיי מוחל" (= שמעי נא, סלחי נא). היה לו "הויז בחור" (בן משק בית), ובמקום שהבחור הזה ישרתנו הוא היה קם בלילות ומגיש לו מים לנטילת ידיים לקראת הבוקר. לפעמים הגיעו בחורים חדשים לסקלהיד בראשית הזמן ברכבת הלילית, והוא היה מוכן לאכסנם והגיש להם בעצמו אוכל ומים לנטילת ידיים לקראת הבוקר. יחסו לבעלי החיים וזהירותו שלא לעבור על איסור "צער בעלי חיים" עוררו אצל כל אחד התפעלות גדולה[23].

הוא נמשך לחסידות ונהג ללבוש "קאפטן" (מעיל משי ארוך) וחבש שטריימל, שתלמידיו קנו לו באחת ההזדמנויות. בויכוחים בין האדמו"ר מסאטמר לבין מתנגדי החסידות הוא עמד במחנה החסידים. בלימודי "פלא יועץ" שלפני שיעוריו בגמרא היה דן בענייני מוסר ומגיע לדברי חסידות. גם בדרשותיו ובספריו בולטת הערצתו הגדולה לחסידות ולגדולי החסידות. היה מרבה ללכת לטבול במקוה ביום ובאמצע הלילה, ביחוד כאשר עסק בענייני קבלה או כאשר דן בהלכות נשים. את שיעוריו לאחר התפילה נהג

22. המלה "ניטל" מציינת את ליל חג המולד של הנוצרים והיא באה מלשון Natalus (= לידה). היו בחורים שהסבירו את "ניטל" באות ת' "ניתל" מלשון נתלה היינו נצלב. המועד של ניטל חל סמוך לחנוכה ולא סמוך לפסח, מכאן שאין הכוונה לצליבה שחלה בפסח.

23. תלמידיו מספרים, שכאשר חתול התישב על כסאו היה מפתהו בחלב לרדת או שלקח לו כסא אחר, אבל לא גרשו בכח.

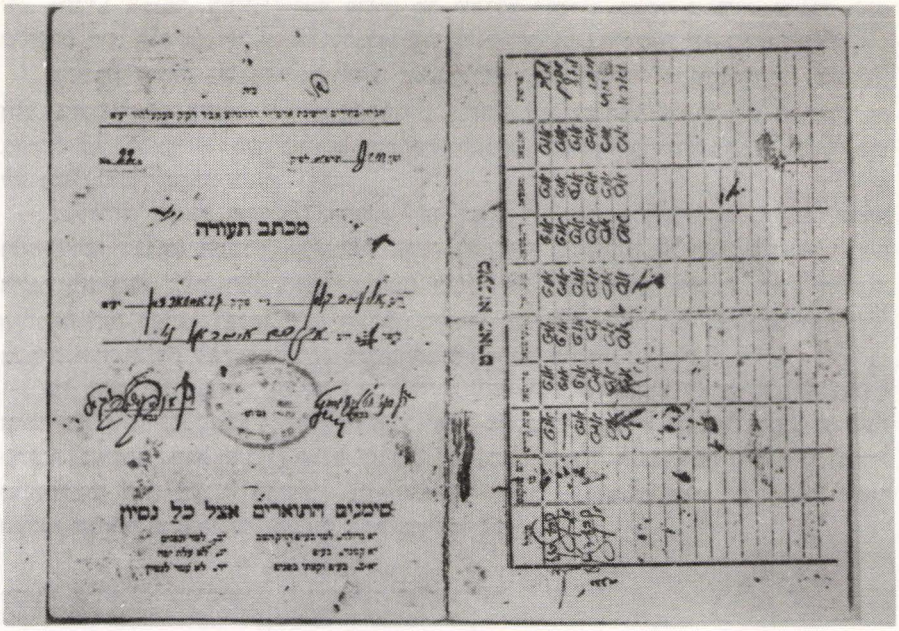

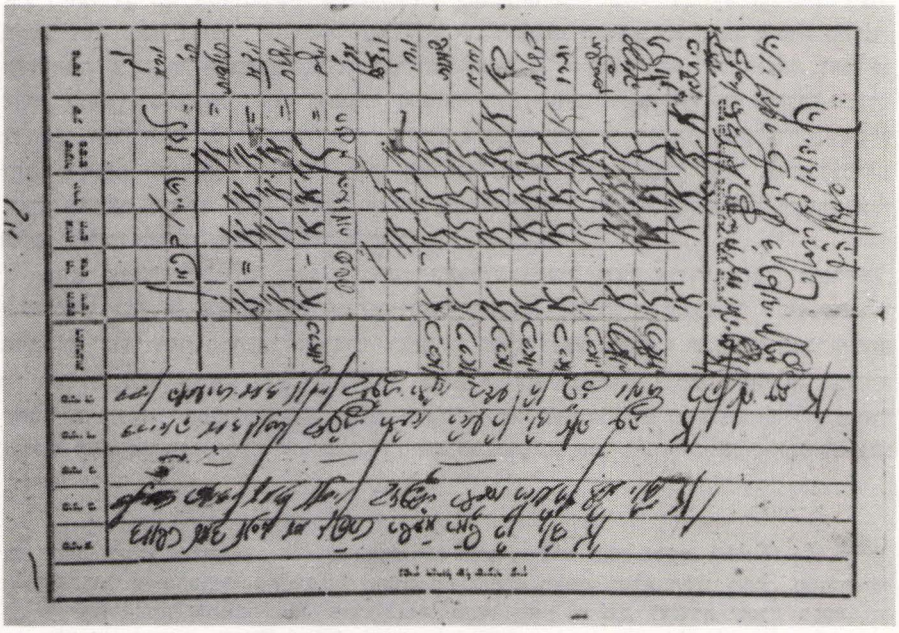

תעודה שנתנה לר׳ אליעזר קליין בלמדו בסקלהיד

ללמד כאשר היה עטור בטלית ותפילין. כל יום היה מניח לפחות שלושה זוגות תפילין: רש"י, רבנו תם ו"שימושא רבה". לפעמים הניח גם זוג תפילין רביעי באותו יום. בליל שבת ניהל שלחן במשך שעות ארוכות והסעודה היתה מלווה בדברי תורה, שירה וריקודים.

בראש מאווייו היה לימוד התורה והפצתה ברבים. בסוף זמן הלימוד כאשר באו תלמידיו להפרד ממנו היה מלווה כל בחור ובחור עד לחצר והיה מבקש למסור דרישת שלום לאביהם שבבית. הוא עמד בקשרי מכתבים עם הורים רבים והשתתף בשמחתם וביגונם. מכתב נוגע ללב כתב לר' שמואל זאב קליינמן לרגל פטירת בנו הבחור הצעיר משה ז"ל[24].

מכספו הפרטי היה תומך בבני עניים וקירב אליו בחורים מפשוטי העם. לפי תפיסתו יש להפיץ את התורה בכל שכבות הצבור, כולל אלה שהשגתם ורמתם אינן מניחות את הדעת[25]. מן הראוי שכל תלמיד יחפש לו רב, כי יש ערך גדול יותר ללימוד מפי רב מאשר ללימוד מתוך ספרים בלבד[26]. מתוך הלימוד של רב ותלמיד נשכרים למעשה שני הצדדים, כי הם מסייעים ומשלימים זה את זה[27]. הרב אשר מפיו ילמד התלמיד צריך להיות לפי רוחו של התלמיד, אחרת "אין דברי רבו עושים רושם אצלו"[28]. ברכה מרובה ראה ריי"ס רוזנר בלימוד בצוותא ובחברותא, כי לימוד כזה מדרבן ומחייב את כל אחד ואחד מן המשתתפים להתפנות למועד שנקבע ללימוד[29]. אולם הלימוד שבחברותא חייב להיות על רקע הדדי, מתוך יחס כבוד לגבי הזולת ומתוך כוונה זכה ולא על מנת להתפאר ולהתגדל בלימוד זה[30]. לדעתו רק לימוד תורה לשמה מאפשר לחדור לפנימיותה של התורה[31].

24. הוא כתב עליו: "קדוש מרחם... ויהיה עולה תמימה ללמד זכות וחסד לעורר רחמים על אחינו בני ישראל". קברו של הצעיר שבבוקרסט הפך במרוצת הזמן למקום של עליה לרגל לכל אלה שהיו זקוקים לרפואה וישועה. כך נמסר לי מאחיו ר' יוסף חנוך.
25. אמרי יהודה, על פרקי אבות, עמ' ט': "וכדומה צריך לקיים והעמידו תלמידים הרבה דהיינו אפילו אותן שאין השגתם גדולה כ"כ ע"י שתכניסו כח התורה באותן שהן בדיוטא התחתונה ע"ז יהיה עילוי גדול לדרך הטבע".
26. שם, עמ' רכ"ב: "כי אם שהאדם יכול ללמד מפי ספרים, אבל אם הרב דומה וכו'... אינו דומה בזה ראייה לשמיעה כי עם הלימוד רב עם התלמיד מתקשר השכל בשכל וישנו אחיזה נפשי".
27. אמרי יהודה, על התורה, עמ' רכ"ד: "הרבה למדתי מרבותי וכו' ומתלמידי יותר מכולם, כי ע"י שאני משפיע לתלמידים ע"ז עלי שפע רב כידוע מכל הספה"ק מזה וע"י כי המנהיג והעם מעלים זה את זה כי בהיות העם בגדר המעלות מתרומם ג"כ המנהיג כדי שיוכל להשפיע להם דים".
28. אמרי יהודה, על פרקי אבות, עמ' מ"ו.
29. שם, עמ' ס"ט, ק"י, קי"ז.
30. אמרי יהודה על התורה, עמ' ק"ז: "דהנה בהיות לימוד התורה בכוונה זכה ורצויה אז הוי התורה קניין עצמי שזכותו וידיעתו שלו, אבל כשכל הלימוד הוא רק להתפאר ולהתגדל ח"ו וכיוצ"ב מהמחשבות המפסידות אז עיקר מחשבתו גם בזה לקניין גופני שאינו עצמי כמובן". וראה גם אמרי יהודה על פרקי אבות עמ' ק"ה: "לפעמים יחשוב כל אחד שהוא העיקר ושהוא הלומד וחברו רק אתו עמו אבל הוא העיקר... כי חברו מה הוא כלא היה שם, זה הוא מושב לצים".
31. אמרי יהודה, על התורה, עמ' רע"ד.

הוא היה נגד כל רוח של התחדשות[32] והתנגד ללימודים כלליים, למרות שהוא עצמו ידע לקרא ולכתוב בלועזית והצטיין בסגנונו המעולה בכתיבת מכתבים בלועזית. היה לו חוש מיוחד והבנה לעניינים טכנולוגיים. באחת הסוגיות הוא דן במצות שנאפו במכונה ("מאשין מצות") ומביא תאור שלם על אודות תהליך האפייה ופעולת המכונות[33]. תלמידיו מספרים, שבנעוריו תכנן להרכיב מכונה אשר צריכה היתה לפעול בכוח החול, אולם כדי להמנע מביטול תורה נטש את התכנית, והגרוטאות של המכונה נגנזו על עליית הגג של ביתו.

בדומה לרוב רבני הונגריה שלל גם הוא את הציונות וסבר שרק "מרבית עם הארץ" דוגלים בה[34]. הוא ראה בעלייה לארץ ישראל סכנה רוחנית בגלל האוירה החילונית שבה וכן הזהיר, שהיהודים נצטוו "שלא יעלו בחומה".

בדרשותיו הביע לעתים תכופות את צערו על הסבל, שפוקד את עם ישראל בדורו. עם נפילת שלטון האנטישמי גוגה קוזה ברומניה בשנת תרצ"ח הביע את שמחתו על הנס שהתרחש ברגע האחרון לפני שעמדו לחמוס ולגזול את היהודים[35]. בדרשתו בימי השואה בליל כל נדרי תש"ג אמר בין השאר: "הן רבים צער ישראל מכל צד בגוף ובנפש ובמאוד שנוטלים את אחב"י לעבודת הפרך המפרכת את הגוף והרבה מאוד המה ממש כבגלות מצרים ויותר וכן נוטלים פרנסות ישראל ומצירים להם מכל צד גם בדברים הנוגעים אל הנפש וכל א' מרגיש וידע צערו וצער הנלווים אליו"[36]. עד הרגע האחרון רשם בפנקסו דברי תורה, דרשות והספדים. את דבריו האחרונים רשם בר"ח אייר תש"ד כאשר התחיל לרשום הספד שהשמיע, אולם כתיבת הדברים נפסקה באמצע[37]. זמן קצר לאחר מכן הועבר עם בני קהילתו ומשפחתו לגטו גרויסוורדיין ומשם למשרפות באוישוויץ. ה' ינקום דמו.

לאחר השואה החלו תלמידיו ר' אברהם יוסף חנוך קליינמן ור' שלום רוזנטל ללקט את שרידי כתביו והוציאום לאור בספרים בשם "אמרי יהודה".

32. אמרי יהודה, על פרקי אבות, עמ' מ"ו. הוא טוען כאן שכל מי שמצטרף אל המתחדשים: "מטביע בזה את הדת היהודית". קריאת ספרים חיצוניים הוא מכנה קריאה בספרי ליצנים. ראה אמרי יהודה, על המועדים א"י תשל"ה, עמ' נ'.
33. אמרי יהודה על סוגיות הש"ס, דפים א—י'.
34. אמרי יהודה על פרקי אבות, עמ' קל"ג—קל"ד: "הלא אנו רואים מרבית עם הארץ אשר אהבת ארץ ישראל בפיהם ציאניסטן, ואדרבה מוליכים לפשע שכמעט אין ביניהם יר"א".
35. אמרי יהודה על המועדים, עמ' ר"כ. בדרשה לפרשת זכור תרצ"ח רשם בראש דרשתו: בעת שהיו שונאי ישראל בראש שרי המדינה ונפלו". בדרשה עצמה אמר: "הנה עבר עלינו ועל כל יושבי המדינה פחד ורתת באלו השבועות שעברו שהיו שונאי ישראל היותר גדולים בראש שרי המדינה והתחיל לגזור גזירות רעות בכל השטחים הן בדברים הנוגעים בגוף והן בדברים הנוגעים בפרנסה וגם לרבות כי נתנו רשות לשלול ולבוז ולגזול מישראל וממש ברגע האחרון הושיע ה' את ישראל והיה להם מפלה גדולה".
36. אמרי יהודה על המועדים, עמ' ע"ט.
37. שם, בהקדמה לספר מובאים סוף דבריו שרשם בקונטרס לדרשות, פתיחות והספדים: דרוש תת"ו להספידא בר"ח אייר [תש"ד] בשעת המלחמה הנוראה והגזירות הרבות שעל אחב"י, הן בר"ח מדינא אין להספיד וגם אין דעתי לעשות הספד אבל היות והזמן גרמא לאבל רבים הגזירות שעל אחב"י לא אמנע מלומר איזה דברים". כנראה שהספיד את הנפטר או הנרצח אבל לא הספיק לרשום את הדברים.

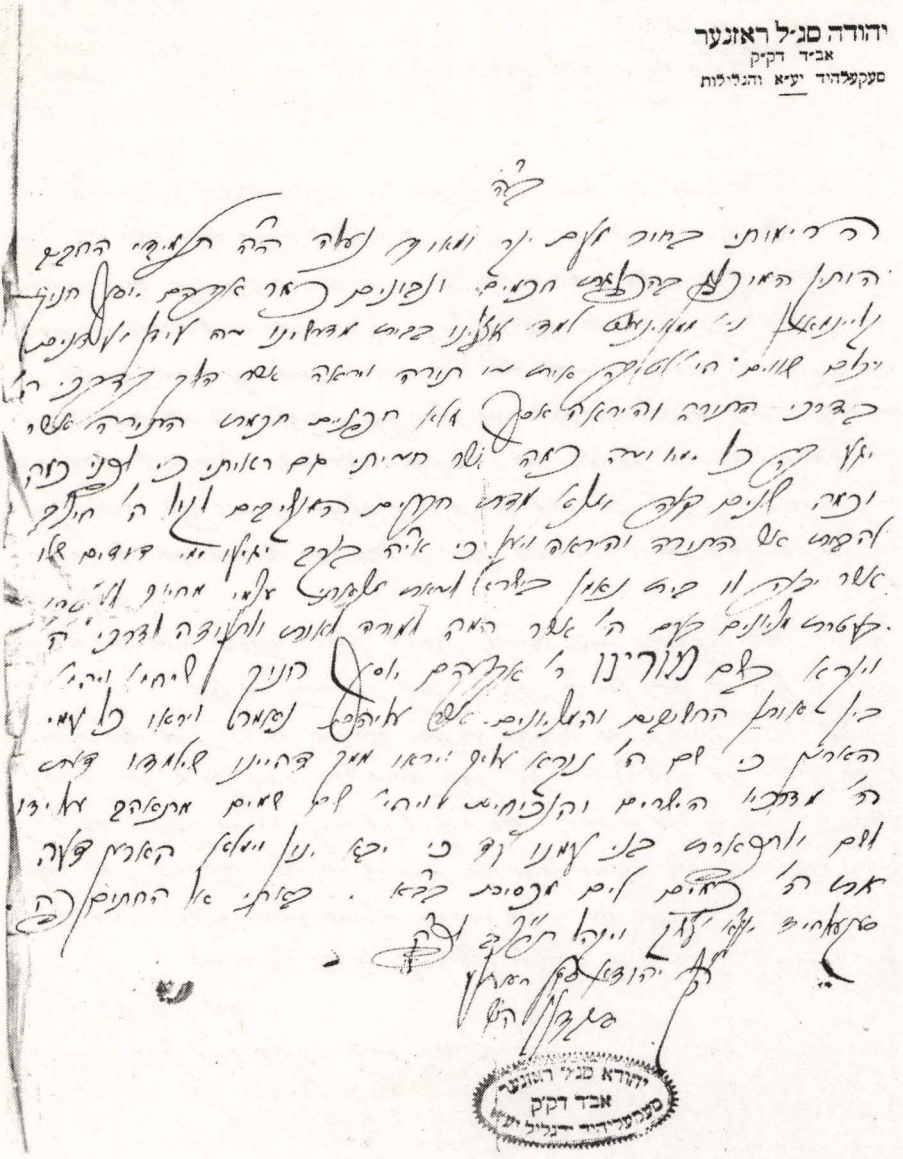

תעודת "מורינו" לתלמיד המופלג והמובהק ר' אברהם יוסף חנוך קלייזמן

מכתב ל"סנטראל רליף קומיטי" בדבר סיוע לישיבה (במחלקת כ"י של ישיבה אוניברסיטי)

פרק ל

ישיבת שימלוי*

קהילת שימלוי הנקראת במקורות יהודיים גם שאמלויא (ברומנית: Simleul-Silvaniei בהונגרית: Szilágysomlyó) נוסדה רשמית בשנת 1841, אם כי היהודים הראשונים התישבו בה כבר בסוף המאה ה־18. האוכלוסיה היהודית הלכה וגדלה משנה לשנה. בשנת 1891 מנתה הקהילה 838 נפשות ועד שנת 1930 הוכפל כמעט מספרם. סמוך לשואה בשנת 1941 התגוררו בה 1496 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של 8000 נפשות בערך[1].

בית הכנסת בשימלוי נוסד בשנת 1850[2] וכחמש שנים לאחר מכן בשנת תרט"ו (1855) כיהן בה כבר כרב רבי בנימין הרטמן ז"ל. לאחר פטירתו מילא את מקומו בנו רבי חיים מאיר זאב, שנפטר בגיל צעיר[3]. הרב מרדכי הלוי הורוביץ שנבחר לאחריו עמד בקשרי שו"ת עם גדולי הרבנים ואף חיבר ספר משלו[4]. בשנת תרמ"ח (1888) התקבל כרב רבי מאזעס חיים סג"ל ליטש רוזנבוים שכיהן במשרה זו עד שקיבל

* מלבד המקורות הביבליוגרפיים המובאים בהמשך שמעתי פרטים מפי תלמידי שימלוי המעולים הרב ר' אלעזר קליין (ב. ש.), ר' דב לגמן, ר' משה פרלמוטר, ר' אהרן וייס, ר' משה הירש.

1. ראה M. Zs. L., עמ' 851; E. J. (מהדורה אנגלית 1971), כרך 14, עמ' 1575.
2. M. Zs. L., שם.
3. על פעילות של רבי בנימין הרטמן בשימלוי בשנת תרט"ו אנו למדים מתשובתו של ר' הלל מקולומיא אליו. בתשובה שהוא כתב אליו בשנה זו הוא פותח במלים הבאות: "שוכ"ט לידידי ואהובי למדברנא דאומתא רבה דעמיה הרב המא"ג מו"ה בנימין אב"ד לעדתו ק"ק שאמלוי יע"א". ראה שו"ת בית הלל. סאטמר תרס"ח, סי' נ"ח דף ל"ו. התאריך שהבאנו על פעילותו של ר' בנימין הרטמן בשימלוי נוגד את האמור בלקסיקון היהודי ההונגרי שראשית פעילותו בשימלוי החל משנת 1861. את רבי חיים מאיר זאב שנפטר בגיל צעיר הספיד רבה של טאשנד רבי חיים בצלאל פאנט בשנת תרכ"ח ואמר עליו: "יגע בל"ב שנים כתלמיד ותיק במאה שנים". ראה דרך יבחר, מונקאטש 1894, דף צ' ע"א הספד ד. בתשובה כתב אליו רבה של טאשנד: "שלום רב לאהובי ידידי הרב הגדול האברך רך בשנים ואב בחכמה החריף ובקי חרוץ ושנון מלתעות כפירים המפורסם לשבח כש"ת מו"ה חיים מאיר זאב נ"י כאבדק"ק שאמלויא". ראה דרך יבחר שם, סי' נ"ט, וראה גם סי' ל"ה.
4. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת מ' סי' פ"ה עמ' ו.

הרהגה"צ רבי שלמה זלמן אהרנרייך זצ"ל הי"ד

ישיבת שימלוי תרצ"ט

את משרת הרבנות בקליינורדיין בשנת תרנ"ח (1898)[5]. על קיומה של ישיבה בשימלוי יש לנו ידיעות רק מתקופת רבנותו של הרב האחרון הגאון רבי שלמה זלמן אהרנרייך זצ"ל הי"ד.

תולדות חייו של רבי שלמה זלמן אהרנרייך הי"ד זצ"ל

רש"ז אהרנרייך נולד בברגסאס לאביו ר' יעקב ולאמו בתו הבכירה של רבי אברהם יהודה הכהן שוורץ בעל "קול אריה". את עיקר חינוכו ותורתו קיבל בבית סבו בעל "קול אריה". בגיל צעיר התחיל להעלות על הכתב את חידושיו בסוגיות התלמוד, אולם בהגיעו לגיל ארבעים בדק אותם שנית ודן אותם לשריפה באמרו, שחידושי תורה חייבים להיות מכוונים לאמת ולהלכה ואין להסתפק בחריפות ופלפול בלבד[6]. לאחר שנשא לו אשה התישב בעיר ליסקא ונתמך על ידי חותנו כדי שיוכל לשבת במנוחה על התורה. כאשר ירד חותנו מנכסיו נאלץ שנים אחדות לעסוק במסחר[7], כשבלילות התמיד והעמיק בלימודיו.

במשך הזמן הוסמך לרבנות על ידי מספר רבנים ידועי שם ועמד במו"מ של הלכה עם גדולי דורו אשר התפעלו מחידושיו בפלפול ובסברא ישרה[8]. בשנת תרנ"ד (1894) קיבל את משרת הרבנות בעיר טשאבא. זמן קצר לאחר בואו לעיר ייסד שם ישיבה בה למדו הבחורים גפ"ת, שלחן ערוך, אורח חיים חומש ורש"י, את המצטיינים לימד גם סוגיות בש"ס. הוא הקפיד מאוד שבחוריו לא יסעו לעיר מישקולץ הסמוכה כי חשש, שמא תשפיע האוירה העירונית החילונית לרעה על התלמידים. בחורים שלא צייתו לו ונסעו למישקולץ סולקו מן הישיבה[9].

בשבתו על כס הרבנות בטשאבא החל להיות פעיל באסיפת הרבנים הארצית. באחת האסיפות נבחר כיו"ר ועדת חלוקת ההקצבות לישיבות ותלמודי תורה בהונגריה. הוא הציע למתאספים לפנות אל הבארון רוטשילד, שיקציב סכום כסף למען בחורי ישיבה מצטיינים העומדים להנשא. האסיפה קיבלה את הצעתו, אך הבארון לא נענה לבקשה אם כי מאז התחיל לגלות עניין בנעשה בעולם הישיבות[10].

לאחר היסוסים רבים קיבל בשנת תרנ"ט (1899) את משרת הרבנות בשימלוי. קהילת שימלוי היתה באותה תקופה קהילה מודרנית ורוב בעלי הבתים היו מהטיפוס ההונגרי האשכנזי, רחוקים מרוח החסידות. על כן היו לרש"ז אהרנרייך לבטים רבים

5. גם הוא עמד בקשרי שו"ת עם רבנים ידועי שם. ראה שם הגדולים לגדולי הונגריה מערכת מ', סי' רפ"ג, עמ' י"ט. הרב רוזנבוים היה סבו של הבנקאי הנדבן הידוע הרב ד"ר פנחס (טיבור) רוזנבוים, שהתישב לאחר מלחמת העולם השנייה בשוויץ וסייע ביד נדיבה לכל דיכפין.
6. פרטים מתולדות חייו ראה בהקדמה לספריו: אבן שלמה על התורה, בראשית, ירושלים תשכ"ג, עמ' ו' ואילך, מאורות שלמה, ירושלים תשכ"ז; ראה גם צבי יעקב אבראהם, "הרב שלמה זלמן אהרנרייך—שימלוי", אלה אזכרה, ניו יורק תשי"ז, כרך ב, עמ' 218—227.
7. אבן שלמה על התורה, בראשית, בהקדמה עמ' ח.
8. ראה משה יעקב וייס, "לחם שלמה", שערים, ט שבת תשכ"ז (20.1.67).
9. אבן שלמה על התורה, בראשית, הקדמה עמ' ט—י.
10. שערים, שם; אבן שלמה על התורה, בראשית, שם.

ר״ש אהרנרייך, לידו ר״ש קעלער, ר׳ שלמה יהודה פייגר ור׳ אברהם משה פייגר
(בדרכם לחתונה)

באניה לארץ ישראל

אם לקבל על עצמו משרה זו. לפי עצת בעל "קדושת יום טוב" מסיגעט קיבל את המשרה[11] וניהל את קהילתו עד לשואה.

מיד עם בואו לשימלוי התחיל לארגן מחדש את החיים הדתיים בקהילה ומינה שוחטים, משגיחים על אטליזים ושאר כלי קודש לפי רוחו. הוא פנה אל ההורים שישלחו את בניהם לחדרים וישיבות במקום לשלחם לבתי ספר כלליים[12], ושיתנו לבנותיהם חינוך יהודי מינימאלי. פעם כשנודע לו, שבנות המקום עומדות לערוך מסיבת תה לאחר תשעה באב, הפסיק את לימודו בישיבה באמצע השיעור ואמר לבחוריו שהוא עסוק בתיקון פירצה בדת ישראל. הוא סבב אצל הורי כל הבנות וביקשם להשפיע על בנותיהם שיבטלו את המסיבה[13]. כארבעים וחמש שנה, עד סוף ימיו, עמד על משמר הדת של בני קהילתו ולא נענה להצעות משרות מושכות יותר בקהילות אחרות.

ארגון הלימוד ושיטת הלימוד

כאשר עבר רש"ז אהרנרייך לשימלוי עברו עמו מספר בחורים מטשאבא[14] ומיד התחיל לארגן את ישיבתו. במשך השנים מנתה ישיבתו מחמישים ועד מאה בחורים ולפעמים אף למעלה מזה. את זמנו חילק ושילש בין ניהול צרכי הקהילה, ניהול הישיבה ולימוד עצמי וכתיבת חידושי תורתו. שקדנותו והתמדתו בתורה היו לפלא בעיני הכל. לא רק בימי נעוריו התמיד בלימודים אלא גם לעת זקנתו היה חוזר ומשנן את לימודיו בעל פה בהתלהבות נעורים ורצה שהכל ישאר בזכרונו בלשון המקור[15].

רוב הבחורים אכלו אצל בעלי בתים בעיר. בחור שלא השיג לעצמו "אכילת ימים" קיבל מ"גבאי דמזונות" כרטיס ויכול היה לאכול בבית מזון של ר' אליה רוס מאכלים קלים. תקופה מסויימת התנהלה גם מגזה ע"י הגברת גרינברגר ושם אכלו כ־20—30 בחורים. היו בחורים שהתפרנסו ממתן שעורים פרטיים לילדי הקהילה במקצועות חומש ורש"י, דינים, תפילה, קריאה בסידור וכו'. לבחורים שבחלקם באו ממחוזות העניים של מרמורש היתה זאת הזדמנות בלתי רגילה להתפרנס בכבוד ממתן שעורים פרטיים.

התלמידים משימלוי מספרים, שבישיבת שימלוי לא היה אותו משטר קפדני וחמור שהיה מקובל בישיבות טאשנד וסקלהיד, כי שיטתו של רש"ז אהרנרייך היתה "לא הקפדן מלמד". הרב נהג בחביבות רבה כלפי כל תלמיד ותלמיד. היה משוחח ושואל בעצותיהם של בחורים צעירים ביותר בבחינת "פסוק פסוקך". סיפר לי אחד מתלמידיו שבהיותו בן 12 שאלו רבו בחביבות: "אמור נא לי למי עלי להשיא את בתי לת"ח או לעשיר"? השיב לו התלמיד במבוכה רבה, שת"ח עדיף על העשיר. על כך אמר לו רש"ז אהרנרייך: "כיוונת את דבריך לדברי ספר אחד בו נאמר שרב שמשיא את בתו לעשיר מתוך חישוב כלכלי יוצא נפסד, כי במקום שהרב יתעשר מתרושש החתן, אבל הוא הופך ליחסן בזכות הקרבה לרב ולא בזכות עצמו ותורתו". אם כי דרכו החינוכית של הרבי משימלוי היתה בדרכי נועם, בכל זאת כל מי שרצה לקנות דעת היתה לו

11. שם, עמ' י"א, וראה בהקדמה למאורות שלמה.
12. ראה בהקדמה לאבן שלמה על התורה, בראשית, עמ' י"ב—ט"ו.
13. שם, עמ' ט"ז—ט"ז.
14. אלה אזכרה, שם, עמ' 219.
15. שם, עמ' 223.

הזדמנות גדולה ביותר, כי רש"ז אהרנרייך היה מגדולי התורה של בני דורו וזכה לכינוי "שר התורה"[16].

בישיבת שימלוי למדו את כל אותם המקצועות שהיו מקובלים בשאר ישיבות הונגריה. אחד הבחורים תיאר בשנת תרפ"ט את הלימודים בישיבה וכתב:

"לומדים לערך 50 בחורים, לומדים גפ"ת ופוסקים. שיעור הלימוד: שיעור טפל-חולין, שיעור עיוני—סוגי' דביזוי מצוה (שבת), פוסקי'—או"ח הלכ' שבת, יו"ד תערובת. רוב הבחורים אוכלים אצל הבע"ב ומיעוטם בבית מזון. יש חברת בחורים גבאי, גבאי דמזונות, וגבאי דקניין ספרים"[17].

תלמידיו מספרים, שאת שיעור העיון היה רש"ז אהרנרייך מתחיל בשעה 10 לפני הצהרים ומסיימו בדרך כלל בשעה אחת בצהריים, אולם לפעמים נתמשך השיעור עד שעה ארבע אחר הצהריים בלי לשים לב כמה בחורים נותרו בבית המדרש להאזין לחידושיו[18]. את לימודו היה מתחיל באיטיות ובפשטות, כדי שכל תלמיד יבינו, ולקראת סוף השיעור הגיע לעמקות נפלאה. בדרך זו נהג גם בכתיבת חידושיו. כאשר אחד מגדולי זמנו כתב אליו בקיצור ובצורה בלתי מובנת העיר לו על כך: "וכי לא די שאנו צריכים ליגע בדברי חז"ל למה להוסיף יגיעה על יגיעתנו הלא טוב יותר לעמול בהבנת הראשונים"[19]. בבהירות ובפשטות היה מחדש חידושים תוך כדי מהלך השיעור והבחורים חשו שהם שותפים לחידושיו. מבחינה פדגוגית לימודית היה לזה ערך עצום. לעתים היה מתאים את לימודו לצרכי הזמן. בימי מלחמת העולם הראשונה לימד בישיבתו סוגיות בענייני עגונות כדי שיוכל להשיב על השאלות שתתעוררנה בתום המלחמה[20].

ההיסטוריון אבראהם מסכם את שיטת לימודו ודרך כתיבת חידושיו של הרב אהרנרייך בזו הלשון:

"החוט המשולש של אורך רוחב ועומק הוא שעשה את בניינו להיכל מפואר מעשה ידי אמן. דרך לימודו היתה עמקות העיון בגמרא ודיוק על כל קוץ שבדברי רש"י, התוספות והראשונים. חריפות שכלית אותה ירש מזקנו בעל "קול אריה" מונחת ביסוד סברותיו, והוא משתמש בה כדי לישב את דברי רבותנו הראשונים"[21].

החל משנת תרפ"ט לימד רש"ז אהרנרייך את תלמידיו המתקדמים בלבד את סוגיות הש"ס, והמשיך להשמיע בפניהם את חידושיו בפלפול ובסברא ישרה[22]. כאשר אחד הבחורים המתקדמים היה בא לבקר בביתו היה מציע לו לעיין בחידושיו ולהביע את דעתו אם יש ממש בחידושיו[23].

את השיעור הפשוט לימד משנת תרפ"ט ואילך בנו ר' משה יהודה, שהיה דומ"ץ שימלוי ורב של קהילת שארמאשג הסמוכה. הבן הצעיר ר' חיים היה מלמד שיעור

16. שערים, שם.
17. הישיבה, תרפ"ט, שנה א' טבת, קובץ ג', עמ' ל"ב.
18. ראה גם בהקדמה לאבן שלמה, בראשית, עמ' ט"ז.
19. שם, עמ' י"ז.
20. שם.
21. אלה אזכרה, שם, עמ' 224.
22. על גישתו לפלפול ראה להלן.
23. אלה אזכרה, עמ' 221.

באו"ח ויו"ד. כאשר התקבל ר' חיים לרבה הצעיר של שימלוי התחיל ללמד את שיעור הפשוט בישיבה ור' שמואל גרינוולד חתנו, לימד או"ח ויו"ד.

בחינות נערכו רק פעם בשבוע והן לא היו קשות במיוחד. הרב היה שואל כל אחד שאלה, אבל על פי רוב ענו כל הנבחנים יחד. כאשר הרב ראה שהנשאל אינו שולט בחומר הפסיק את כולם, וביקש את הנשאל להשיב לבדו.

לפי אחד הדוחו"ת משנת 1939 מסתבר, שבגלל הרעת מצבם הכלכלי והחברתי של היהודים החלו לתכנן תכנית ללמד את בני הישיבה מלאכות שונות. בדין וחשבון זה שנושא את התאריך 21 בנובמבר 1939 נאמר:

"הישיבה נוסדה ללימוד התלמוד אבל בתוקף הזמנים והגורמים הסוציאליים מוכרחת הישיבה לארגן בית מלאכה. עכשיו התחילו רבים מהתלמידים לומדים אמנויות שונות. הלימוד בענייני חקלאות עודנו פרימיטיבי, אבל ההנהגה בטוחה בע"ה לשכללו. הרב אהרנרייך ובנו המלמדים תלמוד אינם מקבלים שכר. ומה שנוגע לשכר האומן, מעשי המלאכה של התלמידים נמכרים בחנויות והריוח יספיק לשלם לו. נדרשו רק הוצאות בשביל האדמיניסטרציה של המוסד"[24].

בהמשך נאמר עוד שבשנת 1937 נאסף סך של 500.000 לעי להקמת בית לינה לבחורים, אבל בגלל הגרעון שנוצר בהחזקת הישיבה הוצאו מן הכספים האלה סכומים מסויימים להוצאות השוטפות היומיומיות של הישיבה. הדו"ח אינו מציין, אלו מקצועות למדו הבחורים. כמו כן לא הצלחתי לאמת את תוכן המכתב מפי שרידי תלמידי הישיבה. יתכן שזו היתה תכנית בלבד שלא יצאה לפועל ממש, משום המתח שבאיזור סמוך למלחמת העולם השנייה. אולם סיפר לי אחד מתלמידי שימלוי, שבשנים סמוך לשואה יצאה קבוצה של 5—4 בחורים יום יום לבית מלאכה לנעליים של ר' אורי שכטר ללמוד תפירת סוג של נעלי גומי (בוצ'קור) בהן היו מתהלכים האיכרים הרומניים שבסביבה. ר"ש אהרנרייך ביקר אצלם ועודד אותם באמרו שהם ממשיכים בדרכו של ר' יוחנן הסנדלר ומשלבים תורה ודרך ארץ. הוא הציע להם לשנן את לימודם תוך כדי עבודה ולא ראה בכך כל פסול, כי הרי החומר עשוי מגומי ולא מעור.

תפיסתו החינוכית הדתית של ר"ש אהרנרייך

למרות שהרב אהרנרייך היה אדם נוח לבריות ולתלמידיו, הרי שבענייני הדת היה קנאי קיצוני ומקנא קנאת ה' ללא פשרות. כאשר ראה לפניו סכנה של פגיעה בדת וביסודות האמונה נלחם בכל כוחו בבחינת יקוב הדין את ההר כדי לסלק את המכשול והסכנה. גישתו הקנאית באה לידי ביטוי בדרשותיו, בהספדיו ובספריו. כאשר גילה פרצה ופגיעה בדת ישראל לא נשא פנים לאיש והטיח דברים קשים ביותר. לפי תפיסתו חייב תלמיד חכם לעמוד כל הזמן על המשמר ולהרביץ תורה ברבים. תלמיד חכם שדואג רק לעצמו ואינו מלמד לאחרים סופו שיבזו אותו[25].

בלימודו ובכתיבתו יחס ר"ש אהרנרייך חשיבות רבה מאוד לחידושים ולפלפול. לדעתו "עיקר הלימוד הוא לעסוק בעיון ולחדש ציצים ופרחים בתוה"ק וזה נקרא לעסוק

24. מארק וישניצר, "חומר לתולדות הישיבה באירופה המזרחית", תלפיות תשי"א, שנה ח, עמ' 174—175.

25. ראה בספרו טיול בפרדס, שאמלויא תרצ"ט, מהדורא קמא דף קכ"ב.

בד"ת"[26]. אולם בפלפול הוא הבחין בין פלפול של אמת שיש בו סברות ישרות לבין פלפול, שבא לקשר בין סוגיה לסוגיה לשם חידודים בעלמא[27]. באחד מפלפוליו הוסיף שדבריו נכתבו לשם פלפול הלכה ולא למעשה על כן הוא מציע לשאול בעניין זה גאונים נוספים[28].

הרב אהרנרייך השאיר אחריו ארבעים חיבורים בהלכה ובאגדה ועמד בקשרי שו"ת עם גדולי בני דורו[29]. הוא השמיע את דעותיו בכל שטחי החיים היהודיים הדתיים והצבוריים.

אהבה עזה הוא אהב את ארץ ישראל וביקר בה פעמיים. את הביקור הראשון ערך בארץ בשנת תרפ"ט ואת הביקור השני ערך בשנת תרצ"ה. במשך כל זמן נסיעתו ישב ושקד על התורה בלי להתבונן בנעשה מחוץ לד' אמות של תורתו. באחת ההזדמנויות העלה על הכתב את געגועיו העזים לארץ ישראל בחרוזים, והנציח את שמו "שלמה זלמן" בראשי השורות של השיר:

שיחי ותפילתי מעומק לבבי
לאל הרועה אותי מעודי
מהר הישועה ושלח התשבי
האסף מקנך לארץ הצבי
זרע קודש הנפוצים באפסיים
ללעג ולקלס וכצאן לטבחיים
מצפים לישועה בכליון עיניים
נרים ראש ונעלה ירושלים[30].

אולם עם כל אהבתו לא"י וציפייתו לגאולה התנגד התנגדות עזה ביותר לציונות. הוא מכנה את הפעילות הציונית והמנהיגים "מלוכה של כופרים כעין הציאונים שבזמננו

26. טיול בפרדס, שאמלויא תש"ב, מהדורא תניינא, דף קמ"ה ע"ב.
27. ראה בספרו שו"ת לחם שלמה, שאמלויא תרפ"ד, חלק או"ח, בהקדמה סעיף ח: "ומה יעשה איש שפל כמוני איזוב בקיר שידעתי בעצמי שהרבה מחידושי אינם אמיתיים ונאמרו לפלפולא ואיך לא אבוש ולא אירא לכתבם ולקבעם בספר ולהדפיסם... ואף שהשלה"ק מדבר קשות ומרירות נגד החילוקים והפלפולים הנה שמעתי מפ"ק אא"ז מו"ר הגה"ק שר התורה בעל קול אריה זי"ע שאמר דהשלה"ק כוונתו רק על הפלפולים שהיו נוהגים בזמנו שהיו רחוקים מאוד והיו תולין ומקשרין נימא בנימא ונתרחקו מפשט ומקום הסוגיא לתור ולרגל בסוגיות אחרות וחיברו זה לזה בשרשרת תלויים מעשה חדידים שזה באמת אינו דרך התורה הישרה בטעם וסברא אבל אנחנו (אמר אא"ז) המתדשים פלפול בסברות ישרות בנויים בשכל ומדע או בסברות הראשונים או בסברות של גדולי האחרונים אשר כל דבריהם נאמרים בשפה ברורה עמוקה וישרה כמו המהרי"ט והפלא"ה והקצו"ח והנתיבות וש"ת בא"פ והגרב"ה והחת"ס ז"ל שדרכנו להשתמש ולבנות פלפול על סברתם הברורה או שמחדש בעצמו סברא ישרה וע"ז בונה בניין ומבאר הסוגיא באורחא חריפא א"כ כל הפלפולים שלנו הם נאמרים ע"ד האמת דהיסוד והסברא שנבנה עליה הפלפול הוא אמת בודאי יאה ונאה ומצוה לפלפל בכזה".
28. שו"ת לחם שלמה, ירושלים תשכ"ו, יו"ד חלק ב' סי' כ: "אם כי ידעתי מך ערכי ושאלה חמורה כזו צריכין לשאול את פי גאוני אנשי שם עכ"ז אמרתי לכתוב בספר את אשר עלתה במצודתי לא למעשה ולא להלכה כ"א להתלמד לפלפולא בעלמא".
29. אבן שלמה על התורה, בראשית, בהקדמה עמ' י"ח; אלה אזכרה, עמ' 226. מן הראוי לציין שעד כה נדפסו כבר למעלה מעשרה ספרים משלו.
30. טיול בפרדס, מהדורא תניינא, בהקדמה פתחה זעירא.

והכתות שעמהם שרוצים שיהי' מלוכה של ישראל דהיינו נאציאנאלעס יודענטהום בלא תורה ובאמת אין זה יודענטהום רק מיניסטהום והם אינם לא גויים ולא ישראלים"[31]. לגביו אין הבחנה בין ציונים חילוניים לבין המזרחי ואגודת ישראל. הוא טוען שאף האגודה משתפת פעולה עם הציונים. הוא הטיל דופי בחינוך האגודאי והאשימם שבבית ספרם לומדים בנים ובנות יחד. כמו כן טען נגדם, שהתיצבו במשלחת משותפת עם הציונים החילוניים לפני שלטונות אנגליה, שיתירו להקים ממשלה יהודית בארץ[32]. את הסיבה לאנטישמיות באירופה בסוף שנות ה־30 וכן את הפרעות בארץ בתקופה ההיא תלה בציונות שלדעתו דחקה את הקץ בלי לצפות למשיח[33]. מלבד דרשותיו והטפותיו בגנות הציונות הוא אף הוציא כרוז נגד הציונות, וביקש להפיצו בבתי כנסת ובבתי מדרש.

התנגדות נמרצת התנגד גם ללימודים חיצוניים ולכל נסיון למזג חכמות חיצוניות עם לימוד התורה. את גזירת איסור השחיטה שהנהיגו בארצות אחדות באירופה בשנות ה־30 תלה בחטא הלימודים החיצוניים ובפעילות הציוניות[34].

בימי השואה

רש"ז אהרנרייך המשיך ללמד ולפרסם את חידושיו גם כאשר התקרבו ימי השואה. בהקדמה לספרו טיול בפרדס שפרסם בשנת תש"ב כתב בהקדמה:

"אכן עתה שעת צרה היא ליעקב בעוה"ר לכאו' יעלה על הדעת שיוצדקו העמי הארץ בדבריהם אם יאמרו עתה בעת שאנחנו בצרה גדולה אין לו להרב הזה מה לעשות רק להדפיס ספרים... ע"ז אשיב בס"ד דאדרבא היא הנותנת להראות את אחב"י כי אנחנו בטוחים בהקב"ה שאל יעזבנו ואל יטשנו ואנחנו צריכים בעקבתא דמשיחא לסבול צרות האלה לתכלית שנגלה לפניו ית"ש והוא היודע תעלומות הטעם שצריכין אנחנו לצרות גדולות האלה וגם יש בו טעם פשוט כדי לרפאות אותנו טרם ביאת משיחנו מחליינו ומעוונותינו... ואנחנו בגודל הצרות אשר יקיפו אותנו מכל צד עכ"ז אנו משתעשעים בתורתנו הקדושה

31. טיול בפרדס, מהדורא קמא, דף ע"ז ע"א. בהמשך הוא אוסר לתת שקלים להסתדרות הציונית כי אלה "שקלי המן".
32. שם, דף ע"ח: "ודעו אחי שאין נפ"מ בין הציאונים ובין המזרחים ובין חבורת האגודה, וכ' לי ת"ח גדול ישר ונאמן מירושלים הבב"א בזה"ל כאן האגודה יש להם בית ספר "חורב" שלומדים נערים וילדות ביחד עד בני י"ג—י"ד שנים ומה גם במושבות בית ספריהם ממש כשל ציאונים... וגם עושין האגודה יד אחת עם הציאונים בסתר ובגלוי ובירושלים נתחברו יחד בענייני הקהילה... וגם הלכו ראשי האגודה ביחד עם הכופרים יד ביד רגל ברגל לעיר לונדון לבקש ממשלה בארץ".
33. שם, דף ע"ח ע"ב: "ולא די שהם (הציונים) גרמו לנו הצרות הרבות הבאות עלינו בכל מדינות אירופה עוד רבתה רשעתם כי אילו לא היו הציאונים שואגים בקול גדול לנו הארץ ולבקש שיהי' הארץ שלהם ולעשות מלוכה לישראל בארץ בלי משיח ובלתי התורה לא היו הערבים עושים לנו שום רעה אדרבה אה"ק הי' עתה בעת צרה מקום פליטה לכל הנידחים ממושבותיהם כי עם הערבים היו טובים עם ישראל שדרו שם ויהודי הלך בלילה יחידי בדרך בלי שום פחד ולא עשו שום דבר רעה לישראל רבות בשנים".
34. שם, דף קל"ו ע"א—ע"ב. הוא הביע את התנגדותו גם לדרשנים הדורשים בשפה זרה. ראה שם, דף נ"א.

ומסייעים שיצאו לאור ספרים חדשים ספרי חכמה ודעת בזה אנו מראין גודל אהבת התורה שבקרבנו וזכות אהבת התוה"ק תגן עלינו"[35].

בקיץ תש"ד הועבר עם בני משפחתו וקהילתו לגיטו שימלוי, בו שררו התנאים הנוראים ביותר מבין כל שאר הגיטאות שבטרנסילבניה[36]. גם בגיטו לא אבדה תקוותו והמשיך בחידושי תורתו. שם הוא סיים את הקונטרס האחרון שלו שהופיע לאחר המלחמה. בסוף הקונטרס הוא רשם:

"ת"ל גמרתי קונטרס זה ביום ה לסדר מצורע בשנת תש"ד שהיא עת צרה ליעקב וממנו יושע כהבטחת ירמיה לישראל, תשעה עשר לספירה (העומר) פק"ק שאמלויא יע"א"[37]. את הפרקים האחרונים של הקונטרס רשם על פיסות נייר בדיו שהכין לעצמו בגיטו, והכתב יד נשתמר אצל אחד הגויים בשימלוי עד לאחר המלחמה[38].

בהיותו בגיטו הציעו לו לעבור למקום מבטחים, אך הוא סירב באמרו: "מה שיקרה לכל בני קהילתי יקרה גם לי"[39]. בדרך לאוישביץ עודד את בני קהילתו לקבל את עול מלכות שמים באהבה כי לא כל יום נוצר מצב כזה ולא כל אדם זוכה למדרגה כזאת[40]. בהגיעו לאוישביץ אמר למקורביו שנפרד מהם: "אנו הולכים בשמחה לקדש את שמו יתברך". בו ביום, בי"א סיון תש"ד[41] הועלה על המוקד. ה' ינקום דמו.

35. טיול בפרדס, מהדורא תנייגא, הקדמה עמ' ב—ג.
36. על חיי הגטו בשימלוי ראה בספרי טאשנד, ירושלים תשל"ד, עמ' 211—217.
37. ראה ספר מאורות שלמה, שם עמ' רצ"ה. הערה זו נרשמה חודש לפני שהועבר למחנות ההשמדה.
38. שם בהקדמת נכדי המחבר.
39. שם.
40. שם.
41. אלה אזכרה, עמ' 227.

פרק ל"א

ישיבת מארגרטן

העיירה מארגרטן (ברומנית: Marghita) שוכנת במחוז ביהאר לא רחוק מן העיר הגדולה גרוסווארדיין. מאחת התעודות מתברר, שכבר בשנת 1721 למניינם ישבו שם יהודים, אלא שנאלצו להמלט משם. בראשית המאה התשע עשרה אנו מוצאים שם שוב ישוב יהודי. במרוצת השנים גדלה הקהילה, ובשנת תר"ץ (1930) התגוררו בה 1620 יהודים בתוך אוכלוסיה של 6.000 נפש בערך[1].

רבי הלל ליכטנשטיין זצ"ל

רבה הראשון המפורסם של הקהילה היה רבי הלל ליכטנשטיין, הידוע בכינויו רבי הלל מקולומיאה. בבחרותו למד בישיבתו של החת"ס בפרשבורג. מפאת מצבו הכלכלי הקשה אכל לחם צר בפרשבורג, ולפעמים למד לאור הירח כי לא היה לו כסף לקנות שמן למאור. הוא אכל זמן מה "ימים" אצל בעל בית אחד. באחד מספריו הוא מספר, שפעם התאחר לבוא לארוחת הצהריים ובעל הבית נזף בו ואמר לו, ביתי אינו "טרקטיר הויז" (מסעדה?). מאז חדל לבוא אל ביתו. כששאלו בעל הבית מדוע הפסיק לבוא לארוחותיו השיב לו, שהקב"ה "משביע לכל חי רצון וקוצב קצבה לכל בריה" והוא קובע מי ילמד תורה ומי יפרנס את הלומדים "וכיון שכן שאני אוכל משלחן רבי מפת בג המלך מלכו של עולם, מי אדון שיאמר לי או יצווני מתי אבוא, הלא אם אני הולך לבית הפונדק (הנקרא גאסט הויז) לאכול מיגיעת כפי הלא פתוח לפני בכל עת ובכל שעה, אבל אתה שלא כן תדמה ונראה בעיניך שאתה נותן לי מנדבת לבך מתנת חינם, חלילה לי לעשות כן וליהנות מנהמי דכסופא הלא לכך נוצרת... ובאמת שלך שלי הוא ואתה חסר דעת לומר נהפוך הוא שלי שלך יהיה לך אשר לך"[2].

למרות מצבו הכלכלי הקשה למד בהתמדה רבה. את השקידה בלימודים ודאי סיגל לעצמו עוד בבית אביו. מספרים, שאביו שעסק במסחר לפני היותו רב נהג לשנן לעצמו פרקי משנה בעל פה כאשר סבב בדרכים לצרכי מסחר. את המרחקים היה מודד לפי מספר פרקי משניות שהספיק ללמוד בין כפר לכפר או בין עיר לעיר[3].

1. יהודה שוורץ, תולדות הקהילות בטרנסילבניה, ת"א תשל"ו, עמ' 70—71.
2. ראה בספרו משכיל אל דל, חלק ב, למברג תרכ"ח, דף נ"ב, וראה חיים יעקב ליכטנשטיין, תולדות וזכרונות, סאטמר תרצ"א, עמ' ה.
3. אברהם בלוי, "הג"ר הלל ליכטנשטיין מקולומיאה", המודיע, יום ו, ה אייר תשכ"ה.

לאחר שנשא אשה ישב על שלחן חותנו בגאלנטה כשלש עשרה שנים ושקד על התורה. באותו פרק זמן כבר התקבצו סביבו כשלושים בחורי ישיבה שהאזינו לשיעוריו[4].

בשנת תר"י (1850) הוזמן לכהן כרבה של קהילת מארגרטן. באותה תקופה התגורר שם כבר רבי אהרן צבי ויינברגר, שהוצעה לו משרת הרבנות אך סירב לקבלה. הוא עצמו המליץ שהקהילה תבחר לרב את ר"ה ליכטנשטיין.

יומם ולילה שקד ר"ה ליכטנשטיין על תורתו, ולמד עם בחורי ישיבתו. כאשר הציעו לו לנסוע למרחצאות מרפא לנוח מעט, נהג לומר, שהוא עוסק בלימודי התורה "וביה אני רחיץ"[5].

את תכלית הלימוד הוא ראה בלימוד לשמה ובלימוד לשם קיום מצוות יום יום כיהודי. באחת מתשובותיו כתב:

"ומהו לשמה ללמוד עניינים כאלה שהמה ע"מ לעשות... וילמוד כל ימיו ברכות, שבת, נידה. ברכות משום שהיא כולה יראת שמים. ושבת משום שהלכותיה המה כהררים התלויים בשערה ומלבד זה היא סגולה למחילת עוונות כמחז"ל המקיים שבת כהלכתה אפילו עע"ז מוחלים לו, ומלבד זה ילמד בכל יום חיי אדם, וגם נכלל עוד בתורה לשמה ללמוד לא לשם תפארת או שיקראוהו רב... ועיקר הלימוד לסבור והי' ביגיעה גדולה עד מקום שידו מגעת"[6].

בעוד שברוב הישיבות בהונגריה היה מקובל ללמוד גמרא לפי הפשט, טען ר"ה ליכטנשטיין שיש צורך לחדש חידושים ואין לראות בלימוד הפשט את העיקר. וכך הוא כותב:

"ועתה בדור האחרון היתום איך ירדנו מאד מאד שיש הרבה בני אדם שעושים מדרך הפשט העיקר ודומה בעיניהם שרק היא היא התורה ואיך עי"כ מבזים את התורה ומקטינים את ערכה וחשיבותה"[7].

בהזדמנות אחרת הסביר מדוע יש לחדש חידושים, וכתב: "ומאחר שרק ע"י לימוד עיון ולחדש חד"ת יוכל לשבר כח יצרו להיותו צדיק עושה רצון ה'"[8].

לפי דעתו, כל רב־תופש ישיבה צריך לא רק להקנות ידיעות לתלמידיו אלא חייב גם לחנכם למידות מוסריות. עליו להחדיר לתודעתם, שהעיקר הוא המעשה ולא המדרש, שעליהם להתמיד בלימודיהם בתורה ושעליהם להמנע מלימודים חיצוניים. וכה דבריו:

"על עניין לימוד התורה צריך השגחה יתירה לכל רב ומורה על תלמידיו וכן לכל תופשי ישיבות המרביצים תורה ברבים בשלושה דברים: האחד שידריכו את תלמידיהם מאד מאד שתהיה תמיד נגד עיניהם מתני' דאבות, ולא המדרש העיקר אלא המעשה ותהיה יראתם קודמת לחכמתם וגם מעשיהם מרובים מחכמתם וזהו א"א אם לא שיאיים עליהם לחנכם ולהרגילם שילמדו בכל יום לכל הפחות לערך חצי שעה ספרי מוסר... ושנית שישגיחו עליהם בהשגחה גדולה שתהיה עניין לימודם בבחינות אדם כי ימות באהל לקיים הפוך והפוך בה... והיינו שילמדו בעיון ולא רק לגמור להיות כחמור נושא ספרים... כי המורים הוראות מלימוד

4. תולדות וזכרונות, עמ' ו.
5. שם, עמ' י"א. ראה גם ד. ה. הלר, בית הלל, טירנוי תש"א, עמ' כ"ד.
6. תשובות בית הלל, סאטמר תרס"ח, סי' מ"א דף כ"ח, וראה גם סי' ד, דף ד.
7. שיר משכיל, למברג תרל"ז, דף י"א.
8. שם, דף י"ג—י"ד.

כזה שהוא רק לגמור הן המה בכלל רבים חללים הפילה... והשלישית שיזהירם וגם יהיה להם עין פקיחה על דבר הזה שלא יעסקו בלימודי חכמות זרות משום שהמה עוקרים מלב לומדיהם שורשי ויסודי הדת ואם יעלימו עין מלהשגיח על שלוש אלה אזי יהיה הפסדם רובם משכרם שמרביצים תורה בישראל"[9].

בחנכו את תלמידיו למידות מוסריות הדגיש את מידות הצניעות והענווה והזהיר את תלמידיו, שלא יתגאו בלימודיהם "ובפרט מי ששכלו חד ומחדש חידושים רגיל להתברך בלבבו ולומר אני ואפסי, וליפות דבריו רגיל לומר כי תירוצו של תוס' הוא דוחק וחרפה הוא לו לעיין בגדולי אחרונים ואומר את האחרונים אני הוא"[10].

לאחר מספר שנים הוזמן ר"ה ליכטנשטיין לכהן כרבה של קלויזנבורג, והוא קיבל את ההצעה מתוך תקוה ששם יוכל להגדיל את ישיבתו. אולם לאחר זמן מה עזב את המקום וחזר לכהן כרבה של מארגרטן. מכאן התקבל לרבה של סיקס ומשם עבר לכהן פאר בקולומיאה. בקולומיאה התפרסם כאחד מגדולי דורו, וישב שם עד פטירתו בי' באייר תר"נ.

רבי יהושע אהרן צבי ויינברגר זצ"ל (המהריא"ץ)

רבי יהושע אהרן צבי ויינברגר נולד בשנת תקע"ד לאביו רבי משה רבה של קהילת שוסבורג. בהיותו ילד למד אצל סבו שהיה סגי נהור, וקרא לפניו את הגמרא כ־18 שעות ביממה. מאוחר יותר למד בישיבת וורבוי, ומשם נסע לישיבתו של החת"ס בפרשבורג. בהיותו בפרשבורג למד בחברותא עם בעל "כתב סופר" בנו של החת"ס. לפעמים האזין החת"ס בהנאה רבה ללימודים של השניים. מספרים, שפעם נעדר החת"ס מאחד משיעוריו, והדבר היה תמוה בעיני כולם. כששאלוהו לפשר הדבר, השיב: לאחר שהאזנתי היום ללימודיו של "הערשלה (צבי) משוסבורג" לא היה לי יותר מה לחדש בבית המדרש[11].

לאחר שנשא אשה התישב במארגרטן וחותנו הגביר סיפק את צרכיו, כדי שיוכל לשקוד על התורה. כאמור הציעו לו לקבל את משרת הרבנות, אך הוא סירב לקבלה. רק לאחר פטירת חותנו ולאחר שר"ה ליכטנשטיין עבר לסיקס הסכים לקבל על עצמו את עול הרבנות במארגרטן.

מלבד ניהול ענייני הקהילה ניהל גם ישיבה. הוא הקפיד לקיים את שיעוריו כסדרם ולא היה מוכן לבטל אף שיעור גם כאשר היה מוטרד בעניינים חשובים ודחופים. מספרים, שפעם היה צריך להופיע בבית המשפט בעניין עסקיו של חותנו שנפטר, אך הוא התעלם מכל העניין והמשיך את שיעורו כאילו לא קרה דבר. כולם חששו שמא יסתבך עם השלטונות בגלל אי הופעתו בבית המשפט. באמצע השיעור הופיע שליח והודיע לו שה"פריץ" שתבעו לדין נפצע, לאחר שנשבר אחד מגלגלי מרכבתו.

יומם ולילה שקד על תורתו ונהג לומר לתלמידיו, שאדם שלא נרדם עדיין ויש לו כח להציע את מיטתו מוטב שימשיך בלימודו ולא ילך לישון. על סדר לימודו אפשר

9. שם, דף ה ע"א. ראה גם משכיל אל דל, חלק א דף ס"ז ע"א; חלק ב דף ס"ח ע"ב.
10. תולדות וזכרונות, עמ' י'.
11. הפרטים אודותיו ראה בהקדמה לספרו שו"ת מהריא"ץ, מארגרטן תרע"ג, דער איד. כ סיון תשט"ו; Hoemesz, 15 לדצמבר 1933.

ללמוד מתוך שני מכתבים שכתב לבנו. המכתבים מובאים בהקדמה לספרו, וזה לשונם:

"סדר לימודך יהיה על דרך זה בכל יום ויום תלמד שיעור קבוע בעיון רב בראשונים ואחרונים, זולת זה תלמד בכל יום דף או ב דפים גמרא עם הרא"ש ואחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך ללמד חומש עם פי' רש"י והרמב"ן ומדי יום ביומו לראות ספרי קודש ספרי מוסר כי רק דבריהם הקדושים המה מתלהבים בלב איש בלבת אש דת של תורת ה' ועבודתו".

במכתב השני כתב:

"עוד אחת באתי לעורר אותך שמדי יום ביום תלמד פוסק טור ש"ע ביו"ד וגם באו"ח, ובאו"ח תתחיל מתחילה על סדר טור וב"י עם הגמרא השייך לזה ואקוה שאי"ה אז תשכיל ותצליח בנפש ובגוף".

רבני מארגרטן

בחלק ניכר מתשובותיו הוא משיב לשאלות, ששאלוהו תלמידיו המרובים. בתשובותיו בולטת אהבת ישראל גדולה, ושאיפתו להשכין שלום בכל מקום. אחת מתשובותיו דנה במחלוקת שפרצה בקהילת סיגעט, שבה ניסה להשכין שלום בין היריבים[12].

12. שו"ת מהריא"ץ, חלק יו"ד סימן ק"ט.

למרות שהוא גדל באוירה של בית יהודי אשכנזי, נטה לבו לחסידות. בדברי תורתו שהשמיע לתלמידיו ולבני קהילתו היה נוהג לשלב דברי חסידות של הבעש"ט ותלמידיו. כשלושים שנה ישב על כס הרבנות ונפטר ביום ד דחנוכה תרנ"ב (1891).

רבי שמואל זלמן ויינברגר זצ"ל

לאחר פטירתו של המהריא"ץ נבחר בנו רבי שמואל זלמן ויינברגר למלא את מקומו. בבחרותו למד בישיבתו של בעל "שבט סופר" בפרשבורג. לאחר שנבחר לרבה של מארגרטן ניהל את קהילתו בדרכי נועם והשתדל להשכין שלום בין איש לרעהו. בדומה לאביו ניסה גם הוא להשכין שלום בין קהילות ישראל השונות. תרומה חשובה תרם לקירוב הלבבות בין חסידי ויז'ניץ לבין הציבור האשכנזי הלא־חסידי בקהילת גרויסווארדיין[13].

כל ימיו למד בשקידה רבה ו"כמעט כל ימיו לא ישן משבת לשבת במיטה אלא שינה ארעית על כסאו" [14]. יוצאי מארגרטן מספרים, שכאשר היו עוברים ליד ביתו בשעות הלילה הקטנות ראוהו תמיד שקוע בלימודיו ליד ה"סטנדר" (עמוד תיבה לתפילה) שבביתו.

תשומת לב רבה הקדיש לטיפוח ישיבתו, שמנתה כ־70 בחורים. עד שעה מאוחרת בערב ישב בבית המדרש ודן עמם בסוגיות שלמדו בישיבה[15], ולאחר מכן המשיך בלימודיו בביתו. ביוזמתו הוקמה מנזא. על ניהול הישיבה ותכנית הלימודים נמסר באחד מירחוני הבחורים כדלקמן:

"ישיבה הרמה דפה ק"ק מארגרעטען תתנהל כעת ע"י אדמו"ר הגאון המפורסם שלשלת היוחסין מרן שמואל זלמן וו"ב שליט"א אבדפ"ה וסופרים כעת שבעים בחורים מופלגים ויר"ש הי"ו, שיעורי הלימוד עכשיו שיעור פשוט מסכת בב"מ פרק המקבל, שיעור עיון ג"כ מס' בב"מ דף ל"ו סוג' שומר שמסר לשומר, פוסק או"ח הלכות שבת, יו"ד ה' תערובות, וחומש ורש"י, הרצאות שיעור פשוט היא ביום א, ב, ג אחר צהריים, הרצאת או"ח ביום ד אח"צ וי"ד ביום עש"ק ע"י התנא דבי נשיאה הרב הגאון מו"ה משה ליב עהרנרייך בן הגאון המפורסם אבד"ק ה' מאד שליט"א. מי שאינו מופיע אל ההרצאות ואל הבחינות א"א שלא יבוא לידי נסיון ולידי בזיון. על יד הישיבה עומד "בית תבשיל" מפואר שבו יתכלכלו כארבעים בחורים יום יום רובם מבני עניים שארוחתם יונתן להם חינם, הבית המזון מצטיין בתבשיליו העדינים והמפונקים. כדי להפיק רצון התלמידים גם נתיסדה חברה ש"ס בין הבחורים דישיבתנו הרמה, — הגבאים הם דח"ב שמואל יודא סג"ל פארקאש (קאמלרש), מרדכי לעיבי (וואמפלא), דחמ"ז משה

13. אלי' רוט, קדוש ישראל, בני ברק תשל"ו, עמ' ע"א, צ"ט. מלבד המקורות המובאים להלן שמעתי פרטים גם מפי נכדו ר' צבי איילון (ויינברגר) ומפי תלמידיו ר' דוד ברגר ור' אהרן קליינמן.

14. ראה בהספדו של ר' יהודה רוזנר, אמרי יהודה עה"ת, מהדורה תניינא, א"י תשל"ג, עמ' צ"ד—צ"ה.

15. Hoemesz, שם עמ' 8.

ווייסהויז (טורץ) דחק"ס גדלי' סג"ל ורזעל, הלל קליין, רואה חשבון הוא בן אדמו"ר הגהצה"ק שליט"א החריף ובקי טובא מו"ה מרדכי עזריאל נ"י"[16].

הבחינות התקיימו ביום חמישי. כאשר בחור לא ידע להשיב על שאלה מסויימת אמר לו רש"ז ויינברגר: "לתורה יש כל המעלות המצויינות, אבל יש לה חסרון אחד — אם לא לומדים לא יודעים". את הבחינות בחומש ורש"י שו"ע או"ח ויו"ד ערך בתחילה רבי יהושע פנחס בנו, שהיה לאחר מכן רבה של סעפלאק, ולאחר מכן ערך אותן רבי משה לייב עהרנרייך, חתנו של רש"ז ויינברגר.

בליל שבת לאחר הסעודה חש רש"ז ויינברגר ברע ונפטר למחרת היום בשבת בי"ד כסלו תרצ"ד.

רבי מרדכי עזריאל ויינברגר זצ"ל הי"ד

לאחר פטירתו של רש"ז ויינברגר נתחלקה משרת הרבנות בין שני בניו. הבן הבכור רבי יהושע פנחס שהיה כבר רב בסייפלאק קיבל לידו את כל גלילות מארגרטן, ורבי מרדכי עזריאל נבחר לרבה של מארגרטן עצמה.

לימודו היה מבוסס על בקיאות ובירור ההלכה החל בגמרא, בראשונים, באחרונים וכלה באחרוני האחרונים. הוא העדיף את הבקיאות על הפלפול וסבר, שאי אפשר לרדת לעומקה של ההלכה או של סוגיא ללא בקיאות מספקת. הוא היה מוכן לחזור פעמים אחדות בצורות שונות על כל עניין ועניין כאשר ראה שבחור מסויים מתקשה להבין דבר מה. למעשה גם הבחינות היו יותר חזרה על חומר הלימודים מאשר בחינה של ממש. לפעמים הקדיש את רוב זמן הבחינה להבהרת עניינים מסויימים, שתלמידיו לא ירדו לעומקם[17].

רמ"ע ויינברגר הרבה לנסוע לחצרות האדמורי"ם וגם הישיבה קיבלה אופי חסידי יותר. הוא עצמו ניהל "שלחן", ובאו אליו תלמידים ובעלי בתים להאזין לדברי תורתו, שהיו משולבים בדברי חסידות.

בשנת תש"ד הועבר עם בני משפחתו לגיטו גרויסווארדיין. משם הועבר לאוישביץ ונספה שם בג' בסיון תש"ד. הי"ד.

לאחר המלחמה הקים רבי אברהם קליינמן את ישיבת מארגרטן מחדש. הוא היה אחד התלמידים המובהקים של רש"ז ויינברגר והיה לאחר מכן חתנו. לפני המלחמה היה רבה של סנמיקלוש, וכאמור לאחר השואה ייסד במארגרטן ישיבה שהתקיימה כמה שנים. משם היגר לארצות הברית וכעת הוא מכהן כרב וכר"מ בברוקלין שבניו יורק.

16. קבוצי בחורים, מארגרטן תרצ"ג, גליון תמוז—אב, שנה א חוברת ד—ה, בסוף החוברת.
17. ראה "מרדכי עזריאל ויינברגר—מארגרטן", אלה אזכרה, נ. י. תשכ"ג כרך חמישי, עמ' 36—40.

הרה"ג ר' מרדכי עזריאל וויינברגר זצ"ל הי"ד

בחורים מישיבת מארגרטן

מצבתו של המאריא"ץ ושל רש"ז ויינברגר (הצילומים מר' צבי איילון)

פרק ל״ב

ישיבת האלמין

בעיירה האלמין (בהונגרית: Halmi ברומנית: Halmeu) התגוררו בין שתי מלחמות העולם כשלוש מאות משפחות יהודיות. היהודים היו כולם שומרי מצוות. מלבד בית הכנסת הגדול בו התפללו בנוסח אשכנז היו שני בתי מדרש חסידיים, בהם התפללו בנוסח ספרד, ועוד שני מניינים קטנים יותר[1].

רבה הראשון של הקהילה היה רבי מרדכי הלוי הורוביץ. לאחר מכן היה כחמישים שנה רבה של הקהילה רבי אליה קליין, בנו של רבי שמואל שמלקא מסוליש. רבי אליה ניהל ישיבה בהאלמין אולם בשנותיו האחרונות נתמעטו ספסלי ישיבתו בגלל חולשת זקנתו. הוא נפטר בשנת תרפ״ו ובנו רבי יעקב שלום מילא את מקומו.

רבי יעקב שלום קליין זצ״ל הי״ד

בשנת תרפ״ד נבחר רבי יעקב שלום קליין למלא את מקום אביו, שלא יכול היה למלא את תפקידו בגלל זקנתו. רבי יעקב שלום היה חתנו של רבי משה צבי פוקס, רבה של גרויסוורדיין מחבר שו״ת יד רמה[2]. תחילה היה דומ״צ של קהילת גרויסוורדיין ולאחר מכן עבר להאלמין. עוד בהיותו בגרויסוורדיין ניהל ישיבה של כמה עשרות בחורים[3]. בבואו להאלמין[4] הצטרפו אליו מספר בחורי ישיבה, שהמשיכו ללמוד אצלו במקום שבתו החדש. לאחר זמן קצר מנתה ישיבתו למעלה ממאה בחורים[5].

1. פרטים על הקהילה ראה יהודה שוורץ, זכרון נצח לקהילות הקדושות האלמין—טורץ והסביבה, ת״א 1968. מלבד המקורות המובאים להלן שמעתי פרטים מפי ר׳ אלישע מ. פרידמן, ר׳ שמואל מארמורש, ר׳ אלי׳ וייברגר, ר׳ חיים אהרן קליין ור׳ פרץ תשבי.
2. ר׳ משה צבי פוקס, שו״ת יד רמה, אראדעא ת״ש.
3. על תקופתו בגרוסוורדיין ראה בספרו של אחיו ר׳ משה קליין, זכרון שי, סילאדשאמלוי תרפ״ג דף ה.
4. הוא בא להאלמין לקראת פרשת ״וישלח״ והקהל ברכו בפסוק: ״ויבוא יעקב שלום לעיר שכם״. מפי ר׳ שמואל מארמורש.
5. פרטים עליו והישיבה ראה שוורץ שם, עמ׳ 26—27; 29—30.

הרה"ג ר' אלי' קליין זצ"ל

הרה"ג ר' יעקב שלום קליין זצ"ל הי"ד

רבי יעקב שלום קליין היה בעל הופעה נהדרת ובעל הדרת פנים של מנהיג דגול, שכולו אומר כבוד. הוא היה איש מתון, שקול בדעתו ואוהב את הבריות. כל דיבורו היה מנוסח ושקול כדברי מנהיג ומדינאי זהיר. תלמידיו ומכיריו התרשמו לא רק מלמדנותו המופלגת אלא גם מהיותו איש תרבות בעל אופקים רחבים שמיזג בתוכו תורה ודרך ארץ.

הוא הקים בחצר דירתו בית מדרש גדול, ובסוף שנות העשרים נמנתה האלמין בין הישיבות הגדולות בטרנסילבניה[6]. בתחילה אכלו הבחורים "ימים", עד שבשנת תרפ"ט הוקמה המנזא שהתנהלה על ידי אדם פרטי ובה אכלו רוב הבחורים. בשבתות אכלו אצל בעלי הבתים גם לאחר שנוסדה המנזא.

סדר הלימוד ושיטת הלימוד

בימים א, ב, ג, ד של השבוע למד רי"ש קליין עם תלמידיו כשעה וחצי שיעור פשוט. השיעור התקיים לפנות ערב או לאחר תפילת מעריב. במשך שבוע הספיק ללמד את תלמידיו כשניים וחצי דפים גמרא עם רש"י, תוספות, מהרש"א ומהר"ם. הוא נהג לומר, שאי אפשר להבין את הגמרא בלי מהרש"א. לעתים היה מצטט גם את דברי המהרש"ל והמהר"ם שיף. הלימוד התנהל על פי שיטת "לימוד על הדף". הוא דרש מתלמידיו לבדוק כל מראה מקום במקור והיה אומר להם, שעל ידי כך מבינים את העניין על בוריו ובאותה הזדמנות לומדים גם קטע גמרא חדש.

בשיעור עיון למד עם תלמידיו החל מן המקור בגמרא וכלה בראשונים ואחרונים ובאחרוני אחרונים. כמו כן היה מצטט בעל פה את דברי זקנו רבי שמואל שמעלקא

6. הבחור, תרפ"ח שנה א גליון א, עמ' ח; שם תרפ"ט, שנה ב, גליון ב, בסוף החוברת.

בעל "צרור החיים" ואת דברי זקנו מצד אמו בעל "יריעות שלמה". כל ארבעה שבועות בערך למד סוגיא עם תלמידיו. בין הסוגיות שלמדו בהאלמין יש לציין את הסוגיות הבאות: קתא דממגלא, ברירה, טיפת חלב, ושט, ברי ושמא, שליחות, קים ליה בדרבה מיניה ועוד. בסיום לימוד הסוגיא היה אומר דברי פלפול שהיו דברי סיכום לסוגיא. בימי ששי למד עם תלמידיו שיעור בשו"ע יורה דעה ולפני החגים שיעור באורח חיים. בבקרים לפני תפילת שחרית היה מלמד משניות, ובמשך שנתיים סיים את ששת סדרי המשנה. בין מנחה למעריב למד עם תלמידיו מתוך ספרי מוסר וביחוד מתוך "כד הקמח" ומתוך "חובת הלבבות". הוא נהג לומר, שכל בחור צריך ללמוד שלוש פעמים ביום מתוך ספרי מוסר בדומה לתפילת שמונה עשרה שיש לומר שלוש פעמים ביום, אלא שההבדל הוא בכך ששמונה עשרה יש לומר בלחש ואילו דברי מוסר יש לקרא בקול רם.

כל שבוע למדו הבחורים חומש ורש"י. כאשר רצה לציין את חשיבותו של לימוד זה היה אומר: "בחור ישיבה שאינו לומד חומש יכול להיות צורבא מדרבנן אבל ישאר עם הארץ מדאורייתא". כל שבוע למדו הבחורים גם שני פרקים מתוך ספרי נ"ך. תופעה זאת היתה נדירה ביותר בישיבות הונגריה.

תכנית הלימודים כללה גם לימוד כתיבת לשון הקודש. ללימוד זה היתה חוברת מיוחדת וכל בחור היה צריך לכתוב כל שבוע כשני עמודים בלשון הקודש. בשעת הבחינה נבדקו גם תרגילי הכתיבה. הוא רצה שתלמידיו ידעו את שפת המדינה, דיבור וכתיבה. הוא טען שבלי ידיעת לשון המדינה בה חיים "נותנים יד לפושעים ומשפילים את כבוד התורה".

הבחינות התקיימו ביום חמישי בערב. הבחינה היתה בעל פה וכל בחור חייב היה לדעת את הגמרא ככתבה וכלשונה. מדברי רש"י, תוספות והמפרשים נדרשו התלמידים לדעת רק את תכנם ועניינם. בסוף זמן הלימוד היתה חזרה כללית ובחינה גדולה על כל חומר הלימוד. עם גמר הבחינות נערכה מסיבה והבחורים ליוו את רבם לביתו בקריאת שמחה: "יחי אדונינו מורינו ורבינו"!.

הסדר והמשמעת בישיבת האלמין היו למופת. בפתיחת זמן הלימוד הסביר רי"ש קליין את תכנית הלימודים, מטרת הלימוד ונוהלי הישיבה. כל חודש שלח להורי התלמיד גלויה, עליה רשם את ידיעותיו והישיגיו של התלמיד. בסוף ה"זמן" קיבל התלמיד תעודה עם ציונים לפי תוצאות המבחנים בהם עמד והצליח.

באחד מירחוני בחורי הישיבה משנת תרצ"ג נכתב על ישיבת האלמין כדלקמן:

"זה עשר שנים מנהל הישיבה דפה אדמו"ר הרב הגאון וכו' מו"ה יעקב שלום קליין שליט"א בן לאותו צדיק מרן אלי' קליין זצ"ל שהיה אב"ד דפה ונכד לרב האי גאון וצדיק מו"ה ש"ש אב"ד דק"ק סעליש בעמח"ס צה"ח, עם ביאתו לכאן הוחזרה העטרה ליושנה נהרו אליו תלמידים מכל אפסי המדינה ומחוץ למדינה לשמוע לקחו ולהנות מזיו תורתו. מזמן לזמן נתרבו ספסלי דבי' מדרשא עדי שגם היום למרות הירידה המבהילה בחמריות וברוחניות שמתגלות בזמן האחרון בשורות הישיבות בכלל והטרנסילבניות בפרט, בכ"ז מכילה "הישיבה" דפה עודנה כמאה בחורים כולם מצויינים בשקידתם הרבה על ספרי התלמוד וביראתם הקודמת

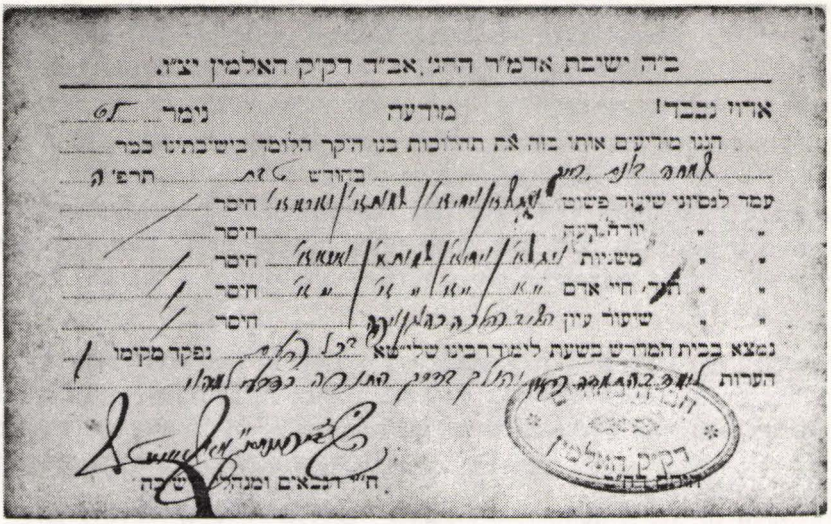

בה' ישיבת אדמ"ר הה"ג אב"ד דק"ק האלמין יצ"ו.

אדון נכבד! מודעה נימר ס"ד

הננו מודיעים אותו בזה את תהלוכות בנו היקר הלומד בישיבתינו בכתה ... בחודש ... תרפ"ה

עבר לנסיוני שיעור פשוט ... חיסר

" " יורה דעה ... חיסר

" " משניות ... חיסר

" " חלק חיי אדם ... חיסר

" " שיעור עין המשפט בהלכה ... חיסר

נמצא בבית המדרש בשעת ביקור רבינו שליט"א ... נפקד מקומו

הערות ...

חיים הנאמים ומנהל הישיבה

Scoala Superioara de Talmud
Talmud Hochschule „Jesivah"
HALMI

בל ראש חודש נעתק מפנקס הגזול מעשי כל בחור והנהגתו בחודש העבר ונשלח להוריו להודיעם את הדרך אשר הלך בה למען ידעו את אשר לפניהם

הוראות סימני הנסיון:

א.) השיב כהלכה והפיק רצון רבינו שליט"א.

ב.) השיב והפיק רצון במקצת.

ג.) לא ידע להשיב

ד.) עמד לנסיון רק רבינו שליט"א לא בחן אותו.

CARTE POSTALE

Dlui

Reich Moizes

Főrabbi urmak

Médiás

Jud. Tarnova mare

גלויה שנשלחה כל חודש להורי תלמיד ובה פרטים על התקדמות הבן בלימודיו

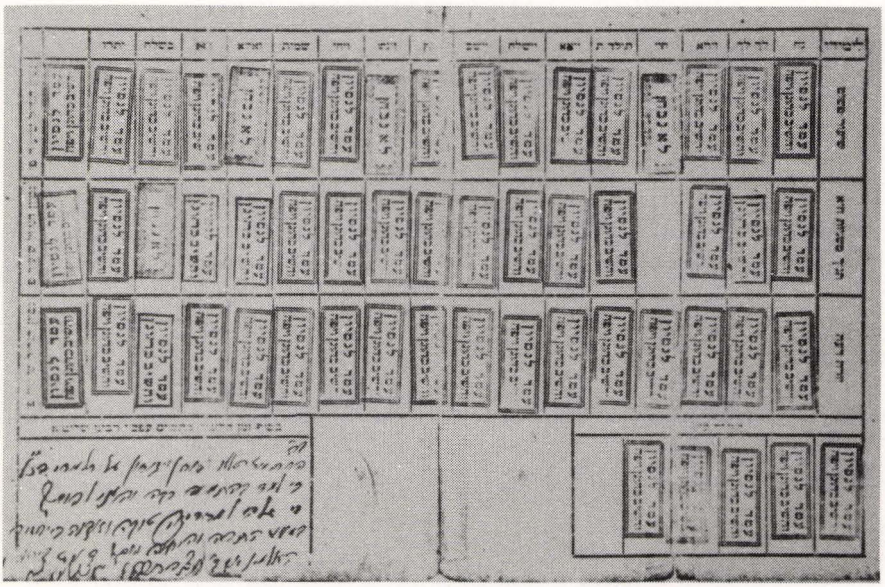

תעודה להבחור שמחה בונם רייך, שהוחתמה כל שבוע לאחר הבחינה

לחכמתם. — אדמו"ר שליט"א הוא המרציא השיעורים ש"פ וש"ע בעיון הדק היטב צולל במים אדירים ומעלה מרגניתא דלית לי' טימא במתק שפתיו ומדברו הנאוה הנהו מטה אוזן לכל תלמיד ותלמיד לדבריו הסוקרים בסקירה אחת. גדל אהבתו לתלמידיו לא יאומן כי יסופר עינו פקוחה על כל תהליכותם שבתם וקומם ארחם ורבעם להורותם דרכי חיים.

יו"ד ואו"ח מרציא בנו ריכא בר ריכא הרה"ג מו"ה שמואל שמעלקי שליט"א, הבחורים מתכלכלים מקצתם בבית מזון אשר להישיבה ומקצתם מקבלים ארוחתם אצל הבע"ב. הגבאים: דח"ב מרדכי איללאביטש (טורץ), שמעון קליין (איקלוד), דח"מ שמואל זאב דאוידוויטש (באניא) יושע גוטליב מפה, דחק"כ ישראל אריי זעליג (קאמלאש) יוסף היימפלר מפה, רואה חשבון יודא גרינשטיין מפה"[7].

בשנת תש"ד הועבר רי"ש קליין עם בני קהילתו לגיטו סוליש. שם גילחו את זקנם של כל הגברים, ורק לרי"ש קליין התירו להתהלך עם זקן קצר. מן הגיטו הועבר לאוישביץ ונספה שם. הי"ד.

7. קבוצי בחורים, מארגרטן תרצ"ג, חודש ניסן חוברת ב, עמ' ט"ו.

יעקב שלום קליין
אב"ד
דק"ק האלמין והגליל
JACOB KLEIN
OBERRABBINER
HALMEU

מכתב תודה עבור הסיוע לישיבה

פרק ל״ג

ישיבת מארושוואשרהעלי

היהודים הראשונים הגיעו למארושוואשרהעלי (בהונגרית: Marosvásárhely, ברומנית: Tărgu-mures) בסופה של המאה השש עשרה. בתקופה זו ולאחריה נמצאה במקום גם כת של ״שומרי שבת״ שהתיהדה והתגיירה. מאז שנת 1650 היתה ישיבתם של היהודים בעיר אסורה, לכן התרכזו בכפר הסמוך נאזאנה—פאלבא, שהוא כיום חלק מן העיר מ׳ וואשרהעלי. בראשית המאה התשע עשרה התגוררו שם כמה עשרות משפחות יהודיות, ובשנת 1836 החלו היהודים להתיישב בעיר עצמה. מאז הלכה וגדלה הקהילה, ובשנת 1941 מנתה 5.963 יהודים כ־13% מכלל האוכלוסיה[1].

רבי משה פירסט זצ״ל

הישיבה הראשונה במ׳־וואשרהעלי נוסדה על ידי רבי משה פירסט. ישיבה זו היתה בין הראשונות בטרנסילבינה[2]. ר״מ פירסט נולד בשנת תקע״ה (1815) בעיר ווערעשוואר. הוא למד בישיבתו של רבי צבי הירש העללער בבונ׳האד והוסמך להוראה על ידי מספר רבנים. בין מסמיכיו היה רבי שלמה קלוגר מבראד אשר כתב עליו: ״מברר ומלבן הלכות גדולות לאמיתה של תורה״[3].

בשנת תר״י (1850) לערך נתקבל לרבה של מ׳־וואשרהעלי וישב על כס הרבנות עד פטירתו בשנת תר״ל (1870). הישיבה שהקים במקום העסיקה אותו מאוד. בתשובות אחדות הוא מצטדק שלא התפנה להשיב על השאלות, משום שהיה עסוק בטרדות התלמידים. וכך הוא כותב באחת מתשובותיו: ״לא היה לאל ידי להשיב עד כה לגודל

1. על התפתחותה של הקהילה ראה M. Zs. L., עמ׳ 577; E. J. (ירושלים 1971), כרך 15, עמ׳ 813; יהודה שוורץ, תולדות הקהילות בטרנסילבניה, ת״א תשל״ו, עמ׳ 78; יצחק פרי, פרקים בתולדות היהודים בטרנסילבניה בעת החדשה, קורות יהודי מארוש—וואשאר—האיי, בית לוחמי הגיטאות תשל״ז, עמ׳ 16—26.
2. לדעתו של י. י. כהן, ״תשובותיהם של רבני טרנסילבניה במאה התשע עשרה״, ארשת, כרך ה (תשל״ב), עמ׳ 271, היתה זו הישיבה הראשונה בטרנסילבניה. ראה גם פרי, עמ׳ 271. דומני שהישיבה של רבי מנחם מנדל פאנעט באריסאר ליד דעש קדמה לישיבתו של רבי משה פירסט. ראה בפרק על דעש.
3. ראה בעתון דער איד, ז חשון תשי״ז (12 לאוקט. 56).

טרדותי אשר הקיפוני מכל הצדדים... כי לולי טרדות התלמידים השי"ו אשר נשאלתי להם לתת טרף חוקם מדי יום ביומו הן שיעור עיון והן בשיעור פשוט גלוה לזה עמוס אנכי בטרדת הרבנות ועול ההוראה"[4]. גם בפני ר' חיים האלברשטאם האדמו"ר מצאנז הוא מצטדק שבגלל טרדותיו בישיבה לא התפנה להסתופף בצלו. וזו לשונו: "הן זה ימים ושנים רבים אשר עגמה נפשי ורוחי לבוא בתוך באי שעריו בתודה ובתהילה ולקבל פני רבינו. אולם תלאות הזמנים וטרדות התלמידים היו אשר עמוסים עלי לתת טרף חוקם בתורת אל חי מדי יום ביומו ולא נתנני עד כה להוציא מחשבתי הרצויה אל הפועל"[5]. הוא נהג ללמוד גפ"ת וראשונים עם תלמידיו בעמקות רבה, וכן נהג לחזור ולשנן עם תלמידיו את חומר לימודם, כי כך ראה מרבו בעל "טיב גטין"[6].

לאחר פטירתו ניהל שם ישיבה רבי משה אהרן מנדלבוים בנו של רבי בנימין זאב מאנדלבוים אב"ד של סאטמר[7].

רבי מנחם סופר זצ"ל הי"ד

רבי מנחם סופר[8], רבה האחרון של הקהילה, נולד לאביו רבי ישראל מרדכי אפרים סופר אב"ד שארואר. בתחילה למד בישיבתו של רבי זוסמן סופר בפאקש, ולאחר מכן נסע ללמוד בישיבתו של בעל "שבט סופר" בפרשבורג. בשנת תרס"ה נשא לאשה את בתו של רבי שמחה בונם עהרנפלד, רבה של מאטרסדורף, ועזר לו בהוראה ובהנהגת הקהילה. בשנת תר"ע נתקבל לרבה של נאג־באיום וישב שם על כס הרבנות כשמונה שנים.

בשנת תרע"ח נתקבל בכבוד גדול לכהן כרבה של מ־וואשרהעלי, וישב שם על כס הרבנות עד השואה. דאגתו הראשונה היתה לחזק את החינוך היהודי בקהילה. הוא הביא מלמדים מעולים ל"תלמוד תורה", והלך בעצמו כל שבוע לבחון את תלמידי ה"חדר". כמו כן הקים מחדש את הישיבה שנוסדה בימיו של רבי משה פירסט. כדי שהבחורים לא יזדקקו לאכילת "ימים" הקים עבורם "מנזא", בה היה אוכל בשפע. הבחורים שלא סבלו מכל מחסור קראו את המשנה "כך דרכה של תורה" בסימן שאלה: "כך דרכה של תורה? פת במלח תאכל?" זה לא יתכן. כמו כן הקים ר"מ סופר פנימיה בה התגוררו שניים־שלושה בחורים בחדר. בישיבה למדו 70—100 בחורים. בחלקם היו בני עניים ממארמורש שיכלו לשבת וללמוד כאן ללא דאגות פרנסה. באחד מירחוני בחורי הישיבה משנת תרפ"ט נאמר כדלקמן:

4. ראה בספרו שו"ת מראה משה, נייפסט תרצ"ב, חלק או"ח, סי' א. ראה גם שם, סי' י"ג.
5. שם, חלק אהע"ז, סי' מ.
6. דער איד, שם.
7. פרי, עמ' 28, 51.
8. ראה ש. ב. דוד סופר, מזכרת פאקש, ירושלים תשכ"ו, כרך ב עמ' 162, הערה 28; "הרב מנחם סופר", אלה אזכרה, כרך שני, ניו יורק תשי"ט, עמ' 61—68, וראה בהקדמה לספרו של ר"מ סופר, מנחם משיב, ירושלים תשל"ג; פרי, עמ' 55—60. מלבד המקורות המובאים כאן שמעתי פרטים מפי הרב ר' אפרים פישל קליין שליט"א, חתנו של ר"מ סופר, ומפי הר"ר ש. י. גרוס (ח"כ) ומפי האחים הרב יצחק והרב צבי רייך (י־ם).

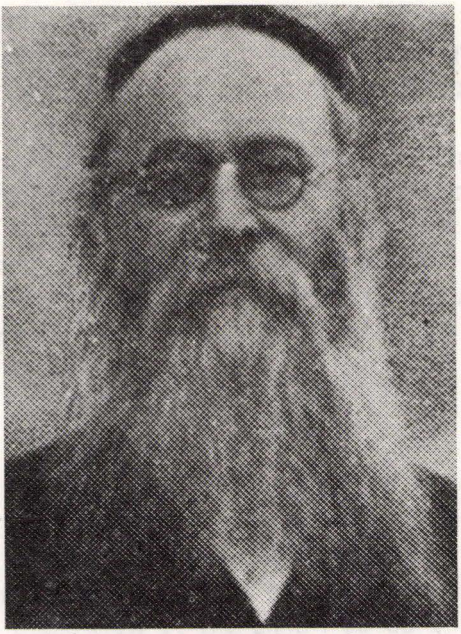

הרה"ג ר' מנחם סופר זצ"ל הי"ד

ישיבת מארושוואשרהעלי (התמונה בידי הרב צבי רייך)

"בישיבת ר' מנחם סופר אב"ד דפה לומדים 70 בחורים, שלושים תלמידים מקבלים ארוחה במחיר נמוך בבית מזון של הישיבה. הלימודים: שיעור טפל— ב"ק, ש"ע (= שיעור עיון) סוגיא סימנים (המרצה אדמו"ר שליט"א), פוסק'— או"ח ה' תפילין (מרצה הרב משה דוד שאהנברג), יו"ד מליחה (מרצה הרב אפרים פישל קליין)"[9].

מלבד שיעורים אלה למד כל בחור מספר דפים גמרא לעצמו לצרכי בקיאות ונבחן על כך פעם בחודש.

הלימודים התנהלו על פי שיטת "לימוד על הדף" ובעמקות רבה. כל ארבעה שבועות למדו סוגיא. בין הסוגיות שנלמדו יש לציין אחדות מהן: טיפת חלב, טריפות, שליחות, מודה במקצת, חזקה, רוב ועוד. בשיעורים אלה הרצה ר"מ סופר את שיטות הראשונים והאחרונים, והיה מרבה לצטט מדברי החת"ס ומדברי סבו רבי זוסמן סופר. מטרת הלימוד היתה לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא.

בדרכו החינוכית נהג ר"מ סופר מצד אחד על פי השיטה "זרוק מרה בתלמידים" ומצד שני דאג לתלמידיו כאב הרחמן. הוא הלך בעצמו לבקר באכסניות בשעות לפנות הבוקר, לראות אם תלמידי הישיבה קמו ללימודיהם. לבחורים ששאלו קושיות בשעת השיעור לצרכי פלפולים היה משיב: "הרי במקום שראית את הקושיה ראית ודאי גם את התירוץ. אם כך הדבר מדוע הנך שואל"?[10] בספרו שו"ת מנחם משיב, הוא עונה למספר תלמידים ומכנה אותם: "תלמידי חביבי", "תלמידי אהובי"[11]. בחיבה יתירה השיב בחלק יו"ד, סי' ע"ז, לשניים מתלמידיו: "שוכט"ס לכבוד תלמידי הנחמדים בחורים מופלגים ומתמידים יראת ה' אוצרם אזור האמונה נצרם, כש"ת כהר"ר יצחק נ"י וכהר"ר צבי נ"י בני יד"נ מחו' הרב הגאון אבדק"ק מעדיאש תע"א".

הוא נהג בכל דרכיו על פי מנהגי אשכנז, אולם היתה לו נטייה לחסידות, והיה נוהג לנסוע לשבתות מיוחדות לבעלז. התפילות בישיבה התנהלו בנוסח אשכנז. בשבתות כאשר ר"מ סופר היה מתפלל בבית הכנסת של הקהילה ניסו בחורים בעלי רקע חסידי ממחוזות מאראמורש "להשתלט" על עמוד התפילה, כדי להתפלל בנוסח ספרד. לעתים עלה הדבר בידם, למורת רוחם של הבחורים ממוצא "אויברלנד" שהיו רגילים להתפלל בנוסח אשכנז.

עם כניסת הגרמנים להונגריה הועבר ר"מ סופר עם בני קהילתו לגיטו, בו רוכזו בני הקהילה והסביבה. משם הועבר לאושביץ והועלה על המוקד בט' סיון תש"ד. הי"ד.

בשנת תשל"ג הופיע ספרו "מנחם משיב". את הספר הוציא לאור חתנו רבי אפרים פישל קליין שליט"א, שסייע בידו לנהל את הישיבה. הרב קליין עבר משם לכהן כרבה של דעבה ולאחר המלחמה נתקבל כאב"ד מ־ואשרהעלי. שנים אחדות לאחר מכן עלה לארץ והתישב בירושלים.

9. הישיבה, תרפ"ט חודש טבת, שנה א, קובץ ג, עמ' ל"ב.
10. מפי הרב יצחק רייך.
11. שו"ת מנחם משיב, חלק או"ח, סי' ע"ו ; חלק אבה"ע, סי' כ"ט ועוד.

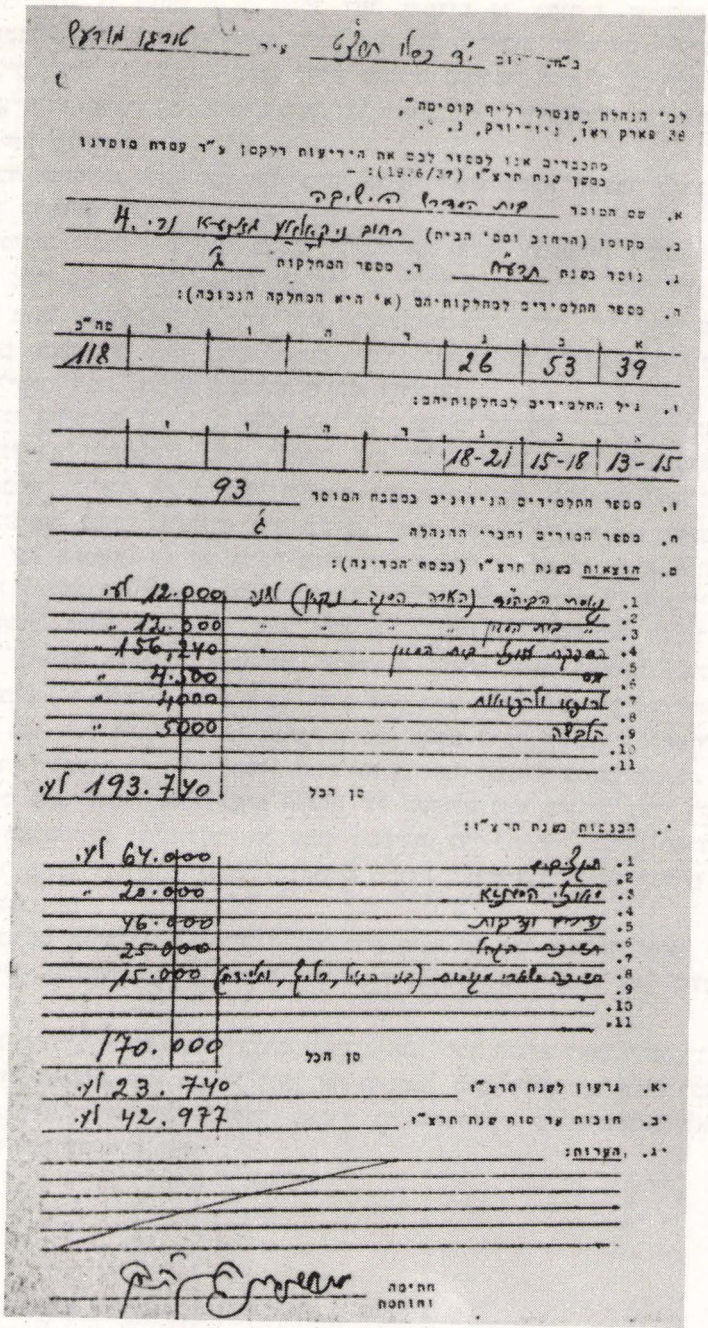

הכנסות והוצאות ישיבת מארושוואשרהעלי שנת תרצ"ז

פרק ל״ד

ישיבות נוספות בטרנסילבניה

איקלוד

הקהילה בכפר איקלוד, שבמחוז סאמוש, נוסדה במאה התשע עשרה. לרבה הראשון של הקהילה נבחר רבי משה דומאן. אחריו כיהן במשרה זו רבי דוד צבי הירש. במשך שנים רבות לא היה שם רב עד שבשנת תרפ״ה (1925) נבחר לרבה של הקהילה רבי חיים יהודה ברוין. בשנת 1930 התגוררו באיקלוד 166 יהודים[1].

רבי חיים יהודה ברוין זצ״ל הי״ד

זמן קצר לאחר בואו לקהילה פתח רבי חיים יהודה ברוין באיקלוד ישיבה מקצועית בה למדו תורה ומלאכה ברוח הדברים שבפרקי אבות ״תורה עם דרך ארץ״[2]. על נימוקיו של רח״ ברוין מספר מ. וישניצר, מזכירו של הרופא חווקין שסייע רבות לישיבות שונות באירופה:

״כשבקרתי את איקלוד בשנת 1931... הסביר לי הרב ברוין כי בא למסקנה זאת אחרי מחשבות רבות וסוערות. הוא ראה את העוני הגדול והנורא בין שכבות היהודים בטרנסילבניה אחרי המלחמה העולמית הראשונה והכיר כי אי אפשר שכל הבחורים ישמשו בתור רבנים, שוחטים או חזנים ושהרוב יהיה מוכרח לבקש נדבות״[3].

מחצית היום למדו הבחורים תלמוד ופוסקים ובמחצית השנייה של היום עסקו במלאכה. בתחילה היו שתי מגמות מקצועיות: נגרות וחייטות. לאחר נסיון של שנים אחדות החליט הרב ברוין לטפח את מקצוע הנגרות בלבד. התוצרת שיצרו הבחורים נמכרה לחנויות בעיר קלוז׳. רהיטים שונים בבית החולים היהודי של קלוז׳ היו מן התוצרת של ישיבת איקלוד. מן הישיבה יצאו מאות בחורים תלמידי חכמים

1. הנתונים לקוחים מרשימותיו של י. י. כהן.
2. שם, וראה בעתון Hoemesz, 8 לדצמבר 1933, ובעתון הנ״ל 26 למאי 1936. ראה גם מיכאל בר און, ספר זכרון של קדושי עיירתנו סאמושאויוואר—איקלוד והסביבה, ת״א 1971, עמ׳ 136—137; יהודה שוורץ, תולדות הקהילות בטרנסילבניה, ת״א תשל״ו, עמ׳ 56.
3. מרק וישניצר, ״חומר לתולדות הישיבה באירופה המזרחית״, תלפיות, תשי״א, שנה ה, חוברת א—ב, עמ׳ 173.

חיים יהודא ברוין
בלאמיר ההנדיג מהרים
אבדקק ברעזעזיון שלישיא
תתן ההסדא יצחק וחאל מאנשטה תנה בקק רעגש
שלישיא — מלבנים תושב ישיבה דקק רעגש יעיא.
אבד דקק איקלאד יעיא.

איקלאה .....

הרב ח"י ברוין פונה להרה"ג הרב צירלזון מקישינייב בעניין ישיבתו
(המכתב במחלקת כ"י של בית הספרים הלאומי)

יראי שמים ובעלי מקצוע מעולים. בשנת 1939 הועברה הישיבה לקלוז׳ והתאחדה עם ישיבתו של הרב גלזנר. בהתקרב השואה נסגרה הישיבה והרב חיים יהודה ברוין נספה עם שאר בני הקהילה. הי״ד.

ביסטריץ

האוכלוסייה בעיר ביסטריץ (בהונגרית: בֶּסטֶרצֶה, ברומנית: בִּיסטרִיצָה) היתה בחלקה הגדול אוכלוסייה גרמנית. במאות ה־12—13 למניינם התישבו שם שבטים סקסוניים (גרמנים), ובמשך כל הדורות נשתמרה השפה הגרמנית, שהיתה השלטת במוסדות וברחובות העיר בצד השפה ההונגרית והרומנית. היהודים החחילו להתישב בביסטריץ החל משנת 1848, לאחר שבוטל האיסור על היהודים לגור שם. רוב היהודים באו לכאן מבוקובינה ומגליציה.

בית הכנסת הגדול נבנה במחצית השנייה של המאה התשע עשרה. מלבדו היו מספר בתי מדרש נוספים: 1. בית המדרש על שם ר׳ זישא רורליך. בבית מדרש זה התפללו חסידי ויז׳ניץ ממוצא בוקובינה ומארמורש. מנהיגם הרוחני של המתפללים בבית מדרש זה היה הדומ״ץ רבי עוזיאל בודנר[4], מחבר הספר ״בן עוזיאל״, שנפטר בי״ז תמוז תרצ״ג. לאחריו נבחר למלא את מקומו חתנו רבי נפתלי מנחם ולדמן זצ״ל הי״ד. 2. בית המדרש של חסידי בעלז וצאנז, שבראשו עמד רבי מנדלי רוזנפלד חתנו של האדמו״ר רבי שלום אליעזר מרצפרט. 3. בית המדרש של רבי בנימין זאב ליכטנשטיין, ״הרב ממאג׳ורוש״. 4. בית המדרש של חסידי סיגט. בשנת תש״א (1941) התגוררו בביסטריץ 2358 יהודים (כחמש מאות משפחות) בקרב אוכלוסיה כללית של 16.500 נפש[5].

רבי שלמה זלמן אולמן זצ״ל

בשנת תרנ״ה (1895) נתקבל לרבה של ביסטריץ רבי שלמה זלמן אולמן, נכדו של בעל ״ירעות שלמה״. הוא עמד בראש הלשכה האורטודוקסית שבטרנסילבניה במשך שנים רבות, והיה מעסקניה הציבוריים הגדולים ביותר של קהילות טרנסילבניה.

4. רבי עוזיאל בודנר, סבו של מחבר ספר זה, היה תחילה רבה של העיר קומרנא, ומשם נתקבל כדומ״ץ ביסטריץ. שלושה חתנים היו לרבי עוזיאל. האחד היה, כאמור להלן, רבי נפתלי מנחם ולדמן בן הרב רבי משה מבארשא. השני היה רבי אלעזר מייזלס הי״ד, אחד המלמדים המעולים של ה״תלמוד תורה״. השלישי היה אבי מורי ר׳ יעקב פוקס מנכבדי הקהילה בטאשנד.

5. הפרטים הם מתוך רשימותיו של י. י. כהן, שבכתב יד, ומתוך E. J. (ירושלים 1971), כרך 4, עמ׳ 1058. כמו כן שמעתי פרטים בע״פ מפי ר׳ אריה גפני. וראה את מאמריו של גפני: ״עם עצמי״, שערים, עש״ק, כ״ה ניסן תשל״ג; הנ״ל, ״ביסטריץ של מעלה״, שם עש״ק י״ז אלול תשל״ג; ״ביסטריץ של מטה״, שם עש״ק כ״ד אלול תשל״ג.

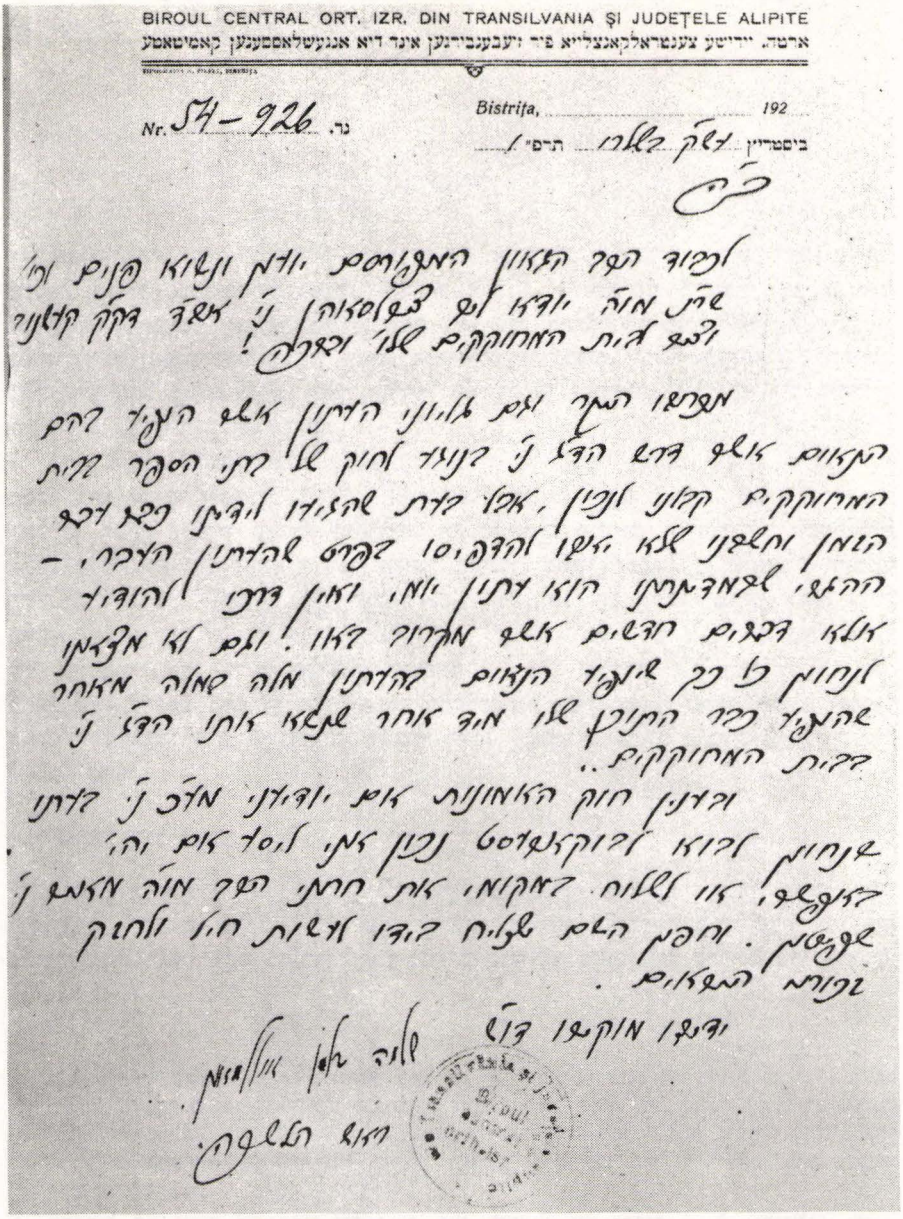
BIROUL CENTRAL ORT. IZR. DIN TRANSILVANIA ŞI JUDEŢELE ALIPITE
ארטה. יידישע צענטראלקאנצליא פ״ר ייעבעדיזען אינד דיא אנגעשלאסענען קאמיטאטע

Nr. 54-926 נר.

Bistrița, 192

ביסטריץ תרפ״ו

רשז״ז אולמן פונה לרב צירלזון מקישיניב בענייני ציבור

הוא זכה לכבוד ולהערצה רבה מצד השלטונות. בשעה שהכתירו את מלך רומניה הוענק לו אות הצטיינות ודרגת אלוף בעבור שירותיו למען קהילות ישראל ובעד שירותיו לאוכלוסיה בכלל[6]. הוא ניהל ישיבה שבה למדו 30—50 בחורים. לימודו עם תלמידיו היה בעמקות רבה. חידושיו הודפסו בספרו של אחיו בשם "נחלת צבי". הוא נפטר בו' אלול תרצ"א.

רבי מאיר שפיץ זצ"ל הי"ד

לאחר פטירתו של רש"ז אולמן נבחר חתנו רבי מאיר שפיץ למלא את מקומו. בבחרותו למד בישיבתו של בעל "ערוגת הבושם" בחוסט ובישיבתו של רבי משה צבי פוקס בגרוסווארדיין. לאחר שנשא לאשה את בתו של רש"ז אולמן, סייע בידו בניהול הישיבה. בשנת תרע"ב נבחר לרבה של שפירמאזה ולאחר פטירת חותנו נבחר למלא את מקומו בביסטריץ[7].

ר"מ שפיץ היה למדן מופלג, איש אשכולות ובעל אופקים רחבים ביותר. הוא ידע שפות אחדות והיה בקיא בענייני רפואה, מתמטיקה ותכונה (אסטרונומיה). בידיעות אלה השתמש לצרכי ההלכה. ביחוד השתמש בידיעותיו במתמטיקה ובתכונה לצרכי חישוב תקופות ומועדים של השנה, שהיו נחוצים לקביעת הלוח. בקהילתו היו יהודים שנהגו כמנהגי אשכנז ויהודים שהשתייכו לקבוצות חסידיות שונות. הוא הצליח ללכד את כולם תחת הנהגתו המאורגנת.

כאמור, הוא סייע לנהל את הישיבה עוד בימיו של רש"ז אולמן. בירחון הבחורים משנת תרפ"ט נאמר כדלקמן: "בביסטריץ שתי ישיבות. אחת בהנהלתו של רבי אלישע פאנעט בה לומדים 40 בחורים. השנייה בהנהלתו של רבי מאיר שפיץ חתן נשיא הקנצלייה האורטודוקסית ובה 50 בחורים"[8].

לאחר שר"מ שפיץ נבחר לרבה של ביסטריץ התרבו ספסלי בית מדרשו ומספר התלמידים הגיע ל־70 בחורים ויותר. דרך לימודו היתה מבוססת על "לימוד על הדף". הבחורים למדו כשלושה דפי גמרא לשבוע. דף אחד של גמרא למדו הבחורים לבדם בתור שיעור פשוט. שני הדפים הנוספים נלמדו כשיעור עיון. את שיעור העיון הרצה ר"מ שפיץ כל יום אחר הצהריים. בלימודי סוגיות, שהתקיימו פעמיים במשך "זמן" אחד, גילה חיבה יתירה ללימוד הצל"ח והפני יהושע. הוא הקסים את תלמידיו בזכרונו המופלא, והיה כ"בור סיד שאינו מאבד טיפה". תכנית הלימודים כללה גם או"ח, יו"ד וחומש ורש"י. בלימודי גפ"ת רצה שתלמידיו ימצאו את שביל הזהב בין חריפות ובין בקיאות. בנאומי פתיחה נהג לומר: "דבי מדרשא דרבי חייא הוי אמרי לאלפין עינין ולעינין אלפין" (מגילה כ"ד ע"ב). כוונתו היתה לומר שאלה מתלמידיו ששואפים להספיק הרבה מוטב שיתעמקו יותר, ואלה שנוהגים ללמוד בעיון ומספיקים ללמוד מעט מאוד, מוטב שיתנו את דעתם גם על הכמות.

6. שערים, עש"ק, כ"ה ניסן תשל"ג.
7. אלה אזכרה, כרך ד, ניו יורק תשכ"א, עמ' 236—241.
8. הבחור תרפ"ט, חוברת ז—ח, עמ' נ"ז. פרטים נוספים על הלימודים בישיבה שמעתי מפי ר' אריה גפני ומפי ר' אריה שפיץ (ברוקלין) בנו של רבי מאיר.

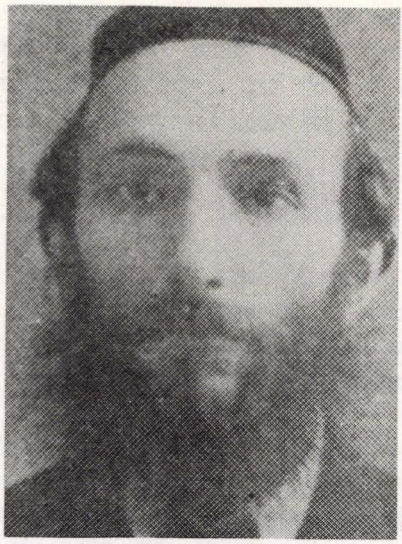

הרה"ג רבי מאיר שפיץ זצ"ל הי"ד

שובר בשתי העתקות.

ציוני הועד:

תקציב מס' 1/1/1 לשנת 1923

מס' השובר 1

לכ' ועד העזרה המרכזי
סניף לועד הסנטרל רליף,
ביסטריץ, טרנסילבניא.

הח"מ מתכבדים לאשר בזה את קבלת הסך 800 לע"י

משורש שמעון מאיר לע"י שקבלנו מהסנטרל רליף קומיטה

בניויורק ע"י ועדכם, בעד המוסד ישובה

בעיר Năsăud מחוז Bistrița

יום ד' לחדש אלול שנת תרפ"ג

(מקום החתימה והחותם)

קבלה בדבר עזרה לישיבת ביסטריץ

ישיבת ביסטריץ תרצ"ב (התמונה בידי א. גפני)

ישיבת ביסטריץ תרצ"ה

יחסו לתלמידיו היה בבחינת "לא הקפדן מלמד". בערבי הקיץ הלוהטים נהג לצאת עם קומץ תלמידיו לטייל בחיק הטבע לאחת החורשות שעל שפת הנהר בביסטריץ. בטיולים אלה שוחח עם תלמידיו "במילי דשמיא ובמילי דעלמא", שהטרידו את העולם היהודי של אותה התקופה.

בימי השואה, בשנת תש"ד הועבר לגיטו ועונה שם קשות. משם הועבר לאושביץ והועלה על המוקד בי"ז סיון תש"ד. לאחר השואה הקים בנו רבי משה שליט"א את בית מדרשו בבורו פארק שבברוקלין.

לַאפוש

העיירה לאפוש (בהונגרית: מאג'אר לאפוש, ברומנית: טֶרגוּל—לאפוש) שוכנת על יד הנהר לאפוש בקרבת העיר דעש. היהודים הראשונים התישבו שם במאה השמונה עשרה למניינם, אבל הקהילה נוסדה מאוחר יותר בשנת 1820 בערך. בשנת תר"ץ (1930) מנתה הקהילה 689 יהודים 28.9% מכלל האוכלוסיה[9]. הרב הראשון של הקהילה היה רבי צבי הירש וייס, חתנו של רבי מאיר א"ש מאונגוואר.

בשנת תרמ"ב (1882) נתקבל לרבה של הקהילה רבי משה דוד טייטלבוים (נכדו של בעל "ייט"ב לב" מסיגט ונינו של בעל "ישמח משה" מאויהעל). הוא הוציא לאור את כתבי בעל "ישמח משה" וכתב להם את ההקדמה עם תולדות חייו של המחבר. במרוצת השנים הקים בלאפוש ישיבה שמנתה כ־100 בחורים. אורח החיים בישיבה התנהל ברוח החסידות של סיגט, קראלי וסאטמר, אולם לא היתה כאן אותה קנאות שהיתה מקובלת בשאר חצרות אדמו"רי טייטלבוים. בימי מלחמת העולם הראשונה נתפזרו בחורי הישיבה. לאחר המלחמה נתחדשו הלימודים בלאפוש כאשר ניהולה המעשי של הישיבה היה בידיו של הדומ"ץ רבי אהרן גרוס, חתנו של רמ"ד טייטלבוים.

רמ"ד טייטלבוים המשיך לעמוד בראש הישיבה מבחינה רוחנית והשרה על תלמידיו אוירה חסידית. התפילות התארכו עד שעה מאוחרת וכל יום התפללה במניין שלו קבוצת בחורים, והשאר הקדימו להתפלל במניין אחר, כדי שיוכלו להקדיש זמן רב יותר ללימודיהם. בשבתות התפללו כולם במניין בו התפלל רמ"ד טייטלבוים. הבחורים באו בשבתות לשלחנו ושמעו את דברי תורתו. הוא הכיר את כל בחורי הישיבה, ולחלק גדול מהם הכיר גם את אבותיהם שלמדו אצלו בשנים שלפני כן. בשנת 1930 מנתה הישיבה כ־140 בחורים[10]. רמ"ד טייטלבוים ישב למעלה מחמישים שנה על כס הרבנות בלאפוש ונפטר בשנת תרצ"ה.

9. ראה M. Zs. L., עמ' 552; ז. זינגר, דעש (בשפה ההונגרית), ת"א 1959, חלק שני, עמ' 341—343; י. שוורץ, תולדות הקהילות בטרנסילבניה, ת"א תשל"ו, עמ' 66—68. כמו כן נעזרתי ברשימותיו של י. י. כהן שבכתב יד. פרטים נוספים שמעתי מפי תלמידי לאפוש: ר' זליג שטיינמץ (ב"ב), ר' מאיר מרקוביץ (י־ם) ור' יעקב שאלומון.

10. צ. י. אבראהם, לקורות היהדות בטרנסילבניה, ניו יורק תשי"א, עמ' 106.

לאחר פטירתו של רמ"ד טייטלבוים נבחר רבי אהרן גרוס למלא את מקומו כאב"ד וכראש ישיבת לאפוש. כאמור, הוא ניהל למעשה את הישיבה כבר בסוף ימיו של רמ"ד, בהיותו הדומ"ץ של הקהילה. הבחורים אכלו ברובם במנזא, שהתנהלה על ידי ר' עזריאל רוטנר, ובשבתות אכלו ברובם אצל בעלי בתים. אחד הגבאים הפעילים של הישיבה היה ר' שלום לאופר משימלוי. לקראת שבתות מיוחדות ולקראת חג השבועות נסעו רוב בני הישיבה יחד עם רבם רבי אהרן גרוס לסאטמר לחגוג ולהסתופף בצלו של האדמו"ר רבי יואל טייטלבוים. בתקופת "בין הזמנים" עבדו הבחורים באפיית מצות, בבציר ענבים וייצור יין כשר, כדי שיוכלו לממן את הוצאותיהם במשך זמן הלימוד.

שיטתו של רבי אהרן גרוס היתה "לא הקפדן מלמד", על כן השתדל לקרב אליו כל תלמיד בחיבה רבה. בשעת הבחינה שיבח את אלה שהצטיינו בלימודיהם, ודיבר בחמימות עם התלמידים שהצליחו פחות בלימודם ועודד אותם ללמוד בהתמדה יתירה. הוא נזהר שלא להעליב אף אחד מתלמידיו. לעתים קרובות היה מנהל שיחות פרטיות עם תלמידיו והתעניין בהתקדמותם בלימודים ובמצב הכלכלי שבביתם[11]. באחד הירחונים של בחורי הישיבה משנת תרצ"ג נמסר כדלקמן:

"סכום הבחורים הלומדים פה קרוב למאה, ביניהם הרבה מופלגים יראים ושלמים. הישיבה מתנהגת ביתרון הדקדוק והשגחה נפלאה ע"י מורינו מוהר"א גרוס

11. מפי ר' מאיר מרקוביץ.

שליט"א דומ"ץ דפה חתן בן אדמו"ר הגה"צ אב"ד דפה שליט"א. הישיבה חגגה כבר את שנתה העשירית וב"ה מוסיפה ומגדלת אוכלוסיה מזמן לזמן, ארוחת הבחורים במנזא. הלימוד גמ' ותוס' ע"ז, ש"ע או"ח ה' שבת, ש"ע יו"ד ה' תערובות, סוגיות שונות. הגבאים: דחברה בחורים ומזונות עזריאל ראטנער, דחברת עונג שבת וביקור חולים אליעזר שלעזינגר, ובש"ק נתעטר השלחן בדברי אגדה מבחורים מופלגים"[12].

בשנת תרצ"ט (1939) תיכנן ר"א גרוס לשלב לימודי תורה עם מלאכה, אבל עקב המלחמה לא יצאה התכנית לפועל. בדין וחשבון שכתב מ. וישניצר, מזכירו של הרופא חבקין הנדבן ותומך בישיבות נאמר:

"למרות כל המכשולים חשב ר' אהרן גרוס להעמיד בית מלאכה בשביל תלמידיו, ביחוד לאחר שקיבל בשביל הישיבה בית עם גן מאת אלמנה אחת. הפרטים האלה נמסרו לי במכתב ארוך של הרב גראס מיום 10 במאי 1939, וביום 1 באוגוסט 1939 כתב הרב שהצליח למצא בעירו אומן במלאכת הרצענות ורפדות והוא ילמד את התלמידים. אבל מה לעשות שאל הרב, נחוצים האמצעים בשביל המכשירים והחומר בשביל הציוד. פנה אל קרן חבקין בבקשה להספיק לו את הכספים הנחוצים. הבטחתי לו שאמסור את בקשתו לועד הקרן. אבל בינתיים פרצה המלחמה"[13].

בשנת תש"ד עם כניסת הגרמנים להונגריה הועברו יהודי לאפוש לגיטו. משם הועבר רבי אהרן גרוס יחד עם בני קהילתו למחנות ההשמדה ולא שב משם. הי"ד.

12. קבוצי בחורים, מארגרטן שנה א, ניסן תרצ"ג, חוברת ב, עמ' ט"ו.
13. תלפיות, תשי"א שנה ה, עמ' 174.

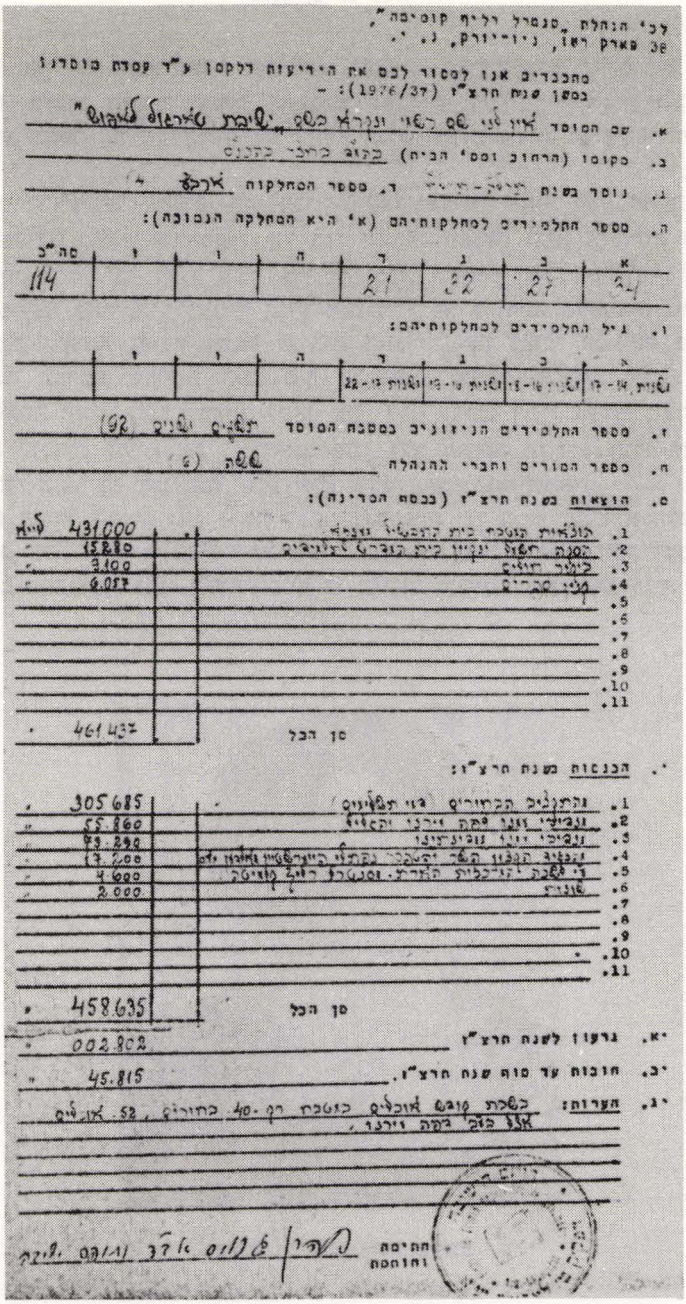

לכ' הנהלת "מנורל ליף קומיסה",
38 פארק רא', ניו-יורק, נ. י.

מתכבדים אנו למסור לכם את הידיעות דלקמן ע"ד עסקי בוסרנו בשנת שנת תרצ"ז (1976/37): -

א. שם המוסד ישיבת שארית יעקב "שיבת שארית לעקוב"
ב. מקומו (הרחוב ומס' הבית) בקוב כרכר בהנוס
ג. נוסד בשנת תרצ"ד ד. מספר המחלקות ארבע 4
ה. מספר התלמידים למחלקותיהם (א' היא המחלקה הנמוכה):

א	ב	ג	ד	ה	ו	ז	סה"כ
54	23	32	21				114

ו. גיל התלמידים למחלקותיהם:

א	ב	ג	ד	ה	ו	ז
גילאי 14-11	גילאי 15-12	גילאי 16-13	גילאי 17-14			

ז. מספר התלמידים הניזונים במסבת המוסד 192 תלמידים
ח. מספר המורים וחברי ההנהלה 38 (8)
ט. הוצאות בשנת תרצ"ז (בכסף הדרינה):

1.	תוצאות הוטבת בית המדרש וישיבה	431000 לי"א
2.	משכר תלמוד ומזון בית המדרש לישיבה	15880 "
3.	לימוד תורה	3100 "
4.	מיני שונים	6057 "
5.		
6.		
7.		
8.		
9.		
10.		
11.		
	סך הכל	461437 "

י. הכנסות בשנת תרצ"ז:

1.	מתנדבי הבתורים בני תלמידים	305685 "
2.	מנדבי ומני מקח וירבו וקבלו	55860 "
3.	מנדבי ומני מוסדותינו	83890 "
4.	מגבית הנעזרו הקשה בשנתו הוועדה הוועדה ומחוץ לה	13200 "
5.	מן הקרנות הכלליות התורת. ומשכרת הלוי מלוטה	4000 "
6.	שונות	2000 "
7.		
8.		
9.		
10.		
11.		
	סך הכל	458635 "

יא. גרעון לשנת תרצ"ז 002802 "
יב. חובות עד סוף שנת תרצ"ז. 45815 "
יג. הערות: בשלת סוגם אוכלים בשבת רק 40 בחורים, 53 אוכלים אלא בזמן בקה וירבו.

החתימה ומחותמת

הכנסות והוצאות ישיבת לאפוש שנת תרצ"ז (במחלקת כ"י של ישיבה אוניברסיטי)

מארוש איוואר

מארוש אויוואר (ברומנית: אויארה) נמצאת בטרנסילבניה הדרומית באיזורי מכרות מלח. הישוב היהודי התחיל להתפתח כאן רק החל מן המחצית השנייה של המאה התשע עשרה, כי השלטונות לא התירו קודם לכן ליהודים לגור באיזורי מכרות ומחצבים[14].

הרבנים הראשונים במקום היו רבי יחזקאל פאנעט ובנו רבי יעקב אלימלך פאנעט[15]. הישיבה נוסדה עוד בימיו של רבי יחזקאל פאנעט והיא נתקיימה עד שנות השואה. בימיו של רבי יוסף משה מייזלס, רבה האחרון של הקהילה, למדו שם בקביעות 50—60 בחורים. ולפעמים הגיע מספרם ל־80 בחורים. הלימודים היו על פי שיטת הלימוד שהיתה נהוגה בשאר ישיבות הונגריה. את נאומי הפתיחה נהג רי"מ מייזלס לומר כארבע שבועות לפני סוף הלימודים. באחד מנאומיו אמר: "ילדים יקרים! בראשית הזמן, לפני שבאתם לכאן, אמר לכם אביכם דברי פתיחה משלו. עכשיו כאשר אתם עומדים לסיים את לימודיכם אומר לכם פתיחה משלי: חזרו ושיננו את לימודיכם, כדי שהוריכם יהנו מכם ויראו שלא שלחו אתכם הנה לשוא".

בלילות החורף הקרים נהג ללכת לבקר באכסניות של הבחורים. הוא הקפיד מאוד על התמדתם של הבחורים בלימודיהם, יחד עם זאת נהג כלפיהם בחיבה ובסבר פנים יפות. בשנים האחרונות לפני השואה סייע לו בניהול הישיבה חתנו הרב ר' י. רוטנר.

הרה"ג ר' יוסף משה מייזלס

14. ראה פנקס קהילות רומניה, עמ' 272; י. שוורץ, תולדות הקהילות בטרנסילבניה, עמ' 179. פרטים נוספים שמעתי מפי ר' יצחק אהרן שפיצר (טורונטו) ומפי ר' י"א וייס.
15. ראה אודותם בפרק על דעש.

במארוש אויוואר החל להופיע כתב עת של בחורי ישיבה בשם "הבחור" בעריכתם של א. י. פרידמן ושלמה זמרוני. באחד הגליונות של כתב העת "הבחור" משנת תרפ"ח (תמוז גליון ג, עמ' כ"ג), נאמר על פעילותו של ר"מ מייזלס בענייני הישיבות כדלקמן: "ביום ב' לס' קורח תרפ"ח היתה פה אסיפה גדולה של החברה "מחזיקי הדת" ואחר שסיימו הש"ס עשו "סעודת סיום". הה"ג מוואשרהעלי נאם דרשה גדולה לטובת הישיבות והסכימו לייסד חברת תומכי ישיבות כעין שבאונגריא. בחרו ועד בראש הה"ג מאויוואר לעסוק בעניין הנשגב".

לאחר המלחמה היגר רבי יוסף מייזלס לארצות הברית ונפטר שם.

מיהאלי־פאלוא

העיירה מיהאלי־פאלוא (ברומנית: וואלייא־לוי־מיהאלי) שוכנת בטרנסילבניה הצפונית כעיירת גבול בין רומניה והונגריה. במשך עשרות בשנים כיהנו שם כרבנים בני משפחת שיינפלד. הרב הראשון למשפחה זו היה רבי משה יוחנן שיינפלד שנפטר בשנת תרע"ג. את מקומו מילא רבי בנימין שיינפלד שנפטר בשנות ה־30.

בישיבתו של רבי בנימין שיינפלד למדו כ־80 בחורים. הוא עצמו לימד את שיעור העיון ואת שיעור הפשוט. בניהול הישיבה סייע בידו בנו ר' יחזקאל, שהיה חתנו של רבי יעקב יחזקיה גרינוולד רבה של פאפא. ר' יחזקאל לימד ש"ע או"ח ויו"ד. מגיד שיעור נוסף בישיבה היה רבי יעקב יצחק בוקסבוים, חתנו של רבי בנימין שיינפלד.

רבי בנימין היה מחסידי סיגט וניסה להחדיר את החסידות בקרב תלמידיו. בישיבה היתה משמעת לימודית חזקה יחד עם דאגה אבהית לכל צרכי מחייתם של הבחורים. לאחר פטירתו של רבי בנימין מילא את מקומו בנו רבי יחזקאל, שהיה רבה האחרון של הקהילה לפני השואה.

נאד'פאלו

בכפר נאד'פאלו היתה אחת הקהילות העתיקות שבטרנסילבניה. בשנים שלפני השואה התגוררו שם כארבעים משפחות. רבה האחרון של הקהילה היה רבי אשר אנשיל וייס הי"ד[16]. בבחרותו למד בישיבתו של בעל ערוגת הבושם בחוסט, בישיבתו של בעל "שבט סופר" בפרשבורג ובישיבתו של רבי שמואל זלמן ויינברגר במארגרטן. לאחר שנתקבל לכהן כרבה של נאד'פאלו ייסד בה ישיבה בה למדו כמה עשרות בחורים. תלמידיו הוקסמו מזכרונו הנפלא, שהיה בבחינת "בור סוד שאינו מאבד טיפה". תלמידו רבי אברהם קליינמן, שהיה רבה של מארגרטן לאחר המלחמה (כעת בברוקלין) העיד על תקופת לימודיו שם, ואמר: "בעשר ישיבות הייתי, אך בנאד'פאלו למדתי". בימי השואה הועבר רבי אשר אנשיל לגיטו לשימלוי ומשם הועבר לאוישביץ ונספה שם. הי"ד.

16. פרטים ראה במבוא לספרו שמן למנחה, ירושלים תשכ"ט, וראה מאמרו של אריה גפני, "הגאון רבי אשר אנשיל וייס הי"ד", שערים, יום ו כ"ד מנ"א תשכ"ט.

סייפלאק

בשנים האחרונות לפני השואה היה רבה של קהילת סייפלאק (על יד מארגרטן) וגלילות מארגרטן רבי יהושע פנחס ויינברגר, בנו של רבי שמואל זלמן רבה של מארגרטן. הוא למד בישיבתו של רבי יהודה גרינוולד בסאטמר ובישיבתו של רבי ישעיה זילברשטיין בוייצן[17].

רבי יהושע פנחס הקים ישיבה שמנתה כ־20—30 בחורים. את שיעור העיון נהג ללמד בשעות לפנות בוקר לפני התפילה. פעם אמר לתלמידיו: "יש לצלול לעמקי התורה בשעות לפנות בוקר עם ראש צלול". בשעות אחר הצהריים המאוחרות לימד שיעור פשוט. בליל ששי לימד כשעתיים חומש ורש"י. לאחר שיעור זה המשיכו הבחורים בלימודיהם ובהמשך הלילה נערך תיקון ליל חצות. בישיבה למדו גם שלחן ערוך או"ח ויו"ד. מדי פעם ניהל רבי יהושע פנחס שיחות ("א שמועס") עם תלמידיו בענייני מוסר לפי השל"ה הקדוש, לפי מסילת ישרים וקב הישר. בשנת תש"ד הועבר לגיטו ומשם למחנות ההשמדה ונספה שם. הי"ד.

קרסנא

בעיירה קרסנא התגוררו כ־500 יהודים בקרב אוכלוסייה כללית של 5000—6000 נפש. רבה הראשון של הקהילה היה הרב לוינגר. אחריו כיהן במשרה זו רבי יעקב משה שוורץ, שהתקבל לאחר מכן לרבה של קראלי.

רבי ברוך בנדיט ליכטנשטיין זצ"ל הי"ד

רבי ברוך בנדיט ליכטנשטיין נולד בשנת תרי"ז (1857) בערך, לאביו רבי יעקב קופל אב"ד מ' וואשרהעלי ובעטלאן. לאחר שנשא לאשה את בתו של רבי יעקב משה שוורץ התישב בקרסנא והיה סמוך על שלחן חותנו. לאחר שרבי משה יעקב עבר לקראלי נתקבל רבי ברוך בנדיט למלא את מקומו. כחמישים שנה ישב על כסא הרבנות בקרסנא וניהל את רבנותו ביד רמה. הוא עמד בקשרי שו"ת עם גדולי בני דורו, והיה בין המנהיגים הפעילים בלשכה האורטודוקסית בטרנסילבניה[18]. בהיותו חסיד בעלז, נסע פעמים רבות אל האדמו"ר רבי יהושע רוקח זצ"ל.

הוא הקים ישיבה בה למדו 60—70 תלמידים, ולפעמים הגיע מספרם ל־80. רבי ברוך בנדיט לימד את תלמידיו שיעור עיון ושיעור פשוט על פי שיטת לימוד על הדף, שהיתה מקובלת בשאר ישיבות הונגריה. הוא התנגד לכל סטייה מדרכי היהדות, והיה נאמן לכלל שקבע החת"ס "חדש אסור מן התורה". הישיבה התנהלה ברוח חסידית והבחורים נמשכו לחסידות ויז'ניץ וחסידות סאטמר.

בשנים האחרונות לפני השואה מסר רבי ברוך בנדיט את עיקר ניהול הישיבה בידי בנו רבי הלל שליט"א. בעוד שרבי ברוך בנדיט נהג כלפי תלמידיו בחומרה, נקט

17. הפרטים נמסרו לי על ידי בניו ר' דוד ויינברגר (קנדה) ור' צבי איילון.
18. אלה אזכרה, ניו יורק תשכ"ה, כרך ששי, עמ' 142—145. פרטים נוספים המובאים כאן שמעתי מפי האחים הרב הרצקא ברנשטיין והרב ר' שלמה חיים ברנשטיין בניו של ר' ישראל זצ"ל מקרסנא.

הרה"ג ר' ברוך בנדיט ליכטנשטיין זצ"ל הי"ד

שיבר בשתי העתקות.

תקציב מס' 101 לשנת 1927

מס' השובר 2

לכ' ועד העזרה המרכזי
סניף לועד הסנטרל רליף,
ביסטריץ, טרנסילבניא.

הח"מ מתכבדים לאשר בזה את קבלת הסך 1140 לעי'

מפורש אלף ומאה וארבעים לעי' שקבלנו מהסנטרל רליף קומיטה

בניו־יורק ע"י ועדכם, בעד המוסד

בעיר [illegible] מחוז [illegible]

יום כ"ד לחדש תשרי שנת תשפ"ח

(מקום החתימה והחותם)

קבלה על העזרה לישיבת קראסנא

רבי הלל בנו כדברי חז"ל "לא הקפדן מלמד". כך נמצאו הבחורים במצב של "שמאל דוחה וימין מקרבת".

בשנת תש"ד, בהיות רבי ברוך בנדיט בן 87 שנים, נלקח לגיטו שימלוי, ומשם הועבר לאוישביץ והועלה על המוקד. הי"ד.

בנו רבי הלל שליט"א היגר לאחר המלחמה לארצות הברית וייסד שם מחדש את בית מדרשו לתורה ולתפילה. במוסדות החינוך של קרסנא לומדים כ־350 תלמידים. התלמידים הם בני כל הגילים: מגיל בני דרדקי הלומדים בגן ועד בחורי ישיבה ואברכים הלומדים בכולל. אנשי הקהילה תומכים במוסדות החינוך הללו. אחד התומכים החשובים ביותר של מוסדות קרסנא הינו הנדבן ראש הקהל ר' מאיר טאובר (יליד קרסנא) שהתגורר בשימלוי. לישיבת קרסנא הוקם סניף בבאר שבע בהנהלתו של רבי אלעזר קליין זצ"ל דודו של ר' מאיר טאובר.

שומקוט

קהילת שומקוט (ברומנית: שומקוטה מארה) שבמחוז סאטמר נוסדה בשנות ה־20 של המאה התשע עשרה. היהודים באו לכאן ברובם מגאליציה. בית הכנסת הגדול נבנה בשנת תרכ"ב (1862). בשנת תש"א (1941) התגוררו בשומקוט 897 יהודים, 27.9% מכלל האוכלוסיה המקומית. האיזור התפרסם בפירותיו המשובחים, והיהודים היו ברובם סוחרי פירות. היהודים שנהגו לפי מנהגי אשכנז התפללו בבית הכנסת הגדול והיהודים שנטו לחסידות התפללו בבית המדרש "עצי חיים"[19].

רבה הראשון של הקהילה היה רבי עזריאל אייזיק קלר. הוא עמד בקשרי שו"ת עם גדולי הדור. נפטר בכ"ד בתשרי תרס"ד. אחריו מילא את מקומו בנו רבי אהרן צבי. נפטר בשנת תרפ"ח.

רבה האחרון של הקהילה היה רבי יוסף צבי הלפרט זצ"ל הי"ד. הוא למד בישיבתו של רבי שמעון גרינפלד בסנמיהאלי ובישיבתו של רבי מרדכי ליב וינקלר במאד. בשנת תרס"ט נבחר לדומ"ץ של שומקוט ולאחר מכן לרבה של הקהילה. הוא ניהל ישיבה שמנתה כמה עשרות בחורים. באחד מירחוני בחורי הישיבה משנת תרפ"ט נאמר כדלקמן: "בישיבה תחת הנהלת מו"ה יוסף צבי הלפרט אב"ד לומדים עשרים וחמישה בחורים. הם לומדים גפ"ת ופוסקים. יש בית מזון לישיבה"[20].

במשך הזמן מסר הרב הלפרט את ניהול הישיבה וארגונה בידי חתנו רבי לוי יצחק מילר שליט"א. באותו זמן היה רבי ל"י מילר רבה של נירמש והסביבה שהשתייכו קודם לגלילות שומקוט. הוא ארגן מחדש את כל סדרי הלימוד והנוהל של הישיבה על פי המתכונת המקובלת בשאר ישיבות הונגריה. בירחון אחר של בחורי ישיבה משנת תרצ"ג נאמר כך:

"בישיבה דפה לומדים כעת שיעור עיון: סוגי' דהרהינו פסחים ל"א, ש"פ חולין כל בשר, ש"ע יו"ד הלכות בשר בחלב. או"ח הלכות פסח. הישיבה מתנהלת ע"י

19. חלק מן הפרטים הם מרשימותיו של י. י. כהן שבכתב יד. כמו כן שמעתי פרטים מפי הרב ל"י מ־לר שליט"א ומפי ר' יעקב שאלומון משומקוט. על חילוקי הדעות בין המתפללים בנוסח אשכנז לבין מתפללים בנוסח ספרד ראה שו"ת עצי חיים, סיגט תרצ"ט חלק יו"ד, סי' י"ד.

20. הישיבה, סאטמר תרפ"ט, שנה א, קובץ ב, כסלו תרפ"ט, עמ' כ.

אדמו"ר הרב הגאון מוה"ר יוסף צבי האלפערט אבדפ"ה שליט"א אשר לומד עם התלמידים ש"ע [שיעור עיון] ואו"ח. ובעל הרצאה של ש"פ [שיעור פשוט] ויו"ד הוא חתנא דבי נשיאה ה"ה הרה"ג מוה"ר לוי יצחק מיללער שליט"א"[21].

בסוף שנות השלושים עבר הרב מילר לכהן כרב הצעיר בפטרושאן ואחר כך כיהן כרבה של דעווא. ניהול הישיבה בשומקוט נמסר לידי רבי יחזקאל רוטנר, שהיה ג"כ חתנו של הרב מילר.

הרב יוסף צבי הלפרט זצ"ל נספה בשואה. הי"ד. ספרו "מעט צרי" נדפס ע"י בנו יחידו רבי אפרים פישל. הרב מילר עלה לאחר המלחמה לארץ ישראל ומכהן כיום כרבה של קרית בנימין (קרית אתא). הרב יחזקאל רוטנר היגר לארצות הברית והקים שם את בית מדרשו.

ישיבות טרנסילבניה לאחר השואה

לאחר מלחמת עולם השנייה הוקמו מספר ישיבות שהתקיימו שנים אחדות בלבד. טרנסילבניה הוחזרה לשטחי רומניה שבה הוקם משטר קומוניסטי. בתנאים אלה התקיימה ישיבה בטמשוואר בהנהלתו של רבי יצחק סופר, במארגרטן בהנהלתו של רבי אברהם קליינמן ובאראד בהנהלתו של רבי אהרן צבי בריסק.

רבי אהרן צבי בריסק זצ"ל

רבי אהרן צבי בריסק היה בנו של מהר"ם בריסק מטאשנד[22]. הוא גדל בבית אביו ומשם ינק את מסירות נפשו למען חינוך ילדי ישראל. לאחר נישואיו נתקבל לרבה של צ'ייקה וניהל שם ישיבה של 20—30 בחורים בערך. בסוף המלחמה העביר את ישיבתו לאראד. הישיבה באראד נקראה בשם "בית משה" והיתה למגדלור האחרון ליהודי טרנסילבניה ורומניה. כמאה תלמידים למדו בישיבה במשך כל "זמן" לימוד. שיטת הלימוד היתה דומה לזו שהיתה נהוגה בטאשנד בתוספת חינוך לאהבת ארץ ישראל ועידוד לעלייה לארץ ישראל[23]. רבי אהרן צבי היה כולו שופע אהבה וחמימות לתלמידיו ולכל יהודי באשר הוא יהודי. השלטונות לא ראו בעין יפה את ישיבתו ואת פעילותו הציבורית בכלל, אולם גם הם לא יכלו לעמוד נגד קסם אישיותו ואף החליטו להקציב תמיכה לקיום ישיבתו. הוא עודד את תלמידיו לעלות לארץ ישראל בכל הדרכים האפשריות. בשנת 1950 עלה לארץ ישראל עם בני ישיבתו ונטה את אהלה של תורה בנתניה. הקמת הישיבה דוקא בעיר זו, שהיתה מדבר שממה מבחינה רוחנית, היתה המשך טבעי לפעולותיו בעבר בטרנסילבניה. בשנת תשי"ט, בהיותו בארצות הברית, נפטר באופן פתאומי והובא למנוחת עולמים בארץ ישראל.

בתקופה שלפני מלחמת העולם השנייה היו ישיבות כמעט בכל קהילה בטרסילבניה בה ישב רב. כאן נציין אחדות מהן: אילנדא, בעטלאן, גרוסווארדיין, הוניאד, נאדי באניא, סאמושאויבאר, סאניסלאו, קלויזנבורג, רעטיאג ועוד.

21. קבוצי בחורים, מארגרטן שנה א, אדר תרצ"ג, חוברת א, עמ' ח.
22. ראה בפרק על טאשנד.
23. ראה במאמרו של י. נחשוני, שערים, ח תמוז, תשי"ט. וראה באותו גליון מאמרי הערכה נוספים על אישיותו.

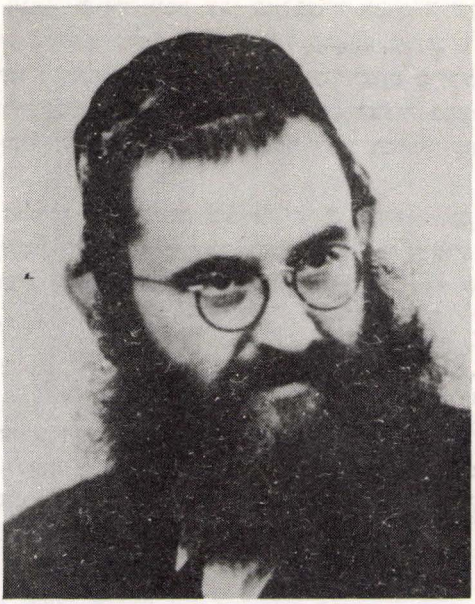

הרה"ג ר' אהרן צבי בריסק זצ"ל

ישיבת "בית משה" באראד

דו"ח על מצב הישיבות וחלוקת הכספים ביניהן, שנשלח ל"סנטראל רליף קומיטי"
(המסמך במחלקת כ"י של הישיבה אוניברסיטי)

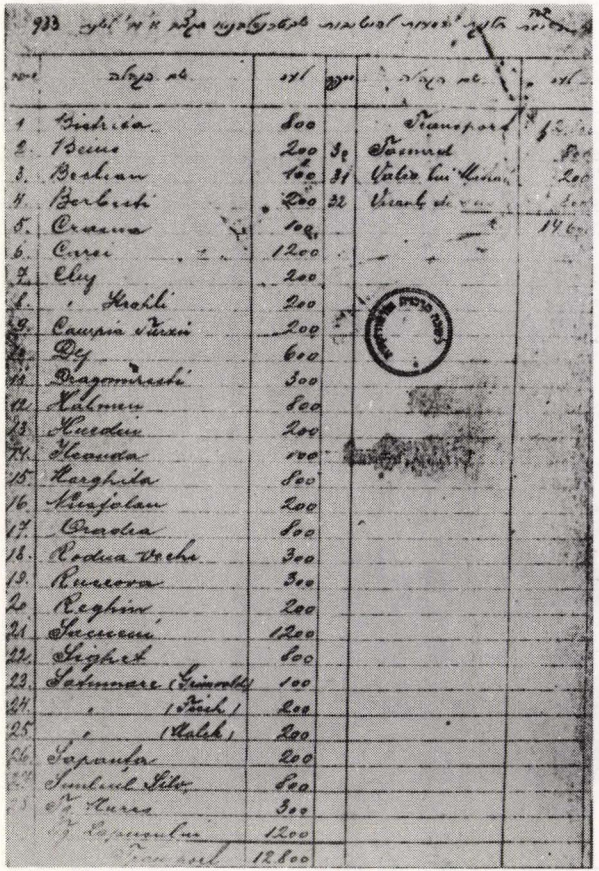

1	Bistrița	800		Transport	
2.	Beiuș	200	31	Șasmud	
3.	Beclean	100	31	Valea lui Mihai	200
4.	Berbești	200	32	Viișoara	
5.	Crasna	100			1460
6.	Carei	1200			
7.	Cluj	200			
8.	" Horbli	200			
9.	Campia Turzii	200			
10.	Dej	600			
11.	Dragomirești	300			
12.	Halmeu	800			
13.	Huredin	200			
14.	Hosmeza	100			
15.	Harghita	800			
16.	Mirșolau	200			
17.	Oradea	800			
18.	Rodna Veche	300			
19.	Rucăreni	300			
20.	Reghin	200			
21.	Suculeu	1200			
22.	Sighet	800			
23.	Satmare (Simoll)	100			
24.	" (Sinh)	200			
25.	" (Halib)	200			
26.	Șapanța	200			
27.	Șimleul Silv.	200			
28.	Șt. Turcu	300			
29.	Șg. Lăpuș (un)	1200			
	Total	12.800			

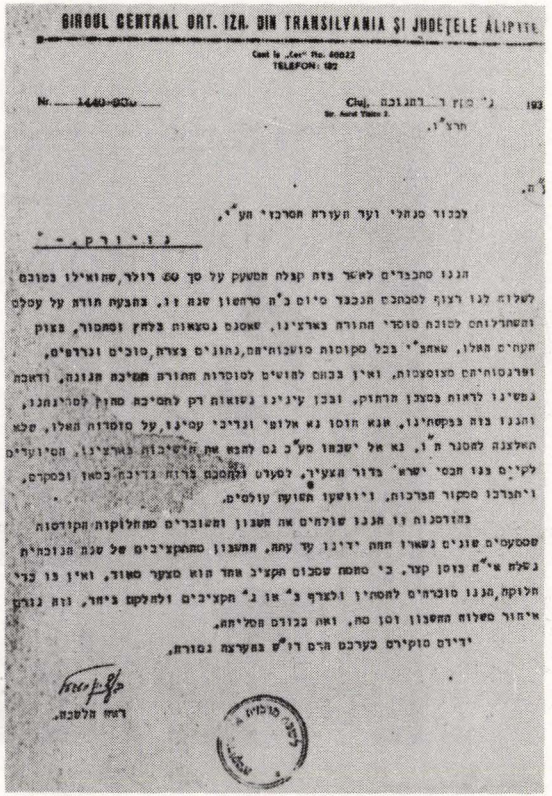

BIROUL CENTRAL ORT. IZR. DIN TRANSILVANIA ŞI JUDEŢELE ALIPITE

Cont la „Loco" Nr. 40022
TELEFON: 107

Nr. 1440-930 Cluj, ג' כסלו ר' תנובה 193
Str. Aurel Vlaicu 3.

תרצ"ו,

ל"ת.

לכבוד מנהלי וער העזרת תסרבו' תע"י,

ג ו ר י ש ו ת

הננו מתכבדים לאשר בזה קבלה תמשק על סך 60 רולר, שהואילו במובם לשלוח לנו רצוף למכתבם הנכבד מיום כ"ח מרחשון שנה זו, בתבעה תודה על עסקם ומשתדלותם למובת מוסדי התורה בארצינו, שאסנם נמצאות בלתץ ומסמור, בצוק תקתים תאלו, שאתב"י בכל מקומות מושבותיתם, נתונים בצרת, מוכים ונרדפים, ומרנסותיתם מצומצמות, ואין בכתם לתושים למוסדות תתורה תמיכה תגונה, ודאמת נמשינו לראות במצבן תרתוק, ובכן עינינו נשואות רק לתסיכת מהוץ למרינתנו, והננו בזה בבקשתינו, אנא חוסו נא אלוקי ונריבי עסינו, על מוסדות תאלו, שלא תאלצנה למסגר ח"ו, נא אל ישבתו מע"כ גם למען את תישיבות בארצינו, תסיועדים לקיום בנו תמני ישרא' בדור תצעיר, למען למסכם פרות גדינת כאתו ובמקרם, וי'תברכו מסקור תברכות, וישושו תשוח עולמים.

בתזדמנות זו תננו שולחים את תשבון ותשוברים מתלוקות תקיסות מסמעים שונים נשארו תחת ידינו עד עתה, תמשבון מתתקיבים של שנת תנוח"ל נשלח א"ת בזמן קצר, כי מתמת שסכום תקציב אחד הוא מצער מאוד, ואין בו כדי תלוקה, תננו סוברים למסתין ולצרף ב' או ג' תקציבים ולתלקם ביחד, וזה נגרם איתור משלוח תמשבון וכן כח, ואה בכולם מסליתה.

ידידם מוקירם בערכם תרם רו"ם בשערה נסורת,

ראש תלשבה.

ועידת רבנים ומנהיגי אגודת ישראל תחת המשטר החדש ברומניה (תש"ז)

קארפטורוס ומארמורש

שטחי הקארפטים שבחלקה הצפון מזרחי של אוסטרו־הונגריה נתחלקו לארבעה מחוזות: אוגוטשה, אונג, בערעג ומארמורש. בשלושת המחוזות הראשונים ישבו רותנים ובמארמורש ישבו רומנים. בתום מלחמת העולם הראשונה סופחו אוגוטשה, אונג ובערעג לצ'כוסלובקיה והאיזור היה ידוע בשם קארפטורוס (קרפטו־רוס). לעומת זאת החלק המזרחי של מחוז מארמורש סופח לרומניה.

לפי אחת ההשערות היו המתישבים היהודים הראשונים באיזור זה ממוצא ספרדי והתישבו כאן, במאה ה־16 למניינם, בימי שלטון הטורקים בהונגריה. עדויות ברורות יותר על ההתישבות היהודית באיזור זה ישנן החל מגזירות חמילניצקי בשנים ת"ח ות"ט (1648—1649). שרידי חרב שנמלטו מפני רדיפותיו של חמילניצקי מצאו מקלט בהונגריה ובאיזורי קארפטורוס ומארמרוש. הפליטים נתקבלו באחוזות האצילים, בכפרים ובעיירות. הם עסקו בייצור י"ש, במכירת משקאות, בגידול צאן ובקר, בגידול כרמים, בכריתת עצי יער, במשלוח העצים בדוברות על גבי נהרות, במסחר ובמלאכה ועוד (ראה אנציקלופדיה גלויות, כרך 7, קארפאטורוס, עמ' 99 ואילך; י. י. גרינוולד, טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן, פרק 9). הסוחר ר' דוב מבוליחוב ביקר באיזור זה בשנת 1740, והוא מספר, שביקר בקהילות אחדות ומכר ליהודים י"ש, דג מלוח, בשמים ומצרכים אחרים. בין הישובים היהודים הוא מזכיר את סיגט, חוסט באדאוולע ועוד מקומות (זכרונות ר' דוב מבוליחוב, ברלין תרפ"ב, עמ' 51).

לפי המסורת החסידית הרי הקארפטים ומחוז מארמורש הם ערש החסידות. כאשר הבעש"ט התגורר בקיטוב נהג להתבודד ולהסתובב בהרי הקארפטים, המשופעים ביערות אפופי הוד האומרים שיר תהילה לבורא העולם. בהיותו בודד בחיק הטבע היה מקונן על גלות השכינה. עוד מספרים החסידים, שלפני שעזב את המקום התבונן ממרומי הקארפטים על מארמורש ואמר לתלמידו רבי קאפיל: "גן נאה לפניך, שמור עליו היטב". מאז התקדשו הרי הקארפטים ואיזורי מארמורש בעיני החסידים. רבי קאפיל ובנו רבי מנדל מקוסוב ואחריו רבי חיים מקוסוב הבינו את הרמז של הבעש"ט והפיצו כאן את החסידות בהתלהבות גדולה. בדורות שלאחר מכן פעלו כאן במרץ רב האדמורי"ם לשושלת בית טייטלבוים, האדמורי"ם מויז'ניץ, מספינקא, מקרטשיניף ועוד. במונקאטש נתפרסמו האדמורי"ם לבית שפירא.

הערים סיגט ומונקאטש הפכו למבצרים הראשונים והאיתנים של החסידות. מכאן נתפשטה החסידות לשאר חלקי האיזור, פרט למחוזות אונג ואוגוטשה, ששם החסידות לא קנתה לה שביתה במהירות רבה. מסיגט

ומונקאטש נתפשטה החסידות לשאר חלקי הונגריה, והיא הגיעה לשיאה עם הופעתו של האדמו"ר רבי יואל טייטלבוים שליט"א מסאטמר משושלת בית סיגט־אויהעלי.

עוני ודלות שררו במארמורש ובחלקיה השונים של קארפטורוס. במארמורש היה המאכל היומיומי העיקרי של היהודים לחם מקמח תירס ("מעלאי") עם בצל, דג מלוח, שעועית או תפוחי אדמה. לארוחת בוקר ולארוחת ערב אכלו דייסה מקמח תירס ("מאמאליגע") עם חלב או גבינה. רק בשבתות ובחגים יכלו להרשות לעצמם לטעום טעמם של בשר וטעמן של חלות. יהודי מפולין שביקר באיזור זה בסוף המאה הקודמת מספר בזכרונותיו על מארמורש כדלקמן:

"פה ראיתי עולם חדש. מזג ואופי של יהודי מרמרוש שונה לגמרי מן יהודי פולין. תרמית וצביעות קמצנות וחנופה פה לא חזון נפרץ. תמימות ופשטות תאורנה על כל צעד וצעד... מזגו הטוב וקלסתר פניו לא ימושו מזכרוני, והד נגינותיו מצלצל תדיר באזני. מלה היוצאת מפיו חודרת ללב ובה ימצא ההלך תנחומים לנפשו... מה גדלה שמחתנו בשבתנו יחדיו על הקרקע לאכול המאמאליגע אשר מבשלים אנחנו על אם הדרך... איני מפריז על המידה אם אנכי מתאר את יהודי מרמרוש בתור תמימים. הם אינם שקועים בפרקמטיא רק עובדים עבודות שונות. גם מהירים לתפוס המשוט על הרפסודות. שם קושרים גזעי עצים בזרדות לחות וסוחבים על הפלג הזונק מבטן ההר ויהודי אחר עומד על הדוברות מלפניה והשני מלאחריה ומורידים את הרפסודה על המדרון... ולעבודה הזאת הם מסוגלים. המה מוכשרים לעבודת החקלאות" (אברהם פייער, זכרון אברהם, ניו יורק תרפ"ד, עמ' 52 ואילך).

פשטות, תמימות, עוני, יראת שמים וחסידות נכרכו יחד בקארפטו־רוס ובמארמורש. יהדות זו היתה יהדות שרשית, מאמינה באמונה תמה ושלימה. רוח של התבוללות לא העבירה אותם על דעתם ועל דעת קונם. הילדים התחנכו כולם בחדרים ובבתי תלמוד תורה. לאחר מכן המשיכו ברובם ללמוד בישיבות, שנוסדו בכל עיר, בכל עיירה ובכל כפר שם ישב רב.

ישיבות גדולות קמו בקהילות אונגוואר, אויברוישעווע, בערעגסאז, חוסט, מונקאטש, סוליש, סיגט, סלוטפיני, רוסקעווע ועוד. ברוב הישיבות נשתמרה שיטת הלימוד של החת"ם סופר. באחדות מהן אף נשתמרו מנהגי אשכנז, אבל לרוב הקהילות והישיבות חדרה ההשפעה של החסידות ברוח סיגט, מונקאטש, ויז'ניץ, סאטמר ועוד.

בני קארפטורוס ומארמורש לא תמיד נשארו ללמוד במקומות מושבותיהם. לעתים העדיפו לנדוד לישיבות מרוחקות ברחבי סלובקיה טרנסילבניה והונגריה. הם בחרו מרצונם לגלות למקום תורה בנכר, כי שם יכלו להתקיים בכבוד ולשבת על התורה בשלוה ובנחת. בעלי הבתים קיבלום בעין יפה ונתנו את ארוחתם יום יום. על כן העדיפו הבחורים לעתים

לבחור לעצמם עיירות קטנות, בהן קיבלום בעלי הבתים בתשומת לב רבה יותר. בישיבות גדולות אחרות עקבו אחר בני מארמורש ובני קארפטורוס בחשדנות מסויימת, כי חששו שמא עם בואם של בחורים אלה מאיזורים כפריים לערים הגדולות עלולים הם לשנות ממנהגי אבותיהם, לקצץ את פאותיהם ולשנות את מלבושם (ראה ש. י. גרוס, "בחורי מאראמורש בהונגריה", המודיע, יום ו', ערב פסח תשי"ח).

לפי מפקד האוכלוסין הרשמי התגוררו בשנת 1930 בקארפטורוס 102.542 יהודים ובמארמורש שברומניה 34.000 יהודים. לפי גרינוולד (טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן, עמ' 230) התגוררו במארמורש ובקארפטורוס יחד כ־170.000 יהודים, מהם כ־60.000 יהודים במארמורש (הנ"ל בספרו, מצבת קודש, עמ' 8 הערה 1).

סמוך למלחמת העולם השניה סופחו קארפטורוס ומארמורש להונגריה. עם בוא השואה בא הקץ לישיבות בשני האיזורים. לאחר המלחמה צורפה מארמורש מחדש לרומניה ואיזורי קארפטורוס סופחו לברית המועצות. קולה של תורה נדם בכל האיזור. ישיבות אחדות נטו את אוהלן מחדש בארץ ישראל ובארצות הברית.

מפת קארפטורוס ומארמורש. ישיבות אחדות מסומנות בעיגול

פרק ל״ה

ישיבת אונגוואר

אונגוואר (בהונגרית: Ungvár, בסלובקית: Uzhorod) היתה בימי שלטון הצ׳כוסלובקי בירתה של קארפטו־רוס. היהודים הראשונים הגיעו למקום עוד בימי הטורקים, אך בעיקר גדל הישוב היהודי במקום לאחר חלוקתה של פולין בשנת 1772[1]. החברה קדישא נוסדה בשנת 1778[2]. במרוצת השנים גדל הישוב היהודי והוקמו בתי כנסת ובתי מדרש. בשנים לפני השואה גרו באונגוואר כ־8000 יהודים כשליש מן האוכלוסיה הכללית[3].

הרב הראשון של הקהילה רבי אריה לייבוש בודיק רייזמן בא לאונגוואר עם המתישבים הראשונים שבאו מפולין. אחריו כיהנו ברבנות רבי גדליה ריכזייט ורבי יהודה פריד[4].

הידיעות הראשונות על דבר קיומה של ישיבה באונוואר הן מתקופתו של רבי צבי הירש חריף העלער הידוע בכינויו רבי הירשלה חריף. הוא נולד בשנת תקל״ו בזאמושטש בפולין והיה רב בריגל ובבראד. בכל המקומות הללו ניהל ישיבות. עקב הלשנה שהלשינו עליו נאלץ היה להימלט מפולין ותוך כדי נדודיו הגיע לאונגוואר שבהונגריה[5]. שם ״נתעלה לאב״ד ור״מ ור״י בקרית רבתית שבארץ הגר מלאת חכמים וגם שם העמיד ישיבות לאלקים תלמידים למאות ולאלפים גאוני עולם ה״ה אונגוואר״[6]. בשנת תקע״ח (1818) כותב לו החת״ס בתשובה: ״הרב הגאון הגדול החרוץ בעל פיפיות תל תלפיות גן הדסים ערוגת הבושם גל אגוזים נ״י צבי הירש העלער נ״י אב״ד ור״מ אונגוואר״[7].

1. יהודה שפיגל, ״אונגוואר״, בספר ערים ואמהות בישראל, ירושלים 1950, כרך ד, עמ׳ 5.
2. M. Zs. L., עמ׳ 925.
3. שם. באנציקלופדיה יודאיקה (ירושלים 1971), כרך 16, עמ׳ 41 נאמר שבשנת 1930 התגוררו באונגוואר 7357 יהודים כשליש מן האוכלוסיה הכללית. מפי יוצאי אונגוואר נמסר לי שלפני השואה גרו שם כ־10.000 יהודים.
4. M. Zs. L., שם; ערים ואמהות בישראל, עמ׳ 5—6.
5. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת צ, אות כ״ט.
6. ראה בהקדמה לקונטרס הגאון רבי צבי חריף, יארסלוי תרס״ז.
7. שו״ת חת״ס, חלק אבה״ע, חלק א, סי׳ צ״ד.

לאחר מספר שנים עבר לבונ׳האד ומשם חזר שוב לאונגוואר עד שהתיישב סופית באופן הישן (בודה) ושם נפטר בשנת תקצ״ד[8]. בזמן העדרו של רבי צבי הירש חריף מאונגוואר מילא את מקומו רבי מרדכי אביגדור מרדיש אשר ניהל גם כן ישיבה[9].

רבי מאיר א״ש אייזנשטדטר זצ״ל ובנו רבי מנחם זצ״ל

ישיבת אונגוואר זכתה להישגים חשובים ביותר בימי רבנותו של רבי מאיר א״ש בשנים תקצ״ה—תרי״ב (1835—1852). רבי מאיר א״ש נולד בשוסטבורג לאביו רבי יהודה. חמש שנים למד בישיבתו של החת״ס ורבו כינה אותו ״תלמיד המחכים את רבו״[10]. לאחר שנשא אשה היה רב בבאיה ובג׳ורמוט וניהל בשני המקומות ישיבה[11]. כשבע עשרה שנים ישב על כס הרבנות באונגוואר והיה פעיל ביותר בחיים הציבוריים של יהודי הונגריה. הוא ניהל מאבק קשה נגד המתקנים בדת ישראל. כאשר השלטונות ביקשו, בשנת תר״י (1850), לדעת פרטים על מצב החינוך היהודי במגמה להנהיג שינויים, השיב להם ר״מ א״ש, שהמצב משביע רצון ואין כל צורך בתיקונים ובספרי לימוד חדשים. כמו כן כתב להם, שמוטב שילדי ישראל ילמדו לימודים כלליים מפי מורים לא יהודיים, המתיחסים בכבוד לדת ישראל, מאשר ללמוד לימודים אלה מפי מורים יהודיים אפיקורסים[12].

על לימודו היומיומי כותב בנו רבי מנחם כדלהלן:

״אאמ״ו זצ״ל נהג גם הוא כמו רבו הגאון בעל חת״ס זצ״ל לבלתי עבור יום אחד ללמד עם תלמידים ומיד אחרי התפילה למד שיעור גמרא עם התוס׳ הנצרכים לדינא או לפשט הגמ׳ ורי״ף ורא״ש ובכל עת קודם הלימוד עם התלמידים אמר פסוקי׳ וידבר כה תברכו יברכך יאר ישא ותפילת רגבה״ק (רבי נחוניא בן הקנה, ברכות דף כ״ח ע״ב) ולאשר כי אחרי כל לימוד ברבים נהג לומר קדיש דרבנן ואחרי שסיים הלימוד אמר מימרא דר״ח בן עקשיא״[13].

על גישתו החינוכית מוסיף וכותב בנו:

״סדר לימודו עם התלמידים היתה באימה וביראה כמאמר חז״ל זרוק מרה בתלמידים ואם כי הרחיבו החדשים ופערו פיהם לאמור כי הנהו רודה את התלמידים במלמד הבקר כוונתו היתה לשם שמים והיה חביבותו עלי תלמידיו ביתר שאת״[14].

8. ערים ואמהות בישראל, עמ׳ 7—8; יהודה שפיגל, ״מורי הוראה וישיבות״, בספר אנציקלופדיה של גלויות, כרך שביעי, קרפטורוס, ת״א 1959, עמ׳ 422; ישי בוים, ״הגאון רבי מאיר א״ש״, שערים, עש״ק ג שבט תשל״א (29.1.71), עמ׳ ז.
9. ערים ואמהות בישראל, עמ׳ 8, וראה שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת מ, אות קט״ז.
10. שו״ת חת״ס, חלק או״ח, סי׳ ס״ה, וראה סי׳ ו, שם הוא מכונה ״לאהובי תלמידי״. גם רבי מאיר א״ש פונה בכבוד רב אל רבו החת״ס. ראה שו״ת אמרי אש, ברוקלין תשי״ד, חלק או״ח, סי׳ י״ב, כ, ל״ג; חלק יו״ד, סי׳ מ״ו.
11. ר׳ מנחם א״ש, זכרון יהודא, מונקאטש תר״ס, בהקדמה לספר, דפים ד—ה, וראה דברי בני המחבר בראשית שו״ת אמרי א״ש.
12. ערים ואמהות בישראל, עמ׳ 10—12.
13. זכרון יהודא, דף כ״ב ע״א.
14. שם, דפים כ״ב—כ״ג.

חלק מחידושי תורתו נוצרו תוך כדי לימוד הסוגיות עם בחורי ישיבתו[15]. מישיבתו יצאו גדולי רבנים ואדמורי"ם. במשך שנים רבות סבל יסורי מחלה קשים ובכל זאת המשיך ללמד את תלמידיו בישיבה. בימיו האחרונים לימד את הסוגיא "קרוב או פסול" (סנהדרין) ונאלץ היה להפסיק את לימודו באמצע באמרו: "כאן אנו מפסיקים..." זמן קצר לאחר מכן נפטר בכ"ד טבת תרי"ב (1852)[16]. על מצבתו רשום בין השאר:

"פה טמון שר התורה אספקלריה המאירה
למד והחזיק ישיבה עד זקנה ושיבה"[17].

לאחר פטירתו מילא את מקומו בנו רבי מנחם. הוא היה לפני כן אב"ד סערעדנא ואב"ד חוסט. בדומה לאביו גם הוא היה פעיל בחיים הציבוריים ויצא עם משלחת רבנים לקיסר פרנץ יוזף לבטל את הסכמת השלטונות להקמת סמינר לרבנים[18]. כמו כן המשיך לנהל את הישיבה באונגוואר, ממנה יצאו רבנים חשובים[19]. הוא עמד בקשרי שו"ת עם גדולי בני דורו[20], ומהר"י אסאד ומהר"ם שיק שבחוהו וכינוהו "אב"ד ור"מ דק"ק אונגוואר"[21]. רבי מנחם א"ש נפטר ב־ו' כסלו תר"ל[22].

בימיו ובתקופה שלאחר מכן נתפרסם באונגוואר רבי שלמה גאנצפריד מחבר "קיצור שלחן ערוך". בספרו זה ובספריו הנוספים הטביע את חותמו על העולם היהודי בהונגריה ובארצות אחרות.

רבי חיים צבי מאנהיימר זצ"ל

לאחר פטירתו של רבי מנחם א"ש מילא זמן קצר את מקומו בנו רבי דוד, אך הוא נפטר באופן פתאומי ובמקומו נבחר רבי חיים צבי מאנהיימר.

רבי חיים צבי נולד בשנת תקע"ד בפישטיאן לאביו רבי דוד לייב. בצעירותו למד בישיבתו של רבי קאפל רייך בוורבוי[23], אחר כך למד אצל רבי בנימין זאב בעל "שער תורה", ומשם נסע לישיבתו של החת"ס בפרשבורג[24]. לאחר נישואיו סירב לקבל על עצמו את עול הרבנות והעדיף להתפרנס מיצור יי"ש. רק לאחר שנשדד רכושו הסכים להיות לרב. תחילה היה רב בקהילת שוטלסדורף ובקהילת וורבוי ולאחר מכן נתקבל בשנת תרל"א לאב"ד ור"מ אונגוואר[25].

בכתב מינוי לרבנותו הבטיחו לו בני הקהילה לתמוך בישיבתו וכתבו לו: "ברצותו

15. אמרי אש, בסוף חלק יו"ד וכן בחלק אבן העזר, וראה אמרי בינה, אונגוואר 1866, בהקדמת בן המחבר וראה בסוגיות שבספר.
16. זכרון יהודא, בהקדמה, דף ו.
17. ערים ואמהות בישראל, עמ' 12.
18. שם, עמ' 13.
19. ראה רשימת גדולי תלמידיו, שם עמ' 15.
20. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת מ, אות ל"ט.
21. שו"ת מהרי"א, חלק שני על אבה"ע וחו"מ, סי' ע"ד; שו"ת מהר"ם שיק, חלק יו"ד, סי' צ"ט.
22. ערים ואמהות בישראל, עמ' 15. בשם הגדולים לגדולי הונגריה נאמר שנפטר ט כסלו תרכ"ד.
23. בכבוד רב הוא התיחס אל רבו רבי קאפל רייך. ראה בספרו של רבי חיים צבי מאנהיימר, שו"ת עין הבדלח, ברוקלין 1938, סי' א, ה.
24. בתשובותיו לבעל כתב סופר הוא מציין שאביו בעל חת"ס היה מורו ורבו. ראה שם, סי' ב, ג.
25. בהקדמה לשו"ת עין הבדלח, עמ' 4; ערים ואמהות בישראל, עמ' 17—19.

להחזיק ישיבה בחזרי מעלה להורות להם דרך מסילה באור תורתו דרך בית העולה ארוחתם כפי ערכנו, וכיד ה' הטובה עלינו נתחזקה תורה במשכנותנו"[26].

ואכן בבואו לאונגוואר ייסד ישיבה, וממרחקים נהרו אליו תלמידים רבים. המהר"ם שיק מכנה אותו בתשובתו אליו: "אבדק"ק שאטלסדורף וכעת הוא אב"ד ור"מ בק"ק אונגוואר"[27]. תלמידיו מספרים, שאת שיעוריו היה מלמד בעל פה כולל גמרא, מפרשים, פוסקים ראשונים ואחרונים, ולא היה משנה אפילו מלה אחת מן המקור. הוא היה גם בעל זכרון נפלא "כבור סוד שאינו מאבד טיפה" וגם כמעין המתגבר, והיה כל הזמן מחדש חידושים נפלאים[28]. עובר אורח שהזדמן לאונגוואר נכח באחד משיעוריו והוקסם משיטתו הלימודית. כך הוא תיאר את מה שראו עיניו:

"באתי אל אולם הישיבה וראיתי שם כארבעים נערים (שלמדו זה וזה גורם)... אחד שואל והשני משיב והרב נותן אוזן קשבת ולא עונה דבר. נער אחד מרצה את היד החזקה על עניין זה, הבליט את הסתירה בדבריו, ונער אחר מוכיח כי צדקו דברי הרמב"ם. שני ימים עברו בשקלא וטריא, ביום השלישי פתח הרב את פיו הקדוש ופלס במאזני שכלו כל הסברות אשר שמע מכל אחד ואחד... זה עונג רוחני במלא מובן המלה"[29].

בשעת שיעוריו בישיבה היה כל כך שקוע בלימודו שלא הבחין בנעשה סביבו. מספרים, שפעם נכנס לשיעורו בעל "קול אריה" והוא לא זיהה אותו ולא הבחין בו כלל. בין השניים התפתח פלפול חריף ובעל "קול אריה" עמד נדהם מעומק חריפותו ובקיאותו[30].

הוא כתב חידושים רבים, אך סירב להדפיסם בימי חייו, ורק לאחר מותו פורסמו דברי תורתו על ידי תלמידיו בספר "עין הבדלח". רבי חיים צבי נפטר בי"ז תמוז תרמ"ו ועל מצבתו רשמו בין השאר: "אב"ד ור"מ בקהילתנו... צאננו צאן קדשים ניהל על מי תורה"[31].

בשנת תרמ"ח נבחר לרבה של אונגוואר רבי אליעזר לוו, מחבר שו"ת פקודת אלעזר. בתחילה הוא היה אב"ד ור"מ באויהעל[32], ומשם עבר לאונגוואר. במקום כהונתו החדש מצא כר נרחב לפעילותו הציבורית והמשיך לנהל את ישיבתו שגדלה משנה לשנה. גם בימי מלחמת העולם הראשונה עשה מאמצים גדולים להבטיח את קיומה של הישיבה. בין תלמידיו נמנו רבנים ותלמידי חכמים בעלי שם[33]. הוא נפטר בי"ד כסלו תרע"ח.

26. בהקדמה לעין הבדלח, עמ' 8.
27. שו"ת מהר"ם שיק, חלק אבה"ע, סי' כ"ז.
28. בהקדמה לעין הבדלח, עמ' 9.
29. אברהם פייער, זכרון אברהם, ניו יורק תרפ"ד, עמ' 64—65.
30. ערים ואמהות בישראל, עמ' 19.
31. שם.
32. ראה אודותיו למעלה בפרק על אויהעל.
33. ערים ואמהות בישראל, עמ' 20—24; אנציקלופדיה של גלויות, כרך קרפטורוס, עמ' 422.

בשנת תר"פ נבחר לרבה של אונגוואר רבי אברהם יוסף גרינוואלד בנו של רבי משה גרינוואלד בעל "ערוגת הבושם". לפני בואו לאונגוואר היה אב"ד ור"מ במאקו ובחוסט. בהיותו בחוסט ניהל ישיבה אשר הלכה ונצטמצמה במרוצת השנים. מסיבה זאת החליט לעבור לאונגוואר. עובדה זאת מסתברת מתוך דברי הפרידה שאמר לקהילת חוסט:

"אודה ולא אבוש לאמור בושתי וגם נכלמתי להרים פני, מודה אני בזה שפה לא עשיתי מאומה ואין צריך לבקש חשבונות רבות אם אתבונן רק על עניין הרבצת תורה כמו שאמר דהע"ה ואשיבה רגלי על עדותיך כבר החשבון נעשה ונגמר הישיבה פסקה וגם עי"ז גם בני הנעורים דפה רחקו מעלי ופנו עורף ולא פנים... מ"מ ראה ראיתי שלא איסתייע' מילתא לעשות פה מאומה לזאת כאשר משמים הראוני מקום אשר אקוה שבעזהי"ת אוכל לפעול יותר"[34].

אל ישיבתו באונגוואר נהרו תלמידים רבים[35] והישיבה העסיקה אותו עד כדי כך שנאלץ היה לדחות עניינים אחרים בגלל עיסוקיו בענייני הישיבה. באחת מתשובותיו

הרה"ג רבי אברהם יוסף גרינוולד זצ"ל

34. ראה בספרו שו"ת אבני שהם, אונגוואר תרצ"ט, בחלק הדרשות, "ברכת פרידה מק"ק חוסט", עמ' ק"כ.
35. אנציקלופדיה של גלויות, שם עמ' 423.

כתב: "מכתבו הגיעני בעת שאין הזמן גרמא כמעט אפי' לקרותו היטב כי בשבוע העברה נקבצו ובאו אלי הני תרביצאי המבקשים תפקידם ועלי היה כולנה לסדרם ולהביאם איש על מחנהו ואיש על דגלו"[36]. על דרך לימודו כותב בעל ההקדמה לספרו: "ולימודו בשפה ברורה וסברא עמוקה וישרה"[37].

הוא עמד בקשרי שו"ת עם תלמידיו, ושמח מאוד כאשר ראה שהם שוקדים על התורה. לאחד מתלמידיו כתב: "מכתבך הגעני במועדו ונהניתי כי ראיתי מתוכו שאתה שוקד על דלתי תוה"ק ועינך ולבך להבין ולהשכיל דברי רבותנו בעלי אסופות"[38]. בשנותיו האחרונות סבל ממחלה קשה ובכל זאת ניהל את ישיבתו בכל כוחו. בעודנו צעיר לימים נפטר בט"ו בטבת תרפ"ח. לאחר פטירתו ניהל זמן מה את הישיבה הדומ"ץ רבי מאיר בלייא.

רבי יוסף אלימלך כהנא זצ"ל הי"ד

לאחר פטירתו של רבי אברהם יוסף גרינוואלד היו מספר מועמדים לכס הרבנות באונגוואר. מתוכם נבחר רבי יוסף אלימלך כהנא כרב ואב"ד אונגוואר, ורבי יהושע גרינוואלד נבחר לאחר מכן לראש בית הדין של הקהילה.

ר"א כהנא נולד בשנת תרכ"ו בעיירה רודנאוויץ לאביו רבי יצחק אייזיק. בבחרותו למד בישיבתו של רבי חיים צבי מאנהיימר באונגוואר ואחר כך למד בישיבתו של בעל "שבט סופר" בפרשבורג. הוא הוסמך לרבנות על ידי רבי שלמה גאנצפריד בעל "קיצור שולחן ערוך" ועל ידי רבו מפרשבורג[39]. בהיותו כבן עשרים ושש שנה נתקבל לרבה של זשאדאנ'י ולאחר מכן היה רב בבונ'האד ובצעהלים. בכל המקומות הללו ניהל ישיבה.

בשנת תרצ"א נבחר לרבה של אונגוואר. עם הבחרו ניגש מיד לבדק הבית של הקהילה והשתדל לאחות את הקרע שנוצר על רקע הבחירות לרבנות. הוא פקח עין על כל הנעשה בקהילתו. בז' באדר היה דורש בפני הציבור והיה מזהיר את הציבור שלא לקיים נשפי פורים בתערובת של גברים ונשים. בהתקרב חג הפסח דאג במיוחד לאותם העניים הנצרכים שהסתירו את דלותם וסרבו לקבל עזרה מכספי צדקה של הקהילה. הוא ייסד חברת "לומדי תורה" בעבור בעלי מלאכה וסוחרים שיוכלו ללמוד בערבים בבית המדרש. לפעמים נתן להם את השיעור בעצמו ולפעמים שלח להם אחד מתלמידי החכמים שבעיר שילמדום.

תשומת לב רבה הקדיש ל"תלמוד תורה" שהוא היה נשיאו. באותם הימים הגיע הת"ת לרמה כזאת, שהתלמידים הגדולים יכלו ללמוד דף גמרא בעצמם. במסירות נפש פעלו למען הת"ת העסקנים ר' ליפא ברגר, ר' אלעזר אפלדורפר, ר' ישראל אסטרייכר ואחרים.

36. שו"ת אבני שהם, סי' כ"ז, וראה שם סי' ג: "מחמת טרדת החג וטרדות תחילת הזמן... לא נתפניתי להשיב עד היום". בסוף תשובה זו הוא מציין: אונגוואר תרפ"ד.
37. בהקדמה לשו"ת אבני שהם.
38. שם, סי' י"ח.
39. אלה אזכרה, ניו יורק תשכ"א, כרך ד, עמ' 9. מלבד המקורות המובאים כאן ובהמשך המאמר שמעתי פרטים מפי תלמידיו הרב רבי מנשה קליין שליט"א מברוקלין ומפי ר' מרדכי ויינברגר מויליאמסבורג.

הרה"ג רבי יוסף אלימלך כהנא זצ"ל הי"ד

בראש מאוויו של ר"א כהנא היתה הישיבה שגדלה משנה לשנה ובימי השיא היא מנתה 200—250 בחורים שברובם היו בחורים מופלגים בתורה.

ארגון הישיבה וסדריה

בישיבה היתה מנזא שנתמכה על ידי הקהילה, ובשנים האחרונות קיבלה עזרה מ"תומכי התורה" בגיור. היו גם בחורים שאכלו "ימים". הבחורים גרו באכסניות, אבל הלימודים התקיימו בבית המדרש של הישיבה. בחורים אחדים ישבו ולמדו ב"קלויז" שנבנה עוד בימיו של רח"צ מאנהיימר. כל הבחורים היו צריכים להמצא בבית המדרש החל משעה 5 בבוקר עד שעה 7 בערב. הגבאים בדקו אם הבחורים נוכחים ונמצאים שם. בדומה לנהוג בישיבות אחרות ארגנו הבחורים גם באונגוואר חברות שונות: חברה בחורים, חברה מזונות, קניין ספרים, חריפות ומגידות ועוד.

שיטת הלימוד

ר"א כהנא היה מצד אחד פלפלן גדול ומצד שני היה גם נוהג ללמד לפי שיטת "לימוד על הדף". תלמידיו מספרים, שהיה לו בכתב יד פירוש על כל סוגיות הש"ס בדרך של פלפול וחריפות. כמו כן היה לו פירוש על דרך הפשט על כל מסכתות הש"ס. מלבד זאת כתב מאות תשובות לשואלים וכן כתב פירוש לתורה. בצוק העתים של ימי

השואה ירדו כל הכתבים האלה לטמיון. הלימודים בישיבה התנהלו על פי שיטתו של ר״א כהנא, היינו פשט ופלפול. הבחורים למדו כארבעה—חמישה דפים של גפ״ת לשבוע מתוך שלש מסכתות שונות על פי שלש יחידות נפרדות[40].

א. בימים א, ב, ג, לפני הצהריים בין השעות 10.30—12.00 לימד ר״א כהנא שיעור עיון, שכלל כעמוד אחד של גמרא עם מפרשים. לימוד זה היה מתוך אחת המסכתות דף אחר דף. בשיעור זה נכנסו התלמידים לפלפולים חריפים עם רבם. המשתתפים בשיעור היו בעיקר בחורים גדולים ומופלגים בתורה. הבחינות על שיעור זה נערכו ביום ד אחר תפילת שחרית.

ב. בימים א, ב, ג לפנות ערב לימד כשעתיים ״שיעור פשוט״ שכלל כשני דפי גמרא לשבוע עם פירוש רש״י, תוספות. את המהרש״א והמהר״ם הסביר בעל פה. לימוד זה היה אטי ודף אחר דף שכל אחד יהיה מסוגל להבינו. על שיעור זה נערכה הבחינה ביום חמישי אחר הצהריים או ביום ששי בבוקר. בשני השיעורים נלמדו המסכתות שהיו מקובלות ללמוד גם בשאר הישיבות, אך לעתים למד ר״א כהנא את אחת המסכתות מתוך סדר קדשים, כי בהיותו כהן עניין אותו הנושא במיוחד.

ג. כל יום חמישי היה מלמד ״שיעור טפל״ שכלל כשני דפי גמרא עם רש״י בלבד. לימוד זה נועד לצרכי בקיאות. לשיעור זה בחר מסכתות קלות כגון סוכה, ביצה ועוד. על חומר זה נבחנו התלמידים ביום א.

מלבד שיעורים אלה לימד ר״א כהנא או״ח ויו״ד. חומש ורש״י למדו הבחורים לבדם. על דרך לימודו של ר״א כהנא כותב נכדו: ״והראם נפלאות... מפרש ויוצא בשיעוריו להסביר בסברא ישרה, עמוקה וברורה דברי הש״ס ושיטות הראשונים לאמיתה של תורה ובחריפותו שהפליאה בברק שנינותה נתן בים התלמוד דרך במים עזים נתיבה, דרכו סופה וסערה בתעצמות פלפולו להגבירה עוקר הרים וטוחנן זב״ז בסברא ובהם מיישר הידורים... וכמעין המתגבר נתן מימיו הנאמנים להשקות מבאר מים חיים עדרים הצמאים לדבר ה׳״[41].

אישיותו ותפיסתו החינוכית

כבוד רב כיבדוהו יהודים ולא יהודים כאחד. הוא נבחר לנשיא הלשכה האורטודוכסית בבודפשט והיתה לו השפעה גדולה על החיים היהודיים בהונגריה ובצ׳כוסלובקיה. גם הנוצרים באונגוואר כיבדוהו מאד. בימי הקיץ הלוהטים, כאשר התרבו המתרחצים על שפת הנהר אונג, ביקשוהו אנשי הכמורה וביחוד הבישוף ד״ר סטויקה שיחתום יחד עמהם על כרוזים הפונים אל הציבור לשמור על צניעות ומוסריות בקרב המתרחצים. הוא נענה לבקשתם וחתם על הכרזים[42].

40. ראה אלה אזכרה, עמ׳ 13. הדברים נמסרו לי בהרחבה מפי תלמידיו.

41. ראה הקדמתו של י. א. יונגרייז לספרו של ר׳ יוסף אלימלך כהנא, חידושי מהר״א הכהן, ירושלים תשכ״ט, וראה בפתיחה לקונטרס חידושי תורה לר׳ יוסף אלימלך כהנא, ברוקלין תשכ״ט: ״אצלו היו מידתו של רבה ור׳ יוסף מצומדים, סיני ועוקר הרים, ש״ס בבלי וירושלמי, ראשונים ואחרונים... שגורות בפיו וחריף ומפולפל ביותר״.

42. אלה אזכרה, עמ׳ 14, וראה ״רבי יוסף אלימלך כהנא רבה של אונגוואר״, המודיע, יום ו, י״ט אייר תשכ״ד.

כלפי תלמידיו נהג בבחינת "זרוק מרה בתלמידים", בכל זאת העריצוהו וכיבדוהו כולם. בנאומי הפתיחה, בראשית זמן הלימוד, היה דורש מן הבחורים שילמדו בשקדנות ובהתמדה. הוא אסר עליהם להסתובב ברחובות באפס מעשה. כמו כן אסר עליהם לעשן סיגריות, לרכב על אופניים ולשחק בקוויטלעך (קלפים) אפילו בלילות "ניטל" כשלא נהגו ללמוד. הוא דרש מכולם שיתפללו מתוך סידורים (לא בעל פה), בקול רם ובעמידה במקום אחד.

הוא השתדל להשפיע עליהם שינהגו בדרכי החסידות, שילכו יום יום למקווה וישתפללו באבנטים (גארטליך). הוא עצמו היה נוסע בבחרותו לאדמו"ר בעל "דברי חיים" מצאנז, לאדמו"ר רבי שלמה שפירא ממונקאטש, ולאחר מכן היה נוסע לאדמו"ר בעל "דברי יחזקאל" משינעווע ולאדמו"ר רבי יהושע מבעלז.

הוא התנגד לציונות ואף לא הסכים לדרכי "אגודת ישראל"[43]. יחד עם האדמו"ר ממונקאטש ועם רבנים אחרים נלחם נגד הקמת הגימנסיה העברית במונקאטש ובאונגוואר[44].

בשנת תש"ד רוכזו יהודי אונגוואר יחד עם יהודי הסביבה בגיטו שמנה כ־25.000 יהודים, ומשם הובלו בשלושה משלוחים לאוישביץ. רבי יוסף אלימלך כהנא הובל במשלוח האחרון בשני של שבועות, והגיע לאוישביץ בי׳ סיון והועלה על המוקד. הי"ד.

ישיבת אונגוואר הוקמה מחדש בברוקלין על ידי הרב רבי מנשה קליין שליט"א מתלמידיו של מהרי"א. מוסד זה כולל בתוכו גן ילדים, תלמוד תורה, מתיבתא וכולל, ולומדים בו למעלה ממאתיים תלמידים.

43. משה גולדשטיין, תקון עולם, מונקאטש תרצ"ו, עמ׳ ק"ג.
44. שם, עמ׳ קנ"ט.

פרק ל"ו

ישיבת ברגסאז

בעיר ברגסאז (בהונגרית: Beregszász, בסלובקית: Berehovo) הותרה ישיבת היהודים רק החל מן המאה השמונה עשרה ואילך. רוב המהגרים באו לכאן מפולין. בשנת 1930 התגוררו בה 5.680 יהודים בקרב אוכלוסיה כללית שמנתה כ־18.000 תושבים[1].

רבי אברהם יהודה הכהן שוורץ זצ"ל בעל "קול אריה"

רבה הראשון המפורסם של הקהילה היה רבי אברהם יהודה הכהן שוורץ. הוא נולד בה'־מאד בשנת תקפ"ד לאביו ר' פנחס זעליג. בהיותו בן ארבע עשרה שנה למד בישיבתו של בעל חת"ס בפרשבורג כשנה וחצי. לאחר פטירת רבו עבר לישיבת וורבוי ולמד תורה מפי רבי בנימין וולף לוו בעל "שערי תורה". רבו מוורבוי הסמיכו לרבנות ואיחל לו שיזכה להיות רב בה'־מאד עיר מולדתו[2]. לאחר נישואיו ישב שנים אחדות על התורה בבית חותנו באויהעל. שם התאספו סביבו מספר בחורים מופלגים ושמעו תורה מפיו. בהיותו אברך צעיר ידע בע"פ את כתבי האר"י ומספר מסכתות בש"ס[3].

בשנת תרכ"א נתקבל לאב"ד ברגסאז. בכתב מינוי לרבנותו נאמר בין השאר: "הקהל דפה קבלו עליהם ברצונם הטוב... להחזיק עשרה בחורים... שילמדו תורת ה' תמימה במשיבת נפש"[4]. מיד לאחר בואו לברגסאז נהרו אליו תלמידים ממקומות שונים. כחמישים בחורים למדו אצלו בקביעות. שיעוריו כללו שיעור עיון ושיעור פשוט[5].

את שיעור העיון ואת השיעור בסוגיא לימד בחריפות ועל דרך הפלפול. לאחר מכן נהג לחזור על אותה סוגיא בביתו על דרך תורת הסוד והנסתר[6]. כאשר שאלוהו, מדוע

1. M. Zs. L., עמ' 108—109; E. J. (ירושלים 1971), כרך 4, עמ' 599. מלבד המקורות המובאים כאן שמעתי פרטים מפי הר"ר ישראל קליין, ר' גרשון פלברבאום (י־ם), ר' חיים צבי לעוו, ר' דוד מנשה רוטנשטיין, ר' משה חיים דנציגר (ברוקלין), ומפי הר"ר יהודה וייס.
2. ראה פרטים ביוגרפיים בהקדמה לספרו שו"ת קול אריה, שאמלויא תרס"ד; ר' דוב בער שפיצר, תולדות קול אריה, קליינוורדיין ת"ש, עמ' ט—נ"א.
3. בהקדמה לשו"ת קול אריה.
4. תולדות קול אריה, עמ' י"ט.
5. שם, עמ' ס"ב.
6. שם, עמ' פ"א.

הוא מלמד על פי שיטת הפלפול בעוד שהשל"ה הקדוש התנגד לפלפול, השיב: "דכוונת השלה"ק רק על פלפולים שהיו נוהגים בזמנו שהיו רחוקי מאוד, והי' תולים ומקשרי' נימא בנימא ונתרחקו מפשט... אבל אנחנו המחדשי' פלפול הוא בסברות ישרות בנוי' בשכל ומדע, או בסברות הראשונים וגדולי אחרוני' אשר כל דבריהם נאמרי' בשפה ברורה עמוקה וישרה ואמת בוודאי יאה ונאה ומצווה לפלפל בכזה"[7].

בשעה שלמד לעצמו או כשלימד את שיעוריו בישיבה היה מרבה לעשן במקטרת, והיה מוקף בענן עשן עד שקשה היה להתקרב אליו. מספרים, כי פעם אמר, שכאשר צדיקים מעשנים יש להם כוונה מיוחדת, כי המקטרת מורכבת משלושה חלקים: הראש העשוי חרס, הקנה העשוי עץ והפיה העשויה עצם של בהמה. שלושת אלה מסמלים את הדומם, הצומח והחי. הצדיק בעת עישונו מכוון את לבו לשמים, מתקן את כל יסודות הבריאה ומעלה את יסודות הדומם, הצומח והחי לדרגת האדם שהוא מסוג חי המדבר[8].

בתשובותיו שהשיב לתלמידיו הוא מכנה אותם בכינויי חיבה: "לאהובי תלמידי", "חביבי תלמידי"[9]. באחת מתשובותיו הוא מסיים וכותב לתלמידו: "כ"ז כתבתי לך למען אהבתי אליך ואומר שלום וברכה ומצפה לגדולתך"[10]. פעם כשהשמיע חידושים בשיעורו, העיר לו אחד מתלמידיו, שחידושים אלה מובאים כבר באחת הספרים. השיב לו ברוח טובה: "מה זה איכפת לך אם החידוש בא לך ממקור שיש לו גב של עור או ממקור שיש לו גב של משי" (א לעדרן ריקען אדער א זיידענעם ריקען). הוא רצה לומר בכך לתלמידיו, מה זה משנה אם החידוש בא מתוך ספר הכרוך בכריכת עור או ממנו הלבוש מעיל משי[11].

בשנת תרמ"א הוזמן לכהן פאר בעיר מולדתו ה'־מאד. שם המשיך לנהל את ישיבתו עד שנפטר בכ"ד בתשרי תרמ"ד.

רבי שלמה סופר זצ"ל

בשנים תרמ"ד—תר"ץ כיהן כרבה של ברגסאז רבי שלמה סופר, בנו של בעל כתב סופר ומחבר הספרים: חוט המשולש ואגרות סופרים. הוא ניהל ישיבה של כמה עשרות בחורים. לאחר פטירתו המשיך לנהל את הישיבה, עם מספר מצומצם של בחורים, חתנו וממלא מקומו רבי אברהם שלמה הירש זצ"ל הי"ד[12]. דרך לימודם היתה לפי שיטת פרשבורג וברוח היהדות האשכנזית ההונגרית.

רבי אשר שטיינמץ זצ"ל הי"ד

בשנים האחרונות לפני השואה ניהל ישיבה גדולה בברגסאז רבי אשר שטיינמץ, רבה של הקהילה הספרדית החסידית. לפני בואו לברגסאז היה רבה של קהילת רודנא שבטרנסילבניה.

7. שם, עמ' ס"ג.
8. שם, עמ' כ"ז—כ"ח.
9. שו"ת קול אריה, סי' ל"ה, ק"ו, קכ"ה, קל"ג.
10. שם, סי' ל"ה.
11. תולדות קול אריה, עמ' י"ט—כ.
12. ש. הכהן וייגרטן, הישיבות בהונגריה, ירושלים 1976, עמ' 82.

ישיבת ברגסאז שנת ת"ש (התמונה בידי ר' גרשון פלברבאום)

ר"א שטיינמץ פתח את ישיבתו בברגסאז בשנת תרצ"ט עם חמישים בחורים בערך, ולאחר שנתיים מנתה הישיבה כמאה חמישים בחורים. הישיבה אמנם התקיימה עד סמוך לשואה, אבל משנת תש"ב ואילך הצטמצם מספרם של התלמידים בגלל ההתנפלויות המתמידות של הז'נדרמים על בחורי הישיבה. בכל זאת נותרו בה כ־60—70 בחורים.

הלימודים התנהלו על פי שיטת "לימוד על הדף". בנוסף ללימוד שיעור פשוט ושיעור עיון הדגיש ר"א שטיינמץ במיוחד את לימודי יורה דעה. בגלל החשיבות שיחס ללימוד זה, קיים שיעורים אלה בשעות 4—5 לפנות בוקר. לפעמים בלמדו הלכות טריפה היה מביא לשיעורו עוף והיה מסביר את השאלה שנשאל על ידי אחד מבעלי הבתים שבקהילה. בסוף זמן הלימוד, במקום לקיים חזרה כללית ובחינה כללית, דרש מתלמידיו שילמדו ויבחנו על הפרקים ביורה דעה. ב"זמן" ראשון נבחנו על "מליחה", ב"זמן" שני נבחנו על "בשר וחלב" ובזמן שלישי ורביעי נבחנו על "תערובת". בשעה שבנו מקוה בברגסאז למדו כל בני הישיבה "מקוואות". ר"א שטיינמץ אף פרסם ספר בנושא זה בשם "מקוה ישראל ה'" (סאטמר תש"ג). בניהול הישיבה סייע בידו בנו ר' שלמה זלמן לייב, ולעתים הרצה את השיעור במקום אביו.

הישיבה התנהלה ברוח החסידות. הבחורים טבלו יום יום במקוה לפני התפילה, ברובם לבשו לבוש חסידי והתפללו באבנטים. בהזדמנויות שונות נסע ר"א שטיינמץ עם קבוצות של 15—20 בחורים לסאטמר להסתופף בצלו של האדמו"ר רבי יואל טייטלבוים.

עם כניסת הגרמנים להונגריה הועברו בני הקהילה לגיטו, ובכ"ה באייר תש"ד הועבר עם בני קהילתו לאוישביץ והועלה על המוקד. הי"ד.

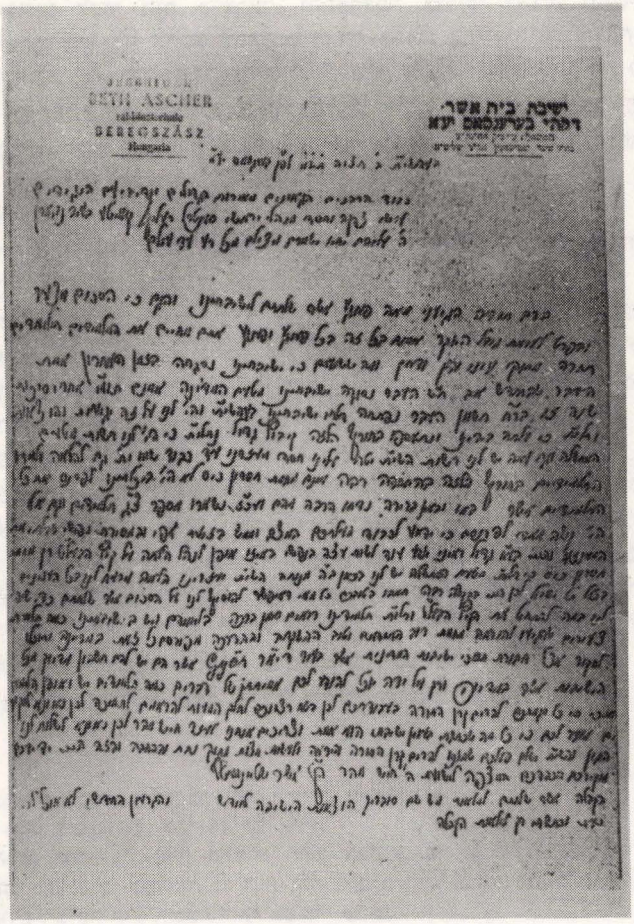

ר"א שטיינמץ מבקש סיוע לישיבתו. במכתבו זה (משנת תש"א) הוא מודיע שישיבתו אמנם נסגרה, אך היא נפתחה מחדש ולומדים בה "קיבוץ גדול"

פרק ל״ז

ישיבת חוסט

קהילת חוסט (בהונגרית: Huszt, בצ׳כית: Chust, ברוסית: Khust) היתה בדורות האחרונים לעיר ואם בישראל, והתפרסמה בגדולי רבניה ובישיבתה. בשנת תק״נ (1790) התגוררו בה ארבע עשרה משפחות בלבד. כעשרים שנה לאחר מכן קיבלו לרבה של הקהילה את רבי יעקב זידיטשוב[1]. מאז הלכה וגדלה הקהילה ובשנת תר״ץ (1930) היא מנתה 4.821 יהודים. בשנת תש״ד רוכזו כעשרת אלפים יהודים מחוסט ומהסביבה בגיטו, והם היו בין הראשונים שהוגלו למחנות הריכוז[2]. לאחר המלחמה סופחה חוסט לברית המועצות.

הרבנים הראשונים

בשנת תר״ה (1845) נבחר לרבה של הקהילה רבי מנחם א״ש (אייזנשטדט). הוא הנהיג תקנות חשובות בקהילה, שנשתמרו עוד בימי המהר״ם שיק והוא נמנע מלשנותם[3]. לאחר שישב בחוסט שבע שנים עבר לאונגוואר למלא שם את מקום אביו רבי מאיר א״ש[4]. אחריו כיהן כרבה של הקהילה רבי שמואל שמעלקא קליין, שניהל ישיבה גדולה שמנתה קרוב למאה תלמידים[5]. מחוסט הוא עבר לסוליש ונפטר שם בט׳ באדר תרל״ה[6].

הגאון רבי משה שיק זצ״ל

לאחר שרבי שמואל שמלקא עבר לסוליש נתקבל רבי משה שיק מגדולי תלמידי חת״ס למלא את מקומו. הוא נולד בשנת תקס״ז בעיירה ברעזאווה ליד נייטרא שבסלובקיה. בגיל רך נתיתם מאביו ר׳ יוסף שהיה סוחר, תלמיד חכם ומנכבדי הקהילה. בצעירותו למד תחילה בפרויקירכן. משם נסע לפרשבורג ולמד בישיבתו של החת״ס כשש שנים. החת״ס התלבט אם לקבלו לישיבה, כי רוב תלמידיו היו בחורים מופלגים, וחשש שהצעיר משה אינו מתאים עדיין לישיבתו. בסוף קיבלו וכינה אותו ״משה ברעזעלה״. באחד השיעורים נכנס לדברי פלפול חריפים עם רבו החת״ס. רבו שהתפעל

1. י׳ י׳ גרינוואלד, מצבת קודש, ניו יורק תשי״ב, עמ׳ 45—46.
2. E. J. (ירושלים 1971), כרך 10, עמ׳ 958.
3. שו״ת מהר״ם שיק, ניו יורק תשכ״א, חלק אבה״ע, סי׳ קכ״ד: ״כשבאתי לכאן (חוסט) הנחתי להם מנהגם כי כמדומה לי שזה היה מקבלת הרב הגאון המנוח מו״ה מנחם א״ש . . . שהיה מקודם רב פה ק״ק חוסט״. ראה גם סי׳ קכ״ט.
4. ראה בפרק על אונגוואר.
5. מצבת קודש, עמ׳ 39.
6. ראה בפרק על סוליש.

הגאון רבי משה שיק (המהר"ם שיק) זצ"ל

מדבריו של הצעיר, הזמינו להיות בין האוכלים על שלחנו בשבתות ובימים טובים[7]. החת"ס הטביע עליו את חותמו, ובמרבית מתשובותיו הוא מצטט את דברי רבו הגדול. אחד מתלמידי המהר"ם שיק כותב, שגם החת"ס הפליג בשבחיו של תלמידו הנערץ "ואמר לא אוכל לחדש שום דבר נגדו כי הכול הוא יודע והיה קורא אותו ארגז של ספרים"[8].

לאחר שנשא אשה ישב על שלחן חותנו בהאליטש כעשר שנים ושקד על התורה עם מספר בחורי ישיבה שהתקבצו סביבו. בשנת תקצ"ח (1838) נתקבל לרבה של יערגן הסמוכה לפרשבורג, ושם הגדיל את ישיבתו. מספרים, שפעם בא רבו החת"ס לעיירת יערגן שהיו בה מרחצאות מרפא, ונכנס באמצע שיעורו לישיבה. כאשר הבחין

7. ראה שו"ת מהר"ם שיק, חלק או"ח, סי' רמ"ט: "ואחר התפילה נקראתי לבית מרן הגאון שהייתי מאוכלי שלחנו בשבת ויו"ט ושאל אותי מה פלפול היה בבית המדרש", וראה שם, סי' רס"ד: "זכיתי להיות מאוכלי שלחנו בשבתות וימים טובים". ראה פרטים נוספים ח. י. ליפא ברוין, דרכי משה החדש, מארגיטא תש"ב, עמ' ז; י. י. גרינוואלד, המהר"ם שיק וזמנו, נדפס מחדש ירושלים תשל"ב, עמ' 9—11; בהקדמה לשו"ת מהר"ם שיק, מהדורת ניו יורק תשכ"א; בהקדמה למהר"ם שיק על אבות, סעיאיני תרפ"ט.
8. ר' בנימין זלמן שפיצר, תיקון שלמה, ויען 1892, דף ק"ד ע"ב.

בו המהר"ם שיק, קם מיד ממקומו וביקש את רבו שימשיך את השיעור. החת"ס סירב ללמד במקומו ואמר, שביערגן המהר"ם שיק הוא ה"מרא דאתרא" ועליו להמשיך בשיעור כאילו לא קרה כלום. המהר"ם שיק היה בתחילה נבוך, ולאחר שנרגע מן המבוכה הגדולה המשיך בשיעור. אולם במקום ללמד את המשך השיעור הרגיל הפליג בחידושים עמוקים של החת"ס, ששמע מפיו בהיותו תלמיד ישיבה. בסיום השיעור אמר החת"ס: "האמינו לי שהרבה מהם כבר שכחתי"[9].

בשנת תרכ"א (1861) נתקבל לרבה של קהילת חוסט. הוא קיבל את הזמנת הקהילה מתוך תקוה, שבחוסט יהיו לו תנאים נוחים יותר להגדיל את ישיבתו. בחורים רבים שלמדו אצלו ביערגן נלוו אליו לישיבתו החדשה בחוסט[10].

בבואו לחוסט הוא עשה מאמצים רבים להסתגל אל קהילתו החדשה, כי הוא נהג לפי מסורת אשכנז, בשעה שחוסט היתה אחד ממבצרי החסידות ורבים נהגו והתפללו לפי נוסח ספרד[11].

בחוסט גדלה גם ישיבתו, ולימד את תלמידיו על פי סדר קבוע, בלי לבטל אף שיעור, אפילו כשהיה טרוד בדברים דחופים ביותר. רושמי זכרונותיו מתארים את סדר לימודו כדלקמן:

"דרך לימודו עם התלמידים הי' בבוקר אחר התפילה למד מעוטף בטלית ותפילין דר"ת ש"ע או"ח על הסדר, מלבד הל' חג בחג. ג' ימים בשבוע למד שיעור עיון מסכת א' על הסדר ולימוד זה היה בעמידה, לבוש בגדי שבת, ובהתלהבות גדולה וקודם לזה למד כחצי שעה ספר חובת הלבבות. ופעמיים בשבוע למד שיעור טפל עם מפרשים. פעם א' בשבוע טור וש"ע יו"ד, ובליל ששי למד סדר השבוע עם פירש"י, רמב"ן וחי' מרבו הגבעח"ס ז"ל וכל דיבורו ועסקו עם התלמידים הי' להלהיב לבם בתורה ויראה"[12].

השקפת עולמו החינוכית הדתית

לפי תפיסתו החינוכית, ההתמדה והשקידה הן עיקר חשוב ביותר בלימוד התורה. בהסבירו את דברי רבי יוחנן בן זכאי (אבות פרק ב, משנה ח) המשבח את תכונות חמשת תלמידיו וביחוד את תכונותיו של רבי אליעזר בן הורקנוס שהיה "בור סיד שאינו מאבד טיפה", טען שתכונה זו נרכשה על ידי עמל, יגע ושקידה רבה. לדעתו, לא התכוון רבי יוחנן בן זכאי להציג כאן תכונה שבאה מלידה כמתנת ה', כי אם כך הדבר מה יכלו ללמוד ממנה התלמידים, הרי לא כל אדם זוכה לכך. לכן הוא סבור, שהמשנה רצתה להציג כאן דוגמא, שאדם יכול בעצמו לטפח תכונות שונות על ידי שקידה רבה ולהגיע לדרגת "בור סיד שאינו מאבד טיפה"[13].

9. ראה בהקדמה למהר"ם שיק על אבות; בהקדמה לשו"ת מהר"ם שיק; דרשות מהר"ם שיק, קלוז' תרצ"ז, בחלק קורות חיי רבינו המחבר, דף ו ע"ב.
10. בהקדמה למהר"ם שיק על אבות, וראה מצבת קודש, עמ' 50 והערה 30.
11. מצבת קודש, עמ' 50.
12. ראה בהקדמה למהר"ם שיק על אבות; בהקדמה לדרשות מהר"ם שיק, ובהבדלים אחדים בדרכי משה החדש, עמ' ח.
13. מהר"ם שיק על אבות, דף כ"ו: "אבל אם היו אלו המעלות מתנה מה' שנתן להם שכל רב יותר מלחבריהם ולא משקידתם למה מנה זאת הלא אין בזה מעלות עצמם כלל וגם

הוא עצמו שימש להם כדוגמא חיה בגודל שקידתו. לכל מקום שהלך היה משנן בדרכו את לימודיו. היו מסכתות שחזר עליהם חמישים ששים פעם. לעת זקנתו כהו עיניו מלראות והמשיך ללמד מתוך גמרא פתוחה, אבל קרא את הדברים בעל פה לפי זכרונו. מספרים, שפעם נסע לרופא מפורסם בוינא שירפא את עיניו. הרופא הסכים לטפל בו בתנאי שלא ילמד יותר ולא יעיין בספרים. על כך הגיב המהר"ם שיק: "אם לא אלמד למה לי עיניים"[14]. בשובו מוינה ירד מן העגלה על יד בית מדרשו, ולפני שסר אל ביתו נכנס לישיבה לבחון את תלמידיו על חומר הלימודים שהיו צריכין ללמוד בזמן העדרו מן העיר[15]. למרות הקשיים שהיו לו בראייה התמיד בלימודיו עם בני ישיבתו, והמשיך בניהול הקהילה. באחת מתשובותיו כתב: ואני אדם חלוש וטרוד מעול הקהילה ועול הגליל ועול הישיבה ה' יברכם וראות עיני חלושים ואין אני יכול להשיב על כל דבר ודבר"[16].

הוא ייחס חשיבות רבה ללימוד בחברותא, כי ע"י כך לומדים מתוך התמדה, ענוה וחריפות. ואלו דבריו:

"הנה עיקר לימוד התורה הוא להיות שניים יושבים כאחד ללמוד תורה... שאין לך אדם שאינו טועה לפעמים וע"י שאומר דבריו לאחרים האדם בא על האמת... כי באמת הלימוד עם חבר מועיל בכפליים שע"י החבר לא יתרשלו ידיו ואם לפעמים ע"י גודל עמקות התורה וע"י שרואה שאינו יכול לבוא למקור התורה יתאבד חפצו ללמוד התורה החבר יעזור לו ללמוד בהתמדה ועוד שקנאת סופרים תרבה חכמה וע"י שיראה שחברו אומר דבר חריף גם הוא יתאמץ עצמו לומר דבר חריף כמותו ואם יראה שחברו בקי יותר בסוגי' הש"ס ילמד בהתמדה כדי שגם הוא יבוא לידי בקיאות כמותו... וממילא אם יבין תמיד מעלות חברו לא יבוא לידי גאוה שיראה שגם לחברו יש כמה מידות טובות"[17].

לדעתו של המהר"ם שיק צריך תלמיד ישיבה ללמוד מרבו לא רק תורה אלא גם דרכי התנהגות. עליו לשאול את רבו דברים שאינם מובנים או שאינם נראים לו, אבל שאלות אלה חייבות להיות קצרות, כשם שגם הרב צריך להבהיר את דבריו בקיצור[18].

הוא סבור, שתלמיד חכם שמילא את כריסו בתורה מותר לו ללמוד גם "מקצת משאר חכמות", אבל עליו להזהר בלימוד זה שלא יראו אותו תלמידיו אשר טרם רכשו לעצמם ידיעות מספיקות בתורה כי הם עלולים לחשוב שלכל אדם מותר ללמוד "שאר החכמות"[19].

מה ילמדו מזה התלמידים האחרים שלא חנן ה' אותם בדעת ושכל יתירה על חבריהם, ולכן בוודאי היה כוונתו להודיע שמחמת שקידתם ולא מחמת שכלם הגדול באו לידי מעלות ההם". גם בארבע המידות של תלמידים (פרק ה משנה ו): ספוג, משפך משמרת ונפה, הוא רואה תכונות שנרכשו על ידי התמדה ולא כתכונות טבעיות מלידה. ראה שם, דף ע"ח ע"א—ע"ב.

14. דרכי משה החדש, עמ' ה, וראה בהקדמה לשו"ת מהר"ם שיק.
15. בהקדמה לדרשות מהר"ם שיק.
16. שו"ת מהר"ם שיק, חלק יו"ד סי' קל"ו.
17. מהר"ם שיק על אבות, פרק ג משנה ב, דף ל"ה, ראה גם פירושו לפרק ד משנה י"ד.
18. שם, דף ט"ז ע"ב.
19. שם דף י"ב ע"ב.

הוא עמד בקשרי שו"ת עם תלמידיו, והשיב להם בכינויי חיבה שונים כגון: "תלמידי אהובי". תמיד שמח לשמוע מפיהם, שהם ממשיכים לעסוק בלימוד התורה[20]. באחת מתשובותיו הוא דן בלבטיו של בחור ישיבה שהפסיק ללמוד בישיבה, אך מאחר שהיה זקוק לקבל תעודה מן הישיבה חזר אליה. רבו הסכים לתת לו את התעודה בתנאי שיתחייב בתקיעת כף, שימשיך ללמוד אצלו שנה שלמה. בינתיים התעודה לא היתה נחוצה לבחור והחליט להפסיק את לימודיו. המהר"ם שיק פסק שאם הבחור אינו חוזר ללימודיו בישיבה הוא חייב בהתרת נדר[21].

לאחר שהמהר"ם שיק הרביץ תורה במשך עשרות שנים, נפטר בש"ק בראש חודש שבט תרל"ט. בעל "ייטב לב" מסיגעט הספידו ואמר: "אחי אחי משה כל זמן שהרה"ג מוהר"ר שמעלקא מסוליש הי' חי היינו כסגול ואח"כ נשארנו כצירי ועכשיו נשארתי כחיריק". רבנים אחרים אמרו עליו: "ממשה עד משה לא קם כמשה". תלמידו רבי שמעון גרינפלד בעל "המהרש"ג" כתב באחת מתשובותיו, שהוא גדול בתורה כמו רבי יוסף תאומים בעל "פרי מגדים"[22].

רבי עמרם בלוהם ור' יואל צבי ראטה זצ"ל

לאחר פטירתו של המהר"ם שיק מילא את מקומו רבי עמרם בלוהם בשנים תרמ"א—תרמ"ב. קודם לכן הוא היה רבה של מאד, ולאחר שישב כשנתיים על כס הרבנות בחוסט עבר לאויפאלו[23].

אחריו כיהן כרבה של חוסט רבי יואל צבי ראטה. בבחרותו למד בישיבתו של מהר"ם א"ש באונגוואר והוסמך על ידו לרבנות. כמו כן הסתופף בצלו של בעל דברי חיים בצאנז. הוא כיהן בתחילה כרבה של אויפאלו ואחר כך בקהילת ברעזענא. משם עבר לחוסט, ונפטר בי"א כסלו תרנ"ג.

מתוך ספרו "שו"ת בית היוצר" מתברר שגם הוא ניהל ישיבה. באחת מתשובותיו כתב: "מכתבו היקר הגיעני אמנם טרדותי מרובים ובפרט בהתחלת הזמן בסידור הישיבה נ"י ובשאר טרדות אשר רבו למעלה"[24]. בתשובה אחרת כתב: "הנה באתי למלאות מבוקשך לכתוב מה שאמרתי בסיום מסכת חולין שלמדתי עם הבחורים"[25]. על מטרת לימודו העיר בנו בהקדמה לספר הנ"ל: "וזה חלקו מכל עמלו... להעמיד תלמידים הרבה ולהאציל עליהם מרוב חכמתו ויותר שלימד דעת את תלמידיו איזן וחיקר על כל מפעליהם להדריך אותם דרך סלולה לרגל התורה ואהבת האמת ויראת ה'".

20. שו"ת מהר"ם שיק, חלק או"ח, סי' א, קכ"ז, חלק יו"ד, סי' קי"ז, ר ועוד.
21. שם, חלק יו"ד, סי' ר"ו.
22. שו"ת מהרש"ג, חלק ב, סי' רי"ג: "דמאי אולמא הפרמ"ג ממורי המהר"ם שיק זצ"ל דהוא גדול כמו הפרמ"ג".
23. ראה אודותיו בפרק על מאד.
24. שו"ת בית היוצר, מונקאטש 1896, סי' נ"ט.
25. שם, חלק חו"מ סי' כ"ג.

רבי משה גרינוולד זצ"ל (בעל "ערוגת הבושם").

רבי משה גרינוולד נולד לאביו רבי עמרם מטשרנא בשנת תרי"ג. אביו לא היה רב כי אם סוחר ותלמיד חכם מכובד. ר"מ גרינוולד התפרסם כאחד מגדולי הרבנים בכוחות עצמו. בצעירותו למד שנים אחדות בישיבתו של רבי מנחם כ"ץ פרוסטיץ בצעהלים. בהיותו בן שש עשרה נסע לישיבתו של בעל "כתב סופר" בפרשבורג. שם למד כשנה שנתיים עד שאביו נפטר ונאלץ היה לשוב לביתו לפרנס את אמו שנשארה עם תשעת ילדיה. בימים עסק במסחר ורק בלילות שקד על התורה, עד שאחיו הצעיר יותר קיבל על עצמו את עול הפרנסה.

לאחר שנשא אשה המשיך לשקוד על התורה בעיר מולדתו, ומספר הגון של בחורים נתקבצו סביבו לשמוע את תורתו. באותם הימים כתב חיבור על מסכת חולין וחידושי סוגיות שהשמיע בפני תלמידיו. מאז ניהל ישיבות בכל קהילה בה כיהן כרב.

בשנת תרמ"ג נתקבל לאב"ד הומנא והמשיך לנהל שם ישיבה. בשנת תרמ"ז ניאות לקבל על עצמו את משרת הרבנות בקהילת קליינוורדיין מתוך מחשבה ששם יוכל להגדיל את ישיבתו. אמנם ישיבתו גדלה בכמות ובאיכות, אבל אחד המשטינים הלשין עליו לפני השלטונות, שהוא מחנך צעירים "פראים ללא חכמה וללא דרך ארץ". מושל המחוז אסר עליו לקיים ישיבה ונאלץ היה לקיים את שיעוריו בסתר ב"עזרת הנשים" של בית הכנסת. בסוף בוטלה הגזירה, ובזכותו יצאה הוראה מטעם שר התרבות והחינוך, שכל רב רשאי להחזיק ישיבה בכל אתר ואתר. בשנת תרנ"ג (1893) הוזמן לכהן פאר בקהילת חוסט וכיהן בה למעלה משמונה עשרה שנים. בסוף ימיו סבל יסורים ומכאובים קשים ונפטר בז' לחודש אב שנת תר"ע (1910)[26].

אישיותו והשקפת עולמו החינוכית הדתית

ר"מ גרינוולד היה אחד מראש המדברים בין רבני "אונטרלנד" שבהונגריה, יחד עם הרבנים: רבי חנניה יו"ט ליפא טייטלבוים מסיגעט, רבי צבי הירש שפירא ממונקאטש ורבי יהודה גרינוולד מסאטמר. הוא היה נואם ודרשן נפלא, והצטיין כאדם רודף שלום ואהבת ישראל. בני דורו הריצו אליו שאלות חשובות והוא נחשב לאחד מגדולי המשיבים. תשובותיו התפרסמו בספרו "שו"ת ערוגת הבושם".

בישיבתו למדו כארבע מאות בחורים[27] ורבים מהם היו לאחר מכן רבנים ומנהיגי קהילות ברחבי הונגריה[28]. במכתב שכתב לבנו רבי יעקב יחזקיה (שהיה רבה של פאפא) הוא מציע תכנית לימודים מפורטת שתכלול ש"ע או"ח ויו"ד, שיעור פשוט ושיעור עיון[29]. יש להניח שהוא עצמו נהג לפי שיטה זו.

תפיסתו החינוכית באה לידי ביטוי בצוואתו שסיים לרשום כשלושה ימים לפני פטירתו. צוואה זו היא עדות מרשימה לכוחותיו הנפשיים ולסגולותיו הרוחניות שהיו בקרבו עד סוף ימי חייו.

26. פרטים ביוגראפיים ראה בהקדמה לשו"ת ערוגת הבושם, ברוקלין תשכ"ח, חלק או"ח; מצבת קודש, עמ' 82—85; מאיר אמסל, המאור, ניו יורק תשל"ד, כרך ב, עמ' קפ"ה—קפ"ח; א. ש. ב. סופר־שרייבר, כתב זאת זכרון, ירושלים תשל"ו, עמ' 152.
27. מצבת קודש, עמ' 84.
28. ראה בהספד של אחיו ראב"ד גרינוולד המופיע בשו"ת ערוגת הבושם בסוף חלק או"ח.
29. ראה בפרק על פאפא.

בצוואה זו הוא מבקש מבניו ויורשיו שיקבעו לעצמם עתים קבועות ללימוד מקרא, משנה ושיעור עיון בפלפול. זמני השיעור חייבים להיות קבועים, הן ללימוד עצמי והן ללימוד עם התלמידים[30].

בלימוד הפלפול הוא ראה ברכה מסויימת כי ע"י כך אפשר "לסבור סברות בהלכות ולפלפל בהן בקושיות ופירוקים לירד לעומק הסברות וטעמי הלכות להבין דבר מתוך דבר ולדמות דבר לדבר לחדש חידושים הלכות רבות". יחד עם זאת הוא מזהיר בצוואתו להמנע מפלפול של הבל, ובמיוחד הוא מזהיר את "מי שעדיין לא הגיע לידי מדרגה זו לא יגע עצמו בהמצאות קושיות ופירוקים... וצריך להזהר בזה מאד מאד שלא יביאנו הפלפול לידי כעס והקפדה להעמיד שיטתו וסברתו שיצא לחדש וכ"ש שלא יביאנו לידי גדלות כשרואה עצמו מנצח בסברא ובחידודא". מצד שני אדם שהגיע לדרגה כזאת שיכול לעסוק בלימוד הפלפול צריך להשתדל "שיהא פלפולו לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא".

לאחר שמנה את השיקולים השונים בדבר לימוד הפלפול קרא לבניו: "מי בכם מבניי האהובים והקשורים בנפשי שחונני השי"ת ללמוד עם תלמידים לא יבלע זמן רב בפלפול אלא ישתדל להראות להם בקיאות וידיעת התורה"[31].

בצוואתו הורה לבניו לנהל ישיבות בכל מקום ומקום שהם יתישבו. כמו כן נתן להם הוראות כיצד לחנך את תלמידיהם לתורה ויראת שמים, מה ללמדם ואיזה בחורים לקבל לישיבותיהם. וזו לשונו:

"וכל מי בכם שעזרו השי"ת שהגיע לפלגות ראובן והרים השי"ת קרנו עלי קרת לישב על כסא רבנות אני פוקד עליו שיחזיק ישיבה, ואין אתם בני חורין להבטל ממנו... ואפי' מי שהוא בעיר קטנה ואנשים בה מעט... נהרא נהרא ופשטי' לערך המקום ויושביו ירבה בישיבה וישתדל לפקח בעין פקיחה שיה' התלמידים הגונים שוקדים על התורה ועל העבודה ולא יהי' להם עסק בספרים חיצונים ולא יהי' ח"ו מקוצצי פאה ומגולחי זקן ומי שנראים בו סימנים על דעות נפסדות ח"ו הרחיקוהו מגבולכם... ולא באתי כ"א לעורר שתלמדו השיעורין כסדרן דייקא ולאפוקי שלא יהי' הלימוד בסוגיות מסוגיות שונות כמדלג על ההרים מהר להר ומגבעה לגבעה כנהוג בכמה ישיבות במדינתנו וכמה פעמים גם אני הייתי נמשך אחריהם אבל הנסיון החכימני כי אין זה מביא לתכלית הנרצה, בפרט כי רובא דרובא מבחורי הישיבה אין להם שום תכלית מהפלפול של סוג' בהלכה תוספות... ע"כ יהי' עיקר השקידה שיהי' להם ידיעות ובקיאות הרבה בגמ' ובפוסקים ומ"מ ירגילו עצמן בעבודה של עיון הלכה בסברה ישרה ולהבין דבר מתוך דבר לדמות מילתא למילתא ע"ד האמת...

ואם אמרז"ל העמידו תלמידים הרבה מ"מ צריך שיהי' במספר ובמשקל צדק, בפרט בדור הזה כי צריכין השגחה יתירה ומחמת הריבוי א"א להשגיח כדבעי על כאו"א ע"כ תהיו זהירין בזה הרבה...

ועניין הזהירות מן הריבוי שייך הן בכמות הן באיכות שלא תקבלו בישיבה בחורים שהם גדולים מן הראוי לפי ערך הישיבה, ואפי' אם אינו כן לפי האמת

30. ראה קונטרס הכנה דרבה, מארמורש—סיגעט 1910, דף ט"ו.
31. שם, דפים י"ד—ט"ו.

רק שהוא מחשיב עצמו בכך. כי הוא אינו לתכלית לא להרב ולא להתלמיד וכש״כ לשאר תלמידים, וע״ד כלל כל מה שאפשר למעוטי שיהי׳ בישיבה בחורים גדולים בקומה ובשנים טפי עדיף, אם לא שנתגדל מימי עלומיו בין כותלי ביהמ״ד של ישיבת הרב״[32].

הציבור בחוסט ובסביבה נטה ברובו לחסידות, אולם רבני חוסט נהגו על פי מנהגי אשכנז, ומנעו למעשה את התפשטותה של החסידות. המפנה בא בימיו של בעל ערוגת הבושם. מראשית נעוריו הוא נטה לחסידות[33]. נטיית אלה גברו בלבו במרוצת השנים, והשתדל לקרב גם את תלמידיו לחסידות. בצוואתו ציוה לבניו: ״להיות דבוק בחברת חסידים ואנשי מעשה... ע״כ אני פוקד עליכם שתסעו לכה״פ פ״א בשנה על שב״ק או על יו״ט לקבל פני אחד מצדיקי הדור אשר ידעתם שהוא בנש״ק וגם כי נקבצו באו אצלו קיבוץ של חסידים... כי הפכתי בה והפכתי בה ומצאתי שהוא בדור הזה עניין נפלא ואין חכם כבעל נסיון״[34].

בניו וצאצאיו קיימו את הצוואה במלואה והקימו ישיבות בכל מקום שהתישבו בו, וכמו כן גברה אצל יורשיו הנטייה לחסידות.

לאחר פטירתו מילא את מקומו בנו רבי אברהם יוסף שהיה קודם לכן אב״ד קהילת מאקו. מחוסט עבר לאונגוואר[35] ונפטר שם בשנת תרפ״ח.

הגאון רבי יוסף צבי דושינסקי זצ״ל (המהרי״ץ)

רבי יוסף צבי דושינסקי נולד בשנת תרכ״ח בפאקש לאביו ר׳ ישראל. בצעירותו למד בישיבת בונ׳האד אצל רבי זעקל פולאק ואצל בנו רבי משה. לאחר מכן נסע לישיבת פרשבורג ולמד שם שלוש שנים בישיבתו של רבי שמחה בונם סופר בעל ״שבט סופר״. הוא נסמך להוראה על ידי רבו בעל ״שבט סופר״, על ידי רבי אליעזר זוסמן רבה של פאקש ועל ידי רבי יהודה גרינוואלד שהיה לאחר מכן רבה של סאטמר. בשנת תרנ״ב נשא לאשה את בתו של רבי מרדכי ליב וינקלר בעל ״לבושי מרדכי״ שהיה אז עדיין רב בברעזעווא. שנים אחדות ישב במחיצת חותנו ולמד תורה מפיו וסייע לו להרביץ תורה ברבים.

בשנת תרנ״ה (1895) נתקבל לכהן פאר בקהילת היראים בגאלנטה. עם בואו לשם החלה תקופה חדשה בחיי הקהילה. מלבד דאגתו לכל צרכי הציבור במקום, הקים בה אחת הישיבות המפוארות ביותר בהונגריה. כעשרים ושש שנים הרביץ תורה בגאלנטה, ומישיבתו יצאו אלפי תלמידי חכמים, ביניהם גדולי גאונים ורבנים.

בשנת תרפ״א (1921) נבחר לרבה של חוסט, שם כיהן בעבר דודו זקינו המהר״ם שיק. הוא העביר את ישיבתו למקום כהונתו החדש ושם למדו בה ממאה וחמישים עד שלוש מאות בחורים. בימי השיא למדו בה קרוב לארבע מאות תלמידים.

בשנת תרצ״ג עלה לארץ ישראל, לאחר שנבחר למלא את מקומו של הגאון רבי י״ח זוננפלד כאב״ד מקהלות האשכנזים בירושלים וכרבה הראשי של היהדות החרדית

32. שם, דף כ״ו ע״א—ע״ב.
33. המאור, עמ׳ קפ״ז—קפ״ח.
34. קונטרס הכנה דרבה, דף י״א ע״ב, וראה גם דף ל.
35. ראה אודותיו בפרק על אונגוואר.

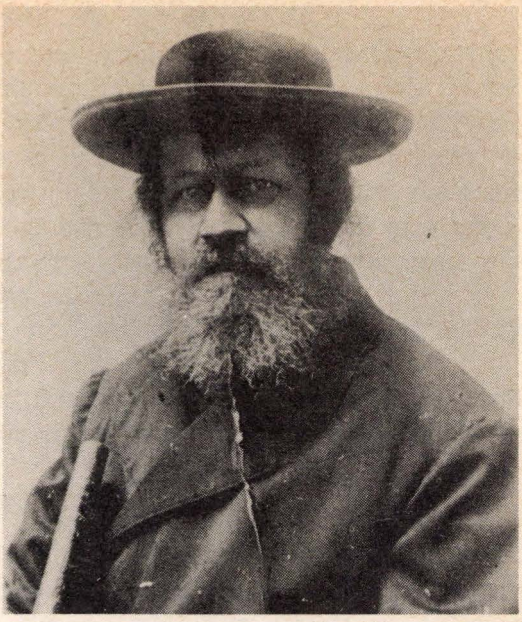

הגאון רבי יוסף צבי דושינסקי (המהרי"ץ) זצ"ל

בארץ ישראל. יחד עמו עלו לארץ ישראל בחירי תלמידיו, שהמשיכו ללמוד בישיבתו שייסד מחדש בירושלים.

הוא ערך בדק הבית במוסדות הדת בירושלים, הריץ תשובות לשואליו בדבר הלכה וייצג את הציבור החרדי לפני השלטונות הבריטיים. לאחר השואה הופיע בתור רבה הראשי של אגודת ישראל בפני הועדות שנשלחו מטעם ארגון אומות המאוחדות ודרש בתוקף לפתוח את שערי ארץ ישראל לפליטי השואה. בזמן עלייתו לא"י סידרה אגודת ישראל את ה"סרטיפיקאטים" (רשיונות עלייה) לבחורי ישיבתו. בשנת תרצ"ז השתתף ב"כנסייה הגדולה" של אגודת ישראל שהתכנסה במאריינבאד שבצ'כוסלובקיה.

עם כל פעילותו הציבורית הענפה ראה גם בירושלים את ניהול ישיבתו כגולת הכותרת לפעילותו הרוחנית. בימי מלחמת תש"ח נתרופפה בריאותו ונפטר ביום ד לחודש תשרי תש"ט[36].

36. פרטים ביוגראפיים ראה: א. קאטצבורג, תמונת הגדולים, תרפ"ה; משה מרדכי דושינסקי, עוד יוסף חי, ירושלים תש"י, עמ' ע"ה—צ"ב; שערים, י"ד תשרי, ערב סוכות תשי"ח (9.10.57); ישראל עושה חיל (ספר יובל לר' ישראל זופניק), ירושלים תשל"ה, עמ' 328—341; ש. רוזמן, ראשי גולת אריאל, ברוקלין תשל"ו, עמ' רי"ז—רכ"ג. מלבד המקורות המובאים כאן ולהלן שמעתי פרטים מפי תלמידיו: הרב ר' ישראל אריה זלמנוביץ שליט"א (עכו), הרב אלי' כץ שליט"א (ב"ש), ר' שמעון א' זוסמן—סופר ור' יהושע בינעט.

כששים שנה למד מהרי"ץ דושינסקי תורה עם תלמידיו בגאלנטה, בחוסט ובירושלים. זמן קצר לאחר שהתישב בגאלנטה התלכדו סביבו כחמישים בחורים[37], ומאז גדלה ישיבתו משנה לשנה.

בישיבה הונהגו סדרי משמעת קפדניים. המהרי"ץ דרש מכל בחור שיקבע לעצמו מקום קבוע לתפילה. בנאומי הפתיחה היה מדגיש ואומר: "ולא ילך אנה ואנה כי יכין את לבבו ומקומו קבוע ועומד לשפוך שיחו לפניו ית"ש ביראת כבוד... וזה א"א אלא כשנותנים לב להכין להם מקום קבוע לתפילה"[38]. גם בזמן שיעוריו דרש שכל בחור ישב במקומו הקבוע. כדי למנוע תחרות על סדר מקומות הישיבה נהגו בגאלנטה ובחוסט למכור את מקומות הישיבה[39]. בזמן הרצאת השיעור שררה דומיה מוחלטת, איש לא היה נכנס או יוצא, והיו תקופות, שדלתות בית המדרש נגעלו מיד עם תחילת השיעור[40]. על בחורי ישיבה שהתאחרו לתפילה הוטל קנס כספי או שרבם נזף בהם[41]. אף בחור לא העיז להעדר מן השיעורים, כי עיני רבם היו פקוחות על כולם ועל הכל.

מהרי"ץ דושינסקי רצה לעצב דמות של בחור ישיבה, שיהיה לדוגמא ולמופת בכל הליכותיו ובכל ארחות חייו. הוא הקפיד, שההופעה החיצונית של תלמידיו תעורר יראת כבוד גם בחוצות העיר. אחד מתלמידיו סיפר, שכאשר רבו ראה בחור שנעליו לא היו מצוחצחות העיר לו: "כלום הנך חושש מביטול תורה? הריני נוטל על עצמי חטא זה...". באחד מנאומי הפתיחה אמר: "ואף בעת הליכת הבחור בשוקי העיר צריכים להכיר עליו שהוא בחור מהישיבה ולומד תורה וכמ"ש בכל דרכיך דעהו שבכל דרך ודרך יכירו כל רואיו כי בחור הוא מלומדי הישיבה"[42]. בדברי מוסר שהשמיע לפני שיעוריו ובנאומי הפתיחה היה דורש מתלמידיו שינהגו בכבוד ובדרך ארץ עם כל אדם ואדם שנפגשים עמו על פי דברי הרמב"ן באגרתו: "וכל אדם יהיה גדול בעיניך".

המהרי"ץ דאג לקיומם הכלכלי של תלמידיו ופנה בהזדמנויות שונות אל בעלי הבתים שיסייעו בידו לקיים את ישיבתו. כן היה מבקש מהם שינהגו בסובלנות כלפי הבחורים אם הם באים באיחור מה אל הארוחה, כי הרי אי אפשר להפסיק את השיעור באמצע עניין מסויים[43]. הוא עשה מאמצים רבים כדי לשפר את מצבם ומעמדם של כלל בחורי הישיבה בהונגריה. כאשר עורך "נטעי בחורים" פנה בקריאה אל רבני הונגריה שיחתמו על "קול קורא" להקים ועד שידאג לכל צרכי בחורי הישיבה, היה המהרי"ץ בין הראשונים שחתם וכתב אל העורך כדלקמן:

"שורותיו היקרים הגיעני וע"ד ששאל וביקש הסכמה על מכתב גלוי בעניין הבחורים הי"ו הנני לאחוז בשולי גדולי מדינה שיחי' לעורר ולזרז את אחנו בנ"י

37. ראה במאמרו של ר' גבריאל נויפלד, "בעול הרבצת תורה", דבר התאחדות, בהוצאת ישיבת בית יוסף צבי, ירושלים תשל"ח, חודש תשרי, חוברת ט"ו, עמ' 10, הערה 1.
38. עוד יוסף חי, עמ' קס"ד.
39. שם, עמ' י"ב.
40. מפי אחד מתלמידיו.
41. עוד יוסף חי, עמ' ע"ג; דבר התאחדות, עמ' 15.
42. עוד יוסף חי, עמ' קס"ה—קס"ו.
43. שם עמ' קנ"ט, קע"ה.

קבוצת בחורים בישיבת חוסט (התמונה בידי ר' יואל צבי רייזנר)

ברכת פרידה לרגל עלייתו לארץ ישראל

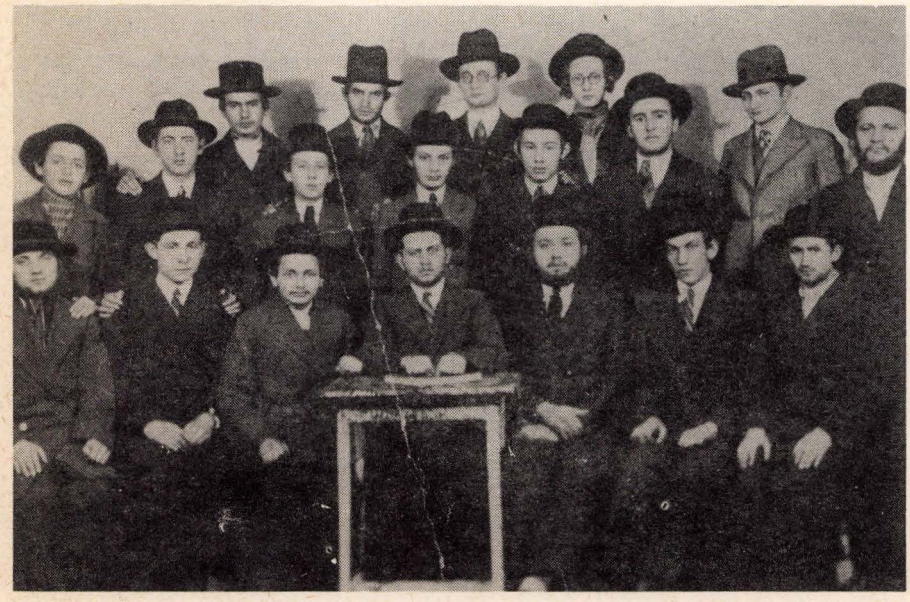

קבוצת בחורים מישיבת חוסט (התמונה בידי ר' יואל צבי רייזנר)

לחזק ברכי כושלות בפרט בימים האלו אשר ירדה קרן התורה ר"ל גם את זה לעומת זה צריך לעשות חיזוק ואימוץ וידעתי כי פעולה נשגבה כזו א"א לעשות בין לילה ויום עכ"ז א"א בן חורין להבטל ממנו. ויאושר כחו וחילו אשר התחיל במצוה וה' הטוב יגמר בעדנו לטובה. ובזה הנני לחתום בברכה"[44].

למעשה אחת הסיבות שהמהרי"ץ עבר מגאלנטה לחוסט היתה השאיפה להגדיל את ישיבתו. הוא דאג, שהבחורים יאכלו "ימים" אצל בעלי הבתים, יקבלו מהם דמי מזונות וכן יאכלו במנזא שהקים בעבורם. באחד מירחוני הבחורים משנת תרפ"ח נאמר על ישיבת חוסט: "שיעור הלימוד מס' שבת ואו"ח הלכות תפילין. יש מנזה טובה המתנהלת ע"י מו"ה פנחס פארקאש"[45]. אולם המהרי"ץ לא רצה שבחור ישיבה יכרוך את בואו לישיבתו בחוסט במציאת פתרון לבעיותיו הכלכליות. כאשר התלונן בחור ישיבה שאין לו מספיק "ימים" לאכול השיב לו, שגם הוא היה בחור ישיבה וכשהיה חסר לו "יום" אצל בעל בית שמח על כך כי באותו יום יכול היה ללמוד ביתר שאת.

הוא העדיף לקבל לישיבתו בחורים צעירים שיצאו מן החדר ומבית אבותיהם. הנחתו היתה שאותם יוכל לחנך ולעצב את דמותם כחומר ביד היוצר. אולם מאחר שנהרו אל ישיבתו בחורים מכל קצוות הארץ ובחורים בני כל הגילים, על כן הקפיד שלא לקבל לישיבתו בחורים שהחליפו מספר ישיבות בזה אחר זה, כי חשש שהללו מחפשים הרפתקאות ואינם באים ללמוד. כמו כן הקפיד, שבחורים שבאו אל ישיבתו מ"אונטרלנד" (הגליל התחתון) לא ישנו ממנהגי אבותיהם ולא ישנו את מלבושם בו נהגו ללכת בבית אבותיהם[46].

דרך לימודו ושיטתו

היו תקופות בהן לימד במשך "זמן" לימוד שלושה סוגי שיעורים: שיעור פשוט, שיעור עיון וסוגיא. לפעמים לימד רק שיעור עיון ושיעור טפל או אחד מהם בצירוף סוגיא[47]. את שיעור העיון נהג ללמד לפני הצהריים ואת שיעור הפשוט אחר הצהריים.

לפני שהתחיל את שיעור העיון לימד חומש ורש"י עם רמב"ן, ולאחר מכן לימד זמן מה מתוך אחד מספרי המוסר: חובת הלבבות, ספר חרדים, אבות דרבי נתן, תנא דבי אליה ועוד. לאחר מכן המשיך בשיעור העיון[48]. לפני השיעור הפשוט הקדים ולימד מתוך אחד מספרי נ"ך עם פירוש רש"י ורד"ק. חיבה יתירה היתה לו לספר תהלים, עליו חזר פעמים רבות עם בני ישיבתו[49].

בשיעור פשוט לימד תחילה גמרא עם רש"י בלבד. תוך כדי לימוד זה הבהיר כל מלה ברש"י עד שכל קושיות בעלי התוספות והמפרשים נפלו מעצמן. לאחר מכן חזר שנית על הגמרא עם תוספות, והסביר בעל פה את דברי הראשונים ואת דברי המהרש"א, המהר"ם, המהרש"ל ועוד. כמו כן הוסיף דברי חידושים משלו. הוא דרש מתלמידיו

44. נטעי בחורים, וייצן תרס"ו, שנה שלישית, מכתב ב, עמ' 9. ראה גם א. קצבורג, תמונת הגדולים.
45. הבחור, דעווא תרפ"ח, גליון ה, עמ' ס"ב.
46. עוד יוסף חי, עמ' ק"פ—קפ"א.
47. דבר התאחדות, עמ' 17.
48. שם, עמ' 17—18. פרטים אחדים נמסרו לי בשינויים קלים מפי תלמידיו.
49. ראה בהקדמה לספר תהילות מהרי"ץ לתהלים, ירושלים תשל"ג.

שיבדקו את כל המקורות המצוטטים בתוספות, ונהג לומר להם, שעל ידי בדיקת המקור אפשר להבין את דברי התוספות ביסודיות רבה יותר, וזו היא גם הזדמנות טובה ללמוד קטע גמרא חדש[50]. ועוד היה רגיל לומר בעניין זה: "אם תקבלו המחאת כסף כלום לא תפדו אותה!! והרי בעלי תוספות נתנו המחאה בידכם ועליכם לפדותה".

בשיעור עיון ובסוגיא העמיק עוד יותר בדברי רש"י ובדברי התוספות וכן עמד על הבדלי השיטות של המפרשים ובסוף הגיע לפסק ההלכה שבשלחן הערוך. על סידור השיטות כתב אחיו כדלקמן:

"ודכירנא שפ"א כאשר למדנו הסוגי' דאשלד"ע סידר השיטות בדרך נפלא עד שגם על פלוגתת מהרש"ל ומהרש"א הראה עומק כוונתם מדוע נטה המהרש"א מדרך המהרש"ל עד שבא לידי מסקנא שלכאו"א הי' שיטה אחרת בכל הסוגי' וזה היה הכרח לפרש גם בכאן לכאו"א לפי דרכו. ואחרי רואי שלא אזכור את הכול וידעתי שאחי מורי לעת הנסיון קפיד... וע"כ בקשתי לפי בקשת כל בני הישיבה שירשום לי בירור השיטות להקל מעלינו הטורח לזכרם בנקל... בבוקר והנה בידו מכתי"ק קונטרס כ"ח עמודים מה שסידר השיטות כולם כאחד דבר דיבור על אופניו בסוגיא דאשלד"ע"[51].

הוא הקפיד שבבחינה ידעו הבחורים את כל הסבריו שהסביר בעל פה תוך כדי בדיקת המקורות בספרים עצמם. את הגמרא היו חייבים לדעת בעל פה ככתבה וכלשונה ואת המפרשים היו צריכים לדעת על פי העניין. המהרי"ץ הטיל עבודה רבה על תלמידיו על מנת שלא יתפנו לעיסוקים אחרים מחוץ ללימודים. סיסמתו היתה על פי הכתוב: "תכבד העבודה על האנשים ויעשו בה ואל ישעו בדברי שקר" (שמות ה, ט).

לימודו היה על פי שיטת לימוד על הדף ולפי הפשט. בזמן השיעור לא התנהלה כל שקלא וטריא בינו לבין תלמידיו. כאשר מישהו רצה לפלפל עמו באמצע השיעור, היה מפסיקו ומציע לו לסור לביתו לשיחה. תוך כדי השיחה היה מצביע על קטע ברש"י, בראש"ש, וכל דברי הפלפול של התלמיד נפלו ובטלו מעצמם[52]. המהרי"ץ נהג ללמד את המסכתות, וגם אותן המסכתות שלא למדו בישיבות אחרות. כמו כן לא דילג על אגדות חז"ל הנמצאות בתוך הגמרא. בבקרים לאחר תפילת שחרית נהג ללמד שו"ע או"ח עם מגן אברהם, בהיותו עדיין עטור בטלית ותפילין.

דמותו כמורה ומחנך

תפיסתו החינוכית של המהריץ היתה "זרוק מרה בתלמידים". פרט לענייני לימוד כמעט שלא שוחח עם תלמידיו. לעתים נדירות העלה חיוך על שפתיו בנוכחות בני הישיבה. הופעתו הרצינית עוררה אימה ויראת כבוד. כל אחד שעמד במחיצתו חש, שלפניו מנהיג אשר הוא משכמו ומעלה גבוה מכל אדם וראוי לכבוד מלכות. פחד ומורא נפלו על התלמידים שעמדו לפניו בבחינה. אולם אימה זו היתה בבחינת "התורה נקנית... באימה וביראה" (אבות, פרק ו, משנה ה). גישתו של המהרי"ץ חינכה ליראת כבוד ולדרך ארץ. רק בחור שרצה להגיע בכל מחיר לשלימות בתורה ובמידות יכול היה למצוא את מקומו בישיבתו של המהרי"ץ.

50. מפי תלמידיו.
51. עוד יוסף חי, עמ' קס"ו—קס"ז.
52. שם עמ' קס"ח.

לדעתו של המהרי"ץ צריך המחנך למצוא את שביל הזהב בין פנים מאירות לבין פנים זועפות שהוא מגלה לתלמידיו. בהסבירו את הכתוב בקוהלת, פרק ח פסוק א, אמר:

"דהגם שמסימני החכמה והתבונה הוא להיות האדם סבלן... ומראה פנים מסבירות ושוחקות... בכ"ז לפעמים צריך גם לשלוט על רוחו ואצילות נפשו להראות מקצת רגזנות וכדומה על פניו כמו אב לבנו ורב המוכיח את תלמידו וכדרך שאמרו רז"ל זרוק מרה בתלמידים... לפעמים זקוק הוא גם לאזור נפשו בגבורה ועוז להתגבר על תכונת הסבלנות שבו ולשנות את מראה פניו, גם לזה צריכים חכמה"[53].

מתחת למעטה של קפדן המלמד את תלמידיו הסתתרה דמותו של מחנך גדול ואוהב ישראל, שהקדיש את מיטב כוחותיו למען תלמידי ישיבתו. בחלק ניכר מתשובותיו הוא מציין שהוא נאלץ לקצר כי הוא "עמוס בעבודת הקודש" עם תלמידיו[54]. בתשובות אחדות הוא מדגיש שהוא "טרוד מאוד בנסיון הבחורים" או שהוא "שאול לתלמידים"[55].

עניו וצנוע היה המהרי"ץ מטבעו. כאשר חידש חידושים בשעת לימודו לא אמר בלשון יחיד "אני סובר" או "אני אומר", אלא תמיד השתמש בלשון רבים: "אנו סוברים", "אנו אומרים" ו"אנו חושבים". הכבוד שכולם רחשו לו נבע מעצם גדולתו ומאישיותו שהקרינה סביבה הוד והדר.

בדומה לחת"ם סופר לא גילה את אהבתו לתלמידיו כלפי חוץ, אבל בתוך תוכו נטה חיבה לכל אחד מהם. בדאגה ובחרדה עקב אחר תלמידיו בימי המלחמה. בחמימות הוא משיב להם בתשובותיו ומכנה אותם בכינויים כגון "אהובי תלמידי חביב נפשי"[56]. לאחד מתלמידיו העניק תעודת "מורינו" לאחר פטירתו. הדברים שרשם לאותו תלמיד בתעודה נוגעים עד עומק הלב. וזו לשון התעודה:

"כי אף שכל תלמידי בנים המה לי וחביבים עלי כגופי אבל כמו תלמידי ר' משה ז"ל מעטים המה שהיה קשור לי בעבותות אהבה כי מלבד התמדתו ושקידתו... עוד הכרתי בו יראה פנימית וחופף עליו כל היום הצנעה לכת ושלם במעלות ומידות"[57].

את רוב שיעוריו לימד המהרי"ץ בגאלנטה ובחוסט בעמידה כשהוא חבוש ספודק על ראשו, ודבריו נאמרו מתוך התלהבות גדולה. לפעמים כאשר חשש שלא יספיק לגמור את חומר הלימודים שקבע לאותו שבוע, הרצה לפני תלמידיו כחמש שעות רצופות. בנו רבי ישראל משה כתב על שיעוריו של אביו כדלקמן:

"בהרבצת תורה בישיבה, קירב רחוקים באהבה וחיבה, עדרים עדרים אליו נהרו, תלמידים הגונים פניו שחרו, להקשיב דרך לימודו כמהים, לשמוע לדבר ה' צמאים, ואף רבינו מתכוון למו, מדי יום ביומו להגיד שיעורים שעות רצופות מתוקים מדבש ונופת צופים, התלמידים ראו כבוד התורה, איך רבם עומד במלבושי כבוד

53. ראה בספרו תורת מהרי"ץ על התורה, ירושלים תשל"ח, עמ' קנ"ה.
54. שו"ת מהרי"ץ, ירושלים תשט"ו, חלק א, סי' ק"ג, ק"ד, צ"ח, צ"ט ועוד.
55. שם, סי' ל"ו, מ"א, מ"ג, ק"כ, קל"ח. ראה גם חלק ב, סי' כ"ה, מ"ח, ק"ע, ק"פ ועוד.
56. שם, חלק א, סי' כ, ק"ז, קכ"ה; חלק ב, סי' ז, פ"ב ועוד.
57. ראה ברכת משה על מס' חולין לר' משה הלוי פאלאק, פאקש 1913, בהקדמה "אלון בכות".

ואורה כעומד לפני מלך במורא ודורש כמשה מפי הגבורה... אשרי עין ראתה אלה... סידר ראשונים, מתובל בדברים חריפים"[58].

שיעוריו לפני תלמידי ישיבתו היו משוש חייו. למקורביו אמר, כי כל מכאוביו ויסוריו חולפים לו בשעה שהוא מתחיל להרצות את שיעוריו לפני בני הישיבה[59]. בשיעוריו לספר תהלים אמר, שהתורה אמנם נקנית לאדם בעמל וביגיעה, בכל זאת צריך ללמד מתוך שמחה ולא מתוך עצבות ודכאון[60].

המהרי"ץ נשא את רבנותו ברמה כל ימי חייו. הוא לא נשא פנים לאף אדם. גם בימים קשים לא היה מוכן לקבל כל עזרה ותמיכה מאנשים שאינם שומרי מצוות. בפירושו לתהלים (פרק י, ט"ו; ל"ז, י"ז): "שבר זרוע רשע" אמר, שאסור לתלמידי חכמים לקבל עזרה מרשעים, כי על ידי קבלת תמיכה מהם מעודדים את מעשיהם הרעים.

עד סוף ימיו ניהל את ישיבתו בירושלים. בימי מחלתו הפצירו בו מכריו ובני ביתו שינוח ולא יגיד את שיעוריו, אך כל ההפצרות היו לשוא. בשעה שהישוב היהודי בירושלים עמד על נפשו בשנת תש"ח—תש"ט, החזיר המהרי"ץ את נשמתו לבוראו.

ישיבת "בית יוסף צבי"

מאז פטירתו של המהרי"ץ מתנהלת הישיבה "בית יוסף צבי" בנשיאותו של בנו יחידו רבי ישראל משה שליט"א. לישיבה יש פנימיה מפוארת ולומדים בה למעלה ממאה בחורים. נוסף לישיבה הוקמו בנשיאותו של הרב ת"ת, ישיבה קטנה וכולל לאברכים יוצאי הישיבה. המסורת של גאלנטה וחוסט נמשכת במוסדות "בית יוסף צבי" בירושלים.

"התאחדות" תלמידי הישיבה הקימו מוסדות תורה בבני ברק ובארצות הברית בוליאמסבורג ובבורו־פארק.

רבי יהושע גרינוולד זצ"ל רבה האחרון של חוסט

רבי יהושע גרינוולד[61] היה בנו של רבי אברהם יוסף שהיה קודם לכן אב"ד בחוסט ובאונגוואר. לאחר שנשא לאשה את בתו של רבי יחזקאל פאנעט מדעש ישב שם שנים אחדות ולימד בישיבה. לאחר פטירת אביו כיהן כראב"ד בקהילת אונגוואר.

עם עלייתו של המהרי"ץ לארץ ישראל נתקבל רבי יהושע גרינוואלד למלא את מקומו, וישב שם על כס הרבנות עד השואה. הוא ראה את חוסט בתפארתה ובחרבנה, ואת השואה חזה מבשרו. בספרו "שו"ת חסד יהושע" הנציח את המאורעות האיומים של השואה, והיה לאחד מגדולי המקוננים של התקופה.

58. בהקדמה לשו"ת מהרי"ץ.
59. ראה "מרן הגה"צ מוהרי"ץ דושינסקי זצ"ל" המודיע, יום ב, י"ד תשרי תשי"א.
60. תהילות מהרי"ץ לתהלים לפרק ק"ט, פסוק ג"ד, דף ר"ט.
61. ראה פרטים מצבת קודש, עמ' 52; ראשי גולת אריאל, עמ' רכ"ג—רל"ז; המודיע, ז אדר תש"ך; שערים, יום ג, אייר תש"ך. כמו כן שמעתי פרטים מפי ר' יצחק אהרן שפיצר ומפי ר' גרשון סמנוביץ (טורונטו).

בבואו לחוסט נלוו אליו מספר בחורי ישיבה שלמדו אצלו באונגוואר. תוך זמן קצר נתאספו לישיבתו למעלה ממאה בחורים. שיעוריו הצטיינו בפשטותם ובבהירותם, וכמעט שלא היה צורך ב"חזר בחורים", שיחזרו וישננו עם הצעירים את השיעורים.

כל יום בשעות לפני צהרים לימד שיעור פשוט, ורק ביום א בבוקר לימד שיעור עיון (סוגיא) עם כל המפרשים. בהסבירו את דברי רש"י והתוספות היה עומד על המונחים "כלומר", "ויש לומר" ו"קצת קשה". הוא היה שואל ומסביר מדוע זה "קצת קשה" ומדוע אין שם קושיה שלימה.

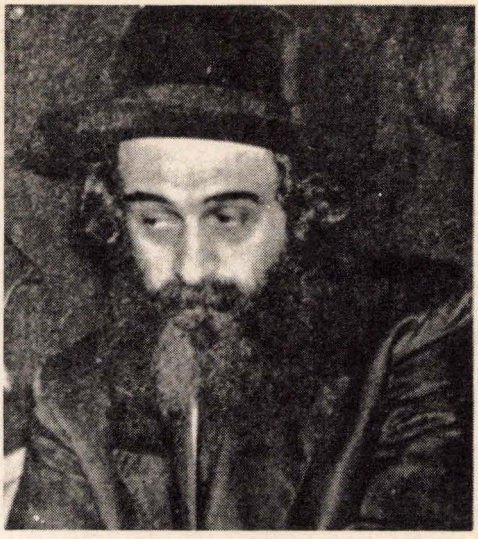

הרה"ג רבי יהושע גרינוולד זצ"ל

לימודו היה מבוסס על הכלל "לא הקפדן מלמד". כאשר ראה שבחור מתבלבל בשעת הבחינה, היה לוקח אותו הצדה, מעודדו ומרגיעו בדברים רכים כדי שלא יפול ברוחו. תמיד היו לו פנים מאירות, והיה משוחח עם כל אחד בחיבה ובחמימות. הוא היה מתעניין בכל אחד מתלמידיו ולפעמים היה גם מיעץ להם בענייני שידוך.

הישיבה היתה חסידית באופיה, והבחורים לבשו ברובם "קאפוטות", חגרו אבנטים בשעת התפילה והלכו יום יום לטבול במקוה.

בשנת תש"ד הועבר רבי יהושע גרינוולד עם בני קהילתו לגיטו ומשם הועברו למחנות הריכוז. בהיותו במחנות למד עם מספר אנשים משניות בע"פ וכן נהג לספר להם על גדולי הצדיקים.

לאחר המלחמה היה חבר בית דין בבודפשט שעסק בתקנות עגונות. משם היגר לארצות הברית, והקים את בית מדרשו בבורו פארק שבברוקלין. את זכר השואה נשא בלבו עד סוף ימיו. הוא נפטר ביום ו באב תשכ"ט.

פרק ל״ח

ישיבת מונקאטש

העיר מונקאטש (בהונגרית: Munkács; בצ׳כית: Mukacevo) שוכנת בין הרי הקרפטים. בשנים האחרונות לפני השואה התגוררו במונקאטש כ־12.000[1] יהודים בקרב אוכלוסיה כללית של 30.000 נפש. גדולי תורה שימשו בה כרבנים ודיינים. מונקאטש התפרסמה בכל העולם היהודי כעיר ואם חסידית בישראל.

היהודים הראשונים החלו להתישב במונקאטש בשנות ת״מ—ת״נ (במחצית השנייה של המאה השבע עשרה למספרם). תחילה גרו היהודים בכפרים שבסביבה ומשם העתיקו את מקום מגוריהם לתוך העיר[2].

כמאה שנה לאחר התישבותם של היהודים הראשונים במקום, שומעים אנו על פעילותו של הרב רבי יהודה לייב[3]. הוא נפטר בשנת תקמ״ט. בשנת תק״נ (1790) נתקבל לרבה של הקהילה רבי אברהם גוטסמן. הוא תיקן מספר תקנות חשובות בקהילה ועמד בקשרי שו״ת עם גדולי חכמי דורו. נפטר בי״ט טבת תקע״ד[4].

סימנים ראשונים לקיומה של ישיבה מוצאים אנו בימיו של רבי צבי אביגדור אשכנזי. הוא פעל כרב במונקאטש כבר בשנת תקס״ח, כשבע שנים לפני פטירתו של רבי אברהם גוטסמן. בעל ״חת״ס״ כינה אותו כבר בשנת תקס״ח בתואר: אב״ד ור״מ דק״ק מונקאטש״[5]. אולם אין לנו פרטים נוספים על ישיבתו. קרוב לעשרים שנה ישב על כס הרבנות עד שנפטר שם.

האדמו״ר רבי צבי אלימלך שפירא מדינוב זצ״ל.

בשנת תקפ״ה נבחר לרב ואב״ד של מונקאטש רבי צבי אלימלך שפירא מדינוב. הוא היה הרב הראשון שהחדיר את רוח החסידות למונקאטש. אמנם לאחר שנים אחדות

1. מספר זה לקוח מתוך י. י. גרינוולד, טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן, עמ׳ 253. מקורות אחרים ויוצאי מונקאטש מוסרים מספרים שונים מן האמור כאן.
2. ש. הכהן ויינגרטן, ״מונקאטש״, בספר ערים ואמהות בישראל, ירושלים תש״ו, כרך א, עמ׳ 345—346.
3. אודותיו ועל אודות הרבנים שבאו אחריו ראה ערים ואמהות בישראל, שם עמ׳ 347—348.
4. שם, וראה שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת א, אות כ״א.
5. שו״ת חת״ס, חלק יו״ד, סי׳ קמ״ח: ״להרב המאה״ג המופלא ומופלג הותיק מלא עתיק כקש״ת מהר׳ צבי אביגדור נ״י אב״ד ור״מ מונקאטש ואגפיה״. על כינויו ״אב״ד ור״מ״ ראה גם שם, חלק חו״מ, סי׳ נ״ז, חלק ו, סי׳ כ.

הוא עזב את מונקאטש, אבל זרע החסידות שזרע במקום נתן את יבולו כמה עשרות שנים לאחר מכן[6].

באותם הימים היתה ההשכלה נפוצה כבר בגרמניה, ותנועת הרפורמה החלה בתיקונים בדת ישראל. רוחות אלה של המחדשים חדרו לאט לאט גם להונגריה הסמוכה. רבי צבי אלימלך ניהל את רבנותו בתקיפות וניסה לבלום כל נסיון של תיקונים בדת ישראל. הוא תרם תרומה חשובה למען חינוך ילדי ישראל במונקאטש ברוח ישראל סבא[7]. לאחר ארבע שנים בערך עזב את מונקאטש וחזר לדינוב ונפטר שם בי"ח בטבת שנת תר"א. הוא השאיר אחריו שפע של ספרים ולעתים הוא מכונה על שם ספרו "בני יששכר". יתכן שלמדו אצלו מספר בחורי ישיבה, כי אחד מרושמי תולדות אדמו"רי מונקאטש מכנה אותו "אב"ד ור"מ"[8]. אחריו כיהנו כרבנים במונקאטש רבי עזריאל גרין, רבי אפרים פישל הורוביץ ורבי חיים סופר[9].

רבי חיים סופר זצ"ל

רבי חיים סופר היה מתלמידיו החשובים של החת"ס[10]. לאחר נישואיו היה רב בקהילות יעמרינג וסנפטר. מסנפטר התקבל לרבה של מונקאטש וישב שם בשנים תר"כ—תרכ"ח (1860—1868). במונקאטש נשא את רבנותו ברמה, וכנראה ניהל בה ישיבה עם מספר מצומצם של בחורים[11]. חוגים שונים מיררו את חייו במונקאטש על כן החליט לעבור לבודפשט, שם כיהן כרבה של הקהילה האורטודוקסית[12].

האדמו"ר רבי שלמה שפירא זצ"ל ובנו האדמו"ר רבי צבי שפירא זצ"ל

לאחר הפסקה של כמה עשרות בשנים ישבו מחדש על כסא הרבנות במונקאטש האדמו"רים לבית שפירא. האדמו"ר רבי שלמה שפירא, נכדו של רבי צבי אלימלך, היה בתחילה רב בסטריזוב, ובשנת תרמ"ב נבחר לרבה של מונקאטש[13]. היה לו קול ערב וממרחקים באו לשמוע את הרינה והתפילה שבבית מדרשו. בשנת תרמ"ה זממו השלטונות לסגור את ה"חדרים" במונקאטש, מיד נרתם האדמו"ר ר"ש שפירא לפעולה ונסע לבודפשט לפעול נגד המזימה. באמצעות אחד ממנהיגי הקהילה הצליח לבטל את

6. ערים ואמהות בישראל, עמ' 349—351 ; נתן אורטנר, רבי צבי אלימלך מדינוב, ת"א תשל"ב, עמ' פ"ד—קס"א ; ש. רוזמן, ראשי גולת אריאל, ברוקלין תשל"ו, עמ' קכ"ב.
7. ראה קונטרס "כך דרכה של תורה", המובא אצל אורטנר עמוד ק"ד ואילך.
8. דוד כהנא, בית שלמה, ברוקלין תשל"ז, עמ' ל"ד.
9. ראה אודותם M. Zs. L., עמ' 619 ; ערים ואמהות בישראל, עמ' 351—354.
10. שם, עמ' 353 ; י. צ. סופר, תולדות סופרים, לונדון תשכ"ג, עמ' פ"ט. לאחר מכן למד אצל בעל אמרי א"ש באונגוואר. ראה שם, עמ' צ"א.
11. ראה שם תולדות סופרים, בחלק ק"ן סופר, סי' כ"ב, כ"ח, כ"ט, מ"ד, ע"ז. הוא מכונה שם "אב"ד ור"מ דק"ק מונקאטש". יחד עם זאת הוא היה מצטער על כך שעזב את יעמערינג, כי שם יכול היה לשבת בשלוה יותר וללמד את תלמידיו. ראה שם תולדות סופרים, עמ' קי"ח.
12. ערים ואמהות, שם, וראה תולדות סופרים, עמ' קכ"ה—קכ"ו. הוא עמד בקשרי שו"ת עם גדולי בני דורו. ראה שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ח, אות י"ב.
13. ראה בפרוטרוט בספר בית שלמה. רוזמן, עמ' קכ"ז, טעה וכתב שעלה על כס הרבנות בתרל"ז.

הגזירה[14]. האדמו"ר ובנו יורשו עשו מאמצים רבים לבצר את חומות היהדות נגד המתחדשים שבזמנם. עם פטירתו בשנת תרנ"ג מילא את מקומו בנו האדמו"ר רבי צבי שפירא.

האדמו"ר רבי צבי שפירא[15] נולד בסטריזוב, ובהיותו ילד היה מתלווה אל אביו בנסיעותיו לאדמו"ר בעל "דברי חיים" מצאנז. שם ספג לתוכו את עיקר חסידותו. מאוחר יותר כאשר היה כבר בעצמו לאדמו"ר המשיך לנסוע לאדמו"ר משינעווע ונהג שם כאחד החסידים הרגילים בין שאר החסידים. בשנת תרנ"ג עלה על כס הרבנות במונקאטש, והמשיך בדרך אביו לבצר את חומת היהדות. בדרשותיו היה מדגיש שלושה דברים: שמירת השם היהודי, הלבוש והלשון[16].

בזמנו הוקם "כולל מונקאטש" ור"צ שפירא נבחר כנשיאו. באמצעות כולל זה נשלחו כספים ליהודי מונקאטש, שגרו בארץ ישראל. כמו כן הוקמה בזמנו בירושלים שכונה בשם "בתי מונקאטש". הוא פירסם שורה של ספרים. בספרו "דרכי תשובה" על יו"ד שהתקבל כספר יסוד למורי הוראה בתפוצות ישראל, ליקט את כל הדעות של ראשוני ואחרוני הפוסקים. האדמו"ר נפטר ביום ב דסוכות תרע"ד.

הישיבות עד תרפ"ב

האדמו"רים הראשונים לבית שפירא לא ניהלו במונקאטש ישיבות של ממש. הבחורים נסעו בחלקם לישיבות אחרות או שלמדו בבתי המדרש השונים שבעיר בהדרכתם ובהשגחתם של דיינים וחכמים מבני המקום. מלבד הרבנים שהוזכרו כבר שלמדו עם מספר בחורים, יש לציין גם את תופשי הישיבות הבאים: רבי דוד שליסל[17], רבי חיים דוד גרוס[18] ורבי שמעון גרינפלד, שהיה לאחר מכן רב ותופש ישיבה בסנמיהאלי[19]. ישיבה גדולה ניהל כאן בתום מלחמת העולם הראשונה האדמו"ר מספינקא[20]. ישיבת מונקאטש המפורסמת נוסדה בימיו של האדמו"ר רבי חיים אלעזר שפירא.

האדמו"ר רבי חיים אלעזר שפירא זצ"ל וישיבתו

האדמו"ר רבי ח"א שפירא נולד לאביו רבי צבי בשנת תרל"ב בהיותו עדיין בסטריזוב. כילד בן עשר שנים התחיל לרשום חידושי תורה משלו בפנקסו. אביו לקחו עמו כשנסע אל האדמו"ר משינעווע. בשנת תרס"ד התמנה לראש בי"ד במונקאטש, ולאחר פטירת אביו בשנת תרע"ד נבחר למלא את מקומו כרב ואב"ד מונקאטש[21].

רוב דרשותיו הראשונות התרכזו בבעיות חינוך בנים ובנות בעיר מונקאטש.

14. בית שלמה, דף ל"ז, ע"ב.
15. ראה פרטים אודותיו שם, עמ' ס"ה—ע"א; ערים ואמהות בישראל, עמ' 356—358; רוזמן, קכ"ח—קל"ב.
16. שערים, יום ד חו"מ דסוכות, י"ז תשרי תשי"ט (1.10.58).
17. אפריון, תרפ"ד, עמ' 161.
18. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ח, אות מ"ח.
19. ערים ואמהות בישראל, עמ' 359, וראה אודותיו למעלה בפרק על סנמיהאלי.
20. ראה בפרק על ספינקא.
21. ד. כהנא, תולדות רבינו (הודפס מחדש), ברוקלין 1968, עמ' י"א, מ"ג—מ"ה.

האדמו"ר הרהגה"צ ר' חיים אלעזר שפירא זצ"ל

האדמו"ר עם תלמידיו וחסידיו

האדמו"ר בשיחה עם אחד מתלמידיו

מייסדי ומנהלי הישיבה (תרפ"ג—תרפ"ד)

במשך שנים רבות נלחם נגד הגימנסיה העברית שבמונקאטש[22]. בימי מלחמת העולם הראשונה פעל אצל השלטונות לבטל גזירות נגד יהודים וכן סייע לאלה שהיו זקוקים לעזרה[23].

בשנת תרפ"ב החליט לייסד ישיבה בשם "דרכי תשובה" לזכר אביו. החלטתו נבעה מכך שחשש שצעירי ישראל עלולים להגרר אחר החינוך הכללי ומחשש מן "הכיתות ומפלגות שונות למיניהן ואשר צדו על צעירי ישראל ובחורי בנ"י מכל צד"[24]. מאבקו הסוער נגד כל סטייה מדת ישראל נתפרסם בכל חוגי היהדות בהונגריה. הוא השאיר אחריו מספר רב של ספרים, ובמיוחד נודע ספרו "שו"ת מנחת אלעזר". על שם ספרו זה מכנים אותו בעל "מנחת אלעזר".

אישיותו ודמותו הרוחנית והחינוכית

האדמו"ר רבי ח"א שפירא היה לוחם קנאי ללא חת למען דת ישראל. הוא נלחם נגד הציונות החילונית והדתית כאחת. במלחמתו לא פסח גם על "אגודת ישראל" שבימים ההם. באגודת ישראל הוא ראה אפילו סכנה גדולה יותר ליהדות מאשר בשאר התנועות, כי הוא חשש, שאחריה יגררו יהודים חרדים ביתר קלות מאשר אחר ארגונים אחרים. מספרים שבאחת מדרשותיו אמר: "בעבור קמצא ובר קמצא חרב המקדש". מיד הוסיף ואמר: "ראשי תיבות של בר קמצא הם: בונדיסטים, רויזיוניסטים, קומוניסטים, מזרחיסטים, ציוניסטים ואגודיסטים". אמנם לאדמו"רים אחדים מפעילי אגודת ישראל התיחס אישית בכבוד, אבל בהתארגנותה של התנועה ראה חידוש וסכנה גדולה ליהדות.

בביקורו בארץ ישראל בשנת תר"צ ביקר גם במירון[25]. מספרים, שבהגיעו למערה היה שם דוחק גדול ורק בעזרתו של רופא אחד הצליח להגיע לקברו של רשב"י. כשהגיע למקום הקבר אמר: "אוי לנו שבעזרת פושעים ציונים עלי להגיע למקום קדוש זה". הגיב הרופא ואמר: "לא פיללתי שזאת תהיה הכרת התודה לאחר שעזרתי לו להגיע למקום חפצו"[26].

מלחמתו היתה בתנועה הציונית, בעוד שאת אהבתו לארץ ישראל ביטא במכתב שכתב לחכמי ירושלים לאחר שובו מביקורו בארץ: "ותאמינו לי באמת כי אהבתי את אה"ק ובפרט אתכם מאהביי אנ"ש הקנאים לה' ותורתו ואמונתו אהבה בכלות הנפש והי"ג ימים שהייתי באה"ק בעה"י נגד הי"ג שנה שהיה רשב"י ור"א בנו במערה"[27].

האדמו"ר נלחם בעד העקרונות שהאמין בהם וסבר, שהאמת צריכה להיות נר לרגליו של כל אדם גם אם האמת היא אכזרית וקשה. בלכתו לבית המדרש מוקף

22. שם, עמ' פ"ט; אנציקלופדיה הגלויות, כרך שביעי, קרפטורוס, ירושלים 1959, עמ' 198—201; מ. גולדשטיין, ספר תיקון עולם, מונקאטש תרצ"ו, עמ' קנ"ח—ק"ס.
23. תולדות רבינו, עמ' מ"ג—מ"ה.
24. שם, עמ' ע"ב, סי' ק"נ.
25. משה גולדשטיין, מסעות ירושלים, מונקאטש תרצ"א, עמ' קס"א—קע"א.
26. מפי אחד מתלמידיו.
27. תולדות רבינו, עמ' פ"ב. על יחסו לא"י ולאגודת ישראל השוה אנציקלופדיה גלויות, קרפטורוס, עמ' 227.

בחורים אמר לפעמים: "אינני יכול לתפוס כיצד יכול יהודי לשקר". לדעתו חייב כל מנהיג, מוכיח וראש ישיבה לומר את האמת לאמיתה כמות שהיא. בנאום "הפתיחה" לקיץ תרפ"ו אמר לבחוריו: "דוד מלכנו אמר ראש דברך אמת ולעולם כל משפט צדקך... ע"כ לפועל התכלית לומר את כאשר הוא ולא להכחידו ולהגיד ברבים ולא להעלים ובפרט להממונה על הציבור או יושב בישיבה בראש ומי שיש בידו להוכיח וכו'"[28]. הוא נלחם נגד כל תופעה של צביעות וגניבת הדעת והטיח דברים קשים נגד אלה: "שהולכין בבגדים לבני"ם ונראים מבחוץ שמתנהגים בחסידות ובפנים כולו שקר כלבן הרמאי... ורבינו לא חנף להם וצווח שהם חוטאים ומחטיאים את הרבים ועי"ז שפכו דמו כמים"[29].

כשם שנלחם בלהט ובסערת רוחו נגד המגמות החילוניות והציונות כך גילה אהבה לוהטת ומתינות כלפי תלמידיו, שלמדו תורה בישיבתו. בתלמידיו הוא ראה "בנים" יקרים לו ונמנע מלכנותם סתם "תלמידים"[30]. בנאום "הפתיחה" בחורף תרפ"ז פתח ואמר לתלמידיו: "מורי ורבותי". מיד הסביר למאזיניו, שהוא מכנה אותם בכינוי זה משום שהוא למד מהם בבחינת "ומתלמידי יותר מכולם"[31].

בחיבה רבה ניסה לקרב אליו את בחורי הישיבה. הוא סבר, שרב ומגיד שיעור צריך להשמיע את שיעוריו בדבר הלכה ובפלפול ב"פנים שוחקות" ובפנים מסבירות, ורק את דברי תורתו ליד שלחנו הוא צריך לומר בעיניים עצומות, כדי שיהיו אלה דברים היוצאים מן הלב ונכנסים אל הלב[32]. את תלמידיו חינך לדרך ארץ ולאורך רוח. הוא רצה שהם יקשיבו לתוכחת מורם ורבם בסובלנות ובהבלגה. בנאום הפתיחה לזמן הקיץ תרצ"ב אמר: "התלמיד שעמד בנסיון ב' פעמים כשכעס עליו רבו ושותק הרי יש בו אהבת התורה ואהבת רבו". בחור כזה מגיע למדרגה שמסוגל "להבחין בין דיני ממונות לבין דיני נפשות"[33]. תקוותו היתה, שבחורי ישיבתו יהיו בהתנהגותם לאות ולדוגמא בעיני בעלי הבתים וביחוד בהתנהגותם בבית המדרש בשעת התפילה "כי אם יקלו ויפרצו בהם יהי' עוון חו"ח ומחטיא את הרבים כי הבע"ב הרואים זאת בביהמ"ד יאמר אם מבני ישיבה רבתי תלמיד הרב יעשו כזאת... הרי מותר לנו הסוחרים הפשוטים מק"ו"[34].

האדמו"ר בעל "מנחת אלעזר" ערך שלושה "שלחנות" בשבת, והבחורים באו אל שלושתם, כי רבם ראה בכך ערך חינוכי חשוב מאוד. באחת ההזדמנויות אמר: "מה שהנהיגו אבותינו ורבותינו הקדושים מתלמידי הבעש"ט הקדוש זי"ע לאכול וישבו

28. ראה בספרו דברי תורה (מהדורא רביעיאה), מונקאטש תר"צ (נדפס מחדש ברוקלין תשל"ה), בנאום הפתיחה לשנת תרפ"ו, אות א, עמ' ס"ה.
29. יחיאל מיכל גולד, דרכי חיים ושלום, מונקאטש ת"ש, בהקדמה עמ' ו.
30. תולדות רבינו, עמ' ע"ג.
31. יצחק אדלר, סדר שנה האחרונה, ברוקלין 1968, עמ' ס"ט—ע"ג.
32. דברי תורה (מהדורא תלייתא), אות ל"ו, דף נ"ג: "והנה נראה לחלק ולהכריע כי באמור ד"ת לפלפולא ולהלכה ולפני התלמידים צריך להיות פנים שוחקות ועיניים פתוחות לתלמידים בפנים מסבירות... משא"כ באמור ד"ת על השלחן... לזה צריך המגיד ד"ת לייחד מחשבתו לה' ואז יהיו דברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב ולדבקות וטהרת המחשבה יוכן יותר סגירת העיניים מלהביט בבני אדם".
33. דברי תורה (מהדורא שביעיאה), אות ב, דף קי"ב.
34. שם (מהדורא תלייתא), אות ל"ד דף נ"ב.

עם התלמידים ולסעוד בפרט בש"ק ויו"ט זה העיקר אצל אשר עי"ז ילמדו דרכי ה' ועבודתו ואז יגיד להם את דברי תורתו"[35]. בשבת בצהריים היה מסתכל בעניין רב בלוח המודעות שבבית המדרש בו היה רשום שמו של הבחור, שהיה צריך לדרוש באותה שבת מטעם "חברה חריפות". על פי רוב הוא נשאר קצת להאזין לתחילת דרשתו של הבחור. במעשה זה היה עידוד רב לדרשן הצעיר. במוצאי שבת לאחר ההבדלה היה מתבונן בחדוה במאות הבחורים שעברו על ידו וטבלו את קצות אצבעותיהם ביין של ההבדלה. ברגעים אלה היה מתמוגג מנחת, ומתוך חיבה היה טופח עם מטפחתו על אצבעותיהם של הבחורים[36].

ארגון הישיבה וסדריה

בישיבת "דרכי תשובה" למדו כ־250 בחורים, שבאו מארצות שונות: פולין, צ'כוסלובקיה, הונגריה, רומניה ויוגוסלביה. לא היתה פנימיה וכולם התגוררו באכסניות שבעיר. בשעות שמחוץ לשיעורים הקבועים שיננו הבחורים את חומר לימודיהם בבית המדרש של הישיבה ובבתי המדרש המפוזרים שבעיר. רבים למדו ביחוד בבית המדרש של רבי יוסף זרח זצ"ל כי שם היו מצויים ספרים עתיקים ונדירים.

הבחורים אכלו בחלקם "ימים" ואחרים אכלו במנזא. האדמו"ר היה מעודד את בעלי הבתים שיתמכו בהחזקת הישיבה. באחת ההזדמנויות אמר: "כי הבע"ב המחזיקים יש להם חלק מלימוד התורה של התלמידים והיינו ויקחו לי (הגובים מנהלי הישיבה ועושים לחבורא מזונות) ויקחו לי תרומה (לצורך הרמת והחזקת התורה המרומז בתיבת תרומה) מאת כל איש אשר ידבנו לבו (היינו המתנדבים בעם המחזיקים בישיבתנו)"[37] אולם המנזא סבלה רוב הזמן ממחסור גדול, ובעל "מנחת אלעזר" תאר את המצב לתלמידיו לאמיתו: "אמנם אהוביי בחורים אם כי הבע"ב מעירנו הם יתנצלו כי כל ההתחלות קשות בתחילת הזמן ואח"כ... יוטב מצב העניין בישיבה... אך אתם אהוביי אל תבטחו בזה בנדיבים ובהבטחותיהם ואמרי פיהם ומשנה שלמה שנינו באבות פת במלח תאכל ומים משורה תשתה ועל הארץ תישן"[38]. המחסור בישיבה היה גדול מאוד כי את "המעות שנטל (האדמו"ר) היה מנופה בי"ג נפה"[39], ולא קיבל פדיונות ותרומות ממחללי שבת. התלמידים מספרים, שפעם קיבל תרומה הגונה משני נדבנים מאמריקה לצרכי קיום הישיבה. תוך כדי השיחה נודע לו שהם מחללי שבת. מיד זרק להם את כספם וגרש אותם מעל פניו.

בשבתות אכלו כל הבחורים אצל בעלי הבתים, כי רבם רצה לתת לבחורים הרגשה ביתית וליצור קשר בינם לבין בני קהילתו. כאשר בחור עבר על אחת מתקנות הישיבה הוטל עליו קנס על ידי הגבאים. האדמו"ר הקפיד שקנס זה לא יהיה מניעת אוכל במנזא, כי לא רצה שבחור יסבול רעב שעלול לפגוע בבריאותו הגופנית. המשגיח הראשי של הישיבה היה רבי יהושע הורוביץ ז"ל ובצדו פעלו גבאים שונים שנבחרו בחלקם על ידי הרב ובחלקם על ידי הבחורים.

35. שם (מהדורא תנייתא) עמ' כ"ג, אות א.
36. מפי אחד מתלמידיו.
37. דברי תורה (מהדורא תניינא), אות ק"ב, דף מ"ב.
38. שם, דף ס"ה ע"ב.
39. ראה בהקדמה לדרכי חיים ושלום, וכן בסימן שי"ג.

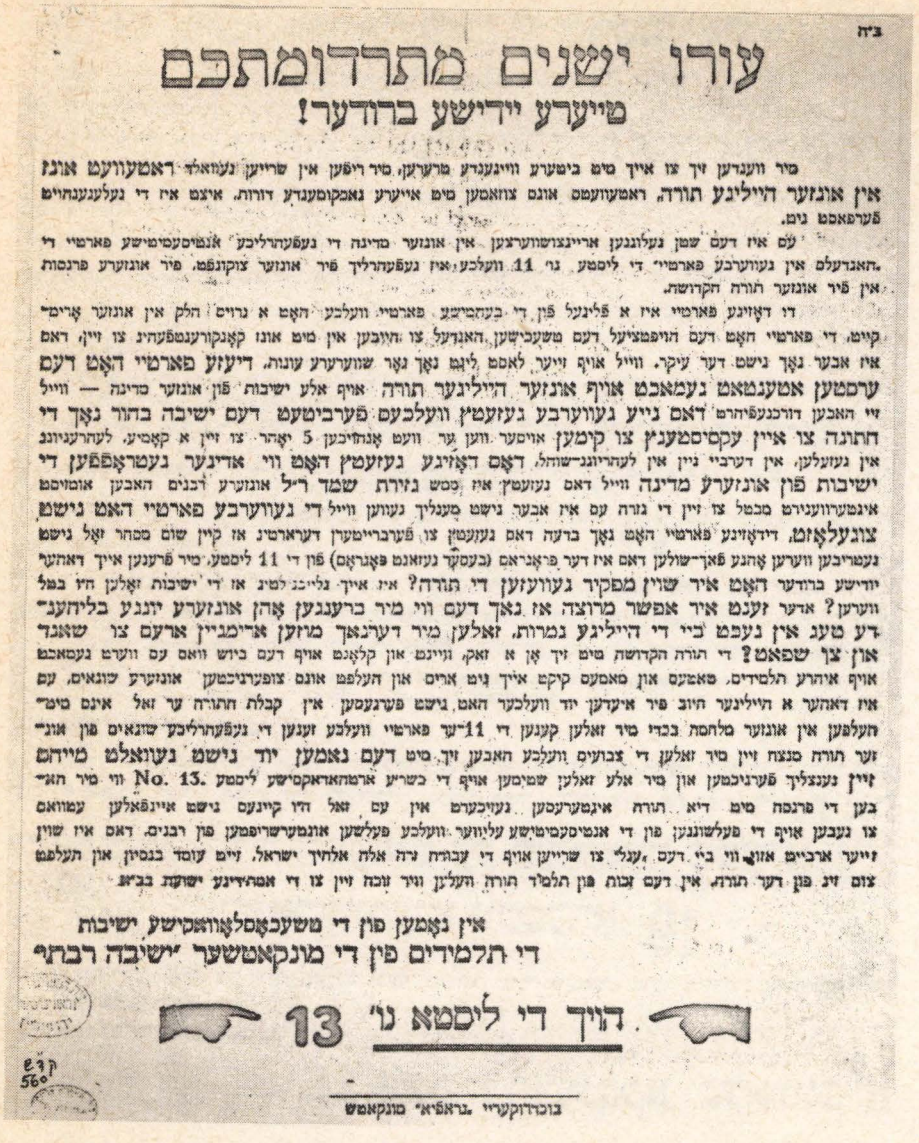

ב״ה

עורו ישנים מתרדומתכם

טיערע יידישע ברודער!

מיר ווענדן זיך צו אייך טיפ ביטערע ווייגנדע טרערן, מיר ריפן אין שרייען נעוואלד **דאטעוועט אונז אין אונזער הייליגע תורה**, ראטעוועמס אונס צוזאמען טיפ אייערע נאכקומענדע דורות. איצט איז די נעלענגטיש פערפאסט נים.

עס איז דעם שטן נעלונגען אריינצושווערצען אין אונזער מדינה די נעפערליכע אנטיסעמיטישע פארטיי די האנדעלט אין נעוועלבע פארטיי די ליסטע נר. 11 וועלכע איז נעפערליך פיר אונזער צוקונפט. פיר אונזערע פרנסות אין פיר אונזער תורה הקדושה.

די דאזיגע פארטיי איז א פלינעל פון די כעהרייבע פארטיי וועלבע האט א נרויס הלק אין אונזער ארימ־קייט. די פארטיי האט דעם הויפטציעל דעם טשעכישען האנדעל צו הויבען אין טיפ אונז קאנקורענטפעהיג צו זיין, דאס איז אבער נאך נישט דער עיקר. וויל אויף וויער לאמט לינט נאך נאר שווערערע עונות, **דיעזע פארטיי האט דעם ערמטען אטעמאט נעמאכט אויף אונזער הייליגער תורה** אויף אלע ישיבות פון אונזער מדינה — וויל די האבען דורכנעפיהרט **דאס נייע נעזעטץ וועלכעס פערביטעט דעם ישיבה בחור נאך די חתונה צו איין עקסטענץ צו קימען** אויסער וואן עד וועט אנווייכען 5 יאהר צו זיין א קאטע, לעהרענינונג אין נעזעלץ, אין דערבי ניין אין לעהריונג־שוהל. **דאס דאזיגע נעזעטץ האט וויי אדינער נעטראפען די ישיבות פון אונזערע מדינה** וויל דאס נעזעטץ איז נסט **נזירת שמד ר־ל** אונזערע רבנים האבען אומטיפ אינמערוועניגט מכטל צו זיין די גזרה עס איז אבער נישט סענליך נעוואן וויל די **נעוועלבע פארטיי האט נישט צוגעלאזט**. דידאזיגע פארטיי האט נאך ברעה דאס נעזעטץ צו פערברייטערן דערארטיג אז קיין שום מכחר זאל נישט נעטרייבען ווערען אהנע פאך־שולען דאס איז דער פראגראם (בעסקר נעזאגט פאגראם) פון די 11 ליסטע. מיר פרעגען אייך דאהער יודישע ברודער **האט איר שוין מפקיר נעוועזען די תורה?** איז אייך נליייכ לטיג אז די ישיבות זאלען חיו בשל וועלן? אדער **זענט איר אפשר מרוצה אז נאך דעם וויי מיר ברענגען אהן אונזערע יונגע בליחענ־דע טעג אין נעבט** ביי **די הייליגע נמרות. זאלען מיר דערנאך מזען אריימבריין ארעם צו שוגנד און צו שפאט?** די תורה הקדושה טיפ זיך אן א זאק, וויינט און קלאגט אויף דעם ביוש וואס עם וועלט נעפאכט אויף איהרע תלמידים. פאטעם און מאטעם קוקט אייך נים אריס און העלפט אונס צופערניכטען אונזערע טונאים, עם איז דאהער א הייליגער חיוב פיר אידען יוד וועלכער האט נישט פערגעסען אין קבלת התורה ער זאל אינם טיפ־העלפען אין אונזער מלחמה בכדי מיר זאלען קענען די 11־ער פארטיי וועלבע זענען די נעפערליכע טונאים פון אונ־זער תורה כנצח זיין מיר זאלען די צבותים וועלבע האבען יוך טיפ **דעם נאמען יוד נישט נעוואלט טייהם זיין** נעגנליך פערניכטען און מיר אלע זאלען שמיסטען אויף די כשריע ארטהאדאקסישע ליסטע **No. 13.** וויי מיר חג־בען די פרנסה טיפ דיא תורה אינטערעסטן נעויכערט אין עם זאל היו קיינעם נישט איינפאלען עמוואס צו נעבען אויף די פעלשונגען פון די אנטיסעמיטישע עלעווער וועלבע פעלשען אונטערשרויפטען פון רבנים. דאס איז שוין זייער ארביים אזוי וויי ביי דעם ,ענלי צו שרייען אויף די עבודה ז״ה אלא אלהיך ישראל, זיים עוסד בנסיון און העלפט צום זיי פון דער תורה, אין דעם צוות פון תלמיד תורה העלען וויר עכה זיין צו די **אטחזידע ישועת בב״א**

אין נאמען פון די משעכאלאוואכישע ישיבות
די תלמידים פין די מונקאטשער ״ישיבה רבתי

הויך די ליסטא נ׳ 13

בוכדרוקעריי ״נראפיא״ מונקאטש

בחורי ישיבת מונקאטש פעילים בבחירות (הכרוז במחלקת כ״י של בית הספרים הלאומי, קד״ש 560)

ב״ה

אל אחינו בני ישראל יראי ד׳ וחושבי שמו שלום!

לרגלי הבחירות אל הפארלאמענט ומענאט המשמשים ובאים א״ה לטובה (ביום א׳ תולדות)
אם 15־טען נאוועמבער מצאנו עצמינו מחויבים לפרסם ולהודיע לאחב״י יראי ד׳ שוחרי תורה

אשר סכנה גדולה פרושה ח״ו לדת תוה״ק בהתגברת כת פורקי עול הנודעים

אשר מגמתם וחפצם להחריב בתי ספר הקדושים החדרים והישיבות ולהביא תמורם שולען וגימנאזיען עבריות מקום טוכן להפצות טינות ואפיקורסת, מקום אשר מלעיגים במלאכי האלקים ברברי חכמז״ל בעלי התלמוד, מקום אשר יארסו מוחות ילדי ישראל בלימודי בחורת התנ״ך (ביבעל קריטיק) ועל זה נבנסנו בעובי הקורה לזעק בועקה גדולה ומרה לצאת נגדם במלחמה:

אחב״י הכל יוצאין למלחמת מצוה

מלחמה כבדה היא מלחמת יראי ד׳ וחושבי שמו נגד פורקי עול ומבזים תורת משה, מלחמת

החדרים והישיבות נגד השולען והגימנאזיאום עבריות

ומעתה אחרי נודע לכם דברים שבינינו לבינם נכון לבנו ובטוח שאחב״י יתנו כבוד לתורה ולליסטא **19** אשר בראשה עומד ההה״ג דק״ק אונסדארף שליט״א.

אוכם עדיין צריכין אנו למודיע: היות בבחירה לבית המענאט אשר נעדר מקום הווירט־שאפט־פארטייא אל תרמי שחי׳ הותרה הרצועה ומדשתקי רבנן ש״מ דניחא להו לתת ב״ח להסט״א: לא לא אלף פעמים לא! הרחק תרחיקו טפיחה ביתם רק כל איש ישראל יקך כיחד בלב אחד

אשר זהו רצון הממשלה הרמה

אשר עומדת לנו למשען ולטחטה בעד דת תוה״ק:

ותדעו נכונה שהכל צפוי וידוע להממשלה הרמה וגמולכם לא ישיבו ריקם להיות כפוי טובה ע״כ נא מאחב״י חברא חברא אית לי הודיעו בעמים אטרו ובקשו איש את רעהו **לתת את**

השטיממע לבית המענאט על סענאטאר נומערא 22

ולפארלאמענט נוממערא 19

ואז תשכנו לבטח שעשיתם כהוגן בעדכם ובעד דתוה״ק ובעד פרנסתכם ובעד פקודת וציוי הגביא ירמי׳ דרשו את שלום העיר וגו׳

עפ״י התיעצות בדעת תורה

ישיבות רוסינסקא וסלאוואקייא

בחורים פעילים בבחירות (מתוך מחלקת כ״י של בית הספרים הלאומי, קד״ש 560)

פעמיים בשבוע, ביום ב וביום ה, אחר הצהריים או בערבים, לימד האדמו"ר שיעור עיון (סוגיא) בפני תלמידיו[40]. למרות שהיה אור בבית המדרש הביא בחור שני נרות דולקים על מגש לבית המדרש והניחם על הבמה שם ישב האדמו"ר ולימד את שיעורו[41].פעם סיפר לתלמידיו, כי הלימוד ליד נרות דולקים הוא מנהג שהיה מקובל אצל רבי צ"א מדינוב. הלימוד לאור הנרות יצר אוירה מיוחדת של קדושה והתרוממות הרוח.

לימוד הסוגיא היה בנוי על חריפות ופלפול. האדמו"ר לימד שתיים שלוש שורות מתוך המשנה או מתוך הגמרא ומיד צלל לקושיות ולפלפולים חריפים עם תלמידיו המופלגים. השיעור כולו היה בנוי על חידוד ופלפול. לפעמים היה מספר תוך כדי השיעור על מעשיו או התנהגותו של אחד הצדיקים כדי להראות את ההלכה הנובעת מהסוגיא הנלמדת. בהזכירו צדיקים אחדים היה מזיל דמעות תוך כדי דיבורו. על פי רוב נמנע לדבר בענייני חסידות בשעת שיעוריו. דברי חסידות נאמרו על ידו בעיקר ליד "שלחנו" בשבת ובבקרים לאחר תפילת שחרית כשהוא היה מוקף בחורים מופלגים בתורה. בין הסוגיות שנלמדו בישיבה יש לציין את הבאות: הואיל, ברי ושמא, שליחות, מצוות לא ליהנות ניתנו, טעם כעיקר, שמא יעבירנה, מתוך ועוד. בעוד שבישיבות אחרות למדו שתיים שלוש סוגיות לזמן לימוד, במונקאטש למדו על פי רוב רק סוגיא אחת ולכל היותר שתי סוגיות לזמן לימוד.

את שיעור הפשוט לימד הראב"ד רבי דוד שליסל זצ"ל. חומר לימוד זה כלל כשני דפי גפ"ת לשבוע. תוך כדי הסברת המהרש"א והמהר"ם. לימוד זה התנהל על פי שיטת "לימוד על הדף". משנת תרצ"ד ואילך לימד את השיעור הזה רבי נטע שלמה שליסל. את השיעור ביורה דעה לימד רבי חיים שרייבר זצ"ל הי"ד. חומש ורש"י למדו הבחורים בעצמם. כל מגיד שיעור בחן את תלמידיו בחומר הלימודים שהוא לימד. מלבד זה בחן גם בעל "מנחת אלעזר" קבוצת בחורים על פי הגורל בשיעור פשוט ובשיעור ביו"ד. בדרך זו היתה לו השגחה גם על שאר הלימודים. את דרך לימודו של האדמו"ר סיכם אחד מתלמידיו כדלהלן: "בכל מקצועות התורה שבחיבוריו הגדולים (נהג) להתחקות על כל שורש ומנהג חכמים להמציא עליהם מקורות נאמנים ליחד תורה שבע"פ עם תורה שבכתב יחדיו יהיו תואמים ובעים רוחו הראה כי תורת החסידות והקבלה עם ההלכה בנגלה חוברות אשה אל אחותה בקנה אחד עולה"[42].

בשנת תרצ"ז חלה האדמו"ר וכמה חדשים לאחר מכן בב' בסיון החזיר את נשמתו לבורא.

40. פרטים על ארגון וסדרי הלימוד שמעתי מפי רבי משה פרלשטיין (מגיד שיעור בישיבת "מנחת אלעזר" בברוקלין), מפי רבי בנימין פרלשטיין, מפי רבי דוד לויבל ומפי תלמידים אחרים שביקשו להשאר בעילום שם.

41. דרכי חיים ושלום, סי' י"ב בהערה אות א, עמ' י"ח—י"ט.

42. ראה בהקדמה לדרכי חיים ושלום.

הרב רבי ברוך רבינוביץ שליט"א

לאחר פטירתו של בעל "מנחת אלעזר" נבחר כיורשו וממלא מקומו חתנו רבי ברוך רבינוביץ. הוא נולד בפארצובה שבפולין, והתישב במונקאטש לאחר שנשא לאשה את בתו של בעל "מנחת אלעזר". עם עלייתו לכס הרבנות המשיך במרץ רב לארגן את חיי הקהילה והיה מראשי המדברים של הרבנות האורטודוקסית. הוא הקדיש מרץ רב לטיפוח הישיבה שגדלה בזמנו. על דרך לימודו נרשם באחד הקונטרסים כדלקמן:

"שיעוריו הצטיינו בדרך לימוד חדשה, במגמה לגלות את שרשי חילוקי הדעות שבהלכה ובפירושי הגמרא של הראשונים ולעקוב בדרך זו אחרי השתלשלות פסקי הדינים עד לשלחן ערוך והפוסקים האחרונים. דרך זו הוכיחה לתלמידים שחידושי תורה אינם גילויים רק במחשבה התורנית אלא שכל שיטה ושיטה שבהלכה יש בה עקביות מוחלטת מבוססת על יסודות מוצקים במחשבת התורה השלימה. שיעוריו הצטיינו בהיקפם הרחב ובעומק הניתוח והובילו לבירור שאלות ובעיות הלכתיות שנראו מסובכות ביותר ושהתלבטו בהן כמה מגדולי האחרונים"[43].

בימי מלחמת עולם השנייה סמוך לשואה הוגלה רבי ברוך לפולין בגלל היותו אזרח פולני. לאחר מאמצים גדולים מצד הקהילה הוחזר להונגריה. עם שובו נסע לבודפשט והתחיל בפעילות והסברה למען הצלת בני ישראל. הוא הופיע באסיפות עם ותיאר את הזוועות שראה במו עיניו על אדמת פולין[44]. לאחר נדודים רבים הגיע לארץ ישראל. מסיבות שנימוקן עמו חדל לשאת את דגל חסידות מונקאטש. לאחר שישב בארץ ישראל מספר שנים התקבל לרבה של סנט פאולו בבראזיל ומשם עלה שוב לארץ ישראל ומכהן כעת כרבה של חולון.

ישיבת "מנחת אלעזר" בברוקלין

לאחר מלחמת העולם השנייה הוקמה ישיבת "מנחת אלעזר" מחדש בניו יורק על ידי האדמו"ר רבי משה לייב רבינוביץ שליט"א בנו של רבי ברוך. את שיעור העיון לימד האדמו"ר, ושאר השיעורים ניתנו על ידי מגידי שיעור אחדים, וביניהם רבי משה פרלשטיין שלימד כבר עוד בהיותו במונקאטש. בשנת תשל"א הוקם גם "כולל" על ידי ר' מרדכי פרלשטיין, לזכר בנו האברך ר' ישראל משה ז"ל שנקטף בדמי ימיו באסון. גם "כולל" זה הינו בנשיאותו של האדמו"ר הצעיר רב הפעלים.

בירושלים הוקם מחדש על ידי האדמו"ר רמ"ל הכולל "תפארת צבי" שבבתי מונקאטש. כולל זה מוחזק על ידי העסקן ר' אברהם מאן לזכר אביו החסיד ר' ברוך הלוי הי"ד. כמו כן הוקם על ידי רמ"ל כולל בבני ברק על שם זקנו בעל "שם שלמה" ממונקאטש.

43. ראה בקונטרס לבחירת הרב הראשי לתל אביב יפו, ת"א תש"ו, עמ' 7—8.
44. שערים, יום ג, ו בניסן תשכ"ב (10.4.62).

ראשי ומנהלי ישיבת מונקאטש "דרכי תשובה" (שנת ת"ש)

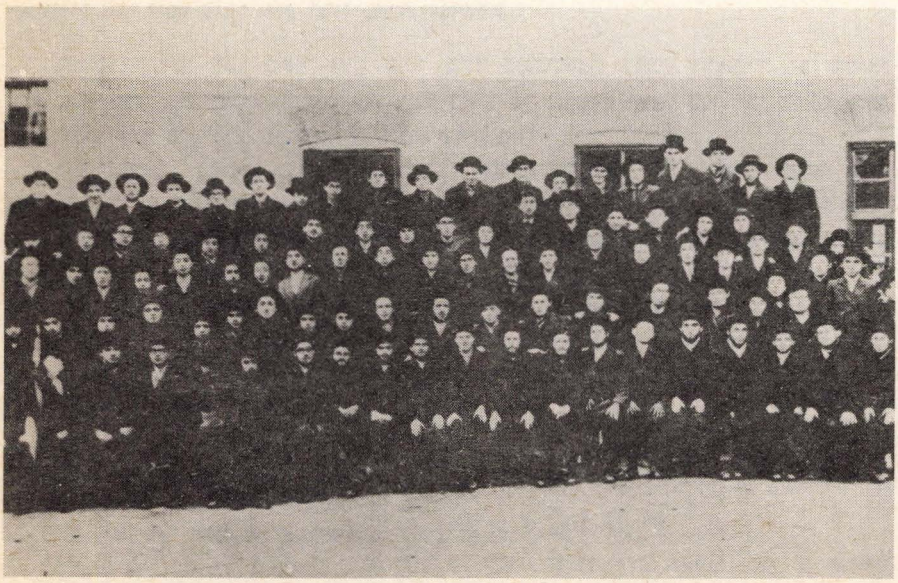

ישיבת "דרכי תשובה" (שנת ת"ש)

פרק ל"ט

ישיבת ספינקא

הישיבה שנוסדה בעיירה ספינקא במחוז מאראמורש נדדה מספינקא למונקאטש וממונקאטש לסוליש. ענפיה של הישיבה הסתעפו לקראלי ולבילקא. בקראלי ניהל ישיבה רבי אברהם אביש הורוביץ, ובבילקא ניהל ישיבה רבי נפתלי צבי וייס זצ"ל הי"ד.

בעיירה ספינקא התגוררו בשנת תש"א (1941) כתשע מאות יהודים כ־23% מכלל האוכלוסיה. היהודים עסקו כאן בכל אותם המקצועות בהם עסקו היהודים במחוז מאראמורש בכלל. קרה שדוקא עיירה קטנה זו הפכה לאחד ממרכזי החסידות החשובים ביותר בכל האיזור. הישיבה שנוסדה כאן היתה ישיבה חסידית, בה התחנכו הבחורים לתורה ולחסידות במחיצתו של האדמו"ר רבי יצחק אייזיק וייס זצ"ל.

האדמו"ר רבי יוסף מאיר וייס זצ"ל מיסד השושלת

האדמו"ר רבי יוסף מאיר וייס זצ"ל נולד במונקאטש לאביו הראב"ד רב שמואל צבי. הוא למד בישיבת אונגוואר אצל רבי מאיר אייזנשטדט ואצל בנו רבי מנחם א"ש. לאחר מכן למד בישיבתו של רבי שמעלקא קליין בעל "צרור החיים"[1].

לאחר ששתי נשותיו מתו על פניו נשא לאשה את בתו של ר' עזרא יעקב באש מספינקא, וישב בבית חותנו על התורה והעבודה ימים ולילות. רבי חיים בלעך משמשו כתב אודותיו: "אחר הצהריים היה הולך לבית המדרש ולמד גמרא ותוספות עם בחורים ואברכים ובעלי בתים אשר באו ללמוד אצלו"[2].

הוא הרבה לנסוע לאדמו"ר רבי יצחק אייזיק מזידיטשוב, ולפעמים ישב במחיצתו שבועות אחדים. לפי המסורת של חסידי ספינקא רמז לו פעם האדמו"ר מזידיטשוב, שיבוא יום והוא עצמו יהיה לאדמו"ר "וסמכו בשתי ידיים... למלאות מקומו ולהנהיג הדור אחריו"[3]. עוד בצעירותו נהג לנסוע לאדמו"ר רבי שלום רוקח מבעלז, ולאחר

1. ראה בספרו אמרי יוסף, מאראמורש סיגט 1910, בהקדמת בנו. ראה גם יהודה לייב לוין, בית ספניקא, ירושלים תשי"ט, עמ' 19—30.
2. סנדר וייס, פאר יוסף, מאראמורש סיגט (תרצ"ה), עמ' ל"ג.
3. ראה בהקדמה לאמרי יוסף, דף י"ג, אות ד, וראה גם דף י"ב, אות ג. כמו כן שמעתי פרטים מפי תלמיד ספינקא ר' שלמה זלמן שפיצר ומפי מנהל מוסדות ספינקא הר"ר יעקב אליעזר וייס שליט"א.

פטירת רבו האדמו"ר מזידיטשוב נסע להסתופף בצלו של האדמו"ר רבי חיים הלברשטאם מצאנז.

במרוצת השנים החלו חסידים רבים לנהור לרבי יוסף מאיר לספינקא. במיוחד נהרו אליו חסידים רבים לאחר פטירת האדמו"ר מזידיטשוב, כי ראו בו את יורשו וממלא מקומו. חסידות ספינקא מיזגה בתוכה את חסידות זידיטשוב, חסידות צאנז וחסידות בעלז. רבי יוסף מאיר אמר פעם: "בעלז היתה עבורי עמוד התורה, זידיטשוב העבודה וצאנז עמוד החסד"[4]. רבי יוסף מאיר הרבץ תורה לבחורים, לאברכים ולבעלי בתים, אבל ישיבה של ממש נוסדה רק על ידי בנו רבי יצחק אייזיק.

האדמו"ר רבי יצחק אייזיק ויים זצ"ל הי"ד

האדמו"ר רבי יצחק אייזיק נולד בשנת תרל"ה לאביו רבי יוסף מאיר ובת זוגו השלישית. מיד לאחר נישואיו, עוד בימי אביו, ייסד ישיבה בה למדו מספר בחורים ואברכים בהתמדה גדולה. בו בזמן שקד בעצמו על תורת הנגלה ועל תורת הנסתר. בשעה שאביו חלה התחיל לסייע בניהול חצר האדמורו"ת של ספינקא. עם פטירת אביו הוכתר כאדמו"ר השני, וכן הרחיב את בית מדרשו לבחורי הישיבה. בימי מלחמת העולם הראשונה נמלט למונקאטש ונשאר שם כשתים עשרה שנה לאחר המלחמה. חסידים רבים החלו לנהור לחצרו במונקאטש, וכמו כן באו תלמידים רבים אל ישיבתו שהקים שם לאחר המלחמה ונקראה בשם "בית יוסף".

בשנת תר"ץ (1930) עבר לסוליש וישב שם כארבע עשרה שנים עד השואה. מחסידיו שבאו להסתופף בחצרו דרש לנהוג במידת ההכנעה והענווה. הוא עצמו היה ענוותן, והעדיף להיות הנעלב מאשר להיות העולב. הוא התרחק מכל ענייני מחלוקת, וכשהציעו לו להשיב מלחמה שערה לאויביו, ענה: "נשיב להם כגמולם... נלמד יותר, נתפלל יותר"[5], כזו היתה מלחמתו במתנגדיו.

חסידות ספינקא היתה חסידות עממית המונית כדוגמת חסידות זידיטשוב. על שולחנו של האדמו"ר רבי יצחק אייזיק אכלו יום יום עשרות עניים. אותם הוא אהב במיוחד וניסה לקרבם לתורה ולחסידות. אולם לא רק עניים צבאו על פתחו, אלא גם רבנים וגאונים עמדו לפניו והוא פלפל עמם בתורה ובהלכה[6]. מאז היותו בחור צעיר ועד לימי זקנתו הריץ שו"ת לגדולי הדור ונכנס עמם לפלפולים עמוקים. בתשובותיו הוא מתבסס לפעמים גם על תורת הנסתר[7].

תשומת לב רבה הקדיש במיוחד לבחורי ישיבתו, שהתרבו מזמן לזמן. בהיותו בספינקא למדו אצלו כמה עשרות בחורים. במונקאטש מנתה ישיבתו כ־80—100 בחורים. בסוליש התרבו ספסלי בית מדרשו ולמדו אצלו למעלה ממאה בחורים. לאחר מלחמת העולם הראשונה חזר רבי אברהם אביש הורוביץ, רבה של רמיט וחתנו של האדמו"ר, לספינקא וניהל שם ישיבה עד שעבר משם לקראלי. כאמור רבי נפתלי צבי וייס, בנו של האדמו"ר, ניהל ישיבה בבילקא.

4. לוין, עמ' 66.
5. שם, עמ' 146.
6. המודיע, יום ב, י"ח סיון תשי"ז (17 ביוני 57).
7. ראה בספרו שו"ת חקל יצחק, ניו יורק תשכ"ו, סי' ג, כ"ו.

האוירה כולה בישיבת ספינקא היתה ברוח חסידית. הבחורים ראו לנגד עיניהם אלפי חסידים שהתדפקו על דלתותיו של האדמו"ר. גם התלמידים ספגו לתוכם את הרוח המיוחדת של ענווה ואהבת ישראל. התפילה הראשונה שנאמרה יום יום בבוקר היתה כדלקמן:

"היום יום פלוני ופלוני לשנה פלונית לבריאת העולם יום זה לא היה עוד מאז בריאת העולם ולא יהיה עוד עד סוף כל הדורות. יום כזה בודאי יום מיוחד הוא ונתון הוא בודאי לתשובה ולהתקרבות אל זיו שכינתך..."[8].

התפילות כולן והלימודים התנהלו בהתלהבות גדולה ביותר. אולם עם כל האוירה החסידית ששררה בישיבה, לא התיר האדמו"ר לתלמידיו לבטל זמן מלימודם למען ענייני חסידות. בימות החול דרש מתלמידיו שיתפללו מוקדם בבוקר במניין משלהם, ויתחילו מיד בלימודיהם. רק בעלי בתים ובחורים אחדים מבוגרים ומופלגים בתורה התפללו במניין של האדמו"ר, שהיה מתארך זמן רב.

את שיעוריו עם בחורי הישיבה לימד האדמו"ר כל יום אחר הצהריים, תוך כדי עמידה בזמן השיעור. בתחילה לימד גמרא ורש"י, ואחר כך לימד את התוספות עם דברי המפרשים. שיעור זה נהג ללמד בקביעות במשך כל ימות השבוע. בימות החורף לימד שיעור זה גם במוצאי שבתות לאחר הבדלה, גם כאשר המוני חסידיו צבאו על פתחותיו לקבל את ברכתו טרם נסיעתם לביתם.

לימודיו היו בהתמדה ובהתלהבות גדולה. בשעה שלמד לעצמו ובשעה שלמד עם בני ישיבתו נשמע קולו למרחקים. את שיעוריו לימד בניגון מיוחד שהיה מלא געגועים לבורא העולם. את הניגון ירש מאביו, שקיבלו מאדמור"י זידיטשוב. באמצע לימודו היה ממלמל ואומר אמרות שונות: "לית אתר פנוי מניה", "לית מחשבה תפיסה בך כלל". לפעמים אמר באידיש: "בורא קדוש! רחם עלי ברצוני לעבדך" ("הייליגער באשעפער האב אויף מיר רחמנות איך ויל דיך דינען") כשהזכיר תנא מסויים התמלא חרדת קודש ולעתים הוסיף ואמר: "הוי התנא הקדוש הזה מסר לנו דברי משה רבינו מהר סיני"[9] כדי להדביק את תלמידיו בהתלהבות בלימודים היה לעתים נכנס באמצע היום לבית המדרש ותוך כדי עמידה חזר עם כמה בחורים על השיעור השבועי בהתלהבות גדולה על מנת שגם אחרים יראו כיצד יש ללמוד בהתלהבות[10].

בנאומי הפתיחה היה מרבה להדגיש את הצורך ללמוד בהתמדה ובהתלהבות. בנאום הפתיחה של זמן הקיץ תרצ"א[11] אמר:

1. צריך ללמוד תורה מתוך אהבה "כשם שאדם אוהב אבנים ומרגליות טובות ואסור שהלימוד יהיה על מנת לקבל פרס".
2. מי שלומד לעצמו ומי שלומד לאחרים אסור שיתגאה בלימודו.
3. הלימוד צריך להיות לעונג רוחני ולא למעמסה.

8. את התפילה בשלמותה ראה בספר קונטרס ברכות והודאות, נספח לספר פאר יוסף, מ' סיגט תרצ"ה, עמ' י"ד.
9. חסידות ספינקא ואדמוריה"ה, עמ' ו; בהקדמה לשו"ת חקל יצחק. וראה "ר' יצחק אייזיק וייס — האדמו"ר מספינקא", אלה אזכרה, תשכ"א, עמ' 22.
10. חסידות ספינקא ואדמוריה"ה, עמ' מ"ב.
11. ראה בספרו חקל יצחק, ניו יורק תשי"ב, לאחר פרשת אמור דף י"ב, ע"א—ע"ב.

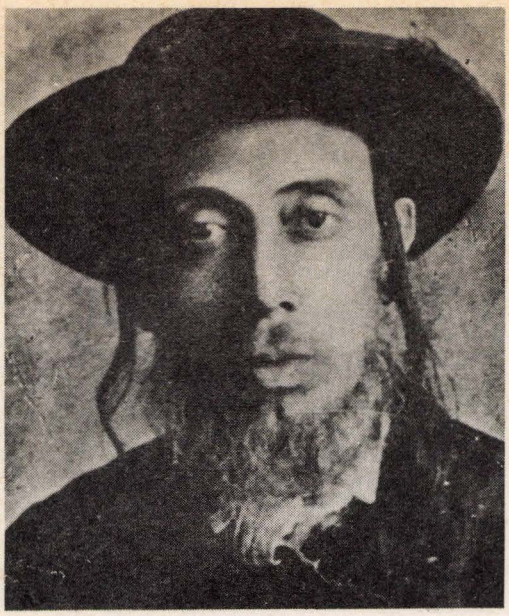

האדמו"ר הרהגה"צ רבי יצחק אייזיק וייס זצ"ל הי"ד

האדמו"ר עם תלמידיו

ישיבת ספינקא ע"ש "בית יוסף" בסולוש

האדמו"ר מספינקא בלוויתו של האדמו"ר רח"א שפירא במונקאטש (תרצ"ז)

בפתיחות אחרות דרש מתלמידיו להתרחק מכל חיי העולם הזה ואסר עליהם להתעניין בחדשות ולקרא בעתונים[12]. כל רגע צריך להיות קודש ללימוד בהתמדה בין בזמן החורף ובין בזמן הקיץ. הוא ציוה על תלמידיו שלא להעדר מן השיעורים ומן הבחינות[13].

גם בהיותו במרחצאות מרפא לצורך ריפוי ומנוחה המשיך ללמוד בהתמדה. כאשר העיר לו נכדו שנתלווה אליו, שע"פ הוראות הרופאים עליו לנוח ולצאת בחיק הטבע לנשום אויר צח, השיב לו: "נשב כאן בחדר נפתח את החלון, נשאב אויר צח ובו בזמן נלמד גם תורה"[14].

האדמו"ר למד עם תלמידיו גם חומש ורש"י ולא השמיט אף פסוק, כולל גם ענייני דקדוק שמובאים ברש"י. בשנים האחרונות הונהג להעניק פרס לתלמידים שנבחנו על פרשת במדבר ועל פרשת נשא וידעו את מספר השבטים על דגליהם ומחניהם.

את החסידות שאבו הבחורים בשבתות, בחגים ובימות הפגרא. כל הבחורים באו אל שלחנו של האדמו"ר בלילות שבת להאזין לאמירת "שלום עליכם" וקידוש. בשעת הקידוש כיסה האדמו"ר את ראשו ופניו בטליתו, וכאשר הסיר את טליתו מעל פניו בתום הקידוש התבוננו הבחורים מתוך חרדת קודש בזוהר פניו. ה"שולחן" הראשון (הסעודה) היה רווי מתח ורטט של קדושה. ב"שולחן" השני (פירות לאחר הסעודה) פג המתח וכל בחור יכול היה להתקרב אל רבו ולהתבונן בו מקרוב ללא פחד ומורא. על יד ה"שולחן" השני שוחח האדמו"ר על צדיקים גדולי הדור, שבאותו שבוע היה חל יום הזכרון שלהם. הזמירות בסעודה שלישית נאמרו פסוק אחר פסוק, ודברי התורה שהאדמו"ר השמיע בסעודה זו היו מבוססים על תורת הנסתר.

בשנים האחרונות לפני השואה סייעו בניהול הישיבה ובהרצאת השיעורים נכדיו של האדמו"ר: רבי יעקב יוסף וייס שליט"א ורבי יוסף מאיר הורוביץ הי"ד בנו של רבי אברהם אביש הי"ד.

קיומם הכלכלי של הבחורים היה מבוסס על אכילת "ימים" ואכילה במנזא. ביום ג ובערב שבת אכלו כל הבחורים על שולחנו של האדמו"ר יחד עם אורחים וחסידים שבאו מחוץ לעיר.

האדמו"ר עמד בקשרי שו"ת עם גדולי בני דורו. בחיבה השיב לכל שואל. ביחוד אהב להשיב לבחורים צעירים כדי לעודדם בלימודם. לאחד הבחורים הצעירים כתב: "ידידי הב' החריף ובקי מאוד מלא פלג כמר יצחק יעקב וייס נ"י"[15]. לפעמים הוא מכנה את תלמידיו: "תלמידי אהובי וידידי"[16].

בחור ישיבה שלמד בספינקא רכש שם לא רק ידיעה בתורה ובחסידות כי אם גם את הערכים הבאים: התמדה והתלהבות בלימוד התורה, ענווה וצניעות, התרחקות ממחלוקת ואהבה לכל יהודי באשר הוא יהודי.

האדמו"ר רבי יצחק אייזיק התפרסם גם כפועל ישועות. יהודים וגויים צבאו על פתחו לבקש את ברכתו. באחד ממכתביו הוא כותב, שהוא השיב מכתב תשובה

12. שם, דף י"ב ע"ב.
13. נאום הפתיחה אחר פרשת אמור, דף ט"ז ע"א.
14. חסידות ספינקא ואדמורי"ה, עמ' כ"ז.
15. שו"ת חקל יצחק, סי' נ"ב.
16. שם, סי' פ"א, ראה גם סי' כ"א, מ"ד.

למלך אנגליה ובאותה הזדמנות ביקש את עזרתו למען הישיבה[17]. כמו כן מתברר מאותו מכתב שהוא ברך את נשיא ארצות הברית לרגל הבחרו לנשיא, והנשיא השיב לו מכתב תודה.

בשנת תש"ד רוכזו כל היהודים באיזור סוליש בגיטו, וביו"ג סיון הועבר האדמו"ר עם חסידיו ועם בני הקהילה לאוישביץ והועלה על המוקד על קידוש השם. הי"ד.

לאחר המלחמה הקים האדמו"ר רבי יעקב יוסף וייס שליט"א את בית ספינקא מחדש בארצות הברית ובארץ ישראל. בנשיאותו של האדמו"ר מתנהלים מוסדות חינוך וחסד בברוקלין ובבני ברק. בבני ברק הקים האדמו"ר את המוסדות הבאים: ישיבת ספינקא, תלמוד תורה וכולל לאברכים. מוסדות אלה בבני ברק מתנהלים במסירות רבה על ידי רבי יעקב אליעזר וייס מנהל מוסדות אגודת חסידי ספינקא. גם בערים אחרות הוקמו בתי מדרש לתורה ולתפילה בעבור חסידי ספינקא. בירושלים הקים כולל לאברכים רבי יוסף מאיר כהנא זצ"ל נכדו של רבי נחמן כהנא חתנו של בעל "אמרי יוסף".

חסידים מתקהלים סביב האדמו"ר לקבל את פניו בברכת שלום

17. במכתב הנ"ל נאמר כדלקמן: "כאשר הי' המלך חולה כאשר הייתי עוד דר במונקאטש והשבתי לו מכתב ובקשתי גם שטיצע (עזרה) עבור הישיבה". העתק צילום המכתב נמצא בידו של ר' יעקב אליעזר וייס, י"ם.

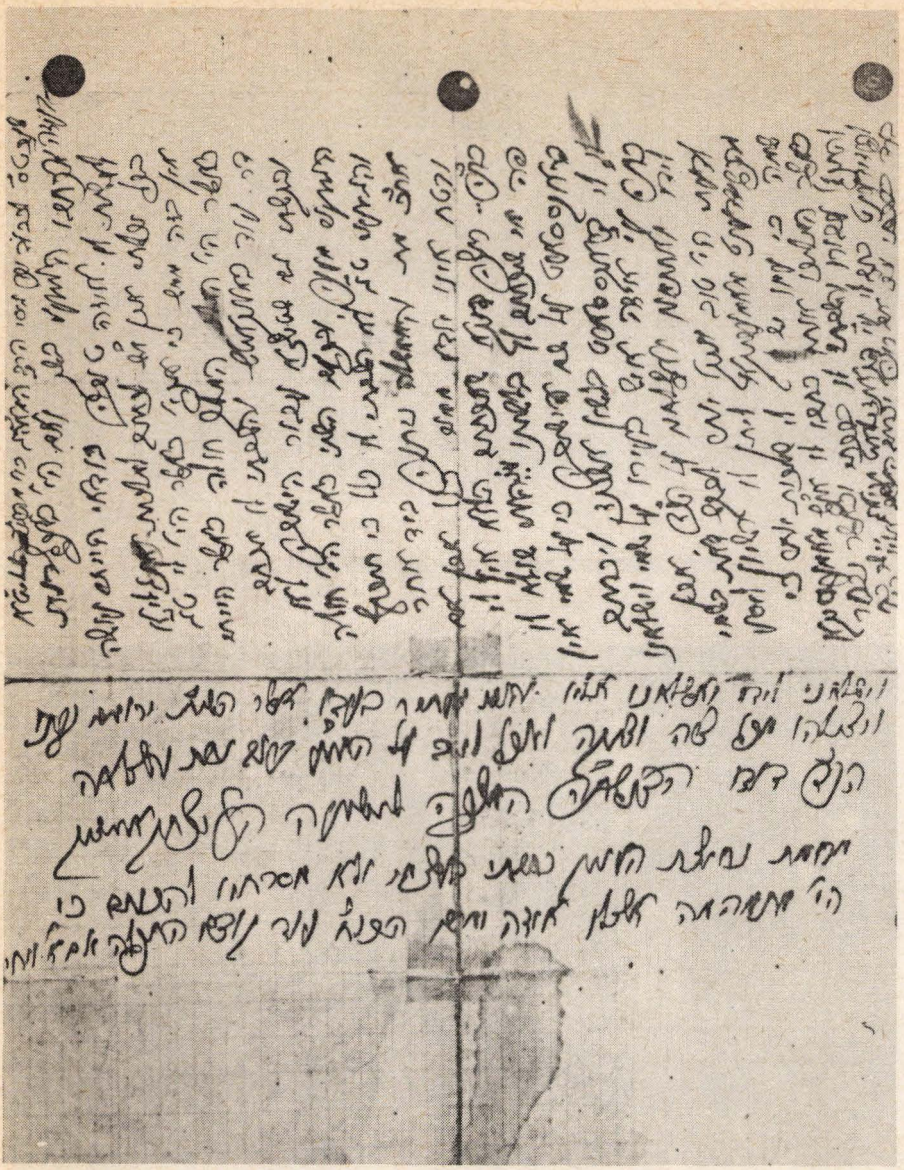

האדמו"ר כותב שביקש ממלך אנגליה "שטיצע" (עזרה) לישיבתו
(צילום המכתב בידי ר' יעקב אליעזר וייס)

ישיבת "בית יוסף" מספינקא בזמן שהותה במונקאטש (תרפ"ח)

קבוצת תלמידים מישיבת "בית יוסף" במונקאטש.
מימין יושב ר' יוסף מאיר הורוביץ הי"ד בנו של רבי אביש מקראלי

פרק מ

ישיבת סולוש

ראשיתה של קהילת סולוש (בהונגרית: Szöllös, במקורות יהודיים: סעליש) בכפר הסמוך ראקוביץ, ומשם עברה לסולוש. רבה הראשון של הקהילה היה רבי יאיר כ"ץ, שכיהן שם בשנים תק"ה—תק"מ (1745—1780)[1].

הישיבה הראשונה נוסדה על ידי רבי חיים מאיר זאב הכהן, מחבר ספר "שערי חיים" (נפטר בשנת תקצ"ב—1832). לאחריו המשיך בניהול הישיבה רבי ליפמן שטיין[2], ולשיא גדולתה הגיעה הישיבה בימיו של רבי שמואל שמעלקא קליין.

רבי שמואל שמעלקא קליין זצ"ל בעל "צרור החיים"

רבי שמואל שמעלקא נולד בשנת תקס"ה לאביו רבי יוסף במחוז סילאדי שבטרנסילבניה. בגיל בר מצוה למד בוואשוואר הסמוכה לסאטמר. לאחר מכן נדד עם שני בחורים לחפש לו ישיבה חדשה והגיע לישיבתו של רבי שלום חריף אולמן בלאקנבאך. בישיבה זו היה נהוג שרק בחורים שלמדו שם מספר שנים קיבלו "ימים" לאכול אצל בעלי הבתים. הבחורים החדשים היו נאלצים לסובב בין היהודים הכפריים לאסוף מצרכי מזון שונים לצורך קיומם לשבוע ימים. כך יצא גם רבי שמואל שמעלקא כל יום חמישי בשבוע ואסף מזון לכלכלתו למשך שבוע ימים[3].

בשנת תקצ"ג (1833) נתקבל לרבה של באלקאני וישב שם כשלוש עשרה שנים[4]. לאחר בואו לשם הקים לו ישיבה. את שיעוריו בגמרא נהג ללמוד בתוספת של ראשונים ואחרונים, כי לפי דעתו "מאן דלא יראה אחרונים יקשה להבין את הראשונים". בתום לימוד זה הוסיף עוד דברי חידוד ופלפול משלו. על כל דף גמרא היה מחדש שניים שלושה חידושים[5]. מבאלקאני נתקבל לרבה של חוסט וניהל שם ישיבה בה למדו מאה בחורים בערך[6].

1. ש. הכהן ויינגרטן, ספר הזכרון לקהילת סעליש והסביבה, ת"א תשל"ו, עמ' 17—27.
2. י. שפיגל, "מורי הוראה וישיבות", אנציקלופדיה גלויות, קרפטורוס, כרך שביעי, עמ' 423.
3. ר' שלמה זלמן קליין, רבי שמעלקא, ת"א תשט"ז, עמ' 9—20; בהקדמה ל"צרור החיים" לר' שמואל שמעלקא, מהדורת ניו יורק תשל"ה.
4. מליצי אש, כרך ג, ט אדר, סי' קט"ז. לדעתו של ויינגרטן, עמ' 27, הוא ישב בבאלקאני 20 שנה.
5. רבי שמעלקא, עמ' 28.
6. י. י. גרינוואלד, מצבת קודש, עמ' 39.

בשנת תרכ"ה (1865) נבחר לרבה של סולוש. שם יכול היה להרחיב את ישיבתו, כי לא היה עסוק כל כך בצרכי ציבור כמו בחוסט. נראה שזאת היתה הסיבה להחלטתו לעבור לקהילת סולוש שהיתה קהילה קטנה בהרבה מקהילת חוסט[7].

רבי שמואל שמעלקא היה מוהל ובעל תפילה מעולה. בעצמו הלחין מספר ניגונים שנשתמרו עד היום, בחוגים שונים, ושרים אותם בתפילת הלל ובשעת הרחת הבשמים במוצאי שבת[8]. הוא ניסה לקרב אליו כל יהודי ויהודי, ובאמרות נועם דרש להתרחק מרוח ההשכלה. כאשר נודע לו שישנם הורים שרוצים להקנות לילדיהם את השפה הצרפתית אמר בבדיחותא: "מה המיוחד בלימוד צרפתית, הרי בצרפת ילדו של כל איכר פשוט דובר צרפתית"[9].

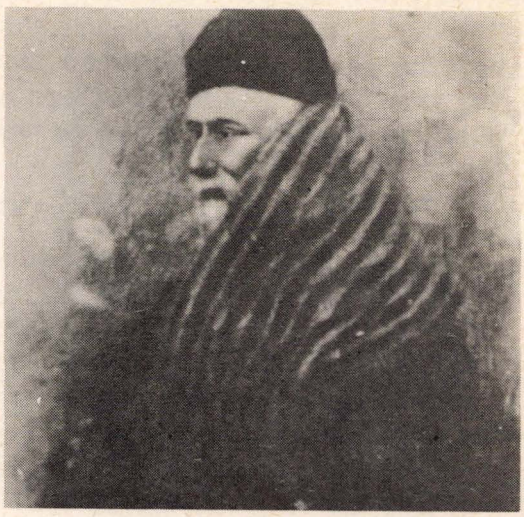

הרה"ג רבי שמואל שמעלקע קליין זצ"ל

על סדר לימודו בישיבה מספר נכדו:

"וכך היה מנהגו בלימוד הישיבה, שהיה לומד בכל יום שיעורין כסדרן ולהבחורים הגדולים היה נותן לכל אחד מסכת ללמדו משפה ולחוץ ושיעור טפל (נעבן שיעור), ועם הבחורים הקטנים היה לומד שיעור טפל אחר ובכל יום ה בערב היה לומד שיעור בחומש עם רש"י והיה עושה הניגון של שבת קודש הבא, כי בבית מדרשו היו מנגנים לכה דודי בניגון"[10].

7. בהקדמה ל"צרור החיים".
8. וייגרטן, עמ' 38.
9. רבי שמעלקא, עמ' 49.
10. שם, עמ' 47.

רבי שמעלקא התפרסם גם כפועל ישועות, אבל כל ישועותיו היו קשורות בלימוד התורה. כשבאו לפניו לבקש שיתפלל לרפואתו של חולה מסויים היה אומר: "החידוש שחידשנו (בשעת הלימוד בישיבה) עתה, אנחנו נותנים לחולה פלוני בן פלוני ובזכות זה תהיה לו רפואה שלימה". לפעמים אמר את תפילתו בנוסח שונה קצת: "בזכות התורה הקדושה שלמדנו עתה תהיה לחולה פלוני בן פלוני רפואה שלימה"[11].

ישיבת סולוש הוכרה יחד עם שלושים ואחת ישיבות אחרות כאחת המכינות לקראת הלימודים בישיבת פרשבורג. כידוע לפרשבורג עצמה היו זכויות של בית מדרש לרבנים ועל סמך זה שוחררו הבחורים מחובת שירות בצבא[12].

רבי שמואל שמעלקא עמד בקשרי שו"ת עם גדולי בני דורו, עם החת"ם סופר, עם הכתב סופר עם בעל "דברי חיים" ועם אחרים[13]. יחד עם גדולי הרבנים חתם על "קול קורא" נגד החלטות הקונגרס משנת תרכ"ט (1869), שהביא לפילוג בקרב קהילות הונגריה[14].

מחשבותיו ודיבוריו היו תמיד מכוונים כלפי שמים. כשביקש מתלמיד שיצית את מקטרתו על מנת לעשן נהג לומר לו: "הדלק לי את כלי העשן (המקטרת) כדי שנשרוף את החיצונים"[15]. עד ימיו האחרונים למד עם תלמידיו ונפטר בט' באדר שני תרל"ה.

לאחר פטירתו מילא את מקומו רבי פנחס חיים קליין, שהמשיך לנהל את הישיבה. לעת זקנתו סייע בידו בניהול הישיבה ובניהול הרבנות חתנו רבי יוסף נחמיה קורניצר, ולאחר פטירתו של רבי פנחס חיים (תרפ"ג—1923) נבחר למלא את מקומו כאב"ד סולוש. על דרשותיו ועל שיעוריו בישיבה כותב ויינגרטן: "הוא היה נואם בחסד עליון ובדרשותיו הקסים את קהל שומעיו. משך זמן ניהל גם ישיבה גדולה. שיעוריו הצטיינו בניתוח הגיוני של חומר הלימוד. גם פלפוליו היו חריפים ורבי מעוף והיקף. בדרשותיו לקהל בשבת שובה ובשבת הגדול היה משלב חילוקיו—פלפוליו בדברי אגדה והקהל היה מרותק אע"פ שהדרשה נמשכה שעות"[16].

לאחר שרבי יוסף נחמיה קורניצר נתקבל לרבה של קהילת קראקא (תרפ"ה—1925) נבחר רבי שלמה ישראל קליין בנו של רבי פנחס חיים למלא את מקומו. הוא היה רבה האחרון של הקהילה. בימיו היו שתי ישיבות בסולוש, האחת בניהולו והשנייה בניהולו של האדמו"ר מספינקא[17]. בישיבתו של רבי שלמה ישראל קליין למדו 30—40 בחורים[18].

עם כניסתם של הגרמנים להונגריה רוכזו יהודי סולוש בגיטו, ומשם הועברו למחנה ההשמדה באוישביץ. רבי שלמה ישראל עבר את כל תלאות מחנות הריכוז ונפטר במחנה ברגן—בלזן בו' באדר תש"ה. הי"ד.

11. שם, עמ' 60.
12. ויינגרטן, עמ' 43 והערה 79. וראה למעלה בפרק על פרשבורג, עמ' 58.
13. שו"ת חת"ס, חלק אבה"ע, חלק א, סי' קט"ז; שו"ת כתב סופר, חלק אבה"ע סי' פ"ח, פ"ט; שו"ת דברי חיים, ח"ב אבה"ע, סי' נ"א, נ"ד, קע"א, חו"מ סי' כ"ז.
14. זכור לאברהם (בהוצאת ישיבת אהל שמעון מערלוי), ירושלים תשל"ב, עמ' ת"ב.
15. רבי שמעלקא, עמ' 52.
16. ויינגרטן, עמ' 51.
17. ראה אודותיו בפרק על ספינקא.
18. ראה את התמונה בספרו של ויינגרטן, עמ' 170.

פרק מ"א

ישיבת קיראליהאז (קיראליהאזא)

העיירה קיראליהאז (בסלובקית קראלובו נ. טיסא) נמצאת בקרפטו־רוס במחוז אוגוצ'ה על יד הנהר טיסא בין סוליש האלמין וחוסט. בשנת 1916 התגוררו שם כ־3200 נפש. ברובם רוטנים והונגרים. בין שתי מלחמות העולם הוכפלה האוכלוסיה במקום, מאחר שהעיירה נעשתה צומת רכבות חשובה ביותר בין הונגריה, רומניה וצ'כוסלובקיה. גם האוכלוסיה היהודית גדלה ומנתה כ־200 משפחות. עד מלחמת העולם הראשונה השתייכה קיראליהאז להאלמין, אבל התגורר בה דומ"ץ, שהיה מנהיגה הרוחני של הקהילה. לאחר מלחמת העולם הראשונה, כאשר נותקה קיראליהאז מהאלמין נבחר לרבה הראשון של הקהילה רבי יוסף לאווי. קודם לכן היה דומ"ץ בהאלמין, ומיד עם בואו לקיראליהאז הקים לו ישיבה. הוא נפטר בשנת תרצ"ב[1], ואת מקומו מילא חתנו רבי יואל טייטלבוים.

הרה"ג רבי יואל טייטלבוים שליט"א

רבי יואל טייטלבוים נולד בשנת תרע"ג לאביו האדמו"ר מסאסוב ואב"ד קערעצקי. הוא למד בישיבת אביו בסאסוב, והוסמך לרבנות על ידי רבי לוי יצחק גרינוולד רבה של צעהלים, על ידי רבי שמואל אנגל מראדמישל, ועל ידי רבי יוסף צבי דושינסקי רבה של חוסט. עוד בהיותו בחור צעיר בקערעצקי סייע בידי אביו לנהל את ענייני הקהילה והישיבה. אביו לימד שיעור עיון ורבי יואל הצעיר לימד שיעור פשוט ויורה דעה.

בשנת תרצ"ד נשא לאשה את בתו של רבי יוסף לאווי ונתקבל לרבה של קהילת קיראליהאז. עם בואו לשם נערכה לכבודו קבלת פנים מפוארת, ובשבת הראשונה דרש דרשה ארוכה וריתק את קהל מאזיניו עם דברי תורתו. במרץ רב התחיל לארגן מחדש את החיים הדתיים של הקהילה ושל 38 הגלילות שהשתייכו לתחום רבנותו. בקיראליהאז היו שני בתי כנסת ושני בתי מדרש. ר"י טייטלבוים פעל בזהירות ובתבונה רבה כדי לקרב אליו את הציבור, כי הוא עצמו היה רב חסידי והתפלל בנוסח ספרד בעוד שרוב בני קהילתו — נהגו והתפללו לפי נוסח ומנהגי אשכנז. לאחר שארגן את ענייני הקהילה

1. ראה שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת י', אות שכ"ב. בעל מליצי אש (כרך ג, ט טבת, סי' שי"ח, עמ' פ"ב) טעה וכתב שהוא נפטר בשנת תרצ"ה. רבי יוסף לאווי היה חתנו של רבי אליה קליין אב"ד האלמין.

הקים ישיבה בה למדו 40—70 בחורים, ולעתים מנתה הישיבה כ־100 בחורים[2]. מלבד זה הקים ישיבה קטנה של בחורים צעירים בה למדו כ־200 תלמידים. הוא הקים בית מדרש מיוחד לתלמידיו וכן הקים מנזא בה אכלו רוב הבחורים. כאשר הקים את ישיבתו היה עדיין אברך צעיר ולמדו אצלו בחורים שהיו מבוגרים ממנו בהרבה שנים. הם ראו בו "אב בחכמה ורך בשנים" והתפעלו מלמדנותו וחריפותו.

שיטת לימודו ויחסו אל תלמידיו

בדומה לנהוג בישיבות אחרות לימד גם ר"י טייטלבוים שיעור פשוט ושיעור עיון. בשיעור פשוט הוא למד עם תלמידיו כשלושה דפי גמרא לשבוע עם רש"י, תוספות, מהרש"א ומהר"ם. הוא הסביר כל מלה ברש"י ובתוספות שנראתה לכאורה כמיותרת. שיעור זה התקיים לפני הצהריים משעה 10 עד שעה 12. לשיעור זה הופיע ר"י טייטלבוים לאחר תפילת שחרית, שנתארכה עד שעה עשר, וישב עטור בטלית ובתפילין. כדי שהבחורים לא יצטרכו לצום עד שעה כה מאוחרת ציוה עליהם שיתפללו

האדמו"ר רבי חנוך העניך (במרכז) עם בניו.
משמאל רבי חנני' יו"ט ליפא (סנמיהאלי־סאטמר), מימין רבי יואל אב"ד קיראליהאז

2. ש. רוזמן, ראשי גולת אריאל, עמ' שכ"א—שכ"ג. פרטים נוספים שמעתי מפי תלמידו המוהל ר' חיים דוד יוסף—יוז'ף (נתניה).

במניין מוקדם יותר ורק כעשרה תלמידים התפללו במניין שלו לפי תורנות שנקבעה מראש. בשיעור הפשוט נלמדו בעיקר מסכתות שדנות בענייני ממונות. בשיעור העיון (סוגיא) הושם הדגש על פלפול וחריפות על פי שיטת האדמו"ר מסאסוב. החריפות היתה בנוייה על בקיאות. כשלוש סוגיות למדו הבחורים במשך זמן לימוד והשיעורים ניתנו פעמיים בשבוע בשעות שלפנות ערב. בין הסוגיות שנלמדו יש לציין אחדות: איסור חל על איסור, דבר שיש מתירין, אין אדם עושה דבר שאינו שלו, מין במינו, כבתא ועוד[3]. הסוגיות נלמדו עם המפרשים הראשונים והאחרונים. בזמן השיעור התנהלה שקלא טריא בין הרב לבין תלמידיו. הבחורים נהגו לשאול קושיות ורבי יואל טייטלבוים רשם לפניו את קושיותיהם. לאחר הבחינה כינס את כל תלמידיו והשמיע בפניהם פלפול חריף בו יישב את כל הקושיות ששאלו הבחורים. מלבד לימודים אלה למדו הבחורים בעצמם דף גמרא ליום לצרכי בקיאות. שלוש פעמים בשבוע למד ר"י טייטלבוים עם תלמידיו שיעורים ביו"ד ובאו"ח. חומש ורש"י למדו הבחורים בעצמם בסוף כל שבוע.

ר"י טייטלבוים דרש מתלמידיו להתמיד בלימודיהם. הוא מינה בחור מיוחד, שיעורר כל בוקר את בחורי הישיבה ללימודיהם. משגיח מיוחד עבר ליד כל האכסניות לבדוק אם הבחורים קמו ללמוד. לפעמים עבר רבי יואל עצמו לבדוק אם תלמידיו לומדים בבקרים. הוא פנה למוסדות שונים בעולם וביקש שיסייעו בידו לכלכל את תלמידיו. חלק מהוצאות החזקת הישיבה כיסה מכספו הפרטי. הוא נחשב למומחה גדול לענייני ממונות, על כן פנו אליו לדין תורה מכל רחבי קרפטו־רוס. את ההכנסות שהיו לו מדיני תורה תרם למען ישיבתו.

הוא ריתק בדרשותיו הנפלאות את קהל השומעים. בראשית השואה סיפר למאזיניו על ההתרחשויות בפולין ודבריו הביאו להתעוררות רבה. עם כניסת הגרמנים להונגריה הועברו יהודי קיראליהאז לגיטו בסוליש ומשם הועברו לאוישביץ יחד עם רבם רבי יואל טייטלבוים. לאחר שניצל בנס ושוחרר ממחנות הנאצים על אדמת אוסטריה, חזר למספר ימים לקיראליהאז. משם עבר לסאטמר וניהל שם את ענייני הרבנות בשנת תש"ה. ביחוד התמסר לענייני עגונות שהתעוררו בעקבות השואה.

לאחר זמן היגר לארצות הברית והתישב בקרונהייטס שבברוקלין. משם עבר לבורו־פארק והקים שם בית מדרש מפואר בשם "בית חנוך העניך", בו נמצא גם כולל לאברכים הלומדים תורה. בביתו הקים גם ספריה חשובה עם כתבי יד של סידורי תפילה נדירים. בשנים האחרונות שוקד ר"י טייטלבוים על הוצאתם לאור של כתבי אביו, שכוללים גם חידושים והגהות משלו.

3. חלק מן הפלפולים על הסוגיות מודפסים בספרו עיר חנוך, חלק דברי יואל, ירושלים תשל"ח, עמ' רט"ו ואילך.

(Illegible text)

פרק מ״ב

ישיבת אויבר וישעווע*

באויבר ווישעווע (ברומנית: Viseul de Sus) התגוררו בין שתי מלחמות העולם כעשרת אלפים נפש ובתוכם כחמשת אלפים יהודים. פרנסתם של היהודים בדומה לשאר חלקי מארמורש היתה בדוחק רב. מלבד עסקי המסחר והמלאכה היו יהודים שהתפרנסו מגידול צאן ובקר. היה זה מחזה מרהיב עין לראות כיצד רועים יהודים מובילים את עדריהם מדי יום ביומו אל שדות מרעה הנרחבים שבאיזור. מקום נכבד תפסו היהודים במסחר עצים. סוחרי עצים הגדולים העסיקו פועלים יהודים אשר כרתו את העצים שביערות והעבירום ברפסודות שעל הנהר למרחקים. גם בהנהלת העיריה ובין פקידי העיריה היו מספר יהודים.

לאחר הווסדות הקהילה במחצית השנייה של המאה התשע עשרה נתקבל כרבה הראשון של הקהילה רבי חנוך זינדל (פוגל)[1]. הישיבה הראשונה נוסדה על ידי רבי שמואל גינצלר, שישב ארבעים וחמש שנה (תרכ״ו—תרע״א) על כס הרבנות. בתקופתו נוסדו ארבעה בתי כנסת במקום. ביוזמתו הוקם ״תלמוד תורה״ לצעירים. כן הקים ישיבה, שנהרו אליה ״בחורי חמד צאן קדשים תלמידים חריפים ושנונים אשר לקחו מפי קדשו והאיר עיניהם במאור תורתו״[2]. דרשותיו על התורה הופיעו לאחר פטירתו בספרו ״משיב נפש״, שיצא לאור על ידי נכדו.

אחריו התקבל כרב של אויבר וישעווע ר׳ אליעזר דוד גרינוולד מחבר הספרים קרן לדוד[3]. לפני בואו לאויבר וישעווע היה דומ״ץ בסרדהעלי ולאחר מכן רבה של צעהלים[4]. באויבר וישעווע ניהל פעילות דתית נמרצת[5] והקים בה ישיבה גדולה אשר

* מלבד המקורות המובאים בהמשך שמעתי פרטים חשובים מפי תלמידו המובהק ר׳ דוד אפל ומפי תלמידיו: האחים הרב צבי הרש והרב יצחק רייך בניו של הרב ר׳ משה רייך ז״ל אב״ד קהילת מדיאש ונכדי הרב הגאון ר׳ יעקב קאפל רייך ז״ל.

1. נפתלי בן מנחם, מספרות ישראל באונגריה, ירושלים תשי״ח, עמ׳ 288. בן מנחם כותב שהוא היה שם רב בשנים תקפ״ב—תר״ן. אולם מתוך שו״ת בית שלמה לר׳ שלמה דרימר מסקאלא, למברג תרל״ז, סי׳ ס״ה, מסתבר שבשנת תרכ״ו הוא היה עדיין רב באויבר וישעווע.
2. ראה בהקדמה לספרו משיב נפש, על התורה ומועדי השנה, מארמורש—סיגעט תרע״ב. פרטים על הקהילה ראה M Zs. L., עמ׳ 272, וראה גם בן מנחם, שם.
3. הוא חיבר מספר ספרים בשם ״קרן לדוד״: קרן לדוד, על התורה סאטמר תר״ץ, קרן לדוד למועדי ה׳ סאטמאר תרצ״ד, הופיע במהדורה חדשה ברוקלין תשכ״ו, קרן לדוד שאלות ותשובות חלק אורח חיים, ניו יורק.
4. ראה בשער לספריו.
5. על פעילותו הענפה ותפיסתו הדתית ראה בפרק על ישיבת סאטמאר.

מנתה לפני מלחמת העולם הראשונה כמאתיים בחורים[6]. בשנת תרפ"א עבר לסאטמר, שם המשיך בפעילותו הרבנית והרביץ תורה לבני הישיבה[7].

בימי שבתו של הרב ר' אליעזר דוד גרינוולד באויבר וישעווע היתה ישיבה נוספת במקום בהנהלתו של הדומ"ץ ר' חיים מרדכי יעקב גוטליב. בהקדמה לספרו יגל יעקב[8] נאמר, שהיה מורה צדק בקהילות מיידן, בארשא, אויבר וישעווע ובריזאוולע. לבסוף התישב במישקולץ והיה לרבה של הקהילה החסידית הספרדית. בהמלצתו של האדמו"ר משינעווע הקים ישיבות בכל מקומות כהונתו. באויבר וישעווע ישב על כס הרבנות כארבע עשרה שנים וניהל בה ישיבה של כמה עשרות בחורים.

ישיבת אויבר וישעווע הגיעה לשיא גדולתה בימיו של האדמו"ר ר' מנחם מנדל האגר מויז'ניץ. ר' מנחם מנדל נולד בשנת תרמ"ה בכפר בעדווילא במחוז מארמורש, עיר רבנותו הראשונה של אביו[9]. הוא גדל בבית אביו שהתישב בויז'ניץ. כבר בנעוריו הצטיין כשקדן ומתמיד גדול שצלל לעמקי התורה ושבצם בדברי חסידות. בגלל ידיעותיו המרובות היה אביו מכנה אותו "ארון ספרים"[10]. בגיל צעיר הוסמך להוראה ע"י הגאון ר' שלום מרדכי מברז'ן ועל ידי רבי בנימין אריה ווייס רבה של טשרנוביץ. עוד בימי חיי אביו שימש כרבה של ויז'ניץ וכמגיד שיעור בישיבת אביו.

בשנת תרפ"ב פרשת נח התקבל לרבה של אויבר וישעווע ובשעת קבלת הפנים דרש את דרשתו הראשונה, שריתקה את אלפי מאזיניו במשך שלש שעות רצופות[11]. גם בהזדמנויות אחרות נהג לדרוש במשך שעות רבות בעיניים עצומות. כפי המסופר על ידי תלמידיו, אביו ציוה עליו לעצום את עיניו, כדי שלא להתפעל יתר על המידה מקהל מאזיניו[12]. את דרשתו נהג להתחיל בדברי הלכה ופלפול והיה ממשיך במדרש, במוסר ובחסידות. בלילות שבת היה ער ולומד שעות ארוכות עם תלמידיו תורה ואומר שירות ותשבחות לה'. כשמישהו רצה ללכת לישון היה קורא לעומתו: "יהודי צריך להיות שומר שבת וכשומר אסור לישון"[13].

6. בימי מלחמת העולם הראשונה אמר באחת מדרשותיו בשנת תרע"ה בצער רב, שיהודים רבים נלקחו לשדה הקטל והנשים נתאלמנו והילדים התיתמו. בהמשך הדרשה הוא מקונן על חרבן ישיבתו: "ובפרט אלו הבחורים אשר היו מחובשי ביהמ"ד אשר בעוה"ר נשבה עדר ה' כי נתבטלו הישיבות ובתי מדרשות, זכרו נא בית תלמידי הישיבה הגדולה אשר כב' מאות תלמידים היו שוקדים על הלימוד ועכשיו בית מדרשי נשתומם ואיך אנחם". ראה קרן לדוד למועדי ה', ברוקלין תשכ"ו דרוש לראש השנה דף י"ד—ט"ו. לאחר המלחמה שוב מנתה הישיבה כמאה תלמידים. כך שמעתי מתלמידיו.

7. את דרשתו הראשונה דרש בסאטמר לרגל קבלת משרתו ביום ב' ראש חודש אדר ב' תרפ"א בבית הכנסת הגדול. ראה קרן לדוד על התורה, סאטמר תר"ץ, בראשית הספר. וראה עליו בפרק על סאטמר.

8. יגל יעקב, על התורה, ירושלים תשכ"ז. וראה מ. י. ויס "שו"ת יגל יעקב", שערים עש"ק א' אדר ב' תשכ"ה (5.3.65).

9. ראה יצחק אלפסי, תפארת שבמלכות, ת"א תשכ"א, עמ' 254.

10. אלה אזכרה, ניו יורק תשכ"ג, כרך חמישי, עמ' 9. אביו גם אמר עליו: "אצלי נמצאים הספרים ש"ס בבלי וירושלמי בתוך הארון ואצל בני מנדלי הם כולם בתוך ראשו". ראה י. ח. ברקוביץ, "רבי מנחם מנדלי הגר מווישוי זצ"ל", שערים, תשט"ו, י"ג טבת (7.1.55) עמ' ז.

11. המודיע, תשכ"א, טבת. מובא לפי אלפסי עמ' 254.

12. אלפסי, עמ' 256.

13. ישראל אידלמן, ר' מנחם מנדל הגר מווישוי, שערים תשי"ד, יום א' י"ד טבת (20.12.53).

בשנה הראשונה לבואו לאויבר וישעוע למדו בישיבתו "בית ישראל" כארבע מאות בחורים. במרוצת השנים היו עליות וירידות במספר התלמידים[14].

ארגון הישיבה

הישיבה היתה תמצית חייו של האדמו"ר ר' מנחם מנדל. הוא הקים פנימיה מפוארת[15] בה התגוררו כמאתיים תלמידים והקים מגזה כדי שהתלמידים לא יזדקקו לאכילת "ימים". האוכל במגזה היה משובח ביותר והבחורים היו פטורים מדאגות הקיום[16]. בעצמו היה נוסע למרחקים וביקר בגרמניה, צרפת, בלגיה ובארצות הברית כדי להשיג עזרה לישיבתו[17]. היתה לו תכנית לבנות מעין קרית ישיבה מיוחדת במינה, בה יתרכזו כל מוסדות הלימוד: בית המדרש, היכל הישיבה, הפנימיה, המגזה, המקוה, ספרייה ועוד. למטרה זאת תכנן בשנות העשרים לרכוש אחוזה שמחוץ לעיירה, אלא שהתכנית לא יצאה לפועל[18].

מלבד בני מארמורש העניים שלמדו בישיבתו וטפחם בבחינת "הזהרו בבני עניים כי מהם תצא תורה" נהרו אל ישיבתו תלמידים מרחבי רומניה והונגריה וכן מארצות חוץ, בהן נהג לבקר. שעות רבות ביום ישב ולמד בקרב תלמידיו. הוא ישב בהיכל הישיבה החל משעה חמש לפנות בוקר ולמד לעצמו. בשקדנותו היה למופת לתלמידיו. כאשר תלמידיו אחרו לבוא ללימוד, נהג להצית בעצמו את האש בתנור כדי לחמם את האולם. תפילת שחרית התפלל יחד עם תלמידיו מתוך התלהבות גדולה. הוא דרש שהבחורים יתפללו במקומות קבועים ולא יתהלכו בזמן התפילה. בעניין זה נהג להסביר בדרך משל שכאשר אדם חוטב עץ קשה עליו להכות בגרזן כל הזמן באותו מקום כדי לבקע אותו[19]. לעתים ביקר באכסניות של הבחורים כדי להשגיח על לימודם ועל מעשיהם מחוץ לכתלי היכל הישיבה. למרות טרדותיו המרובות לא נעדר משיעוריו. לפעמים היה חוזר עייף מהדרך לאחר ביקוריו באחת הקהילות מחוץ לעיירה והיה בא ישר לבניין הישיבה לתת את שיעורו. בקיץ בימי החום הלוהטים היה יושב בגן בצל האילנות במדרון ההר ומאות תלמידיו יושבים סביבו בחצי גורן והרצה את שיעוריו לפניהם.

רבי מנחם מנדל ניהל קורוספודנציה ענפה בענייני הישיבה עם אישים בארצות רבות. הישיבה זכתה בהכרה רשמית מטעם ממשלת רומניה והיתה רשומה במשרד החינוך תחת מספר מיוחד.

14. אלפסי, שם עמ' 255, וראה שערים תשכ"א, י"ג טבת (1.1.61). באלה אזכרה, שם, נאמר שבישיבתו למדו שלש מאות בחורים. מפי תלמידיו נאמר לי שהיו עליות וירידות במספר התלמידים במשך השנים.
15. ראה הבחור, תרפ"ט שנה ב, חוברת ו עמ' מ"ט. נאמר שם שהרב נסע לשלושה שבועות לצ'כיה לקבץ כספים כדי לבנות בית בן שתי קומות ובו יהיה בית מדרש לבחורים בית תבשיל וגם חדרי שינה לבחורים עניים "שיהיה להם בית מושב לחינם כמו ישיבת חכמי לובלין", וראה שערים תשי"ד, י"ד טבת (20.12.53).
16. הישיבה, תרפ"ט שנה א, קובץ ב, כסלו עמ' כ: "בית המזון מתנהל יפה ובדייקנות התלמידים מקבלים שם ארוחתם שלש פעמים ביום ביד רחבה ובחינם". הוא השגיח בעצמו על טיב האוכל ולעתים חילק בעצמו את האוכל לתלמידיו. ראה שערים תשי"ד שם.
17. ראה הבחור תרפ"ט, שם. שערים תשי"ד י"ד טבת; שערים תשט"ו, י"ג טבת.
18. מפי תלמידו המובהק ר' דוד אפל.
19. מפי תלמידו הרב יצחק רייך.

האדמו"ר הרהגה"צ רבי מנחם מנדיל האגער זצ"ל

ישיבת "בית ישראל" תרפ"ה

במרכז האדמו"ר. לידו מנהלי הישיבה

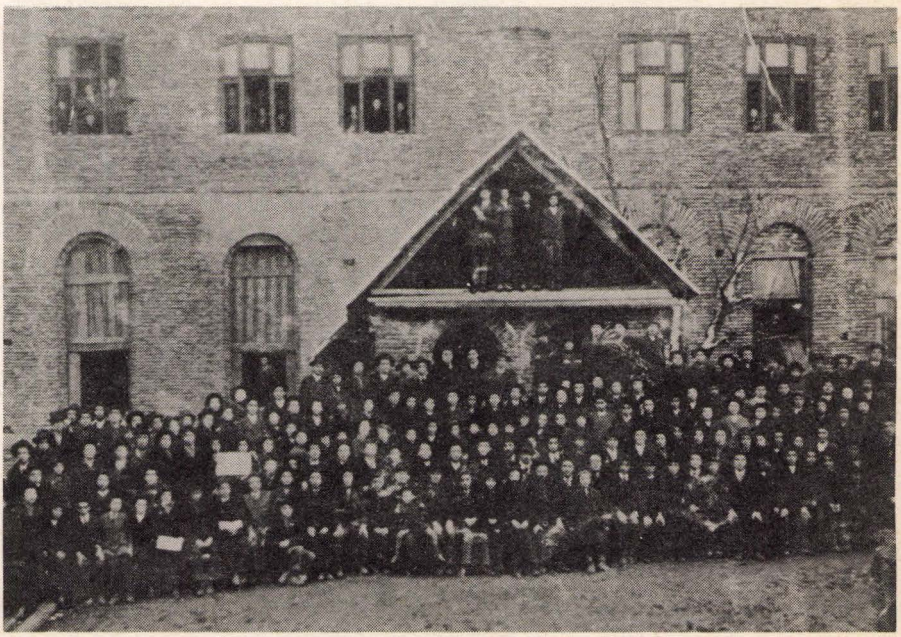

ישיבת "בית ישראל" (התמונות בידי הרב יצחק רייך ור' דוד אפל)

ישיבת "בית ישראל" תרצ"ז (התמונה בידי משפחת פוגל ירושלים)

בחורי ישיבה פעילים באגודת ישראל (התמונה בידי הר"ר ש. י. גרוס)

תלמידי הישיבה היו מחולקים לארבע קבוצות לימוד בהתאם לרמת ידיעתם של הבחורים[20]. בקבוצה הראשונה למדו רק שיעור פשוט, היינו גמרא ורש"י ודלגו על התוספות. בקבוצה השנייה למדו שיעור פשוט עם תוספות ומעט שולחן ערוך יו"ד ואו"ח. בקבוצה שלישית למדו מלבד שיעור הפשוט והתוספות גם שלחן ערוך יו"ד עם פרי מגדים. בקבוצה הרביעית העמיקו בשיעור הפשוט והוסיפו עליהם מפרשים, ואת שלחן הערוך יו"ד למדו לא רק עם פרי מגדים ושו"ע או"ח לא רק עם מחצית השקל אלא הוסיפו גם את בית יוסף והב"ח. בשעת לימוד שלחן הערוך התעמקו במקורות השונים, במשנה, בגמרא, במפרשים השונים, בפרי מגדים וכו'. שיטה זו באה למלא את מקומו של לימוד הסוגיא שהיה מקובל ללמוד בישיבות הונגריות אחרות. רבי מנחם מנדל נהג לצטט בעל פה את שדה חמד בציינו את הדף המדוייק שממנו הביא את דבריו. הוא השתדל לבדוק אם התלמידים הבחינו בשיטות ובגישות השונות של המפרשים כגון הרשב"א, הריטב"א ופני יהושע. את לימוד שלחן הערוך היה מחלק למחזור של ארבע זמנים ותוך תקופה זו הצליחו להקיף את רוב החומר העיקרי. ללימוד השיעור הפשוט הוא בחר מסכת מיוחדת בגמרא, שתהיה מקבילה פחות או יותר לחומר דומה שנלמד בשיעור השלחן ערוך.

את השיעור בשלחן ערוך נהג ללמד בימים א—ד לפני הצהריים בשעות 11—1.30, ואת השיעור הפשוט לימד באותם הימים בשעות לפנות ערב משעה 5 עד 7. בתקופות שונות לימד את השיעור הפשוט הדומ"ץ ר' דוד ווייס. בהעדרו של האדמו"ר ניתנו בד"כ השיעורים ע"י בנו הרב ר' ברוך הי"ד.

בעוד שבזמן השיעור בשלחן ערוך העמיק בסוגיות הש"ס ובדברי פלפולים הרי שבשיעור הפשוט לימד בדרך הפשט והדגש היה על הספק חומר רב ורכישת בקיאות. הוא האמין שאם ילמדו חומר רב ככל היותר ישאר בזכרונם של הבחורים חלק ניכר של החומר הנלמד. הוא נהג לומר, שאם לא מבינים את החומר על בוריו בדפים הראשונים ודאי יבינו אותו לאחר לימוד הדפים הבאים. מבחינה פדגוגית חשוב היה, שהתלמידים יחושו שהם מתקדמים ומספיקים ללמוד חומר רב. מסיבות אלו למדו באויבר וישעווע כל שבוע מששה עד שמונה דפים של גמרא, בעוד שבישיבות הונגריות אחרות למדו שניים שלושה דפי גמרא בלבד. במשך "זמן" אחד הספיקו ללמוד 70—80 דפי גמרא.

המטרה העיקרית של הלימוד באויבר וישעווע היתה "לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא", כי הרב רצה להקים דור של רבנים ומורי הוראה. מספר גדול של תלמידים הוסמכו על ידו והיו לרבנים בערי מולדתם.

לישיבתו של האדמו"ר היתה מגמה חסידית ורצה שהבחורים ילכו כל יום למקוה, יתפללו עם "גרטיל" על מתניהם, יבואו לשלחנו להאזין לדרשותיו ולדברי חסידות. לפני מתן השיעור היה מלמד כרבע שעה דברי מוסר מתוך ספר מסילת ישרים או חובת הלבבות, אולם בשיעור עצמו למרות היותו אדמו"ר חסידי נמנע מלעסוק בענייני חסידות.

הבחינה על חומר הלימוד נערכה ביום ששי לפנות בוקר החל משעה 4. הוא רצה

20. מפי ר' דוד אפל.

כתב הסמכה לסופר סת"ם והיתר הוראה שנתן האדמו"ר לתלמידו הר"ר הרציל פוגיל ז"ל

בזה להביא את הבחורים לכך, שיהיו ערים במשך כל הלילה, ישננו את החומר וגם יקיימו מצוה מיוחדת של לימוד "ליל ששי". הבחורים קיבלו תעודה עם ציונים בצורת הערות: "מוסיף והולך", "חכם לכשירצה", "לנחת", "לתפארת" וכו'. בחורים שהתרשלו בלימודם ולא הצליחו בבחינה נקנסו ולימים אחדים נשללה מהם הזכות לקבל "כרטיסי לחם" חינם. לפעמים היה נוזף בתלמיד בעדינות ונזהר שלא להוציא מפיו דברים קשים מדי. לפעמים היה אומר לתלמיד "אתן שיהיה לך יוצר אור" בעוד שהתכוון ל"בורא חושך", או שהיה אומר, אגרום שיהיה לך "אור בעיניים" בהתכוונו "לחושך בעיניים". לפעמים הטיל על בחורים ותיקים שיבחנו את הצעירים. בחורים מובחרים הוזמנו להיות נוכחים בדין תורה, כי בדרך זו רצה להקנות להם את ההוראה הלכה למעשה.

כאשר ראה שצעירים רבים נסחפים עם זרם הציונות החילונית החל להיות פעיל למען אגודת ישראל כמשקל נגדי. הוא עודד את תלמידיו לעלות לארץ ישראל וציפה ליום שיוכל לעלות בעצמו. את תלמידיו שבאו להפרד ממנו היה מעודד ומציע להם שיתישבו בכפרים ולא בערים[21].

האדמו"ר ר' מנחם מנדל ותלמידיו הוציאו לאור באויבר וישעווע ירחון תורני בשם "דגל התורה"[22]. הירחון שימש כאכסניה לחידושי הלכה, פלפול ואגדה של רבנים, תלמידי חכמים ובחורים. הגליון הראשון הופיע בשנת תרפ"ב ויצא לאור במשך שנים אחדות תוך הפסקות אחדות. לאחר הפסקה ממושכת יותר הופיע מחדש בשנת תרצ"ז במארגרטן בעידודו של הרבי מאויבר וישעווע.

עבודתו הרבה של האדמו"ר והשמועות על רדיפות היהודים בידי הנאצים ובעלי בריתם ההונגרים התישו את כוחותיו והשפיעו על מצב בריאותו. בי"ג טבת תש"א בגיל חמישים ושש החזיר את נשמתו לבוראו.

בנו ר' ברוך הי"ד מילא זמן קצר את מקום אביו וניהל גם ישיבה עד שהשלטונות ההונגריים עצרוהו והובילוהו למחנה של עצירים פוליטיים בשלגו טוריין ונספה על קידוש השם. בנו השני ר' חיים יהודה מאיר עזר גם כן לאביו בניהול הישיבה ולאחר פטירת אביו ומעצר אחיו מילא את מקומם. בזמנו כמעט שלא היו בחורי ישיבה בעיירה. בשנת תש"ד הובל עם בני קהילתו לאוישביץ ושם שמר על צלם אלקים במסירות נפש עד לרגע שחרורו. לאחר המלחמה שהה זמן מה בשוודן ושנים אחדות בארצות הברית עד שעלה לארץ ונפטר בה[23].

תלמידיו של האדמו"ר ר' מנחם מנדל הוציאו לאור את ספרו של רבם "שארית מנחם"[24], בו דברי תורה ואמרותיו. החומר שבספר נערך ע"פ רשימות קצרות אשר האדמו"ר רשם לפניו. תלמידיו הקימו גם ישיבה לזכר רבם ובנו בתל אביב בשם "תפארת מנחם ואוהל מאיר". תורתו וחסידותו של האדמו"ר מאויבר וישעווע ממשיכות להדהד בארץ בקרב תלמידיו וחסידיו מעריצי בית ויז'ניץ.

21. שערים תשט"ו, י"ג טבת, עמ' ז.
22. ראה צילום שער הירחון להלן. על הופעת הירחון מסופר בהבחור תרפ"ח, סיון עמ' ט"ו; הישיבה תרפ"ט כסלו עמ' כ.
23. אלפסי שם, עמ' 300—305.
24. שארית מנחם, בני ברק תשל"ד. וראה בקורת על הספר מאת יהודה נחשוני, שארית מנחם, בעתון שערים תשל"ה א' כסלו.

Czenz. Dr. Wieder/Sighetul M.

Anul 2 „DEGEL HATORA" No. 3

Z 43732

ג׳׳ה א׳׳ווישא בסיון תרפ׳׳ה שנה שני׳׳ חוברת שלישית

מכתב חדשי

דגל התורה

תורת העולה עולת חודש בחדושי׳׳ הלכה, פרקול, ואגדה, ושאלות חדשות הלעומדות על הפרק אשר יבואו תחת דגל התורה מרן ורבנן גאוני וגדולי וחכמי דורינו שליט׳׳א יו׳׳ל תחת השגחת מרן הגאון הגאדר בקודש מו׳׳ה מנחם מענדיל שליט׳׳א אבד׳׳ק ור׳׳מ דשה

לעבורך
הרב ר׳׳ יחזקאל ווידמאן נ׳׳י
חונק׳׳ק קיפעכל י׳׳ו
השומל ע׳׳י מנהלי הישיבה הקדושה

כתובת (לדרושם) לעניני מערכת וחנהגה:
Redacție și administrație
„DEGEL HATORA"
Vișăul de sus — România

מחירו לשנה 120 לע׳׳ב בשעדיו 30 בע׳׳ב ובאמעריקא דולר וחצי בכל ערך זה לשאר ארצות וכן למחצה ולרבע שנה.
מחיר המודעות לפי גודל השטח

שפתי משכנית הרועים וישנים

תשובה מהגאון רשכבה׳׳ג בעהמח׳׳ס שרת אמרי יושר — להעורך.

ב״ה סימן כ״א (״משך מסי׳ י״ה)

אמנם לע״ע נגוף קדרת הרמ״ק ז״ל דגזרו קנעג יסכח ולח יעילמנו עוה בכך הח גם לם יסי ונזיד מחי״ב ולח יעילמנו כיון דעשיקרא נתנו על דעת מלח יבח בידי ביטול ו״ב לח כמחייב מלי״ב ובין דלם עשה בהחלם ומ״ב מ״ך יחחייב מלי״ב ח״ב מך בשעשה כן בשוגג לח עביד מיקורלח בכל ענ״ח והוי גזירת לגזירת. וי״ל דדעת הרמ״ק ז״ל דוקבל דעי ועוק מלורת דגם ובמבל חייב רק בל הוקשה שעוקה בחילה דהייבו הקוקים על החנורי, רק דלם יעילמו ומילקי ומחנורי ביטל החיקור לוחרת, לחבל בכלי חולילו עבדי לעפרע על החקוקים בחנור וכמו זורע וכדעת הרמ״ק ז״ל בשבח בא דבשיטת כי׳ דבוקבל לה שבגוך בחול חייב כיון בזורע דסחיוב הוח בעת הקעוקה לוקוקם קעוקבל סם ובמולילו מחי״ב גם בזורע בשור והדדיים עתיקין ואחלכתי בזה בחשובה בקבלי מוהרי יוסי קי קל״ב עש״ב. וי״ל דגם הרח״ם ז״ל דמיים בוגך ישבה בוקבל דבקעוקה גופה חייב בוקבל בחוקן אם בח מח״ב לידי ביטול חפי בחול והשמח אם יסי וגזיד מחי״ב ולח יעילמנו עשה חייב על הוקשה בשעשה בחילה ואם יקבח יסי אהב ואייב חעילה, וכי רק״ח ורוגיש נרלה דבקבלי דוקבל הייבו בשגוך בשבח עיי ועשה בשעוקים ועביד עיקר חייבו הוא בעת שבגוך בשבח ומ״ב בין שבשעת ועשה הקעוקה עשה עיד לחולילו לה אם לח יעילמנו מחי״ב בזגיד לח יחחייב בכלל הבשוגג אלין

שער של הירחון "דגל התורה"

ישיבת "בית ישראל"
אויבערווישא יצ"ו.

No

Jesiweth Beth Israel
Unter leitung d. Ehrw. Mendel Hager
- dotn. d. Ehrw. GROSSRABBINER aus WIZNITZ -
Oberrabbiner zu
Vişeul de sus. (Rumänien.)

Weltberühmtester-Verein für Ausbildung u. vollständiger Aus-hnitung von Kriegswaisen, in u. Ayesundischer armen israelitischen Studierenden in Talmud. und Kaufmännischen Wissenschaften.

Gründungsjahre 1903.

Postcheque-Konten:

Prag	No.	79 611
Karlsruhe	"	708.10
Warschau	"	190.561
Budapest	"	59 536
Wien	"	

Telegramm Adr.
Rabbiner HAGER

כת ראשונה ושני מבחורי ישיבתינו עירשטע א' צוויטע כראספע.

מכתב של האדמו"ר אל הרב צירלזוהן מקישנייב, בו הוא מבקש את עזרתו לישיבה
(המכתב בבית הספרים הלאומי במחלקת כ"י)

Președintele Comunității Israelite din Iași
Dr. Iosif Rosenzweig

Secretarul Comunității
Salamon Mozes

מזכיר הקהילה

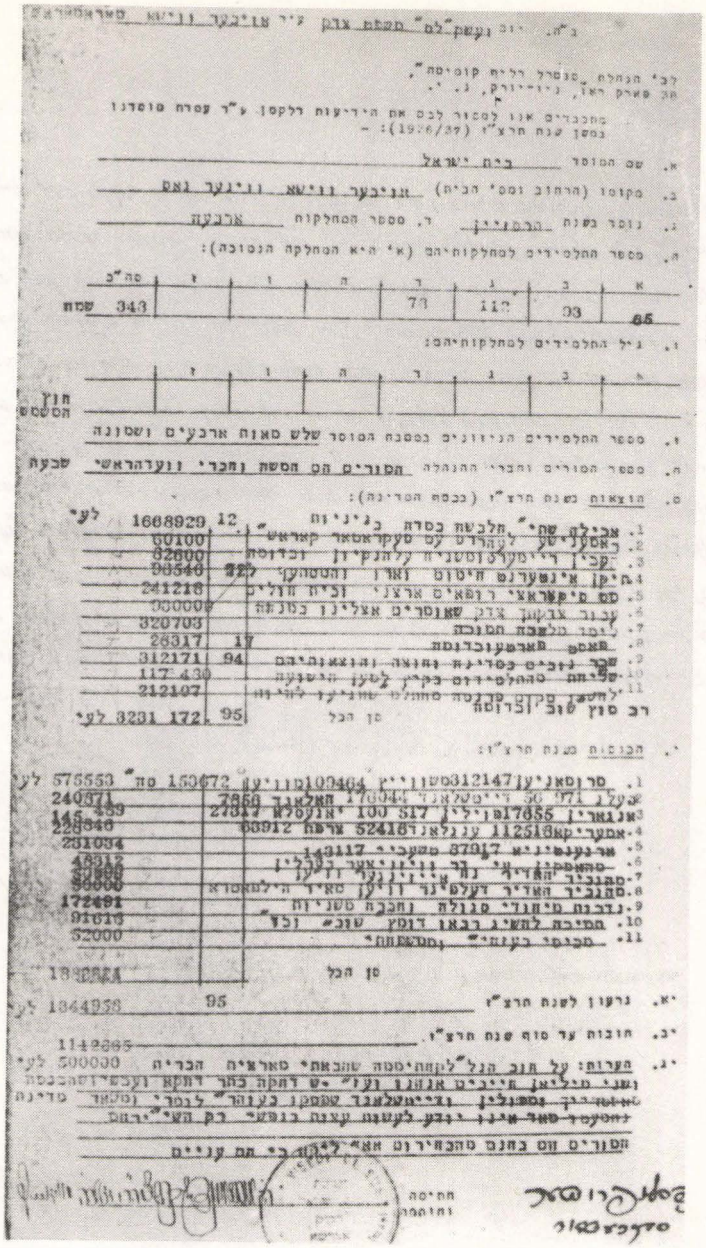

דו"ח על הוצאות והכנסות של הישיבה (תרצ"ז)

פרק מ״ג

ישיבת סיגט

בעיר סיגט (בהונגרית: Máramarossziget, ברומנית: Sighet) שעל חוף הנהר טיסה היתה הקהילה היהודית השנייה בגודלה לאחר מונקאטש. באיזור זה של מארמורש ישבו כבר יהודים בשנת ת (1640), אך הישוב היהודי גדל באיזור זה בעיקר לאחר גזירות ת״ח—ת״ט (1648—1649), כאשר שרידי חרב מפולין ואוקריינא נמלטו לכאן.

בית הכנסת הגדול הוקם בשנת תקצ״ז (1837), ובשנות השלושים של המאה העשרים היו בסיגט חמישה בתי כנסת גדולים ושנים עשר בתי מדרש שונים לתורה ולתפילה[1]. בשנים שקדמו לשואה מנתה הקהילה כ־12.000 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של 21.400 נפש בערך[2].

רבה הראשון של סיגט היה רבי צבי בן משה אברהם. הוא בא לסיגט מפולין וניהל מאבק נגד התנועה של יעקב פראנק (תקי״ט—1759)[3]. אחריו ישבו על כס הרבנות רבי חיים מאיר כהנא, רבי יהודה הכהן ורבי מנחם שטרן[4].

לאחר פטירתו של רבי מנחם שטרן נתקבל למלא את מקומו רבי אלעזר ניסן טייטלבוים זצ״ל בנו יחידו של האדמו״ר רבי משה טייטלבוים מאויהעל. לאחר שישב בסיגט כשש שנים עזב את המקום בשנת ת״ר (1840), ועבר לכהן כרבה של דרוהוביטש[5].

הקהילה בסיגט היתה מלאה תלמידי חכמים, דיינים, רבנים ואדמורי״ם. היתה שם תסיסה מתמדת וחברו בה יחדיו אהבת ישראל מצד אחד וחילוקי דעות בין פלגים שונים מצד שני. סיגט היתה אחד המבצרים החזקים ביותר של החסידות בהונגריה. כאן ישבו בכפיפה אחת חסידי קוסוב, חסידי ויז׳ניץ וחסידי בית טייטלבוים. בין המחנות השונים פרצו לפעמים חילוקי דעות חריפים.

1. M Zs. L., עמ׳ 573—574.
2. שם.
3. י. י. גרינוואלד, זכרון לראשונים, סאטמאר תרס״ט, עמ׳ 7 ואילך. הנ״ל, מצבת קודש, ניו יורק תשי״ב, עמ׳ 11—16. לכתיבת פרק זה נעזרתי גם ברשימותיו של י. י. כהן.
4. ראה בספריו של גרינוולד כנ״ל.
5. בסיגט פרצה בתקופתו מחלוקת גדולה בגלל השוחט ר׳ משה מקרטשינוב. ראה מצבת קודש עמ׳ 30, 34.

רבי יהודה מודרן זצ"ל

את הישיבה הראשונה בסיגט ייסד רבי יהודה מודרן. הוא נולד בשנת תקע"ט (1819) ובגיל צעיר למד כבר בישיבתו של החת"ס. לאחר מכן למד אצל רבי מאיר א"ש באונגוואר. בהיותו בן שמונה עשרה נשא לאשה את בתו של ר' שמואל זאנוויל מסיגט, שדאג לכל מחסורו כדי שיוכל לשבת יומם ולילה באהלה של תורה. לאחר נישואיו הקים ישיבה בה למדו כעשרים בחורי ישיבה. בין תלמידיו נמנה גם הדומ"ץ הידוע רבי שלמה טבק מחבר "ערך שי" ו"תשורת שי"[6].

האדמו"ר רבי יקותיאל יהודה טייטלבוים בעל "ייט"ב לב" זצ"ל

בשנת תרי"ח (1858) נבחר לרבה של סיגט האדמו"ר רבי יקותיאל יהודה טייטלבוים. הוא נולד לאביו רבי אליעזר ניסן בדרוהוביטש בשנת תקס"ח, וגדל על התורה והחסידות בבית סבו רבי משה טייטלבוים באויהעל. לאחר שנשא לאשה את בתו של רבי משה דוד אשכנזי אב"ד זלאטשוב כיהן ברבנות במספר קהילות, ובשנת תרי"ח נתקבל לרבה של סיגט[7]. מאותה תקופה ואילך ישבו האדמורי"ם לשושלת בית טייטלבוים על כס הרבנות בסיגט בזה אחר זה עד השואה. לאחר בואו לסיגט הקים

מצבות בעל "ייט"ב לב" ורעייתו הרבנית

6. זכרון לראשונים, עמ' 38—45 ; מצבת קודש, עמ' 36 (הערה 78), 39, 42 (הערה 10), וראה בעתון דער איד, י"ז כסלו תשט"ז.
7. מצבת קודש, עמ' 39—40.

ישיבה חסידית גדולה, שמנתה כ־200 תלמידים[8]. בספרו "שו"ת אבני צדק" הוא משיב לעשרות מתלמידיו, שבחלקם נעשו במרוצת השנים לרבנים מפורסמים. את תלמידיו לשעבר הוא מכנה בכינויי חיבה שונים וביחוד הוא מרבה לקרוא להם "אהובי תלמידי"[9]. אלפי תלמידיו שיצאו מישיבתו הפיצו את חסידות סיגט, יורשתה של חסידות אויהעל, ברחבי מאראמורש, טרנסילבניה והונגריה.

במסירות נפש דאג לכל תלמידיו ועיניו היו פקוחות על כל מעשיהם. נכדו מתאר את יחסו לתלמידיו כדלקמן:

"והי' להם לאב הרחמן ונשאם על כנפיו כאשר ישא האומן את היונק והשגיח עליהם בפרטיות שילמדו תורה בקדושה ובטהרה והשתדל למצוא עזרם סמוך לפרקם כמה וכמה אלפים הוציא על תלמידיו להיות צדיק מושיע להם בכל דרכם והי' פתחו פתוח בכל עת לתלמידיו ואף לקטן שבהם אשר הי' לו דבר הן בלימודיו הן בשאר צרכיו ובא אליו כבן לאביו וכמעט רגע לא הסיר דעתו מהם חקר ודרש בכל עת אחרי התנהגות תלמידיו בביתם בינם לבין עצמם ופ"א אמר לתלמידיו באמצע לימודו האם תדמו כי לא אדע מה מעשיכם אף בהסתר... הלא פניכם תענה ותאמר אף הרהורי לבבכם, כי הוא חרוט על צורתכם וקורא אני מעלליכם מעל פניכם... וכל התלמידים כשמעם דברי קדשו אחזם רעדה ופלצות יבעתוהו אשר כבשו כולם פניהם בקרקע מגודל הבושת מפני רבם הקדוש... ומיד התחיל להביט בהם בפנים שוחקות וצהלו פניו אשר שמחו וגילו ברעדה תלמידיו היקרים"[10].

רבי יקותיאל יהודה נפטר בשנת תרמ"ג. מלבד ספרו "שו"ת אבני צדק" נתפרסמו ספריו הנקראים בשם "ייט"ב לב" ו"ייטב פנים".

האדמו"ר רבי חנניה יום טוב ליפא טייטלבוים בעל "קדושת יו"ט" זצ"ל

לאחר פטירת בעל "ייט"ב לב" מילא את מקומו בנו רבי חנניה יו"ט ליפא. הוא גדל והתחנך בבית אביו. כמו כן נהג לנסוע לצאנז להסתופף בחצרו של בעל "דברי חיים". הוא מרבה לצטט אותו בספריו וראה את עצמו כתלמידו.

לאחר נישואיו היה רב בקהילת טעטש, ולאחר מכן נתקבל כרב ואדמו"ר של סיגט. מספרים, שאביו בעל "ייט"ב לב" כינס לפני פטירתו את מנהיגי קהילת סיגט ואמר להם שבנו רבי חנניה יו"ט ליפא יהיה היורש המתאים ביותר למלא את מקומו. ברצותו לשכנע את בני קהילתו בצדקת דבריו אמר להם בדרך משל: "רק הגנן שנטע את עצי התומר יודע איזה אילן מתאים ביותר לפרדס נאה זה" (הגנן = הוא עצמו, עצי תומר = משפחת טייטלבוים, הפרדס הנאה — סיגט).

רבי חנניה יו"ט ליפא הקדיש תשומת לב רבה לחינוך ילדי ישראל. כאשר ניסו השלטונות להקים בתי ספר עממיים במאראמורש במקום החדרים הקיימים דחה את

8. מאיר יונגר, "הישיבה בסיגט" בירחון הישיבה, סאטמר שנה א, קובץ ד, שבט תרפ"ט, עמ' ל"ז.
9. שו"ת אבני צדק, למברג תרמ"ה, חלק או"ח, סי' ד, ל, מ"ח, נ, נ"ד, ס"ב, ע"ד, צ"א; חלק יו"ד, סי' י"ב, י"ד, ט"ו, כ"ד, ל"ה, נ, נ"ז, נ"ט, ס"ו, ס"ז, ס"ט, ע"ב, ע"ו, פ"א, פ"ז ועוד.
10. ראה בהקדמה לישמח משה על נו"כ לרבי משה טייטלבוים, מ' סיגט תרס"ו, בהקדמה "תהילה למשה", עמ' ו. ראה תיאורים דומים בהקדמה לשו"ת אבני צדק.

ההצעה ונלחם בתוקף להשאיר את סדרי החינוך הקיימים על כנם[11]. בזמנו התרבו ספסלי בית מדרשו, ובישיבתו למדו כ־300 בחורים[12]. מישיבתו יצאו אלפי חסידים, רבנים ובעלי בתים תלמידי חכמים יראי שמים.

בדרשותיו יצא נגד אלה שרצו להדמות אל אומות העולם. הוא דרש מן הציבור שישמרו על לשונם ועל לבושם היהודי. לדעתו טעות היא לחשוב, שההידמות לגויים מבטלת את שנאת ישראל, ההפך הוא הנכון, היא רק מחזקת את שנאת ישראל "והשומר נפשו ירחק מהם ולא יתדמה להם לא במלבוש ולא בלשון" (קדושת יו"ט, סיגט תרס"ה, לפרשת יתרו, דף נ"ט). הוא היה אחד מראשי המדברים בלשכה האורטודוקסית בבודאפשט, ודבריו היו מכריעים בכל אסיפה. על גדולתו ופרסומו כתב י. י. גרינוולד כדלהלן:

"מי האיש ממזרח שמש עד מבואו אשר לא שמע את שם הגדול בענקים הזה... אשר מלפני שמו רגזו וחלו כל אנשי המדינה וחוצה לה. הוא הגבר אשר אש דת תוה"ק תוקד תמיד על מזבח לבבו הטהור כגבור מזויין הי' מוכן תמיד ללחום מלחמת ה' ולהרים הדת על תילה לבצר חומותיה על היסודות אשר יסדו הראשונים, ראש המדברים בכל מקום. כאשר נסע למקום מביתו, תהום כל מקום בואו ויאספו אנשים למאות ולאלפים ולקבל ברכתו ולראות נועם זיו קדושתו. לא נשא פני איש, בכל מקום אשר דבר נפל ביעקב ובישראל"[13].

עשרים ואחת שנה ישב על כס הרבנות בסיגט ונפטר ביום ב בערב ר"ח אדר תרס"ד. על מצבתו רשום בין השאר: "מילא את מקום אביו ביראה ובישיבה והעמיד תלמידים חביבים וישרים". אחרי פטירתו פרסמו בניו את ספרו "קדושת יו"ט על התורה".

האדמו"ר רבי חיים צבי טייטלבוים בעל "עצי חיים" זצ"ל

בשנת תרס"ד נבחר לרבה של סיגט רבי חיים צבי בנו בכורו של בעל "קדושת יו"ט". הוא היה רבה הרביעי של סיגט משושלת בית טייטלבוים. האח הצעיר יותר התפרסם לאחר מכן כאדמו"ר ורבה של סאטמר.

רבי חיים צבי גדל והתחנך בישיבת אביו. לאחר שנתקבל לרבה של סיגט נהרו אליו חסידי ותלמידי סיגט. את רבנותו ניהל ברמה, והמשיך לטפח את שיטת החסידות של סיגט, שהיתה מזיגה של תורה וחסידות, גאונות ואדמו"רות.

הוא היה בעל הופעה נאה ומרשימה. חסידיו ותלמידיו שזוכרים אותו אומרים ש"פניו קרנו מזיו השכינה, וקלסתר פניו היה דומה למלאך ה' צבאות". כאשר ניהל את ה"שלחן" שררה דומיה של קדושה. במשך כל זמן הסעודה ישב ישר. את כף האוכל קירב אל הפה בלי לכופף את גופו. החסידים ראו בכך רמז, שאינו רוצה לסגוד לאוכל[14].

11. ראשי גולת אריאל, עמ' כ"ז.
12. הישיבה, שם.
13. זכרון לראשונים, סאטמר תרס"ט, עמ' 36.
14. ראה בעתון מרמרוש—סיגט, ניסן תשכ"ו, גליון 26, עמ' 1—2. פרטים נוספים אודותיו ועל ישיבתו שמעתי מפי תלמידיו ר' מאיר יונגר, ר' מאיר טבק ור' יוסף וידר.

תעודת מורינו לתלמיד הרה"ג ר' משה רייך, אח"כ אב"ד מדיאש
(התעודה בידי בנו הר"ר יצחק רייך ירושלים)

מכתב של בעל "עצי חיים" אל הרב צירלזוהן רבה של קישיניב
(המכתב במחלקת כ"י של בית הספרים הלאומי)

בישיבתו למדו 250—300 בחורים[15] בחלקם אכלו "ימים" והשאר אכלו במנזא. כל בחור קיבל גם מהנהלת הישיבה כרטיסי מזון לככר לחם ליום. בחורים שלא נבחנו במועד נקנסו ונשללה מהם מנת הלחם היומית שניתנה בחינם.

בעל "עצי חיים" היה דייקן בזמני לימודיו עם בני הישיבה. בשעות אחר הצהריים לימד שיעור פשוט כשלושה דפי גמרא לשבוע עם רש"י ותוספות. בשעות לפני הצהריים לימד שיעור עיון בין השעות 11—1. למרות היותו טרוד בצרכי הציבור היה מופיע לשיעוריו בדייקנות ללא איחור וללא חיסור. בראשית זמן הלימוד היה שואל כל תלמיד חדש את שמו ואת שם עירו. לאחר מכן זכר כל אחד מהם בשמו.

את שיעוריו היה פותח במשנה או בקטע של גמרא ומיד צלל לים של חידושים ופלפולים חריפים. בשיעור עיון עמד על דברי המהרש"א, המהר"ם, קצות החושן, מהר"ם שיף ואחרים. ביחוד היה מדגיש את דברי פני יהושע. בשיעוריו היה משלב גם פסקי הלכות או תשובות, שהוא עצמו היה משיב לשואליו. הבחורים שהשתתפו בשיעורים אלה היו ברובם בחורים גדולים ומופלגים בתורה. הם בא לסיגט לאחר שלמדו במשך שנים רבות בישיבות אחרות ורצו בסיגט לספוג חסידות וחריפות. בחורים צעירים לא באו לשיעוריו, כי לא הבינו את דבריו. הם שיננו את חומר לימודיהם באכסניות עם ה"חזר בחור" שלהם.

יחסו אל תלמידיו היה בבחינת "לא הקפדן מלמד" ותמיד היתה רוחו טובה עליו. פעם פתח את שיעורו בקושיה, ותלמיד הגיב באומרו: "מורי ורבי, קושיה זו מופיעה כבר במהרש"א?". השיב לו: "ומה בכך גם אני יכול להיות המהרש"א"[16]. פעם נכנס למנזא וראה שאחד הבחורים אוכל, ובו בזמן מעיין בספר. ניגש אליו ואמר לו: "האם בשעת האוכל הנך לומד או בשעת הלימוד הנך אוכל?", עוד מספרים תלמידיו, שפעם כאשר לימד שיעור באורח חיים באו והודיעו לו שאדמו"ר אחד מחוץ לעיר בא לבקרו. מיד הפסיק את לימודו ואמר לתלמידיו בבדיחותא: "עלי להפסיק ללמוד הפעם, אחרת יאמרו עלי שאינני אדמו"ר, כי מקובל לומר שאדמו"רים אינם לומדים ועוסקים כל הזמן בחסידות".

הבחורים הביטו בו בגיל וברעדה. כל אחד היה מאושר לעמוד במחיצתו, לשרתו ולהיות מנושאי כליו. הבחורים הצעירים התקרבו אליו בסוף התפילה ועמדו לידו וציפו לזכות במצוה לקפל את טליתו או את תפיליו. כאשר ראה שבחור מסויים התאכזב, כי לא עלה בידו לשרתו במשהו, פיצה אותו ונתן בידו ספר או חפץ אחר שיקח לביתו. מלבד האושר לעמוד במחיצת האדמו"ר חש כל בחור חרדה של קדושה.

הוא היה בעל זכרון נפלא. תלמידיו אומרים שכל דבר שלמד פעם לא שכחו לעולם. לעתים היה זוכר שיחות שניהל עם אנשים ורבנים עשרים שנה לפני כן. הוא השאיר אחריו את ספרו "שו"ת עצי חיים", "עצי חיים" על מסכתות הש"ס, ו"עצי חיים" על המועדים. בספרו שו"ת עצי חיים הוא משיב מספר תשובות לתלמידיו ומכנה אותם "אהובי תלמידי"[17].

בהיותו בביקור אצל חסידיו בעיר קליינוורדיין חש פתאום ברע ונפטר בו' בשבט תרפ"ו בגיל ארבעים וחמש שנים בלבד.

15. בעתון מרמרוש—סיגט, שם, ובירחון הישיבה, שם.
16. מפי אחד מתלמידיו.
17. שו"ת עצי חיים, סיגט תרצ"ט, חלק או"ח סי' ב ; חלק יו"ד סי' ה, י"ז.

האדמו"ר רבי יקותיאל יהודה טייטלבוים זצ"ל הי"ד

במרכז הרה"ג ר' יקותיאל יהודה גרוס זצ"ל הי"ד

האדמו"ר רבי יקותיאל יהודה טייטלבוים זצ"ל הי"ד והדומ"ץ רבי יקותיאל יהודה גרוס זצ"ל הי"ד.

לאחר פטירת בעל "עצי חיים" הוכתר לאב"ד סיגט בנו רבי יקותיאל יהודה בהיותו רק בן ארבע עשרה שנים[18]. שלושה רבנים עמדו לעזרתו וביחוד סייע בידו קרובו הדומ"ץ רבי יקותיאל יהודה גרוס. ככל שגדל ריכז בידו רבי י. י. טייטלבוים יותר ויותר את ענייני הרבנות והאדמו"רות. הוא הוציא לאור חלק מספרי "עצי חיים" של אביו וכתב להם הקדמה. המוני חסידים שנהרו אל אבותיו בעבר באו כעת להסתופף בחצרו בסיגט והאזינו לדרשותיו המרתקות. כשהתבגר ניהל יחד עם רבי י. י. גרוס את הישיבה.

בשנת תרפ"ח הקים את הישיבה מחדש הדומ"ץ רבי י. י. גרוס, שהיה קודם לכן אב"ד בערבעשט. הרב גרוס הנהיג בישיבתו שיטת לימוד ע"פ מתכונת של "תורה עם דרך ארץ". הרב גרוס קיבל תמיכה לישיבתו מ"עזרת תורה", מה"סנטראל רליף קומיטי" ומ"קרן חבקין" שבארצות הברית. ביחוד תמך בישיבה ר' ישראל וייס, נשיא חברה קדישא בסיגט.

על פי תקנות המוסד נקבע, שבחור שלמד במשך שנים אחדות בישיבה והצטיין בלימודיו רשאי היה בגיל שמונה עשרה להתקבל ללימוד מלאכת האריגה שבמפעל של הישיבה. כשנתיים נמשכו לימודי המלאכה על בסיס של שש שעות עבודה ליום, ושאר שעות היום נועדו ללימודים. הבחורים שלמדו מלאכה היו חייבים להספיק ללמוד את כל השיעורים שלמדו שאר בני הישיבה: גפ"ת, פוסקים ומוסר. כל בחור קיבל שכר ארבעים אחוז מפרי עבודתו, ושכר ששים אחוז הנותרים של פרי עבודתו נשארו שמורים בקופת הישיבה עד לנישואיו. בשעת נישואיו קיבל כל בחור את הכספים שהצטברו בקופה בעבורו, ובכסף זה יכול היה לפתוח לו בית מלאכה לאריגה[19]. רבי י. י. גרוס חשב גם שרצוי שבחורי ישיבה ילמדו מקצועות נוספים כגון שענות וצורפות. בשנת תרצ"ח—תרצ"ט תיכנן הרב גרוס לקנות חלקת אדמה וללמד את תלמידיו חקלאות וביחוד גידול ירקות, פירות וגידול בהמות לצרכי חלב וחמאה. אולם תכנית זו לא יצאה לפועל, כי בינתיים פרצה מלחמת עולם השנייה. הרב גרוס אמר לנציגו של הרופא חבקין, שרצה לסייע לו בתכניותיו: "דבר חדש בעולם הישיבות ולא קל היה לי ללחום נגד הדעות של רוב בני דורי"[20]. ואמנם היו כאלה שהתנגדו לתכניותיו של הרב גרוס וכינו אותו "הרב האדמי", אבל הוא המשיך בתכניותיו כל עוד ישב בסיגט.

בישיבה למדו בשנים האחרונות לפני השואה כ־120 בחורים. כשליש מהם למדו מקצוע והשאר למדו לפי תכנית הלימודים הרגילה של הישיבה. השיעורים בגפ"ת התקיימו בשעות הבוקר לפני התפילה. שיעורים אלה כללו כשלושה דפי גמרא עם מפרשים לשבוע. מלבד זה למדו או"ח, יו"ד חומש ורש"י. במשך שעות היום שיננו הבחורים את חומר לימודיהם בבתי המדרש השונים שבעיר. רבים למדו בבית המדרש

18. מצבת קודש, עמ' 66, וראה "הרב יקותיאל יהודה טייטלבוים", אלה אזכרה, כרך רביעי, ניו יורק תשכ"א, עמ' 146—150.

19. שאר פרטי התקנון ראה במאמרו של מאיר יונגר, "הישיבה בסיגט", הישיבה, סאטמר, שנה א, קובץ ד, שבט תרפ"ט, עמ' ל"ז—ל"ח. פרטים נוספים שמעתי מפי ר' יהודה פרנקל ומפי ר' שמואל שפס.

20. מ. וישניצר, "חומר לתולדות הישיבות באירופה המזרחית", תלפיות, תשי"א (שנה ה), חוברות א—ב, עמ' 170—171, וראה מוסדות תורה באירופה, ניו יורק 1956, עמ' 551—553.

בשם "עצי חיים" ואחרים למדו בבית המדרש של הישיבה ובבתי מדרש אחרים. הבחינות התקיימו ביום חמישי כל שבוע. כאשר רבי יקותיאל יהודה טייטלבוים התבגר הוא לימד חלק מן השיעורים ובחן את התלמידים.

גישתו החינוכית של רבי י. י. גרוס לתלמידיו היתה לפי הפסוק "חנוך לנער על פי דרכו". מכל בחור ובחור היו לו דרישות שונות בהתאם ליכולתו. מבחורים מוכשרים ומופלגים דרש ידיעות רבות ומעמיקת יתר. את הבחורים הפחות מוכשרים ניסה לקרב ולעודד את רוחם בלימודים. הבחורים נהגו ללכת בשבתות ובחגים ל"שלחנו" של רבי י. י. טייטלבוים. היו גם שהלכו ל"שלחנם" של אדמורי"ם אחרים בעיר. כך התחנכו בחורי ישיבת סיגט לתורה, לחסידות ולמלאכה.

בשנים תש"ב—תש"ד עברו על רבי י. י. טייטלבוים ימים קשים ביותר. הוא נעצר על ידי המשטרה לאחר שהלשינו עליו, שבביתו מסתתרים פליטים שרידי חרב שנמלטו מפולין ומאוקריינה. לאחר מאמצים רבים שוחרר ממאסרו. במרוצת הזמן השתלטו הגרמנים על הונגריה וכל יהודי סיגט הועברו לגיטו. מן הגיטו הועברו שני הרבנים רבי י. י. טייטלבוים ורבי י. י. גרוס עם שאר בני הקהילה לאוישביץ ונספו שם על קידוש השם ביום כ"ה באייר תש"ד. הי"ד.

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם ניהל בסיגט ישיבה עם מספר תלמידים גם רבי יוסף ליכטנשטיין. באחת מדרשותיו הפתיע את הציבור שבבית מדרשו באמרו, שאין ליהודים תקוה בגולה ויש להקים מדינה יהודית. דבריו היכו בתדהמה את הציבור החסידי בסיגט, אך הוא המשיך להשמיע את דעותיו[21].

ישיבה נוספת התנהלה בסיגט על ידי האדמו"ר רבי אליעזר זאב רוזנבוים מקרטשיניף זצ"ל הי"ד. הוא היה תחילה רב ואדמו"ר בנדבורנא ובקרטשיניף, ובסוף מלחמת העולם הראשונה עבר לסיגט. אע"פ שהיה טרוד מאוד עם חסידיו קיים ישיבה, שלמדו בה 30—40 בחורים ואברכים. הלימודים לא היו כאן סדירים כמו בשאר הישיבות, אלא למדו כאן לשם שמים בלבד. מספרים שפעם עבר בעל "עצי חיים" ליד בית מדרשו ואמר: "מבית מדרש זה יוצאת תורה לשמה"[22]. עיקר התעניינותו של האדמו"ר מקרטשיניף היתה בתלמידיו ובחסידיו העניים. הוא נהג לומר: "הגבאים ידאגו לעשירים ועלי לדאוג לעניים". בחורים אחדים אכלו "ימים" והשאר סעדו על שלחנו של האדמו"ר יחד עם עשרות חסידים. חלק מן השיעורים לימד רבי שמואל שמעלקא מביטשקוב. בכ"ז באייר תש"ד הובל הרבי מקרטשיניף עם שאר בני קהילתו לאוישביץ ונספה שם על קידוש השם. הי"ד.

לאחר המלחמה חזר לעיר מולדתו הרה"ג רבי משה טייטלבוים שליט"א, בנו השני של בעל "עצי חיים". בין שתי מלחמות העולם הוא היה רב בזנטא וניהל שם ישיבה. בבואו לסיגט לאחר המלחמה, ראה את החרבן הגדול שעבר על עיר אבותיו והחליט להגר לארצות הברית. שם הקים תחילה את בית מדרשו בשם "עצי חיים" בויליאמסבורג, ולאחר מכן העתיק את מקום מושבו לבורו פארק. במקום שבתו החדש הקים בית מדרש מפואר ומקום לישיבה ולכולל אברכים.

21. מצבת קודש, עמ' 62.

22. ש. רוזמן, ראשי גולת אריאל, עמ' קע"ח. פרטים נוספים שמעתי מפי ר' יצחק גולדבלט (ירושלים).

מימין מצבת בעל "קדושת יו"ט" ובאמצע מצבת הרבנית חנה ע"ה

במרכז מצבת בעל "עצי חיים" (התמונות בידי ר' דוד מרקוביץ)

פרק מ"ד

ישיבת רוסקובה

הכפר רוסקובה שבמחוז מאראמורש נמצא בקרבת שפך הנחל ויסקבה לתוך הנחל וישא. היהודים הראשונים באו לכאן כנראה מגאליציה בסוף המאה ה־18 למניינם. במרוצת השנים הלך וגדל מספרם, עד שבתקופה שלפני השואה מנתה הקהילה היהודית כארבע מאות משפחות שהתגוררו בקרב אוכלוסיה רוסנאקית (אוקריינית)[1]. היהודים היו חקלאים, פועלים שכירים, חנוונים ואחדים מהם היו סוחרי עצים וסוחרי תבואות. בתחילה לא היה רב מיוחד לקהילה, כי אם רבה של קהילת ריזבליה מילא את כל צרכי הרבנות של רוסקובה. במרוצת השנים בחרו בני קהילת רוסקובה דומ"ץ משלהם, ובשנות העשרים למאה שלנו נבחר לרבה של הקהילה רבי אברהם שלמה כ"ץ.

רבי אברהם שלמה כ"ץ זצ"ל.

רבי אברהם שלמה כ"ץ נולד בשנת תרמ"ד לאביו רבי אליה הכהן אב"ד רסלביץ. בבחרותו למד בישיבתו של בעל "ערוגת הבושם" בחוסט[2]. הוא נשא לאשה את בתו של רבי צבי ברגפלד רבה של נימז'ה שעל יד העיר ביסטריץ. עם פטירת חותנו נתקבל למלא את מקומו בנימז'ה. בשנת תרפ"ט (1929) נתקבל לכהן כרבה של רוסקובה. מיד עם בואו לשם התחיל לארגן את החיים הדתיים של הקהילה. גולת הכותרת בפעילותו היתה ייסודה של הישיבה בשם תורת א"ש (ראשי תיבות של אברהם שלמה), בה למדו כ־70 בחורים ובתקופת השיא למדו בה כ־100 בחורים. בתחילה אכלו הבחורים "ימים" ובמרוצת השנים הוקמה מנזא, בה אכלו ארוחת צהריים חינם. כמו כן קיבלו הבחורים מנת לחם יומית, שתספיק להם לארוחות בוקר וערב. באחד מירחוני הבחורים משנת תרפ"ח נאמר כדלקמן:

"בישיבת תורת א"ש לומדים 70 בחורים. עוסקים בשיעור פשוט מס' גטין ובשיעור עיון סוגיא טיפת חלב, ויו"ד הל' בב"ח, או"ח הל' שבת. המצב החמרי באופן משובח"[3].

1. י"צ מושקוביץ, קדושי רוסקובה, ת"א תשכ"ט, עמ' 7—12. פרטים נוספים שמעתי בעל פה מר' י"צ מושקוביץ ומפי ר' גדליה הכט.
2. א. גפני, "הגאון רבי אברהם שלמה כ"ץ זצ"ל", שערים, יום ד, ערב פסח י"ד ניסן תשל"ו.
3. הבחור, תרפ"ח גליון ג, עמ' כ"ג.

סדר לימודו של רא"ש כ"ץ התחיל באמירת תהלים בשעה שלוש לפנות בוקר והיה מסתיים בתיקוני ליל חצות שערך בבכי קורע לבבות. הוא רצה להחדיר לתלמידיו "אהבת תורה, דביקות חסידית, התעלות והתלהבות דקדושא"[4].

בשיעור פשוט למד עם תלמידיו מסכתות מתוך סדר נזיקין, מתוך סדר נשים ועוד. שיעור זה למד עם תלמידיו בימים א, ב, ג. בשעת השיעור ניסה לבדוק אם הבחורים הגדולים ("חזר בחורים") התכוננו במידה מספקת לשיעור, כי הם היו צריכים אח"כ לחזור ולשנן חומר לימוד זה עם הבחורים הצעירים. עבורם היתה זאת למעשה בחינה, כי את הבחורים הצעירים בחן בנפרד ביום חמישי. בשעת הבחינה חתם אחד הגבאים לכל אחד בתעודה את תוצאות הבחינה[5] ביום רביעי למד רא"ש כ"ץ עם תלמידיו שיעור עיון (סוגיא) עם כל המפרשים. מלבד שיעורים אלה למד עם תלמידיו או"ח ויו"ד. חומש ורש"י למדו הבחורים לבד.

ישיבת רוסקובה. במרכז יושב הרה"ג רבי אברהם שלמה כ"ץ זצ"ל

בשיעורי גפ"ת ובלימודי סוגיות דייק מאוד רא"ש כ"ץ בלשונו של רש"י ובלשונם של בעלי התוספות. הוא נהג לעמוד על ההבדלים בביטויים השונים, "ואם תאמר", "קשה" ו"תימה". בביטויים "ועוד יש לומר" נהג להסביר מדוע הוסיפו הפרשנים את המלה "ועוד" ולא הסתפקו בביטוי "ויש לומר" בלבד. דבריו היו מבוססים על סברא

4. שערים, שם.
5. ראה תמונת החתימות בספר קדושי רוסקובה, עמ' 15. ראה גם בספרנו בעמוד הבא.

והגיון שצמחו מתוך הגמרא ולא הסתמך על השערות בלבד. דרך לימודו היתה על פי הפשט ורק בסעודה השלישית בשבת היה לפעמים אומר דברי פלפול שהיו מבוססים על חומר שנלמד בשיעור הפשוט ובשיעור העיון. בלמדו דיני טריפות היה לפעמים מצייר דוגמא של ריאה, כדי להסביר את העניין בדרך מוחשית יותר. יחסו לתלמידיו היה יחס אבהי וכולו היה שופע אהבה וחמימות.

בראשית השואה נמלט לבודאפשט כי תעודותיו לא השביעו את רצונם של השלטונות. לאחר סבל רב ניצל שם בנס. לאחר המלחמה היגר לארצות הברית ומשם עלה לארץ והיה רבה של קהילת סאטמר בבני ברק עד שנפטר בערב פסח תשל"ה.

עמד לנסיון והפיק רצון רבינו | עמד לנסיון והזיק קצת רצון רבינו | עמד לנסיון והפיק כלל רצון רבינו

חותמת הישיבה, וחותמות הציונים בתעודה

פרק מ״ה

ישיבות נוספות בקארפטו־רוס ובמארמורש בילקע

בעיירה בילקע[1] שבקרפטו־רוס התגוררו כמאתיים משפחות יהודיות. רובם הרוויחו את לחמם מיגיעת כפיהם וביחוד מעבודת אדמה, מעבודה ביערות ובכרמים. אחדים התפרנסו ממסחר. בין שתי מלחמות העולם ניהל כאן ישיבה רבי נפתלי צבי וייס.

רבי נפתלי צבי וייס זצ״ל הי״ד היה בנו השני של האדמו״ר מספינקא בעל ״חקל יצחק״. הוא גדל והתחנך בבית אביו וסיגל לעצמו את שיטתו בתורה ובחסידות. לישיבתו השתדל למשוך מעניי העם וגידלם לתורה.

על פי הנהוג בשאר ישיבות הונגריה למד רבי נפתלי צבי וייס עם תלמידיו שיעור עיון ושיעור פשוט. לימוד התורה לא פסק מישיבתו לאף רגע. הבחורים למדו בתורנות יומם ולילה. בלילות למדה קבוצה אחת של בחורים עד חצות וקבוצה שנייה למדה מחצות עד אור הבוקר. בשבתות ובחגים באו הבחורים לשולחנו של רנ״צ וייס והאזינו לזמירותיו ולתורתו.

לאחר כניסת הגרמנים להונגריה ולאיזור קרפטו־רוס הועבר רנ״צ וייס עם בני קהילתו לגיטו. משם הועבר לאוישביץ ונספה שם על קידוש השם ביום כ״ז באייר תש״ד. הי״ד.

דראגמירשט

בכפר דראגמירשט שבמארמרוש ניהל ישיבה רבי משה ישראל פלדמן הי״ד. הוא נולד בעיירה ביטשקעוו לאביו רבי אפרים פישל, שהיה מורה הוראה שלא על מנת לקבל פרס והתפרנס מיגיעת כפיו[2].

לאחר שנשא אשה מבערז׳אן שבגאליציה ישב שם במחיצתו של הגאון רבי שלום מרדכי הכהן שבדרון בעל שו״ת מהרש״ם. בשנת תרפ״א נבחר לרבה של דראגמירשט. מיד עם בואו לשם ייסד ישיבה בשם ״דעת תורה״, בה למדו 40—50 בחורים. בני קהילת דראגמירשט שהרוויחו את לחמם בדוחק מיגיעת כפם לא יכלו לכלכל את בני הישיבה בכוחות עצמם. לכן נהגו הבחורים כל יום ששי לצאת לכפרים הסמוכים ואספו מידי היהודים קמח, תירס, שעועית ותפוחי אדמה. ממצרכים אלה בישלו לעצמם אוכל למשך כל ימות השבוע.

1. ראה במפורט ש. רוזמן, ראשי גולת אריאל, עמ׳ תמ״ד—תנ״ה.
2. שם, עמ׳ תכ״ו—תל״ה. פרטים נוספים שמעתי מפי הרב ר׳ ישראל אריה זלמנוביץ שליט״א (עכו).

בשנת תש"ד הועבר רבי משה פלדמן עם בני קהילתו לגיטו. בגיטו עינו אותו הגרמנים וההונגרים, ושרפו את זקנו באש. מן הגיטו הועבר לאוישביץ ונספה שם על קידוש השם ביום כ"ו סיון תש"ד. הי"ד.

סטרימטערי

בסטרימטערי[3] שבמאראמרוש התגוררו כשבעים משפחות יהודיות. תחילה היה רבה של הקהילה רבי משה קיזעלניק, ולאחר שנתקבל לרבה של ריזאוולע נבחר רבי צבי הירש למלא את מקומו.

רבי צבי הירש הכהן נולד בשנת תרס"ד בעיירה פיעטרווא שבמאראמרוש. בבחרותו למד בישיבתו של בעל "קרן לדוד" כשכיהן עדיין ברבנות באויבר ווישעווע, ולאחר מכן למד שם אצל רבי מנחם מנדל האגר. לאחר שנשא לאשה את בתו של רבי צבי יהודה באש מסטרימטערי ישב שנים אחדות סמוך על שולחן חותנו ולמד תורה יומם ולילה. עם הבחרו לרבה של הקהילה הקים שם ישיבה בשם "בית אהרן", בה למדו לפעמים עד מאה בחורים. רבי צבי הירש התאים את רמת שיעוריו ליכלתם של התלמידים ולמד עם כל קבוצה וקבוצה לחוד בהתאם לרמתה. הבחורים אכלו תחילה "ימים" ובמשך הזמן הקים רבי צבי הירש מנזא עבורם. הוא אף תכנן להקים פנימיה, אך בגלל המלחמה לא יצאה התכנית לפועל.

לאחר כניסת הגרמנים הועבר רבי צבי הירש לגיטו ומשם הועבר לאוישביץ. מאוישביץ הועבר עוד למחנות אחרים ונספה במחנה "דורא" סמוך לסיום המלחמה, ביום כ"ה בטבת תש"ה. הי"ד.

סלוטפיני

העיירה סלוטפיני (בסלובקית: סלטינסקה־דולי) נמצאת ליד העיר סיגט ורק הנהר טיסא מפריד ביניהן. עד מלחמת העולם הראשונה השתייכה קהילת סלוטפיני לתחום רבנותה של סיגט. לאחר המלחמה צורפה סיגט לרומניה וסלוטפיני צורפה לצ'כוסלובקיה. אמנם האוכלוסיה נהגה לעתים קרובות לעבור את הגבול דרך הגשר הלוך ושוב, אבל היה צורך בהתארגנותה מחדש של הקהילה. בעל "עצי חיים" רבה של סיגט מסר את הרבנות בסלוטפיני לחתנו רבי חיים יצחק אייזיק האלברשטאם.

רבי חיים יצחק אייזיק האלברשטאם זצ"ל הי"ד

רבי חיים יצחק אייזיק האלברשטאם היה בנו של האדמו"ר רבי יהושע מדאלינא שבגאליציה. את עיקר תורתו למד בבית אביו. בימי מלחמת העולם הראשונה נאלץ היה לנדוד ממקום למקום ואף הוזמן לעיר סיגט. לאחר שנשא לאשה את בתו של בעל "עצי חיים" מסיגט ישב שנים אחדות סמוך על שולחן חותנו ושקד יומם ולילה על התורה

3. ראשי גולת אריאל, עמ' תס"ב—תס"ח.

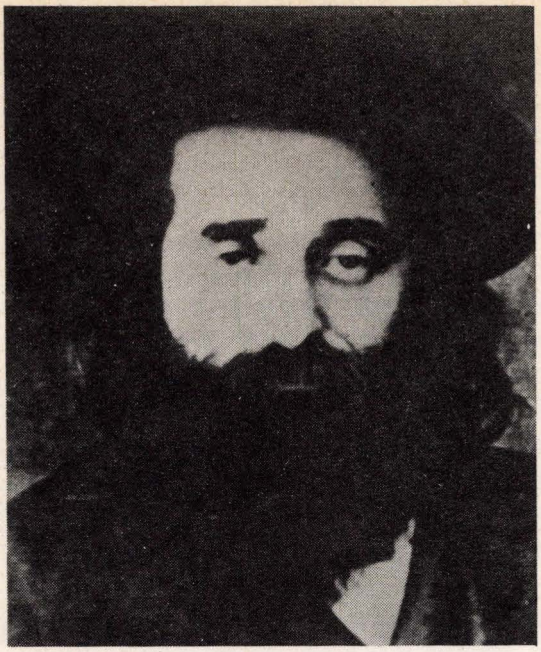

הרהגה"צ רבי חיים יצחק אייזיק האלברשטאם זצ"ל הי"ד

ישיבת "מחנה חיים" בסלוטפיני

והעבודה[4]. כבר בשנים אלה עמד בקשרי שו"ת עם גדולי הרבנים ובפרט עם הגאון רבי שמואל אנגל מראדימישל. הגאון מרדימישל כינה אותו כבר אז בתואר "הגאון"[5].

בשנת תרפ"ה נתקבל לרבה של סלוטפיני והתחיל מיד לארגן מחדש את החיים הדתיים בקהילה. בבואו לשם היה עדיין אברך צעיר, ובתבונתו הרבה הצליח תוך זמן קצר ביותר להתחבב על כל בני הקהילה. ממרחקים באו אליו עם סכסוכים שונים לדין תורה, ופסקיו ההגיוניים התקבלו בשביעות רצון על דעת שני הצדדים היריבים. חסידי דולינא ותלמידיו של בעל "עצי חיים" באו אליו בהמונים להסתופף בחצרו. ביחוד באו אליו בחגים ובימים הנוראים לשמוע את קולו הערב בשעת התפילה והרינה.

גולת הכותרת של פעילותו היתה הקמת הישיבה שמנתה 100—150 בחורים. את שיעוריו לימד כל יום אחר הצהריים, פרט ליום חמישי. במשך שבוע ימים למד עם תלמידיו כשלושה ארבעה דפים גפ"ת עם מהרש"א. מלבד זה למד עם תלמידיו שתי סוגיות במשך זמן לימוד. ביום חמישי בחן את תלמידיו. "ראש הישיבה" (כינוי לבחור המצטיין ביותר בלימודיו) רשם את הציונים של הבחורים לפי דירוג של א, ב, ג. לבחור שלא ידע את חומר לימודו הספיק מבטו הנוקב של רבו כדי שלא יתרשל שנית בלימודו. רבי חי"א האלברשטאם היה מאיר פנים לכל בחור והיה משכנע אותם במקל נועם ובשבט חובלים גם יחד בצורך להתמיד בלימודיהם. הוא חינך את תלמידיו ברוח החסידות ודרש מהם ללבוש לבוש חסידי, להתפלל באבנטים, לגדל זקן ופאות ולטבול במקווה לפני התפילה.

הרבי של סלוטפיני דאג לא רק ללימודם וחינוכם של תלמידיו, אלא דאג גם לקיומם הכלכלי. הוא הקים מגזא, שהתנהלה על ידי רבי שמעיה לייבוביץ, וחלק מן ההוצאות כיסה הרבי מכספו הפרטי. כשהתרבו הבחורים פנה למוסדות שונים שיסייעו בידו לכלכל את הישיבה. בשנת 1938 פנה ל"קרן חבקין" וכתב, שעקב המצב הפוליטי נסגרו מספר ישיבות בסלובקיה ורבים הבחורים שפונים אל ישיבתו ואינו יודע כיצד לקבלם ולכלכלם[6].

בפסח תש"ד רוכזו יהודי סלוטפיני בגיטו שבעיירה. רבי חיים יצחק אייזיק נאסר על ידי הז'אנדארמים ועונה קשות. ביום ב בסיון תש"ד הועבר עם בני קהילתו למחנה ההשמדה באוישביץ ונספה שם על קידוש השם. הי"ד.

קאסוני

בשנים האחרונות לפני השואה התפרסמה קאסוני[7] כאחד ממרכזי החסידות בקרפטו־רוס. ראשיתה של חסידות זו היא בשנת תרנ"ז, כאשר נתקבל בקאסוני לרב ולאדמו"ר רבי יהוסף רוטנברג זצ"ל מצאצאי האדמו"ר מזידיטשוב. חסידות קאסוני היא המשכה של חסידות זידיטשוב.

לאחר פטירתו של רבי יהוסף רוטנברג, בשנת תרע"ב, נבחר בנו בכורו רבי חיים שלמה למלא את מקומו כרב ואדמו"ר בקאסוני. לפני כן הוא היה אב"ד בניר־אדאני

4. שם, עמ' רצ"ד—ש"ה. פרטים נוספים שמעתי מפי רבי יואל טייטלבוים רבה של קיראליהאז שליט"א, מפי ר' צבי אילוביץ ומפי ר' מאיר טבק.
5. ראה בספר עיר חנוך לרבי יואל טייטלבוים, ירושלים תשל"ח, עמ' קל"ו.
6. מ. וישניצר, חומר לתולדות הישיבות באירופה המזרחית, תלפיות, תשי"א (שנה ה), עמ' 169—170.
7. מ. אמסל, המאור, ניו יורק תשל"ד, עמ' רצ"ח—ש; ראשי גולת אריאל, עמ' שנ"ג—שס"ב.

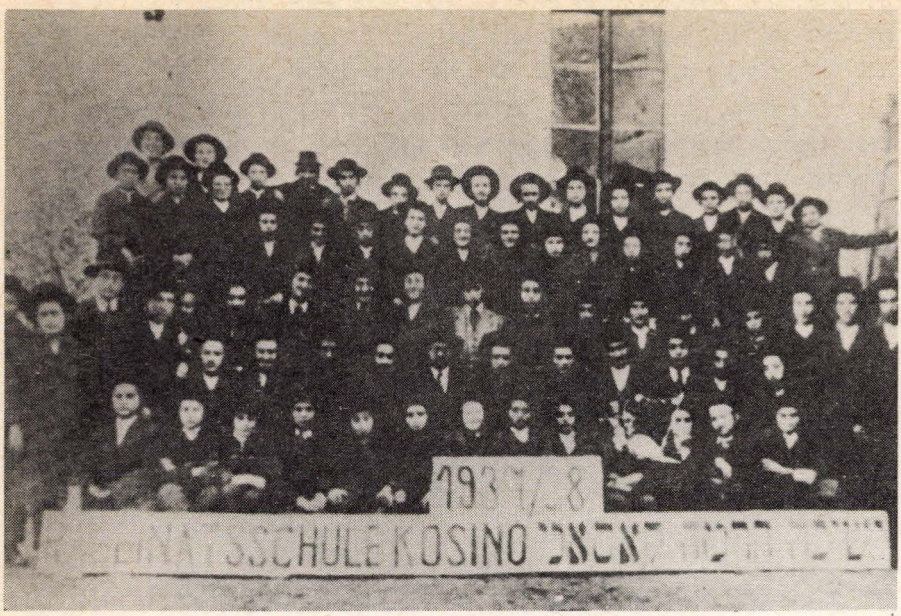

ישיבת קאסוני

שבהונגריה. שם הוא ניהל ישיבה ושמו נודע במסירותו הרבה לתלמידיו. בלילות החורף הקרים היה נכנס לחדר השינה של הבחורים לראות אם לא נפלו מעליהם השמיכות והכיסויים, כי חשש שמא יצטננו תוך כדי שינה בחדרים הקרים. בקאסוני הוא ישב שמונה שנים בלבד ונפטר ביום ו בטבת שנת תר"פ.

לאחר פטירתו של רבי חיים שלמה נבחר אחיו רבי ישראל צבי רוטנברג זצ"ל הי"ד למלא את מקומו. הוא מיזג בתורתו נגלה ונסתר, קבלה וחסידות, גאונות ובקיאות. בישיבתו למדו כמאה ועשרים בחורים שהתחנכו לתורה ולחסידות. את שיעוריו לימד רי"צ רוטנברג בהתלהבות עצומה, לפי נוסח זידיטשוב. תפילותיו שנאמרו בדביקות ובהתלהבות הרטיטו את נבכי נפשם של חסידיו ותלמידיו.

בשנת תש"ד הועבר יחד עם בני קהילתו לגיטו בברגסאז. משם הועבר למחנה אוישביץ ונספה על קידוש השם בג' סיון תש"ד. הי"ד.

מלבד הישיבות שעמדנו עליהם בפרוטרוט היו ישיבות נוספות במקומות ישוב רבים אחרים. ביניהם יש לציין את המקומות הבאים: בערבעשט, בערעזנא, וואלווא, ווישק, סוואלאווא, קערעצקי, קרעטשיניף, ראכוב ועוד.

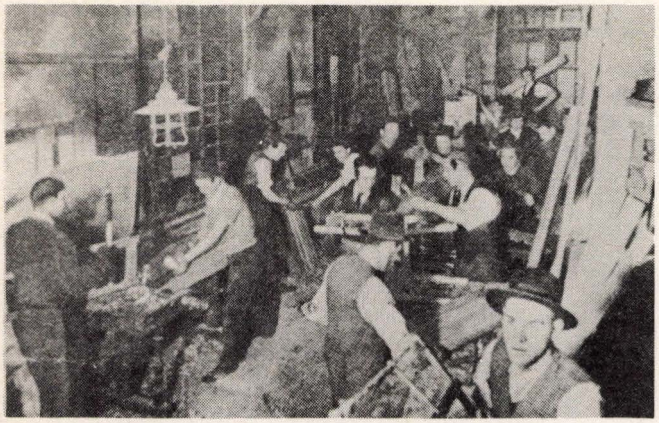

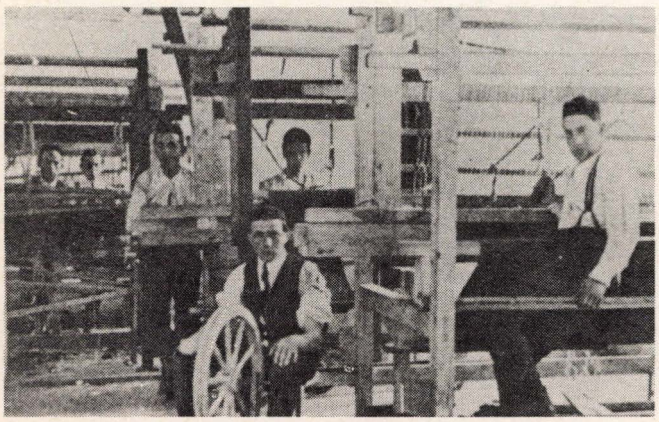

בחורי ישיבה במלאכת הנגרות ובמלאכת האריגה

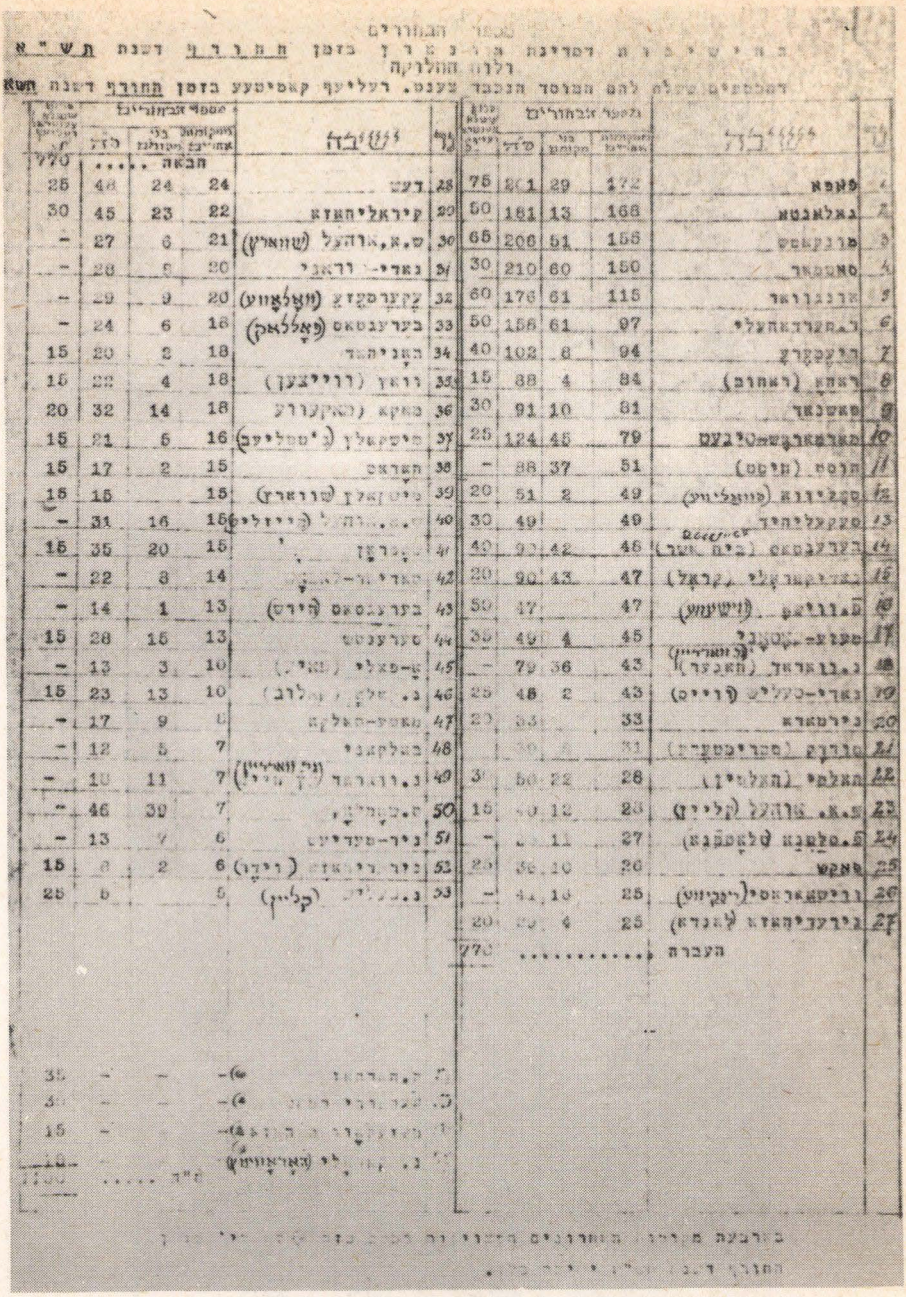

רשימה של ישיבות הנתמכות ע"י ה"סנטרל רליף קומיטי" בשנת תש"א
(המסמך במחלקת כ"י של ישיבה אוניברסיטי)

בורגנלנד

בורגנלנד היא ארץ ספר על גבול הונגריה ואוסטריה. התושבים הם ברובם שווּבים (גרמנים) בעלי דת קתולית ומיעוטם הם הונגרים. החל מן המאה העשירית למניינם השתייכה בורגנלנד להונגריה. הגרמנים נתיישבו באיזור זה בעיקר במאות ה־11—13. אחר מלחמת העולם הראשונה צורפה בורגנלנד לאוסטריה. בשנת 1930 מנה הישוב היהודי בבורגנלנד 3.800 נפש. עם פלישת הגרמנים לאוסטריה, בשנת 1938, גורשו היהודים מן האיזור. בחלקם היגרו לחוץ לארץ ובחלקם הועברו בשנים שלאחר מכן למחנות ריכוז.

בבורגנלנד הצפונית נתפרסמו "שבע הקהילות" בארגונם הקהילתי ובחיים היהודיים התוססים. לפי האגדה ישבו כאן יהודים כבר במאה השמינית למניינם, אולם עדויות הסטוריות על המצאותם של יהודים באיזור זה יש לנו רק מן המאה ה־14 ואילך. על שבע הקהילות נמנו: אייזנשטדט, מאטרסדורף, קויברסדורף, צעהלים (דויטש־קרויץ), פרוינקירכן, קיצע ולאקנבאך. לכל אחת מהן היה מעמד מיוחד בתולדות ישראל בדורות האחרונים ואחדות מהן הוכרו כערים ואמהות בישראל.

בשנת 1670 גירש הקיסר ליאופולד את היהודים מתחומי אוסטריה, והנסיכים לבית אסטרהאזי פתחו בפניהם את שערי הערים והכפרים שבבורגנלנד, שם ישבו כבר יהודים מלפני כן. הנסיך פאול אסטרהאזי העניק ליהודי אייזנשטדט "אגרת חסות" אשר הבטיחה להם הגנה, זכויות לקיומם הכלכלי וזכויות לנהל את ענייניהם הפנימיים. בשנים שלאחר מכן ניתנו זכויות דומות לשאר הקהילות שבאיזור זה.

"שבע הקהילות" היו שם דבר בחבל הונגריה, וארגונן היה דומה במידת מה לארגון "ועד ארבע ארצות" שבפולין. מדי פעם התכנסו מנהיגי הקהילות להסדיר את יחסיהם עם השלטונות ולהסדיר את ענייניהם הפנימיים והדתיים. כינוסים אלה נערכו בעיר אייזנשטדט, ובפנקס מיוחד נרשמו הדיונים וההחלטות שנתקבלו. באייזנשטדט נתפרסם (במאה השמונה עשרה) רבה של הקהילה המהר"ם א"ש, שהיה אחד מגדולי הדור, והשלטונות הכירו בו כ"רב המדינה".

חשיבות מיוחדת נודעה לקהילת מאטרסדורף, שהתפרסמה ברבניה הגדולים שכיהנו בה בזה אחר זה במשך דורות רבים. בין גדולי רבני מאטרסדורף נמנו החת"ם סופר וצאצאיו. אין תימה, שמאטרסדורף נטלה לעצמה את כתר ההנהגה הרוחנית והשפעתה הורגשה הרחק מעבר לגבולות "שבע הקהילות" ומעבר לגבולות בורגנלנד.

הישיבה שנוסדה על ידי מהר"ם א"ש בעל "פנים מאירות" באייזנשטדט בשנת תע"ז (1717), היתה כפי הנראה הישיבה הראשונה בכל רחבי הונגריה.

בעיר זו נעשה כמאה חמישים שנה לאחר מכן נסיון חינוכי ראשון לשלב לימודי תורה עם לימודים כלליים ("תורה עם דרך ארץ") על ידי הרב ר' עזריאל הילדסהיימר. הנסיון עורר התנגדות חריפה ביותר הן מצד החוגים החרדים והן מצד החוגים המתחדשים.

ישיבה גדולה הוקמה במאטרסדורף על ידי הגאון רבי משה סופר בעל "חת"ם סופר", אשר כיהן כרבה של הקהילה בשנים תקנ"ח—תקס"ז (1798—1806). כאן הוא גיבש לעצמו את עולמו הרוחני וסלל לעצמו את דרך לימודו, בה המשיך אחר כך בפרשבורג. אחריו ניהל כאן ישיבה בנו רבי שמעון סופר ונכדו רבי שמואל עהרנפלד. הישיבה נתקיימה עד שנת תרצ"ח, כאשר רבי שמואל עהרנפלד שליט"א (נכדו של רבי שמואל עהרנפלד הנזכר) נאלץ היה לעזוב את המקום יחד עם בני קהילתו.

ישיבה חשובה התנהלה גם בקהילת צעהלים במשך דורות רבים. תחילה נתפרסמה ישיבתו של רבי מנחם כץ, ולאחר מכן ניהלו שם ישיבות בניו של רבי משה גרינוולד בעל "ערוגת הבושם". ישיבות נוספות נתקיימו בקויברסדורף ובפרויקירכן. כמו כן היתה ישיבה וקהילה עתיקה בקהילת רכניץ שהיתה בבורגנלנד הדרומית ולא היתה קשורה ב"שבע הקהילות".

מבחינת הסדר הכרונולוגי של הווסדותן של הישיבות מן הראוי היה שחלק זה על בורגנלד יכתב בראש הספר ולא בסופו, אולם הדבר לא יצא לפועל מבחינה טכנית גרידא.

פרק מ"ו

ישיבת אייזנשטדט

העיר אייזנשטדט (Eisenstadt, בהונגרית: Kismarton) נבנתה על שרידים של מחנה רומאי קדום. האגדה מספרת, שהלגיונות שחנו במחנה זה השתתפו בכיבושה של ירושלים בימיו של טיטוס. בשנת 1373 למניינם גרו כאן מספר יהודים ושלמו מסים לשלטונות. במרוצת השנים גדלה הקהילה והיתה המרכזית בין "שבע הקהילות" שבבורגנלנד. פעמים אחדות גורשו מכאן היהודים, אך לאחר זמן מה ניתן להם לשוב. הקהילה התפתחה במיוחד החל מן המאה השבע עשרה כשהעיר עברה לידי הרוזנים מבית אסטרהאזי שנטו חסד ליהודים. בשנת 1690 קיבלו היהודים "אגרת חסות" מן הנסיך פאול אסטרהאזי. אגרת זו באה להסדיר את זכויות היהודים בענייני כלכלה ודת[1].

הרבנים הראשונים שפעלו כאן ונודעו בשמם היו רבי יעקב מרגלית (1526) ורבי שלמה ליברמן (1540). אחריהם כיהנו כאן רבנים רבים וביניהם נתפרסמו במיוחד המהר"ם א"ש והרב עזריאל הילדסהיימר. הישיבה הראשונה נוסדה בימיו של מהר"ם א"ש, שהיתה כנראה הישיבה הראשונה בכל הונגריה.

רבי מאיר א"ש (מהר"ם א"ש) זצ"ל בעל "פנים מאירות"

מהר"ם א"ש היה בתחילה רב בקהילות שידלוויץ ופרוסניץ. בשנת תע"ז (1717) נתקבל לכהן כרבה של אייזנשטדט. למשרה זו הוזמן בהשפעתו של הבנקאי והשתדלן רבי שמשון ורטהיימר, שפעל בחצר הקיסר בוינה[2]. המהר"ם א"ש בהיותו רבה של הקהילה הראשית של "שבע הקהילות" היה למעשה "רב המדינה".

הוא הקים ישיבה, לה הקדיש את מיטב זמנו ומרצו. בגלל לימודיו עם בחורי הישיבה לא התפנה להשיב מיד לשואלים שהריצו אליו שאלות. בתשובות רבות הוא מתנצל בפני השואלים, שהוא טרוד בלימודיו עם בני הישיבה ולכן התאחר בתשובתו. באחת מתשובותיו כתב:

"הנה כתבו דמר קבלתי ולא הי' פנאי להפסיק באמצע הפרק להשיב מפני כבוד באשר שסבבוני והקיפוני ועטרוני טרדות עיונים גדר מזה וגדר מזה לחדש לתלמידי

1. לתולדות הקהילה ראה דובר ואכשטיין, אבני א"ש, וינה תרפ"ב; B. Wachstein, Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Eisenstadt, Wien 1926; רפאל פטאי, "אייזנשטדט", בתוך: ערים ואמהות בישראל, ירושלים תש"ו, כרך א, עמ' 41 ואילך.
2. פטאי, עמ' 61.

בלימודי הישיבה וכעת בימי חנוכה יומא דפגרי ביו' דרבנן ופניתי מכל לימודי לעיין בדבריו"[3].

בתשובה אחרת הוא כותב: "שמרוב טרדות עיונים אשר סבבוני וכתרוני עם התלמידים לא הי' הזמן ומספיק לעיין בדבריו וכעת אשר מכ"ת מפציר בי מאד לא אוכל להשיב את פניו ונתתי עיוני בשאלה זו"[4]. באחדות מתשובותיו הוא מציין שהוא טרוד "בלימוד תחילת הזמן", ונאלץ להפסיק את לימודו באמצע הפרק על מנת להשיב על השאלה[5].

חלק ניכר מתוך חידושיו צמחו תוך כדי לימודיו עם בני ישיבתו. באחדים מחידושיו הוא מציין במפורש, שהדברים נאמרו תוך כדי לימוד "עם בני הישיבה" או שנאמרו על מנת "לחדד את התלמידים"[6]. באחד מחידושיו כתב: "והשתא אכתוב מה שחידשתי בחידוד הישיבה דאני מתאבק בעפר רגליהם"[7].

מתוך דברי תודתו לקהילת אייזנשטדט, שסייעו להחזיק את ישיבתו, מסתבר, שאת לימודיו ביסס על המהרש"א והמהרש"ל. כמו כן השתמש בפלפול לצורך חידוד תלמידיו. וזה לשונו:

"אודה ה' מאד... אשר הרים מאשפות אביון כמוני והשבני בין נדיבים... היא קהילתנו החשובה ק"ק אייזנשטדט ושם מצאתי אהלים נטויים לשבת לומדים חריפי לב וגם החזיקו לי אלופי הקהל ישיבה תמידין כסדרן תלמידים בחורי חמד המקשיבי' לקולי ולנתי עמהם בעומקא של הלכה ותוס' במס' בבא קמא ומהרש"א ומהרש"ל בים של שלמה הי' לי לתמיד לפתח עיניים מאירות ולפנים מסבירות בהלכה ורשמתי הכול בכתב ולפעמים העליתי מה שחדשתי לתלמידים בדרך פלפול לחדד לתלמידים ע"פ סברות ישרות וברורות. בגלל כן באתי לפעמים בארוכה ולפעמים בקצרה"[8].

בסוף ימיו שוב הביע את תודתו לקהילת אייזנשטדט שאיפשרו לו "ללמוד וללמד עם תלמידים חשובים בעלי תריסין והרבה למדתי מרבותי ומתלמידי יותר מכולן ולנתי עמהם בעומקא של הלכה ותוס' ולמדנו מס' קידושין וגם קצת מס' ביצה בישיבה סמיכת חכמים"[9].

מהר"ם א"ש נפטר בשנת תק"ד (1744). אחריו כיהנו שם מספר רבנים ידועי שם. אולם בניהול ישיבות נתפרסמו בעיקר רבי יצחק משה פרלס והרב עזריאל הילדסהיימר.

רבי יצחק משה פרלס זצ"ל

רבי יצחק משה פרלס היה רב באייזנשטדט בשנים תקע"ח—ת"ר (1818—1840) ועבר לאחר מכן לבונ'האד. דרך לימודו היתה מבוססת על הגיון וסברא. הוא התנגד

3. ראה בספרו שו"ת פנים מאירות, זולצבאך 1733, חלק שני, סי' מ"ז. לצורך מאמר זה נצטט מתוך מהדורת ניו יורק תשכ"ב.
4. שם, סי' נ"ה. ראה גם חלק ג, סי' א, מ"ה ועוד.
5. שם, חלק שני, סי' ב, קע"ב ; חלק ג, סי' ד, מ"ג ועוד.
6. פנים מאירות, חידושים על גטין, דף ב ע"ב, דף ג ע"א, דף י ע"ב ; חידושים על קידושין, דף כ"ז ע"א ; חידושים על בבא קמא, דף כ"ד ע"א.
7. שם, חידושים על בבא קמא, דף כ"ו ע"א.
8. שם, חלק רביעי, בהקדמה לחידושים על בבא קמא.
9. שו"ת פנים מאירות, בהקדמה לחלק ג.

לפלפול, והעדיף לבדוק את הגירסאות השונות במקורות על מנת שלא להזדקק לפלפולים. על פי עדותו של אחד מתלמידיו הוא לא התנגד, שתלמידיו ילמדו דקדוק ואת שפת המדינה אם לימודים אלה לא יפגעו בלימודי הגמרא[10].

הרב עזריאל הילדסהיימר זצ"ל

הישיבה שייסד הרב הילדסהיימר בהונגריה עוררה מצד אחד תקוות גדולות, ומצד שני היא עוררה סערת רוחות גדולה. היה זה נסיון חינוכי ראשון מסוגו שנערך בהונגריה.

ר"ע הילדסהיימר נולד בשנת 1820 בהלברשטדט. בילדותו למד אצל אביו, ולאחר מכן, בהיותו בן שבע שנים, למד אצל רבי יעקב אטלינגר באלטונה. בהיותו בעיר אלטונה היתה לו ההזדמנות להכיר את דרך לימוד של צירוף לימודים כלליים ללימודי הקודש. במרוצת השנים למד באוניברסיטת ברלין והוכתר בתואר דוקטור לפילוסופיה. בתום לימודיו חזר לאייזנשטדט והתמנה למזכיר הקהילה[11].

בשנת תרי"א (1851) נתקבל לרבה של קהילת אייזנשטדט שמנתה אז 1.127 יהודים[12]. בכתב מינויו לרבנות התחייבו בני הקהילה "לפרנס עשרה בחורים מבני ישיבתו ליתן להם ארוחתם בימי החול אצל ב"ב דקהילתנו יחי' איש יום ביומו ובש"ק יותן להם פלעטטען מגבאי צדקה יחיו"[13].

מיד לאחר בואו לאייזנשטדט התחיל לארגן את סדרי הלימוד והחינוך. תחילה פעל לצרף לימודים כלליים ללימודי הקודש בבית הספר של הקהילה. לאחר מכן הקים ישיבה שגדלה משנה לשנה. בשנת תרכ"ט (1869) למדו בישיבתו 133 תלמידים ועוד 14 תלמידים למדו במכינה[14].

קשרי הלכה וקשרי ידידות נוצרו בין ר"ע הילדסהיימר לבין גדולי הרבנים. קשרים הדוקים במיוחד נוצרו בינו לבין רבי יהודה אסאד[15]. כמו כן החליף מכתבים עם בעל "כתב סופר", עם המהר"ם שיק, עם רבי מנחם אייזנשטדטר ועם אחרים[16]. רבי יהודה אסאד שלח שניים מבניו ואחדים מתלמידיו ללמוד בישיבתו של ר"ע הילדסהיימר[17].

10. ראה אודותיו למעלה בפרק על בונ'האד, עמ' 210.
11. מ. אליאב, "תורה ודרך ארץ בהונגריה", סיני, תשכ"ב (כרך 51), עמ' קכ"ז—קמ"ב ; הנ"ל, "מקומו של הרב עזריאל הילדסהיימר במאבק על דמותה של יהדות הונגריה", ציון, תשכ"ב (כרך 27), עמ' 59—86.
12. סיני, שם, עמ' קכ"ט.
13. פטאי, עמ' 67, ציון, עמ' 61, וראה להלן צילום מתוך כתב יד של כתב מינוי לרבנות של ר"ע הילדסהיימר.
14. ציון, עמ' 62.
15. מאיר הילדסהיימר, "רבי יהודה אסאד ורבי עזריאל הילדסהיימר", ספר הזכרון להרב יחיאל יעקב ויינברג, ירושלים תש"ל, עמ' רפ"ה.
16. סיני, עמ' ק"מ.
17. ספר הזכרון להרב י"י ויינברג, עמ' רפ"ו—רפ"ז, ציון, עמ' 63.

הרב עזריאל הילדסהיימר זצ"ל

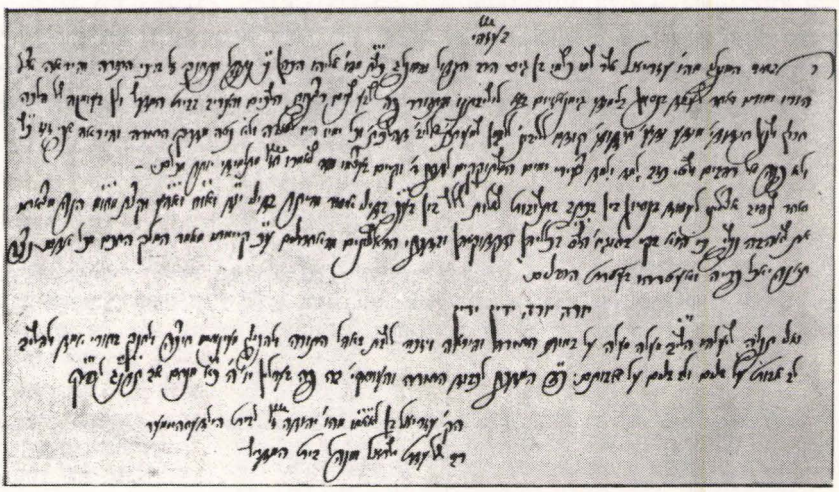

כתב סמיכה לרבנות שהעניק הרב הילדסהיימר לתלמידו ר' עזריאל מונק. בתעודה הוא מציין בין השאר, שהנסמך בא לישיבתו לאחר "שעמד בנסיון בלימודי הגימנזיום" (מתוך: **פנים אל פנים**, א מנחם־אב תשכ"ד)

ר״ע הילדסהיימר קבע כי במחצית הראשונה של השנה ילמדו התלמידים לימודי קודש ובמחצית השנייה יעסקו בצד לימודי קודש גם בלימודים כלליים. כ־35 שעות לשבוע נועדו ללימודי גפ״ת עם ראשונים ואחרונים, וכ־16 שעות שבועיות נועדו ללימודים כלליים: לטינית, יונית, גרמנית, הונגרית, מתמטיקה, גיאוגרפיה ומדעי הטבע. ר״ע הילדסהיימר לימד בעצמו שיעורים בתלמוד ושיעורים בלטינית, ביונית, במתמטיקה ובפיזיקה.

הלימודים הכלליים נועדו להעמקת ולהבנת לימודי הקודש. שיעורי המתמטיקה למשל נועדו לסייע להבנת יתר של מסכתות כמו עירובין, סוכה ומשניות בסדר זרעים. כל התרגילים במתמטיקה היו בנויים על בעיות שבתלמוד. לימוד השפה הלטינית והיונית נועד להבנת יתר של ביטויים שונים שבגמרא. יוצא איפוא שאת עיקר הלימוד ראה ר״ע הילדסהיימר בלימודי הקודש, ובלימודים הכלליים ראה רק כלי עזר להבנת לימודי הקודש. בלימודי מקצועות ״דרך ארץ״ החשיב במיוחד לימוד שפות עתיקות ולימוד מתמטיקה. ההשתתפות בלימודים הכלליים היתה רשות ולא חובה. רק התלמידים שלמדו חצי שנה לימודי קודש יכלו להשתתף בלימודים הכלליים. לתלמידים שהוכר בהם שתכלית לימודם אינה לשם שמים לא הותר להשתתף בלימודים הכלליים[18].

בשנת 1866 נוסדה ״חברת בחורים״ של הישיבה ופורסמו תקנותיה[19]. בהקדמת הקונטרס נקבעו מטרות החברה כדלקמן: ״להנהיג מנהגים יקרים ותקנות קבועות, ראשית דבר יראת ה׳ וחשק והתמדה בתורתנו הקדושה וקניין כל המידות שמגו חכמים ואח״כ יפה תורה עם דרך ארץ כפי צורך תהלוכות הזמן לצאת חלוץ לפני בני ישראל ולענות כסיל כאולתו בידיעת שדה החכמה וצורתו ותבונתו מוצאו ומובאו״[20].

הבחורים שבחברה התחייבו לעזרה הדדית על מנת להגשים את המטרות שקבעו לעצמם. העזרה התבטאה בלימודים, בתמיכה כלכלית ובתמיכה מוסרית לכל מי שהיה זקוק לכך. העזרה בלימודי הקודש נועדה ״להיניק להמתחילים החכמות הנצרכות״. החברה שילמה תשלום לבחורים שקיבלו על עצמם ללמד את הצעירים. כל חבר בחברה חייב היה לשלם תשלום מסויים כדי לכסות את הוצאות החברה שהיו רבות מאד. החברה דאגה למזון לנצרכים, לספרים, להלוואות, לביקור ולטיפול בתלמידים חולים. בסוף התקנות חתמו הגבאים, והרב הילדסהיימר אישר את התקנות בחתימתו ובתוספת של תפילה שיזכה ״להרחיב גבולו בתלמידים הגונים עוסקים בתורה ובמצוות לשמה״.

באותם הימים של המאה התשע עשרה כאשר ההתבוללות השתלטה על יהדות גרמניה ועמדה להשתלט גם על יהדות הונגריה ראה ר״ע הילדסהיימר בתכניותיו עוגן הצלה יחיד ליהדות הונגריה. אולם תכניותיו ודעותיו נתקלו בהתנגדות חזקה הן מצד החוגים המתבוללים הניאולוגים והן מצד החוגים החרדים. הניאולוגים חששו ששיטתו ״תורה עם דרך ארץ״ עלולה לפגוע בתכניתם להחדיר את ההשכלה ברוח הרפורמה בקרב יהדות הונגריה. החרדים מצד שני ראו סכנה, שהלימודים הכלליים עלולים לפגוע בלימוד התורה ובקיומה של היהדות. בדברים חריפים יצאו רבי הלל ליכטנשטיין

18. ראה פרטי תכנית הלימודים, סיני, שם, עמ׳ ק״ל—קל״ז.
19. תקנות חברת בחורים דק״ק אייזנשטדט, האלרבשטדט 1866.
20. שם, עמ׳ 1.

מקולומיאה וחתנו ר' עקיבא יוסף שלזינגר נגד תכניותיו של הרב הילדסהיימר. רבי הלל ליכטנשטיין כתב עליו: "הרופא האליל ד"ר ע. הילדסהיימר הוא העוכר ישראל גיבור צייד מלפני ה' כפי' רש"י צד דעתן של בריות ומטען למרוד במקום אשר כבר הסית והדיח כמה נפשות נקיים ובתוכם גדולי ישראל ובחורים לרוב מדרכי האמת לדרכי המינות"[21].

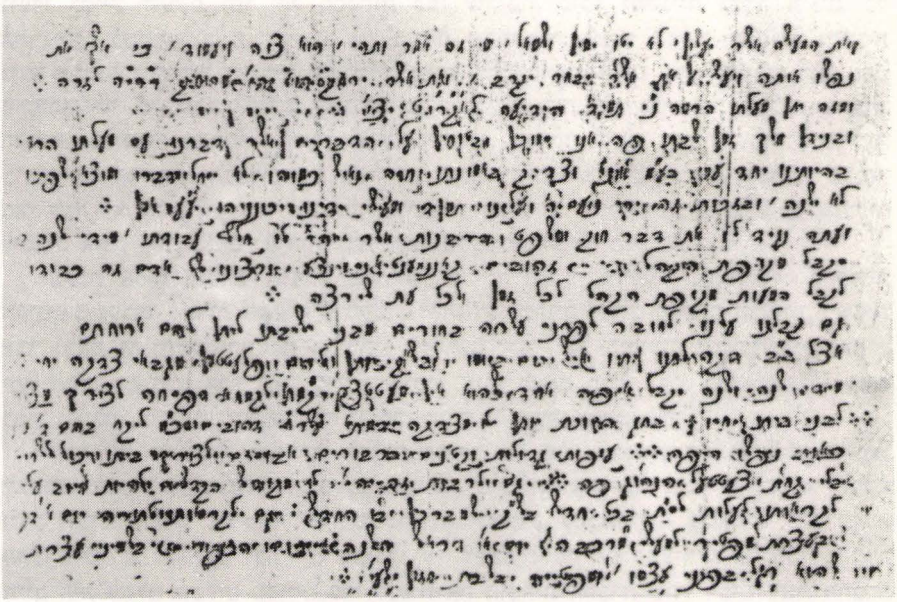

קטע מכתב מינוי לרבנות לר"ע הילסהיימר בו מתחייבת הקהילה לכלכל 10 בחורי ישיבה
(המסמך בספריית יוו"א בניו יורק)

באותם הימים, כשהרב הילדסהיימר ערך נסיון חינוכי חדש, חל בהונגריה המאבק הגורלי בין היהדות האורטודוקסית לבין המתחדשים שרצו להנהיג תיקונים בדת ישראל. באותו זמן התנהל גם מאבק בדבר הקמת סמינאר לרבנים. בדיונים שהתקיימו בעניין זה הביע ר"ע הילדסהיימר את דעתו שאין הוא רואה כל פגם בהקמת סמינאר לרבנים, אם הסמינאר מתנהל ברוח דת ישראל. על רקע זה גברו החששות לגבי תכניותיו החינוכיות, וגם ידידיו מאתמול נטשוהו ופנו לו עורף[22].

בתנאים אלה החליט הרב הילדסהיימר להיענות להזמנתם של ראשי בית המדרש לרבנים בברלין, משנת תרכ"ט (1869), ועבר ללמד שם. קהילת אייזנשטדט הפצירה בו להשאר במקום, אך החלטתו היתה נחושה שלא להסתבך יותר במחלוקת זו. מספרים,

21. תשובות בית הלל, סי' י"ד, וראה גם סי' י"ג, ל"ג. פרטים נוספים ראה ציון, עמ' 72—73.
22. סיני, עמ' ק"מ ; ציון, עמ' 67.

שכאשר שמע בעל "כתב סופר" שהרב הילדסהיימר עבר לברלין אמר עליו: "כאן (בהונגריה) קלקל ושם (בברלין) יתקן"[23].

בשנים שלאחר מכן לא היתה באייזנשטדט יותר ישיבה בקנה מידה ארצי. בשנת 1930 התגוררו שם כ־120 משפחות יהודיות והרבנים האחרונים של הקהילה היו הרה"ג ר' עקיבא קליין זצ"ל וחתנו הרה"ג ר' מרדכי יפה שלזינגר שליט"א ראש בית דין בתל־אביב.

עם פלישת הגרמנים, בשנת 1938, גורשו משם היהודים לוינה. משם היגרו בחלקם לאנגליה ולארצות הברית ובחלקם ניספו בשואה.

רחוב היהודים באייזנשטדט

23. אגרות סופרים, חלק כתב סופר, מכתב כ"ז, בהערה.

פרק מ"ז

ישיבת מאטרסדורף

מאטרסדורף (Mattersdorf או Mattersburg, בהונגרית: Nagymarton) היא אחת הקהילות העתיקות ביותר בקהילות אשכנז. משערים, שבימיו של קארול הגדול (742—814) למניינם כבר היה שם ישוב יהודי, אלא שגורשו משם במרוצת השנים. הישוב היהודי הוקם מחדש בשנת 1222 למניינם. בשער בית הכנסת העתיק היתה טבלה שעליה היה רשום תאריך שיפוץ הבניין, בשנת ה־קי"ד (1354). בשנת 1694 העניק הנסיך אסטרהאזי "אגרת חסות" ליהודי מאטרסדורף. בהסכמת הנסיך התאגדו "שבע הקהילות" שבתחום שלטונו, ותקנו תקנות שונות לעת הצורך[1]. על הבית שבקצה "רחוב היהודים" היה שלט שעליו היה רשום: "יודנשטדט". בבניין בית הכנסת היה מקום מיוחד שהיה מכונה "ברזל הצואר". לשם היו מכניסים וכולאים יהודים שנענשו על ידי שופטים יהודים בעד עבירות שונות[2]. מאטרסדורף זכתה במשך דורות רבים לרבנים מפורסמים. אין פלא שנהגו לומר: "גם האבנים במאטרסדורף יכולות ללמוד תורה"[3].

רבה הראשון של מאטרסדורף שמוזכר בפנקס הקהילה, משנת ת"י (1650) היה רבי משה. יתכן שכבר בימיו נוסדה או שחשבו לייסד ישיבה, כי בפנקס תקנות הקהילה נאמר בסעיף הראשון:

"בציפייתנו ציפינו שיהיה לנו תמיד רב הראוי להיות תופס ישיבה לכן מקבלים עלינו וועניגסטענס (= לכל הפחות) ג' בחורים צו פארפלגן (= לכלכל) הבאים לכאן ללמוד אל הישיבה"[4].

ידיעות רבות יותר על רבני מאטרסדורף יש לנו החל מתקופת רבנותו של רבי יהודה לייב פרנקפורטר (שנת ת"צ, 1740). הוא עמד בקשרי שו"ת עם מהר"ם א"ש מאיזנשטדט[5]. ר' חיים נתן דמביצר כתב עליו ש"הרביץ תורה ברבים בהיותו אב"ד

1. משה גולדשטיין, מאמר שבע הקהילות, ת"א תשט"ו, עמ' 9—11. י. גרינוולד, לקורות ישראל במאטרסדורף, ניו יורק תשי"ב (נספח לספרו של גרינוולד, מצבת קודש); H. Gold, Gedenkbuch der Untergegangenen Judengemeinden des Burgenlandes, Tel Aviv 1970, pp. 91—114 (להלן גולד). גולד משער שהקהילה נוסדה במאה ה־15 על־ידי 6 משפחות מהגרים שמוצאן היה מספרד.
2. גולדשטיין, עמ' 11.
3. גרינוולד, עמ' 106.
4. שם, עמ' 107.
5. שו"ת פנים מאירות, חלק ב, סי' קפ"ב, חלק ג, סי' כ"א.

ור"מ במט"ד וגם לא הניח ידו מלכתוב ג"כ חידושים ופסקיו ותשובותיו בכל מקצועות התורה"[6]. עוד אמרו עליו שעבר על הש"ס ארבעים ושתיים פעמים והוציא לאור מהדורה חדשה של הש"ס[7]. נפטר בי"ט בטבת תצ"ז.

בשנת תק"מ (1780) נתקבל לרבה של הקהילה רבי ירמיה מאטרסדורפר. הוא בא להונגריה מפולין. בעת שנתקבל לרבה של מאטרסדורף נתחייבו בני הקהילה לפרנס ששה בחורים עניים מבני הישיבה. כאשר הורע מצבה הכלכלי של הקהילה הפחיתו את מספר הבחורים שהיו מוכנים לכלכל לארבעה, ולאחר מכן לשלושה[8]. אמנם הקהילה התחייבה לפרנס רק מספר מצומצם של בחורים, בכל זאת יש להניח, שלרבי ירמיה היתה ישיבה גדולה ורוב הבחורים הצליחו להתקיים בכוחות עצמם. על מצבתו של רבי ירמיה נאמר: "סיני ועוקר הרים וטוחנן זו בזו בפלפול וסברא, העמיד תלמידים למאות ולאלפים בתורה ובמצוות ה' ברא"[9].

תקופה חדשה החלה ברבנות מאטרסדורף עם בואו של הגאון רבי משה סופר, בעל חת"ם סופר, לקהילה בשנת תקנ"ח (1798). כאן התגבשו דרך לימודו ועולמו הרוחני, בהם המשיך לאחר מכן ביתר שאת בפרשבורג[10]. לאחר שעזב את מאטרסדורף מילא את מקומו בנו רבי שמעון סופר.

רבי שמעון סופר בעל "מכתב סופר" זצ"ל

רבי שמעון סופר נולד בשנת תקפ"ה לאביו בעל חת"ם סופר. בהיותו ילד צעיר התגלה בלמדנותו המופלגת ובחיבתו היתירה לפיוטים ולזמירות. בעצמו חיבר פיוטים מלאים אהבה לארץ הקודש. לאחר נישואיו ישב על התורה בפרשבורג וחותנו הגביר מקראלי כילכל אותו. לאחר מכן גם התגורר זמן מה בקראלי[11].

בשנת תר"ד (1844) נתקבל לכהן כרבה של מאטרסדורף[12]. לפני בואו לשם ביקש מבני הקהילה שיבהירו לו את מידת הסכמתם בדבר החזקת תלמידי ישיבתו[13]. בכתב מינוי לרבנותו שקיבל לאחר מכן כללו מנהיגי הקהילה מספר סעיפים שדנים בענייני הישיבה:

סעיף ב: "ישים עינו ולבו על ילדי בני קהילתנו יצ"ו להשגיח עליהם בכדי שיחונכו ויגודלו לתורה ולמצוות".

סעיף ג: "יזלו מי באר תורתו חוצה ללמוד עם תלמידים הגונים שיעורין תמידין כסדרן".

6. כלילת יופי, קרקא תרנ"ג, חלק ב, עמ' קנ"ב.
7. גולדשטיין, עמ' 11.
8. גרינוולד, עמ' 118—119, וראה בעתון "דער איד", יום ו' פרשת מקץ תשט"ז (16 דצמב. 1955).
9. גרינוולד, עמ' 123, 118 בהערה 89. אחדים מגדולי תלמידיו ראה עמ' 119 ואילך.
10. ראה במפורט למעלה בפרק על פרשבורג, עמ' 33—34.
11. ראה בהקדמה לספרו מכתב סופר (דרשות), ירושלים תשי"ב, עמ' ג—ט"ז. על ההקדמה והפרטים שבהמשך העירני האברך הלמדן ר' עקיבא סופר, בנו של הרה"ג רבי יוחנן סופר שליט"א ראש ישיבת ערלוי בירושלים.
12. את דרשתו הראשונה במט"ד נשא בשבת חנוכה תר"ד. ראה מכתב סופר, דרוש שני, דף ג ע"ב.
13. אגרות סופרים, חלק כתבי רבי שמעון סופר, מכתב ג, עמ' 3.

סעיף י: "בכדי למלאות בקשות רבינו יצ"ו להספיק פה קהילתנו בחורי חמד ללמוד עמהם, קבלנו עלינו להספיק שנים עשר בחורים ויותן להם ארוחתם יום יום וכן פלעטטען בכל ש"ק ואם יתרבו פה בחורים יותר מאלו אי"ה אז הבחירה ביד רבינו לברר מהם כפי אשר ייטב בעינו"[14].

תכנית הלימודים ודרך לימודו התנהלו על פי המתכונת שקבע החת"ס. הוא נהג לדייק בכל מלה שבדברי רש"י ותוספות. בעניין זה כתב בחידושיו למסכת קידושין כדלקמן: "הארכתי קצת במקום שהיה אפשר לקצר כדי להעיר אוזן התלמידים שישימו לב לדקדק בלשון רש"י ותוס' רבותינו הראשונים ז"ל הדק היטב כי כל דבריהם ז"ל בדקדוק ודיוק גדול אם נחפש אחריהם נמצא כפליים לתושיה בעזה"י"[15].

דרך לימודו היתה על דרך הפשט ולא ראה טעם בפלפולים מיותרים. בתשובה שכתב לבנו הציע לו סדר ודרך לימוד הרצויה ביותר. וזו לשונו:

"מה שכתבת במכתבך הראשון בבירור שיטת רש"י ז"ל... דברי טעם הם מתקבלים על הלב... ודרך הזה דרך ישר הוא אין בו נפתול ועקש. טוב מלא כף נחת ממלא חפניים דמיונות כוזבות מעשה חידודים, כדים ריקים ולפידים בתוך הכדים, אין בהם כי אם תמהון הלבבות, ובלבול המחשבות, צעירי"ם מרקדים, ראה בני דרך הישר לך בו ומנע רגלך ממחולות וריקודים, תתבונן מזקנים אבות הראשונים, טובה צפרנן מכריסן של אחרונים, ולבי שמח כי חננך ה' שכל ישר וזך, אל תעקשו בידיך בלהג הרבה יגיעת בשר לבנות בניינים נפתולים, שקורין פשטלי"ך עשויים כמגדלים, והמה מלאים נקבים נקבים חלולים חלולים, על הרוב המה מזיקים ולא מועילים, כי ימינם מלאה שוחד לעור עיני חכמים, בהתפתות לבם אחר יפים ינטו מדרך האמת ולא ידעו במה יכשלו בחורים וזקנים יחדיו נער ועול ימים, לזאת בני איעצך ויהי ה' עמך כי תשב ללחום במלחמתה של תורה, שים כל מגמתך להבין דעת קדושים דברי הראשונים וגדולי האחרונים ז"ל זי"ע, בעיון הדק היטב היטב ואם תמצא קושי' אחת מתורצת היטב באחד מן הספרים, ניכרים דברי אמת שאין בו מן הדוחק, קבל האמת וקשרו על לוח לבך, ותשמח בו שזכית לידע האמת בתורת ה' ותגוח דעתך בו ולא תבקש עוד למצא תירוץ אחר על קושיה זו באופן יותר מחודד, למה תוציא הישן מפני החדש והאמת מפני השקר, וחבל על אבדן זמן היקר, הלא טוב מזה אם תתן לבך ליישב קושי' אחרת שלא מצאת בו תי' מספיק, וטוב משתיהם אם תלמד בזמן ההוא דף גמרא או הלכה מההלכות מה שלא למדת עוד ויודע לך מה שלא ידעת. כללו של דבר שים לבך ללמוד ולהבין, לא לבנות חדשות ולהרוס ישנות, וסוף הכבוד לבוא"[16].

רבי שמעון סופר ניהל רוב ימיו ישיבה במט"ד. בתשובות אחדות הוא מזכיר אחדים מבין תלמידיו[17]. אולם מסתבר שלא תמיד שבע נחת מאלה שלמדו בישיבתו. באחת מאגרותיו התלונן: "ובעוה"ר אין לי פה דיבוק חברים ולא פלפול התלמידים כי התלמידים רקיקין והחברים רפו ידיהם"[18].

14. בהקדמה למכתב סופר, עמ' כ"ב.
15. מכתב סופר, שו"ת וחידושים, חלק ב, ירושלים תשט"ו, חלק אבה"ע, סוף סי' ו, דף צ"ט.
16. שם, חלק יו"ד, סי' א, דפים נ"ה—נ"ו.
17. שם, חלק או"ח, סי' ב, ט. וראה בסוף הספר הוספות ותיקונים, דף קמ"ח ע"ב.
18. אגרות סופרים, חלק כתבי רבי שמעון סופר, מכתב י"ח, עמ' 39.

בשנת תר"כ (1860) נתקבל רבי שמעון סופר לרבה של קראקא, וניהל שם את רבנותו ברמה. במקום שבתו החדש רחשו לו כולם כבוד רב, ונבחר להיות חבר בית המחוקקים של הקיסרות האוסטרית. לאחר שר"ש סופר עבר לקראקא המשיכו תלמידיו בחלקם ללמוד אצל הדומ"ץ ר' יעקב הירש ובחלקם אצל הרה"ג ר' אהרן זינגר זצ"ל[19].

רבי אהרן זינגר ניהל ישיבה גדולה במט"ד ונתפרסם בגדולתו בתורה וברוב ענוותנותו. מספרים, שפעם נסע באניה לבקר את רבו החת"ס בפרשבורג. בהגיעו לפרשבורג חיכו לו בנמל כל בחורי הישיבה שלמדו שם. כשראה את ההמונים אמר לבנו: "התכונה הרבה בחוף מעידה כנראה כי המלך בא לפרשבורג..." כשירד לחוף אמרו לו כי כל התכונה לכבודו היא וכי הוא המלך בכבודו ובעצמו. התיפח בקול ואמר: "איך ירד העולם פלאים אם אהרן גם כן נחשב בין הלומדים"[20].

רבי שמואל עהרנפלד זצ"ל בעל "חתן סופר"

רבי שמואל עהרנפלד נולד בפרשבורג לאביו רבי דוד צבי, והיה נכדו של החת"ס סופר. בבחרותו למד אצל בעל "כתב סופר" ובזמנו הפנוי עזר לאביו בבית מסחרו. בחנות הירבו הבן והאב לפלפל בדברי תורה. כשהבן שמואל טיפס על סולם להוריד סחורה מסויימת לקונים קרא אחריו אביו: "ובכל זאת צדק המהרש"א"! לאחר שנשא אשה ניהל רבי שמואל בית מסחר משלו. כשהפסיד את ממונו הסכים לקבל על עצמו את עול הרבנות, בשנת תרכ"ו (1866), בקהילת בעטלאן שבטרנסילבניה[21]. משם נתקבל לרבה של קהילת סיקס. בשני המקומות בהם כיהן בתחילה כרב ניהל ישיבות. בשנת תרל"ז (1877) נתקבל לרבה של מאטרסדורף, בה הקים מחדש את ישיבתו ונתרבו שם ספסלי בית מדרשו.

ניהול הישיבה ועולמו הרוחני של בעל "חתן סופר"

תכלית חייו של בעל "חתן סופר" היתה להעמיד תלמידים רבים, כפי שזקנו החת"ם סופר ציוה על צאצאיו "עשו קיבוץ וריבוץ ופעלים לתורה ברבים"[22]. אולם מגמתו החינוכית היתה לגדל דור של תלמידים ש"יראתם קודמת לחכמתם". בנאומי הפתיחה בראשית זמני הלימוד היה פונה לתלמידיו והיה מתפלל לשמים, שיזכה להעמיד תלמידים יראי שמים כי על פי דברי חז"ל (חולין קל"ג ע"א) "כל המלמד תורה לתלמיד שאינו הגון כאילו זורק אבן למרקוליס", והרב נענש על תלמידיו שיצאו לתרבות רעה[23]. כדי לחנך את תלמידיו ליראת שמים למד עמם כל יום לפני שיעוריו מתוך ספרי מוסר, ודרש מהם שילמדו בעצמם כל יום מתוך ספר "מסילת ישרים" ומתוך ספר "משפט צדק" הנדפס עם ספר תהלים.

19. גרינוולד, עמ' 148, וראה הערה 82.
20. המודיע, "גאוני מטרשדורף", יום ו', ז' חשון תשכ"ד.
21. פרטים ביאוגרפיים ראה שו"ת חתן סופר, ירושלים תשכ"ג, בהקדמה תולדות רבינו. הספר נדפס לראשונה בפאקש תרע"ב.
22. ספר חתן סופר על שו"ע ואו"ח, ירושלים תשכ"ג, חלק א, בפתיחת "שם משמואל", עמ' ד. תודתי נתונה לאחים ר' אשר אנשיל ור' מנחם קליין שהעמידו לרשותי את כל הספרים והעתונים שהיו נחוצים לכתיבת פרק זה.
23. שו"ת חתן סופר, בהקדמת תולדות רבינו, עמ' ט"ו.

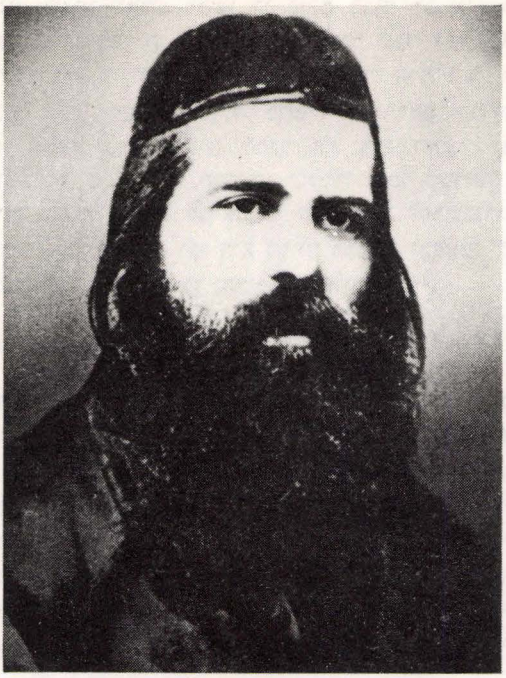

הרה"ג רבי שמואל עהרנפלד זצ"ל בעל "חתן סופר"

דרך לימודו היתה על פי שיטת סבו החת"ם סופר. כמנהג סבו היה עובר בלילות ליד האכסניות של תלמידיו לראות אם הם עוסקים בלימודיהם. בשיעוריו דרש נוכחות של כל תלמיד ותלמיד[24]. הוא התנגד בצורה חריפה ביותר ללימודים חיצוניים. כאשר ראה שאב אחד מתלבט אם לומר "ברוך שפטרנו" על בנו שהגיע למצוות ולא בא לבית הכנסת בעיר מולדתו כי למד בגימנסיה בעיר אחרת, אמר לו רבי שמואל עהרנפלד, שאחר בן כזה יש לומר "ברוך דיין האמת" כי שליחת הבן לגימנסיה היא "שריפת הנשמה גם אם הגוף קיים"[25].

בשיעוריו עם התלמידים היה מחדש חידושים חשובים. באחת מתשובותיו כתב: "בשבוע זו בעברי דרך הלימוד... עם התלמידים עלה בדעתי ליישב קושיית הרמב"ן"[26]. עם כל זאת נהג להדגיש שהלימודים צריכים להיות לשם שמים ולא לשם הנאת החידושים. בתשובה לרבי אליעזר זוסמן סופר כתב: "יעמוד גם לנו ללמוד תורתו הקדושה והטהורה רק לשמה כי זה העיקר ואילו באתי לידי מידה זו בודאי אי אפשר שיזיק חו"ח לימוד התורה עם התלמידים אע"פ שהיא יגיעה רבה, אבל בעוה"ר מי יכול לומר זכיתי לבי שאיני נהנה מדברי תורה ומכ"ש הלומד עם תלמידים צריך הוא לחדש אם גם אינו רוצה,

24. ראה במפורט חתן סופר על שו"ע או"ח, שם משמואל, חלק א, עמ' י"א—י"ב.
25. שם, עמ' ט"ו.
26. שו"ת חתן סופר, סי' ג"ה, אות י"א.

וזה לדעתי אינגו דרך האמת הגמור וה' הטוב יודע הוא יורנו דרך האמת האהוב מכל"[27].
גדולי תלמידיו, רבי שאול בראך, רבי משה פורהנד ורבי יואל פלנר, העידו שכאשר הציע חידושיו בפני תלמידיו נפל עליו פחד ואימה מחשש שנהנה מדברי תורתו שחידש[28]. באחד מנאומי הפתיחה אמר לתלמידיו, שהוא יודע שהם לא באו לישיבתו ממרחקים לבלות את זמנם בדברים ריקים "אולם זאת אומר לכם שאל תלמדו ע"מ לפלפל כי אין זה העיקר רק כוונתכם תהי' לכוון לאמיתה של תורה, ופלפולא טובא וחידושי אורייתא ממילא יבואו"[29].

בהתמדה רבה למד בעל "חתן סופר" עם תלמידיו בישיבתו. בתשובות רבות שנכתבו על ידו בתקופת היותו בסיקס ובתקופת היותו במאטרסדורף ציין, שהוא טרוד מאוד בלימודיו עם בני הישיבה. באחת מתשובותיו כתב: "וזולת זה לימוד הישיבה וצאן קדשים ה' יברכם עלות עלי יום יום מבקשים תפקידם ואני שאול להם כל שתא, ע"כ לא היה באפשרות להשתעשע אז בעניין עמוק..."[30]. אפילו לשמחת דודו רבי זלמן שפיצר לא נסע כי לא רצה לבטל את שיעוריו ברבים. כך הוא השיב להזמנה ששלח אליו דודו: "לפני שבועות שתיים קראני בקריאה של חיבה ליום חתונתו שיה' לטובה למזל ולברכה מיד אחר חג השבועות... והנה אם גם מאד יהמו רגשות לבבי לעשות רצונכם, אמנם בעת הזאת באמצע הזמן לבטל ת"ת דרבים אפילו יום אחד איני שומע לכם"[31].

הוא דאג לא רק לחיים הרוחניים של תלמידיו אלא גם לצרכיהם הכלכליים ועודד את בעלי הבתים שיסייעו לבחורי הישיבה. גם תלמידיו לשעבר היו שולחים תרומות להחזקת הישיבה[32]. גילויי החיבה של בעל "חתן סופר" לתלמידיו באים לידי ביטוי גם בתשובותיו השונות כאשר הוא מכנה אותם בכינויים כגון "אהובי תלמידי חביב נפשי"[33].
תקופת שבתו של בעל "חתן סופר" במאטרסדורף היתה קצרה יחסית כי לאחר שסבל ממחלה נפטר בר"ח אב תרמ"ג (1883), ואת מקומו מילא בנו רבי שמחה בונם.

רבי שמחה בונם עהרנפלד זצ"ל בעל "מענה שמחה"

רבי שמחה בונם נולד בשנת תרט"ו. הוא למד בישיבתו של בעל "כתב סופר", אבל את עיקר לימודו רכש לו בישיבת אביו במאטרסדורף. לאחר נישואיו כיהן תחילה כרבה של קהילת שארוואר, ולאחר פטירת אביו נתקבל למלא את מקומו. תלמידי הישיבה שלמדו אצל אביו המשיכו ללמוד אצלו, כי ראו את גדולתו בתורה ומסירותו לתלמידיו[34].
כל בוקר אחר תפילת שחרית נהג ללמוד שו"ע או"ח עם "פרי מגדים", כפי שראה אצל אביו בעל "חתן סופר". בשעות אחר הצהריים לימד שיעור עיון. לפני שיעור זה

27. שם, סי' נ"ה, אות י"ב.
28. חתן סופר על שו"ע או"ח, חלק א, שם משמואל, עמ' ד.
29. ספר חתן סופר, בענייני המקנה וקנייניים, ירושלים תשכ"ח, חלק א, סי' קכ"ח.
30. שו"ת חתן סופר, סי' פ"א, וראה סי' י"ח, ל, נ"ג ועוד.
31. שם, סי' מ"ה.
32. שם, סי' נ"ו.
33. ראה ביחוד שם סי' ק"ט, וראה גם סי' א, כ"ו, נ"ו, פ"ב, פ"ח, פ"ט, ק"ח.
34. א. ש. ב. סופר־שרייבר, כתב זאת זכרון, ירושלים תשל"ו, עמ' 264.

למד מתוך אחד מספרי המוסר, כגון "חובת הלבבות"[35]. חלק מחידושיו, המופיעים בספרו "מענה שמחה", חידש תוך כדי לימודיו עם בני ישיבתו[36].

בדומה לאביו הקפיד שכל תלמידיו יהיו נוכחים בכל שיעוריו. בלילות ערך בקורת באכסניות של הבחורים לראות אם הם לומדים. הוא רצה לחנך את תלמידיו לא רק לתורה ויראת שמים אלא גם לדרך ארץ, וביקש מתלמידיו שיקפידו בכבודם של בעלי הבתים. שאיפתו היתה שהבריות יאמרו על תלמידיו: "אשרי אביו שלמדו תורה ואשרי רבו שלמדו תורה". הוא דרש מתלמידיו שלא יסתפקו ולא יתגאו במה שהשיגו כבר, אלא רצה שישתדלו תמיד להוסיף דעת[37].

רבי שמחה בונם נפטר בז' באב תרפ"ו. חידושיו בשם "מענה שמחה" נדפסו יחד עם ספרי אביו "חתן סופר". בירושלים הוקמו על שמו המוסדות "מענה שמחה" בקרית מאטרסדורף.

רבי שמואל עהרנפלד שליט"א, רבה האחרון של מאטרסדורף

רבי שמואל עהרנפלד למד את עיקר תורתו בישיבת אביו רבי שמחה בונם. לאחר פטירת אביו נבחר למלא את מקומו כאב"ד מאטרסדורף[38]. את רבנותו הנהיג ברמה, ואף נבחר כיושב ראש קהילות בורגנלנד ואוסטריה. בהשפעתו הסכימו השלטונות שחיילים יהודים לא יצטרכו לחלל שבת ושיוכלו לאכול ממטבח כשר. כמו כן הצליח לשנות הוראות בדבר החינוך הכללי אשר עלולות היו לפגוע בחינוך הדתי של ילדי ישראל[39].

תשומת לב רבה הקדיש לטיפוחה ולגידולה של הישיבה שנוסדה בימיו של החת"ס ונמשכה בימי צאצאיו. למעשה הוא ניהל כבר את הישיבה ואת ענייני הרבנות בימי אביו שהיה חולה בשנותיו האחרונות. בישיבתו למדו בין מאה למאתיים תלמידים[40]. ליד הישיבה הוקמו מגזא ופנימיה, בה יכלו להתאכסן כ־80 בחורים. בניין הפנימיה נתרם ע"י הנדבן ר' מונו לייטנר.

סדר הלימוד

הבחורים קמו כל יום בשעה חמש לפנות בוקר והתחילו מיד בלימודיהם. לאחר התפילה לימד ר"ש עהרנפלד שיעור בשו"ע או"ח עם מגן אברהם, בהיותו עדיין עטור בטלית ובתפילין. בשעות שלפני הצהריים למד עם תלמידיו שיעור עיון באחת מסוגיות הש"ס. בשיעור זה נהג להסביר בע"פ את דברי הראשונים והאחרונים. בסוף דבריו הוסיף גם את דברי החת"ם סופר, החתן סופר ואת חידושי אביו בעל "מענה שמחה". לפנות ערב נתקיים שיעור פשוט. מלבד שני שיעורים אלה היו הבחורים חייבים ללמוד בכוחות

35. חתן סופר על שו"ע או"ח, שם משמואל, עמ' ח, וראה ביחוד ספר חתן סופר בענייני המקנה והקניינים, חלק א, עמ' קל"א.
36. חתן סופר על חלק שני, ירושלים תשכ"ג, חידושי מענה שמחה, סי' ז; חתן סופר בענייני המקנה קניינים, חלק ב, ירושלים תשכ"ח, סי' כ, כ"ד.
37. חתן סופר, שו"ע או"ח, חלק א, עמ' י"ג.
38. כתב זאת זכרון, עמ' 269—270.
39. שם. מלבד המקורות המובאים כאן ובהמשך שמעתי פרטים מפי תלמידיו: ר' צבי גרוניך, ר' יהושע יעקב רוט ור' אברהם ליליגנ.
40. במאמר "150 יאהר ישיבה חתן־סופר", בעתון "דער איד", יום ו, כ"א שבט תשי"ג (פברואר 6, 1953), נמסר שלמדו שם 200 בחורים. מפי תלמידי מאטרסדורף נמסרו לי מספרים שונים משנה לשנה.

הרה"ג רבי שמואל עהרנפלד שליט"א בצעירותו

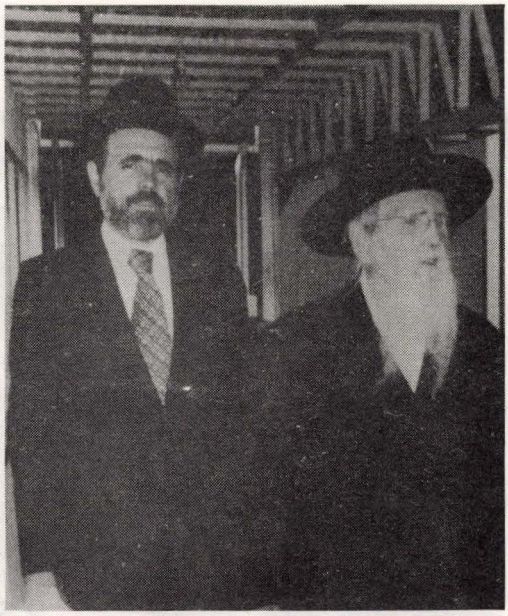

הרה"ג רבי שמואל עהרנפלד שליט"א עם בנו רבי עקיבא שליט"א

עצמם דף גמרא לצרכי בקיאות. ר"ש עהרנפלד בחן את תלמידיו על כל שלושת השיעורים, וכן בחן אותם על שו"ע או"ח ויו"ד, חומש ורש"י. בשעת הבחינה שאל והאזין לתשובות תלמידיו בשלוה ובאורך רוח והשתדל שלא להעליב אף אחד מהם. כאשר ראה שתלמיד לא למד כהלכה היה אומר לו בקול אבהי את הפסוק "תעזבני יום-יומיים אעזבך". לפעמים היה מוכיח את התלמיד בדרך החיוב באמרו לו: "הרי לפי כשרונותיך תוכל להגיע להישיגים טובים יותר".

בנאומי הפתיחה בראשית זמן הלימוד היה דורש מהבחורים שילמדו בהתמדה, שיתפללו בכונה ובהתלהבות, ושינהגו על פי מידות טובות ומוסריות.

הישיבה נתקיימה עד כניסת הגרמנים בשנת 1938. באותה שנה גורשו יהודי בורגנלנד ממקום מגוריהם ורבים היגרו לחוץ לארץ. רבי שמואל עהרנפלד שליט"א הצליח להמלט ולהגיע לארה"ב. בבואו לניו יורק הקים את אחד ממוסדות החינוך המפוארים הכוללים כשבע מאות תלמידים המתחנכים בת"ת, בישיבה קטנה, בישיבה גדולה ובכולל. מוסדות חינוך אלה, הנקראים "ישיבה ומתיבתא חתן סופר", הם בנשיאותו של רבי שמואל עהרנפלד שליט"א ובהנהלת בניו רבי עקיבא נ"י ורבי שמחה בונם נ"י. בירושלים הקימו רבי שמואל עהרנפלד ובנו רבי עקיבא את קרית מאטרסדורף המעטירה להנצחת "שבע הקהילות". הקריה מתנהלת מראשית בנייתה ועד היום על ידי רבי שמחה בונם קליין בן רבי אפרים פישל קליין שליט"א, רבה של מארושוואשרהעלי לשעבר. בקריה הוקמו גם מוסדות חינוך הכוללים תלמוד תורה, ישיבה קטנה וכולל אברכים על שם "מענה שמחה". מוסדות אלה מתנהלים על ידי רבי משה שלזינגר, נכדו של רבי שמואל עהרנפלד, ולומדים בהם כ־250 תלמידים המתחנכים ברוח ישראל סבא.

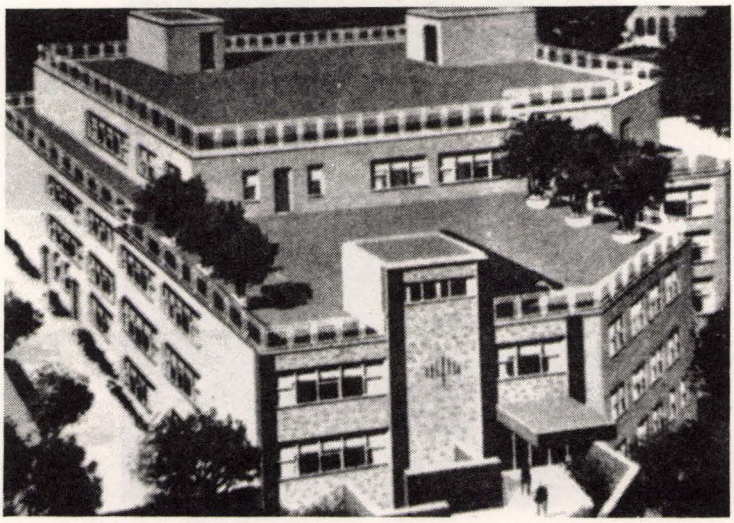

מוסדות "ישיבה ומתיבתא חתן סופר" בניו יורק

פרק מ״ח

ישיבת צעהלים

קהילת צעהלים (בהונגרית: Németkeresztur, בגרמנית: Deutschkreutz) היא אחת הקהילות העתיקות בין ״שבע הקהילות״ שבבורגנלנד. כבר בסוף המאה החמש עשרה למניינם ישבו שם יהודים. בישוב של קבע התבססו שם היהודים בעיקר החל מסוף המאה השבע עשרה כאשר הנסיכים לבית אסטרהאזי היו מוכנים לקבל לאחוזותיהם את היהודים שגורשו ממקומות אחרים. בשנת 1762 פרצה דליקה גדולה ברחוב היהודים ורוב הבתים עלו באש. במרץ רב בנו היהודים את בתיהם מחדש. יחסי שכנות טובים שררו ע״פ רוב בין היהודים לבין שכניהם הנוצרים השוובים וההונגרים.

בשנת 1934 מנתה הקהילה 433 יהודים בקרב אוכלוסיה כללית של 4.000 נפש. בשנת 1938 גורשו כל היהודים לוינה ורכושם נשדד והוחרם. בחלקם היגרו לחוץ לארץ ובחלקם הועברו למחנות הריכוז[1].

רבה הראשון של הקהילה היה רבי מרדכי ליפשיץ שעבר מכאן לבמברג ונפטר שם בז׳ בתשרי תמ״ו (1685). אחריו כיהנו בצעהלים עוד מספר רבנים חשובים ידועי שם[2].

הישיבה נוסדה כנראה בימיו של רבי משה סגל לוי, שהיה תחילה דומ״ץ, ולאחר מכן נתקבל לרבה של הקהילה וכיהן במשרה זו עד פטירתו בי״ב תשרי תצ״ה (1734). הוא חיבר את ספר ״שער הקטן״ המופיע בתוך ספר ״חוט המשולש בשערים״ (וינה תקפ״א). בשער לספר נאמר על רבי משה לוי: ״בעת הזאת רובץ בין המשפתיים לעבוד עבודת הלויים אב״ד ור״מ (ריש מתיבתא) בק״ק צעהלים ואגפיה״. גם בעל חת״ם סופר מכנה אותו בכינוי דומה וכותב אליו בחיבה רבה: ״לי״נ הרב המופלג ומפורסם המאה״ג נ״י... כקש״ת מו״ה משה סג״ל נ״י אב״ד ור״מ דק״ק צעהלים״[3].

1. E. J. (ירושלים 1971), כרך 5, עמ׳ 1596. ראה במפורט יותר על הקהילה בספרו של ה. גולד (המוזכר בראשית הפרק הקודם), עמ׳ 57—74. מלבד המקורות המובאים כאן ובהמשך שמעתי פרטים מפי יוצאי ותלמידי צעהלים: ר׳ שלמה בן דב (שפיצר), ר׳ יחיאל מיכאל שפיגל.
2. גולד, עמ׳ 63—64, י. י. גרינוולד, מקורות לקורות ישראל, קולומבוס אוהיו תרצ״ד, עמ׳ 91—92; משה גולדשטיין, מאמר שבע קהילות, ת״א תשט״ו, עמ׳ 32.
3. שו״ת חת״ס, חלק חו״מ, סי׳ ר״א.

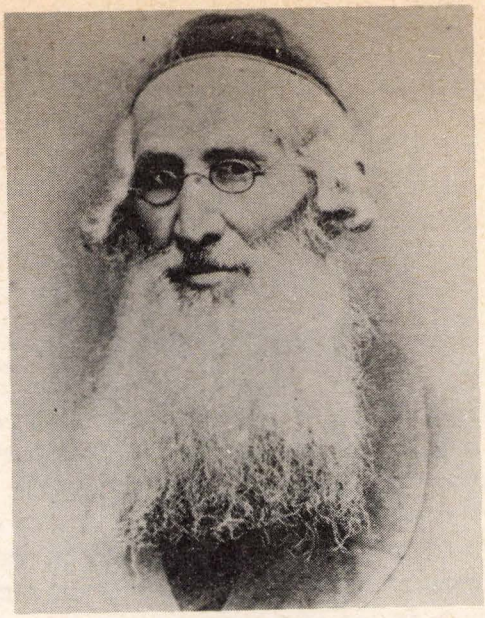

הרה"ג רבי מנחם כ"ץ פרוסניטץ זצ"ל

הרה"ג רבי דוד פרידמן זצ"ל אב"ד צעהלים (נפטר בתרס"ו)

לאחר פטירתו של רבי משה לוי לא היה במשך שנים אחדות רב בקהילה. החת״ם סופר כתב בעניין זה מכתב לדומ״ץ ולמנהיגי הקהילה והוכיח אותם על כך בזה הלשון: ״איככה היתה לאלמנה קריה נאמנה, בלי רב יושב על כסא ה׳... התקבצו והתאספו על עמק הברכה לחדש המלאכה, מלאכת ה׳ לקבל עליכם רב תופס ישיבה, צדיק ונשגב המקיים דברי תורה״[4].

רבי מנחם כ״ץ פרוסניטץ זצ״ל

בשנת ת״ר נתקבל לרבה של הקהילה רבי מנחם כ״ץ פרוסניטץ, שהיה אחד מגדולי הדור, וכיהן שם למעלה מחמישים שנה עד שנפטר בט״ז באדר א תרנ״א (1891)[5]. הוא ניהל ישיבה גדולה ולפי המסורת של יוצאי צעהלים למדו אצלו למעלה ממאה תלמידים. עוד מספרים יוצאי צעהלים, שכאשר תלמיד שאלו שאלה או קושיה, לא השיב לו במישרין אלא נהג לומר ״הבה נחזור שנית על לימודינו״. תוך כדי החזרה על הלימוד התבהרו כל השאלות ונפלו כל הקושיות. בין תלמידיו נמנה ר׳ אהרן חיים שיק בנו של המהר״ם שיק. המהר״ם שיק כתב אל בנו, בשנת תר״ה, כאשר למד בצעהלים: ״שמע עצתי וקבל מוסר ותוכחה מרבך הרב המאור הגדול נ״י כל אשר תשמע הן חריפות ואגדה יהיה חשוב אצלך לחזור אותו לחקוק על לוח לבך חזור וחזור לעתות הפנאי דבר אשר למדת״[6]. בישיבתו של רבי מנחם כ״ץ למד גם רבי משה גרינוולד בעל ערוגת הבושם. הוא מזכיר את רבו בספרו ערוגת הבושם על התורה, בתחילת פרשת ״זאת הברכה״.

לאחר רבי מנחם כ״ץ כיהנו שם כרבנים וניהלו שם ישיבות רבי אליעזר דוד גרינוולד, שהיה לאחר מכן רבה של סאטמר[7], רבי יעקב יחזקיה גרינוולד, שהיה לאחר מכן רבה של באנפי הוניאד ושל פאפא[8] ורבי יוסף אלימלך כהנא, שהיה לאחר מכן רבה של אונגוואר.

בזמנו של רבי יוסף אלימלך כהנא (תרפ״ג—תרצ״א) למדו בצעהלים כתשעים בחורים. בכתב מינוי לרבנות הבטיחו לו בני הקהילה לכלכל עשרה בחורי ישיבה והשאר היו צריכים לאכול במנזא או להתקיים בכוחות עצמם. כאשר התרבו הבחורים הציע ראש הקהל, שבימות החול יאכלו כל הבחורים במנזא ובשבתות יאכלו כולם אצל בעלי הבתים. הוא רצה שבשבתות ירגישו הבחורים אוירה ביתית ויתחנכו לדרך ארץ כלפי בעלי הבתים שם הם מתארחים. המהרי״א כהנא לימד שלושה שיעורים: שיעור עיון, שיעור פשוט ושיעור טפל. בבחינות הוא בחן גם את הבחורים הגדולים ביותר. כאשר ראה שאחדים אינם מרוצים מכך נהג לומר ״גם אני עומד כל הזמן לבחינה כי בלי בחינה אי אפשר להתמיד בלימודים״[9].

4. שם, סי׳ קצ״ז.
5. גרינוולד, עמ׳ 92.
6. מהר״ם שיק על התורה, מונקאטש תרס״ה, בראשית הספר.
7. ראה בפרק על סאטמר.
8. ראה בפרק על פאפא.
9. הפרטים נמסרו לי מפי תלמידיו ר׳ שלמה בן דוב (שפיצר) והחזן ר׳ יוסף פויאר. ראה במפורט יותר בפרק על אונגוואר.

חלק מתלמידי ישיבת צעהלים (חורף תרפ"ח)

בחורי הישיבה נהגו בין הזמנים לסובב בין הכפרים והערים לאסוף תרומות לישיבה ולעצמם לצורך קיומם. מספרים, שפעם בא בחור ישיבה מצעהלים אל יהודי כפרי עשיר ששאלו פרטים: איפה למדת בחור? בצעהלים, עונה הבחור. ומה למדת שם? ממשיך לשאול הכפרי. מסכת עבודה זרה, עונה הבחור. איזה פרק? מתעניין הלאה הכפרי, פרק כל הצלמים, ענה הבחור בקיצור ובפשטות[10].

הרה"ג ר' לוי יצחק גרינוולד שליט"א

רבה האחרון של קהילת צעהלים היה רבי לוי יצחק גרינוולד[11], בנו הצעיר של בעל "ערוגת הבושם" וחתנו של רבי אברהם יוסף גרינוולד מאונגוואר. הוא נולד בשנת תרנ"ג ולמד בישיבת אביו בחוסט. מאוחר יותר הוסמך לרבנות על ידי רבי שמואל רוזנברג מאונסדורף. לאחר נישואיו היה רב במספר קהילות, בפאי, בוישאק ובאורשיבא. באורשיבא כיהן לפנים האדמו"ר רבי יואל טייטלבוים שליט"א. רבי לוי יצחק גרינוולד היה רבה

10. ש. הכהן ויינגרטן, הישיבות בהונגריה, ירושלים תשל"ז, עמ' 33.
11. ראה מ. אמסיל, המאור, ניו יורק תשל"ד, עמ' קצ"ג. פרטים נוספים שמעתי מפי ר' יוסף זילברשטיין (ברוקלין), ומפי יוצאי ותלמידי צעהלים, ר' יחיאל מיכאל שפיגל, ר' שמואל לנדמן.

הרה"ג רבי לוי יצחק גרינוולד שליט"א

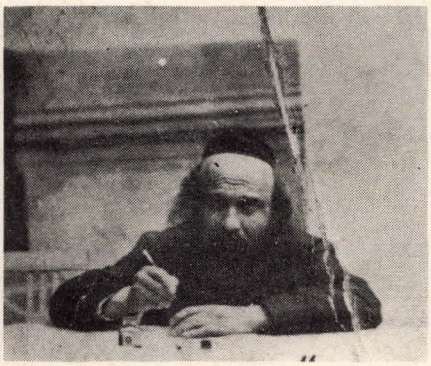

רבי לוי יצחק גרינוולד בצעירותו

של צעהלים בשנים תרצ"ב—תרצ"ח. בשנים אלה ניהל שם ישיבה גדולה בה למדו כ־80—100 בחורים ולפעמים מנתה הישיבה עד מאתיים תלמידים. בישיבה היתה מנזא שהוקמה עוד בימי הרבנים שקדמו לו.

רבי לוי יצחק ג'וו לבש לבוש חסידי והתפלל לעצמו בנוסח ספרד, אם כי בבית־הכנסת התפללו בנוסח אשכנז. מאז ותמיד הצטיין בטבעו כעניו, כאדם מתון ורודף שלום. יחסו אל תלמידיו היה "לא הקפדן מלמד", והשתדל לקרב אליו כל תלמיד בדרכי חיבה. הוא נזהר שלא לבייש אף בחור בזמן הלימוד או בשעת הבחינה. לכן הקפיד מאד שאף אדם זר לא יהיה נוכח בשעת הבחינה, כדי שלא לבייש בחור שאינו יודע את חומר לימודו על בוריו. לבחור שלא ידע את חומר לימודו כהלכה הספיק מבט נוקב של רבו, שהמקרה לא יישנה שנית. בלילות ערך רבי לוי יצחק ג"וו בקורת באכסניות של הבחורים לראות אם תלמידיו עוסקים בלימודיהם. כאשר ראה שבחור אינו נוהג לפי רוחו הזמינו לשיחה, ובדרכי נועם השתדל לשכנעו שישנה את דרכו. לפעמים אמר לאותו בחור משל או אימרה מסויימת, שהיה בהם מוסר השכל, שהשפיע על אותו בחור לטובה. רבי לוי יצחק היה מקובל ואהוב לא רק על הציבור היהודי אלא גם הגויים, ואנשי הכמורה של העיר כיבדוהו מאד. הוא חינך את תלמידיו שיקפידו על כבודה של כל האוכלוסיה עמה היו באים בקשרים יום יומיים באכסניות וברחובות העיר.

הלימודים התנהלו על פי המתכונת של שאר ישיבות הונגריה וכללו שיעור עיון, שיעור פשוט, יו"ד, או"ח, חומש ורש"י.

בשנת תרצ"ח נמלט רבי לוי יצחק לארצות הברית. בבואו לברוקלין ייסד משק חקלאי כדי לייצר חלב כשר בהשגחה מלאה. כמו כן דאג להקים אטליזים, בהם מכרו בשר "גלאט כשר". במרוצת השנים נבחר לסגן נשיא התאחדות הרבנים של ארצות־הברית וקנדה.

את מפעלו החשוב ביותר ראה בהקמת "הישיבה והמתיבתא ערוגת הבושם", שמנתה בשעתו כ־400—500 בחורים. במוסד חינוכי תורני זה לומדים מגיל הגן עד גיל 16—17. המטרה העיקרית של מוסד זה הינה להכין את התלמידים להיות ראויים להמשיך בישיבות חרדיות וחסידיות בגיל גבוה יותר. רבי יצחק לוי גו"ו ממשיך עד היום ללמד את שיעוריו בישיבה ולבחון את תלמידיו, למרות טרדותיו המרובות ולמרות חולשתו הגופנית.

מלבד שלוש הישיבות שעליהן עמדנו בפרוטרוט היו בבורגנלנד ישיבות גם בקהילות אחרות בתקופות שונות. עם פלישת הצורר הנאצי לאוסטריה, בשנת תרצ"ח, נפסקו הלימודים בישיבות, ואלה שיכלו נמלטו משם לנפשם ואחרים הובלו למחנות הריכוז.

פרק מ"ט

עולמם של בחורי הישיבה ובעיותיהם

קיומם הכלכלי של הבחורים

עוד בישיבות הראשונות בהונגריה היה נהוג, שמנהיגי הקהילה התחייבו בפני הרב לכלכל מספר בחורי ישיבה. הבחורים קיבלו כרטיסים "פלעטען" (= בילעטען) עמם התיצבו לפני בעל בית וקיבלו ארוחה יומית. לפי שיטה זו אכלו הבחורים כל יום אצל בעל בית אחר ("עסען טעג"). היו בעלי בתים אשר העדיפו לשלם לבחורים "מעות חודש" או "מעות שבוע" במקום מתן "אכילת ימים". במרוצת השנים קמה בכל ישיבה "חברת מזונות" והבחור שעמד בראשה ("גבאי דחברה מזונות") דאג לאסוף תרומות ומצרכי מזון בערים ובכפרים על מנת לסייע מתרומות אלה לאותם בחורים שלא השיגו "אכילת ימים" אצל בעלי בתים.

על פי רוב נוצרו קשרים לבביים בין בעלי הבתים לבין הבחורים שסעדו על שלחנם. הבחורים השמיעו על יד השלחן דברי תורה ונתבקשו לשיר זמירות. לפעמים נוצרו גם שידוכים בין בחורי הישיבה לבין אחת מבנותיו של בעל הבית. אולם היו גם מקרים שבעלי בתים נתנו את הארוחה היומית לבחור ישיבה רק כדי לצאת ידי חובה כלפי הרב. אחד מבחורי הישיבה מספר בזכרונותיו, שהוא אכל אצל בעל בית אחד את סעודת יומו, שהיתה דלה יחסית. פעם שכח אצלו את הגמרא וכשחזר לקחתה גילה שכל בני המשפחה מסובים על יד השלחן ואוכלים דברי מתיקה ומאכלים מיוחדים, שנמנעו לאכול בשעה שהבחור ישב עמם בסעודה[1].

היו בחורים שהעדיפו לסבול רעב מלהודקק לשלחנם של אחרים. מסיבה זאת הוקם, בשנת תרע"א בפרשבורג בית מזון ("מגזא"), שם אכלו רוב הבחורים בתשלום מלא או בתשלום סמלי. במרוצת השנים הוקמו "מגזות" ברוב הישיבות. היו ישיבות שבהן הוקמו גם פנימיות, בהן התגוררו ארבעה חמישה בחורים בחדר. ברוב הישיבות שכרו הבחורים לעצמם אכסניה אצל יהודים או אצל גויים ושם גרו ולמדו ברוב שעות היום.

היו בהורים שהתפרנסו מעבודות שונות בתקופת "בין הזמנים". ביחוד עבדו באפיית מצות, בבצירת ענבים ובייצור יין כשר. בחורים למדנים קיבלו תחת השגחתם והדרכתם מספר בחורים צעירים ולמדו עמם תמורת שכר.

1. נטעי בחורים, תרע"ג, גליון ז—ח.

בחורים שיצאו לאסוף תרומות בשליחות הישיבה קיבלו אחוז מסויים מהכספים או מהמצרכים שאספו. היו בחורים שיצאו לאסוף כספים לצורך קיומם הפרטי וסיכנו את חייהם בדרכים. קרו מקרים, שבחורים נשדדו ונרצחו או שנעצרו על ידי המשטרה והדבר גרם לחילול השם[2]. ה"חזרה על הפתחים" פגעה קשות ביוקרתם ובמעמדם של בחורי הישיבות.

רבי גרשון שטרן, רבה של מארוש־לודוש פירסם בשנת תרנ"ג (1893) סידרה של מאמרים בעתון "אלגעמיינע יידישע צייטונג" שבהם התריע נגד מעמדם הירוד של בחורי הישיבה לעומת מעמדם המכובד של תלמידי הסמינאר הניאולוגי. בשנת תרס"ב ליקט רבי גרשון שטרן את מאמריו ופירסמם בספר בשם "מרבה ישיבה".

במאמריו הוא פנה לראשי הציבור ולגדולי הרבנים לפעול לשיפור תנאיהם של בחורי הישיבה. אחד ממאמריו כתב כמכתב גלוי להרב ישראל אולמן מגרויסווארדיין ובו הוא טוען: "כי על ראשי הקהילות החוב מוטל לאסוף אסיפות להועץ יחדיו במועצות ודעת לגולל חרפה ובוז מעל הישיבות אשר מהם תצא תורה לישראל מיום גלינו מארצנו עד היום הזה למצוא אופן ועצה לבוא לעזרת הבחורים העניים לכלכלם בלחם ובגד ללבוש למען לא יצטרכו לשוט בארץ לבלות זמן יקר בקיבוץ נדבות"[3]. במאמר אחר הביע את אכזבתו, שקריאתו לא נענתה ע"י הרב ר' ישראל אולמן ועל ידי הציבור: "ובעוה"ר ישראל לא ידע, עמי לא התבונן כמה תרד תוה"ק פלאים אם לא נחשה לעזרה"[4]. הוא חשש שמא יתפתו בחורי הישיבה וילכו ללמוד בסמינאר הניאולוגי, כי שם מובטחים תנאים מצויינים לכל אחד ואחד. על כן הוא הציע לייסד חברה ארצית לתמיכה בישיבות בשם "לאנדס־ישיבות־אונטרשטיצונג פעראיין". לאחר שהתיאש מביצוע תכנית זו ביקש, שבכל בית כנסת יתקינו לפחות "קופת צדקה לבני הישיבה"[5], שתאפשר קיום מכובד מינימאלי לבחורים. ברוב יאושו פנה שוב בקול קורא אל גדולי ישראל, בזו הלשון:

> "מאורי בית ישראל! עד מתי לא תזהרו בבני עניים להצילם מכף הסעמינאר ומיד הגימנאזיום? עד מתי לא תדאגו על בעלי בתים עניים שיוכלו גם הם ללמד את בניהם תורה? ידעתי גם ידעתי כי אתם ארזי הלבנון ואני החוח אשר ביער אתם אנשים ראשי אלפי ישראל ואנכי תולעת ולא איש, אתם שרי תורה ורוזני חכמה ואני איש בער לא ידע... אך בעבור גדולתכם אל יקל כבוד תלמידכם בעיניכם... וקבלו נא את האמת ממי שאמרה כי אותה אתם מבקשים"[6].

2. שם, תרס"ו (שנה שלישית) מכתב ב, דף ח—ט; שם, תרס"ז (שנה רביעית) מכתב כ"ד, חצי אלול, דף צ"ב; שם, תרס"ח (שנה חמישית) מכתב כ"ב, חצי תמוז, דפים קע"ה—קע"ו. בשנת תרע"ב שוב נפוצו שמועות על רציחתם של שני בחורים, אך ידיעה זו הוכחשה לאחר מכן. ראה נטעי בחורים, תרע"ב, גליון ר"ח סיון, דף י"ג, וראה בגליון ד מחודש תמוז.
3. גרשון שטרן, מרבה ישיבה, מ' סיגט תרס"ב, דפים ג—ד.
4. שם, דפים ד—ה.
5. שם, דף ה.
6. שם, דף י ע"ב.

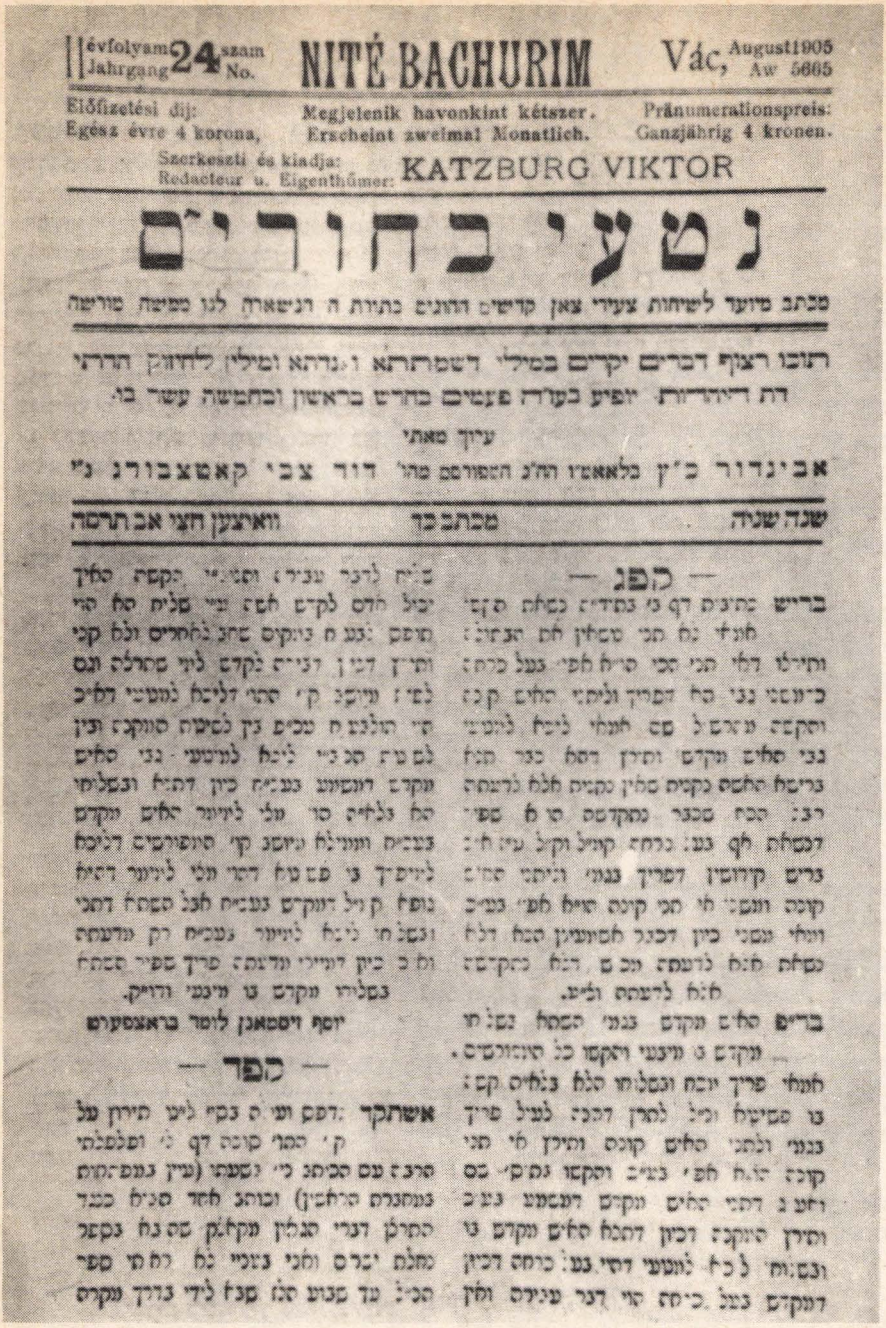

évfolyam 24 szám — NITÉ BACHURIM — Vác, August 1905
Jahrgang No. — Aw 5665

Előfizetési díj: Egész évre 4 korona, — Megjelenik havonkint kétszer. Erscheint zweimal Monatlich. — Pränumerationspreis: Ganzjährig 4 kronen.

Szerkeszti és kiadja: Redacteur u. Eigenthümer: KATZBURG VIKTOR

נטעי בחורים

מכתב מיוחד לישיבות צעירי צאן קדשים החוגים בתורת ה' ויגישארק לעז בסיטה מורשה

רצוי רצוף דברים יקרים בסילי דשמרתא ומגדתא ומילין לחזוק הדרתי
דת דיהדדות יופיע בעזרת פעמים בחדש בראשון ובחמשה עשר בו.

עריך מאתי

אבינדור כ"ץ בלאאזו הח"מ תסורסם מהי דוד צבי קאטצבורג נ"י

שנה שניה — מכתב כד — וואיצען חצי אב תרסה

— כפג —

בריש מתניתא קתני מפרישין מן הכלאים בשעת הקצירה
תנאי הוא דתניא מפרישין מן הכלאים בשעת הקצירה
וחזרו חלו הגי מכי סיים חפי' בעל כרחה
כיעקר גבי הא דתניא ועימר תחים קבץ
וקשרם ויעשה להם תמלי ליתא לעיקר
גבי סחים ועקדם ותירן דסח כגר מבר
גרשה סחים נקטים סחין עקדים חלא לרעתה
רבי הבא מבגר מקדשה סי' ח שפי'
דכסחים קא בעי בדרך קוצל וקל עיקרים
גרים קדושין דשריך בגמי וניתני סחים
קודם ועקדה חי מבי קודם סיים חפי' בעיא
ומחי מעמי כיון דכגר מסיעגין הכא דלא
בעחת מחת לרעתה הכא בקדשה
חלא לרעתה ובים.

בריש סחים עקדם בגמי הכחת בעל
עקדם ג' מיעני ועקדה כל סחומרים.
חמי פריך יבח ובעלמא מלא סחים קבץ
ג' מעיקרא ומל למרן דהכי לעיל פריך
בגמי ולחני סחים קודם ומירן מי מבי
קודם סיא חפי' בעיא ועקדה עקדם בס
ומיע ג דהני סחים עקדם דעיבד בעיא
ומירן סיעקדה ובין דהכא סחים עקדם ג'
ועקדה ל"ל לעיעני דיש כרחה דבין
דעקדם בעל כרחה מי דגר עיבדם ומין

— כפד —

אשתקד דקם ומי' ג מבי ליע מירן על
ק' דהני קודם קף כי ומלעלמי
מרגז עם סביבה כי ישמעני (עין משפט נתיבות
משפטים הרחבון) וכותב חזר סגיל כחב
סחיל דגרי הגלין עקלק סם ג' נקבר
מחלת יברם ומני עגיבי בא רחמי מפר
הגיל עד שגוע סגז שגל לידי גדיך עקרם

ירחון בחורי הישיבה בשנים תרס"ד—תרע"ד

נגד המצב המשפיל של בחורי הישיבה יצא ירחון הבחורים "נטעי בחורים" מיד עם ראשית הופעתו. העורך התריע על מעמדם הירוד של בחורי הישיבה לעומת אלה שעוסקים "בשאר חכמות", שהם נהנים מיחס של כבוד, על כן הציע העורך לייסד חברה ארצית להחזקת הבחורים שלא יצטרכו לחזר על הפתחים ולקבץ נדבות[7].

בחורים ממספר ישיבות ידועות נתארגנו ושלחו משלחת אל אסיפת הרבנים וללשכה המרכזית של הקהילות האורטודוקסיות שנתכנסו בבודפשט בשנת תרס"ה, ומסרו לידם "קול קורא" בו נאמר כדלקמן:

"אל גדולי ישראל רבנים ופרנסים קברניטי דספינתא דישראל שלום כבוד מתלמידי ישיבות מדינות אונגארן.

אסיפה נכבדה! ה' בעזרכם! היו ועשו לטובת ישראל! אליכם גדולי ישראל גבורי החיל אשר באתם להתיעץ על שארית צאן לרעותם במרעה נאמן אנחנו קוראים. כבן מתחנן אל האב ומכיר רחמי האב על הבן מתחננים לפניכם אנו צעירי צאן קדשים יושבי בית המדרש בכל הישיבות שמעו נא את דברינו!

רבי יוחנן בן זכאי כאשר ראה את החרבן העתיד לבא על עמו ביקש מאספסיינוס קיסר: תן לי יבנה וחכמיה. כי ידע אל נכון שבניין בתי מדרשות הם הם מקור ישראל ועמודיו, וכן אודות עניין זה מרימים אנו קולנו...

ובכן בכבוד גדול ורגשי יראה כדרך התלמיד אל הרב, כבן אל האב מבקשים אנחנו מכם: שימו עיניכם על מצב הישיבות, על מצב הרוחני והחמרי. את מצבן החמרי המעציב ובפרט אודות הנבלה הנהוגה והנפוצה רק בין הבחורים החזרת על הפתחים. טכסו עצות להטבת מצבנו ואל תאחרו את שאלתנו בלך ושוב למחר"[8].

האסיפה בחרה בועדה של רבנים ובעלי בתים, שהיו צריכים לטפל בבעיות בחורי הישיבה. בראש הועדה נבחר האדמו"ר רבי צבי שפירא ממונקאטש בעל "דרכי תשובה", ולידו עזרו מספר רבנים ובעלי בתים. לאחר פעילות מסויימת התפטר האדמו"ר מתפקידו ובמקומו נבחר הרב ר' קאפיל רייך, רבה של בודאפשט.

הבחורים לא היו שבעי רצון מהתקדמות הדיונים שנמשכו שנתיים ללא תוצאות ממשיות. על כן החליטו להתלכד ולהקים ארגון משלהם בשם "ארגון הישיבות בהונגריה". בחורים מישיבות שונות נתבקשו לשלוח צירים לועידה, שאמורה היתה להתכנס בבודפשט. הדבר גרם להתרגשות גדולה בין בחורי הישיבה ובקרב הציבור בכלל, שהתעניין בגורלם של הבחורים. מכתבים רבים התקבלו במערכת הירחון עם הצעות שונות כיצד לארגן את ענייני הבחורים. אחד הכותבים הציע, שבמקום שרבנים וסוחרים מוטרדים יעסקו בענייני הישיבות מוטב לבחור ועד של "בחורי חמד" בשיתוף עם בעלי בתים צעירים "שעודנה החיים דישיבות תקוע בלבבם והשאלה בוערת בקרבם המה יהיו הנבחרים"[9].

7. נטעי בחורים, שנה א (תרס"ד), מכתב ג. סיכום מפורט על כל התקופה הסוערת ראה בדיסרטציה של A. Friedman, A century of Jewish Education in Hungary (ישיבה אוניברסיטי 1971), עמ' 123; ש. הכהן ויינגרטן, ישיבות הונגריה, עמ' 34 ואילך.
8. נטעי בחורים, תרס"ה (שנה ב), חודש אדר, מכתב י"ג, דף נ"ה.
9. הכותב הוא "הרבני האברך החריף מו"ה יעקב פוקס". ראה נטעי בחורים, תרס"ו (שנה שלישית), מכתב ה דף כ ע"ב. יסלח לי הקורא אם אגלה, שכותב המכתב הנ"ל היה אביו של מחבר ספר זה. אבי ז"ל נהג לפרסם גם חידושי תורה בירחון נטעי בחורים.

מאמר נרגש ביותר פירסם הבחור יודא לייב פליישר, והוא מסיים את מאמרו בהתלהבות ובקריאה: "האסיפה הראשונה של בחורי הישיבה בהונגריה אשר ישאר לנו לזכר עולם ובאותיות זהב יכתב בדברי ימינו לדורותם. אך חושו אחים ונתאסף בבודפשט"[10].

כדי להרגיע את הרוחות הטילה הלשכה המרכזית על מזכיר הועד ר' יקותיאל וייס לחבר נוסח של תקנות במטרה להקים ארגון ארצי לתמוך בבחורי הישיבות. המזכיר פנה בקריאה אל הבחורים להמנע מהתמרדות נגד תופשי הישיבות ולהימנע מהתארגנות פרטית. הוא מסיים את מאמרו בפסוק מפרשת השבוע "לא תבערו אש בכל מושבותיכם"[11].

הבחורים באו במבוכה, כי מצד אחד לא יכלו להתמרד נגד הרבנים שהתנגדו להתארגנותם ומצד שני לא יכלו לשאת את מצבם הקשה. בשנת תרס"ז פירסמו קול קורא ובו הציעו הצעות משלהם בדבר תקנות לבחורי הישיבה, בתקוה שדבריהם יפלו על אוזן קשבת[12]. בשנת תרע"ב הועלתה הצעה לערוך מפקד של כל בחורי הישיבות ובעקבותיו לנסות לשפר את אורח חייהם של הבחורים. בינתיים פרצה מלחמת העולם הראשונה ובעיותיהם של הבחורים לא נפתרו. רק לאחר המלחמה קמו מספר תומכי ישיבות באיזורים שונים בהתאם לחלוקה החדשה של הארצות.

תמיכה בישיבות בין שתי מלחמות העולם

לאחר מלחמת העולם הראשונה נלקחו שטחים רבים מהונגריה וסופחו לצ'כוסלובקיה, לרומניה ולאוסטריה. בתוך הגבולות החדשים קמו ישיבות חדשות, ישיבות קודמות ירדו מגדולתן. כעת הורגש ביותר הצורך להקים ארגונים לתמוך בבחורי הישיבה.

בסלובקיה נוסדה חברה בשם "מחזיקי ישיבות" שמרכזה היה בפרשבורג. חברה זו תמכה בחמש עשרה עד עשרים ישיבות.

בהונגריה המצומצמת קמה בעיר ג'יור (ראאב), בשנים תרפ"ד—תרפ"ה, חברה בשם "תומכי ישיבות" בהנהלתו של רבי שמואל דונאט שעזרה לישיבות רבות בהונגריה.

בטרנסילבניה היה נסיון בגרוסווארדיין להקים ארגון תומכי ישיבות ארצי, והרבנים פנו בעניין זה בקול קורא אל הציבור. אולם התכנית לא יצאה לפועל. לאחר מכן נתכנסו הרבנים בדעש באותה מטרה, ואף נתפרסמה מודעה שנוסד ארגון בשם "תומכי ישיבות"[13]. למעשה נוצרו בעיקר ארגונים מקומיים שתמכו בבני המקום, שיצאו ללמוד בישיבות מחוץ לביתם.

הישיבות ותומכי הישיבות קיבלו כספים ממוסדות עזרה בחוץ לארץ ומאנשים פרטיים בהונגריה ומחוצה לה. בין המוסדות שתמכו בישיבות יש לציין אחדים מהם:

1. **"סנטראל רליף קומיטי"** (ועד עזרה מרכזי), שהיה מסונף לדז'וינט והושיט עזרה רבה לישיבות הונגריה. בספרנו מובאים מסמכים רבים וקבלות, המעידות על עזרה זו.
2. **"קרן חבקין"** על שמו של הרופא הפרופסור חבקין, שהשאיר קרן מיוחדת לתמיכה בישיבות מזרח אירופה. קרן זו הועמדה תחת חסותו של ארגון

10. שם, תרס"ו, מכתב ט, ריש שבט, דף ל"ה ע"ב.
11. שם, מכתב י"א, דף מ"ב.
12. שם, תרס"ז, ריש כסלו, מכתב ה, עמ' 19—21.
13. האורה, תרפ"ט, סיון גליון א.

"הילפספראיין" עד שנת תרצ"ט. מרק ויז'ניצר פירסם מאמר על פעולת הקרן לטובת הישיבות (תלפיות, שנת תשי"א).

3. "עזרת תורה", שבראשה עמד הרב יוסף אליה הנקין (ניו יורק). הרב הנקין התפרסם כעושה חסד וסייע רבות לרבנים ולישיבות. הרב משה מרגולין שליט"א ממשיך לפעול כיום כאחד ממנהלי החברה.

4. "**הסתדרות תלמידי ישיבות הונגארן הישנה**", שחבריה היו כולם בוגרי ישיבות הונגריה ושלחו עזרה לישיבות בארץ מוצאם.

גם אנשים פרטיים גילו התעניינות רבה בישיבות הונגריה. אחד הנדבנים המפורסמים היה ר' נפתלי פייערשטיין מוזלדן (מאסס.) שבארצות הברית. עניין רב גילה בישיבות הונגריה הרב ליאו יונג, שהיה יו"ר הועדה התרבותית של הדז'וינט וכן עומד עשרות בשנים בראש "דז'ואיש צנטר". במסגרת תפקידיו וכאדם פרטי הושיט עזרה לישיבות הונגריה ולישיבות אחרות. עד היום הוא תומך נלהב בישיבות.

בהונגריה נתקבל המנהג, שכל ההכנסות מעליות לתורה של שבת פרשת במדבר היו קודש ל"תומכי הישיבות" וכל השבוע שלאחר מכן הוכרז כ"שבוע תומכי ישיבות". בבודפשט היו עורכים סעודות "מלוה מלכה" לאחר פסח ולאחר סוכות לכבודם של הבחורים, שהתכוננו לצאת לישיבות השונות בהונגריה ובמדינות אחרות. הרה"ג רבי קאפיל רייך נהג לדרוש בפניהם בענייני דיומא ועודד אותם שילמדו בהתמדה. באחד מירחוני הבחורים משנת תרפ"ח נאמר: "ר' אברהם פרוידיגר ראש קהל עדת יראים בבודפשט חגג בחומ"פ את שנת השישים. הוא יסד חברת "הזהרו" לתמוך בבחורי הישיבות ילידי בודפשט. ערך עבור הבחורים שיוצאים ללמוד בישיבות מליה דמלכה מפוארת. מי שלא ראה סעודה זו לא ראה שמחה מימיו"[14]. כן פעלו בעניין הישיבות בניו ר' פנחס דוד ור' שמואל בנימין פרוידיגר.

ימים מיוחדים בחיי הישיבה

ההתרגשות היתה רבה בראשית זמן הלימוד כאשר נפגשו בחורים ותיקים וחדשים יחד, ובסוף זמן הלימודים לאחר שעמדו במבחן הגדול וכל אחד עמד לנסוע לביתו. בשאר ימות השנה התנהלו הלימודים בהתמדה רבה.

היו ישיבות, שבהן הרבו בלימודים בימי חנוכה והרב דרש ללמוד חומר נוסף, כדי שלא יעלה על דעתם של הבחורים לבלות את זמנם במשחקי "קוויטלעך" (קלפים). אולם היו מספר ישיבות, בהן העלימו הרבנים עין ונתנו לתלמידיהם ערב אחד או שני ערבים לשחק. בליל חג המולד של הנוצרים, המכונה "ניטל" אצל היהודים (כנראה מלשון "נאטלוס" בלטינית), נהגו שלא ללמוד תורה. על כן דרשו הרבנים מהבחורים שילכו לישון מוקדם יותר וישכימו ללימודיהם בבוקר. היו ישיבות בודדות, בהן ניצלו הבחורים את הלילה הזה למשחקים. בפורים הסתיימה השמחה על פי רוב בהצגה, שהבחורים הציגו על נושא מן התנ"ך או מאגדות חז"ל.

בטאונים וירחונים של בחורי ישיבה

"**נטעי בחורים**" הופיע בווייצן משנת תרס"ד עד תרע"ד, בעריכתו של רבי אביגדור

14. הבחור תרפ"ח, גליון ב, חודש סיון, עמ' ט"ו.

כצבורג. בירחון זה הופיעו חידושי תורה של בחורי ישיבות וחדשות מעולם הישיבות. במשך רוב השנים ניהל העתון מאבק לשיפור תנאי החיים של בחורי הישיבה.

"הבחור" הופיע בשנים תרפ"ח—תרפ"ט בעריכתם של א. י. פרידמן ור' שלמה זמרוני־נוטה. בירחון זה נמצאים דברי תורה של בחורים וחומר רב על עולם הישיבות. כמו כן מצויים בו ברכות לרגל נישואי בחורים, חידות ומשחקי "היכי תמצא" ופתרונם. בגליון משנת תרפ"ח (אייר גליון א) מוצגת חידה זו ופתרונה:

החידה: "אם אלוף תשימני היכל גדול אנכי
אם בעין תראיני כשפיפון עלי דרך תמצאני
ואם בגנות תבקשני פרי מאכל הנני"!

הפתרון (גליון ב, סיון):
ארמון (בניין), ערמון (מין נחש), ערמון (פרי מאכל).

"הישיבה" הופיע בסאטמר, כתוספת ל"בית ועד לחכמים", בעריכתם של מ. י. פולאק ומ. ליבסטיק בשנים תרפ"ח—תרפ"ט. בירחון חידושים בהלכה ובאגדה וחדשות מעולם הישיבות.

"דגל תורה" הופיע באויבערווישעווע, בעריכתם של הרב יחזקאל וידמן והבחור אהרן מגיד, בשנים תרפ"ב—תרפ"ט (תוך הפסקות באמצע). בירחון זה ישנם בעיקר חידושי תורה של בחורים ורבנים.

"קבוצי בחורים" (תרצ"ג) בעריכתו של ר' צבי מושקוביץ במארגרטן. הירחון היה מעין המשך של "דגל תורה", אבל היו בו גם חדשות רבות מעולם הישיבות.

"האורה" הופיע בדעש (תרפ"ט—תר"ץ). בירחון נמצאים דברי תורה וחידושים מעולם הישיבות. הוא עמד תחת השגחתו של הרה"ג רבי יעקב אלימלך פאנעט זצ"ל.

"המעין" בהוצאת התאחדות תלמידי ישיבת פרשבורג. בירחון מובאים דברי הלכה ואגדה וכן תולדותיהם של הרבנים ממשפחת החת"ס. כתב העת הופיע לסרוגין בשנים תרצ"ד—תרצ"ז.

בעקבות השואה חדלו ישיבות הונגריה להתקיים במרכז אירופה. ישיבות רבות נוסדו בארץ ישראל ובארצות הברית על שמן של ישיבות הונגריה הקודמות, כדי להמשיך את דרך לימודם של גדולי הרבנים ולהנציח בכך את זכרם. האם ממשיכות הישיבות הללו באותה דרך? האם עומדים להן כיום אותם הכוחות המוסריים והנפשיים כדי להצליח במשימתן הקדושה? על כך יענו ההיסטריונים של הדורות הבאים.

תושלב"ע

HABUCHIR

Convorbire ştiinţifică a Talmudis ilor

Redacteur: R. I. Friedman , UIOARA.

הבחור

Tip. Markovits & Friedmann

Deva (România)

TIPOGRAFIA HIRSCH M. LUDOVIC, SATU-MARE, ROMANIA.

„Haleşiva", SĂTMAR. Filipescu str. (România).

ירחונים של בחורי ישיבות

בית מארעשטען שנה א אדר תרצ"ג חוברת א

קבוצי בחורים

ירחון לתורת בהלכה ואגדה, ולכל עניני הישיבה הזחרדות.
מלאכת צעירי צאן קדשים בחורי חמד דארציגו, ושאר דארצות חיץ.

בעריכת והוצאת המדפיסים:

צבי מאשקאוויטש

תאמנו ושל סביץ, קובץ מפרשי התורה, על סדר פרשיות התורה

אברהם יצחק פריעדמאן

מחירו לשנה 60 לעי, ובחו"ל חצי דולר.

הכתבת למכתבים וכספים:

Tipografia „JAWNE" Marghita,

ה־קבוצי בחורים׳ מיועד להיות כלי מבטא לכל עניני בחורי הישיבות.

ה־קבוצי בחורים׳ יביא חידושי תורה בהלכה ואגדה ושירת וברוך חידות וחית וברוסמה.

ה־קבוצי בחורים׳ יביא בטעם בטעם הערות תולדות ואגדות, ופרגמים מגדולי ישראל נ"ע.

ה־קבוצי בחורים׳ יודיע מהנעשה והנשמע בחיי הישיבות בכלל, ובחיי הבחורים בפרט.

ה־קבוצי בחורים׳ ישתדל להרים קרן הישיבות ובנוד הבחורים בכל העניגים הנוגע להישיבות.

ה־קבוצי בחורים׳ הוא לכל בחור מבחורי הישיבה כמו עצם מעצמו בשר מבשרו, ע"כ חוב קדוש על כל בחור מבחורי הישיבה להיות נמנע בערך החותמים על ה־קבוצי בחורים׳

ה־קבוצי בחורים׳ ראוי להכנים גם בבית הכנסיות וביב תיח הזודעים ומבינים נודל ערך הישיבות והחפצים בקיומתן.

ה־קבוצי בחורים׳ נותנת זכות לכל מי שיבוא על החתום שיוכל לשלוח חדית בהלכה ואגדה ושירת. [המערכת אינו מקבלת אחריות על קמוא טחינא].

בית דעעש שנה ב׳ חורש מרחשון תרצ׳ מספר ו

האורה

ירחון

מיועד לחדת בהלכה ואגדה ולשאלות התלמודים הכללים

עתונה הטרכזי של מזרח **תומכי־ישיבות** האורתי בטרנסלבניא

העורך: **ארי׳ פריעדמאנן**

עזרי בעבודת

אדמיניסטראציע בעשק מרן **יעקב אלימלך** זאנגער שליטיא

רב העיר דעה

מחירו השנתי: בטרינה 100 לעי בחו"ל 1 דאללאר

כשאר הכספים בהתאם למחיר זה

מוציא: **חברה בחורים הישהור דעה**

ע"י

משה מרדכי קלערמאן—רפאל מרדכי פריעדמאן

בתוכן:

מבתי גלוי . . . . . בעל תפן חיים שליטיא
אור תורה . . . . . מאורי אור
קול קורא . . . . . מ־שיבת תכמי לובלין
בתעשת הישיבה . . . . . המערכת
שונות

הכתבת למכתבים "HAORA" DEJ, Str. Codrilor
לכספים " FRIEDMAN MARTON No. 19 (Romania)

TIPOGRAFIA „SOMEŞANA" DEJ ROMANIA

Rabbi M. Szabiro

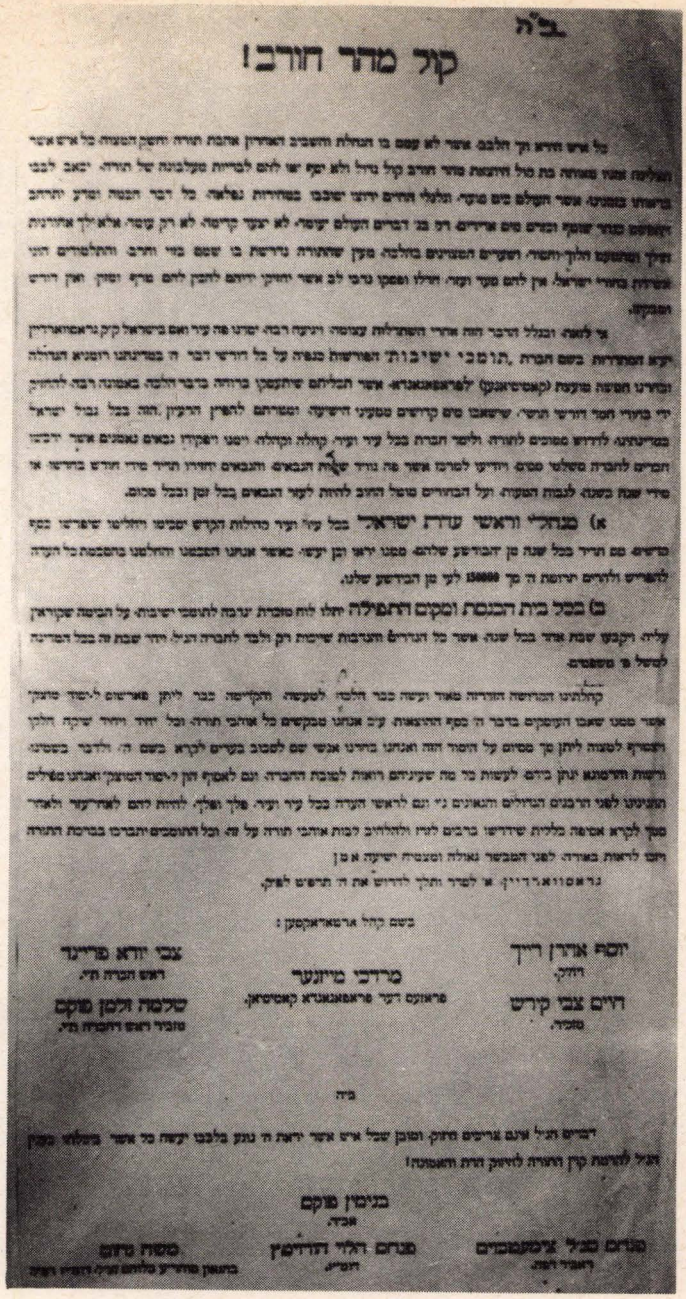

ב"ה

קול מדר חורב!

על איש חדש וך הלבב, אשר לא שמם בו המלחה והשבים האחרון אהבת תורה וחשק המצות, על איש אשר הפלגה אחר פעמיה בת קל וחומר מזה חדש קול בזיל ולא יקף שו להם לבריות מפלבונה של תורה. יאב לבבי בישותו במצוה, אשר השלם שם פעלי, ולפלי אחרים יחבי שכבר בשחרות נפלאה: על דבר הבנת ושרש יחרוב ראשים בנזר שוקף וכתים שם אחרים, רק בר דברים השלם עשה, לא יעבר קרשה, לא רק עשה, אלא לך אחורנית ומך ומשקם הלך ושוה, ושעים השעינם בהלכה, מעך שחעורה נרשת בו שמם מדי וחרב, והחלשרים הנו שערות בחורי ישראל, אין להם מפר וקרי, חללו ומשקו נרבי לב אשר יחזקו יהיום להכין להם מרף ושוך, ואין דורש ומבקש.

אי לומר, ובכלל הדבר הזה אחרי השחלות עצומה ויקרה רבה, שרבו פה עיר ואם בישראל קק גראסוארדין יצא המפרסת בשם חברת „תומכי יושבות" השרשות בשנה על כל הדרשי דבר ה' בפרינתנו הקדושה ובחרנו חשובה מובחרת (קאסטאמץ) לפראפאגאנדא- אשר תכליתם שיתקשן ברוחה בדבר הלכה באמונה רבה להחזיק ידי בעלי חסר ודרשי תשר, שישאבו פם קרשים מעמי הישעה ושמחתם להשרין הרעין. הזה בכל גבול ישראל בפרינתנו, לדרוש פסוקים לחורה, ולשר חברת בכל עיר ועיר, קהלה וקהלה, ויפו רשקיהן נבאים נאמנים אשר ידברו דברים לחברת משלשי פסוק, ודיהן לפרפו אשר פה נדוך שלא הנבאים, והנבאים יחזרו תיהר מדי חדש בחדשו או מדי שנת בשנה, לעבות המקום, ולל הנבחרים מהל החוב לחזק לקרי הנבאים בכל מקן ובכל מקום.

א) **בנחלי וראשי עדרי ישראל** בכל עיר ועיר בהלות הקדש שבשו וחלשו שפרשו בקף בדשים פם חדיר בכל שנה מן הבדשץ שלהם. פמו יראו וקן יקשו. באשר אנחנו הבטנו והחלטנו בישבפה בל העדה להשריש ולחרים תרושת ה' מך 15000 לעי מן הבדשץ שלנו.

ב) **בכל בית הבנסת ומקם ואפילה** יחלו לוח מוברת ערכה לחשבי ישיבות, על הבישה שקוראין עליה, וקבוץ שבת אחד בכל שנה, אשר כל הגדרים וחערבות שיהיה רק לבני לחבירה ע"י יחד שבת זה בכל השדינה לשלו ס' משפחה.

קולמוסי הברושה הזרזה מאד ועשה בבר חלכה לשמשה. והקדישה בבר ליתן פארשום ל"שר מחנה אשר מפנו שאבו העשקים בדבר ה' בסך החצאות ע"ם אנחנו מבקשים כל אוהבי תורה, וכל יחד ויחד שיקח חלק ויפרוץ לשנה ליתן מך פסוק על הפסר הזה ואנחנו בחינו אבשי שם לשבב בקרים לקרא בשם ה' והדבר בפשוטו ורשות חפרשנא יתן בידם לעשות כך מה שעיניהם רואות לשובת החברה. ובם לאסוף הון ל"שר השחנק ואנחנו מפללים חנעימה לשני הרבנים החילים והנאונים נ"י בם לראשי העדה בכל עיר ועיר. פלך ופלך, להיות להם לאחיעזר ולאחי מנך לקרא אסיפה כלילית שרדשו ברבים לעיז ולהלחיב רבות אחבי תורה על זה, וכל החפשים וחברים בחברת חחורה יבוז לראות באורה, לשני המבשר נאולה וסעדת ישועה אמן

גראסוואַרדין, אי לשרי ותלך לדרוש את ה' תרשים לפניך.

בשם קהל ארטאראקסען:

יוסף אהרן ריך ווזק.	מרדכי מיזנער פראזעס דער פראפאגאנדא קאמיסיאן.	צבי יהודא פרידער ראש והבירה נ"י.
חיים צבי קרישי טמזיר.		שלמה זלמן פוקס מזכיר ראש דחברה נ"י.

נ"ה

יהיום הזה עתם צריכים חזוק, ומכון שכל איש אשר יראת ה' נתע בלבבו יעשה כך אשר בשלחו יפקן הזה להחזיק קרן החורה לחיזוק הדת והאמונה!

בנימין פוקס
אבדה.

מנחם מנדל צימטבוים ראשי רשת.	מנחם הלוי דוידסון חשיב.	משה טוקם בחשבון פרדיטע בלוחם הנ"ל, וחשיב ועשה

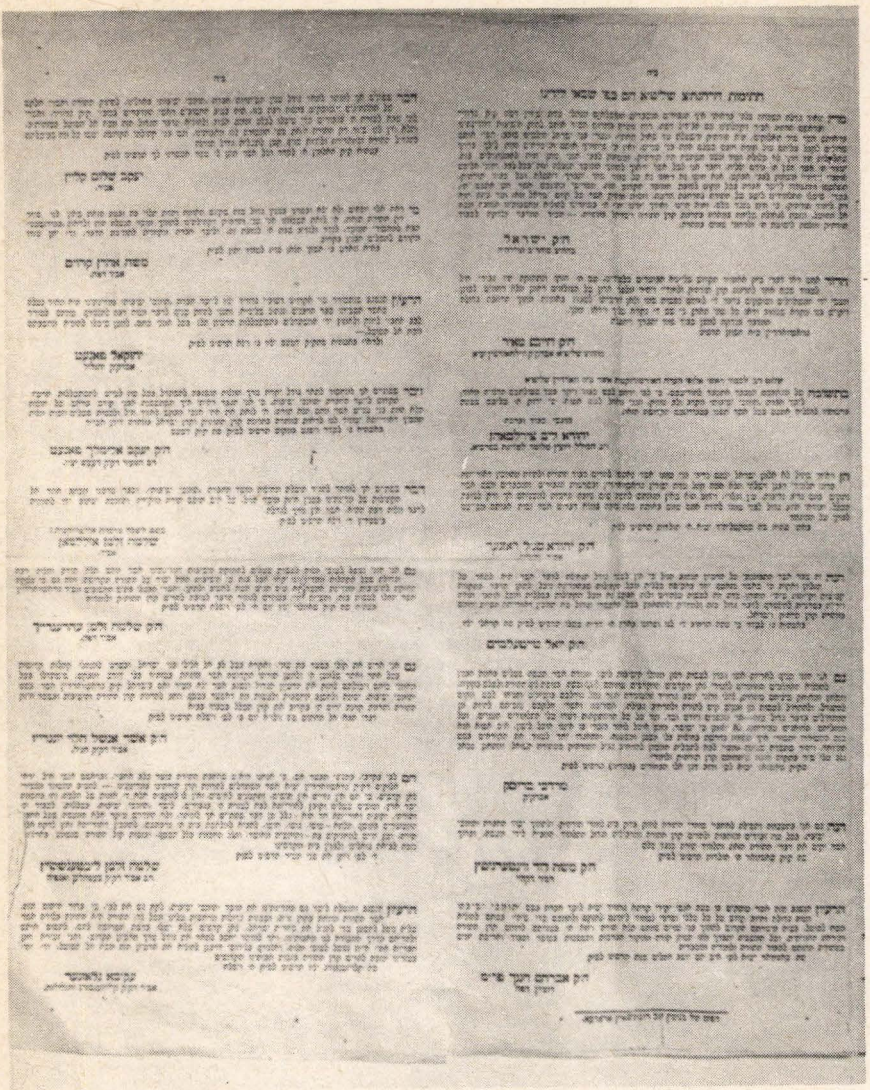

קול קורא לסייע לישיבות טרנסילבניה, בחתימת רבנים ידועי שם

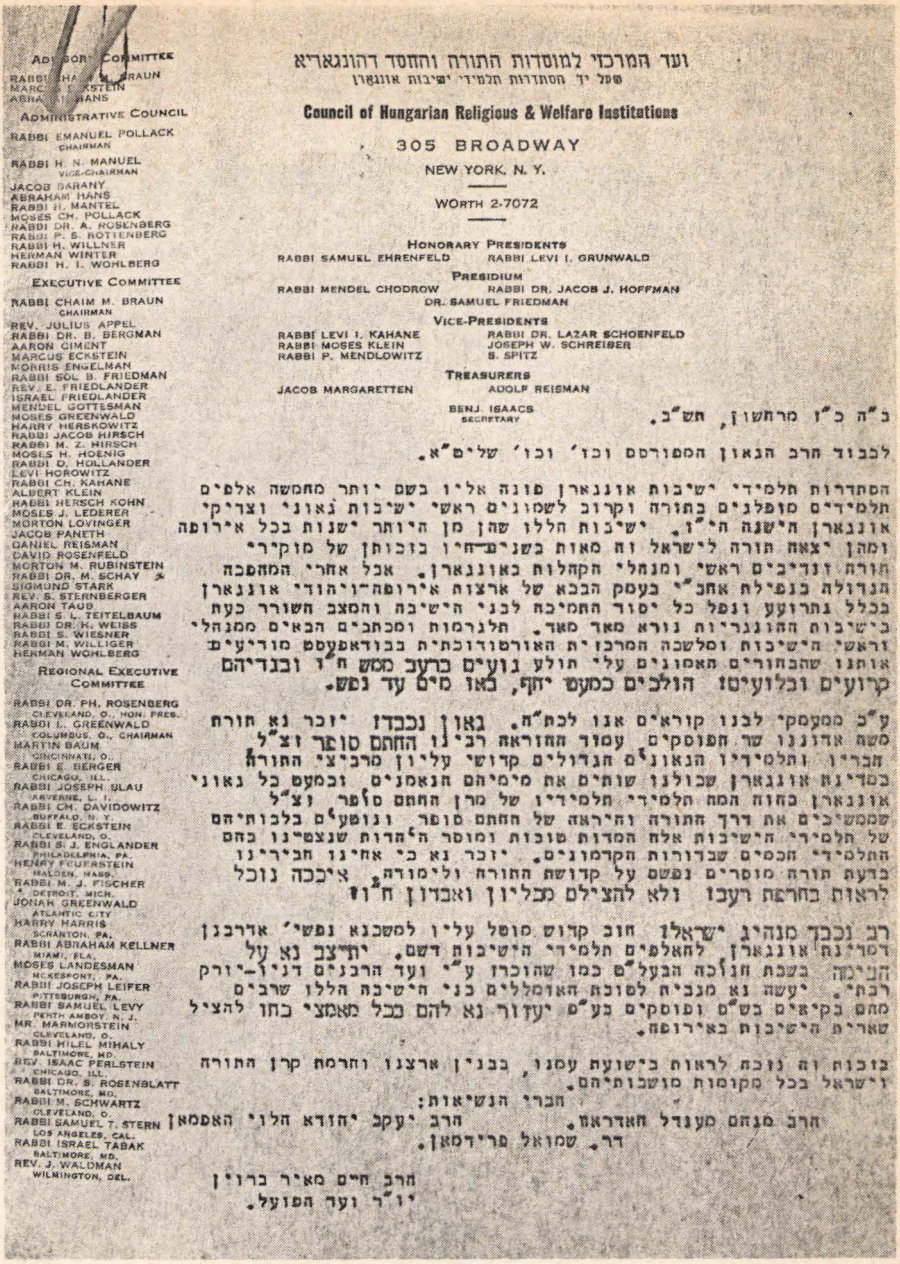

ועד המרכזי למוסדות התורה והחסד דהונגאריא
שטל יך מסתדרות תלמידי ישיבות אונגארן

Council of Hungarian Religious & Welfare Institutions

305 BROADWAY
NEW YORK, N. Y.
WORTH 2-7072

HONORARY PRESIDENTS
RABBI SAMUEL EHRENFELD — RABBI LEVI I. GRUNWALD

PRESIDIUM
RABBI MENDEL CHODROW — RABBI DR. JACOB J. HOFFMAN
DR. SAMUEL FRIEDMAN

VICE-PRESIDENTS
RABBI LEVI I. KAHANE — RABBI DR. LAZAR SCHOENFELD
RABBI MOSES KLEIN — JOSEPH W. SCHREIBER
RABBI P. MENDLOWITZ — S. SPITZ

TREASURERS
JACOB MARGARETTEN — ADOLF REISMAN

BENJ. ISAACS
SECRETARY

ADVISORY COMMITTEE
RABBI CHAIM M. BRAUN
MARCUS ECKSTEIN
ABRAHAM HANS

ADMINISTRATIVE COUNCIL
RABBI EMANUEL POLLACK, CHAIRMAN
RABBI H. N. MANUEL, VICE-CHAIRMAN
JACOB BARANY
ABRAHAM HANS
RABBI H. MANTEL
MOSES CH. POLLACK
RABBI DR. A. ROSENBERG
RABBI P. S. ROTTENBERG
RABBI H. WILLNER
HERMAN WINTER
RABBI H. I. WOHLBERG

EXECUTIVE COMMITTEE
RABBI CHAIM M. BRAUN, CHAIRMAN
REV. JULIUS APPEL
RABBI DR. B. BERGMAN
AARON CIMENT
MARCUS ECKSTEIN
MORRIS ENGELMAN
RABBI SOL B. FRIEDMAN
REV. E. FRIEDLANDER
ISRAEL FRIEDLANDER
MENDEL GOTTESMAN
MOSES GREENWALD
HARRY HERSKOWITZ
RABBI JACOB HIRSCH
RABBI M. Z. HIRSCH
MOSES H. HOENIG
RABBI D. HOLLANDER
LEVI HOROWITZ
RABBI CH. KAHANE
ALBERT KLEIN
RABBI HERSCH KOHN
MOSES J. LEDERER
MORTON LOVINGER
JACOB PANETH
DANIEL REISMAN
DAVID ROSENFELD
MORTON M. RUBINSTEIN
RABBI DR. M. SCHAY
SIGMUND STARK
REV. S. STERNBERGER
AARON TAUB
RABBI S. L. TEITELBAUM
RABBI DR. H. WEISS
RABBI S. WIESNER
RABBI M. WILLIGER
HERMAN WOHLBERG

REGIONAL EXECUTIVE COMMITTEE
RABBI DR. PH. ROSENBERG, CLEVELAND, O., HON. PRES.
RABBI I. GREENWALD, COLUMBUS, O., CHAIRMAN
MARTIN BAUM, CINCINNATI, O.
RABBI E. BERGER, CHICAGO, ILL.
RABBI JOSEPH GLAU, ARVERNE, L. I.
RABBI CH. DAVIDOWITZ, BUFFALO, N. Y.
RABBI E. ECKSTEIN, CLEVELAND, O.
RABBI B. J. ENGLANDER, PHILADELPHIA, PA.
HENRY FEUERSTEIN, MALDEN, MASS.
RABBI M. J. FISCHER, DETROIT, MICH.
JONAH GREENWALD, ATLANTIC CITY
HARRY HARRIS, SCRANTON, PA.
RABBI ABRAHAM KELLNER, MIAMI, FLA.
MOSES LANDESMAN, MCKEESPORT, PA.
RABBI JOSEPH LEIFER, PITTSBURGH, PA.
RABBI SAMUEL LEVY, PERTH AMBOY, N. J.
MR. MARMORSTEIN, CLEVELAND, O.
RABBI HILEL MIHALY, BALTIMORE, MD.
REV. ISAAC PERLSTEIN, CHICAGO, ILL.
RABBI DR. S. ROSENBLATT, BALTIMORE, MD.
RABBI M. SCHWARTZ, CLEVELAND, O.
RABBI SAMUEL T. STERN, LOS ANGELES, CAL.
RABBI ISRAEL TABAK, BALTIMORE, MD.
REV. J. WALDMAN, WILMINGTON, DEL.

נ"ה כ"ו מרחשון, תש"ב.

לכבוד חרב הגאון המפורסם וכו' וכו' שליט"א.

הסתדרות תלמידי ישיבות אונגארן פונה אליו בשם יותר מחמשה אלפים תלמידים מופלגים בתורה וקרוב לשמונים ראשי ישיבות גאוני וצדיקי אונגארן הישנה ת"ו. ישיבות הללו שהן מן היותר ישנות בכל אירופה ומהן יצאה תורה לישראל זה מאות בשנים-חיו בזכותן של מוקדי תורה זנדיבים ראשי ומנהלי חקהלות באונגארן. אבל אחרי המהפכה הנדולה בנפילת אחב"י בעסק הבבא של ארצות אירופה-ויהודי אונגארן בכלל נתרועע ונפל כל יסוד התמיכה לבני הישיבה והמצב חשורר כעת בישיבות החונגריות נורא מאד מאד. תלגרמות ומכתבים הבאים ממנהלי וראשי הישיבות ומלשכה המרכזית האורטודוכסית בבודאפעסט מוריעים אותנו שהבחורים המסונים על תולע נועים כרעב ממש ח"ו ובניהם קרועים וכלועיטז הולכים כמעט יחף, באו מים עד נפש.

ע"כ ממעמק לבנו קוראים אנו לכת"ח. באון נכבדו יזכר נא תורת משה אהוננו שר המפוסקים עמוד המזראה רבינו החתם סופר זצ"ל חברין והתלמידים הנאונים הנדולים קדושי עליון מרביצי התורה כמדינת אונגארן שכולנו שותים את מימיהם הזאמנים, וכמעט כל נאוני אונגארן בתוה המה תלמידי תלמידיו של מרן החתם סופר זצ"ל שמשכיכים את דרך התורה והיראה של החתם סופר ונופעים בלבותיהם של תלמידי הישיבות אלה המדות טובות ומוסר ה"חרות שנצטיינו כהם התלמידי חכמים שבדורות הקדמונים. יזכר נא כי אחינו חביריכו בדעת תורת מוסרים נפשם על קדושת התורה וליסורה, איככה נוכל לראות בחרפת רעבו ולא להצילם מכליון ואבדון ח"ו?

רב וכבך מנהיג ישראלו חוב קדוש מוטל עליו למשכנא נפשי' אחרבנו דמרינת אונגארן להאלפים תלמידי הישיבות דשם. יתעצב נא על הצירה בשכת חנוכה הבעל"ם כמו שהוכרו ע"י ועד הרבנים דניו-יורק רבתי. יעשה נא מגביה לסוכת האומללים כני הישיבה הללו שרבים מהם בקיאים בש"ם ופוסקים בע"ם יעזור נא להם ככל מאמצי כחו להציל שארית הישיבות באירופה.

בזכות זה נזכה לראות בישועת עמנו, בבנין ארצנו וחרמת קרן התורה וישראל בכל מקומות מושבותיהם.

חברי הנשיאות:

הרב מנחם מענדל חאדראס. הרב יעקב יחודא הלוי האסמאן
דר. שמואל מרידמאן.

הרב חיים מאיר ברוין
יו"ר ועד הפועל.

קריאה דחופה ליהודי ארה"ב לסייע לישיבות הונגריה בשנת תש"ב

מפתחות

שמות האנשים

א

אבן שפרוט, ר' חסדאי 16
אבראהם, צבי יעקב 416
ר' אברהם יהודה הכהן (ראה שוורץ)
אדלר, ר' יואב 168 169
אדלר, ר' נתן 32 33
ר' אהרן ביכלר סודיטץ 71 74
אהרנגרובר, ר' שמואל 380
אהרנפלד, ר' ישעיה 91 94 96
אהרנרייך, ר' אליעזר 247
אהרנרייך, ר' חיים (שימלוי) 416
אהרנרייך, ר' חיים צבי (מאד) 247
אהרנרייך, ר' משה יהודה (מאד) 247 425 426
אהרנרייך, ר' משה יהודה (שימלוי) 416
אהרנרייך, ר' שלמה זלמן (שימלוי) 38 84 413—420
אולמן, ר' אברהם (טופולצ'אני) 171
אולמן, ר' ישראל (גרוסוורדיין) 584
אולמן, ר' שלום חריף (לאקנבאד) 517
אולמן, ר' שלמה זלמן (ביסטריץ) 443—445
אולמן, ר' שלמה זלמן (מאקו) 248—250
אונגאר, ר' בן־ציון (פישטיאן) 142
אונגאר, ר' יואל (פאקש) 261—262 267
אונגאר, ר' יוסף משה (פישטיאן) 127
אונגאר, ר' יצחק שלמה (ב"ב) 285 288
אונגאר, ר' נפתלי צבי 164 165
אונגאר, ר' שלום משה 139 141
אונגאר, ר' שמואל דוד (נייטרא) 120 122 125 126 127—143
אורנשטיין, ר' אברהם חיים 164
אטלינגר, ר' יעקב (אלטונא) 563
אטלס, ד"ר משה 165 166
איגרא, ר' משולם 30 63 210
אייגר, ר' עקיבא 30
ר' אייזיק טירנא 17—18 27 122
אייזלר, מאיר 139 141
אייכנשטיין, ר' אייזיק (קאשוי) 163
ר' איצק (פאקש) 206
אלטמן, ר' יהודה (מזו־טשאט) 228 267
אלטמן, ר' שמשון (פאקש) 267—271
ר' אלימלך (מאד) 236
ר' אלימלך מליז'אנסק (אדמו"ר) 191 303
ר' אליעזר ("שמן רוקח") 261
ר' אליעזר ליפמן שטיין (ראה שטיין)
אנגל, ר' שמואל (מראדמישל) 327 340 343 520 552
אסאד, ר' אהרן שמואל 77 79—84
אסאד, ר' יהודה (דונאסרדהעלי) 52 71 74—79 210 213 467 563
אסאד, ר' מרדכי 77
אסטרהאזי, פאול (נסיך) 559 561 568 577
אסטרייכר, ר' יהונתן בנימין 314
אסטרייכר, ר' יודא מאיר 332 338
אסטרייכר, ר' ישראל 470
אסטרייכר, ר' משה אריה (קראלי) 314 333 334
אסתר בת ר' בנימין (שוראן) 92
אפלדורפר, ר' אלעזר 470
ר' אפרים הכהן (ראה הכהן)
ר' אפרים טשאבא 108
אקשטיין, ר' משה אשר (סרד) 173
ר' אריה לייבוש בודיק 465
ארפאד (נסיך הונגרי) 15
א"ש, ר' דוד (אונגוואר) 467
א"ש, ר' מאיר (אונגוואר) 34 71 201 448 466—467 478 482 508 538
א"ש, ר' מאיר (אייזנשטדט) בעל "פנים מאירות" 18 559 561—563 568
א"ש, ר' מנחם (אונגוואר) 75 466—467 478 508 563
אשכנזי, ר' ברוך 365
אשכנזי, ר' יואל 365
אשכנזי, ר' יוסף 369 379
אשכנזי, ר' משה דוד (זלאטשוב) 538
אשכנזי, ר' פייביש 379
אשכנזי, ר' צבי (שו"ת חכם צבי) 18
אשכנזי, ר' צבי אביגדור 495

ב

באום, ר' יהודה 298
באק, ר' שמואל (שוראן) 91
באש, ר' צבי יהודה 552
בודיק, ר' אריה לייבוש (אונגוואר) 465
בודנר, ר' עוזיאל (ביסטריץ) 443
בונהארד, ר' יצחק 285
בונהארט, ר' זלמן 322
בוסקוביץ, ר' בנימין זאב (בונ'האד) 201 206—209
בוסקוביץ, ר' שמואל הלוי 206
בוקסבוים, ר' יהושע (גלנטא) 120 144—153 224 315
בוקסבוים, ר' יעקב יצחק 453
בטלהיים, ר' משה 38
ביטרספלד, רב 121
בינדר, ר' נפתלי 136
בינעט, ר' יחזקאל (פאקש) 261
בלוך, ר' מאיר חיים 146
בלום, ר' יהודה צבי 167—168 238
בלום, ר' עמרם (מאד) 167 236—239 335 482
בלום, ר' רפאל (קאשוי) 163
בלומליין, ר' אהרן 18
בלייא, ר' מאיר 470
ר' בנימין זאב לעוו (ראה לעוו)
בנעט, ר' בעריש אברהם (קאלוב) 304
בנעט, ר' ישעיה (קאלוב) 75 304 311
בנעט, ר' מרדכי (ניקלסבורג) 74 193 261 304
בן־צבי, יצחק 230
בראך, ר' שאול (קראלי, קאשוי) 146 155—163 336—338 367 573
ברבי, ר' מאיר 30
ברגפלד, ר' צבי 548
ברגר, ר' בנימין (בעלעד) 182 308 309—310
ברגר, ר' געצל 379
ברגר, ר' ליפא 470
ברגר, ר' צבי הירש 50
ברודי, ר' מנחם (קאלוב) 304—306
ברויאר, ר' בנימין 210
ברוין, ר' חיים יהודה (איקלוד) 441—443
ברוין, ר' ישראל מנחם 286
ברוין, ר' ראובן 92
ברטל, סגן מושל פרשבורג 38
בריסק, ר' אהרן צבי (צ'ייקה, אראד) 457 458
בריסק, ר' יהושע (טיסה דאדה) 380
בריסק, ר' מרדכי (טאשנד) 244 380—397 457
ברנפלד, ר' י. צ. 96
ברנשטיין, ר' שלמה חיים 385
ברקוביץ, ר' חיים אלתר 224, 225

ג

גאנז, ר' דוד 41
גאנצפריד, ר' שלמה 209 467 470
גוגה־קוזה, ממשלה אנטישמית ברומניה 408
גוטליב, הרש לייב (בדחן בסיגט) 365
גוטליב, ר' חיים מרדכי יעקב 525
גוטליב, ר' יואל 144
גוטליב, ר' שמואל (פאפא) 285
גוטסמן, ר' אברהם (מונקאטש) 495
גולדשטיין, ר' ישכר דוב 136
גינצלר, ר' זאב וולף (פהרג'ורמוט) 279—284
גינצלר, ר' ישראל 279
גינצלר, ר' שמואל 524
גלאטשטיין, ר' יואל זאב 178
גלאטשטיין, ר' שמעון 178
גלזנר, ר' עקיבא (קלויזנבורג) 443
גליק, ר' אברהם יצחק (טולטשובה) 81 197 210—212 279 310—311 381
גליק, ר' עזריאל 375
גרוס, ר' אהרן (לאפוש) 448 449—450
גרוס, ר' חיים דוד 497
גרוס, ר' יעקב יוסף 348
גרוס, ר' יקותיאל יהודה (סיגט) 545—546
גרוס, ר' לייב (פרשבורג) 54
גרוס, ר' רפאל (ברבעשט) 343
גרוס, ר' שמואל (קראלי) 340 342—345 347
גרין, ר' עזריאל 496
גרינברג, ר' אהרן 213
גרינברג, ר' שמואל 386 394
גרינהוט, ר' שמחה 400
גרינוולד, ר' אברהם יוסף (אונגוואר) 250 469—470 485 493 580
גרינוולד, ר' אליעזר דוד (סאטמר) 80 84 354—363 524 552 579
גרינוולד, ר' יהודה (סאטמר) 58 94 168 212 350—354 366 454 483 485
גרינוולד ר' יהושע 324 327 470 493—494
גרינוולד, ר' יוסף 297—298 376
גרינוולד, ר' יעקב יחזקיה 227 285—297 453 483 579
גרינוולד, י. צ. 96
גרינוולד, ר' לוי יצחק (צעהלים) 520 580—582
גרינוולד, ר' משה ("ערוגת הבושם") 84 285 309 354 483—485 560 579 580
גרינוולד, ר' משה (בן ר' יעקב יחזקיה) 288
גרינוולד, ר' שמואל 417
גרינפלד, ר' יהודה (סנמיהאלי) 255 354
גרינפלד, ר' מרדכי 315
גרינפלד, ר' שמעון (סנמיהאלי) 221 245 255—260 327 456 482 497

גריסהאבר, ר' יצחק 248 261
ר' גרשום מאור הגולה 124
גשטטנר, ר' נתן (בני־ברק) 285
גשטטנר, ר' עזריאל נפתלי 285
גשטטנר, ר' עמרם 310

ד

ר' דוב מבוליחוב 461
ר' דוד סרדהעלי 350
דוידוביטש, ר' ישראל יעקב 110 118
דוכעס, ר' יצחק לייב (גלנטא) 144
דומאן, ר' משה 441
דונאט, ר' שמואל 587
דושינסקי, ר' יוסף צבי (חוסט) 134 144 145 146 161 246 324 485—493 520
דושינסקי, ר' ישראל משה 145 493
דייטש, ר' אהרן דוד ("גורן דוד") 154 202 277 350
דייטש, ר' אליעזר חיים (בונ'האד) 167 212—216 236
דייטש, ר' דוד 70—71 75 399
דייטש, ר' חיים אהרן דוד 203—204
דייטש, ר' יוסף 202—203
דייטש, ר' יצחק 49
דייטש, ר' ישששכר (ר' בער) 264
דייטש, ר' מנחם מנדל 172
דייטש, ר' משה 279
דייטש, ר' סנדר 379
דיק, ר' צבי (הרש) 195 196—199
דיקלא, ר' יצחק 30
דירנפלד, ר' אברהם (פאפא) 285
דצ'באלוס (שליט דאצ'יה) 317
דרוהוביטש, ר' אלעזר ניסן 538
דרוהוביטשר, ר' ישראל נחמן (גרוסוורדיין) 318

ה

האגר, ר' ברוך 532
האגר, ר' חיים יהודה מאיר 532
האגר, ר' מנחם מגדל (אדמו"ר אויברווישעווע) 525—536
האלברשטאם, ר' זלמן לייב (בארדיוב) 164
האלברשטאם, ר' חיים (אדמו"ר צאנז) 249 255 437 473 482 509
האלברשטאם, ר' חיים יצחק אייזיק 552
האלברשטאם, ר' יחזקאל שרגא (אדמו"ר שינעווע) 85 286 473
האלברשטאם, ר' יחיאל נתן 164
האלברשטאם, ר' משה 164
האלברשטאם, ר' שלום אליעזר (אדמו"ר רצ־פרט) 294 443
הברפלד, ר' שמעון 173
הופמן, ר' יוסף 49
הופמן, ר' מיכאל 49
הופמן, ר' משה יוסף 144
הורוביץ, ר' אברהם אביש (קראלי) 339 340—342 508 509 513
הורוביץ, ר' אברהם חיים (פלנטש) 366
הורוביץ, ר' אלישע (לבית פאנעט) 329 445
הורוביץ, ר' אפרים פישל (מונקאטש) 496
הורוביץ, ר' יהושע 502
הורוביץ, ר' יוסף יונה צבי (פרנקפורט) 113 120—121 220
הורוביץ, ר' יוסף מאיר 513
הורוביץ, ר' מרדכי הלוי (הלמין) 213 429
הורוביץ, ר' מרדכי הלוי (שימלוי) 411
הורוביץ, ר' משה הלוי 121
הורוביץ, ר' נפתלי 340
הורוביץ, ר' פייבל (פאקש) 261
הורוביץ, ר' פנחס (בעל הפלאה) 32
הורוביץ, ר' שניאור זלמן 121
הילדסהיימר, ר' עזריאל (אייזנשטדט) 20 75 77 79 560 561 563—567
הילמן, ר' שמואל 390
הירש, ר' אברהם שלמה 475
הירש, ר' דוד צבי (איקלוד) 441
הירש, משה (בארון, נדבן) 240
הירש, ר' צבי 236
הירשפלד, ר' צבי 221
הכהן, ר' אליה (רסלביץ) 548
הכהן, ר' אפרים ("שער אפרים") 16 18 182
הכהן, ר' חיים מאיר זאב (סולוש) 517
הכהן, ר' יהודה (סיגט) 537
הכהן, ר' יהונתן בנימין 84
הכהן, ר' יחיאל דוד 87
הכהן, ר' צבי הירש 552
הכהן, ר' שלום מרדכי (ברזאן) 84
הלוי, ר' אריה ליב (סטריזוב) 190
הלפרט, ר' יוסף צבי (שומקוט) 456—457
הנקין, ר' יוסף אליה 588
העלער, ר' צבי הירש (הרשלה חריף) 209—210 261 436 465
העניך, ר' חנוך (אדמו"ר סאסוב) 520 521
הרטמן, ר' בנימין (שימלוי) 411
הרשטיק, ר' אהרן יודא 327
ר' הרשלה חריף (ראה העלער)
הרשקוביץ, ר' אברהם חיים 285 287

ו

ואלד, ר' מרדכי 178
וואהל, ר' חנוך 221

וואהל, ר' ישראל עוזר (מאד) 236
וואהל, ר' משה 236
וואזנר, ר' שמואל 136 375
וואסנער, ר' אברהם 327
וויבלמן, ר' אליקים 27
וולדמן, ר' משה (בארשא) 443
וולדמן, ר' נפתלי מנחם (ביסטריץ) 443
וולף, ר' זאב (קראלי) 333 334
וולף, ר' נטע 108
ר' וולף תרצית 242
וידמן, ר' יחזקאל 589
וידר, ר' שלמה 164
וייל, ר' שמואל שמעיה 190
ויינברג, ר' הלל 81—84
ויינברגר, ר' יהושע אהרן צבי (מהריא"ץ) 81 348 381 422 423—425 428
ויינברגר, ר' יהושע פנחס (סייפלאק) 426 454
ויינברגר, ר' יחזקאל שרגא (פאי) 312—313
ויינברגר, ר' יחיאל 81
ויינברגר, ר' מרדכי עזריאל 426 427
ויינברגר, ר' משה 423
ויינברגר, ר' פנחס 81
ויינברגר, ר' שמואל זלמן (מארגרטן) 247 381 425—426 454
ויינברגר, ר' שמואל לוי 81
וייס, ר' אברהם אליעזר 172 173
וייס, ר' אשר אנשיל 453
וייס, ר' בנימין אריה 525
וייס, ר' יוסף מאיר (אדמו"ר ספינקא) 508—509
וייס, ר' יוסף צבי 184
וייס, ר' יעקב אליעזר 331 514
וייס, ר' יעקב יוסף (אדמו"ר ספינקא) 513
וייס, ר' יצחק אייזיק (אדמו"ר ספינקא "חקל יצחק") 234 340 497 508 509—514 551
וייס, ר' יצחק יעקב (כיום ראב"ד י־ם) 513
וייס, יקותיאל 587
וייס, ר' ישראל 545
וייס, ר' נפתלי צבי (בילקע) 508 509 551
וייס, ר' צבי הירש 448
וייס, ר' שמואל צבי 508
וייסמנדל, ר' חיים מיכאל דוב 122 124 127 131 132 136 137 139
וילנר, ר' יעקב 18
וינקלר, ר' מרדכי לייב ("לבושי מרדכי", מאד) 81 94 186 221 224 242—246 258 268 380 456 485
וישניצר, מרק (מזכיר "קרן חבקין") 441 450 558
ורטהיימר, ר' שמשון (רב ושתדלן) 561

ז

ר' זאב וואלף (ראה וולף)
זאנוויל, ר' שמואל 538
זונגפלד, ר' יוסף חיים (י־ם) 161 162 184 353
זופניק, ר' ישראל 379
זיידל, ר' בנימין 144
זילברשטיין, ר' אהרן 308
זילברשטיין, ר' דוד לייב (י־ם, וייצן) 219
זילברשטיין, ר' דוד לייב (בן ר' ישעיה) 224
זילברשטיין, ר' יוסף 308
זילברשטיין, ר' ישעיה 81 203 219—224 245 258 308 454
זינגר, ר' אהרן 571
זמרוני־נוטה, שלמה 453 589
ר' זעליג (מאקו) 248

ח

חארין, אהרן (אראד) 248 261
חווקין, רופא ("קרן חווקין") 96 318 554 587
ר' חיים מאיר זאב (שימלוי) 411
ר' חיים מוולוז'ין 36
ר' חיים מקוסוב 461
ר' חיים צבי ירוחם (שימלוי) 323
ר' חנוך העניך (אדמו"ר סאסוב), ראה העניך
ר' חנוך זינדל פוגל 524
ר' חסדאי אבן שפרוט 16
חסידא, ר' עמרם (מאד, צפת) 236
חריף, ר' קאפל (וורבוי) 261
חריף, ר' שלום (לאקנבאך) 248

ט

טאובר, ר' מאיר 456
טבק, ר' שלמה (סיגט) 343 538
טויב, ר' יחזקאל 303
טויב, ר' יצחק אייזיק (אדמו"ר קאלוב) 303—313 304
טייטלבוים, ר' אלעזר ניסן (סיגט) 192 537
טייטלבוים, ר' חיים אלעזר 397
טייטלבוים, ר' חיים צבי ("עצי חיים") 366 540—543
טייטלבוים, ר' חנניה יו"ט ליפא ("קדושת יו"ט", אדמו"ר סיגט) 338 354 364 365 366 415 483 539—540
טייטלבוים, ר' חנניה יו"ט ליפא (סנמיהאלי, סאטמר) 372 373 521
טייטלבוים, ר' יואל (אדמו"ר סאטמר) 255 317 338—340 343 364—379 449 462 477
טייטלבוים, ר' יואל (קיראלהאז) 520—522
טייטלבוים, ר' יוסף משה 200
טייטלבוים, ר' יקותיאל יהודה (אדמו"ר סיגט, "יט"ב לב") 213 239 278 318 482 538—539

טייטלבוים, ר' יקותיאל יהודה (אדמו"ר אחרון בסיגט) 545—546
טייטלבוים, ר' משה (אויהעל, "ישמח משה") 190—192 322 448 537 538
טייטלבוים, ר' משה (זנטא) 546
טייטלבוים, ר' משה דוד 448 449
טייטלבוים, ר' משה יוסף 193
טייטלבוים, ר' צבי הירש 190
טירנא, ר' אייזיק 17—18 27 122
טמפלר, ר' יחיאל אויש 298
טננבוים, ר' זאב וולף (ורפלט) 226 227
טננבוים, ר' משה 226 227
ר' טעבל שייער 32
טעלש, ר' לייב 144

י

ר' יהודה אסאד (ראה אסאד)
ר' יהודה ב"ר מאיר הכהן 17
ר' יהודה לייב (מונאטש) 495
ר' יהושע ורפלט 226
ר' יהושע מדולינא (אדמו"ר) 552
ר' יואב מסאנטוב 334
רבי יוחנן בן זכאי 586
יולס, ר' לייבוש 174
ר' יום טוב ליפמן 27
יונג, הרב ליאו 588
יונגרייז, ר' אברהם הלוי (צ'נגר) 314
יונגרייז, ר' אשר אנשיל הלוי ("מנוחת אשר") 314
יונגרייז, ר' אשר אנשיל הלוי (רב אחרון בצ'נגר) 314—315
יונגרייז, ר' יחזקאל סג"ל 177
יונגרייז, ר' יעקב צ. הלוי 279 284
יונגרייז, ר' משה הלוי 154 399
יונגרייז, ר' משה נתן נטע 277
יונגרייז, ר' שמואל דוד הלוי 277—279
יונגרן, ר' שרגא הלוי 277
ר' יונה מפרשבורג 27 28
ר' יוסף (אב"ד קולבאסוף) 190
ר' יוסף דוב 51
ר' יוסף זרח (מונקאטש) 502
יזרעאל, ר' אברהם מאיר 23
ר' יחזקאל לנדא (נודע ביהודה) 70 206 236
ר' יעקב הירש 571
ר' יעקב זידיטשוב 478
ר' יעקב קאפל 454
ר' יעקב'רופא 44
יעקובוביץ, ר' בן ציון 279 283
יעקובוביץ, ר' שמעון יחזקאל 315
ר' יצחק (רב בשוראן) 91
ר' יצחק אייזיק מזידיטשוב (אדמו"ר) 508
ר' יצחק ב"ר משה מוינה 17
ר' יצחק דוב (ב' ג'ארמאט) 202
ר' יצחק דיקלא 30
ר' יצחק מארץ הגר 17
ר' ירמיה מאטרסדורפר 569
ר' ישעיהלה שטיינר מקרסטור 279 343
ר' ישראל איסרלין 17
ר' ישראל בן יהודה דאריה ביצאנץ 206
ר' ישראל בע"שט (אדמו"ר) 235 243 364 425 461

כ

כהן, ר' פסח יהודה 398
כהנא, אברהם ליבר 400
כהנא, ר' חיים מאיר 537
כהנא, ר' יוסף אלימלך (אונגוואר) 470—473 579—580
כהנא, ר' יוסף מאיר 514
כהנא, ר' יחזקאל 65
כהנא, ר' נחמן 514
כ"ץ, ר' אברהם אהרן (נייטרא) 124
כ"ץ, ר' אברהם שלמה (רוסקובה) 548—550
כ"ץ, ר' אשר אנשיל 84—87 89 90
כ"ץ, ר' יאיר (סולוש) 517
כ"ץ, יהושע 87
כ"ץ, מהר"ם 17
כ"ץ, ר' מנחם פרוסניטץ 483 560 579—580
כ"ץ, ר' משה 123 124 146
כ"ץ, ר' משה לייב 87 291
כ"ץ, ר' משה לייב (ראב"ד בנ"ש) 351
כצבורג, ר' אביגדור 588

ל

לאו, ר' ישראל מאיר 178
לאו, ר' משה חיים (פרשוב) 174—178
לאוו (לעוו), ר' ירמיה 75 146 193
לאווי, ר' יוסף 520
לאופר, ר' שלום 449
לודויג הגדול, מלך 16
לוו, ר' אלעזר 193—194 468
לווינגר, ר' לייביש 385
לווינגר, ר' משה 146
לוי, ר' יעקב אלימלך 164 166
ר' לוי יצחק מברדיטשב 235 236 338
לוי, ר' משה סגל (צעהלים) 577
לוי, ר' רפאל 165—166
לוי, ר' שמואל 81
לורנץ, ר' שלמה 285 288
ליבסטיק, מ. 589
ליברמן, ר' יהודה 27
ליברמן, ר' שלמה 561
ר' לייב שרה'ס 303

לייבל, ר' ישראל וולף 198
לייטנר, מונו 574
ליכטנשטיין, ר' בנימין זאב 443
ליכטנשטיין, ר' ברוך בנדיט (קרסנא) 454—456
ליכטנשטיין, ר' יוסף (סיגט) 546
ליכטנשטיין, ר' הלל 454 456
ליכטנשטיין, ר' הלל מקולומיאה (מארגרטן) 34 75 80 81 94 110 411 421—423 565
ר' ליפמן (רב ביעמערינג) 231
ליפמן, ר' יום טוב 27
ליפנר, שמואל 388 389
ליפשיץ, ר' יצחק נתן (מאד) 236
ליפשיץ, ר' מרדכי (צעהלים) 577
למברגר, ר' משה נתן נטע 251
לנדא, ר' יחזקאל 70 206 236
לנדסברג, ר' יצחק אהרן (גרוסוורדיין) 40 231 243
לנדסברג, ר' לייב 40 44
לעבקוביטש, ר' לייביש 379
לעוו, ר' בנימין זאב (וורבוי, "שערי תורה") 171 193 467 474

מ

ר' מאיר א"ש (ראה א"ש ר' מאיר)
ר' מאיר בן ברוך מרוטנבורג 17
מאן, ר' אברהם 506
מאנהיימר, ר' חיים צבי (אונגוואר) 219 467—468 470 471
מגיד, אהרן 589
מהר"א מארץ הגר 17
מהר"י מארץ הגר 17
מודרן, ר' יהודה 318 538
מונק, ר' עזריאל 564
מושקוביץ, ר' ברוך (פאקש) 315
מושקוביץ, ר' צבי 589
מייזילש, ר' אלכסנדר 70
מייזילש, ר' דוד דוב 199—200 279
מייזילש, ר' יוסף 327
מייזילש, ר' משה 324
מייזלס, ר' אלעזר 443
מייזלס, ר' הירש 190
מייזלס, ר' יוסף משה 452—453
מייער, ר' זאב 136
מילר, ר' לוי יצחק 456
מנדל, ר' חיים שמשון 298
מנדל, ר' ישראל משה 96
ר' מנדל מקוסוב 461
מנדלבוים, ר' בנימין זאב (סאטמר) 348 437
מנדלבוים, ר' משה אהרן 437
ר' מנחם כ"ץ פרוסניטץ (ראה כ"ץ)
מרגולין, ר' משה 588
מרגלית, ר' יעקב (אייזנשטדט) 561
מרדיש, ר' מרדכי אביגדור 466
ר' משה (שוחט) מקרטשיניף 537
ר' משה (רב ראשון במאטרסדורף) 568
ר' משה (לבוב) חריף 30
ר' משה יונה 91
ר' משה קיטוער 364
ר' משולם איגרא טיסמניץ 30

נ

ר' נחמן הורודונקר 364
ר' נחמן קוסובר 364
ניימן, ר' הרש 221
ניישלוס, ר' יעקב 71
ר' נפתלי (נהרג על קידוש השם במאקו) 254
ר' נפתלי צבי בן ר' שמשון (אויהעל) 190
ר' נפתלי רופשיץ 340
ר' נתן (רב בשוראן) 92
ר' נתן בן שלמה (באלאשאג'ארמאט) 201

ס

סגל, ר' יהודה לייב (מאקו) 248
סגל, ר' יחזקאל 106 107
סודיטץ, ר' אהרן ביכלר 71 74
סופר, ר' אברהם 186
סופר, ר' אברהם יעקב 231
סופר, ר' אברהם שמואל בנימין (כתב סופר) 48—53 54 70 75 79 108 109 154 182 210 237 262 277 323 350 423 563 571
סופר, ר' אברהם שמואל בנימין (חשב סופר) 63—64
סופר, ר' אליעזר זוסמן (פאקש) 49 262—265 267 237 439 485 572
סופר, ר' אפרים פישל (י"ם) 298
סופר, ר' וולף 210
סופר, ר' חיים (מונקאטש) 219 231 496
סופר, ר' יוחנן (ערלוי, י"ם) 184 185 187—188 203 315
סופר, ר' יוסף לייב (פאקש) 227 263 265—267
סופר, ר' יצחק 457
סופר, ר' ישראל מרדכי אפרים (שארוואר) 437
סופר, ר' מנחם (מארושוואשארהעלי) 437—440
סופר, ר' משה (חתם סופר) 18 19 30 32—47 54 71 93 129 135 182 191 201 236 245 261 262 322 351 423 466 467 474 478 479 480 492 560 569 570 571 577
סופר, ר' משה (בן ר' שמעון סופר מערלוי) 186
סופר, ר' נפתלי 231

סופר, ר' עקיבא (דעת סופר) 56—63 150 227 268
סופר, ר' עקיבא (בן ר' יוחנן מערלוי) 51 186
סופר, ר' שלמה (ברגסאז) 36 45 50 51 475
סופר, ר' שמואל 32
סופר, ר' שמחה בונם (שבט סופר) 53—56 94 216 265 350 425 470 485
סופר, ר' שמחה בונם (י"ם) 64
סופר, ר' שמעון (מאטרסדורף, קראקא) 129 239 285 560 569—571
סופר, ר' שמעון (ערלוי) 184—187
סופר, ר' שמעון (פאקש) 267
סיני, ר' בנימין 106

ע

עהרנפלד, ר' דוד צבי 571
עהרנפלד, ר' ישעיה (ראה אהרנפלד)
עהרנפלד, ר' עקיבא (ברוקלין) 576
עהרנפלד, ר' שאול (סיקס) 185
עהרנפלד, ר' שמואל (חתן סופר) 156 194 250 354 560 571—573
עהרנפלד, ר' שמואל (מאטרסדורף, ברוקלין) 560 574—576
עהרנפלד, ר' שמחה בונם (מענה שמחה) 437 573—574
עהרנפלד, ר' שמחה בונם (ברוקלין) 576
עהרנרייך, ר' חיים (ראה אהרנרייך)
עהרנרייך, ר' חיים צבי (ראה אהרנרייך)
עהרנרייך, ר' משה יהודה (ראה אהרנרייך)
עהרנרייך ר' שלמה זלמן (ראה אהרנרייך)
ר' עמרם חסידא (מאד, צפת) 236
ר' עקיבא אייגר 30

פ

ר' פאלק 41 74
פאנעט, ר' חיים בצלאל (טאשנד) 380 411
פאנעט, ר' חיים ברוך 327 329
פאנעט, ר' יוסף 328
פאנעט, ר' יחזקאל (כנסת יחזקאל) 323—326 452
פאנעט, ר' יחזקאל (מראה יחזקאל) 317 321 322 333
פאנעט, ר' יעקב אלימלך 324 326—329 452 589
פאנעט, ר' מנחם מנדל (דעש) 317 318 321 322—323 328 436
פאנעט, ר' מנחם מנדל (בן ר' יעקב אלימלך) 329
פאנעט, ר' משה 317 323 328
פאנפעדער, ר' שמעון 146
פארקאש, ר' פנחס 490
פוגל, ר' יוחנן זינדל 524
פולאק, ר' אברהם 227
פולאק, ר' זעקל 227 485
פולאק, ר' יוסף אשר הלוי 226 227—230
פולאק, ר' יצחק זעקל 210—212
פולאק, מ. י. 589
פולאק ר' מנחם סגל 22
פולאק, ר' משה הלוי (בונ'האד) 210—212 265 485
פורייס, ר' אשה משה 151
פורסט, ר' יונה 136
פוקס, ר' יעקב 443 586
פוקס, ר' משה הירש (גרוסווארדיין) 84 429 445
פורהנד, ר' משה 250—254 315 573
פיין, ר' יואל 251
פייער, ר' אברהם 335
פייערשטיין, ר' נפתלי (נדבן) 228 318 384 385 386 400 588
פירסט, ר' ישעיה 174
פירסט, ר' משה (מארשוואשארהעלי) 318 436—437
פיש, ר' אליעזר 376
פישר, ר' ברוך נח (פרשוב) 94 174
פלדמן, ר' ישראל 551—552
פלויט, ר' פייבל 91 92—94
פליישר, ר' יודא לייב 587
פלנר, ר' יואל בעלעד, אויהעל) 173 194—196 308 573
פלנר, ר' שמעון 194
ר' פנחס מהומנע 190
פרוידיגר (אחים) 182
פרוידיגר, ר' אברהם 588
פרוידיגר, ר' פנחס דוד 588
פרוידיגר, ר' שמואל בנימין 588
פרוכטער (אויברוישעווע) 239
פריד, ר' יהודה 465
פריד, ר' יצחק (קראלי) 333 334
פריד, ר' עוזר 333
פרידלנדר, ר' יעקב מאיר צבי 91 92
פרידמן, א. י. 453 589
פרידמן, ר' אברהם שלום ירוחם 354
פרידמן, ר' דוד 578
פרידמן, אברהם חנוך 351
פרידמן, ר' יהודה לייב 268
פרידמן, ר' נתן צבי 279
פרידמן, ר' רפאל מרדכי 327
פרידמן, ר' שלמה זלמן 163
פריי, ר' ישעיה, 101
פריי, ר' יצחק צבי 94
פריי, י. צ. (בני־ברק) 104
פריי, ר' מאיר לייב (שוראן) 91 94—105

פריי, ר' שמואל בנימין (ברוקלין) 96
פריינד, ר' דוד יהודה 327
פריישטדט, ר' אברהם יהודה לייב 205 206
פרלס, ר' מאיר (קראלי) 75 210 237 243 334—335
פרלס, ר' יצחק משה 210 310 562—563
פרלשטיין, ר' ישראל משה 506
פרלשטיין, ר' משה 506
פרלשטיין, ר' שלמה 107
פרנק, יעקב 537
פרנקל, ר' יצחק (קראלי) 34 334
פרנקל, ר' משה 167
פרנקל, צבי 384
פרסבורגר, ר' אהרן 216—218
פרסבורגר, ר' יוסף 216
פרשבורגר, ר' שמואל 217
פרנץ יוזף (קיסר) 56 57 74 75 77 193 467 568
פשקיס, ר' אהרן אלעזר (גלנטא) 74 144

צ

ר' צבי בן משה אברהם (סיגט) 537
ר' צבי הירש (מאד) 236
ר' צבי הירש מזאמושטש 334
ר' צבי מליסקא 209
צירלזון, ר' יהודה לייב (קישינוב) 442 444

ק

קאפל, ר' יעקב 454
ר' קאפל מקוסוב 461
ר' קאפל קולומייער 364
קארל הגדול (קיסר) 568
קוק, ר' אברהם יצחק הכהן 363
קורניצר, ר' נחמיה 519
קורניצר, ר' עקיבא 311
קורנפלד, ר' אהרן 250
קושוט, לודויג (מנהיג הונגרי) 15
קיזלניק, ר' משה 552
קלויזנר, ר' אברהם מוינא 16
ר' קלונימוס בן ר' שבתאי 17
קליין, (אחים מלושונץ) 96
קליין, ר' אברהם דוד 96
קליין, מרת אלקה 96
קליין, ר' אליה (האלמין) 429 430 431
קליין, ר' אלעזר 398 456
קליין, ר' אפרים פישל 439
קליין, ר' דוד 196 198
קליין ר' דוד בן ציון 136
קליין ר' יוסף 80
קליין, ר' יעקב שלום 429—435
קליין, ר' ישעיה יחיאל 400
קליין, ר' מנשה (אונגוואר, ברוקלין) 473
קליין, ר' משה לייב 97
קליין, ר' עקיבא 567
קליין, ר' פנחס (סולוש) 381 519
קליין, ר' שלמה ישראל 519
קליין, ר' שמואל שמעלקה (סולוש) 213 310 429 430 434 478 482 508 517—519
קליין, ר' שמחה בונם (י"ם) 576
קליינמן, ר' אברהם (מארגרטן) 426 453 457
קליינמן, ר' אברהם יוסף חנוך 398 399 400 404 408
קליינמן, הבחור משה 407
קליינמן, ר' שמואל זאב 407
קלר, ר' אהרן צבי (שומקוט) 456
קלר, ר' עזריאל אייזיק 456
קעלערמן, ר' יודא 327
קעלערמאן, ר' משה מרדכי 327
קרופר, ר' יצחק 392
קרפל, ר' יצחק 267 269
קרפפן, ר' יהודה משה 64

ר

ראטה, ר' יואל צבי (תוסט) 482
רבינוביץ, ר' ברוך 506
רבינוביץ, ר' משה לייב 506
רובין, ר' שמואל 136
רוזמן, ר' יודל 327
רוזנבוים, ר' מאזס חיים סגל ליטש 411
רוזנבוים, ר' מאיר 376
רוזנבוים, ר' פנחס טיבור 413
רוזנברג, ר' אפרים יהודה 110
רוזנברג, ר' מנחם צבי 201
רוזנברג, ר' שאול (רצפרט) 256
רוזנברג, ר' שלמה הכהן 380
רוזנברג, ר' שמואל (אונסדורף) 53 81 108—120 127 146 166 216 268 315 399 580
רוזנטאל, ר' שלום 408
רוזנפלד, ר' אפרים 251
רוזנפלד, ר' מנדל 443
רוזנר, ר' יהודה סג"ל (סקלהיד) 399—408
רוזנר, שמואל חיים 400 402
רוט, ר' משה אריה 174
רוטנברג, ר' חיים שלמה 554
רוטנברג, ר' יהוסף (קאסוני) 554
רוטנברג, ר' ישראל 556
רוטנברג, ר' שלמה אלעזר 260
רוטנברג, ר' שמעיה 255
רוטנר, ר' י. 452
רוטנר, ר' יחזקאל 457
רוטנר, ר' יעקב בן ציון 136
רוטנר, ר' עזריאל 449 450
רוטשילד, שמעון וולף (נדבן) 49 52 240 413
רויזנבוים, ר' אהרן ליטש 71

רויזנבוים, ר' אליעזר זאב (אדמו"ר קרטשיניף) 546
רומפלר, ר' אלימלך 136
רוס, ר' אליה 415
רוקח, ר' יהושע (אדמו"ר בעלז) 184 251 286 454 473
רוקח, ר' ישכר דב (אדמו"ר בעלז) 85
רוקח, ר' שלום (אדמו"ר בעלז) 508
רורליך, ר' זישא 443
רייך, ר' יצחק 439
רייך, ר' משה (מדיאש) 541
רייך, ר' צבי 439
רייך, ר' קאפל (בודפשט) 55 221 467 586
רייכמן, ר' ישראל מנחם 109
רייכנברג, ר' אברהם 398
רייניץ, ר' נתן פייטל (מאד) 236 245
ריכזייט, ר' גדליה 465
רפפורט, ר' בנימין וולף (פאפא) 285

ש

שאג, ר' אברהם 75 336
שאהנברג, ר' משה דוד 439
שבדרון, ר' שלום הכהן 551
שוודרון, ר' שלום מרדכי הכהן מברזאן 327
שווייגר, ר' יצחק (טופולצ'אן) 172
שוורץ, ר' אברהם יהודה הכהן ("קול אריה") 219 236 239 255 256 413 418 474—475
שוורץ, ר' אשר לעמל 279
שוורץ, ר' זעליג 240
שוורץ, ר' יוסף הכהן 242
שוורץ, ר' יעקב משה 156 336 454
שוורץ, ר' ישעיה 298
שוורץ, ר' ליפא 375
שוורץ, ר' משה 281
שוורץ, ר' נפתלי הכהן (מאד) 239—242
שוורץ, ר' שמואל 217
שולהוף, ר' יצחק 18
שולומון, ר' פישל 226
שטאדלר, ר' גרשון 194
שטאובר, ר' משה 388
שטיין, ר' אלעזר ליפמן 71—74
שטיין, ר' ליפמן 517
שטיין, ר' משה 167
שטיין, ר' פרץ טוביה 113 116 167
שטיינמץ, ר' אשר (ברגסאז) 475—477
שטיינמץ, ר' שלמה זלמן לייב 476
שטיינר, ר' יצחק 231—234
שטיינר, ר' ישעיה מקרסטור (אדמו"ר) 279 343
שטיינר, ר' מרדכי (קאשוי) 163
שטרן, ר' בצלאל 136
שטרן, ר' גרשון (לודוש) 584
שטרן, ר' מנחם (סיגט) 537
שיינפלד, ר' בנימין 453
שיינפלד, ר' יחזקאל 287 453
שיינפלד, ר' משה יוחנן 453
שייער, ר' טעבל 32
שיק, ר' אהרן חיים 579
שיק, ר' דוד 313 350
שיק, ר' מאיר 307—308
שיק, ר' משה (מהר"ם שיק) 81 156 159 160 213 239 255 262 467 468 478—482 485 563 579
ר' שלום מנוישטדט 18
שלזינגר, ר' אליקים 136
שלזינגר, ר' כלב פייבל 171
שלזינגר, ר' מרדכי יפה 567
שלזינגר, ר' משה 576
שלזינגר, ר' נחום 171—172
שלזינגר, ר' עקיבא יוסף 566
שלזינגר, ר' שמואל 108
שליסל, ר' דוד 497 505
ר' שלמה מבובוב 309
ר' שמואל שמעלקה מביטשקוב 546
ר' שמעלקה מניקלסבורג 303
ר' שמואל שמעלקה מסולוש (ראה קליין)
שנצר, ר' בעריש 327
שפיץ, ר' יצחק זעקל 205
שפיץ, ר' מאיר (ביסטריץ) 445—448
שפיצר, ר' דוד 329
שפיצר, ר' זלמן 573
שפירא, ר' חיים אלעזר (אדמו"ר מונקאטש) 473 497—505
שפירא, ר' צבי (אדמו"ר מונקאטש) 146 483 496—497 586
שפירא, ר' צבי אלימלך (אדמו"ר מונקאטש) 495—496
שפירא, ר' שלמה (אדמו"ר מונקאטש) 279 496—497
שרה'ס, ר' לייב 303
שרייבר, ר' חיים 505
שרייבר, ר' יעקב שרייבר 185

ת

תרצית, ר' וולף 242

שמות המקומות

א

אבראהאם 108
אגר (ראה ערלוי)
אובן (בודה) 182
אויבר־ווישעווע 20 80 239 318 354 355 462
524—532 552
אויהעל 146 156 190—200 304 322 399 462 468
אויפאלו 237 239 482
אוישביץ 136 187 204 217 230 271 284 313
317 397 408 420 426 439 473 477
אונגוואר 194 209 323 462 465—473 478
אונוד 20 182 307—308
אונסדורף 23 106—121 166
או פאי (ראה פאי)
אובן ישן (בודה ישנה) 466
אורשבה 338 367
אייזנשטדט 16 210 559 561—567
אילאק 179
אילנדא 457
איקלוד 20 318 441—443
אלטונא 563
אנטוורפן 298
אסאד 74 207
אסטרגום 17
אראד 318 457
אריאשר 321 322 323 436
ארשקאויבאר 91

ב

באלאשאג'ורמוט 18 178 182 201—204 207
באלקאני 517
באנסקה ביסטריצה 139
באנפי הוניאד 287 457
בארדיוב 164—166
בארשא 433
בודא 16 17 18
בודאפשט 182 187 224 494 550
בוכנוואלד 178
בונ'האד 16 18 182 201 205—218 261 350
466 470 485
בוסקוביץ 33
בוקארסט 407
בטיז 348
בילקע 508 551
ביסטריץ 329 443—448
ביקסאד 357
במברג 577
בעטלאן 356 454 457 571
בעלז 240 251
בעלעד (בלד) 182 194 308—310
בעקעש טשאבא 399
בערבעשט 342 343 556
ברגן בלזן 317
ברגסאז 239 462 474—477 556
ברוד (בראד) 465 209 210
ברוינשוויג 75 248
ברעזעווא 94 350 478 485
ברעזענא 482 556

ג

ג'ור 182
גלנטא 144—153 224 281 422 485 487 492
גלניץ 166—167
גרבל (גערבעל) 109
גרויסוורדיין 40 231 243 318 356 408 426 457

ד

דאכאו 317
דונאסרדהעלי 70—87 210 212 354 355
דיונדיוש 71
דעבה (דעווא) 439 457
דעש 318 330 321—331
דרגמירשט 551—552
דרוהוביץ 192
דרזניץ 33
דרטשקה (דערעטשקה) 265

ה

האדהאז 315
האליטש 479
האללאש 262 263 264
האלמין 429—435 520
האנשוביץ 167—168 213
הגר (כינוי להונגריה) 17 18
הומנא 483
הלברשטדט 30

ו

וואדקערט 315
וואלאווע 556
וואשוואר 517
וולוז'ין 20 36
וועראשוואר 436
וורבוי 171 193 423 467
וויז'ניץ 174 462 525
וייצן 182 219—224
וויליאמסבורג 369 378
וילנא 18
וינה 53
וירטש 310

וישאק 556
ורפלט (וערפעלעט) 226—230

ז

ז'אדאנ'י 470
זידיטשוב 508 509 554
זענטא 219 546

ח

חברון (פרעות) 325
חוסט 81 239 255 281 285 462 467 469 478—494 517 548

ט

טאט 231
טאש 304
טאשנד 100 244 318 328 333 354 372 380—397 400 401 415 457
טולצ'ובה 310—311
טופולצ'אני 171—173
טוקאי 213 235
טיסה־דאדה 380
טיסה־פירד 108 109 314
טירנא 16 18 122 127 128 136 179 398
טמשוואר 318 457
טעטש 539
טערצל 322
טרבלינקה 177
טרנטשין 334
טשאבא 109 110 413 415
טשאפ 339
טשרנא 354 483

י

יאקא 179
יארמאט (ראה באלאשאג'ורמאט)
יעמעריגג (ג'ומורה) 231—234
יערגן 262 479

ל

לאפוש 448—451
לאקנבאך 171 249 559
ליקוב 287

מ

מאגנדורף 146 156 158 162 179 210 338
מאד (הג'לה־מאד) 182 235—247 474 475
מאטהסאלקא 284
מאטרסדורף 16 18 33 34 251 559 568—576
מאקו 248—254 469
מארגרטן 381 383 421—426
מארושוואשרהעלי 267 436—439
מארושאוייואר 323 326 327 452—453
מאריאנבאד 52 173 486
מוהאץ' 15
מונקאטש 256 284 304 340 461 462 495—507 508 509 516 537
מושון־מוג'ורובאר 234
מיאווה 179
מיהאלי־פאלווא 453
מיידנק 173
מיינץ 32 41
מיישא 264
מישקולץ 184 235 315 413
מעזוטגלאד 243
מערערין (מעהרין) 18

נ

נאג'י־אידא 179
נאג'י־באיום 437
נאג'י־באניא 81 457
נאדבורנא 546
נאד'פאלו 453
נאזאנה־פאלבה 436
ניגרשט 81 336
נייהייזל 179
נייטרא 122—143 250 251
נייפשט 308 310
נימז'א 323 548
ניקלסבורג 30 79
נירהאזא 164 255 315
נירמש 456
נעדער 179

ס

סאבאטיש 350
סאבדקה 171
סאטמר 80 212 281 317 318 339 348—379 383 448 462 525
סאמאריין 179
סאמושאויבאר 457
סאנטוב (אבאוי־סנטו) 18 182 315
סאניסלאו 457
סגד 248
סוואלאווא 556
סולוש (סעליש) 71 462 508 509 517—519 520
סומבוטהעלי 298 315
סוצ'אבה 174
סטרימבע 355
סטרימטרי 552
סיגט 20 156 192 193 251 304 318 324 355 365 448 461 462 537—546 552
סייפלאק 454
סיקס 423 571 573

סלוטפיני 462 552—554
סמניץ 75 77
סנדרה 226 268 318
סנמיהאלי 182 255—260
סנמיקלוש 426
סענינא 179
סערעדנא 399 467
ספינקא 340 508—516
סקלהיד 100 318 328 372 398—408 415
סרד (סערעד) 137 173

ע

עפעריעס (ראה פרשוב)
ערלוי 184—189 315

פ

פאי (או־פאי) 311—313
פאנוניה 15
פאפא 16 18 173 182 217 285—302
פאקש 16 261—276
פהרג׳ורמוט 182 277—284
פופראד 106 111
פטרה 213
פטרושאן 457
פיוטרקוב 177
פיורדא 36 37
פיעטרוועע 552
פיר 333
פישטיאן 179
פעזינג 179 333
פראג 18
פרויקירכן 478 559 560
פרוסניטץ 33 207 561
פרמישל 190
פרנקפורט 32 41 120
פרשבורג 16 18 27—69 70 108 109 118 173 188 281 323 348 421 519
פרשוב (עפעריעס) 174—178

צ

צ׳ייקה 457
צ׳נגר (טשענגער) 84 314—315
צעהלים (נמטקרסטור, דויטשקרויץ) 80 227 287 354 470 524 559 560 577—582
צפת 236

ק

קאטא 80
קאלוב (קאליב) 303—306
קאלין 92 201 207
קאסוני 554—556
קאשוי 154—163 165 213 367 399
קויברסדורף 559 560
קולומיאה 423
קומרנא 443
קוסוב 192
קיטוב 461
קייזמרק 106 111 179
קייטן 210
קיצע 559
קיראליהאז 520—522
קיראליהלמץ 178
קישטארצ׳ה 224
קלויזנבורג 336 423 457
קליינוורדיין 185 483
קערעצקי 520 556
קראלי 18 146 156 162 317 318 332—347 367 383 448 508
קראקא 571
קרומפאך 127
קרטשיניף 192 556
קרלסבורג 317
קרסטור (בודרוג־קרסטור) 81
קרסנא 335 454—456

ר

ראכוב 556
רודנא 475
רוסקובה 462 548—550
רטיאג 457
ריגל 465
ריזאוולע 552
ריטשע 343
רכניץ 16
רעטא 75
רעמיט 340
רעגדאק 248

ש

שאטוראוליואויהעל (ראה אויהעל)
שאלא 179
שאלגוטוריאן 279 281
שאמשון 236 237
שארוואר 573
שארושפאטאק 94
שבש (שעבעש) 174 179 180
שוגוטאג 345
שוטלסדורף 467 468
שולטוואדקערט (ראה וואדקערט)
שומקוט 456—457
שוראן 91—106 212 350
שופרון 315
שטיירמרק 18
שידלוויץ 561
שימלוי 383 397 411—420
שינעווע 146 156 191 240 251 324

This book discusses the yeshivot of Slovakia, Hungary, Transylvania, Carpatho-Ukraine, Marmorosh and Burgenland. It describes the rabbinic personalities who headed the yeshivot in these regions, the methods of teaching and the organization of yeshivot.

©

Copyright 1978 by Abraham Fuchs
Rehov Hayim Vital 35, Jerusalem
Tel. 524476

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

HUNGARIAN YESHIVOT

FROM GRANDEUR TO HOLOCAUST

BY

ABRAHAM FUCHS

JERUSALEM 1978